MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

Dr BLAU LAJOS ÉS Dr MEZEY FERENCZ.

TIZEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1893.

A Magyar-Zsidó Szemle tizedik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
Dr. Bacher Vilmos, Budapest 38, 116,	479
Dr. Bánóczy József, Budapest 287,	392
Dr. Beck Mór, Bukarest	161
Dr. Bernstein Béla, Szombathely 194, 269,	472
Dr. Blau Lajos, Budapest 57, 109, 243,	329,
365, 458, 492, 567,	631
Dr. Bloch Henrik, Budapest	305
Dr. Büchler Sándor, Budapest . . . 7, 315, 370, 477,	496
Dr. Diamant Gyula, Vukovár 167,	333
Ehrlich Miksa, Körmend.	635
Dr. Farkas Miksa, Budapest	335
Dr. Fischer Mihály, Zombor	129
Freund Alajos, Bécs	446
Friedmann M., Bécs	419
Dr. Frisch Ármin, Budapest 174,	558
Dr. Goldschmied Lipót, Misslitz	655
Dr. Grünhut Lázár, Jeruzsálem 191, 266, 466, 391, 468,	653
Dr. Handler Simon, Budapest	145
Hevess Kornél, Budapest 69, 271,	388
Dr. Kardos Albert, Debreczen	309
Dr. Kecskeméti Lipót, Nagyvárad 137, 202,	649
Kiss Arnold, Budapest	144
Dr. Klein József, Marczali	350
Dr. Kovács Ferencz, Budapest 86, 542,	616
Dr. Königsberger Bernát, Boroszló	487
Dr. Körösi Imre, Budapest 355,	593
Dr. Krausz Sámuel, Budapest . . . 25, 94, 179, 461,	644

	Lap
Lederer Ignácz, Budapest	
Lövy Ferencz, Budapest	638
Lusztig Zuszmann, Budapest	390
Dr. Mezey Ferencz, Budapest	56
Dr. Pollák Miksa, Budapest	1, 75, 226, 287, 525, 611
Dr. Rosenberg Sándor, Arad	46, 248
Schill Salamon, Budapest	544
Schön Dávid, Budapest	547
Dr. Schwarcz Adolf, Bécs	268
Schwarcz Gábor, Bécs	16
Dr. Steinherz Jakab, Székesfehérvár	593, 664
Szegö Arnold, Budapest	548, 622
Dr. Vajda Béla, Abony	518
Weisz Miksa, Galgócz	360, 540
Dr. Ziegler Ignácz, Karlsbad	636
	628

TÁRSADALOM.

A GALAMB.

Az özönvizről szóló bibliai elbeszélés vonul el lelki szemeink előtt, ha a medréből kicsapott felekezeti harczok hullámzására tekintünk. Hatalmi czélok nélkül, tisztán a jogegyenlőség határvonalai között mozgó szerény törekvéseink jelen sorsáról eszünkbe jutnak a szentirás szavai »*Bocsáta azért ki galambot is, hogy meglátná ha megszabadult volna a földnek szine a vizektől*«.

Mert hát szakasztott olyan szerep jutott ki nekünk az országos küzdelmekben, mint Noé galambjának hajdan. És mi sem dicséretesebb felekezetünkre, minthogy igazaiért folytatott évtizedes harcz után nem zugolódik a miatt, hogy a vallásfelekezetünk egyenjogosítása iránti kisérlet egyuttal arra is szolgál, hogy kipróbálja a haragos elemek erejét és kikémlelje az elözönlött terület gyanusan zúgó nádasát. Határtalan a feletti örömünk, hogy odáig eljutottunk, és nagy a mi hitünk, hogy ha végrevalahára mód nyilik, a nemzet iránt tunk való tartozását mégis leróni fogja.

Évek jöttek mentek, vágyaink keltek nőttek, de a siker, mely zajtalan idők folyása alatt mostoha volt hozzánk, bátorítóan csak a zugó hullámokból mosolyog felénk. A béke hivei vagyunk és mégis, a harczokból köszönt felénk czélunk. Vártunk, türtünk sokat és sokáig. Türelmünk soha meg nem szakadt »*de mikor e galamb az ő lábainak nyugodalmat nem talált volna, megtére ő hozzá a bárkába,* mert vizek valának az egész földnek szinén...« Kivágyódtunk a minket elrekesztő bárka fojtó légköréből. Ki a szabadba. Gyenge szárnyaink repülni vágytak és a mint próbálgattuk őket csendes türelemben, láttuk, hogy »*a vizek pedig mennek és szállanak vala mind a tizedik hónapig; első napján a tizedik hónapnak* megtetszének a hegyek teteji«. Re-

ményeink nőttön-nőttek és most már bizodalommal tekintünk a jövő elé. Erős e bizalmunk hisz gyökerei a felekezeti érdek keskeny mesgyéjén kivűl táplálkoznak és hiszszük, hogy szerencsésen keresztűl repülünk az ártéren és megvalósul szivárvány fényében az isteni ige: »*És lészen, hogy mikor felhőkkel az eget befedezem a föld felett, akkor megtetszik az én ivem a felhőben.*«

Valóban a felekezet feladatai, a kérdések végtelen sora, mely bennünket érdekel, mind mind pihennek várván a szabadság sugarait, hogy azoknak fényében új díszt nyerjenek, hogy melegökben új életre keljenek. Szünet van mindenhol és csak a várva-várt esemény az azzal összefüggő jelenségek kötik le figyelmünket. Mint az aranyos kalitkájában nyugtalanul ide-oda repdeső rabmadár csak oda tüzi tekintetét, hol a szabadság integet neki, azonképen felekezetünk is most csak egy iránt érdeklődik azon törvényjavaslat sorsa iránt, mely vallásfelekezetünknek a szégyenletes helyzetéből való szabadulást helyezi kilátásba. Ámde az egyházpolitikai kérdések oda fejlődtek, hogy a receptio iránti törvényjavaslat immár nemcsak a magunk ügye- A kormány idevonatkozó politikájának első sikerei a jogegyenlőség és liberalismus kérdéseinek sorsa a mi ügyünkkel oly elválhatlan kapcsolatban állanak, hogy bátran constatálhatjuk, hogy felekezetünk receptiója immár a felekezeten kivűl is ép úgy, mint azon belől, ha bár csak mint politikai eszköz is, lelkes hivőkre talál. De ezzel összefüggően, mint az igazság diadalát constatálnunk kell azt is, hogy a mit évtizedes panaszainkban és kérelmeinkben méltánylás nélkűl folyton hangsulyoztunk, hogy t. i. a mi követelésünk kielégítése a tiszta szabadelvűség és az állami jogrend követelményét képezi, az most a kormány és az ország közvéleményének nyilatkozataiban teljes elismerésre talál.

A bennünket oly kiválóan érdeklő javaslat mind ez ideig még publikálva nem lett. Úgy de a primás kijelentése, valamint a sajtó ujabb nyilatkozatai mutatják, hogy a mit még múlt évi októberi számunkban, mint elsők a receptionális javaslat várható tartalmáról határozottan formulázva elmondottunk, a tényleges viszonyokkal összhangzásban áll és már látjuk magunk előtt a javaslattal az ellene erőszakolt ellenzék álláspontját is kibontakozni. A klérus és conservativ

aristokratia nyilván abba fog belekötni, hogy jövőben keresztény vallásuak is áttérhetnek a zsidó hitre.

A javaslat ugyanis a zsidó felekezet egyenjogosításának gyakorlati következményeként egyedül az áttérés tekintetében kimondott viszonosságot contemplálja, tehát a minimumát annak, a mit a teljes jogegyenlőség alapján várnunk és követelnünk lehetne. Igen, de a kath. klérus e minimumot is sokalja és legfeljebb abban találna megnyugvást, ha felekezetünk befogadását törvénybe iktatnák ugyan de, ha egyebekben a status quo ante érintetlenül maradna. Nem fogunk most kiterjeszkedni azokra, melyekben a katholikus klérus vagy némely szükkeblü protestáns az ellenünk intézett támadásokat ujabban takargatni törekszik. Egy tőről eredt fattyuhajtást képeznek és hihetőleg az állam erős akarata összetöri megannyit és odadobja őket engesztelő áldozatul a szabadelvü alkotások feletti lelkesedés tüzére. Hisz sokszor kapaszkodtak már bele a haladás kerekébe sokszor górálták meg legjobb törekvéseinket, még többször kiáltottak kigyót-békát jogaink védelmére, de az idő meg-meg suhogtatta felettök ostorát és végre is lent maradtak. A történeti fejlődést szent olajba mártott gyakran véres fegyvereikkel megakasztani nem birták.

A kifogást, melyet az áttérésre vonatkozólag tesznek, alkalmasint dogmatikai-nak fogják feltüntetni. A keresztségi szentségnek eltörölhetlen bélyegére fognak utalni, mely mellett megengedhetőnek nem tarthatják, hogy egy keresztény egyén egyáltalán valaha még nem kereszténynyé, zsidóvá váljék, teljesen megfeledkezve arról, hogy e tan, melyet különben szintén a zsidóktól kölcsönöztek és melyet önnön magukkal szemben alkalmazandónak nem találnak, csak in spiritualibus áll és hogy a hason tanok az állam elhatározását ép oly kevéssé érinthetik, mint az egyházi szabályoknak számos oly intézkedése, mely felett a kath. gyakorlat és az állam rég napirendre tértek.

E tekintetben elegendő, ha többek között azokra utalok miket idevonatkozólag folyóiratunk 1891. évi VII. füzetében, de különösen ugyanaz évi IX. számában kifejtettem, mely utóbbi helyen kimutattam, hogy egy keresztény lelkész ellentétben a közigazgatási hatóság gyakorlatába belopódzott kánon jogi felfogással a keresztség eltörölhetetlen bélyegéről szóló

tant megtagadta. Ha az egyházjog szabályai lennének vagy lehetnének irányadók e kérdés eldöntésénél akkor a cultus ministerium 55.480/1889. számú rendeletében, mely kath. származású meg nem keresztelt de a törvények szerint róm. katholikusnak tekintendő magyar honpolgároknak a zsidó hitre való áttérést joghasonlatosság alapján megengedte, a keresztség eltörülhetlen jellegével együtt respectálni kellett volna azon kánonjogi szabályt, mely a kath. származásuakra nézve a megkeresztelés kötelességét állapitja meg. De ez nem történt holott a két kánonjogi szabály, ha ugyan ezek a felekezet nélküli állam polgárainak szabad cselekvési jogát egyáltalán jogosan korlátolhatná, egyforma erővel birnak. De a ministerium a megkeresztelés kötelességének tanát nemcsak feladta, hanem egyenesen a jogi analógia alapján a törvény szerint katholikusnak tekintendő egyénnek a zsidó vallás közösségébe való beléphetésének jogát is elismerte.

Csak érinteni kivántuk e kérdést, mert hiszen akkor midőn az állam a jogegyenlőség alapjára helyezkedik, szakítani kiván a jogrend érdekében az eddigi méltánytalan gyakorlattal és a kath. klérus ilyen kifogásait már csak azért is könnyü valódi értékére leszállítani, mert felekezetünkkel szemben nemcsak jogfosztást jelent, hanem azért is, mert akkor midőn teszem a kath. egyház a zsidó házassági köteléket szentnek elismeri, el kell ismernie azon tanoknak a szentségét is, melyek a zsidó valláshoz való tartozandóságot szintén eltörölhetlen jellegünek hirdetik, a mi aztán maga után vonná azt, hogy a mi a kánonjog szerint a keresztelési szentség eltörölhetlen jellegénél fogva kath. egyén zsidó hitre át nem térhet, úgy viszont zsidó vallású sem térhet át a kath. egyházba. Alig képzelhető, hogy a józan ész előtt még a legékesebben szóló egyház fejedelem is megokolni tudná, hogy minő alapon kiván e tekintetben egyházának több jogot, mint a mennyit nekünk engedni hajlandó és miért tekinti helyesnek azt, hogy az ő egyháza nagy áldozatok árán is csábítgasson zsidókat az áttérésre, mikor a zsidó felekezetnek meg nem engedi, hogy az esetleg kötelékébe lépni óhajtó keresztényt a maga közösségében felvehesse. Már az ezen rövid megjegyzésekkel felszinre jutó, jogi tudatunkkal össze nem egyeztethető elementumok eléggé mutatják, hogy mennyire elérkezett már

az ideje annak, hogy ez ügyek végre megoldanak. Hogy e megoldás nem állhat másban, mint azon szabadelvü alkotásokban, melyek a felekezetek jogegyenlőségét, és ez egyenlőség érvényesülésének törvényes biztosítékait képezik, azt ma az ország minden részében vallják, hova a többi felekezetek rovására terjeszkedő exclusiv egyházi hatalmi érdekekből származó zgatások mérges anyagait be nem oltották.

De ha nem kivánunk is most a reverendák alá rejtegetett motivumok feletti találgatásba vagy a valószinű akadékoskodások előzetes czáfolásába mélyebben belebocsátkozni, arra még is emlékeztetnünk kell azokat, a kik ügyünket szivökön viselik és a kik ezért talán a nyilt csatában sikra is szállanak, hogy a mint azt mult évi julius-augusztusi számunkban fixiroztuk, az utolsó főrendiházi cultus vitában többrendbeli nagy fontosságu nyilatkozat történt, melyeket kellő helyen és megfelelő időben hangsulyozandónak tartunk. Elől jár a herczegprimás beszéde, melyben oda nyilatkozott, hogy a függő egyházi kérdések elintézésénél oly módról gondoskodott, *mely hazánk interconfernonalis viszonyának történelmi fejlődésével és* az igazi liberalismus elveivel összeegyeztető. A primás a liberalismusban az igazság forrását látja, és így elvárhatjuk mi zsidók, kik a liberalismus leghivebb követői vagyunk, hogy ő herczegsége nem fog bennünket megakadályozni, hogy ebből a forrásból mi is meríthessünk. Schlauch nagyváradi püspök akkori beszédéből jó lesz feleleveníteni egy nagy fontosságu nyilatkozatot, mert az emberek feledékenyek és az apostolok utódai is csak emberek. A nagyváradi püspök azt mondá egyebek között: »*A szabadelvüség nézetem szerint, nen czél, hanem eszköz, melylyel az emberiség a müvelődésnek azon magaslatára törekszik, a hol az ember erkölcsi személyisége tiszteletben tartatik*, a hol természeti és istentől adott jogait érvényesítheti, a hol a suum cuique elve uralkodik, a hol mindenki jogokat gyakorolhat a nélkül, hogy másokat jogaikban megsértsen, a hol tehát a jogkölcsönösség tiszteletben tartásával a jogbiztonság mindenki számára megőrizve legyen. A szabadelvüség tehát akribuluma az emberiség ideális törekvéseinek.« És mintha a jeles főpap sejtette volna, hogy lesz-

nek a kik a mi szerény törekvéseink győzelmére féltékenyek lehetnek, mert hisz magáról a lánglelkü püspökről ilyet sértés nélkül feltenni nem lehet, prófétai ihlettel felkiáltott: »Nem szabadelvű az ki másnak szabadságától fél.« És nehogy valaki e nyilatkozatokban az ujabbkorú szabadelvüség ellen szemrehányást olvashasson ki, és tán azért is, hogy a kormány jövőben ne a kánonjogi szabályok szellemét öntse a közigazgatásba, Nagyvárad nagytehetségü püspöke hozzátette még hogy »*az állam ma felekezet-nélkülinek vallja magát, tehát egyenlő jó akarattal tartozik viseltetni minden vallás iránt*«. Szerénytelenség nélkül mondhatjuk, hogy »minden vallás« alatt az izr. vallás is értendő, melynek hivei bár fáj is nekik, hogy a keresztény egyház vallásukról, melynek emlőjén táplálkozott, megfeledkezett, — mint épen megmutattuk, nagy tisztelettel és tanulékonysággal jegyzik meg maguknak a kath. egyházfejedelmek igazságot hirdető szavait is alázattal bátorkodni pályázni arra, hogy e nagy igazságok áldásaiból a Belzebub által informált katholikusok által valahogyan ki ne rekesztessenek.

Nem kételkedhetünk abban, hogy a kath. alpapság és maga az egyház nagyjainak e nyilatkozatát legalább is olyan hódolattal fogja lelkébe vésni, mint azt mi zsidók teszszük és azért reméljük, hogy megfelelő emlékeztetés után az apostoli szózatok megtermik nemes gyümölcsüket ügyünkben úgy, mint mindazon kérdésekben, melyek a suum cuique elvének megvalósítását czélozzák. És ha e várakozásunkban nem csalódunk ha a kath. egyház fejének békét hirdető szavait hason tények váltják fel, akkor Máté evangyéloma szerint, velünk együtt örülhetnek, mert »Boldogok a békességre igyekezők, mert azok Isten fijainak mondatnak.« Rajtunk pedig akkor, hogy Noé historiájára visszatérjek beteljesül a szentirás szava: »És megjöve ő hozzá a galamb estvére és ime egy leszakasztott olajfalevél vala annak szájában.«

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

WAHRMANN MOR ÉLETRAJZA.

Egy hónap óta hó takarja a kerepesi-uti temetőben azon helyet, hol közéletünk oszlopos alakja, Wahrmann Mór, sikeres tevékenységben megfutott pálya után örök álmát aluszsza. Egy havi idő alatt, — szorgalmatos méhként gyüjti az emlékezet tömör sejtekbe Wahrmann multján a sajátos jellemvonásokat, az elismerés és hir zománczában tündöklő ténykedéseket, hogy ezek enyhítsék a keserü fájdalmat, mely elköltöztével a sziveket fölveré. És ahogy érdemeinek szemei mind hosszabbra nyuló lánczolatba füződnek, eszünkbe jutnak a zsidó regemondónak ama szavai: minő lehetett azon fénysugár, mely Mózes fejét életében övezi vala, ha a sötét hantok sem tudták csillogását egészen elmosni. Mióta hirtelen, mint a heves légáramtól megcsapott szövétnek, kialudt a fényes elme, mely a körötte haladó kisebb-nagyobb bolygóknak pazarul hinté világossága sugarait és a munkás kezek, melyeknek áldását számosan élvezték, mereven pihennek, egyre érezhetőbbé válik a hiány, mely hazánk és vallásunk ezen legjobbjának elhunytával a politikai, gazdasági, felekezeti és társadalmi életben támadt. Mindinkább szilárdabbá jegeczesedik meg bennünk a tudat, hogy a *magyar zsidók ezeréves történetében nem volt eddig párja oly előkelő szerepnek, nagy carrierenek, minő Wahrmann Mórnak jutott osztályrészül* és hogy ritkán akadunk a közpályán oly férfiura, ki oly hiven, annyi kötelességtudással, szakértelemmel és buzgalommal felel meg feladatának, mint aminővel Wahrmann Mór széles és sokoldalu, az állami és felekezeti élet minden ágát felkaroló működési körét betöltötte volt. Voltak hitsorsosaink a mohácsi vész előtti időben, kik a magyar állam érdekeinek szolgálatában szerezvén érdemeket, a zsidóságtól, melynek hivei voltak, ha szükség volt reájok soha-

sem vonták meg állásukból kifolyó támogatásukat, Wertheimer Sámson a magyar országos főrabbi és Mandel Jakab a XVIII. században méltán emelkednek ki a köznapi egyének tömegéből azáltal, hogy a magyar zsidóság ügyei körül buzgólkodnak vala, de mindezek eltörpülnek Wahrmann alakja előtt, tetteik Wahrmann Mór cselekedeteihez viszonyitva oly nagy különbséget mutatnak, mint az idő, mely szereplésök közé ékelődik, mint a változás, melyen a zsidóságnak a hatvanas évek előtti állapota általment.

Az ellentállás akadályainak leküzdésében nyilatkozik meg a physikai és szellemi erő nagysága, és ha sorát ejtjük mindazon nehézségeknek, miket Wahrmann Mór pályáján halomra torlaszolt a társadalmi előitélet és a nemes törekvések szárnyalását gyengítő hideg zárkozottság, akkor fog igazi voltában kidomborodni az az izmos tetterő, mely a küzdelmek daczára nem veszített frisességéből, mely előtünt mindenütt, hol a hazának üdve, hitsorsosainak érdeke, a gazdasági élet fejlődése, a magyar kulturális intézmények fentartása megkivánta, és ahol közvetlenül nem folyhatott be a teremtés menetébe ott buzdított, pártfogolt, áldozott. Noha mindenben kitünt, nem kereste a feltünést, nem hivalkodott sikereivel, és míg mások alkotások helyett személyöket tolják előtérbe, ő a »tolakodó« fajnak származottja, a gyakorlati politika, az ipar és kereskedelem terén létesített művei mögé szerényen visszahuzódott, a babérokat átengedte másoknak, ő megelégedett azzal, hogy a tövises munkában nem maradt tétlen. A receptionalis mozgalom kezdetén egyesek, kiknek egész dicsőségük leltárát néhány hirlapi czikkbe kifutó szellemi vadhajtás képezi, szemére lobbantották Wahrmann Mórnak, hogy nem akar kilépni a meddő nyugalomból, hogy nem szakasztja le a zsidóság számára a gyümölcsöket, miket az alkalom önkényt kinál, de ezen urak nem ismerték Wahrmann egyéniségét, nem tudták, hogy az ügy, melybe ők csak most botlottak, Wahrmann előtt és más vezérférfiak előtt már régen képezte a megfontolás tárgyát és különösen ő zaj nélkül egyengeté a talajt annak megoldására. Egyénisége hasonló volt a templomi tömjén füsthöz, melyben a legfinomabb füszerek mellett nem hiányoztak maró, kábító tömecsek, amelyek együttvéve szolgáltatták a kellemes, üde, a szentelt csarnokokat betöltő illatáramot.

Meg volt benne a magyar zsidóság minden jellegzetes vonása, lelkesülés az államezméért, a polgári jólét kiépitésének törekvése, szabadelvüség tiszta vallásosság és mindezen elemek praedestinálták őt azon állásra, melyben mint a magyar zsidóság vezére, képviselője és szószólója a parlamentben, Magyarország legelső hitközségének vezére sikereivel a magyar zsidóság prestigeét hazánkban és a külföldön emelte.

Budapesten született 1832 február 28-án, azon időben, midőn nagyatyjának Wahrmann Izrael Budapest első rabbijának elhunytával az akkoron még fiatal hitközség kebelében megindult a kemény tusa a felvilágosodottság és a conservatismus közt. Az ország minden részéből, valamint a külföldről jövő letelepülőkkel annyiféle nézet, törekvés és irány költözött be a rohamosan növekedő metropolis zsidó községébe, hogy ezek között csakis Wahrmann Izrael nagy tudománya, kristály tiszta erkölcse, szigoru vállásossága képezhette az összekötő kapcsot; az ő tapintata nem engedte a heterogen elemeket, a szerte-huzódó érdekeket szétforgácsolódni. Járatossága a talmudban és a zsidó irodalomban, a hagyományos czeremóniák rigorozus megtartása, a Németországból szárnyra kelt reform tanok ellen frontot képező községi tagok előtt a tekintély nimbusával övezte a volt bodrog-kereszturi rabbit, és azáltal hogy meghonosítani törekedett a zsidó fiatalság iskoláztatását, mely II. József rendelete daczára még csak kis arányokban gyürüdzött a zsidó községekben, mert féltették tőle a zsidó szokások és életnézet épségben való maradását, Wahrmannt a külföld előtt is elismeréssel méltányolták és a haladó irány barátainak körében erős positiot birt magának teremteni. Liberalismusa, alkalmazkodó modora, melylyel, a reform elvek következtében a községében felbukkanó perpatvaroknak elejét tudta venni Wahrmann Izraelnek birtokomban levő egyik héber levélkéjéből is előtérbe lép, a betük tömegéből egy éleseszü bölcs belátású egyéniség körvonalai bontakoznak ki; és midőn a 71 éves lelkipásztor 1826. megsiratva községétől örök nyugalomra hajtá fejét, meglazult az összetartás hivei közt, felburjánzott az egyenetlenkedés, melynek mérges hatása sokára megzsibbasztotta a hitközségi intézmények jótékony fejlődését. Fiai, kik a kereskedelem és a zsidó tudomány ápolásának szegődtek munkásaiul atyjuk szellemében működ-

tek mindvégig, szivós hazaszeretetök, a Széchenyi által teremtett liberalis korszak szellemének felkarolása, polgári erényök, az üzleti speculatiók között megőrzött mocsoktalan becsületességök, a zsidó szokások és a modern eszmék követése által a főváros minden rétegében vallásfelekezeti különbség nélkül tiszteletet tudtak magoknak szerezni. Különös jelenség az akkori zsidó viszonyok között, amely azonban a pesti rabbi tisztséget 32 éven át becsülettel betöltő Wahrmann Izrael felvilágosodottságában leli magyarázatát, hogy egyik rabbi-fia a pesti egyetemen végezte tanulmányait. Nagybátyja példáját Wahrmann Mór is követte, miután elvégezte az evangelikus gymnasium osztályait, felvétette magát a pesti egyetem bölcsészeti hallgatói közé. Tudományos képzettség, philosophikus látkör, alapos ismeretek voltak Wahrmann lényében azon észrevehető vonások, melyeknek alapját a szülői házon kivül szerezte, míg praktikus világnézlete, a metsző gúny, a sziporkázó ötlet, melyekkel pajzánul játszva oly vonzó és félelmes volt, atyjának Wahrmann Maier Wolf házában jutott neki tulajdonul, hol a gondos szülői nevelést jeles tanerők oktatása egészíté ki. A világtól elzárt ghetto homályát, melybe csak ritkán hatolt az urak csillogó aranynyal megvásárolt kegyének sugara, megvilágítá a szentjános bogárként lebegő élcz, a könnyed tréfa, mely enyhité a nyers bánásmódot, a szenvedett sérelmeket, a satyra volt a ghetto lakóinak fullánkja, melylyel megsebezték támadóikat és a gúny kétélű fegyvere nem hiányzott Wahrmann szellemi birtokában, élt vele minden alkalommal, de nemcsak az emberi gyöngeségeket és félszegségeket sujtotta vele kiméletlenül, hanem mint a testét marczangoló fakir nem ritkán önmaga ellen is irányította. Jeles tulajdona a rugalmas, a dolgok mélyébe ható éles ész, melylyel a legbonyolultabb ügyek közt is el tudott igazodni és rögtön megtalálta a rejtett okokat nagyatyai öröksége volt, de míg az a talmudi irodalom kérdéseit vonta megfigyelése keretébe, az unoka a társadalmi és politikai problemák bonczolgatására tartogatta azt.

A tehetséges, széleskörű ismeretekkel biró fiatal Wahrmann a forradalmat megelőző évben belépett atyjának budapesti nagykereskedésébe. A kereskedői és az orvosin kivül minden egyéb kenyérkereső pálya el volt előtte zárva, az országgyülés küzdő porondja akkor még csak »született« törvényhozók számára volt megnyitva, a zsidó pedig nem született — polgárnak és akármennyire is lehámlott a zsidók és keresztények közötti válaszfal vakolatja a 40-es évek liberalis áramlatában, még sem tekintettek bennünket egyébnek, mint csakis pénzünk miatt megbecsülendő tényezőnek, zérusnak, mely az egységekhez függesztve növeli az összeg értékét; az emanczipáczió még csak jámbor óhaj volt, a pozsonyi diétákon szóba jött néhányszor, de a szót nem követte a tett, sőt számosan a zsidók közül aggodalommal látták volna beteljesülését. A zsidóság szomorú állapota, mely determinalta Wahrmann előtt a pályaválasztási szabadságát, útját állta, hogy egyéni értékét érvényesíthesse, nem tántorította meg a hazaszeretetben és más okkal szemben, kik a viszonyokkal és lelkiismeretökkel könnyen megalkudtak, Wahrmannt nem tudta ősi hitétől való elszakadásra birni, a kényszerhelyzet megmozdította akaraterejét, hogy jövő időkre gyüjtsön szellemi gazdagságot. Az üzleti légkör nem ölte meg benne az idealismust, a nemes érzelmeket és e tekintetben Wahrmann segítette megtörni a régi keletű előítéletet, hogy a zsidó rideg számító, hogy önző kereskedői érdekeken kivül egyébért hevülni nem tud. Mendelssohn, mint könyvelő bocsájtotta világgá bölcsészeti remekeit, a kereskedő Friedländer téves, de meggyőződése sugallta elvekért szállt sikra, Wessely, Löwiohn, Bacher Simon nemcsak facturákat, hanem remek költeményeket is irtak, Hock Simon a prágai Gian Battista de Rossi, üzleti elfoglaltságán kivül a történelemnek szentelte idejét, legkiválóbb tudósaink az egész középkoron át adás-vevéssel foglalkoztak és az utókor soknak még most is tartozik — az elismeréssel.

A szabadságharcz leveretése után, az önkény uralom éveiben, mialatt legjobbjaink erélyes agitatiot folytattak, hogy a nemzetet az osztrák hatalom karmai alól kiszabadítsák, Wahrmann is, ki atyjának bekövetkezett halála után főnöke lett a czégnek, csatlakozott a mozgalomhoz, de útja, melyen járt, a mód, melylyel czélja eléréséért küzdött új volt, eltért a közönségestől. Magyarországot a bécsi tőkétől függetleníteni, finánczialis és gazdasági tekintetben önálló Magyarországot teremteni képezte czélját, és ezen eszméje mellett nemcsak hirlapi czikkekkel és szóval izgatott, hanem mint a tett embere hozzájárult nagyszerű ipar- és kereskedelmi vállalatok létesítéséhez.

Mialatt azon fáradozott, hogy a magyar piacztól a külbefolyást elterelje a hazai kereskedelem magyarosítását iparkodott szélesebb mederbe terelni és ezzel kettős czélt ért el, egyrészt helyt szerzett a kereskedői exclusiv német világban a magyarosodásnak, melynek hullámai idővel egyre tágabb térre terjeszkedve termékenyítő hatással volt a nemzeti érzelem fejlődésére. Ezen érdeme, melyet Apponyi Albert gróf a képviselőház részvét kifejezésekor elismeréssel méltatott, emelte őt később a budapesti ipar- és kereskedelmi kamara elnöki méltóságába. Másfelől pedig a kereskedelmet ápoló hazai zsidóság által reczipiáltatta a magyar szellemet, így részben az ő buzgalmának köszönhető, hogy a budapesti city nemcsak hatalmas anyagi tőkével, hanem megbecsülhetetlen, senki által kétségbe nem vonható magyar szellemtől táplált műveltséggel rendelkezik.

A hazának tett hasznos szolgálatai után a 60-as években kezdé meg Wahrmann működését hitsorsosai érdekében. A szabadságharczot követő idők befujták a nyomokat, melyek a magyar zsidóság ujjászületése felé voltak vezetendők, de a kiegyezés örömeiből nekünk is kijutott részünk, a múlt deczember 20. múlt negyedszázada a magyar zsidóság emancipatiójának törvénybe igtatása óta és e jelentős esemény létrejöttéhez, melynek üdvös hordereje azonnal keresztülvitele után nyilvánvalóvá lett, hozzáfüződik Wahrmann neve is. Egyenjogosításunk életbelépése előtt lelke egész hevével, melylyel a zsidóságon csüngött, harczolt igaz ügyünkért hirlapokban s összejövetelekben, és amit megtett a zsidóságért, mint jogoktól megfosztott polgár, folytatta később, mint a törvényhozói testületnek factora. Mintha a sors kegyeltjét beavatni akarta volna az ékesszólás hatásának titkaiba, hogy alkalom adtán a kellő helyen szavának ne csak értéke és sulya, hanem teljes egészszé öntve a hallgatóságnak élvezetet is nyújtson, mint a »Magyar izraelita egylet« tagja és az emanczipatio után egybehivott zsidó congressuson, mint a pesti hitközség képviselője és mint a congressus másod-elnöke kivette részét a szóharczban, ő reá jutott azonkivül ama megtisztelő megbizás, hogy a congressus küldöttségét Budára a király elé vezesse. A zsidó congressus másodelnöke megjelent a király előtt még többször is — mint tagja a magyar törvényhozó-testületnek, melynek

sorába őt a budapest Lipótváros választó közönsége egyhangulag emelte. 1869-ben, választatott meg Pest első rabbijának unokája, első zsidó képviselőnek, az ország legelőkelőbb kerületében, melyet élte végéig hatszor egyhangulag megválasztva képviselt.

Irigyeink várták, hogy a zsidó kereskedő szereplésével be fogja bizonyítani, miként elhamarkodottan cselekedett a nemzet, midőn a zsidóságot megajándékozta a polgári jogokkal, sokan pedig aggódtak, hogy Wahrmann Protesilaosként az idegen talajon az első áldozat lesz, kit idővel, midőn már jobban megszoktuk a politikai légkört, sorainkból edzettebb harczosok fognak követni, azonban akik közelebbről ismerték tudták, hogy egyéniségének nem tetszetős kérge alatt fényes talentum rejtőzik, melynek becséről valamint szilárd akaraterejéről az ország bámulattal fog meggyőződni. Az imént felszabadított zsidóságnak első képviselője még barátjainak várakozását is felülmuló remekeléssel lepte meg az országot, fellépése oly biztos és férfias volt, a gyakorlati politikában oly szakavatottságot és érettséget árult el, mintha kora ifjuságától fogva a politika képezte volna éltető elemét és megtörtént az a csodálatos esemény, hogy a *ghetto szülöttje, Deák törzskarának legjelesebbjei közt foglalt helyet, hogy a parlament 453 képviselője közt a legelső zsidó képviselő bekerült azon elökelő csoportba, melynek az államügyek elintézésében döntő szerep jutott.*

A parlamentben, melynek szorgalmas látogatója volt, ritkán szólalt fel, de annál többet dolgozott a képviselőház pénzügyi teendőiben, mintha jelszónak választotta volna Maillard monadjainak szavait: »kenyeret és ne oly hosszú beszédeket«; elnöke volt a pénzügyi bizottságnak, előadója a földmívelés- és kereskedelmi miniszterium költségvetésének, szintúgy tagja a delegationak és a zárszamádási bizottság elnöke. De midőn felszólalt, beszédét mindig érdekkel hallgatták, szavainak meg volt a házban a kellő hatása, épúgy mint tréfáinak a ház folyosóján. Parlamenti működésében nem szónoklatai, melyekben a humor, a satira, a bölcs belátás és józan gondolkodás visszatükrözteté egész valóját, képezik legnagyobb érdemét, mert hisz voltak és vannak politikusainak, kik e tekintetben jóval fölötte állanak, hanem fáradhatatlan tevékeny-

ségén kivül az teszi alakját leginkább rokonszenvessé, hogy hasonlóan a lovaghoz, ki mindenkor hölgyének szineivel vonult a sikra, Wahrmann még a zsidógyülölet legizgalmasabb napjaiban, a Tisza-Eszlár jegye alatt álló időben sem szégyelte hitét, valahányszor szükség volt felemelte védő szavát a zsidóságért, melyért szive forró szerelmével lelkesült. Amint 1875-ben, midőn a román kormány kereskedelmi szerződésében a külföldi zsidóknak megtiltotta, hogy Romániában birtokot szerezzenek és Wahrmann ezen paszus ellen irányuló beszédét e kijelentéssel kezdé: Amint a tisztelt ház tudja magam is zsidó vagyok — mire dörgő éljennel válaszolt a ház, úgy 1883-ban is, midőn felekezete becsületeért tartott beszédéből kifolyólag szemébe nézett a halálnak, a zsidósággal együtt mindazoknak, kiknek tiszta gondolkodását nem tudta elhomályosítani a balhit, imponálni tudott bátorságával és nyilt őszinteségével. Övé a dicsőség, hogy az országgyűlés szine előtt az egységes zsidóság elvét hangoztatta »Tudtommal nincs pártszakadás a zsidóságban« ezek 1870-iki beszédének emlékezetes szavai. Ezen álláspontja mellett megmaradt még akkor is, midőn az orthodoxia, kaczérkodva az ultramontanismussal, ügyeivel a törvényhozás elé huzakodott, ráolvasott ekkor azok fejére, kiknél a bűn elveszté rutságát, akik a zsidóság meghasonlását önző czéljaik kiaknázására fordítják, mire visszhangul az orthodoxia fékevesztett dühe la mort sans phrase-al felelt.

Ridegnek, zárkozottnak tartották és amint egy zord római császárról beszélik, hogy a száradt lombok virágzani kezdtek, midőn Capri szigetére lépett, nála is a hova nyult, keze érintése nyomán a siker és szerencse áldása sarjadzott. Mióta elfoglalta a pesti hitközség elnökségét, hatalmas fejlődésnek indultak a hitközségi intézmények, a vallásos érzék erősebben kezdett lüktetni, összhangzatosabb lett a szervezet, mindez hozzájárult, hogy Budapest zsidó hitközsége Európa legelőkelőbb és legrendezetebb községeinek sorában foglaljon helyet. Mint hitközségi elnök nem tekintette állását puszta kitüntetésnek, érdemjelnek, melylyel csak hivalkodni szokás, hanem komolyan felfogta tisztsége nehéz feladatait, szigoru kötelességtudással végezte teendőit és mindenben ő maga járt elő jó példával.

A közjónak szentelte életét és a jutalom, mely elől életében félrevonúlt, megjelent ravatalánál az általános fájdalom, és a közrészvét nyilvánulásában. Mint ahogy Eufrat partjait összeölelkezteti a rege a zsidó tudomány egyik kiváló művelőjének halálakor, úgy a Wahrmann fölötti gyász egygyé gyüjtötte a társadalom különböző rétegeit, a politikai árnyalatokat, a ketté szakított zsidóságot, mely lesujtjva a csapástól látta sirba szállani legjobb fiát, kinek nem engedé meg a végzet, hogy a receptio keresztülvitelében évtizedeken át folytatott küzdelmek után új sikerekkel gyarapítsa érdemeit.

Nemzedék fogja nemzedéknek átszármaztatni hirnevét, emlékét a magyar zsidóság minden időben tisztelettel őrzi és áldja.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

TUDOMÁNY.

AZ ELSŐ HALAKHIKUS KONTROVERZIA.

A zsidó nép hagyományos tana hatalmasan hömpölygő folyam, melynek forrása daczára minden ellentétes állításnak a szigorú tudományos kutatások eredménye szerint a Sinai verőfényes magaslatán van. Egyenes, minden kanyarulást kikerülő iránya, nemkülönben tükrének nem közönséges mélységet elárulló tisztasága által évezredeken át valami fenségessel bír ezen folyó; a makkabeusi korig nem lehet rajta semmi elágazást észrevenni. Ekkor egyszerre azon vihar folytán, mely Judea virányain tombolt, jobbra és balra egy-egy ágat ereszt ki, arról tanuskodván, hogy az eddigi szigorú egységes irányt egy igen mély hasadék fenyegette. Mindazonáltal csaknem két évszázad múlt el, a nélkül hogy lényeges változás mutatkozott volna. A kibocsájtott két ág jó darabig a főfolyó mellett haladt ugyan, de azon remény, hogy majd ujra egyesül vele, hiúnak mutatkozik. Ellenkezőleg, a remélt egyesülés helyett az első elágazáshoz még három új jött, és nem sokára a folyam teljesen szétágazott, ugy hogy az egységes iránynak mindenkorra vége szakadt.

Mózestől a synhedrium kétirányu képviseléséig nem ismert a hagyomány semmiféle divergentiát, csak czerédai Józé ben Jóezer és jeruzsálemi Jóchanan ben Józé idejében keletkezett eltérő nézet a סמיכה-t a kézfeltevést illetőleg, a mi Hillél és Sammai koráig, de még tovább is eltartott. Ez volt a legelső [1]) kontroverzia és az összes források tanúsága szerint az egyetlen egy is volt, mig Hillél és Sammai más hármat hozzá

[1]) Kétségtelen, hogy előbb is léteztek már eltérő vélemények, de csak ideiglenesek voltak. V. ö. Jebámóth 77. és Synhedrin 19 b. Erre az ideiglenes jellegre már Nachmanides figyelmeztet a ספר המצות-hoz irt Haszagothjában, 1. §.

csatoltak. Kiemelem ezt a tényt, mert ez mindazoktól a kik סמיכה ביום טוב-t, az ünnepen való kézfeltevést az első kontroverzia tárgyának tekintik — én legalább nem ismerek más nézetet — nemcsak hogy nem méltányoltatott kellőleg, hanem egészen mellőztetett. Arra a feltünő jelenségre, miért nem döntötte el a kontroverziát a synhedrium kebelében a többség szavazata, kerestek [1]) ugyan magyarázatot, de mindig biztosra vették, hogy az öt synhedrikus pár, a kiket a misna Chagiga 2, 2. felsorol, ezen dolog felett szakasztott ugy vitatkozott, mint Hillél és Sammai iskolái (ugyanott 2, 3). Be akarom tehát bizonyítani, hogy e nézet tarthatatlan, azt a tényt szem előtt tartva, hogy Józé ben Jóezertől Hillélig a סמיכה-féle controverzia az egyedüli volt.

Mindenek előtt rá kell utalnunk arra a sajátságra, a melylyel a Tószifta és a két talmud az egyedül maradt vélemény eltérésről szólnak. Az itten legelső sorban szemügyre veendő misnához Chag. 2, 2. יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך יוסי בן יוחנן אומר לסמוך וכו', a Tószifta hozzáfüzi ezeket a szavakat: מימיהם לא נחלקו אלא על הסמיכה és a Jerusalmi ezt a baraithát: בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל אלא על הסמיכה בלבד ועמדו שמאי והלל ועשו אותן ד' Ép úgy kitünik világosan Babli Sabbath-ból 15 a, hogy az évezredeken keresztül sértetlenül megóvott egység a hagyományban Hillél és Sammai-ig csak egyetlen egy divergentia által zavarodott meg. Mind a két talmud megegyezik abban, hogy csak az utoljára említett két törvénytudós által szökött négyre a kontroverziák száma, és fölösle-

[1]) Chájesz Hirs r. תורת הנביאים II. p. 12b és משפט ההוראה p. 13b azt állítja, hogy a synhedrium az egész idő alatt vagy nem volt együtt, vagy a többi a végleges szavazást elhatározó föltételek meg sem voltak. Frankl Z. דרכי המשנה p. 44. véleménye szerint a לסמוך végzésnek az lett volna az eredménye, hogy a távollakók, a kik eddig áldozataikat Jeruzsálembe küldték, most kénytelenek lettek volna személyesen oda menni, és attól tartván, hogy olyan presszionak nem lenne hatása, a dolgot függőben hagyták. Brüll J. מבוא המשנה I. p. 38. komolyan azt hiszi, hogy a szombati lovaglást akarták megakadályozni és a kontroverzia azért nem került szavazás alá, mert a szadduczeusok a rabbinusoktól eredő lovaglási tilalmat lábbal tapodták. Ha ez igazán úgy lenne, akkor pláne érthetetlen, miért nem emelték rörvénynyé az אין סומכין nézetet. Józé ben Jóchanan és követői nem akartak-e véget vetni a szadduczeusi botránynak? V. ö. a k.

ges, a dolog már annyiszor tárgyaltatván,[1]) ezen megegyezést még egyszer bebizonyítani. És most győződjünk meg arról, vajjon azok a magyarázatok, melyeket a talmudok az első controverziáról fentartottak, megállják-e a próbát arra nézve, hogy azt egyedülinek tartják. Idézzük legelőször a Jerusalmit. Itten olvasható ר׳ חייה בשם ר׳ יוחנן לא תהא שבות קלה בעינך שהרי סמיכה אינה אלא משום שבות Az אינה אלא רשות ונחלקו עליה אבות העולם kifejezés nem szabatos ugyan, mert nem שבות דרשות-ról van itt szó, hanem שבות דמצוה-ról, de a Jerusalmiban nem kell ilyen kicsiségeken megütköznünk. A Babli itten valamivel pontosabb, egész helyesen idézve R. Jochanan magyarázatát Chag. p. 16 b לעולם אל תהא שבות קלה בעינך שהרי סמיכה אינה אלא משום שבות ונחלקו בה גדולי הדור azonban R. Jóchanan nem mondván semmi ujságot a שבות fontosságáról a babyl. Talmud csodálkozásának a stereotipykus פשיטא-val ad kifejezést; a שבות מצוה איצרכא הא נמי פשיטא feleletre ismét felkiált, csak abban a megjegyzésben nyugodva meg, hogy R. Jóchanan nem akart semmi ujságot mondani a שבות-ról, hanem csak visszavezetni a misnában levő kontroverziát nem, mint mások, a סמיכה-parancs szükebbtágabb körére vonatkozó véleménykülönbségre, hanem csak a שבות-t illető nézetek eltérésére, bár olyan parancscsal szemben, a melyet az *egész világ* bibliainak tart. Létezik tehát, a mint épen láttuk, a misnának még egy másik magyarázata, de mégis kénytelenek vagyunk egy kicsit R. Jóchanannál időzni. Helyén volna ugyan mindenek előtt azt a kérdést felvetni, vajjon az áldozat fejére való kéznek feltevése [2]), a mint ezt a Tóra megköveteli, hasonlit-e csak a legtávolabbról is a lovagláshoz, a mit a misna Bécza 5, 2 mint שבות-t eltilt — mert a סמיכה בכל כהו בעינן szabályát csak R. Jóchanon mondása okozta és b. Chagiga 16 b. valóban ő reá vezettetik vissza. (v. ö. még Zebách 33 a) — azonban csak a legszükségesebbre fogunk szoritkozni és tekintettel arra, hogy a Tósziftában [3]) és két baraithá-

[1]) V. ö. Tószafóth Chag. 16 a. K. szó ו,יסי továbbá Bachrach J. Ch. חות יאיר Resp. 192. és a toldalékokat e responsumhoz Chajes H. משפט ההוראה p. 2. stb. és az itt idézett műveket.

[2]) Mindenütt áll סמך ידו vagy וסמך את ידו, csak a ישעיר המשתלח-nál áll kivételesen וסמך אהרן את שתי ידיו, mindazáltal megköveteli a misna Men. 98. סמיכה בב׳ ידים; v. ö. ugyanott 93 b.

[3]) Toldalék Chagigához 2, 3 (v. ö. התגהות) איזה סמיכה שנחלקו עליה בי״ש וב״ה בש״א אין סומכין בי״ט שלמים שחגג עליהן סומך עליהן מעיב יום

ban[1]) az אין סומכין בי״ט tulajdonképeni okául a שבות látszik feltételezve lenni, nem fogunk többé a palesztinai szellemdus és éleseszű amórával a fölött vitatkozni, hogyan tekinthető a puszta kézfeltevés שימוש בבעלי חיים-nak; de azt az egyet még sem szabad elfelednünk, mivel a kézfeltevésnek az עבודה-ban kellett megtörténnie, hogy itten שבות במקדש-sal van dolgunk. Igaz, hogy az אין שבות במקדש elv nem általános érvényü, igaz, hogy a mi Peszachim 5, 8. és Szukkah 5, 1.-ből világosan kitünik, különbséget kell tennünk שבות שאינה צריכה és שבות שצריכה között, de mind azon helyeken [2]), a melyek a שבות במקדש kérdését tárgyalják, a legcsekélyebb nyoma sem vehető észre a kontroverziának. És most R. Jóchanannak a misnához tett magyarázata folytán egyszerre azon nézet elfogadására vagyunk kényszeritve, hogy a misna szerkesztője előtt a שבות במקדש-nál mindenütt egy kontroverzia lebegett és hogy R. Jehuda hannászi szabálynak a megkönnyitést fogadta el. Mindez lehetséges ugyan, de minden gondolkodónak lehetetlennek kell tartani a בי־אשונה לא היתה מחלקת ביישראל אלא על הסמיכה בלבד mondat összeegyeztetését R. Jochanannak a misna Chag. 2, 2. felől való felfogásával. Vagy-vagy. Vagy igaza van R. Jóchanannak, hogy a סמיכה-nak vitás kérdése a שבות במקדש-ról felmerült véleménykülönbségre vezetendő vissza, de akkor egészen vissza kell utasítanunk azt a feltevést, hogy Hillél és Sammai koráig csak egyetlen egy vitás kérdés létezett halákhánkban; de nem fogadhatjuk el R. Jóchanan magyarázatát, amelynél az *első kontroverziák* egész sora mutatkozik; harmadik eset nincs. Nos bár nehezemre esik oly magyarázatot, melyet a misna a talmudban nyert, nem egész elegendő-

טוב וכו׳ Tessék arra figyelni, hogy a Tószifta csak a Sammai és Hillél két iskolájának kontroverziáját a סמיכה fölött akarja megmagyarázni, nem pedig a אב״ד és נשיאים-ét.

[1]) Babli Bécza 19a שלמים הבאים מחמת יו״ט בי״ט בש״א סומך עליהן בש״א ושוחטן בי״ט וכו׳ és Jerus. ugyan. 2, 4. és Chag. 2, 3. מעיב יו״ט בש״א היתרה סמיכה שלא כדרכה ובה״א לא היתרה סמיכה שלא כדרכה és magyarázólag hozzátétetik איזה היא שלא כדרכה מאתמול. Vajjon ez a magyarázat a baraithához tartozik-e, vajjon nem-e minden סמיכה, mely nem תיקה לשחיטה történik, שלא כדרכה-nak nevezendő, azt itten nem kutathatjuk.

[2]) V. ö. Erubin 10, 11—13, Peszach. 5, 8—10, Ros has. 4, 1. Tósz. J. tob Támidhoz 1, 3. 5, 5. és Middóth 3, 2. továbbá Sabbath 123a és 124b, Peszáchim 47b, Szúkka 42b, Tósz. k. sz. טלטול és m. h.

nek kijelenteni, mégis biztos vagyok felőle, hogy R. Jóchanan szelleme bele fog nyugodni, ha csak egy első kontroverzia elfogadására határozom el magam és az ő magyarázatát mély hálával mellőzendőnek tartom.

A סמיכה-ról folyó controverziának második magyarázata Béczában 20. l. található. Itten két baraitha alapján kimutatták, hogy a sammaiták a kézfeltevésnek parancsát csupán עולת חובה-ra vonatkoztatják, nem terjesztve azt ki a hilleliták példájára שלמי חובה-ra is [1]) Mégis megengednék a sammaiták minden habozás nélkül לסמוך על עולת ראייה ביט ha más okból nem lennének kénytelen ezen égő áldozat bemutatását ünnepnapon eltiltani. E magyarázat által a misna Bécza 2, 4 és Chagiga 2, 3. helyes világításba helyeztetik, mert most már biztos, hogy a két iskola két különféle pont fölött vitatkozik: סמיכה על שלמי חובה meg הקרבת עולת ראייה fölött. De nyertünk-e valamit ezzel a magyarázattal a Chagiga 2, 2. misna számára? Sajnálatomra nemmel kell felelnem erre a kérdésre. Az általános kifejezések שלא לסמוך meg לסמוך nem engedik meg a megkülönböztetést a עולות חובה és שלמי חובה közt, mivel azt jelentik, hogy a kontroverzia magában foglalja valamennyi az ünnepnapon bemutatandó áldozatot. Ha pedig, hogy némileg mégis segítsünk a dolgon, a סמיכה על עולת ראייה-t csak azért tartjuk tilosnak, mert az ünnepen való bemutatása ennek az égőáldozatnak egyáltalában nincs megengedve, akkor ismét két különféle kontroverziánk lenne mint a sammaiták és hillelitáknál, de ezzel meg lenne semmisítve az a tétel, hogy בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל אלא על הסמיכה בלבד ép úgy mint R. Jóchanan magyarázata következtében. E fejtegetés után mindenki, a ki minden elfogultság nélkül követett, el fogja ismerni, hogy Chag. 2, 2. misna számára valóban nincsen magyarázatunk, és bizonyára megbocsátható, ha annak magyarázata itten megkíséreltetik. A kiindulási pontom misna Chagig. 1, 2, mely igy hangzik: עולות במועד באות מן החולין ו(ה)שלמים מן המעשר יום טוב הראשון של חג (פסח) בש״א מן החולין ובה״א מן המעשר A beavatott tudja, hogy ez a misna azok közé tartozik, melyeket Babli az ismeretes formával חסורי מחסרא hézagosnak mond, de azt a tényt még a beavatottnak is vissza kell híni emlékezetébe,

[1]) Tószafóth k. b. ויקרב, v. ö. Malbim a Szifrához irt kommentárjában 95b. Monatsschrift 1869. p. 26. az előadás nem pontos és az utolsó sorban zárjel közé tett szavak kijavítandók.

hogy épen ez a misna részesült olyan operatioban, a minőt az amóráktól javított misnájóth egyikének sem kellett kiállani. Amputálni ugyan nem amputálták, de foltozni nagyon is foltozták. Először az amóráktól felfedezett bár csekély hézagot kellett kitölteni az első két szó között. Erre elegendők a נדרים ונדבות szavak; másodszor a harmadik szó után egy egész sor esett ki, mert ez az egész passus odaiktatandó ביום טוב אינן באות ועולת ראייה באה אפלו ביום טוב וכשהוא באה אינה באה אלא, harmadszor az egyetlen egy szó helyett ושלמים [1]) e négynek kell állni ושלמי שמחה באין és végre negyedszer a יוסטוב הראשון szavak előtt a kiesett אף והגינת illesztendő be. E javításokkal szemben ki meri állítani, hogy az amoreusok nem gyakoroltak misnahkritikát? Azonban mindeme beillesztgetéssel és beigtatgatással még nincsen minden kiegyenlítve, mert az még mindig homályos és rejtélyes, hogyan engedhették meg a hilleliták az ünnepi békeáldozat — שלמי חגיגה — költségének fedezését מעשר-ral mint egy דבר שבחובה-énak. Ennek okáért a talmud fejtegetése szerint nem szabad a מעשר kifejezést szószerint fordítanunk, hanem csak a »partialis tizedből« való fordítással visszatükröztetnünk. A tizedhez megdézsmáltottat kell vegyíteni — בטופל ez a talmudnak technikai kifejezése. Nem fogjuk követni az e szó fölött megindult vitát, hanem csak összegezni, hogy mind a két iskola megegyezik abban: עולת ראייה שאינה באה אלא מן החולין ושלמי שמחה שבאין אף מן המעשר hogy a hilleliták is elismerik, hogy a חגיגת יום טוב הראשון-t nem szabad tiszta tizedből hozni és hogy ennélfogva a divergentia a talmud által szerfölött meggyöngült; mert míg a sammaiták tiszta חולין-t követelnek, a hilleliták nem engedik meg továbbá mint az előtt a tiszta, hanem csak a חולין-nel vegyített מעשר-t. A Jerusalmi, mely alaposságra messze elmarad a Bablitól, nem talál a misnában semmiféle ellenmondást, nehézséget, miért is érintetlenül hagyja az egészet; csak abban az egyben egyezik meg a Bablival, hogy a hilleliták מעשר alatt csak טופל למעשר-t értettek.

Ez a különös interpretatio, melyet a két talmud a misna

[1]) Ez a Jerus. helyes olvasásmódja; v. ö. Dikdúké Szóferim. השלמים alatt nem שלמי חגיגה-t, hanem csak שלמי שמחה-t érteni, a mint ezt a הון עשיר szerzője urgálja, nem egyéb önkénynél. עולת העולות általában עולת ראייה-t jelentvén, fel nem fogható, miért ne jelentsen השלמים egyszerűen שלמי חגיגה-t.

utolsó mondatának ad, sokat veszit merészségéből, ha tudjuk, hogy ezzel a Tószifára támaszkodik. Ama toldalék így hangzik: אמר רשב"א לא נחלקו ב"ש וב"ה על עולות הבאות לעולם שלא יביא אלא מן החולין ועל שלמים בשאר ימות השנה שאם רצה לסמוך מן המעשר סומך ועל מה נחלקו על חגינת יום טוב עצמו שב"ש אומרים מביא הכל מן החולין וב"ה אומרים מביא חובתו מי החולין שאם רצה לסמוך מן המעשר סומך Igen érdekes, hogy azt, a mit a talmudok טופל-nak mondanak, a Tószifta סומך מן המעשר-nak nevez. [1]) Ha több nem, de az az egy bizonyára következtethető belőle, hogy a tannaiták korában a סומך מן המעשר vagy a סומך על המעשר kifejezések gyakoriak voltak. A mí ezen textus kikezdését illeti Elia Wilna által, a ki egy Tószifta-kézirat birtokában volt, különféle korrekturákban részesült. A gáon kitörli az עולות הבאות לעולם helyébe téve az חגינת עולה וישלמים של י"ט szavakat, továbbá kitörülvén a חגינת szót, helyébe teszi עולת של szavakat. Én csak az utolsó korrektúrát fogadhatom el [2]) olvasva a gáonnal על מה נחלקו על עולת של יום טוב Tessék még egyszer megnézni a misnát a Tószifta megvilágitásánál, és a kérdést felvetni, vajjon van-e szükség kiegészitésre? Én részemről erre a kérdésre határozott nemmel felelek. Az עולות főnév alanya az utómondatnak is. Az égő áldozatokat illetőleg, a melyek nem akarnak עולות ראיה lenni, szintugy a שלמים-t illetőleg nincsen kontroverzia a mennyiben azok mindig מן החולין hozandók, ezek מן השלמים is hozhatók. Azonban a mi az עולת ראיה-t illeti, a minek ב"ש szerint עולת של י"ט הראשון a neve, noha csak félünnepkor hozták, eltérők a vélemények, mert ב"ש tiszta חולין-t követel, holott ב"ה tiszta מעשר-t megenged. Ha a misnát, Tószifát és a baraithát a Szifrében összehasonlítjuk, azonnal észreveszszük, hogy három különféle phasist képeznek és az amórák erőszakos interpretátiója másra vissza nem vihető, csupán arra a törekvésre, hogy a halathikus fejlődés utolsó phasisát réginek t üntessék fel vagy, jobban mondva, hogy a fejlődési menet eltö-

[1]) Felveti ugyan a Jerusalmi azt a kérdést is, miért tárgyalják a שלמי חגינה-t egészen másként, mint a שלמי שמחה, de megnyugszik abban a magyarázatban, hogy ללמדך שדוחין עליהן יום טוב.

[2]) A gáon által kijavított kikezdés így hangzik: לא נחלקו ב"ש ... וב"ה על עולה וישלמים של י"ט שלא יביא אלא מי החולין וכי' על מה נחלקו על עולת של י"ט שבש"א יביא הכל מן החולין וכי' Ez által azonban kiegyenlíthetetlen ellenmondás keletkezik, minélfogva mindent a réginél hagyok, kivéve az עולת olvasást חגינת helyett.

röltessék. De mostan nemcsak azt akarjuk tudni, erre a pontra nézve milyen szabályt örököltek az amórák az utolsó tannaitától, hanem azt is, minő phasisokon ment keresztül ez a szabály. És a talmudi források alapján kénytelenek vagyunk oly fejlődést konstatálni, a mely kiindulva a megkönnyités szempontjából a megnehezitéséig halad. A misna, mely a két iskola legrégibb kontroverziáinak egyikével foglalkozik, azt tanítja, hogy a hillelitták az ünnepi égőáldozat költségének a tizedből való fedezését megengedik, a Tószifta szerint a tizednek csak partialis felhasználatát engedik meg, holott a baraitha a חגינה számára is חולין-t igényel. A sammaiták oppositiója még sem volt egészen hatás nélkül a hilleliták nézetére. De azonnal látni fogjuk, hogy a sammaiták is enyhitették, legalább részben, előbbi szigorúságukat. A Chag. misna 1, 3. érintetlenül maradt és helyesen értelmezett szavaiból azt a határozott tényt nyertük eredményül, hogy Hillél és Sammai két iskolája az ünnepi áldozatra való »tizedek« felhasználásáról általánosságban vitatkoznak t. i. arról, vajjon szabad-e vagy nem szabad-e a מעשר-t vagy מעשר שני-t (hisz erre nézve teljesen egyenlők), ámbár a misna szerint Menáchóth 9, 7. a kézfeltevés parancsa náluk nem jut érvényre, ünnepi áldozatra felhasználni, a melyeknél a kézfeltevés parancsa igen is érvényesül. És ez nézetem szerint a legelső halakhikus kontroverziának a tárgya. Hogy a שלא לסמוך és לסמוך kifejezések elliptikusok, mindenki elismeri, csakhogy a ביום טוב helyett על המעשר [1]) gondolandó oda. Az öt synhedrikus pár a fölött vitatkozott, vajjon szabad-e a marhát vagy a pénzt, mely a לפני המקום elköltésére a szt. városba volt viendő, a m a áldozatok gyanánt bemutatni, illetőleg a m a áldozatokra felhasználni, melyeket minden עולה לרגל-nek, még pedig בסמיכה hozni [2]) kellett. R. Józé ben Jóezer azon a véleményen volt, hogy שלא לסמוך על דבי שפטור מן הסמיכה mivel az a parancs, hogy ünnepkor áldozzunk, nem egyértelmű avval a parancscsal, hogy a második tizedet Jeruzsálemben költsük el. Ellenben R. Józé ben Jóchanan azon nézet mellett kardoskodott, hogy a מעשר שני valamint a

[1]) Már fent említettem, hogy a סומך מן המעשר kifejezés a tannaitáknál gyakori volt és több mint valószinű, hogy a סומך על המעשר kifejezésből keletkezett.

[2]) V. ö. hogyan magyaráztam én a misnát Mászér séni 3, 1 Tószifta kommentáromban.

מעשר בהמה a szt. városba való felvitelének csak az a czélja, hogy Palesztina lakosait rá birja לעלות לרגל [1]) és hogy ezt a czélt inkább el fogják érni, ha a szt. városban való tartózkodást a tizedekből lehet fedezni. Azért engedte ő meg nem csak a שלמי חגיגה-t hanem az עולות ראיה-t is bemutatni מן המעשר vagy más szóval לסמוך על המעשר = לסמוך עלדבר שפטור מן הסמיכה Vajjon szabad-e לסמוך בי״ט vagy nem, a fölött elejétől fogva nem volt kontroverzia, mivel magától értetődött, hogy a מן החולין áldozatoknál a kézfeltevés parancsa ünnepnapon is érvényben volt a kánon szerint כל קרבנות יחיד טעונים סמיכה חוץ מן הבכור והמעשר והפסח [2]) És miért keletkezett ez a kontroverzia épen a makkabéusok korában? Nemcsak azért, mert a vallásos pártok ebben az időben a legpregnánsabb kifejezésüket találták és valószinüleg a szadduczeusok ép úgy képviselve voltak a synhedrium praesidiumában mint a farizeusok, hanem azért is, mert a Juda Makkabeus által véghezvitt templomfelavatás után az áldozat cultusára minél nagyobb sulyt fektettek. Azonban bármi legyen az első kontroverziának inditéka, az, a ki arra emlékszik, hogy a נגזרה על הדמאי Hyrkán Jánostól ered, hogy tehát a dézsmának kiválasztása ebben az időben igen közönyösen gyakoroltatott, be fogja látni, hogy az ünnepi áldozat dolgában mindenféle könnyitést megengedtek, csakhogy ez által a vidéki népet a templom látogatására ösztönözzék és hogy arbélai Nitai joggal ragaszkodott לסמוך nézetéhez. Juda lakosaira való tekintettel a synhedrium nem akart véget vetni a megkönnyitésnek, de másrészt a Gólahra való tekintettel, mely dézsmával nem rendelkezhetett [3]) a megkönnyitést nem akarták törvénynyé tenni vagy nem is tehették, nehogy a judeaiak kedvezményeit a külfölddel szemben nagyon is kiemeljék. A kérdést tehát függőben hagyták, mig az ünnepi áldozatra való מעשר-nak szokásos fölhasználása annyira meggyökeredzett a nép életében, hogy végre a sammaiták is kénytelenek voltak abban az egy pontban engedni,

[1]) Nem kell ezen csodálkozni; mert קודם הגזירה az a szabály is uralkodott, שלוקחין ממעשר בהמות לאכלן חולין. V. ö. Maim. Mászér séni 7, 1 és a baraithat jer. M. s. 1, 3. בראשונה וכו׳ והיך מבריחין אותו מע״נ מזבח Miként szabad volt a pénzt תאוה בשר-ra felhasználni, ép úgy megengedhették az עולות költséget fedezni vele.

[2]) V. ö. baraitha Menáchóth 92b és Szifrá Lev. 1, 4. és 3, 1.

[3]) Lásd Temura 21b.

hogy szabad a שלמי שמחה-t a tizedből hozni. Ezen egy engedményért azonban, minthogy meg voltak róla győződve, hogy nem lehet többé a שלמי חגיגה költségének a tizedből való fedezését a néptől eltiltani és hogy valóban csekély azoknak a száma a kik שלמי חגיגה מן החולין-t hoznak, az ünnepen való kézfeltevést az összes שלמים számára követelték.[1]) Az עולות ראיה-t illetőleg nem merték azt követelni, de nem is volt rá szükségük, mert ők azon a nézeten voltak, hogy ünnepnapon egyáltalán nem szabad bemutatni עולות ראיה-t. Hogy a sammaiták ezen nézete a Sammaiének [2]) sem felel meg teljesen, legjobban kitünik Bába ben Buta eljárásából, a ki, bár Sammai tanítványa, síkra szállt collegái *ellen* Hillél és iskolájáért.[3]) Az אין סומכין בי״ט kifejezésnek a sammaiták ajkán más az értelme mint a שלא לסמוך szónak. Hogy a kézfeltevést ünnepnapon miért vezették vissza a שבות tilalmára, annak fejtegetése nem tartozik ide. Én csak azt akartam bebizonyitani, hogy az első halakhikus kontroverziát másként kell felfogni, mint az eddig történt.

Karlsruhe. DR. SCHVARZ ADOLF.

MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEK A TALMUDBAN.

A mai Magyarország területére a történelem első derengő fénye Darius perzsa király hadjáratai idejére esik, aki az európai scythákkal is hadakozott. Majd fellépnek a hódító makedóni királyok, kiknek portyázó hadai eljutnak az Al-Duna mellékéig. Hazánknak valóságos történeti korszaka azonban csak a római uralom alatt következik be, amidőn Illyricum, Pannonia s Dácia a világbirodalomnak kiegészitő s sok tekintetben igen fontos részét képezik.

Augusztus császár idejében hazánk földrajzi viszonyai a

[1]) A מן המעשר bemutatott áldozatoknál, véleményök szerint egyáltalán nem létezett חיוב סמיכה és csak a csekély מן החולין áldozatok végett követelték a סמיכה מעיו״ט-t.

[2]) Az már csakugyan rejtélyes, hogyan állithatja Bacharach J. Ch. 1. c. p. 184a, hogy már Hillél és Sammai vitatkoztak הקרבת עולה בי״ט fölött. Hogy a hilleliták ebben a pontban egyet értettek mesterükkel, azt valóban nem kell Béczahból 1. c. bebizonyítani, de hol van még ennek nyoma is, hogy Sammai az עולות bemutatását nem tűrte.

[3]) Ez eseményt leghelyesebben a Jerusalmi adja elő Béczához.

következőképen alakultak: a Dunától a Száváig terült el Pannonia s Noricum, a tengernél Dalmatia, már mind római hatalom alatt; Moesia pedig a Száva déli oldalán hódító állapotban. A Dunától északra szabad népek laktak: a March-tól nyugatra a *markomannok*, keletre az Ipolyig a *quádok*, a Duna s Tisza közt vagy még tovább is az erdélyi hegyekig a *jászok*, azontúl a *dákok* laktak.

A legcsekélyebb tudósítás, mely ókori forrásokban ezen területekről s népekről ránk maradt, természetesen főfontossággal bír hazánk archaeologiájára nézve. Tudósaink azonban már rég lemondottak arról a reményről, hogy *irott* források nyomán felderíthetők volnának hazánknak ókori viszonyai; az *irott* források sokkal is gyérebben folynak, mintsem belőlük hű képet nyerhetnénk mindarra nézve, ami bennünket e haza tekintetében érdekel. Azért első sorban az ókorból ránk maradt palaeographiai, numismatikai, építészeti s iparmaradványok felkutatásával foglalkoznak, amelyek csakugyan szemlátomást elébünk tüntetik az ókori viszonyokat. Amde mondani sem kell, hogy ezen maradványok s emlékek csak oly anyagból valók lehetnek, amelyek ellentállnak az idő pusztító erejének, tehát kő- és bronztárgyak; hazánk terűletén tudtommal csak a verespataki bányákban találtak p. o. szövetfoszlányokat is az ókorból. Hol maradnak az emberi élet szükségleteinek ezer meg ezer egyéb tárgyai? hol maradnak maguk a népek, melyek ezen tárgyakat birták?

Ily körülmények között szolgálatot vélek tenni a hazai tudománynak, midőn feltárom számára a források egy új nemét, a zsidó hagyományos irodalmat. A zsidó hagyományos irodalom megfigyelésre méltó adatokat tartalmaz hazánk római korszakbeli történetének archaeologiája, ethnographiája s kulturhistoriája köréből, oly adatokat, melyek a classica philologia ismert adatait *sok új részlettel* gazdagítják. Ez adatok nem szorítkoznak a római uralom alatt levő területekre, hanem kiterjeszkednek a mai Magyarország minden részeire; tehát nem szólhatok csupán illyr, pannon s dák régiségekről, hanem más összefoglaló név hiányában *magyarországi régiségekről*.

A talmud szó alatt kívánom értetni az egész hagyományos zsidó irodalmat, melynek főbb kategóriái *a misna, a tószefta, a két talmud, a különféle midrásmunkák s a targumok*. Ezen irodalom korszaka körülbelül időszámításunk kezdetétől annak ezredik évéig terjed; zöme azonban 500 körül már véget ér, s ép ezen része lesz különösen felhasználva. A mi a nevezett korszakon belül ugyan, de az említett kategóriájú műveken kívül foglaltatik, e helyen figyelembe nem vétetik.

A segédforrásokra nézve általánosságban azt jegyzem meg, hogy első sorban a *hazai* irodalmat vettem tekintetbe; a felhalmozódott termékek sokaságában azonban szükséges volt a kiválasztás. Hogy vajjon e tekintetben eltaláltam-e a helyeset vagy sem, az természetesen más kérdés.

Az anyagot legczélszerűbben ethnographiai szempontból lehet felosztani; még pedig oly okokból, melyek részint általánosan ismertek, részint alább ki fognak fejtetni, a hazánk területén élt ókori népeket felosztom a következő négy csoportra: 1. illyr-thrák, 2. szláv-dák, 3. germán-kelta, 4. szittya-magyar népekre.

1. Illyr-thrák csoport.

a) Az adriai tenger.

A hagyományos irodalomban egypárszor említtetik az adriai tenger oly észrevételek kiséretében, melyek hazánk ókori földrajzára nézve nem érdektelenek. Az adriai tenger héber átírása אדריאם, amely a görög Ἀδρίας-nak felel meg; a szír nyelvben ugyanazon átírás dívik.[1])

A Zsoltárok könyvét magyarázó midrásban, a Sócher tob-ban, a 93. zsoltár 6. verséhez (a Buber-féle kiadásban 415. l.) azt olvassuk Hadrián császárról, hogy ő meg akarta mérni az Adria mélységét; e czélból vett köteleket s negyedfél éven át lebocsájtotta azokat a fenékre; de csakhamar meg kellett neki győződnie, hogy törekvése hiába való.[2]) Távol

[1]) l. Payne Smith, *Thesaurus Syriacus* 42. l., ahol azonban אדריאם mellett még אדריום is van. — Ez alkalommal megjegyzem, hogy ezen dolgozat keretében a szír s arabs szavak typographiai tekintetekből *héber* betükkel iratnak át.

[2]) מעשה באדריאנוס שבקש קיסר לעמוד על סופו של אדריאם stb. A végmondat: שמע בת קול אומר כאלו אבד אדריאנוס; megvallom, hogy e szavak értelme előttem nem világos; a szövegben csak hozzávetőleg adtam vissza e mondatot. — A Jalkut-ban (Zsoltárokhoz § 848) אדריאם helyett

vagyunk attól, hogy ezen minden tekintetben agadai színezetű midrásban merő történeti tényt keressünk; másrészt azonban meg vagyunk győződve, hogy az agadisták ez adatot, — amint mondani szokás — nem szopták az ujjokból.

Először is világos, hogy csak a névrokonság kedvéért hozatik az Adria összefüggésbe Hadrián császárral; a *történelmi* Hadrián szerepléséből nem ismerünk semmi adatot, melynek révén őt az Adriához közelebbi összefüggésbe hozhatnók: az a Hadria városa, melyhez Hadriant családi emlékek fűzték, Picenumban fekszik a Po mellett s különbözik azon Hadria városától, mely a mai Zárától északkeletre feküdt.[1]) E szerint Hadrian személyétől bátran eltekinthetünk, midőn az Adria kikutatásáról van szó, s mi a magunk részéről hajlandók vagyunk az Adria megmérésének tervét inkább *Diocletian* császárnak tulajdonítani. Diocletian császár, aki életének utolsó éveit épen az Adria partján, Salonában (a mai Spalato körül) töltötte, leginkább concipiálhatta azon tervet, hogy az egész ókorban kevéssé ismert tengert[2]) kikutatja. Tényleg van rá még a midrásban is adatunk, hogy Diocletian még a távol Palaestinában is foglalkozott vizmunkálatokkal[3]). Midőn tehát a midrás azt állítja, hogy Diocletiánnak — vagy ha tetszik Hadriánnak — nem sikerült az Adria mélységét meghatározni, úgy a — természetes — ok csak kettő lehet: vagy oly mély a tenger, hogy a lebocsátott

אוקייאנוס = *oceanus* áll. Ezen olvasat nem lehet helyes, mert más különben az igen gyakori אוקייאנוס helyett a Sócher tób-ba bizonyára nem került volna a meglehetős ritka אדריאס. Tévednek tehát azok, akik a Jalkut olvasatát többre becsülik a Sócher tob-énál; v. ö. Fürst, *Glossarium Graeco-Hebraeum* p. 38 a.

[1]) A mai Magyar-Tengerpart, Horvátország, Dalmatia, Bosznia s Herczegovina területén egykor létezett római városok fekvésének meghatározásában azon kitünő térképet követem, melyet Hoernes szerkesztett: *Alterthümer der Hercegovina und der südl. Theile Bosniens, nebst einer Abhandlung über die römischen Strassen und Orte im heutigen Bosnien.* Bécs, 1882.

[2]) Az ádriai tengerről uralkodó téves nézetekről az ókorban l. Forbiger *Handbuch der alten Geographie III, 326.* s Pauly-féle *Real-Encylopaedie I, 191.*

[3]) Midrás Zsolt. 24, 6 דקלטיאנוס הקווה את הנהרות stb. V. ö. Kohut, *Lakes of the Holy Land* a Jewish Quarterly Review IV. évfolyamában 690 l. kk.

kötelek nem érnek feneket, vagy pedig oly háborgó s nyugtalan, hogy a mérési munkálatok egyáltalában lehetetlenek, vagy megbizhatatlanok. Hogy van-e ebben valóság vagy sem, azt mi nem kutatjuk; de hangsulyozzuk azon megfigyelésünket, mely ekként a midrásból folyik, hogy t. i. *az Adria az ókorban ismeretlen s még kikutatlan tengernek tartatott.* Most már állapodjunk meg ez adat keletkezésére nézve akár Hadriánnál, akár Diocletiánnál, vagy leghelyesebben azon időben, a melyben az illető midrásmondás szerzője élt: mindhárom időpont olyannyira benyulik a római császárság korába, hogy egészen meglepő, mint maradhatott ezen beltenger a római birodalom kellő közepén oly sokáig ismeretlen. Már pedig az, hogy az Adria ismeretlen volt, egész bizonynyal folyik a midrásból, bár miként magyarázzák is azt egyéb tekintetben — s ezen adat, melyet *csak zsidó forrásból ismerünk*, egyszersmind azt is engedi következtetni, hogy a mai Magyar-Tengerpart szintén meglehetős ismeretlen lehetett a régiek előtt.

Egy másik midrásmunkában azt olvassuk, hogy *Hiram*[1]) *mesterséges módon palotát épített magának az Adria s az Oczeán között.*[2]) Itt mindenekelőtt magyarázatra szorul azon kitétel, hogy az »Adria s az Oczeán között.« Bármiként dobálózzék is a midrás a csodákkal s a légvárakkal, azt még sem tételezzük fel róla, hogy el akar velünk hitetni oly nagy csodát s elébünk akarna állítani oly igazi légvárat, minő volna egy palota, mely az oczeán fölött lebeg. A midrás alkalmasint azt akarja mondani, hogy Hiram, a nagy építőmester, a *szárazföldön* épített palotát, ott, hol az oczeán s az adriai tenger érintkező pontja van. A szárazföld tekintetéből lehet beszélni két tengernek a találkozásáról, de vajmi nehéz eldönteni, melyik azon pont a tengeren, a melytől innen az adriai tenger, onnan az oczeán — értsd a földközi tenger — terül el. Tehát mindenesetre a szárazföldről van szó, s ha

[1]) Hiram a bibliából ismeretes phoenicia király, ki Salamonnak segédkezett a jeruzsálemi templomépítésben.

[2]) Tanchuma II. בראשית § 7. חירם בנה לו פלטרין במנגן בין אדריאס לאוקיאנוס. Az itt használt פלטרין a latin *praetorium* görögös kiejtése: πραιτώριον; a talmudi irodalomban e szó elveszítette eredeti értelmét s egyszerüen csak palotát jelent. מנגן görög szó: μάγγανον = gép, csodaeszköz, csoda, boszorkányosság.

mégis *mesterséges módon* lehetett csak oda palotát építeni, úgy az ok bizonyára a tengerben rejlik. Itt rögtön eszünkbe jut fenti eredményünk, hogy t. i. az adriai tengerről nem épen megnyugtató hirek s felfogások keringtek. A háborgó adriai tenger volt az, mely egy, a partjain épülő palotához különös gépek alkalmazását tette szükségessé. Hogy minő partra s minő palotára gondol a midrás, azt teljes biztonsággal soha sem fogjuk eldönthetni; aki azonban közelebbről ismeri ez irodalomágat, nem zárkózhatik el azon gondolat elől, hogy Hiram csak valami római hatalmasságnak az álneve s a palota, amelyről itt szó van, az időtájt nagyon is ismert valami lehetett. S a midőn már itt tartunk, nem zárkózhatunk továbbá el azon gondolat elől, hogy itt alkalmasint megint csak Diocletian császár a mondahős, legalább az ókori történelemből nem ismerünk más csodaszerű s mesés palotát *az adriai tenger partján*, mint azt, melyet Diocletian építtetett Salonában; ennek a híre bizony eljuthatott még a távol Palaestinába is az agadaköltők csöndes magányába.

b) *Liburnia.*

Liburniának nevezték az ókorban az ádriai tengernek azon partvidékét a hozzá tartozó szigetekkel együtt, mely a flanaticus (quarnerói) öböl mentén Istriától Dalmátiáig terjed,[1]) azaz Horvátország nyugoti s Dalmatia északi részét.[2]) A mai Magyarország területén ezen vidék fekszik Olaszországhoz, illetőleg Rómához legközelebb s ennélfogva legelőbb s leghathatósabban vonatott bele az ókori kulturába; azonnal meg fogunk róla győződni, hogy a talmud is ép ezen vidékről szolgáltatja a legtöbb anyagot a magyarországi archaeologia számára.

A római világban Liburniának neve főképen az itt épített s itt használatban levő könnyű evezőjű hadi hajókról lőn ismeretessé, mely hajók állítólag először Octavián által nyertek alkalmazást Antonius ellen az actiumi hadjáratban, s miután ez alkalommal kiváló hasznavehetőségük kitűnt,

[1]) Peter, *Lexikon der Geschichte des Alterthums* (Lipcse, 1882.), 294 lap.

[2]) Forbiger a Paully-féle Real-Encyclopaedie-ben, IV. 1014.

állandó felszerelése lettek a római haditengerészetnek. E hajó neve *liburna*.

A zsidó hagyományos irodalomban e hajó nevének átirása vagy לבורני vagy — s ez a gyakoribb eset — בורני. Ez utóbbi alak az első szótag aphaeresisét mutatja[1]), ami alkalmasint azért állott be, mivel az eként megcsonkított szó alákjára nézve közelebb hozatott az általánosan ismert בירה (= vár) szóhoz s annak rokonaihoz, mely szócsoport szintén a hadászat kifejezéseül szolgál. A latin *liburna* eredetileg csak melléknév volt, melyhez *navis* főnév volt kiegészítendő; a későbbi nyelvhasználat azonban már beéri a melléknévvel is. A zsidó irodalomban szintén nem tétetik ki a főnév (ספינה), de azért alattomban odaértetik, mert csak ekép magyarázható azon jelenség, hogy בורני nőneműleg használtatik.[2]) A görögben Λιβυρνικόν vagy Λίβυρνον a hajónak a neve; ezen nyelvben ugyanis a semleges πλοῖον egészítendő ki. A zsidó לבורני eszerint a latin szóalaknak felel meg, s nem a görögnek[3]), ami más szóval azt jelenti, hogy a név egyenesen a latinból származott át a zsidókhoz, nem pedig a görög közvetítésével. Ez nagyon figyelemre méltó kulturhistóriai adat.

Mint már említve volt, a liburna kiválóképen *hadi* hajó. A talmud is rendesen hadi hajónak veszi s ilyenkor mindig *római* állapotokról van szó. Jezsájás próféta ezen szavait: »Hatalmas hajóhad nem fog azon átvonulni« (33, 21) az aram fordítás, a targum, ekép adja vissza: »nagy liburna בורני גדולה nem fog rajta átvonulni«, azaz római hajóhad, mely liburnákból áll; *hatalmas* hajóhad ugyanis akkori időben csak *egy* volt: a római. A babyloni talmudban ezen magyarázat *Ráb* nevében közöltetik.[4])

Azon körülmény, hogy itt a héber צי — még pedig helyesen — liburnával van visszaadva, arra a téves gondolatra

[1]) l. erről Siegfried, *Neuhebräische Grammatik*, 26 l.

[2]) p. o. a babyloni talmudban, Joma 77 b בורני גדולה, בורני קטנה.

[3]) A görög alak tudtommal csak *egyszer* fordul elő a zsidó irodalomban, még pedig a jeruzsálemi talmudban, Sekálim VI, 50 a (12. sor a krotoschini kiadásban) אפילו ליברנין [ליברנון] גדולה אינה יכולה לעבור בו. A görögben még Λιβυρνίς is dívik, de a zsidó ליבורני nyilván csak a latin liburnának felel meg.

[4]) Rós hasána 23ª אמר רב זו בורני גדולה.

szolgáltatott alkalmat, hogy a hasonhangzású ציים szó szintén liburnával kell hogy fordítva legyen. Az utóbbi szó előfordul Numeri 24, 24: וציים מיד כתים. Erre ugyanazon Ráb, akitől az imént tárgyalt mondat is származik, ezen megjegyzést teszi: ליבון אספיר.[1]) Most már minden áron ki akarják sütni, hogy ליבון csak romlott alak לבורני helyett; azonban teljesen képzelhetetlen, hogy oly gyakori s ismert szó, mint לבורני, ennyire corrumpálódott volna. Amellett még elkövetik azt az öreg hibát, hogy a mellette levő אספיר szót Cyprusnak vagy Hesperiának veszik;[2]) cyprusi vagy hesperiai liburna! valóban gyönyörű. A cyprusi hajók ugyan híresek voltak az ókorban, de nem neveztettek liburnának; Hesperia pedig jóformán csak mythologiai név. A dolog úgy áll, hogy a hagyományos magyarázat ציים szó alatt nem *hajóhadat*, hanem általában *hadat, sereget* értett. A kérdéses ליבון szó rosszul van tradálva; rabbi Salamon ben Izsák (= Rási) olvasata ליבא; a Jalkut nevű gyüjteményes midrásmunkában לגיון (= legio) találtatik: egy kézirati talmudban pláne לייואבן áll. Mindezeknél jobb a 12. századbeli rabbi Nathan Aruch nevű szótár munkájának az olvasata: לכין;[3]) ez héber többesszáma e görög szónak: λόχος = hadtest; Ráb ugyanis a ציים szót többes számnak veszi צי-ből s azért fordítja egy többes számú görög szóval לכין. A másik idegen szó, אספיר, minden kétséget kizáró módon nem más, mint σπεῖρα = manipulus = század. Ráb magyarázata szerint tehát וציים מיד כתים annyit tesz, hogy *hadtestek szakaszai [jönnek] a Kithim országából*. Most már igazolni lehet a Jalkut olvasatát: az ismeretlen לכין helyett az igen gyakori לגיון lépett fel, ami természetesen az értelemre nézve irrelevans. Tényleg mind az első, mind a második jeruzsálemi targum a ציים szót *legióval* fordítja, még pedig a többes szám-

[1]) babyloni talmud, Szanhedrin 109 a.

[2]) A hibát először N. Brüll követte el, *Jahrbücher für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* I, 135, aki egyébiránt ingadozik λέμβος s liburna között. E magyarázatot elfogadta Bacher Vilmos is: *A babyloni amórák agádája* (a budapesti orsz. rabbiképző intézet értesítője 1877/78.) 30. l. 206. jegyzet. Perles József, egy pár hét előtt megint feleleventette: *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* 1892, 9 l.

[3]) En Jákob-ban is לכין אשפר áll; v. ö. Rapoport Erech Millin 161. l. Furcsa magyarázatot ad Schönhack *Hamaschbir* h. v.

ban לגיונין, hasonlóképen a Pesitto nevű szír fordítás is: לגיונא. Nagyon merész Perles feltevése, hogy mindezen hiteles olvasatok liburnára javítandók ki. Ezékiel 30,9-hez, ahol szintén előfordul ציים, az aram fordítás megint csak לגיונין; ennyi bizonyíték ellen nem használ semmi okoskodás.

Miután kimutattuk, hogy a fenti helyeken nem *liburnáról* van szó, rátérünk most azon helyekre, melyeken e szó világosan előfordul. Ilyen hely először a babyloni talmudban Joma 77 b, ahol különbség tétetik *nagg liburna* s *kis liburna* között;[1]) továbbá Baba meczia 80 b, ahol a nagy liburnának *tonnatartalma* van meghatározva,[2]) s végre a jeruzsálemi targum Deuteronomium 28, 68-hoz, ahol a Szentirásnak אניות kitélele *liburnával* adatik vissza.[3]) Itt alkalmunk van egy igen nevezetes jelenséget megfigyelni: az I. jeruzsálemi targum לבורניא-val szemben a II. jeruzsálemi targumban לברניא áll; azaz a források a szót majd a fent megbeszélt aphaeresissel (בורני), majd pedig teljes alakjában (לבורני) használják. E jelenségre később még rátérünk. Az itt megbeszélt helyeken, mint mindenki észreveszi, a *liburna* többé nem *hadi*, hanem *kereskedelmi* hajó.

Perlesnek sikerült kimutatni,[4]) hogy a *liburna* szó rejlik egy pár oly talmudi kitételekben, melyekben eddig nem is sejtették; a talmud ugyanis három helyen hasonlatot vesz a liburna *evezőrudjáról* s mind a három helyen az idegen szó לברנת alakká corrumpálódott.[5])

Kevésbé valószínű azonban Perlesnek azon állítása, hogy *liburna* volna olvasandó egy midráshelyen, ahol előttünk מורניות áll. A hely így hangzik: למלך שבא עם בניו בים וספינות של פירטון מקיפות אותו אמר להם הא לכם מוכנות מורניות שלי שאני עובר על גלי הים וגלחם עמהם, valamivel tovább: מורניות שלי מוכנות הם (Exodus

[1]) בורני קטנה, בורני גדולה. Ugyanott R. József nevében aramul is: בורני רבתי, vonatkozással Jezsájás 33, 21-re s ellentétben ספינה-val.

[2]) שלשת כורין לבורני גדולה.

[3]) I. jerusz. targum בבורניא ובאילפיא az Aruch olvasata szerint; a kiadásokban hiányzik בבורניא. A II. jeruzs. targumban בלברניא áll.

[4]) *Monatsschrift* 1892, 8. l.

[5]) babyloni-talmud, Megilla 16 b = Maszecheth Szóferim XIII, 7. כמודיא דלברות. (Variánsok: דלברות, דדברות, דלכרות). Baba meczia 87 a כי מודיא דלברנת. Perles így olvas: דליברנת; talán jobb volna דלברות, דלברניות.

rabba c. 17, Exod. 12, 23-hoz). Eltekintve azon körülménytől hogy a corrigálás szüksége már magában véve sem teszi a magyarázatot ajánlatossá, Perles még önmagával is ellenkezésbe jön, midőn egyik fent tárgyalt conjecturája szerint a liburnának héber többes száma ליבורנין, most pedig ליבורניות volna. Azonkívül מורניות igen gyakori szó a zsidó irodalomban: a targumban mintegy 15-ször fordúl elő[1]) s azonkívül még egy midrásmunkában is.[2]) מורניות héber többes száma e görög szónak: μάραγνα *bot, lándzsa*[3]) s kölcsönszava a szír s mandaeus nyelveknek is.[4]) Ezek után minden javítás nélkül a fenti midrást így lehet fordítani: »Egy király fiaival együtt utazik a tengeren; egyszerre csak körülfogják őt a kalózok (piraták) hajói. Szól a király: Vár rátok a botom! mihelyest csak túl leszek a tenger habjain. Aztán harczol velök« stb.

A Liburniáról nevezett liburna hajónak a talmudban való nyomai ezzel véget érnek. Áttérünk most oly tárgyakra, melyek szintén Liburniáról vannak elnevezve, vagyis más szóval, melyek szintén Liburniának, a mai Magyar-Tengerpartnak az iparczikkei. Csakhogy itt nem járunk többé szélesre taposott utakon, hanem ismeretlen tájakon, ahol magunknak kell utat törnünk.

A Siralmak könyvét magyarázó midrásban, Echa rabba c. 1, 38. 1, 5-höz a következő passust olvassuk: למטרונה שאמר לה אוהבה עשי לי חמין נטלה לורטיא של מלך ועשתה לו חמין אמר לה המלך מכל עצים שיש ליך בבית זה לא היה ליך לעשות חמין לאוהבך אלא בלורטיא שלי Az aláhuzott két idegen szó több variánsban jött reánk; לורטיא Mussafiának az olvasata, aki e szót kijavítja לוטריא-ra s ez λουτήριον = *fürdőkád* volna. Helyesebb Aruchnak olvasata: ברנטין; Aruch azonban egy varianst is ismer: טורתוק, ami alkalmasint ורתיק = ναρθήκιον = *láda* legyen. Aruch-nak olvasata megegyez a Jalkutéval (Ezekhiel § 356.), a hol a szó az első ízben לברנטין, a másod ízben ברנטן. Itt tehát ismét azon már megfigyelt jelenséggel állunk szemben, hogy az idegen szó el

[1]) l. Levy, *Chaldäisches Wörterbuch* II, 71.

[2]) Pesikta di rabbi Kahana 94 a ed. Buber: בחוטרייא ובמורנייתא. Megvallom azonban, hogy *héber* textusban még eddig nem akadtam rá a szóra.

[3]) N. Brüll, *Jahrbücher* I, 196.

[4]) Nöldeke, *Mandäische Grammatik* XXX. l.

is vetheti, meg is tarthatja a kezdő szótagot; már ez magában véve is azt a gondolatot támasztja bennünk, hogy ezen új idegen szó közeli összefüggésben áll az előbb tárgyalt liburnával. Tényleg találunk a Liburnia névből egy melléknevet: *liburnatus -a -um;* e melléknevet használja a scholiasta Juvenal VI, 476-hoz: *lectica quae liburnata est,* magyarázatul a szöveg ezen szavaira: *et ingenti curret super ora Liburno.* Tehát létezett egy gyaloghintó, mely vagy azért, mivel a liburna hajó módjára volt készítve,[1]) vagy azért, mivel Liburniából származott, *liburnata*-nak neveztetett. S most menjünk egy lépéssel tovább. Valamint *liburna* kezdetben melléknév volt s később önálló főnévvé fejlődött, úgy képzelhető — a classica philologia e pontban cserben hagy bennünket — hogy a *liburnata* szó később szintén önálló főnév lett. A midrásbeli idegen szó לברנטין, illetőleg ברנטין, melynek egyes száma לברנטי, illetőleg ברנטי, semmi egyéb, mint *liburnata,* egészítsd ki: *lectica.* Ezen magyarázat jogosultságát, úgy hiszem, mindenki belátja, hisz magában a midrásban van indicium, hogy a kérdéses eszköz, melyből a víz melegítésére tűz rakatott, fából való volt (עצים).[2]) A midrást ennek utána így fordítjuk: »A királynőhöz[3]) így szól a szeretője (a király): »Kérlek, készíts nekem meleg vizet.« Arra amaz vette a király gyaloghintaját (liburnata) s (azt feltüzelvén) készített neki meleg vizet. Mondja neki a király: Mind a mellett a sok fa mellett, mely házadban van, nem tudtál vizet melegíteni kedvesednek, épen az én gyaloghintómat (liburnata) kellett venned?« — A classica philologia, mely a lectica liburnata létezéséről csak egyetlen egy helyről értesül, nem mulaszthatja el, hogy ezen általunk kijelölt *második* helyről, habár az csak a zsidó irodalomban fordul is elő, örvendetes tudomást ne vegyen.[4])

[1]) Saalfeld, *Tensaurus Italo-graecus* 627.

[2]) A Jalkutban כלים áll helyette, de ez alig az eredeti olvasat.

[3]) מטרונה = *matrona* t. k. előkelő hölgy, de a midrásban többnyire királynőt jelent.

[4]) Az eddigi magyarázatok nem találják el a valót; többnyire Mussafia olvasatát követik s a kérdéses szót λουτήριον-ra magyarázzák. Levy, *Neuhebräisches Wörterbuch* I, 269 a és II, 471 b mindkét olvasatot magyarázza: לברנטין λεβητάριον, לוטריא λουτήρ; ez utóbbi Fürstnél is,

A hagyományos zsidó irodalom az imént kimutatott fontos adaton kívül tartalmaz Liburniára vonatkozólag még egy más adatot is, mely amannál lehetőleg még fontosabb és — amennyiben női iparczikkről van szó — még érdekesebb is. A Jezsájás 3. fejezetében felsorolt női pipereczikkek egyikét, amely héberül המטפחות-nak neveztetik (22. vers), a targum így fordítja: לבורנקיא. Így hangzik a szó a nagy velenczei kiadásban; Aruchnal azonban ברנקיא idéztetik. Tehát ismét azon jelenség, hogy a kezdő szótag el is hagyatik, meg is tartatik! Ez ismét világosan Liburniára utal. לבורנקיא aram többes szám a status emphaticusban, egyes szám volna לבורנקי. Ez minden bizonynyal annyi, mint *liburnica,* illetőleg λιβουρνική. Liburnia szövetipara csakugyan híres volt az ókorban,[1]) sőt egy liburniai öltözetről van is határozott tudomásunk: *liburnici cuculli* (Mart. 14, 139), azaz liburniai sapka, németül *kapuze,* francziául *capuchon.* Eddig követett eljárásunk szerint megint csak azt kell feltételeznünk, hogy λιβουρνική valamely ruhanem megjelölésére önálló főnév s ezzel tisztában vagyunk az eddig megfejthetetlennek tartott idegen szóval.[2]) Hogy a targumi לבורנקי épen a Martial által említett liburniai sapka volna, azt nem akarjuk állítani, de igenis azt, hogy valamely Liburniából származó női öltözet értetik alatta.

Azt véljük, hogy az ókor ismeretét s közvetve hazánk archaeologiáját e talmudi adatokkal jelentékenyen gazdagítottuk.

c) *Dalmatia.*

Mint utoljára láttuk, Liburnia egy ruhadarabnak is adott nevet. Ugyanaz áll a vele szomszédos Dalmatiáról is. A dalmátok nemzeti ruhája, mely hasonlíthatott a kelta sagumhoz, eljutott a rómaiakkoz *dalmatica* néven s a görögökhöz Δελματική néven. S eljutott a zsidókhoz is, még pedig meglehetős korán, mivel már a misnában említtetik. Ugyanis Kilaim IX, 7 több idegen eredetű ruhadarabbal egye-

Glossarium Graeco hebraeum 132 a; Kohut, *Aruch completum* II, 196 a perzsa s arabs szavakkal operál; N. Brüll, *Jahrbücher* V, 129 λαβρατον-ra gondol: a király képe.

[1]) *Hellas und Rom,* I. rész, II. kötet, 349. l., 179. jegyzet.

[2]) Levy, *Chald. Wörterbuch* I, 116 b nem magyarázza; A. Brüll, *Trachten der Juden* 60 l. arabs szóra gondol; Kohut II, 196b varnazonus.

temben neveztetik a דלמטיקון, mely iránt nem forog s nem foroghat fenn nézeteltérés, hogy a *dalmatica* értetik alatta. Ha a szót úgy vesszük, amint előttünk van, akkor görögül δελματίκιον alakkal kell átirnunk, ami nem igen ajánlatos, mivel ily melléknév nem létezik a görögben; jobb lesz kijavítani דלמטיקון-ra, ami görögül δελματικόν volna. De még így is elüt némileg a szó a classicus nyelvektől, ezekben ugyanis a nőnemű alak van használatban: dalmatica [sc. tunica] s δελματική. Mindamellett nincs okunk a zsidó alakot hibásnak tartani, sőt ellenkezőleg, elfogadjuk mint oly alakot, mely bizonyára dívott a görög nyelvben s a mely csak valami véletlen folytán nem maradt ránk a görög forrásokban.

Azon edictumban, melyet Diocletian császár 304-ben adott ki az eladandó dolgok tarifájáról,[1]) 7000 denárra tétetik egy oly dalmaticának az ára, mely a phrygiai Laodiceben hármas fonalú gyapjúból szegély nélkül készül.[2]) Ez a ruhadarab tehát jó drága volt s mégis elkerült a zsidókhoz is ami figyelemre méltó kulturhistóriai adat. A zsidók dalmaticája alig származott egyenesen Dalmatiából, hanem a keleti kereskedelem nagy emporiumából, Laodiceből. Nem tudjuk eldönteni, hogy a Dalmatica különböző nemei közül melyik értetik a misnában; annyi azonban bizonyos, hogy sodronyos fonalból lehetett szőve, mivel a misnában a *kilaim*[3]) tekintetéből van felhozva.

Dalmatia neve rejlik alkalmasint azon דילמיא nevezetű ruhában is, melyet a jeruzsálemi talmud a fent idézett misna magyarázásának alkalmából felemlit. Erről alább fogunk szólani más összefüggésben.

A görögöknél, rómaiaknál s zsidóknál egyaránt divatos *ujjas kabát* (χειριδωτός sc. χιτών, chiridota, כרדוט), úgy látszik, szintén Dalmatiából származik. Legalább ez tűnik ki Julius Capitolinus szavaiból *Pertinax* életrajzában c. 8, 2: vestis subtegmine serico aureis filis insigni opere, tunicas paenulas-

[1]) Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium, kiadta Waddington, Páris 1864.

[2]) A karystili töredékben, melyet Mommsen nyomatott ki: Berichte der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften philolog.-histor. Classe, III. kötet (1851) 383 l. Görögül így hangzik: Δελματική ἄχημος Λαδικηνὴ τρίμιτος.

[3]) kilaim = a különböző anyagból szőtt ruhák viselésének tilalma.

que lacernas et *chiridotas Dalmatarum* stb. Ezen ruha (כרדוט) előfordul a targumban: I Sámuel 2, 18; II Sámuel 6, 14. I Krónika 15, 27 mint férfi öltözet, aztán Sámuel 13, 18; s Aboth di rabbi Nathan I s II versio 30. l. ed. Schechter (קרדוט) mint női ruha, a melyet a hírneves rabbi Akiba neje viselt. Minthogy azonban nem láttam senkit, aki J. Capitolinus szavaira támaszkodva a chiridotát a dalmátoktól származtatná, nem tartom magamat feljogosítva, hogy e dolgot itten tárgyaljam.

Budapest. KRAUSZ SÁMUEL.

SZÁZADUNK ELSŐ FELÉBŐL.

Szófér Mózes pozsonyi rabbinak levelezői.

(Folytatás.)

**Méir* [א״ש, Eisenstadt],[136] r., Baja (באיי): V, 87 (1808); V, 148 (1810); IV, 97 (1812); II, 154 (1813); V, 60 (1814); V, 18 (1815); II, 93 (1820?); II, 110 (k. n.); Balassa-Gyarmat[137] (יארמוט v. יארמוטה v. יארמאט): VI, 11 (1815); I, 91 (1817); VI, 30 (1820); V, 156 (1820); III, 66 (1821); II, 27 (1821); IV, 131a[138] (1823); II, 184 (1827); I, 166 (1829): a מכניסי רחמים kezdetű imáról, vonatkozással R. Löwe b. Beczalelnek, a híres prágai rabbinak nézetére, melyet נתיבות עולם cz. munkájában (Prága 1596) kimondott és mely szerint az említett imát nem szabad mondani, mert az angyaloktól kér közbenjárást, holott csak az Istenhez fordulhatunk imáinkban; V, 144 (1829); V, 174 (1829); IV, 143 (1829); II, 118 (1829); IV, 144 (1830); III, 177 (1830); III, 134 (1831); III, 149 (1832); II, 335 (1834); V, 65 (1834); III, 55 (k. n.); III, 200 (k. n.). Ungvár: I, 86 (1836); II, 349 (1836); V, 59 (1836); II, 130 (1839).[139]

Méir, dajján, Bazin (פיזינג). VI, 45 (1833).

285 *Méir* [Szántó], r., N.-Kanizsa (ע, קאניזשא—).[139a] V, 86 (1807); III, 137 (1808); I, 146 (1808); V, 66 (1823).

[136]) Meghalt 1852-ben. Megjelent tőle אמרי א״ש czimű responsum gyűjtemény. SG I, 47a.

[137]) L. Reich, Beth-El II², 9; M.-Zs. Sz. VII, 475 s köv.

[138]) A IV. kötetben két resp. 131-nek van jelölve.

[139]) L. még II, 356. V. ö. *Goldfahn* czikkét a Litteraturblatt der Menorah cz. folyóiratban I (1891), 3—5.

Méir, r., Szent-Gróth (סאנגרוהט). II, 264 (1803); II, 266 (1805).

Méir, r., Szobotist (סאבאטייש). I, 170, 171 (1799); IV, 76 (1808).

Méir, r., Vecse (ווצעטש). II, 216 (k. n.).

**Méir* Abeles, II, 325 (1832).

290 **Méir* Boskowitz, Komárom. II, 77 (k. n.).

Méir Kornik, Gross-Glogau.[140] VI, 35 (1821): A zsidó naptár korrekt kiállításáról.

**Méir* V, 45 (1804.)[141]

**Méir* Nikolsburg (נ״ש), dajján, Köpcsény (קיצע). I, 42 (k. n.).

Méir Poll (פאלל, פאל),[142] r., Tét (טעטש, טהעט). II, 143 (1801); III, 29 (1810); V, 106 (1812);[143] III, 39 (1820); II, 119 (1820); III, 51 (1821); II, 82 (k. n.) V, 68 (k. n.)

295 *Méir* Randegger, dajján, Triest., V, 153b[144] (1829); II, 75 (k. n.)[145]; II, 105 (k. n.).

Méir Czebi, r., Surány (שוראן). II, 262 (1839).

Méir Czebi, r., Sambor, Gácsországba.[146] IV, 75 (1829).

Menachem, r., Nagy-Atád (אטהאד). V, 104 (1817).

[139a]) Szántó Simon, a bécsi »Neuzeit« megalapítójának atyja. V. ö. M. Zs. Sz. VII, 476.

[140]) A resp. előtt közölt levelében így irja alá nevét: מאיר קארניק חוקר העתים מק״ק גלוגא רבתי. Műveit (köztük: System der Zeitrechnung in chronol. Tabellen. Berlin 1825.) l. Fürstnél, II, 207.

[141]) *Dr. Goldfahn* rabbi úr helyes megjegyzése szerint ezen responsum keltezésében פ״ב (Pressburg)) helyett olvasandó מ״ד (Mattersdorf) és תקפ״ה helyett תקס״ה, mert ez utóbbi évben Tébeth 24. szerdán volt. Igy a következő responsum (46. sz.), mely 1805-ből való, joggal ezt a föliratot mutatja: ישנית להחכם הנ״ל. A két resp. czimzettje pedig nem más, mint a 283. sz. a. Méir Eisenstadt. Ez 1802-ben nőül vette Deutsch Dávid rabbi (96. sz.) leányát és azért a 45. sz. resp.-ban Sz. M. igy szólitja meg: התנא דבי נשיאה

[142]) מהוזתני jelzővel. A másik resp.-ban ez is áll: מס״ה (Szerdahelyről). L. M.-Zs. Sz. VII, 475.

[143]) A resp végén: ... דק״ל דינא דמלכותא דינא בענין המטבעות ומיהו במדינת הגר אני מסתין עד יצא כנגה משפט הלאנדמאנ וכאשר יצוו כה יהיה וכה יקום.

[144]) Az V. kötetben két resp. van 153-mal jelölve.

[145]) Itt tévedésből ראנדיבורג áll mint családnév, ראנדינער helyett; lehet, hogy össze van tévesztve egy másik (fent 221. sz. a. említett) triesti levelezőnek, ר׳ יהודה בראנדעבורג (Sz. M. Randeggerhez írt harmadik responsumában בראנדיבורג-nak írja) nevével.

[146]) ... א״בד ... דק״ק סמבור והגליל ... SG I, 46d.

Menachem Arje, r., זאלישטשיק (?). VI, 70 (1833).

300 **Menachem* Áron, dajján, Nyitra (נייטרע). II, 126 (1830); IV, 9 (1821).

**Menachem* Beck, r., Kromau (קרומינויא). II, 193 (1836).

Mendel Hofmann. V, 63 (1829).

**Meschullam*. III, 152 (1821).

Meschullam, r., Nagy-Ida (נאדידי, נאדיעדע). II, 263 (1834); II, 183 (k. n.).

305 *Michel* (מיכל). VI, 61 (1803): Mózes b. Nachman (רמ"בן) tóra-kommentárjának a levelező által szándékozott külön kiadásáról; ezzel kapcsolatban a könyvnyomtatás jótékony és káros oldaláról is, az irókról, kik nem kérik más tekintélyek jóváhagyását (הסכמה) könyvük kiadására.

Michel (מיכל סג"ל), r., Kismarton (א"ש, Eisenstadt).[147] I, 40 (k. n.); I. 80 (1803).

**Mordechai*. I, 114 (1810).

Mordechai ברודא.[148] II, 226 (1811). A czímzett fia rabbiállást elfogadván, midőn a leendő községében uralkodó viszályokról és tagjainak volt rabbijukkal szemben tanusitott gonosz magukviseletéről értesűl, atyja tanácsára első községét nem hagyja el; de miután megigérte, hogy az új állást elfogadja, lelkifurdalások bántják és beteggé lesz.

Mordechai, r., Palánka (פאלאנקא). V, 7 (1830); IV, 63 (1839).

310 *Mordechai*, r., Ungvár. II, 250 (1826).

Mordechai [Benedikt], r., Nikolsburg.[149] III, 64, 65 (1811): az új bankjegyekről; II, 115 (1822); III, 41 (1823): a könyvkiadóknak adott jóváhagyással egybekötni szokott átokról, mely a munka jogtalan új kinyomását tiltja; V, 166 (1829).

Mordechai Benedikt (בנעט, Banét), r., Stomfa (שטאמפי, Stampfen) II, 13 (1821); II, 230 (k. n.).

---

[147]) SG I, 48b.

[148]) ברורא = Ungarisch-Brod. M. B. kiváló talmudista volt, de rabbihivatalt nem viselt. Mordechai Benediktnek, a nikolsburgi rabbinak egykori tanulótársa. Élt Sasvárt (Schlossberg, Sassin), hol Náta fia, mint rabbi működött (l. alább 360. sz. a.).

[149]) ר'מרדכי [בנעט] · · · אב"ד ור"מ דק"ק נ"ש ומדינת מעהרין. E magyar származású kiváló rabbi életét vázolja (az Orient 1840. évf. nyomán) Reich, Beth-El I², 20—24. — SG I, 52a.

Mordechai Lőb. II, 218 (1818); III, 182 (1823).

**Mordechai* Lőb, dajján, Nagyvárad (ב"ווד). IV, 3 (1838).

315 **Mordechai* Lőb, r., Szent-János.[150]) III, 175[151]) (1834); III, 111 (1838).

Mordechai Lőb, Trencsén. III, 108 (1821).

Mordechai שלאנק, Amsterdam. I, 603 (1833).

Mordechai Seeb [Ettinger] és sógora Joseph Saul [Nathansohn] Lemberg.[152]) I, 15 (1827); I, 10 (1838).

Mordechai Tosk (טאסק), dajján, Pozsony.[153]) V, 117 (1815).

320 **Mózes*. V, 170 (1817).

Mózes. III, 96 (1836). — III, 75 (1800).

Mózes, r., Német-Keresztúr (צעהלים = Kreuz). III, 201 (1803); 220 (1817).

**Mózes*, Paks. II, 136 (k. n.).

Mózes, r., Sárvár. II, 55 (1839).

325 *Mózes*, r., Szerdahely (סערד, סערדי). IV, 149 (1815); IV, 33 (1822).

Mózes, r., Szereth, Oláhországban.[154]) III, 194 (1809): orvosról, ki szombaton kocsin megy betegjeihez.

Mózes, r., Toponár, Somogy m.[155]) (טאפינארא). IV, 148 (1813).

Mózes, r., [Turócz-]Szent-Márton.[156]) II, 63 (1834).

Mózes, r., Varannó (ווראנאף). I, 138 (1823).

330 *Mózes* Abeles, rabbisági elnök, Ó-Buda. IV, 151 (1814).

**Mózes* Brezova (ברעזווא, ברעזווע, ברעסווי). I, 15 (1831), II, 100 (1831); r., Holics (האליטש): 292 (k. n.).

Mózes Dávid, r., Tolcsva (טאלשווא). V, 29 (1831).

---

[150]) Az első resp.-ban מו"צ בישוב יאהאנע, a másodikban: אב"ד דק"ק יהאני.

[151]) A második czímzett: תלמידי · · · שמואל · · ·.

[151a]) שלאנק = Schönlank, Posen tartományban. Sokáig élt Pozsonyban, míg Sz. M. ajánlatára Amsterdamba került, a fennt 82. sz. a. említett Lehren által fenntartott Béth-Hammidrasba.

[152]) Az első resp. elején utal nagybátyjukra, a lembergi rabbira (l. fent 202. sz.): דודם הגאון · · · א"בד דק"ק לבוב. A két sógor közös műveiről l. Fürst, III, 23 s köv.

[153]) רב"ד דפה ק"ק. L. V, 98.

[154]) אב"ד דק"ק סערעט בוואלעחייא.

[155]) L. B. Ch. IX, 656.

[156]) אב"ד דק"ק מארטין וגליל טארץ. Családi neve Sonnenschein; atyja Sonnenschein S. H., a Varasd és Prága községeiben és utoljára St-Louisban (Amerika) működött rabbinak.

Mózes Doman (דאמאן), dajján, Gyulafehérvár (קארלסבארג). VI, 1 (1818): a gyulafehérvári szefárd község maradványai az askenázi községhez akarnak csatlakozni, azon átok daczára, melyet 1793-ban az askenázi isteni tiszteletben résztvevők ellen kimondtak.

Mózes Élija, r., [Bodrog]-Keresztúr. III, 184 (1833); V, 14 (1837): Nagy-Mihály héber helyesirásáról.

335 *Mózes* Élija, r., Péczel (פעטצעל). IV, 146 (1834).

Mózes Jehúda, r., Ungarisch-Brod (ברודא).[157] IV, 101 (1817).

Mózes Kanizsa (קאנישע), r., Gyönk (יינק). II, 215 (k. n.).

Mózes (Kóhen), r., Strassnitz (Dresnitz). I, 89 (k. n.).

Mózes Lőb, r., Baranya megye.[158] II, 146 (1807).

340 *Mózes* Lőb, r., Bazin (פיזונג). V, 127 (1800); II, 33 (1802); V, 129 (1805); VI, 6 (1811): ezüst tóra-díszről, melyen Mózes és Áron domború képei láthatók; II, 174 (1820).

Mózes Löb, r., Dárda (דארדע).[159] I, 70 (1820).

Mózes Lőb, Ziltz, rabbisági elnök, Nikolsburg. VI, 37 (1829): a Lichtenstadt (Karlsbad mellett) és Nikolsburg községek közötti vita ügyében, midön a Karlsbadban meghalt és Lichtenstadtban eltemetett Mordechai Benedikt országos rabbi tetemeit örökösei Nikolsburgba kivánták átvinni.

Mózes Münz, r., Ó-Buda.[160] IV, 150 (1814); VI, 85 (1810): a hamburgi reform ügyében; VI, 93—95. (1819): Chorin ellen; V, 13 (1825).

Mózes Mordechai. III, 75, 76 (1801).

345 Mózes Náthán József. V, 18 (1835).

Mózes Perles,[161] r., Kojetein (גויטיין): V, 154 (1820); III, 172 (1821); Kis-Marton (א״ש, Eisenstadt): IV, 110 (1823); I, 28 (1830): azon ujításról, hogy egy újonnan építendő zsinagógában az almemor nem, mint a régiben, a zsinagóga közepében, hanem szépségre és kényelemre való tekin-

[157]) SG I, 54c.

[158]) אב״ד דגליל בארעניס. L. alább, 341. sz. a.

[159]) Valószinűleg a 339. sz. alattival azonos. L. fennt, 164. és köv. sz. a.

[160]) SG I, 55d. — M.-Zs. Sz. VII, 588.

[161]) L. róla B. Ch. V, 320. — A kismartoni után a bonyhádi rabbiságot (l. M.-Zs. Sz. VII, 594) viselte. — SG I, 57c.

tetből a szent láda közelében legyen; I, 112 (1833); III, 183 (1834); IV, 4 (1837); IV, 45 (1837); III, 171 (k. n.).

**Mózes* (Levi), r., Szalónak város (שלייניג, Schlaining-Stadt). II, 241 (1838).

Mózes Teitelbaum (תמר),[162] r., S.-A.-Ujhely.[163] I, 197 (1818): önvédelem azon híresztelésekkel szemben, mintha Sz. M. nem helyeselné a czímzett vallásos — chaszidikus — gyakorlatát. Hivatkozik jámbor tanítóira.[164])

Mózes Tóbija, r., Hanau.[165]) VI, 15 (1820).

350 *Mózes* Czebi, dajján, Lovas-Berény (לאשברין).[166]) II, 99 (1822).

Nachum Trebitsch, II, 286 (1819); rabbi, Nikolsburg:[167]) V, 1 (1838).

Naphtali. II, 161 (1814); IV, 136 (1814); I, 172 (1814); II, 254 (1816).

Naphtali, dajján, L.-Szt-Miklós (מיקלש, מיקאלאש). V, 44 (1818); IV, 125 (1820); I, 94 (1823); II, 172 (k. n.).

Naphtali, r., Varin-Várna (וואהרין). IV, 166 (1830); I, 193 (1839).

355 *Náthán*, dajján, Német-Keresztúr (צעהלים). I, 156 (1836); IV, 130 (1836).

Náthán, r., Tokaj. III, 44 (1836): a borkereskedelemben bekövetkezett változások alkalmából.

Náthán Élija, [Alberti-]Irsa (אורשע). III, 32 (1822).

Náthán Jákob, r., Derecske, Debreczen mellett (דערעטשקי סמוך לדעברעצין) II, 39 (1821).

Náthán Nata (נטע Landau,[168]) r., Oswieczyn (אושפצין). III, 3 (1831).

360 *Náta* (נטע), r., Sasvár (ש״וב, Schossberg, Sassin). IV, 114 (1815); IV, 115 (1819); IV, 140 (k. n.).[169])

Náta (נטע), r., Szobotiszt, l. fennt 201. sz. a.

[162]) SG I, 55b.

[163]) A következő szójátékkal adja vissza a város nevét: דק״ק אוהעלך יעקב משכנותיך ישראל.

[164]) L. B. Ch. II, 195 s köv.

[165]) אב״ד דק״ק האנוי׳ והמדינה. SG I, 55a.

[166]) L. M. Kunitz המצרף, 226. sz.

[167]) אב״ד ור״מ דק״ק נ״ש והמדינה. — Meghalt 1842-ben. Munkáiról l. Fürst III, 442. — SG I, 59a.

[168]) SG I, 61d (64. sz.).

Náthán Spira, r., Almás. I, 186 (1827); IV, 93 (1831).
**Nóach* Gabriel. V, 155 (1815); VI, 29 (1830).
**Peszach*. II, 222 (k. n.).
**Pinchas*. I, 118 (1834).
Pinchas, r. I, 108 (1801).
Pinchas, Abony (אבעניע). I, 27 (1822): az új zsinagóga külső ajtajának helyéről.
**Pinchas* Lőb. VI, 31 (1804); II, 23 (1807).
Pinchas Lőb [Frieden], r., Komárom.[169]a) I, 111 (1833); V, 75 (1838); V, 76 (1838).
Pinchas Lőb, r., Szalónak-város (שלוינק, Schleining-Stadt. II, 257 (1814); V, 51 (1815).
**Pinchas* Lőb, r., Ujvidék (נייזאטץ). V, 171 (1821).
Rafaél ש"ה. I, 200 (1839).
Rafaél Glogau (גלוגא), dajján. I, 98 (1803); II, 252 (évszám nélkül, de 1807. előtt, Nagymartonból).
Rafaél Sámuel Ventura.[170]) VI, 87 (1818): jelentés a németországi reformokról, részben saját tapasztalatai alapján. Sz. M. felelete nincs közölve, de a következő responsumok ugyanazzal a tárgygyal foglalkoznak.
Sabbathai Elchanan, r., Triest. I, 51 (1835).
**Salman* (זלמן). I, 199 (1821).
Salman Bonyhád, Köpcsény, l. fennt 277. sz. a.
**Salman* פק"פ (Frankfurter), Hamburg. II, 107 (1834); I, 74 (1834).
Salman (Ephraim Salman) Margalioth,[171]) Brody. IV, 54 (1818): felelet a בית אפרים[172]) című munkának beküldésére; VI, 90 (1819): a német reformmozgalom és Chorin ügyében; II, 234 (1827): palesztinai ügyekről; II, 235 (1828); I, 41 (k. n.); II, 209 (k. n., 1818. után); V, 28 (k. n.).
Salman Tiktin. L. fennt 193. sz.

[169]) L. fennt, 308. sz. a. — [169]a) L. M.-Zs. Sz. VII, 533.
[170]) Egy Ábrahám Ventura rabbi volt Sofiában (חכם ק"ק סופיאה) és 1820-ban levelezett Kunitz Mózessel, l. ennek המצרף cz. művét, 226. sz. a.
[171]) Meghalt 1828-ban. Rabbihivatalt nem viselt. Munkáit fölsorolja Fürst II, 327. — SG I, 21ab.
[172]) Megjelent Lembergben 1818 (responsumok).

Salman Perls, r., Baán (באאוויין). I, 88 (1824).
Salman (זלמן) Ulmann, r., Makó (מאקאוו). III, 91[173]) (1823); V, 12 (1827); IV, 78 (1829); II, 318 (1839).
Salman Lőb, r., Szerdahely (ס"ה). V, 175 (1813); I, 142 (1818); II, 295, 296 (1827).
Salamon. VI, 4 (1832): síremléken alkalmazott, emberi alakot ábrázoló domborműről. — II, 131 (1839).
**Salamon* (שלום). IV, 137 (1814); III, 164 (k. n.). — III, 90 (1823).
Salamon (Levi). V, 42 (1818); I, 37 (1822): exegetikus kérdésről; VI, 104 (1829): vallásbölcsészeti kérdésről; III, 91b[174]) (k. n.).
Salamon, r., Alistál (העלישטאבע, האלישטאבע).[175]) I, 166 (1832); III, 176 (1835); II, 277 (1839); V, 124 (1839); I, 205 (1839).
Salamon (Kohen), r., Szent-György (יערנן, Sanct-Jörgen). II, 274 (1816).
Salamon, dajján (és Jehúda, dajján), Szerdahely. IV, 18 (1827).
Salamon דושניה. V, 98 (1813).
Salamon Eger,[176]) r., Posen. V, 57 (1834).
Salamon Flesch, r., Nyitra (נייטרא). IV, 138 (1814); IV, 9 (1821)[177]); IV, 73 (1821); IV, 32 (1828).
Salamon Ganzfried, dajján, Ungvár.[178]) II, 137 (1827); II, 258 (1834).

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

(Vége következik.)

[173]) L. róla B. Ch. II, 30, 292; VI. 14, 32. Megjelent tőle ירעות שלמה cz. m. Bécs 1854. — SG I, 21a; Benjacob 231a.
[174]) A III. kötetben két resp. van 91. számának jelölve.
[175]) L. M. Kunitz המצרף 102. sz.
[176]) Akiba Eger fia, Sz. M. sógora. — SG I, 70b. M.-Zs. Sz. VII, 592.
[177]) A címben még említtetnek mint a rabbiság tagjai: Lázár és *Menachem Áron.
[178]) L. életrajzát Gräber évkönyvének (אוצר הספרות) III. kötetében (55. l.).

A ZSIDÓK LEGRÉGIBB NYOMAI AUSZTRIÁBAN ÉS BÉCS-UJHELYEN.

(Folytatás.)

Halála után a községi ügyeket *Joszmánn Kóhen rabbi* vezette. Isszerleinnak is segített, mikor már öreg napjaiban nagyon bántotta a köszvény és a szemei is meggyöngültek.[1]) Ő is összegyüjtötte mindazt, amit Issz.-től hallott és tanult [2]). Meiszterlein, aki szintén ő alatta működött, halála után már alig élt sokáig [3]). Hogy Joszmánn működik még Jssz. halála után is, az a IV. számu okiratunkból tűnik ki, ahol kivan mondva, hogy a rabbikollégium Joszmánn rendeletére tartotta ülését és állította ki az okiratot.[4]) És pedig ez 1462-ben történik. 26 évvel később már más valakit találunk ott. 1488-ban ugyanis a bécsujhelyi község élén Magyarország egyik legnagyobb községéből a Pozsonyból odahivott, eddig mint pozsonyi rabbi teljesen ismeretlen

Weibelmann Eljákim rabbit,

Kálonimosz rabbinak a fiát, Chájim mártirnak a vejét találjuk. Ez a VIII. számu okiratunkból következik [5]), ahol említve van, hogy a rabbikollégium Eljákim rabbinak, Kálonimosz fiának a rendeletére ült össze. Az okmányon hiányzik ugyan a kiállitási helynek a megnevezése és így arra is lehetne gondolni, hogy ez az okmány Pozsonyban lett kiállítva épúgy, mint a VII. számu. Mivel azonban ezen az okmányon (VIII) ugyanazon Izsák ben Ábi Háezri szerepel tanu gyanánt, mint aki a bár szintén helymegnevezés nélkül, de *azon* Joszmánn Kohen rendeletére kiállított IV. sz. okmányon, akiről biztosan tudjuk, hogy B-Ujhelyen volt; mivel továbbá a II. és VI. számu okmányokon szintén hiányzik a hely megnevezése, mind a négy

[1]) L. J. I, 16b.

[2]) U. o. II, 41b. Ezen gyűjteményből Obernik Juda sokat lemásolt, amit megint József írt le. Hálévi Ejzák is csinált ilyen gyüjteményt magának (L. J. II, 46a), amit József szintén fölhasznál.

[3]) József ugyanis nehányszor (L. J. I, 15, 57b) mint élőt említi (יצ"ל), de azután már mint megholtat (זצ"ל) így I, 105a, 117b és a későbbi származásu széljegyzetben I, 19a alatt.

[4]) L. a mellékleten IV. sz. alatt.

[5]) L. a mellékleten VIII. sz. a.

okmány pedig *eredetiben* a bécsujhelyi levéltárban maradt fön és csupán a bécsujhelyi okmányokat jellemző *német záradékkal van ellátva,* ami a pozsonyi (VIII) és márburgi (III) okmánynál *hiányzik,* amelyek csak *másolatban* vannak B.-Ujhelyen a levéltárban; meglehetős biztonsággal állítható, hogy a VIII. számu okmány B-Ujhelyen iratott és hogy e szerint Weibelmann Eljákim rabbi, aki még 1484-ben Pozsonyban áll a rabbikollégium élén mint első rabbi [1]), 4 évvel később ugyanazon minőségben B.-Ujhelyen működik.

Működési tere B.-Ujhelyen nagyobb lehetett, mint Pozsonyban. B.-Ujhely, Bécs után Ausztriának legnagyobb községe. Több zsinagógája van [2]), több talmudiskolája [3]). A zsidó-községnek van kórháza, amely a főzsinagóga közelében áll [4]), egy közönséges és egy rituális fürdője [5]). B.-Ujhely ugy a szellemi élet valamint a zsidók társadalmi és finánciális helyzete tekintetében kiváló községet képez. A rabbi széke pedig a kiváló tudósok egész sora által igen nagy rangúra lett felemelve. Ez Weibelmann Kálonimoszra is bizonyára hatás nélkül nem maradt. Bécs-Ujhely és Pozsony községei között pedig különben is szoros kapcsolat állott fönn. 1439-ben a pozsonyi zsidó község nagy szükségben van. 1000 arany forintot kell előteremteni. (Ilyesmi B.-Ujhelyen nem fordulhatott volna elő a zsidók finánciális helyzetét tekintetbe véve). Egy részét a bécsujhelyi Getschel kölcsönzi, a másik részét pedig az összes bécsujhelyi zsidók maguk közt kivetik [6]). Pozsonyból, mint már említve volt, nehányan jó hordó borral adtak Isszerlein iránti jó indulatuknak kifejezést. Hogy milyen szoros kapcsolat állt fönn a pozsonyi és a bécsujhelyi község közt, azt legjobban mutatja az, hogy egy pozsonyi nő, kinek egy haláleset miatt gyászban kellett volna maradnia, Pozsonyból B.-Ujhelybe megy,

[1]) L. a mellékleten a VII. sz. okmányt, hol ő van első helyen aláírva.

[2]) L. J. I, 6a: הכנס' (sic) ובישאר בתי בית mondja Ujhelyről, továbbá II, 50b alatt: לפעמי' הם מלוים ס"ת אחד או ב בישאר בה. Isszerleinak magának is külön imaháza volt (L. J. I, 6a).

[3]) L. J. I, 81a.

[4]) *Böheim* I, 107. l.

[5]) L. J. II, 19a (Wasser Bad) אמבטי' שקודי, ואשר באד.

[6]) Azt hiszem, hogy ez a helyes értelme azon passzusnak, amelyet a pozsonyi városi számkönyvekből közöl *Kohn* i. m. 418. l. 12. sz.

hogy az ottani gyászolókhoz csatlakozzék, akiknek a gyászidejük már vége felé járt és így rövidebb gyászidő által mégis eleget tegyen a vallás követelésének [1]). Hogy Pozsonyból nem ritkán költözködtek B-Ujhelybe, az abból sejthető, hogy egy okmány, amely Pozsonyban lett kiállítva másolatban a bécsujhelyi levéltárban található (VII. sz.) 2/). Igy tehát — hogy kiindulási pontunkhoz visszatérjünk — jól elképzelhető, hogy Weibelmann Eljákim pozsonyi rabbi akár Joszmánn Kóhen életében, de valószínűbb, hogy halála után az 1484 és 88 közti években Pozsonyból B.-Ujhelybe hivatott.

A pozsonyi rabbi-kollégium második tagja Liebermann Juda, Salamon rabbi fia, akiről egy füst alatt szintén meg kell emlékeznünk. Luria Salamon döntvényeinek egyikében [3]) ugyanis fölsorolja a legjelentékenyebb tudósokat, akik Hái gáon óta az ő idejéig tanítottak. Ezek közt van említve »R. Juda, aki neveztetik Liebermannak Pozsonyból és fia Salamon« még pedig oly összefüggésben, hogy őt könnyen Eliezer b. Nátán (Ráben) egyik ivadékának lehetne tartani.[4])

Igy aztán Kohn művében az 1250-75 közti időszakba lett besorozva, azon föntartással, hogy föltünő jelenség, hogy Magyarországon, ahol a 13. században nemcsak a zsidó tudomány, de az egyszerű tudás is ritka volt, egy jelentékeny tudós élt. És a Luria lajstromába való fölvétele inkább származásának, mint tudományának tulajdoníttatik.[5]) Amint azonban okmányunkból láthatjuk, Luria lajstroma, aki különben maga is mondja, hogy nincs neki teljesen korrekt hagyománya [6]), megbízhatatlan, legalább ezen adata az. Vagy pedig föl kell tennünk — ami könnyen lehetséges — hogy a szöveg hibás. Liebermann semmi esetre sem élt a 13. században. Nem az Árpád-korba tartozik [7]), hanem a 15. század második felébe.

[1]) L. J. II, 79b.

[2]) L. melléklet VII. sz. alatt. Hogy a márburgi okmány másolata is ott van, az érthető, mert egy B.-Ujhelyen álló ház vételéről van benne szó. (L. melléklet III. sz.)

[3]) *Luria Salamon b. Jechiel* döntv. (Lublin 1545) 29. sz.

[4]) Amint ezt *Kohn* 376. l. tényleg egy konjektura segélyével teszi.

[5]) *Kohn* 149. l.

[6]) *Luria* döntv. i. h. אין לי קבלה מוהלטת.

[7]) *Kohn* 383. l.

1484-ben Pozsonyban valószínüleg a második helyet foglalja el Weidelmann Kálonimosz mellett, amit tán az aláírások sorrendjéből lehet következtetni. De mindenesetre még föltünő marad, hogy a mi okmányunkon Liebermann Salamon az apa és Juda a fiu, Luriánál pedig megfordítva. Ezen nehézség vagy 2 betű elhagyásával oldható meg [1]) vagy pedig lehetséges, hogy az okmányunkban említett Judának volt egy fia, akit — amint ez szokás — a nagyapja után Salamonnak neveztek és Luria, aki a 16. század derekán halt meg [2]), ezt említi a lajstromban.

És akkor ugyancsak az lehetett az a Liebermann Salamon, akiről tudjuk, hogy Kis-Martonban volt rabbi. Az idő egybevág, mert az ő idejében Isszerleinről mint meghaltról van szó.[3]) — Hogy Weibelmann meddig működött B.-Ujhelyben, nem tudható, de 12 esztendőnél semmi esetre sem tovább, mert 1496-ban egész Ausztria zsidóságára ráomlott a szörnyű katasztrófa, amely minden élőt mint az orkán ugy söpört el a föld szinéről.

IV.

A zsidók társadalmi helyzete a 14. és 15. században.

Már gyakran megjegyezték, hogy a zsidók a középkorban a pénz közvetítői voltak. Ez B.-Ujhelyre nézve is teljesen áll. Itt találunk egyeseket, akik nagy összegeket adtak kölcsön úgy Bécs-Ujhelyben magában mint Bécsben és Magyarországban. »Smerl« és »Eferl« testvérek a bécsujhelyi »Eysak« fiai a bécsi számkönyvben nagyon sűrűn fordúlnak elő.[4]) Magyarországon is voltak nekik adósságaik, amelyekért Miklós kismartoni gróf kezeskedett. Agyagosi Antal birtokai is náluk voltak elzálogosítva.[5]) B.-Ujhelyen a többek közt Heiden Pál

[1]) Ha t. i. Luriánál מהר״ר יהודא המכונ׳ ליברמן מפרישבורק ובנו ישלמה helyett az ובנו-ból a »ו«-okat elhagyjuk és lesz . . . יהודא בן ישלמה . . .

[2]) L. döntvényeinek utolsó lapján.

[3]) *József ben Márdochai ben Gerzon:* Se'érit Józef (Fürth 1767) 28. sz. (28. l.) הגאון כמהר״ר ישלמה ליברמניש מק״ק עיר ברזל. Hogy az itt említett Liebermann Salamon nem az apja, hanem a fia Judának, az valószínüvé válik ezen szavakból: התשובה שהעתקתי מכתיבת יד הגאון מהר״י מרפורק ז״ל ami csak 1460 után Issz. halála után volt mondható. V. ö. egyébként *Kohn* i. h.

[4]) *Schlager* II. 28, 40 l.

[5]) *Kohn* 155 l.

és felesége Klára is adósuk volt.[1]) Mert hogy az itt aláirt Semárja és Ábráhám testvérek, akiket a záradék »*Emanil*« és »*Anerl*«-nek nevez, akik »*Izsák*« fiai voltak, a bécs-ujhelyi »Eysak« fiaival »Smerl« és »Eferl« testvérekkel azonosak, nagyon valószinűnek látszik. Az okmányunkon említett idő teljesen összevág az egyébként ismeretes adatokkal. 1374-től 1386-ig ugyanis B.-Ujhelyen vannak, azután Sopronban.[2]) Az okmányunk ugyancsak [B.-Ujhelyen] 1383-ban van kiállítva.

Nagyon gazdagok lehettek az általuk kölcsön adott összegek után itélve. A tőkepénzesek közül jelentékenyebb összegekkel vannak képviselve »Achman Chysan Werach« (bizonyára »Báruch« akar lenni) és hitvese »Henn« (Hendl?) (1418—1430), akiknek adósai közt ott találjuk az előkelő Stuchs Györgyöt és hartbergi Józsefet.[3]) — A bécsujhelyi »Aysel«-nél Harkai Péter zálogba veti 400 arany forint fejében harkai és egredi jószágait.[4]) — A bécsujhelyi »Eislein« Burkart tárnokmesternek a hitelezője.[5]) »Eysak Son« pedig Stubenberg Ottóé.[6]) A bécsujhelyi Wolf szintén említtetik a bécsi számkönyvekben.[7])

A b.-ujhelyi »Isserlein« — valószinüleg a rabbinak egyik fia — Bécsben szintén 440 arany forint erejéig van érdekelve.[8]) Sőt maga IV. Frigyes is »tekintélyes összeggel« tartozik neki. És midőn a császári tanácsos és ezredes Hang werdenbergi gróf erőnek erejével 1000 forintot akar ugyancsak tőle kölcsönben fölvenni, Isszerlein csak Frigyes védlevelével bir tőle

[1]) L. a mellékleten a II. sz. okmányt.

[2]) Ugyancsak Sopronban említtetik 1422-ben egy »Emarlein«, aki vele azonos lehet. Az okmányt közli *Kohn* a Magy. Zs. Szemlében VIII, 65. l. Egyiknek a sirkövét Bécsbe vitték (l. fönt III. 6 j). *L. Frankel L. A.* Inschriften 703. sz. alatt a bécs-ujhelyi Ábrahám b. Izsák sirfeliratát.

[3]) *Schlager* II, 179, 191.

[4]) *Kohn* 156. l. Hogy ezen Aysel, aki 1401-ben még él, aligha az apja az említett Smerl és Eferl testvéreknek — amint Kohn i. h. 1. j. alatt valószinűnek tartja — az a II. sz. okmányból tünik ki, — ha ugyan fönti következtetésünk helyes — a hol 1383-ban az apa a megholtnak az eulogiájával (זצ"ל) említtetik.

[5]) *Wiener:* Regesten 160. sz.

[6]) U. o. 115. sz.

[7]) *Schlager* I, 40.

[8]) U. o. II, 192.

menekülni.[1]) — A zsoldosok kifizetésére Frigyes számára 1470. a bécsujhelyi »Hetschel« és »Müschl« 500 fontot adnak kölcsön.[2]) — »Yserlin« zsidó asszony — tán a rabbi özvegye, aki férjét jó néhány évvel tulélte — szintén szerepel mint hitelező. Az adósa azonban IV. Frigyeshez fordul, hogy mentse őt fel a kamatok fizetése alól, amit Frigyes meg is tesz (1478).[3])

Frigyes ezen jogát, jobban mondva jogtalanságát, gyakran fölhasználja. A megokolása, hogy ezen vagy azon zsidónak járó kamatokat gyakran tőkéstül miért semmisíti meg, nagyon jellemző. Igy a meghalt Sevelder Gáspár, volt b.-ujhelyi polgármester (1475) lányai érdekében is eltörli a kamatokat, mert »a lányok nagyon szorgalmas imádkozók«.[4]) Ugyanezen Sevelder az, aki Mózesnek, Izsák mártir fiának is tartozott, aki azután az adósságot unokáira Czemách, Nelken és Jónára, leányának, Blumelnek gyermekeire iratta át.[5])

Ugyancsak a föntemlített okból szabadítja föl Frigyes a császári kamara-törvényszék prokuratorát, Loe Arnoldot a bécsujhelyi öreg Hiersslin zsidó asszonynak járó kamatok fizetése alól.[6]) De az igazság érdekében föl kell jegyezni, hogy a bécsujhelyi »Muschel zsidót« is fölszabadítja a neunkircheni »Ysrl« (Isserl?) zsidó asszonynak járó kamatok fizetése alól.[7]) Sőt még B.-Ujhelyben — mivel többnyire ott tartózkodott — zsidó házi orvosa is volt Frigyesnek 1467-ben. »Waruch« [Báruch] zsidónak hivták és az udvari orvosi gyakorlata miatt Frigyes minden adó alól fölmentette.[8])

Amit azután bejelent »a zsidók és zsidó nők mesterének B.-Ujhelyen«. Ilyen adó-felmentéseket be kellett a zsidó-mesternek jelentenie, mert a községek elhatározták, hogy ha a fejedelem a maga jószántából engedi el az adót, ugy az érvényes, de ha az illető kérelmére, ugy az érvénytelen.[9])

[1]) Monum. Habsb. I, 2, 596. l. 372. sz.

[2]) *Wiener* 90. sz.

[3]) Mon. Habsb. I, 2, 417. sz.

[4]) U. o. 425. sz.

[5]) L. a mellékleten a VI. sz. okmányt.

[6]) Mon. Habsb. i. h. 288. sz.

[7]) U. o. 237. sz.

[8]) Archiv f. K. oest. Gqu. X, 970. sz. (440. l.)

[9]) *Isszerlein:* Ter. Had. 341. sz. (170a).

A községek ezen rendszabálya nagyon is érthető. Hisz az egyesek adómentessége a többiek fokozott megterheltetésével volt egyenlő. Mert ugy a rendes évi, valamint a rendkivüli hadi adókat — a két legterhesebb kötelezettség — a község minden hiány nélkül köteles volt beszolgáltatni, anélkül, hogy a fejedelem az egyesek számára szétosztogatott adómentesség fejében csak egy fillért is engedett volna a már előbb kiszabott összegből. Persze neki szabadott egy rókának két bőrét huznia. Az adómentességet részben eladta egyeseknek és a községek, még az adótól fölmentett egyénre jutó összegről is kötelesek voltak gondoskodni. Ez nagyon elharapózhatott, mert végre elhatározták, hogy a fejedelem által nyujtott adómentesség érvénytelen.[1]) Bár amaz elv, hogy a »hatalomnak joga — jog« még jogtalan követelések esetén is el volt a zsidóknál ismerve,[2]) de az adó alóli fölmentést még sem ismerték el. Nem is csuda. A zsidók helyzete a megadóztatás következtében iszonyuan nyomasztó volt.

Fizetniök kellett: 1. a rendes adót, 2. a rendkivüli hadi adót, 3. a koronázási adót (»Erung«), 4. az u. n. harmadik fillért, 5. az u. n. tizedik fillért, 6. a letelepedési adót,[3]) 7. a herczegnők kiházasítási adóját.[4]) Az udvarhoz való ágyneműk és konyhaedények szállításáról[5]) és az irodák fölszereléséről[6]) kellett ugyen gondoskodniuk. — Hát még a többi névtelen adó! Bárhová fordul a zsidó, pénzt zsarolnak ki tőle. Ha a maga igazát akarja, ugy fizetnie kell. A fejedelemnek egy szolgája — beszéli Issz. — a zsidó temetőben legelteti a lovát. Szép szerével el akarják onnan távolítani, de ő kelme addig meg sem mocczan, míg pénzt nem adnak neki.[7]) Ez csak egyetlen egy tény a sok közül kiragadva. A különben teljesen higgadt Issz. is elkeseredve panaszkodik: »Az álnokság mindik szaporodik, gyűlölnek bennünket, szálka vagyunk a szemükben. Hányszor nagyobbítják a követelést! Meddig raknak ránk uj terheket![8]) Gyakran va-

[1]) U. o. 170b.
[2]) U. o. 172b.
[3]) *Schlager* I, 35, 38, 168. l.
[4]) *Chmel:* Materialien zur oest. Gesch (Linz 1832.) 182. l.
[5]) *Wiener* 232. sz. és 248. sz.
[6]) Vaterl. Blätter i. h. 144. l.
[7]) Ter. Had.n 284. sz.
[8]) U. o. 346. sz. (182b.)

gyonának $^1/_2$-áig vagy $^1/_2$-éig adóztatnak meg egyeseket«.[1]) Az 1415—16-iki évben a bécsujhelyi zsidóknak vagyonuk nagyobb részét oda kellett adniok.[2])

Ha a herczeg bárhova utazott, a hol állandó lakhelye nem volt, a zsidók $20^1/_2$ fontot fizettek a tárnokmesternek azért, hogy a szilaj, vad zsoldosokat, a kik a tisztes asszonyokat sem kiméltek meg, ne kvártélyozza be náluk, továbbá, »hogy ha valami ügyük van a herczegnél elvégzendő, hogy elébe bocsássák őket. A községek ezen $20^1/_2$ fontot részben az egyes házakra vetették ki, részben a templom perselyéből födözték.[3]) — A zsidókat pénz-présnek tekintik. A fejedelmeknek pénz, sok pénz kell, a zsidó köteles azt megszerezni, akárhonnan szedi is elő. A zsidók el vannak itélve a fejedelem által, hogy a néptől az ő számára kicsikarják a pénzt. A fejedelem addig csavarja a prést, ameddig csak lehet. — Az elviselhetetlen magas adókon kivül még más pénzforrást is nyitnak maguknak a fejedelmek a zsidóknál.

Zsidó-privilégiumokat osztogatnak, amelyeknek nagyon is problematikus értékük van. Egyesek számára védő leveleket állítnak ki, hogy mindennemü követeléseiknél a herczeg védelmére számíthatnak. Hogy egyes zsidóknak ilyenre szükségük van, abból lehet legjobban az általános zsidó-privilégiumok értékét megitélni.

Amint említettük, a herczeg némelyeket fölmentett a levélölés által adósságuk fizetése alól.[4]) Hogy a zsidók ezen levélölés ellen is biztosítsák magukat, speciális privilégiumot szereznek maguknak, hogy az ő adósleveleik mind érvényesek.

Ha most ezen magas, majdnem elviselhetetlen adókhoz és rendkivüli kiadásokhoz, privilégium árakhoz még hozzáveszszük ama kiadásokat, amiket a zsidó község föntartása rájuk rakott, úgy talán az ő nyomasztó terheiknek megközelítő képét nyerjük. Az adókat maga a község hajtotta be.

[1]) U. o. 342. sz. (179a.)
[2]) U. o. 342. (175b). Isszerlein fölemlíti, hogy 2 tudós egyén nagy megadóztatás miatt bizonyos elveket állapított meg az adókivetés ügyében. Ez volt valószinűleg V. Albertnek nagy adója. V. ö. *Mailáth* I, 221.
[3]) U. o. 346. sz. (182). V. ö. *Berliner* i. h. 232. l. 1. j.
[4]) V. ö. *Wiener* 93. sz. és 88. sz.

Rendesen a herczegi kamra előre kiszabta az összeget és ezt akárhogy be kellett hajtani. Fordultak olyan esetek is elő, hogy nem volt előre meghatározva az összeg, csak lehetőleg sokat kellett előteremteni.[1]) A rendkivüli adóknál egyes zsidókat nevezett ki a herczeg, akik Ausztria egész zsidóságától eme adókat behajtani kötelesek voltak.[2]) Némelykor kikeresztelkedett zsidókat is nevezett ki, akik nagy kegyetlenséggel oldották meg föladatukat. Lengyelországban egy ilyen adószedő egy zsidó nőt a meg nem fizetett adó miatt egy toronyba akarta csukatni még pedig egy keresztény férfival együtt. A nő becsületét megmentendő, valaki sok mértföldnyire ellovagolt a biró után, hogy az szolgáltasson igazságot.[3])

Az egyes zsidó községeknek kiméletlenül kellett az adók beszedésénél eljárniok. Minden érték után adót kellett az egyesnek fizetnie. Egész Ausztriában és provinciáiban minden értéknemü, ékszer, arany, ezüst, drágakő még ha ez mind ruhára vagy az övre is volt rávarrva, akár sok, akár kevés volt, meg lett adóztatva.[4]) Ámbár amaz elv szerint jártak el a községek, hogy csak arra vetnek ki adót, ami kereset-forrásul szolgál, mindazonáltal az ékszereket is megadóztatták, mert attól tartottak, hogy némelyek, azért, hogy a megadóztatás alól kibujhassanak, az adó alá eső készpénzt ékszerekre cserélik át és az adó-kivetés után ismét eladják.[5]) Csak a közönséges ruhák, az ágyi ruha és a könyvek voltak adómentesek. A könyvek — jegyzi meg Issz. — adómentesek, mert különben senki sem irna és senki se venne könyvet.[6]) Az értéknemüt és ékszereket minden egyesnél általánosságban az összvagyon 10%-ában állapítják meg. Még az árvák vagyonát is megadóztatják, »mert a fejedelmek a község iránt igen kemények és azt mondják, hogy mindenki fizessen.« [7]) Csupán az olyan alapitványok,

[1]) Ter. Had. 342. sz. (175a).

[2]) *Kurz F.:* Oesterreich u. K. Albrecht II, 1. köt. XVII. sz. melléklet, ahol az egyik adószedő »Rachem von Dreskirchen«, ami valószinüleg »Weisskirchen« akar lenni, mert Dreskirchen nem is létezik Ausztriában.

[3]) L. J. I, 41b, 42a.

[4]) Ter. Had. 342. sz. (175b).

[5]) U. o.

[6]) U. o. 176a.

[7]) U. o. 176b.

melyeknek kamatai jótékony czélra szolgáltak, voltak adómentesek.[1]) Ellenben az olyan tőkék, amelyek nincsenek kamatra kiadva, csupán letétül szolgálnak, irgalmatlanul meg lesznek adóztatva. Sőt ha valakinek az országon kivül van valamije letétül elhelyezve, arról is köteles adót fizetni.[2]) Adósság után szintén kell adót fizetni. Ha a kamatok már egy évnél tovább vannak a tőkéhez csatolva, úgy azután is adó jár.[3]) Ha azonban az adósság kétes értékü volt, ugy azt, ha csak az illető hitelező az adófizetésnek nem akarta magát kitenni, a község felügyelete alá kellett helyezni. Már most ha a község azon kétes adósságot betudta hajtani, ugy rendesen az összeg $^2/_3$-át megtartotta, a hitelező pedig $^1/_3$-ot kapott.[4]) De ezen arány nem minden községben volt egyforma. Némely község a behajtott összeg $^1/_4$-ét, $^1/_3$-át vagy $^1/_2$-ét tartotta magának.[5]) Persze ha az adósság behajthatatlan volt, adó nem járt utána.

A községek esküt is kivántak az egyesektől, hogy valóban nincs-e aranyuk, ezüstjök, drágakövük vagy gyöngyük. Ezen esküben meg kellett nevezni az egyes adósokat is, valamint az adósságok összegét is fel kellett sorolni. Ha az adó kifizetésére nem volt készpénze, ugy el kellett az illetőnek valamit adnia, hogy az adót megfizethesse. De ha megesküszik, hogy nincs semmi eladni valója, ugy a község egy tetszőleges adóslevelet választ ki magának, amely egy mindkét részről megválasztott bizalmi férfinak adatik át, aki azt a beváltásig őrzi.[6]) A községnek nagy rendelkezési ereje volt, mert a felelőssége is nagy volt. Ha valakinek adó ügyben a község ellen kifogása volt, ugy először is a község által kiszabott adót meg kellett fizetnie, azután mehetett a birósághoz.[7])

Budapest. POLLÁK MIKSA.

(Vége következik.)

[1]) U. o. 176a.

[2]) U. o. 176b.

[3]) U. o. 177a és Pesz. 144. sz. (36a).

[4]) Ter. Had. 342. sz. (177a).

[5]) Pesz. 144. sz. (36a) és *Weil J.* döntv. 133. sz. (52a, b).

[6]) Pesz. 144. sz. (36b).

[7]) *Merseburgi Menáchem:* Nimukim (Velencze 1549.) 103a.

Ki előtt ismeretlen Káró József (Ó. Ch. 670.) kérdése?

»Miért«, kérdezé ő, »határozták a Chanuka ünnepet 8 napra, miután egy napra elegendő volt az olaj, tehát a csoda csak 7 napig tartott?«

Az Ateret-Zekénim Baal-Ittur nevében az ellenkezőt kérdezte: »Miután minden más ünnepet a »szeféka-dejóma« miatt egy nappal meghosszabbitották, tehát Chanuka ünnepét is egy nappal meg kellene toldani és ekkor ez 9 nap volna.« — Véleményem szerint az egyik kérdés feleletül szolgál a másikra.

Az Ittur kilencz napot kíván, de megfeledkezik arról, hogy a csoda csak hét napig tartott.

Káró József megelégszik hét nappal, de megfeledkezik arról, hogy minden ünnep »szeféka dejóma« folytán egy nappal meg lett hosszabbítva.

E szerint tehát a Chanuka nyolcz napja igazolva van.

Budapest.

Lustig Zuszman.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1892-BEN.

A szentírás évről-évre újabb és újabb nemzeteket vonz eszmekörébe. Lassanként a kisebb népek is saját nemzeti nyelvükön kezdik ápolni a szent iratok tudományos irodalmát, a mely körülmény ezen irodalom olvasó közönségének folytonos gyarapodásáról tesz örvendetes tanuságot. A lefolyt évben a kisebb nemzetek közül a régi theológiai kulturával dicsekedhető hollandiakon kivül a svédek és dánok vannak tekintélyes számú művekkel képviselve a szentírás irodalmában. A materialistikusnak kikiáltott amerikaiak néhány évvel ezelőtt megkezdett munkásságukat e téren bámulatos energiával folytatják.

Mindezen körülmények folytán a biblia-irodalom óriási terjedelmet nyer, úgy hogy az összes művek felsorolása egy czikk keretében teljesen lehetetlen. Hogy azonban ezen litteraturának a vont korlátok között is hű képét nyújthassuk, ismertetésünkből a régi művek új kiadásait — kevés kivétellel — kizártuk. Az új műveknél szintén főképen a nagyobb irodalmak termékeire vagyunk tekintettel és ezen körön belül az önállóan megjelent munkákra; a nagyszámú folyóiratokból csak a fontosabb és egyik-másik szempontból nagyobb érdeklődésre számítható értekezéseket jegyezzük fel.

A zsidó tudomány irodalma az évek óta megszokott képet mutatja. A német hitközségi szövetkezet által fentartott folyóirat: »Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland«, talán munkatársak, talán olvasók hiányában, vagy talán mindkettő hiányában, egyelőre megszünt. Ellenben ujra megindúlt Boroszlóban a Frankel Grätz-féle folyóirat: »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft

des Judenthums«, melyből eddig három füzet jelent meg. Hosszú életet kivánunk az uj életre kelt folyóiratnak.

Bevezetés a szentirásba megjelent az ez évben elhúnyt nagyhirű hollandi tudóstól: *Kuenen A.* Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des A. T. hinsichtlich ihrer Entstehung und Sammlung. Deutsch von C. Th. Müller 2. Tl. prophetische Bücher *(Lipcse)*; részleges bevezetés *Philippe E.* Introduction á livre des psaumes *(Páris)*. Az egész szentirást felölelő mű: *Reuss E.* Das A. T. übersetzt, eingeleitet und erklärt *(Braunschweig)*, melyet a franczia-német tudós hagyatékából Erichson és Horst kezdtek kiadni; *Kautzsch E.* által kiadott modern szinezetű és a kritika által fölvett különböző forrásokat feltüntető fordítás: Die Heilige Schrift stb. teljessé lett.

A szentirás kánonára vonatkoznak: *Mullen F.* The Canon of the Old Testament *(Newyork)*, mely terjedelemre az összes eddigi e nemü műveket messze túlhaladja; *Ryle H. E.* The Canon of the O. T.: an essay on the gradual growth and formation of the Hebrew canon of scripture *(London)*; más irányú *Magnier:* Étude sur la canonicité de l'A. T. *(Páris)*. — A szent szövegből kiadta a maszóra és kéziratok alapján a Sámuel könyvét: *Baer S. (Lipcse)*; emendációkat javasol: *Grätz H.* Emendationes in plerosque sacrae scripturae veteris testamenti libros secundum veterum vesiones nec non auxiliis criticis caeteris adhibitis. Ex relicto defuncti auctoris manuscripto ed. *Prof. W. Bacher. (Boroszló)*.

A kritika általános kérdéseiről számos mü jelent meg. *Westphal A.* Les sources du Pentateuque... II: le probléme historique *(Páris)*; *Addis W. E.* The documents of the Hexateuch, translated and arranged in chronological order. With introduction and notes. Part I; The oldest book of the Hebrew history *(London)*; *Schuman G.* Die Wellhausen'sche Pentateuchtheorie in ihren Grundzügen dargestellt und auf ihre Haltbarkeit geprüft *(Karlsruhe)*; *Klostermann* Beiträge zur Entstehungsgeschichte des Pentateuchs *(N. K. Zschr.)*; *Winckler H.* Alttestamentliche Untersuchungen *(Lipcse)*; *Denniston J. M.* Elohim and Jehovah; or, the employement of divine names from Genesis I. to Exodus VI. *(London)*; *Fripp J. E.* The composition of the book of Genesis with English text and analysis. With maps (u. o.); *Baensch B.* Das Bundesbuch, Ex. XX 22 — XXIII 33 stb. *(Halle)*; *Preiss H.* Zum Deuteronomium (isk. Értesitő *Berlin)*; *Cheyne T. K.* Aids to the devouts study of criticisme 1. rész: The David narratives 2. rész: The book of psalms *(London)*; *Hervey B.* The books of Chronicles in relation to the Pentateuch and the higher criticism (u. o.); *Vogelstein H.* Schechem and Bethel (J. Qu. R.); *Wise I. M.* Pronaos to Holy Writ. Establishing on documentary evidence the authorship, date, form, and contents of each of its books and the authenticity of the Pentateuch *(Cincinnati)*.

Gazdag a bibliai theológiának és a szentirás egyéb tanainak irodalma. Ezen disciplinák majdnem minden kérdésének egy vagy több mü van szentelve. *Duff A.* Old Testament theology (800—640 időszámításunk előtt) *London*; *Robertson J.* The early religion of Israel, as set forth by biblical writers and by modern critical-historians (u. o.); minden pontra kiterjeszkedő a francziából fordított mü *Petavel E.* The probleme of immortality (u. o.); az előzővel rokon munka *Schwally F.* Das Leben nach dem Tode. Nach den Vorstellungen des alten Israel u. d. Judenthums stb. *(Giessen)*. Az ethika és a jog tárgyaltatik: *Farrar F. W.* The voice from Sinai: the eternal bases of the moral law *(London)*; *Oort H.* Oud-Israëls rechtsvezen (leideni beszéd); *Martin G.* La notion de la justice de Dieu dans l'A. T. *(Montauban)*; *Kent Ch. F.* The socialistic Ideas of Amos (O. and N. T. Student junius); *Koetsveld C. E. van,* De vrouw in den Bijbel *(Amsterdam)*; az imáról: *Simmons C. E.* The Bible doctrine of prayer *(Newy.)*; a sátánról: *Matson W. A.* The adversary, his person, power and purpose stb. (u. o.).

A legtöbb ez irányú mű a teremtés bibliai és tudományos felfogása közötti viszonynyal foglalkozik. A brevi manu el nem dönthető kérdést a következő, részben óriási terjedelmű művek tárgyalják: *Kinns S.* Moses and Geology; or, The harmony of the Bible with science *(London)*; *Watson F.* The book Genesis a true history shown by comparison with the other books of the O. T. and early ancient records, to be a true history

and first book of the hebrew Revelation (u. o.); *Hughes N. C.* Genesis and geology: the harmony of the scriptural and geological records, 2. kiadás (Newy.); *Cooper Th.* Evolution, the Stone Book and The Mosaic record of Creation *(London)*; *Bakon B. Wisner*, The genesis of Genesis stb. *(Hartford)*. Franczia mű: *Le Maire L.* La théorie moderne sur l'origine du monde et les premiers versets de la Genèse *(Tournai)*; olasz: *Adone L.* La cosmogonia mosaica al tribunale della scienza moderna: Conferenza *(Nápoly)*; *Steppani A.* Sulla cosmogonia mosaica *(Milano)*; német: *Ingersoll R. G.* Die Irrthümer Mosis stb. *(fordítás; Lipcse)*; *Kutna S. N.* orvos, Die Schoepfungslehre der mosaischen Urkunde innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft *(Przemysl)*. E kérdésekről tehát mindenféle nyelven lehet *komoly* tájékozást szerezni csupán egy évi irodalom számbavételével is.

A szentirás magyarázatra áttérve, először egyes könyvek teljes kommentárait emlitjük. Dillmann A. kitünő kommentárja: Die Genesis a 6. kiad. jelent meg; ugyancsak a Genesisre új magyarázatot tett közzé *Strack H. L.* a szerző és Zöckler kézikönyvek gyüjeményében, *(München)*; *Weill A.* ismert különös művéből a befejező kötet: Deutéronome *(Páris)*. A prófétákról általában: *Darmsteter J.* Les prophètes d'Israël *(Páris)*; *Meignan Mgr.* Les prophètes d'Israël (756 lap; u. o.); *Heintzeler Th.* Erklärung der sämmtlichen geschichtlichen und poetischen Bücher d. A. T. 2 rész *(Strassburg)*.

A szent iratok sorrendje szerint emlitendők: *Johnson G. E.* The book Joshua *(London)*; *Duhm B.* Das Buch Jesaia übers. und erklärt *(Göttinga)* *Andreä H. V.* Das Buch Jesaja aus dem Grundtext übersetzt und erklärt *(Stuttgart)*; *Davidson B. A.* The book of the Prophet Ezekiel *(London)*; a kis prófétákról: *Wellhausen J.* Skizzen und Vorarbeiten. 5. Heft. Die kleinen Propheten übers. mit Noten; *Parker J.* ugyanazokról *(London*; Theople's Bible); *egyes prófétákról*; *Peters N.* Die Prophetie Obadjahs untersucht und erklärt *(Paderborn)*; *Schulz W.* Commentar über den Propheten Zephanja *(Hannover)*.

A hagiografák egyes egész könyveivel aránylag kevés

munka foglalkozik. *Rafft F.* Die Psalmen. 3 kötet *(Freiburg i. B.)*; *Watson R. A.* The book of Job *(London)*; *Rainsford M.* The song of Solomon (u. o.); *Torelli A.* Sul cantico dei cantici: Congetture *(Nápoly*; 416 lap); *Castelli D.* szintén olasz nyelven ugyanazon könyvről; *Scholtz A.* Commentar über das Buch »Esther« m. seinen »Zusätzen« und über Susanna *(Würzburg)*; a Prédikátorról két mű látott napvilágot: *Boileau* J. Le livre de l'Ecclésiaste stb. *(Páris)*; *Leimdörfer A.* Das heilige Schriftwerk Koheleth im Lichte der Geschichte *(Hamburg)*; *Bevan A. A.* A short commentary on the book of Daniel *(Cambridge)*, iskolai használatra.

A szentirás egyes könyveiről, szakaszairól és egyes helyeiről értekező kisebb-nagyobb dolgozatok: *Maitland E.* Les Ecritures dévoilées, ou la Genèse d'après un point de vue oublié *(Páris)*; *Ryle H. E.* The early narratives of Genesis stb. *(London)*; *Blau L.* A tóra irályáról (e folyóiratban). A prófétákról: *Vernes M.* Le cantique de Débora (R. E. J.); *Cheine T. K.* The critical analysis of the first part of Isaiah (J. Qu. R.); *Ballantine W. G.* Jeremiah: a character study *(Newy. és Chicago)*; *Cheyne T. K.* Jeremia in de lijst van zijn tijd *(Utrecht)*; *Halévy J.* Ezechiel (R. E. J.); *Löwy M.* Ueber das Buch Jona *(Bécs)*; *Marti K.* Der Prophet Zecharja, der zeitgenosse Zerubbabels *(Freib. i. B.)*; *ugyanaz* Zwei Studien zu Secharja (Theol. Studien u. Kritiken): *Rubinkam N. J.* The second part of the book of Zechariah stb. *(Basel)*. A hagiografákról: *Sellin* E. Disputatio de origine carminum, quae primus psalterii liber continet stb. *(Lipcse*; dissz.); *Grancelli F.* Saggio di ricerche critiche sulla essistensa di salmi maccabaici *(Palermo)*; *Creelman H.* Are there maccabean psalms? (O. and N. T. Student); *Rahlfs A.* Ani u. Anaw in den Psalmen *(Göttinga)*; *Goodspeed G. S.* The book of Job in other literatures (u. o.); ép oly érdekes szerzőnek értekezése: Shakespeare and the Bible (u. o.); *Taylor C.* The dirge of Coheleth (J. Q. R.); *Kamphausen A.* Das Buch Daniel und die neuere Geschichtsforschung *(Lipcse)*; *van Hoonacker A.* Zorobabel et le second temple, étude sur la chronologie des six premiers chapitres du livre d'Esdras *(Gand* és *Lipcse)*.

A bibliai segédtudományok a lefolyt évben szép számú értékes művekkel gyarapodtak. A geográfiához tar-

toznak: *Smith G. A.* The historical geography of the Holy Land (Expositor); *Kiepert H.* Wandkarte zur Erläuterung der biblischen Erdkunde stb. (uj kiadás; *Berlin*); *Borel M.* és *Kruger F. H.* Carte murale de la Palestine ancienne (en 4 feuilles; *Páris*); *Leuzinger N.* Biblisch-topographische Karte von Palästina (*Bern*); *Furrer K.* Wanderungen durch das heilige Land (2. kiad. 62 illusztráczióval és három mappával; *Zürich*); *Hall B.* Billeder fra det hellige Land (*Kopenhága*). Történeti segédművek: *Nöldeke Th.* Orientalische Skizzen (*Berlin*); *Winckler H.* Keilinschriftliches Textbuch zum A. T. (*Lipcse*); *Erdmanns B. D.* Melekdienst en vereering van hemellichamen in Israëls Assyrische periode (*Leiden*).

Az előzőleg ismertetett szakokhoz arányitva csekély a héber nyelvtudomány és az eregézis történet múlt évi irodalma. A legkiválóbb két mű hazai tudóstól, *Bacher Vilmostól*, származik. A megbizhatóságuk és velős rövidségük által kitünő munkák czímei: Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Mit einem einleitenden Abschnitte über die Massora és Die jüdische Bibelexegese vom Anfange des zehnten bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts (*Trier*). Mindkettő első rendszeres összefoglalása ezen disciplináknak. A Winter és Wönsche anthológiájában és külön is. Ugyanazon szerzőtől: Une grammaire hebraïque du Yémen (*R. E. J.*); *Blüth* Joseph Qimchi und seine Grammatik (M. W. J.). Ezeken kivül: *Halfmann H* Beiträge zur Syntax der Hebräischen Sprache (Értesitő; *Wittenberg*); *Lambert* M. Remarques sur la formation du pluriel en hebreu (R. E. J.); *Feuerlicht M.* A grammatikai genus a héberben (bp. disz.); *Davis A.* The Hebrew accents of the twenty-one books of the Bible (*London*); *Plato J.* Zur Geschichte der Exegese (dissz. Frf.) — A régi zsidó exegétikus irodalom kiadásai: *Hofmann Th.* Mittheilungen aus Saadias arabischer Uebersetzung und Erklärung der Psalmen: Die Korachitischen Psalmen (Értesitő); *Schächter A.* Der Kommentar zu Esra und Nehemia von Jesaja di Trani nach Handschriften..... nebst Einleitung über die Anfänge der jüdischen Exegese in Italien. 1. rész (königsbergi dissz.); *Kohut S.* az amerikai rabbiszeminárium Értesitőjében egy kéziratban levő pentateuchus kommentárt ismertet, mely megállapitása szerint Abu

Mansur al-Dhamari szerzeménye; *Bacher W.* Varianten zu Ibn Esra Pentateuch-Commentar (M. W. J.).

A régi forditásokról: *Epstein A.* Les Chamites selon le Pseudo-Jonathan; *Lagarde P. de*, az elhunyt nagy septuagintaismerő, Septuagintastudien (a göttingeni tud. akadémia értekezéseiben és külön is); *Dillmann A.* Ueber die griechische Uebersetzung des Qoheleth (berlini tud. akadémia); *Hatch E.* többek közremüködésével: Concordance to the Septuagint and other Greek versions of the O. T. (*Newy.*). — *Bachmann J.* Dodekapropheton Aethiopum.... nach hschr. Quellen herausgegeben u. m. textkrit. Anmerkungen versehen 1. füzet (*Halle*); *Mandl A.* Die Peschittha zu Hiob nebst einem Anhang über ihr Verhältniss zu LXX. und Targum (*Budapest*). — *Horn P.* Zu den jüd. pers. Bibelübersetzungen (Indogermanische Forschungen).

Az apokrifákat kiadta *Ball C. J.* (*London*); konkordanczia Hatch E. épen emlitett müvében; *Bouirant U.* Fragments du texte grec du livre d'Enoch stb. (*Páris*); *Goldschmidt L.* Das Buch Henoch aus dem Aethiopischen in die ursprüngliche hebräische Abfassungssprache zurückübersetzt (*Berlin*); *Scholz A.* emlitett kommentárjában Eszter könyvéhez: »Zsuzsannáról«; *Kaatz S.* Die Scholien des Gregorius Abulfaragius Bar Hebraeus zum Weisheitsbuche des Josua ben Sira stb. (*Frf.*).

A bibliai kor történetét teljesen felöleli: *Kittel R.* Geschichte der Hebräer (*Gotha*); az uralkodókról: *Fox A.* The Judges and Kings of Israel (*London*); számos pontot tárgyal *Kuenen A.* Schetsen uit de geschiedenis van Israël. A szerző arcképével. 2 rész (Nijmegen); *Harper H. A.* From Abraham to David: the story of their country and times (*London*); a legrégibb időre vonatkoznak: *Cavagnaro C.* Gli Ebrei in Egitto (*Genua*); *Büdinger M.* De coloniarum quarundam phoeniciarum primordiis cum Hebraeorum exodo coniunctis (*Bécs*); *Meyer F. B.* Moses the servant of God (*Lond.*); *Jastrow M. j.* On Palestine and Assyria in the days of Joshua (Zschr. f. Assyriologie); *Kirk T.* Samson: his life and work (*Edinburgh*); *Delattre A. J.* Les juifs dans les inscriptions de Tell-el-Amarna (Journal Asiatique); a későbbi történethez: *Martin G.* La campagne de Sennakhérib en

Palestine et les prophéties relatives à cette expédition *(Montauban)*.

A második templom koraboli történetnek vannak szentelve: *Stapfer E.* La Palestine au temps de Jésus-Christ, d'après le N. T., l'historien Flavius Joseph et les Talmuds (5. kiad. *Páris)*; *Lehman J.* Le procès d'Hérode, Sameas et Pollion (R. E. J.); *Brown P. D.* Herod the Tetrarch (Expositor); *Fabia P.* Pline l'Ancien a-t-il assisté au siège de Jerusalem par Titus? (Revue de philologie XVI. 3); *Renan E.* L'Essénisme (J. des Sav.); *Tideman B.* De Esseners bij Josefus (Theol. Tijdschrift); *Weinstein N. J.* Beiträge zur Geschichte der Essäer *(Bécs)*.

Philoról: *Renan E.* (Journal des Savants); *Wendland P.* Philos. Schrift über die Vorsehung *(Berlin)*; *Cohn L.* Zur indirekten Ueberlieferung Philo's und der älteren Kirchenväter (Jahrbücher f. prot. Theologie); *ugyanaz*, The latest researches on Philo of Alexandria (J. Qu. R). — Palesztina kultúrhistóriájához: *Friedmann D.* Palesztina földmívelése a római császárok idejében (bp. dissz.); későbbi történetéről: Palestiue under the Moslems *(London)*.

A sokféle ágra szakadó zsidó tudomány irodalmának ismertetését a talmuddal kezdjük. *Kohut A.* Aruch completum a múlt évben be lett fejezve. A nagy szorgalmú és némely gyengéi daczára örökbecsű mű a pótkötettel együtt kilencz kötetből áll és a tetemesen leszállított ár folytán szélesebb köröknek lett hozzáférhetővé téve. *Hamburger J.* Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud cz. művéből a harmadik pótfüzet látott napvilágot; *Jastrow M. A.* szótárából: dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic literature, az ötödik füzet hagyta el a sajtót *(Newy)*; a lexikont gazdagítja még: *Perles J.* Beiträge zur rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde (Mschr. f. Gesch. u. Wissensch. d. Judenth. = M. G. W. J.); ide tartozik *Blau L.* Az uj-héber szótárhoz (e folyóir.). — A Mekhilta egyik szakaszát kiadta, fordította, magyarázatokkal és szótárral ellátta svéd nyelven: *Almkvist H.*, upsalai egyetemi tanár, Mechilta Bo stb. cz. művében *(Lond)*. — Fordítás: *Ravicz M.* Der Traktat Sanhedrin *(Frf.)*.

A talmud keletkezésével és tanítóinak életrajzaival foglalkoznak: *Rosenthal L. A.* Ueber den Zusammenhang der Mischna. 2. Thl. Vom Streite der Bet Schammai u. Bet Hillel bis zu Rabbi Akiba *(Strassburg i. E.)*; *Reich H. L.* Zur Genesis des Talmud. 1. Band. Der Talmud u. die Römer *(Bécs)*; *Petuchowsky M.* Der Tanna Rabbi Ismael (hallei dissz.); *Löwy F.* R. Simon ben Jochai élete és szentírásmagyarázata (budap. dissz.); *Stark M.* Die Schriftgelehrten (városi reáliskola Értesítőjében; *Prága)*.

A hagyomány tanaival és intézményeivel: *Lévy M.* Essai sur la morale du Talmud *(Bruxelles)*; *Goitein E.* Das Vergeltungsprincip im biblischen und talmudischen Strafrecht (hallei dissz.); *Kurrein A.* Die Pflichten des Besitzes nach Bibel u. Talmud *(Frf.)*; *Weismann M.* Die Rätselweisheit in den Talmudim u. Midraschim fachlich und sachlich erläutert u. in alphab. Ordnung dargestellt *(Bécs;* héber nyelven); *Friedländer M. H.* Die wichtigsten Institutionen des Judenthums stb. *(Bécs)*; *Nahida Remy*, keresztény irónő, Das Gebet in Bibel u. Talmud *(Berlin)*; *Blau L.* A semá eredetéről; A semá a zsinagógában (e folyóir.); *Wiesen J.* Geschichte und Methodik des Schulwesens im talmudischen Alterthum (erlangeni dissz.) — A talmudexegézis körébe tartoznak: *Koenigsberger B.* Aus Masorah u. Talmudkritik *(Berlin)*; *Rosenthal F.* Das Sikarikon-Gesetz (M. G. W. J.); *Blau L.* A Mekhilta magyarázatához; Bécza második misnájáról, stb. (e foly.); *Vajda B.* Édújóth harmadik misnájáról; *Krausz S.* Gyorsírás a talmudban; Régi tévedések; *Grünhut L.* több kronológiai czikke; *Frisch A.* Az ima rövidségére való tekintet őseinknél; A tefillah történeti fejlődése; stb. (mind e folyóiratban). — Különféle tárgyakról: *Krauss S.* The jews in the works of the Church Fathers (J. Qu. R.); *Rosenzweig A.* Das Auge in Bibel u. Talmud *(Berlin)*; *Singer S.* Sagengeschichtliche Parallelen aus dem babyl. Talmud (Zschr. d. Vereins für Volkskunde); *Blau L.* A hagyomány köréből (e foly.); *Kohut A.* Ist das Schachspiel im Talmud genannt und unter welchem Namen? (Z. D. M. G.); *ugyanaz*, Les fétes persanes et babyloniennes dans les Talmuds stb. (R. E. J.).

A midrás irodalom terén régi és általános óhajtás lett kielégítve *Zunz L.* Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden historisch entwickelt cz. mű új kiadása által, mely

kiadás *Brüll N.* utolsó irodalmi munkája volt. Ezen kivül: *Grünhut L.* Kritische Untersuchung des Midrasch Kohelet Rabba I. Thl. Quellen und Redactionszeit *(Frf.)*; *Wünsche A.* Midrasch Tehillim (fordítás; *Trier)*; *Funk S.* Die haggadischen Elemente in den Homilien des Aphrates, des persischen Weisen *(Bécs)*; *Lévi J.* La Pesikta Rabbati et le 4e Ezra (R. E. J.). — *Bloch M.* kezdte kiadni Méir Rothenburg responzumait (Mek. Nirdámim).

A zsidó irodalomtörténet köréből a következő munkákat jegyeztük föl: *Müller D. H.* Eldad stb (új kiadás); *Harkavy A.* Studien und Mittheilungen aus der kaiserl. öffentlichen Bibliothek zu St.-Petersburg. 5. Thl. 1. Heft: Leben und Werke des Saadjah Gaon (héberül; *Szt.-Pétervár)*; *Kaminka A.* Die Geonim und ihre Schriften in kurzen biographischen Skizzen u. ausgewählten Musterstücken *(Trier;* Winer és Wünsche anthológiájából); *Neubauer A. és Stern M.* Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen wärend der Kreuzzüge, ins Deutsche übers. von *S. Baer (Berlin;* a »Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland« 2. kötete); *Epstein A.* Pseudo-Saadja's u. Elasar Rokeach's Kommentare zum Jezira Buche. Die Recension Saadja's (M. G. W. J.); *Schechter S.* Notes on Hebr. mss. in the univ. library of Cambridge (J. Qu. R.); *ugyanaz*, Nachmanides (u. o.); *Wistinetzki J.* Das Buch der Frommen nach der Recension in Cod. de Rossi No. 1133. herg. u. m. Anm. vers. 1. Lief *(Berlin;* Mek. Nird. kiadása); *Lévi J.* Bibliographie des travaux d'Isidore Loeb (R. E. J.). — Mű-fordítások az ezen folyóiratban megjelenteken kivül: *Heller S.* Die echten hebräischen Melodien *(Trier;* a szerző hagyatékából) és *Makai E.* Zsidó Költők *(Budapest)*. Itt említjük: Kecskeméti L. czikkét. A muziv stylus a spanyol-zsidó korszak költeményeiben (e foly.).

A zsidók történetére áttérve, ismertetésünket a hazai zsidóság történetével kezdjük. Tudtunkkal a magyar zsidók történetéhez csak folyóiratunkban jelentek meg adalékok: *Bacher V.* Századunk első feléből; *Büchler S.* Mendelssohn Mózesnek egy ifjúkori magyar barátja; *Diamant Gy.* A magyar zsidók történetéhez a múlt században; továbbá megjegyzések és okiratok: *Perles J.; Mandl B.* s másoktól. — Palesztina történeti irodalmát már ismertettük. Utalunk még

az ismert angol és német folyóiratra: Palestine Exploration Fund és Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins, hol számos fontos és érdekes adalék nyújtatik a szent föld földrajzához és történetéhez.

A bennünket legközelebbről érintő osztrák zsidók történetéhez fontos dolgozat: *Pollák M.* A zsidók legrégibb nyomai Ausztriában és Bécs-Ujhelyen (M. Zs. Sz.); *Wolf G.* Kleine historische Schriften *(Bécs)*; *Kisch A.* Die Prager Judenstadt während der Schlacht am weissen Berge *(Frf.)*; *Hock J.* Die Familien Prags. Nach den Epitaphien des alten jüdischen Friedhofs stb., mely a szerző hagyatékából lett *Pozsonyban* kiadva (héberül); *Kisch A.* Das Testament Mardochai Meysel's (M. G. W. J.); *Grünwald M.* Rabbi Salomo Ephraim Luntschitz *(Frf.)*.

A német zsidók történetéhez: *Stern M.* Quellenkunde zur Geschichte der deutschen Juden. I. Band. Die Zeitschriftenlitteratur *(Kiel)*; *ugyanaz:* Die israelitische Bevölkerung der deutschen Städte (u. o.); Geschichte der deutschen Juden. Von den ältesten Zeiten bis zum Ausgange des 12. Jahrhunderts. (M. W. J.); *Neustadt L.* Eine Blutbeschuldigung in Frankfurt a M. im Jahre 1504 (Jüd. Litteraturblatt); *Kracauer J.* Die Schicksale der Frankfurter Juden während des Fettmilch'schen Aufstandes [1612—1616] (frf. iskolai Értesítő); *Kopfstein M.* Geschichte der Synagengemeinde in Beuthen O. S. *(Beuthen* 1891); *Freudenthal M.* Die ersten Emancipationsbestrebungen der Juden in Breslau (M. G. W. J.); *Bloch Ph.* Die General Privilegien der polnischen Judenschaft *(Posen)*.

A franczia zsidók történetéhez: *Kahn L.* Histoire de la communauté israélite de Paris. Les Juifs de Paris sous Louis XV. (1721—1760) *Páris; Bloch* Un épisode de l'histoire commerciale des Juifs en Languedoc 1738 (R. E. J.). — Az olasz zsidókról: *Neubauer A.* The early settlement of the Jews in southern Italy (J. Qu. R.). — Az angol zsidókról: *Jakobs J.* Notes on the Jews of England under the angevin kings (J. Qu. R.). — Itt említjük: *Loeb J.* Le folk-lore juif dans la chronique du Schébet Jehuda d'Ibn Verga (R. E. J.). — Életrajzi dolgozatok: *Kayserling M.*, a kitünő historikus, Gedenkblätter. Hervorragende jüd. Persönlichkeiten des

19. Jahrhunderts. In Charakteristiken *(Lipcse)*; *Kahn Z.*, Francziaország főrabbija, Isidore Loeb (R. E. J.). E gyönyörű biográfiával a grand-rabbin elhúnyt barátjának, a zsidók középkori története legnagyobb ismerőjének, szép emléket állított. Az orosz-lengyel zsidók történetéhez: *Gurland* J. hagyatékából: A lengyel zsidók szenvedései 1648 és 1768 stb. *(Odeszsza;* héb.).

A zsidó vallásbölcsészet fontosságához képest csekély számú művel gyarapodott. A legkiválóbb és legérdekesebb mű: *Bacher W.* Die Bibelexegese der jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters vor Maimuni (magyarul és németül az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében); *ugyanaz*, Der arabische Tijel des religionsphilosophischen Werkes Abraham Ibn Daud's (Z. D. M. G.); *Sacerdote*, Una versione italiana inedita del Moreh Neboukhim di Mosheh ben Maimon (Rendiconti d. Accademia dei Lincei); *Steckelmacher M.* Die Teufelsidee u. das Judenthum (Jüd. Litterb.); *Ziemlich B.* Andacht u. Erbauung (ib.); *Schwarz A.* Baruch Spinoza (ib.); *Hannes L.* Des Averroes Abhandlung »Uber die Möglichkeit der Conjunktion« oder »Über den materiellen Intellekt.« Nach Hschr. z. 1. Mal herg. 1. Heft (hallei dissz.) szintén említhető.

A liturgiához: *Bloch Ph.* Jorde Merkabah, die Mystiker der Gaonenzeit und ihr Einfluss auf die Liturgie (M. G. W. J.); *Kaufmann D.* The ritual of the seder and the agada of the english Jews before the expulsion (J. Qu. R.). — Prédikációk közül említjük: *Joel M.* Festpredigten 1. kötet (az elhúnyt hagyatékából; *Boroszló)*; *Schwarz A.* Sabbath und Festpredigten 7. kötet *(Karlsruhe)*; *Maybaum S.* Kasualreden *(Berlin)*; egyes alkalmi szónoklatok magyar nyelven: *Rosenberg S.* (Arad); *Vajda B.* (Abony); Kecskeméti L. (Nvárad); németül *David Gy.* (Pozsony) s másoktól. — A pedagógiát szolgálja: *Stern Á.* Izrael története II. kötet *(Budapest)*.

Végül még néhány művet kell felemlítenünk, melyek a zsidógyűlölet által felszínre hozott nagymennyiségű irodalmi iszap elmosására vannak szánva. Tudományos becsűek: *Strack H. L.* Der Blutaberglaube in der Menschheit, Blutmorde und Blutritus. 4. kiadás. *(München)*; *Levinsohn J. B.* Efes Damim, melyet Katz A. németre is lefordított *(Berlin)*; *Nathan P.* Der Process von Tisza-Eszlár (u. o.); ugyanezen czélt szolgálni alkalmas: *Lattes G.* Educatione e Civilta Israelitica *(Livorno)*, mely műben a zsidóság befolyása a nevelésre és műveltségre van ecsetelve és végül a zsidóság legobjektivebb és a tényekből vett érvekben a leggazdagabb védelme: *Leroy-Beaulieu A.* Les juifs et l'antisemitisme (Revue des Deux-Mondes).

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

SZIKLAVÁRUNK, SZIRTFOKUNK!

— Chanukka-dal. —

Sziklavárunk, Szirtfokunk!
Szabadítónk Te voltál.
Tehozzád száll szózatunk:
Szent zsolozsma, szent zsoltár.
Vajha mindig megóvnál,
Régi várunk nem óv már;
Szétomlott,
Szétromlott
A szent hely, a szent oltár.

Lelkünk már-már borongott,
Búban, bajban elepedt,
Megszállottak a gondok,
Rabszolgaság közepett.
De szabad lőn nemzeted,
S a vad csapat elveszett;
Íjastul
Fiastul
Mély örvénybe sülyedett.

Béke-jólét üdvözölt
Ott, hol a szent templom van,
S úztön üzött, üldözött
Barbár, vad nép legottan.
Tévelygénk egy új honban,
Míg hős termett ujonnan
S hadával
Kard által
Vonulhattunk ki onnan.

Szívünk már-már elszorult,
Sajgott, vérzett régóta,
Szemeinkbe köny tolult,
Ajkunk búsan nyilt szóra.
Közelgett a végóra,
Halál volt ránk kiróva;
De néped
Megvédted,
Igazságnak birója!

A szent oltárt becsmélték,
Ledöntötték feldúlva,
A szent olajt fecsélték,
S íme fénynyel kigyulva,
Mégis, mégis ég ujra!
Te vagy, kinek szent újja
Csodát tett
S megmentett:
Téged zeng a szív húrja!

Budapest.

V. Hevess Kornél.

KÚTFŐK.

241. sz.

Az óbudai izr. hitközség multjából.

I.

Nr. 46967. Löbliche Gespanschaft. Auf die in Betreff des zu Napčor in diesem Szalboltscher Comitat getauft seyn sollende jüdische Mädchens allerhöchsten Orts gemachte Vorstellungen haben Sr. Majestät endschlossen, dass *nachdem die Materia und Forma der Tauf zugleich gebraucht worden zu seyn, nicht erprobet wird, die Ältern des Mädchens keinerdings gezwungen werden können, das Mädchen katholisch erziehen* oder sich abnehmen zu lassen, um so weniger da es diesen 6 mädchen ohne diess freystehen wird, sich nach erlangtem Anno Diocretionis zu der katkolischen Religion zu begeben. Übrigens aber soll die Gemahlin des Feldscherers Faigel mit einer ihren Mitteln angemessenen, dem Vatter des diessfälligen Kindes zuzuwendenden Geldstrafe, welche das Comitat zu bestimmen haben wird belegt werden, welche allerhöchste Entschlüssung diesem Löbl. Comitat mit dem bedeutet wird, damit selber in Gemässheit das Nöthige verfüge und von Erfolg den Bericht erstatte. Gegeben von der königl. ungar. Stadthalterey. Ofen den 7-ten 9ber 786. Josef v. Zisch m. p.

II.

Sub N. 46967. Löblicher Comitat, Obwohl die Taufe der minderjährigen jüdischen Kinder wider den Willen oder Einwilligung ihrer Ältern auch den *4t März 1775.* Nr. 2062 wiederholt verbotten worden, hat sich dennoch der Fall ereignet, dass ein jüdisches Mädchen getauft und zur Entschuldigung die Unwissenheit diese Verordnung vorgeschützt wurde, damit also Künftighin dergleichen Fällen und einzu wendenden Ausflüchten gesteuert würde, wird einem löbl. Comitate hiermit aufgetragen wieder allgemein kund zu machen, das derley Taufen unter schwerer Ahndung verbotten seyn. Gegeben von der königl. Hungarische Stadthalterey. Ofen den 7t 9ber 1786. Joseph v. Zisch m. p. Dem löbl. Szaboltscher Comitat — Tokay

III.

No 28,533. Sr. Majestät haben wegen der verschiedenen sich ereigneten Missbräuche zu Entschlüssung geruht, dass von nun an allen Hebammen unter eine Strafe von 1000 Dukaten, halbjährige Gefängniss die Tauf der Judenkinder gänzlich untersagt werde, weilen derley Kinder immer den Ältern gehören und es also auch nur diesen allein zustehen kann, sie taufen zu lassen oder nicht. Diese höchste Verordnung wird daher diesen Comitat so gleich allgemein Kund machen. Damit aber auch das Anlass zu diesen gezwungenen Taufe desto sicherer gehoben werde, so geht die allerhöchste Absicht dahin, dass die Anzahl der jüdischen Hebammen, welche sich in der Hebammenkunst entrichten, und bei der Uniwersität prüfen lassen möchten vermehret werde. Christof Graf Zichy m. p. ex Consilio Regio Locum tenentiati Hungarico. Ofen den 31t July 1787.

Az óbudai levéltárból közli:

Dr. Klein Gyula.

VEGYES.

Az izraelita vallás törvénybe iktatása. Már két hó előtt jeleztük folyóiratunkban a receptiónális törvényjavaslat tartalmát. Kijelentettük, hogy meg leszünk elégedve, ha az csak két szakaszt fog tartalmazni, melyek elseje vallásunknak a törvényesen bevett vallások közé való felvételét jelenti ki, másodika pedig az áttérést szabályozza. Még a törvény végrehajtási módját — igy mondtuk — sem kell egy harmadik szakaszban megállapítani, mert erről az 1868: LIII. t.-czikkben sem történt intézkedés. Minthogy azonban a napilapok különböző hirei folytán számos helyről felszólítást nyertünk, hogy a kormány által előterjesztendő javaslat tartalma felől határozottan nyilatkozzunk, folyóiratunk zártakor vett teljesen megbizható értesülés alapján közöljük, hogy a törvényjavaslat, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter előreláthatólag a budgetvita alatt fog a képviselőház elé terjeszteni, »*Az izraelita vallás törvénybe iktatásáról*« szól, három és nem, mint általánosan tartják, két szakaszt fog tartalmazni.

Az *első* szakaszban az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatik; a *második* szakasz az 1868: LIII. t.-czikk 1—8. §§-ait, melyek az áttérésre vonatkoznak, az izraelita vallásra is kiterjeszti; a *harmadik* szakaszban pedig a törvény végrehajtásával a miniszterium bizatik meg.

A végrehajtásra vonatkozó harmadik szakaszt alkalmasint az a körülmény tette szükségessé, hogy az »elkeresztelési ügy«-ben a kath. klerus azért is kérelmezte a törvény végrehajtásának elejtését, mert az 1868: LIII. t.-cz. végrehajtásával senki sincs megbizva, tehát a végrehajtás elmaradásáért különben sem lehetne egy minisztert sem felelősségre vonni. Ilyen argumentatiónak kivánhatja a vallásunkat érintő törvénynél a kormány elejét venni, s midőn az egész miniszteriumot bizza meg a törvény végrehajtásával, ez által a sanctió csak hatályosabbá válik. — Olvasóink e változásról bizonyára megelégedéssel vesznek tudomást, mert ebből bátran következtethetjük, hogy a kormány mindenképen azon van, hogy az izraelita vallás felekezet jogos igényeit a lehetőség határai között kielégitse.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *A Pallas Nagy Lexikona*, az összes ismeretek enciklopédiája I. kötet 1—8. füzet. A.—Alliléter Budapest. Pallas irod. és nyomdai részvénytársaság. Füzetenkint 30 kr = 60 fillér, kötetenkint pedig díszes kötésben 6 frt = 12 korona. — *Uszpenszky G. J. és Terpigonjeff A. N.* nyomán Samson Himmelstjerna H.: A parasztok és nemesek elzüllése Oroszországban. Regény. 2 kötet. *Budapest.* Athenaeum. Ára 3 frt 60 kr. — *V. Gaál Karolina*: A mai hölgyek. Regény. Képes Családi Lapok. *Budapest.*

Dr. Schwarz Adolf jelen számunkba közölt czikke, mint szerző értesit bennünket, egyidejüleg a »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« czimü boroszlói folyóiratban is megjelenik.

Értsük meg egymást. Az E-g t. szerkesztőjének személyes felkérésére a legnagyobb készséggel kijelentjük, hogy folyóiratunk utolsó két számában megjelent kritikai megjegyzésekkel sem a nevezett lapot, sem t. dolgozó társait személyileg vagy törekvéseik tisztaságában bántani egyáltalán nem akartuk. Annál kevésbbé vezethetett bennünket ilyen szándék, mivel a felekezetünk körében nem rég lezajlott mozgalmak körüli érdemeiket a Szemle több izben elismerőleg méltatta, nem is szólva arról, hogy a két utolsó számunkban foglalt észrevételek tartalma az ily feltevéseket egyenesen kizárja. Sőt inkább melegen óhajtjuk, hogy azon kevesek, kik a felekezet idealis feladataiért küzdenek, a lehető legnagyobb egyetértésben szolgálják a közös czélt és hogy az azokhoz vezető eszközök körüli netáni nézeteltéréseik a legsimább alakban nyilvánuljanak.

Midőn ezt több izben, sőt éppen utolsó számunkban is tett hasonkijelentéseinkre való utalással megjegyezzük, még egy és hozzá furcsa dologról kell megemlékeznünk. Utolsó számunkban arra a hirre vonatkozólag, hogy egy orthodox lap a receptió elleni hajszát, mint tréfásan hozzá tettük, *tán még* utolsó czikkünk hatása alatt feladta légyen, azt irtuk, hogy a mennyiben ez igaz és ha e lap orthodoxok véleményét tolmácsolja, *akkor eddigi ellentétes álláspontjukért a felekezet bocsánatára számithatnak és akkor a történet is enyhébben fogja elbirálni eddigi tévedéseiket.* Az orthodox ujság ezt szörnyen zokon vette és miután a mi papiros trónunkat fakardjával elszántan összezuzta, ujabb és ujabb dühre fakadt, ugy hogy korpa czibere izü gúnyban is ki-kitörő haragja folytán indittatva érezzük magunkat arra a kijelentésre, hogy ez észrevételünket felette sajnáljuk és azokat oda módositjuk, hogy a felekezet bocsánatára *nem* számithatnak és hogy a történet *nem* fogja enyhén elbirálni eddigi tévedéseiket. Azonban mint hogy az orthodox sajtó különféle önkéntelen komikumát ez alkalommal nem méltatjuk, megelégszünk az egykori debre-

czeni tanár esetének felemlítésével, aki egy alkalommal a hatodik gimn. osztálynak azt mondta, hogy az egész classisnak nincs annyi esze, mint egy talyigás lónak. Az osztály zúgni kezdett, úgy hogy a tanár ott hagyta a kathedrát. Másnap tüntetések voltak, a diákok nem mentek előadásra, úgy hogy a collegiumnak is beavatkoznia kellett. A tanári értekezlet azt határozta, hogy a professzor úr tegye jóvá a hibát. Még az nap hirdette a fekete tábla, hogy a tanulók jelenjenek meg T. tanár úr előadásán, mert a felmerült félreértés jóvá lesz téve. A tanulók meg is jelentek és a tanár úr ily módon intézte el az ügyet: *Uraim! A mult órán azt találtam mondani, hogy nincs az osztálynak annyi esze, mint egy talyigás lónak. Felette sajnálom, hogy ez történt és bevallom, hogy az osztálynak igenis van annyi esze, mint egy talyigás lónak.*

Abonyi levél. Tisztelt szerkesztőség! A nagy városi hitközségek tagjaik száma és tehetősége által minden eshetőséggel szemben szilárdan megállanak, nincsenek alávetve ama hullámzásoknak, melyek vidéki hitközségeinket sűrün megingatják. Ezek majdnem kivétel nélkül, minden vagyon nélkül, tetemes kiadásaikat kizárólag a tagok direkt és indirekt adóiból kénytelenek fedezni. Vagyonosaink — hamár jótékony czélra alapitványokat tesznek is — a hitközségekről magáról a legritkábban emlékeznek meg és ez az oka ama szomorú állapotoknak, hogy számos zsidó hitközség intézményeit néhány vagyonosabb tag elhalálozása vagy elköltözése képes erősen megingatni. Kiváló örömmel közölhetem tehát a következő nagylelkü alapítványozást. *Markbreit Adolf* a napokban tiszavárkonyi birtokán fogadta az *abonyi* izr. község küldöttséget, mely neki eddigi rendkivüli érdemeiért e község körül művészi kivitelü dísztagsági okmányt nyujtott át. A rabbi üdvözlő szavaira felelve a megtisztelt kijelenté, hogy abonyi házát a hitközségnek adományozza, azon kikötéssel, hogy az rabbilakásul szolgáljon, továbbá a hitközség és a chewra czéljaira 2000 forintot meghaladó alapítványokat tett, mely összegből 1300 frt az alapító élete végéig tőkésítve lesz. *Dr. Tanos Ignácz.*

TÁRSADALOM.

A RABBIK TEKINTÉLYE.

Ujabb idő óta részint a magánszorgalomból itthon kimívelődött, részint a külföldön képzett, részint pedig az országos rabbiképző intézetből kikerült rabbikkal felekezetünkbe egészen új szellem költözik be. A modernebb rabbiknak a hitközségi élet átalakulására vagy fejlődésére gyakorolt hatását kétségbe vonni nem lehet. Szembetünő a hatás nemcsak azon hitközségekben, melyeket haladóknak neveznek, hanem észrevehető ez azon hitközségekben is, melyek orthodox nevet viselnek a nélkül, hogy konzervatismusok nagyobb volna, mint az előbb nevezett hitközségekben a haladás. E hatás korántsem a vallásos intézmények reformjában nyilvánul, mert hiszen e téren néhány zsenge kísérletnél egyéb nem történt. De mutatkozik az kiváltképen az istentisztelet szabályozásában, a magyar nyelv hódításaiban, az iskolaügy emelkedésében, a hitoktatási ügy fejlődésében, a hitszónoklat formai tökéletesedésében. Az orthodoxia ellensége volt a felekezeti iskolának és ma már egyes kiválóbb rabbijai az iskola élén állanak, majd mint igazgatók, majd pedig mint a hitközség felügyelő közegei. Az sem ritka, hogy a vallástanitást hazai nyelven látják el, nem is szólva arról, hogy a hol ez nincs igy, a néhány évtizeddel ezelőtt kiátkozott Mendelsohn-féle bibliai fordítást rehabilitálják és a jargont szégyenkezve kerülgetik. A házassági vagy a hitközség administrációjával összefüggő templomi hirdetések ma már túlnyomóan magyar nyelven történnek. Nem ritka már, hogy orthodox papok magyar nyelven tartanak szónoklatokat. Ma még leginkább csak alkalmi beszédeik magyarak, nemsokára remélhetőleg már teljes jogaiba lép összes szószékeinken is a magyar nyelv. Bár productiv tudományos működésük igen csekély, megesik, hogy orth. rabbik magyar nyelven czikkeket irnak, hogy a magyar nyelvű sajtó támogatását a felekezet érdekében való cselekedetnek tartják. Példájukon indúl az új nemzedék, mely a jesibákon a nagy foliansok alatt

magyar könyveket lapozgat, magyar érzést táplál, nemzeti eszmékért lelkesül. Hiába szabadkoznak a csökönyösebbek, a haladás áradata sodorja őket egyszer elementáris erővel, másszor egyes rabbijaik egészséges opportunismust jelző evező-csapásaival.

A mit újabban örömmel tapasztalunk az orthodoxoknál, azt természetesen fokozott mértékben látjuk egyéb szervezetű hitközségeinkben. És be kell ismernünk, hogy a nemzeti érzésnek minden téren való erősödése, a cultura folyton növekvő vonzóereje és az újabb szabályrendeletekben lengyel papok ideözönlése ellen vetett gátak összhatásától eltekintve, első sorban rabbijaink meg tanítóink azok, a kik a hitközségeket mint ilyeneket magyarosítják, minden rendű ügyeinek egészséges fejlődését előbbre segítik. Ők azok, kik a hitközségekben elhintett eszmékkel, vallásos buzgalmukkal és az eszmények szolgálatában nemesült lelkesedéssel felekezetünket egy szebb jövő elé vezérlik. És oly időben, midőn a vallás és intézményei irányában rideg közöny tátong mindenünnen, reájuk vár a kötelesség, hogy a hit tüzét folyton éleszszék, hogy az ősi vallás fentartásának bátor, éber és igaz őrsei legyenek. És még egy nagy hivatás az, melyet betöltenek és melyet az idő intelmei folytán, a jövőben még inkább teljesíteniök kell és ez a zsidó tudomány ápolása, fejlesztése és szélesebb arányokban való terjesztése. Mert az az inkább orthodoxok körében gyökeret vert felfogás — bár a tétlenségnél többet ér — hogy tudományunk áldásaiban csak azok részesülnek kik azt mint önczélt maguk között és önmagukért művelik, ma már tarthatatlan. A kor megköveteli, hogy fennen dicsért kincseinket ne csak a beth-hamidrasok gyakran penészes levegőjében takargassuk, vagy itt-ott a szószéken ragyogtassuk, hanem hogy vallástudományunkat de történetünket és költészetünket is az emberiség közkincsévé, hitünk emelő és fenntartó elemeivé tegyük. És nem szabad közönyösen néznünk, hogy részben terméketlen buvárkodásaink, részben az itt-ott lábrakapó tunyaság felett a keresztény theologia szánakozva mosolyogjon és parlagon hagyott területeinket mint az néhány évtized óta történik, át meg átszántsa, vetőmagjával be-behintse és végül bár nagyrészt a legnemesebb czélzattal teljesen elbirtokolja. Mert a zsidóság örömmel látja ugyan, hogy az ő forrásaiból mások is merítenek és aztán e forrásokat, melyekre legnagyobb tisztelet, hogy az egész emberiség magáénak reclamálja, a tudományos kutatások elől elzárni nem is lehet, de az megszégyenitő kezd lenni, hogy keresztény tudósok uralják a mi sajátos birodalmunkat, és hogy idegenekül keskeny ösvényen járjunk azon a virágos réteken, melyeken az ősök szelleme majdnem kizárólag és szerte kalandozott.

Ha keressük az okokat, melyek e viszszás helyzet magyarázatát adják, megtaláljuk abban, hogy hiányzik e tekintetben az általános buzditás, minden emberi tevékenység rugóját képező elismerés. Mert a mi tudományunk zsidó munkásai, a mi eszményeink zsidó harczosai jutalmat, kitüntetést nem remélhetnek. Fáradságuk, törekvésük felett érzéketlenül bandukol az elismerés szelleme. Az a nagy elfogultság, mely a lelkeket elborítja valahányszor zsidóról van szó, legérzékenyebben nyomja azon tudósokat, kik a zsidó tudományokat szolgálják. Csak a megkérgesedett előítéletben találunk magyarázatot arra, hogy a tudomány bármely szűk sikátorában tapogatódzó felületes egyének kontárkodásai a reclám és pajtáskodás szellemének szárnyain olyan fényes magaslatokra emelkednek, hova a zsidó tudomány önzetlen munkásainak éjjeli búvárkodásokban gyengült szeme nem is tekinthet. Egy nak-nek-be való ragódzás, valamely kihalt néptörzs elszórt csontjain szellem és tudás nélkül való rágódás, sorvadó gerinczczel szörnyű vajudások között halálra született költemények, az irodalmi csenésekkel rokon compilatiók és még sok hason a nyilvánosság tőzsdéjén a legnagyobb árfolyamokkal jegyzett tettek, mind a hírnév és elismerés lajtorjáit képezik. De mig például elhagyottabb az emberiség történetében, nyomtalanul letűnt fajok csutoráiról irt értekezések a társadalom széles rétegeiben, annak halhatatlanságot, dicsőséget osztó intézményeiben a legnagyobb elismerésre és jutalomra találnak, addig az emberiség történetében szellemi alkotásaival hatott és örök mécsként világító zsidóság napszámosai, tudományunk igazi apostolai, ha nem félreismerve, mindenesetre ismeretlenül vonszolják tovább az idealismus boronáját.

És még hagyján, ha az u. n. keresztény társadalom bánik igy el mieinkkel. Hiszen szenvedéseink történetében a legenyhébb fejezet az, hogy ezen bennünket oly nehezen tűrő társadalom szellemi harczosaink és alkotásainktól megtagadja az elisme-

rést. De fájdalom, a mi hajdan nem volt igy, már a magunk nyájában is itt-ott bizonyos idegenséggel gyakran lenézéssel tekintenek arra a külön váló csoportra, mely a zsidóság ügyének szenteli tevékenységét. A zsidóság felöleli a tudomány egyéb szakait, jól teszi; lelkesen pártolja a magyar irodalmat a mi kötelessége és a nyugatit, a mi művelségét kiegészíti, de attól, a mi zsidó, fiázik és nincs az az utolsó megfésült Tatár Péter, melyet jobban szivéhez ne ölelne, mint a zsidóság bármely szellemóriását. Nincs az az utolsó hirszaglász, kiváltképen ha más vallású, a kit többre ne nézne, mint a zsidóság bármely jelesét. Szükség esetén egy kikeresztelkedett zsidóval is beérik, bár hogy igazságtalanok ne legyünk, néhanéha egy zsidót is vállaikra kapnak — ha érdemeit ezen legmodernebb ghetto falain kívül is elismerték. Még felekezeti ügyeinkben is tekintélylyé válik Ludas Jankó és noha tollán még ott ugrándoz legutolsó antiszemita gondolata, jól esik lelkünknek a tőle kikoldult kegyesen biztató szó. Te pedig én jó felekezetem, egy ujdondász vagy épen mankón járó beszélykék irójának egy intésére — uczczu vesd el magadat. Különben téged vetnek meg, mert jól jegyezd meg magadnak, neked kötelességed a frigyládát versikékre szóló előfizetési felhívásokat tele ragasztani. *Mert nem olyan vagy te, mint a többi felekezet — tégedet recipiálni fognak.* Nyuljatok hát a zsebetekbe és hadd ropogjon az a hazafias zsidó bankó!

Gyökeresen meg kell e felfogásnak változnia, mert ez nem egyéb, mint önmegvetés. Mert a helyett, hogy e megszégyenítő helyzeten okulva, öntudatra, önérzetre ocsudnánk fel, inkább azt látjuk, hogy egy más, új nagy baj nő innen számunkra. Az tudniillik, hogy iróink, tudósaink és rabbijaink kezdik megúnni a felekezet e mellőzését és ki-ki kacsintanak oda, hol a mi ideáljaink felett mosolyognak oda, hol pompában virít a dicsőség délig nyíló futókája. Némelyik az irók közül egészen ott reked és a többit aztán elvégzi néhány csepp víz. Nem akarjuk mi a zsidóság tudományának, költészetének kincseit chinai falak közé zárni, nem akarjuk mi a mi vallásunkhoz tartozó tudósok és irók szellemi működését, intellectualis erőinket felekezeti béklyókba verni vagy rabbijainkat szorosan vallási térre szorítani, de egyenlő jogot követelünk az elismerésre legalább a mi köreinkben azok számára, kik *teljes önzetlenséggel* míve-

lik a mi szőlőinket, melyeknek annyi meg annyi gyöngye hullott és hull ma is az egész emberiség ölébe.

Társadalmunknak és felekezetünk jó részének ez a mostohasága okozza, hogy mindinkább szűkül az a leginkább rabbikból alakuló kör, melyben tudományunkat ápolják. És viszont ennek tulajdonítható az is, hogy azok előtt, kik nézeteiket nem az olcsó dicsőséget osztó hirek vagy helyesebben hirdetmények émelygős hymnuszain táplálják, kik a komoly, czéltudatos működést a felekezet jövője szempontjából méltányolni képesek, egyebek mellett a rabbi-tekintély is folyton alább s alább száll. Nem szükséges, hogy a kivételeket e helyen felsoroljuk, a hol azoknak jó része épen a legelőnyösebben szokott bemutatkozni, de annyi bizonyos, hogy azok a tétlen Narcissus-rabbik, kik vagy számozott fürtjeik gondozásában, csengő hangjuk andalító zenéjében vagy lépteik rythmusában való gyönyörködésben olvadnak széjjel, a rabbik tekintélyét nem igen növelik. Mert úgy volt az régen, hogy a rabbi tekintélye akkor emelkedett leginkább, ha igazi vallásos buzgalom mellett a zsidó tudományért való lelkesedés hatotta át összes cselekvéseit, ha nagy erkölcsi, vallásfentartó feladatától áthatva, tevékenységét a szorosan vett functiókkal nem merítette ki, hanem mindig és mindenhol az ősi vallás dicsőségén és szilárdításán fáradozott. Igy kell ennek lenni a jövőben is, ha csak azt nem akarjuk, hogy hitünk kormányosainak kezéből kiessék a rúd és elsülyedjen a naszád, mely annyi vihart kiállott már és a melyen úgyis szörnyű léket vágott az idők járása. Igaz, hogy nem egyedül a mi hitünk tudományának ápolása körül való lanyhaság az, mely a rabbi állás tekintélyének árt. Nem tagadhatjuk, hogy nagy a közöny minden iránt, a mi vallásunkkal összefügg. Mig más vallások hatalmi állása az állam kormányzatára a legnagyobb nyomást gyakorolja, addig mi legjogosabb és legszerényebb igényeinkkel csak nagy körültekintéssel merünk kilépni. Más vallások a szentesített törvénynek fittyet hánynak, mig mi a legutolsó körjegyző parancsa előtt meghunyászkodunk. Mert hitfeleink közönyösek felekezetük sorsa iránt és e közömbösség nem hagyhatja érintetlenül azokat, kik a hitügy szolgálatában állanak.

De nem akarjuk ezuttal összes sebeinket feltárni. Már így is messze eltértünk azon ügytől, melyet voltaképen meg-

beszélni akartunk. Pedig concrét bajokból akartunk kiindulni De hiába, ha beteg szervezetünket megérintjük, a fájdalom érzete annyi meg annyi felől támad bennünk, hogy panaszaink szerte áradoznak. Három, és mondjuk meg mindjárt, három igen kellemetlen ügy az, mely arra indított bennünket, hogy a rabbi állás tekintélyének ügyét szóvá tegyük. Három rabbi-per az, mely legközelebb az állásnak úgy, mint a felekezetnek, mérhetetlen károkat okozott. Tudjuk, hogy minden időben merültek fel a hitközség és a rabbik között differencziák. Részint a rabbi, részint a hitközségi vezetés tapintatlansága szenvedélyesssége folytán. De most, majdnem egy időben, három olyan nagy hitközség kebelében fordultak elő ilyen, hitünk szellemével összeegyezhetetlen viszályok, melyek a haladó hitközségek sorába tartoznak. És nekünk, kik az orthodox táborban felmerülő méltatlan események egy némelyikét kérlelhetlen szigorral szoktuk birálatunk tárgyává tenni, kötelességünk a magunk körében történő helytelenségekre is utalni, anélkül, hogy magába a viszályok részleteibe behatolnánk és anélkül, hogy egyoldaluan akár a rabbi, akár a hitközség pártjához csatlakoznánk. Mi csakis a felekezetet tartjuk szem előtt. annak méltóságát, reputácziját, mely el nem tűri, hogy kebelében vallásunk egész erkölcsi rendszerével, humanus szellemével ellentétes gyakorlat fejlődjék, és hogy a hitközség vallásos életének vezére és őre pellengérre állíttassék. Még akkor sem, ha tán igazán tévedett volna, vagy a mi leggyakrabban esik meg, ha a hitközségi előljáró nézete elleni állásfoglalással megvadította volna azt a hiúságot, mely sokszor a községi ügyek szolgálatának következésképen az ily viszályoknak is egyik indító okát képezi.

Szolnok, Szentes és Szabadka, e három magyar hitközség, szomorú ügyben találkoztak. Mind a háromban kitört a rabbi és hitközség közötti háború és mint mondják, megannyiban nem az egész gyülekezet áll szemben papjával, hanem egyesek, azok, kik az ellentétet fejlesztik és elmérgesítik, míg a hitközségek túlnyomó része, hidegen nézi a veszekedéseket, kávéházi és kaszinói élet e kedvencz thémáját. Senki sem gondol arra, hogy a felekezet szenved ez alatt és hogy az emberi szenvedélyek zavarják a gyülekezetek békéjét és oly jelenetek szinhelyévé teszik a hitközség tanácstermét, sőt

Isten hajlékát, melyen a művelt ember megbotránkozik. És fájdalom, az ember nemesebb érzéke a sérelemért a bíróságok megtorló eljárásában nemcsak elégtételt nem talál, de sőt újabb és újabb bántásokat és fájdalmakat szenved.

A *szolnoki* rabbi-ügygyel már foglalkoztunk. Fájdalom, ezen elkeseredett ügyből nőtt kellemetlenségek köreinken kívül is annyira meghurczoltattak, hogy egészen felesleges, hogy annak részleteire ismét kiterjeszkedjünk. Azt a tanulságot azonban igen is levonhattuk ebből, hogy hitsorsosaink szenvedélyességén kívül szervezeti ügyünk tengődése az, mely itt a közigazgatási hatóságok beavatkozását előidézte. Mert az a szolnoki ügy soha sem harapódzott volna el ennyire, ha a közigazgatási hatóságok rendelkezései által a túlkapások új elemet nem nyernek és ha e miatt a vadként üldözött rabbiban fel nem támad az ember, aki önmagát és családját védi a földönfutás és koldusbottól.

A *szentesi* ügy részleteit tüzetesen nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy azok sem kedvesek. Apróbb dolgokból fejlődött differencziák, melyek mint a hógörgeteg nőnek, nőnek, míg végre országos visszatetszést szülnek. Ez az ügy még nincs lebonyolítva, és minthogy ez már az időközben felelevenített autonom szervezet alapján működő felekezeti bíróság elintézésének hatáskörébe tartozik, itt az alkalom, hogy kipróbáltassék a közigazgatási hatóság és önkormányzati bíróság itélkezése közötti különbség. Mert áll ugyan, hogy az igazság csak egyféle lehet, de a magunk testületeiről legalább remélhetjük, hogy a béke helyreállítása komoly kisérlet tárgya lesz és hogy e bíróság hitünk szellemében egyenlíti ki az ellentéteket, melyek korántsem oly nagyok, mint a mily nagy a szükség arra, hogy nyugalom legyen közöttünk és hogy Izráel házi ügyei ne vitessenek ki a vásárra, ne tétessenek a botrány-hajhászás prédájává.

A *szabadkai* ügy a legenyhébb formában jelentkezik, de a legfájóbban érinti a zsidó szivet, mert kihalni látjuk köreinkben az ezüsthajú rabbik iránti hagyományos tiszteletet, mely orthodox testvéreink körében, becsületükre legyen mondva, ma még ép úgy él, mint hajdan. Az történt Szabadkán, hogy öreg rabbiját, aki több mint három évtized óta szolgálja a a hitközséget, nyugdíjazták, még pedig főképen azon indokból,

hogy nem tud magyarul. Igaz, hogy teljes fizetéssel küldik a rabbit, azt is elhiszszük, bár nem tudjuk, hogy nem tud magyarul. De az nem ok arra, hogy azt a lelkipásztort, ki harmincz esztendőnél tovább jó volt, most egyszerüen félre dobjuk. Mert szép, nagyon szép az a hazafias érzelem és senki sem inkább szószólója ennek felekezeti téren, mint mi vagyunk. De ne sértse az a zsidó és általános ethikai törvényt, ne sértse a méltányosságot és ne tépdeljünk meg ennek örve alatt egy becsületes életet, sikereket és való érdemeket. Ám tessék az öreg rabbi mellé egy fiatal, magyarul szónokló rabbit alkalmazni, amint azt a pesti izr. hitközég tette huszonöt évvel ezelőtt. De ne tessék hányni-vetni egy, a vallás szolgálatában megőszült férfiúval, aki mégsem olyan tán, mint a kopott, divatját mult kabát, melyet ellökünk vagy oda akasztunk az ócska neműek közzé, ahogy épen kedvünk tartja. Azt is mondja a bölcs szabadkai képviselőtestületi határozat, hogy öreg rabbijuk ósdi gondolkozás és felfogásánál fogva nem képes a hitközséget a mai kor követelményeinek megfelelően vezetni, mit — úgy mondják — legjobban bizonyít azon körülmény, hogy a rabbi, pláne főrabbi, a képviselőtestület által kezdeményezett cultusreformokat ellenzi. Hát azokhoz a cultusreformokhoz voltaképen tán a főrabbinak volna a legtöbb köze még a congressusi szabályzatok szerint is és tán többet is ért hozzájuk, nagyobb kegyelettel is bánik velök, mint az urak. Honnan is merítik a képviselő vagy előljáró urak azt a jogot, hogy ők cultusreformokat csináljanak? És minő reform az, melynek erkölcsi értéke akkora volna, hogy ezért egy ősz rabbit scrupulus nélkül fel lehetne áldozni? Mert hát az a szép nyugdíj kevés vigasztalás lehet annak, akit kitesznek abból az állásból, a méltóságból, a tisztelet azon köréből, melyben működött, melyért egy életen át fáradozott, hogy megfosztva mindattól, ami előtte legbecsesebb volt, elég fehér, de kegyelem és szégyenkenyeren vánszorogjon tevékenységének szinhelyén és hogy sirja szélén összedőlni lássa azt, a miért ha nem is magyarul, de azért alkalmasint hazafias érzéssel is egy hosszú életen át küzdött. Mi nem ismerjük a szabadkai rabbit, egyebet felőle, mint hitközségének határozatában van, nem hallottam és nem is tudok. Sem közvetve, sem közvetlenül. És mégis fájón érint e dolog, mert hiszen az öregség nem

becstelenítő, a magyar nyelv nem tudása az ilyen korban nem bűn, hiszen ha az volna, ma sok öreg rabbin túl kellene adni. Hozzá még, amint érintém, magyar hitszónok alkalmazása, hatáskörének tüzetes meghatározása által, az egész bajon könnyen segíteni is lehetne. Így járnak el a keresztény egyházakban, így járt el legutóbb a pesti izr. hitközség is, midőn egyik zsinagógájában a magyar hitszónoklatot vezette be. Az ósdi felfogás véneinknél tiszteletet érdemel és még orthodoxainknál sem támadtuk soha azt, amit ez alatt Szabadkán értenek. De azt mondani, amit a szabadkai határozat mond, hogy azért, mert több mint 30 év óta működő rabbija csak németül szónokol, »méltatlan« a rabbi állásra, nem lehet és nem szabad. Valljuk és hirdetjük, hogy nemzeti nyelvünknek felekezeti életünk minden terén jogaiba kell lépnie, a hitközség administracziójában úgy, mint a templomban, de nem azon áron, hogy más korban született érzelemben hazafias öregjeink utolsó éveit megkeserítsük, ősz fejeiket szégyennel és bánattal terheljük. A haladás jogosultságát sem vonjuk kétségbe, vallásos életünk a fejlődés törvényei alul magát ki nem vonhatja. De nem úgy, hogy egyik generáczió a másik által szentül tartott eszméket egyszerre kitörülje, az általa alkotott intézményeket összerombolja, vagy hogy azon ajtón, melyen a friss levegő hozzá beárad, egy tisztelet teljes mult hirdetőit egyszerűen kitaszigálja. Ez nem észszerű haladás, ilyen az egészséges fejlődéssel össze nem egyeztethető haladásnak mi barátai nem voltunk soha. De minthogy a szabadkai öreg rabbinak hívei is vannak, egyáltalában nem lehet úgy feltüntetni a dolgot, mintha épen ő egyedül akadályozná a hitközséget haladásában, sőt tekintve, hogy, mint többször említém, a hitszónoklat és hitoktatásnak magyar nyelven való ellátásáról és az öreg rabbinak egy ily határozat hozatalával szemben könnyen megmérhető hatalma mellett még »reformok«-ról is nehézség nélkül gondoskodni lehet, óhajtandó lenne, hogy a szabadkai hitközség a főrabbija nyugdíjazását mellőzné. És akkor nem lészen »a te ezüstöd salakkal rakva...«

Ép így óhajtandó, hogy a szolnoki hitközség is találjon módot arra, hogy a rabbijával való viszály ügye véget érjen és hogy ha még lehet, a sok sérelemből egyik-másik orvoslást nyerjen. Mert a humanisztikus szempontokat egészen figyelmen

kívül hagyva, árt az ilyen dolog a hitközség reputációjának és megmételyezi ezen felül a tagokat is, kik a rabbi állásnak valamikor más, bármily kiváló és tapintatos egyénnel történő betöltése esetén többé nem tudnak arra a magaslatra emelkedni, hogy könnyen ide-oda lökhető lelkipásztorukat igaz tisztelettel környezzék.

A szentesi ügy szerencsére a felekezeten belől fog elintézést nyerni, a mi önmagában is megnyugtató. Mellékesen felemlítést érdemel, hogy ez az ügy érdekes elvi jelentőségű határozatra adott alkalmat. A XXII. izr. községkerület területén ugyanis két kerületi bíróságot választott. Az első bíróság mandátuma az 1892. év végéig, a másodiké a folyó év első felében tart. Igen ám, de a szentesi hitközség és rabbija közötti ügy nem fejeztetett be azon idő alatt, a meddig az első bíróság mandátuma tartott. És igy felmerült a kérdés, hogy ez a bíróság a folyó évben illetékesen folytathatja-e ez ügyben való eljárását. A kerületi elnökség igen helyesen azt az álláspontot foglalta el, hogy a mely bíróság a pernek tárgyalását megkezdette, az annak befejezésére és végelintézésre is illetékes marad. A cultusminister 1893. évi január 17-én 1304. számú rendeletével a kerületi elnökség ezen felfogásához hozzájárult. Szóval az autonom biráskodás még pedig Szegeden, hol a szellemi erők bőségesen rendelkezésre állanak és a hol minden felekezeti ügy iránt a legelevenebb érdeklődést találunk, megkezdte működését. Rajta áll, hogy hozandó határozatának szelleme, bármi legyen is az érdemre vonatkozó ítélet, az önkormányzati organumnak a politikai hatóságok feletti előnyeit kidomborítsa.

Látjuk mindezekből, hogy a rabbi-tekintély emelésére nagy szükség van. Fontos felekezeti érdekek füződnek ehhez és azért reméljük, hogy az egész felekezet készséggel fog mindent elkövetni, hogy hitéletünk vezetőit az a benső és igaz tisztelet környezze, melyet traditióink szentesítenek, melyet más felekezeteknél annyira kifejlettnek látunk, hogy ebből amazoknak a politikai viszonyok alkulására is kiható hatalom forrása fakadt. A felekezetnek nagy a szüksége az önbecsülésre, kell hogy hitügyeink szolgáit, a tulajdon talajunkon nőtt intézményeket megembereljük. Hitfelekezeti életünket ez fogja igazán nemessé avatni, hiszen a mint a társadalom szé-

les területein mint egyének elszéledezünk, egyéb emberi kötelességeinknek úgy is meg fogunk felelni. Idealismusból, kényszerből vagy érdekből. Mig a mindenütt méltatlanul bántott zsidóság institutióinak, hivatott szolgáinak emelésével lelki életünk egy nagy szükségletét elégítjük ki.

Önként értetődik, hogy a rabbiknak is sok a tennivalójuk. Nagy részére nézve méltán sértő volna bármily figyelmeztetés. De van egy része, mely kedvetlen, tétlen vagy pedig múló becsű tapsok után vágyódik. Ezeknek lelkes odaadással, békés szellemű tevékenységgel, a felekezeti czélok körüli fáradozással, de főképen vallástudományunk, irodalmunk önzetlen ápolásával kell megtörni azt a fagyos közönyt, mely nyilván a kornak hatása alatt is oly félelmetes módon terjed közöttünk. De a mi a rabbi urakat kivétel nélkül terheli az, hogy saját karuk összetartozandósága szellemi és anyagi érdekeik előmozdítására nézve mit sem tesznek. Míg Németországban a legkülönbözőbb árnyalatú rabbik érdekeik és mint alább látjuk a felekezet szent ügyének előmozdítására egy és ugyanazon testületben egyesülnek, addig nálunk még az általunk e tekintetben megindított eszmecsere sem tudott megmozdulni, mely közömbösség kétségen kívül ártalmára van állásuk szilárdságának, de végső elemzésben tekintélyöknek is. Ugyanily hidegek voltak eddig a *zsidó irodalmi társaság* ügyével szemben is, holott kétségtelen, hogy az nemcsak tudományunk és irodalmunk fellendülésére, a felekezetünkben rejlő gyakran külföldre utalt fényes tehetségek érvényesülésére hatna áldásosan, de e mellett méltó módon illeszkednék bele azon általános és nemzeti culturtörekvésekbe is, melyeket felekezetünkön kívül szellemi és anyagi tekintetben lelkesen támogatunk és mindjobban támogatni kötelességünk is. De minden felekezetnek, mint ilyennek első sorban önnön czéljait kell szolgálnia és az e téren rendelkezésre álló erőit saját különleges érdekeire felhasználni. Leginkább áll pedig ez rólunk, mikor testületeink, közegeink nélkülözik a társadalomban az őket megillető tekintélyt és nélkülözik az államban azon törvényes biztosítékokat, melyeknek ellenértékét e nemzet és összes aspirátióiba való beolvadásunk tényével rég megadtuk.

Budapest. Dr. Mezey Ferencz.

AZ ÁR ELLEN.

Németország az antisemitizmus fészke. Innen terjedt szét a ragály a világ minden részébe. És míg máshol már rég ki mult vagy penészes zugokba meghuzódott, addig a nagy, műveltségre, tudományra, kulturális missziójára oly büszke Németországban még mindig beszennyezi a lelkek ezreit. A fenn szárnyaló német szellem nem undorodik attól a betegségtől, mely öldöklő ellensége mind ama nagy és dicső vívmányoknak, mik a nyűgtől szabadult emberiség büszkeségét, vigaszát éltető elemét képezik. Nagy felfordulások tanui vagyunk. A franczia köztársaság, a szabadságért hevülő franczia nemzet nem ismer jobb barátot, mint a merev absolut uralom alatt álló milliókra menő ártatlanok üldözésében tündöklő Oroszországot. Nem csoda hát, ha a jogállam fogalmának feltalálói, a bölcs költői hajlamu, idealizmusért rajongó német nemzet százezerek gyülöletére adja magát, annak a zsidóságnak üldözésére, mely a német nyelvnek, a német irodalomnak a világ minden részében apostolokat adott és amely Németországnak a tudományirodalom és a harczmezőn egyaránt szerzett dicsőségének öregbítéséhez annyival hozzájárult.

És minthogy Németországban még a gyülöletnek is meg van a maga fejlett rendszere, szegény német hitrokonaink abba a helyzetbe jutottak, hogy a *rendszeres* védekezésre adják magukat. A németországi hitközségek rabbiszövetkezete az erkölcsi tekintetben megtámadott zsidó vallás védelmében az alábbi nyilatkozatot adta ki, melyet itt magyar nyelven, alább pedig a Kútfők rovatában, mint a zsidóság történetére tartozó okmányt adunk közre:

NYILATKOZAT.

Isten segitsége iránti bizalomban a következőket látjuk szükségesnek az igazság érdekében kifejteni, ama hamis fogalmakkal szemben, melyek a zsidóság irodalmáról és erkölcstanáról terjesztetnek:

A szentírás, mely az egész czivilizált világnak közös tulajdona lett, a zsidóság tanának alapját képezi.

A szentiráson kívül, a melyet irott tannak nevezünk, van a zsidóságnak még egy vallási forrása, a Talmud, melyet, mivel eredetileg nem iratott le, »szóbeli tan« megnevezéssel illetünk.

Más vallástörvényi szóbeli tana a zsidóságnak nincs.

A Talmud tartalmát a bibliai ige alapján építi fel, és befogad mindent, a mi az emberi lelket és kedélyt foglalkoztatja. A vallástörvényen és az Ethikán kívül — melyek két főágát képezik — találunk még benne világbölcseleti, természettudományi, orvosi, történeti kérdéseket, továbbá elbeszéléseket, hasonlatokat, legendákat és ehhez hasonlókat.

Alakja szerint a Talmud annyiban hasonlitható össze egy törvényhozó testület tárgyalásainak feljegyzéseivel, a melyben egy előterjesztés megokolása képezi a vita tárgyát, a mennyiben följegyzi ama tárgyalásokat, melyekben 2000-nél több tanító sok századon át részt vett. Egymás mellé állitja a különböző, gyakran ellemondó véleményeket, visszaad minden felmerülő véleményt és szóbajövő felfogást, anélkül azonban, hogy döntő végeredményre jutna.

A talmud tehát igen sok oly mondást tartalmaz, melyek csak egyesek véleménye lévén, kötelező erőre sohasem tettek szert.

Egész alakja szerint tehát a Talmud inkább tekintendő oly munkának, mely a bibliai ige felfogására és a hagyományozott vallási törvény tudására, történetére és megokolására szolgál forrásul. Ily forrásmunkának tekintették a zsidó tudósok a Talmudot minden időben. Az »Akum« szó jelenti a »csillagok és planéták imádóit« és természetesen nem alkalmazható a monotheistikus vallások követőire.

A Talmud erkölcstana a biblián alapszik és a szentirás következő mondásaiban: »Isten képmása szerint teremtette az embert« (Genesis 1,27.) »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« (Leviticus 19, 18.) »Szeressétek az idegent« — »Szeresd öt, mint tenmagadat« (Lart eronomium 10. 19. — Leviticus 19. 34.) az általános és az összes emberekre, zsidókra és nem zsidókra egyaránt kiterjeszkedő felebaráti szeretet parancsolatát látja.

A prófétai ige szellemében, mely a Babylonban tartózkodó Izraelnek szól, »Mozditsátok elő ama város jólétét, melybe vezettelek és imádkozzatok érte Istenhez, mert az ő jólétében van a ti jólétetek« (Jerem. 29.7) állitja fel a Talmud a Tantételt, melyet az összes tanitók egyaránt törvényerővel felruháztak. »Az állami törvény kötelező erővel bir az állampolgári életben« Talmud babli, Baba bathra 54 b), 55 a) és másutt. Ennélfogva vallási köteleség, a vallás iránti hűséggel az állam törvényei iránt engedelmességet összekötni.

A Talmudból és Talmud utáni irodalomból később keletkezett kivonatok, a milyenek: Mózes ben Maimon Jád Hácházáká-ja, R' József Karo Schulchán Áruchja és más compendiumok, soha sem birták a döntés kizárólagos jogát, hanem a forrásokhoz való visszamenetel által nyerték a korrektivumukat.

Egyes az »Akum« ellen irányuló, a Talmud, Schulchan Áruch és más iratokban előforduló mondások nem tekintendők másnak, mint a kor követelményeiből származott hangulat kifolyásának és a kényszervédelem aktusának; csak azon pogányok ellen irányultak, a kik nem kiméltek a felebarát becsületét, életét és tulajdonát. Ilyen mondások természetesen nem birnak a zsidóságra kötelező erővel.

Általánosan el van ismerve és az üldözés korában is ragaszkodtak a Talmud mondásához. »Minden nép jámborainak részük van az örök üdvben.« (Toszefta Szanh. 13.2.)

A zsidóság erkölcstana nem ismer el egy mondást vagy felfogást, mely a nem zsidóval szemben valamit megenged, a mi a zsidóval szemben meg van tiltva.

A zsidóság erkölcstana, mely hivőinek szent, mely az iskolákban tanittatik, és a szószékről hirdettetik, parancsolja:

Minden emberben az Isten képmását tisztelni; az élet körülményeiben mindenkivel a legszigorúbb igazságosság szerint bánni, fölbonthatatlanul és feloldhatatlanul teljesiteni minden fogadalmat vagy igéretet, melyet bárkinek, akár zsidónak, akár nem zsidónak igértünk; felebaráti szeretetet tanusitani mindenkivel szemben, származás- és valláskülönbség nélkül, a haza törvényeit hü odaadással megtartani, a haza jólétét teljes erővel előmozditani és segédkezet nyujtani az emberiség szellemi és erkölcsi tökéletesbitésére.

Berlin, 1893. január havában.

(Következnek az aláirások.)

Nem kevesebb, mint *kétszázhúsz rabbi* irta alá e nyilatkozatot, mely minket, kik azt az álláspontot foglaljuk el, hogy a mi vallásunk ethikájának a gonoszság elleni védelemre szüksége nincsen, egészen más szempontokból érdekel. Vajjon a német viszonyokat tekintve, érintett felfogás helyes-e, annak megbirálására illetékesek nem vagyunk. Abból, hogy a nyilatkozatot jeles hazánkfia, *dr. Maybaum* berlini rabbi kezdeményezte, az ügy fontossága következtethető. De érdekel minket e nyilatkozat azért, mert imponáló ebben a német rabbik összetartása általában és különösen az, hogy a német orthodox rabbik örömmel egyesülnek a szélső reform rabbijaival is, akkor, midőn a zsidóság összességét érdeklő kérdésről van szó. Nálunk is volt már eset, hogy egy vén közvetítő egy kalap alá hozott körülbelöl ugyanannyi rabbit, de ezek azt akarták demonstrálni, hogy a különböző hitközségi szervezetek a zsidóságban különböző felekezeteket létesítettek. Németországban pedig Hildesheimer Izrael az ottani orthodoxia feje és a mi orthodoxiánk volt vezére az, aki aggodalom nélkül egyesül társaival együtt azzal a testülettel, mely tekintet nélkül a vélemények különbségére, talán vallásos irányzatok elágazására az egységes német zsidóság papi testületeként lép a nemzet elé.

Rikítóan világítja meg ez az okmány a mi orthodoxainkat is, mert aki tud olvasni, az be fogja látni, hogy az a nyilatkozat, melyet dr. *Hildesheimer Izrael* és számos orthodox rabbi-társa aláirtak, a sulchan áruchra vonatkozólag, olyan nyilatkozatot tartalmaz, mely a tudományosan képzett vagy csak félig-meddig müvelt ember előtt igen természetes és helyes, de a melyet mi és a köreinkhez tartozó rabbik az orthodox könnyen pendülő vészharangjára és a mindig rendelkezésökre álló ferdítő eszközeikre való tekintettel ily formába önteni nem mertünk volna. De nem mentek ennyire a kongressus határozatai sem, azok a határozatok, melyek állítólag a reánk tukmált schisma okait képeznék. Jegyezzék meg maguknak orthodoxaink e nyilatkozatot, mint egy általuk folyton tagadott igazság próbáját, mint az általuk hirdetett zsidó hitszakadás hatalmas czáfolatát, de egyúttal, mint az idők intő jelét is. Az ő volt vezérök, Hildesheimer Izrael, az orthodxia nagy vezérének e nyilatkozatából értsék meg az igazságot, hogy Izrael egy, mint az ő Istene mint az ő szenvedései és hogy ez egység az, mely erejének, nagyságának megdönthetetlen alapja lészen, miként a multban, úgy a jövendőben is.

Budapest.

Dr. Kovács Ferencz.

SZEMLE.

A pesti izraelita hitközség mint első és mintaközsége ez országnak felekezetünk büszkeségét képezi. Alkotásai, tettei a helyi érdeklődés határvonalain messze messze tulhatnak és az egész hitfelekezet dicsőségére szolgálnak. Minthogy egész vallásfelekezetünk éber figyelemmel kiséri mindazt a mi e hitközségünkben történik, legközelebb őszinte és osztatlan örömmel vette tudomásul, hogy a bold. Wahrmann Mór elhalálozása folytán megüresedett elnöki tisztségbe Kohner Zsigmond-ot ültették. Oly férfiu jutott vele a pesti hitközség vezetésének élére, kinek nemes szive, meleg zsidó érzése és az a benső szeretet s bizalom, melylyel e nagy testület valamennyi tényezője környezi, biztositék arra nézve, hogy az ő vezérlete alatt e nagy vallás-testület és intézményei nemes irányban tovább fejlődnek és a tökély legmagasabb fokára jutnak. Abban a beszédben melyet az uj elnök székfoglalásakor mondott, nem csak az ő egyénisége domborodik ki legméltóbban, hanem tükrét képezi az a modern magyar zsidóság feladatainak, melyek első sorban a zsidó érzés hazaszeretet és humanismus ápolásában állanak.

*

A társadalmi tevékenység számos köreiben nagy ürt hagyott maga után Wahrmann Mór. A hitközségi elnöki állás mellett minket e helyen a lipótvárosi orsz. képviselői állás betöltése érdekel leginkább, mert Wahrmann e minőségében szolgálhatta leginkább felekezetünk ügyeit. Nagy megelégedésünkre szolgál, hogy ez állásra is felekezetünk egy régi harczosa, jogküzdelmeink egy kipróbált bajnoka jutott, aki bizonyára egyetlen egy alkalommal sem fog habozni, hogy szavát felemelje valahányszor csak a mi nagy érdekeink védelméről lesz szó. Örömmel üdvözöljük e helyről dr. Mezei Mórt mint fővárosunk lipótvárosi képviselőjét. Ugy lehet, hogy nemsokára módja nyílik, hogy felekezeti téren szerzett érdemeit mint orsz. képviselő ujakkal gyarapitsa.

*

Az izraelita vallás beczikkelyezéséről szóló törvényjavaslatok sorsa felől ujabb hirek nincsenek. Illetékes körökben általánosan az a nézet van elterjedve, hogy e javaslatot *gróf Csáky Albin* minister a vallásügyi tárcza költségvetésének tárgyalásakor fogja beterjeszteni. Az a nézet mintha e javaslat előterjesztését az egyházpolitika terén különösen a polgári házasság kérdésével kapcsolatosan felmerült zavarok hátráltatnák, illetékes körökből vett értesülés szerint merőben téves.

*

A polgári házasság ügyében felekezetünkben is eltérő nézetek jutnak kifejezésre. Felesleges, hogy most mikor még nagyon távol vagyunk az idevonatkozó concret javaslatoktól az egyáltalán időelőttinek mutatkozó izgalmas vitákba elegyedjünk. Volt alkalmunk, hogy a kérdéses ügyre nézve álláspontunkat röviden jelezzük, mely változatlanul most is csak abban áll, hogy a mint a zsidóság mindenkor a legnagyobb készséggel támogatja azon alkotmányos formában megnyilatkozó törekvéseket, melyek az állami akaratnak a partiális érdekek feletti érvényesülését és a jogrend szilárdítását czélozzák, azonképen a hasonló czélzatu polgári házasság kérdésében sem fog más álláspontot elfoglalni. Mert eltekintve attól, hogy a polgári házasság formája a zsidó vallás törvény szerinti házasságkötést sem ki nem zárja, sem meg nem nehezíti, sem avatottságában nem érinti, e jogintézmény mint az egyenlőség és liberalismus egyik elismert biztositéka a zsidóságban komoly számba vehető ellenzésre akkor sem találhatna, ha a polgári házasság instituálása egyuttal az egyházpolitikai kérdések helyes megoldására vezető eszköz, tehát országos érdekként nem jelentkeznék is. Igy azonban bátran mondhatjuk, hogy a zsidóság tulnyomó többsége, átlátva hogy oly államokban, melyekben a polgári házasság érvényben van, az a zsidó vallásra nézve káros következménynyel nem járt, még *felekezeti* szempontból sem fogja azt ellenezni, nem is szólva arról, hogy még tényleg fenforgó ilyen természetü aggodalmakat is mindig készek voltunk a haza érdekének alárendelni. És ne feledjük, hogy vallásunk tanitói szerint az állami törvény kötelező reánk nézve a polgári élet viszonyaiban és kötelező tehát a tisztelet minden oly kezdeményezés iránt, mely az állam törvényesen megnyilatkozó akaratából ered. A protestáns egyház és a zsidó felekezet éppen abban külömböznek jellemzőleg a kath. egy-

háztól, hogy külön érdekeiket az állami souverenitásnak alá-helyezik, és hogy azokat csakis a magyar állam érdekével összhangzásban kívánják érvényesiteni.

*

A horvát-szlavon-dalmát kir. országos kormány mint halljuk az ottani zsidó vallásu polgárok jogviszonyait rendezni kivánja. E czélból a kormány legközelebb a m. kir. vallás és közoktatási minister véleményét kérte ki. Horvátországi hitrokonaink bizonyára örömmel veszik tőlünk e hirt, mert a tervbe vett intézkedések remélhetőleg régi és jogos óhajtásaik teljesülését fogják eredményezni.

*

Az osztrák kormány erkölcsi kötelességének tudatára ébredt. Végre-valahára belátta, hogy az osztrák antisemitizmus türhetetlen és az államra megszégyenitő helyzetet teremt. Legközelebb adott programmjában a felekezeti béke érdekében emelte fel szavát. Azért a békeért, melynek feldúlásában neki volt legtöbb része. A kormány most aztán kijelenti, hogy a vallásos meggyőződéseket tiszteletben tartani és oltalmazni fogja és hogy mindenféle izgatásokkal szemben, határozottan állást foglal. Osztrák hitsorsosaink ezzel is beérnék már, ha ugyanazon programmban nem volna benne az ürömcsepp. A kormány ugyanis a népoktatás terén oly rendeleti intézkedéseket helyez kilátásba, melyek egészen világosan a klérus és antisemitizmusnak engedményeket helyeznek kilátásba. Itt tehát az a szomorú eset áll, — hogy az egyik kéz visszaveszi azt, a mit a másik adni akarna.

*

Zenta városának egy határozata járta be minapában a sajtót, melyben arra való hivatkozással, hogy a zsidó vallásfelekezet a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé nem tartozik, kimondatott, hogy *a hadmentességi dij aludi felmentésre vonatkozó hedvezmény a zsidó vallason lévő papokra ki nem terjed.* E határozathoz különböző commentárokat fűztek, holott nézetünk szerint a felfolyamodás által egyszerűen orvosolható. Helytelen határozatok a legrendezettebb jogviszonyok által sem záratnak ki. A rabbiknak a katonai kötelezettség alul való felmentése és

e jogkedvezménynek az orsz. rabbiképző intézet és a pozsonyi jesiba növendékeire való kiterjesztése által e kérdés szintén megoldatott. A zentai határozat egyszerűen téves és apellatió által könnyen hatályon kívül helyezhető.

*

A »Nemzet« f. é. január hó 26-ik számában közöl egy kultusminiszteri rendeletet, mely egy a kismartoni izr. hitközség kebelében felmerült vitás kultusadó ügyben kimondja azon a fennálló szabályokban gyökerező elvet, hogy minden izraelita csak ama hitközség terheihez köteles hozzájárulni, melynek területén lakik, következésképen a kismartoni hitközséget egy bécsi lakos ellen támasztott követelésével elutasítja. Azonban e rendelet más okokból érdemel itt megemlitést. Ugyanis a hitközségnek vannak 1876. évből *német* alapszabályai. Az 1888. évi júniusi rendelet után felterjesztették ugyan alapszabályaikat, de azok még nincsenek jóváhagyva Főleg azon mulhatott ez, mert azon alapszabályokban az a furcsa intézkedés foglaltatott, hogy a kismartoni hitközséghez való adózás kötelezettsége kiterjed a Bécsben és környékén lakó izraelitákra, a minek végrehajtásához természetesen az állam segédkezet nem nyujthatott. Most aztán odáig vitték a kismartoniak, amire mi legalább példát nem ismerünk, hogy a ministerium hitközségöktől a hatósági segélyt egyáltalán megvonta és erről Sopron megye közig. bizottságát értesitette. Furcsa emberek lehetnek ezek a sopronmegyei orthodox atyafiak. Ők nem akarnak egyebet, mint valahogy szép szerivel annectálni Bécset és környékét. Már máskor is jelét adták ennek. Ugyancsak a »Nemzet« 1885. évi április 12-iki reggeli kiadásában leplezett le egy ilyen speczialitást. Akkor arról volt szó, hogy egy vizsgálat kiderítette a következőt: Egy H. J. nevű rabbi-helyettes, ki 1861. évben Magyarországból Bécsbe költözött, ekkor *megállapodásra lépett K. D. nevü időközben elhalt tekintélyes orthodox hitközség anyakönyvvezetőjével, mely szerint H. Bécsben esketéseket fog végezni, K. pedig azokat a sopronmegyei othodox hitközségben anyakönyvezni fogja.* Össze is orthodoxoltak vagy 183 ilyen házassági esetet s bár körmükre koppintottak akkorriban derekasan, azért már megint Bécsre és környékére sandalítanak. Szegény Bécs, szegény orthodoxia.

TUDOMÁNY.

MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEK A TALMUDBAN.

II. Dák-szláv csoport.

a) Getia vagy Gothia.

Míg hazánknak nyugati vidékeiről, melyek pedig a római kultura góczpontjához igen közel esnek, csak *régiségeket* találtunk az illető *tartomány* felemlítése nélkül, addig a távol keleti rész, melyre ezennel áttérünk, *névleg* is felemlíttetik a talmudban. Ennek oka abban rejlik, hogy a zsidók előtt az ókori világ *görög* része ismeretesebb volt mint a *latin:* hazánknak keleti része is, azaz a mai Erdély, a Tiszántúl s Románia egy része, földrajzilag legalább, ha nem is nyelv s kultura tekintetében, inkább számítható a görög kelethez, mint a latin nyugathoz. Kitünik ez azon tényből is, hogy hazánk keleti része, azaz az ókori Dáczia, ép úgy mint Görögország *Jáfeth fiai* közé számíttatik a talmudban; modern észjárás szerint ez anyit tesz, hogy Dáczia s Görögország között ethnographiai összefüggés létezik. Hasonló értelemben mondatnak még Makedonia, Thrákia s Moezia is Jáfeth fiainak. S ezzel már jelezve van az alkalom s a forma is, melynél s a melyben ezen távoli vidékek a talmudban felemlítettnek. Szó van ugyanis azon ethnographiai s genealogiai tábláról, mely a Szentirás két könyvében, Mózes 1-ső könyvének 10. s a Krónikák 1-ső könyvének 1-ső fejezetében, magában foglalja a zsidók szemkörébe eső ókori népeket. Ezen szemkör idővel természetesen nagyon változott; egy a római korszakban élő zsidónak földrajzi s néprajzi ismeretei s fogalmai nagyon is különböztek, teszem oly zsidónak az ismereteitől s fogalmaitól, aki a babyloni exilium idejében élt. Szokásossá vált tehát, hogy a Szentirás *régi* népneveit *modern* népnevekkel cseréljék föl; a fent említett ethnographiai tábla *héber* népnevei eképen a görög-római világban

kénytelenek *görög-római* népneveknek helyt engedni s ezen eljárásnak köszönhetjük az alább közlendő görög-római ethnographiai táblát.

Ezen tábla a zsidó hagymányos irodalom következő forrás munkáiban foglaltatik: 1. *Genesis rabba* c. 36, 1; 2. *Jalkut* Genesishez §. 61; 3. *Lekach tob* נח 10, 2 p. כו ed. Buber; 4. I. jeruzsálemi *targum* Genesis 10, 2-höz; 5. *targum* I. krónika 1, 5-höz; 6. jeruzsálemi talmud, Jóma I, 71 b 57 sor; 7. babyloni talmud, Jóma 10 a. A tábla első sora szentirási vers; a többi sorok az egyes forrásmunkák az említtettem sorrendben. Jáfeth fiai:

גמר	ומגוג	ומדי	ויון	ותבל	ומשך	ותירס
אפריקא	וגרמניא	ומדי	ומקדוניא	ויתוניא	איסניא [1]	תורקי [2]
אפריקי	וגרמניא	ומדי	ומקדוניא	ותוניא	איסניא [1]	ותורקי [2]
אפרוקייא	וגרמניא	ומדי	ומקדונייא	ואנטוכיא	ואושינייא [1]	פרסי [2]
אפריקי	וגרמניא	והמדיי	ומקדונייא	ויתיניא	ואוסיא	ותרקי
אפריקי	וגרמניא	ומדי	ומקדוניא	ותניה	ומוסייה	תרקי
גותייא	גרממיא [3]	מדי	אווסוס	וותניא	מוסיא	תרקא
גינתיא [4]	גרממיא [3]	מדי	מקדוניא	בית אונייקי [5]	מוסיא	תרקי [6]

Szem előtt tartván czélunkat, t. i. a *magyarországi* régiségeket, ezen néptábla csak annyiban köti le figyelmünket, a menynyiben czélunkhoz vonatkozása van. Ennélfogva csak röviden jelezzük, hogy אפריקא természetesen = *Afrika*, ámbár sokan Phrygiának veszik; גרמניא = *Germánia*, ámbár más magyarázat is van rá; מדי illetőleg המדיי = *Media* vagy *Hamadan*; ויתניא = Bithynia; אנטוכיא = *Antiochia*, (hibásan a Lekach tób-ban); אווסוס = *Ephesus* (csak a jeruzsálemi talmudban).

Közelebbről érdekel bennünk מקדוניא *Makedonia* s תרקי *Thrákia*, mert ezen tartományokkal már közelebb jövünk Magyarországhoz; még közelebb érdekel bennünket משך fordítása,

---

[1]) A kiadásokban Thubal fordíttatik azon szóval, a melyet én Mesech fordításának tartok; azért a két kifejezést áthelyeztem; így tett már Buber is a Lekach tób-hoz való jegyzetében.

[2]) Ez a *rabbanim* (= rabbik, a többség) felfogása; R. Szimon Perzsiának tartja; a Lekach tób ezen utóbbi nézetet adja.

[3]) Ismét áthelyeztem két kitételt.

[4]) Egy kézirat szerint (Dikduké Szópherim, Jóma 20. lap).

[5]) Olvasd egy szóban: ביתונייקי = Βιθυνιάκη = Bithynia.

[6]) A kiadásokban בית תרייקי, l. azonban Dikduké Szópherim i. h. Egyébiránt a Perzsiára való magyarázat itt is meg van.

a mely többször helyesen מוסיא-nak hangzik[1]; ez világosan a görög Μυσία, csakhogy nem a kisázsiai Mysia, hanem az európai *Moesia*, mert a római világban csak ez volt *provincia*, nem pedig Mysia; azt pedig manapság mindenki tudja, hogy Moesia nem más mint a görög ázsiai Mysiának latin hasonmása európai földön.[2]) Moesiával megint egy jó lépéssel közelebb jutottunk Dácziához.

Mielőtt azonban magába Dácziába lépnénk, még egy más országot említünk fel, mely hazánknak szintén tőszomszédságában terül el: ez *Dardania*, a mai Szerbia s Boszniának egy része egészen a Száváig[3]). Ezen név — דרדניא — előfordul a következő helyeken: I. s II. jeruzsálemi targum Genesis 10, 4-hez; targum I krónika 1, 7-hez; Genesis rabba c. 36, 1; Jalkut Genesishez §. 61; jeruzsalemi Jóma I, 71 b 60. sor. — Ismételjük, hogy Moesia s Dardania egészen Magyarországig vezetnek el bennünket.

A fenti táblából még két kifejezést nem érintettem: גותיא s גיתיא, melyekkel a két talmudban *Gómer* adatik vissza. Egyelőre csak az elsővel akarok foglalkozni, azaz csak ki akarom mondani, hogy az elsővel nincs foglalkozni való, mert világos, hogy גותיא = *Gothia*. Ezzel már is Magyarország földjén vagyunk, azaz a régi Dácziában, mert Gothiának a negyedik századtól kezdve azon területet nevezték, a mely az egykori Dáczia provinczíát képezte. Ha csak azon viszketeg vezetne, hogy hazánk egy részének említését a talmudban minden áron kimutassam, akkor ezen eredménynyel már beérhetném, mert Gothia is hazánk területén terjedt el; ámde czélom a *történeti valóság kideritése* minden melléktekintet nélkül, s ezen czél szempontjából lehetetlen ezzel megállapodnom.

Vegyük a fenti néptáblának bármely kitételét szemügyre, mindegyikben csak *római* tartományt, csak *római* földet fogunk felismerni.[4]) Ámde Gothia — ez nem római föld. Akkor midőn

[1]) איסניא אוסיא s hasonló olvasatok már azért sem helyesek, mivel משך nyilván a szóhasonlatosság kedvéért adatik vissza Moesiával.

[2]) Mindenki, csak a zsidó philologusok nem, akik kivétel nélkül a kisázsiai Mysiára gondolnak.

[3]) Nem pedig Trója vidéke, amint ugyanazon philologusok ismét egyhanguan állítják, mert az mythosi s nem történelmi név.

[4]) Eltekintve természetesen מדי s némileg פרס-tól, ahol nem lehetett *görög* szót substituálni.

római volt e föld, nem Gothia volt a neve, hanem Dáczia vagy Getia; midőn pedig Gothiának hivták, akkor nem volt már római. Ezen nehézség elől nem lehet s nem szabad kitérni. Hiába hivatkoznánk Germaniára, mert Germánia magna nem volt ugyan Rómának alávetve, de azért mégis volt neki egy, sőt két provinczíája is, mely Germaniának neveztetett s alkalmasint ez értendő a talmudi Germania alatt.[1]) A nehezségnek nézetem szerint csak *egy* megoldása van, még pedig az, hogy valamint a késői ókorban a görög s latin irók confundálják Getiát Gothiával, úgy történt az a talmuddal is; *a traditió azt mondotta, hogy Gomer: a Getia nevezetü római provinczia: az aki e traditiót a 4. századtól kezdve elmondotta vagy feljegyezte, az már Getia említésénél Gothiára gondolt.* A negyedik században ugyanis oly félelmetessé lett a gót nép, hogy azt tartották a Gómer s Mágog népek megszemélyesitőjének; Mágog Ezekiel próféta óta félelmetes név volt, a gót a 4. században lett félelmetes, ergo a kettő azonos.[2]) A gót nép fellépése óta senki sem beszélt többé a dák vagy geta népről, a melynek helyébe amaz lépett; mi sem természetesebb tehát, hogy a traditió régi Getia országa a 4. században Gothia lett[3]). A gót név félelmetes hangzása okozta azt is, hogy Gothia Germánia mellé került; mindkét név félelmetes lehetett a római czivilizált világ előtt, oly annyira félelmetes, hogy csak e két névvel tartották visszaadhatónak a Gómer s Mágog neveket. Hogy a dák vagy geta név valamikor még germánnál és gótnál is félelmetesebb volt, azt tudjuk a történelemből; s így még ezen instanczia is amellet szól, hogy *geta* az eredeti, *gót* a későbbi. S most már megmagyarázható azon feltünő jelenség is, hogy az általunk összeállitott hét forrásmunkából csak kettőben van meg a Gothia név; ez onnan van, hogy eredetileg Getia volt a lajstromban; miután azonban ezen név Aurelián óta megszünt, az iskolából kiküszöbölték az ismeretlen szót s találomra Afrikát tették

[1]) S. Cassel ellen: *Magyarische Alterthümer* (Berlin 1848) 266. l.

[2]) V. ö. Szent-Jeromos ed. Martianay II, 515: Scio quendam Gog et Magog tam de praesenti loco quam de Jezechiel ad Gothorum nuper in terra nostra bacchantium historiam retulisse.

[3]) Getia s Gothia összezavarása a többek közt különösen Jornandes ismert munkájának czíméből világlik ki: De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis. Lásd még Borovszky, *A dákok* (Budapest, 1883) 8. l., továbbá Preller, a Paully-féle Encyclopaediában III, 853.

helyébe; a két talmud, mely a traditiót jobban megőrizte, legalább Gothiára változtatta.

Szükségesnek tartom felemliteni, hogy a fenti néptáblának adatai, daczára annak, hogy meglehetős késői munkákban foglaltatnak, legalább is a 4. századig mennek vissza [1]); sőt van egy nézet, mely azokat a 3. századból keltezi.[2]) Ekkor folytak javában a harczok rómaiak s gótok között; a fris események benyomása alatt alig képzelhető el, hogy létezhetett ember, aki a gótokat egy sorba helyezi a többi római tartományokkal, azaz, aki nem tudná, hogy a gótok nincsenek alávetve a rómaiaknak. S ez ismét csak amellett szól, hogy *geta* az eredeti, *gót* a későbbi.

Végtére még egy észrevétel: mindeddig úgy szólottunk, mintha geta s dák kétségkivül egy s ugyanazon nép volna; nem szabad azonban emlitetlenül hagyni, hogy ezen nézetet ugyan vallja a philologusok többsége, de azért korántsem általános érvényü.[3])

b) A dákok nemzetisége.

Nincsen nép az ókori történelemben, melynek nemzetisége felől olyannyira eltérők volnának a nézetek, mint a dákok nemzetisége felől. Emlitettük már, hogy a geták s gótok igen sokszor confundáltatnak. A tudományos világban csak *egy* nagy tekintély van, aki a gótok s geták azonositásában többet lát mint puszta hibát; e nagy tekintély: Grimm Jakab.[4]) Szerinte a görög s latin T a gót Th-be megy át, E-ből a germánban U lesz: Guthai s Guthôs. Ezen elmélet értelmében a talmudi גותיא Getia helyett azonnal igazolva volna. Csakhogy ezen elmélet tarthatatlan. Grimnek legalaposabb czáfolója Müllenhoff,[5]) hatalmas ellenfele még Waitz[6]) s Mommsen,[7]) hazánkban Borovszky.

---

[1]) Epstein, *Les Chamites de la table ethnographique*, a Revue des Etudes juives XXIV. kötetében, 83. l.

[2]) Cassel, i. h. 265. l.

[3]) Borovszky i. h. 8. l. s Preller i. h.

[4]) *Ueber Jornandes und die Geten*, Berlin 1846.

[5]) Ersch-s Gruber-féle Encyclopaediában: I. sect., LXIV. kötet, 463—464 l.

[6]) Borovszky-nál 9. l.

[7]) *Römische Geschichte*, V, 217, jegyzet.

Müllenhoff theoriájából ide iktatjuk a következő érveléseket: »Das ableitende αντός — *asus* in *Tiarantus, Jerasus* aber und ebenso die Endung von Κοτηνσιοι, Βουριδηνσιοι, Σηνσιοι etc. in Dacien, Οιτηνσιοι, Ὀβουλήνσιοι etc. am Hämus ..., Ναρηνσιοι in Illyrien bei Ptolomäus, bei Plinius 3, 26 aber *Naresii* führt auf Nasale ą und ę, wie etwa im Polnischen; nasales ą bestätigt auch noch der Flussname *Jantrus, Jatrus, Jeterus, Athrys* ... Erwägt man endlich den Ortsnamen Παρτισκον bei Ptolomäus an der Theiss und das Schwanken des Flussnamens, der bei Jordanes und dem Cosmographen von Ravenna *Tisia*, bei Plinius aber *Pathissus* oder Ammian *Parthiscus* heisst — man kann auch noch Patavissa, Paloda und Parolissus in Dacien vergleichen — so kommt man zu der Annahme, dass mindestens die Daken ähnliche Composita wie die Slaven in Pořeči ..., Polobany etc. Podgoritza etc. gehabt haben«.

Tehát nasalis ą s ę azt bizonyitja, hogy a dákok a szláv népcsaládhoz tartoztak. Ezen nasalis a talmudban is feltünik. Emlékezzünk vissza, hogy a jeruzsálemi talmud גותיא alakja helyett a babyloni talmudban גוֹתיא áll. Figyeljük meg e szót tüzetesen: גוֹתיא, az N-hang mellőzésével marad Getia s nem Gothia; az N-hang hallatszik is, nem is, tehát csak azt jelzi, hogy az E-hang *nasalis*. Igy maga a nép s az ország neve tartalmazza a jellemző nasalis hangot; Müllenhoff elméletének fényes bizonyitéka! még pedig a talmudban, s ez izben csakis innen!

S most már halmozzuk a bizonyitékokat. A jeruzsálemi talmudban, Bécza I, 60 c. 59. sor, a következő történetet olvassuk: »R. Abahu (a 3. században élt Palesztinában) elment fürödni a tiberiási nyilvános fürdőbe; a fürdőbe való leszállásnál két *getára* támaszkodott; ezek fölváltva majd lebocsájtották, majd kihuzták a fürdőből. Midőn megkérdezték tőle, hogy miért jár igy el? azt felelte: Öregségemre hagyom az erőmet, (azaz, a meleg s hideg gyors változása nem tenne jót, azért lassanként bocsájtkozom le a meleg fürdőbe).[1]) A szolgak neve az aram textusban: גותין, a mely szót mi a fent kifejtett okokból nem *gótoknak*, hanem *getáknak* tartjuk.[2]) — Most már az a különös a

---

[1]) ר׳ אבהו חוה נחית מסחי בהדין דימוסין דטבריה והוה איסתמיך על תרין גותין ישרעין וזקפין כו׳

[2]) Megjegyzendő, hogy némely talmudkiadásban גוֹתין áll, ami nem is volna személynév.

dologban, hogy ezen kifejezés helyett a babyloni talmud párhuzamos helyén, egyszerüen az mondatik: »támaszkodottt két szolgára«.[1]) Eszerint *geta* s *szolga* ugyanaz. S ennek megvan a maga oka; dák csakugyan annyi, mint szolga. Már a Krisztus előtti 4. században Menander vigjátékirónak állandó szolgaszemélyei Δᾶος s Γέτης, később a rómaiaknál *Davus, Geta, Daciscus, Daca.*[2]) Idővel ezen szavak elveszitették tulajdonnévi jellegöket s köznevekké törpültek.[3]) A mi a jerusálmiban *geta*, a bábliban tehát egyszerüen *szolga*. Ez megmagyarázza egyszersmind azon jelenséget is, hogy valamint itt, ugy az alább idézendő helyeken is, a gótokat, helyesebben a getákat, mindig csak szolgaszerepben látjuk; miért? mert őket a távol Ázsiában csak mint szolgákat alkalmazták. Ezt természetesen csak a getákról állithatjuk, nem a gótokról; egy bizonyitékkal több, hogy a talmudi גותין alatt a getákat kell érteni.

A jeruzsálemi talmudban, Szánhedrin II, 19d 64. sor, a következő történetet olvassuk: »Rés Lákis azt mondja: Ha a fejedelem bűnt követ el, meg kell öt fenyiteni háromtagu törvényszék előtt... Ezt meghallotta R. Judan (Juda), az akkori fejedelem (vagy patriarcha) s megharagudott. Kiküldötte poroszlóit, hogy Rés Lákist befogják. Ez megszökött s elmenekült valamely toronyba«... Ez elbeszélés részben héber, részben aram nyelvű; a poroszló megjelölésére גתן szó használ.[4]) A párhuzamos helyen, Horajoth III, 47 a 34. sor, e helyett גתיין áll. Tehát a mi gótjaink. Hogy lett ebből גתן, honnan az N-hang? Müllenhoff theoriájával felelhetünk e kérdésre: a talmud a getákat érti, s ezek nevében olykor nasalis hangzott. S itt ismét szolgaszerepben látjuk a getákat, aminek okát már most ismerjük. Az itt szereplő személyek a harmadik század első felében éltek; ezen időben *gót* ember alig vállalt szolgálatot Palaestinában, de igenis tette azt a *geta*.

A Siralmak könyvéhez való midrásban, Echa rabba c. 2, 5,

[1]) Kethuboth 62 a. הוו סמכי ליה תרי עבדי. A párhuzamos helyen, b. Berachoth 60a, egyáltalán nincs szó szolgákról.

[2]) L. Borovszky, i. h. 7. l., Müllenhoff i. h., Preller i. h.

[3]) V. ö. Svidas glossáját Σκυθαίνα alatt, mely szerint szittya nő = szolgáló.

[4]) שלח גתן למיתפום ליש לקיש; némely kiadásban גיתון áll, ami még jobban emlékeztet *getára*.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER

azt olvassuk, hogy Bár Cochbát, az utolsó zsidó lázadás nagy vezérét, egy *geta* ember ölte meg.[1]) Ezen ember jelölése az aram szövegben: גוגתאי; ámde Aruch olvasata: גותא; tehát ismét a jellemző nasalis. Még fontosabb azon körülmény, hogy ezen szó a Jalkutban (Deuteronomium §. 946), legalább az előttem fekvő velenczei kiadásban, גוגאי-nak hangzik, ami bizonyára גותאי legyen; tehát nem O-hang, hanem E, azaz *geta* s nem *gót*.. A jeruzsálemi talmudban (Taaníth IV. 69 a, 4. sor), ahol ugyanaz olvasható, a gyilkos גותייא-nak mondatik, ez nyilván hiba גותיא helyett az ismeretes גותי kedvéért. Mindenesetre itt is ráismerünk a mi getáinkra, még pedig itt is szolgaszerepben, mert Bár Cochbának állitólagos gyilkosa csakis a vezér szolgájának képzelhető.

Genesis rabba c. 39,12 azt mondja R. Huna, hogy ő s társai egy izben kénytelenek voltak megszökni egy csapat elől s elbujtak egy barlangba Tiberias mellett.[2]) Ezen csapat neve a mi kiadásainkban גונדא *gunda*, késői görögségben γοῦνδα. Ámde ez nem az eredeti olvasat, hanem csak a gyakori s ismeretes *gunda* szónak szándékos becsempészése egy más ismeretlen kitétel helyébe. Ezen kitétel: גיגתא, helyesebben גיתאי, azaz *geták*.[3]) Ezen helyből tehát egy igen fontos történelmi adatról értesülünk: *Tiberiásban a 3. században egy getákból alakitott római legió feküdt.* Nem áll módomban ez adatot máshonnan is megerősíteni, de annyit mondhatok hogy valószínűtlennek nem lehet mondani. Ha ugyanis az erdélyi Majgrádban (a régi Porolissum) táborzott egy *numerus Palmyrenorum* (CJL. III, 837), s Kis-Sebesen egy *cohors I. Aegyptiorum*[4]): miért volna lehetetlen, hogy Tiberiasban dák csapat feküdt? Úgy látszik tehát, hogy az egyptombeli rekrutákat Dacziába, a dákokat pedig Palaestinába vitték, vagy — ámbár erre hiányzik minden adat — Egyptomba. Csakis ezen hypothesis segitségével birok megérteni egy midráshelyet, mely eddig mindig rejtélyes talánynak tűnt fel előttem. Ugyanis Aruch idézi a Jelamdenut Numeri 24, 6-hoz, melyben a többek között ezen szavak is foglaltatnak: וגתן גגתייא לגגתים ומצרים למצרים. Mindazok után, a miket eddig

[1]) אמר ליה חד גוגתאי אנא קטלתיה לדין.

[2]) עייקין הוינן מן קומי גונדא בהדא בוטיטא דטבריא.

[3]) l. Kohut, *Aruch completum* II, 324.

[4]) Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, (Brassó, 1876.) 109. l.

hallottunk, e mondatot csak a következőképen lehet fordítanunk: »Isten Getiát a getáknak, Egyptomot az egyptomiaknak adta.« Nem-e keserű szemrehányás akar ez lenni a rómaiaknak, a kik Isten világos akarata ellenére az egyptomiakat Dácziába, a dákokat Egyptomba dugják? S most fejtsünk meg még egy talányt. A Jalkutban (Zsoltárok §. 702. a végén) a következő kifakadást olvassuk: »Ha Ézsau gyűlöli Jákobot, annak van oka: elvette tőle az elsőszülöttséget; *de mit tett a Tiberiásbelieknek, mit tett a getáknak?*«[1]) Hogy jönnek a geták Tiberiásba? Nyilván állomosa volt egy getákból alakult római csapatnak Tiberiásban; mint máshonnan tudjuk, a Palaestinában levő római garnisonvárosok zaklatták s boszantották a többi, zsidók által lakott városokat[2]); a zsidó agadaköltő az ilyen zaklatással szemben csak azon keserves szavakra fakadhatott: »Mit vétett Jákob a Tiberiasbeliek ellen, mit vétett a geták ellen?«

Azon hypothesis segítségével, hogy Tiberiásban római sereg tanyázott, még más talányszerű adatok is érthetővé válnak előttünk. Ismeretes dolog, hogy a római császárság korában a zsidók legmagasabb törvényhatósága, a *szánhedrin, tizszer* volt kénytelen székhelyét megváltoztatni. Ezen székhelyváltoztatásokat a talmud vándorlásoknak, exiliumnak nevezi. A szánhedrin utolsó székhelye *Tiberiás* városa volt, s erről azt állítja a babyloni talmud (Rós hasana 31 b), hogy valamennyi székhely között a *legmélyebb* (וטבריא עמוקה מכולן), ami más szóval azt jelenti, hogy *Tiberiásban szenvedte a szánhedrin a legnagyobb megaláztatást.* R. Jochanan, a ki állandóan Tiberiásban tartózkodott,[3]) tanuja lehetett ezen megaláztatásnak, tanuja mindazon jogtalanságnak, melynek Tiberias volt a színhelye. Azért látjuk, hogy épen R. Jochanan beszél legtöbbet Tiberias jelenéről s jövőjéről. Miután a fent idézett helyen Tiberias sülyedése megható szavakkal lett ecsetelve, a talmud a következő mondást idézi R. Jochanantól: »S Tiberiásból fog a megváltás is kiindulni, amint írva vagyon (Jezs. 52, 2): »Ocsudj fel a porból, kelj fel, te fogoly!«[4]) —

[1]) לטבריים מה עשה לנותניים מה עשה.

[2]) Ezt részletesen kimutattam a *Die römischen Besatzungen in Palaestina* czímű czikkemben, Magazin für die Wissenschaft des Judenthums, 1892. p. 233.

[3]) L. Bacher, *Agada der palästinensischen Amoräer* I, 220.

[4]) ומשם עתידין ליגאל. Az idézett vers מעפר kitétel kedvéért használtatik, mert előbb az mondatott, hogy Tiberiás a *porig* sülyedt.

Ez azonban csak egy töredéke annak, a mit Jochanan e tárgyra vonatkozólag mondott; beszédjének valódi tartalma a zsidó hagyományos irodalom más három helyén olvasható.[1]) Azonnal meg fogunk győződni, hogy e beszéd valóságos apokalypsis: »Tiberiás egykoron számolni fog a messiásnak![2]). Mert írva vagyon (Jezs. 26, 6): »Eltaposa őt[3]) a láb, a szegénynek[4]) a lába, az ügyefogyottaknak a tiprásai«; mi következik rögtön rá?[5]) »Megszilárdul a trón szeretetben« (Jezs. 10, 5). Azon időben Isten megbünteti a gonoszokat nagy büntetéssel,[6]) szünet nélkül, vég nélkül; alászállnak ők a pokolba s ottan ítélet tartatik fölöttük örökkön örökké . . . S miért van mindez? *Mert őket rendelte volt az Úr a jámborok kínzóivá.* Azon időben a gonoszok végnélküli bűnhődése eltart, míg a világ áll; a jámborok szenvedéseit azonban Isten megszünteti, amint írva vagyon (Hiób 28, 3): »Véget vet ő a setétségnek.«

Lehetetlen ezen apokalypsist olvasni mély megilletődés nélkül. A feltorlódott keserűség, az elfojtott panasz heves árjából kiömlik egy pár csepp, elegendő arra, hogy még bennünket is, késő távoli utódokat, fájdalommal töltsön el . . .

Mit vétett Tiberiás? miért zúdítja ellene R. Jóchanan titokzatos jóslatának dörgő szavait? — Átok Tiberiásra, nem azért, mivel a *város* elveszett a zsidóügy számára, hanem mivel falai között garázdálkodott a palesztinai római helyőrségnek legrettenetesebb csapatja: a vad geták. A Siralmak könyvének ezen szavaihoz: »Isten rendelt Jákob számára szorongatókat mindenünnen« (1, 17), a midrás (Echa r. c. 1, 6, Lev. r. c. 23, 5 s

[1]) Jalkut Genesishez §. 161, Jalkut Jezsájáshoz §. 276 s a Jellinek-féle *Beth-hamidrás* gyűjteménynek II. kötetében 79. l. Mi az első helyet idézzük.

[2]) טבריא היא משלמת למשיח, Jalkut Jezsájáshoz: טבריא משלמת לימות המשיח. E szavak nehézségét kiemeli Bacher i. h., 336. l., 1. jegyzet. Bacher ezt írja: ... was wohl heissen soll, Tiberias übergiebt das Sanhedrin dem Messias, der es nach Jerusalem bringt.« Tisztelt tanárom nak ezen felfogásától könnyen érthető okokból eltérek. V. ö. még Blau, M. Zs. Szemle IX, 405.

[3]) Értsd: Tiberiást.

[4]) עני, a messiás megjelölése Zakariás 9,9 szerint.

[5]) Ezen feltünő idézetről l. Bacher, i. h.

[6]) נפרע הקב"ה מרישעים פורעניות גדולה, megfelel ennek a fenti משלמת. — A רישעים alatt itt s lejebb nyilván a rómaiak értendők; e kifejezésről l. észrevételeimet a *Jewish Quarterly Review* V. évfolyamában 133. l.

Sír rabba c. 2, 8) megjegyzi a többi között: »*Mint p. o. Szuszitha Tiberiás számára*«; azaz Szúszithában táborzott egy római csapat, mely Tiberiást folyton zaklatta. Szuszitha (סוסיתא) igen közel feküdt Tiberiáshoz [1]) s jóformán ennek csak elővárosa volt. A Szuszithában levő helyőrség voltaképen tehát Tiberiásnak a helyőrsége; Jóchanan tehát, a ki burkolódzó, rejtegető, apokalyptikus hangon beszél, Szuszitha helyett Tiberiást szidja, a tiberiási helyőrség helyett a várost magát, joggal feltételezvén hallgatóitól, hogy czélzásait nyomban megértik. R. Huna esetéből tudjuk, hogy Tiberiás körül *geták* tanyáztak; ezen vad szilaj törzs még kíméletlenebbül s keményebben bánt a zsidókkal, mint a többi római csapatok s innen van, hogy ő ellenük specialis panasz is eljutott hozzánk.[2])

Geta hazánkfiai a távol Palaestinában ilyen rosz hírre tévén szert, nem csodálkozhatunk azon, ha az ő garázdálkodásuk közmondásossá vált. Ha fel akarták tüntetni a különbséget zsidó s *állami* (római) törvényszék között, elég volt azt mondani: »Az állam *geták* által hajtja végre az ítéletet.« Ezen szólásmóddal találkozunk a babyloni talmudban, Baba kama 114 a: נכרי דדייני בניתי, ahol ניתי világosan = *geta* aram többesszámban. Ezen kifejezés kétszer fordul elő az idézett helyen, a »geták biráskodása« szembe állítatván a zsidó rablókkal, kiknél amazok veszedelmesebbek.[3])

[1]) Genesis rabba c. 32,15 s c. 31,18 כמן טבריא לסוסיתא.

[2]) Hogy Tiberiás helyőrségi város volt, sok más adatból is kiviláglik; e helyen csak azon elbeszélésre akarok utalni, mely szerint egy talmudtudós, aki a Tiberias mellett fekvő Chamath-ból más helységbe akart menni, feltartóztatott egy római csapat által, mely tőle megkérdezte politikai hitvallását (j. Berachoth IX,1); l. erről, Derenbourg, *Essai sur l'Histoire et la Géographie de la Palestine* (Páris 1867) 96 l. s Neubauer, *La Géographie du Talmud* (Páris 1868) 211. l.

[3]) Rási olvasata גיותא, javítsd ki: גותאי = *gót* (tévedésből *geta* helyett). Baba meczia 30b azonban Rásiban גוזאי áll, nyilván hibásan גיתאי helyett. — Mondani sem kell, hogy a szónak ilyetén magyarázása teljesen új; a régiek נאוה szóval szokták összefüggésbe hozni s ezen etymologizálás a talmudi lexicographiában még mai napon is dívik; v. ö. Levy I, 327b: »mit vrges. ב als Adv., eig. mit Uebermuth, Hochmuth, vgl. גַּיְ = גַּאֲ, wov. unser W. abzuleiten wäre.« Ezzel szemben megjegyzendő, hogy a párhuzam ניתי s ליסטין között nyilván azt követeli, hogy ניתי is személyeket jelentsen, s nem abstractumot; v. ö. a párhuzamot לודים (= ludii) s לסטים között, melyre figyelmeztet Bacher i. h. I, 344, 3.

Ezzel felsoroltuk mindazon helyeket, a melyeken a talmudban גותים, גותיין, גותאי, ניתין, ניתי, ניתאי, ניתייא, גותייא, גתיים, גתייא stb. kifejezések állnak. Az N-hangnak majd feltünése, majd kimaradása, arra a következtetésre birt bennünket, hogy itt nasalis hangzóval van dolgunk s ebben fényes bizonyitékát láttuk Müllenhoff theoriájának. Ezen theoria szerint a dák a szláv néptörzshöz tartozik. Ugyanezen eredményre jutott J. G. Cuno is.[1]) S ezen elmélet közvetve kiinduló pontul szolgálhat azon történelmi igazság megértéséhez is, hogy Erdélyben a lakosság túlnyomó része mindig *szláv* volt, mely igazság lelkes harczosa nálunk tudvalevőleg Hunfalvy P. volt.[2]) Tudnunk kell azonban, hogy Miklošics, a szláv philologiának nagymestere, ezen elméletet nem tette magáévá s nem követi hazánkban a már többször emlitett Borovszky sem.[3]) Ezen tudósok nyomós szava engem is gondolkodóba ejtett s most már azon tünődöm, nem lehetne-e a talmudbeli jelenséget másképen magyarázni? S tényleg vannak nasalis vocalisok minden etymologiai motivum nélkül; igy az ó-latinban *thensaurus*, *Scaptensula* s igen gyakran a késői latinságban.[4]) Nem-e tartozhatnék *Getia*, mint késői latin szó, szintén e csoportba? habár akkor is feltünő volna, hogy miért mutatkozik a nasalis csupán csak a talmudban? Tehát: adhuc sub judice lis est.[5])

c) Burrok és Burridensek.

Burii, *Burei*, Βοῦροι, Βοῦρροι a tabula Peutingeriana szerint néptörzs Pannonia s Dáczia határai között. Dio-Cassiusnál a

[1]) *Forschungen im gebiete der alten völkerkunde*, erster Theil, *die Skythen* (Berlin, 1871.) 336—343. l.

[2]) *Der Ursprung des Romanischen* (Bécs, 1887.) 18. l.: »Was für Ortsnamen finden wir aber in Siebenbürgen? Lauter slavische ... Die ... Magyaren fanden ... nur eine slavische Bevölkerung vor«.

[3]) *A dákok* 11. lap.

[4]) Lateinische Grammatik von Friedr. Stolz u. J. H. Schmalz, J. Müller gyüjteményében: Handbuch der classischen Alterthumwissenschaft, II, 287.

[5]) Szándékosan nem idézem a zsidó történetirók s lexicographusok e tárgyra vonatkozó nézeteit, mert azokból egy cseppet sem okulunk.

Burok a dákok szomszédjai (LXXII, 3).[3] Ugyancsak Dio szerint a burrok tevékeny részt vesznek a dák hadjáratokban (LXVIII, 8)[4]. — A burridensek — Βουριδεῆνσιοι Ptolomäus III, 8, 5 — Forbiger[5] szerint Dácziában laktak Apulum körül; Borovszky inkább a déli vidékre s Kis Oláhországba helyezi őket.[6]

A burrok s burridensek neve nézetem szerint ránk maradt a zsidó irodalomban két ruhadarab elnevezésében.

Szifre Deuteron. § 234, 117 a ed. Friedmann: כסותך פרט לא תלבש שעטנז לא תלבש ולתבלטיות לתקרקים לסדסים לבורדסים; תכסה פרט לסגום — Ugyanez a Jalkutban, Deuteron. § 933, azzal a különbséggel, hogy itt לסדסים kimaradt, s helyette לבורסין áll; a helyes alkalmasint az, hogy mindkét szót fel kell venni a lajstromba. Ezen idegen nevű s idegen származású ruhadarabok a hagyomány szerint kivétetnek a Deuteron. 22, 12-ben foglalt (Cziczith) törvény alól, azon megokolással, hogy ezek nem négyszögletűek (לפי שאינן מרובעין).

E ruhadarabok egynémelyikéről más helyen kimutattam, hogy *gall* illetőleg *kelta* származásúak.[7] E helyen csak azokat tárgyalom közülök, a melyek nézetem szerint *dák* származásúak.

בורסין Sachs[8] által helyesen azonosítva lett azon ruhadarabbal, mely a görögöknél βίρρος, a rómaiaknál *burrus* s *birrus* néven fordul elő.[9] Ezen szó etymologiája a philologusok szerint a görög πυῤῥός = lángszínű, vöröses. Én ebben kételkedni merek, habár ez által az alapot, melyen állok, a classica philologiát, *elvonom lábaim alól*. Én azt tartom, hogy a burrusban a dák burrus nép, többesszámban Burri, Βοῦῤῥοι, örökítette meg nevét. Diocletian Edictumában XVI, 80 p. 34 ed. Waddington szó

Az igazsághoz csak Kohut jár közel, aki szótárában II, 324a már combinatióba veszi a szittyákat.

[3]) Gerlach s Teuffel, Paully-féle Encyclopaedia I, 2, 2545.

[4]) Borovszky 26. l.

[5]) Encyclopaedia i. h.

[6]) i. h.

[7]) *Les antiquités Gauloises dans le Talmud*, Revue des Etudes Juives XXV. kötet.

[8]) *Beiträge zur Sprach und Alterthumsforschung aus Jüd. Quellen* (Berlin 1852. 1854.) I, 138.

[9]) A burrus szónak szír s arabs alakjairól bőven értekeznek Payne Smith, *Thesaurus Syriacus* 521. l. s Fraenkel, *Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen* (Leiden 1886.) 50. l.

van burrusokról, melyek a *Dunatartományokból*, közelebbről meghatározva: *Dacia ripensis*-ből származnak s *sárga* színűek.[1] Ebből következik először is az, hogy a burrusok hazája Dáczia — legalább nincs adatunk, mely a burrusokat más hazából származtatná — másodszor pedig az, hogy az etymologiája a szónak nem lehet πυῤῥός, mert hisz a burrus *sárga* színű. Ily körülmények közt jobb lesz a burrust a dák burroktól származtatni.

בורסין mellett, a mely *burrus* többesszáma, rendesen ברדסין vagy בורדסין szó találtatik; ennek egyesszáma ברדס* vagy בורדס* volna. Ezen szó etymologiáját, illetőleg a megfelelő görög szavat, még eddig nem sikerült megtalálni. A genialis Sachs az egyetlen, aki a valósághoz közel jár. Szerinte בורדס* annyi, mint *Bardaicus* [cucullus], egy köpeny, a mely a dalmát *Barda* (?) népről van elnevezve.[2] Ezen magyarázat ellen csak az ס betű szól. Nézetem szerint a בורדס* nevezetű ruhában a dák *Burridens* nép van megörökítve. Láttuk már, hogy Müllenhof ezen népnevet is arra hozza fel például, hogy az N-hang a nasalis vocalisnak a jelzője. Most már azon körülmény, hogy ezen N-hang a zsidó irodalomban *nem* tűnik fel, egy újabb bizonyíték volna Müllenhoff theoriája mellett. Valamint pedig a fent tárgyalt גיתיא = Getia szóban hehczetes T hangot találtunk, ugy látjuk ezt Burridens szóban is; a tószeftha ugyanis a burrust és burridenst egy alkalommal felemlíti a durva, goromba ruhaneműek között s ez alkalommal az utóbbit ברתסין-nek irja.[3] Hogy a burrus s burridens *barbár* eredetűek, bizonyítja még az is, hogy a misna, Kilaim IX, 7, a *dalmatica* mellett nevezi mindkettőt. De csak is azáltal, hogy e két ruhadarabot két szomszédos dák néptől, a burroktól s burridensektől, származtatjuk, értjük meg azon jelenséget, hogy e két ruha *mindig* egymás mellett neveztetik, sohasem az egyik a másik nélkül (Szifre-Jalkut i. h., Tószeftha i. h., Misna i. h., tósz. Kelim baba meczia X (régi kiadás), Szemachoth c. 9).

[1]) Βίῤῥου ῥειπησίου (ripensis) ἤτοι ταυροτασταικοῦ χαινοῦ. A szín megnevezésére nézve helyesen hasonlítja össze Waddington a franczia *ventre de biche* szólásmódot.

[2]) Beiträge stb. I, 135; őt követi Fürst is, *Glossarium Graeco-hebraeum* 87. l. Lásd ellenben Levy I, 194a s Kohut II, 19b.

[3]) Kelim baba bathra V, 11 p. 595 ed. Zuckermandel הבורסין והברתסין; ugyanigy Negaim V, 14 p. 624.

Kapcsolatban ezzel felemlítek egy igen fontos kulturhistóriai adatot. A jeruzsalemi talmud, Kilaim IX, 32 d, 7. sor, בורסין szót magyarázván, azt mondja, hogy בורסין annyi, mint ביריה. Nem szenved kétséget, hogy ביריה szintén csak = βύρρος; miben rejlik tehát a magyarázat? Abban, hogy a misna utáni korszakban a szónak nem volt meg többé görögös végződése, hanem aram alakot öltött a szó; más szóval: *a burrus egészen meghonosodott a zsidóknál*, mint meghonosodott a szíreknél, az araboknál.[1])

Ugyanazon helyen a jeruzsalemi talmud ברדסין szót דילמיא-val fordítja. Már érintettem, hogy ezen szóban, mely mind e mai napig felismeretlenül maradt[2]), egy *Dalmátiával* (Δελματία) rokon törzsű szót vélek felismerhetni. Dalmátiának az ókorban Δάλμιον, illetőleg Δελμίνιον = *Delminium* volt a fővárosa[3]); ez nyilván ugyanazon etymonnal bír, mint Dalmatia, csakhogy annál rövidebb szóalak; ezen nevek bizonyosan a benszülött néptől származnak s most már én azt képzelem, hogy ezen nép is megörökítette a nevét a דילמיא nevű ruhában, mely talán épen = Δέλμιον. S talán szabad azt a conjecturát koczkáztatnom, hogy דילמיא, melylyel ברדסין magyaráztatik, inkább דלמטיקין magyarázata akar lenni, az előbbié pedig קובלין; ezen operációhoz csak két szónak helyét kellene felcserélnünk.

S most még egy szót arról, hogy miért áll a misnában *burrus*, *burridens* és *dalmatica* egymás mellett? Én ebben annak a jelét látom, hogy Dáczia s Dalmatia között *nemzetiségi kapocs* létezett; tényleg *Bariduo* városa Boszniában (= a mai Livno) első szótagjaival a *burr* népre, végezetével az ismert *dava* dák végezetre emlékeztet; megjegyzendő még *Burnum* városa is a Kerka mellett.

A classica philologia a *burridens* s *delmium* nevű ruhákról mit sem tud.

[1]) Igy kell érteni p. o. azt is, hogy a jeruzsálemi talmud, Peszachim III, 29a, 33. sor, a misnabeli »egyptomi zythust« (זיתום), זיתיה-val fordítja. Ezt mondom Levy ellen, I, 198a בודיא alatt s I, 533b זיתום alatt.

[2]) A. Brüll, *Trachten der Juden* 39. l. szerint דילמיא = δουλαμά a késői görögségben; ezen szó azonban a *török* nyelvből származott a görögbe: Fleischer, Lewy szótárához, I. 443a.

[3]) *Delminium* fontosságáról l. Zippel, *Die römische Herrschaft auf Illyrien* (Lipcse 1877.) 139. l.

d) Dák szavak.

1. מוקין = Μωκιών = *Mocio*, valami Bolond-Istók-féle személy, pojácza, színész, szemfényvesztő; előfordul T. Aboda zara II, 6 p. 462, j. A. z. I, 40 a, 33. sor, b. A. z. 18[b]. Ezen szó dák eredetű, a mely nyelvben nagyon el volt terjedve: Muc Muca, Mucapor, Mucasenus, Mucapius, Mocio.[1])

2. בוקין = Βούκκων = Bucco, az előbbivel mindig együtt nevezve ugyanazon értelemben.[2])

3. קרין = καῤῥός = *carrus, carrum*; igen gyakori a zsidó irodalomban: *kocsi, szekér*. A szónak latin alakjai s származékai (carra, carrus, carrum, carruca) a kelta *karr*-ra mennek vissza; román *caru* azonban azt bizonyítja, hogy a szónak hazája Dáczia[3]) s innen kelt világútjára: latin, görög, zsidó, spanyol s olasz (carro), franczia (char) innen vette át.

4. קרוכין = *carruca*, az előbbinek származéka; igen gyakori a zsidó irodalomban.

Mindezen dák szavak természetesen a görög útján kerültek a zsidók nyelvébe. A dák nyelvből összesen 280 szó maradt reánk.

Budapest. KRAUSZ SÁMUEL.

HALLGATÓLAGOS POLÉMIA.

Áboth 4, 1 Ben Zóma nevében a következő sokat idézett szép erkölcsi tételek közöltetnek. »1. Ki bölcs? A ki minden embertől tanúl, mert írva van (119. Zsoltár 99. vers): minden tanítómtól bölcsebb lettem. 2. Ki hős? A ki indulatát legyőzi, mert írva van (Példabeszédek 16, 32): jobb a hosszú türelmű a hősnél és a lelkületén uralkodó a városhódítónál. 3. Ki gazdag? A ki örvend osztályrészének, mert írva van (128. zsoltár 2. vers): ha kezeid fáradságát élvezed, boldog vagy és jó dolgod van. 4. Ki tisztelt? A ki tiszteli az embe-

[1]) Borovszky i. h. 13. l. — מוקין felismerésében ismét csak Sachs jár közel a valóhoz, ő *Maccus*-ra magyarázza (II, 121.) Levy I, 201b egészen téves magyarázatot ad; ugy szintén hibás III, 56a.

[2]) Sachs, *Beiträge* stb. II, 121.

[3]) Diefenbach, *Celtica* I. (Stuttgart, 1839) p. 103; a román források Borovszky-nál, i. h., 10 l.

reket, mert írva van (I. Sámuel 2, 30): tisztelőimet tisztelem, megvetőim pedig meg fognak vettetni.«[1])

A mondás formájából és tartalmából első pillanatra világos, hogy a tanna polemizál. De ki ellen? Ha az első tételt szemügyre vesszük, hajlandók vagyunk föltételezni, hogy B. Z. szűkebb környezetét tartja szem előtt. Talán azért hangsulyozza azt, hogy minden embertől tanúlni kell, mert korában Akiba és mások által a Sammai iskolája tökéletesen le lett szorítva a hagyomány színteréről és még csak egyesek éltek közülük, kiktől tanúlni nem akartak. Vagy talán még egyszerűbb B. Z. szavait arra vonatkoztatni, hogy a kisebbtől azaz a tanítványtól vagy csekélyebb társtól is tanúlni kell, a mi többször hangsúlyoztatik a hagyományban. Ben Zóma utolsó tételét szintén lehetne valamiképen a palesztinai zsidóság viszonyaira vonatkoztatni, ámbár kissé bajos a mondás czélzatát megérteni. Miért volna a »*tisztelt*« az, a ki »*a teremtményeket* (embereket) *tiszteli?*«

A második és harmadik tétel keletkezését azonban már egyáltalában nem lehet a palesztinai zsidók erkölcseiből megérteni. Azok ezen korban, habár sokan mint gladiátorok keresték kenyerüket, egyáltalában nem pályáztak oly sűrűn a »*hős*« czimére, sem nem rendelkeztek annyi földi kincscsel, hogy a »*hös*« és a »*gazdag*« ellen polemizálni kellett volna.

Nézetem szerint Simeon b. Zóma a rómaiak ellen fordúl. Ugyanis négy irányban váltak ki a rómaiak a meghódított népek javarésze közül. Az első kiváló tulajdonság, melyet Judea lakói a rómaiakban elismerni kénytelenek voltak: a hősiesség, a hatalom volt. A második a gazdagság volt. Simeon ben Gamliél bámulattal beszél: »*ezen bünös birodalom gazdagságáról és hatalmáról, a légiók gyors mozdulatairól és örökös tevékenységéről*« (Mekh. 14, 7-re Friedmann 27 a). Továbbá nem lehetett tagadni a rómaiak tekintélyét, hiszen napról-napra tapasztalták, hogy a római helytartó mi-

[1]) A 3. mondás eme szavai: אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא zavarják a szimmetriát és nem is illenek az összefüggésbe, mert a »gazdag« meghatározásához nem tartoznak. Az Áboth di Rabbi Nathan (1. verzió 33. fej. elején) e szavak tényleg hiányzanak. Valószínüleg Áboth 6,5-ből lettek a Ben Zóma tételébe betoldva. V. ö. *Bacher W.*, Die Agada der Tannaiten, I. 429. lap.

lyen tisztelet tárgya mindenütt, a hol megjelenik. A palesztinai forrásokban sűrűn emlegetett földi király a római helytartó. Sőt még bölcsnek is tartották a hatalom képviselőjét.

Bizonyítani is lehet, hogy Palesztinában a bölcset, a hőst, a gazdagot dicsőítették a hatalom képviselőjében. Mekhilta 15, 2-re (Friedmann 35 a 11) pl. hozatik fel az Istennel szemben »a hús és vérből való király, ki a városba jön; mindenki dicsőíti, hogy erős, pedig gyönge, hogy gazdag, pedig szegény, hogy bölcs, pedig bolond«[1]) Ugyanezen felfogás tűnik ki azon kérdésből, melyet a »filozófus« intézett Gamliél patriarchához Deuter. 4, 24 alapján: »Van-e erő a bálványban, hogy az Isten féltékeny rá, a hős csak a hősre, a bölcs csak a bölcsre, a gazdag csak a gazdagra féltékeny stb.« Mekh. 15, 3 (68 a)[2]). Hogy ezen három tulajdonság tiszteltetett a közfelfogás által, mutatkozik a Szifrában is (19, 13-ra ed. Weiss 88 d)[3]). E tulajdonságokról egyenként is több helyen van szó, melyek közül még csak Mekh. 15, 3 (37 b) utalunk, a hol a földi hős fogyatkozásai az Istennel szemben vannak feltűntetve és Szifré II 13-ra (67b lent), a hol Arius azon kérdést intézi Rabbi Józséhez: ki nevezhető bölcsnek?[4])

Ha meggondoljuk, hogy a hagyományos irodalomban a gondolatok hátterében mindig az elnyomó Róma lappang, a mely ellen polemizálnak, nem fogunk habozni az idézett helyeken is föltételezni, hogy Rómáról van szó. Hiszen egyik-másik hely ezt világosan ki is mondja. A második század tudósai előtt mindig azon kérdés lebegett, miért engedi az Isten, hogy a »*bünös*« Róma, a mely őt nem ismeri, az őt szolgáló népet elnyomja, a mire különféle feleleteket adtak. Ép így feltolta

[1]) מלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור והוא חליש שהוא עשיר והוא עני שהוא חכם והוא טפש וכו׳

[2]) שאל פלוסופוס אחד את רבן גמליאל כתיב בתורתכם כי ד׳ אל׳ וגו׳ אל קנא וכי יש כח בעבודה זרה להתקנות בה גבור מתקנא בגבור חכם מתקנא עשיר מתקנא בעשיר וכו׳ בחכם עשיר מתקנא בעשיר וכו׳ V. ö. A. z. 54b.

[3]) לא תעשון את רעך. יכול אפילו אמר איש פלוני גבור והוא אינו גבור איש פלוני חכם והוא אינו חכם איש פלוני עשיר והוא אינו עשיר וכו׳. A hely egyébiránt mint exegézis nincs még megmagyarázva. Erről azonban más helyen,

[4]) L. még Szifré II. 50 (85a); Berákhóth 58a. A zsidók elismerték a népek bölcseit, l. pl. Megilla 16a, Szóta 35b.

magát azon kérdés, hogy a »*bünös*« rómaiak kiválóbbak mint Izraél, hiszen közöttük vannak »a bölcsek, a hősök, a gazdagok, a tekintélyesek«. Erre a kérdésre felel Ben Zóma: *Bölcs az, a ki mindenkitől tanúl, de nem a rómaiak, a kik a zsidóktól nem tanúlnak; hös az, ki vágyait fékezi, de nem az erkölcstelen elnyomók; gazdag az, a ki megelégedett, de nem a telhetetlen Róma; végül tisztelt az, a ki az embereket tiszteli, de nem a népeket semmibe sem vevő győztes rómaiak.*

Azt hiszem, hogy az utolsó három tétel csak felfogásunk szerint helyeztetik a kellő világításba. Az első tételnél kérdéses lehet, hogy nem gondol-e a tanna belső viszonyokra? Ez lehetséges. De ha visszaemlékezünk a Szifré idézett helyére, a hol »Arius«, ki kétségtelenül hellén filozófus volt, veti föl a kérdést: ki a bölcs, nem fogjuk merésznek tartani, hogy Ben Zóma épen azon felfogás ellen polemizál, hogy nem a »hellén filozófusok« a bölcsek, a kik a zsidó bölcsektől tanulni nem akarnak.

Talán a kifejtettek alapján lehetne megérteni Jóchanan mondását, hogy az Isten szelleme csak hős, gazdag, bölcs és termetes férfiúra szállhat [1]). Jogosan kérdezhetjük, hogy miért kell az isteni férfiúnak hősnek, gazdagnak és termetesnek lenni? Hiszen Izraél ideálja az emberről egészen más! [2]) — Jóchanan mondása csak akkor lesz világos előttünk, ha föltételezzük, hogy a római ideálra gondolt, a mely a közfelfogásban uralkodó volt. Az amóra azt akarja mondani, hogy Izráél között is voltak oly férfiak mint kora ünnepeltjei. A próféták, különösen a legnagyobb, Mózes, szintén hős, gazdag, bölcs és termetes volt. A jelenkorban csak azért nincsenek ily férfiak, mert a bűnös nemzedék, az általános feleletet minden kérdésre, nem érdemli meg.

Lehetne Jóchanan mondását Jézus ellen irányítottnak is magyarázni. Nedárim idézett helyén ugyanis azt is állítja, hogy a próféták mind gazdagok voltak. Ezen állítás ez utóbbi felfogásra kedvező.

[1]) Sabbath 92a. Nedárim 38a a »termetes« helyett »szerény« áll. Helyesebbnek látszik az első verzió; Nedárimban csak utólag kerülhetett az עניו a mondásba, minthogy ez Mózesnek legkiválóbb tulajdonsága. — (V. ö. Szifré I 92; II 13.)

[2]) L. Mekhilta Friedmann 123a fent.

Hogy a hagyomány tudósai hallgatólag polemizáltak, könnyen érthető. Korukban a czélzások elég világosak voltak. Ily hallgatólagos polémia föltevése által iparkodtam Jóchanan és Simeon ben Lákis két feltünő állítását érthetővé tenni e folyóiratban IX. (1892) 404. l. és a halákhára nézve is bizonyítottam V (1888) 346. lap.

*

A hallgatólagos polémiát tárgyalván, még egy ilyen esetet kell felemlítenem, melynél a rejtett czélzás interpretatiója ellen nyiltan kell síkra szállanom.

A »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« czímű, újra megindult folyóirat első füzetében (37. kötet 14. s köv. l.) a reggeli ima három benedikcziója, melyekben az Isten dicsőíttetik azért, hogy nem teremtett bennünket pogánynak, rabszolgának vagy nőnek, újra szóvá tétetik. Joel ellen, ki azt állította, hogy ezen eulógiák görög kölcsönvételek, a czikkíró azt iparkodik bizonyítani, hogy ezen áldásmondatok sokkal régibbek, semhogy átvételen alapúlhatnának.

Az egyetlen bizonyíték Pál apostol következő szavai, melyek a galateusokhoz intézett levelének 3, 28 foglaltatnak: οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστὲ ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. »*Nincs itt sem zsidó, sem hellén, sem szolga sem szabad, sem férfi sem nő; mert mindnyájan egyek vagytok Jézus Krisztusban*«.

E kijelentés — a czikkíró szerint — világos czélzás az említett három benedikczióra, tehát Pál idejében már léteztek. A hagyomány azonban (tószifta Berakhóth 7, 18 és Menáchóth 43 b lent) eme benedikcziók mindennapi recitálásának parancsát Júda b. Ilai nevében közli, ki a 2. század közepén élt. A harmadik benedikczió pedig nem a rabszolgákról, hanem a tudatlanokról szól. Eme nehézségek úgy simíttatnak el, hogy Akiba idejében a »*rabszolga*« helyett substituálták a »*tudatlant*« s csak a negyedik században restituálták az eredeti olvasást. Az a nehézség pedig, hogy a benedikcziók mindennapi recitálásának kötelező volta J. b. Ilai nevéhez fűződik, azon föltevés által lesz eltüntetve, hogy csak a motiválás származik tőle, de nem a parancs.

Hogy valamely tétel régibb eredetű, mint azon tanna

vagy amóra kora, kinek nevéhez van fűzve, nem lehetetlen. Hasonlót mi is bizonyítani iparkodtunk ugyancsak az imáról és pedig hasonló motiválással (M.-Zs. Szemle 1892. 324. lap). A substituálás és restituálás már kissé komplikáltabb. De ha mindezt elfogadnók is, még akkor sem tekinthetjük Pál szavait ezen benedikciókra vonatkozó czélzásnak, mert azokban semmi sem utal benedikciókra.

Pál szavait nézetem szerint csak a zsidó vallásos felfogásból érthetjük meg. A hagyomány ugyanis számtalan helyen említi vallásos törvények traktálásánál a nem zsidót, a rabszolgát és a nőt. Ezeknek szintén vannak vallásos kötelességeik és jogaik, de nem azonosak a szabad izraelita férfiúéival. A »szent közösség« tehát különféle rangfokozatú tagokkal bir, melyek Adónai előtt nem egyenlőek. Még azon esetben sem egyenlőek, ha az összes vallásos kötelességeket teljesítik, mert a nagyobb érdem azt illeti meg, kinek e vallásos parancsolatok teljesítése meghagyatott. Példák óriási számban találhatók. Szakasztott oly módon, mint Pálnál találjuk az áldozati kultuszban a »kézfeltevésnél« és a »lengetésnél«. E törvény »nincs érvényben sem a nemzsidóknál, sem a nőknél, sem a rabszolgáknál«[1]). Ezen felfogás ellen polemizál Pál levelében, azt állítván, hogy Jézusban mindnyájan egyek. Teljesen világosan van kifejtve ezen gondolat a korinthusokhoz intézett epistolájának 12. fejezetében. Ott a vallásos községet az emberi testhez hasonlítja. Valamint a testnek, úgy a vallásos testületnek is minden egyes tagjára szüksége van és valamennyi egyenlően becses. Ugyanitt (12. vers) szintén hangsúlyozva van, hogy nincs különbség zsidók és hellének, rabszolgák és szabadok között. A nőkről nincs szó[2]). Még egy harmadik helyen szintén ezen gondolat kifejezése mellett már csak a zsidók és hellének neveztetnek meg (A rómaiakhoz 10, 12).

Ezen három helyből világos, hogy Pál a sorrendben a

[1]) Tószifta Menáchóth 10, 13. 17. סמיכה ..... אין נוהג לא בגוים ולא בנשים ולא בעבדים. תנופה ..... אין נוהג לא בגוים ולא בנשים ולא בעבדים. (V. ö. Szifré I 117 vége felé és párhuzamos helyeket).

[2]) καὶ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι, καὶ πάντες ἓν πνεῦμα ἐποτισθημεν.

megnyerendők becsét tartja szem előtt. Először a helléneket, másodszor a nagyszámú rabszolgákat és harmadszor a nőket. A tószifta említett helyén szintén először a népek, azután a nők és csak harmadik sorban neveztetnek a rabszolgák, mert a zsidóság körén belől a nők vallási tekintetben a rabszolgák előtt állottak. A sorrend talán a bemutatni szokott áldozatok számát tartja szem előtt: népek, nők, rabszolgák.

De ez mellékes. Tény az, hogy Pál nem néhány benedikczió, hanem vallásos világnézlet ellen polemizál, melyből mint talajból a három benedikczió kisarjadzott. A hagyományban még több néposztályról van szó, a kik vallásilag nem egyenértékűek, akár származásuknál, akár testi lelki fogyatkozásaiknál fogva. Az Ujtestamentom ezekről is szól. Épúgy mint a hagyomány az alkalom szerint egyszer az egyikről, máskor a másikról beszél, épúgy teszik az evangélium írói is. A három főcsoport véletlenül mindkét irodalomban egyszer egymás mellett említtetik.

Hogy azon benedikcziók Pál idejében még nem voltak oly általánosak és tipikusak, hogy azok ellen fordúlnia kellett volna, az imák történetéből is be lehet bizonyítani. Az ima két alkotó eleme a semá és a tefilla. Az utóbbi a templom elpusztulása után lett csak összeállítva. Az első század végén még arról vitatkoznak, hogy kell-e egyáltalában mindennap elmondani a tefillát, elég-e egy rövid kivonat stb. Eliezer szerint egyáltalában nem kell megállapított formula (misna Berákhóth 4, 3. 4.; b. talmud 28b Megilla 17b). A templom fennállása idejében, tehát Pál korában, még a tefilla sem volt kötelező, annál kevésbbé a mai napig mellékes benedikcziók. A benedikcziók bizonyára csak a második század közepén Akiba tanítványainak korában kezdtek virágozni Rabbi Méir ismert mondása után, hogy mindennap százat kell elmondani. Egész biztosra vehető tehát, hogy a megbeszélt 3 benedikczió az első század közepén még nem is létezett. Júda bar Ilai tétele maga, hogy mindenki köteles ezen eulógiákat naponta elmondani, a mellett bizonyít, hogy az ő korában sem lettek még általánosan recitálva, mert különben nem forgott volna fenn a kötelesség kimondásának szüksége. Az imák fejlődése azt mutatja, hogy valamely ima elmondása akkor lesz kötelezőnek nyilvánítva, midőn egy kisebb-nagyobb kört már meg-

hódított. II. Gamliél összeállíttatta a tefillát és kimondotta kötelező voltát. Kortársai még vitatkoznak vele, egy nemzedékkel később már általánosan el van fogadva és csak az ima idejéről vannak nézeteltérések. Hasonlót lehet egyéb imákról kimutatni.

A főargumentumot tehát, a mely az említett benedikcióknak a görögöktől való átvétele ellen tűzbe vitetett, azt hiszem, megcáfoltuk. Mindamellett valószínűnek tartom, hogy a három áldásmondat genuin eredetű, mert a zsidó vallásos felfogásban, a saját hit, a tóra iránti rajongó szeretetben gyökerezik. Ugyanazon okok ugyanazon okozatokat eredményezték a zsidóknál, a görögöknél és a perzsáknál.

Budapest. Dr. Blau Lajos.

SZÁZADUNK ELSŐ FELÉBŐL.

Szófér Mózes pozsonyi rabbinak levelezői.

(Vége).

Salamon Kluger, r., Brody.[179]) IV, 41 (1829); I, 145 (1831); II, 256 (1834); III, 179 (1835).

395 *Salamon* (שלמה, שלום) Ulmann,[180]) r., Boldogasszony (פ״ק, Frauenkirchen): V, 47 (1807); V, 48 (k. n.).; Lakompak (ל״ב Lakenbach): V, 94 (1810): vajjon törvénytelen születésű egyén lehet-e rabbivá; III, 127 (1815); V, 74 (1816); I, 11 (1820).

Salamon Salman, r., Magdeburg.[181]) V, 147 (1838).

Salamon Salman, r., Szent-Margit (מארגיטן, מארגרעטא, Margarethen). IV, 114 (1835); II, 64 (1836).

**Sámuel*. III, 121 (1803); V, 152 (1815).

**Sámuel*. L. fennt, 151. j. a.

400 *Sámuel*, r., Amsterdam.[182]) V, 139 (1819).

Sámuel, r., Balkány (באלקאן). IV, 116 (1833).

---

[179]) L. Fürst II, 193.

[180]) III, 127: »Fürth« (פיורדא) jelzővel. Fürthből származott és testvéreivel együtt, kiknek egyikétől a Szitányi-Ullmann család származik, a 18. század végén telepedett le hazánkban. Fiai, Ábrahám (l. 23. sz.) és Salman (l. 382. sz.) halála után kiadták דברי ר״ש czím alatt (Bécs 1826) talmudi értekezéseit.

[181]) Dr. Philippson Lajosnak elődje a rabbiságban.

**Sámuel*, dajján, Bonyhád. V, 110 (1836).

Sámuel, r., N.-Jóka (יאקא). IV, 21 (1839).

Sámuel, r., Surány (שוראן). III, 17 (1825).

405 **Sámuel*, r., Szent-György (יערגן, Sct-Jörgen). II, 163 (1816); II, 170 (1816); II, 170 (1819); II, 291 (k. n.); VI, 46 (1833).

**Sámuel*, dajján, Verbó. III, 146 (1812).

**Sámuel*, r., Zimony (סעמיל, Semlin). V, 150 (1836).

Sámuel [Broda], dajján, Ujvidék (ניזאצין, Neusatz). II, 253 (1813); III, 122 (1814); IV, 105 (1816).

Sámuel [Freund],[183]) dajján, Prága. III, 118 (1836).

410 *Sámuel* József, r., Kempen.[184]) IV, 10 (1830).

Sámuel (Kohen).[185]) I, 23 (1820).

Sámuel Lőb, r., Ürmény (אורמין). II, 4 (1818).

Sámuel Lőb, dajján, Ungvár. I, 123 (1826); V, 58 (1835); V, 16 (1835); VI, 53 (1835).

Sámuel Pinchas, Zolkiew (זאלקווי). VI, 28 (1832).

415 *Sámuel* Sommer. II, 342 (1831).

Sául, rabbisági elnök, Bonyhád (באניהארט). V, 110 (1836).

Sául Kohen, r., Stanislaw (סטאניסלא). III, 100 (1834).

Sául Landau, r., Krakó.[186]) V, 21 (1834); V, 22 (1834); I, 13 (1836), I, 102 (1836): a hold szentelése kolera idején.

Scheftel, r., Keszthely (קעסטהעל).[186a]) VI, 34 (1829).

420 *Schemarja*, r., גומילוב[187]) (?). III, 141 (1838).

Schmelke, r., Bagota (באגעדע) III, 38[188]) (1812).

Schmelke, r., Egerszeg (עגריזע, ענרעזע). III, 128, 129 (1822); III, 105 (1834); I, 113 (1835).

Schragga Feiwel, r., Ábrahám (אבראהם). II, 197 (1823).

**Selig* (זעליג), r., Szent-Péter (ס״פ). II, 245 (1823); I, 67 (1824).

425 **Selig* Lőb, r., Kővágó-Örs (קוואגראש). I, 30 (1832).

---

[182]) אבד ור״מ דק״ק אמשטרדם והמדינה. SG I, 70d.

[183]) L. Fürst I, 298.

[184]) אב״ד דק״ק קעמפנא במדינת פרייסן.

[185]) הגניד המפורסם.

[186]) SG I, 68a.

[186a]) L. M.-Zs. Sz. VII, 471, 475.

[187]) Alkalmasint nem más, mint שמריה שמעיל אבד״ק גומלוב, a עין תפלה cz. munkának szerzője; SG I, 73b, II, 31b.

[188]) A második czímzett: *Lőb Popper, r. Csúz (277. sz.).

Sender Meisels, r., Rohoncz [189]) (רעכניין, Rechnitz). I, 90 (1802); I, 97 (1803); II, 348 (1803); III, 186 (1804); IV, 132 (1804); II, 267, 268 (1805); V, 163 (1805); II, 255 (k. n).

Simcha (שמחה) Náthán [Ellenberg], r., Masznick [190]) (מאשינצק, מאשציסק, מאעשציסק, מאנשציזק). IV, 14 (1830); IV, 1 (1831); VI, 44 (1832); II, 177 (k. n.).

**Simon*, r., ווראדאשא (Hradisch ?). III, 180 (1835).

**Simon*. VI, 83 (k. n.).

430 *Simon* שאטין, r., Sáros-Patak (פאטאק). V, 4 (1839); II, 293 (k. n.).

Simon Oppenheim, Köpcsény. L. fennt, 133. j.

**Simon*, r., Szent-Gróth (סנגרוחט). I, 188 (1814); II, 124 (1816); II, 111 (1816); IV, 57 (1824).

Sinai (סיני),[191]) dajján, Liptó-Szent-Miklós (מיקלאש). II, 7 (1810); I, 119 (1814); VI, 17 (1814); II, 261 (1815); II, 134 (k. n.); [192]) I, 143 (k. n.). [193])

Tóbija (Kóhen), r., Németújvár (גיסונג, Güssing) [194]). II, 249 (1804); V, 131 (1807); V, 130 (1809); V, 99 (1817).

435 **Wolf*. II, 48 (1804); III, 101 (1804); VI, 68 (1805).

**Wolf*. III, 67 (1824); I, 47 (1826).

**Wolf*, r., Németújvár (גיסונג). II, 225 (1824); V, 36 (1824); III, 161 (1828); I, 26 (1833).

**Wolf* Chajesz (חיות), Vár-Palota (פאללאטע, פאלאטא, פלאטא). V, 62 (1811); I, 32 (1812); II, 203 (1814); III, 153 (1817); V, 33 (1817); I, 19 (1820); IV, 145 (1825); II, 327 (1834).

**Wolf*, r. Lugos (לוגאש). V, 103 (1829).

440 *Wolf* Bonyhád (ב״ה), dajján, Szerdahely (ס״ה). I, 14 (1838).

[189]) L. B. Ch. VIII, 133; továbbá SG I, 60b, hol a 4. és 6. sz. két czikk összehúzandó, mert Szender rohonczi rabbi nem más, mint סענדר מייזלש, ki — mint szerdahelyi rabbi — Ezék. Landauval, a prágai rabbival levelezett.

[190]) SG I, 72d: רב שמחה נתן ··· אבד״ק לבוב והגליל ודק״ק מאשניצק.

[191]) »Lamdán« jelzővel tüntették ki. Atyja a fent 51. sz. a. említett l.-szt-miklósi rabbinak. — SG I, 62a.

[192]) A rabbiság két többi tagjához is van czímezve: Naphtáli (l. fennt, 353. sz. a.), és *Akiba (l. fent, 25. sz. a.).

[193]) A czímben még nevezve vannak: az első czímzettnek sógora Mózes Ulmann (a 180. jegyzetben említett családból, Mózes Fürthnek is nevezték) és a megelőző jegyzetben említett Akiba.

[194]) L. B. Ch. IX, 656, 677.

Wolf, r., Trencsén. [195]) II, 330, 331 (1821): midön egy Pozsonyban meghalt trencséni lakosnak örököseitől rendkivül nagy összeget vettek a sírhely és a temetési költségek fejében.

Wolf Deutsch. V, 40 (1817): exegetikus és nyelvészeti kérdések.

**Wolf* Kohen. I, 52 (k. n.).

Wolf Trewes (טריווים). III, 22 (1824): a rabbiállásról.

445 **Wolf* תרצים. II, 160 (k. n).

Zecharja Jesája. III, 205 (1831).

Zerach (זרח), dajján, Puchó (פוחאף), IV, 27 (1833).

Névtelenek. VI, 103 (1797). I, 152 (1801); I, 195 (1806); III, 58 (1811); III, 62 (1811); VI, 99 (1814); VI, 102 (1815); VI, 101 (1820); VI, 27[196]) (1827); VI, 98 (1827); I, 13 (1830): örökösödési jog a rabbiállásban; VI, 97 (1837): a gőzös kocsik használatáról szombaton; I, 57 (k. n.); VI, 100 (k. n.).

Hitközségek elöljáróságaihoz:

Almás (אלמאשד). I, 63 (k. n.): egy rabbihelyettes ügyében, ki a szombatra vonatkozólag a vallástörvény szigorát könnyítő döntést hozott.

450 *Bécs*. [197]) III, 190 (1814): a császár bevonulása és a béke helyreállítása alkalmából tartandó zsinagógai ünnep ügyében; különösen arról, hogy az ünnepen vegyes kar énekelhet. [198])

Bonyhád (באניהארט). [199]) VI, 54 (1835): egy zsinagógai ülés birtokát illető vitás kérdésben.

Csaba (טשאבע). III, 162 (1834): a község rabbiját [Alexan-

[195]) L. róla M.-Zs. Sz. VII, 483.

[196]) אב״ד ור״מ מילדי מדינת עלזוס (Elsass).

[197]) Czímezve: ··· געץ אופנהיימער עם כל היושבים ראשונה במלאכת סגל חבורה דקהל ישראל בקרית מלך רב וויען הבירה ···. Götz Oppenheimert l. fennt, 138. sz. a.

[198]) ··· ומיופי הידור מלאכת השיר הוא שיבואו האנשים על הנשים לענות במחולות ושירים בקול מיטב נגן

[199]) A czímben József Broda és Jechiel Michel Spitzer elöljárók külön vannak nevezve.

dersohn] Jónathant sújtó vádakról, melyek őt a rabbihivatal viselésére méltatlanná teszik.[199a])

Endingen és a hozzá tartozó svajczi községek.[200]) III, 21 (1824): Egy Wolf Strauss (שראוס) nevű dajján azzal az igénynyel járult a világi hatósághoz, hogy őt, mint született svajczit, inkább illeti a rabbiság, mint a jelenlegi rabbit, Abrahámot (l. 3. sz.). A resp. visszautasítja ezen követelést és Abrahám rabbi mellett emel szót, kinek már atyja, Rafaél[201]) viselte a svajczi községek rabbi tisztjét.

Kismarton (א"ש, Eisenstadt). III, 11 (1820): magánjogi kérdésben; VI, 43[202]): az új zsinagóga építkezésének szombaton eszközlendő munkájáról.

455 *Lövő* (לויא).[203]) II, 329 (1805): belső viszály ügyében, mely abból származott, hogy az egyik községi tag feleségét, ennek végrendelkezése értelmében, Rohonczon temettette el.

Mád (מאדא). III, 5 (1836): a rabbifizetési kötelezettség ügyében.[204])

Nagy-Károly (קראל).[205]) III, 58 (1836): a község volt rabbijának, Izsáknak (l. fent, 180. sz.) végrendeletéről, melyben hátrahagyott iratainak kinyomatására könyvgyűjteményét a községnek hagyományozta.

Nagyvárad (וויערדין). III, 195 (k. n.): a szombat törvényének megsértőiről, különösen azokról, kik szombaton nyitva tartják üzleteiket.

Német-Keresztúr (צעהלים).[206]) III, 197 (1838): az ottani kántor vallásos életét és nézeteit terhelő vádakról.

460 *Strassnitz* (Dresnitz). Két községi ügynek eldöntése. III, 60 (k. n.); III, 61 (1796).

[199a]) Ezen ügyről l. M.-Zs Sz. VII, 541—543. L. még fent 105. sz.

[200]) יתבי קהלות קדושים במדינת שווייטין ק"ק ענגידינען ענגלויא

[201]) Teljes néven Raphael Hagenthal, Elsassból származott.

[202]) Az előljáróhoz, Sámuel Spitzerhez címezve.

[203]) A címben neveztetnek az előljáró, Salman, valamint az előljáróság ellenfele, Jákob.

[204]) A resp. vége felé ezt olvassuk: ובומן הזה אפילו כל מאן דהוא עשרים זהובים לשבוע והוא מאוכלי שלחנו ללמד (Lehrer) נותן שכר לע"הרך בניו ללועזים בל"ע ואיך ירע בעיני צבור וקהל עדת וישראל ליתן עשרים זה' לשבוע למחזיק תורה

[205]) Az előljáró, Jechezkél Kohen, külön is neveztetik.

[206]) Az előljáró, Salman Dukes, külön neveztetik.

Trencsén (טרענשין). I, 25 (1824): liturgiai kérdés.

Triest (טריעסטא).[207]) III, 196 (1836): a kiviteli czikket képező macczóth rituális készítéséről.

Ujvidék (נייזאטץ).[208]) VI, 50 (1834): egy incestussal vádolt községi tagnak a rabbi által elrendelt megbélyegeztetéséről.

Vecse (וועטש). VI, 55 (1834): rabbiválasztási viszályról.

---

465 A napoleoni ostrom után Pozsonyban sürgősekké vált építkezések szombaton leendő folytathatásának módozatairól. I, 60 (1809).

A franczia háború alkalmából a harczmezőkön talált fegyverekkel és zsákmánynyal űzött kereskedés okozta per ügyében. III, 156 (1810).

A tilos házasságok lajstroma; a helytartóság fölszólítására benyújtott vélemény. IV, 37 (k. n.).

A Wilna és Horadno városok nyomdászai és a szlavitai nyomdász között folyó pörnek eldöntése. VI, 57 (k. n.).

* * *

Pótló megjegyzések és igazítások.

Vadász Ede és *Berger J. Lipót* urak, valamint *Büchler Sándor* úr, az orsz. rabbiképző hallgatója, kitől a M.-Zs. Sz. néhány érdekes tanulmányt hozott a magyarországi zsidóság újabb történetéhez, arra figyelmeztettek, hogy סודין (43. és 119. sz.) nem más mint Szűgy (Sudice, Szugyicz), Nógrád megyében, honnan a balassagyarmati hitközség vette eredetét.

A 43. sz. alatti Áron azonos a 39. sz. alattival. Családi neve Büchler; s testvére a 119. szám alatti Falknak. *Büchler Sándor* közlése (v. ö. M.-Zs. Sz. VII. 475).

Blumgrund Ezékiel úr közli velem, hogy az 53. sz. a. Bär (Bär Visnicz) család neve Blumgrund. Mint magánember élt Trencsénben és veje volt a 316 sz. a. Mordechai Löbnek.

A 71. számra vonatkozólag dr. *Pollák Miksa* úr, az orsz. rabbiképző intézet hallgatója, a bécs-újhelyi zsidók történetéről irt és a M.-Zs. Szemlében megjelenő alapos tanulmánynak szer-

---

[207]) ובראשם החכם הכולל " מורנו אלחנן "

[208]) ובראשם הקצין " שמעון סג"ל פ"ו "

zője, a következő megjegyzést közli velem: רעבניא nem helység, tehát nem lehet Repczelak, hol soha sem volt zsidó község, hanem a Rábavidék, vagy földrajzi elnevezése szerint: a Rábaköz. Az egész vidék a temetkezés szempontjából egységet képezett; központját a 100 évnél idősebb *beledi* Chevra-Kaddisa képezte. Mikor a Rábaközben a zsidók terjeszkedni kezdtek és egyéb helyeken is akartak Chevra Kaddisát szerezni, a belediek Szófér Mózeshez fordúltak, hogy a szokás által állandósított előjogukat szentesítse. Sz. M.-nek ez ügyben kibocsátott חרם-je saját keze irásában megvan a beledi Ch. K. régi irataiban és egyebek közt kimondja, hogy a »Rebau«-ban csak Beledben szabad temetőnek fennállania. Szófér döntését később a gyakorlat megdöntötte.

Vadász Ede úr azt hiszi, hogy a 93. sz. a. Wisnicz város, Gácsországban, a bochnici kerületben, értendő.

A 40. sz. a. Áron családi neve Kuttna (l. 238. sz.), a jelenleg Kismartonban és Szabadkán működő rabbik atyja. *B. S.*

A 103. sz. a. קאטה nem Kót (Zala m.), hanem Koltha, Komárom megyében (Csúz mellett). Erre *Dr. Goldfahn S. H.* rabbi és *Berger* J. Lipót urak figyelmeztettek.

A 111. sz. a. Elija talán Rosenthal El., kivel, úgy mint Rosenthal Salamonnal Sz. M. levelezésben állott (v. ö. M. Zs. Sz. VII. 543.) *B. S.*

A 118. sz. a. Ezra dajján volt Szerdahelyen. *B. S.*

A 153. számhoz Blumgrund Ez. úr azt hiszi, hogy נאווסטע = Szkala-Újfalu (Szkala-Novavesz) Trencsén megyében.

A 187. sz. a. Izsák azonos a 179. sz. a. moóri rabbival. *B. S.*

A 384. sz. a. Salamon nem más mint Rosenthal Salamon (l. a 111. számhoz való megjegyzést). *B. S.*

A 414. sz. a Sámuel Pinchas családi neve Stiller. *B. S.*

*

Dr. Goldfahn S. H. bács-topolyai rabbi úr szivességének még a következő megjegyzéseket köszönöm:

A 104. sz. alatti Eleázar azonos a 107. sz. alattival. L. életrajzát B. Ch. II, 510—513.

A 118. sz. a. Ezra (צורף = Goldstein) meghalt a 70-es évek első felében mint rabbisági elnök Duna-Szerdahelyen. R. Jehuda Aszód (220. sz.) responsumainak 1873-ban megjelent első részéhez הסכמה-t irt. Lembergben megjelent 1874-ben, fia kiadásában, סיני טוב cz. munkája.

A 140. sz. a. Gottlieb nem más mint a székes-fehérvári orthodox hitközségnek ismert rabbija: Fischer G.

A 152. sz. jegyzetéhez. יאס talán romlott irása a következő számban emlitett נאווסטע-nek.

A 154. sz. jegyzetében jan. helyett olv. jun. és 399 h. 339.

A 164. és 165. sz. a. R. Izrael Lőw dr. Rosenberg Sándor, aradi rabbinak nagyatyja.

A 220. számhoz. R. Jehuda Aszód responsumai יהודה יעלה cz. a. megjelentek két kötetben 1873—1880.

A 235. sz. a. nagy-váradi rabbi talán Wahrmann József, W. Izraélnek (169. sz.) fia.

A 244. sz. a. Münz József, M. Mózes ó-budai rabbinak (343. sz.) fia.

A 256. számhoz. Családi neve Reich.

A 261. számhoz. Lima h. olv. Léme. (Lemann).

A 267. számhoz. L. B. Ch. VIII, 287. Benjacob 524 (249. sz.)

A 269. sz. jegyzetéhez: III. helyett olv. IV.

A 276. számhoz. ליטש = Lichtenstein.

A 294. sz. a. Meir Poll családjához tartozók Frei családi néven most is laknak Duna-Szerdahelyen. A 142. sz. jegyzetben »A másik« helyett olv. Az első.

A 377. sz. a. Salman Bonyhád Pozsonyban halt meg mint rabbisági elnök. מנחה טהורה cz. művét kiadta Hildesheimer J. (Pozsonyban 1858). L. Benjacob 339, 1471. sz.

A 389. sz. alatt nevezett Jehuda dajján nem más mint a 220. sz. a. Jeh. Aszód.

A 415. számhoz. Rabbi volt Német-Ujváron, Verbón és Pápán, hol 1859-ben meghalt (B. Ch. II. 96.).

A 440. számhoz. Családi neve tulajdonképen Bondi, az ismert cseh- és morvaországi családból származott.

A 463. sz. jegyzetében emlitett előljáró teljes neve Simon Peterwardein. Péterváradnak egyedüli zsidó lakosa volt akkor és nagy tekintélyben állott.

Dr. Kayserling M. rabbi úr a következőkre sziveskedett figyelmeztetni:

A 205. sz. a. Jakob Mózes, később Berlinben élt, mint a rabbiság tagja és kiadta Ábrahám b Nathan Jarchi המנהיג cz. munkáját (1855). Családi neve Goldberger, ipja volt a

Liptó-Szt.-Miklóson és később Lembergben működött Löwenstein rabbinak.

A 345. sz. a. Naphtali fia volt a hires Mordechai Benedikt, nickolsburgi rabbinak (311. sz.). L. műveiről Steinschneider, Catal. Bodl. 6603. sz. a.

Dr. Diamant Gyula r. úr, édes atyjának, a trencséni rabbi urnak következő megjegyzéseit közölte velem:

A 107. számhoz. Később vágujhelyi rabbi.

A 187. számhoz. Később moóri rabbi.

A 199. számhoz. Családi neve Ehrlich. A jelenleg Körmenden és Rohonczon működő rabbi atyja.

A 214. sz. a. Jechezkél (családi neve Löwy) azonos a 211. és 213. alattival.

A 175. számhoz. אובן ישן = אוי, Ó-Buda. A r. jelző törlendő. Kereskedő volt és Mincz Mózes rabbi (343. sz.) veje. Családi neve Schlesinger.

A 276. számhoz. Családi neve. Rosenbaum.

A.

Helységek névmutatója.

A szám a levelezők lajstromának folyó számára utal.

I. Magyarország.

Abony, 367.
Ábrahám, Pozsony m., 423.
Ács, Komárom m., 77.
Alberti-Irsa, 357.
Alistál, Pozsony m., 387.
Almás, 362, 449.
Alsó-Kubin, 25.
Alt-Ofen = Ó-Buda.
Baán, Trencsén m., 163, 207, 381.
Bagota, Komárom m., 421.
Baja, 134, 283.
Balassa-Gyarmat, 283.
Balkány, Szabolcs m., 401.
Banowitz = Baán.
Baranya megye, 164, 339.
Bátorkesz, Esztergom m., 21, 37.
Bazin, Pozsony m., 171, 284, 340.
Beszterecze, Trencsén m., 48, 135.
Bicske, Fejér m., 146, 198.
Bistritz = Beszterecze.
Bittse (Nagy-Bittse), Trencsén megye, 208.
Bodrog-Keresztúr, 8, 334.
Boldogasszony, Moson m., 96, 97, 166, 395.
Bonyhád, 81, 402, 416, 451.
Bösing = Bazin.
Brezova, Nyitra m., 331.
Csaba (Békés-Csaba), 452.
Csáktornya (Csakaturn), 38.
Csúz, Komárom m., 191, 277.
Czecze, Fejér m., 228.
Cziffer, Pozsony m., 65, 216.
Dárda, Baranya m., 42, 341.

Derecske, Bihar m., 358.
Deutsch-Kreuz = Német-Keresztúr.
Egerszeg, Zala m., 100, 136, 422.
Eisenstadt = Kismarton.
Felpécz, Győr m., 120.
Frauenkirchen = Boldogasszony.
Freistadtel = Galgócz.
Galantha, 272.
Galgócz, 15, 177.
Görbő (Nagy-G.), Zala m. 222.
Grosswardein = Nagyvárad.
Güssing = Németújvár.
Gyömörő, Zala m., 266.
Gyöngyös, 125, 267.
Gyönk, Tolna m., 337.
Győr, 22, 107, 257.
Gyulafehérvár, 212, 333.
Holics, 331.
Hunfalu (Hunsdorf), 213.
Izsák, Pest m., 242.
Jánosháza, Vas m., 232.
Jászberény, 152.
Johanni = Szent-János.
Jóka (Kis- és Nagy-Jóka), Pozsony m., 224, 403.
Kabold, Sopron m., 86.
Káld, (Alsó- és Felső-Káld), Vas m., 268.
Karlburg = Oroszvár.
Karlsburg = Gyulafehérvár.
Keszthely, 178, 419.
Kismarton, Sopron m., 251, 306, 346, 454.
Kisvárda, Szabolcs m., 227.
Kittsee = Köpcsény.
Kleinwardein = Kisvárda.
Kobersdorf = Kabold.
Koltha, Komárom m., 103. (l. pótló megj.)
Komárom (Komorn), 5, 290, 368.
Kosztolány, 66.
Köpcsény, 277, 293, 377, 431.
Körmend, 137.
Kővágó-Örs, Zala m., 425.
Lakompak (Lakenbach), Sopron m., 395.
Liptó-Sz.-Miklós, 51. 108, 353, 433.
Liszka = Olasz-Liszka.
Lovasberény, 147, 350.
Lövő, Zala m., 26, 133, 455.
Lugos, 233, 439.
Mád, 192, 456.
Magendorf = Nagy-Magyar.
Maglód, Pest m., 148.
Makó, 382.
Margarethen = Szent-Margit.
Mattersdorf = Nagymarton.
Megyer, Zala m., 94.
Miháli, Sopron m., 151.
Milchdorf = Tejfalu.
Moór, 179.
Munkács, 72.
Nádas, Pozsony m., 88, 199.
Nádudvar, Hajdu m., 234.
Nagy-Atád, Somogy m., 298.
Nagy-Ida, 304.
Nagy-Kanizsa, 285.
Nagy-Károly, 180, 457.
Nagy-Magyar, Pozsony m., 104.
Nagymarton, Sopron m., 63.
Nagy-Sz.-Miklós, Torontál m., 200.
Nagy-Tapolcsány, 31, 225.
Nagyvárad, 235, 314, 458.
Námesztó, Árva m., 149.
Német-Keresztúr, Sopron m., 322, 355, 459.
Német-Palánka, 309.
Németújvár, Vas m., 434, 437.
Neusatz = Újvidék.
Neustadtel = Vágujhely.
Neutra = Nyitra.
Novanesz = Szkala-Ujfalu.
Nyitra, 300, 392.
Ó-Buda, 81, 330, 345.
Olasz-Liszka, Zemplén m., 209.
Oroszvár, Moson m., 87.
Paks, Tolna m., 127, 181, 215, 323.

Palota (Vár-Palota), Veszprém m., 438.
Pápa, 173, 244.
Pásztó, Heves m., 131.
Péczel, Pest m., 114, 335.
Pest, 49, 169, 278.
Pozsony, 150, 319, 465.
Pressburg = Pozsony.
Puchó, Trencsén m., 447.
Raab = Győr.
Rábaköz, 71. (l. pótló megj.)
Ragendorf = Rajka.
Rajecz, 101, 112.
Rajka, Moson m., 32, 236
Rechnitz = Rohoncz.
Réte, Pozsony m., 98, 220.
Rohoncz, Vas m., 426.
Sankt-Jörgen = Szent-György.
Sáros-Patak, 78, 248, 430.
Sárvár, Vas m., 128, 324.
Sasvár (Sassin), Nyitra m., 308, 360.
Sátoraljа-Ujhely, 348.
Schlaining = Szalónak.
Schoszberg = Sasvár.
Schüttendorf = Somfalva.
Semlin = Zimony.
Simánd, Arad m., 6, 83.
Skalitz = Szakolcza.
Somfalva, Sopron m., 7, 46, 132.
Stampfen = Stomfa.
Stomfa, Pozsony m., 33, 312.
Surány, 296, 404.
Szabadka, 23, 269.
Szakolcza, Nyitra m., 56, 113.
Szalónak (Város—Sz.), Vas megye, 347, 370.
Szántó, 182.
Szempcz, Pozsony m., 34, 274.
Szenicz, Nyitra m., 172, 201, 220.
Szent-Grót, Zala m., 286, 432.
Szent-György, Sopron m., 388, 405.
Szent-János, Moson m., 315.
Szent-Margit, Sopron m., 44, 397.
Szent-Péter, 11, 219, 424.
Szerdahely, 39, 90, 96, 183, 206, 325, 383, 389, 439.
Szered, Pozsony m., 237.
Szikszó, Abauj m., 24.
Szkala-Ujfalu, Trencsén m., 153. (l. pótló megj.)
Szobotist, Nyitra m., 287, 361.
Szügy, Nógrád m., 43, 119, (l. pótló megj.).
Tab, Somogy m., 244.
Tálya, Zemplén m., 121.
Tata, Komárom m., 40, 238.
Tejfalu, Pozsony m., 52.
Temesvár, 91, 154.
Tét, Győr m., 294.
Tiszabecö, Jász-Szolnok megye, 194, 204.
Tokaj, 356.
Tolcsva, 332.
Toponár, Somogy m., 327.
Totis = Tata.
Trencsén, 53, 187, 214, 316, 441, 461.
Turócz-Sz.-Márton, 328.
Ujvidék, 371, 408, 463.
Ungvár, 81, 283, 310, 393, 413.
Ürmény, Nyitra m., 184, 412.
Vágujhely, 96.
Vág-Vecse, 288, 464.
Varannó, Zemplén m., 329.
Varin-Várna, Trencsén megye, 354.
Vázsony (Nagy-Vázsony), Veszprém m., 67.
Verbó, Nyitra m., 256, 406.
Verpelét, Heves m., 252.
Vörösvár, 243.
Wartberg = Szempcz.
Zboró, Sáros m., 239.
Zenta, 188.
Zimony, 407.

II. Ausztria.

Brody, 106, 379, 394.
Dresnitz = Strassnitz.

Dukla, 254.
Eibenschütz, 54.
Görz, 20.
Hradisch, 428.
Jenikau, 229.
Kojetein, 346.
Krakau, 258, 418.
Kromau, 301.
Lemberg, 202, 318.
Mischkowitz, 18.
Nikolsburg, 311, 342, 351.
Oswiejczim, 359.
Prag, 62, 409.
Sambor, 297.
Stanislaw, 417.
Strassnitz, 54, 89, 260, 338, 460.
Stry, 116.
Tarnopol, 241.
Trebitsch, 69.
Triest, 14, 221, 295, 375, 462.
Ungarisch-Brod, 92, 336.
Wien, 105, 138, 450.
Wisznic, 93.
Zolkiew, 79, 414.

III. Németország.

Altona, 110.
Bonn, 9.
Breslau, 193.
Dessau, 167.
Elsass, 447.
Frankfurt a. M., 41.
Friedland, 28.
Fürth, 59.
Gross-Glogau, 4, 291.
Hamburg, 58, 110, 205, 378.
Hanau, 349.
Heidingsfeld, 10.
Kempen, 410.
Libenau, 259.
Magdeburg, 396.
Mainz, 159.
Posen, 28, 391.
Wandsbeck, 110.
Würzburg, 10.

IV. Más országok.

Amsterdam, 82, 317, 400.
Bukarest, 70.
Endingen, 3, 453.
Jeruzsálem, 13.
Palesztina, 29.
Szafed, 168.
Szereth (Oláhország), 326.
Törökország, 19.
Wilna, 468.

B.

Szófér Mózes responsumainak évszámai, a levelezők lajstroma alapján.

1796 64 460.
1797 447.
1799 96 287.
1800 26 86 90 321 340.
1801 10 86 126 262 294 344 366 448.
1802 8 86 100 340 426.
1803 61 67 86 90 100 141 174 183 186 217 279 286 305 306 322 373 398 426.
1804 14 139 249 279 292 368 426 434 435.
1805 32 99 156 270 279 286 340 426 435 455.
1806 5 33 115 230 448.

1807 72 268 285 339 368 395 434.

1808 1 5 11 72 110 133 268 283 285 287.

1809 72 74 84 96 162 201 250 326 434 465.

1810 4 8 21 98 100 161 210 268 273 283 294 307 343 395 433 466.

1811 98 147 166 209 223 245 268 308 311 340 438 448.

1812 55 63 86 106 120 162 256 277 283 294 406 421 438.

1813 30 41 43 50 57 63 65 72 83 87 162 182 245 268 283 299 327 383 390 408 422.

1814 9 24 25 41 47 48 63 68 86 87 98 101 113 136 137 151 156 162 195 235 253 260 283 330 343 352 370 385 392 408 432 433 438 448 450.

1815 2 5 25 28 41 63 65 73 96 106 132 162 201 211 224 226 235 261 277 283 319 325 360 363 370 395 398 433 448.

1816 1 13 57 63 71 72 87 96 190 208 211 229 256 352 388 395 405 408 432.

1817 25 36 39 63 81 111 134 152 181 208 259 283 298 320 322 336 434 438 442.

1818 14 28 58 70 111 119 181 201 213 313 333 348 353 374 379 383 386 412.

1819 1 28 39 42 47 63 87 105 132 134 138 142 185 225 343 351 360 379 400 405.

1820 16 28 41 62 65 72 88 96 119 137 169 213 245 256 283 294 340 341 346 349 353 395 411 438 448 454.

1821 3 20 22 23 57 59 60 69 87 96 107 112 120 137 148 206 208 224 266 283 291 294 300 303 312 316 346 358 371 376 392 441.

1822 11 28 80 87 102 159 224 237 238 257 263 273 311 325 350 357 367 386.

1823 54 82 98 108 132 137 149 154 163 170 198 204 208 213 227 240 283 285 311 313 329 346 353 382 385 423 424.

1824 3 18 54 154 169 191 220 228 381 424 432 436 437 444 453 461.

1825 23 169 216 343 404 438.

1826 19 25 28 46 98 154 189 218 264 272 282 310 413 436.

1827 34 167 176 201 225 257 283 318 362 379 382 383 389 393 448.

1828 28 38 54 78 112 114 123 164 165 187 203 223 238 265 379 392 437.

1829 23 78 87 104 146 180 233 236 274 283 295 297 302 311 342 382 386 394 419 439.

1830 2 38 51 54 95 103 105 112 118 168 207 214 243 276 283 300 309 346 354 363 410 427 448.

1831 17 54 89 96 105 109 140 143 158 192 200 202 212 246 248 252 255 277 283 331 332 359 362 394 415 427 446.

1832 15 28 37 40 45 51 56 79 107 121 171 172 189 193 206 220 222 241 245 246 276 267 283 289 387 414425 427.

1833 23 28 54 79 81 105 131 179 188 194 239 241 280 284 317 334 346 369 401 405 437 447.

1834 6 31 35 75 105 108 130 134 171 223 233 242 243 284 304 315 328 335 346 365 378 391 393 394 417 418 422 438 452 463 464.

1835 7 15 40 54 128 135 165 199 232 233 241 269 345 375 387 394 397 413 422 428 451.

1836 23 52 54 105 127 150 154 177 178 199 220 252 269 275 283 301 321 355 356 397 402 407 409 416 418 456 457 462.

1837 15 54 76 79 105 116 144 175 177 184 199 220 231 241 334 346 448.

1838 37 54 82 93 155 165 171 177 199 220 241 244 269 314 315 318 347 351 369 396 420 440 459.

1839 44 54 105 124 127 153 173 177 205 207 219 234 241 278 283 296 309 324 354 372 382 384 387 403 430.

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

AZ ELJEGYZÉSI BENEDIKTIÓHOZ.

A mult évi deczemberi számban (715. lapon) főt. dr. Perls Ármin úr az eljegyzési benediktióban rég kifogásolt szófűzést וצונו על העריות-t minden eddigi értelmezéstől eltérőleg azzal igyekszik érthetővé tenni, hogy עריות »házassági törvény«-nek forditja.

A kisérlet sikerült volna, ha két körülmény nem szól ellene.

Először, hogy tudvalevőleg a talmudi irodalomban עריות mindenütt csakis a *vérfertőzés* nemeit jelzi, mint például: אין אפוטרופוס לעריות (Nidda 30 b.), שש עריות המורות מאלו (Jebamot 13 a), פחד יצחק) עריות אין לישראל לקרב אליהן Lick, 1867 אות ע' 163. l.), להתרחק מן העריות (Eben haezer 21. §. czime) stb. Sőt határozott utasitásunk van עריות-nak minden olyan körülirását, mely másra mint szószerinti jelentőségére vezetne, mellőzni, szólván a misna (Megila 25. a), המכנה בעריות משתקין אותו. mire Rasi és Bertinoro ezt jegyzi meg: שדורש פרשת עריות בכינוי ואמר לא ערוה ממש és mely misnát elég jellemzőleg így fordítja Geiger: »wer in den über Blutschande handelnden Stellen umschreibt, den heisst man schweigen.« (Urschrift, 385. l.) Hasonlóképen áll a dolog a bizonyitékul dr. Blau Lajos ur által felhozott אין דורשין בעריות בשלשה idézettel, mivel a talmud és a commentatorok egyetértenek abban, hogy ezen tilalom csak a vérfertőzés kérdéseire vonatkozik és valószinűleg ez a körülménny inditotta Geigert arra, hogy ismét csak »Blutschande«-val forditson. (u. o. 387. l.).

Másodszor, hogy ha Maimonides megakadt a neheztelt formulán, azért még nem lehet állítani. »egyszerűen töröli a וצונו לע-t és והבדלנו מן-t tesz helyébe.« Maimonides ugyanis egy hozzá intézett kérelemre az eljegyzési benediktiót és annak valódi értelmét tudatni így válaszol: ומשם ברכת אירוסין באי״ אמ״ה אשר קדשנו במצותיו והבדילנו מן העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו הנשואות על ידי חופה וקידושין באי״ מקדש ישראל ויש שמברכין אשר קדשנו במצותיו וצונו על העריות ואלו הדברים צריכים יותר בביאור ויהיו כך וצונו על הרחקת עריות או צונו לפרוש מן העריות (V. ö. Maimonides Responsum gyüjteményeit באר הדור czímen Lembergben 1859. 134. sz. alatt vagy קובץ תשובות הרמב״ם czímen Lipcsében 1859. 132. sz. a.).

Látni való ezen feleletből, hogy nem »egyszerű« törléssel, hanem okszerű szócserével állunk szemben, mely szócsere teljesen kielégitő interpretálás mellett elmarad azok számára, kik וצונו על-t olvasnak anélkül, hogy panaszkodhatnánk: »kiforgatják a צוה igét értelméből és erőnek erejével ránk akarják disputálni, hogy צוה על itt tiltást jelent.« És ha még Maimonides leveléhez hozzáteszszük מיד משעת אירוסין קדשנו על (הלכות אישות) כל בו szavait és Lüpschütz Ged. ész-revételét העריות שהיא אסורה בקרוביו והוא בקרובותיה כנגד מי שראוי ושאינו ראוי אמר וצונו על העריות (l. Albo József Ikarim, Pozsony, 1853. 27 l.) – akkor nem követünk el blasphemiát és minden lelkifurdalás és aesthetikai aggályok nélkül mondhatjuk וצונו על העריות, mert magyarul az annyit tesz: »és megparancsolta nekünk a *vérfertőzési* törvényeket«.

Végül megjegyzem, hogy a múlt szám »Chanukai utóhang« czímű czikkében »*Baal Haittur*« helyett olvasandó: »*Baal Haittim.*« (Lasd Abudirâhim סדר הפלת תנוכה és Asulai ברכי יוסף I. 670.)

Zombor.

DR. FISCHER MIHÁLY.

IRODALOM.

A ZSIDÓ BIBLIAEXEGÉZIS ÉS A HÉBER NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETE.

Majdnem négy évtizede annak, hogy a zsidó szentírásmagyarázatról az első összefoglaló kézikönyv napvilágot látott. Szerzője Lőw Lipót a tudomány akkori színvonalának megfelelőleg, könyvének más czéljai mellett az exegézis történetét is feltűntetni iparkodott. Az általános bevezetés keretében tárgyalta ugyanezen disciplinát *Wogue L.* is 1881-ben megjelent ismert franczia művében.

E két mű több jó tulajdonsága és használhatósága mellett is általánosan érezték oly mű szükségét, a mely az örvendetesen gyarapodott és napról-napra emelkedő exegézistörténeti irodalom teljes felölelésével, a haladott ismeretek magaslatán állva, nyújtson hű képet e tudományágról.

Ily mű fekszik előttünk Bacher Vilmos tollából[1]) A munka czélja, a mint czíme is mutatja, hogy az önállóvá lett, a midrástól szorosabb értelemben független szentírásmagyarázat történetét vázlatosan ismertesse. A hagyomány bibliamagyarázata tehát, a mely a targumokban, a midrásokban és a két talmudban van letéve, az ismertetésből ki van zárva. Az exegézis ezen ágához szerzőnek az agádáról írt művei szolgáltatnak bő anyagot.

Az exegézis történetéről a tárgy természetéből merített, tökéletesen átlátszó felosztással a következő kilencz fejezetben nyerünk könnyű áttekintést. A gáonok korszaka; a spanyol fénykor; a darsánim; az északfranczia exegétikus iskola; Ábrahám Ibn Ezra; Kimchi József és fiai; a filozófiai exe-

[1]) *Prof. Dr. Bacher W.*, Die jüdische Bibelexegese vom Anfange des zehnten bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts. Trier. 1892.

gézis; a misztikus exegézis; az exegétikus irodalom a tizenkettedik század végétől a tizenötödik század végéig. Záradékúl irodalmi útmutató és a tárgyalt szerzők alfabétikus listája van a műhöz mellékelve.

A tizenötödik század befejeztével a zsidóság az üldözések hosszú sora által kimerítve és új meg új elnyomások folytán szellemi rugékonyságát elvesztve, az egyszerű exegézis terén sem produkált többé a legújabb kor beköszöntéséig nagyobb szabású műveket. Ez okból szerző szűk terére való tekintettel — műve Winter és Wünsche, »Die jüdische Litteratur seit Abschluss des Kanons« czimű gyűjteménye számára készült — a hanyatlott exegétikus irodalmat nem vette fel előadásába. A hanyatlás tulajdonképen már a 13. században kezdődik. A zsidó exegétikus irodalom fénykorszaka a 10—12 közt fekvő három század. Ezen korban lett megvetve az egyszerű azaz az igazságnak megfelelő bibliamagyarázat alapja, a melyen a jelenkori tudományos exegézis mint szilárd talajon felépült. A zsidó exegézis említett munkássága nélkül, a melynek eredményeit főképen Levíta Elija közvetítette, az európai tudósok ma kevésbbé büszkélkednének szentírásmagyarázatukkal és kritikai dolgozataikkal. A zsidó exegézis fénykorszaka alkotásainak tanulmányozása még mai napig nagy haszonnal jár.

Szerző műve kétségtelenül nagyban fog hozzájárulni ahhoz, hogy a zsidóságon kívül álló bibliaexegéták figyelme az eddiginél nagyobb mértékben forduljon a zsidó exegézis termékeire. E fordulat nemcsak Bacher Vilmos a tudományos világban elismert tekintélyénél fogva várható, hanem főképen azon okból, mert műve tömöttsége, világossága és megbízhatósága folytán ezen irodalmi körben minden irányban könnyen és pontosan tájékoztató vezérfonalat képez. Az aránylag csekély terjedelmű munka az egész idevágó nagyméretű irodalom quintessentiája. Előtérben állanak a biztos tények, a fontos problémák. A fejlődés stádiumai, az egyes írók jellemző sajátosságai néhány vonással pontosan és világosan vannak ecsetelve. A szerző szavai mindig találók és villámszerű fényt árasztanak. A bemutatott exegétikus részletek biztos kézzel vannak kiválasztva és az exegéta szellemét minden egyes esetben a leghívebben tükröztetik.

Az előzővel azonos irányú és czélzatú *Bacher Vilmos*

másik műve, mely a héber nyelvtudománynyal foglalkozik[1] és szintén a Winter és Wünsche gyűjteményében jelent meg. E téren is létezett néhány vázlat, melyek vagy más művek keretében tárgyalták e tudomány történetét, vagy önállóan egyikmásik korszakát. A részletes kutatás e disciplinánál különösen szerző munkássága folytán még örvendetesebb lendületet vett mint az exegézisnél. A zsidó irodalom arányaihoz képest a grammatika és lexikográfia történetére vonatkozó önálló művek, kisebb-nagyobb értekezések száma elég tekintélyes. Az ezerfelé szétszórt adatok összegyűjtése, azoknak kritikai megrostálása, rendszeres és módszeres összeállítása, világos és áttekinthető csoportosítása az előttünk fekvő mű érdeme.

A grammatika és lexikográfia történetének kiinduló pontja az önálló exegézis történetének kezdeteivel összeesik. A nagy gáon, Száadja, tevékenysége e téren is vagy talán főképen e téren egész új korszak hajnalhasadása. A héber nyelvtudomány a nevezett gáontól Ábrahám de Balmesig a következő tizenöt fejezetben van ismertetve: Száadja gáon; Jehúda Ibn Koreis; Menáchem ben Szarúk; Dunás Ibn Labrát; Menáchem és Dunás tanítványai; Jehúda ben Dávid Chajjug; Abulvalid Merván Ibn Ganách; spanyol nyelvtudósok a 11. században és a 12. század elején; Ábrahám Ibn Ezra; Kimchi József; Kimchi Mózes és Kimchi Dávid; a tizenharmadik század; a tizennegyedik század; a tizenötödik század; végül külön fejezet van szánva a héber nyelvi ismeretek közvetítése körül a legnagyobb érdemeket szerzett Levíta Elijának és a nagyszabású grammatikusnak Ábrahám de Balmesnek.

A héber nyelvtudomány ismertetése ezekkel fejeztetik be, habár e téren a beállott hanyatlás daczára — különösen ha a maszóra körüli tevékenységet is figyelembe veszszük — az exegétikus irodalmi produkcziót mértékül véve, még jelentékeny alkotásokkal találkozunk az újkor beköszöntése előtt. Azonban kétségtelen, hogy a 16. század második felén túl fekvő nyelvészeti alkotások nagy vonzóerővel nem bírnak.

Szerencsés gondolat a maszóra ismertetése, mely az egész

[1] *Prof. Dr. Bacher W.*, Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Mit einem einleitenden Abschnitte über die Massora. Trier 1892.

mű bevezető fejezetét képezi. A maszóra tényleg a héber nyelvtudomány kezdete és alapja. E rettegett disciplináról, tartalmáról és fejlődéséről, érdeméről és hasznosságáról dióhéjban oly tiszta és érdekes képet nyerünk, mintha nem is a homályosnak és szárazuak tartott maszóráról volna szó. Szerző minden egyes szava telítve van és minden egyes mondat egy-egy fejezet. Az eszmék gazdagsága, a nyelv ereje és a forma szépsége harmonikusan egyesülnek e szakaszban. Ily szépen és velősen a maszóráról még nem írtak.

Az egész művet ugyanazon előnyök díszítik, melyeket az exegézis történetéről kiemeltünk: megbízható, tömött és átlátszó. A héber nyelvtudomány egyes fázisai élesen domborodnak ki szemeink előtt. A héber nyelvtudósok mindegyikének ki van jelölve az a hely, a mely őt e tudomány történetében megilleti. Mindegyiknek viszonya előzőihez és követőihöz, minden egyesnek jelentősége e disciplina fejlődése, sőt még terjesztése szempontjából is, pontosan meg van határozva. E mű igénytelen alakban jelentkező ítéletei és jellemzései széles tanulmányokon, a tények higgadt mérlegelésén alapulnak és nem hiszszük, hogy a főpontokban újabb kutatások által lényegileg változást szenvednének. Ezen, formája és hangja által a szakkörökön kívül álló olvasóközönségre is számító és teljes joggal igényt tartó mű megalkotta a keretet és felállította a szempontokat a héber nyelvtudomány történetének tisztán szakszerű tárgyalására. E tekintetben — ha az egyéni benyomásnak szabad kifejezést adnom — e művet az exegézis ismertetése fölé volnék hajlandó helyezni.

A hatás, melyet az ismertetett két mű a tudományos bibliamagyarázatra és a héber nyelvtan és szótár irodalmára a régi kincsekre való ujólagos figyelmeztetés és azoknak teljes feltárása által gyakorolni alkalmas és kétségtelenül fog is, bizonyára állandó és áldásos lesz. Sok állítás és nézet, melyek az évszázados kézről-kézre adás folytán ősi hagyománynak tekintettek, a régi források tanulmányozása folytán egyéni felfogáson alapulónak fog bebizonyúlni és romba dőlni. A szerző specziális kutatásai több ide tartozó, meglepő példát szolgáltattak már.

A kizárólagos czél e műveknél a zsidó exegézis és a héber nyelvtudomány múltjának feltüntetése. Az exegéták és a nyelvtudósok személyei mellékesek. Ez okból a biográfiai

adatok csak a nélkülözhetetlen pontokra szoríttatnak össze, azokra, melyeknek ismerete a kitüzött czél érdekében szükségesek. A figyelem, az életrajzi adatok közlésével való takarékosság által, kizárólagosan az exegézisre és a nyelvtudományra concentrálódik. És ez a helyes módszer, a mely egyébiránt minden tekintetben érvényesül. A szerző »exact módszere« minden kutatásában oly mintaszerű, hogy arról épen e hetekben Schürer Emil, a »*Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*« czimű munka nagyhírű szerzője, e hidegvérű és minden alkalommal kizárólagosan a tárgy iránt érdeklődő tudósnál meglepő dicsőítéssel emlékezett meg.

Hazánkban is bizonyára számosan érdeklődnek a zsidó exegézis és különösen a héber nyelvtudomány története iránt. E művek olvasása után egyik-másik talán behatóbban kíván foglalkozni ezen szakmákkal, de nem fér az e körbe tartozó munkálatokhoz, a melyek annyifelé vannak szétszórva. Szerző munkái és értekezései azonban, minthogy hazánkban működik és minden tudományos törekvést örömmel támogatni kész, fáradság és költség nélkül megszerezhetők. Hogy némelyeket, kik ezen irodalommal még tüzetesebben nem foglalkoztak, a kereséstől megkiméljek, a következőkben Bacher Vilmos az exegézis és a héber nyelvtudományra vonatkozó munkálatainak lajstromát nyújtom, a melyből egyszersmind az is megtudható, hogy az ismertetett két műben, mely részek alapszanak tisztán a szerző kutatásain. A felsorolás említett czéljánál fogva semmiféle elvhez nem ragaszkodik; a teljességért sem vállalhatok felelősséget.

1. Abraham Ibn Esra's Einleitung zu seinem Pentateuch-Commentar (*Boroszló* 1875).

2. Ábrahám Ibn Ezra mint grammatikus. Adalék a héber nyelvtudomány történetéhez (az orsz. rabbiképző-intézet értesítőjében 1881; magyarúl és németül).

3. Abulvalîd Mervân Ibn Ganâh (R. Jóna) élete és munkái és szentírásmagyarázatának forrásai (u. o. magyarúl és németül 1885).

4. Abulvalîd Mervân Ibn Ganâh szentírásmagyarázatából (u. o. magyarúl és németül 1889).

5. A középkori zsidó vallásbölcsészek szentírásmagyarázata Maimúni előtt (u. o. magyarúl és németül 1892).

6. Die grammatische Terminologie des Jehûdâ b. Dawid Hajjûg. Nach dem arabischen Originale seiner Schriften u. mit Berücksichtigung seiner hebräischen Übersetzer und seiner Vorgänger (*Bécs* 1882).

7. Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abulwalîd Merwân Ibn Ganâh *(Berlin* 1884).

8. Die hebräisch-neuhebräische und hebräisch-aramäische Sprachvergleichung des Abulwalîd Merwân Ibn Ganâh (u. o. 1885).

9. Abulwalîd M. J. Ganâh grammatikája: כתאב אללמע (ediczió. Derenbourg J.-el együtt. *(Páris* 1886).

10. Kimchi József grammatikája: ספר זכרון (ediczió. *Berlin* 1888).

11. Immanuel b. Salomon's Eben Bochan (Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 34. kötet).

12. Ueber die Ibn Balaam's Namen führende Schrift zur hebräischen Laut- und Accentlehre (u. o).

13. Ueber die Abhängigkeit Moses Nakdan's von dem Jehuda Ibn Balaam zugeschriebenen Werke (u. o.)

14. Menachem ben Salomo's »Prüfstein« (Grätz-féle Jubelschrift).

15. Die Saadjanische Übersetzung des Hohenliedes bei Abulwalîd Merwân Ibn Ganâh nebst einigen Bemerkungen zu Merx' Ausgabe derselben (Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 3. évf.)

16. Etymologisirende Worterklärungen bei Abulwalîd M. J. Ganâh (u. o. X. évf.)

17. Salomon Ibn Parchon's Wörterbuch (u. o. 10. és 11. évf.)

18. Abulwalîd Ibn Ganâh und die neuhebräische Poesie (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 36. kötet).

19. Berichtigungen zur Neubauer'schen Ausgabe des Kitâb-alusûl (u. o. 38).

20. Elija Levita's wissenschaftliche Leistungen (u. o. 43. k.)

20a. Elija Levita (Ersch und Gruber: Allgemeine Encyclopädie).

21. Der Massoret Hamuna (Magazin für die Wissenschaft des Judenthums 18. kötet).

22. Varianten zu Ibn Esra's Pentateuch-Commentar (u. o. 19. és 20. kötet).

23. Joseph Kimchi et Aboulwalid Ibn Ganach (Revue des Etudes Juives 6. köt. és külön is).

24. Un abrégé de grammaire hébräique de Benjamin ben Juda de Rome et le Petah Debarai (u. o. 10. k.)

25. Moïse Ha-Nakdan, glossateur de la grammaire de Joseph Kimchi (u. o. 12. k.)

26. Le sent du mot מקרא (u. o. 15. k.)

27. Le commentaire de Samuel ben Chofni sur le Pentateuque (u. o. 15. és 16. köt. és külön is).

28. Ibn Esra en Dreux (u. o. 17. köt.)

29. Une version abrégée de la grammaire de Moïse Kimchi (u. o. 21).

30. Le commentaire sur Job de Samuel ben Nissim d'Alep (u. o.)

31. L'exegèse biblique dans le Zohar (u. o. 22. köt.)

32. Une grammaire hébraïque du Yemen (u. o. 23.)

33. Leben und Werke des Saadjah Gaon (u. o. 24. Fontos és tanúlságos bírálat Harkavy A. ezen legújabb művéről).

Ezek tudtommal Bacher Vilmos e tudományszakok körébe tartozó iratai, melyekből mint gazdag forrásból bő és tiszta ismereteket meríthetni. Bemutatott utolsó műveiben előző ez irányban kifejtett munkásságának mintegy summáját vonja le, midőn a tudomány iránt érdeklődő közönség szélesebb köreivel is tetszetős formában játszi könnyűséggel közli a tudományos fáradozás és évtizedes búvárkodás révén szerzett ismeretek magvát. A zajtalanúl működő tudós ezen újabb irodalmi termékei mély hálára kötelezik a tudományos világot és az elismerés ama szép koszorújában, melyet a magyar tudósnak mindenhol és mindenha készséggel nyújtanak,örökké díszlő virágokat fognak képezni.

Budapest. B. L.

SALAMON IBN GABIROL: KIRÁLYI KORONA.

Csodásak útjaid,
A lelkem tudja azt;
Tiéd, Urunk, a nagyság,
A hatalom, malaszt;
Tiéd a győzelem s a fenség,
Tiéd az uralom s a szentség;
Ki állasz mindenek felett,
Tiéd a gazdagság s a tisztelet.
Tiéid mind a lények,
Kik főnn s alantan élnek:
Hirdetve, hogy maguk mulandók,
Amig Te főnnmaradsz.

Tiéd az őserő, minek
Titokzatos rejtelmét
Ki nem kutatja elménk:
Magas nekünk — nem érti meg.
Tiéd a rejtelem, s te vagy
Az ös-ok és az ös-anyag.
Tiéd a Név, a rejtett,
Mit a tudós se sejthet;
A szent erő hatalma,
Mely e világot
A semminek fölötte tartja;
A tehetség, mi fényre hoz
Mindent, mi mély, titokzatos.
Tiéd a kegy, mit lényeidre
Oly bőven árasztasz lehintve.

Tiéd az üdv, mit őrizel
Annak, ki téged félve tisztel.
Tiéd a négy elem,
Mit föl nem fog dicsszó, sem értelem.
Tiéd az élet,
Mit megszünés nem érhet.
Tiéd a trón, mi főnnen áll
Minden fenség fölött;
Tiéd a lak, a titkos ég
Rejtelmivel födött.
Tiéd a lét, melynek sugáriban
Keletkezék minden, mi van;
S arról beszélünk:
»Árnyában élünk.«
Tiéd a két világ, hol mesgye van
Középütt:
Az első tettre készült,
A második meg szánva
Örök jutalmazásra.
Tiéd a jutalom, mi rejtve
A jámborokra vár, a mennybe;
Az ige erre mondja:
»Láttad, mi jó, elrejtéd hát lakodba.«

Egyetlen vagy:
A zámor magva,
A lét alapja.
Egyetlen vagy:

De egységed rejtelminek
Titkán elámul a tudós —
Mivoltát ő sem érti meg.
Egyetlen vagy:
De egységed se nő, se fogy,
Nem csökken s több se lesz sehogy.
Egyetlen vagy:
De nem minő az egy leszen,
A melylyel ember ad s veszen,
Melylyel magunk
Számlálgatunk —
Mert Téged változás, növés nemérint,
Se név, se jelzés más személykint.
Egyetlen vagy:
Belé bódúlna elmém,
Ha meghatározásodat
Talán megkisérelném.
Ezért lőn elvem:
Vigyázok útaimra, hogy
Ne vétkezzék a nyelvem.
Egyetlen vagy:
Magasztosabb, fenségesebb,
Semminthogy lényegedben
Esést, bukást képzeljenek.
Igy szólunk az igével:
»Az Egy hogy is bukнék el?«

Te létezel:
De fülhallás, se szemlátás nem érint,
Nem illet téged a miért? hol? és [mint?
Te létezel:
De társ nélkül,
Csak egyedül.
Te létezel:
Idő se volt s Te voltál
És hely nekül trónoltál.
Te létezel:
De voltod mélyinek
Titkát ki érti meg?
Az ige is azt kérdezi:
»Oly mély, oly mély, ki értheti?«

Te élsz:
De nem kimért kor óta,
Időnek nincs tudója.
Te élsz: [nyerve,
De életet nem szellem s lélek által

Hiszen Te vagy a lelkek lelke.
Te élsz:
De nem miként az emberek,
A kiknek élte lehelet
S a végök
Nyüvek s féreg.
Te élsz:
Ki titkaidba lát,
Örök gyönyört talált;
Az ige is igyen beszél:
»Az élvez és örökre él.«

Te nagy vagy:
Nagyságod ellenében
Minden nagyság legörnyed
S minden fölény letörped.
Te nagy vagy:
Nagyobb minden eszményinél,
Tündöklőbb minden éginél.
Te nagy vagy:
Nagy minden más nagyság fölött,
Magasan álsz minden dicsszó fölött.

Hatalmas vagy.
Se lényeid,
Se teremtményeid
Között nincs egy se,
Ki tetteidhez foghatót tehetne.
Hatalmas vagy:
Tiéd a végtelen erő,
A változatlan,
Föl nem cserélhető.
Hatalmas vagy:
Fenséged teljiben
Ha gerjed égne is,
Haragod elpihen
S szeliden vár a
Megjobbulásra.
Hatalmas vagy:
Irgalmad égi fénye
Leárad mind a lényre;
Az ige szint' ezt vallja:
»Ez a világ örök hatalma.«

Te fény vagy.
A tiszta lélek fényedet
Szemlélni fogja,

De eltakar szem elől
A bünök foltja.
Te fény vagy:
E létnek rejtve,
De megjelensz Te
A másik létbe;
Mit hirdet az irás igéje:
»Isten leszáll hegyére.«

Magasztos vagy.
Az ész szeme
Beléd tekintene
Epedve, vágyva —
De szól az irás:
»Nem látja,
Csak részedet,
Sohsem egészedet.«

Te vagy csak isten:
Az isteneknek istene.
Minden, mi él, ennek tanúja;
S minden teremtmény
Dicső neved tisztelni megtanúlja.
Te vagy csak isten:
Minden, mi él,
Szolgál, dicsér;
S hatalmadon nem ejt hibát,
Ha mást imád —
Mert vágya mindeneknek,
Hogy téged értsenek meg.
De hát vakok ezek:
A szent Király ösvényire tekintenek,
De hajh az útrul
Letévelyednek rútul;
Ez elmerül pokol-hinárba,
Amannak törbe botlik lába.
Mind azt hiszik, hogy czélhoz érnek,
De biz' hiába küzdenek, remélnek.
Ám nékünk, szolgáidnak,
Világos a szemünk,
A helyes ösvényen
Tovább, tovább megyünk;
S azon haladva,
Se jobbra nem, se balra
Le nem térünk,
Amig királyunk udvarába érünk.
Te vagy csak isten:
A lényeket fenntartja istenséged
S minden, mi van,
Egységed által élhet.
Te vagy csak isten:
Istenséged
Meg egységed,
Örök voltod
Meg lételed
Nem elütő fogalmak,
Mert mindjük egy titkot jelent;
S habár különböző nevek,
»Mind egyre megy.«

Te bölcs vagy.
A bölcseség az élet kútfeje
S belőled eredett,
Az emberi tudás mi hitvány,
Ha összemér veled.
Te bölcs vagy:
Ki megelőztél minden kezdetet,
A bölcseség nálad nevelkedett.
Te bölcs vagy:
De nem tanulva mástól,
Sem idegen tudásból.
Te bölcs vagy:
Kinek a bölcseségibül
Az Akarat eredt ki
Teremtő mesterül;
Amely sugárait tovább ereszti,
S előkerül
A létező a semmibül —
Mikép a fény tovább ered,
Mely elhagyá a szemeket.
Veder nekül
Merít a fény erébül,
S mindent megalkotott
Szerszámok nélkül.
Aztán kivájta,
Aztán faragta,
Aztán tisztitá,
Kivált salakja;
Felhangozék parancsa:
S a semmiség ketté vonult,
A létező összébb tolult,
A félvilág kiboltosult.
A mennyeket araszszal tűzte ki,
A szférák sátorát

Kezével összefűzdeli;
Az ös-erőnek kapcsa
A lényeket
(Mikéntha szönyegek lennének) összetartja;
Hatása elhatol a szélső szőnyegig,
»S a vég-szegély az első kapcsesal összefügg.«
Nagy istenünk,
Ki hat le terved mélyeig?
Ki a sechina fényiből
Egy részt kivől
S abból alkottad égi lényeid:
A szellemek
Magas, remek,
Dicső sorát:
Az angyalok,
E szolgálattevő rajok
Nagy táborát.
A hatalom
Erősi ők,
Uralmadnak
A hősi ők.
Kezükbe kard,
Mi tüzzel ég
S forogva leng,
Akár kerék.
Dologtevők:
Sietnek ők,
Akárhova
Küldöd tova.
Az alkatuk
Gyöngy, s ők maguk
Szent lények ők,
Alsók, felsők,
Külsők, belsők:
S az utaidra néznek ők.
A szent helyről
Jönnek le mind
E szellemek,
A fény örök
Forrásiból
Eredtenek.
Igy lettek
Felosztva
Ezernyi
Csoportba;
Zászlók a
Kezekbe,
Művészi
Irással
Külön mind
Jelezve.
Az egyik rész
Uralkodó,
A másik meg
Munkálkodó.
Itt egy csapat,
Mely jö s megyen,
Siet, szalad
Völgyön, hegyen:
El nem terül,
Ki nem merül;
Látnak magok,
S látatlanok.
Ez lángban kél,
Az fúvó szél,
Ezekbe meg
A víz s a tűz
Vegyültenek.
Ez itt csillám,
Amaz villám.
Minden csoport
Siet, tolong
S a mennybe székelő előtt
Alá omol;
Az égi
Magasba
Lebegnek,
Ezernyi
Csapatba
Ezernyi
Seregben.
Őrjáró
Csoportba
Oszolva,
Ki nappal,
Ki éjjel,
Az őrszakIdőbe
Kijöve.

Dicsérik
Dalolva,
S földig
Hajolva
Az erő-
Övezte
Nagy istent
A mennybe.
Remegve,
Szepegve
Lehullnak.
E szókat
Rebegve:
»Mi áldunk,
Imádunk,
Te vagy nekünk
Az istenünk;
Te alkotál,
De nem magunk,
Mi mind kezed
Müvi vagyunk;
Szolgáid
Vagyunk mi,
Te nemtőnk;
Tanúid
Vagyunk — s te
Teremtőnk!«

Ki hat be, istenünk, müvészetedbe?
Midőn az értelem
Körén fölüli téreken
A dicsnek trónusát emelted,
Ahol fenséged
Honol s rejtelmed.
Ott van mindennek végoka, alapja:
Az ész csak addig jut
S megáll, odáig hatva.
Azon felül
Te egyedül
Magad vagy,
Hatalmad trónusán —
»S odáig nem mehet
Az ember-lény veled.«

Ki az, ki müveid utánozhatná?
Ki trónusod alatt a
Szent tért
Teremtéd,
Oda bocsájtva jámboridnak lelkét,
Akik örök életre rendelvék.
Ki fáradott, ki lankadott,
Az új erőre kaphat ott;
A roskatag erő pihen
E helynek égi üdviben.
E téreken
Oly végtelen
Az üdv, a béke;
Nem ismer véget és határt az:
A túlvilág az,
A túlvilág az!

Zsölyék meg tükrök állanak körül,
A tükröző szinü sereg
Belé tekint, tovább röpül,
Tovább lebeg:
Az istent nézni
S feltünni néki,
Az Úr köré sereglenek.
Ott laknak ők királyuk hajlokába,
Aztán királyuk asztalához állva,
Az ész gyümölcse élveit
Boldog gyönyörrel élvezik:
Királyi élv ez!
Királyi élv ez!
A pihenés ez,
A szent igéret,
Amelynek üdve
Véget nem érhet.
Az ige erre mondja:
»Tej-mézbe folyva,
Áldott a földje,
S ilyen gyümölcse.«

Ki tárja föl rejtelmeid?
Ki alkotál a mennybe fenn
Kamrákat, tárakat,
Melyeknek elmondása is
Iszony, csodálat, rejtelem.
Ez itt az élet terme,
Ez vár tisztára, szennytelenre;
Amott az üdv kamrája,
A megtéröre várva.
Emitt pedig
Kecses patak ereszkedik

Alá: ledőlve
A hitszegőre.
Aztán sivár, kiolthatatlan
Tüzlángban égő vermek,
Melyekbe isten átkozotti esnek.
Amott ezernyi kamara:
Orkán, vihar meg zuzmara,
Fagy, jégeső,
Sivár, kietlen hómező,
Fojtó meleg,
Bomlasztó csermelyek,
Füst, dér, meg fojtó pára,
Felhő, köd vakhomálya.
Mindet készletbe tartod
A magok idejére,
A földre ostorul küldvén le...
De azt, melyet megszentelél,
Országodat, kiméld Te!

Ki fogja fel hatalmadat?
Kinek dicsfényibül
Uj lény-teremtve,
A tiszta éther-fény kidül:
A lét-szirt szirtjiből kifejtve,
A lét-forrásnak medriből eredve.
Reája áradoztatád
A bölcseségnek szellemét —
S a »lélek« névre nevezéd.
Az értelemnek lángoló
Tüzébül igy kiszállva,
Az emberben tüzláng gyanánt
Lobog a lélek lángja.
A testbe szálla
Szolgálatára
S megőrizése végett;
Lángol belül,
De el nem éget.
Mert hát a test a lelki
Tüzből teremtetett:
S a nem-létből a létre kelt —
»És mintegy isten szálla
Belé e tüzi lángba.«

Ki ér el bölcseségedig?
Te, ki a léleknek
Az ismerő-erőt adád;
Tudás a lét-alapja,
Ez hatja át.
Ezért a megszünés hozzá se fér,
S miként alapja, szint' örökre él:
Ez titka, lényege.
A lélek halhatatlan,
Sok ismeret-szerezve,
De vétkeért a meghalásnál is
Nagyobb leend a veszte.
Ha tiszta volt, üdv hull reá
S ujjongva várhat az utolsó napra;
De szennyiben: bolyongni fog,
Reája zúdul, istenünk haragja.
Amig tisztátalan,
Magában ülve,
Bolyongva, üldve
Kivül marad:
Jelentnie
Mi szentet sem szabad;
»A szentélybe be nem mehet,
Mig tisztulás-szaka betelt.«

Ki fizethet Neked jóságodért?
Ki lelket töl a testbe,
Hogy azt életre keltse;
Hogy utadon vezesse
S bajából meg-kimentse.
Agyagból gyúrtad,
Belé a lelket fújtad,
S reá ereszkede
A bölcseségnek szelleme;
Az állattól ez által
Különbözik az ember —
Mer' ezzel
Az ég-magasba szárnyal.
A létben a középre zártad öt,
Te meg felülről
Irányzod tetteit, jól látva öt;
Akármi rejtse el szemed elül,
»Te látod őt kivül, belül.«

Ki érti müködésed titkait?
Szolgálatod kellékeit
A testnek megteremtve mind:
Adál neki szemet,
Hogy lássa annyi szent jeled;
Fület, hogy hallja,
Erőd mi rettenet;

Gondolkozást, amely gyanítva
Tekint be titkaidba;
Ajkat, hogy mondja el Neked
Dicséreted;
Nyelvet, hogy elbeszélje
Dicsérve
A ránk jövőknek
Hatalmadat, erődet —
Amint ma én jövék el,
Szolgád, szolgálódnak fia,
Hogy gyönge tehetséggel
Hirdessem és dicsérjem is
Fenségedet,
Ha csak parányi részben is...
Mert mindez csorba része csak
Tulajdonságaidnak:
Ó mily magasztosak
Főbb elveik,
Üdv mindazoknak,

Kik meglelik.
Ki minderről hall,
Megismer Téged,
Habár nem látja fényed.
De aki nem hallá hatalmad,
Hogy ösmerné fel isten-voltod?
Valóságodra hogy lehetne gondja?
S eszméit hogy irányzaná
Szolgálatodra?
Szolgád ezért merészkedett
Elmondni, Uristen, Neked
Legfőbb dicséreti parányát —
Hogy tán ezért a bünit megbocsátnád:
»Ura kegyelmét
Hogy is nyerné meg ő,
Hacsak nem fő
Dicséretével áll elő?«

Én istenem!
Ugy bánt a bánat és a szégyen,
Amért elődbe léptem,
Noha belátom,
Hogy aminő
Nagy és dicső
Hatalmad,
Oly gyönge, véges,
Az én vétkes
Alantiságom;
Amily mindenható erőd,
Ép annyira
Gyarló vagyok,
Merő hiba:
Amily tökéletes magad vagy,
Az én fogyatkozásom ép olyan nagy.

Te Egy vagy, élsz, hatalmas és örök
[vagy
Te istenünk, te nagy, te bölcs vagy —
Én meg
Rög és féreg;
Csak földi por,
Mit eltipor
Az élet;
Gyalázattal
Teli edény,
Merev kő:
Sehol remény,
Sehol remény!
Muló árnyék,
Tünő felhő,
Fuvó szellő,
Mely elrepül
S meg nem kerül;
Kigyó-méreg,
Hazug lélek;
Oly ferde szív,
Dühvel teli,
Csalást meg bünt
Eszelve ki;
Tekintete
Magasra lát,
Nem türteti
A haragát;
Az ajka oly
Tisztátalan;
Az utja ferde,
A lába egyre
Vakon rohan.
Mi is vagyok?
Mi életem?
Mi is erőm?
Mi érdemem?
Mig élek is,
Semmis vagyok,

Hát még, ha majd
Meg is halok?
A semmiből
Eredve,
A semmibe
Megyek le.
S most ime én
Eléd merészkedém
Durván, vadul,
Orczátlanul;
Eléd hozok
Tisztátalan
Érzelmeket;
Indulatot,
Mi buja kéj
Után eped;
Dagadozó
Vad szenvedélyt,
A lelkemen
Sülyös fekélyt;
Szennyes szivet,
Mely oly merev,
Oly reszketeg;
S e testet itt,
Mely oly beteg,
Oly roskatag
A sok vegyes
Kórság alatt:
Baj jő a bajra,
Föl sohse hagyva.

Nagyvárad. DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

(Vége következik.)

A MÉLYSÉGBŐL.

Boldogságra törtem, jártam a világot,
Szakasztottam mint más, én is sok virágot,
Emberi üdvösség fáján termő bimbót,
Rózsásan mosolygót, a legszebben nyílót —
És lemondón mégis kél a hang szivemben:
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Hízelegve szóló jó barátim voltak,
Telt poharak mellett hűséget fogadtak,
De a nap leszállott — egyedül maradtam,
Sötét gondok útján elhagyva haladtam,
Hüszívű barátot senki ne keressen —
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Bübájos nőalak tűzben égő szemmel
Csábított el aztán hivó szerelemmel:
»Karjaimban élet — mámor az ölemben,
Üdvötadó csókban jőjj elégni vélem«!
Ah a mámor oszlik, üdvöt nem ád ez sem,
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Kincs, szerelem, hüség, földi nagyság fénye,
Minden ami drága, szívnek epedése,
Szomjuhozó lélek remegése, láza
Sebrevaló gyógyszer, tudománynak álma
Nem töröl le könnyet, nem vigasztal engem,
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Őszbe vegyül majdan hajam minden szála,
Bágyadóvá lészen szemeim sugára,
S tán ha egykoron majd czélom előtt állok,
Akkor is ha révbe intenek az álmok —
Azt viszem magammal bucsuzóul innen:
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Óh de nem! nem! mégse! nincs igazság ebben,
El nem alvó érzés van még a szívemben,
Egy van a világon, kincsek kincse, fénye
Mely elől a rémek elvonulnak félre:
A te hited Isten! pajzs a félelemben,
Tudok még szeretni, van a ki szeressen.

Amikor az este elpihentet lágyan
S elviszen magával messze földre vágyam,
Hangot hallok zőngve, búgva mint galambok
Hivogató, kedves, kedvetadó hangok,
Ifjúkori sejtés hangjai szivemben:
Tudok még szeretni, van aki szeressen.

Körülöttem Isten! angyalaid járnak
Jövendőmnek messze, kapukat kitárnak,
Szebb világot látok fényességgel telve
Mintha a romokból uj palota kelne —
Az én Uram áldott, ő tanít meg engem:
Tudok majd szeretni, lesz aki szeressen.

Budapest. KISS ARNOLD.

SÚNEMI SZÉP LEÁNY

(Kir. I. 2. 13—15.)

Csókos ajkad feslő rózsának levele
Korona nincs, mi fölérne vele
Koronának fénye s gyémántja mind a hány
Nincsen olyan drága
Mint nyiló virága
Gyilkos szépségednek Súnemi szép leány!

»Súnemi szép leány adassék énnékem —
Maradjon Salamon a királyi széken.

»Elviszem magammal világ rejtekébe!
Veletek maradjon korona és — béke.

Királyomnak anyja Bathseba Nagyasszony!
Szavad a számomra kegyelmet fakaszszon.
»Hatalmas a Te szód — mondd meg a fiadnak:
Levert pártos ha kér, ily kegyet megadnak.
»Napvilágot nem lát — mondjad — kardom éle:
Hogyha elmehetnék messze innen — Véle.
»Hogyha elmehetnék: el is mennék innen
Súnemi szép leányt engedje elvinnem!«

— Királyi palota márványlépcsőháza —
Kirakott kristálykő tüzében szikrázva,
Rőt czédrustáblázat *ott* a falnak éke
— Tyrusi szobrásznak forró verejtéke —
Itt fürdő szép asszony lágyvonalú teste
Mint szidoni ecset hiven azt kileste.

»Barátságos holdként ki hozzám köszöntesz
Szavaddal szivembe melegséget öntesz,
»S szótlan is oszlatod a királyi gondot:
Megadva kérésed — mielőtt kimondod.
»Jöttödre láttodra szivem vigan riad
Parancsolj s leomlik lábad elé fiad!«

»»Nem parancs szavával — én csak kérni jöttem,
Adná Isten: járjon béke, üdv mögöttem;
»»Udvarod egy gyöngyét, férfiszem bálványát
Békejobb fejében Súnem szép leányát
»»Nőül kéri — tudd meg — egy derék dalia —
Bátyád kéri nőül — Chaggith büszke fia!««

S hogy homloka e szóra elborúl:
Nyájasság sugára arczáról letéved,
Szót nem ejt az ajka, maga elé réved,
Zordonnan néz és hallgat komorúl.
S mikor király hallgat, akkor minden néma,
Még a lég se rezdül — szem is, ajk is béna;
Ott feszeng két fényes ammonita szolga,
Pálmalegyezőnek nincs kezökbe dolga.

— Erről rád ismerek ravasz Adónia
Nagyravágyó anyád nagyralátó fia!
Elhalt király gyöngyét kéred te magadnak —
Hej! mi titkos ösztön szálai ragadnak!?
Nem is, hogy e virág ékesitse ágyad

— A korona néked elrejtettebb vágyad,
Ez, mire áhítasz, fogad erre vásik —
Nem lesz tied sem egyik se másik!
Enyém az a lány, e vonzó földi csoda
Trón mián sem adnám, magáért sem, oda!
Mikor oly merészen koronámat kérte
A földig tiportam — meg nem öltem érte,
Most, adjon szerelem benne igaz hangot
Vagy ravasz elméje forraljon furfangot:
Nem lesz övé az a piros alma
De kivánságaért meglakol. Meghal ma.

»Nem érted föl anyám, asszonyi eszeddel!
Abisagot kérted: koronámat vedd el!
»Kedvesebb Ő nékem
Mint királyi székem
»Ezt az aranypántot előb földhöz vágom
Semmint odaadnám harmatszép virágom!

A nap lement túl a piros bérczen.
Holtan hevert a hős piros vérben
Három kivert eb ottan settenkedett,
Azt várta csak, hogy sötétebb este lett.

DR. HANDLER SIMON.

KÚTFŐK.

242. sz.

Németországi rabbik nyilatkozata a zsidó vallás erkölcstanáról.

Erklärung!

Im Vertrauen auf den Beistand Gottes erklären wir zur Steuer der Wahrheit gegenüber falschen Vorstellungen, die über das Schriftthum und die Sittenlehre des Judenthums verbreitet werden, was folgt:

Die heilige Schrift, welche Gemeingut der ganzen gesitteten Welt geworden ist, bildet die Grundlage für die Lehre des Judenthums.

Auser der heiligen Schrift, welche die »schriftliche Lehre« heisst, besitzt das Judenthum noch eine Religionsquelle, den Talmud, der, weil er ursprünglich nicht niedergeschrieben wurde, die »mündliche Lehre« genannt wird.

Eine andere religionsgesetzliche mündliche Lehre giebt es für das Judenthum nicht.

Der Talmud baut seinen Lehrinhalt auf Grund des biblischen Wortes auf und giebt Allem Raum, was den menschlichen Geist und das menschliche Gemüth beschäftigt. Neben dem Religionsgesetze und der Ethik, welche seine beiden Hauptgebiete sind, haben in ihm Fragen der Weltweisheit, der Naturkunde, der Medicin, der Geschichte, sowie Erzählungen, Gleichnisse, Legenden, Sentenzen und Aenliches Aufnahme gefunden.

Seiner Form nach ist der Talmud mit der Aufzeichnung der Verhandlungen einer gesetzgebenden Körperschaft, in welcher eine Vorlage mit ihren Motiven zur Discussion steht, insofern zu vergleichen, als er die von mehr als 2000 namhaft gemachten Gesetzeslehrern während vieler Jahrhunderte in den Lehrhäusern gepflogenen Verhandlungen aufzeichnet, die verschiedenen, oft widerstreitenden Meinungen neben einander stellt, jede Ansicht, die zu Worte kam, jede Auffassung, die geäussert wurde, in der ganzen Lebendigkeit der Discussion wiedergiebt, und zwar ohne dabei immer zu einer endgültigen Entscheidung zu gelangen.

Der Talmud enthält somit überaus zahlreiche Aussprüche, welche als die Meinungen Einzelner niemals eine bindende Kraft erlangt haben.

Seiner ganzen Anlage nach kann daher der Talmud nur als eine Quellenschrift für die Auffassung des biblischen Wortes und für die Kenntniss, die Geschichte und die Begründung des überlieferten

Religionsgesetzes betrachtet werden. Als eine solche Quellenschrift ist der Talmud zu allen Zeiten von den jüdischen Forschern behandelt worden.

Die Bezeichnung »Akum« bedeutet »Anbeter der Sterne und Planeten« und ist selbstverständlich nicht auf die Bekenner der monotheistischen Religionen anzuwenden.

Die Sittenlehre des Talmuds beruht auf der Bibel und erblickt in folgenden Aussprüchen der heiligen Schrift: »Im Ebenbilde Gottes hat Er den Menschen geschaffen« (Genesis 1,27) »Liebe Deinen Nächsten wie Dich selbst« (Leviticus 19,18) »Liebet den Fremdling« — »Liebe ihn wie Dich selbst« (Deuteron. 10,19 — Leviticus 19,34) das Gebot der allgemeinsten, auf alle Menschen, Juden und Nichtjuden, sich erstreckenden Nächstenliebe.

Im Geiste des Prophetenwortes, das dem in Babylon weilenden Israel zugerufen wurde: »Fördert das Wohl der Stadt, in die Ich Euch geführt habe und betet für sie zu Gott, denn in ihrem Wohle wird Euch wohl sein« (Jerem. 29, 7) wird im Talmud der Grudsatz aufgestellt und von allen Gesetzeslehrern einmüthig zum Gesetz erhoben: »Das Staatgesetz hat im staatsbürgerlichen Leben verbindliche Kraft« (Talmud babli, Baba bathra 54b, 55a u. a. d.). Es ist demgemäss religionsgesetzliche Pflicht, mit der Treue gegen die Religion Gehorsam gegen die Gesetze des Staates zu verbinden.

Die später aus dem Talmud und der nachtalmudischen Litteratur enstandenen Auszüge, wie Jad Hachasaka des Moses ben Maimon, Schulchan-Aruch des R. Joseph Karo und andere Zusammenstellungen, haben niemals für sich allein als masgebend für die Entscheidung gegolten, sondern stets durch das Zurückgehen auf die Quellen ihr Korrektiv erhalten.

Vereinzelte gegen »Akum« gerichtete Aussprüche in Talmud, Schulchan-Aruch und anderen Schriften sind als der Ausfluss einer durch die Zeitverhältnisse herforgerufenen Stimmung und als Akte der Nothwehr zu betrachten, sie waren nur gegen diejenigen Heiden gerichtet, welche Ehre, Leben und Eigenthum des Nächsten nicht schonten. Derartige Aussprüche sind selbstverständlich für das Judenthum durchaus nicht verbindlich.

Allgemein anerkannt und auch in Zeiten der Verfolgung festgehalten ist der Ausspruch des Talmuds: »Die Frommen aller Völker sind der ewigen Seligkeit theilhaftig.« (Tosefta Sanhed. 13, 2.)

Die Sittenlehre des Judenthums erkennt keinen Ausspruch und keine Anschauung an, die dem Nichtjuden gegenüber etwas erlaubt, was dem Juden gegenüber verboten ist.

Die Sittenlehre des Judenthums, die seinen Bekennern heilig ist, die in den Schulen gelehrt und von den Kanzeln verkündet wird, gebietet:

In jedem Menschen das Ebenbild Gottes zu achten, in Handel und Wandel strengste Wahrhaftigkeit gegen Jedermann zu bethätigen, jedes Gelübde und Versprechen, welches irgend einem Menschen, sei er Jude oder Nichtjude, geleistet wurde, als unauflöslich und unverbrüchlich treu zu erfüllen, Nächstenliebe gegen Jedermann ohne Unterschied der Ab-

stammung und des Glaubens zu üben, die Gesetze des Vaterlandes in treuer Hingebung zu befolgen, das Wohl des Vaterlandes mit allen Kräften zu fördern und an der geistigen und sittlichen Vervollkommnung der Menschheit mitzuarbeiten.

Berlin, im Januar 1893.

Die Rabbiner der jüdischen Gemeinde Deutschlands.

Dr. *Ungerleider*, Rabbiner, Berlin. Dr. *I. Bamberger*, Rabbiner, Königsberg. Dr. *S. Magbaum*, Rabbiner, Berlin. Dr. *Israel Hildesheimer*, Rabbiner, Berlin. Dr. *Sal. Cohn*, Rabbiner, Berlin. Dr. *I. Guttmann*, Rabbiner, Breslau. *M. Hirsch*, Oberrabbiner, Hamburg. Dr. *M. Horovitz*, Rabbiner, Frankfurt a. M. Dr. *L. Munk*, Rabbiner Marburg. Dr. *B. Rippner*, Rabbiner Glogau. Dr. *H. Vogelstein*, Rabbiner Stettin. Dr. *K. Werner*, Rabbiner, Danzig. *S. M. Bloch*, Rabbiner, Jarotschin.

I. Adler, Distriksrabbiner, Kitzingen. Dr. *M. Appel*, Stadtrabbiner, Mannheim. Dr. *Aschkanaze*, Rabbiner, Niedersept (Elsass). Dr. *I. Auerbach*, Rabbiner, Elberfeld *L. Auerbach*, Rabbiner Gollub (Westpr.). Dr. *Sg. Auerbach*, Rabbiner, Halberstadt. Dr. *S. Baeck*, Rabbiner, Lissa (Posen). Dr. *B. Baer*, Rabbiner, Graudenz. Dr. *O. Bähr*, Rabbiner, Prenzlau. Dr. *E. Baneth*, Rabbiner, Krotoschin (Posen). Dr. *I. Bassfreund*, Oberrabbiner, Trier. Dr. *M. Berlinger*, Bezirksrabbiner, Braunsbach (Würtemberg). Dr. *Max Biram*, Rabbiner, Hirschberg (Schlesien). Dr. *A. Bloch*, Rabbiner. Sulz u. W. (Elsass.) *I. Bloch*, Rabbiner, Bischeim b. Strassburg (Elsass). Dr. *Ph. Bloch*, Rabbiner der Brüdergemeinde, Posen. *L. Blum*, Rabbiner, Pfalzburg (Lothringen), *A Blumenfeld*, Rabbiner, Schweidnitz (Schlesien). Dr. *A Blumenthal*, Rabbiner. Ratibor (Oberschlesien). Dr. *I. Braun*, Rabbiner, Pr. Stargard. *H. Braun*, Rabbiner, Schneidemühl. *M. Broh*, Rabbiner, Obornik. *I. A. Buttenwieser*, Rabbiner der Israelitischen Religionsgesellschaft, Strassburg (Elsass). *H. Caro*, Orts- u. Kreisrabbiner, Loebau (Westpreussen). *E. Chaim*, Rabbiner. Znin (Posen). Dr. *S. Cohdowski* Rabbiner, Oels (Oberschlesien). *S. H. Cohn*, Rabbiner, Zirke (Posen). Dr. *A. Cohn*, Distriktsrabbiner, Ichenhausen (Bayern). Dr. *F. Cohn*, Rabbiner, Bonn. Dr, *I. Cohn*, Rabbiner, Burgkunstadt (Bayern). Dr. *I. Cohn*, Rabbiner, Kattowitz (Oberschlesien). Dr. *I. Cohn*, Rabbiner, Wreschen (Posen). Dr. *T. Cohn*, Rabbiner, Potsdam. Dr. *E. David*, Hannover (gewählt zum Rabbiner von Düsseldorf). *L. David*, Rabbiner, Lautenburg (Westpreussen). Dr. *M. Dessauer*, Herzoglich S. meiningenscher Landrabbiner, Meiningen. Dr. *H. Deutsch*, Distrikts-Rabbiner, Burgpreppach (Bayern). Dr. *I. Deutsch*, Rabbiner. Sorau (Schlesien), Dr *M. Dienstfertig*, Rabbiner, Kottbus. *H. L. Dreyfuss*, Rabbiner, Zabern (Elsass). *I. Dreyfuss*, Rabbiner, Brumath (Elsass), Dr. *A. Eckstein* Distriktsrabbiner, Bamberg. Dr. *B. Einstein*, Rabbinatsverweser , Laupheim, Württemberg. *M. Ellguther*, Prediger, Neisse. Dr. *B. Elsass*, Rabbiner, Landsberg a. W. Dr. *S. Eppenstein*, Rabbiner. Briesen (Westpreussen). Dr. *I. Eschelbacher*, Bezirksrabbiner, Bruchsal (Baden). Dr. *F. Feilchenfeld*, Landrabbiner, Schwerin

(Mecklenburg). Dr. *W. Feilchenfeld*, Rabbiner der Synagogengemeinde, Posen, Dr. *S. Fessler*, Rabbiner, Halle a. S. Dr. *S. Flaschner*, Rabbiner, Bernburg (Anhalt). Dr. *A Frank*, Rabbiner der Synagogengemeinde, Cöln. Dr. *S. Freund*, Rabbiner, Görlitz. Dr. *S. Fried*, Bezirksrabbiner, Ulm (Württemberg). *S. Friedeberg*, Rabbiner der Kreis-Synagogengemeinde, Tilsit. Dr. *B. Friedmann*, Rabbiner, Grätz (Posen). Dr. *Friedmann*, Rabbiner Lubnitz (Schles.). Dr. *M. Ginsburger*, Rabbiner, Sulz Gebweiler (Els.). *Goldmann*, Kreisrabbiner, Eschwege (Hessen). Dr. *I. Goldschmidt*, Rabbiner, Offenbach am Main. Dr. *S. Goldschmidt*, Rabbiner, Kolberg. Dr. *S. Goldschmidt*, Rabbiner, Königshütte (O.-Schlesien). Dr. *A. Goldstein*, Rabbiner, Mutzig (Elsass.) Dr. *V. Gabrowski* Rabbiner, Konitz (Preussen). Dr. *S. Gronemann*, Landrabbiner. Hannover. *M. Gross*, Rabbiner, Fraustadt (Posen). Dr. *H. Gross*, Distriksrabbiner, Augsburg. *A. B. Grünbaum*, Distriksrabbiner. Ausbach (Bayern). Dr. *E. Grünbaum*, Bezirksrabbiner, Landau (Pfalz). Dr. *K. Grünfeld*, Rabbiner, Bingen. *S. Grünfeld*, Rabbier und Prediger, Pasewalk (Pommern). *I. Guggenheim*, Rabbiner, Saarunion (Elsass). Dr. *M. Guttmann*, Rabbiner, Culm (Westpreussen). Dr *S. Hahn*, Rabbiner, Stolp (Pommern). Dr. *D. Hannover*, Rabbiner, Wandsbeck. Prof. *Ph. Heidenheim*, Rabbiner der Stadt Sondershausen. Dr. *I. Heilbronn*, Bezirksrabbiner, Weikersheim (Württemberg). Dr. *A Heppner*, Rabbiner, Koschmin (Posen). *M. Herz*, Rabbiner, Göppingen (Würtemberg). Dr. *H. Hoffmann*, Rabbiner, Neustettin (Pommern). Dr. *I. Horowitz*, Oberrabbiner, Crefeld. Dr. *I. Hulisch*, Rabbiner, Herford (Westfalen). Dr. *M Jacobson*, Rabbiner, Gnesen (Posen). Dr. *H. Jaffé*, Rabbiner Myslowitz, Dr. *M. Janowitz*, Rabbiner, Dirschau. Dr. *H. Janlus*, Rabbiner, Aachen. Dr. *E Josephson*, Rabbiner. Lauenburg. Dr. *L. Kahn*, Rabbiner Wiesbaden. *L. Kahn*, Bezirksrabbiner Heilbronn. Dr. *Knoller*, Rabbiner, Breslau. Dr. *I. Kohn*, Rabbiner, Inowrazlaw (Posen). Dr. *M. Kopfstein*, Rabbiner, Beuthen. Dr. *H. Kottek*, Rabbiner, Homburg v. d. H. Dr. *M. Krakauer*, Rabbiner, Leobschütz (Schlesien). Dr. *I. Kroner*, Seminardirektor, Hannover. Dr. *Ph. Kroner*, Rabbiner und Religionsschuldirigent der Gemeinde »Bne Brith«, Berlin, früher Kgl. Landesrabbiner der Bezirke Ostfriesland und Osnabrück. Dr. H. *Kussnitzky*, Rabbiner, Bayreuth. *I. Labazynski*, Rabbiner Borek (Posen). *M. Landau*, Rabbiner, Raschkow (Posen). Dr. *W. Landsberg*, Bezirksrabbiner, Kaiserslautern. *Laupheimer*, Buchau-Buttenhausen (Würtemberg). Dr. *L. Lazarus*, Rabbiner, Cöln. *Z. Lazarus*, Rabbiner Westhofen. Dr. *D. Leimdörfer*, Prediger am Israelitischen Tempel, Hamburg Dr. *B. Levi*, Rabbiner, Giessen (Hessen). *N. Levy*, Oberrabbiner, Altkirch (Elsass). *I. Levy*, Rabbiner, Oberehnheim (Elsass). *S. Levy*, Rabbiner, Schirrhofen-Bischweiler (Elsass). Dr. *I. Levi*, Rabbiner, Alzey (Hessen). *M. Levy*, Rabbiner, Weissenburg (Elsass). Dr. *A. Lewin*, Stadt- u. Bezirksrabbiner, Freiburg (Baden). *M. Lewinger*, Prediger, Bremen. Dr. *Lewinsky*, Landrabbiner, Hildesheim. Dr. *M. Littmann*, Rabbiner, Elbing (Pr.) Dr. *I. H, Löb*, Rabbiner, Ramitsch (Posen). Dr. *Löwenmayer*, Rabbiner Frankfurt a. O. Dr. *L. Löwenstein*, Bezirksrabbiner, Mosbach (Baden), Dr. *A Lö-*

wenthal, Rabbiner, Tarnovitz (Ober-Schlesien). Dr. *I. Loewy*, Landrabbiner, Birkenfeld, (Oldenburg). Dr. *D. Mannheimer*, Grossherzoglich Oldenburgischer Landrabbiner, Oldenburg. Dr. *I. Mayer*, Bezirksrabbiner, Zweibrücken (Bayern). Dr. *Mayer* Bezirksrabbiner, Bühl (Baden). *B. Meyer*, Rabbiner der Cultus-Gemeinde in Lauterburg, (Elsass). *S. Moock*, Oberrabbiner, Mühlhausen (Elsass). Dr. *I. Mühlfelder*, Rabbiner, Chemnitz. Dr. *I. Müntz*, Rabbiner, Berent (Westpreussen). Dr. *L. Münz*, Babbiner, Kempen (Posen). Dr. *W. Münz*, Rabbiner, Gleiwitz (Oberschlesien). Dr. *N. Netter*, Rabbiner, Buschweiler (Elsass). Dr. *V. Nordheimer*, Rabbiner, Schwetz (Westpr.). Dr. *Neubürger*, Stadt- u. Distriktsrabbiner, Fürth (Bayern), zugleich Verweser des Distriktsrabbinates Baiersdorf und des Distriktsrabbinates Hagenbach. Dr. *M Olitzki*, Rabbiner, Allenstein (Preussen). Dr. *G. Oppenheim*, Rabbiner, Landau (Bayern). Dr. *M. Peritz*, Rabbiner. Liegnitz. Dr. *I. Perles*, Rabbiner, München. Dr. *G. Perlitz*, Rabbiner, Nakel (Posen). *E. Picard*, Rabbiner, Randegg (Baden). Dr. *L. Pick*, Rabbiner, Pyritz. Dr. *Pick*, Rabbiner, Marienburg (Preussen). Dr. *R. Plaut*, Rabbiner Frankfurt a. M. Dr. *E. Plessner*, Rabbiner, Ostrowo (Posen). Dr. *N. Porges*, Rabbiner, Leipzig. Dr. *I. Prager*, Landrabbiner, Cassel. Dr. *Rahmer*, Rabbiner, Magdeburg. Dr. *M. Rawicz*, Bezirksrabbiner, Schmieheim (Baden) Dr. *S. Richter*, Rabbiner, in Filehne (Posen) Rabbiner *E. Roller*, Schsriftsteller, Dambach (Elsass). Dr. *I. Rosenberg*, Rabbiner, Thorn. Dr. *M. Rosenstein*, Rabbiner, Graudenz. Dr. *L. Rosenthal*, Rabbiner, Breslau. Dr. *L. A. Rosenthal*, Rabbiner, Rogasen (Posen). Dr, *A. Rosenzweig*, Rabbiner, Berlin. *M. Rothschild*, Prediger, Dortmund. Dr. *G. Rülf*, Landesrabbiner, Braunschweig. Dr. *I. Rülf*, Rabbiner der Kreissynagogengemeinde, Memel. Dr. *S. Saafeld*, Grossherzoglich hessischer Rabbiner, Mainz. Dr. *A. Salvendi*, Distriktsrabbiner, Dürkheim a. H. Dr. *M. Salzberger*, Rabbiner, Erfurt. Dr. *M. Salzer*, Gr. Sächs. Landrabbiner, Stadtlengsfeld (Sachsen-Weimar). Dr. *L. Samter*, Rabbiner der Synagogengemeinde, Grünberg (Schlesien). Dr. *N. Sandler*, Rabbiner, Schwedt in der Mark. Dr. *L. Schik*, Rabbiner, Zempelburg (Westpreussen). Dr. *S Schiffer*, Rabbiner, der Israelitischen Religionsgesellschaft, Karlsruhe (Baden). *L. Schlessinger*, Bezirksrabbiner, Bretten (Baden). Dr.. *M Schlesinger*, Rabbiner, Pinne (Posen). Dr. *Ph. Schönberger*, Rabbiner Nordhausen, *S. H. Schüler*, Rabbiner, Bollweiler (Elass), Dr. *A Schwarz*, Rabbiner, Karlsruhe (Baden). Dr. *C. Seligmann*, Rabbiner, Hamburg. Dr. *B. Seligkowitz*, Rabbiner, Cöthen (Anhalt). Dr. *Selver*, Rabbiner, Darnstadt. Dr. *M. Silberstein*, Stadt- uud Bezirksrabbiner, Wiesbaden, Dr. *M. Singer*, Rabbiner, Coblencz. Dr. *H. Sondheimer*, Bezirks- und Conferenzrabbiner, Heidelberg. Dr. *M. Staripolsky* Rabbiner, Quatzenheim (Elsass). Dr, *M. Steckelmacher*, Conferenz- und I. Stadtrabbiner, Mannheim (Baden). Dr. *A. Stein*, Rabbiner, Worms. Dr. *S. Stein*, Distriktsrabbiner, Schweinfurt (Bayern). *I. Stern*, Rabbiner, Strelno (Posen). Dr. *M. Stern*, Rabbiner, Kiel. Dr. *Stiebel*, Rabbiner. Strasburg in Wstpr. Dr. *Stier*, Rabbiner, Berlin. Dr. *D. Stössel*, Rabbiner, Stuttgart. *I. Strauss*, Kreisrabbiner, Rothenburg a. F. Dr. *A. Tawrogi*, Rabbiner, Kreuznach. Dr. *I. Theodor*, Rabbiner. Bojonowo (Posen). Dr. *L. Treitel*, Rabbiner, Karlsruhe (Baden). *A. Ury*, Oberrabiner von Lothringen, Metz. *S. Waelder*, Rabbiner, Schönlanke. *B. Wahl*, Rabbiner, Schlettstadt (Erlass) *I. Weil*, Oberrabiner von Oberelsass, Colmar. *I.* Weil, Oberrabbiner, von Strassburg i. E. und der Unterelsass. Dr. *E. Weill*, Rabbiner in Fegersheim (Elsass). *M. Weinberg*, Rabbiner, Insterburg. Dr. *L. Weingarten*, Bezirksrabbiner, Ems. Dr. *S. Wesse*. Landesrabbiner, Dessau. *M. Wimphen*, Rabbiner, Maursmünster i. E. Dr. *I. Winter*, Rabbiner, Dresden. *L. Wissmann*, Distriktsrabbiner, Schwabach (Bayern). *I. Wittelshöfer*, Rabbiner, Floss (Oberpfalz). Dr. *A. Wolf*, Rabbiner, Haigerloch (Sigmaringen). Dr. *Wolfsohn*. Rabbiner, Stargard i. Pomm. Dr. *L. Wreschner*, Rabbiner. Samter (Posen). *I. M. Wurmser*, Rabbiner, Chann i. E. Dr. *B. Ziemlich*, Rabbiner, Nürnberg. Dr. *S. Carlebach*, Rabbiner, Lübeck. Dr. *M. S. Zuckermandel*. Rabbiner, Pleschen.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Brann M.*, Geschichte der Juden und ihrer Literatur. Für Schule und Haus. Theil I: Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. *Boroszló*, 1893. — *Meisel W. A.*, Sechuth Aboth. Homilien über die Sprüche der Väter zur erbauenden Belehrung über Beruf und Pflicht des Israeliten. 2. kiadás. *Boroszló*. — *Schwarz A.*, Die dreifache Bestimmung des jüdischen Gotteshause (hitszónoklat). *Karlsruhe*, 1893. — *Cserhalmi Hecht Irén:* A franczia romanticismus a magyar drámairodalomban Budapest. 1893.

Rabbi-felavatás. Az orsz. rabbiképző-intézetben f. évi január hó 30-án dr. Diamant Gyula, dr. Goldschmied Lipót és dr. Rudolfer Antal a megelőző vizsgálatok alapján rabbikká lettek avatva. Dr. Goldschmied Mysslitzben (Morvaország) lett rabbivá választva.

Héber havi folyóirat. *Bader G.* a megszünt »Haibrijja« helyett »Hassáron« czímmel új héber folyóiratot indít meg Krakóban, mely a zsidó irodalom összes ágait fogja felölelni. Az első szám márczius hóban jelenik meg.

»Hamagid.« E héber hetilap, amely újabb időben Krakóban jelenik meg, f. évi hatodik számának első vezérczikkében ismét a hazai zsidóság ügyeivel foglalkozik. A kormány egyházpolitikai javaslatainak és az azok ellen a kath. klérus részéről folytatott agitácziónak ismertetése után áttér a hazai orthodoxiának a receptio ellen kifejtett működésére. A »Hammagid« nem képes megérteni, hogy a mi orthodoxaink mi okból ellenzik a saját vallásuk egyenjogusítását. E ténykedésre, a mely fölött *»titokban sir lelkünk«*, más magyarázatot nem tud, mint azt, hogy a zsidók már Egyiptomban is ellenezték a szabadságot. A héber czikkirónak igaza lehet, mert a zsidók mégis kivonúltak Egyiptomból és a hazai orthodoxia szintén hajlandó már a receptiót elfogadni. A »Hammagid« bizonyára örömmel fog e változásról értesülni. Egyébiránt érdekesnek és jellemzőnek tartjuk, hogy a héber hetilap a felekezeti béke és egyenjoguság szempontjából és egyéb okokból még a polgári házassággal is meg tud barátkozni. A vezérczikkíró végül — mint már többször — a hazai orthodoxok békétlenkedő és szektáskodó tetteit rójja meg.

TÁRSADALOM.

A RECEPTIÓ S A POLGÁRI ANYAKÖNYV.

Mint előre látható volt, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium költségvetésének tárgyalása alatt a képviselőházi vita, mely már napok óta folyik, tisztán a valláspolitikai kérdések körül forog. Megadta arra az impulsust gr. Csáky miniszter önmaga nagyhatású beszédével, melylyel a vitát úgyszólván megnyitotta. És nem csekély tápot nyert a megindult szóáradat az által, hogy az említett költségvetés tárgyalásának kezdetével összeesett azon feliratok közzététele, melyeket Magyarország püspöki kara f. évi február hó 28-ától márczius hó 4-éig folytatott tanácskozásai eredményeképen a királyhoz és a kormányhoz intézett.

Az orsz. képviselők ép úgy, valamint a püspöki kar, elmélkedéseik tárgyává teszik a kormány teljes valláspolitikai programmját. Szólnak a vegyes házasságokból származó gyermekek vallási hovatartozásáról, az izraeliták receptiójáról, a polgári anyakönyvekről, a vallás szabad gyakorlatáról és a polgári házasságról. Mindezek közül azonban minket, mint vallásfelekezetet, csak »az izraelita vallás« és a »polgári anyakönyvek« tárgyában beterjesztendő törvényjavaslatok érdekelnek közelebbről, minélfogva csak e kettőről kívánunk tüzetesebben szólni, anélkül azonban, hogy a kormány programmja egyéb pontjainak jelentőségét alábecsülni akarnók.

1. A »törvényjavaslat az izraelita vallásról«, mint e folyóiratban már jelezve volt, teljesen elkészült és Ő Felségének előleges jóváhagyásával is el van látva. *Három* szakaszból áll. Az *első* kimondja, hogy az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik. A *második* rendeli, hogy az izraelita vallásról a keresztény hitre s a keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérés tekintetében azok a szabályok

bírnak érvénynyel, melyek az 1868. LIII. t.-cz. 1—8 §§-aiban és ugyanazon törvény 14. §-ában foglaltatnak. A *harmadik* szakasz végül a törvény végrehajtásával a miniszteriumot bízza meg.

A püspöki kar, a mely ezt a törvényjavaslatot ismeri, annak *második* szakaszát kifogásolja, s azt jelenti ki a kormányhoz intézett emlékiratában, hogy oly törvényjavaslatba, amely a zsidóvallásról a keresztény hitre, s a keresztény hitről a zsidóvallásra való áttérést az 1868: LIII. t.-cz. szerint fogná szabályozni, bele nem egyezhet. Az ellenzés okát azonban a főpapok egy szóval sem érintik, és ennélfogva merjük hinni, hogy tolerálni fogják a vallásunk és a többi »bevett« vallás közötti viszonosságot és jogegyenlőséget, mely a szomszéd Ausztriában is fenáll, ha a képviselőház által megállapított törvényjavaslat majd a főrendiházban kerül tárgyalás alá.

Ha a törvényjavaslat az 1868: LIII. t.-cz.-nek az áttérésre vonatkozó idézett §§-ait terjesztené ki csupán vallásunkra, akkor részünkről azt még legalább ugyanazon törvény 23. §-ával tartanók kiegészítendőnek, mely szerint »különböző vallásfelekezetűek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi célokra vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő«. A fővárosban és a vidéken is több helyen alkalmazták ezt a törvényes intézkedést felekezetünkre eddig is, de tudunk számos esetet, melyben hitrokonaink jogos igénye, a törvény azon szigorú magyarázata folytán, hogy annak intézkedései csak a »törvényesen bevett« felekezetekre vonatkoznak, nem érvényesülhetett. Nem kívánunk kegyelmet, nem akarunk függni a hatóságok jóindulatától: a törvény biztosítsa azt részünkre, a mire a jogegyenlőség elvénél fogva igényt tarthatunk. — Bízzunk a felekezetünkhez tartozó orsz. képviselőkben, hogy a törvényjavaslatnak ezen netáni fogyatékán majd segítenek egy beterjesztendő indítványnyal, mely kétségtelenül elfogadásra fog találni.

II. A polgári anyakönyvvezetés behozatala leginkább nyugtalaníthatja valamennyi felekezet közül a zsidóságot. A keresztény felekezeteknél mindegyik anyakönyvi eset papi functiót igényel. A pap keresztel, a pap esket, a pap temet; ezen functiókat végezni fogja a pap akkor is, ha *polgári* anyakönyvek lesznek, és így a stólájától el nem esik. Nem így a rabbi,

a kinek személyéhez vallástörvényeink által semmiféle functió kötve nincsen, és a ki még az anyakönyvi intézmény mostani kezelését is csak kormányrendeletnek köszönheti.

Habár tehát vallásunk leginkább károsodik a polgári anyakönyvek behozatala által, mégis örömmel üdvözöljük ezen intézmény behozatalát, mert nem zárkózhatunk el annak elismerése elől, hogy a polgári anyakönyvvezetés a családi állás érdekeit megfelelőbben lesz képes biztosítani mint a mostani állapot, midőn az anyakönyvek vezetése a felekezetekre van bízva.

A püspöki kar emlékiratában felvetett azon kérdésre: lesznek-e megbízhatók a polgári közegek, kik mint nem közvetlen tapasztalásból szóló tanúk (testis oculatus) nem fognak eljárni hivatalukban úgy, mint a lelkészek járnak el? — határozott »igen«-nel kell felelnünk. Biztosítékot látunk erre egyrészt az anyakönyvvezető qualificatiójában, másrészt és főleg pedig az anyakönyvezés módjában, melyet — mint biztos forrásból hírlik — a terjedelmes, *mintegy 70 szakaszra terjedő törvényjavaslat megállapít.*

Értesülésünk szerint *az ország területe anyakönyvi kerületekre fog beosztatni, s mindegyik terület számára az anyakönyvvezetőt a főispán nevezi ki. Több község egy anyakönyvi kerületté lesz egyesíthető, s viszont egy község vagy város több anyakönyvi kerületre lesz felosztható. Bármely vallás papja az anyakönyvvezetői tisztségtől ki lesz zárva, s csak oly egyén lehet majd anyakönyvvezető, a ki hat gymnasiumi osztályt végzett, vagy ennek megfelelő képzettséggel bir.* Ez a qualificatió tehát tulhaladná azt a képzettségi fokot, a mely az eddigi felekezeti anyakönyvvezetőktől megkivántatott, és igy nem lehet tartani attól, hogy az állami anyakönyvvezetők a törvényeket és kormányrendeleteket legalább is annyi értelmiséggel nem fogják alkalmazhatni, mert azt eddig a felekezeti közegek tették.

Még inkább lesznek azonban képesek az anyakönyvek helyes kezelését biztositani — mint már fentebb érintettük — azon szabályok, melyek a polgári anyakönyvvezetésre nézve megállapíttatni fognak.

A püspöki kar nagy súlyt helyez arra emlékiratában, hogy a lelkészek mint »közvetlen tapasztalásból szóló tanuk (testis oculatus)« járnak el hivatalukban. A tapasztalat bizonyítja azonban, hogy ez a körülmény az anyakönyvvezetés he-

lyességét biztosítani képes nem volt. Miként történik pl. ez idő szerint egy születési eset anyakönyvelése? A lelkész látja ugyan a keresztelésekor az ujszülöttet, de a születési esetet annak a bemondásai szerint iktatja az anyakönyvbe, a ki a gyermeket a keresztelésre hozta. A rabbihoz a születési esetet bejelentő egyén még az ujszülöttet sem hozza el. A bejelentésnek rendszerint irásbeli nyoma nem marad, és a bejegyzés az anyakönyvbe csupán a rovatok kitöltése által történik, a nélkül, hogy az adatok helyességét, csak a bejegyző lelkész is aláirással igazolná. Ha azután évek mulva kitünik, hogy a bejegyzett adatok valótlanok, gyakran sem a bejelentő, sem a bejegyző ki nem puhatolható. A vallás és közoktatásügyi ministerium irattárából bárki meggyőződhetik arról, hányszor jegyezték be rosszul, és mennyiszer mulasztották el egyáltalán bejegyezni a lelkészek azokat az eseteket, a melyeknél »közvetlen tapasztalásból szóló tanuk« voltak.

A polgári anyakövvezetésnél mindez, meg nem történhetik. A törvény megállapitja azokat a személyeket, a kik az anyakönyvi eseteket bejelenteni kötelesek és ha a bejelentő előadása ellen a legkisebb aggály felmerül, akkor az anyakönyvvezető a bejelentés valóságát kutatni köteles. *A polgári anyakönyvek nem lesznek rovatosak, hanem jegyzőkönyvek alakjában fogják a bejelentett eseteket tartalmazni*, mely jegyzőkönyvek egymásutáni sorrendben folyó számokkal lesznek ellátva. A jegyzőkönyv az előirt alakban veendő fel és abban a törvény által megjelöltetni rendelt ténykörülmények lesznek feljegyzendők. — Mindegyik jegyzőkönyvet a bejelentő fél, a netáni szükséges azonossági tanuk és az anyakönyvvezető irják alá.

Igy örökké megmaéad magában az anyakönyvben nyoma annak, ki volt az illető esetnek bejelentője s ki annak bejegyzője. *Megszűnik a lehetősége annak, hogy az anyakönyvvezető egy nála bejelentett esetet be ne jegyezzen, mert a bejelentő el nem távozhat, mig a bejelentett esetről az anyakönyvbe bevezetett jegyzőkönyvet alá nem irja.* És e mellett az anyakönyvi esetnek jegyzőkönyvi alakban való bejegyzése még jobban biztositja az intézmény helyes kezelését is, mint a rovatos anyakönyv, mert utóbbinál gyakran a rovatok helytelen beosztása sem engedi a teljes szöveg bevezetését és történnek ennélfogva most rövidítések, melyek nem gyéren már visszaélésekre vezettek.

A mondott előnyökön felül a polgári anyakönyvvezetés

megszünteti mindazon konfliktusokat, mnlyekbe most az állam ezen intézményből kifolyólag a felekezetekkel jut. Ily konfliktusokat nemcsak az »elkeresztelési esetek«, hanem rabbijaink is szoktak előidézni, mint azt egy nem rég történt eset igazolja.

A körülmetéletlen izraelita fiugyermeknek anyakönyvelése — köztudomású dolog — ugyanazon szabályok szerint eszközlendő, melyek a nazarenusok gyermekeinek anyakönyvelésére nézve lettek a miniszterium által megállapítva. Mindegyik esetben a polgári hatóság köteles a szülőkkel a születési esetről jegyzőkönyvet felvenni, s ezen jegyzőkönyv az izraolita szülők körülmetéletlen fiugyermekére vonatkozólag az illetékes rabbihoz, a nazarénusra nézve pedig azon felekezet lelkészéhez, melyhez előbb az illető nazarénus szülő tartozott, teendő át hivatalosan anyakönyvezés végett.

Nincs rá eset, hogy egy keresztény lelkész hatósági megkeresésre egy születési esetnek anyakönyvi bejegyzését megtagadja, *csak a már bejegyzett lélek kiadása ellen szabódik.* Tudtunkkal eddig a rabbik — szervezeti álláspontjukra való tekintet nélkül — szintén bevezették felső hatósági rendeletre anyakönyveikbe a körülmetéletlen gyermek születési adatait a »jegyzet« rovatba iktatott azzal a megjegyzéssel, hogy az illető fiú a szülők ellenzése következtében körülmetélve nem lett. Miután azonban évtizedeken át ezt a gyakorlatot követték, nem rég egy kongresszusi alapon álló tekintélyes izraelita hitközség tudós rabbija azt jelentette ki, hogy a miniszteri rendeleten alapuló hatósági megkeresésnek eleget nem tehet, mert egy körülmetéletlen fiúgyermek születési esetének anyakönyvi bejegyzését a zsidó vallás hitelveibe (dogmáiba) ütközőnek tartja. Ennek folytán az ügy ujból a ministeriumhoz felterjesztetvén, gr. Csáky minister csak nem régiben az illető tudós rabbit felszólitandónak rendelte, hogy *azon zsidó hitelveket, melyek izraelita szülőktől származó, de ezeknek ellenzése folytán körül nem metélt fiú gyermeknek az izraelita születési anyakönyvekbe való bejegyzését tiltják, szószerinti szövegükben és a forrásra való hivatkozással mutassa be,* hogy azokat illetékes fórum által felülvizsgáltathassa, s az eredményhez képest intézkedhessék.

Erre szükség nem lesz, és a rabbi nézete vallása dolgában érintetlenül marad, ha az állam veszi át az anyakönyvek vezetését.

A mint azonban tudjuk, rabbijaink igen tekintélyes részét

nyugtalanítja a polgári anyakönyvek behozatala. Attól félnek, hogy a polgári anyakönyvvezetés életbelépésével a rabbik azon positiója, melyet számukra az 1885. évi 1924. eln. sz. a. és az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott kultuszministeri körrendeletek teremtettek, megdől. Ettől ne tartsanak már azon egyszerű oknál fogva sem, mert a mostani anyakönyvek a rabbik őrizete alatt maradnak és így az állam érdeke már hadkötelezettségi szempontból is megköv teli, hogy az anyakönyvvezető rabbi biztosított állásában legalább még 25 éven át megmaradjon. Csak a bejegyzési dijak forognak veszélyben, melyektől a rabbik — ha a polgári anyakönyvvezetés kezdetét veszi — elesnek.

Eltekintve ettől, biztosíthatjuk a kétkedőket, hogy a *fentidézett körrendeletek szerzői a rabbik érdekeit éber figyelemmel kisérik* és az általuk megvetett szilárd alapot, melyen hitközségeink most ismét fejlődésre indulnak, esetleges támadási kisérletek ellen sikeresen megvédeni képesek lesznek.

Egész bizalommal nézünk tehát ugy a receptió, mint a polgári anyakönyv behozatala elé, mely utóbbi legjobb esetben csak a közigazgatás államositása után fog országszerte életbe lépni. Mindkét törvény kiinduló pontját képezheti egy ujabb iránynak, melyben felekezetünknek még számos elhanyagolt közös érdeke s ügye lesz összpontosítható.

* * *

TUDOMÁNY.

EZRA HA-SZOFÉRROL.

Ezra könyve legnehezebb részeinek egyike tagadhatatlan a 4, 7—24. fejezet.

Itt az áll, hogy Artachsaszta királyhoz izenet érkezett, mely szerint a zsidók, a kik *tőle* Jeruzsálembe érkeztek, e villongó és gonosz város felépítésén, falainak megerősítésén és alapzatainak kijavításán igyekeznek. Továbbá mekkora veszély fenyegeti a birodalmat, ha Jeruzsálem megerősítése meg nem akadályoztatik. Mire Artachsasztra király kiadta a parancsot, hogy a megerősítés félbeszakítandó, míg új rendelet nem jön tőle.

Itten mindenekelőtt felötlő: Mely perzsa királyt kell értenünk *Artachsaszta* alatt? Josephus szerint Kambysest, az ujabbak szerint Pseudo Smerdist, Darius Hystaspis elődjét. Ezen nézet bizonyítékául az szolgáljon, hogy Artachsaszta sehogy sem lehetett Cyrus közvetlen utódja: Kambyses, mivel a 6. vers szerint ő előtte egy Ahasveros nevű király uralkodott, de igenis Darius Hystaspis közvetlen elődje, a mint ez a 24. versből kitünik. Tehát el kellene fogadnunk, hogy Ahasveros nem más, mint Kombyses és az ebben a fejezetben említett Artachsaszta Pseudo Smerdis, a ki még nem uralkodott egész 8 hónapig.

Grätz szerint Artachsaszta alatt, mint mindenütt Ezrában és Nehémiában Artaxerxes Longimanus értendő; azonban ő ezt az okmányt, nemkülönben a 7, 12—26. említettet apokryphnak tartja.[1])

Azon nézet ellen, hogy a 4. fejezet Artachsasztája Pseudo-Smerdis, azt a sulyos kifogást kell emelnünk, hogy másutt e

[1]) Geschichte II. köt. 128. l. 3. jegyzet.

név alatt mindig Artaxerxes Longimanust értjük. Minden ok nélkül még sem szabad talán ugyanabban a könyvben egy név alatt két különböző királyt képzelnünk. A mi a 23, 24 vers további bizonyítékát illeti, ép oly joggal következtethetnők az 5, 6. versből, hogy Artachsaszta a Dariust követő Achasveros utódja volt, úgy hogy Achasveros Xerxest, Artachsaszta pedig mint mindenütt Ezrában és Nehémiásban Artaxerxes Longimanust jelentené.

Grätz nézete, hogy a két aram okmány nem történeti, nincs bebizonyítva. Nem történetiek, mert ellenkeznek egymással; de ez az ellenmondás csak látszólagos, a mint azonnal látni fogjuk. Az Ezrában 7, 12—26. említett okmány Grätz szerint azért hamis, mert a 25. vers szerint Ezrának olyan hatáskör adatott, a melylyel későbbi cselekvése tanusága szerint soha sem rendelkezhetett; továbbá hamis 4, 17., mert ha Jeruzsálem falainak megerősítése el volt tiltva, Hanáni azoknak lerombolása fölött nem panaszkodhatott volna.[1])

Hogy Ezra nagy hatalommal lett volna felruházva, azt 7, 25-ből nem bírjuk kiolvasni. Ellenkezőleg, az ő hatalma nagyon is korlátolva volt: Csak a birák és törvényszéki hivatalnokok kinevezése volt rá bízva. Itten kereken ki van mondva, hogy Ezra a folyamon túl a zsidóknak csupán vallásos fejének tekintheti magát, de világi ügyekben a nem zsidó helytartó alatt áll. Hatásköre minden esetre sokkal korlátoltabb volt Nehemiásénál, a ki Judaeának helytartója volt.

Az okmány authentikus volta ellen emelt további kifogás, hogy t. i. a király abban Izraél Istenéről úgy beszél, mint egy született júdabeli,[2]) elesik, ha tudjuk, mily jó indulattal volt Artaxerxes a zsidóság iránt s hogy az akkor milyen tiszteletben részesült mindenütt, a mint ezt Maleáchi mondja: Mert napkelettől napnyugotig nagy az én nevem a nemzetek közt és mindenütt tömjéneznek nevemnek és tiszta liszt-áldozatot hoznak én nekem; mert nagy az én nevem a nemzetek közt, szól a seregek ura.[3])

Az eddig tárgyalt nézetekkel szemben mi azt hiszszük,

[1]) Nehemiás 1, 3.
[2]) Grätz, ibid.
[3]) Maleachi 1, 11.

hogy az Ezra 4, 7. említett Artachsaszta Artaxerxes Longimanus és hogy ez az okmány, valamint az Ezra 7, 12—26. említett authenticus.

Arra a kérdésre: Artaxerxes perzsa király engedélye nélkül ki iparkodott Jeruzsálem megerősítésén, azt feleljük: Ezra.

Egyetértünk Grätzczel abban, hogy a pogány nők és a tőlök származott gyermekek elüzése a zsidó államot nagy veszélybe sodorta és hogy Ezrának e kemény rendelete miatt a szamaritánusok nagyon elkeseredtek, a Jeruzsálem körül levő pogány népeket nyilt harczra ingerelve a zsidók ellen.[1]) Mit csinált már most Ezra az öntudatosan előidézett veszély elhárítására? Grätz szerint semmit. Hiszen nem volt Ezra a tett embere; ő csak könyörögni és megindítani tudott. No már ilyetén szemrehányással még sem volna szabad azt a férfiut illetni, a kinek a zsidóság számos üdvös intézményt köszön, a ki a pogány nők elküldetését a legnagyobb szigorral keresztül vitte, jóllehet síkra szálltak ellene nemcsak künn, hanem benn is, még pedig a legelőkelőbb családok.

Ha biztos ténynek veszszük, hogy Jeruzsálem még Nehemia megerősítése előtt kellett hogy meg legyen erősítve — e mellett szólnak Nehemiás könyvében azok a helyek, a hol a falak lerombolása és a tóra elégetése fölött panasz van[2]) — és ha továbbá el nem felejtjük, hogy az Ezra előtt megérkezett exulánsok csak oltárt és templomot építettek, a főváros megerősítésére azonban nem gondoltak, nem is gondolhattak, akkor más mint Ezra, nem is erősíthette meg Jeruzsálemet. Mert a zsidó állam újjászületése óta nála senki sem volt nagyobb szorongásban. A pogány nők előzése által a szomszéd népek, de különösen a szamaritánok haragját magára zúdítván, kénytelen volt a fővárosnak a hirtelen megtámadás ellen való védhetőségéről gondoskodni, a mi tényleg csak annak, habár gyönge megerősítése által történhetett. Ezzel be van bizonyítva Jeruzsálem megerősítésének szüksége, de az is, hogy az Ezra műve volt.

Azonban ha még más bizonyítékra is volna szükségünk,

[1]) Grätz 138. l.
[2]) Nehemia 1, 3.; 2, 3.; 13, 17.

hogy Ezra idejében Jeruzsálem megerősítésén igyekeztek, akkor az a már többször említett okmányból is kitünik. A 12. versben az áll: »Tudja meg a király, hogy a zsidók, a kik *tőled* elmentek, nálunk Jeruzsálembe megérkeztek.« Minthogy már most nekünk két nagyobb exulans-csapatról van tudomásunk, melyek közül az egyik Cyrus, a másik Artaxerxes Longimanus alatt költözött Judeába, itt csakis Ezráról lehet szó.

Alig fogott Ezra Jeruzsálem bár gyönge megerősítéséhez, ellenségei már a munka meggátlásán fáradoztak. Különösen a szamaritánusok vádolták be, hogy a király engedélye nélkül akarja a város falait felépíteni.[1]) E vádnak volt alapja, mert az Artaxexes Ezrának adta privilegiumban Jeruzsálem megerősítéséről szó sem volt. Hanem Ezra egyrészt a viszonyok által kényszerítve, másrészt bízva királyának kegyében, remélte, hogy azt a szolgálatot is megteheti hazájának, anélkül, hogy a perzsa udvar haragját felingerelné. Ám igen óvatos ellenséggel volt dolga, ki mindent elkövetett, hogy a perzsa király gyanúját felébreszsze és Ezra utjába akadályt gördítsen. De mig a panaszra felelet jött a perzsa királytól, Ezra búzgón foglalkozott a megerősítési munkálatokkal. Csakhogy rögtön félbe kellett azokat szakítania, midőn, a mi nagyon is természetes volt, Artaxerxes leirata a merész vállalkozó ellen megérkezett.

Alig hogy Ezra vádlói megkapták a királyi végzést, a mi különben nem is volt oly kedvezőtlen, mert a munkának csak félbeszakítását rendelte el egy új rendelet megérkezéséig,[2]) már Jeruzsálembe siettek és »erővel meg hatalommal« akadályozták meg a zsidókat a megerősítés befejezésében.[3]) A zsidók iránti jó indulata mellett is eltilthatta Artaxerxes a megerősítési munkálatokat, mert világos engedélyt senki sem kért tőle erre, és Ezra sem volt ily hatalommal felruházva. *Nincs* tehát semmi ellenmondás az általunk tárgyalt okmány és az Erzának adott privilegium közt, minthogy abban szó sincs Jeruzsálem megerősítéséről. Valószinűleg Ezra küldte

[1]) Ezra 4, 17.

[2]) Ezra 4, 21.

[3]) Ibid 23. v. — E fejezet utolsó verse nem áll kellő helyén; az — szólván a templomi épités beszüntetéséről — az 5. és 6. vers közé tartozik.

Hananit, miután a főváros megerősítését illető terve meghiúsult, Nehemiáshoz, a kiről minden esetre tudta, hogy igen nagy kegyben állott a perzsa udvarnál, sötét szinekben ecsetelve előtte az ország állapotát, az ellenség gőgjét, felszólítva őt, hogy jőjjön haza, de előbb szerezze meg magának a Jeruzsálem körül való erődök építésére a király engedélyét. Nehemiás megkapta azt az engedélyt, a mit alkalmasint Ezrától sem tagadtak volna meg. A Nehemiástól Jeruzsálemben talált lerombolt falak, elégett kapuk bizonyára Ezra által készültek és az ellenség által pusztultak el, annál is inkább, mivelhogy gyorsan és hiányos eszközökkel fogtak hozzá a munkálatokhoz és valószinűleg nem is készültek el vele egészen.

*

Ezra halálát illetőleg a szentirásban nincsen pontos adatunk. Általában azt hiszik, hogy Nehemiás előtt halt meg. De evvel még nem nyertünk semmit, hisz Nehemiás halálának évét sem tudjuk. Azon a híres okmányon,[1]) melyet Nehemiás szerkesztett és a fejedelmekkel, levitákkal, papokkal, szóval a népnek legelőkelőbb képviselőivel aláiratott, hiába keressük Ezra ha-szófér nevét, nyilván azért, mert akkor már nem volt az élők között: különben ő is aláirta volna azt az okmányt, mely által az egész nép a legünnepélyesebb módon kötelezte magát Mózes törvényeinek szigorú megtartására. Valószinű, hogy Nehemiás, miután azt hitte, hogy különféle intézmények által részint Ezrával együtt, részint egyedül erősen és szilárdan megalapította a zsidó állam vallásos és politikai életét, igéretéhez híven visszatért Artaxerxes királyhoz. Hogy az általa életbeléptetett intézmények távollétében is megmaradjanak, ünnepélyesen megeskedtette a népet a törvényre a frigy megujítása által. Ennélfogva *Ezrának még 433 előtt (a. Chr.) meg kellett halnia.*[2]) Ha az igaz pap festése, a mint azt Maleachi 2, 5—7.-ban olvassuk, Ezrára céloz — és mi nem ismerünk Ezránál méltóbb papot, hogy a prófétának mintaképül szol-

[1]) Nehemia 10, 1.

[2]) A fejezetek sorrendje Nehemia könyvében nem kronologiai; a 12. fejezet, a hol Ezóa a 12. versben említtetik, nemkülönben a 11. közvetlen a 8. fejezet után valók, minthogy ezek a következő fejezetekkel nincsenek belső összefüggésben. A 9., 10., 13. fejezetek Ezra halála után történt dolgokról beszélnek.

gálhatna — akkor Ezra meghalt, még mielőtt Maleáchi mint próféta fellépett, a mi szintén megerősíti adatunkat Ezra halálának évét illetőleg.

*

Hogy Maleáchi Ezrának és Nehemiásnak kortársa volt, azt a zsidó exegéták nevezetesen Ibn Ezra és Kimchi Dávid elfogadják. Meleáchi kommentárjának legelején visszautasítja Ibn Ezra azt a talmudikus nézetet, miszerint ez a próféta Ezrával egy személy lenne és időre a legutolsónak mondja a próféták közt.

A hűtlenségeket, melyeket Júda elkövetett, és a szörnyűségeket, melyek Izraélben előfordultak,[1]) Ibn Ezra az Ezra és Nehemiás idejében kötött vegyes házasságokra vonatkoztatja. A könnyek alatt, melyek az Örökkévaló oltárát borítják, a sirás-rivás[2]) alatt Ibn Ezra a zsidó asszonyok keserű panaszát érti, kiket férjeik eltaszítottak, hogy pogány asszonyokkal vegyes házasságra léphessenek.

A dolog velejében megegyezik vele Kimchi Dávid is.

Keresztény tudósok szerint, a kikkel Grätz egy véleményen van, Maleáchi Nehemiás kortársa volt.[3]) Vagyis akkor lépett fel, midőn ez a perzsa királyhoz visszatért, tehát 432—424 közt.

Az általános vélemény szerint, hogy Maleáchi jóslatai az Ezra és Nehemiás alatt történt dolgokra vonatkoznak, feltünő, hogy a prófétától erélyesen korholt a zsidó nők ellen elkövetett hűtlenséget miért nem hozták fel a pogány asszonyok eltaszításának megokolására. Keményszivűséget, kegyetlenséget hánytak szemére Ezrának és Nehemiásnak a vegyes házasság erőszakos felbontása miatt, pedig egészen másként tünik fel a dolog, ha a Maleáchitól hangsúlyozott mozzanatot szemügyre veszszük. A vegyes házasság kedvéért elébb zsidó feleségeiktől váltak el. Vajjon nem hűtlenség-e azt az asszonyt eltaszítani, a ki velünk ugyanazt az Istent imádja, a kivel egy szövetséghez tartozunk, hogy mással egybekeljünk, ki tőlünk vallás és származás dolgában különbözik? A Maleáchitól első sorban említett mozzanatot fontolóra véve Ezra és Nehemiás túlságos buzgalma a vegyes házasságot illetőleg, nem annyira a pogányság ellen táplált gyűlöletből, mint inkább abból a kötelességtudatból eredt, hogy a zsidó nőket védelmezzék férjeik hűtlensége ellen. E szempontból megitélve Ezra és Nehemiás eljárását, annak a vitának többé semmi jelentősége, vajjon a törvény szigorú betűje szerint cselekedtek-e vagy nem.[1])

Bukarest. DR. BECK MÓR.

[1]) Maleachi 2, 11, ezen a véleményen van a targum is.

[2]) Steiner, Die zwölf Kleinen Profeten 364. old.

[3]) ibid 163. old. 3. jegyzet.

ADALÉKOK A ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON.

(A vágújhelyi község alapítása. — A legrégibb olvasható sírfelirat. — Nyitramegyei zsidók 1777-ben. — Zsidók erőszakos megkeresztelése. — R. Gersom egy institutiója.)

1683. julius 14-edike (תמז כ), ama nap, melyen a török sereg Bécs városát ostrom alá vette, borzasztó szerencsétlenséget hozott az *ungarisch-bródi* (Morvaország) virágzó zsidó községre. Ama gyászos emlékezetű napon támadta meg Tököly Imre portyázó hada a védtelen magyar-bródi várost és annak lakói, de különösen a zsidók között, iszonyú mészárlást vitt véghez.[2]) A zsidó történet legnagyobb mesterei Zunz és különösen Grätz azon balhitben voltak, hogy az ungarisch-bródi szerencsétlenség zsidóüldözés kifolyása volt. Különösen Grätz úgy tűnteti fel ezen eseményt, mintha a város keresztény lakói gyilkolták volna meg a zsidó lakókat. Pedig a város keresztény lakói is sokat szenvedtek. Nemcsak a zsidó község üli meg gyászistentiszteletel tamuz hó 20-át, hanem a bródi katholikus templomban is gyászmisét tartanak az 1683. julius 14-én elpusztult keresztények lelki üdvéért. Annyi bizonyos, hogy a zsidók sokkal többet

[1]) J. H. Weiss, Zur Geschichte der jüdischen Tradition I. 52. old. Grätz, ibid 118. old. 1. j. és 131. old. 1. j.

[2]) L. Gregor Wolny »Die Markgrafschaft Mähren« II-te Auflage IV. Band 104. (Brünn 1846.) Wolny Tökeljt ír.

Az ungarisch-bródi szerencsétlenségről megemlékeznek: Zunz »Synagogale Poesie« 347. l., Grätz »Geschichte« X. 284., és Kaufmann »Die letzte Vertreibung« 179. Megjegyzéseink az itt idézett helyekre vonatkoznak.

szenvedtek, mint a keresztény lakók, a zsidó községet Tököly majdnem végképpen tönkre tette. Hogy hányan vesztek el a mészárlásban, azt pontosan nem lehet megállapítani. Zunz az elesett zsidók számát, kik között a község akkori rabbija Nata (Nathan:) neve is előfordúl, körülbelül 40-re teszi. Grätz kerekszámot 40-et vesz fel. Nézetünk szerint az elesettek száma sokkal nagyobb lehetett, mivel csak a felnőtt férfiak száma 37 volt, ezekhez járulnak a nők és kiskorúak, a kiknek neveit az utókor nem jegyezte föl. A bródi község »hazkarah« könyvének az elesettek emlékét megörökítő lajstroma, melyet dr. Jung M. ottani rabbi szivességének köszönhetek, a következő:

הקדוש מורה מורינו הרב ר' נתן בן הקד' מור' הרב ר' משה
ומור' רב ר' אייזיק חזן
ור' מרדכי נ"ש
ור' אברהם רייניץ
ומור' ר' יוסף כהנא
ומור' ר' אברהם בן מור' ר' דוד
ור' מאיר בן ר' שלמה
ור' איצק הר"א
ור' יעקב מלמד
ור' מאיר בר"פ
ור' שלמה חרק"ש
ור' פלטיאל
ומור' ר' אברהם בן מוה"ר נפתלי דייץ
ומור' ר' משה בן ר' מרדכי
ור' יצחק בן מור' אייזיק חזן
ור' וואלף שמש
ור' יקותיאל בן ר' יחזקאל
ור' יצחק
ור' וואלף
ור' יהזקאל בירה"ם
ור' חנן
ור' ליבל ב"ר זנוולי כהן
ור' יוסף בר יהודה
ור' יוסף בר אורי
ור' וואלף וועליש
ובריך בר יהודה
וואלף חייט
ור' יחזקאל זקן
משה משורר
ואחים יאקב ואלעזר בניסשל מאיר כהן

וליבל גענדלם
משה מירלם
ומרדכי כהן
35 מאיר בר יהודה
יוזל בר"א
37 וישיע רופא [1])

Ezen katasztrófa után, mely bizonyára anyagilag is igen érzékenyen sújtotta a megmaradtakat és sokat közülök koldúsbotra juttatott, sok család elhagyta Ungarisch-Bródot és a vándorbotot kézbe véve alkalmasabb lakóhelyet keresett. Nehányan ezek közül Vágujhelyre jutottak, itt megtelepedtek és alapját vetették az ottani községnek. 1689. julius 11-én tizenegy magyarbródi menekült szerződést kötött a beczkói dominium birtokosával idősbb liptó-szt-miklósi Pongrácz Ferenczczel, kinek fennhatósága alá tartozott Vág-Ujhely, mely mint neve is mutatja, újabb colónia volt. A »Contractus J. Dominii Beczko cum Judaeis Vagh-Ujheliensibus« czímű morva nyelven szerkesztett, 10 pontból álló szerződés, melynek eredetije a vágujhelyi hitközségi levéltárban őriztetik, pontosan körülirja a zsidók által fizetendő összeget, a melynek fejében Pongrácz nemcsak azt engedi meg, hogy a zsidók háborítlanúl lakhassanak, heti és országos vásárokat látogathassanak, hanem érdekeiknek megvédésére azt is elrendeli, hogy a csejthei és verbói zsidóknak csak vásár alkalmával szabadjon Vág-Ujhelyre jönniök, különben kocsijukat elkobozhatják. [3]) Az okmányon mint szerződő felek Jakob

[1]) A rabbi és a kántor után az akkori elnök és alelnök következik. Feltünő, hogy a vágujhelyi »hazkarah« könyv, mely a mai napig minden »mazkir« alkalmával felolvastatik, csak 13 vértanúról emlékszik meg. A fenti teljes lajstromban az 1—7 és 14—19-dik számáról. Csak annyiban van a kettő között némi eltérés, hogy a 6-os számú בן מור' ר' דוד helyett a vágujhelyiben בן מור' ר"ן ריין áll.

Kaufmann az i. h. jegyzet 2, egy 1726-ban megejtett a zsidók házait tartalmazó lajstrom alapján 8 személyt nevez meg, akik az elesettek között lettek volna, jóllehet a mi lajstromunkban nem fordulnak elő. A mi lajstromunk minden bizonnyal hitelesebb, mint egy egyénnek négy évtizeddel később történt állítása. Feltünő, hogy Kaufmann Nata rabbit nem is említi.

[3]) E helyütt köszönetemet fejezem ki Weisse József főrabbi, Tauber J. rabbinátusi ülnök, Kohn Vilmos jegyző és első sorban Klein Lipót tanító uraknak, kik a legnagyobb készséggel adták meg a kért felvilágosításokat és útbaigazításokat.

Sznág,[1]) Dániel Isák, Jelen[2]) Isák, Isak Josef, Isak Josef, Levko[3]) Marek,[4]) Josef Baruch, Anna Vdova[5]) Jakubova, Joachim Daniel, Moises Daniel. Marek Jakub és Levko Moises vannak aláírva.

A község első tagjai között szerepel oly férfiú, a ki korának legnagyobb tudósaival rokonságban állott, *Latzko Chájim*, Jakob Mordechai, Hakóhen[6]) poseni rabbi fia és Emden Jákob, Eibenschütz Jónathán hirneves ellenfelének sógora. Chajim Latzkó, a vágujhelyi Latzkó család ősének nagyatyja a kiváló tudós és nagy kabbalista Naftali Kohen a poseni, később majnamelletti Frankfurti rabbi a »ברכת ד'« szerzője volt, ki lemondott hivataláról, mivel a szentföldön akarta befejezni életét, de útközben Konstantinápolyban 1719-ben meghalt.[7])

A vágujhelyi temetőben található legrégibb olvasható sírfelirat 1704-ből való és igy hangzik:

יום א ד"ח"ה פסח תס"ד
אשה הדסה ועונגה
נתנה עליו תונה
ודמעתינו מאין פוגה
ה"ה האשה מ' יענטל
בת כ"ה שלמה כ"ץ אשת
ה זלמן דייטש
בנה הילד קאפל נקבר
אצלה מצד שמאלה.

---

[1]) Talán családnév, a többinek nem volt családneve, hanem a második név az atya nevét mondja. Dániel Izsák annyi, mint Dániel Izsák fia.

[2]) Jelen szláv szó = szarvas, itt tehát annyi mint Hirsch.

[3]) Levko = Lébl = Lipót.

[4]) Marek = Mordechaj.

[5]) Vdova = özvegy, tehát = Anna Jakab özvegye.

[6]) L. róla a felületes és megbizhatatlan שם הגדולים החדש (Wälden Áron.) Warsó 1864. — I. 32 b, 168 szám.

[7]) L. Azulaj שם הגדולים ed. Bécs 1864, I. p. 66 a, 18 sz. Fennemlített műve három részből áll, az első, melynek czíme סמיכת חכמים, terjedelmes bevezetés, mely az egyes maszichták közötti összefüggést tárgyalja pilpulisztikus módon, a második rész pilpulisztikus magyarázat Berachoth traktatushoz קדושה וברכה czimmel, a harmadik magyarázatokat tartalmaz Zeráim többi traktátusaihoz, ennek czime מישך הזרע. Nyomtatásban csak az első és második rész jelent meg Majna melletti Frankfurtban 1704—1706-ban, l. Azulaj i. m. II. rész 10 b 124. sz. és Benjakob אוצר הספרים p. 87, 641 sz.

A zsidók által fizetendő különféle adók behajtásával a hatóságok egyes jómódú zsidókat biztak meg.

1777-ben Nyitramegye következő helységeiben laktak adófizető zsidók a vágujhelyi hitközségi jegyzőkönyv alapján: Brezova, Bzinecz-Lubina, Csejthe, Csermány, Galgócz,[1]) Holits, Komjáth, Kosztolán, Lipovnik, Madunicz, Miava, Nemes-Kürt, Nyitra,[2]) Ó-Túra, Pöstyén, Sasvár, Szakolcza, Szenicz, Szobotist, Tapolcsány, Verbó,[3]) Vittencz és Vrádischon.

Vágujhely ez időben az ország legnagyobb és legtekintélyesebb községei közé tartozott, sőt az 1785-ben megejtett összeirás szerint[4]) Vágujhely Pozsony után hazánk legnagyobb községe lett volna. Ezen összeirások nem tekinthetők hiteles és minden tekintetben megbízható forrásoknak, mivel egyrészt a zsidók saját érdeküknél fogva azon voltak, hogy számuk minél kisebbnek tűnjék ki, másrészt a hatóságok nem igen buzgólkodtak azon, hogy a rendeletek értelmében a zsidók számarányát minél hívebben és pontosabban állapítsák meg. Annyi bizonyos, hogy a mult század közepe óta a bevándorlás Morva és Csehországból különösen Pozsony, Nyitra és Trencsénmegyébe évről-évre rohamosan növekedett, minthogy az említett szomszédországokban Mária Terézia, hogy a zsidók számát mindinkább kisebbítse, csak az elsőszülötteknek engedte meg a nősülést és ezeknek is csak korlátolt számban, Csehországban körülbelül 20.000-nek, Morvaországban 5100-nak[5]) (Familianten). Az ottani zsidó fiatal emberek leginkább az említett megyékben telepedtek meg és itt alapítottak családot.

A katholikus egyház, mely legmagasztosabb feladatának más vallásuaknak a saját egyháza kebelébe való felvételét tartotta, különösen Mária Terézia uralkodása alatt fejthetett ki nagyobb buzgalmat az erőszakos térítés terén. Az 1775-iki április 21-éről kelt 2060. számú rendelet büntetéssel fenyegeti ugyan az erőszakos megkeresztelést, de ezen rendelet

---

[1]) Galgóczon már a XVI. sz. elején laktak zsidók: l. Kohn »A zsidók tört. Magyarországon« 392 és 394.

[2]) Nyitrán már a XIII. sz.-ban találhatók: l. i. m. 43, 138 és 394.

[3]) Itt a XVI. sz. első negyedében laktak már i. m. 394.

[4]) l. M. Zs. Sz. I. évf. 362.

[5]) l. Grätz X. 394.

később úgy lett módosítva, hogy az árva gyermekek megkeresztelése meg van engedve, vagy ha a bába oly esetben kereszteli meg a zsidó anyától született csecsemőt, ha a szülést halálos veszély fenyegeti, úgy a gyermek katholikus köteles maradni egész életén át.[1])

II. József uralkodása elején csak némileg enyhített ezen szigorú rendeleten. A térítés esetei a zsidók rendkivüli óvatossága folytán igen ritkán fordúltak elő, csak Nyitra megyében, a hol a zsidók legsűrűbben laktak ez időben,[2]) fordult elő több erőszakos keresztelés. A nyitramegyei zsidók a helytartótanácshoz fordúltak orvoslásért, mely, mint a vágujhelyi községi levéltárban őrzött másolat mutatja, 1786. november 17-éről kelt rendeletében szigorúan meghagyta a megyének, hogy minden helységben hirdesse ki, hogy a zsidók erőszakos megkeresztelése tilos és hogy a keresztelő keményen meg lesz büntetve. A humánus gondolkodású császár 1787. április 7-ről kelt rendeletében a bábák keresztelését is megtiltotta és azt ajánlotta, hogy a zsidó asszonyok is képezzék ki magukat bábáknak, igy legbiztosabban meg lesznek óva minden zaklatástól.

A XI. század hirneves és ünnepelt talmudtekintélyének, R. Gerschom, »meor hagolah«-nak, az európai zsidóságra nézve életbeléptetett több üdvös és áldásos institutiója között[3]) egy tekána átokkal sújtá azt, a ki hitrokonának kereszténytől bérelt lakását kibérli. Ezen institutió alapján dönt Iszerlesz Mózes is »Chosen mispat« 237. §-ban.[4]) Ezen tekanah hazánk több községében még századunk első felében is meg lett újítva. Midőn II. József 1781. május 13-án a kanczelláriának a zsidók helyzetének javítása czéljából azt javasolja, hogy birtokok bérlete engedtessék meg nekik, a zsidók irányában mindenkor ellen-

[1]) l. M. Zs. Sz. I. 354 és 361 és »Jahrbuch f. d. Gesch. der Juden u. des Judenthums« II. 397 és 398.

[2]) l. M. Zs. Sz. I. 362.

[3]) Ezen institutiókat rothenburgi R. Méir örökítette meg responsum gyűjteményében, R. Méir responsumainak többféle forrásairól és R. Gerschom három legfontosabb tekánajáról l. Rosenthal F. »Einiges über die Tekanot des R. Gerschom« a Hildesheimer »Jubelschrift«-ben, p. 37—53.

[4]) L. még Ribkes Mózes באר הגולה jóreh dea 334 §. végén.

séges érzületet tanusító pozsonyi német lakosság fölírt a helytartótanácshoz, hogy a lakosság nem fogja hasznát látni a zsidóknak adott jogokból, mivel rabbijaik kiátkozzák azt, a ki más zsidó lakását, melyet a magas házbér miatt hagyott el, bérbe veszi.[1]) A trencséni hitközségi levéltár megőrizte azon okmányt, melyben a rabbi collegium a község előkelő tagjaival egyetemben megerősítik R. Gerschom átkát (Cherem). A körülbelül 1786—90 közötti időből való jargon nyelven szerkesztett és héber kifejezésekkel lépten-nyomon átszőtt okmány magyar fordítása igy hangzik: Tudatjuk a közönséggel, hogy a rabbinatusi collegium az előljárósággal egyetemben megerősítik R. Gerschom átkát, hogy t. i. zsidónak nem szabad kibérelnie oly házat, vagy boltot, melyet más zsidó bérel, sem neki magának, sem jogutódainak, sem nyiltan, sem titokban keresztény által, ha azonban a keresztény árverésen vásárolja vagy veszi bérbe a zsidó tudtán kivül, akkor a zsidó csak azon esetben veheti át tőle, ha az első zsidó bérlő beleegyezik. Aki ezen törvényt megszegi, az átokkal sújtatik, úgy ő maga, mint utódai, ő és utódai kizáratnak a szent egyletből és a község kötelékéből és ne legyen része velünk és nem szabad a thora elé lépnie és ki van zárva minden szent dologból három évre és minden községi tag köteles magát távol tartania tőle. De megállapodtunk abban, hogy szabad a magyar törvények által megállapított időtartamra (32 év) venni oly házat, vagy boltot, melyet zsidó bérelt volt, de rövidebb időtartamra nem szabad. Csak két zsidó által a várostól bérelt 2 vaskereskedés képez kivételt (az okmány részletesen feltünteti a bérlők neveit és a két üzlet fekvését), jóllehet a tulajdonosok csak bérlik ezen két kereskedést, mégsem szabad ezeket semmi szín alatt sem megvenni. Ezen két üzletből azonban másokra nem szabad következtetni, mivel ezek a viszonyoknál fogva kivételt képeznek, (הוראת שעה) a mennyiben a város sokkal nagyobb bérösszeget akarna kicsikarni a bérlőktől. A ki megszíveli ezen okmány tartalmát, az legyen boldog és áldás kisérje őt. Következnek az aláirások.

Trencsén. Dr. Diamant Gyula.

[1]) l. M. Zs. Sz. I. 360.

JÁKOB ÉS MÓZES ÁLDÁSA ONKELOSZBAN.

Onkelosz fordításának eredete visszanyúlik ama korszakba, midőn a zsidó nép már teljes híjával volt a szent nyelvnek. Az Ezra utáni korszakban a nép nyelve már az aramäus volt és a tóra ismeretének terjesztése a szent nyelven — melyben iratott — nem érte volna el ezen czélt, melyet eredményezni akartak. A népet a zsidóság tanaira akarták megtanítani. E czélból tartottak neki felolvasásokat a szentirásból mindannyiszor, valahányszor összegyűltek vagy összegyűlhettek: szombaton és ünnepnapokon, azonkívül hétfőn és csütörtökön. A felolvasás maga többnyire héber nyelven tartatott és az u. n. Meturgemon a felolvasott részt a népnek a maga anyanyelvén megmagyarázta. Magától értetődik, hogy e magyarázat nem fűződhetett szorosan a szöveghez és igy nem is volt annak szószerinti fordítása, hanem bővült különféle agadikus árnyalattal, mely árnyalat mellett a szentirás értelmének világosságát jobban vehették ki. Később, midőn a szentírást Meturgemon nélkül olvasták föl, csak a szentírás felolvasása után magyaráztak egyes verseket agadikus módon, mely magyarázatok reánk is maradtak a különböző midrásokban és talmudokban. Nézetünk szerint az agada a szentírás felolvasása után csak más alakban való folytatása volt a Meturgemon fordításának, a mennyiben most már csak egyes verseket magyaráznak és nem az összes felolvasottakat. Azonkívül a Meturgemon tárgya nagyságánál fogva azt kénytelen volt szűkre szorítani, míg az agadista egy versnél hosszabb ideig is maradhatott, ezt különféleképpen magyarázhatta. A verseknek többféle magyarázata különben még a Meturgemonok idejében sem volt szokatlan valami, legalább egy vers különféle időben különféle módon magyaráztatott. Erre látszik vallani a targumok — különösen a nem Onkelosz-féle targumok — többféle magyarázata egy vershez.

A targum Onkelosz, úgy a mint előttünk van, par excellence irodalmi mű. Onkeloszt már nem ugyanazon szükség teremtette, mely a Meturgemonok intézményét létesítette. Onkelosz már inkább csak iskolai szükségletet pótol és nem szolgál arra, hogy annak révén a nép közvetlenül vegyen tudomást a szentírás tanairól. Szóval: Onkelosz fordítás és csak fordítás. Szóról szóra adja vissza mindenütt a szentírás szövegét és a látszólagos eltérései nem agadikus magyarázatok, hanem vagy körülírások vagy a praegnans kifejezéseknek világosabb visszaadása az aramban, vagy az antropomorphismusok kikerülése. Hogy példákkal szolgáljunk: M. II. 15 2 ואנוהו-t O. igy fordítja: »és templomot építek neki«, világos, hogy itt a נוה = templom lebegett a fordító szeme előtt; M. III. 23. 10: Ki számlálhatja meg Jákob apró gyermekeit, kikről mondatott: annyian lesznek, mint a föld pora? Itt עפר O. szerint praegnans kifejezés és kettőt jelent: apró gyermekeket és egyúttal czélzás van benne az Ábrahámnak adott igéretre; V. 32. 6. עם נבל ולא חכם = »nép, mely megkapta a tant és nem merített belőle bölcseséget.« Itt is נבל praegnans kifejezés, mert »alávaló« nem ellentéte »bölcsnek« és O. megmondja, miben nyilvánul az alávalóság. Ha még hozzáveszszük Scheffel azon több helyhez adott magyarázatát, hogy O. a zsidó népre használt rossz kifejezéseket nem szokta szóról-szóra fordítani, kimerítettük az eredetitől való eltérések okait mindenütt és nem kell az agadához folyamodnunk, ha O. megérteni akarjuk. Oszkelosz az ő fordításában az agada sikamlós talajára nem lépett, ő biztos és szilárd alapot keresett, melyre fordítását építette, ezt pedig nem az agadában, hanem a héber és aram nyelv szellemében találta. Ha az ő fordítása meg is egyezik itt-ott egy agadával, ott ő az agadikus magyarázatot komolyan vette és még azt sem kell feltennünk, hogy ő ismerte ezen agadát, habár ez utóbbi nagyon valószinű.

A felhozott példák természetesen nem merítik ki az eredetitől való eltérések ama nagy számát, melyek O.-ban találhatók. Ilyen eltérések gyakoriak, de megmagyarázhatók mindenütt, ha rájuk alkalmazzuk ama négy mérték egyikét, melyek O. előtt lebegtek (értve O. alatt a fordítót) a szentírás fordításában. S ezen szabályokat alkalmazza O. mindenütt: a prózai részekben csakúgy, mint a költőiekben. Csakhogy ez utóbbiakban talán többször fordul elő, hogy ezen szabályok szerint kell eljárnia. A költői részek már természetüknél fogva több nyelvbeli sajátságot tükröztetnek, az antropomorphismusok is gyakoriabbak és igy a fordító többször juthatott abba a helyzetbe, hogy fordításában az eredetitől eltérjen, de rendesen a költői részekben is szorosan alkalmazkodik a szöveghez. Kivételt képez ebben a tekintetben Jákob és Mózes áldása.

Itt első tekintetre az olvasó a fordítást meg sem érti, any-

nyira telített agadikus momentumokkal. O. magyarázói: Schefftel és Adler itt minduntalan két fordításra akarnak akadni, melyek akár tévesen, akár szándékosan a szövegbe belekerültek. Ezen magyarázattal talán sikerült nekik a szövegbe egy kis világosságot hozni, de nyilt kérdésnek hagyták, hogy miért kellett éppen itten kétféle fordítást alkalmazni? miért éppen itt ezen bizonytalanság, mikor van elég költői rész a szentírásban, melyek egy cseppet sem világosabbak és O. mégis beéri egy fordítással? S még egyet. Mi indíthatta ezen különben oly, a pedanteriáig pontos fordítót hogy egyáltalában eltérjen az eredeti szövegtől?

Mondottuk, hogy O., úgy mint ez mostani alakjában előttünk van, egységes irodalmi munka. Czélja, hogy annak segítségével magát a szentírást megértsék. Ezért nyújt mindenütt pontos fordítást és eltérései, a mennyiben ilyenek itt-ott előfordulnak, nem agadikus természetűek, miket rendesen alkalmazójuk sem vett egészen komolyan, mint az אין המקרא stb. mondásból kitűnik, hanem az igazi פשט-ot mutatja, a mint O. a verset értette. De ha ez áll is az egész szentírásra, nem állhat egyúttal a szentírás azon részére, hol Jákob és Mózes a népet megáldják. Mindkettő megjósolja a népnek a jövendőt. Jákobról ezt világosan kimondja a szentírás és a legnagyobb próféta sem tehetett halála előtt mást, minthogy népének jövendőjét elmondja. Hogy a nép igy fogta fel a két áldást, mutatja azon körülmény, hogy a Mózes áldásánál előforduló ברכה szót Jákobnál is applicálja, nevezvén a patriárka hattyúdalát ברכת יעקב-nak. S ha mindkettő népe jövőjét megjósolta, ezt egymástól eltérően nem tehették; ha mind a kettő közvetlenül haláluk előtt a jövő fátyolát lebbentették fel, a fátyol alatt levő kép csak egy lehetett. Itt beállott annak a szüksége, hogy a fordítót skrupulositása a szöveghez elhagyja; itt a fordítóra háramlott a feladat, kimutatni fordításában, hogy a két áldás tényleg egyet tartalmaz, hogy csak a szavak mások, de értelme mindkettőnek ugyanaz, hogy a kettő vagy ugyanazt mondja, vagy egymást kiegészíti, és hogy az egyik sem tartalmaz olyat, a mi nem volna konsequenciája a másiknak. A szentírás többi prophétai részében — és ilyenek többnyire a költői részek — a fordítónak magyaráznia nem kell, de itt tartozik azzal, különben az olvasó Jákob áldásából egészen mást olvasna ki, mint a mi Mózes áldásában van és ez súlyos hiba lenne, mit a pontos fordításra való hivatkozással helyreütni nem lehetne. Innen van, hogy itt előfordulnak az u. n. kettős fordítások, nem mintha *még* egyféleképpen akarná fordítani, hanem mert csak úgy lehet összefüggésbe hozni a két áldást egymással, csak úgy képeznek egy egészet.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az összefüggést csak Juda áldásától kezdve kereshetjük, mert csak itt kezdődik a tulajdonképpeni áldás. A patriárka az első három fiát megdorgálja és inkább a múltjokhoz tapadt foltokat mutatja nekünk. S itt O. fordítása csakugyan független, nem mutat fel semmi közeledési pontot M. áldásához. A költői rövidséget ő világosabban fejezi ki, innen a látszólagos agadikus fordítás, mely legfeljebb a három jog felsorolásában nyilvánul. Ez az egy tagadhatatlanul agadikus jellegű, de a שאת és עז szókból az akkori exegesis tényleg nem csak így magyarázott, hanem így fordított is. Ezen felfogást tartották az egyedül helyesnek és O. szóról-szóra vél fordítani, midőn ezen három jogról megemlékszik. Ugyanaz áll Ruben áldásáról Mózesnél. Itt is a héber יחי-t és ימות-t az aramban másképpen adja vissza, a mennyiben a túlvilági életre vonatkoztatja, és pedig azért, mert az aramban az igéket csak szószerinti értelmükben — testi életre vonatkoztatva lehet venni, s miután a fordító finom nyélvérzéke megmondta neki, hogy Mózes testi halhatatlanságot nem értett, azért ezt a túlvilági életre vonatkoztatja. S ezzel áttérünk Judára, mely rész mindkét áldásban jövendölést tüntet fel és nézzük, hogy egyezteti ki ezeket Onkelosz?

Jákob áldásában Judánál mindjárt az elején egy kis megtoldással találkozunk O-ban: »te bevallottad (a bűnödet Tamarnál) és nem restelted.« Ezen megtoldás nyilván agadikus részlet, mert magában az áldásban Támárról semmiféle említés nincs téve. De hasonlítsuk össze Mózes áldásával és ezen megtoldás érthetővé lesz. Mózesnek Judára mondott áldása így kezdődik: »Hallgasd meg Örökkévaló Juda imáját«. Ha már most az O-ban előforduló אודיתא-t »imádkoztál«-lal fordítjuk, mert a szó tényleg ידה (= hálaimát mondani) tőből származik, akkor a megtoldás értelme: te imádkoztál és nem vallottál szégyent az imáddal, mert Isten meghallgatta imádat. A mit tehát Mózes kérés alakjában fejez ki, azt Jákob positiv alakban mondja el. A vers utolsó részét O. igy fordítja: »Atyád fiai előzékenyen fognak téged köszönteni«, a ישתהוו-t »békés köszönéssel« fordítja, mert

Mózes O. szerint azért imádkozik, (תביאנו O.-ban = תתיבניה בישלם) és Jákob itt megint azt fejezi ki pozitiv módon, a mit Mózes kérés alakjában mond el. A vers középső része Jákob áldásában első pillanatra háromféle fordítás összetételének látszik: 1. Kezed győzedelmeskedjék ellenségeiden, 2. szóródjanak széjjel ellenségeid, 3. fordítsanak hátat neked. Mind e három fordítást használja O. ידך בעקב איבך-ra. De ezen három fordítás azért szükséges, mert mind a három összevéve megegyezik azzal, a miért Mózes imádkozik, különösen a hogy O. ezen imának az értelmét felfogja. I. XLIX. 9. és 10. majdnem szóról-szóra fordíttatik, mert itt Mózes áldásával már nem kell összeegyeztetnie, mivel M. áldása erre már ki nem terjed. Itt csak אריה, גור és שילה-t értelme szerint fordítja és nem szóról-szóra a világosság kedvéért. A 11. vers szóról-szóra való fordítás és csak exegesise eltérő a mienktől, a képek helyett a képek értelmét adja עמם . . . יהון-ig (9 szó) tényleg valami későbbi hozzátétel lehet, mert semmi értelme nincsen az összefüggésben. A 12. versben יטופון . . . בחמר nem fordítás, hanem magyarázat és magyarázza a megelőző három szót. Az egész vers szóról-szóra fordíttatik.

Érdekes Zebulon és Isachár áldása, mely Mózes áldásában egybe van vonva. V. 32. 8. בצאתך igy fordítja: a mikor kimész a a háborúba és a mi ott még csak munka az Jákobnál már eredményében mutatkozik והוא לחוף אניות = Ő tengeri városokat hatalmába kerít és élvezi a tenger javait, mely rész megfelel כי שפע ימים ינקו-nak és a reá következő וטמני חשפני-nak. Szintúgy 49. 15-ben Isachar cselekvő alanyként szerepel: ő hajt igába, ő tesz népeket adófizetőkké, mert Mózesnél is igy van. Hasonlóan Zebulon és Isachárhoz Gad is egyeztetik össze. Itt Gad már megkapja a jutalmat arra, a miért Mózesnél fáradozik. Ott »megöli az uralkodókat és királyokat«, itt »gazdag zsákmánnyal tér haza« Asernél a vers utolsó része Mózes és Jákob áldásában egyenlően fordíttatik. Naftalinál ודרום ירשה ים megfelel אילה שלחה fordításának הנותן אמרי שפר megfelel ומלא ברכת ד- és רצון שבע-nak »osztályrésze gyümölcsöt fog hozni, melyek fölött áldást mondanak« (I. 49, 21.) József áldása a héber szövegben is megegyezik némi eltérés daczára, mely lényegtelen. Ezek והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה ezt O. בנות צערה עלי שור-ban találja, amit igy fordít: »két törzs fog származni az ő fiaiból, melyek egyenlő részt kapnak«. שור az V. könyvben igy fordíttatik, mint שור az I. könyvben és

V. 33. 15. megfelel I. 44, 24-nek és az »őserő« גבורן דאתעבידא ליה מן קדם megfelel az רצון שוכני סנה. אבן ישראל-nek. miatt megtoldja O. I. 49. 24-et »és beteljesedett rajtuk az ő prophétálása, mert megtartotta a tant titokban«, azért ugyanis nyerte meg Isten tetszését. אחסין מלכותא pedig szükséges, mert ez magyarázza meg, mennyiben teljesedett a jóslat, de nem fordítása ויפזו זרעי ירו-nak, mint Adler hiszi. O. מן ויפזו-t = színaranyból származtatja és onnan fordítása: »Karjai aranynyal lesznek befödve«. Binjámin áldását az első könyvben megelőzi O-ban olyan részlet, melyet egyenesen az V. könyvből vett át, hogy úgy documentálja az összefüggést. A fordításban is megvan az igyekezet, ezen két áldást összhangba hozni.

Látni való ezekből, hogy O. Jákob áldásában igyekszik fordításában összeegyeztetni a két áldást egymással. E czélból a fordítási hűség rovására gyakran kényszerül erőszakos módon e két áldást összekapcsolni és szerves összefüggésbe hozni. A megváltoztatásokat inkább Jákobnál foganatosítja és innen éppen itt a gyakori eltérés a szövegtől és a sok megtoldás. De nem áll sehol sem, mintha O. két fordítást tüntetne fel egy helyen. Ott a hol ez látszólag előfordul, csak egy pillantást kell vetnünk a megfelelő áldásra Mózesnél és a rejtély meg lesz fejtve.

Budapest. FRISCH ÁRMIN.

MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEK A TALMUDBAN.

III. A kelta-germán csoport.

»Magyarország történetéből ép oly kevéssé szabad kihagyni a keltákat, mint a rómaiakat és az avarokat.«[1]) A kelták nemcsak jóval megelőzték a rómaiakat Magyarország birtoklásában, hanem velük egyidejüleg is fontos szerep jutott nekik ez ország történetében. A magyarországi kelták nyomait s emlékeit megtaláljuk a hagyományos zsidó irodalomban is, melynek idevágó adatai nem sok újat tartalmaznak ugyan, de mindamellett felemlítésre méltók.

[1]) E szavakkal rekeszti be Pulszky Ferencz *A kelta uralom emlékei* czimű czikkét, *Archaeol. közlem.*, XIII. kötet, uj folyam X. kötet 22. lap.

a) A basternák, Basternae.

A Basternák Zippel állítása szerint[1]) északra laktak a Duna torkolatától, körülbelül a mai Moldvában; a szárazföldi oldalon Dácziával volt határos a területük, amit Ptolemaeus III, 5 világosan felemlít; a Pentinger-féle táblán is Dáczia keleti szélén találjuk ezen népet, melytől az erdélyi határhegyláncz az Alpes Basternicae nevet kapta. — Ezen állítás nem egészen pontos; a térképeken nem a keleti határhegyláncz, hanem a Kárpátok azon része viseli az Alpes (vagy montes) Basternicae (illetőleg Basternici) nevet, mely a mai Mármaroson huzódik végig. — A basternákat *gall* néptörzsnek tartják.[2]) Appian (Maced. 18. számú töredék) *getáknak* nevezi őket, amely tévedés onnan keletkezhetett, hogy a basternák földje mélyen belenyúlt Dácziába, azaz a mai Magyarországba. Itt laktak ők még a 3. század vége felé is, mert tudjuk, hogy Probus császár innen telepítette őket Thrácziába.[3])

A basternák az ókori világot a *basterna* nevezetű gyalog-hintóval ajándékozták meg. Ezen basternát még ismerte tours-i Gergely is,[4]) amiből kitűnik, hogy közdivatban állott a kelta törzseknél.

A rómaiak révén ismeretes lett a basterna a zsidóknál is Palaestinában. Zsidó átirása בסטרנה teljesen megfelel a latin szónak, nem pedig a görögnek, a mely nyelvben βαστέρνιον alak dívott;[5]) a zsidók ez iparczikket tehát a rómaiaktól tanulták megismerni, nem a görögöktől.

A *basterna* szó a zsidó irodalomban csak egyszer fordul elő, még pedig egy mondaszerű elbeszélésben, melynek kora körülbelül 50 Kr. u., szinhelye Jeruzsálem, szereplői Hyrkanus, R. Eliezer atyja, s az ő fiai.[6]) Hogy ezen szó csak egyszer fordul

[1]) *Die römische Herrschaft auf Illyrien bis auf Augustus*, 168 l.

[2]) Zippel, i. h. 169 l.

[3]) Vopiscus, Probus életrajzában, c. 14, 18, V. ö. *Zosimus* I, 71.

[4]) Pelloutier, *Histoires des Celtes*, Páris, 1771, I. kötet, I. könyv, 35 l.

[5]) Sophocles, *Greek Lexikon of the roman and byzantine period*, 303 l. — Téves tehát βαστέρνα Fürst-nél, *Glossarium Graeco-Hebraeum*, 85 a l.

[6]) Tanchuma ed. Buber לך לך § 10 הרכבוהו בניו בסטרנה ונכנס לירושלים בערב שבת

elő a zsidó irodalomban, az természetesen csak a véletlen játéka s nem következik belőle, hogy a basterna Palaestinában nem volt elterjedve.

b) A magyarországi gallok fegyvere.

Brennus jövevényei a Duna s Kárpátok közt lakó galaták vagy gallok voltak: οἱ Γαισάται Γαλάται Polybius II, 13 szerint.[1]) Ezen népnek fegyvere γαῖσος, γαισός vagy γαῖσα (ez utóbbi Suidasnál), előfordul a Septuagintában Józsua 8, 18, Judith 9, 7.[2]) A targumban a többesszámban II. Sámuel 18. 14 גיסין, melylyel a szövegbeli שבטים szó adatik vissza. Ebből az következik, hogy a γαῖσος *vesszőalakú, vas szúrókkal ellátott fegyver volt.*[3]) — A többesszámu גיסין alakból az egyesszám *גיס volna, tehát = γαῖσος vagy γαῖσός, de nem γαῖσα s nem a latin *gaesum*; e szó tehát a görögből ment át a zsidók nyelvébe.

c) A quadok s markomannok háboruja.

A 140. zsoltár 9. verséhez R. Izsák a következő megjegyzést fűzi (b. Megilla 6 a b): »Igy szól Jákob Isten előtt: Világnak ura! Ne add meg a gonosz Ezsaunak szivének kivánságát. »Szándékát ne hadd sikerülni«, ez Rómának Germániája; ugyanis ha ők (a rómaiak) nem volnának, amazok (a germánok) kivonulnának s elpusztitanák az egész világot.«[4]) — Továbbá azt mondja Chama, Chanina fia: »Háromszáz koronát viselő ember

[1]) Bertrand után. *Archeologie celtique gauloise* p. 432, Pulszky, i. h. 4 l.

[2]) Tehát *kétszer* s nem *egyszer*, mint Buresch tévesen állitja, *Philologus* LI. évfolyam, 438 l., jegyzet.

[3]) l. D. Kimchi commentárját e helyhez s Levy targumi szótárát I, 150 a. — Ez mindenesetre megbizhatóbb, mint a κοντός szó, melylyel Hesychius a γαῖσος-t magyarázza, s amely átment a szótárakba is; v. ö. Buresch i. h.

[4]) זממו אל תפק, זו גרמניא של אדום שאלמלי הן יוצאין ומחריבין כל העולם כלו »Szándékát ne hadd sikerülni«, csak hozzávetőleges fordítása akar lenni a zsoltár szavainak, mely a talmudi mondáshoz illik; tényleg lehet a homályos szavaknak más értelme, l. Grätz, *Kritischer Commentar zu den Psalmen* II, 674 l. — Nem hiszem, hogy גרמניא más volna, mint *Germania*, bármint tiltakoznak is ez ellen; גרמניא של אדום tehát azt jelenti: Germania, amely harczol Edommal (azaz Rómával); igy fogja fel S. Cassel is, *Magyarische Alterthümer*, 267 l.

van a Róma-ellenes Germániában és háromszázhatvanöt őrgrófja van Rómának és mindennap kikelnek amazok ezek ellen s megöletik egyiket közülök s ők fáradoznak egy más királyt felállítani.«[1]) — Ezen rejtélyes mondatokból mindenesetre kivehető annyi, hogy a zsidóknak tudomásuk volt az elkeseredett harczról, mely a rómaiak s a germánok között századokon át folyt. Itt azonban nemcsak általános ellenségeskedésről van szó, hanem egy bizonyos időpontról, midőn a germán törzsek az egész világot a feldulással fenyegették; az egész világ alatt a római világbirodalom értendő. Ezen jel a quadok s markomannok háborújára vezet, a midőn csakugyan végveszély fenyegette a római birodalmat. R. Chama bar Chanina, a kitől az egyik mondás közöltetik, minden bizonynyal azon Chaninának az apja, a ki I. Juda halála után az iskola főnökének volt kiszemelve[2]), s igy R. Chama bar Chanina *kortársa* lehetett a quádok s markománnok háborgásának Marcus Aurelius alatt. A rejtélyes mondatoknak csak úgy adhatunk helyes értelmezést, ha a quádok s markománnok háborgását tekintjük a háttérnek, mely ama ecsetelését a germánok szilajságának maga után vonta.[3])

d) A scordiscok.

A scordiscok a Duna, Dráva s Száva közti vidéken laktak, azaz Felső-Pannoniában.[4]) Plinius III, 28 szerint a Claudius

[1]) תלת מאה קטירא תנא איכא בנרמניא של אדום ותלת מאה וישתין וחמשה מרזבני איכא בבבל ובכל יומא נפקי הני לאפי הני ומקטיל חד מינייהו ומיטרדי לאוקומי מלכא [אחרינה]. A kiadásokban בבל által lett helyettesitve a רומי szó, mely meg van az összes régi talmudkiadásokban a baseli kiadásig, továbbá a kéziratokban (l. Dikduke szópherim e helyhez), En Jákobban s Aruchban. — מרזבני szóval már sokan foglalkoztak, perzsa szónak tartják, mely őrgrófot jelent, tehát épen a helyzethez illő kifejezés; v. ö. Cassel i. h. 267 l.; Perles, *Etymologische Studien* 127 l.; Levy III, 247 a; Kohut V, 246 b. — אחרינה szó hiányzik a kiadásokban; hogy micsoda más királyról van szó, előttem nem világos.

[2]) A babyloni források szerint, melyek ellenkeznek a jeruzsálemi forrásokkal; l. Bacher, *Agada der palaestinensischen Amoräer*, I, 2. 3. jegyzet.

[3]) Ezen hely felfogásában Cassel-t követem, i. h. 267 l.

[4]) Ammian, Illyr. 3: ὑθεν ἔστι καὶ νῦν Σκορδίσκων γένος ἐν Παίοσι; v. ö. Zippel i. h. 177 l. — Julius Obsequens c. 16 a scordiscokat együtt nevezi a dalmátokkal: *Dalmatae Scordisci superati.*

hegyen laktak a *scordiscok*, hátul a *tauriscok*.[1]) Első összeütközések a rómaiakkal 135-ben történt Kr. e., háborúk folytak velök még 113-ban is.[2])

Scordiscus mint népnév s *scordiscus* egy az ókorban általánosan ismert iparczikk neve között nyilván van valami összefüggés. Csakhogy a dolog nem egészen világos. Két eset lehetséges: ama pannoniai népet vagy azért nevezték scordiscoknak, mivel ő tőlük származik a scordiscus iparczikk, vagy pedig megfordítva: annak az iparczikknek azért adták azt a nevet, mivel a rómaiakhoz a scordisok népétől származott. *Scordiscus* a latinban bőrnyerget jelent; Diocletian edictumában előfordul a *puha* scordiscus (sc. malacus, X, 2). Azt mondják, hogy a név voltaképen *scortiscum* volna *scortea*-ból s a *t d*-vé gyengült; ez azonban csak hozzávetés. A szó — állitólag hibásan = *cordiscum* alakban (a kezdő S-hang nélkül) is előfordul.[3])

Hogy e szó előfordul a zsidó irodalomban, azt először Sachs mutatta ki.[4]) A Szentirás (Genesis 16, 6) azt beszéli, hogy Szára sanyargatta szolgálóját Hágart. A midrás, fogalmat akarván nyújtani a sanyargatás mibenléte felől, többek közt megjegyzi, hogy Szára scordiscussal arczoncsapta Hágart.[5]) Itt nem lehet szó bőrnyeregről, mert hogy jön az Szára kezébe? hanem alkalmasint *bőrczipőről* van szó, melylyel az úrnő arczulcsapta a szolgálót, ami a rosszúlbánás netovábbja; ebből azonban az következik, hogy *scordiscus a zsidó irodalomban oly jelentéssel bir, mely a görög s latin irókból nem ismeretes.* Érdekes, hogy a szó két variansban jött reánk: סקורדיסקון s קורדיסקון, azaz kezdő S-el s anélkül, épúgy mint a latinban.[6]) — Ugy lát-

[1]) mons Claudius, cujus in fronte Scordisci, in tergo Taurisci. V. ö. Kuzsinszky, *Pannonia római jogu városai*, Egyetem. Philolog. Közlem. XVI, 363.

[2]) Zippel, i. h. 139 s 142. l.

[3]) l. Forcellini nagy latin szótárát.

[4]) *Beiträge* stb. I, 138 s II, 52 Mussafia után indulva.

[5]) Genesis rabba c. 45, 9 טפחתה בקורדקיסון על פניה. Aruch olvasata סקורדקיה. A helyes olvasat alkalmasint a két varians egyesitéséből áll elő: סקורדיסקון, v. ö. egy kézirati Aruch olvasatát Kohut-nál VI, 123 a.

[6]) A genialis Sachs-ot kivéve, a többi zsidó philologusok félre hagyták magukat vezéreltetni a kezdő S hiánya miatt s nem fogadják el Sachs magyarázatát. Levy IV, 275 b χωρυκίδιον szót alkot χώρυζος-ből s

szik, hogy a scordiscus félelmes fegyver volt az ókori hölgyek kezében s ép oly közmondásossá vált, mint a papucsnak egy bizonyos neme a mi napjainkban. A midrás szerint Vásti királynő ugyancsak scordiscussal csapta pofon, még pedig mindkét oldalról Memuchan udvaronczot.[1])

Más helyeken még határozottabban kitünik, hogy a scordiscus első sorban *női* öltözék. A Jezsájás próféta által (3, 18) felsorolt 24 piperecikk közt előforduló עכסים a jeruzsálemi talmud szerint nem más, mint a *scordiscus*.[2]) Midőn a Szentírásnak valamely kitétele ily görög vagy latin szóval magyaráztatik, biztosak lehetünk benne, hogy a görög s római világban tényleg nagy elterjedtségnek örvendett azon tárgy, melyet a kérdéses szó jelent. Ekép megtudjuk a zsidó forrásokból, s csakis innen, hogy a scordiscus nagykeletü piperecikk volt a római nőknél. A scordiscus tetemesen emelte a termetet, és ha valamely kaczér nő sugarabbnak akart feltünni, akkor vastag scordiscusokat húzott fel.[3]) Gazdag nők *megaranyozott* scordiscusokat viseltek; a rabbik megengedték, hogy a zsidó nők szombaton is kisétálhattak ilyen lábruhában, mivel az nem fölösleges teher, hanem ékszer; ebből az következik, hogy a nőknek vólt reá gondjuk, hogy aranyozott czipőiket meg is lehessen látni.[4])

A férfiak által viselt scordiscus azonban nagyon otromba lehetett, a szombaton való viselését csak nagy nehezen engedték meg, a commentatorok szerint azért, mivel könnyen le lehetett húzni a lábról, amidőn is attól lehetett tartani, hogy valaki

ráfogja, hogy bőrtáska helyett a jelentése: bőrczipő. Kohut VI, 123 a szerint *scortea* = σκουρτζία volna a szó. Fürst 195 a a cothurnusra gondol. Pedig a kezdő S hiánya nagyon gyakori az uj görögben: κάπουλαι = σκαπουλαι; χάμνον = σκάμνον, χαπλίον = *scapulare;* χαρθμός = σκαρθμός; πιθάμη = *spithama* stb. stb. L. *Reiskii comment. ad Const. Porphyrog. De Caerimoniis* D. 3. [459, 17] p. 497 ed. Bonn.

[1]) Eszter rabba 1, 16-hoz c. 4, 6 kétszer: שהיתה מסטרתו בקורדקן שלה על פניו מכאי ומכאן Itt két izben hiányzik az S.

[2]) j. Sabbat VI, 8 b, 55. sor: קורדיקייה aram többes számu alak mivel עכסים is többes szám.

[3]) Peszikta p. 132 b ed. Buber: וכשהיתה אחת מהן קצרה היתה לובשת קורקן עבין Helyesebb a Jalkutban, II §. 1031 קורדיקן; Echa rabba 4, 15-höz s Leviticus rabba c. 16, 1 ugyanaz; Aruchnál קורדקן, a kiadásokban קרקוסין; a kettőt egyesitve lesz קורדקוסין.

[4]) Toszefta Sabbath IV, 12 p. 116 יוצא היא במענלין ובקורדקיסין, olvasd קורדיסקן המוהבין.

netalán kézbe fogva viszi majd az utczán. *Biri* város lakói önként tartózkodtak a scordiscus viselésétől szombaton. Egy izben megtörtént, hogy Juda s Hillel, Rabban Gamliel fiai, scordiscusban mentek ki Biri város utczáin; ennek láttára az egész város gúnyolni kezdte őket, azt mondván: »Ilyesmit soha életünkben nem láttunk!« Erre amazok levetették a scordiscust s átadták szolgáiknak, daczára annak, hogy hivatkozhattak volna a többi városok ususára.[1])

A scordiscusról van még más történeti adatunk is. »*Dama ben Nethina* szülővárosa tanácsának főnöke volt. Egy izben anyja ütlegelte őt az egész tanács szemeláttára; e közben leejtette a scordiscusát s amaz sietett s odanyújtotta neki, nehogy anyja boszankodjék miatta.«[2]) — A scordiscussal kapcsolatban értesülünk még egy esetről, a melyben a gyermeki szeretet megható módon nyilatkozik meg. Rabbi Tarfonnak anyja — igy beszéli a talmud — kiment az udvarba sétálni egy szombatnapon. Azonközben elszakadt a scordiscusa. Ekkor odament R. Tarfon, alátette két kezét lábtalpai alá s azon járt az anyja mindaddig, mig a kerevetét elérte.[3])

A zsidók scordiscusa természetesen nem volt a távol pannon népnek a gyártmánya, hanem zsidó gyártmány. Van említés róla, hogy a scordiscus Szuszithában készült s onnan vitték Tiberiásba eladni.[4]) A scordiscus csak annyiban tartozik a magyarországi régiségek közé, a mennyiben eredeti hazája Pannonia volt. S itt szabad arra emlékeztetni, hogy Pannonia más iparczikkek készítésében is kivált, nevezetesen a szövészetben, hisz maga a *pannon* név is *ruhadarabot, ruhafoszlányt* jelent.[5])

[1]) Tószeftha Móed katan II, 16 p. 231, ahol kétszer áll קורדקיסין, olvasd קורדיסקן; b. Peszáhim 51 a ugyanaz.

[2]) jeruzsálemi talmud, Péah I, 15 c 19. sor, ahol קורדקן áll; a párhuzamos helyen, j. kiddusin I, 61 b 2. sor az idegen szó alakja קורדקיסין. — Azt gyanitom, hogy az elbeszélés úgy értendő, hogy az anyja épen a topánjával verte meg a fiát, v. ö. a fent közölt helyet Eszther rabba-ból, a mely helylyel közös az idegenszerü מסטרתו kifejezés.

[3]) j. kidussin I, 61 b, 19. sor, קורדיוקן, olvasd קורדיסקן. Alkalmasint a scordiscusnak a szija szakadt el, aminek következtében a topán leesett a lábról. Ujabb részlet a scordiscus mibenlétéről.

[4]) jeruzsálemi talmud, Sebiith VIII, 38 a, 35. sor: אילין קורדקיא דסלקין ומזדבנין מן סוסיתה לטבריא. Fentebb már volt róla szó, hogy Szuszitha nagyon közel feküdt Tiberiáshoz.

[5]) Pelloutier, i. h., I. kötet, I. könyv, 38. l.

IV. Szittya-magyar csoport.

Tagadhatatlan, hogy a római uralom alatt már laktak a mai Magyarország területén egyes törzsek, melyek a mai nyelvszokás szerint az *ugor* népcsaládhoz, közelebbről a szittya-magyar fajhoz tartoznak. Ezen fajhoz kell alkalmasint számítanunk mindazon törzseket, melyek a Duna s Tisza között vagy tovább is az erdélyi hegyekig laktak s a melyeket közönségesen *jászoknak* (Jazyges) szokás nevezni; a *bevándorolt* vagy *költözködő* jászokról (metanastae Jazyges) legalább minden bizonynyal állíthatjuk, hogy az *ugor* népcsaládhoz tartoztak.[1]) Más kérdés az, hogy vajjon a jászok egyenlők e a szarmatákkal? Az irók tudósításai erre nézve nagyon elágazók;[2]) úgy látszik, hogy a római irók nem nagy gondot fordítottak arra, vajjon szittyának, germánnak vagy szarmatának nevezzék-e az egyik vagy másik vad törzset, mely nekik akadékoskodott; *Plinius* legalább világosan kimondja, hogy a *scytha* név egyenlően megilleti a szarmatákat s germánokat is;[3]) *Ephraem Syrus*, egy a talmudi forrásokkal egyidejű iró, a germánokra egyenesen ráfogja, hogy ők *Scythi fortissimi viri*.[4])

Ezen kérdés a zsidó hagyományos irodalomra nézve annyiban fontos, a mennyiben itt is találkozunk a *Sarmatia* névvel s nem lehet eldönteni, hogy az akkor ismert világnak mely része neveztetik igy. Tekintve azonban azon körülményt, hogy egy palaestinai zsidó embernek a földrajzi szemköre semmiesetre sem lehet tágabb, mint valamely görög vagy latin iróé, bizvást állíthatjuk, hogy azon esetben, ha a classicus irók Sarmatia alatt a *jászok* földjét értik, oly földet ugyanis, mely a barbár világban a római birtokhoz legközelebb esett, akkor a zsidó források Sarmatiája sem lehet egyébb, mint a jászok földje, nem pedig teszem Oroszország vagy Szibéria. Továbbá kitünt értekezésünk

[1]) Szombathy, *A Duna- és Don-Vidék világtörténelme a római latin császárok korában* (Győr 1878) 14 l. kk. Ugyanazon szerzőtől: *A metanasta jászok magyar nemzetisége* (Győr 1875).

[2]) Szombathy, *A Duna- s Don-Vidék* stb. 119 l., 4. jegyzet.

[3]) IV, 12, 25: Scytharum nomen usquequaque transit in Sarmatas et Germanos. Egyébiránt nagyon homályos hely.

[4]) Opera omnia, ed. Venet. 1756, II. kötet, 300 l., idézi Cassel, i. h. 267 l., jegyzet.

eddigi folyamából, hogy a zsidó források csak oly népeket neveznek meg, melyekkel a rómaiak békés vagy harczias érintkezésben állottak, azaz, *történelmi* népeket; minthogy pedig tudtunkkal a rómaiak a szarmatáknak csak azon töredékével érintkeztek, mely a mai Magyarországot lakta, ennélfogva a zsidó források is csak Sarmatiának magyarországi részét érthetik. Föladatunk tehát az, hogy röviden kimutassuk, hogy a *történelmi* Sarmatia alatt a *jászok* földje értetik.

a) Sarmatia.

Marcus Aureliusnak Magyarország földjén viselt háborui alkalmával mindig a szarmaták említtetnek.[1]) Valentinian uralkodása alatt szarmaták pusztítják Pannoniát.[2]) Valentinian a quádok s szarmaták ellen indított hadjárat közben hal meg.[3]) Constantius 358-ban *jászok* s *quádok* ellen harczol; a kivívott győzelem után az imperátor a *Constantius Sarmaticus* nevet veszi fel.[4] — A Monumentum Ancyranum szerint (V, 47) Augustus a dákokkal együtt a szarmatákat elűzi a Dunától; »ezen alkalommal említtetik ezen nép először a Duna mentén.[5]) 16-ban Kr. e. háboru a szarmatákkal a Duna *balpartján*.[6]) A szarmaták betörése Moesiába 6-ban Kr. u.[7]) *Propertius* 5, 3, 9 a zord getákat együtt nevezi a szarmatákkal. A Duna északi partvidékét a szarmaták birják.[8]) A szarmaták egyik nevezetes törzse a jászok (Jazyges).[9]) Geták s szarmaták együtt neveztetnek Ovid által;[10]) etc. etc. Versecz vidékén még sánczokat is találtak szarmát mészkőből.[11]) — A *történelmi* Sarmatia tehát a *jászok* földje;

[1]) Mommsen, *Römische Geschichte*, V, 213, 214, lépten-nyomon.

[2]) *Ammian* XXVI, 4, 5: .... Sarmatae Pannonias et Quadi ....

[3]) *Ammian* XXIX, 6, XXX, 5—6.

[4]) Szombathy, i. h., 96—106 l.

[5]) Müllenhoff szavai, Ersch- s Gruber-féle Encyclopaedia, I. sectio, 64. kötet, 461 l.

[6]) *Dio* 54, 20.

[7]) *Vell.* 2, 112. *Dio* 55, 29, 30.

[8]) *Ovid.*, Trist. III, 10, 34; 12, 30; e Pont. IV, 7, 10 s egyebütt.

[9]) *Ovid.*, Trist. II, 191; e Pont. I, 2, 79; IV, 7, 9; Ibis 137.

[10]) Trist. V, 2, 7 s egyebütt; quid mihi nunc animi, diva regione jacenti, inter Sauromatas esse Getasque putes (Trist. III, 3, 5).

[11]) Millecker, *Die Werschetzer Gegend im Alterthume* (Werschetz 1885) p. 23.

az *ázsia* Sarmatia soha sem vonatott be az ókori történelem keretébe; ha van is szó róla, nem Sarmatia a neve, hanem Scythia.

A midrásban igen gyakran említtetik *Sarmatia*, nevezetesen: Jelamdenu Numeri 8, 6-hoz (Aruchnál)[1]; Peszikta di rabbi Kahana p. 48 a ed. Buber[2]; Peszika rabaathi c. 15 p. 716 ed. Friedmann[3]; Sír rabba 2, 8-hoz[4]; Jalkut az Énekek énekéhez § 986[5] stb. stb. Rendesen együtt neveztetik Barbariával vagyis Észak-Afrikával, azaz Sarmatia s Barbaria, egyik az északi, másik a déli határon tevülvén el, alkalmas módon fejezik ki a római birodalom roppant kiterjedését; minthogy pedig Barbaria római hatalom alatt állott, Sarmatia is csak római föld lehet, már pedig római Sarmatiát mást nem ismerünk, mint a mai Magyarország területén, a hol a szarmaták lakta földből is jó rész a rómaiak birtokában volt.[6] Megjegyzendő, hogy valamint a fent idézett helyeken Barbaria együtt neveztetik Sarmatiával, úgy más helyeken Barbaria Germániával neveztetik együtt[1]; nagyon természetesen, miután láttuk, hogy a classicus íróknál is Germánia s Scythia — s igy Sarmátia is — összeesnek. Sőt arra is van példa, hogy Barbaria együtt neveztetik Getia- vagy Gothiával, illetőleg Scythiával[2]; ekkép minden oldalról megerősíttetik abbeli felfogásunk, hogy a fenti helyeken סרמטיא s rokon variánsai alatt Sarmatia értendő.

Végtére talán szabad a dalmát s szarmát nevek közös etymologiájára utalnunk; *Sauromates* (a régibb alak *Sarmates* helyett) alkatrészei: *mât* = ember, *shauro* = orosz *siever* (Szibéria), skandináv német (nordisch) *skûr*, német *schauer*, a mi magyarul tán *zuzmara*, franciául *frisson, nord, tempêt*; Dalmâtes = messze lakó emberek.[3] E szerint a dalmátok s szarmátok között létezett valami kapocs, ami csak úgy lehetséges, ha a szarmátokat a dalmátok közelébe helyezzük, azaz a mai Magyarországba.

b) Egy szittya szó.

A Zsoltárokat magyarázó midrás elején[4] a következőket olvassuk: מגן זה התרים איסקוטא פרסאה »paizs« (Zsolt. 84, 12) az a

[1] ואפילו סמרטין ואפילו ברבריים, varians סמרטין.

[2] אם גלה אחד מכם לברבריה ואחד מכם לסמטיא.

[3] אחד מכם גולה לברבריים ואחד מכם לסרמטים. Ez az egyetlen hely, a hol a név helyes, a többi helyeken vagy rossz helyen, vagy egyáltalán nincs meg a ר betü. Mindez azonban nem teszi kevésbé valószinüvé, hogy a midrás Sarmatiát érti; igazán nem látni be, hogy mi kényszeríti *Kohutot* arra az állításra, hogy סמרטין a *mauretánok* (VI, 78a), miután ברבר alatt ő maga is Sarmatiára magyarázta volt. Sarmatiát értik alatta Buber (jegyzet Peszikta di r. K.-hoz) s Friedmann (jegyzet a Peszikta rabbathi-hoz) is.

[4] אחד מכם גולה לברבריא ואחד מכם גולה לסמטריה.

[5] Itt ברטניא áll סרמטיא helyett, bizonyosan hibásan, miután ellenkezik az előbbi 4 forrással.

[6] V. ö. Bergmann, *Les Scythes les ancêtres des peuples germaniques et slaves* (Halle 1858) p. 17 s 18: »La grande Scythie se confondit dans la suite avec la *Russie*, la petite Scythie comprenait, selon les époques et les auteurs, tantôt la *Krimée*, tantôt les pays du Dniester, tantôt les pays situés entre les Karpathes et la mer Baltique, tantôt les pays entre les Karpathes et la mer Noire ou les pays des Madjyares et des Turcs.« (Ez alkalommal megjegyzem, hogy Bergmann műve hiányzik Torma Károly szorgalmas összeállításából: *Repertorium Dáczia régiség és felirattani irodalmához* (Budapest 1880). Innen látjuk, hogy hazánk egy része még Scythiának is neveztetett, mennél inkább Sarmatiának, miután a fent összeállított történelmi források oly sürün emlegetik Sarmatiát. Ezek után meg lehet itélni Kohut jártasságát az ókori dolgokban, midőn VI, 78a igy ir: בודאי לית מאן דכר שמיה של איירופא ... Sarmatia כי אם הנכללת עם עם של שקיתיא במדרש Sarmatia של אסיא.

[1] Genesis rabba c. 75, 9: אלו בני בריאה ובני גרמאניא שאדומיים מתיראין מהם A mondat ugyanazon zsoltárversshez fűződik s ugyanolyan irányu, mint az, melyet fentebb b. Megilla 6 a-ból közöltem. Miután ezen Germania, mint egyenértékü szó Barbariával, csak Sarmatiát vagy Scythiát jelenti, a hely ujabb bizonyitékát adja azon felfogás igazságának, hogy Megillában a quádok s markomannok háborujáról van szó. — Nem szabad érintetlenül hagynunk, hogy a talmudi בריאה értelme előttünk nem világos; a görög s római íróknál Βαρβαρία nem tulajdonnév, hanem = regio Barbarorum (Stephanus, Thes. II, 116); Βαρβαρία = regio circa sinum Arabicum (ugyanott), L. Dindorf által pótlékkép van felhozva s nem alapszik hiteles forráson; l. Pape-Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 3. kiadás, I, 197.

[2] Midrás a Zsoltárokhoz 25, 14: אבל ברברים וענתיים ושארית העמים מה עשיתי להם ahol ענתיים nyilván גנתיים akar lenni, a fent tárgyalt Jalkut II, § 702 גונתיים kifejezésének megfelelőleg. Ugyanezen gondolat közöltetik még a 109. zsoltár 3. verséhez is (a régi kiadásokban): לברבריה ולשתותיה מה עשה, ahol Kohut helyes észrevétele szerint שקותיה = Skythia olvasandó; egy kéziratban ולכותיים áll helyette, a mely kifejezésről már tudjuk, hogy ולגותיים-ból romlódott el.

[3] Bergmann, *Les Scythes* stb. p. 14.

[4] ed. Buber p. 3, l. Buber jegyzetét.

θυρεός, a perzsa *scutum*. Ennek igy nincs értelme, mert minek az *egy* héber szót *két* idegennel (θυρεός s scutum) magyarázni s miért volna a scutum *perzsa* fegyver? A Jalkutban (Zsolt. §. 833) ugyanazon szavak állnak (אישקוטה פרסאה), csakhogy az első (velenczei) kiadásban a margón magyarázatkép e szavak állnak: טארג"א פרסאה הוא לשון לועזי מגש perzsa *targa*, ép úgy az ország (olasz) nyelvén is. Ezen glossa idővel bekerült a szövegbe; már Mussafia midrásszövegében *scutum* helyett *targa* állott, a mely szó ő szerinte annyi, mint θώραξ, *thorax*. Ezzel a magyarázattal beérték a későbbi rabbinicus lexicographusok is; igy Levy (II, 132 a) s Kohut (IV, 2 a), holott טארגא semmiesetre sem lehet θώραξ. A dolog úgy áll, hogy a velenczei nyomdász, mint maga is mondja, egy *olasz* szót iktatott a margóra: טארגא = *targia*, késői latin *targia* vagy *targa*, késői görög τάργα, franczia *targe*, a mely nyelvben a szónak számos derivatuma van.[1]) *Targa* tulajdonképen szittya szó s *sisakot* jelent, a régi skandináv nyelvben *targa*, szláv *terk*, lengyel *tarcza*;[2]) szittya főképen azért, mivel a szittyák főistenének neve *Targitavus*, nyilván e szóból alakult.[3]) A midrásbeli טארגא tehát minden bizonynyal = *targa*. Most már az az érdekes a dologban, hogy két glossa úgyszólván egymást űzi-kergeti. Ezen mondatban [איסקוטא פרסאה] מגן זה התרים a rekeszbe tett rész nyilván utólagos hozzátétel, még pedig a *scutum* szónak héber átirásából ítélve, alkalmasint egy román ember kezétől, talán épen egy olasz embertől; a glossator alkalmasint igy irta: איסקוטא רומאה = római scutum; a cenzurára való tekintettel azonban a *római* szót, mint egyebütt is észlelhető, *perzsára* változtatták át. A velenczei nyomdász is akarván fitogtatni nyelvismereteit, *scudo* helyett a *targa* szót találta alkalmasnak a héber מגן visszaadására; a későbbi nyomdászok meggondolás nélkül a glossát bevették a szövegbe s igy történt, hogy szövegeinkben s szótárainkban most a טארגא szó ékeskedik.[4])

[1]) target, targette, se targer = se couvrir; l. Brachet, *Dictionnaire étymologique ne la langue française*, 7. kiadás, ezen szók alatt.

[2]) Bergmann, i. h., 21 l. Talán ide tartozik a magyar *tárcza* s *taraczk* is.

[3]) Bergmann, i. h., Hammer-Purgstall a *Targitavus* szóban már törököt vél felfedezhetni, amit visszautasit Vámbéry, *A Magyarok eredete*, 12 l.

[4]) Ezen processus felismerésére az impulzust két jegyzet adta: N. Brüll észrevétele *Jahrbücher* V, 126 s Buber jegyzete i. h.

c) A magyarok.

A magyaroknak latin neve *Hungari*, aram átirásban igy hangzik: הונגרי. Ezen szó négyszer fordúl elő a zsidó hagyományos irodalomban, még pedig egyszer a Zsoltár könyvnek aram fordításában vagyis a targumban mint הגרים szónak a fordítása Zsolt. 83, 7-ben, és háromszor a Krónika aram fordításában I. Krónika 5, 10. 19. 20-hoz mint הגריאים szónak a fordítása.[1])

Hogy a fordító הונגרי alatt csakugyan a magyarokat értette, alig szenved kétséget, hisz a zsidó irodalomban, mint már említettük, divat volt a régi népneveket modernekkel pótolni s mi nem ismerünk modern népet, melyet הונגרי-nak lehetne nevezni.[2]) Ellenkezőleg tudjuk, hogy a magyarok mindjárt első fellépésök után *Hungarin*-nak neveztetnek a zsidó forrásokban[3]) vagy még pontosabban Ungari-nak.[4]) A későbbi zsidó irodalomban Magyarország neve tudvalevőleg ארץ הגר = *Hagar*-ország, tehát majdnem ugyanazon héber szó, melynek fordítása gyanánt a modern הונגרי szolgál. הגר úgy viszonylik הונגרין-hez, mint Ugri Ungri-hez[5]); valamint ez utóbbi *egy* népet jelent, úgy az előbbi is s nem szükséges feltenni, hogy הונגרי csak N-nel bővített aram alak הגר-ból minden vonatkozás nélkül a modern ethnographiára.[6])

Hogy azonban a targumbeli הונגרי tényleg a magyarokat jelentse, ahoz mindenekelőtt *egy* feltétel szükséges, az, hogy a Zsoltárok- s Krónikákhoz való targum keletkezési ideje a magyarok fellépése *után* való korba tétessék. Tényleg az említett két targum a legujabb keletü valamennyi szentírási könyvek targumai között; a Krónikákhoz való targum nincs is hozzányomatva a szöveghez a nagy bibliakiadásokban, hanem külön

[1]) Levy, *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim* I, 203. Feltünő, hogy I. krónika 27, 31-hez ההגרי a targumban הנראה.

[2]) Nem hiszem, hogy a *Hungari* név már a 4. században ismeretes lett volna, még pedig mint compositum hun+[u]gar-ból, azaz egy nép, mely áll a húnokból s ugorok- (magyarok) ból. Ezt Levy i. h. s Kohut III, 221 b minden kritika nélkül elfogadják Gans Dávid zsidó krónikástól.

[3]) Chaszdáinak a kozár királyhoz irt ismeretes levelében, l. Kohn, *A zsidók története Magyarországon*, Budapest, 1884, I, 28.

[4]) p. o. József hakohen krónikájában mindjárt az első lapon (amsterdami kiadás); אונגארי.

[5]) Cassel, i. h., 188 l.

[6]) Cassel állítása i. h. 189 l.

lett kiadva (Beck által, Augsburg 1680 s Wilkins által, Amsterdam 1715); a Zsoltárokhoz való targum ifjú volta kitűnik azon modorból, melylyel Konstantinápolyról van benne szó (Zsolt. 108, 11); megjegyzendő még, hogy Rási a 11. században még *egy* targumot sem ismer a Hagiographákhoz.[1]) Mindezek után nem áll annak semmi sem útjában, hogy a targumbeli הגנרא szót a magyarokra vonatkoztassuk.

Budapest. KRAUSZ SÁMUEL.

EGYET-MÁST AHASVEROSRÓL EZRA KÖNYVÉBEN.[2])

Az Ezra, 4, 6-hoz adott rendes magyarázatból kitűnik, hogy a zsidók Ahasveros alatt rendesen három királyt értenek, kik részint a méd, részint pedig már a méd-görög aerához tartoznak: 1. Ahasveros Eszter könyvében[3], a kritikusok szerint Darius Histaspis utódja, kit a történetírók Xerxes (485—465) névvel jelölnek; 2. Ahesveros Dániel könyvében[4]), ki különben a történetben többé elő nem fordúl, és végre Ahasveros Ezrában,

[1]) Zunz, *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden*, II. kiadás, 69. l.

[2]) L. Gesenius szótár s. v. אחשורוש

[3]) Eszter könyve 1., 1. v. ö. Keil, Bevezetés 488, továbbá Oppert: Frankl's Monatschrift 1865. p. 263—269, Ben Chananjat p 486 és Wellhauser. Bevezetés p 211.

[4]) 9, 1. Hogy ki az itt (11, 1 és 6, 1) említett Darjoves, nem eléggé világos. V. ö. M.-Zs. Sz. 1892. p. 394. Ha ezen Darius azonos Darius Notossal (424—404), akkor 11, 1—2 könnyen érthető volna, mert Darius Notos után még három király uralkodott a perzsa birodalomban: II. Artaxerxes Memzónon (404—359), III. Artaxerxes Ochos (359—338) és Darius Kodomanus (336—330) és igy Daniel czélzása arra, hogy a negyediket Javan le fogja győzni, helyes. S e szerint Josephus azon nézete, hogy az Eszterben előforduló Ahasveros azonos I. Artaxerxes Longimanussal (465—425) szilárd támpontot nyerne (v. ö. Eichhorn Bevezetés p. 691) a mennyiben 9, 1. Darjovest »ben Ahasveros«-nak mondja, de eltekintve attól, hogy a »*szerző*« óvakodott volna attól, hogy hősét, ki Nebukadnezár kortársa volt, olyan királylyal helyezze egy időbe, ki 134 évvel később élt, ezen feltevés helyessége már azáltal is veszit, hogy 9, 18-ban »az elpusztult szentélyt« említi, a szentély pedig már 516-ban ujra fölépült. Kényszeritve vagyunk tehát ezen Dariust még a méd aerába áthelyezni (v. ö. M.-Zs. Sz. i. h. s Jellinek Bet Hamidras V. p. 9. köv.).

ki a közönséges felfogás szerint[1]) mint Kambyses[2]) (529—521). A mi Artachsastat (i. h. 7. v.) illeti, sejtik[3]) hogy Pseudo Smerdis Kambyses utódja értendő alatta.

De ha az itt említett királyok még a templom felépítése előtt uralkodtak volna, nem érthető, hogy miért nem említtetik a templom az egész vádiratban, (4, 7—16) még *egy* szóval sem. Miért legyen »a város és falai« többször említve, holott a templom, melyről állítólag leginkább szó van, *egyszer* sem? Hát Pseudo Smerdisnek, kiről a történetben nevénél alig többet tudunk, itt tényleg ilyen szerep jutott volna, mint a milyen itt adatott neki? Én tehát azt hiszem, hogy Kambyses és Pseudo Smerdis itt az 5. részben benfoglaltatnak מימי כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש Ahasveros pedig (6. v.) azonos Xerxessel[4]) ki alatt az Eszterben említett történet lejátszódott volna. Azért említtetik is, hogy »uralmának kezdetén irtak vádiratokat«, mert ami későbbi időkben történt, ezt már más helyen közölték.

Artachsasta pedig (7. v.) azonos I. Artaxerxes Longimanussal, de mivel ezen két utóbbi király alatt a templom már felépült, csak a »városról és falairól« lehetett szó.

Ha azonban a 7. fj. említi hogy Artachsasta a zsidók iránt jóindulattal viseltetett, akkor ezen Artachsasta, Wiesner[3]) kimutatása szerint azonos II. Artaxerxes Memnon (404—359.)

Igy a helyek Ezránál nemcsak hogy más alakban tűnnek fel, hanem azt is mutatják, hogy Ezra ha nem is egészen világosan, de legalább reá mutat Eszter könyvére. (V. ö. Herzfeld, Geschichte I. k.)

Jeruzsálem. DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

[1]) Sz. O. R. 29 30 k.: Wolfsohn Bevezetés Eszter könyvéhez és az i. h. fordítása. Midras Eser Golijoth ed. Jellinek p. 134 a Nagy Sándortól legyőzött Dariust 330-ban. (Itt tévesen כורש áll) Eszter fiának mondja. Világos, hogy ezen Midrás III. Artaxerxes Ochost (359—337) identificálja Eszter könyvében előforduló Ahasverossal. Ezen feltevés támaszt nyer azon történeti tényben (Wéber Világtört. I. k.), hogy egy Eszt. 2, 21-hez hasonló összeesküvést fedeztek fel, melyet egy bizonyos Bagvas szitott, kit azután fel is akasztottak. De a mai eredmények után ezen feltevést többé czáfolni nem kell. — [2]) S. o. r., melynek csak 4 királyról volt tudomása, kényszerítve volt Artachsastát Korssel, Darjovessel azonositani. — [3]) V. ö. fent 5. és 6. jegyzetet — [4]) Ezen névnek meg is felel, mint azt Keil. i. h. és mások már kimutatták, a bibliai név Ahasveros. De hogy a zsidók Kambysest is úgy nevezték volna, teljesen alaptalan. — [5]) Ben Chananjah 1866 5—6. l.

IRODALOM.

A HÉBER ACCENTUATIÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

(Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. V. Untersuchungen zur Entstehung und Entwickelung der hebräischen Accente. I. Theil. Von *Adolf Büchler*. Wien 1891, 8°, 182.)

A héber accentuatio keletkezésének ideje s módja mindeddig fölötte homályos és adatok hiányában találgatásokra lévén a kutató utalva, alighanem az marad ezentúl is. Nem kevésbbé homályos és zavaros alkalmazásának módja is, a mint azt a meglevő anyagból szabályokba foglalták a későbbi tudósok. Minden szabálynál, a mely szerint a hangjeleket felosztják, léptennyomon kivételt kell megállapítaniok, mely nem illeszkedik a kivánt szabályba. Gyakran pedig oly mesterkélt az állítólagos rendszer, hogy az ember sehogy sem tud vele megbarátkozni s azon meggyőződést nyeri, hogy az accentuatorok agyában alig fogamzhatott volna meg az, a mit modern tudósok oda akarnak helyezni. (Példa Baernek a methegről alkotott rendszere; Stade grammatikájában.) Nagy haladást létesített az accentuatio kutatásában Baer-Delitzsch s az angol Wickes munkálkodása, kik addig nem ismert s nem remélt eredményeket értek el. De még mindig sok a kívánni való. A czímben említett munka szép útat tesz előre felfedezéseivel. Teljesen új theoriákat állít fel szerző ebben a hangjelek bizonyos csoportjára nézve, de oly meggyőző, vas következetességet mutató példák ezrével bizonyítja azokat, hogy minden elfogulatlan bírálónak feltétlenül el kell ismerni eredményeit. A munkához jó adag türelem és érdeklődés a tárgy iránt szükséges, hogy a teljesen új eredményeket nyújtó tárgyalást mindvégig figyelemmel kisérjük s így folyton újat tanuljunk oly tárgyból, mely nem általános érdekű s minutiozitása folytán kissé száraz is. Szolgálatot vélünk tehát tenni sokaknak, midőn

dr. Büchler nevezett munkáját a mennyire e folyóirat határai engedik megismertetjük, ha csak nagyjában is és nem egyes részleteire kiterjedően. Rövidség kedvéért nem fogunk a bizonyító példákból sem idézni, hisz felkeresheti azokat mindenki a szt• irásban, csak is ott idézünk, hol az elkerülhetlenül szükséges.

Szerzőnek alapos kutatásai két fontos, alapvető tételhez vezették: *1. Hogy a munach, mhupach, mercha, darga, azla, pasta, geres, telisa, salselet, paszek és lgarmeh hangjelcsoport egy osztályt képeznek, mert eredetileg függélyes vonalkák voltak, melyeknek más czéljuk volt, mint zenei változatokat kifejezni.*

2. Hogy ezen eredetüknél fogva verticalisoknak nevezhető hangjelek egy időben masszórai jelentésüek voltak s azon czélra szolgáltak, mint a masszóra, a hagyományos szöveg pontos megőrzésére.

Az első tétel bebizonyításával 83 oldalon át foglalkozik szerző, kiindulva a következő éles megfigyelésből: Vannak szócsoportok a bibliában, melyek rendesen egy vizszintes vonalka, a makkef által össze vannak kapcsolva, úgy hogy egységet képeznek és csak egy hangjelet kapnak. Ezen szabálynak megfelelő számos esettel szemben azonban majd ugyanoly számban találjuk ugyanazon szócsoportokat makkef nélkül s mindegyik szavat külön hangjellel ellátva. De a hangjelek, melyek ilyenkor az illető szókon találhatók, mindig azon csoportból valók, melyeket szerző egy osztályba soroz s a melyek, szerző theoriája szerint, *arra szolgáltak, hogy mint függélyes vonalkák a makkef hiányát pótolják, illetőleg annak elmaradását jelöljék.* Első sorban *a munachot* figyelte meg szerző, melynek alkatrésze a függélyes vonalka s a mint régi kéziratok mutatják, eredeti alakja ez volt, csak később fejlődött a mostani alakra. Két munach jelzi tehát a makkef nélkül szűkölködő, összetartozó szócsoportot, a mint ezt sz. a számtalan példa közül több mint 100 felsorolásával bizonyítja a אשר ,גם ,די ,הן ,בן ,לא ,על ,כי ,מי ,מה ,אם ;את ,אך rendszerint makkefes szócskákon. A munachot majd csak más jel váltja fel, a *mercha;* az átmenet alakjánál fogva igen könnyű volt. Bizonyíték több mint 50 példa, a melyek annál döntőbbek, mert ugyanazok a Ben-Naftali iskolájában (az eredeti) munachchal vannak ellátva, a mely iskola általában conservativebb a Ben-Aserénél. Hogy pedig nem maradt mindenütt meg a munach, ezt sz. az accentuatorok azon törekvéséből magyarázza, miszc-

rint a rendszer fejlődésével minden szavat bizonyos változatot kifejező jellel akartak ellátni, mert erre szükségük volt a recitálásnál; így történt azután, hogy az eredeti függélyes vonalkákat más-más jellel helyettesítették, de nem vetkőztették azokat ki teljesen eredeti alakjukból, ugy hogy, a mint sz. kutatásai mutatják, következtethetünk ezekre s így eredeti céljukról is felvilágosítást nyerünk.

Igy jutott a munach helyébe *darga* is s lett munach-darga v. d.—m. csoport (az elhallgatottakon kívül 55 pl.) A merchanál feltünő 14 helyen, hogy az egyik munach helyett *kettős mercha* áll, különben szintén olyan szócsoportoknál, melyek rendszerint makkeft bírnak. Szerző igen érdekes magyarázata szerint a kettős mercha az átmeneti időben keletkezett, midőn a munach kiküszöbölése véleményeltérés következtében ellentállásra talált, a két egymás mellett megmaradt munach-mercha jelekből. Igy szorította ki sok helyen a második munachot az atnach, hol nincs is a versnek fele. (Csak a לֹא szócskánál Jesajában 46 eset, pl. 3, 9; 5, 27.) Ugyancsak e magyarázat szerint lett munachból *mhuppach* s keletkezett a munach mhuppach v. mh. — munach csoport számtalan esetben a megjelölt szócsoportoknál. Hogy a mhuppach a munachnak felel meg, bizonyítja azon tény is, hogy a prózai könyvek munach mercha összetételét a poetai könyvekben mhuppach-mercha helyettesíti a megfelelő esetben s ez itt ugyanazon fejlődést mutatja, mint amaz ott. Szerző ez úton azt is bebizonyítja, hogy az ő theoriája a költői אמת könyvekben is kimutatható, a mely könyvek hangjelezését pedig eddig egész más mértékkel mérték. E tény csak megszilárdítja sz. állításainak valódiságát, úgy mint az is, hogy szabályai nem csak a partikuláknál, hanem a szegolat szóknál s általában minden makkefes csoportnál érvényesülnek megdönthetlen, világos példákon.

Az eddigi verticalisok gyanánt felismert s beigazolt jelek a szó alatt vannak elhelyezve; ezek után a szó felett levőket veszi sz. tárgyalás alá. Miután a dolog alaki részével végez s meghatározza, hogy pazér, geres, azla, pasta s nagy-zakef azok, melyek eredetileg verticalisok voltak, a mint azt részint mostani alakjuk, részint különböző elnevezéseik s a codexekben előforduló különféle alakjuk bizonyítja, folytatja ezekre nézve is tárgyi kutatását. A כִּי, אִם, אַךְ, אֵת, גַּם, הִנֵּה, לוּלֵי azon szócskák, melyek példája igazolja, hogy a *pazér* a makkef hiányát jelöli, csak úgy,

mint a munach s változatai. A feltünő külömbség az, hogy míg az alsó verticalisok a makkefes csoport mindegyik szaván jelentkeznek, addig a pazér csak az egyik szón van, a másik pedig munach-chal v. ezzel, illetőleg mhuppach-chal egyenlő galgal-lal van jelölve. Sz. úgy vélekedik, hogy az alsó s felső verticalisok külön iskolákban fejlődtek s a későbbi accentuatorok a két rendszert egyesítették, a minek nyoma elég világos. Itt említjük meg a sz. által később (35. l.) tárgyalt u. n. nagy-pazért, mely csak 16 esetben fordul elő s alakjánál fogva kettős telisának látszik. Tényleg azonban nem más, mint az egyszerű pazér, a mint a Sinai codexben ugyancsak ez van az összes helyeken s mint a példák bizonyítják, rendeltetése is ugyanaz.

A mi a pazérnál, az mutatkozik a pastánál is, a mire a »bizonyítékok elenyésző része« 150 példa. Hasonlókép az azlánál. Rendkivül érdekes 3 példa: Jes. 44, 19, Obadja 1, 18, s Joel 2, 1—2, hol ugyanazon szócsoport először makkeffel összekötve, másodszor darga-munach, harmadszor mhuppach-pasta által jelölve bizonyítják a jelek egyenértékűségét. Nem különben beleillik a theoriába a geres megelőző munach-chal s a nagy zakef fölötte érdekes példákon. (Neh. 3, 17 s 3, 9; 12, 16, 18 שִׁר הַצִּי פֶּלֶךְ; Lev. 5, 2—4: אוֹ szócskán.) Egyenlő szolgálatot teljesít ezekkel a telisa; csak a כִּי szócskára nézve több mint 90 példa. A telisa sz. nézete szerint nem volt eredetileg más, mint a masszórai köröcske s tényleg masszórai feladatot teljesít, midőn arra figyelmeztet, hogy egy külömben hangjeltelen szó kivételesen hangjellel van ellátva. Később azután kis s nagy telisa fejlődött belőle. A telisa tehát csak úgy verticalis eredetű, mint a munach, helyettesíti is azt s viszonyban van vele; de külön iskolában jött létre, mint a pazér.

A költői könyvekben egy új jel járul az előbbiekhez: egy függélyes vonal, *a lgarmeh*, mely mindig követi a mhuppach-azlat, s mint párhuzamos helyek szembeállításából is kitűnik (pl. 31. zs. 3 s 71. 2: חִטָּה אֱלִי; 137. zs. 7. s 132. 1: זְכוֹר ה׳) szintén a makkef hiányát jelöli. A prózai könyvekben a lgarmeh vonal két munach közt található utánok következő rebiával, annak jelölésére, hogy ott tulajdonkép felső verticalisnak kellene lenni. (Csak אֵת mellett több mint 30-szor, azonkívül אַךְ, אִם, אֵת, אוֹ, אֵיךְ, stb.) A *salselet* mint a codex Babylonicus mutatja eredetileg egy függélyes vonal 4 ponttal (⁞) s egy masszóra, Lev. 8,

23-t zakefes csoportba sorolja, tényleg azonban salselettel van ellátva a kezdő szava; a láncz tehát csak későbbi fejlődés. Egy másik masszóra hibának mondja a paseket a salselet mellett; hisz már a salseletben van a verticalis vonal!

Külön igen érdekes fejezet tárgyalja a *paseket*, mely mint szerző később kimutatja, nem más, mint a lgarmeh-vonal. Sz. megmagyarázza theoriája által azon paszek-helyeket, melyek eddig mint kivételek a felállított szabályok alól megfejthetetleneknek tartattak.

Ellenmondásnak látszik az egész theoria ellen azon körülmény, hogy a verticalisok makkef mellett is előfordulnak. Ezen esetek azonban egy speciális osztályt képeznek, a mint azt sz. kimutatja. Magyarázatuk az, hogy a különböző iskolák közt el térés volt az iránt, vajjon egy kötőszóra következő szó a kötőszóhoz vagy az illető szó után következőhöz vonassék-e a makkef által? Bizonyíték erre a masszóra, mely ez esetekre figyelmeztet s melylyel Ben-Naftáli ellentétben áll. Az ilyen esetben azután annak jelölésére, hogy a kötőszó önálló hangjellel bír s a makkef a szót az utána következőhöz köti, állanak a verticalisok, mint azt a כי אם 31 példája világosan bizonyítja.

Szerzőnek tehát tökéletesen sikerült száz meg ezer példán meggyőzően kimutatni, hogy az összefüggés a verticalisra visszavezetendő hangjelek és a makkef között létezik és ez által a hangjelek eredetére nézve igen fontos tényt derített fel.

*

Nem kevésbbé érdekes és fontos eredményekre jut sz. a verticalisokról folytatott kutatásaiban más irányban, a midőn azt mutatja ki, hogy a verticalisok egy időben masszószórai jelek voltak és mint ilyenek a szövegre nézve fontos körülmények megjelölésére szolgáltak. Sz. a paszekből indul ki s megczáfolja azon nézetet, mely szerint paszek s legarmeh különböző jelek.

Tiszta és világos a paszek magyarázata, melylyel sz. megdönti az eddigi sokféle magyarázatot s a mely szerint az masszószórai jel azon czélból, hogy két egymás mellett levő egyenlő szó egyike el ne kallódjék. Első sorban oly helyeken áll, a mi döntő bizonyíték, hol a két egyenlő szó áll, de a velük párhuzamos helyen csak egyszer áll

ugyanazon szó s igy az analógia könnyen arra vezethet, hogy az eredeti ismétlés is elmaradjon (Pl. I. Sám. 3, 10 a 4, 6 szemben stb.). Annál inkább lehetett ettől félni, mert vannak a masszóra által megjelölt helyek, hol a két egyenlő szó egyike — mint dittografia — ámbár irva van, nem olvasandó.

Ezen rendeltetése folytán jutott azután a paszek minden szóismétlés megőrzéséhez (62 példa), még ott is, hol csak hasonhangzású, de nem egyenlő szók ismételtetnek (35 példa). A hol pedig szóismétlésnél a paszek hiányzik, ott a verticalisok jelentkeztek úgy a prózai, mint a költői könyvekben. 9 helyen szóismétlésnél makkef van, a mi szintén beleillik a rendszerbe; mert hisz a paszek s a vertic. sem azt akarják jelezni, hogy a két szó egymástól elválasztandó, hanem megőrzésüket akarják.

Szyntaktikai jelenségeknél is találjuk a verticalisokat. Ha ugyanis egy közbeszúrt mondat folytán a kezdő szónak ismétlése válik szükségessé, az mindkétszer vagy legalább egyszer verticalissal van ellátva (Neh. 9, 8. לתת; Lev. 27, 28 כל חרם); úgyszintén nom. absolutusnál és nem csak főneveknél, de névmásoknál is találjuk őket, hogy a fölöslegesnek látszó szót megóvják az elhagyástól. Ugyancsak jelentkeznek a verticalisok ott, hol a közelség által nyújtott analogia változást okozhatott a szövegben, a mint ezt a kri és ktib, valamint az eltérések a keleti s nyugati iskolák közt mutatják. (Pl. Bir. 16, 18: לה; különösen על s אל-nél gyakran, pl. Ecz. 22, 13 a keletiek szerint על בצעך; אתה s עתה stb.) Éles megfigyelése szerzőnek, hogy a verticalisok főleg mily esetekben használtattak, mint masszórai jelek. A másolói hiba ugyanis legkönyebben 3 esetben fordulhatott elő: 1. Ha egy szó két, egyebekben egyenlő, mondatban az egyikben különbözik a másikétól s az egyikből a másikba átvíve a két mondat teljesen egyenlő lesz. 2. Ha egy szó valamely mondatban hiányzik s a párhuzamos versből kiegészíthető. 3. Hol hasonló változtatások eszközölhetők az eltérések kiegyenlítésére. Mindezt jól tudták a masszoréták s minden rendelkezésükre álló eszközzel arra törekedtek, hogy a szöveget minden változtatástól megőrizzék. Igy jelentkeznek e czélból a verticalisok *a)* a hol több egymáshoz hasonló mondat egy szóban eltér egymástól (pl. Ecz. 7, 4. s 9 כי דרכיך s כדרכיך; Ecz. 21, 14: אדני יי egyedül, mig 103-szor צבאות szóval; a keleti iskola tényleg ez egy helyen is kiegészíti a szót; stb.). Ha ugyanazon szó egy feje-

zetben sokszor fordul elő egy alakban, de nehányszor ettől eltérőleg (Pl. I. Krón. 6, 11 mindig בנו csak 3-szor בני) figyelmeztetnek a verticalisok, nehogy javítgassák. (Így főleg אל s על pl. Ecz. 14. 22: על ירו, hol a babyloni iskola אל-t olvas; לא s לו számos példával). *b)* Látszólag fölösleges szavak megőrzése végett, hol az analogia szerint könnyü a változtatás. (Pl. Deut. 27, 15: ארור האיש vele szemben 11-szer csak ארור; II. Krón. 20, 17. — Ex. 14. 13 stb. mind oly világos példa, hogy az első tekintetre meggyőznek.) *c)* Látszólagos hézagoknál, midőn két különböző könyvben részletek közösek s az egyik könyv szövege a másiké szerint javítható, annál is inkább, mert a javítás szüksége nagyon érezhető (Pl. II. Kir. 25, 14. — Jer. 52, 7: ותבקע העיר, 9 példa; 11 helyen וכבם בגדיו csak Lev. 14, 8: וכי המטהר s Num. 19, 10: וכי הזורק mindkettőn verticalis.) Ugyanigy hol valamely szó helyett a synonim használtatik (pl. Istenneveknél I. Chron. 21, 15 hétszer יי, csak egyszer אלהים paszekkel stb.). Több mint 100 példával illusztrálja sz. azon állítását, hogy a mozgást jelentő igék egy más cselekvő szó mellett, akár alá, akár mellérendelve állanak, a verticalis által vannak megjelölve, nehogy feleslegesnek tartsa valaki s elhagyja, a mint az értelem veszélyeztetése nélkül lehet is. (A számos világos példa közül Józsua 22, 9: וילכו ללכת; II. Kir. 13, 21. וילך ויגע; sőt a hol nem közvetlen következnek egymásra, ott is, (pl. Deut. 1, 19 s még 45 példa). E pontban még ezeken kivül számos igen érdekes jelenséget konstatál s magyaráz meg sz., hol a verticalisok a szöveg sajátságaira utalnak, de melyeket térszűke miatt fel nem említhetünk.

d) A verticalisok őrködnek a fölött, hogy a szabálytalan nem s számconstructiót ne javítsák. A masszóra is kiterjesztette már erre figyelmét s összeállít helyeket, hol kétféle olvasás volt ismeretes a nemi vonzatra nézve. De számos esetet elmellőz, mert nem volt két verzió, de a verticalis jelek megteremtői ezekre is ügyeltek. (Pl. Deut. 30, 10: הכתובה s 29, 10 hol pluralist várnánk). A leggyakoribb ez eset a gyüjtőneveknél (29 példa). A gyüjtőnevekkel ellenkező constructio a distributivumoknál (40 példa). A nemi vonzatok szabálytalanságára kevés a példa (Num. 36, 3; Lev. 5, 15, Deut. 31, 21; Bir. 18, 7, 21, 21.)

Az eddig magyarázottakon kívül még más csoportokat találunk verticalissal ellátva, melyek nem sorozhatók a sz. által eddig fölállított szabályok alá. De meg van ezeknek

magyarázatuk is. Egy külön osztályt képeznek azon példák, hol a verticalisok annak jelölésére szolgálnak, hogy a részlegesen felsorolt szavak vagy teljesen vagy részben asyndeton konstrukcióban vannak s nem szabad a kívánatos kötőszót hozzáragasztanunk s a mit néha a masszoréták vagy másolók meg is tettek, a mint példák bizonyítják. Ilyenek kiválóan már a talmud által megbeszélt négy helyen az ittur szóferim. (Egyéb specificatióra 58 példa, különösen feltünő Neh. 8, 7). Később azután azon helyeket is megjelölték az accentuatorok verticalissal, a hol specificatio van, de a kötőszó nem hiányzik (45 példa s más számos eset nyeri ez által magyarázatát.) A költői könyvekre szintén áll ez észrevétel. (Pl. Prov. 30. 9.) A paszek egy neme az u. n. eufemistikum az Isten neve mellett blasfémia kikerülésére, a mi az elválasztandó szók összeolvasása által létrejönne (Pl. Deut. 28. 25 s más 43 példa). Még oly esetben is áll ez, midőn Isten nevére egy személy neve vagy névmás következik (Gen 46. 2; 30. 20 stb.).

Van még egy csoportja a pászeknek, melyet eddig emfaticusnak neveztek, de a mely elnevezés nem magyarázza meg mind az ide tartozó esetet. Olyan helyek ezek, hol az egyik szó azon betűvel végződik, a melyikkel a másik kezdődik s ezért, mint a tapasztalat bizonyítja, néha az egyik el is esett (II. Sám. 5, 2, I. Kir. 21, 21 stb.) Ezen hiba becsúszásától óv a verticalis hangjel, első sorban a pászek (35 példa). Ugyancsak ide sorozandó azon csoport, melyben Isten neve előtt álló szó א v. ע-ra végződik s a helyes kiejtés fontos, a mint azt (Beráchoth 15 a) R. Acha יי נשבע példája mutatja.

Ezzel végére jutottunk a nagyérdekű munkának, de korántsem merítettük ki annak dús tartalmát, mert e munkának alig van egy lapja, mely ne nyújtana újabb meg újabb adatokat. Megközelítő képét nyújtottuk annak az új rendszernek, melyet sz. felállít s bizonyít és ennél többre nem törekedtünk.

Szombathely. DR. BERNSTEIN BÉLA.

SALAMON IBN GABIROL: KIRÁLYI KORONA.

A tóra ellen
Vétkeztem én,
Parancsidat
Mind megvetém;
E száj a szív
Fertőzetét
Lövellte szét;
Kiömle rajt
A rút beszéd;
Fondorkodám,
Gonoszkodám,
Erőszakos
Valék s kaján;
Hazugságot
Koholgaték,
Másnak gonosz
Tanácst adék;
Hazúdozék,
Szentséget is
Kigúnyolék;
Mint pártütő
Gyalázkodám,
Soha meg nem
Alázkodám;
Utáltam az
Intelmeid,
Gazságom any-
nyi bünbe vitt;
A lábam rossz
Ösvényre tért,
A szent útról
Letévedék.
Megszegtem a
Törvényidet,
Ott hagytam az
Ösvényidet:
Igaz vagy hát
Te mindenér',
Mi engem ér;
Tiéd az
Igazság!
Enyém csak
A gazság!
Fondorlatot
Terveztem én,
Hütlenkedém,
Nyakaskodám,
Makacskodám;

Én Istenem, az arczom elborul,
Ha az, mivel bosszantgatálak,
Az emlékembe föltolul.
Mert mind a jót, mit tevél velem,
Roszszal fizette vissza életem.
Mert nem szükségből alkotál.
De kedvből,
Nem kényszerből, hanem szeretve,
Mielőtt megleveék, [kegyből.
Előmbe jött kegyelmed,
Lelket fuvál belém,
Ami életre keltett.
S mikor világra jöttem,
Nem hagytál el Te engem,
De sőt kegyeltél
S mint jó atyám: neveltél;
Dajkálgatál,
Mint ápolónő kisdedét;
Anyámnak emlein
Bizton pihenheték,
S a kisded élte
Gyönyörrel eltelék.
S mikor helyemre léptem,
Erőt nyujtál Te nékem,
Karodra vettél,
Vezetgettél,
Tanitottál erényre,
Tudásra, bölcseségre;
Ha vész szorongatott.
Karod
Kiragadott;
S ha rám zudult harag, vihar,
Befödtél szent kezednek árnyival.
Ó mennyi bajt nem kelle észre vennem,
Mivel Te megváltál azoktul engem;
Mielőtt jött a kín fejemre,
Te tudtomon kivül
Elkészitéd a balzsamot sebemre;
S ha önmagam ki nem kerülhetém a
Te háritád el azt magad. [bajt.
Ha bestiák foga közé jutottam,
Te összezúztad agyaruk,
Kihozva engem onnan;
Ha rám tolult nehéz kórság-sereg,
Megorvosoltál engemet;
S mikor sulyos csapások árja
Zudult le a világra:
A kardtul megvédelmezél,
Megóvtál a dögvészben,
Inségbe Te élelmezél,
Fentartál a bőségben.
Ha megboszanthatálak,

Vétkem megbüntetéd,
Amiut atya fenyíti gyermekét.
Ha lelkem kínban felkiáltoza,
Oly drága volt előtted az,
Nem utasítád el soha.
De tettél ennél jobbat is,
Nagyobbat is:
Belém oltván e vallást;
Keblemben él a tiszta hit,
Hogy igaz isten csak Te vagy
S hogy igazok a jósaid;
Hogy részemet nem adtad ott
Az ellened feltámadott
Alávalókkal;
Kik meggyalázzák szent neved,
Gunyolják szent törvényedet,
Akik vitába
Hajtják szolgáidat,
S hazugnak mondják
— A szolgák! —
Szent prófétáidat.
Együgyüséget is mutatva,
Fondorkodás van ott alatta;
S ha úgy mutatnak is
Kristályos, tiszta lelket,
Alant fekély
Kelése terjed.
Gyalázat-telt edény mind,
Melyet talán
Az oldalán
A csalfaság vizével
Lemosnak ott elül, —
De szenny s mocsok, ami ott marad
[belül.
Silány vagyok, nem érdemes
A kegyre és hüségre,
Amit szolgáddal eddig is tevél Te.
De áldalak, nagy istenem,
Hogy szent lelket adál nekem,
Habár a tetteim
Bemocskolák azt
S reá gaz ösztönöm
Csak szennyet áraszt...
Ez ösztön ime rajtam is erőt vett,
Elüzte mind a véderőmet;
Misem maradt velem,
Csupán az isteni
Nagy irgalom, a kegyelem.
Tudom, remélem,
Ezzel legyőzöm azt —
Hadd jöjjön el segélyem,
Te légy velem:
Talán leverhetem, talán elűzhetem.

Én istenem, kegyelmedért
Könyörgenék;
Fékezd Te meg
Vad szenvedélyemet;
Forditsd el arczod büneimtől,
Ne nézz felém,
Ne vigy tova Te napjaim felén;
Ó hagyj utamra kenyeret szereznem,
Hogy majdan az orczád elé vezessen.
Ó mert ha ép ugy kellene
Kimennem e világból,
Mint egykoron jövék bele;
Ha vissza kéne térnem
Helyemre meztelen,
Amint a gyermek
E létben megjelen:
Miért teremtél?
Baj-érni hivatám,
Amott is jobb lett volna tán,
Mintsem kijönnöm,
Hogy több legyen a bün a földön.

Én istenem, imádva kérlek,
Kegyelmesen itélj meg,
A gerjed semmivé tehetne: félek.
Mi lesz az ember,
Ha megiléd őt?
Megmérlegelned
E röpke levegőt?
Betéve őt a becslő serpenyőbe,
A rúd se föl, se le nem szállna töle.
Mit ér neked
Fuvallat-mérni
Csinálni mérleget?
Világra jöttitől folyvást
A kín, baj el se hagyja,
Isten verésitől legörnyed.
Az élet átka rajta:

A kezdete
Széltől ragadt
Pozdorja csak;
A vége meg
Tarló, melyet
Tovább sodor
Vad förgeteg.
Mig él: fü-szál,
Mit elperzselt
A napsugár.
S Te, isten, tán
Ez elveszőt
Sujtná erőd?
Hogy elhagyá
Az annyaméht,
Kín tölti bé
Nap-éjjelét.
Ha ő ma még
Csak büszkeség,
Holnapra már
A féreg az,
Mi rajta jár.
Leráutja öt
A murva is,
Tövis döfi
Megszúrja is.
Ha jóllakik,
Gonoszkodik;
Ha éhezik,
Egy morzsáért
Is vétkezik.
Ha kincsre vágy,
Ha pénznek él,
Nyomába még
A sas sem ér.
Nem gondol a
Halálra, bár
Ez folyton ott
Nyomába jár.
Ha sorsa rossz,
Beszél, fecseg,
Beszéde lágy,
Oly reszketeg;
Sokat-sokat,
Mindent,
Mi szent,
Igér, fogad.

Aztán
Ha tán
Szabadba jut,
Ha megy neki:
Szavát szegi,
Mit néki szent
Igéreti!
Remeg, szepeg,
Bezárja hát
Az ajtaját;
De a halál
Lakába' már.
Ezernyi őrt
Kereshet ő
Mindenfelől:
A nagy Leső
Ott legbelül
Termében ül.
Palánkja is
Semmitsem ér,
A farkas a
Juhokhoz fér.
Jött és nem érti:
Miért?
Örül s nem kérdi:
Minek?
Él és nem érti:
Hogyan?
Ifjú-kora
Bünök sora;
Majd ébredez,
A szív dobog,
A vágy lobog,
S ha lelkesül,
Csak pénzre vágy,
Kincsért hevül.
Elindul: most
Hajón megyen,
Avagy sivár
Térségeken;
Oly vakmerő:
Barlangokat
Keres fel ő,
Honnan duvad
Szökelt elő.
S ha azt hiszi,
Hogy fénye rég

Be is telék,
S amit szerzett,
A kincs, elég:
Rabló tör rá,
Ha békiben
Nyugton pihen;
Egy pillanat,
S ha széttekint,
A sok kincsből
Misem maradt.
A múló percz
Bajt hoz neki,
Nyomorra lőn
Szemelve ki:
Az elmerül,
Ez fölkerül.
Az óra
Bajoknak
Hozója;
A perczek
Nyomorral
Beteltek;
A napok,
Az éjek
Iszonytul
Sötétek.
Ha most remél
S békében él,
Egy percz alatt
Bajt hoz reá
A pillanat.
Csatába megy,
Kard szúrja át,
Vagy ércz-hegyű
Nyíl fúrja át.
Körülveszi
A baj-sereg,
Elárasztják
Kíntengerek.
Vagy szenvedés,
Kór éri öt,
Nehéz zajban
Kiséri öt —
Mig terhül lesz,
Lelkének is
S epét talál
A mézben is.

S ha nő baja,
Lágyúl agya:
Kigúnyolják
A gyermekek,
Lökösgetik
A kisdedek.
Fiainak
Lesz terheül,
Kit elkerül
A barát is
Idegenül.
És jő a nap,
Mikor kimegy
És ott pihen:
Terem helyett
Verembe lent,
S lakása helytt
Halálba lent.

Levetkezék,
Levetve szép
Bibor-selyem
Diszöltönyit,
Helyette meg
Lábtól-fejen
Nyüvek födik.
A porba száll,
Megtér oda,
A honnan a
Világra jött —
Alapja hisz
A föld pora.

S a férfiú,
Kit mindez ér,
Megtérni hogy
Lel ő időt.

Amiglen él?
S hogy menjen itt
Lemosni párt-
ütése szennyeit?

Rövid napok:
A munka sok.
Az Úr kiált,
Unszol s fenyit
Botlást, hibát;
A vén idő
Kaczagva száll,
Repül, repül,
A gazda meg
Hajszolja őt
Szünetlenül.

Ezért, nagy istenem,
Gondolj a szenvedésre,
Ami az ember része;
S hahogy magam gaz is valék,
Maradj te jóságos, nagy ég!
Ne nyujtsd érdem szerint az érdemem,
Kinek a bünöm végtelen,
Aki ha meghalok,
Mindent, mi rajtam ékes volt,
Elhullatok.

Én istenem,
Ha ennyi vétket nem engedsz el,
Mit téssz Te nagy neveddel?
Ha irgalmadra nem remélhetek,
Tekivüled ki szán meg engemet?
Ha tán megölnél is,
Reményem megmarad;
Ha bünt boszulsz, hozzád futok:
Segélj magad ellen magad.
Haragodtól ten-árnyad védjen,
Irgalmad szent uszályát
Tartom e kézben —
Amig megszánsz;
S nem állok el, amig megáldsz.
Ó gondolj arra, hogy
Agyagbul alkotál
S próbára annyi

Nyomorba is dobál.
Ezért, ha itélsz,
Ne nézd a tettem;
Ne müveim gyümölcsét
Add nékem ennem:
Türtöztesd gerjedet,
Ne hozd reám a véget,
Amig az útra fölszerelten
Helyemre visszatérek
S a sír göröngye eltemet.
A földrül ó ne hajts, ne üzz le gyorsan,
Míg vállamon a bün batyúja van;
Ha bünömet mutatja mérleged,
A másik serpenyőbe
Dobd szenvedésemet;
Ha pártütésemet idézed vissza,
Gondolj bajomra, kinjaimra:
Helyezd, helyezd
Amazzal szembe ezt!

Én istenem, gondolj Te arra is,
Hogy földrül földre
Szint' hengerögve
Bolygok ma is;
S hogy engem igy próbára téve
A számvetettség tégelyébe,
Bünömtől tisztitál Te meg;
Mert lángod el nem égetett.

Tudom, tudom, hogy jóra
Volt mind e próba;
A kinok rám azért tolultak,
Hogy hinni megtanuljak;
Hogy tiszta üdv legyen a végem,
Forgatsz Te meg a gyötrelem tüzében.
Ezért, nagy istenem,
Irgalmazzál nekem;
Ne öntsd ki rajtam
Boszúd haragban,
Ne sujts a roszszal,
Amit érdemlenék,
Ó mondd a pusztulás
Vész-angyalának: hagyd! elég!
Mi is fölényem, érdemem,
Ha végignézsz a vétkemen?
Ha folyton őrizel s szemed lát,
Megfogsz, mint tör a kis gazellát.
Muló az életem,
Elszállt nagyobb fele;
Mi hátra van még,
Széthull, bünnel fele.
Ha még ma itt vagyok e szent helyen,
Holnapra rám tekintsz, s nem létezem.
De hát miért haljak meg én?
E tüz miért emésztne meg?
Ó én, szegény!

Én istenem,
Tekints Te rám kegyelmesen
E megmaradt kevés napon át
E kis sarjút ne sujtsd tovább;
Mit megkimélnek szenvedésem árjai,
A bűn, sáska, azt, ó azt ne rágja ki!
Hiszen kezed müve vagyok —
Mit ér neked,
Ha meghalok,
Ha rám bocsájtasz férgeket?
Ott fekszem mint rút eledel...
Tenmüved rombolnád Te el!

Én istenem, kegyelmedért
Könyörgenék:
Irgalmasan jer vissza hozzám,
Fogadj magadhoz ujra
Egészen megjavulva;
Hullass áhítatot reám,
Figyelj imámra,
Tanodra szivem hadd legyen kitárva,
S félelmed hadd legyen beoltva
Gondolkozásomba.
Ó hozz reám üdvös határzatot,
Fordíts el tőlem átkot, bánatot;
Ne vigy kisértgetésbe,
Gyalázattól kimélj Te,
És védj veszélytől,
A rossz esélytől;
Ne hagyj, ne ejts Te el,
S mig elvonúl a vész,
Árnyadba rejts Te el.
Ó légy e szájjal,
Tisztítsd érzelmem,
Vigyázz utamra, hogy
Ne vétkezzék a nyelvem.
Gondolj reám kegyelmedért,
Néped szerelmeért;
Hadd látnom népem üdvét,
Ha ujra épül hajlokod,
Hadd látnom csarnokod,
A szent romot;
Porát, kövét,
Hulló rögét
Hadd csókolom,
Hadd álljak ott a szent romon.
Épitsd fel azt, épitsd fel azt!

Én istenem, tudom,
S szivem ezért remeg,
Hogy kik hozzád könyörgenek,
Érettük szót emel
Ezernyi jótett,
A hű, igaz kebel.
De én, de én:
Énbennem nincs
Erkölcs erény,
Se szeretet,
Se kegyelet,
Se lágy fohász,
Se jó vonás,
Se megtérés
S imádkozás.
Ezért ne rejtsd el én előttem arczod,

Magadtól el ne űzz, de hagyj ott;
S ha jő a nap, melyen
Parancsot adsz, kimennem,
Engedj a túlvilág
Üdvébe megpihennem;
Vigyél, vigyél Te
A jámborok körébe;
Ó hadd legyek a fénybe költözött
Örökre élő szent nagyok között;
Arczod sugáriban hagyj fénylenem,
Támaszd fel ujra életem;
S a földnek mélyiből
Ha majd kivől,
Megszólalok: ó hála, hála,
A gerjed ím, könyörbe vála!
Mi jó vagy, istenem,
Ó mennyi jót tevél velem
Maig,
S fogsz tenni még
Halálom napjáig!
A tiszta félelemben
Erősíts meg Te engem,
Szilárdíts meg mindjobban
Tökéletes tanodban:

És mindezért
Ugy áldlak én,
Imádlak én.
Mondok neked
Dicséretet,
Dics-éneket;
Fenségedet,
Szentségedet
Magasztalom;
Egységedet
Zengné dalom.
Mi nagy neved!
Mi rettenet!
Az egyenes
Ajkán dal kél
S feléd repes;
A híveid
Te nagy neved
Megszentelik;
A szent sereg
Zsolozsma-szót,
Imát rebeg.
Ez' él-csapat
Dalolva áll,
Dicséneküket
Magosba száll.
Kegyelted
Dicséri
Szerelmed;
A szentek
Szeretnek;
Angyal-kar
Magasztal;
Egységed
Hivője
Egynek vall,
Dicső, Te!
Fenséged
Ki érti,
Fenséged
Dicséri:
»Az istenek
Között neked
Nincs másod, ó
Mindenható;
S a müvek közt
Nincs müveidhez fogható!«
Chajót-sereg,
Kherúb-rajok,
A Kerekek,
Az Angyalok,
Az Iriner,
Kadísinek
Körébe zeng
Az égbe fent
A felható
Zsolozsma-szó —
Utánozva
Egységed
Hivőit;
Mind Egynek
Dicsőit,
Mint néped,
Az egy nép:
»Az égbe fent,
A földön lent,
Nincs más, ki szent:
Imádd Istent!«

Legyenek kedvességesek számnak szavai és szivem érzelme előtted,
Örökkévaló, Szirtem és Megváltóm! [1])

Nagyvárad. DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

[1]) E költemény első felét l. előző számban 137. lap. E fordítás a »*Zsidó Költők*«-ből czímű művemben megjelent átültetést lényegesen javítja.

ORSZÁGVILÁG.

AZ 1896-IK ÉVI MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS.

A magyar állam ezer éves fennállásának nagy ünnepét a nemzet méltó fénynyel óhajtja megünnepelni. A nemzet zsidó vallású tagjai az elsők közt lesznek, a hol a haza dicsőségének öregbítéséről lesz szó és a szemforgatók fekete szövetsége, amely zsidó nemzetiséget fundált ki, kiállithatja majd a század legnagyobb hazugságát. Bár tudjuk, hogy hitfeleink külön buzdításra nem szorulnak, közöljük a kereskedelmi miniszter ur megkeresése folytán az alábbi felhivást.

Felhivás a közönséghez!

A magyar állam megalapitásának ezredik évfordulóját készül megünnepelni a nemzet.

Hazánk törvényhozása elhatározta, hogy az ezredéves ünnepélyek keretében országos kiállitás tartassék.

Ő cs. és apostoli királyi Felsége, legkegyelmesebb Urunk és Királyunk ezen kiállitás védnökségét elfogadni kegyeskedett.

A törvény e kiállitásnak 1896-ban, Budapesten, az illetékes miniszterek és egyéb szakkörök közreműködésével leendő rendezését reám ruházta.

Kettős czélja lesz ezen kiállításnak.

Első sorban emlékeztetni a nemzetet az ezredéves múlt nagy eseményeire és alkotásaira és megmutatni a külföldnek is, hogy a magyar nemzet hasznos tagja volt az európai népcsaládnak a haladás együttes munkájában.

Második feladata a kiállitásnak az lesz, hogy megismerjük a magyar államot alkotó összes erőket; megismertessük önmagunkkal és az idegenekkel a szellemi, anyagi és erkölcsi téren való munkálkodásnak összes vívmányait.

Felhivom az ország minden polgárát, hogy ezen feladatban a kormányt hazafiui lelkesedéssel támogassa és hozzájáruljon a nagy nemzeti mű sikeréhez.

Része fog jutni az ország minden polgárának a munkában valamint része lesz a sikerben is.

A kiállitás sikere által növekedni fog hazánk tekintélye és fokozott lelkes bizalommal fogunk haladni a nemzeti megerősödés nagy munkájában.

A kiállitás programmja felöleli a nemzeti munka minden nyilvánulását; tervezete megadja a kereteket mindazok számára, kiknek ősei, vagy maguk bármely téren tevékenykedtek.

A törvényhatóságok, a városok és a családok, melyhez történelmi emlékek fűződnek, állitsák ki az okmányokat, műtárgyakat, ereklyéket, melyek nagy események, virágzási korszakok emlékét kelthetik fel; melyek jellemzik állami szervezetünk, ősi alkotmányunk és önkormányzati életünk fejlődésének menetét, a magánéletnek egyre gyarapodott igényeit és a nemzeti erő egyéb megnyilatkozásait.

Az egyházak mutassák be működésük és tevékenységük tanujeleit, történelmi emlékeiket, melyekre kegyelettel tekint a nemzet és a művészet remekeit, melyeknek megalkotása, gyüjtése és megőrzése az ő érdemük.

A tudósok, a művészek, az irók, a tanférfiak, szóval a nemzet szellemi fejlődésének összes tényezői mutassák be az eszközöket, melyekkel egy évezreden át a felvilágosodást és a nemes izlést terjesztették, s a nemzet erkölcseit megnemesíteni igyekeztek.

Mutassuk be, hogy Európa éléstárának földjét hogyan munkáltuk a multban, mint haladtunk mindig a korral és miképen érvényesitjük ma a tudomány vívmányait, hogy a nemzeti termelést fokozzuk.

Tér jut a hazai ipar összes tényezőinek, melyek a multban nem egyszer versenyeztek a nyugot legkitünőbb szaktársaival.

Tárják fel szorgalmuk és ügyességük műveit. Az elmult századok mestereinek remekeit, a napról napra izmosodó és gyarapodó modern gyári ipar termékeit állitsuk sorba, hogy tanuságot tegyenek a magyar munka, a magyar vállalkozó szellem erejéről és versenyképességéről.

A kormány gondoskodni fog, hogy a nemzeti munka méltó

keretben legyen bemutatva, hogy a kiállitók erkölcsi sikerét előmozditsa.

Tárja ki mindenki szorgalma, izlése, leleményessége eredményeit.

Lépjünk mindnyájunk sorompóba, a kik dolgozunk észszel, kézzel vagy géppel, egyért — a hazáért!

Ám lássa a mai nemzedék, miket teremtettek az apák az uttörés súlyos viszonyai közt; ám érezzük át, hogy az ősök veriték árán megtört síma uton milyen feladatok hárulnak reánk és a jövendő nemzedékekre!

Nagy, ritka családi ünnep lesz az, melyet még nem sok nemzet ülhetett meg.

Gyüljön a nemzet oda a felséges uralkodó köré, a ki hazánkat oly atyai gonddal és bölcsességgel vezette az áldásos béke utjain, a haladásnak magaslatára és a ki — egy dicső ezredéves mult hű letéteményese — oda vezeti a magyar népet egy szebb évezred küszöbére!

Budapest, 1893. február havában.

Lukács Béla s. k.
kereskedelemügyi m. kir. miniszter.

KÚTFŐK.

243. szám.

Dr. Maybaum Zsigmond berlini rabbi eredeti tervezete az interconfessionális ethika tárgyában.*)

Erklärung.

Gegenüber falschen Vorstellungen, die über das Schriftthum und die Sittenlehre des Judenthums verbreitet werden, erklären wir, was folgt:

1. Der *Talmud* ist kein *Religionsbuch,* welches die zur Zeit *geltenden Satzungen und Lehrmeinungen des Judenthums* vorträgt; sondern er enthält blos die *Verhandlungen,* welche während vieler Jahrhunderte in den Lehrhäusern Palästina's und Babylons über religiöse, ethische, staatsgesetzliche und allgemein-wissenschaftliche Fragen gepflogen wurden, und er stellt die verschiedenen oft widerstreitenden Meinungen neben einander, in den meisten Fällen ohne eine endgiltige Entscheidung zu treffen.

2. Der won *Joseph Karo* im 16. Jahrhundert verfasste *Schulchan-Aruch, hat niemals die Geltung eines Religionsgesetzbuches für die Juden gehabt.* Denn er ist weder im Auftrage autoritativer Religionsbehörden verfasst, noch von solchen als Gezetzbuch für die Juden je proklamirt worden. Im Gegentheil, es hat an Protesten gegen die Verbindlichkeit dieses Kodex von berufenster Seite niemals gefehlt. Nur wegen der übersichtlichen Gruppierung des religionsgesetzlichen Stoffes hat sich der Schulchan-Aruch schnell als *Nachschlagebuch* für rabbinische Entscheidungen eingebürgert, wärend ihm niemals eine solche Korrektheit und Zuverlässigkeit zugeschrieben wurde, welche ein Zurückgehen auf die Quellen hätte überflüssig machen können.

3. Nach dem im Talmud von dem Schul-Haupte Samuel aufgestellten und von allen Gesetzeslehrern widerspruchlos angenommenen Grundsatze: »*Das Gesetz des Staates ist allgemein gültiges Gesetz,*« ist es für jeden Juden *religionsgesetzliche Pflicht, den Gesetzen das Staates Gehorsam zu leisten.*

4. Die Bezeichnung »*Akum*« in den religionsgesetzlichen Schriften bedeutet: *Anbeter der Sternbilder und Planeten,* und sie ist niemals auf die Bekenner der monotheistischen Religionen angewandt worden.

*) Az ennek alapján közzétett nyilatkozatot L. M. Zs. Sz. 1893. évf. 148. l.

Begründung.

Ad 1. Ausser der heiligen Schrift, die Gemeingut der ganzen gesitteten Welt geworden ist, und einigen in griechischer Sprache verfassten bezw. erhaltenen Schriften, besitzt die jüdische Litteratur aus der Zeit des Alterthums nur das rabbinische Schriftthum, das aus Mischna, Tosifta und Gemara bestehend — den Namen *Talmud* führt.

Im Gegensatze zur heiligen Schrift, welche den Inhalt der *Schriftlichenlehre* bildet, wird der Talmud, weil er ursprunglich nicht niedergeschriben wurde, die *mündliche Lehre* genant. Eine andere religionsgesetzliche mündliche Lehre giebt es im Judenthume nicht.

Der Talmud baut seinen *Inhalt* auf Grund des biblischen Wortes auf und giebt allem Raum, was den menschlichen Geist und das menschliche Gemüth beschäftigt. Neben dem Religionsgesetz und der Ethik, welche seine beiden Hauptgebiete sind, haben in ihm Fragen der Weltweisheit, Rechtswissenschaft, Medizin, Sternkunde, Sprach- und Geschichtsforschung, sowie poetische Erzählungen, Gleichnisse, Sentenzen und Ahnliches Aufnahme gefunden.

Seiner *Form* nach ist der Talmud mit der Aufzeichnung der Verhandlungen einer gesetzgebenden Körperschaft, in welcher eine Vorlage mit ihren Motiven zur Diskussion steht, in sofern zu vergleichen, als er die während vieler Jahrhunderte in den Lehrhäusern gepflogenen Verhandlungen aufzeichnet, die verschiedenen oft widerstreitenden Meinungen neben einander stellt, jede Ansicht, die zu Worte kam, jede Auffassung, die geäussert wurde, in der ganzen Lebendigkeit der Diskussion wiedergiebt, und zwar zumeist ohne zu einer endgültigen Entscheidung zu gelangen.

Der Talmud enthält somit überaus zahlreiche Aussprüche welche als die Meinungen Einzelner niemals eine bindende Kraft erhalten haben.

Seinem Inhalte wie seiner Form nach will und kann daher der Talmud nicht als ein *Gesetzbuch*, sondern nur als eine *Quellenschrift* für die Auffassung des biblischen Wortes und für die Kenntnis des überlieferten Religionsgesetzes, für die Begründung wie für die Geschichte desselben betrachtet werden. Als eine solche *Quellenschrift* ist der Talmud auch thatsächlich zu allen Zeiten von den jüdischen Forschern behandelt worden.

Ad 2. Während man nach Abschluss des Talmud in allen streitigen Fragen der religiösen Praxis auf die *Rechtsbescheide der Geonim*, der Schul-Häupter in Sura und Pumbedita, angewiesen war, wurde um die Mitte das 8. Jahrhunderts mit der compendiösen Kodifizirung der talmudischen Gesetze begonnen. Der Erste Versuch dieser Art waren die *Halachoth* Ketuoth (oder Kezuboth) des Jehudaï-Gaon deren Inhalt in die *Halachoth-Gedoloth* des *Simon aus Kahira* überging. Diesem folgen, um nur die bedeutendsten Kodificatoren zu nennen: *Isak b. Jakob Alfasi* mit dem Werke, *Halachoth* (g. E. des 11. Jahrhunderts.), *Moses Maimonides* mit seinem Werke, *Mischne-Thora* (gegen 1180) und *Jakob b. Ascher* mit seinen *Arba-Turim* (erste Hälfte 14 Jahrhunderts), welches

letztere Werk dadurch zu besonderer Berühmtheit gelangt ist, weil *Joseph Karo* (Mitte des 16. Jahrhunderts) seinen *Schulchan-Aruch* darauf gründete.

Dieses Werk *Joseph Karo's* stand alsbald im Vordergrunde der codificatorischen Forschung und wurde oft gedruckt und commentirt. Aber es hat auch vielfachen Widerspruch erfahren, und wie seiner Zeit *Abraham ben David* den Lesern des Mischne-Tora von Maimonides einschärfte, die Entscheidungen des Verfassers durh das Studium der Quellen zu controlieren, so *wurde auch hier von den gefeiertesten Autoritäten davor gewarnt, dass die religiöse Praxis ohne Weiteres nach dem Schulchan-Aruch* des *Joseph Karo eingerichtet werden solle.*

Es mag hier zur Bekräftigung dieser Behauptung wörtlich angefürt werden, was *Salamon Lurja* (מהר״ ישי״ל) (starb 1573) gegen Ende der Einleitung zu seinem Jam-schel-Schelomo ed: Stettin über Joseph Karo's Religionscodex sagt.

Vor Kurcem kam uns zu Handen das Werk Joseph Karo's über die Turim.[1] In diesem Werke citirt er viele, aus alten Büchern, die uns unzugänglich waren, geschöpfte Novellen, sowie entlegene (fremdartige) Responsen, des gleichen Novellen, die sich in allen (Kodex) Büchern vorfinden; nichts fehlt von alledem, was ihm in den Sinn gekommen, und beinache hätte er uns keine Nachlese übrig gelassen. Allein er hat zwischen den decisorischen Meinungen eigenmächtig und mit Bauchargumenten (מסברת הכרס) vermittelt, leider in den meisten Fällen gegen die überkommene Tradition und die bisher usuelle Praxis.

Die Schüler aber, die sich nach seinen Worten und Entscheidungen richten, wissen nicht, dass es um ihr Leben geschieht, da er sich oft gegen die Tossafisten und die uns massgebenden Devisoren richtet. Solcher Gestalt gehen sie in die Irre, denn nachdem sie auf die in seinem Werke normierte, Halacha stossen, rufen sie aus: ganz so schreibt ausführlich Karo! Es ist misslich, dass sie dem, was sie in seinem Buche finden, Glauben schenken, und dass sie, wenn sich Einer mit schlagenden Argumenten und in Hinblick auf die Tradition dagegen verwahrt, diesen nicht beachten, wie ich bereits in der ersten Vorrede auseinander gesetzt habe. Namentlich heutzutage, da es der Ordinirten gar viele, der Lernbeflissenen aber nur wenige giebt, greifen sie gern nach einem Buche, in welchem alle Novellen enthalten sind, und setzen auf diese Weise die Kleinen den Grossen, die Jünglinge den Greisen gleich. Ich bin leider Augenzeuge von alledem! doch Joseph Karo begnügt sich nicht damit, dass er die Ansichten der drei Grossen, Alfasi, Aścheri und Maimonides, falls zwei unter ihnen gleicher Meinung sind, als normirend hinstellt, ohne auf die anderen Grossen Rücksicht zu nehmen — als wenn er für dieses Verfahren eine aus den ältesten Zeiten herrührende Tradition besässe — vielmehr geht er auch bei sonstigen Vorkommnissen also zu Werke. In vielen Fällen versenkte er sich nicht, wegen der Fülle seiner grossen Arbeit, in die Tiefen der Halacha, wie du an äusserst vielen Stellen meines Kompen-

[1]) Dieses Werk bildet die Grundlage seines Schulchan-Aruch.

diums und meiner Randbemerkungen über die Turim finden kannst. Und noch Eins! Da er (Joseph Karo) keine correkten Ausgaben vor sich hatte, schrieb er sie mit ihren Drukfehlern aus und baute mit unter auf diesen Fehlern seine Fundamente auf. Daher war ich genöthigt, seine Worte in ihrer Ausführlichkeit, aber mit Umwandlung und Sichtung anzuziehen — namentlich da wo man sich hätte irren können — um sie den Schülern richtig zu stellen, und dass man mir später nicht vorhalte, dass ich von ihm (Joseph Karo) nichts gewusst habe. מהר״ם מלובלין ש״ת סימן קל״ה י״א ferner Rappoport Orient L. B. 1840. Nro. 17.)

Es mag hier auch noch eine Aeusserung von *Joel Sirkes* (gest. 1640) aus Nro. 80 seiner Responsen (תשובות הב״ח) angeführt werden.

»Du weisst nun, dass diejenigen, die ihre Entscheidungen nach dem Schulchan-Aruch treffen, nicht in gesetzmässiger Weise ihr Lehramt versehen. Denn da sie von der Quelle der Praxis nichts wissen, auch die früheren Decisoren nicht kennen, so gleichen sie Schwätzern, die Selbsterdachtes vortragen, und dadurch den Streit und Hader in Israel vermehren.«

Allein wenn auch gegen den Schulchan-Aruch solche Bedenken nicht vorgebracht worden wären, so könnte ihm doch niemals eine höhere Autorität beigelegt werden, als den Quellen, aus denen er geschöpft wurde. Und da die Quellenforschung im Judenthume niemals als abgeschlossen angesehen wurde, da es im Gegentheil für den praktischen Theologen als verpflichtend galt, in jedem einzelnen Falle, die ganze Entwickelung der einschlägigen Literatur sich zu vergegenwärtigen und aus der Fülle aller dieser Aeusserungen heraus sein Urtheil zu schöpfen: so ist es klar, *dass der Schulchan-Aruch nicht als das endgültige Religionsgesetzbuch der Juden angesehen werden kann.*

Ad. 3.) Dieser Grundsatz ist eigentlich schon in der heiligen Schrift ausgesprochen. Denn aus dem Umstande, dass in dem Buche *Esther* 3, 8 die Anklage des Judenfeindes Haman: »*und die Gesetze des Königs befolgen sie nicht,*« als Verleumdung gekennzeichnet wird, ergiebt sich mit aller nur wünschenswerthen Klarheit, dass der Gehorsam gegen »die Gesetze des Königs« im Bewusstsein der persischen Juden bereits lebte. Was aber bis dahin vielleicht nur das Ergebniss der Zwangslage war, in welcher sich die Juden befanden, das wurde durch den Ausspruch des Talmud-Lehrers *Samuel* (Schulhaupt von 219—250) »Das Gesetz des Staates ist allgemein gültiges Gesetz« zur Legalität erhoben. Dieser Ausspruch bezieht sich allerdings nur auf die *landesfürstliche Prärogative*, auf Steuern, Abgaben, Executionen, kaufmänische Verträge etc. und will *durchaus nicht das Religionsgesetz von den Anordnungen des Staates abhängig machen.* Aber er genügt auch in dieser Beschränkung, um die volle Unterordnung der Juden unter die berechtigte Machtvollkommenheit des Staates zu erweisen. Ja noch mehr! Aus der Thatsache, dass die Juden ihre civilrechtliche Autonomie, die sie das ganze Mittelalter hindurch besassen, und die ihnen von Kaisern und Königen bis an die Schwelle der neuesten Zeit gewährleistet wurde, überall bereitwillig preisgaben, als sie

in den Unterthanen-Verband aufgenommen wurden: folgt unwiderleglich, dass die Juden auch in jenen Fragen, die vormals zwar religiöse Geltung beanspruchten, die aber ausserhalb Palästinas thatsächlich nur von nationaler Bedeutung sind, sich *voll und ganz dem staatsbürgerlichen Leben angeschlossen haben.*

Ad. 4.) Das Wort עכום das erst durch die Censur in die jüdische Litteratur hineingekommen ist, ist ein Akrostich für עובדי כוכבים ומזלות und bedeutet demnach: »*Anbeter der Sternbilder und Planeten.*« An den wenigen Stellen, wo der Talmud von den Christen spricht, gebraucht er andere Bezeichnungen. Die Decisoren und Kodificatoren der spätern Zeit schöpften aus den Talmud und gebrauchten den Ausdruck durchweg in der angegebenen Bedeutung. Ja sie verwarten sich ausdrücklich gegen das Missverständniss, als ob dieser von den Heiden gebrauchte Ausdruck auch eine Bezeichnung für ihre christliche Umgebung wäre. Wir brauchen hier die Belege aus den bezüglichen Werken nicht erst anzuführen, da wir hierfür auf die »Verhandlungen und Beschlüsse der Rabbiner-Versammlung zu Berlin« vom Jahre 1884. Seite 90 ff. verweisen können. Das aber soll hier noch betont werden, dass die Sittenlehre des Judenthums gemäss den Worten der heil. Schrift:

»Denn im Ebenbilde Gottes hat er den Menschen geschaffen,« (Gen. 9, 6) ferner:

»Liebe deinen Nächsten wie dich selbst,« (Lev. 19, 18) endlich:

»Und ihr sollt lieben den Fremdling, denn Fremdlinge waret ihr im Lande Egypten« (Deut. 10, 19.)

Die allgemeinste, auch auf die unter Akum bezeichneten Heiden sich erstreckende Nächstenliebe gebietet.

Wenn einzelne Aussprüche im Talmud diesem Sittengebote in Bezug auf die Heiden zu widersprechen scheinen, so sind sie als der Ausfluss einer durch die Zeitverhältnisse hervorgerufenen Stimmung und gleichsam als Akte der Notwehr zu betrachten, gegen diejenigen gerichtet, welche Ehre, Leben und Eigenthum des Nächsten nicht schonten. Berlin, den 13. November, 1892. Dr. *Maybaum*, m. p.

Közli: Dr. Maybaum Zsigmond.

---

244. szám.

Ministeri rendelet anyakönyvi kerület ügyében.

4.483. szám.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

Nyitra vármegye közigazgatási bizottságához hason kelet és szám alatt intézett rendeletemmel megengedtem, hogy Koós, Czigel és Szebregázs községek a *nováki* izraelita hitközség anyakönyvi kerületéből a privigyei izr. hitközség anyakönyvi kerületébe kebeleztessenek át.

Budapest, 1893. február hó 26-án.

Gróf Csáky, s. k.

---

245. szám.

Rendelet a szombaton való irás alóli felmentés tárgyában.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister től.

55.711. szám.

Valamennyi tankerület kir. Főigazgatóságának.

A középiskolai izraelita tanulóknak a szombati és más ünnepnapi irás és rajzolás alól való felmentése tárgyában 1890. évi október hó 29-én 47.880. sz. a. kelt rendeletemet az eljárás egyszerűsitése czéljából oda módositom, hogy ezentúl e felmentést mind a gymnáziumokban, mind a reáliskolákban maga az igazgató fogja megadni és pedig minden eddigi helyi megszoritás és egyéb feltétel nélkül, egyedül a szülőknek az aláirásra nézve hatóságilag igazolt kérvénye alapján.

E mellett azonban továbbra is érvényben marad emlitett korábbi rendeletemnek azon határozata, hogy a felmentett tanuló az illető leczkeórában felmentettsége daczára jelen tartozik lenni, s ha lehetséges pl. a mennyiségtannál, szóbeli feleletre fel is hivható, sőt a rajzolásnál mindannyiszor a rajzolandó tárgy szóbeli értelmezésére is. Ha az osztaly kizárólag feladat-irással vagy rajzolással van elfoglalva s magyarázat nem fordul elő, a felmentett tanuló ez idő alatt ugyane tantárgyak elméleti vagy értelmező leczkéiből examinálandó vagy ismétlő tanulással tartozik foglalkozni. Minthogy szépirási óra hetenként csak egyszer tartatik, akként kell intézkedni, hogy az ily óra szombatra ne essék. A felmentett tanulók egyéb órákon annál behatóbban vizsgálandók meg.

Miről a főigazgatóságot további eljárás végett értesitem.

Budapest, 1893. február hó 15.

Gróf Csáky, s. k.

VEGYES.

Jelentés. Tisztelettel jelentem barátaimnak és ismerőseimnek, hogy f. hó 12-én Herzog Margit kisasszonynyal, Herzog Ödön m. államvasúti felügyelő leányával, jegyet váltottam.

Budapest, 1893. évi márczius havában.

Dr. Blau Lajos.

Dr. Grünhut Lázár munkatársunk a palesztinai zsidó árvaház igazgatását néhány hóval ezelőtt átvette. A német hitsorsosaink által fentartott árvaházról az utolsó hetekben kiadott évi jelentés hazánkfia rövid működéséről első helyen emlékezik meg és azon meggyőződésnek ad kifejezést, hogy a tudós igazgatónak sikerülni fog az intézetet minden irányban fejleszteni és pedagógiai tekintetben a virágzás legmagasabb fokára emelni.

Szántó Eleázár. A magyar izr. tanitóságot nagy veszteség érte Sz. E. halálával. Mint a pesti izr. hitközség fiúiskolájának igazgatója vagy két évtizeden át működött és ez idő alatt a magyar nemzeti müveltség színvonalára emelte az iskolát. Elnöke volt az Országos izr. tanitóegyesületnek, és ez egylet az ő húsz évi vezérsége alatt életerős intézménynyé nőtte ki magát. Kiadványai számot tesznek a paedagógiai irodalomban. A felekezeti tanügy körül szerzett érdemei elévülhetetlennek, és hálás emléket biztositnak neki az utókornál.

Előfizetési felhivás. Haber Samu ur »A mi ünnepeink« czimü könyvére előfizetést hirdet. A könyv előfizetési ára 1 frt. Az előfizetési összegek szerző czimére (Nagymező-utcza 12 földszint 5.) küldendők. A dolgozatok a zsidó ünnepeket fogják könnyed csevegő modorban rajzolni, miért is melegen ajánljuk azt olvasóink figyelmébe.

TÁRSADALOM.

SZERVEZET ÉS RECEPTIÓ.

Az izraeliták országos irodája elnöksége, a kerületi elnökök f. évi április hó 10-én tartott gyűlése elé terjedelmes, a felekezet összes ügyeit tárgyaló jelentést terjesztett, melyből a legactuálisabb részt alább közöljük. Nézetünk szerint e fejtegeté-eket *teljes mértékben* csak úgy méltathatjuk igazán, ha azon körlevelet, melyet a VI. izr. községkerület elnöksége múlt évi február hó elején (l. M.-Zs. Sz. 1892. II.) a kerület hitközségeihez, továbbá azon levelet, (l. M.-Zs. Sz. 1891. I.) melyet az országos iroda a pozsonyi főrabbihoz és azt a köriratot, melyet az iroda 1891. évi február hó 15-én (l. M.-Zs. Sz. 1891. III.) az összes hazai hitközségekhez intézett, most ismét emlékezetünkbe idézzük. Ezen okmányok az alábbi kivonattal egyetemben az itt szóban forgó kérdéseket teljesen megvilágítják. A jelen számunkban foglalt eddigelé még nyilvánosságra nem hozott 1880. évből kelt irodai felterjesztés pedig újabb adalék ügyünk történetéhez, melyet különös érdekességgel ruház fel petituma. Azt kérte az iroda a kormánytól — 13 évvel ezelőtt, nyílt igéretére hivatkozva — hogy »*méltóztassék oda hatni, hogy a törvényhozás folyó ülésszakában törvény alkottassék, mely vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja, s az 1868. LIII. t.-cz. intézkedéseit — azok kivételével, melyek a vegyes házasságot szabályozzák — vallásunkra is kiterjeszti*«. Az a javaslat, mely most tárgyalásra előkészítve van, mint tudjuk, szintén ezt tartalmazza.

A községkerületi elnökök elé terjesztett irodai jelentés ezen előzményekre csak utalást tartalmaz, nyilván abból indúlván ki, hogy a gyűlés tagjai a kérdés történeti előzményeit részletesen ismerik. Részünkről azonban azon leszünk, hogy e kérdések története rendszeresen egybefoglalva is közrebocsáttassék, úgy hogy abban mindenki könnyen eligazodást találjon. A jelentés logfon-

tosabb része kétségtelen az, mely a szervezeti kérdésnek a receptiótól való elválasztására vonatkozik. A kivonat egyébiránt igy szól:

Utoljára 1889. évi november hó 25-én voltunk együtt, a mikor az »orthodox közvetítő bizottság« beadványai folytán a vallás és közoktatásügyi minister úr által felvetett azon kérdésre: hazánkban lehet-e szó két hitfelekezetet képező »orthodox« és »neolog« izraelitákról? a választ megadtuk.

Évezredeken át egységesen fennálló hitfelekezetünk osthatlansága védelmében megkivántató egész erélyességgel utasítottuk vissza azoknak merész és könnyelmü támadását, a kik az egész világon elterjedt egységes zsidóságot hazánkban ketté választani megkisérlik. Egyuttal felekezetünk egységes szervezetének szükségére is rámutattunk, és azt a kérelmet intéztük a minister urhoz:

hogy az »orthodox közvetitő bizottság«-nak »két izraelita hitfelekezet« elismerése iránti kérelmét elutasítani s az izraelita hitfelekezet egységes szervezetét mielőbb törvény által biztosítani méltóztassék.

A vallás és közoktatásügyi minister úr ő nagyméltósága 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kelt rendeletével az »orthodox közvetítő bizottság«-ot azon kérelmével, hogy két izraelita felekezet fennállása elismertessék, előadásunk értelmében elutasította, az egységes szervezet iránti előterjesztésünkre azonban azt jelentette ki, hogy »nem szándékozik kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetűvé tétessék . . . De kivánatosnak tartja, hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok aképpen alakuljanak, hogy a felekezet ügyeinek consolidálásában tovább haladva, a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.«

Ezen rendelet közvetlenül a képviselőházi költségvetési tárgyalások után lett kibocsátva, melyeknél szóba került a katholikus autonomia kérdése, a melyben gr. Csáky azt az álláspontot foglalta el, hogy »az autonomia csak akkor virulhat igazi életre, ha az lassanként alulról fölfelé fejlődik«, és hogy »autonomiát egyáltalán egy felekezetre octroyálhatónak nem tart«. A mit a minister ur a kath. autonomiáról mondott, azt

jelentette ki a fentidézett rendeletében az izraelita felekezet autonomiájára nézve is. És ezzel megszüntnek láttuk a lehetőségét annak, hogy gr. Csáky ministersége alatt ügyeink rendezését akként juttathassuk végbefejezésre, a mint azt terveztük volt.

Ismeretesek az elnök urak előtt azon fázisok, melyeken szervezeti ügyünk az utolsó 25 évben keresztül ment. Összefoglaltuk ezeket abban a körlevélben, melyet mult évi február havában a 14-ik izr. községkerület hitközségeihez a kerület ujjáalakítása alkalmából intéztünk.

Minthogy hazánkban eddigelé a »törvényesen bevett« felekezetek törvénynyel biztosított önkormányzati joggal is felruháztattak, a vallás receptióját és az autonomia beczikkelyezését szerves összeköttetésben állónak tartottuk, és így történt, hogy 1869. évtől kezdve e két rendbeli jogaink beczikkelyezését együttesen kérelmeztük, valahányszor felekezeti ügyeinkben felszólaltunk. Csak egy izben történt ettől eltérés, a mikor az 1881. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával a vallás és közoktatásügyi minister ur a képviselőházban azt a kijelentést tette, hogy: »minden felekezet, — legyen keresztény vagy nem keresztény, — melynek tanai az állam létfeltételeivel összhangzásban vannak, a törvényesen bevett felekezetek sorába biztosan fel fog vétetni, ha ez iránt a kormányhoz, vagy a törvényhozó testülethez folyamodni fog.«

Nyomban ezen nyilatkozat után 1880. évi decz. hó 6-án intéztünk Trefort ministerhez egy fölterjesztést, melyben azt a kérelmet adtuk elő: hogy a törvényhozás legközelebbi ülésszakában törvényt alkottasson, mely vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja s az 1868: LIII. t.-cz. intézkedéseit, — azok kivételével, melyek a vegyes házasságot szabályozzák — vallásunkra is kiterjeszti.*) E felterjesztésünkben nem érintettük a szervezeti ügyet, hanem annak teljes mellőzésével tisztán a vallásunk recipiáltatása iránti kérelemre szorítkoztunk.

Kevéssel e kérvényünk felterjesztése előtt kezdeményeztük hitközségeink zilált viszonyainak rendezését. Ez iránti

*) L. Kutfők 246. sz.

felterjesztésünkre 1880. évi október hó 25-én 27496. sz. a. kelt rendeletével hivta fel a vallás és közoktatásügyi minister az összes törvényhatóságokat arra, hogy a területükön lévő izraelita hitközségek viszonyaira vonatkozó adatokat szerezzék be.

A mikor tehát a vallásunk recipiáltatása iránti felterjesztésünk kedvező elintézését megsürgettük, Trefort rámutatott annak szükséges voltára, hogy előzetesen mégis a hitközségi viszonyok rendeztessenek és az ezen rendezés érdekében kifejtett munkálkodás közepette az irányadó körök mindinkább visszatértek arra az álláspontra, hogy a receptió a felekezeti autonomia beczikkelyezésével együttesen történjék. Ezt az álláspontot foglalta el a kerületi elnökök gyülése is, a mikor 1883. évi decz. hó 23-án egy emlékiratban megállapította azon elveket, melyek szerint első sorban a hitközségek rendezése, és azután vallásfelekezetünk jogainak törvényes biztosítása eszközöltessék.

Azóta állandó kérelmünket az képezi, hogy felekezetünknek a törvényes jogok oly módon biztosíttassanak, mint azokat a törvényesen bevett vallásfelekezetek élvezik, vagyis: hogy egyrészt vallásunk a keresztény vallásokkal egyenjogúvá tétessék, másrészt pedig felekezetünk önkormányzati joga törvény által biztosíttassék.

Gróf Csáky ministernek az 1890. évi február hó 10-én kelt fentidézett rendeletében foglalt azon kijelentése, miszerint autonomiát felekezetre oktrojálhatónak nem tart, megdöntötte annak lehetőségét, hogy tőle említett két rendbeli jogainknak együttesen való törvényes biztosítását várhassuk. Ugyanazon év november havában azonban a kultusministeri költségvétés tárgyalása alkalmával a képviselőházban újabb nagyhorderejü nyilatkozatok történtek. A politikai pártok vezérférfiai annak szükségét hangoztatták, hogy a vallásfelekezetek közti viszonosság és jogegyenlőség törvényhozásilag megállapíttassék; a kormány pedig határozottan kijelentette, hogy az állam interconfessionális jogrendjét a jogegyenlőség elve szerint fogja fejleszteni s teljessé tenni, s hogy ennek eszközlésével azon a történeti alapon fog megmaradni, melyen Magyarországon századok óta az állam és egyház közötti viszony minden egyházzal szemben rendezve lett.

Ezen nyilatkozatok után már tisztán állott előttünk, hogy nemsokára sorra kell kerülnie az izraelita vallásjogi törvényes rendezésének, mert ez időben nincs más felekezet hazánkban, mint a mienk, mely — jóllehet törvényesen elismert — mégis jogegyenlőség és viszonosság tekintetében a törvényesen bevett felekezetek sorából teljesen ki van zárva. Meggyőződtünk továbbá a nyilatkozatokból arról is, hogy lehetséges lesz vallásunknak a törvényesen bevett vallások közé való felvételét kieszközölni a nélkül, hogy egyidejüleg felekezetünk szervezete iránt is *törvényes* intézkedésnek kellene történnie.

Nem kételkedtünk ugyan a kormány jóakaratában, de mindamellett az volt a meggyőződésünk, hogy a zsidóság egyetértő összműködése a czél elérését tetemesen elősegíthetné. Ez a körülmény birt rá bennünket, hogy 1891. év elején egy házasági eset alkalmából kisérletet tegyünk a felekezet valamennyi tényezőjének egyesítésére a czélból, hogy a felekezetünket közösen érdeklő ügyekben felszólalásunk hatályosabbá váljék. Az 1891. évi február hó 15-én kelt átiratunkkal bocsájtottuk ezen eljárásunkat, mely nagy sajnálatunkra a kivánt eredményre nem vezetett, a haza összes zsidó hitközségeinek itélete alá, s volt szerencsénk ezen iratunkat a t. elnök urral is közölni, azzal a megjegyzéssel, hogy reméljük, az idő nagyon messzire nem esik, melyben hitközségeinknek módot fogunk nyujtani arra, hogy felekezeti ügyeink mikénti intézése fölött rendelkezhessenek.

Már akkor gondoltunk az izr. községkerületeknek ujból való megalakitására, csakhogy az alakulási munkálatokat az 1891. év őszi hónapjaira halasztottuk, és úgy számitottunk, hogy az 1891/92-iki évi tél folyamán a községkerületek megalakulnak, és a mire az országgyülési cziklus lejár, felekezetünknek törvényes alapon megválasztott képviselői lesznek, a kik az uj országgyülésnél szükség esetében a kilátásba vett törvény megalkotását szorgalmazhatják.

Midőn azonban 1891. év késő őszén a községkerületek megalakítására vonatkozó előmunkálatokhoz hozzáfogtunk, illetékes helyről felkérettünk a czélba vett actió elhalasztására, mert a kormány azzal az eszmével foglalkozott, hogy az országgyülést feloszlassa és a tél folyamán uj választásokat

tartson, az pedig nem volt óhajtandó, hogy a kerületeink megalakulásával járó felekezeti mozgalom a nagyválasztási mozgalmakkal összeessék. Ez volt az oka annak, hogy csak 1892. évi február hó 3-án bocsájtottuk ki körleveleinket a VI-ik izr. kerület hitközségeihez, melylyel egyidejüleg a többi kerületben és az alakulási munkálatok megindultak.

Mire a kerületek megalakultak, az 1892. év tavaszán lefolyt költségvetési vita alkalmával megint volt alkalma a vallás és közoktatásügyi minister urnak a vallásügyünkben nyilatkozni, s ekkor már azt a határozott igéretet tette, hogy az országgyülés őszi ülésszaka elején az »izraelita vallás«-ról szóló törvényjavaslatot be fogja terjeszteni. Ennek folytán azt voltunk bátrak ajánlani, hogy a »kerületi elnökök gyűlése« szintén az őszi hónapokban tartassék meg.

A járvány, mely a fővárosban uralkodott és a beállott kormányválság, mely a kormány valláspolitikai programmjának kibővítését vonta maga után, szándékolt összejövetelünket a mult év folyamán meghiusította, s minthogy minden jelenség arra mutatott, hogy a vallásunkat érdeklő törvényjavaslat s kultusministeri költségvetés tárgyalása alkalmával fog a képviselőház elé terjesztetni, abban történt köztünk megállapodás, hogy ezt az időpontot bevárjuk, hogy összejövetelünk alkalmával a beterjesztett törvényjavaslatnak netán szükséges módosítása vagy kibővítése iránt is nyilatkozhassunk, és annak mi módon való keresztülvitelét megállapíthassuk.

De a képviselőházban a költségvetési tárgyalás véget ért, és jóllehet napokon át tartott a valláspolitikai vita, a kormány az általa kilátásba helyezett törvényjavaslatok beterjesztési idejére nézve határozott igéretet nem tett. Most már nagy felelősséggel járt volna részünkről, ha a gyűlés egybehivását bizonytalan időre elhalasztottuk volna s így nem is késtünk az elnök urakat az együttes tanácskozásra meghivni. A mellett, hogy felekezeti érdekü ügyeink iránt határozhatunk a »kerületi elnökök gyűlés«-ének megtartása még alkalmas annak a demonstrálására is, hogy tévednek azok, a kik azt hiszik, hogy a zsidóknak egyáltalán szervezetük nincsen és ennélfogva a receptiót egy zsidó szervezet létesítésétől kivánják függővé tétetni. Ezen »gyülés« megtartását hatalmas bizonyítéknak tartjuk arra nézve, hogy felekezetünknek meg van

az önalkotta szervezete, csakhogy ezen autonom szervezet — ugy mint azt a kongresszus kérelmezte — nem lett beczikkelyezve, hanem az 1870. évi márczius 18-iki ismert képviselőházi határozat folytán csupán azokat a hitközségeket öleli fel, a melyek magukat annak önként alávetik.

A »szervezet« ügyére ez alkalommal már azért sem kivánunk tovább kiterjeszkedni, mert nem akarhatjuk azt a napirenden levő »receptió« ügyével összeköttetésbe hozni, melytől a kormány azt teljesen elválasztotta. Bizunk egyébiránt a zsidóság kötelességérzetében, megfogja az találni *minden kényszer nélkül* az utat és módot arra, hogy vallásának egyenjogusíttatása után a »törvényesen bevett« felekezeteknek ne csak jogait gyakorolja, hanem kötelességeit is teljesíthesse.

AZ IZRAELITA KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GYÜLÉSE.

Az izraeliták országos irodája folyó évi április hó 10-ére a kerületi elnökök gyülését egybehívta. Az ujonnan alakult kerületek elnökei együttes tanácskozásra most léptek össze először. A tanácskozás a pesti izr. hitközség üléstermében történt. A megjelentek közül többen a congresszus óta viselik tisztségüket, de vannak, akik ma először viselik ezen egész vidékek vallásos testületeinek bizalmán alapuló hivatalt. Fájó érzet borult a lelkekbe, midőn a kerületi elnökök gyülései egyik legbuzgóbb tagja búziási *Eisenstädter* Ignácznak egy napos sírja felé fordult kegyeletök. És midőn a gyülés gelsei *Gutman* Henrik kerületi elnök, dr. *Hirschler* Ignácz és *Wahrmann* Mór emléke iránti kegyeletét is lerótta, az öregebbek szemei könybe lábadtak és a fiatalabbak arczára is bánat vonult. A jók, a legjobbak sorai mindinkább ritkulnak. És ezt látva, a felekezet igaz önzetlen küzdőire gondolva, feltámad a kérdés, hogy lesz-e a ki helyeiket pótolja. Mert kell, hogy legyen. Nagy idők ezek felekezetünkre nézve. Az évtizedes küzdelmek sikerei tünnek fel a szemhatáron és ha vallásunk egyenjogusítása valósággá válik, nagy feladatok várnak reánk felekezeti, nemzeti és culturális téren egyaránt. Felekezeti téren a zsidóság egységén esett sérelmeket a béke teljes helyreállítása mellett orvosolnunk kell. Vallásunkat a nap mint nap változó áramlatokkal szemben ujabb védő bástyákkal kell körülvennünk. Testületeinket ugy anyagilag, mint szellemileg emelnünk kell. Nemzeti tekintetben pedig azon az uton, melyen indultunk, tovább kell haladnunk. Nem hálából a nyert vagy nyerendő jogokért, nem is elismerés reményében, hanem azért mivel e nemzet tagjai vagyunk, mivel annak törekvéseivel, szellemi életével, multjával és jövőjével egyek vagyunk, egyek akarunk lenni. Ugyanazért felekezetünk elhanyagolt rétegeire a müveltség és tudomány áldásait a nemzeti szellem által élesztett törekvéseket ki kell terjesztenünk.

Felekezetünk mindezt önalkotta szervezete segitségével érheti el leginkább. Az eddigi gyenge szervezet küzdelmes létében is nagy eredményekre hivatkozhatik. Az országos rabbiképző felállítása, az orsz. izr. tanitóképző-intézet ujjászervezése, a hitközségi viszonyok consolidálása, a rabbik és tanitók állásának emelése és szilárdítása a felekezeti élet, hogy ugy mondjuk, mindennapi szükségleteinek kielégítése és a mit első sorban kellett volna említenünk, vallásfelekezetünk jogi állásának javítása mindez leginkább az önmagukra hagyott anyagi és egyéb hatalmi eszközök nélkül szükölködő organumok működésének, évtizedeken át folytatott czéltudatos küzdelmek által megérlelt viszonyoknak köszönhető. Aki a congresszus után keletkezett és napjainkig bár kétségen kivül gyengült erővel kiható pártoskodásokat, az éveken át dühöngött antisemitismust és a majd azzal egyidejüleg, majd külön fellépett reactionárius törekvéseket felejti, az kicsinyelheti az eddigi eredményeket. De aki látja, hogy most midőn a liberalismusra oly kedvező időjárás mutatkozik, a még mindig uralkodó egyház az első szabadelvü alkotások iránti kisérletek ellenében hadat üzen magának az államnak is, hadat melynek kimenetele bizonytalan, az méltányolni fogja, hogy a mi szegény felekezetünk habár minden talpalatnyiért külön harczot folytatott, néha-néha egy kisebb sikerre is mutathatott és hogy lassan-lassan mégis csak közeledett ahhoz a czélhoz, hol reményei, jogos igényei teljesülhetnek. Épen ezért mi mindig örömmel jegyeztünk fel mindent a mi a felekezet szerveinek kifejlődésére erősödésére mutatott és különös megelégedéssel regisztráltuk a kerületeknek mult évi ujjászervezését is, melynek a mostani kerületi elnöki gyülés is folyományát képezi.

A már érintett kegyeletes megemlékezések után a gyülésen az országos iroda elnökségének jelentése olvastatott fel, melyet többszörös zajos helyesléssel szakitottak meg. A végén meg élénken megéjeneztek. Az elnökségnek köszönet és elismerés szavaztatván, a napirendre tüzött ügyek vétettek tárgyalás alá még pedig a mint következik.

Tárgyaltatott a mult évben megalakult községkerületek azon határozata, miszerint az egyetemes gyűlés mihelyt azt a körülmények megengedik, egybehivassék.

A határozat az lett, hogy minthogy a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai befolyásal lehetnek azon irányra, melyben a felekezeti érdekei biztosítandók és kifejlesztendők: a kerületi elnökök gyülése csak az említett törvényjavaslatoknak törvényhozási tárgyalása után fog az egyetemes gyűlés egybehivása iránt határozni.

E pont kétségkivül a napirend legérdekesebb részét képezte. De a dolgok jelen állása mellett a kerületi elnökök gyülése másképen nem határozhatott. Határozatának lényege azonban mindenesetre az, hogy az egyetemes gyülés egybehívása legalább elvben kimondatott és csak az időpont kitűzése az a mi a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatok sorsának eldöntése után fog történni. Még igy is nagy fontosságu ez a határozat, mert a kerületi elnökök gyülése ezzel a jogfolytonosság alapjára helyezkedett. Ennek nagy fontosságát már mult évi májusi számunkban is érintettük.

Az izraelita vallás egyenjogúsítása ügyében a kerületi elnökök gyűlése csupán annak a biztos várakozásának ad kifejezést, hogy az alkotandó törvénynyel az izraelita vallás és a törvényesen bevett keresztény vallások közötti viszony a teljes jogegyenlőség elveinek megfelelően fog rendeztetni. E törvényjavaslat kibővitésének szüksége felől már mult havi számunkban nyilatkoztunk.

Ezután az országos iroda jelentette, hogy az izraelita községkerületi képviseletek azon határozata folytán miszerint az izraelita egyházi czélokra szánt 5000 frt államsegély felemelése kérelmeztessék, már mult évi junius hó 2-án intézett a vallás és közokt. minister úr ő nmsghoz felterjesztést, mely azonban eddigelé érdemleges elintézést nem nyert.

Minthogy évről évre szaporodnak a segélykérvények, és az esetben előterjesztett kérelem — a javadalmi összeg csekélységénél fogva — vagy egyátalán nem, vagy csak csekély és a czélnak meg nem felelő mérvben teljesithető, minthogy továbbá a népszámlálási adatoknak az egyházi czélokra felvett javadalmazási összegekkel való egybevetéséből arra az eredményre juthatni, hogy azon 340,000 frtból, mely valamennyi felekezet javára van felvéve, az izraelita felekezetre kerekszámban 25.000 frt esnék: megbizatott az országos iroda, hogy mult

évi felterjesztésének kedvező elintézése iránt felsőbb helyre ujabb megokolt előterjesztést tegyen.

Ezt az ügyet is sokszor mozgatta már az iroda, de addig eredmény nélkül. Minthogy újabb időben a kormány más felekezetek hason kérelmeit teljesítette, remélhető, hogy végre-valahára az állam velünk szemben is be fogja látni, hogy egyenlő kötelességeknek egyenlő jogok felelnek meg és méltánytalan, hogy akkor, midőn az állam az unitária hitvallású egyháznak törvényhozásilag 5000 forint államsegélyt engedélyez, ugyanazon törvényben az oly sokkal nagyobb izr. felekezetnek szintén ennyit szavaz meg.

Az izraelita község kerületi képviseletek mult évi üléseikben hangsulyozták annak szükségét, hogy a kerületekben létező középtanodákban a hitoktatás mind lényegre, mind formára nézve egyöntetű legyen. A megfelelő terv kidolgozására mindegyik kerület egy többtagú bizottságot küldött ki. Minthogy kivánatos, hogy a középiskolai hitoktatás ne csak kerületenként, hanem országszerte tétessék egyöntetűvé, a kerületi elnökök felkéretnek, hogy a kerületeik bizottságai által kidolgozott tanterveket az országos iroda útján közöljék a többi kerülettel. A több rendbeli tantervnek összeegyeztetése leghelyesebben történnék egy *országos bizottság* által, a mely áll: mindegyik községkerületnek legalább egy-egy megbizottjából. Ezen országos bizottságot az országos iroda hívja egybe, mihelyt hozzá az egyes községkerületekből a tantervek beküldve s a bizottsági tagok bejelentve lesznek.

Már mult évi májusi számunkban kifejtettük, hogy a hitoktatás rendezetlen volta országos baj és hogy czélszerű lesz, ha a különböző kerületek közös eljárást állapitanak meg, melyből aztán általánosan kötelező hitoktatás válhatik. Nagyon óhajtandó, hogy a kerületi elnökök fennt érintett határozata mielőbb keresztül vitessék, és hogy e téren a különböző értékű kisérletezésnek útját szegjék.

A III-ik izr. községkerület indítványozza az anya- és fiókhitközségek közti viszony tüzetesebb rendezését. Ezzel kapcsolatban indítványoztatott, hogy a fiókhitközségek »alakulási módja s azon intézmények, melyek általa okvetlenül fenntartandók, megállapittassanak«.

A kerületi elnökök gyülése a fennálló szabályokkal a fiókhitközségek külső jogviszonyát eléggé rendezetteknek tekinti, minélfogva csak azoknak összefoglalására szoritkozik. E szabályok a következők:

1. A községkerületi képviseletek hatásköréhez tartozik gondoskodni arról, hogy az izraelita anyahitközségek székhelyein kívül eső községekben, a hol az izraeliták megfelelő számban laknak, az izraelita lakosság »fiókhitközség«-gé megalakuljon s mint ilyen egy megfelelő helyiséget imaháznak berendezzen s a szertartásos functiók végzésére, valamint a tanköteles gyermekek vallásoktatására egy megfelelően képesített egyént alkalmazzon.

2. A fiókhitközségek a községkerületi elnökségnek történt megalakulásukat bejelentik és a saját hatáskörükben megállapitható alapszabályaikat a kerületi levéltárban egy példányban való elhelyezés végett beküldik. Külön alapszabályok nem létében a fiókhitközség igazgatására nézve a következő szabályok szolgáljanak zsinórmértékül (a.—d., az 1888. évi 1191. eln. sz. a. rend. 4. pontjából).

3. A fiókhitközség címe s pecsétjének felirata: »izraelita fiókhitközség« és azon hely nevéből álljon, melynek területén létezik.

4. Az anyahitközség székhelyétől távol eső több község izraelita lakosai együttesen is képezhetnek egy fiókhitközséget, ha lakhelyeik közelségénél fogva vallásos szükségleteiket egyaránt kielégithetik.

5. A fiókhitközségek tagjai csak az anyakönyvvezető rabbiság és azon anyahitközségi intézmények terheihez kötelesek járulni, a melyeket állandóan használnak, de egyéb tekintetben az anyahitközségtől függetlenül kezelhetik külön fennálló intézményeiket.

6. Ha az államadó arányához kepest állapíttatik meg a közös költségekhez való hozzájárulás, akkor az anyahitközség a fiókhitközség tagjaira nézve ezek államadójának felét veheti fel csupán a kivetés alapjául.

Ha a tapasztalat azt mutatná, hogy ezen szabályok még kiegészitésre szorulnak, felkéretnek a községkerületi képviseletek, hogy ez érdembeni határozataikat — a kerületi elnökök gyülése elé való terjesztés végett — az országos irodának küldjék be.

A fiókhitközségek rendszerint 10 - 15 családdal alakúlnak. Viszonyaik olyan egyszerűek, hogy a fenti szabályokkal könnyen kormányozhatók. Sok helyen még e szabályokat is túlságosan komplikáltaknak tekintik. Sokkal fontosabb lenne, ha gyakran aránytalanúl terhelt apró egyesülések segélyezéséről lehetne gondoskodni.

Több hitközségtől érkezett panasz, hogy az export-kereskedők a kivitelre szánt szárnyasokat nem a hitközség felügyelete alatt rituális módon vágatják le s mégis mint »kóser« árukat szállítják a vasuton és adják el a főváros s külföldi városok piaczain. A fővárosi mészárosok is igyekeznek lerontani az izraelita hitközségnek kóserhús szolgáltatási jogát, a mennyiben folyton folyamodnak a hatóságokhoz azon feltételek megváltoztatása s korlátozása iránt, melyekhez a hitközség a kóserhús-mérési jog megadását köti.

Kétséget nem szenvedhet, hogy a hitközségek rabbinátusai egyedül illetékesek annak megállapítására, hogy a zsidó vallástörvények értelmében minő hús tekintendő »kóser«-nek és mely intézkedések képesek a kóserhús kiszolgáltatását biztosítani. Mindegyik hitközség a maga területén saját rabbinátusának meghallgatása mellett állapítja meg a feltételeket, melyekhez a kóserhúsneműek szolgáltatásának engedélyezését köti. Igy p. o. a pesti izraelita hitközseg megkivánja, hogy az a mészáros, aki kóserhúst árusitani kíván, ezt a húst a hitközség közegei által praeparáltassa s mészárszékében a rabbinátus egy közegének (masgiach) állandó felügyelete alatt tartsa; és kivétel nélkül minden hitközség csak azt a szárnyas állatot tekinti kósernek, a melyet a rabbinatusának felügyelet alatt álló sakter vágott le. Csak akkor használhatja tehát a fővárosi mészáros czégtábláján a »kóser« jelzőt, ha az illető helyiségben ez illetékes hitközségi rabbinatus felügyelete alatt készült és közegeinek ellenőrzése alatt álló húst árusit; és a kereskedő bárhol a szállitólevélen csak akkor jelezheti a lúdküldeményét »kóser«-nek, ha a feladott ludak az illetékes rabbinátusok felügyelete alatt álló sakterek által lettek levágva. Különben a »kóser« jelző használata tiltva van nekik, mert az 1884. XVII. t.-cz. 58. §-a szerint »egy iparos vagy kereskedő sem használhat czégén, nyomtatványain vagy hirdetéseiben oly jelzőket, jelvényeket vagy adatokat, melyek a tényleges viszonynak vagy a valóságnak meg nem felelnek«.

Téves ama felfogás, mintha a fennállott földmívelés- ipar- és kereskedelmi miniszter 1888. évi 48151 számú, a kóserhus árusitása tárgyában kiadott körrendelete oly »kormányhatósági statum« volna, a »mely jogosultsággal nem bír, mert a felekezet hitelveinek biztosítására szükséges rendelkezéseket statuál, a mire a kereskedelmi miniszterium hivatva nem lehet.« Ez a körrendelet nem egyéb, mint az 1884. XVII. t. cz. 58. §-ának alkalmazása a kóserhus intézményre; a felekezet jogait e törvény biztositja.

A kerületi elnökök gyülése megbizta az országos irodát, hogy a felmerülő panaszok orvoslása érdekében a kormányhoz itt kifejtett álláspontnak megfelelő felterjesztést intézzen.

Nehogy azonban a ludkereskedők gabelladíjakkal tulságosan megterhelhetők legyenek, felkérettek a községkerületi képviseletek: hogy ott, a hol export-ludkereskedők vannak, a hitközségeket figyelmeztessék, hogy csak a belfogyasztás után követelhetik a teljes gabelladijat, az exportra szánt ludmennyiségre tehát csak mérsékelt dijat vessenek ki. Ha a hitközségek a ludkereskedőkkel békés uton megállapodásra nem juthatnak, a díjak meghatározása a községkerületi biróságok hatásköréhez tartozik.

A zsidó hitközségek egy fontos jogának megóvásáról van itt szó, melynek gyakorolhatása nélkül hitközségeink tulnyomó része tönkre jutna. A vallási momentum mellett a gabella, létfentartási eszköze is a zsidó hitközségnek, mely alapitványok hiányában jóllehet tagjai közvetetlen járulékokkal is tulterhelve vannak, másképen intézményeit fenntartani képtelen lenne. A kereskedelmi minisztert ugy látszik egy könnyü szerrel odavetett képviselőházi megjegyzés inditja e kérdés ujabb szőnyegrehozatalára. De reméljük, hogy az ügy kellő megvilágitása után a régi jog csorbitatlanul meghagyatik.

A III. izr. községkerület elnökének inditványát annak kieszközlése iránt, hogy »a belügyminiszterium által rendeletileg a megyei közigazgatási hatóságoknak meghagyassék, miszerint a kongr. szabályzat alapján megalakult hitközségek által kimutatott adókat csak a ker. elnökség megkeresésére hajtsák be,« a gyülés elfogadhatónak nem találta, mert a kongresszusi szervezet elfogadása a hitközségi jogok korlátozását maga után nem vonhatja.

A hitközségek s hátralékosok jegyzékét most a közig. hatóságokhoz egyszerüen beterjesztik és azok közig. végrehajtás utján a késedelmezőkön behajtják azt. Egyáltalán nem volna tehát czélszerü, hogy a hitközségek a helyett a hosszadalmasabb utat válasszák és hogy helyi autonomiájuk korlátozást szenvedjen

Határozatba ment, hogy a kerületi elnökök legközelebbi gyülése egybehivandó, mihelyt az »izraelita vallás«-ról szóló törvényjavaslat a törvényhozó testület által le lesz tárgyalva. Ha ezzel egyidejüleg a »polgári anyakönyvek vezetése« iránt is történik törvényhozási intézkedés, *az országos iroda gondoskodjék az iránt: minő módon lennének az anyakönyvvezető rabbik, kiknek állását az uj törvény nem érintheti, a bejegyzési dijakért, melyektől elesnek, kárpótolandók.*

E határozat is mutatja, hogy a kerületi elnökök gyülése feladatainak megoldásához komolyan hozzálátott és hogy működésés kiterjeszti mindazon kérdésekre, melyek felekezetünket érdeklik. Reméljük, hogy most már sürübb időközökben fognak összejönni, hogy tevékenységük eleven életet áraszszon a felekezet rétegeibe.

A hatodik izraelita községkerület képviselőtestülete határozatilag kimondotta annak szükségét, hogy a hitközségek fizetéses hivatalnokai számára országos nyugdíjintézet alakittassék, melyhez minden hitközség és minden alkalmazott a fizetésének megfelelő összeggel járuljon.

A kerületi elnökség egyúttal megbizatott annak kipuhatolásával: mely kerületbeli hitközségek kivánnak az orsz. nyugdíjintézethez csatlakozni, és hány hivatalnokuk minő fizetéssel van alkalmazva.

Ezen határozat kiadatott a kerületi elnököknek azzal a megkereséssel, *hogy azt kerületi képviseleteik által tárgyaltassák és ha ezek a határozathoz hozzájárulnak, a hitközségeiktől beszerzett adatokat — a kerületi elnökök gyülése elé való terjesztés végett — majd az országos irodához küldjék be.*

Örömmel vesszük tudomásul e határozatot, mert ezzel egy számos izben kifejtett óhajtásunk valósulásához közeledünk. Mult évi V. számunkban utaltunk arra, hogy ezt az ügyet a felekezet választott képviselői vehetnék kezükbe és hogy egy kis jó akarattal e téren maradandó országos intézményt létesithet-

nének. Hisszük, hogy a kerületek az ügyet melegen felkarolják és hogy ez hova-elébb ismét napirendre kerül.

A XII. izraelita községkerület elnöke jelenti, hogy kerületének képviselőtestülete szükségesnek tartja annak kieszközlését, hogy a hadügyi kormány egyszer s mindenkorra állapítsa meg rendeletileg, hogy a zsidó katonák Ross-hassanáh és Jom-kippur ünnepeken, valamint Peszách első két napján feltétlenül és minden megszoritás nélkül a többi ünnepnapokon pedig, ha a szolgálat megengedi, minden külön kérelmezés bevárása nélkül felmentetnek a szolgálattétel alól.

A kerületi elnökök gyűlése szintén felette kivánatosnak jelenti ki, hogy a zsidó katonáknak, zsidó ünnepnapokon való szabadságolása általános rendelettel szabályoztassék, és ennek kieszközlésével az országos irodát bizza meg.

Nagyon óhajtandó, hogy a felekezet méltóságával össze nem egyeztethető esdeklések véget érjenek, de azt hiszszük, hogy ez egyelőre alig lesz keresztülvihető. Egészen más lesz a helyzet, ha az izraelita vallás törvényesen beczikkelyezve lesz és ha mint ilyen legszentebb ünnepnapjainak hivatalból való nyilvántartásáért nemcsak az egyes katonai parancsnokságoknál, hanem a hadügyi kormánynál is sorompóba léphet. Az ez irányban teendő lépések azonban most sem lehetnek ártalmára a szent ügynek.

Végül emlitjük fel, hogy a kerületi elnökök egy tett inditvány folytán egy »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság« létesitésének eszméjét melegen felkarolták és hogy erkölcsi kötelességüknek jelentették ki, hogy ily társulatnak úgy szellemi, mint anyagi érdkeit köreikben hathatósan támogassák. A kerületi elnökök az általuk oly melegen felkarolt társulat czélját előre körvonalozták, úgy mint azt az alakuló társulat alább közölt alapszabálytervezete feltünteti. E czélok megvalósitása régi óhajtását képezi a hazai zsidóságnak. Olvasóink érdeklődését számos izben irányitottuk e társulat eszméjére. Midőn a községkerületi elnökök alakulása volt folyamatban, 1892. évi májusi számunkban erélyesen felszólaltunk a magyar-zsidó irodalmi társasag érdekében és őszinte megelégedésünkre

szolgál, hogy a megalakult kerületek elnökeinek első összejövetelén kedvencz eszménk ily fényes sikert aratott. És azért most, midőn a kerületi elnökök ezen valóban nagyjelentőségű határozatával szemben állunk, egészen felesleges, hogy az ezen társulat alakitására vonatkozó hosszas előzményekkel bibelődjünk. Az is szükségtelen, hogy most még e társulat ajánlgatásával foglalkozzunk. Szóljon egyelőre az alábbi alapszabálytervezet. Mi itt még csak f. évi februári számunkban mutattunk egy ily társulat alakításának szükségére, fontosságára.

Most is ugyanaz az álláspontunk, hogy az nem csak tudományunk és irodalmunk fellendülésére, a felekezetünkben rejlő gyakran külföldre utalt fényes tehetségek érvényesülésére hat majd áldásosan, de e mellett méltó módon fog beleilleszkedni azon általános és nemzeti culturtörekvésekbe is, melyeket felekezetünk körein kivül szellemi és anyagi tekintetben lelkesen támogatunk és mindjobban támogatni kötelességünk is. Erős az a hitünk, hogy csak akik a zsidó vallás és tudományának igaz hivei, örömmel és szeretettel fognak e társulat köré csoportosulni, mely a legtisztább eszményi czélokra alakul.

A fennebbiekben vázolt határozatok behatóbb vizsgálata után okvetetlenül be kell látnunk, hogy egy jól kiépített és felekezetünk tagjainak érdeklődése által erősödött önkormányzat nagy lendületet adna felekezetünk valamennyi ügyeinek. Látjuk e határozatokból, hogy az ujonnan alakult kerületek elnökeinek már első összejövetele is minő fontos kihatással lehet a receptionalis törvény megfelelő kiegészitésére, a hitközségek anyagi ügyeinek javulására, a vallásfentartó kérdések rendezésére, a hitügy szolgálatában álló hivatalnokok sorsának biztositására és a felekezet nemzeti és culturalis feladataira. Nemcsak lehet, de remélhetőleg lesz is. Azért tehát az egyszer felelevenitett önkormányzati tevékenységnek többé elszunnyadnia nem szabad. Mert ha felekezetünk közjogi helyzetének mostohasága bénitólag hatott a multban minden ily irányu kisérletre, úgy az izraelita vallásnak kilátásba helyezett beczikkelyezése a jövőt tekintve oly alapot teremt felekezetünk számára, melyen egy müvelt, egységes és minden ágában magyar zsidó vallásfelekezet nőhet, mely az ősi vallásban izmosodó egész erkölcsi erejével sorakozhatik a nemzeti feladatok szolgálatára.

Budapest. DR. MEZEY FERENCZ.

A MAGYAR-ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYAINAK TERVEZETE.

ELSŐ SZAKASZ.

Czél.

1. §. A társaság czíme: »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság«; székhelye: Budapest.

2. §. A Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság czélja a héber tudomány és irodalom magyar nyelven fejlesztése és terjesztése.

3. §. E czélra a Társaság:

a) a bibliának az eredetiből való fordítását eszközli;

b) önálló becsű eredeti és fordított műveket ad ki;

c) erkölcsi és vallásos irányú közhasznú hazafias olvasmányokat terjeszt;

d) nyilvános felolvasásokat rendez úgy a fővárosban, mint egyes vidékek központjain;

e) jutalmakat hirdet.

MÁSODIK SZAKASZ.

Tagok.

4. §. A Társaság tagjai lehetnek magánosok és testületek; a tagok:

a) pártfogók, kik egyszer s mindenkorra legalább 500 forintot adnak;

b) alapítók, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 forintot adnak;

c) pártolók, kik egyszer s mindenkorra legalább 100 forintot adnak;

d) rendesek, kik 6 hat éven keresztül 5—5 vagy legalább 3—3 forintot fizetnek.

HARMADIK SZAKASZ.

Szervezet.

5. §. A Társaság szervezetét alkotják:

a) az igazgató-választmány és

b) a közgyülés.

6. §. Az igazgató-választmány tagjai: az elnök, a társelnök, két másodelnök, a titkár, a másodtitkár, a pénztáros, az r, az ügyész és 60 választmányi tag.

7. §. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai felett őrködik, a közgyülés és választmányi üléseket összehívja, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot úgy a hatóságok, mint a magánosok irányában képviseli. Joga van, sürgős fizetéseket 100 forint erejéig utalványozni, a mit utólagos jóváhagyás végett a legközelebbi választmányi ülésen bejelent.

Az elnök és társelnök a munkakört közös megállapodással egymás között megosztják.

8. §. Az elnökök teendőit távollétük vagy akadályoztatásuk esetében a másodelnökök végzik.

9. §. A titkár a választmány előleges jóváhagyása alapján intézi a kiadványokat, szerkeszti az évkönyvet és rendezi a felolvasásokat; szerződik, az ügyész meghallgatása mellett is, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvárusokkal szerkeszti a jegyzőkönyveket; a társasági ügyeknek minden ülésen rendes előadója és az alapszabályszerűen hozott határozatok végrehajtója.

10. §. Teendőiben osztozik a másodtitkár, ki őt szükség esetében helyettesíti.

11. §. A pénztáros gondoskodik a Társaság pénzének bevételéről és kiadásáról az elnökség kirendelése szerint; pontos számadó-könyvet visz, az igazgató-választmányt, valahányszor kívántatik, a pénztár állapotáról tudósítja; a Társaság vagyonát az igazgató-választmány határozatai szerint helyezi el.

12. §. Az ellenőr a Társaság ellenzárát viseli s a pénztárossal együtt a pénztárról felelős.

13. §. Az ügyész a választmány felhívására a társaság jogi teendőit látja el.

14. §. A hivatali és irodai teendők végzésére szükséges személyzetet a választmány jóváhagyásával az elnökség alkalmazza.

15. §. A tisztviselők hat évre választatnak.

16. §. Minden harmadik évben a választmanyi tagok fele kilép. Hogy az első három év leteltével mely tagok lépjenek ki, sorshuzás útján döntetik el; azontúl mindig azon választmányi

tagok fognak kilépni, kik a választmányban a hat évet már kitöltötték.

A kilépők ujra megválaszthatók, valamint mandátumuk lejárta után a tisztviselők is.

17. §. A választmány 60 tagból áll, kik közt 40 budapesti, 20 vidéki.

18. §. A választmány határoz:

a) a Társulat kiadványairól s a rájuk forditandó összegről,

b) a felolvasások megtartásáról,

c) az évkönyvről,

d) az évi költségvetés egybeállitásáról,

e) működésének évnegyedes jelentése ügyében,

f) a társaság vagyoni értékének elhelyezéséről és gyümölcsöztetéséről,

g) a közgyűlés idejének megállapításáról,

h) a kitűzendő pályadijakról, pályabirák választásáról és — pályabirák jelentése alapján — a jutalmak eldöntéséről,

i) ha a tisztviselői állások közül valamelyik váratlanul megürül, a legközelebbi közgyűlésig való ideiglenes betöltéséről.

19. §. A közgyűlést a Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság tagjainak összesége képezi; a testületeknek jogukban áll magukat egy-egy taggal képviseltetni.

20. §. Rendes közgyűlés, melyre minden tag meghívást nyer, minden évben tartatik az igazgató-választmány által megállapított időben és négy héttel előbb kihirdetett napirend szerint. Rendkívüli közgyűlést az igazgató-választmány szükség esetén bármikor egybehivhat.

21. §. A közgyűlés határozathozatalának fentartott ügyek a következők:

a) az évi jelentés,

b) az évi költségvetés megállapítása,

c) az igazgató-választmány összes tagjainak (l. 6. §.) megválasztása, a 16. §. értelmében,

d) inditványok tárgyalása, melyek azonban, csak ha két héttel a közgyűlés előtt az igazgató-választmánynak bejelentettek, kerülhetnek napirendre,

e) a számadások megvizsgálása és a fölmentvény megadása,

f) alapszabályok módositása. Ez csak (20) húsz tagnak a megelőző választmányi üléshez irásban beadott inditványára s

ha ott elfogadtatott, ennek véleménye kiséretében való beterjesztése mellett tárgyalható, mi a meghívókon mint tanácskozási tárgy külön is megjelölendő.

g) a Társaság feloszlása a 30—32. §§ értelmében.

22. §. A közgyűlés három számvizsgáló tagot választ, kiknek megbízása a következő közgyűlésig tart. Ez időn belül a számvizsgálók megvizsgálják a pénztárt, a számadásokat, a pénztári igazolványokat, a könyvelést és mérleget s vizsgálatukról a közgyűlésnek jelentést tesznek.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Ülések.

23. §. Az igazgató-választmány negyedévenként egy, a szükséghez képest több ülést tart.

24. §. Az igazgató-választmány határozatképes, ha legalább kilenez tagja van jelen.

25. §. A közgyűlés határozatképes, ha legalább harmincz tagja van jelen; határozatait szótöbbséggel hozza. Ha az első közgyűlés határozatképtelen, négy hét mulva uj közgyűlés hivatik egybe, mely a tagok számára való tekintet nélkül hozza határozatait.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Vagyon.

26. §. A pártfogók és alapitók illetményei a Társaság törzsvagyonát teszik.

27. §. Az évi költségek fedezésére szolgálnak:

a) a törzsvagyon kamatai,

b) a 200 frtot meg nem haladó esetleges adományok vagy hagyományok,

c) a rendes tagok évi járulékai,

d) a Társaság kiadványainak elárusítása után befolyó összegből annyi, mennyit az igazgató-választmány meghatároz.

HATODIK SZAKASZ.

Kiadványok.

28. §. A társaság kiadványai sorába tartoznak:

a) évkönyve, mely a társaság tagjainak névsorát, az ülések közérdekü határozatait és az évi jelentést tartalmazza, továbbá irodalmi és tudományos közleményeket ad.

b) a társaság czéljainak megfelelő könyvek.

29. §. A Társaság minden rendű tagjai — úgy egyesek mint testületek — az összes kiadásokat díjtalanul kapják.

HETEDIK SZAKASZ.

Föloszlás.

30. §. A föloszlást egy külön e czélra összehívott közgyűlés, melynek napirendje három hónappal előbb kihirdettetett, az összes társulati tagok fele jelenlétében mondhatja ki.

31. §. Ez esetben a Társaság összes vagyona az országos rabbiképző-intézetnek adatik, amely azt érintetlenül megóvja, kamatait pedig tudományos pályakérdéseknek magyar nyelven való megoldására fordítja; irományai ugyanott örök letétképen helyeztetnek el. Ha később újra alakúlna ily társaság, a rabiképző az irományokat annak kiszolgáltatja.

32. §. Az alapszabályok módosítása és a Társaság föloszlatására vonatkozó határozatok foganatosításuk előtt a m. k. belügyministeriumhoz fölterjesztendők.

NYOLCZADIK SZAKASZ

Hivatalos záradék.

33. §. Ha a Társaság a jelen alapszabályokban kitűzött czéljától annyira eltérne, hogy működésének folytatása az állam vagy a Társaság tagjainak anyagi érdekét veszélyeztetné, működése a kormány által felfüggesztetik s az elrendelendő viszgálat eredményéhez képest a Társaság az alapszabályok pontos megtartására feloszlatás terhe alatt utasíttatik, esetleg végleg fel is oszlattatik.

A KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKOK GR. CSÁKY ALBIN VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERNÉL.

A községkerületi elnökök küldöttsége, mely a fennt méltatott gyűlés tagjaiból állott, f. évi április hó 10-én a vallás- és közoktatásügyi ministernél tisztelgett. A küldöttség tagjai a következők voltak: Schweiger Márton, a kerületi gyűlés elnöke (Budapest), dr. Simon József, a kerületi gyűlés előadója, Adler Ignácz (Nagyvárad), Donath Manó (Trencsén), gelsei Guttmann Vilmos kir. tanácsos (Nagy-Kanizsa), Horovitz Sámuel (Kolozsvár), Leopold Sándor (Szegzárd), dr. Ligeti József (Székes-Fehérvár), Mandel Ede (Nyirbátor), dr. Politzer Bernát (Rózsahegy), dr. Várhelyi Rózsa Izsó (Szeged), Rosenberg Henrik (Kis-Ozell), Schmidl Albert (Losoncz), Schreiber Ignácz (Győr), dr. Szilasi Fülöp (Szabadka).

A küldöttség vezetője, Schweiger M., a következő beszédet intézte a ministerhez:

Nagyméltóságú gróf, Minister Úr!
Kegyelmes Urunk!

Mint »izraelita községkerületi elnökök« rendes évi gyülésünket tartván, el nem mulaszthatjuk Excellentiád előtt megjelenni, hogy mély köszönetet mondjunk azon számos jóindulatú nyilatkozatért, melyet felekezetünkre vonatkozólag az utolsó évben tenni méltóztatott.

Azon határozatainkat, melyek Nagyméltóságod megerősítésére szorulnak, vagy a melyekben Nagyméltóságodhoz intézett kérelem foglaltatik, az országos iroda útján leszünk bátrak külön felterjeszteni, s nem kételkedünk, hogy méltányos kérelmeink Nagyméltóságod kegyes pártolására fognak találni.

Ez alkalommal — mint említém — csupán hálánkat kívánjuk kifejezni azért, hogy Nagyméltóságod vallásunk egyenjogúsítása mellett határozott állást foglalni kegyeskedett.

Megnyugszunk abban, hogy a magas kormány bölcsesége meg fogja határozhatni az alkalmas időt arra, melyben a vallás-politikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatok beterjeszthetők és tárgyalhatók lesznek. Ne méltóztassék tehát Nagyméltóságod részünkről sürgetésnek tekinteni, ha mégis annak a

reményünknek bátorkodunk kifejezést adni, hogy az »izraelita vallás«-ról szóló törvényjavaslat még a nyári szünidő előtt fog a képviselőháznak benyújtatni, a mely vallásunkat érdeklő törvényjavaslat különben is — a mint hirlik — külön és előbb fog tárgyaltatni, mintsem az, a mely a vallás szabad gyakorlatát fogja szabályozni.

Még csak arra kérjük a Gondviselést, adjon Nagyméltóságodnak erőt valláspolitikai programmjának megvalósíthatására, s engedje, hogy a nagyhorderejü törvények meghozatala után, jótékony következményeik fölötti örömének közepette Nagyméltóságod még sokáig éljen!

A minister a következő választ adta:

Tisztelt Uraim! Fogadják legmelegebb köszönetemet szíves megjelenésökért, mert hiszen abban bizonyítékát látom annak, hogy bizalommal viseltetnek az én személyem, illetőleg az én eljárásom iránt. (Helyeslés.) Remélem, hogy e bizalomban nem fognak csalatkozni, mert én részemről nem könnyen határozom el magam egy fontos lépésre, de ha elhatároztam magam, teljesen felismerve a situatiót, teljesen meggyőződve az intézkedés szükségességéről, nem szoktam tágítani. (Helyeslés.) Nem tudom, hogy a jövő mit rejt magában. Egyikünk sem tudja meghatározni, hogy a saját contemplátiói, a saját megállapodásai, a saját nézetei hova fognak vezetni, avagy fognak-e sikerülni, de az ügyem igazságosságában, meggyőződésem tisztaságában, akaratom erejében mégis bízom. (Éljenzés.) Meg vagyok győződve, ha bármily akadályok jönnének közbe egyházpolitikai programmom keresztülvitelében: a napirendről nem fog az letűnni soha. (Éljenzés.)

A mi a speciális konkrét esetet illeti, köszönettel veszem azon nyilatkozatokat, hogy nem sürgetőleg lépnek fel. Ez azt bizonyítja, hogy biznak a kormányban, a kormány tudja legjobban, mikor kell ezen javaslatokkal előlépni. Most csak azt tehetem hozzá, hogy mindazt, a mit a zsidó vallás receptiójára vonatkozólag a mult évben a törvényhozásban és másutt mondottam, ma is változatlanul fennáll, és hogy ezen szándékomtól semmiféle eltérésnek helye nincs. A minek folytán remélem, hogy nem távoli, sőt a közel időben a törvényhozás foglalkozni fog ezen javaslatokkal. Addig is tartsanák szíves emlékezetükben! (Lelkes éljenzés.)

TUDOMÁNY.

A SZIFRÉ SZÖVEGÉHEZ ÉS MAGYARÁZATÁHOZ.

Általánosan elismerik, hogy a pentateuchus tannaitikus midrásai közül a Mekhilta és a Szifré Friedmann M. által a kritika követelményeinek megfelelőleg lettek kiadva. A kiadó érdemeit mi is elismerjük, de kételkedünk abban, hogy ily elhanyagolt szövegnél, ugy a kiadás, mint a magyarázás tekintetében, oly szegényes apparátussal, a milyen Friedmannak rendelkezésére állott, kritikai ediczió egyáltalában eszközölhető lenne. Tényleg azt látjuk, hogy a Szifré — csak erről szólunk — elejétől végig tele van törlésekkel, javításokkal és pótlásokkal. Egész sorok töröltetnek vagy közbeszuratnak, anélkül hogy erre valamely kézirat vagy valamely párhuzamos hely vagy bármily néven nevezendő pozitiv kritikai segédeszköz alapúl szolgálna. E változásokra a legtöbb esetben a kiadó deliberatiója az egyedüli és kizárólagos forrás. Különösen feltünő, hogy ezen irányú változásoknál még kisérlet sem történik a szövegváltozás processusának a megmagyarázására. Az editor a fősúlyt arra helyezi, hogy valami érthető dolog álljon a szövegben; az a kérdés, hogy tényleg ez foglaltatott-e eredetileg a Szifrében, már csak másodrendű. Bármily véleménynyel legyünk is valamely kiadó kritikai elméjéről, ekkora intuitió, sőt bátran mondhatjuk, divinatió aggodalmat kelt.

Ezen erőszakos korrekturák iránti bizalmunk még jobban meginog, ha fontolóra vesszük, hogy a tannaitikus midrás magyarázata még milyen kezdetleges fokon áll. Mig a hagyomány egyéb halákhikus termékei születésüktől kezdve egészen a jelenkorig, eleintén szóbeli hagyományozás, később az irodalom utján kommentáltattak, úgy hogy a traditió soha megszakítást nem szenvedett, addig a tannaitikus midrás szerkesz-

tése után sok századon keresztül kommentár nélkül maradt, úgy hogy sok helyének értelme homályossá lett és ennek következtében a szöveg is megromlott. Lehetséges, hogy az amórák, a szaboreusok és gáonok az említett midrásokra is gondot fordítottak, valószínű is, de ezen gondozásból reánk semmi sem maradt és a mi szempontunkból bátran állíthatjuk, hogy az élő hagyomány e midrásokra nézve megszakadt.

Ezen észrevétel után érthetőnek található, hogy ezen midrásokban felette számos hely talányszerű, még pedig jóval számosabb hely, mint a hányról a kiadók gondolták. Sok hely, a mely mellett a kiadó hallgatással halad el, egyszerű talány. Az is érthető, hogy viszont a legegyszerűbb megjegyzések félremagyaráztatnak vagy meg nem értetvén korrigáltatnak. A mondottakat a következőkben illustrálni fogom:

1. Szifre I 4 kezdetén (Friedmann 2b 8) ר׳ נתן אמר ואם אין לאיש גואל אין לי אלא איש אשה מנין ת״ל להשיב האשם אליו. Teljesen világos, hogy R. Náthán *az utolsó három szóból* következteti, hogy csak azon esetben a papoké az eltulajdonított összeg, ha a megkárosított és elhalt férfiúnak nőrokona sincs (gér). A következtetés alapja az, hogy az említett szavakban nincs איש, tehát nem zárja ki a nőt. Hogy אליו himnemű, nem szól ezen felfogás ellen, mert hiszen első sorban minden törvényben férfiakról van szó és a nők még sincsenek kizárva belőlük. A nők kizárása csak איש szóból következtethető, ha nincs a szövegben valamely kitétel vagy jel, a mely e kizárást paralizálja. Ezen a midrasexegézis számos helyén érvényesülő elv bizonyítására a Szifré két helyére utalok: I 124 (43 b 11. sor alulról): ואסף איש טהור להוציא את הקטן משמע מוציא את הקטן ומוציא את האשה ת״ל טהור להביא את האשה דברי ר׳ ישמעאל ר״ע אומר ואסף איש טהור להוציא את האשה וכו׳ (V. ö. I 129; 46 a lent). A második hely II 190 kezdetén (109 b 8. sor): שני האנשים אין לי אלא בזמן שהם שני אנשים איש עם אשה יאשה עם איש שתי נשים זו עם זו מנין ת״ל אשר להם הריב ׳׳ מ״מ Az utóbbi hely szakasztott olyan, mint a mienk; az előbbi még érdekesebb, mert az איש mellett közvetlenül álló jelzőből folyik a következtetés: להביא את האשה; egyszersmind azt is látjuk, hogy ezen felfogás a Jismáelé.

A Szifré megjegyzése tehát a lehető legegyszerűbb. Friedmann azonban a szövegbe szúrja: האשם המושב és megjegyzi 2. jegyzet: המושב מ״ט ולעולם אין הגזלן זוכה בו כ״ל ועיי׳ ב״ק קט׳ a minek semmi értelme nincs, mert az a szabály, hogy nem marad a jogtalanúl eltulajdonítónál és hogy a papnak kell adni, világosan ki van téve a tórában. Ezen kivül האשם המושב nem vonható a vers első feléhez.

2. I 25 (Friedm. 8 b 12. sor alulról) a következő hely olvasható: סתם נזירות ל׳ יום שנאמר קדוש יהיה יהיה בנימטריא ל׳ יום A kiadó helyesen jegyzi meg, hogy a »*gematria*« a margóról került a szövegbe. De miképen keletkezett e tévedés? Erre nem ad feleletet. A dolog igen egyszerű. Az idézett tétel Numeri 6, 5 ezen szavaihoz van fűzve: קדש יהיה [גדל פרע שער ראשו]. A következtetés az utolsó szavakon alapszik, mert a haj csak harmincz nap múlva borzad fel, amint ezen szakasz végén világosan ki van mondva. Azért található a mi Szifrénkben e tétel közel egymáshoz kétszer, mert mindkét forrásban, a melyekből a mi midrásunk merítve lett, benfoglaltatott. Erről egy pillantásra meggyőződünk, ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanazok a bibliai szavak többször tétetnek a magyarázat tárgyává.

A midrás szövege e szerint eredetileg igy hangzott: קדוש יהיה ..... סתם נזירות ל׳ יום שנאמר קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו Ezután következett mint új magyarázatok alapja ismét גדל פרע שער ראשו. Minthogy ugyanaz a négy biblia szó kétszer állott egymás mellett, egyszer vagy másolói gondatlanságból, vagy a homályosnak tetsző hely meg nem értése következtében kiesett. De e szavak kiesése után még kevésbbé értették, hogy min alapszik a סתם נזירות ל׳ יום tétele és ez okból vették föl a talmudból (Názir 5a) e motiváló szavakat: יהיה בנימטריא ל׳ יום (l. még Szifré II 357; 150a 16). Arra, hogy a bibliai szavak ismétlés esetén kiesnek, több példa található magában a Szifrében: II 203. és 204. végén és 355 (148a 9. sor alulról) stb.

3. I, 39 kezdetén: וידבר ד׳ אל משה דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו לפי שכל מעשה הפרשה באהרן הביא את אהרן והביא את בניו לכלל דיבור שזה כלל שכל זמן שדיבר לכהנים מעשה לכהנים דיבר בישראל כולו מעשה בישראל דיבר (לישראל מעשה) בכל אדם צריך להביא הגרים. E helyen azon szabály van kimondva, hogy a parancsolat minden alkalommal pusztán azokhoz intéztetik, a kiknek kötelessége azt teljesíteni. A parancsolat élén álló דיבור mutatja, hogy

kit illet a parancs teljesítése (מעשה). Ha csak a papokat illető parancsról van szó, akkor a bevezetés: Szólj a papoknak, ha egész Izraélről van szó, akkor a bevezetés: Szólj Izraél fiainak. Ha azonban valamely parancsolat a prozelitáknak is szól, akkor nem lehet e körülményt a »dibbur« által kifejezni, mert a prozelyták még nincsenek jelen, ezt a körülményt tehát külön kell jelezni. E szerint a Friedmann által zárjelbe tett, azaz törlendőnek vélt két szót meg kell tartani és az idézett tétel értelme: Ha áll »szólj Izraélhez«, de a parancs (teljesítése) minden emberre vonatkozik, akkor jelezni kell valami által a prozelitákat. Tehát nem szabad semmit sem törölni; talán az utolsó מעשה elé teendő egy vav (v. ö. Lekach Tob e helyre).

4. I 16: ספרי מינים שמטילים איבה ושנאה וקנאה ועוול דבבות. A kiadó hallgat. ועוול דבבות azonban semmi sem. Olvasandó ובעל דבבות, a mint I 42 (13a 13) találjuk: ובעלי דבבא, csakhogy ez utóbbi helyen a jod, a mely a kifejezés félreértéséből keletkezett, törlendő (l. Lewy, TW. s. v. דבב).

5. I 85 (23a 4. sor alulról): וישמע ״י שמע המקום ונתמלא עליהם חימה. A midrás ugyanazt mondja, a mi a bibliában világosan ki van téve. Nézetem szerint a Szifré elejét akarja venni azon félreértésnek, amely ezen kitételből: *»az Isten hallotta,«* keletkezhetnék. Ebből ugyanis az tünik ki, hogy az Isten nem hall mindent, mert különben a jelen esetben sem kellene külön megemlíteni, hogy hallotta a zúgolódást. A Szifré tehát csak azt akarja kiemelni, hogy a hangsúly nem azon van, hog az Isten hallotta, hanem azon, hogy haragra lobbant, *mihelyt meghallotta.*

6. I 102: ויקרא אהרן ומרים ויצאו שניהם ... ד״א בא הכתוב ללמדך דרך ארץ שכל זמן שאדם רוצה לדבר לחבירו לא יאמר לו קרב אלך אלא מושכו במה שרוצה ומדבר עמו Eme egyszerűnek látszó helylyel többen foglalkoztak eredménytelenül. Akik érdeklődnek, utána nézhetnek a kommentátoroknál. Nézetem szerint az »illemszabály«, melyre e szentirási hely tanít, az, hogy nem szabad valakit, a ki más valakivel vagy többekkel együtt van, elküldeni a czélból, hogy a hátramaradottal beszélhessünk, hanem azt, a kivel beszédünk van, kell félrehívni. Ez az illemszabály következik az Isten eljárásából, minthogy nem küldte el Mózest, hanem Áront és Mirjamot szólította. Ezen értelmet nyerjük,

ha לו helyett olvasunk לא (= לאחד) és מושכו במה helyett מושך במי. Csupa csekély változtatás.

7. I 123 elején: יש פרשיות שכולל בתחלה ופורט בסוף ופורט בתחלה וכולל בסוף וזו כללה בתחלה וכללה בסוף. A helynek nincs értelme, mert a »vörös tehénről« szóló parasában nincsen »általános szabály« az elején és a végén, hanem csakis az elején. A nehézség annál nagyobb, mert néhány sorral lejebb ki is mondatik, hogy itt csupán כלל ופרט foglaltatik. Már a legrégibb kommentátor bevallja, hogy a hely érthetetlen előtte; a későbbi kommentárok sem képesek kielégítő magyarázatot kierőlködni. Nézetem szerint a hely azonnal érthetővé válik, ha egy csekély módosítást eszközlünk rajta. Nem kell egyebet tenni, mint וזו szóból az első vavt törölni és וכללה helyett olvasni: וזו כללה. E változtatás után az utolsó szavak az előbbieknek az összefoglalását tartalmazzák és azt jelentik, hogy »az egyik parásában a kelál az elején van, a másik parásában pedig a végén«, de nem vonatkoznak a kiinduló pontul szolgáló szakaszra, ami által természetesen minden nehézség megszünik.

Más példákat majd a jövő számban.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A ZSIDÓK LEGRÉGIBB NYOMAI AUSZTRIÁBAN ÉS BÉCSUJHELYEN.[1]

Ha valakinek 5 bécsi fontja vagy ezzel egyenlő értékű vagyona volt, már adóköteles volt.[2] Kivételt képeztek a tudósok, ha nem is voltak rabbi hivatalban vagy ha nem is teljesítették az iskolafő tisztjét, csupán tudományuknak éltek és más foglalkozásuk nem volt.[3] Azonban — mondja Issz. — a nép ezen szokás ellen zugolódott és csak azoknak akart adómentességet engedélyezni, akik valamely iskolában előadást tartanak. És maga Issz. is ily értelemben dönti el a kérdést.[4] És egész Ausztriában és a Rajna vidéken ez a fölfogás emlekedik törvényerőre.[5] Lengyel- és Szászországban is csak a rabbik adómentesek.[6] Sajátságos és ami adórendszerünk elvével homlokegyenest ellenkező szokás volt, hogy az öröklött házak után adót nem kellett soha fizetni. De ha a ház bérbeadás vagy üzérkedés céljából vétetett igenis adóköteles volt.[7] A zsidóknak ugyanis szabad volt házakat és valószínüleg földeket is vásárolni. Egy közönséges háznak az értéke a bécsujhelyi zsidó utczában 90—100 bécsi font volt. Chájim ben Berechjá és felesége, Zelde, marburgi lakosok, ugyanis eladják estvérüknek, illetőleg sógoruknak Mordecháj ben Berechjának B.-Ujhelyen 45 fontért ama részüket, amijök a valószínüleg ketten örökölt házban volt.[8] Ezen átlagos értéke a házaknak

[1]) L. a M.-Zs. Sz. 1893. évf. 46. l.

[2]) Ter. Had. 342. sz. (175b).

[3]) U. o. 174a.

[4]) U. o 174b. V. ö. ugyanezen kérdésről Ór Zárua Hag. 750. sz. 215 l.).

[5]) L. J. II., 33b: תלמידי חכמים חייבי במסים במדינת ריגום ובאוישטריך ובסיבותיה, ראש הישבה פטור ממסים.

[6]) *Bruna J.* döntv. 102. sz. (45. l.) és Pesz. 126. sz., továbbá *Weil J.* döntv. 151. sz.

[7]) Ter. Had. 342. sz. (178b) és Pesz. 144. sz. (36a).

[8]) L. a mellékleten a III. sz. okmányt.

különben más oldalról is megerősíttetik. Ugyanis »Kopphel« bécsujhelyi zsidó 1442. eladja házát »tornyostul« a zsidó utczában 100 fontért Ebersdorfi Zsigmondnak.[1]) Koppelnek ez a tornyos háza lehetett az, amelyről József elbeszéli, hogy 1457., mikor egy 20 méter hosszu üstökös volt látható, Issz. a zsidó utczában egy toronyba ment föl azt megnézni.[2])

A bécsujhelyi zsidók Magyarországon is vásároltak házakat. Igy a többek közt egy Isszerlein nevezetü, aki 1432-ben kismartoni Simonnak a házát veszi meg.[3])

A zsidók föld- és szőlőmiveléssel is foglalkoztak a 15. században Ausztriában. Volt földjük és szőlejük, még pedig minden valószinüség szerint mint örök tulajdonuk.[4]) Sőt bizonyos tekintetben a zsidóknak okvetlenül kellett a szőlőmiveléssel foglalkozniok, mert sok helyütt a parasztoknak pénz- és testi büntetés terhe alatt el volt tiltva zsidónak bort eladni.[5]) A zsidók közt ügyes vinczellérek is voltak.[6]) Egyáltalán téves volna azt hinni, hogy a zsidók mind pénzkölcsönzéssel foglalkoztak. Persze a kereskedés mellett a pénzüzlet képezte soknak a foglalkozását,[7]) ami azonban minden volt, csak nem valami rozsás kereseti ág. Láttuk, hogy az adósságokat felsőbb jóváhagyással mily gyakran nem fizették meg. Hogy a pénz el ne veszelődjön, gyakran a nők is elmentek a falvakra az adósságokat behajtani. Gyakran kifizették a szegényeket — börtönnel.[8]) A zsidók mindennel foglalkoztak, amivel csak lehetett. Kereskedtek posztóval és ipari czikekkel. Lókereskedést üztek,[9]) tutajokon fát szállítottak,[10]) földet és szőlőt műveltek. Nap-

[1]) *Schlager* II., 192. l. Valószinüleg azonos a *Weil J.* által (133. sz. döntv. 52. l.) R. Músel és Józseffel egyetemben említett bécsujhelyi R. Kopellel.

[2]) L. J. II., 13a.

[3]) *Schlager* II., 191. l.

[4]) Ter. Had. 342. sz. (178b). Hogy a zsidóknak földjeik voltak, a 16. sorból világosan kitünik, csak kétséges, hogy a földről szolgáltatandó adóból lehet-e az örökvagyonra következtetni, mert bérbe is birhatták, amely esetben is bizonyára adókötelesek voltak.

[5]) U. o. 329. sz. (158b).

[6]) U. o.

[7]) U. o. 342. sz. (177a).

[8]) U. o. 242. sz. (114b).

[9]) U. o. 310. sz. (145a).

[10]) U. o. 318. sz. (152).

számba is eljártak közülük. Némelyek lovaikkal együtt dolgoztak mások számára. Az első esetben 1 denár,[1]) a másodikban 3 volt a napszám.[2]) A zsidók közül soknak volt huzó-vonó, igás barma. Isszerlein rabbi maga is tartott egy lovat.[3])

Barmaikat az ünnepnapokra, amikor nem dolgoztak, keresztényeknek adták bérbe.[4]) Testi munkát ugy a zsidók mint a zsidó nők is végeztek másoknak bérért.[5]) A zsidó mosónők keresztényekhez is jártak mosni.[6]) Egyáltalán B.-Ujhelyen — és valószinűleg másutt is — minden elnyomás daczára a zsidók és keresztények közti viszony nem volt oly feszült, mint ahogyan ezt gyakran képzelni szokták. Sőt lehet mondani, hogy a nép maga a zsidók hosszu szenvedésének történetében sehol sem volt oly kegyetlen, mint a nagyok és fejedelmek voltak. A nép többnyire mesterségesen lett fölizgatva. A szenvedély ragadós. Egyik országból rendesen a másikba rontott be a pórázról elszabadult szenvedély. A zsidóknak pénzük is volt és ez elég volt vesztükre. De ha a szenvedély lecsillapult és a józan ész kerekedett fölül, a nép a maga egészében nem volt ellenséges indulattal a zsidók irányában. És ez könnyen érthető, mert éppen a nép embere a zsidóval mindig érintkezett, ismerte a zsidót. És csakis ez magyarázza meg azon jelenséget, hogy a zsidókat akárhányszor felsőbb parancsra egész Ausztriából vagy egyes részeiből kiutasították, mindig maradtak még is ott közülük.[7]) Mert éppen a nép, amely egyes egyedül birta volna a teljes kiüzést ellenőrizni, türelmes volt és nem oly kegyetlen, mint a felsőbbség. A sűrű érintkezés, egyesek közelebbi megismerése természetszerűen bizalmat, sőt barátságot is hoz létre. Igy volt ez B.-Ujhelyen is. Keresztények zsidó-menyegzőkor ajándékot hoznak, süteményt, amit a zsidók Issz. engedelmével el is fogyasztanak.[8]) De ezen eset egyálta-

[1]) U. o. 319. sz (152b).
[2]) U. o. 152a.
[3]) L. J. I., 60a.
[4]) L. J. I., 31a.
[5]) U. o. 32b, 38a.
[6]) U. o. 78b
[7]) L. alább.
[8]) L. J. I, 40b: פעם אחת בחתונה הביא גוי דורון לאבי של כלה בשבת שחרית סל מלא פת שקו בל״א הופהולר (?) והיה [איס־לין] מתיר

lán nem áll elszigetelve. A zsidó község egyik előljárója, névleg Giesenmul,[1]) szintén kereszténytől ajándékot kap az ünnepnapon. A zsidók is ujévi ajándékokat küldenek a keresztény papoknak. Issz. nem is ellenzi. Csupán csak — jegyzi meg Issz. — egy nappal előbb vagy utóbb, mint amikor ujév esik, küldje az ember az ajándékot.[2]) Egész Ausztriában általános szokás volt, hogy a tanulók ünnepén (33. ómer) a keresztényeknek ajándékokkal kedveskedtek a zsidók.[3]) A keresztények kenyerét mindig megedték, csupán a bűnbánás 10 napján nem.[4])

A zsidók és a keresztények közti viszonyra nézve mindenesetre az is jellemző, hogy a zsidó leányok szombaton egy kikeresztelkedett zsidó által hagytak maguknak cziterálni.[5]) Ez a cziterás nem volt az egyedüli kikeresztelkedett. Egy gazdag zsidó szintén kitért.[6]) Egy Eberhard nevű zsidó szintén kikeresztelkedett.[7]) Issz. maga mondja: »ilyen eset (t. i. áttérés) ami időnkben már 2, 3 fordult elő B.-Ujhelyben«.[8]) A kitértek még bizonyos tekintetben zsidóknak tekintettek. Így a judenburgi Musmann azt kérdi Issz.-tól, hogy vehet-e kamatokat egy kitérttől. Igen — feleli Issz. — ha az egész tórát tagadja és nincs szándékában többé visszatérni.[9]) Még jellemzőbb, hogy Issz. egy báchurnak, a passaui Liwának, aki megfogadta, hogy zsidóval többé soha sem játszik, megengedte, hogy ama említett Eberhard aposztatával játszhatik.[10]) Egy aposztata — mondja Issz. — ha bűnbánás czéljából rituális fürdőt vesz, mindjárt ehetik és ihatik a zsidókkal.[11])

Hogy a menyegzői lakoma לאכול הפת לכל בני הסעודה. szombaton volt, azt csak úgy lehet megmagyarázni, ha fölteszszük, hogy ősi szokás szerint 7 napig tartott a menyegző.

[1]) L. J. I, 73b. פ״א הביא גוי דורון בי״ט שני לפרנס גיסן מול ז״ל Tán ez a név »Geisen-Maul«-nak hangzott és József azért irta 2 szóba.
[2]) Ter. Had. 195. sz. (177a).
[3]) L. J. I., 70b.
[4]) L. J. I, 98a.
[5]) U. o. 44a.
[6]) U. o. 21a. L. fönt.
[7]) *Bruna J.* döntv 135. sz (55a) בנוישטט היה משומד עבר הט יש
[8]) U. o. 188. sz. (67a).
[9]) L. J. II, 11b
[10]) *Bruna J.* döntv. 135. sz.
[11]) L. J. II, 41a.

Hogy a zsidók közűl némelyek a helyzet nyomása alatt kitértek, azután újra zsidók lettek, ezen időkben nem tartozott a ritkaságok közé.[1]) Egy aposztatával, névleg Kremsi Jakabbal vagy »ytsekl Jud«, ahogy még hívták, aki szintén újra visszatért a zsidósághoz, 1421. Krems és Stein városok tanácsa egy reverzet állíttat ki, egészen olyat, mint aminőket akkoriban a boszorkánysággal vádolt, de mégis megkegyelmezett vén asszonyokkal szoktak kiállíttatni, amelyben az említett »ytsekl Jud« kijelenti, hogy ő bár életét eljátszotta az által, hogy megtándorodott és a zsidó és istentelen vallásra (»in Judischen vnd chetzerleichen gelauben«) újra visszatért, de a királyné szűz Mária miatt (»der lobsamen kuniginn Jungkfrawen Maria willen«) kegyelem adatik neki.[2])

Ha egy ilyen megtért véglegesen be akart lépni ismét a községbe, úgy ez nem ment olyan nagyon egyszerűen. Hosszú és kínos iskolát kellett neki végig járni. A haját le kellett vágnia és 2 vagy 3 tanu jelenlétében hideg vízbe menni (télen is), hogy a víz a szivére menjen. Ott 3-szor elmondta a »mi vétkeztünk« kezdetű imát és a mellét kellett verdesnie. Azután teljes 3 nap és 3 éjjel kellett bőjtölnie és további 40 napig mindig egy-egy napot. Azután csak minden hétfőn és csütörtökön. Az első évben nem szabadott húst ennie, sem bort innia, szombatot és az ünnepnapokat kivéve, sem új ruhát fölvennie. Semmiféle mulatságban nem szabadott részt vennie, párnán nem aludnia.

Ez volt az első évben rá szabva. A másodikban enyhűl a büntetés, a harmadikban még jobban. A 3. év után havonta egyszer kell bőjtölnie egész élte végéig, keresztényekkel és papokkal nem szabad neki közlekednie és ha aposztatának csúfolják, hallgatnia kell.[3]) Ez volt Issz. előirása. Ezen büntetéssel az akkori időben csak a parázna nőre szabott szigorú és kemény büntetés hasonlítható össze. Az ilyen nőnek a zsinagógában hangosan be kellett német nyelven bűnét vallani. Ékszereit, fátyolát elvették. Feketébe kellett öltözködnie és egy kötelet öv gyanánt viselnie. Csupasz földön feküdt és 365 nap bőjtölt.

[1]) *Mailáth* I, 168. Ter. Had. 209. sz. (86a), 219. sz. (91b), 141. sz. (112b).

[2]) *Kurz F.:* Oest. u. k. Albrecht II, 2. köt. 360. l.

[3]) L. J. II, 41b.

Húst nem evett, bort nem ivott. Télen hetenkint kétszer negyedóráig meztelenűl hideg vízben vagy hóban ült, nyáron ugyanígy és ugyanannyiszor a szúnyogok és bogaraknak tette ki magát. Férfival nem beszélt 365 napig, a zsinagógában egész félre eső helyen ült. Ezen tortura után enyhébb bánásmód következett. Két éven át minden hétfőn és csütörtökön bőjtölt, visszavonulva élt és ékszert nem viselt.[1]) A nők büntetésénél azért játszik az ékszer elvonása szerepet, mert általánosan és nagyon örömest viselték. Hogy milyen nélkülözhetetlen volt az ékszer, abból is kitünik, hogy Issz. szükségesnek tartja egy menyasszonynak, aki abban az évben vesztette el az apját, az ékszerviselést 7 napig a menyegző előtt és 30-ig utána megengedni.[2]) A férfiak is viseltek övet és gyűrűket. Maga Issz. is.[3]) A leányok nagyon szeretik az ékszert és a lánczot. Tous comme chez nous. Szombaton összejöttek az ifjakkal, muzsikáltattak és tánczoltak.[4]) A táncznál a derekat mindig öv vette körül.[5]) A leányok gyöngyöket, drága köveket leginkább a menyegző napján kaptak.[6]) Voltak öveik, melyeknek értéke 20 bécsi fontra rúgott.[7])

A női ruhák gyakran aranynyal és ezüsttel voltak áttörve és drága kövekkel diszítve.[8]) Az uszályos ruhák sem voltak ezen időben ritkák.[9]) A menyegzőket nagy vígsággal ülték meg.[10]) De a lakodalom költségeit nem a menyasszony részéről födözték, úgy mint most, hanem a vőlegényéről. Azonban

[1]) *Weil J.* döntv. 12. sz. (6b). Az eljárás nem mindenütt volt egyenlő. Kitzingen Zálmán egy ilyen nőt, miután kalapját, fátyolát az illető letette, hajátföl bontotta, felesége által hagyott következőképen megszólítani: (nu was willst du) קומש״ט ד״ו פרוצה ד״ו זונה ד״ו אשת איש A vétkes nőnek azután ily módon kellett válaszolnia: זונה נו״ז ווילשט״דו עיך בקהעו מ״יין זונד״א איך בין אי״ין פרוצה א״ין זונה אי״ך זוי״ל תשובה ט״ון אף מיין זונדא. L. *Bruna J.* döntv. 225. sz. (93b).

[2]) L. J. II, 89a.

[3]) U. o. I. 22a.

[4]) U. o. I, 44a.

[5]) Ter. Had. 210. sz. (86b).

[6]) U. o. 320. sz. (153a).

[7]) U. o. 350. sz. (186a).

[8]) U. o. 320. sz. (153a).

[9]) *Maharil:* Minhágim 47b.

[10]) Ter. Had. 241. sz. (112b).

pénzt nem adtak hazulról a vőlegénynek, csupán ruhát.[1]) A leánynyal hozományt adtak. A házasságkötésben egy leány számára Ausztriában és tartományaiban 400 bécsi fontot móringoltak, özvegynek 20-at. Ha egy vagyonos öreg ember egy szegény leányt vett el, hogy őt ápolja, annak csak 50—60 fontot móringolt.[2]) A Rajnavidéken Koblenzig, a frank, bajor és sváb tartományban — Regensburgot kivéve — hajadonnak 100 ezüst forintot, özvegynek 50-et.[3]) Koblenztől fölfelé hajadonnak 60, özvegynek 30 ezüst forintot. Regensburgban hajadonnak 200-at, özvegynek 100-at.[4])

A nők erkölcsössége — amennyiben Weil itéletében megbizhatunk — nem állhatott nagyon magas fokon.[5]) Hogy már a 15. században mennyire becsülték az anyósokat, abból tűnik ki legjobban, hogy valaki megfogadja, hogy inkább kikeresztelkedik, mintsem az anyósa a házhoz jőjjön.[6]) Issz. is időszerűnek látja hangsúlyozni, hogy az anyósokat meg kell becsülni.[7])

Ami a zsidók életmódját illeti, az nagyon egyszerű volt. Isszerlein rabbinál, aki különben vagyonos ember, pénzügyleteket bonyolít le, amennyiben élete föntartásához szükséges, szekere, lova, pinczéje van[8]) és igen tekintélyes hivatalt visel, szombati napon csupán 2 fogás van.[9]) Pénteken mindenütt egy »Breitling« nevű ételt ettek.[10]) Hogy mindenütt egyformán éltek, azt ugyan alig lehetne állítani, mert a zsidóságon belül is volt némi különbség az egyes — ha lehet így mondani — osztályok között A zsidóknál minden időben és minden országban hiányzott ugyan, ami az egymástól elkülönített osztályok, rendek, kasztok képződését maga után vonja: a származás, a faj különbözősége, azért mégis, különösen foglalkozásukra nézve B.-Ujhelyen — és ez

[1]) L. J. II, 24a.
[2]) Pesz. 229. sz. (63a).
[3]) U. o. 232. sz. (64b).
[4]) U. o.
[5]) *Weil J.* döntv. 22. sz.: בדיות הללי הנשים פרוצות
[6]) L. J. II, 226. és Pesz. 192. sz.
[7]) L. J. II, 31b.
[8]) U. o. I, 60a.
[9]) U. o. 79b.
[10]) U. o. 31a.

bizonyára általánosan rá illik a városokra — bizonyos osztálybeli tagozottságot vehetünk észre. A legelőkelőbbek voltak az u. n.:

I. *Párnászim.* Ezek gazdagok, az udvarnál befolyásuk van és a községnek világi fejei, úgy hogy »párnesz« községi előljárót is jelent, akik közül egyszerre többen voltak, mert rendesen többről (»párnászim«) van szó. A »párnész« még azt is jelent, amit rendesen a »setádlán« szóval szoktak kifejezni, akinek t. i. a közjó a szivén fekszik és befolyását az udvarnál vagy egyébütt tőle telhetőleg annak előmozdítására használja fel. A »párnászim« nagy tekintélynek örvendtek a községben. Mikor az egyházfi péntek este Issz.-nak jelenti: »Rabbi, ha elkészültél a szombatra, úgy a zsinagógába hivom az embereket«; azt feleli neki Isszerlein: »Kérdezd meg a párnészeket«.[1]) Mikor a római proczessziók 50. évfordulóján Issz. általános bőjtöt rendel el, csupán egy párnésznek engedi meg jótékony adományok által magát a bőjtölés alól föloldani.[2]) A sátoros ünnepekre a legszebb hádár-gyümölcsöt (»etrog«) a párnészek számára teszik el.[3]) Nevük elé mindig oda teszik ezen tiszteletbeli czímet: »párnész«. Igy »a párnész Knoblauch József«, aki különben nagy jótevője volt a községnek és a szegényeknek.[4]) Igy még »a párnész Moszkot Áron«[5]) stb. A párnészek mindenütt nagy tiszteletben voltak, bizonyos előjogaik voltak, de kötelességük is a községgel szemben. »A zsinagógákat — mondja József — egész Ausztriában a párnészek látják el gyertyákkal«.[6]) A társadalomban a 2. rang

II. a *tudósoknak* jut. Ezek a talmud és a zsidó hagyomány ápolói. Adómentesek is voltak, ami nem a szegénységet, hanem a tiszteletet akarja kifejezni, mert voltak rabbik — így Issz. maga is — akik elég jól birták magukat.

[1]) L. J. I, 32b. Háromszoros kopogással hivta a zsinagógába az embereket. (L. J. I, 56.)
[2]) U. o. 84a.
[3]) U. o. 113b.
[4]) U. o. II, 35b. Valószinűleg ez az a Knoblauch, akinek a háza mellett a bécsujhelyi zsidó-utczában Frigyes császárnak is volt egy háza. *Wiener* 41. sz. Knoblauch az árvaszék előjáróságában is benne volt. Pesz. 99. sz.
[5]) L. J. I, 72b.
[6]) U. o. 107a.

Bizonyos tekintetben ide tartoznak a báchurok, azaz a talmud-tanulók is. Amint láttuk nem egy feleséges, családos ember volt ezek közt, akik egész életüket a tanulásnak szentelték. A báchurság nem volt általánosan — amint az ember gondolná — átmeneti állapot, hanem gyakran örökös foglalkozás, állás. Meg volt nekik a keresetforrásuk, t. i. a talmud-tanulás, ami' olyannyira megbecsültek az emberek, hogy képviselőiket a jótékonyság — amint láttuk — mindennel ellátta, kitartotta. A harmadik fokon állott a zsidóság legnagyobb része, t. i.:

III. a *középosztály*. Ez a zsidóság zöme, ez a polgári elem. Ezek kisebb mértékben pénzüzleteket csinálnak, kereskedéssel foglalkoznak, szőlő és földmíveléssel és más mindennemű munkával. Végül jönnek a mások jótékonyságából élők, a

IV. *szegények*. Ezek nagyon számosan vannak. Tulajdonképpen 2 csoportra oszlanak t. i. a község szegényei, akiket otthon istápolnak a gazdagabbak és a kik számára — amint láttuk — évi adót vetnek ki. Ezeken kívül voltak még az u. n. »vendégek«, más szóval vándor-koldusok, akik községről községre járnak és a jótékonyságból tengetik életüket. Különösen szombati napon találhatunk sokat B.-Ujhelyen.[1])

V.

A zsidók sorsa 1496—1890-ig.

Az adók ólomsulylyal nehezedtek a zsidókra B.-Ujhelyen, 1446-ban Frigyes (IV.) 6000 fontot vet ki rájuk[2]). Hogy mekkora volt ez az összeg, kitünik abból, hogy egész B.-Ujhely városnak az adója 200 fontra rugott.[3]) Frigyesnek háborúskodásra kellett valószínűleg a sok pénz, mert ugyanazon évben Hunyadi Ausztriába nyomult és B.-Ujhelyig mindent elpusztított,[4]) mert Frigyes nem akarta Lászlót kiadni. Testvérével VI. Alberttel is háborúskodik és elővigyázatból 1459-ben megerősíti B.-Ujhelyt, amihez a papokon kívül ismét a zsidóknak kell hozzájárulniok.[5]) A zsidók minden lehető és lehetetlen teherben osztozkodnak, de joguk egy szemernyi

[1]) L. J. I, 45a.
[2]) *Bőheim* I, 118 l.
[3]) U. o. I, 158 l.
[4]) *Huber* III, 70 l.
[5]) *Bőheim* I, 145 l.

sincs. A vár megvédésénél becsületesen dolgoznak a többiekkel együtt.[1]) Mind nem használ nekik. 1469-ben Frigyes parancsára házkutatást tartanak náluk, mert állítólag pénzt és ezüstöt vesznek olvasztás végett. Kályháikat szétrombolják, ami aranyat, ezüstöt találnak náluk, elveszik tőlük.[2]) Frigyesnek nagyon sok pénz kellett, majd hogy egész életén át nem küzd pénzszükséggel.[3]) A beszerzés módjában éppen nem volt válogatós, különösen nem a zsidókkal szemben. A lehető legrosszabb pénzt verette, amit a nép gúnyból »Schinderling« névvel jelölt.[4]) »40 évvel ezelőtt — mondja Issz. — még jó volt a pénz és 6 arany forintért 4 font tört ezüstöt adtak, de most a pénz nem sokat ér«.[5]) Hogy a zsidók, a par excellence kereskedők és pénzközvetítők ezáltal nagyon sokat szenvedtek, azt nem kell hangsulyoznunk. — Az értéktelen pénz miatt B.-Ujhelyen a »pidjon« alkalmával, amihez tulajdonképpen 2 rénes forint kellett, 5 forintot vettek és ezt még azonfölül rátették egy ezüst tálczára, hogy mindnek együtt legyen meg a szokásos értéke. Azután az egészet tálczástu, oda kellett ajándékozni.[6])

A zsidóknak B.-Ujhelyen mindig terhesebbé válik az exisztenciájuk. Mikor 1487-ben Mátyás király elfoglalja a várost a polgárok a zsidókra az »Umgelt« nevü fogyasztási adót rárovatják Mátyás által,[7]) aki pedig otthon a zsidók irányában mindig méltányos volt.[8]) Eme fogyasztási adó határozott jogtalanság volt, mivel a zsidók adójukat úgyis a kamarának, még pedig elég bőven szolgáltatták be.

Azonfölül Frigyes 100 frtnyi büntetés terhe alatt megtiltja nekik a zsoldosok által B.-Ujhelybe hozott jószágok megvételét.[9]) Napról-napra több megszorítás. Mintha tervszerűen

[1]) Ter. Had. 345. sz. (181 b).
[2]) *Bőheim* I, 161. és köv. l.
[3]) L. az okirat kivonatokat *Birknél*: Archiv. f. k. oest. Gqu, X. 389. és köv.
[4]) *Huber* III, 154 l. és *Gleich* 58 l.
[5]) Ter. Had. 342. sz. (175b).
[6]) L. J. II, 55b, 56a.
[7]) *Bőheim* I, 178 és köv.
[8]) *Kohn* 227 l.
[9]) Mon. Habsb. I_2, 278. sz.

tönkre akarnák őket tenni. — Az osztrák rendeknek meg általában nem tetszik, hogy a zsidók Ausztriában, különösen pedig Bécsben és B.-Ujhelyen kereskedéssel foglalkoznak. Az Enzersdorfon tartott országgyűlés posztulátumai közt ott van a zsidók kereskedelmének a korlátozása, továbbá azon óhaj, hogy a zsidók adóssága akkor ismertessék el, ha a kölcsönzés a biró előtt ment végbe,[1]) ami különben B.-Ujhelyen, József jelentése szerint, általánosan érvényben volt[2]). Sőt szokás-joggá fejlődött, hogy ha egy kereszténynek 5 fonton aluli követelése volt valamely zsidón, úgy a kereszténynek egyszerű állítása is elég volt és pör esetén nem is kellett neki esküdnie.[3])

Mindig nagyobb a megszorítás, mindig több a baj. Kapisztrán megjelenése is nem kis ijedelmet okozott volt nekik. 1451-ben, mikor Frigyes és László ott időznek, jön ő is B.-Ujhelybe.[4]) Junius 11-én tartja ünnepélyes bevonulását. Frigyes császár kihallgatáson fogadta, amely alkalommal a zsidókról és uzsorájukról is javaslatokat terjeszt eléje.[5])

Sok csudát is végzett Kapisztrán. 64 beteget (köztük siketnémákat és vakokat) gyógyított meg és egyéb csudákat is tett.[6]) Készülődéseket is tettek, bogy a zsidókat is meg fogja győzni tanainak igazságáról, még pedig csudák által. Isszerleint — úgy látszik — értesítették a dologról, mire ő azt felelte, hogy ha a pap keresztül megy a tűzön ravaszság és csalás nélkül és sértetlen marad, akkor ő is követi őt, de a császárnak biztosítnia kell őt, hogy sem alattomosság, sem pedig erőszakosság nem fog történni.[7])

De — jegyzi meg József — a dologból nem lett semmi, a pap elment a maga utján.[8]) Tehát ez egyszer még megme-

[1]) U. o. I_3, 336 l.

[2]) L. J. I, 21a: שיכתוב [השופט] בספר שלו כי כן המנהג בניאוישטט . .

[3]) Ter. Had. 342. sz. (175b)

[4]) *Voigt G.* Sybel Hist. Zeitschrift cz. folyóiratában X, 46. és köv. l. és *Bőheim* I, 120 l. és *Gleich* 45 l.

[5]) *Hermann Amandus:* Capistranus Triumphaus, seu historia fundamentalis de sancto Ioanne Capistrano etc. (Köln 1700) 323 l.

[6]) Acta Sanctorum Octobris . . collecta a Hecke Bossue, Buck et Carpentier (Brussel 1861) X, 517 és köv. l és 331 l.

[7]) L. J. II, 426. Bár csak בומר אחד áll és Kapisztrán nincs említve, de az idő egybevág és elég valószinünek látszik, hogy Kapisztránról van szó. V. ö. *Berliner* i. h

[8]) U. o.

nekültek. Azonban az üröm poharát fenékig kellett nekik nem sokára mégis ürítniök. Míg Frigyes uralkodott sem volt ugyan rózsás életük, de legalább ő a gebét látta bennük, mely az államháztartás kocsiját nagy erőfeszítéssel tova segíti vonszolni. A gebe kapott ugyan ostort eleget, de az életét már csupán a kocsi kedvéért is megkímélték.

Miksa trónraléptével (1493—1519.) megváltozik a helyzet. A császár nevelője Engelbrecht Péter, bécs-ujhelyi püspök volt. Az 1495. évben pedig először rendeli el egész Németország számára az általános birodalmi adót.[1]) Ez a két tény, továbbá még az, hogy spanyol Ferdinánd és Izabellával együtt a szent ligát alapítja meg, tán megmagyarázzák némileg a következő eseményeket. A birodalmi adó folytán, úgy hiszi a császár, most már a zsidókra többé szüksége nincs. A következő évben, 1496-ban, a brucki országgyűlés útján tudatják a bécs-ujhelyi zsidókkal a kiüzetésüket. Az okok? Abban nem voltak épen válogatósak. Anélkül, hogy csak egyetlen tényt is bebizonyítva találtak volna általánosságban mint rablókat, keresztény gyermekek gyilkosait, mint csalókat és hamisítókat megbélyegezték és elkergették őket.[2]) Pecsét hamisítást is rónak terhükre[3]), holott ezen időben — mint már fönt bebizonyítottuk — rég nem szabadott a zsidóknak pecsétet használniok. Persze, hogy a vádak igazak-e, az egészen mellékes volt. A császár kiadta a parancsot, hogy három-királyok után B.-Ujhely, Neunkirchen és egész Steierországban egyetlen zsidónak sem szabad tartózkodnia. A keresztényeknek ami pénzkövetelésük volt, azt az azon czélra egybehivott fronleiteni (Steierország) gyűlésnek kellett volna eligazítnia. A zsidók házait B.-Ujhelyen, az iskolát, a fürdőt eladatja a császár. A zsinagógát a városnak ajándékozza és a következő évben 3 oltáros kath. templomot csinálnak belőle. A zsinagóga közelében levő, időközben leégett zsidó kórházat 4 zsidó házzal együtt, nagylelkűen a városnak ajándékozza a császár.[4]) Már akkor hallatszottak hangok, hogy ezeket tulajdonképen úgy

[1]) *Huber* III, 265 és köv.

[2]) *Bőheim* I, 106 és köv.

[3]) *Gleich* 75 l.

[4]) *Bőheim* I, 107. és köv. l.

kellene megvásárolni a zsidóktól.[1]) A szigorú kiüzési parancs daczára mégis maradtak B.-Ujhelyen zsidók. Mert a város 2 év mulva a zsidó községtől — mely mindenesetre nagyon kicsi lehetett — 8 házat vesz meg, melyek az u. n. »Rafelzeile«-t képezték.[2]) Maga a császár veszi meg a neunkircheni kapu előtt levő zsidó temetőt[3]) a szomszédos kerttel együtt.

Nem sokára azonban mutatkozni kezdtek a zsidók kiüzésének következményei. B.-Ujhelyen, ahol 1502. óta a császári — a fölebbezési — a hűbéri törvényszék volt,[4]) a hol a császári udvar az év nagyobb részét szokta tölteni, szóval ezen élénk, nagy városban nem sokára feltünő hiány kezd a lakosságban mutatkozni.

A császár 1504-ben megparancsolja a magisztrátusnak, hogy senkit ki ne ereszszen a városból. Bizottságot küld ki annak a tanulmányozására, hogy tulajdonképen miért oly kevés a lakosság és hogy lehetne a bajon segíteni.[5]) Ugyancsak azok a jelenségek ezek, amelyek a zsidók kiüzése után általánosan föl szoktak lépni, a forgalom csökkenése, a kereskedés pangása, az árak esése, általános pénzhiány, amily jelenségek — amint ezt *Kaufmann*-nál találhatjuk megkapóan ecsetetve — különösen a zsidóknak egész Alsó-Ausztriából való kiüzésükkor 1670-ben Bécsben léptek nagy mértékben föl, úgy hogy az osztrák rendek a zsidók visszahivását kezdték sürgetni.[6]) — Úgy látszik, hogy B.-Ujhelyen is türik őket. Csupán I. Ferdinánd alatt adják ki ismét (1543.) a parancsot, hogy zsidónak nem szabad B.-Ujhelyen éjjelen át tartózkodnia.[7]) Ami mindenesetre annyit bizonyít, hogy nappal igenis megvolt nekik a tartózkodás engedve.

A türelmetlenség azonban B.-Ujhelyen nőttön nőtt. 1588-ban 25 protestáns családot, mivel vallásukat elhagyni nem akarták, házuktól, minden vagyonuktól megfosztottak. Persze

[1]) U. o.
[2]) U. o. I, 108.
[3]) U. o. II, 26 l.
[4]) *Huber* III, 455 l.
[5]) *Bőheim* II, 3 l.
[6]) *Kaufmann D.* A zsidók utolsó kiüzése (1625—1670). Az orsz. rabbiképző intézet értesítőjében (Budapest 1889) 159—164 l.
[7]) *Bőheim* II, 28 l.

a hirhedt Khlesel Menyhért bécsújhelyi, később bécsi püspöknek a keze működött itt.[1])

A türelmetlenség annyira ment, hogy 1615. a bécsújhelyiek Mátyás által privilégiumot adatnak maguknak, hogy ezentúl a városba csupán római katholikus vétetik föl, ami persze a protestánsok ellen volt első sorban irányítva.[2]) Mátyás privilégiumát 1622. ugyancsak II. Ferdinánd is megerősíti.[3])

De a jólét gyarapodása, amit a zsidók kiüzésétől vártak, csak nem akart mutatkozni. Mindig tartoznak még a bécsujhelyiek erfurti és magyarországi zsidóknak.[4]) Pedig már 160 esztendeje, hogy a zsidókat kiüzték. A jólét annyira emelkedett, hogy az a város, mely a 15. században, mint a heszperidák kertje iratik le,[5]) 1675. annyira jutott, hogy — amint I. Lipótnak hivatalosan jelentik — *30,000 forintnyi adóssága van, akkori időben roppant összeg, hogy 80 ház áll üresen és csupán 8 polgárnak van tisztességes jövedelme, a többinek alig hogy kenyere.*[6]) Ami pedig egyáltalán nem irható a háború rovására, legalább egészen nem, mert Ausztriában és különösen B.-Ujhelyen — amint láttuk — a zsidók kiüzése előtt is elég háborúskodás volt.

Az 1670. szept. 16. B.-Ujhelyen »a zsidó üldözések ezen kisérleti állomásán« — amint egyik történetirónk találóan jegyzi meg —[7]) kihirdetett rendelet, mely a zsidók egész Alsó-Ausztriából való általános kiüzését dekretálta, magában B.-Ujhelyben alig birhatott már valami nagy jelentőséggel, mert csak legfölebb egy-két zsidó tengethette ott sanyarú életét.

De a bécsujhelyiek öröme nem nagyon soká tartott. A humánus I. József császár B.-Ujhelyen fölveszi — amint a krónikás mondja — »a lázadók (!) által Magyarországból kiüzött zsidókat, részint jószivüségből, részint ama politikus szándékkal, hogy az elégedetlenektől elvonja őket«.[8]) József császár

[1]) *Bőheim* II, 46. l.
[2]) U. o. 57. l.
[3]) *Gleich* 91. l.
[4]) *Bőheim* II, 68. l.
[5]) U. o. I, 170. l.
[6]) U. o. II, 76.
[7]) *Kaufmann D.* i. m. 158. l.
[8]) *Bőheim* II, 116. és köv. l.

emberséges uralma alatt megszaporodik a számuk. 1708-ban már 535 lélekre rúg a zsidók száma B.-Ujhelyen [1]) és a lakosságnak majdnem felét képezik. Azonban a B.-Ujhelyen nyujtott menedéket, a magyar zsidók, akik — ha sejtelmünk nem csal — nagyrészt Pozsony és Sopronból jöhettek oda, nem sokáig élvezhették zavartalanúl. 1706-ban április 22-én és május 24-én a város különböző sarkain fölhivásokat függesztenek ki, amelyekben, különösen a diákokat, a zsidóság megtámadására szólítják föl. Hogy ezen fölszólítások honnan eredtek, nem tudta senki. De a következő események mutatják, hogy hol kell a kezdeményezőket keresni. Ugyanakkor egy *püspöki lakáj* nyilt utczán megtámad egy zsidót és minden áron nagy népcsődülést akar előidézni. [2]) A rendetlenkedőt azonban elfogják és a magisztrátus a rendet helyre állítja. De csak rövid időre. 1708-ban február 5-én ugyanis a bécsújhelyi egyházi szónok Fieger páter a szószékről izgat a zsidók ellen és a hivőket a zsidók házainak lebontására és a zsidók végleges elkergetésére buzdítja. Hivatkozik a város privilégiumaira és I. Miksa császár 1496-iki rendeletére. A rektor tüstént leszólítja ugyan a szószékről és meg is bünteti, de a zsidók nyugalmának vége. A »jeunesse doreé« lármát csap és handabandázik, az asszonyok rikácsolnak és a zsidók elkergetését kivánják. Egyes zsidókat, akiket éppen érnek, elfognak és agyba-főbe verik a szegényeket. A rabbi csak ugy menekülhet meg, hogy a hivatalkezelőnek, Ohrleim Jánosnak a házába beszalad. Schwingheimb polgármesternek a házát és a többi házakat, ahol zsidók laktak, mármár ostrom alá veszi a föllázított tömeg, mikor a hatóság a helyőrséget és a városi őrköt segítségül hivja, czirkáló őrjáratot rendel ki és a zsidókat egy külön városrészben biztonságba helyezi. [3]) Más nap mindjárt (febr. 6.) beadványt intéz a polgármester Józsefhez, amelyben elmondja Fieger lázítását, aki a népet egyenesen a zsidók agyonverésére és agyonlövésére szólította föl, amiből könnyen származhatott volna valami zendülés, melynek elnyomására a városi őrség alig lett volna elégséges. [4])

[1]) Vaterl. Blätter für den oest. Kaiserstadt I, 108. l.
[2]) *Gleich* 103. l. *Böheim* i. h.
[3]) Vaterl. Blätter i. h. *Böheim* i. h.
[4]) *Wiedemann Th.:* Geschichte der Reformation u. Gegenreformation im Lannde u. d. Enns (1886.) V. köt. 260. l.

Tiz napra rá (febr. 16.) Fiegernek eltiltja a kormány a szószéket és a papoknak rendeletileg meghagyja, hogy a szószék szabadságával ne éljenek vissza. De ez éppen az ellenkezőjét érte el annak, mint amit akart. A papok a szószéken elkezdtek ezen rendelet ellen is izgatni.[1]) A következő hónapban (márcz. 8.) azután egy bizottság jelenik meg Bécsből és a csökönyös izgatókat rendre utasítja.[2]) De azok még mindig nem akarnak engedni. Végre márcz. 30. udvari rendelet megy a bécsujhelyi püspökhöz, úgyszintén a tartományi főnökhöz, a bécsi, passaui egyházi hivatalokhoz, a bécsújhelyi egyházi kerület lelkészéhez a glocknitzi préposthoz, az összes Ennsen aluli főpapokhoz és egyházi rendfőnökökhöz, mely elmondja, hogy a szószékről akármily magas ranguakat meg lehet inteni és az erkölcs és a bűnbánás utjára téríteni, de a népet »illetlen oktalansággal« lázadásra izgatni tilos. Ha valamelyik hitszónok ezt mégis megtenné, »úgy azt el kell csipni és börtönbe vetni«.[3]) De Buchheim, bécsújhelyi püspöknek, még mindig nem akar a fejébe menni, hogy a zsidók nem csak azért vannak e világon, hogy kiüldözzék őket belőle. A rendelet nem tetszik neki és úgy foglal állást ellene, hogy betiltja a proczessziókat, megtagadja az utolsó kenetet, amig B.-Ujhelyben zsidó lakik.[4]) A városi hatóság a császárhoz fordul segítségért. És a császárnak kell a püspököt rátanítani, »hogy az ő magatartása ellenkezik a térítés keresztényi czélzatával« és egyszersmint értésére adni, hogy nem járhat el saját tetszése szerint és hogy fölötte is áll még valaki.[5])

Állítólag ezen üldözés idejéből származott az a szobor mely egy zsidókat szoptató sertést ábrázol.[6]) — A nyugalom helyre állhatott ugyan egy időre, de hogy állandó nem volt, az

[1]) *Wiedemann* i. h.
[2]) Vaterl. Blätter i. h.
[3]) Az okmányokat l. *Wiedemann*-nál i. h.
[4]) *Böheim* i. h.
[5]) *Böheim* i. h.
[6]) Ezen Böheim által is említett szobor a legujabb időkig fönmaradt. Csak 14 évvel ezelőtt — amint hiteles szemtanuktól hallottam — ama háznak átalakításakor, amelybe be volt falazva (Hauptplatz 16. sz.) ment tönkre. Ilyen gunyszobrok különben nem voltak nagyon ritkák. Göthe is említi a »Költészet és Valóság« czimü önéletirásában, hogy látott ilyet Frankfurton a Majna hidján.

bizonyosnak látszik. A magyarországi zsidóknak valószinüleg nem volt B.-Ujhelyben állandó maradásuk. Források híjjával vagyunk ugyan ezen időt illetőleg, *de annyi bizonyos, hogy az 1848-iki időt megelőző években egyetlen zsidó sem lakott B.-Ujhelyen.*[1]) Föl kell tennünk, hogy még egyszer, tehát harmadszor űzték el őket. Mert arra csak nem lehet gondolni, hogy egy 535 tagu község a maga jó szántából utolsó szálig kivándorol.

Ezen század 40-es éveiben — szemtanuk közlése szerint — zsidó nem maradhatott éjjelre B.-Ujhelyen. De nappal bejöttek egynéhányan a városba és éjjelre ott hagyták Ausztriát és elmentek — Magyarországba. Hazánk határán, B.-Ujhelytől $^1/_2$ órányi távolságban fekszik egy kis falu: Lajta-Szent-Miklós. Oda mentek esténkint, hogy fáradt fejüket nyugalomra hajtsák. Még ma is áll Lajta-Szent-Miklóson a Lajta és az u. n. »malom patak« közt a kis földszintes házikó, a hol menedéket találtak. A kis házikót mind mai napig »zsidó-házikónak« nevezik.

Itt Lajta-Szent-Miklóson a zsidók jó bort mértek és ha a bécsujhelyiek egy jó kortyot akartak inni, szépen elmendegéltek a zsidókhoz Lajta-Szent-Miklósra.

Az 1848-iki évvel Ausztriára is fölhasadt a szabadság hajnala. B.-Ujhelyre is esett egy kis sugár. Csakhamar le szabadott az első zsidónak állandóan telepednie; ez egy 14 évvel ezelőtt elhalt Friedenthal nevezetű volt. Utána jöttek egyenkint Hilfreich Lipót, Breitner Izsák stb. Már 1864-ben anyakönyve is van a községnek.[2]) Most már legalább szabadott a világra jönni de a meghalás — hivatalosan tilos volt.

A hatóság ugyanis megtagadta a zsidóktól a temetőt. Nagyon sokáig kényszerítve voltak halottaikat Szent-Mártonra (Sopron megye), Kis-Martonra (Vas m.) és Bécsbe avagy Bándenba vinni. Hogy némelyek holtjaikat Magyarországra vitték, az onnan van, mert az illetők magyar származásuak voltak. Végre sok fáradozás után sikerült a zsidó községeknek, hogy jogos követelésének érvényt szerezzen, és a temető engedélyezve lett. Megalakult a »chevrá kádisá« és 1889 október

[1]) Ez a község mai állapotából és szemtanuk közléséből bizonyos, még pedig minden kétséget kizárólag. Ama említett 3 sirkövet is azért vitette Mannheimer 1847-ben Bécsbe, mert akkor B.-Ujhelyen egy zsidó sem lakott.

[2]) Az első dátum az anyakönyvben 1864. febr. 4.

havában adatott át a temető a rendeltetésének. Az első eltemetettek közt van az 1890-ben elhalt Geist született Deutsch Matild. A még fiatal, körülbelül 400 lelket számláló bécsujhelyi község, amely immár a *negyedik*, most van még csak gyarapodó félben.

Ama régi időkre, amikor B.-Ujhely a zsidóság szellemi középpontját képezte, ma alig emlékeztet már valami. Csak ha a járó-kelő a sétatéren végig halad, vonja magára a figyelmét a sűrű lombozat közé eldugott 5 héber feliratu sirkő, amelyek rég lezajlott időkről beszélnek néma nyelven. Ha ezek a kövek megszólamlanának. . . . Zsarnokságról és embertelenségről, siralomról és inségről, szétmardosott boldogságról, megtört szivekről, kimondhatatlan szenvedésről, mennyit tudnának beszélni!

Ha ama lezajlott idők szenvedéseire gondolva, emberkéz- ejtette sajgó sebeit fölidézve végig haladunk a lombos fasoron, a befalazott sirkövek mellett, önkénytelenül a próféta szavai tolulnak az ember ajakára, »hogy a kő a falból fog kiáltani és a fa ága fog neki felelni«. Vajjon mit susoghat a fa a kövek fölé hajlongó ágaival, oda simuló lombozatával a néma siremlékeknek?

Az a férfi, kinek a sírkövekkel szemben díszlik a mellszobra, tudná rá legjobban megadni a feleletet: a humánus, türelmes, emberszerető II. József császár.

Dr. Pollák Miksa.

IRODALOM.

A PÉNZVERÉSEK AZ IZRAELITÁKNAK A RÓMAIAK ELLENI UTOLSÓ FELKELÉSE ALATT.

(Hamburger Leopold, Die Münzprägungen während des letzten Aufstandes der Israeliten gegen Rom. Ein Beitrag... zur Geschichte jener Zeit. Mit einer Tafel versehen. *1892. Frankfurt a. M.)*

Az előttünk fekvő mű, mely az éremtan egyik hírneves ismerőjétől származik, sok évi, a helyszinén végzett tanúlmányok gyümölcse és fáradhatatlan buzgalomról és határt nem ismerő tárgyszeretetről tanúskodik. Habár szerző első sorban a numismatika szakszerű mívelője, jelen művében, a mint már a czím is mutatja, nemcsak az éremtani részt vonta feladata körébe, hanem kiváló gondot fordított ama kor történetére is. A numismatikát illetőleg a megitélést bátran a hivatott szakférfiakra bízhatjuk; illetőleg a megitélést bátran a hivatott szakférfiakra bízhatjuk; mi itt csak a gondosan feldolgozott források révén nyert eredményeket, melyek »*egy a történetben még homályos pont*« megvilágításához lényegesen hozzájárúlnak, kivánjuk méltatni.

A mű történeti része a 47. lapon kezdődik. Az előző részben a különböző pénznemek, melyek שיא לגאלת ישראל, שיב לחרות ישראל, אלעזר הכהן, שמעון felirásokksl vannak ellátva, beszéltetnek meg. Ezután áttér a szerző a tulajdonképeni történeti problémákra, amennyiben a következő négy kérdést veszi tárgyalás alá:

1. Mikor verettek a fölkelés pénzei?

2. Ki volt Simon és Eleázár a pap, kiknek nevei e pénzeken olvashatók?

3. Milyen okok inditották ezen apró, a Vespasian elleni háború 2. és 3. évéből származó rézpénzek kibocsátására?

4. Nem állanak-e ellentétben a zsidó irodalom tanúságai kutatásai eredményeivel?

A szerző minden egyes kérdést nagy pontossággal tárgyal és szabatosan felel reájuk. Részletekbe nem bocsátkozhatunk, nehogy az ismertetés keretét áttörjük. Megelégszünk tehát, hogy némely részleteket kiemeljünk.

A Bar-Kochba-féle háborunak 120 körül való helyezését (62. l.) igen helyesnek találom. Ép így azon észrevételt is, hogy sok mindenféle, a mi Vespasianus és Titus alatt történt, a hadriánusi háborúra lett átvíve (63. l.) Époly meglepő mint igaz szerző azon, már mások által is sejtett, de eredményesen nem bizonyitott, nézete, hogy a pénzeken található »Simeon« és »Eleázár« nem mások mint Eleázár ben Azarja és Simeon ben Gamliel II.

Még sok érdekest emelhetnénk ki a tisztelt szerző művéből, de czélunk csupán az lévén, hogy e folyóirat olvasóit e műre figyelmeztessük, ezt mellőzzük és csupán néhány adat rectificálására szoritkozunk, a mi a mű becsét természetesen legtávolabbról sem érinti.

Az 5. lapon szerző az Ékha rabbáthi és a palesztinai talmud között korra és származási helyre nézve különbséget statuál. Ez csak részben áll, mert rég elismert tény (l. *Asarja de Rossi* Meór Énájim több helyen és *Zunz L.* G. V. 2. kiadás 186 lap) hogy az összes Rabboth palesztinai termékek, habár később a babilóniaí talmudból származó toldalékokkal gazdagíttattak is. Hogy az illető hely a b. talmudból van-e átvéve, természetesen még megvizsgálandó. A régi Better fekvésének kérdésében a őpontra nézve szerzőnek igaza lehet. — Az 51. lapon szerző utalhatott volna Zunz, G. V. 89. és 146 lapra. Feltünő, hogy szerző figyelmét elkerülte a midras Eszer Gólijjóth (Beth Hamidras IV. 136; v. ö. Ben Chananja 1866. évf. 123—125), a hol az 52 szám világosan ki van mondva. Az 55. laphoz megjegyzendő, hogy Luncz a »Jerusalem« cz. évkönyv szerkesztőjének nézete szerint (említett Évköuyv I. 93. l. lent) a zsidó néphagyomány egyáltalában nem mond ellen más népek traditioinak és a kutatás eredményeinek. — A 98. lapon szerzőnek utalni kellett volna Bába Meczia 47 b-re. Igaz ugyan, hogy R. Akiba nem volt a numismatika ismerője, legalább modern értelemben nem, de hogy annál jobb exegéta volt, mutatja az, hogy Deut. 14, 25. צרור szót helyesen származtatta צור-ból és nem צרר-ból, a mint a szerző akarja.

Emez apró fogyatkozások, a mint már megjegyeztük, a mű értékéből uem vonnak le semmit. A szép kiállitás is emeli értékét és olvasóinknak a legmelegebben ajánlhatjuk a szép munkát.

Jeruzsálem. DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A ZSIDÓK ÉS A ZSIDÓ IRODALOM TÖRTÉNETE.

(Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. Für Schule und Haus bearbeitet von Dr. M. Brann. Theil I. Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. *Breslau.* Jacobsohn 1893. 259 l.)

Mint egy tizenöt évi iskolai tapasztalat gyümölcse lép elénk e könyv, melynek minden lapján fölismerhető egy lelkes tanítónak azon törekvése, hogy az ifjusággal megértesse a zsidóság fejlődését, bennük fölébreszsze a tiszteletet és kegyeletet történetünk nagy alakjai, a szeretetet és ragaszkodást őseinktől öröklött vallásunk iránt. A kiváló tudós és a jeles tanító szerencsésen egyesülnek a szerzőben, kinek könyve egyaránt szól a szívhez és az észhez, tanít és lelkesít. Innen az a bensőség, a melegség, az az emelkedett, nemes hang, melylyel e könyvben elejétől végig találkozunk.

Ilyen előadásra nagyon alkalmas a könyv módszere is. Az egyes korok mozgató eszméi, a vallásos tanok fejlődése és az intézmények alakulása, valamint a nagyobb jelentőségü történeti események a zsidó történelem kiváló alakjai körül csoportosulnak, életrajzok kapcsán vannak ismertetve. Ezen a szerző által nagy ügyességgel alkalmazott módszer mellett kellő méltatásban részesülnek az exilium után keletkezett szentirásbeli könyvek valamint a későbbi vallásirodalom és bölcseinknek kegyeletesen megőrzött erkölcsi mondásai is, a nélkül, hogy azok tárgyalása fárasztó volna a tanulóra vagy felnőtt olvasóra, ki e könyvet zsidó ismereteinek bővítésére használni akarja. Egy általános értékű eszme és igazság nagyobb és maradandóbb hatással van az olvasóra, ha érdeklődését a szerző már előre biztosította azon kiváló egyéniség iránt, ki azokat szavukban foglalta és hirdette és kinek egyéni gondolkodását és lelki életét is megvilágítják. Kiválóan sikerültek a könyv azon részei, a hol a szerző a zsidó világnézetet a fejlődő liturgia kapcsán ismerteti. A vallástörténelemre is több figyelem van fordítva, mint azt az eddigi iskolai kézikönyvekben sőt nagyobb történeti munkákban is tapasztaljuk. Igy látjuk p. a szertartásos papok a kohánítók rendjének fokonkinti hanyatlását. a nélkül azonban hogy a szerző a kegyeletet megsértené, melyet a zsidóság a régi intézmények iránt minden időben tanusított, még akkor is,

mikor tekintélyüket egy tisztultabb vallásos gondolkodás kövétkeztében már régen elvesztették. Elég világosan van föltüntetve a szóbeli tan fejlődése is; egyes életrajzok pedig mintaszerüeknek mondhatók, igy Herodes, Jehuda Hánászi és Bab életrajzai, melyek megérdemlik, hogy olvasókönyvekben olvasmányul fölvétessenek.

Ezen számos előnyei mellett elenyésznek a könyv egyes fogyatkozásai. A zsinagóga intézmény vallástörténeti jelentősége nincs eléggé kiemelve, legalább oly mértékben nem, mint azt az egész könyv szelleme megkívánja. A vallásos pártok, a fárizeusok és szaddukeusok, jellemzése sem oly világos és szabatos, hogy megérthetővé tenné e pártok hosszú és heves küzdelmeit, melyek annyi szerencséllenséget okoztak az országnak.

Egészben véve azonban a könyv, mely nagyrészt Graetz nyomán indul, a zsidó tankönyvirodalomban kiváló helyre méltó és megérdemli, hogy iskolák és családok különös figyelmébe ajánljuk.

Budapest.

SCHÖN DÁVID.

A BIBLIA ÉS A TALMUD ENCYCLOPEDIÁJA.

(Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud, von *Dr. J. Hamburger.* Supplement-Band. III. Leipzig 1892.)

Nagy lexikális és encyklopedikus munkáknál megszokott dolog, hogy a mű befejezése után pótfüzetek vagy pótkötetek is következnek. Azon hosszú idő alatt ugyanis, mely ily munka kiadására szükséges, adják bár egyesek vagy társaság közre, mindig kerül egyik vagy másik tárgyra nézve új elmondandó a napvilágra vagy pedig megesik, hogy a czikkek halmaza miatt egyik vagy másik feledékenységből vagy más okból kimarad. Dr. H. is pótkötetét adja encyklodediájához, mely a biblia s talmud körében mozog. És ámbár egyes czikkei csak olyat tartalmaznak, amit azoknál első ízben is ellehetett és el is kellett volna mondani, e pótkötet több jeles és értékes czikket tartalmaz, melyel méltón egészitik ki az eddigi részeit a munkának. Kitünnek szakismeretekről tanuskodó terjedelmesebb czikkei, mint a zsidó vallás terjedéséről szóló (Ausbreitung d. Judenthums, mely a bibliai korszaknál kezdve különösen a görög pseudepigrafikus s a talmudi irodalom adatait tárgyalja igen érdekesen. Hasonlókép

nagyobb czikk az »Evangelien« czímű, mely az evangeliumban a zsidó elemeket s befolyást mutatja ki, felhozva a forrásokat, melyekből az új testamentom merített s melyeknek bélyege világosan felismerhető ennek tanaiban. Kimeritő összeállitása a két csoportra, politikaira s mystikusra, osztott álmessiásoknak a »Messiasse« czikk; de ennek befejezéseül Frankról s a Frankistákról többet kellett volna mondani s nem csak pusztán megemlíteni, mert ha nem is vert föl olyan nagy port mint Sabbatai Zewi, mégis elég nagy s káros mozgalomnak volt oka Frank is.

Főleg a laikusra nézve hasznos s tanulságos a szombat s ünnepnapok imarendjének összeállitása s magyarázata. Általánosabb érdekü azonban két czikke, melyben a »Synagogengottesdienst« a zsinagóga mai isteni tiszteletét a »Tempeldienst« az egykori szentély cultusával állítja szembe. Ezen sorozathoz csatlakozik még az előimádkozó Vorbeter czikke.

Habár a tárgy fontosságánál fogva igen rövid, de minden esetre érdekes és hasznos czikk: a Wucher = az uzoráról szóló. Nem bocsátkozik sz. a zsidók ellen felhozott uzsora vád történetébe, hanem tárgyilagosan adja elő rövid ismertetését, a biblia, a talmud s későbbi decisorok szabványainak a kamat ill. az uzsora ellen, amely utóbbi fogalom tulajdonkép a bibliában nem is létezett. Bizonyára elég a világos czikk arra, hogy minden elfogulatlan olvasó tiszta és helyes fogalmat szerezzen magának arról, mit szólnak a zsidó törvények az uzsoráról; az előítélet rabjainak pedig hiába minden előadás s bizonyítás.

A »Gesetz« cz. czikkel helyesebben »Lehre« alatt kellett volna adni, torá-t nem szabad a görög *νομος* szónak megfelelően fordítani. A mint Güdemann (Quellenschriften bev.) kifejti a *νομος* fordítás szerencsétlen gondolat volt, nem megfelelő, így tehát nem szabad nekünk azt inaugurálni. Ugyszintén nem »Gründe des Gesetzes« hanem »der G.« lehetne a másik czikk; mert טעמי המצות ezen része a zsidó tannak, melynek genezisét sz. szépen adja elő s melynek történetét követi egész az újabb korig.

Az apróbb czikkek közül még megemlíthetjük az apokrif Baruch s Salamon bölcsességére vonatkozókat s ezzel majdnem teljesen kimerítettük a pótkötet tartalmát. Több rendbeli sajtóhibán kívül kissebb rendetlenségek is fordulnak elő, melyeket el lehetett volna kerülni, mint pl. Mózes b. Nachmani (8 l.), »im Jahre 1403 erwarteten R. Chananel ... den ... Weltfrieden (48 l.), mikor e tudós már a XI. században élt, Maimon's Religionsph. (85 l.) midőn pedig Máimonides, Mózes b. Maímon-ról van szó, ép úgy az eredetieskedő átírás (96 l.) Salomo b. Idereth helytelen.

A pótkötet végén az egész munkának betűsoros német s héber tartalomjegyzékét adja sz. és ez által csak jó szolgálatot tett mindenkinek, ki igénybe veszi hasznos és becses munkáját, melynek lehető nagy elterjedést kivánunk, mert megérdemli azt.

Szombathely. DR. BERNSTEIN BÉLA.

NEM NYUGHATOK.

Nincs már nékem nyugvó tanyám,
A hol fejem lehajtanám.
Árva vagyok, árva vagyok!
Sírba nyugszik drága anyám,
A ki gondot viselt reám,
Megvigasztalt, megnyugtatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Míg parányi magzat voltam,
Ölébe is elnyugodtam,
Ha nyájasan csitítgatott:
Még irinkót, még pirinkót,
Erre ingót, arra ringót,
Csucsujgatott, hubujgatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Elszunnyadtam, mint egy angyal,
S fölébredtem síró hanggal,
Ekkor csecsét, bolyót adott,
Dallikózott, mint a madár
»Cserebogár! Cserebogár!«
S kicsi fia elhallgatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Karon ülő kis gyermeket
Kényeztetett, becézgetett,
Szelideden elaltatott;
Gőgicsélő kis porontyát
Öleléssel gyakran font át,
S lassudadon elringatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Kicsi kocsit, kis taligát,
Fa karikát, fa paripát,
Ágyam mellé oda rakott,
Vas katonát, vas leventét,
Aztán ő is mellém tentélt,
S azt hittem, hogy angyal van ott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyugha ok, nem nyughatok.

Apró-cseprő gyerkőc lettem,
Futkároztam önfeledten,
Igy töltöttem egy-egy napot:
Elfáradtam, elbágyadtam,
S kipihentem jó ágyamban,
Míg a hajnal felvirradott;
De mióta árván hagyott
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Iskolába járó diák
Szerettem a históriát,
Ő meg mesélt szépet, nagyot:
Rabló vezért, rejtett kincset;
S míg az éjfél álmot hintett,
Mindkét pillám leragadott;
De mióta árván hagyott
Nem nyughatok, nem nyughatok.

A mikor a csillag feltünt,
Soká soká beszélgettünk,
Elmondta, hogy miért ragyog . . .
Szép szavain elmerültem,
Majd álomba szenderültem,
Mig letüntek a csillagok:
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Istenkéről mesélgetett,
Hogy alkotott földet, eget,
Napkeletet, napnyugatot;
Imádkozott reggel este,
Kezeimet összetette,
Aztán szépen lenyugtatott:
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Őrizte a nyugvó ágyam,
Forró lázban gyöngén lágyan
Simogatott, czirógatott;
Hallgatta, ha szívem dobban,
S enyhet leltem a bajomban,
Sajgó sebem beforradott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok,

A gyermekből már ifjú vált,
S nem ismertem a szív búját.
Elkerültek a bánatok;
Nem is láttak szomorúnak,
Elüzte ő minden búmat,
Ha altatva csókolgatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Az ifjúból férfi serdült,
Ügyem-bajom gyakran meggyűlt,
Aggodalom háborgatott;
Ő vidítá bús orcámat,
S elmúlt a bú, el a bánat,
A gyötrő gond nem zaklatott:
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Férfi karom küzdve küzdött,
Epedtem a békét, üdvöt,
S erőm szinte ellankadott;
Otthont lelek, azt reméltem,
Drága anyám szent körében:
Üdvözitő, boldog lakot.
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Nincs már nékem nyugvó tanyám,
A hol fejem lehajtanám.
Árva vagyok, árva vagyok!
Sírba nyugszik, drága anyám,
A ki gondot viselt reám,
Megvigasztalt, megnyugtatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Budapest.

V. Hevess Kornél.

ORSZÁGVILÁG.

BUZIÁSI EISENSTÄDTER IGNÁCZ.
1830—1893.

Felekezetünket ismét gyász érte. Egy hű és lelkes fiát vesztette el, aki szeretettel mondhatnánk rajongással csüggött felekezetünk szent érdekein. Életét a legnemesebb törekvések töltötték meg társadalmi és felekezeti téren egyaránt. A temesvári zsidóság intézményeit emelte, fejlesztette és bőkezűségével gyámolította, úgy, hogy vidéki hitközségeinkben alig van példa rá, hogy egy ember, még pedig olyan, aki a felekezeti életen kivül a legkiválóbb positiót foglalta el, annyit áldozott volna, mint a mennyit Eisenstädter az ő hitközségeért anyagi és szellemi tekintetben egyformán. Városának, a délvidéknek összes érdekeért közgazdasági és mívelődési előhaladásáért, mint nemes polgár és lelkes hazafi ernyedetlenül munkálkodott. Hitközségének, mely most valóban mély gyászba borult, disze, büszkesége és erős oszlopa volt. Ügyeiért szakadatlan harczot folytatott és csak az ő erélyének fáradhatlan buzgalmának köszönhető, hogy a temesvári belvárosi hitközség a pártviszályokban alá nem merült, hanem inkább nemes irányban fejlődött. A hitközség iskolája, a chevra-kadisa, az egyletek mindmind pótolhatlan veszteséget szenvedtek. Az, amit ő felekezeti és emberbaráti czélokra, hol nyilvánosan, hol titkon adományozott, tekintélyes vagyont képvisel. De ennél is értékesebb az, amit az ő személyes tevékenysége, az ő példája a temesvári zsidóság javára gyümölcsözött. Becsületessége, férfias jelleme és az a nemes önzetlenség, ami minden tettének zománczát képezte, oly társadalmi állást biztosított neki, melynek fénye kihatott az ő felekezetére is, melylyel annyira összefor-

rott. Polgári erényei Temesvár városában éz az egész délvidéken felejthetlenek maradnak és azok az érdemek, melyeket helyi tevékenységén kívül, mint a 23 izr. községkerület elnöke és mint az országos rabbiképző intézet vezérlő bizottsága a felekezet országos ügyei körül általában szerzett, arany betűkkel lesznek feljegyezve a magyar zsidó felekezet történetében.

Életére nézve a következő adatok állanak rendelkésünkre. Született 1830. évben N.-Becskereken. Az 1848/49. szabadságharczban hősiesen küzdött és a közlegénységtől a főhadnagyi rangig vitte fel. Az ötvenes években nagykereskedést alapított Temesváron és már 1859. évben a kereskedelmi- és iparkamara alelnöke volt. Az 1863. évben a nemzeti bank fiókjának igazgatója lett. Az 1866. évben az országos honvéd választmány tagja lett. 1868. évben a hitközségi képviseletben kezdett szerepelni. Az 1868. évben az első zsidó congressuson már kiváló szerepet játszott. 1870. óta pedig hitközségének és a chevra-kadisának és 1886. év óta a 23 községkerületnek lankadatlan buzgalmu elnöke volt. Neki köszönhető a diszes zsinagóga felépítése, az istentisztelet rendezése és magyarosítása különböző zsidó egyletek alapítása és felvirágozása. A temesvári magyarosító egylet lelkes támogatója volt. Jótékonysága közismeretü volt. Kitűntetései a király ő felsége által, városa és megyéjének lépten-nyomon megnyilatkozó elismerése tudva vannak. Kereskedelmi tanácsos, a temesvári kereskedelmi és iparkamara elnöke, a temesvári Loyd-társulat igazgatója, a közigazg. bizottság tagja volt. De, ki tudná mindazt egyhamar elsorolni, ami az ő tevékeny életének útját jelezte.

Legyen vigasz gyászoló családjának, hitközségeinek és legyen áldva a derék férfiú emléke közöttünk mindenkor!

m. f.

KÚTFŐK.

246. sz.

Felterjesztés az izraelita vallás recipiáltatása iránt.

Az izraeliták országos irodájától.

6601/701. szám.

Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi Minister Úr!

A f. évi október hó 27-én 30.772. sz. a. kelt rendeletben*) újabb kifejezést nyert azon — hazai törvényeinkre alapított — elv, hogy keresztény vallású magyar polgárnak, külföldön, az ottani törvények szerint érvényesen zsidó vallásra történt áttérése hazánkban érvénytelennek tekintetik. Ebből kifolyólag egy ilyen a keresztény hitről zsidó vallásra áttért egyénnek külföldön zsidóval — az ottani törvények szerint érvényesen — kötött házassága szintén törvénytelen, illetve hazánkban jogérvényesnek el nem ismertetik.

Igy történt, hogy egy zsidó férfiú s egy Bécsben zsidó vallásra áttért keresztény születésü magyar nő közt ugyancsak Bécsben, az osztrák törvények szerint érvényesen kötött házasságból származó gyermek fővárosunkban nem régen, törvénytelennek deklaráltatott és mint ilyen, a zsidó vallásra áttért és ahhoz ragaszkodó anya ellenzése daczára, hatósági közbenjárás mellett erőszakkal megkereszteltetett.

Igy történhetett meg továbbá az is, hogy egy zsidó, ki a keresztény hitre áttért, de később Bécsben a zsidó vallásra visszatért, zsidó szülei házánál elhalván, szinte a zsidó szülők hatalmas ellenzése daczára a keresztény vallás ritusa szerint lett eltakarítva.

Ha nem évszázadokkal ezelőtt hozott törvényből *következtetett* érvelésen, hanem határozott és nyílt törvényen is alapúlna az ezen két példával eléggé illusztrált gyakorlat, még akkor is gyors törvényhozási intézkedést kivánna ezen állapot megszüntetése érdekében az a szabadelvü szellem, mely az uj alkotmányos aera alatt hozott hazai törvényeinket átlengi.

Megkivánja azonban a jelzett viszonyoknak törvényhozási úton való rendezését még azon körülmény is, hogy a legfőbb itélőszék házassági ügyek elbirálásánál nem látszik azon elv szerint eljárni, s a mely Nagyméltóságodnak előidézett f. évi 30.772. sz. a. kelt rendeletében jut kifejezésre.

Nagyméltóságodnak az igazságügyminiszter úr ő nagyméltóságával egyetértésben tett kijelentéséből ugyanis folyik még az is: hogy magyar

*) l. Kutfők 247. sz.

állampolgárnak külföldön kötött *polgári* házassága hazánkba szinte érvénytelen. Léteznek különben rendeletek, melyekben ez nyíltan ki is mondatik. Már pedig a legfőbb itélőszék nem osztja e nézetet, amint azt a következő esetben hozott ítéletből kiderül:

Laszki Korlinda evangelika hitfelekezetű magyar honos, Kurländer Lajos izraelitával, ki az északamerikai Egyesült-Államok polgárai közé felvétetett, polgári házasságrá lépett Éjszak-Amerikában az ottani törvények szerint. Egy pár év mulva mindkettő Magyarországba visszajött és itt Laszki a férje ellen a budapesti törvényszék előtt engesztelhetlen gyűlölség alapján válópert indított a kötelék végfelbontására. A házasságvédő azt vitatta, hogy a fentebbi polgári házasság törvényeink szerint érvényesnek nem tekinthető, miután tehát érvényes házassági kötelék nem létezik, az nem is oldható fel bíróságaink által, illetőleg itt válópernek helye nem is lehet. A kir. tábla ezen nézetet magáévá tette s felperesnőt kereseti kérelmével elutasitotta, a törvényszék ítéletének megváltoztatásával, mely abból indúlt ki, hogy ezen a keresztény s nem keresztény között Amerikában létesült polgári házasság érvényesnek tekintendő, s azért a házassági kötelék felbontásának is helye van. A legf. itélőszék szintén az utóbbi elvből indúlt ki s következőleg szól: »A kir. tábla itéletének megváltoztatásával, az első bíróságé hagyatik helyben indokaiból, annál is inkább, mert azon kérdés, hogy a felek közt létrejött házaság felbonthatásának van-e helye vagy sem? szoros összefüggésben van azon kérdés elbirálásával, vajjon a perben álló felek közt a házasság jogérvényesen megkötöttnek tekintendő-e vagy sem? Miután pedig alperes a felmutatott hiteles okmányok szerint, mint akkori amerikai honos, nemcsak az ottani törvényeknek megfelelő módon, hanem mint izraelita, felperessel mint kereszténynyel jogérvényesen kötötte meg Amerikában a felperesseli házasságot és felperesnek, mint házasságkötéskori magyar honosnak a *házasság köthetésére vonatkozó személyes képessége iránt* sem forog fenn kétség; miután továbbá a peres felek, mint jelenleg magyar honi lakosok, az itteni bíróságoknak magokat önként alávetették s alperes a bíróí illetékesség ellen semmi kifogást nem tett, és illetéktelenség hivatalból sem észlelhető: ugyanazért a felek közt jogszerűen létező köteléknek feloldása bíróilag kimondható.«

Ezen legfőbb itélőszéki itélet szerint annak megitélésénél: érvénynyel bir-e hazánkban egy magyar állampolgárnak külföldön kötött házassága? hazai törvényeink szempontjából nem a »status personális«, hanem csupán a »magyar honosnak a házasság köthetésére vonatkozó személyes képessége« jöhet tekintetbe. Egyébként pedig az érvényesség kérdését azon állam törvényei döntik el, a melynek területén a házasság létrejött.

Eltérők tehát a legfőbb itélőszék álláspontjától Nagyméltóságod intézkedései, melyek szerint magyar állampolgárnak külföldön kötött polgári házassága *feltétlenül* érvénytelennek és az abból származó gyermek törvénytelennek tekintendő. És Nagyméltóságodétól eltérőnek bizonyúlna a fentebbiek után a legfőbb itélőszék álláspontja akkor is, ha ez utóbbi abba a helyzetbe jutna, hogy egy a keresztény vallásról a zsidó vallásra

Bécsben áttért magyar nő, és egy ausztriai honos zsidó közt az osztrák törvények szerint érvényesen kötött házassági eset fölött itéljen.

Már mult évben, midőn a zsidó házassági ügyek rendezése tárgyában Nagyméltóságod elé felterjesztéssel járultunk, bátorkodtunk annak a nézetünknek kifejezést adni, hogy a most fennálló visszás állapotoknak csak oly törvény volna képes véget vetni, melyben legalább az mondatnék ki:

1. Hogy a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonosságáról szóló 1868. évi LIII. t.-cz. intézkedései — a vegyes házasságra vonatkozó 9., 10., 11. és 12. §§. kivételével — a zsidó vallásfelekezetre is kiterjesztetnek;

2., hogy továbbá kereszténynyeknek a zsidó vallásra külföldön, az ottan fennálló törvények szerint, már történt áttérései, valamint az ily áttért egyéneknek a zsidó vallástörvények szerint érvényesen kötött házasságai törvényeseknek elismertetnek.

Ezen alázatos kérelmünk eddigelé érdemleges elintézést ugyan nem nyert, de a remény és hála érzetével töltötte el a magyar zsidóságot Nagyméltóságodnak, a legutolsó költségvetési vita alkalmával a képviselőházban tett azon kijelentése: *hogy »minden felekezet — legyen az keresztény vagy nem keresztény — melynek tanai az állam létfeltételeivel összhangzásban vannak, a törvényesen bevett felekezetek sorába biztosan fel fog vétetni, ha ez iránt a kormányhoz vagy a törvényhozó testülethez folyamodni fog.*

Nagyméltóságodnak ezen a teljes jogegyenlőség elvéből kifolyó kegyes kijelentése folytán mult évben előterjesztett kérelmünket örömmel módosítjuk annyival inkább, mert mi tulajdonképen csak megújítjuk a magyar és erdélyhoni izraeliták egyetemes gyülésének mint a hazai zsidóságot képviselő testületnek 1869. évi február 22-én tartott üléséből Nagyméltóságod megdicsőült elődéhez intézett alázatos folyamodását, melyben felekezetünknek a »törvényesen bevett« felekezetek sorába való felvételét kérte, midőn ezuttal az iránt esedezünk:

Méltóztassék kegyelmesen oda hatni, hogy a törvényhozás folyó ülésszakában törvény alkottassék, mely vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja, s az 1868: LIII. t.-cz. intézkedéseit — azok kivételével, melyek a vegyes házasságot szabályozzák — vallásunkra is kiterjeszti.

Kik is egyébiránt stb.

Budapest 1880. decz. 6.

Az izraeliták országos irodája.

247. sz.

30.772/1880.

Ministeri határozat házassági ügyben.

Vallás- és közoktatási magyar kir. minister.

Az izraeliták országos irodájának.

A szegedi főrabbiságnak az igazságügyminister úrhoz intézett s s általa illetékes intézkedés végett hozzám áttett felterjesztését — melyben kérdést tesz az iránt, hogy a róm. kath. vallásról Bécsben izr. hitvallásra áttért szegedi illetőségü Kiss Ádám egybeadható-e törvényesen egy szegedi illetőségü zsidó hajadonnal — a kivel ő házasságra lépni kíván, oly felhívással küldöm meg a Tekintetes elnökségnek, kézbesítse azt a nevezett főrabbiságnak az igazságügyminiszter úrral egyértelemben megállapított következő kijelentés mellett:

Hazai törvényeink csak a törvényesen bevett keresztény vallás felekezetek egyikéről a másikra való áttérést engedik meg, — ellenben a kereszténveknek áttérését a zsidó vallásra határozottan tiltják.

Azon körülmény, hogy Kiss Ádám a zsidó vallásra Bécsben tért át, a dolgon mit sem változtat, mert Kiss Ádám magyar honos és a vallás változtatásnál a »Status personalis« a mi honosainkra nézve a hazai törvények szerint itélendő meg.

Kiss Ádámnak a zsidó vallásra külföldön lett áttérése tehát törvénytelennek és ebből folyólag Kiss Ádám ez idő szerint is római katholikus vallásunak tekintendő.

Minthogy pedig törvényeink a keresztény és nem keresztény között kötött hzasságot érvényesnek el nem ismerik: Kiss Ádámnak egy zsidó hajadonnal kötni szándékolt házassága semmis és érvénytelen lenne.

A már alapjában semmis és érvénytelen házasság megkötésénél a lelkésznek tekintettel az 1878: V. törvényczikk 256. és 257. §§-aira, közreműködni nem szabad.

Budapesten, 1880. évi október hó 27-én.

A miniszter meghagyásából.

Tanárky Gedeon
államtitkár.

VEGYES.

Dr. Kohn Sámuel pesti rabbi leányát *Recha* kiasszonyt f. április hó 12-én dr. *Halász* Frigyes ügyvéd nőül vette. Azon üdvözletekhez, melyek ezen örömünnep alkalmából a pesti hitközség tiszt. rabbijához számos oldalról érkeznek, mi is örömmel csatlakozunk.

Az izraelita község kerületi elnökök gyüléséhez. A »Pester Llyod« 1892. április 11-iki esti lapjából vesszük át a következő közleményt. »A tegnapi gyülés összes résztvevői, továbbá *Kohner Zsigmond* úr, a pesti izraelita hitközség elnöke és *dr. Chorin Ferencz, dr. Mezei Mór, dr. Neményi Ambrus, dr. Mandel Pál, dr. Neumann Ármin, dr. Visontai Soma, dr. Rosenberg Gyula* és *dr. Nagy Sándor* országgyülési képviselők tegnap este $5^1/_2$ órára *Schweiger Márton* vendégszerető házába dinerre voltak hiva. Az utolsó előtti fogásnál felkelt a házigazda és poharát vendégeire ürítette. Ezután *dr. Ligeti József* lendületes szavakba *Schweiger Mártont* éltette, kinek egészségére később *dr. Mezei Mór* is poharat emelt, emlékeztetvén arra, hogy Schweiger az élők között a kongressus volt dignitáriusai között, mint volt quastor, az *első*, mint hogy úgy az elnök, mint mindkét alelnök már nincsenek az élők között. Mindkét tószt nagy tetszéssel fogadtatott. *Dr. Rózsa Izsó* fényes beszédben *dr. Simon József* érdemeit ünnepelte, a melyeket ő kitartó, körültekintő és eredményes tevékenysége folytán a felekezeti ügyek körül szerzett. (Viharos tetszés.) — *Dr. Simon* feleletében oda nyilatkozott, hogy a neki tulajdonitott érdemek jó részét három férfiúnak kell átengednie, a kiknek politikai tapintata mindig útmutatója volt. Kettőről ezen személyiségek közül *dr. Hirschler Ignáczról* és *Wahrmann Mórról*, akik az élők köréből már kiváltak, a kerületi elnökök gyülésén a zöld asztalnál kegyeletesen emlékeztek meg; itt a fehér asztalnál szükségét érzi, hogy a harmadikról is említést tegyen és hogy a hazai zsidóság érdekében kifejtett sokszoros fáradozásaiért köszönetet mondjon. Ezen harmadik személyiség *dr. Chorin Ferencz*, a kinek egészségére poharát emeli. *(Élénk éljenzés.)* — *Dr. Chorin* viszonozza, hogy mindig csak kötelességét teljesítette és ha neki *dr. Hirschlerrel* és *Wahrmannal*

egyetemben, a kiknek elköltözését ő is mélyen gyászolja, a mult sulyos és aggodalmas napjaiban több munka jutott osztályrészül, ennek oka a törvényhozás zsidó tagjainak csekély számában rejlett. Örömmel üdvözli tehát a zsidó képviselők gyarapodását, akik közül mindegyik felekezetének lelkes hive, úgy, hogy — ha a szükség megkivánja — jövőben a jogosult felekezeti érdekeknek még intensivebb képviseletére lehet számitani. Poharát fiatalabb képviselő társaira emeli és különösen a legújabban megválasztottra *dr. Mezei Mórra* emeli. (Általános tetszés.) — *Neményi* Ambrus poharát emeli Wahrmannak, a pesti izraelita hitközség elnökségében méltó utódjára, *Kohner* Zsigmond urra, kihez a hitközség összes tagjai szeretettel ragaszkodnak. (Lelkes éljenzés). — *Dr. Visontai* Soma emlékeztet az ország különböző vidékein működő kiválóbb hitsorsosokra, akik közhasznú tevékenységük által általános elismerésre tettek szert és *Rósa* Izsót élteti, mire az összes jelenlevők lelkes éljenzésbe törnek ki. Szólottak még *Leopold* Sándor, dr. *Szilasi*, *Horovitz* Sámuel és még számosak. A kedélyes társaság a késő éjjeli óráig maradt együtt és megbeszélte a Magyar Zsidó Irodalmi Társaság alapitását is melynek létrejöttét a »Magyar Zsidó Szemle« szerkesztősége már rég időtől fogva inditványozta és melyet a kerületi elnökök mai gyülése el is határozott. Az előmunkálatok azonnal kezdetüket veszik, úgy hogy a társulat, melynek élén *Kohner* Zsigmond és dr. *Kohn* Sámuel rabbi urak fognak állani, már az őszi hónapokban megalakulhat és tevékenységét megkezdheti.«

Az »Izr. siketnémák orsz. intézete« folyó évi június végével tizenhetedik iskolaévét fejezi be. Ezen idő alatt körülbelől háromszáz szerencsétlen siketnémát képezett ki és amennyiben a beszédre is oktatta őket, a társadalom hasznos tagjaivá nevelte. Ezek kezük munkájával képesek kenyerüket megkeresni és nem esnek terhére a környezetnek, melyben élnek. Sőt némelyek közülök annyira vitték, hogy mint önnálló iparosok üzhetik mesterségüket. A folyó iskolaévben nyolczvanegy növendék tartatott el az intézetben. Nyolcz, ki tanulmányait már befejezte, mint az izr. kézműegylet védenczei, az intézet felügyelete alatt, különféle iparágon van elhelyezve. Azonkivül több nagyothalló, dadogó és hebegő egyénnek hiányos beszéde lett az igazgató vezetése alatt alkalmazott paedagógiai eljárás által javitva oly eredménynyel, hogy azok súlyos beszélési hibájuktól teljesen megszabadúltak. Az új növendékek felvétele czéljából az előkészületek már megtétetnek, és ezuttal fog betöltetni első izben a sajnos, oly korán elhunyt »Wahrmann Mór« nevére az örökösök által létesített alapitványi hely is.

Ezredéves kiállitás. A kiállitási területen egyesek által létesitendő pavillonok és egyéb épitkezéseket illetőleg, már most élénk az érdeklődés. Minthogy pedig a kiállitási terület végleges megállapitása előtt a kiállitási főépületeken kivül a magán-épületek és pavillonokra nézve is kellő tájékozással kell birnia a kiállitási országos bizottságnak, az igazgatóság felkéri mindazon társulatokat, testületeket, czégrket és magánosokat, kik és a melyek a kiállitás czéljaira szolgáló pavillonokat és egyéb épitkezéseket, úgy nem különben kávéházakat, vendéglőket és efféléket terveznek, hogy ebbeli szándékukat az épület rendeltetésének és alapterületének megjelölésével a kiállitás igazgatóságával, folyó évi április hó 30-ig, közölni sziveskedjenek.

TÁRSADALOM.

TÖRVÉNYJAVASLAT AZ IZRAELITA VALLÁSRÓL.

Történelmi nevezetességű esemény folyt le f. é. április havának 26-án a magyar országgyülés képviselőházában. Történeti nevezetességü nap ez nemcsak reánk zsidókra, hanem Magyarország valamennyi jog és szabadsági intézményének kifejlődésére. E napon nyujtotta be ugyanis gróf *Csáky* Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter a recepció iránti törvényjavaslatot.

A liberalismus hívei és azok, hála a magyar nemzet géniuszának, ez ország nagy többségét alkotják, kitörő örömmel fogadták a kormánynak e törvényjavaslatát, melynek benyujtása utóbbi napokban kétségessé vált és mely most nemcsak egy hosszu mostoha idő nyomait törli el bölcs és teljesen kiengesztelő módon, hanem egyuttal szélesre nyitja immár ez ország törvényhozói házának kapuit a többi nagy és szabadelvü alkotások előtt, melyek szeretett hazánk boldogságát, összes népeinek békéjét és megelégedését czélozzák.

Mintha lidércznyomás alul szabadult volna felekezetünk, úgy hatott reánk ez örömhír. Köny csillámlott a szemekben, hangosan dobbant meg a jó magyar-zsidó szív. Igy érezhet a rab, mikor rég meglazult bilincsei lehullanak és mikor onnan, hova csak keskeny nyilásból sejtelemkint lopódzott be hozzá a szabadság egy-egy fénysugara, hosszu keserüség és kényszerü türelem után teljes mértékben köszönt feléje a szabadság melegitő napja.

Üdv gróf Csáky Albin e nagy és igaz államférfiunak!

Magyarország zsidósága áldóan fogja nevét emlegetni azon nagy és halhatatlan férfiak között, kiknek igazságszeretete, fennköltt szelleme világitott előtte, midőn a setét előitélet utvesztőjéből a nemzetet kivezette. Néki adatott, hogy a magyar jogi lelkiismeret követelését, elnyomott felekezetünk évtizedes esdeklő szózatát megértse. Ő volt, aki ezer veszélyen keresztül a jog-

egyenlőség megtépdesett zászlaját az ellenséges haboktól verdesett szikla ormán kitűzte. Legyen az ő dicsősége, hogy e lobogót a teljesitett hazafiui kötelesség nemes érzetével *diadalmasan* lengethesse!...

Midőn 1888. évi augusztus havában e helyről (1888. VIII 489. l.) gróf *Csáky* Albinnak cultusminiszterré történt kinevezésével foglalkoztunk, kiemeltük, hogy a korona oly férfiut hivott meg e nagyfontosságu állásra, *kitől a magyar kultura és vallásfelekezeteknek a modern állam széljaival összeférő jogos aspirácziói nagyot várhatnak.* Az ő miniszterségé — mondánk — azt jelenti, hogy a kormányzat egy fontos ágára czéltudatos, elfogulatlan, nagy műveltségü és igazságszerető férfiú jutott a ki nem merész experimentumokkal, hanem *becsületes tettekkel* fog előállani. Majd igy folytattuk: »Mi zsidók azért is örülhetünk az uj miniszternek, mert *a jogérzet egész egyéniségének legjellemzőbb tulajdonsága.* Megmutatta kritikus körülmények között, hogy *a meggyőződés bátorságával is bír*, hogy felekezeti vagy osztályérdekektől távol áll, ha azok a jogegyenlőség eszméjével ütköznek össze. Mikor az arisztokraczia és kath. klérus egetföldet megmozgatott, hogy a keresztények és zsidók között kötendő házasságra vonatkozó törvényjavaslatot megbuktassa, a vagyonilag s társadalmilag független katholikus gróf *Csáky* Albin lándzsát tört a javaslat mellett, bizonyságot szolgáltatván már akkor államférfiui bölcsességéről és tisztult szabadelvüségéről mely az igazi arisztokraczia legragyogóbb diszét képezi azon türelmességről, mely a magyar fajt mindaddig jellemezte, mig egyenes és becsületes gondolkozása importált téveszmék által inficziálva nem lett. *És mert az uj miniszter jogérzete oly erős, a zsidó felekezet, mely a jogos igények alapján áll, reménynyel tekinthet a jövő elé, annál is inkább, mert tudja, hogy reményei mások érdekeinek sérelme nélkül teljesülhetnek, sőt hogy teljesülésök által egyuttal a jogállam égető követelményei is kielégitést nyernek.*«

Mióta ezt irtam öt esztendő folyt le. De aki annak történetét ismeri, be fogja látni, hogy a mai nagy miniszter *Csáky* ugyanazonos azzal a gróf *Csáky*-val, kit voltaképen államférfiui pályájának kezdetén e helyen, mint a tények mutatják, híven jellemeztünk. Nagy küzdelmekkel telt idő ez, melynek terhe főleg gróf *Csáky* Albinra nehezedett. E nagy idő alatt nem sérültek meg e férfiuba helyezett reményeink és most, hogy teljesültek, az ő nagyságét ugyanazon világitásban látjuk, mint akkor. Azon okadatolás minden szavából, melyek az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot kisérik, hosszu harczban érett tapasztalatok bölcsessége és a résztvevő szív melegsége árad felénk. Halhatatlan *Eötvös* József lánglelkének kisugárzása ez.

Szóljunk-e a törvényjavaslatról, vagy megokolásáról? Alig szükséges. Ez az okmány a legszebb és legtartalmasabb történeti bizonyitvány a nemzet szine előtt arról, hogy azon évtizedes panaszok, melyek körünkből szüntelenül felhangzottak, igazak, kérelmeink és reményeink jogosultak voltak.

Felvonul egy pillanatra előttünk vallásfelekezetünk története azon időtől kezdve, melytől fogva őseink ez országba bevándoroltak. Látjuk e történet során lassan végbemenő beolvadásunkat e nemzetbe, mely ha néha-néha kegyetlenül, sokáig pedig mostoha-gyermekként bánt is velünk, nem szünt meg soha szeretetünk és imádásunk tárgya lenni, hisz fejlettebb nagy államokban elszórt hitsorsosainkhoz viszonyitva helyzetünk türhető volt. Évszázadokon át hűségpróbákat kiállott hő szeretetünk és ragaszkodásunk e röghöz, sok szívet nyert meg számunkra a magyar nép rétegeiben. E nép sorsával összeforrott a mienk is, és a szabadság malasztjaiból, mely reája hullott, nekünk is jutott egy-egy szemernyi. Hogy aztán eljöttek a nagy szellemek: *Deák*, *Eötvös* s a többi, kik hazánk átalakulásáért s a nép szabadságáért küzdöttek, minket is a nemzet tagjaiul vettek fel. Most pedig, mint czéljához közeledő tikkadt vándorra az utolsó előtti állomás mécsese, ugy világit biztatón felénk a javaslat, mely ha törvénnyé leszen, nemcsak hitfelekezetünk boldogitására, hanem a társadalmi egyenlőség megvalósulására is vezet.

Nincs e javaslat megokolásában egyetlen egy pont, melyet mi e helyen, mások más helyen, évek hosszu során át el ne mondtak volna és mégis jól esik, ha e megokolás tartalmába elmélyedhetünk. Különös elégtétel az egész hazai zsidóságnak, midőn gróf *Csáky* Albin miniszter felekezetünk helyzetét illetőleg nyiltan kimondja az ország, a törvényhozó testület előtt, hogy valóban ideje, hogy ez az anomália megszüntessék, vagy hogy »huszonöt éve annak, hogy az izraelitáknak a polgári és politikai jogok tekintetében a keresztényekkel egyenjogusíttattak s ez idő

óta a közélet minden vonalán közreműködve, nem egy bizonyitékát szolgáltatták annak, hogy erős nemzeti érzéstől áthatva, részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépitésében. Nagy ideje, hogy az ország ezen hétszázezret meghaladó polgárainak vallása is a törvény sánczai közé befogadtassék.« A magyar kormány mondja ezt és ismervén a kormány ő felségéhez intézett előterjesztéseinek formáját, mondhatjuk: a király adja erre a pecsétjét.

Azonban felekezetünk közjogi állásának emelésén kivül különösen nagyhorderejü fontossággal bir e törvényjavaslat, pártviszályainkat tekintve is, mivel ezzel a két felekezetről szóló orthodox mese örökre el van temetve. Gróf *Csáky* Albin már hivatalba lépte után rövid idővel erősen végigvert e nagy valótlanságon; immár ha e javaslat keresztülmegy, törvény is fogja igazolni azt, ami évszázadokon át bizonyitásra nem szorult, hogy Magyarországon egy egységes izraelita vallás van, ha csak a hamis tan hirdetői gyakorlatáról alkotandó törvény oltalma alá nem viszik az ő saját hitfelekezetöket. Nagy érdekkel bir a javaslat indokolásában (l. Kutfők) az a rész, mely a szervezet kérdését érinti. Ez igazolja, amit annyiszor állitottunk, hogy az adminisztráczióra vonatkozó szabályokban, de nem a vallás egysége tekintetében, vannak különbségek. Az autonómiának octroyálását a kormány mellőzendőnek tartja, épugy a különböző szervezetek beczikkelyezését is. Mert még a szervezetekben lévő különbségeket sem akarja mintegy a törvény által szentesiteni és megörökösiteni. Érdekes egyébiránt, hogy az *indokolás a létező szervezetek között csak a congressusi alapot nevezi meg nevén, mig az orthodox szerv. szabályzat a különböző alapokon nyugvó szervezeti szabályzatok status quo stb. között láthatlan módon párolog el* aminek a lefokozáson kivül nyilván az a czélja is lehet, hogy az orthodoxok e szervezeti különbségekbe bele ne csimpaszkodhassanak, lévén ugyanis mindenki előtt tudva, hogy — status quo felekezet nincsen. Még érdekesebb azonban ennél, hogy egyuttal kimondja a miniszter, hogy *az izr. vallásnak az államhoz való viszonyára vonatkozó szabályozást későbbi törvényes intézkedések számára tartotta fenn.*

A törvényjavaslat tartalmát jó eleve méltattuk már. A szükséges pótlásra nézve még márcziusi szá-

munkban ki van fejtve, hogy arra az esetre, ha a törvényjavaslat az 1868. LIII. t.-czikknek az áttérésre vonatkozó szakaszait terjesztené ki csupán vallásunkra, akkor részünkről még legalább ugyanazon törvény 23. §-ával (egyh. és isk. segély) tartanók kiegészitőnek. — Ugyanott appellálva van a felekezetünkhöz tartozó orsz. képviselőkre, kik a javaslat fogyatékán majd segitenek. (V. ö. idevonatkozólag Egyenlőség 1893. április 28. sz. és a receptió bizottságnak 1893. május 3-diki határozatát). A képviselő urak bizonyára megteszik a magukét. Velök lesz minden liberalis férfiu, velök az igazság Istene.

Üdv a szabadelvü kormány és Magyarország törvényhozásának!

M. F.

MAGYAR ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG.

Nem tartjuk szükségesnek, hogy ezen alakulóban lévő társaság régebb történetét taglaljuk. Legalább e czikk keretében nem. A ki kiváncsi rá, az megtalálja az elhintett magvakat és a csirák javarészét bold. *Löw* Lipót Ben Chananja-jában és az évtizedekkel ezelőtt fennállott felekezeti lapok hasábjain. De mint az alábbiakból kitetszik, az igenis kivánatossá, mondhatnánk szükségessé vált, hogy e társulat alakulásának történetét, amennyiben az a jelen folyóirattal közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban áll, egész röviden megérintsük.

Más alkalommal is hangsulyoztuk, hogy nem árt, ha az egyes kérdések különböző phasisait emlékezetünkben feleleventjük, mert a folyton váltakozó események egyes dolgokat egészen elhantolnak, ugy hogy a fejlődés réndjét csak azok látják és ismerik, akik hivatásuknál vagy különös ügyszeretetüknél fogva egyes ügyekkel állandóan és behatóan foglalkoznak. A jelen esetben is könnyen megeshetik, hogy egyesekben téves képzetek keletkeznek, azért tehát ugy mint eddigi fennállásunk ideje alatt mindig azon törekedtünk, hogy az egyes események hamisítatlanul örökittesenek meg felekezeti életünk egykori történetirója számára, ugy azon idő alatt is, mig felekezeti életünket e helyről szolgálni fogjuk, azon leszünk, hogy függetlenül minden befolyás-

tól, a kényelmi szempontok nyilvánvaló hátrányai mellett is, a tényeket igazságosan világitsuk meg.

E folyóirat I. évfolyamában nem kisebb ember, mint dr. *Goldziher* Ignácz ur emelte fel először a zsidó irodalmi vállalat érdekében szavát. A bibliai tudomány és modern vallásos életről szóló essay-jének végén mélyreható szavakban kel ki az ellen, hogy a műveltség jó magas fokán álló férfiak és nők, kik betéve tudják a trójai kérdés és görögországi ásatások mai állását, a kik a világirodalom napi kérdéseivel mohón táplálják lelköket, a bibliai irodalom és vallástörténetről mitsem tudnak. Az okát a bajnak abban találja, hogy nincsenek népszerü művek, melyekből a zsidó közönség meríthetne és hogy a szakszerű tudósok nem gondoskodnak arról, hogy a tudománynak e téren való eredményeit a művelt közönségre nézve érthető módon terjesszék. Már a következő számban (1884. IV. füzet) egy külön czikkben szállott sikra a népszerü irodalmi vállalat érdekében. Hogy a vallásos élet felekezetünkben minél magasabb és műveltebb szinre emelkedjék — ugy mond — nincs rá jobb eszköz, mintha a felekezet vallásos történetének s tudományának ismeretét a művelt közönség körében terjesztjük. Dr. *Goldziher* egyebek között oda nyilatkozott, hogy addig, mig megfelelő hazai termelésre s ennek folytonosságára nem számithatunk, át kell ültetni a világirodalom zsidó theológiai klasszikusait a mi nyelvünkre. A vállalat programmjának kifejtése után Goldziher azon véleményét nyilvánitotta, hogy legczélszerübbnek tartaná, ha az a M.-Zs. Sz. szerkesztőségével szerves összefüggésben maradna és e folyóirattal párhuzamosan indulna. A Szemle akkori szerkesztősége örömmel tette magáévá a tervet s e folyóiratot ez ügy organumává, melyre nézve abban a véleményben volt, hogy az úgy felekezeti s vallásos, mint nemzeti és kulturális tekintetben fő-fő fontosságu. Felhivta ennélfogva az olvasókat, hogy ez ügyet melynek előmozditása által a nemzeti irodalomnak is szolgálatot teszünk, pártolják.

A következő számban (1884. V. füz.) főt. dr. *Kohn* Sámuel rabbi ur szólott a tárgyhoz; dr. *Goldziher* inditványát életrevaló szerencsés eszmének mondotta, »az általa javaslatba hozott népszerü irodalmi vállalat nem

csak hasznos volna, hanem valóságos szükségnek felelne meg.« Mert — ugy mond — ez irányban sokat mulasztottunk, amit utóvégre helyreütnünk kell. Sajnáljuk, hogy e szakszerü fejtegetéseket térszüke miatt nem nyomathatjuk le ujra. Ajánljuk azokat az érdeklődők szives figyelmébe. A tervezett vállalat dr. *Kohn* szerint üdvösen hatna felekezetünk vallásos és szellemi életére, szolgálatot tenne hazai irodalmunknak de előnyére válnék a magyar zsidóság társadalmi állásának is; mert merem hinni: minél jobban ismernek, annál inkább megbecsülnek bennünket.« A praktikus kivitel tekintetében, dr. *Kohn* ur azt irta, hogy a jelentkező tagok évi járuléka a lehető legcsekélyebb legyen, két-három forint s e csekély összegért minőségre nézve lehetőleg jól, mennyiségre nézve lehetőleg sokat nyujtsunk. Ám a tagsági csekély dijakon kivül külön évi segélyezést illetve alapot kell szerezni: egy *magyar zsidó irodalmi pénzalapot*, hogy aztán az összes szentirás héber szövegének műforditása is eszközölhető legyen.

A M. Zs. Szemle akkori szerkesztősége 1884. évi juniusi füzete az ez ügyben hozzá érkezett nyilatkozatokból közöl töredékeket, köztük első helyen főt. dr. *Löw* Immanuel szegedi rabbiét. A rabbi ur egyetért Goldziherrel abban, hogy »a vállalatot csak mint a Szemle testvérét tartja létrehozhatónak; hisz irányban és czélban oly teljesen egy e két vállalat, hogy már a bátor kezdeményezésért is a Szemlét illeti meg a vezérlet« stb. Munkaerőben — igy ir — nem lesz hiány, hisz a Szemle köré máris szépen sorakoznak minden felől az erők és a hazai zsidó tudósok vannak számra és tudományra elegen, hogy a vállalat szellemi része felől meg lehetünk nyugodva. Jegyezzük meg, hogy ezt a szegedi rabbi ur már kilencz esztendővel ezelőtt irhatta. Azután a Szemle szerkesztőségének eddig is bebizonyitott tapintata iránti bizodalmát nyilvánitva, megnyugtatva tekint a siker elé és igy fejezi be sorait: Milyen szép lesz, ha a vállalat évi jutaléka közt évenkint szerepel majd a szentirás egy része. Igy majd lassan lassan levesszük a magyar zsidóságról azt a szégyent, hogy nincs magyar bibliája.

Dr. Löw levéltöredékét követi még kettő. Az egyik Budapestről rz., aki a Goldziher által is megemlitett Institut zur Förderung der israelitischen Literatur 1857-iki névjegyzékéből kimutatja, hogy annak az irodalmi vállalatnak akkoriban — most 36 éve — Pestről 66, Temesvárról 50 stb. pártolója volt. Nem fél attól, hogy a közönség részvétlensége miatt dugába dőlne ily mind hitfelekezeti, mind hazafias szempontból egyaránt áldásos gondolat.

Ezt követi M.-Vásárhelyről —g.-nek nyilatkozata, aki, egyebek között azt hiszi, »hogy a régi zsidó egyik fényes tulajdona vallása irodalmának pártolása, az uj nemzedék pedig a vállalatnak legalább nemzeti fontosságát tudja megbecsülni.«

A Szemle 1884. évi VII. füzetében, az akkori szerkesztők dr. *Bacher* Vilmos és dr. *Bánóczi* József vették át a szót. Előrebocsátják, hogy a Goldziher-féle javaslat nyomában kelt czikkek és levelek nagyobb részét térszűke miatt nem közlik. Constatálják a tettre kész érdeklődést. Aztán egyebek között azt irják az irodalmi vállalatról: Tartozunk vele nemzeti literaturánknak, mely az irodalom ez ágának megalapítását első sorban tőlünk várja; és tartozunk vele önmagunknak, hogy az ország többi felekezetének mintájára mi is erősítsük felekezeti érzésünket, mely veszendőben és vallásos tudásunkat, mely hanyatlóban van. Ha tehát valaha volt ügy, mely egyúttal zsidó és magyar nemzeti és felekezeti, bizonyára a népszerű irodalmi vállalat az. Azután a legközelebbi időre biztos hírt helyeznek az olvasóknak kilátásba. De minek is folytassuk? Hiszen ismeretes, hogy e vállalat első kiadványaként dr. *Kecskeméti* Lipóttól egy kötet költemény is jelent meg. Az is ismeretes, hogy a biblia fordításra egy csomó anyag már e folyóirat szerkesztőségéhez be is érkezett és hogy aztán részben személyes okoknál fogva úgy ez az, ügy valamint az egyetemi ifjuság köréből kiindult közművelődési egyesület eszméje egyszerre csak letünt a napirendről.

Szerény véleményem szerint a baj fő oka az volt, hogy a magyar zsidó irodalom iránt akkor ébredt nagyfokú érdeklődés nem lett egy szervezett egyesületben összpontositva. Épen azért négy-öt évvel ezelőtt dr. *Bánóczi* József tisztelt barátommal e

nézetemet közöltem és többszörös conferentiáinknak azon alapszabálytervezet volt az első eredménye, melyet néhány szónyi és a lényegre nem tartozó változtatással folyóiratunk mult számában közzétettünk. A tervezet készítésének a felekezet vezérférfiainak érdeklődése adta meg a lökést, de a zsidó irodalmi társaságból ismét nem lett semmi, mert azon férfiak, kik a siker reménye mellett az ügy élére kiszemelendők voltak, a nekik szánt tiszteket elvállalni hajlandók nem voltak. Két évvel ezelőtt (l. M. Zs. Sz. 1891. V. 357. lap) a következőket irtam e dologban:

»A Löw Lipót által életbehivott, de nemsokára megszünt tudományos talmudi-egylet is néhány évvel ezelőtt egy magyar zsidó irodalmi-társaság alakjában majdnem feltámadt. E levelek közlője, egy szerény tervének figyelembevételével, a minden jóért lelkesedő *Bánóczi* József vette az ügyet a kezébe. Már az alapszabály-tervezet is elkészült, mely a társulat feladatai között a bibliafordítást első helyre tette, de a dolog pártolás hiányában dugába dőlt. Ugy vagyunk ezekkel az eszmékkel, mint a hazajáró lelkekkel. Higyjük, hiszen e hit buzdit bennünket, hogy egyszer majd köztünk maradnak és uj tartós életre ébresztik felekezetünket.«

Az ügyet nem hagytuk pihenni. Amikor csak szerit tehettük, propagandát csináltunk a magyar zsidó irodalmi társaságnak. De most már óvatosan bántunk a dologgal, nehogy ujabb kudarcz legyen belőle. A talajt folyton előkészitgettük és olyan férfiakat igyekeztünk közvetve és közvetlenül az eszmének megnyerni, kiknek neve önmagában véve biztosítékul szolgál arra nézve, hogy a társaság ügye nemcsak megmozdul, de előre is halad. Azért midőn *1891. májusi számunkban* a község kerületi elnökök újjáalakulása alkalmából felekezeti autonomiánk új korszakával foglalkoztam, ide vonatkozólag a következőket irtam:

»Szem előtt tartva ez utóbbi jelenséget, elérkezettnek látszik immár az idő arra nézve is, hogy tudományunk ápolása érdekében zsidó irodalmi társaság létesüljön, mely a magyar biblia-forditás iránti törekvéseket felkarolva, a zsidó történetet, a zsidó irodalmi termékeket elvezesse a felekezet összes rétegeibe, hogy terjedjen a hit és tudás, hogy feltámadjon a szeretet a zsidóság szellemi kincsei iránt is. Sajnálatos körülmény például, hogy egy oly munka, mint dr. *Kohn* Sámuelnek a magyar zsidók történetéről irt műve, csak a kiválóbbak házában található, holott a felekezetnek kötelessége lenne ily munkát népszerű kiadás által minél szélesebben terjeszteni. Ezzel egyetemben a felekezeti sajtó elszo-

moritó helyzetére is ügyet kellene vetni. A létező erőket a független gondolkozás, a szabad vélemény szolgálatába kellene egybegyüjteni, hogy a kicsinyes személyes hiuság kielégítése és muló becsü diesőség-szelvények iránti hajhászat felett az önzetlen törekvések emelkedjenek. A felekezetet érdeklő kérdések ne bizassanak a dilletantizmus téves hitet és nézetet hintő képviselőire, beteges ambicziók önkényére. Gondoskodni kell oly felekezeti sajtóról, mely a felekezetet a jövő széljaira tudatosan előkésziteni és hangolni képes. Az irók szakértelme, valamint egyének súlya által. Nehogy annyi parlagon heverő képesség elsenyvedjen és nehogy az e téren folyton növekvő érdeklődés a napról-napra váltakozó felfogások zavarosában alámerüljön.

Midőn a zsidó irodalmi társaság alakitását illetve felkarolását a község kerületi elnökök hatáskörébe tartozónak tüntettem fel, nem pusztán a czél előmozditása lebegett szemem előtt, hanem első sorban az, hogy a protestansok hason vállalatát szintén nem tisztán a papok és írók, hanem tulnyomóan azon világi elemek hivták életbe, a melyek az egyházi szervezetben helyet foglalnak. Ha nem tévedek, a protestáns irodalmi társaság élén báró *Vay* Miklós, a főrendiház elnöke, áll, ami elég czáfolat azon téves nézettel szemben, mintha hason társaság megalakitása és intézése kizárólag az irókra tartozik. A magyar tudományos akadémia multjából is elég bizonyitékot lehetne az emlitett nézet ellen felhozni.

Mult évi deczemberi számunkban néh. *Wahrmann* Mór nekrologjában elmondottuk felőle, hogy »zsidó irodalmunknak ismerője, kedvelője az e téren megkisérlett hazai kezdeményezéseknek támogatója volt. Néhány évvel ezelőtt, — mondánk — midőn egy magyar zsidó irodalmi társaság létesitése érdekében jártak nála, az eszmének szerfelett örült, támogatását megigérte.« Azonban az initiált mozgalom élére nem állott.

A télen az eszmét megint megmozgattuk, mert az a reményünk, hogy a községkerületi elnökökből veszik kezökbe a Társaság eszméjét, a kerületi elnökök gyűlése elé gördült akadályok következtében gyengülni kezdett. Elhatározó lépesre szántuk magunkat. De megint türelemre intettünk. Tehát a további előmunkálatokhoz fogtunk. Ez évi februári számunkban ismét megérintettük e kérdést. De, mint utolsó számunkban örömmel jelenthettük, már a községkerületi elnökök első gyűlésén teljesült reményünk, amennyiben e nagytekintélyü férfiak

kijelentették, hogy erkölcsi kötelességüknek tekintik, hogy egy alakuló Magyar zsidó Irodalmi Társaság ugy szellemi, mint anyagi érdekeit köreikben hathatósan támogassák.

Ennyire már eljutottunk volna tehát! A kerületi elnökök határozata általános tetszéssel találkozott. Például az Egyenlőség czimű felekezeti heti lap, mely pedig a községkerületi elnökök gyülésével szemben nem kis neheztelést árult el f. é. április 14-ki vezérczikkében mellőzve a gyülés egyéb határozatának méltatását a Társaságra vonatkozó határozatra kivételt teszen és igy gyilatkozik: »Határozataik közül különösen ki akarjuk emelni a Magyar Zsidó irodalmi társulat alapitásának határozatát, mely ha valóban létesül és úgy működik mint tervezve van, áldássá válhatik a zsidó tudomány magyarositására az egész magyar zsidóságra nézve.« Tehát helyesli a határozat hozatalát, helyesli a programot a tudomány, a magyarság és zsidóság szempontjából és egy árva szóval sem panaszolja azt a mit most már más ügy nagy sérelmének tüntet fel.

Egy hét multán ugyanis, mely alatt azonban e dologban semmi uj nem történt, a mi a fent idézett t. lapnak okot adott volna arra, hogy egy csak alakulóban levő Társaság ellen, melyet egy héttel azelőtt ugyanazon tényállás mellett ő maga az egész magyar zsidóságra nézve oly fontosnak tartott, frontot csináljon, f. é. április hó 21-ki számában »Egy agyonütött mozgalom« czimű közleményében megcselekszi ezt.

Egészen felesleges, hogy a t. lap nézetében beállott meglepően gyors változás okai felől elmélkedjünk, hiszen a legtávolabbról sem áll szándékunkban, hogy ez ügyben is tápot adjunk annak az ok nélküli keserűségeknek, melyeket újabb idő óta összes ügyeink és törekvéseinkbe bevinni szoktak. De a be nem avatottak és az ügy történetének integritása érdekében el kell mondanunk azokat, amik az elől érintettektől egészen eltekintve minden kétségen felül igazolják, hogy az a harag mely az E—g f. é. április hó 21-ki számában megörökitve van minden alapot nélkülöz és nyilván arra való, vagy ha nem is, de azt eredményezheti, hogy a zsidóság körében a magyar zsidó irodalmi társulat alakulására nézve téves nézetek terjedjenek el.

Világosítsuk meg kissé a dolgot.

Az E—g f. é. január 27-én kelt számában Palágyi Lajos ur egy lelkes felhívást intézett a zsidó hitközségekhez, melyben hitközségi könyvtárak alapításáról van szó. Magától értetődik, hogy könyvtárak alapítása hasznára lehet a nemzeti irodalom, sőt speczialiter a magyar zsidó irodalomnak is. De az is önként értetődik, hogy míg egy *zsidó irodalmi társaság* feladatát legfőképen a zsidó vallástudományra a zsidó történet és költészetre vonatkozó művek *productiója* képezi, addig az említett felhívásban contemplált *könyvtár társaság*-nak a mint a jellemző czímből is kitetszik a magyar irodalmi művek — ezekből természetesen zsidó tárgyuak sem rekeszthetők ki — hogy ugy mondjuk *consumja* képezhette volha fő feladatát.

E felhívás után az indítványozó úr e könyvtár társaság érdekében mozgalmat indított meg, ugy hogy egy hétre rá az idézett lap f. é. február 3-dik számában »Hitközségi könyvtárak« czímű czikkben, annyiban, hogy negyven egynéhány író felkarolta az eszmét és hogy *Tencer* Pál közügyeink e lelkes bajnoka a mozgalom élére állott, némi sikerre is mutathatott. Az írók számos nyilatkozata között alig van kettő-három, kinek szavaiból azt lehetne következtetni, hogy a magyar zsidó irodalom vagy felekezeti érdek pártolása lebegne szemeik előtt. Ez könnyen érthető, hiszen az írók első sorban azért járultak az eszméhez, mert néhány száz zsidó hitközségi könyvtár könyveikre és így a magyar irodalomra nagy nyereség lenne. Minthogy a nyilatkozók között több keresztény vallásu és kikeresztelt zsidó van és egyetlen egy sincsen, aki a szorosan vett magyar zsidó irodalom körébe tartozó kérdésekkel szakszerűen foglalkoznék és alig kettő három, aki ezen kérdések iránt csak érdeklődést is mutatott, senkinek sem jutott eszébe, hogy itt egyébről van szó mint könyvek eladásáról, forgalomba hozataláról, miből természetesen a nemzeti kulturának is meg van a maga előnye, esetleg a magyar zsidó irodalomnak is: ha műveket produkál.

F. é. februári számunkban már vonatkozással e könyvtárok alakítására szervezkedő társulatra a következőket irtuk:

Ugyanily hidegek voltak eddig a *zsidó irodalmi társaság* ügyével szemben is, holott kétségtelen, hogy az nemcsak tudományunk és irodalmunk fellendülésére, a felekezetünkben rejlő gyakran külföldre utalt fényes tehetségek érvényesülésre hatna áldásosan, de e mellett méltó módon illeszkednék bele azon általános és nemzeti culturtörekvésekbe is, melyeket felekezetünkön kívül szellemi és anyagi tekintetben lelkesen támogatunk és mindjobban támogatni kötelességünk is. De minden felekezetnek, mint ilyennek első sorban önön czéljait kell szolgálnia és az e téren rendelkezésre álló erőit saját különleges érdekeire felhasználni. Leginkább áll pedig ez rólunk, mikor testületeink, közegeink nélkülözik a társadalomban az őket megillető tekintélyt és nélkülözik az államban azon törvényes biztosítékokat, melynek ellenértékét e nemzet él összes aspirátióiba való beolvadásunk tényéves rég megadtuk.

És midőn — gondolom — f. é. február hó 12-én ez ügyben az első értekezlet megtartatott és a megjelentek tulnyomó többsége a könyvtárak létesítésének eszméjét karolta fel, e sorok irója volt az, aki e helyett az imént megjelölt értelemben határozottan egy magyar zsidó irodalmi társaság alakítása mellett szólalt fel. Visszhangra azonban alig talált még pedig egyszerüen az oknál fogva, mert a nagy többség egyebet akart mint a mit ő ajánlott és mivel a résztvevők közzül többen egyenesen perhorrescalták azt, hogy ebből a mozgalomból felekezeti — bár szintén nemzeti szellemü alkotás kerüljön ki. Az értekezlet tehát határozottan a könyvtárak mellett maradt, s mivel az ügy teljesen előkészületlenül lett az értekezlet elé terjesztve, e czélból a különböző véleményeket képviselőkből összealkotott bizottság küldetett ki, mely pár napra reá tartotta ülését. A megjelenésben akadályozva lévén, február 14-én levelet intéztem *Tenser* Pál urhoz, mint a bizottság elnökéhez, melyben többek között a következőket irtam:

»Bátor vagyok ismét és ez uton is egy *magyar zsidó irodalmi társaság* létesítése iránt e hó 12-én tett szerény inditványomat nagybecsü figyelmébe ajánlani. E társulat keretében teljes mértékben meg lehetne valósítani a szemmel tartott czél legfontosabb részeit, anélkül, hogy a felekezeti testületeket úgy szólván a magyar irodalmi termékek fogyasztási közegeivé kellene tenni, anélkül, hogy felekezeti ügygyé

kellene tenni, egy amint látszik túlnyomóan anyagi érdekek elősegitését czélzó bár más viszonylatban teljesen jogosult törekvést.

Egy ilyen társulatba be lehetne vonni a zsidóság jobb részét, a hitközségeket és egyleteket mert ennek létesítése egy mindenki által könnyen érthető könnyebben is kielégithető nagy szükségletet pótol. A protestansoknak, a katholikusoknak sőt a maroknyi unitáriusoknak is vannak ilyen szellemi központjai. Ennek életre segitése, valóban méltó módon illeszkednék az általános nemzeti cultur törekvésekbe ép úgy mint azon nagyszabású tevékenység körébe, melyet ön igen tisztelt Tencer ur a multban úgy mint a jelenben felekezetünk igaz érdekeért kifejt. Nagyon kérem, hogy a most fellobbant érdeklődést a csekélységem által érintett irányba terelni kegyeskedjék.«

E lépésnek sem volt sikere. A tárgyalások tovább folytak, melyeknek során kijelentettem, hogy a könyvtár-társaságot támogatni kötelességemnek tartom. mert a magyar irodalomnak akar szolgálni, de azért a zsidó irodalmi társaság meg fog alakulni. Kölcsönösen támogathatják egymást. Ez ellen senkinek kifogása nem volt. A tanácskozások a könyvtárak érdekében megeredtek, sőt az alapszabálytervezet is elkészült, melyből annak igazolására, hogy a kezdeményezők miként tervelték a társulatot közöljük a következőket:

I. A társulat czélja.

1. §.

Magyarhoni zsidó hitközségekben magyar könyvtárak létesitésének előmozditása.

2. §.

Ilyen már fennálló könyvtárak anyagi támogatása.

3. §.

A társulat anyagi eszközeihez mérten esetleg magyar irodalmi művek kiadása.

4. §.

Általában a magyar irodalom terjesztése a magyar zsidóság körében.

5. §.

A társulat pecsétje: »Magyar Könyvtár-társulat« feliratot visel.

Szó sem volt tehát a zsidó irodalomról, sőt művek kiadásáról is csak *esetleg*. Az alapszabályuk tárgyalása közben végre utolsó helyen a zsidó irodalom pártolásának is helyet szorítottak. Ezért-e vagy más okokból, de tény, hogy ettől fogva az érdeklődés teljesen csökkent, ugy hogy az ezutáni értekezleteken az

actióra kiküldött bizottság tagjai közül is csak néhányan jelentek meg. A lelkesedések lelohadtak és az egész úgy tengett, lengett, de előre nem indult.

F. évi április hó 10 én az actióra kiküldött bizottság néhány tagjai 7—8 ismét összegyült. A hangulat nyomott volt és a tárgyalás arról folyt, hogy tekintve a gyenge érdeklődést belemenjen-e a bizottság az actióba vagy sem. A nézetek elágaztak. Elnök felszólitott, hogy nyilatkozzam én is. Mivel már ekkor tudomással birtam arról, hogy a kerületi elnökük néhány órával azelőtt azt határozták, hogy egy alakítandó magyar zsidó irodalmi társaságot támogatni fognak, közöltem ezt a jelenvoltakkal, emlékezetökbe idézvén egyuttal azok egy részét is, melyek e Társaság alakítása ügyében történtek. A ker. elnökök gyülésének határozata nehezteléssel találkozott és immár ennek hatása alatt az actió tovább folytatása lett elhatározva és a felhivás megszerkesztésére egy albizottság kiküldve. És ez helyes volt, mert ebből talán a zsidó irodalomnak már tett concessiót tekintve talán kinőtt volna az, mit eredetileg akartunk. Két nap mulva mint az albizottság tagja a kitűzött helyen és időben e végből megjelenvén, egyedül *Tencer* Pál elnököt találtam meg, a ki megmutatta nekem az inditványozó és egyuttal a bizottság szorgalmasan működött jegyzőjének ez utóbbi tisztéről való lemondását tartalmazó levelét, melyből azt következtettem, hogy im már a bizottság működését megszüntette. Néhány nap mulva azonban ismét meghivót vettem folyó április 20-ára.

A terézvárosi casinó irodájában történt a gyülekezés. Nagy nehezen h e t e n - n y o l c z a n összesereglettünk. A vendéglátó elnök szivességéből körülbelől ugyanannyi seres pohár és sós kifli meg a láthatatlanúl ott lebegett orsz. iroda várták szörnyűséges elnyeletésüket. Szinte kedvem lenne, kissé vigan leirni e nagy jelentőségű »gyülés« lefolyását mely mint minden oldalról »üdvözlő« is kitüntette magát. A kedves dalnokot a mint elhaló hangon rá kezdé: Lágyan kél az esti szél . . . hogy aztán crescendo folytassa: ne szülj rabbit, akarom mondani rabot te . . . Most egy másik bárd pengeté lantját, majdhogy ott nem hagyta csontját. »De vakmerőn s hivatlanul elő áll harmadik. Kobzán a dal magára vall és ez ige hallatik: Elhullt csatában a derék no halld meg iroda, neved ki dicscsel ejtené, nem él oly jehuda . . . Receptio emléke sir e lanton még no halld iroda.

átok fejedre minden dal melyet zeng bárdduda.« Ez utóbbi rémes szóra, mint kifli a sóra felkaptam a lóra, mert hét volt az óra. Szinházba mentem. Körülettem ég *földszint* az ég. »Harsogjon harsona fülembe zugja átkait a kiflis lakoma« . . . .

De urak mire való ez a soványság, hisz tul zenén, tul sip dobon riadó kürtön át — Csáky terjeszti be javaslatát.

Aki e *gyülés* leirásával nincs megelégedve, az olvassa el az Egyenlőség f. é. április 21-iki számában az »Egy agyonütött mozgalom« czimü czikkelyt. melyben szintén ugy van leirva a gyülés a hogy — nem történt.

Utóbbi tudósításra nézve sok komoly megjegyezni valónk is volna, de csak azon észrevételre szorítkozunk, hogy mi abban, ha folyóiratunk az országos iroda közlönye lenne, csak a legnagyobb tiszteletet látnánk ugyan, de sajnálatunkra ez nincs igy és abban az alantas vonatkozásban, melyet az E—g olvasóinak suggerál, hogy e sorok irója oly gyűlésen, hol az irodát támadják, részt nem vehetne, oly insinuatiot képez, melyet csak azért nem illetünk erősebb szavakkal, mert az, hogy folyóiratunknak és nekünk egyénileg függetlenség dolgában e t. laptól leczkét elfogadnunk nem kell, külön kijelentésre nem szorul. A kérdéses *gyülésről* azon nyilatkozattal távoztam, hogy oly értekezleten, hol távollévőket, még pedig olyanokat, kik iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetem, *sértésekkel* illetnek, részt nem vehetek.

Olvasóink elnézését kérjük, hogy ez apróságokkal kell előhozakodnunk, de ezt rendszerint csak akkor tesszük, ha az már elkerülhetlennek látszik. Konstatáljuk ezekből pedig a következőket:

A kerületi elnökök gyülése azt határozta, hogy alakuló magyar-zsidó irodalmi társaságot, melynek főczélja a bibliának az eredetiből magyarra való forditása, eszközölni, önálló becsü eredeti és fordított müveket kiadni, erkölcsi és vallásos irányú közhasznú hazafias olvasmányokat terjeszteni és nyilvános felolvasásokat rendezni, minden tekintetben pártolni fogja. Hát ez is baj? Hiszen mint felekezeti organumnak, ehhez joga volt, sőt magasabb szempontból tekintve, ezzel erkölcsi kötelességet is teljesitett. E határozattal, mely egy felekezeti jellegü vállalatra vonatkozik, a könyvtárak létesitésére alakuló társaság érdekeit annál kevésbé sérthette, mert mindaddig, míg a gazdag és minden város és községben aránytalanul nagyobb keresztény egyházközségek külön könyvtárakat nem alakitanak és akkor, midőn a zsidó vallásúak a magyar irodalmi termékek vásárlásaiban mint egyének oly kedvező arányban képviselvék, azt a kötelességet, hogy a szegény izr. hitközségek itt kezdeményezőleg lépjenek fel és hogy e kezdeményezés felekezeti ügynek vétessék, a magyar *zsidó irodalom* tengődésével szemben hitfelekezeti közegeink el sem ismerhetnék. Aztán ami a könyvtár-társulat utólag és nagy vajudások között született utolsó rendü czélját illeti, azt egy irodalmi társaságban méltán inkább vélheti biztosithatónak.

A zsidó irodalmi társaság nem új eszme és a két hónapos könyvtár-társaság dolgával összeköttetésbe nem hozható, mert míg amannak elsőrendü czélját a zsidó irodalom előmozdítása fogja képezni, addig emennek főleg könyvtárak létesitése képezné a feladatát. A zsidó irodalom a nemzeti kulturának uj elemét alkotná, de a mellett a vallásos érzésnek új erősségévé lenne és ehhez a hitközségeknek igenis van köze, míg az irodalom egyéb részeihez *vallásközségnek mint ilyennek* köze csak akkor van, részbeli kötelessége csak akkor éled fel, ha a létének alapját képező hitbeli érdekek kielégitéséről már kellőkép gondoskodott.

A könyvtár-társulat nem adhatott lökést a magyar-zsidó irodalmi társaság ügyének, mert hozzávaló ereje sem volt. Halva született eszme az, hogy szegény hitközségeinkben, melyek intézményeik fentartására és fejlesztésére is alig képesek, könyvtárakat alakítsanak. E társulat eszméje, melyet többen félreértések kikerülése végett pártoltak, tudtunkkal tán két-három személyt kivéve, olyanokban, kik a felekezeti ügyek és specifikus zsidó irodalom terén számot tesznek, visszhangra egyáltalán nem talált. Maga a mozgalom teljesen elhalóban volt és ha be van ismerve, hogy a gúny tárgyává tett, máskülönben számba sem vett felekezeti organum az a puszta kijelentése, hogy egy alakuló irodalmi társaságot pártolni fogja, a könyvtár-társulat mozgalmát *agyonütötte*, akkor ennek a mozgalom erejének mértékét is birjuk.

A mozgalom kezdeményezője kijelentette, hogy egy tisztán zsidó irodalommal foglalkozó társulatnak nálunk talaja nincsen, de még irói sem lesznek. Azt hiszszük, hogy ha az unitáriusok ilyen vállalatainak — és köztünk könyvtárak alakításának — van talaja, akkor 700,000 zsidó nem fog hátramaradni, ha az ő vallása irodalmának nemzeti nyelven való ápolásáról lesz szó. És nem

fog hátramaradni akkor, midőn eddigi szégyenletes helyzetéből a többi felekezetek sorába emelik, melyek szellemi erősödésöket éppen az ilyen vállalatoknak köszönhetik. Ami pedig az irókat illeti, e tekintetben fent idéztem *Löw* Immanuel évekkel ezelőtt tett nyilatkozatait. Kicsinyelhetik ugyan a hirlapiró urak a mi íróinkat, de ha csak azokat veszik tekintetbe, kiket, mint a Társulat iránt régebben érdeklődést tanusítottakat, e czikkben felemlítettünk, *Goldzihert*, *Kohnt*, *Löwöt*, *Bánóczit*, *Bachert*, akkor be kell látniok, hogy tévednek. Pedig ezeken kivül még nagy és fényes névsort lehetne rendelkezésökre bocsátani e folyóirat munkatársai közül és azokon kivül is; úgy, hogy ha jól körültekintünk és nemcsak a hirlapirás terén müködőket tartjuk szem előtt, be kell látnunk, hogy a mérleg itt is a mi javunkra szolgál, a nélkül, hogy azért kicsinyelni akarnánk azoknak érdemeit, kik a magyar nemzeti kultura terén a zsidó névnek egyébként becsületet szereznek, kik azonban haragot félretéve, kénytelenek lesznek belátni, hogy egy oly első rendű felekezeti ügy minő a zsidó irodalomban, mégis csak inkább támaszkodhatik szellemi tekintetben a zsidó tudósok, mint keresztény támogatására, anyagi tekintetben pedig a felekezetek, bár jó ghetto szokás szerint kicsinyelt organumaira.

E sorok iróját úgy tüntette fel az említett tudósítás, mintha az orsz. iroda szolgálatában állana. Pedig amennyiben ez anyagi érdekkel hozatik kapcsolatba, *soha sem volt igaz*, és most sem az. Másfelől meg az országos irodára haragszanak, mert úgy vélik, hogy agyonütötte volna a könyvtár-mozgalmat és csak ezért pártolná az irodalmi társaságot. Nem szólva arról, hogy az előbbiből agyonütni való nem is volt, az utóbbi társaság alakulásának története pedig ennek ellentmond, kérdjük, hogy ha az iroda tényleg ezt czélozta, akkor e czikk irója, ha az iroda embere, miért ajánlotta volna az uraknak az első percztől fogva nyiltan és minden fentartás nélkül, hogy zsidó irodalmi társaság alakitására használják fel különben méltánylást érdemlő felbuzdulásukat. És miért méltóztatnak a társaságról embryonalis állapotában egyfelől azt állitani, hogy *létjogosultsága nincs*, másfelől meg egy életet nem igérő embryora nézve egyidejűleg apasági keresetet inditani? Eznem járja. Legkevésbbé akkor, mikor saját lapjukban egy héttel azelőtt az irodalmi társaságot az egész zsidóságra nézve áldásosnak jelezték.

Valóban nagy ideje volna már, hogy megszünjenek ez örökös kicsinyességek, melyek nyugalomra térni nem akaró személyes torzsalkodásokkal, elsőbbségi perekkel a legszebb és legnemesebb ügyek közé konkolyt hintenek. A létesítendő magyar zsidó irodalmi társulat felekezeti és nemzeti czélokra akar megalakulni.

Ne legyen tehát olyan magyar zsidó, aki azt örömest ne fogadja!

Budapest. DR. MEZEY FERENCZ.

MAGYAR-ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG.

A kérdésnek már van története — oly régi az körülbelül, mint a Magyar-Zsidó Szemle maga. Egy dolog története pedig mindig tájékoztat a dolog érdeme és lényege felől; a sikeresé azonfelül a kezdemény igazolását hirdeti, mig a sikertelené annak időelőtti vagy fogyatékos voltára is utal. Lássuk hát, mit tanít a magyar-zsidó irodalmi társaság kérdésének története.

Az ügy megindítása *Goldziher Ignácz* nevéhez fűződik. »Hogy a vallásos élet — így ír a M.-Zs. Sz. legelső kötetének IV. füzetében — felekezetünkben minél magasabb és müveltebb színre emelkedjék, nincs rá jobb eszköz, mint ha a felekezet vallásos történetének s tudományának ismeretét a müvelt közönség körében terjesztjük. Irodalmunkban e tekintetben sajnos hézagot kell fájlalnunk. E bajon minél előbb segiteni kell.« Igy indul meg a »népszerű irodalmi vállalat« megteremtése mellett az a megokolás, melynél ma lehetne bővebbet és kimerítőbbet írni, de jobbat vagy meggyőzőbb erejűet nem. A czikk ma is, kilencz év balsikere után, oly hatással van az érdeklődő olvasóra, hogy érthető az akkori szerkesztőség fiatal optimizmusa, mely szerint, mint Goldziher felszólalásához toldott megjegyzésében mondja: »a Népszerű Irodalmi Vállalat eszméje egy év mulva testet ölthet.«

A következő füzetben *Kohn Sámuel* tanulságos részletekkel egészíti ki Goldziher tervezetét, melyet mindenestül a magáévá tesz. A héber tudományok nem mindig részesültek oly mostoha elbánásban, mint most. Mátyás király könyvtárában drága pénzen vásárolt héber kodexek is helyet nyertek; magyar főpapok zsidó tudósoknál tanultak héberül; Péchy kanczellár oly héber

tudós volt, akár egy akkori rabbi. A Goldziher tervezetének haszna minden tekintetben jelentékeny lesz; a szentirás egyöntetű fordításához is csak e vállalat keretén belül lehet majd fogni; pénzalapot kell gyűjteni, községeink, egyleteink s hitsorsosaink hozzájárulására biztosan számíthatunk. Fölötte érdekes czikke végén őt, az első hozzászólót, szintén elragadja buzgósága: az eszme tisztázását, terjesztését fölösnek, ellenzését, bukását lehetetlennek tartja: »Csak ne irjunk már sokat a Népszerű Irodalmi Vállalatról, hanem cselekedjünk érdekében!«

Az író-közönség igazat adott Kohn Sámuelnek; nem vitatták, nem részletezték a tervet, melyet mindenki magától értetődőnek tartott. A következő hónapban a dologhoz már csak pár »levéltöredék« szól, melyek közt az elsőben *(L. I.-től Szegeden)* ezeket olvassuk: »Munkaerőben nem lesz hiány; a hazai zsidó tudósok vannak számra és tudományra elegen, hogy a vállalat szellemi része felől meg lehetünk nyugodva.... Milyen szép lesz, ha a vállalat évi jutaléka közt évenkint szerepel majd a szentirás egy része. Igy majd lassan-lassan leveszszük a magyar zsidóságról azt a szégyent, hogy nincs magyar bibliája Pedig lehetne — ha a papok s tudósok kényelmöket s a gazdagok filléreiket nem sajnálnák feláldozni. Az utóbbiakhoz nem fogunk hiába fordulni, csak az előbbiek helyt álljanak!«

Képzelhetni-e ennél biztatóbb kezdetet? De a közhelyességgel üdvözölt terv még sem ért valóra. Miért?

Szólhatni róla egész nyiltan. Az ok, úgy vélem, nem személyekben rejlett, abban az értelemben, mintha olyanok vonták volna meg a javaslattól rokonérzésöket, kik pártfogására lettek volna hivatva. Hisz láttuk, felekezetünk vezérférfiai támadnak ki a terv mellett, azt ország-világ előtt hasznosnak, szükségesnek, sürgősnek itélik. De közreműködésük hiányát sem lehet fölpanaszolnunk. A mely közhasznú tervezet csupán egyesek kezdeményén múlik, nem érett az meg eléggé, különben más egyesek sietnének megvalósítására s ezzel amaz állítólag közömbösök megszégyenítésére. De nem jött senki.

Nem a személyekben rejlett hát a sikertelenség oka, hanem a viszonyokban. Még pedig kétképen. Először nem voltunk ily vállalatra kellően előkészítve — nem magunkat értem, a pár kezdeményezőt, rabbit, írót, érdeklődőt, hanem magunkat, mint közönséget. Csak ekkor indúlt jóformán a felekezeti sajtó rögös útjára, inkább a közönség keresésére, mint támogatása mellett. Községeknek és egyeseknek meg kellett tanulniok, hogy a minden oldalról feléjök nyomuló támadás ellenében a felekezeti irodalomban eszközét lássák az erők s ezzel a védekezés fokozásának. Önmagunkra kellett eszmélnünk, multunkra és mulasztásainkra, jövőnkre és kötelességeinkre. Kilencz évvel ezelőtt elhangzik a lelkes, de korai szózat, el az egyesek hatálytalan helyeslése is. Most ellenben töredék szervezetünk hivatalos organumai szólalnak fel az ügy mellett. A midőn a községkerületi elnökök síkra szállnak érdekeink és igazaink mellett, akkor vallás-politikai és egyúttal zsidó-irodalmi kérdésben is határoznak — lehetséges lett volna-e ez kilencz évvel ezelőtt?

A másik az, hogy az első kezdemény ajánlotta forma sem bizonyult életrevalónak. Az irodalmi vállalatot a M.-Zs. Szemle mellékleteként akarta megvalósítani s a szerkesztőkre bizni. Holott a terv már nagy szabásánál fogva is önálló létre tör s nem lehet egyesek buzgalmára utalva, hanem a nagy közönség széles alapjára fektetendő. A közérdeklődést állandóan kell fölkelteni és megtartani, s ez csak ugy lehetséges, ha állandóan szervezik. Tényleg a többi felekezetek is külön társulatok alakításával mozdítják elő irodalmi és kulturai föladataikat: ott a katholikusok Szt. István-társulata, az evangelikusok Luther-társasága, az unitáriusok Dávid Ferencz-egylete, a protestánsok Irodalmi társulata. Mi zsidók is magyarok vagyunk Magyarországban s hála fejlődésünknek, mi is immár igy járhatunk el.

A mit a községkerületi elnökök az Irodalmi Társaság föladataiul kitűztek, abban a mi lényeges, nem új. Meg voltak már kilencz évvel ezelőtt a czélok és a búzgóság, a tudósok és az irók — mind meg volt, csak a közönség nem. Most meg van a közönség is: meg lesz a társaság.

Többszörösen volt már arról szó, miut vehetnénk méltó részt mi zsidók is a milleniumban. Annyi bizonyos, nemzeti érzésünk és hazafiságunk egyaránt cselekedetre int. Ott voltunk, midőn ágyúdörgés között kellett tanuságot tenni hűségünkről, ott, midőn a munka békés versenyére szólított ragaszkodásunk, ott, midőn a nemzeti nyelvhez és kulturához simulással, majd terjesztésével bizonyítottuk szeretetünket — kétségtelen, ott leszünk a nagy nemzeti ünnepen is. S vajjon mivel jelenjünk itt meg? Nem volna-e legméltóbb, ha azzal, a mi erőnk és büszke-

ségünk? — bibliánkkal, irodalmunkkal, költészetünkkel, tudományunkkal — egy szóval: Magyar-zsidó irodalmi társaságunkkal.

Azt olvastam a minap, hogy a pécsi hitközség alapítványt készül tenni a millenium alkalmából »a magyarság erősbítésére«, s hogy hasonló eljárásra hívja föl a többi hitközségeket is, a pestinek pedig azzal a kéréssel küldte meg körözvényét, álljon ez az országosan megindítandó mozgalom élére. Ha csakugyan így történt, akkor a pécsi hitközség olyast kezdeményezett, mi hozzá méltó s neki valamennyiünk elismerését biztosítja.

»A magyarság erősbítése« nem lehet más, mint szellemi munkálkodás és eredménye. Ez erősbítésen dolgozik az állami szervezet és a hazafias közszellem, különösen a közoktatás és a nemzeti irodalom. Ez erősbítésen kell hogy dolgozzék minden faj és minden felekezet — és teszi is, a mennyiben értelmi és művelődési élete a nemzeti szellemen belül nemzeti nyelven folyik. Ez nemcsak mennyiségi »erősbödése« a magyarságnak, hanem sokkal inkább minőségi. A zsidó szellemmel, annak erejével és gazdagságával erősítsük és gazdagítsuk nemzeti szellemünket. Alig van művelt ország, melynek irodalmára, tudományára kevésbbé hatottak volna a héber tudományok, mint hazánkéra. A görög-latin klasszikusok szelleme már régi tanulmányának tárgya — mennyire tehetné mélyebbé, színesebbé, erősebbé a magyar elmét a héber tanulmány: ki bizonyíthatná ezt inkább, mint mi? ki más van erre hivatva, mint mi? Ha van nemzeti föladat, melynek teljesítése egyenesen mi reánk vár: ez az. Alapítsuk meg a Magyar-zsidó irodalmi társaságot, adjuk a nagyközönség kezébe a magyar zsidóság teljes történetét és az eredetiből fordított teljes bibliát, adjuk a kezébe a mit a zsidó elmeél és fantázia, a zsidó elmélyedés és odaadás a világszellem gazdagodására termelt — és méltó módon, az egyedül méltó módon járultunk hozzá »a magyarság erősbítéséhez.« A Magyar-zsidó irodalmi társaság ugyan minden körülmények között létre fog immár jönni; de ha a hazai hitközségek e társaságra teendő alapítványaikkal ünnepelnék meg hazánk ezredéves fennállását, ez oly szellemű közreműködés volna, mely termékenyítőleg hatna későbbi századokra is s ép ezért örök dicsőségére válnék nekik és egész felekezetünknek.

Budapest.

Dr. Bánóczi József.

NAGY ÉS NEMES FELADAT.

Ha szobrász volnék és feladatom lenne a zsidó vallás főerényeit márványban megörökíteni, akkor a zsidó jótékonyságot diadalmaskodó, büszke, öntudatos arczkifejezéssel, áldást árasztó kézzel, majd ide, majd oda röpködő szárnyakkal ábrázolnám. Az istentisztelet felséges alakja gyanánt a megható templom-ének harmónikus hangjaival, a mindenhatót dicsőitő és magasztaló ékesszólás zamatos nyelvével a tornyos templomok díszes homlokzatáról az ég felé szálló angyal szerepelne. A »thóra« burkolt fejjel, szegényes ruhában valami távolra eső zugban állna.

Mert a soha nem szunyadozó zsidó jótékonyság ma is a legszebb virágokat hajtja, a társadalom mostoháiról a zsidó szív valóságos bőkezűséggel és el nem lankadó odaadással gondoskodik. A természet által elhanyagoltakra, valamint a sors üldözöttjeire a szerencse kedveltjei minden alkalommal gondolnak. Vallásunk ünnepnapjai, valamint a család ünnepélyei gazdagaink eszébe juttatják a kunyhókban sinlődőket, a világ zajától elzártakat, a nap sugarait fájdalmasan nélkülözőket, az atyai és anyai szív gondozása nélkül szűkölködőket, a betegágyakon sinlődőket. Örömest, bőkezűen adakoznak hitsorsosaink, ha bajt enyhíteni, szerencsétlenen segíteni kell. Egyenként és együttesen mutatják be a zsidók a jótékonyság oltárán önkénytes áldozataikat.

Az istentisztelet színhelyeinek fényes kiállítása, a templomok díszes külseje és összhangzatos belseje minden, még a legkisebb zsidó hitközségnek is jogos törekvése. Példás áldozatkészséggel járulnak a hitközségi tagok hozzá a kultusz fentartásához: az istentisztelet méltó formájára nagy gondot fordítanak. Mintegy saját érdemükkel dicsekednek az előimádkozó megható éneklésével; ha csak valamiképen módjukban van, derék énekkar- és orgonáról gondoskodnak.

Ki gáncsolná ezen szent buzgóságot? Ki mondhatná, hogy a zsidóság ezen két oszlopának folytonos és gondos támogatása nem nagy érdem? Bizony mindazok, kik a hitközség szent ügyeivel híven és komolyan foglalkoznak, hálás és jámbor munkát végeznek és az egész zsidóságot szolgálják.

De még egy harmadik alapköve van a zsidó vallásnak, melyet bölcseink ugyan az első helyre tettek, napjainkban azon-

ban mindinkább az enyészet kiméletlen szigorának engedjük át, jóllehet épen annak épségétől és fennmaradásától függ a zsidóság jövője: a zsidó tudomány.

Volt idő — még pedig nem a homályos őskorban vagy a régi múltban — melyben alig létezett zsidó család, annál kevésbbé zsidó hitközség, mely a zsidó tudomány ápolója nem lett volna. Minden család évi költségvetésében zsidó tudományos munkák megszerzésére kisebb-nagyobb összeget vetett ki, a gyermekek — a leányok is — a vallás- és zsidó tudományba be lettek vezetve, a családfő szabad idejét a zsidó tudománynyal való beható foglalkozásra fordította, szent kötelességének tartotta a szegénysorsu ifjakat, kik vallásunk tudományát életük főczéljául választották, kellően támogatni. Az új kor ezen téren is nagy átalakítást vitt véghez. Lehetetlen, hogy ifjaink kivétel nélkül a zsidó tudománynyal behatóan foglalkozzanak, ez csak egyesek feladata lehet. De épen azért szent kötelességünk mindazokat, kik a zsidó tudomány szolgálatába lépnek, a mindennapi kényérérti súlyos gond alól a lehetőség szerint felszabadítani és nekik a zsidó tudomány zavartalan tanulmányozását lehetővé tenni. Mert a zsidóság tudományától függ felekezetünk fenntartása és fennmaradása.

Ezen igazságtól hitfelekezetünk legjobbjai nem zárkóztak el. Tanintézeteket alapítottak és alapítanak, melyekben Izráel leendő szellemi vezérei vallásunk forrásaiba, egész multjába bevezettetnek. Anyagilag és erkölcsileg támogatják az ifjakat, kik kiváló férfiak bő tudományából hitünk szent és magasztos tanait merítik.

Hazánk zsidósága még szerencsésebb helyzetben van: külön megterhelése nélkül alapíttatott azon intézet, mely nem csak a hazai zsidóság jogos büszkeségét képezi, hanem áldásos működése által a külföld osztatlan elismerésében részesül, sőt nemes irigységének tárgyát képezi.

Magyarország valamennyi megyéjéből sietnek az ifjak ezen intézetbe, hogy ősi vallásunk szent törvényeivel, Izráel történetének nagy alakjaival ismerkedjenek meg, azon intézetbe, melyben az általános műveltség elsajátítására is bő alkalom nyílik számukra.

De bölcseink egy helyes megjegyzése szerint nincs »thóra«, ha nincs kenyér. Miért hallgassuk el? A jómóduak — fájdalom,

hogy úgy van — rendszerint nem küldik gyermekeiket ezen intézetbe, majdnem kizárólagosan szegénysorsú ifjak képezik az országos rabbiképző-intézet tanulóságát; és innen van az, hogy az intézeti növendékek a mindennapi hét órán át tartó előadások mellett még leczkeadásra szorulnak, hogy a legnélkülözhetetlenebb szükségleteiket megszerezhessék. És habár a magas kormány, valamint egyes nemeslelkű férfiak alapítványok és évi járulékok által lehetővé tették, hogy a rabbiképző növendékeinek támogatására évente közel 4000 frt fordíttassék, mindazonáltal ezen összeg a jogos igényekkel szemben vajmi kicsinynek mondandó. Száznál több növendék szorul a segélyre, könnyű számítási feladat tehát kipuhatolni, hogy mindegyik mily csekély segélyben részesülhet.

Magyarország zsidóságának szent kötelessége a »thórát« a zugból fényes helyre emelni. Ehhez a hitközségeknek és az egyeseknek együttesen hozzá kell járulniok; szüntelenül kellene a jószívű, bőkezű adakozók figyelmét ezen magasztos feladatra figyelmeztetni; lesznek közöttük olyanok is, kik ezen czélra szivesen fognak nagy összegeket fordítani, úgy hogy a »thóra« ápolóinak is otthonjuk lesz.

Az országos rabbiképző-intézet növendékei számára internatus alapítandó.

Aki ezen üdvös intézetet életbe hívná, annak neve mindörökké ragyogna a zsidóság évkönyveiben, a haza legjobbjai közzé számíttatnék.

Emlékszobrot állítana magának, melynek alapzatáról a »thóra« alakja mosolygó és hálás tekintettelfo rdulna a nemes alapító felé.

Vajha a millenium alkalmával tervezett számos nagy alapítások egyike ezen intézet volna, tanuságot tehetne a zsidóknak soha kétségbe nem vont hazafiasságáról és nagylelkűségéről.

A *bevett* zsidó hitfelekezet első kötelessége lesz a többi bevett felekezetek példáját követve a papi pályára lépő ifjaknak otthont teremteni, melyben ezek hivatásukra gondatlanul fognak előkészülhetni.

Budapest. Dr. Bloch Henrik.

AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVEK.

Hieronymi Károly belügyminister folyó évi április hó 26-án terjesztette be az *állami anyakönyvekről* szóló törvényjavaslatot. Abban a helyzetben voltunk, hogy e javaslat tartalmát, minden más idevonatkozó közleményt megelőzve, még márcziusi számunkban jelezhettük. A javaslat tényleg azon elveken épült, melyeket annak idején igen behatóan ismertettünk és az egyidejűleg beterjesztett receptionális törvényjavaslattal egyetemben, a kormánynak az egyházpolitikai kérdések elintézése iránti komoly szándékáról teszen tanuságot. A javaslat az izr. anyakönyvek tekintetében érvényben levő rendeletből számos intézkedést majdnem szórólszóra átveszen. Az ezen rendelettel életbeléptetett anyakönyvi kerületi rendszer az állami anyakönyvekre nézve is át van véve. A kerületek tekintetében beálló változások tekintetében a határozatok majdnem azonosak. Lelkész, illetőleg rabbi nem nevezhető ki anyakönyvvezetővé vagy helyettessé, ami okát az egyházpolitikai viszonyokban találja. Tartunk tőle, hogy a javaslatnak az anyakönyvvezetői állás mikénti betöltése és dijazása iránti határozat ártalmára lesz az anyakönyvvezetés által igényelt állandóságnak, sőt mondhatnánk megbizhatóságának is. A törvényjavaslat idevonatkozó részei határozottan gyengék és alig hisszük, hogy a tervelt módon megmaradhassanak.

Ezuttal nem foglalkozunk a javalat egyes rendelkezéseivel. A javaslatnak sok a hézaga, igy az utólagos anyakönyvelési eljárás a javaslat 16. §-ának keretében esetleg a IV. fejezetben szintén szabályozandó lett volna.

Kiemelendőnek tartjuk azonban a javaslatból az egyházi anyakönyvekre s az ezekből adandó kivonatokra vonatkozó intézkedéseket, mely utóbbiak ugyan bizonyos terheket rónak a rabbira, de azért aztán az anyakönyvelendő esetek tekintetében a felekezeteknek vallási tekintetben alá nem becsülhető ingerenciát biztositanak. Azt, hogy az egyházi anyakönyvekből adott kivonatok bélyegmentesek legyenek, igen helyesnek tartjuk, de e mellett a felekezetek papjai számára a kivonat kiszolgáltatásáért mérsékelt dijat kellene megállapítani. Fontos a javaslat 71. §-ának azon intézkedése, hogy az állami anyakönyvek életbelépte előtt vezetett felekezeti anyakönyvekből közhitelességű kivonatokat szolgáltatni, a felekezeti anyakönyvvezetők továbbra is jogosultak és kötelezettek. Itt azonban felmerül a kérdés a definitivumot nyert anyakönyvvezetők állása és az iránt, hogy tekintve, hogy a régi anyakönyvekre nézve az anyakönyvvezetők a kivonatok kiszolgáltatásával közhivatalnoki minőséggel birnak, kinek mi módon áll jogában ezen anyakönyvvezetők személyében beállt változások esetén a betöltés iránt intézkedni. Nézetünk szerint e tekintetben a régi szabályok érvénye tartandó fenn. E tekintetben azonban a javaslat átmeneti intézkedéseiben világos rendelkezések lennének felveendők. Addig is, mig e kérdésekre esetleg még visszatérünk, utalunk a f. évi márcziusi számunkban kifejtettekre.

RECEPTIÓ ELŐTT A RECEPTIÓÉRT.

Ugy látszik, hogy mi ránk is elkövetkezett az idők teljessége; ugy látszik, hogy egy kevés türelemmel a magyar zsidóság is megéri legforóbb vágyának valósulását. Törvény fogja a zsidóvallást az ország bevett felekezetei közzé iktatni, törvény fogja megengedni a zsidóhitre való áttérést, s valószínűen törvény fogja szabályozni a hazai zsidóság felekezeti autonomiáját.

Nagy dolgok ezek, melyeknek megvalósitása bármely parlamentnek bármely időben is csak dicsőségére szolgálhat. A magyar törvényhozást pedig, ha a jelen körülmények között teszi törvénnyé a receptiót, fokozott mértékben illeti meg a dícséret, sőt a magasztalás is. Mert ha nem akarjuk szemeinket behunyni, hazánkban és a külföldön számos jelenséget láthatunk, melyek a receptió elhalasztására ha nem is okul, legalább ürügyül szolgálhatnának. Itthon ádáz felekezeti harczok folynak az eddig bevett vallások között az elkeresztelések miatt a katholikusok és protestánsok a polgári házasság miatt a klerikálisok és antiklerikalisok külön táborokként állanak egymással szemben. A vallási harcz, a folyton növekvő türelmetlenségkora pedig bizonyára nem az az idő, melyben az elfogulatlanságot, a békét és szeretetet követelő receptió diadalra juthatna. A szomszéd államokkan is a zsidóságra nézve veszedelmes tünetek mutatkoznak.

Franczia országban, a haladás, a szabadság honában, mely az ujkorban először vette be polgárai közzé a zsidókat, melyben a zsidóság rég a társadalom többi részébe olvadottnak látszott

itt is megtörténhetett, hogy az utolsó esztendőkben antiszemita röpiratok nagyobb föltünést keltettek, hogy hirlapok olvasóközönségre, izgatók némi népszerűségre tettek szert a zsidók ellen intézett támadásaikkal. A német birodalomban pedig, mely a filozófia hazájának szereti magát nevezni, melynek zsidó és keresztény tudósai a zsidónyelv történelem, bibliamagyarázat, a zsidótheológia tudományát a legmagasabb virágzásra juttatták, ott csak a napokban a legkomolyabb helyen azon képtelen eszmével állottak elő, hogy vajjon nem volna-e szükséges a zsidóhit alapelveit vizsgálat alá venni, a zsidó katekhizmust mintegy állami ellenőrzés alá helyezni.

Ha a hazai felekezeti harczok közepett, ha a külföldi reakcionárius tünetek láttára egyetlen számbavehető tényező sem szegült, ha egyetlen komoly hang sem szólalt föl a zsidóvallás receptiója ellen, mindez csak a magyar nemzet józan, igazán szabadelvű felfogásáról, nagylelkü, igazán lovagias jelleméről tanuskodik. A megoldásra váró egyházpolitikai kérdésekben nyilatkoztak már a főrendiház és képviselőház, a szabadelvü és ellenzéki pártok, a városok és vármegyék, protestáns egyházi gyülések és katholikus összejövetelek, de a receptió ellen tiltakozás sehol sem hangzott fel, még a főpapság memoranduma sem tett felekezetünknek törvénybeiktatása ellen kifogást. Egyedül a nemzetiségek, az oláhok, szerbek és pánszláv irányú tótok fakadnak ki a zsidóság ellen, de iránttunk nyilvánuló végtelen gyülöletükkel és ellenünk intézett folytonos támadásaikkal csak azt bizonyitják, amit e folyóirat hasábjain e sorok irója is, de mások is annyiszor kifejtettek, t. i. hogy a hazai zsidóság valóságos nemzeti hivatást teljesit az ország nemzetiségi vidékein.

De mindezen kötelességekről, melyeknek teljesítése különben is hosszabb időbe kerülne, nem akarunk bővebben megemlékezni; ezuttal csak egy csekélyebb áldozatra bátorkodunk felhivni magyar hitsorsosainkat, melyet a receptió alkalmával érzett köteles hála mintegy reá parancsol az egész felekezetre. *Tegyen a magyar zsidóság a receptió emlékére egy 100—120 ezer forintos alapítványt azon rendeltetéssel, hogy az alapítvány kamataiból a budapesti és kolozsvári egyetemen egy-egy rendkivüli tanszék állittassék föl a biblia magyarázatára, a zsidóvallás és irodalom történetének előadására.* Hála az égnek, nem szűkölködünk oly kiváló magyar tudósokban, habár ez idő szerint csupán zsidó

vallásuakat tudnánk emliteni, kik méltán elfoglalhatnák e tanszékeket és a kik valóságos hivatást teljesithetnének szélesebb körre kiterjedő előadásukkal és az egész nemzethez szóló irodalmi működésükkel. Mert természetesnek tartjuk, hogy e tanszékek felállitása csakhamar maga után vonná az u. n. zsidótudománynak, a bibliai exegézisnek, a zsidóvallás és irodalomtörténetnek, stb. magyar nyelven való felvirágozását; kivált ha az alapitvány kamatai némely ily irányú tudományos munkának kiadását is fedeznék. Sőt mi elég merészek vagyunk azt is reményleni, hogy e tanszék felállitásával az egész magyar theológiának minden ága hatalmasan neki fog lendülni, a minek már nagyon itt volna az ideje, mert talán egy tudományszakban sem tudta magát a magyar irodalom a külföld járma alól kevésbé emancipálni, mint éppen a vallástudományban.

Azonban szemeink előtt nem csak tudományos, de nemzeti czélok is lebegnek. A törvény kimondhatja a jogi receptiót, de a szellemi, a lelki receptiót ezzel még távolról sem valósitotta meg. Ezen magasabb és nehezebb czélnak elérését, legalább megközelitését jó részt azon egyetemi előadásoktól és általában az u. n. zsidó tudományoknak azon intenzívebb művelésétől várjuk, melyekről föntebb szólottunk. Ezen magasabb rendű czél nevében reméljük, hogy felszólalásunk az egész zsidóság körében a legélénkebb viszhangra fog találni, sőt hogy felekezetünkön kivül is rokonszenves érdeklődést fog kelteni, mert ki ne tartaná kivánatosnak, akár zsidó, akár keresztény magyar, hogy a zsidóság, miután a törvény már jogilag recepiálta, szellem és lélek szerint is teljesen befogadtassék a magyar nemzet testébe és lelkébe.

Debreczen. DR. KARDOS ALBERT.

TOLDALÉK.

Ez ünnepi hangulatban nem szivesen foglalkozunk az apró perpatvarokkal. De hát a polemia minduntalan provokálva lesz, úgy hogy előle egészen kitérnünk nem lehet.

Az Egyenlőség czimű hetilap szörnyen zokon vette, hogy a községkerületi elnökök ülése nem volt nyilvános. Eltekintve attól, hogy a kongresszusi statutumok, melyek e gyülésre nézve irányadók, mindenütt, hol nyilvánosságot akar, ezt a szabályok-

ban egyenesen meghatározza, a ker. elnökök gyűlésénél ezt nem rendeli, már a dolog természete szerint is könnyen érthető, hogy a kerületi elnökök mint elöljárók, úgy mint más elöljárósági testületek, tanácskozásaikat nyilvánosan megtartani nem kötelesek. Ez azonban csak mellékes, a fődolog ismét az csak a peres kérdés, hogy vajjon a receptió ügyének mai állását a felekezet évtizedes küzdelme, az egyházpolitikai kérdéseknek minden vonalon való felvonulása, egy szabadelvű kormány határozott cselekvése, a szabadelvű szellemnek hazánkban ujabban tett nagy hódításai, zsidó vallású orsz. képviselőink czéltudatos működése, a felekezeti organumok sürgetései és a dolgok fejlődésének rendje összevéve létesitették-e, vagy egy mozgalom önmagában véve.

Az országos irodának mult számunkban ismertetett jelentéséből közölt részlet alkalmat adott arra, hogy az E—g az irodát ismét megtámadja, még pedig nem részletezendő okoknál fogva — seprűnyéllel. Nem feladatunk és nem is szorul rá az iroda, hogy mi védelmünkbe vegyük, hisz komoly ember e támadásoknak, melyekkel bizonyos részről rettentő függetlenségdit játszanak, fontosságot nem tulajdonit. Ámde ferditéseket nem hagyhatunk szó nélkül. Ilyen az az interpretatió is, melyben az iroda jelentése ujabban részesül. Hiszen ha áll az, a mit a t. lap az unalomig hirdet, hogy az iroda a receptionalis mozgalmat ellenezte — az iroda elnöksége nyilván ezért választatott az illető mozgalmi bizottságokba, — akkor igen természetes dolog, hogy az ő működéséről szóló jelentésében a kérdéses mozgalomról meg nem emlékezhetett anélkül, hogy azt a vádat vonja magára, hogy e mozgalomból magának jogtalanul érdemeket vindikál. Azt hiszem, ez egészen világos. Maga az a körülmény pedig, hogy a t. lap e támadásaiban az orth. közvetitő bizottság hivatalos lapjának kitöréseivel találkozik — jellemző.

De hát hát furcsa is lenne, hogy ha *zsidó vallású* egyének avagy testületek akár szóval, akár irással, akár e helyen, akár másutt, mozgalom vagy nyugalomban, üres lármával vagy valóságos befolyással, most vagy a multban, a zsidóságban vagy azon kívül maguknak fennen az üdv egyedüli forrásaként érdemeket reklamáljanak azért, hogy *saját vallásuk egyenjogusitásának ügyét előmozditották.* Hiszen a rabszolga, ki lánczaitól szabadulni vágyik, csendben vagy zajjal ezért külön elismerésre

nem pályázik. Az iroda tevékenységéről adott számot, így ismertette a receptió ügyének különböző phasisát a fennállása óta divó gyakorlat szerint a kerületi elnökök gyűléséhez intézett jelentésekben, a hitközségekhez menesztett körlevelekben. Szükség volt az utóbbi ismertetésre. És mi is jutottunk már abba a helyzetbe, hogy az ügy történetéről egyet-mást elmondjunk, még pedig mi azért, de csakis azért, mivel e tekintetben épen a t. lap útján téves nézetek lettek elterjesztve.

Igy most is megesett egy kis hiba, azt irván e t. lap f. évi április hó 28-án megjelent számában: »A javaslat indokolásából különösen egy pontot akarunk kiemelni. Ebben a pontban a kultuszminiszter kijelenti, hogy »*képviselők sürgetésére tett kötelező igéretet*«. Ehhez aztán a mozgalom kezdeményezői — s a többit már úgy is tudjuk. A törvényjavaslat indokolásában azonban az áll, hogy »*a képviselőházban* is *sürgettetvén*«. Azt hiszszük, hogy ez mégsem egészen egy.

De hát hagyjanak fel már végre-valahára ezzel az örökös unalmas és sokszor visszatetsző recriminatiókkal. *Deák, Eötvös, Szemere* és a többi nagyok szelleme előtt restelkedünk. Hisz ők évtizedekkel ezelőtt harczoltak az izraelita vallás egyenjogusitásáért, pedig nem voltak zsidók, nem csináltak zsidó ujságot. Inkább az ő sirjaik, az ő szobraikhoz zarándokoljunk el, inkább azon legyünk, hogy a zsidóság soha sem hervadó hálájáját jelölő koszorúkat helyezzünk az ő maradványaikat takaró földre, a dicső emléküket hirdető szent helyekre.

E folyóirat tíz esztendő óta küzd vallásfelekezetünk igazáért. Legjobbjaink, rabbik, tudósok, irók vettek részt e harczban az első számtól kezdve mindvégig. De mind csak kötelességet teljesített és csak felekezetünk önfentartási ösztöne által vezetett jogküzdelmeinkből vette ki a maga részét. Egész készséggel lemondunk minden elismerésről azok számára, akik arra igényt formálnak. És hisszük, hogy az országos iroda, mely egy negyedszázad óta szolgálja a szent ügyet, szintén kész lemondani minden dicsőségről.

Csak legyen meg mielőbb és váljék teljessé. Ez örökös reclamatiókra és a főrendek lajstromára tekintve azonban, eszünkbe jut a fülemile-per: a főrendiház ne mondja majd, hogy a receptio sem annak, sem amannak nem fütyül, hanem ő fütyöl a szabadelvűségnek.

Hisszük és reméljük, hogy az esetre, ha az izr. vallás beczikkelyezéséről szóló törvényjavaslat a főrendiházban megbukik, gróf *Csáky* Albin visszarettenni nem fog, hanem addig üzeni, üzeni a főrendeknek a haladó kor, a szabadelvűség és jogegyenlőség követelményeit, míg végre ők is megértik és kelletlenül bár, de mégis teljesítik. Mert hogy a képviselőház óriási többséggel megszavazza e javaslatot, az iránt kétség nincsen. Kisérje áldás és siker e határozatukat!

—*e*—

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ LETELEPEDÉSEK MAGYARORSZÁGON A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN.

A mohácsi ütközet gyászos következményeiből a magyar zsidóknak is bőven kijutott részök; a pusztító országos förgeteg letörte a magyar társadalom lombját, koronáját és mint a futóhomokot felkavarta, szanaszét hordta a beköltözött zsidóságot. A sokat hányatott zsidók számára a török diadala Mohács mezején ujabb szenvedéseknek vált forrásává. A magyarnak és zsidónak sorsa, melyet költőink előszeretettel egybevetnek vala, ez időben teljesen ugyanaz volt.

Szolimán zsidó orvosa, a boeotiai származásu Hamon Mozes, urával, ki a mohamedán törvényeken kivül a csillagászatban és cosmographiában is járatos volt, magános óráiban megkedvelteté a földrajzot [1]; a nagyravágyó szultán saját szemeivel óhajtá látni azon helyeket és fegyverét győzelmesen megforgatni kivánta ama országokban, melyeket orvosa térképeken mutogatott neki. 1526-ban Mohácsról, hol letarolta az országnak táborba szállott vitézeit, sietve Buda felé indult, azonban a várat és a várost pusztán találta, mert a lakosság ijedtében elmenekült a közeledő ellenség elől. És áthidalá az Dunát Pestnél, — így beszéli Heltai Gáspár krónikájában [2] — és sok népet általbocsátván, mind feldulatá és elrablatá a Tisza-Duna-kezét és mindeneket elveszte tüzzel és fegyverrel. És mikoron minnyájan visszajöttenek volna a rablásból, zsákmánt tőn mind a budai, mind a pesti kazdagságokban és felgyújtván az városokat minden népével visszamene Törökországba, és a puszta földet és a füs-

[1] Bethlen Farkas Historia de rebus Transylvanicis I. köt. 398. old. Hamon Mózesről Graetz, Geschichte der Juden IX. köt. 33. old.

[2] Heltai Gáspár Magyar Krónikája. Ujabb nemzeti könyvtár 3. folyam 614. old.

telgő üszegöket hagyá hátra Magyarországban. A hazatérő török hadsereg igen sok zsidót hurczolt magával, mert Szolimán a budai zsidókat hajóra rakatta, a kiket azután Törökországban városonként elosztott.[1]) Lehet, hogy azon ok készteté Szolimánt ezen bánásmódra a zsidók irányában, mely 1686-ban Buda megvételénél a keresztény seregeket hasonló eljárásra indította, tudniillik a budai zsidók ellenállása a benyomuló hadak ellen, erre nézve találkozunk is néhány — alig megbizható — közléssel, de sokkal valószinűbb, hogy Szolimán a gyéren lakott és feldult Balkán félszigetet akarta benépesiteni épugy mint elődje II. Mohammed, ki Konstantinápolyt elfoglalván első gondja volt idegeneket, egyebek közt zsidókat is megtelepiteni a lakatlan városban,[2]) a honnan a török jövetelének hirére, a kinek csak módjában volt elfutott szintúgy mint később Kandiából, melyről Rozsnyai Dávid[3]) 1669-ben úgy szól: ember benne semmi sem maradt egy zsidónál egyéb, ez is lopva egy lyukban maradt meg, annál is inkább semmi egyetmás, mindent elvittek belőle. A Törökországba hurczolt magyar zsidók sorsáról csak kevés értesités maradt fenn, Szófiában, Kavalaban, Viddinben találjuk őket[4]) egy XVI. századbeli zsidó törvénytudó döntvénytárában[5]) előforduló hely arra a véleményre birja ugyan az olvasót, hogy Plevnában is létezett a fogságba vitt magyarokból alakult község, de a »buduni hagarenus«-ok alatt, a mint az ottani tételből kitünik, inkább *viddini*[6]) *szefardok* és nem budai magyarok értendők, kikkel az *askenáz ritusbeliek* vannak szembeállitva, mert különben érthetetlen volna, hogy a budai zsidók, kik mindig az aske-

[1]) Verancsics Antal összes munkái II. köt. 26. old. Hammer-Purgstall Geschichte des osmanischen Reiches III. köt. 63. és 643. old.

[2]) Krisztobulosz II. Mehemet élete 117. old.

[3]) Rozsnyai Dávid történeti maradványai 309. old. — Egy zsidó forrás szerint Szolimán a budai zsidókkal igen kegyesen bánt, még hajuk szála sem görbült meg, ennélfogva csak költött, hogy a törököt fegyveresen feltartóztatták s igy tehát valószinűbb feltevésünk. A zsidó forrás a magyar zsidók történetének első és egyszersmind legkiválóbb feldolgozójánál dr. Kohn Sámuel Héber kutforrások czimü müvében 93. old.

[4]) Kohn Kutforrások 147. old.

[5]) Iszerlsz Mózes 82. és 83. responsum.

[6]) Budun-nak valószinüleg Viddin jelentménye még József ben Leb döntvénytárában I. köt. 2. responsum. Megemlitendő, hogy Viddin régi magyar neve Bodon, mely megfelel a zsidó iratokban előforduló Budun-nak.

naz ritusnak voltak hivei, miért idegenkednek az askenazokkal jótékony társulatot alakitani, mig utóbbiak és a szefardok közt mindig fagyos volt a viszony.[1])

Mialatt Szolimán a virágzó budai zsidó községet megsemmisitette, a Székesfehérvárott ülésező rendek a zsidóknak egész Magyarországból való rögtöni kiüzetését határozták el.[2]) E csapás bizonyára nem érte váratlanul a zsidókat, el lehettek rá készülve, mert a tömeg fenyegető fellépése az előző évben 1525-ben, midőn Budán a zsidók házait felverték,[3]) az ellenök irányuló közhangulatnak volt némi kifejezése. Midőn Szerencsés Imre házát nagy fegyveres sokaság megtámadta és kifosztotta, szidalmakkal szemére vetették a kapzsi kincstartónak, hogy ő volt okozója Nándorfehérvár vesztének,[4]) a nép tehát, mely Szerencsés Imrét daczára annak, hogy a keresztény hitre tért, még mindig zsidónak tartotta és vele az egész magyar zsidóságot azonositotta volt, a nagy nemzeti szerencsétlenség után legelső dolgának tekintette, hogy kiüzze a zsidóságot, a mely szerinte romlásának részben előidézője volt. A kiüzött zsidók nagyrészt Morva-, Cseh-, Német- és Lengyelországban kerestek uj hazát, Stiriát, Krajnát, Karinthiát kerülték, mert Miksa császár még 1496-ban üzte ki ezen tartományokból a zsidókat, a mely kiüzetési parancs folytán századokon át elzárva maradt előttük az osztrák császárságnak ezen vidéke. Az emlitett tartományokat már csak azért is választották lakhelyekül a magyar zsidók, mivel ezekhez régi idők óta szoros érdek viszony füzte őket és őseik részben osztrák, részben német menekülők voltak, kik Zsigmond uralkodása óta költözködtek Magyarországba,[5])

[1]) A plevnai magyarokról. Kohn Kutforrások 147. old.

[2]) Magyar országgyülési emlékek I. köt. 1526. országgyülés.

[3]) Verancsics Antal összes munkái I. köt. 20. old., részletesen leirja Dr. Kohn Sámuel Zsidók története Magyarországon 277. old.

[4]) Istvánffy Regni Hungarici historia 77. old.

[5]) Zsigmond 1406. megengedi Gara Miklósnak, hogy Kőszegen letelepithet Cseh- és Németországból jövő zsidókat. Dr. Kohn Sámuel i. m. 415. old. és Spiess Archivische Nebenarbeiten II. köt. 6. old. — Laibachi zsidók már a XIII. században kereskedtek Magyarországban (Richter: Geschichte des Stadt Laibach I. köt. 161. or.), az 1351. Nyclas der Teutsch és Nyclas der Ungrisch von Vorchtenstain grófok egy bécsujhelyi zsidóval üzérkednek, kinek lekötik magyar, stiriai és ausztriai birtokaikat (Magyar történelmi tár IX. köt. 21. ol.), a magyar és osztrák zsidók közti érintke-

hol kereskedésüket békésen üzhették, vallásukat zavartalanul gyakorolhatták és királyaink védő oltalma alatt gyarapithatták gazdagságukat. Adóval nem igen sanyargatták őket, 1524-ben az országban lakó összes zsidóságra 1600 frtot vetettek ki,[1]) a mely összeg számukhoz mérten nem mondható nagynak, az idegenben lakó zsidók adózásához képest pedig elenyésző csekély. Magyar földön nem zaklatták őket, mig másutt a fosztogatásuk, megöletésük nem tartozott a ritkaságok közé, igy 1523. Hermann von Schumburg Wiltschitz és Weigelsdorf közt kirabolta a gazdag prágai zsidókat, közülük többen életüket vesztették, néhányan pedig megsebesültek, a legöregebb zsidó rabbit a nemes ur emberei iszonyuan megkinozták a schatzlari várban, megfenyegették, hogy az ablakra felakasztják, végre megelégedtek azzal, hogy a rabbi ruháját egy szalmaemberre huzták, melyet aztán az ablakon felfüggesztettek.[2]) 1506-ban kiüzettek Budweisból, 1507. a prágai polgárság követeli, hogy az ország zsidósága kiutasíttassék,[3]) a XVI. század közepén ujólag megkisérlették a cseh zsidók kiűzését,[4]) 1554. Görzből és az alsóausztriai tartományokból, 1567. ujólag Stiriából és Mattersdorfból, mely Ausztriához tartozott, utóbbi helyről 1571-ben Miksa által ismét kiutasíttattak. Törökországban sem voltak bántódásoktól mentek, 1553. — egy évvel azelőtt, midőn a konstantinápolyi zsidó utcza kigyulladt[5]) és az ottani üzletekben felhalmozott drága kereskedelmi czikkek ezernél több épülettel és néhány emberélettel a tüz martalékává lettek — a növendék jancsárok a zsidók ellen támadtak,[6]) a mikor pedig III. Muradot III. Mohamed váltotta fel a trónon, a jancsárok a stambuliakkal szövetkezve a zsidók, görögök és keresztények házait dulták és vagyonukban nagy károkat tettek.[7]) Olaszországban ez időtájt IV. Pál pápa elégetteté a talmudot, az Anconába menekült maranokat máglyára hurczoltatta, vagyonukat elkobozta; a pápának ezen eljárását az olasz zsidók azzal akarták megtorolni, hogy a török zsidókat arra birták, hogy Anconával ne lépjenek ezentul üzleti összeköttetésbe, hanem emeljék Pesaro forgalmát, melynek herczege jóakarólag befogadta az anconai menekülőket.[1]) A legjobb volt soruk ez időben Lengyelországban, különösen a Báthoryak alatt, kik a magyarnak a zsidók iránt viseltetett jóakaratát a külföldön sem tagadták meg és Iszerlsz Mózes méltán mondhatta a lengyel állapotokról: jobb itt száraz kenyér és békesség mellette, ezen országban nem oly nagy iránt unk a gyűlöletes hangulat, mint Németországban.[2])

Hogy meddig maradtak a zsidók számkivetve Magyarországból, nem lehet biztosan meghatározni, Nagy-Szombat még 1540-ben is fizeti a zsidók kiűzetéseért elvállalt 50 frtnyi külön adót,[3]) de már tiz évvel előbb találunk Gritti Alajos kormányzónak környezetében olaszok és görögök mellett nagy vagyonnal biró zsidókat, utóbbiak egyikéről azt hireszteltelték, hogy Grittinek megigérte, miszerint saját költségén fogja őt ellátni tiz éven át és évenként 10,000 márkát kézbesit neki, ha elvezetné Budára és ott a hires Mendel zsidó házá és a zsidók ghettoját átadná neki.[4]) Ugyancsak 1540-ben a kamara utasitja a szakolczai harminczadost, hogy ezentul a zsidóknak szabadalmaik, melyek a polgárokéival ugyanazok voltak, a ki- és beviteli kereskedésben megszüntetnek.[5]) A folytonos háboruskodás, a mindinkább terjedő inség, az ország financzialis zilváltsága, valamint a török részéről való sarczolások a zsidók ujabbi beköltözését megkönnyitették. Az államnak pénzre volt szükség, hogy a török kapzsiságát kielégitse és a még be nem hódolt területeken levő várakat a török ellenében megvédhesse, a megtelepülő zsidó

zésre nézve dr. Pollák Miksa A zsidók Bécsujhelyen czimü jeles értekezése 73 old. (Külön lenyomat a M. Zs. Szemléből.)

[1]) Dr. Acsády Ignácz Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 171 old.

[2]) Chronik der Stadt Trautenau 51. old.

[3]) Dr. Bloch Henrik czikke a Magyar Zsidó Szemlében I. évfolyam 33. oldal.

[4]) Iszerlsz Mózes döntvénytára 78. r.

[5]) Verancsics III. köt. 392. old.

[6]) Verancsics III. köt. 136 old.

[7]) Baranyai Décsi János históriája 153. old.

[1]) József ben Leb I. köt. 110. old. és II. köt. 54. r., Krakói József Kohen döntvénytára (Seérith József) 1. r. és Graetz i. m. IX. köt. 361. old. Az esemény 1555. történt.

[2]) Iszerlsz Mózes dvt. 95. r.

[3]) Dr. Acsády Ignácz i. m. 118. old.

[4]) Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánjainak emlékirata Magyarország romlásáról. 339. old.

[5]) Dr. Acsády Ignácz i. m. 160. old.

pedig pénzt hozott magával, nagyobb lendületet adott a pangó kereskedelemnek és maga is hozzájárult az adózáshoz. Midőn Szolimánnak Bécs felé induló serege Köpcsényt kipusztitotta, a néptelen helységben zsidók telepedtek meg,[1]) Győrött is laktak ez időben zsidók, ezt mutatja az 1567-ik esztendőről szóló telekkönyvben emlitett zsidó utcza,[2]) utóbbi helyről Montecuccoli főkapitány űzte ki őket, ki 1669. márcz. 3. felhívta Győrvármegye figyelmét, hogy zsidók beköltözését nem fogja továbbra megengedni és csakis a vásárok idejében látogathassák a várost; a XVII. század végén már csak 2 zsidó tartózkodhatott a városban, kiket a főkapitány oltalmazott a polgárság ellenséges magatartásával szemben, a vásáros zsidók egy-egy kocsi után egy vég vásznat fizettek neki.[3]) Mig a zsidók Erdélyben sürüen laktak és felkeresték a vásárokat, mely miatt az 1578. kolozsvári országgyülésen a rendek panaszszal fordultak a fejedelemhez, hogy betódulásukat korlátozza,[4]) addig a be nem hódolt területeken csak gyéren voltak, ezeknek megadóztatását a bécsi kamara már az 1576. országgyűlés megnyitása előtt javasolja Miksának,[5]) Rudolf király pedig az 1578. országgyülés propositiójában előterjeszti,[6]) hogy a ruthenek, oláhok, malmosok, szabadosok, kézművesek, kik 10 frton tul terjedő vagyonnal birnak, szintúgy a zsidók és szénégetők, kik saját házukban, vagy erdőkben, hegyekben laknak, marhát tenyésztenek, adózzanak mint az ország többi lakói, a mely előterjesztést az azon esztendőbeli pozsonyi országgyűlés úgy módositja, hogy *a zsidók és az anabaptisták, kiknek saját házuk van és Magyarországban igen kevesen vannak, hogy minél előbb kivándoroljanak, adót fizessenek,* és a

[1]) Major Pál Mosonymegye monographiája 148. old.

[2]) Villányi Szaniszló Győr vár és város 109. old.

[3]) Villányi i. h.

[4]) Erdélyi országgyülési emlékek III. kötet. Végezte vala nagyságod az elmult generalis gyülésbe országával, hogy a görögök és egyéb külső nemzet a hagyott helyeken belől ne jöhessen. Nyilván mondják penig, hogy soha annyin egyszer be nem jöttek afféle görögök, sőt sidók is, mint e mostani szentgálnapi sokadalomra. Könyörgünk azért nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, tartassa meg nagyságod akkor megirt büntetés alatt arról való végezését minden punctjába, mert hasznosabbnak ltéljük ugy lenni mind nagyságodnak, mind az országnak.

[5]) Magyar országgyülési emlékek VI. köt. 132. old.

[6]) U. i. 217. old.

közterheket kétszeresen viseljék.[1]) A súlyosbodó terhek daczára a zsidóság száma nem hogy csökkent volna, hanem a beköltözködés folytán még növekedett, mialatt a nép a török dulásai ellenében védekezett, a zsidó az ország nyers termékeit a külföldre szállitotta, vagy onnan behozta a szükségelt árukat, és azáltal hogy a belföldi kereskedelmet mindinkább kezökbe ragadják, a zsidók Kassa város kénytelen nekik, valamint a külföldi árusoknak a kereskedést megtiltani, mivel a polgárság szájából kiveszik a kenyeret.[2]) Külföldi zsidók is beszállingóztak a határon, hogy kereskedést folytassanak, daczára a zavaros időnek, melyben életök nem volt biztos, ezért irja Horváth Gáspár Rimay Jánosnak[3]) azon lengyel zsidók érdekében, kik eljöttek, hogy a király bányáiról a kénesőt megvegyék és nyusztbőröket vigyenek ki magokkal: kegyelmedet azon is kérem, az zsidóknak legyen bátorságos járások, holott most is magam emberét kellett kibocsátanom, az hitván félénk emberekkel, nem ő értek, hanem ő felségeért, ha mi eszköz lehetnék az ő felsége haszna szerzésében.

A töröknek hódoló területen a zsidóság sokkal sürűbben volt képviselve, mint a királyi birtokon. A behódolt részeken a török nyomában járó keleti zsidók telepedtek meg, amint a török magával hozta mohamedán szokásait, úgy ezek is új lakóhelyökön megtartották a magyar zsidókétól teljesen elütő viselkedésüket, intézményöket. A Spanyolországból 1492-ben kiűzött és az ozmán birodalomban menhelyre talált zsidóknak voltak ezek utódai, spanyol nyelven beszéltek, a szefard ritust követték. Alighogy Buda ormain megjelent a félhold, a szefard zsidók is megvetették itt lábukat, a törökkel jöttek hazánkba és a törökkel 1686-ban távoztak innen. Községeket alkottak, vallási kérdéseikben Konstantinápoly és Szaloniki rabbijai döntöttek, törvénykezésük török módra volt szervezve.

[1]) Judaei tamen et Anabaptistae, qui in Hungaria paucissimi sunt, quo citius emigrent, ad solvendam dicam et alia onera in dupla cogentur.

[2]) Kolozsvári és Óvári Magyar törvényhatóságok joggyüjteménye II. köt. b. 123. old. Das alle Auslendische Handelsleut, Kauffleut, Marchedenter, Juden, Schrotter und Cromer, so nit Burgerrecht undt sich derselben wider Stat-Freyheit geprauchen, niemand, wärs von wen, Freundt oder Feindt so heut hir, morchen anderswo allenthalb der Burgerschaft das Brod vorm Maul abschneiden, abschaffen und einstellen.

[3]) Rimay János államiratai és levelezései 139. old. A levél kelte 1605. decz. 31.

Amily rendkivüli nagy mértékben nyilvánult ez időben a magyarnak ragaszkodása alkotmányához, nyelvéhez, intézményeihez, ugyanily módon törekedett a magyar zsidóság, hogy régi ritusához, az askenazhoz hű maradjon. Az a körülmény, hogy Szent István a nyugati egyházhoz csatlakozott és ezáltal Magyarország és a nyugati államok között szorosabb kapocs létesült, ezen politikai és vallási áramlat birta talán a magyar zsidóságot s arra, hogy a szomszédos nyugoti tartományok zsidainak szokásait honosítsa meg körében, amelyektől a hódoltság idejében a nagy számmal betóduló szefard ritusu török zsidók sem tudták őket eltéríteni.

A török-zsidóknak a behódolt területeken jó sorsuk volt, bérleteket birtak, államhivatalt viseltek, kereskedtek, a törökök részéről nem volt bántódásuk, ha adójukat megfizették és ha vagyonukkal nem hivalkodtak, mert azokat, kikről kitudódott, hogy felhalmozott kincsök van, gyakran elfogták és addig kínozták őket, míg pénzöket ki nem szolgáltatták.[1]) Ezért veszélylyel járt, ha a zsidó nagyobb összeget kölcsönzött a töröknek és hogy kikerüljék a vagyonosság látszatát, a budai zsidók az adózási összeg arányos felosztásánál nagy titokban ejtették meg a vagyonbecslést,[2]) ezenkivül Törökországban megtiltották, hogy a zsidó nők drága ruhákban és ékszerekkel pompázva járjanak,[3]) Belgrádban pedig többször határozta el a község, hogy a circumcisio alkalmával rendezett mulatságokon és lakadalmakkor nem-zsidók ne hegedüljenek, hogy a városon kívül és a városi kertekben való magános sétálás tilos, hogy nem-zsidók házába és fürdőkbe gazdag himzésekkel megrakott ruhában nem szabad járni, hogy az étkezésnél szerénység és mérsékletesség uralkodjék, mert ellenkező esetben a nép gazdagnak hinné őket és adókkal sujtatnának.[4]) A török zsidók állapotára a magyarországi török defterek[5]) szolgáltatnak érdekes adatokat. Egy Muzsa bin Balko 1542. kibérelte a budai és pesti vigadót és váltóházat, az elsőt 30.000, a másodikat 21.300 akcseért, ezen bérletösszegért Zakarja Dabosz

[1]) József ben Leb döntvénytára II. köt. 40. r.
[2]) Orient. Litteraturblatt 1846, 792 ol.
[3]) József Trani döntvénytára I köt. 76 r.
[4]) Almosnino József döntvénytára 4 r.
[5]) Dr. Velics Magyarországi török kincstári defterek I. és II. köt.

stambuli zsidó kezeskedett, a pesti és budai bérlet-amil 1556. Szimun, 1557. Salamon zsidó, a székesfehérvári 1547. Jakab, a bérleteket Kevén 1556. Ibnjamin zsidó Piri Alival, a vörösmarti bérleteket Salamon 1560., 1567. Tolnán és Paksson Ibnjamin és Kalman budai zsidók, 1569. Váczott Abraham és Jakab budai zsidók, 1580. Székesfehérvárott Jahja és Jakab birták, mint kincstári hivatalnokok is működtek. így Simon zsidó 1560. a rigoli kikötőnél bérlet-emini (felügyelő), Duna-Földvár jövedelmeinél mint mültezin-emin ugyancsak ez az egyén, 1582—85. Székesfehérvárott Atala zsidó, ugyanitt 1601. Abraham zsidó, a Szerémségben 1601. Jakab, Szegeden 1600. Izsák, Budán és Pesten 1601. Musza zsidó stb. Budán kívül Székesfehérvárott, Váczott, Esztergomban és a mohácsi szandsákban laktak, mint a keresztények, ők is fizették a hitetlenek adóját, 1627—28. a budai zsidó városrészben 11 ház fizet fejadót, 1633—34-ig 20 ház. Buda város hitetleneinek névjegyzékében 1580—81. a zsidó község 64 házzal van képviselve, a lajstromban 88 férfinak jórészt török eredetű neve foglaltatik, köztük 3 pap, Mózes, Dávid, Abraham, egy Saul nevű kiája a fiscusbeli vagyon körül kiérdemelte magának, hogy a fejadótól felmentetett.

A budai zsidó községben 1545. Chaim nevű rabbi működött, hozzá fordult Abraham Treves Zarfati, egy általa szerkesztett válólevél ügyében — mely akkortájt a német rabbinusok közt nagy port vert fel — hogy kikérje véleményét.[1]) Chaim egyik elődje volt a tudós Zalmoni József, ki Hirz pozsonyi rabbinak volt kortársa,[2]) utódja a XVII. század elején Azriel Levi volt, kinek Trani Józsefhez intézett levele[3]) a budai zsidók községi életébe enged bepillantást. Budán ugyanis a jogigényekre vonatkozólag azt határozták, hogy a ki valamely birtokra igényt tart — bizonyítsa be igényeinek valóságát és foglalja irásba, amely okmányt aztán publicálták a zsinagogában 3 esztendő leforgása alatt — szintúgy akinek már volt

[1]) Szimcha ben Gerzson Széfer Semoth 56 a. תרצה = 1545.
[2]) Iszerlsz-Mózes i. m. 57 r.
[3]) Trani József dvtára III. k. 30 r. Az ő czímere szól még a 23 és 31 r. is. A szóban forgó esemény a XVII. század első tizedében történhetett, mert említtetik, hogy József ben Leb a jogigényekre (chazaka) vonatkozólag már 50 év előtt hozott határozatot.

ilyen igényeit bizonyító irata, köteles volt azt a község jogászai által láttamoztatni, ellenkező esetben igényeinek érvénye megszünt. Azriel utódai voltak a rabbi hivatalban Chizkija[1]) (Cheth), Ber, a belgrádi Szimcha Kohen, ki 1660. jött Budára, hol csak két hónapig működött,[2]) 1666. végre utolsó rabbijukat Efraim Kohent választották meg.

Török részről a zsidókat leggyakrabban a meggyilkoltak után fizetendő vérdíjjal zaklatták, a török igazságszolgáltatás értelmében ugyanis azon város vagy városrész fizette a meggyikoltért a vérdijat, a melynek közelében a hullát találták. A kapzsi török pedig szigoruan behajtotta az összeget és ha a pénz kezében volt, nem törődött többé a gyilkos kipuhatolásával, sőt megtörtént, hogy Perkátán egy zsidó hullájára bukkantak, a budai pasa pedig, kit jó pénzen megveszteget-tek, noha ismerte a gyilkost, nem torolta meg rajta a gonosztettet.[3]) Előfordult az is, hogy egy oláh helység, melynek közelében egy zsidó hullája feküdt, megmenekülni akarván a vérdíjtól, a tetemet a szomszédos falu határába hurczoltatta.[4]) A török folytonos pénzzavarban volt és hogy pénzre szert tegyen, nem riadt attól sem vissza, hogy zsidót megöljön és így a vérdijat a kereszténytektől vagy zsidóktól behajtsa, a melyről utóbb az illető török hatóság irást állított ki, nehogy a felek ujabb követelésekkel szorongatassanak.[5]) Érdekes a meggyilkolt zsidókra vonatkozólag a hatvani kádi következő kérdése: Ha a batyus zsidó kereskedés végett a falvakban kószál, leveretik, kiraboltatik s valamely katona által megöletik, ez bebizonyul és ismert lészen, hogy a zsidó megöletése után pénzétől és javadalmától megfosztatott s elhurczoltatott, vajjon mondhatja-e az örökös: én a gyilkost nem ismerem, azért én kártalanítást követelek azon föld lakosaitól, melyen a gyilkosság megtörtént és vajjon szerezhet magának eképen kártalanítást? Mire a véleményadásra felhivottak nem-mel

[1]) Szincha Kohen Széfer Semoth 30 b.

[2]) Efraim Kohen Sár Efráim 67 r.

[3]) Sár Efráim 101 r.

[4]) József ben Leb i. m. III. köt. 18 r.

[5]) 1683. Pata és Tarján közt egy zsidó tetemét találták, a lefizetett vérdíjról szóló iratot l. Szederkényi Nándor Hevesvármegye története III. köt. 258 ol. és Sebők László Gyöngyös és története 187 ol.

feleltek.[1]) Konstantinápolyban csaknem naponkint léptek fel a törökök a zsidók ellen vérdíj követelésekkel, ezért 1556. az egész község kötelezőnek hirdette ki, hogy ha oly utczát kötelesznek vérdíj fizetésre, melyben kevés zsidó lakik, a szükséges összeg előteremtéséhez az összes hitközségi tagoknak kell hozzájárulniok.[2]) A török hatóságok önkényéről a zsidókkal szemben, tanuskodik a következő eset is: nehány zsidó kereskedő kelmét küldött egy törökkel Velenczébe, a törököt útközben megölték, holmiját pedig a zsidók árúival együtt a szerajevói defterdár lefoglalta és eladta a kádi figyelmeztetése daczára és nem vette tekintetbe a mohamedán törvényt, mely a szultán számára csak azon vagyont engedélyezi lefoglalni, melyre örökösök és érdekeltek nem jelentkeznek.[3])

E korban a magyarországi zsidó községek közt a legkiválóbbak: Nagyszombat, Pozsony, Buda, Esztergom, Székesfehérvár és Tata, egyébütt nem laktak zsidók, igy mondja Margaritha Antonius »Der ganz Judisch Glaub (majnai Frankfurt 1561)« czimű művében, azonban Szimcha bar Chaimnak a válólevelekről szóló könyvében még több magyar zsidó község neve fordul elő, így Buda város, O-Budában nem laktak zsidók, Székesfehérvár, melyben leginkább török zsidók laktak és kereskedtek[4]) Esztergom, Vácz, Várad, Gyöngyös, Pásztó, Tata, Nána (נענא), Zirkendorf (צערקנדארף)[5]), דובריין vagy דוברין talán Dobricza (Torontál m.) vagy Dobrocs (Nógrád m.) vagy Debreczen, Érsekujvár, hol a XVII. században laktak zsidók, kik Érsekujvár megvételénél 1685. török részen harczoltak,[6]) Pátka, שיצעם Kohn szerint Czecze, de lehet Sziszek, Szécsény vagy ha corrigálni szabad,

[1]) Sebők i. m. 160. ol.

[2]) József ben Leb responsumai I. köt. 147 ol. b.

[3]) Trani József III. köt. 12 r.

[4]) Egy Abraham nevű zsidónak az 1544-iki összeirás szerint 1 boltja volt itt. Magyarországi török defterek II. köt. 23 ol.

[5]) Kohn szerint Sorki-Ujfalu (Kutforrások 116. ol.)

[6]) Bél Mátyás Notitia Hungariae novae IV. köt. 372. ol. A héber szövegben Neustadt, Kohn Vágujhelynek tartja, azonban itt zsidó község csak 1683. alakult, erre nézve Magyar Zsidó Szemle X. évf. 167 ol. és Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 270 és 319 ol. Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683.

mert a Széfer Semoth első kiadása csak úgy hemzseg a sajtóhibáktól, Sziget, Szigetvárott ugyanis a XVII. században zsidó lakokkal találkozunk.[1]) A XVI. század végén és a XVII. elején Temesvárott is lakhattak zsidók, utóbbi helyen 1670. üzleteik is voltak.[2]) Káptalan Nyult és Tétet 1679. székesfehérvári zsidók birják bérben a törököktől, e miatt a tétiek elbujdostak helységükből néhány évre,[3]) Egerben sem hiányoztak, honnan 1686. a visszafoglalás veszedelme elől részben elmenekültek.[4])

A zsidók a magyarok ügyének nem csak kereskedelmükkel szolgáltak, hanem a mennyire tőlük lehetett az állam érdekében is fáradoztak. 1551. Ábraham zsidó jó szolgálatot tett özv. Majláthnénak szül. Nádasdy Annának, férjének a török fogságba esett Majláth István holttestének elszállítása körül[5]) ugyanezen Abrahám Varancsics Antal helytartó és esztergomi érsek stambuli követsége alkalmával is használt a magyaroknak,[6]) a miért Varancsics és Zay 1554. márcz. Ferdinand királyhoz intézett levelükben, felhívják a király figyelmét ezen Abraham zsidóra, »kit János Mária (Malvesi) jól ismer, mivel ő felségének sok izben hűséges szolgája és a (magyar) követeknek itt annyira hasznos, hogy méltónak itéljük őt ő felsége kegyére és bőkezűségére. Beszéljen érdekében János Mária, felséged pedig kegyeskedjék őt holmi jutalommal segélyezni.« A magyar ügynek megnyerni az előkelőbb török hivatalnokokat, főkép azokat, kik a szultán kegyét élvezik, ezt kivánja Miksa király 1567. Varancsicstól, Vysstől és Teuffenbachtól különösen ajánlja nekik, hogy Don József zsidót, Naxos hercegét törekedjenek pártjukra hódítani, ki a szultánnál régóta a legnagyobb tiszteletben részesül, ennek befolyása és jóakarata érne a legtöbbet. Ezen Don József, kiről Verancsics igen dicséretes módon nyilatkozik, azelőtt Myques János nevet viselt, a kereszténységben nevelkedett fel. Később, hogy egy dúsgazdag zsidó leányt nőül vehessen, áttért

[1]) Magyar Zsidó Szemle I. évf. 540. ol.
[2]) Almosnino József 14. r.)
[3]) Magyar történelmi tár VII. köt. 28. ol.
[4]) Szederkényi Nándor Heves vmegye története III. köt. 191. ol.
[5]) Károlyi Nádasdy Tamás nádor családi levelezése 152. ol.
[6]) Verancsics Antal összes munkái III. köt. 110.

a zsidó hitre, de zsidó volta daczára mind magatartásában, viselkedésében és beszédjében megtartotta a keresztény jelleget. A török szultánnak, mielőtt ez még trónra jutott, kisázsiai Magneziában tartózkodása alatt bizonyos jó szolgálatokkal kiérdemelte jóindulatát, a kegy mindinkább növekedett és ennek jelét később azzal mutatta meg a szultán, hogy Don Józsefet megajándékozta Naxos sziget herczegi czimével. A hatalmas kegyencz a magyar követeket nagy szivélyességgel fogadta, megigérte nekik, hogy eljár érdekükben és megtesz mindent, amiből a magyar királynak haszon származhatik egyszersmind nagyobb összeget kölcsönzött nekik.[1]) A török politikai életben zsidók is szerepeltek, sőt 1601-ben azon kényes megbizatásban részesültek nehányan, kik a maranok nemzetségéből voltak, hogy Rudolf királylyal békealkudozásokba bocsájtkozzanak, mert mind a török mind a magyar részen az éveken át tartó küzdelmek után békére áhítoztak. Ibrahimot, ki a békepontok tárgyalását minél előbb megkezdeni szándékozott, időközben elragadta a halál, ezért Mohamed szultán az emlitett spanyolul beszélő török zsidókat küldte Bécsbe, hogy a béke valahára megköttessék. Rudolf vakmerőnek találván a zsidók beavatkozását ilyen kényes ügybe, tartós fogságra itélte őket és ezeket midőn Bécs utczáin a szemetet eltakaritották, a császárváros lakói kővel, sárral dobálták meg, kigúnyolták és szidalmazták. Rosszabbul járt egy Nehemiás nevű szintén török zsidó, a dúsgazdag Hosias zsidónak veje, ki több nyelvben, köztük a németben is jártas volt, ez Ibrahim leveleivel Ferdinandhoz, Ausztria és Istria főherczegéhez, valamint Herbersteinhoz küldetett, Varasdon megunván a reá erőszakolt hosszú várakozást, egy éjjel megszökni akart, de menekülési kisérletét az éjjeli őrök észrevették és mert kémnek tartották, ki koholt levelekkel furakodott a magyarok közé, hogy ezekkel eltakarja a kémkedési szándékát, megsebesitették és veszélyes sebe néhány nap mulva életét oltotta ki.[2])

[1]) Don Józsefről l. Verancsics V. köt. 25. ol. (1567. évben) és 183., 191. s 235. ol., IX. köt. 225. ol. (1568. évben). Don Józsefről l. Graetz i. m. IX. k. 399. ol. és Jevisch Quarterly Review II. évf. 291. ol., IV. évf. 509. ol., Verancsics értesitéseit Don Józsefről, Dr. Kohn Sámuel közölte a Graetz-Monatschriftben.
[2]) Istvánffy Regni Hungarici historia 499. ol.

E helyen kell megemlékeznünk még azon eseményekről, melyeket iróink némelyike és a XVI. századbeli közvélemény a zsidókkal kapcsolatba hoz. Általánosan elterjedt hir volt, hogy Verbőczy Istvánt a budai zsidó temetőben tették örök nyugalomra. Istvánffy Verbőczyről azt állítja, hogy egész életén át ragaszkodott a keresztény hithez, végrendeletében alapítványokat tett szentegyházak renoválására, szerencsétlen emberek felsegélyezésére és keresztény ritus szerint fejezte be életének utolsó perczeit.[1]) Ellenségei terjesztették a sokat hányatott férfiúról az említett hirt, gyalázatosnak tüntették fel életét, a gonoszság megtestesülésének tartották, kinek teste a szerintök becstelen zsidók közt nyerhetett csak nyughelyet. Kohn Sámuel ugy vélekedik, hogy Verbőczyt eltemették a zsidók temetőjében, de onnan később keresztény sírkertbe szállították, azonban Verancsics [2]) közléséből kitűnik, hogy azon évben, midőn Verbőczy befejezte pályafutását, akkora pestis pusztított, hogy a törökök senkit sem engedének Budán eltemetni, hanem a hullákat disznó és kutyadögökkel együtt szállították ki a talyigások a mezőre, ennélfogva Verbőczy nem kerülhetett Budán zsidó temetőbe, akár Istvánffy akár Verancsics állítását fogadjuk el. Amint Verbőczyt, úgy Szolimant is bekeverték zsidók társaságába, utóbbinak Hazathia [3]) nevű gyönyörű testalkatu, bájaira és szellemére nézve kiváló nejét zsidó fogolynőnek mondták, ki iránt akkora szerelemre gyuladt a szultán, hogy egybekelt vele és törvényes nejének fogadta. Midőn Hazathia, ki Lasky Jeromost és Pétert, Moldvának fejedelmét börtönükből kiszabadította, 1558. meghalt, Szolimán annyira szomorkodott kedvencz neje fölött, hogy a drágakövekkel kirakott, aranyból és elefántcsontból készült hangszereket elégetteté, nehogy valami vidámságra hangolja [4]). Szolimán fiáról II. Szelimről Don József, Naxos herczege a törökök közt terjesztette[5]), hogy Szelim — becsempészett zsidó gyermek. Szamosközy — pedig [6]) Szelim fiáról III. Muradról tudja, hogy zsidó fiú, kit

[1]) Istvánffy i. m. 195. ol.

[2]) Verancsics i. m. II. köt. 83. ol.

[3]) Verancsics I. köt. 193. ol. és Ghimesi Forgách Ferencz Magyar historiája 92. ol. Istvánffy Forgách művéhez irt jegyzetében azt mondja a nőről, hogy orosz asszony volt.

[4]) Forgách Ferencz 176. ol.

[5]) Hammer-Purgstall i. m. III. köt. 563 ol.

[6]) Szamosközy István történeti maradványai I. köt. 183. ol.

Szelim felesége, midőn harmadizben is leánygyermeket szült, hogy férje el ne veszítse és trónutód is legyen, titokban a hárembe csempésztetett, a császárleányt pedig zsidónőnek nevelték fel.

Budapest. BÜCHLER SÁNDOR.

A SZIFRÉ SZÖVEGÉHEZ ÉS MAGYARÁZATÁHOZ.

A mult számban bemutatott példákat ez alkalommal még a következőkkel szaporítjuk:

8. I. 116. (Friedmann 36b 13): ישמרו את משמרת הקודש ואת משמרת המזבח הרי זו אזהרה לב"ד של ישראל להזהיר את הכהנים שתהא העבודה נעשית כתקנה שכשעבודה נעשית כתקנה הם כלים את הפורעות מלבא לעולם. Első pillanatra világos, hogy הם כלים helyett olvasandó הם מכלים; az egyik mem kiesett. Kérdés csak az lehet, hogy a Szifré az idézett versben (Numeri 18,5.) tényleg וישמרו szót olvasott-e a mi szövegünk által mutatott וישמרתם helyett? Lehetne arra gondolni, hogy a 3. és 4. versben előforduló וישמרו hatása alatt változtatta meg valamely másoló a szóban forgó szentírási kitételben az וישמרתם alakot. E föltevés azonban nézetem szerint ki van zárva, mert ezen föltevés szerint nem volna érthető, hogy miképen vonatkoztatja a Sz. az »*őrizzetek meg*« parancsot a ב"ד של ישראל-re. Ugyanis az egész parancsolat a 18. fejezettől kezdve Áronhoz, tehát a papokhoz van intézve, ha tehát a Szifré előtt fekvő szövegben וישמרתם állott volna, semmiféle erőszakos exegézissel sem vonatkoztathatta volna az említett szót a nem papi törvényszékre, hanem csakis a papokra magukra. Ha azonban a szövegben וישמרו foglaltatott, akkor könnyen beláthatjuk, hogy a midras miért magyarázza e szót a béth-dinre. Az előző versekben ugyanis a leviták segédkezéséről van szó. Ezekre vonatkozik 2—4, a hol kétszer használtatik: וישמרו; a nekik szóló parancs ki van merítve és a negyedik verset bezáró: »*és semmiféle idegen ne közelítsen hozzátok*« szavakkal be van fejezve. Az ötödik verset megkezdő וישמרו tehát nem vonatkozhatik sem a levitákra a kifejtett oknál fogva, sem a papokra, mert akkor a második személyt kellene használni, következésképen nem marad más hátra, mint az izraelita törvényszékre magyarázni. A Szifré

ezen olvasás mellett tényleg csak a szentirási hely parafrázisát adja.

A kifejtettek után biztosra vehető, hogy a Szifrében foglalt eltérő olvasás nem másolói gondatlanságon alapszik, mert az adott midrasmagyarázat csakis ezen eltérő olvasatból érthető meg. A tanna tehát valóban וישמרו és nem וישמרתם alakot magyarázza. Ennyi bizonyos. Az azonban nem bizonyos, hogy a tanna *írott* tóraszövegében valóban a szónak magyarázott alakja foglaltatott-e, mert lehetséges, hogy emlékezetében cserélődött fel a két alak, a mi annál könnyebben történhetett meg, mert — a mint már említettem — előzőleg ugyanezen igealak kétszer is előfordul. Ezen a szent szöveg minden betűjének fontossága által követelt bővebb megbeszélés után a következőkben a legszükségesebbekre szorítkozunk.

9. I. 123 (42b 16): וישחט אותה מניד שלא שאם נתגבלה בשחיטתה פסולה. A kiadó שלא szót törli. Nézetem szerint helyesebb föltenni, hogy az említett szó után נתגבלה בשחיטתה, minthogy kétszer fordult elő, kiesett.

10. I. 124 (43b 18): יכבס בנדיו במים ולא בישרו במים במים ב׳ פעמים מה ת״ל שהיה בדין הואיל ואדם טעון טבילה וכלים טעונים טבילה מה אדם טובל כראוי אף כלים טובלים כראוי לתם ת״ל במים במים ב׳ פעמים מקום שאדם טובל שם (ידים) [בגדים] וכלים טובלים [ולא] כראוי לתם. A hely eleje teljesen érthetetlen. A kiadó mindössze kilencz szót szúr elébe puszta kombinációból. Szerinte kiegészítendő: יכבס בנדיו במים ורחץ בשרו במים וכי שומע אני. Aki ezt érti, az ezermester. Hogy kérdezheti a midras, a midőn közvetlenül egymasután áll: »*mossa ruháját vizzel és fürössze testét vizzel*« (Numeri 19, 8.), hogy testét ne mossa? És mi legyen a felelet? A hely pedig oly egyszerű, hogy alig lehet félreérteni. ולא helyett olvasandó ורחץ, a mint a tórában áll és azonnal tudjuk, hogy a Szifré a kétszeri במים urgeálja, a miből az következik, hogy טבילת כלים csakis במקוה, ámbár kevesebb víz is elegendő lenne (v. ö. Jalkut). A ידים helyesen korrigáltatik בגדים-ra, minthogy a versben e szó áll. A וכלים mint általánosabb kifejezés csak utólag kerülhetett a szövegbe.

11. I. 131 (47a 5. sor alulról): כן בת כהן שזנתה יוצא כהן גדול לפניה ואומר לה אלו עשית כדרך שעשו אמותיך זכית שיוצא ממך בהן גדול ביוצא (בזה) [בי] וכו׳. Nem valószínű, hogy a főpap öndicsekvéssel azt mondotta volna: ha jó lettél volna, olyan magzat származott volna tőled, mint én. E nehézség eltünik, ha ואומר לה helyett olvasunk: ואומרים לה (= ואומרים לה). Akkor בזה-t sem kell emendálni.

12. I. 42 (12b 9. sor alulról): ר׳ שמעון בן חלפתא אומר גדול השלום שאין כלי מקבל ברכה אלא שלום שנאמר ד׳ עוז לעמו יתן ד׳ יברך את עמו בשלום (29. Zs. 11.). Nehézséget látok abban, hogy a bizonyító versben nincsen szó edényről, hanem népről. Ha azonban föltesszük, hogy מקבל, כל ישראל = כל י׳ = כלי pedig = מקבלי = מקבלים, akkyr S. b. Chalafta a zsoltárvers teljes körülírását adja. Lehetne azt ís föltételezni, hogy כלי korrumpálva van כ״י (= כנסת ישראל) rövidítésből. E szerint a következő participium femininumra volna átváltoztatandó. Talán Ukczin végén is e rövid tételből lett S. b. Ch. mondása kibővítve. (L. a párhuzamos helyeket: Midras r. Numeri 11. szakasz 7. fej. végén; 16. Pinchasz elején; Gen. r. 38. szak. 6 fej.) Lehet ezen emendáczió ellen kifogást emelni, de mégis megfontolásra érdemes.

13. I. 159 (60 b 9 s. alulról) szövegünkben ר׳ יונתן találtatik. Az egyik kéziratban (Friedm. 2. j.) áll ר׳ יהודה. Minthogy a kontroversista Simeon b. Jóchai, a második olvasás a helyes; Jónathán egy rövidítés téves feloldása folytán került a szövegbe: ר׳ יהודה = ר״י és nem ר׳ יונתן.

14. I. 160 (62 a II alulról): ומצא אותו גואל הדם בכל אדם. Ez az olvasat található az összes forrásokban. A Peszikta Zutarti, melynek bővített szövegét a kiadó fölveszi, magyarázó porafrázist nyujt, de nem eredeti olvasásmódot. A hely talány, mikép következik גואל הדם kitételből בכל אדם? Makkóth 11 b és tószifta ib. 2., melyekre a kiadó utal, nem nyujtanak semmiféle felvilágosítást. A szóban forgó tétel még egyszer található Szifré II. 187 (109a 3): ביד גואל הדם מנין לא מת ביד גואל הדם ימות ביד כל אדם ת״ל ונתנו אותו ביד גואל הדם ומת. A kommentátorok nem nyujtanak kielégítő magyarázatot: emendálnak, erőlködnek, de a Szifré mindamellett nem lesz érthetőbb.

Nézetem szerint e talányszerü exegézist csak azon e folyóiratban általam bizonyított szabály segítségével érthetjük meg, mely szerint a tanna gyakran nem az *írott*, hanem az *élő* szót veszi magyarázata alapjául. Egészen biztosnak látszik előttem, hogy a szóban forgó két helyen a tanna

előtt נואל אדם lebegett, a mely a hallott szóalakokat tekintve a palesztinaiak kiejtésében egészen összeesik: נואל הדם kitétellel. E föltevés, hogy a tanna ily természetü exegézissel iparkodott egy már kész és elfogadott szabálynak bibliai alapot teremteni, nem merész, ha meggondoljuk, hogy hason czélból igen sürün a bibliai szót másképen olvastatja, mint a hogy írva van. Példák nagy számban találhatók. Épen eszembe jutnak a Szifréből: II. 36 (75 b 5) ביאתך=ב׳תך; ib. 48 (84 a 6) מבורך (Pldb. 5, 15.) = מבוראך.

15. II. 16 (68 b 12. s alulról): וישפטתם צדק צדק בצדקו תובע ומביא ראיות וכו׳. Kétszer fordul elő ilyen alakban. A helynek minden egyszerüsége mellett semmi értelme sincs. Azt fölösleges megjegyezni, hogy »*az igazságos igazságában követel és bizonyítékokat hoz*«. A tóra két szavában különben ez a banális igazság sem magyarázható belé. És mégis oly egyszerü a Szifré mondása és oly világos, hogy egyetlen egy betüt sem kell törölni, csak válaszszuk el másképen a szavakat: תובע ומביא ראיות helyett olvasandó תובעו מביא ראיות. Ezen egy betü áthuzása által a midrás azonnal világos lesz. A felhozott példákból ugyanis kiviláglik, hogy a tanna azt a talmudban gyakran emlitett tételt magyarázza ki a tóra két szavából, hogy a felperes tartozik bizonyítani (המוציא מחברו עליו הראיה.) E szerint וישפטתם צדק nem azt jelenti, hogy »*itéljetek igazságosan*«, mert ez a parancs először a tórában más helyen is előfordul, másodszor pedig legalább בצדק-nek kellene állani a Szifré felfogása szerint. Ezen okokból úgy interpretálandó, hogy צדק בצדקו (= זכאי) a birtokos birtokában marad, a míg a követelés jogosultsága bizonyítva nincs, a mely utóbbi körülmény תובעו מביא ראיות szavakkal fejeztetik ki.

16. II. 25 végén: מי עשה helyett olvasandó מי ישעשה. Hogy a kiadó miért törli az egyik נסים szót, hosszú fejtörés után sem vagyok képes megérteni; e szó nélkül a hely érthetetlen.

17. II. 30: ראו כמה ביניכם לביני הרבה כמה תפלות בקשתי וגמר כמה és הרבה עלי וכו׳ két eltérő olvasás, az egyik tehát törlendő; vagy pedig a Jalkuttal közbeszurandó בקשות vagy valamely hasonló szó. Az első föltevés valóbbszinü.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

SZÁZADUNK ELSŐ FELÉBŐL.

— Pótló megjegyzések. —

Hogy a fenti czimü igen érdekes, lelkiismeretesen és ügyesen összeállított adatok minden tekintetben megbizható forrásul szolgálhassanak, szükségesnek tartom a következő pótló adatokat és igazításokat közzétenni:

A 164. sz. a. említett Izráel a 165. sz. Izráel Lőw dárdai rabbival azonos, ki később pécsi rabbi volt s a יהודה וישראל cz. pilpulisztikus mű szerzője.

Éltesebb korában lemondott a pécsi rabbihivatalról s éveken át visszavonultan élt fiánál, a szélesebb körökben ismert bold. Lőw Salamon házában Nagyváradon.

A 276. sz. a. említett Lőb Letsch családneve nem Lichtenstein, mint a 123 lapon egy rabbi véli, — ezen család tagjai különben héberül ליש-nak irják nevüket — hanem Rosenbaum volt, ki Pozsonyban mint dájjan működött. A Letsch név születési vagy illetőségi helyét jelezte régente. Rosenbaum nevét az irodalomban hét mű biztosítja. Pilpulisztikus műveit, melyeknek kettős czímük van, az jellemzi, hogy két hasábon tárgyalják a feldolgozandó anyagot, az első hasáb a halachai tételeket tartalmazza versbe szedve, a második azoknak magyarázatát.

1. מאיל המלאים és אביה דיונה »hilchoth szefer thórára« kiadta fia Gerson tályai rabbi szerző életében Pozsonyban 1864-ben.

2. בית אריה שערי אמת »hilchoth mezuzáh«-ra. Kiadta ugyanaz ugyanott 1866-ban.

3. שערי אמת és תפארתאריה »hilchoth tefilin«-re. Kiadta u. a. u. o. 1868-ban.

4. חמרת אריה és שערי אמת »hilchoth megiláh«-ra. Kiadta u. a. u. o. 1869-ben.

5. תואר משה és שערי קודש »sechitah és kiszuj dam«-ra. Kiadta u. a. u. o. 1872-ben.

6. מתא דירושלים a jerusalmi móéd tractatusára.

7. אמרות ד. folytatólagos agadisztikus magyarázat az egész pentateuchusra. Kiadták fiai atyjuk halála után Lembergben 1879-ben.

A könyv utolsó lapján levő genealogiai táblázat mutatja, hogy szerző igen előkelő zsidó család sarja, a mennyiben Bachrach Chajim és Wertheimer Sámsont őseinek mondja.

A 284. sz. a. Méir bazini dájjan bold. nagyatyám Landes-

berg Izsák Áron boldogasszonyi, galgóczi s később nagyváradi és biharmegyei főrabbi atyja volt.

A 289. sz. később Köpcsényben lett rabbi.

A 314. sz. a. említett Mordechaj Löb nagyváradi dájjan Stein Lévi volt mező-csáthi rabbi, jelenleg berlini nagy kereskedő atyja.

A 316. sz. Mordechaj Lőb később Zsámbokréten volt rabbi.

A 325. sz. a. említett Mózes, nem Szerdahelyen, hanem Szereden volt rabbi.

A 331. sz. Mózes Brezova később Huszton lett rabbi az ismert שומת מהריטשוק szerzője.

A 395. sz. Schalom (s nem Salamon) Ulmann közönségesen Scholaum Charifnak neveztetett.

A 397. sz. Salamon Salman nem szentmargiti, hanem »margitta«-i rabbi volt Biharmegyében.

A 416. sz. családneve Friedenthal.

A 423. sz. nem ábrahámi, hanem ábrányi rabbi, (Borsodmegye) a jargonban Ábrány helységet Ábrahámnak mondják.

A 428. sz. Simon nem Hradischon, hanem Vrádischon (most Vrádist) volt rabbi Nyitra megyében. Ily értelemben módosítandó a helységek névmutatója is.

A 445. sz. Wolf Hirsch Tarcisz (Tirzasz?) Nagy-Tapolcsányban működött 38 éven át mint rabbi. Rövid nekrológját l. Ben-Chananja VIII. 1865, p. 404.

A 447. sz. Zerach puchói dájjan családneve Lippe volt.

A névtelen responzumok között említett »örökösödési jog a rabbiállásban« című, mely az 1830-dik évről kelt, a hirneves Benedikt Mordechaj fiára Naphtalira vonatkozik, (l. 124. oldal, a hol 345. sz. a. helyett 352 olvasandó), a ki atyja halála után igényt emelt az országos főrabbiságra.

Végül megjegyzem, hogy a 96. sz. a. említett David Deutschhoz intézett válaszok között I. 125. helyett I. 124. olvasandó és az 51. sz. a. említett Bär (Símandel Bernát) liptó-szentmiklósi rabbi rövid életrajza a Ben-Chananja III-dik és nem IV. évfolyamában található. Simandel három részből álló, 130 pilpulisztikus magyarázatot tartalmazó (az עני szó számértékének megfelelően) מנחת עני című művét illetőleg (Bécs 1857) l. אוצר הספרים 342 l., 1546. sz.

Trencsén.

Dr. Diamant Gyula.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG ELŐLJÁRÓSÁGÁNAK JELENTÉSE AZ 1892. ÉVRŐL.

A terjedelmes jelentés első helyen *Wahrmann* Mór hitk. elnöknek elhunytáról emlékezik meg kegyeletesen. E diszes állás, mint már megemlitettük, *Kohner* Zsigmond urral lett betöltve. Azután a mult évi junius 8-án végbement koronázási jubileum alkamával tartott ünnepélyességekről és az ez alkalomból létesitett ösztöndij-alapitványról ad számot. Majd áttér az évi működés ismertetésére.

Mint egy hatalmas gépezet, melynek csavarjai, kerekei ritka pontossággal kapaszkodnak egymásba, úgy tünik föl előttünk a pesti hitközség a maga szerteágazó ügyosztályaival. Nagyon érdekes e hatalmas testület szemlélete és tanulságos ennek a nagy gépezetnek a kazánjába is egy pillantást vetni. Hadd szóljanak a tények. A tanügy és szertartásra forditott nagy összegek mellett leginkább *a jótékonysági ügyosztály* (elnök: *Adler* Lajos) ragadja meg az ember figyelmét. Havi segélyek, alamizsnák fejében egyeseknek és egész családoknak kiosztatott *20.594 frt* készpénzben és a téli hónapokban *106* családnak *666* zsák kőszén és husvétra *2294* család számára *12.217 klgr. husvéti pászka.* Kiházasítási jutalékok fejében szétosztatott *6145 frt.* Fölruháztak *320 tanulót* és *176* szegénysorsú leánynövendéket és *15 prepárándistát.* Ezek a számok valóban minden dicshimnusznál ékesebben szólnak. És csakugyan a zsidó társadalom is mind nagyobb elismeréssel és bizalommal fordul évről-évre a pesti hitközség jótékony intézményei felé.

Évről-évre gyarapodnak a jótékony alapítványok. Legutóbb a nemrég elhalt *Reich Gábor* helyezett el a pesti hitközségnél egy *22.666* frtnyi alapítványt, melynek kamatai részben

szegény leányok kiházasitására, gyermekek felruházására és rabbiképző intézeti ösztöndíjakra fordítandók. — Ennyi elég lesz mutatóul, hogy ezen szekcziónak kiterjedt emberbaráti intézkedéseiről az olvasó fogalmat alkothasson magának.

A kórházi bizottság (elnök: *Keppich* Lipót) jelentéséből látjuk, hogy a kórházban, ahol a halálozási esetek *10·1%-ra* redukálódnak, mindössze *1062 beteget* ápoltak 25.717 napon keresztül. Az összes kórházi költségek *42.955* frtra rugnak, a miből kitetszik, hogy egy-egy ápolási napra *1 frt 63 kr.* esik egy-egy betegre.

A *árvaház* bizottságának (elnök: *Deutsch* Jakab) jelentéséből kitűnik, hogy növendékeinek száma *105* volt. Ezek közül az árvaházi népiskolába járt 65, polgáriba 13, reálba 6, gimnáziumba 4, rabbi-szemináriumba 1, kereskedelmi iskolába 2, ipariskolába 2.

Szomorúan érdekes tény ötlik itt az ember szemébe, hogy t. i. *az összes árvák 63 százaléka* örökölt betegséggel, *nagyrészt tuberkulozissal van megverve.* Ezen adat szomorú ugyan, de ha meggondoljuk, hogy mindannyian korán elhalt szülőktől származnak és hozzá a betegségek átöröklődését is tekintetbe vesszük, úgy nem is igen meglepő. Az intézet vagyona valamivel túlhaladja a *fél milliót.* Évi bevétele *51.724 frt* volt. Egy-egy növendék eltartása *166 frtba* került.

A *siketnéma* intézetnek (elnök *Deutsch* Sámuel, a hitközség alelnöke) az utolsó évben 77 növendéke volt, az ezek utáni összes kiadások *19.657* frtra rugtak, úgy hogy egy-egy növendék *255 frtba* került. Az intézet vagyona *484.488 frtot* tesz ki. A pénzügyi osztály élén *Pfeifer* Ignácz, a gazdasági ügyosztály élén *Grünbaum* Miksa áll.

Végül ami a szertartás ügyeit illeti, megemlítjük, hogy a hitközség a vallás- és közokt. minisztertől kieszközölte, hogy a pótimaházak egészségügyi, fegyelmi, közrendészeti ellenőrzése teljesen a hitközséget illeti meg, ami, reméljük, nem egy ánomáliának és általán a fővárosi zsidóság vallásos életére káros állapotnak fog véget vetni.

A jelentés még azon reményének ád kifejezést, hogy közel jövőben uj templomról fog a hitközség gondoskodni. Ez igen örvendetes tény. Az új templom az első lépés lesz a templomok deczentralizácziója felé, mert kétségtelen, hogy több kisebb templom a legalkalmasabb a hivők ez irányú óhajtásait kielégíteni. Az 1893. évi szükségleti előirányzat főösszege 313,717 frt 50 kr., a fedezet 305,398 frt 98 kr., tehát fedezetlen szükségleti többlet 7718 frt 52 kr.

Lelki örömmel és büszkeséggel látjuk, hogy a hazai zsidóság vezérhitközsége hatalmasan emelkedik. Évről-évre gyarapodnak, erősbödnek és tökéletesednek intézményei. E folytonos haladás, a mely a tapasztalatok örökös és gyors értékesítésén alapszik, azon fölemelő tudatot ébreszti, hogy e hitközség, melynek élén tevékeny és tapasztalt férfiak állanak, még nem érte el a virágzás legmagasabb fokát és hogy a szép jelent még sokáig, igen sokáig s z e b b j ö v ő fogja követni.

Budapest. DR. FARKAS MIKSA.

VESZPRÉMI HITSORSOSAINK ÉRDEKÉBEN.

Veszprémi hitsorsosainkat nagy veszedelem érte. Egy nagy tűzvész megsemmisitette intézményeiknek java-részét, melyekért hosszu évtizedeken keresztül oly nemes áldozatkészséggel buzgólkodtak. A magyar zsidóság soha sem maradt hátra, hol az inség enyhitéséről volt szó, legkevésbbé pedig veszprémi hitrokonaink. És most hogy e derék és szép multtal biró hitközségünkről van szó, bizonyára mindannyian teljesiteni fogjuk kötelességünket. A hitközség alábbi felhivása megjelöli az utat segitsük fel a veszprémi hitközséget! Ime a felhivás:

Szeretett hitfelek!

Kedves testvéreink!

Súlyos csapást mért ránk a Gondviselés.

E hó 13. és 14. napján dühöngött óriási tűzvész elhamvasztotta Veszprém városunk nagy részét, tönkretette hitsorsosaink javát.

Nem elég: *porrá égette iskolánkat, összes és teljes modern berendezésével, minden felszerelvényeivel együtt.* Elpusztult a paplakás, az összes tisztviselők lakásai és minden melléképület.

A vagyonos tagokban úgy sem bővelkedő hitközség saját erejéből nem képes felépíteni iskoláját, annyival kevésbé, mert a kikre apellálhatna, a kiknek áldozatkészségét igénybe vehetné — maguk is földig sujtva, segélyre, alamizsnára szorulnak.

Pénzalapunk, vagyonunk nincs, iskola és templom volt mindenünk.

Az egyik megmaradt az Ur különös kegyelméből; oda csak imára, fohászkodásra járhatunk, hálát adni azért, a mit el nem vesztettünk, könyörögni azért, hogy megsegíttessünk.

Könyörögni vagyunk kénytelenek hozzátok is, kedves hitfeleink, gyors, sürgős, hathatós anyagi támogatásért.

Segítséget kérünk mi, a kik egy emberöltő ideje alatt csak másokat gyámolítottunk. Adakozzatok, gyűjtsetek és tegyétek lehetővé, hogy újból feltámaszthassuk hamvaiból az iskolát, mely ha minden más felekezetnek is féltett drágasága, nemzeti érzést, kultúrát istápoló hajléka, — nekünk zsidóknak azonkívül templom, szentély, melyben ősi hitünk erőssége rejlik.

Segélyért esdő szózatunkat bizalommal intézzük jószívű, fenkölt gondolkozású hitrokonainkhoz. Hisszük, reméljük, hogy senki sem fog késni — kiki tehetsége, érzése szerint, — fillére-ivel hozzájárulni azon alap gyarapításához, melyből — ha sikerül — már a közeledő új tanévre megteremthetjük, megnyithatjuk második templomunkat — az iskolát.

Isten kegyelme legyen velünk és minden jóakaró embertársunkon!

Veszprém, 1893. április 18.

A veszprémi izr. hitközség képviselőtestülete megbizásából: *Rosenthal Nándor*, városi p. ü. tanácsos, a hitközség elnöke, *Krausz József*, könyvkereskedő, a hitközség alelnöke, *Deutsch G. Sándor*, bornagykereskedő, a hitközségi előljáróság tagja, *Fischer Manó*, ügyvéd, hitközségi képviselő, *Fodor Mihály dr.*, ügyvéd, az iskolaszék tagja, *Sándorfi Miksa dr.*, járásorvos, az iskolaszék elnöke, *Réthi Ede dr.*, ezredorvos, az iskola gondnoka, *Spitzer Mór dr.*, ügyvéd, az iskolaszék tagja.

KÚTFŐK.

248. sz.

Törvényjavaslat az izraelita vallásról.

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatik.

2. §. Az izraelita vallásról keresztény hitre, vagy megfordítva, keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérésekre az 1868. LIII. t.-c. 1—8. §§-aiban, valamint ugyanazon törvény 14. §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik.

3. §. A jelen törvény végrehajtásával a minisztérium bizatik meg.

Budapesten, 1893. április 25.

Gróf Csáky Albin
m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Indokolás

az izraelita vallásról szóló törvényjavaslathoz.

Tudvalevő, hogy az 1867. XVII. t.-cz. az ország izraelita lakosait csupán a polgári és politikai jogok gyakorlása tekintetében nyilvánitotta a keresztény lakosokkal egyaránt jogositottakká, magának az izraelita vallásnak kérdését azonban nem érintette.

Minthogy pedig az 1868: LIII. t.-czikk csupán a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonosságáról intézkedik s igy e törvény az izraelita vallásra egyáltalán nem vonatkozik: az izraelita vallás hazánkban máig is sajátságos helyzetet foglal el. Ezen állapot megszüntetése a vallás- és közoktatásügyi tárcza mult évi költségelőirányzatának tárgyalása alkalmával a képviselőházban is sürgettetvén, már akkor kijelentettem, hogy az izraelita vallásnak törvény által való elismerése szerintem egy teljesen jogosított kivánság és semmiféle ok nincs arra, hogy ez izraelita polgártársainktól megtagadtassék.

Tény ugyanis, hogy az izraelita hitfelekezet hatóságilag, sőt legfelsőbb helyről is megerősített szervezeti szabályzatokkal bir, ezen szervezeti szabályzatok alapján rendezi be hitközségi életét és isteni tiszteletét, iskolákat tart fenn, anyakönyveit az 1840: XXIX. t.-czikk értelmében saját papjai által vezeti s azok az állam által is közokiratoknak ismertetnek el, házasságjoga a fennállott magyar királyi udvari kanczelláriának ma is érvényben levő 1863-iki rendeletével

államilag is szabályozva van, a hitközségi járulékok közigazgatási uton való behajtásánál igénybe veheti a hatóságok segédkezését, isteni tisztelete a törvények védelme alatt áll, amennyiben a büntető törvénykönyvnek, például a vallás és annak szabad gyakorlata elleni cselekményekre vonatkozó rendelkezései mindenkor az izraelita vallásra is kiterjedőknek tekintettek, sőt az állami költségvetésben izraelita egyházi czélokra évről-évre bizonyos összeg állapittatik meg segély gyanánt, egyszóval az izraelita hitfelekezet az állammal szemben tényleg ma is oly helyzettel bir, mintha törvényesen bevett vallásfelekezet volna és nem állana törvényen kivül, holott tudvalevő, hogy törvénykönyvünkben nem található egy czikkely sem, mely az izraelita vallással mint ilyennel s annak közjogi állásával foglalkoznék.

Valóban ideje, hogy ez az anomalia megszüntettessék.

Huszonöt éve annak, hogy az izraeliták a polgári és politikai jogok tekintetében a keresztényekkel egyenjogositattak, s ez idő óta a közélet minden vonalán közreműködve, nem egy bizonyitékát szolgáltatták annak, hogy erős nemzeti érzéstől áthatva, részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében. Nagy ideje, hogy az ország ezen hétszázezret meghaladó polgárainak vallása is a törvény sánczai közé befogadtassék.

Több oldalról ajánltatott ugyan megfontolásra azon kérdés, hogy nem volna-e az izraelita vallás törvényes elismerése függőben tartandó addig, amig a vallás szabad gyakorlata törvényhozási uton általános szabályozást nem nyer, mert hiszen e törvényben az izraelita vallás viszonyainak rendezése is bennfoglaltatnék.

Erre nézve azonban egy jelentékeny különbségre kell rámutatnom. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény feladata ugyanis nem lehet egyéb, mint azon felekezeteket is részesiteni bizonyos jogokban, amelyek eddig semmiféle joggal sem birtak. Ismeretes ugyanis mai jogállapotaink mellett, hogy a törvényesen be nem vett keresztény vallásfelekezetek semmiféle testületet mint jogi személyt nem képezhetnek, tehát jogok alanyai sem lehetnek, tagjaikat pedig az állam egyszerüen olybá veszi, mintha még mindig azon törvényesen bevett vallásfelekezethez tartoznának, amelyhez azelőtt tartoztak.

Az izraelita vallásfelekezet ellenben — mint fentebb kifejtetett — az állammal szemben tényleg ma is oly helyzettel bir, mintha már törvényesen bevett vallásfelekezet volna. Ezen lényeges különbséget figyelmen kivül hagyni sem igazságos, sem méltányos nem volna, világos lévén, hogy az izraelita vallásnak bevett vallássá nyilvánításával csak a tényleg már úgyis fennálló állapot czikkelyeztetik törvénybe s ezáltal vallásügyi törvényhozásunk egyik hézaga töltetik ki.

Ez volt indoka a jelen törvényjavaslat előterjesztésének, melynek részleges intézkedéseire nézve következőket kivánom megjegyezni.

Az 1. §. a törvényjavaslat tulajdonképeni czélját jelenti ki s igy ez, a már előadottak után bővebb indokolásra nem szorul.

A 2. §. kétrendbeli uj s nem csekély horderejü rendelkezést tartalmaz.

Kimondja ugyanis mindenekelőtt azt, hogy az izraelita vallásról a törvényesen bevett vallásfelekezetek bármelyikére való áttérés csakis azon alakszerüségek pontos betartása mellett történhetik, melyek az 1868: LIII. t.-czikk rendelkezései értelmében a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek egyikéről a másikra való áttéréseknél szem előtt tartandók.

Eddigelé azon eljárás, amely az izraelita vallásról törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek valamelyikére való áttéréseknél követendő, törvényileg szabályozva egyáltalán nem volt. Állanak ugyan fenn e tekintetben némely régibb, a mult század végéről származó, s igy nagy részben elavult udvari rendeletek, de a lelkészkedő papság előtt nagyrészt ezek is ismeretlenek lévén, a tényleges állapot máig is az, hogy izraelita egyén minden további feltétel nélkül bármikor megkeresztelhető, mi már az okból sem helyeselhető, mert a feltételekhez nem kötött vallás változtatásnak lehetősége csak a vallásosság kárára fokozhatja a hitbeli könnyelműséget.

Az eddigi, e tekintetben visszás állapotnak az 1868. LIII. t.-cz. idézett szakaszainak az izraelita vallásra való kiterjesztése által vége fog vettetni, mert mint a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezeteknél, ugy az izraelitáknál is csak az annus discretionis-t vagyis a 7-dik életévet még be nem töltött gyermekek fogják nem szerint követni az áttért szülők vallását, másrészt a vallásváltoztatás lehetősége itt is csak a 18. életév betöltésével, vagy a férjhez menetellel fog beállani, — végül az áttérésre jogosult is csak az előirt alakszerüségek pontos betartása mellett fog a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek valamelyikére érvényesen áttérhetni.

Alig tagadható, hogy az izraelita vallás törvényes elismerésének szükségképi folyományát képezi, miszerint ezen vallás a körülirt intézkedések által törvényes védelemben részesüljön.

Talán még nagyobb horderővel bir a tárgyalás alatt álló 2. §. második, t. i. azon rendelkezése, mely szerint a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek bármelyikéről az izraelita vallásra való áttérés a fentebb körvonalozott feltételek és alakszerüségek mellett szintén lehetővé tétetik.

Ez hazánkban eddigelé nem volt lehetséges, sőt ha például valamely keresztény vallásu magyar állampolgár külföldön az izraelita vallásra tért át, minthogy a status personalis mindig az illető egyén saját hazájának törvényei szerint birálandó meg: az ily áttérés Magyarországban semmisnek és érvénytelennek tekintetett, vagyis az illető egyén olybá vétetett, mintha eredeti keresztény vallását megtartotta volna.

Kétségtelen, hogy az izraelita vallás törvényes elismerésének, a szóban levő 2. §-ban foglalt intézkedések nélkül, értelme nem volna. Nem volna értelme különösen annak, hogy egy törvényesen bevett vallásra való áttérés továbbra is tilos maradna.

Nem szükség e tekintetben a külföldi példákra utalni, mert azt hiszem, elég e tekintetben azon tagadhatatlan tényre rámutatnom, hogy

az áttérések kérdése egyenlően bevett vallásfelekezetek közt más alapon, mint az egyenjogúság alapján, egyátalán nem rendezhető.

De az elvi szempontot kivül a gyakorlati élet követelményei is sulyosan esnek a latba.

Mint ugyanis már fentebb említtetett, eddig is gyakran előfordult azon eset, hogy keresztény magyar állampolgár külföldön, tehát ott, a hol eddig is meg volt engedve, az izraelita vallásra tért át s ugyanott szintén izraelitával házasságra lépett. Ha már most az illető Magyarországba visszatért, itt nemcsak áttérése tekintetett meg nem történtnek, de házassága is semmis és érvénytelen volt s az abból született gyermekek törvénytelen származásuaknak tekintettek.

Az 1868: LIII. törvényczikknek, a vegyes házasságokra vonatkozó intézkedései nem voltak az izraelita vallásra kiterjeszthetők és pedig azért nem, mert a házasság-jog honunkban ma még teljesen és kizárólag felekezeti alapokon állva, még az esetben is, ha az 1868: LIII. t.-czikknek a vegyes házasságra vonatkozó intézkedései az izraelitákra is kiterjesztetnének, bizonyos, hogy nem találkoznék sem keresztény, sem izraelita lelkész, a ki a keresztény és izraelita jegyes feleket házasságra egybeadni hajlandó volna.

Ennélfogva a keresztények és izraeliták közti házasság kérdése szerintem czélszerüen, a körülményeknek megfelelően csakis a családjog kiegészítő részét képező házassági jog rendelkezései által fog megoldathatni.

Megfontolás alá vétetett azon további kérdés is, vajjon az izraelita vallás törvényes elismerésével egyidejüleg már a jelen törvényjavaslatba felvétessenek-e azok a részletek is, amelyek ezen vallásnak az államhoz való viszonyára vonatkoznak. Az államhozi viszonya a vallásnak legszembetünőbb kifejezését nyeri az önkormányzati ügykörben, mert abban állapittatik meg, hogy mi tartozik tisztán az egyházi ügykörbe és mi az, a mihez az államnak hozzászólása van. De tudvalevő, hogy e tekintetben egyöntetü felfogás az izraeliták között nincsen. Jó része az izraelitáknak a kongresszusi alapot nem fogadta el. Különböző alapokon nyugvó szervezeti szabályokkal birnak és különféle alapokon szervezkednek tényleg. Már most törvénybe igtatni egy egyöntetü önkormányzatot, mikor ez az egyöntetüség tényleg nincs meg, azt gondolom, teljesen lehetetlen, mert csak nem lehet önkormányzatot valakire ráerőszakolni.

Másrészt pedig törvénybe iktatni a különböző szervezeteket és mintegy a törvény által szentesiteni és megörökiteni ezeket az eltéréseket, szintén nem volna czélszerü.

Ezek voltak az indokai annak, hogy az izraelita vallás az állam iránti viszonyainak szabályozása a jelen törvényjavaslatba nem foglaltatott és későbbi törvényes intézkedések számára tartatott fenn.

A törvényjavaslat 3. §-ában a törvény végrehajtása a miniszteriumra volt bizandó azon indokból, mert az izraelita vallás törvényes elismerése a kormányzat minden ágát érinti.

Gróf *Csáky Albin.*

Az 1868. LIII. törvényczikknek azok a paragrafusai, melyekre a képviselőháznak benyujtott, az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat hivatkozik s a melyeknek hatályát az izraelita vallásról keresztény hitre, vagy megfordítva keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérésekre kiterjeszti, a következők:

1. §. A törvény által megállapított föltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe, illetőleg más vallásra áttérni.

2. §. Áttérni annak szabad, aki életkora 18-ik évét már betöltötte. Azonban a nők férjhezmenetelök után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.

3. §. Az áttérni kivánó, bármely egyház tagja legyen, ebbeli szándékát önmaga által választott két tanu jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki.

S ezen első nyilatkozattételtől számitandó 14 nap eltelte után és legfölebb 30 nap eltelte előtt, ugyanazon vagy más, szintén általa választott két tanu jelenlétében ismét saját egyházközségének lelkésze előtt jelenti ki, hogy áttérési szándéka mellett továbbra is megmarad.

4. §. Az áttérni akaró, mind első, mind másodizben tett nyilatkozata felől azon lelkésztől, ki előtt áttérési szándékát kijelentette, mindkét izben külön-külön bélyegmentes bizonyitványt kér.

5. §. Ha a lelkész a kivánt bizonyitványt bármelyik esetben akármely okból ki nem adná: mindkét izben tett nyilatkozatról különkülön a jelen volt tanuk adnak bélyegmentes bizonyitványt.

6. §. Az igy nyert bizonyitványokat az áttérni akaró azon vallásfelekezet lelkészének, melybe át akar térni, bemutatván, ez által az illető egyház teljesen fel van jogositva őt kebelébe felvenni.

7. §. Azon lelkész, kinél az áttért bizonyitványait előmutatja, tehát a kinél az átmenet befejeztetett, köteles erről értesiteni azon egyházközség lelkészét, melyhez az áttért előbb tartozott.

8. §. Az áttértnek áttérése utáni minden cselekményei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.

14. §. Ha a szülék valamelyike más vallásra tér át, mint a melyet előbb követett, a 7-ik évet még be nem töltött gyermekek nemök szerint követik az áttértet.

TÁRSADALOM.

MAGYAR-ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG.

Őszinte örömmel konstatáljuk, hogy folyóiratunknak az irodalmi társaság alakítása iránt megindított actiója végre valahára sikerre vezet. E siker első sorban az országos izraelita iroda érdeme, mely felismervén a tervelt társaságnak felekezeti szempontból való fontosságát, az ügyet először is a község kerületi elnökök gyülése elé vitte. Ismeretes olvasóink előtt, hogy e lépéssel az ügy mekkorát haladt. A hatodik izr. községkerület képviselőtestületének folyó június hó 12-én tartott ülésében, a kerületi elnökség már a napirend egyik pontjául vette fel a társaság ügyét és ott dr. *Kármán* Mór méltatta a társaság alakításának jelentőségét. Minthogy a társulat eszméje országszerte nagy visszhangra talált, *Schweiger* Márton az országos izraelita iroda elnöke ez ügyben f. é. június hó 15-ikére értekezletet hivott egybe.

Ime a meghivó:

Igen tisztelt uram!

Egy »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság« létesítése régóta képezi a hazai zsidóság közóhaját. Legutóbb az izraelita községkerületi elnökök jelentették ki f. évi ápril hó 10-én tartott gyülésükön, hogy egy »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság« létesítésének eszméjét pártolják, és hogy erkölcsi kötelességüknek ismerik — ha ily Társaság a fővárosban alakúl — annak úgy szellemi, mint anyagi érdekeit köreikben hathatósan támogatni.

Több oldalról felszólítást nyervén, hogy az arra illetékes férfiúknak a fővárosban módot nyújtsak az ügy megbeszélésére s a Társaság mielőbbi megalakítását lehetségessé tevő intézkedések megtételére, ezennel van szerencsém *a csütörtökön, folyó junius hó 15-én délután 5 órakor a pesti izraelita hit-*

község üléstermében (síputcza 12. sz. II. em.) tartandó értekezletre tisztelettel meghívni.

Midőn a Társaság alapszabálytervezetét *) mellékelten megküldeném, ismerve a felekezetünk kulturügyei iránti érdeklődését, remélni bátorkodom, hogy meghivásomnak engedni, s a magyar-zsidó tudomány fejlesztésére irányított törekvést előmozdítani szives leend.

Budapest, 1893. június hó 7-én.

Kitünő tisztelettel: *Schweiger Márton*
az izraeliták országos irodájának elnöke.

Az értekezlet fényesen sikerült.

A társulat története érdekében megemlítjük, hogy az értekezleten a következők vettek részt: dr. *Alexander* Bernát, dr. *Bacher* Vilmos, dr. *Bánóczi* József, dr. *Blau* Lajos dr. *Bloch* Henrik, dr. *Halász* Frigyes, dr. *Kármán* Mór, dr. *Kayserling* M., dr. *Kohn* Sámuel, dr. *Klein* Gyula, dr. *Klein* József marczali rabbi (aki éppen a fővárosban időzött), *Kornfeld* Gyula, dr. *Löw* Tivadar, dr. *Mezey* Ferencz, dr. *Nagy* Sándor orsz. képviselő, dr. *Réthy* Mór, dr. *Simon* József, *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, *Schweiger* Márton, *Stern* Ábrahám. *Szatmári* Mór, *Szabolcsi* Miksa, *Tenczer* Pál, *Veiglsberg* Leó.

Schweiger Márton üdvözölvén az értekezletet, köszönetét nyilvánítja, hogy a kiválóan fontos felekezeti ügy érdekében, oly számosan jelentek meg és felkéri az értekezletet, hogy kebeléből elnököt és jegyzőt válaszszon. Mire aztán elnökké dr. *Kohn* Sámuelt, jegyzőül pedig dr. *Mezey* Ferenczet választották meg.

Dr. *Kohn* Sámuel a pesti izr. hitközség rabbija elfoglalván az elnöki széket, lelkes szavakban ecseteli az irodalmi társaság fontosságát. Kiemeli annak a vallásos életre való hatását, kulturális feladatatát, nemzeti czéljait. E társulat — úgy mond — nagy missziót fog teljesíteni befelé és kifelé egyaránt. A felekezet kebelében emelni fogja az öntudatot, a vallásos szellemet és terjeszteni a magyarosodást. Kifelé pedig az által fog hatni, hogy feltárja misztikusnak tetsző szellemi kincseinket, megvilágítja vallásunkat, tudományunkat. erkölcseinket, eloszlatván ezzel az előítéleteket is, melyek irányunk-

*) L. f. é. áprilisi számunkban.

ban fennállanak. Utal annak fontosságára, hogy más országok zsidóságának módjára kötelességünk nemzeti nyelven a szentírást kiadni és terjeszteni, a speczifikus zsidó tudományt ápolni. Elnök ennélfogva indítványozta, hogy a közóhajnak megfelelő társulat alakítása végett, egy szükebb *előkészítő bizottság* küldessék ki.

Dr. *Kármán* Mór a legmelegebben üdvözli a társulat alakításának eszméjét, de a közölt alapszabálytervezetnek a szervezetre, főleg pedig a czélokra vonatkozólag intézkedéseit megfelelőknek, kimerítőknek nem tartja. Különös súlyt helyez arra, hogy a hitközségek a társulatba bevonassanak, hogy ily módon a hazai hitközségek szellemi tekintetben egymáshoz közelebb jussanak. Fentartván magának, hogy idevonatkozó nézeteit a szabályzatok érdemleges tárgyalása közben érvényesítse, csatlakozik elnök indítványához.

Dr. *Löw* Tivadar szintén az alapszabály tervezetből indulván ki, a kitűzött czélokat jelentékenyen tágítani óhajtaná Kivánná, hogy a társulat organisatiója az egész országot ölelje fel és hogy ne az irodalom ápolása képezze fő feladatát, hanem az elhanyagolt iskolák segélyezése. Szóval nem irodalmi társulatot, hanem *kulturegyletet* kivánna.

Szatmári Mór különös fontosságot tulajdonít a társulatnak nemzeti szempontokból. A szentírásnak magyarra való fordítása és terjesztése önmagába véve is elegendő nagy czél volna, hogy a társulat megalakíttassék. A kulturegyesület azon czéljai, hogy iskolákat alapítson vagy segélyezzen, az állam feladatának körébe tartozik. Az alakítandó társulat kulturát fog terjeszteni a szó legnemesebb értelmében. Ápolni és fejleszteni fogja a tudományt és az által, hogy a zsidó irodalmat népszerű alakban is terjeszteni fogja, szolgálatára lesz a közmívelődés egyszerűbb szükségleteinek is. Örömmel teszi magáévá a társulat eszméjét, mely a magyar zsidóságra nézve üdvös alkotásnak fog bizonyulni.

Dr. *Klein* Gyula a társulat czéljai között első rendűnek tartja a zsidó nép történetének hazai nyelven való terjesztését. De szükségesnek tartja, hogy a hazai hitközségek történetei egyes monografiákban szintén kiadassanak, hogy az azokban rejlő becses anyag az egységes magyar zsidó történet érdekében felhasználható legyen.

Dr. *Klein* József annak szükségét hangsulyozza, hogy a vidék a társulat mozgalmába bevonassék és hogy a rabbik a szent ügy felkarolására külön is buzdíttassanak. Fejtegeti a társulat nagy horderejét a vallásos életre és a vallásos ismeretek terjedésére. Nagy tetszés közben érintette, hogy hitközsége már is felkarolta az ügyet és hogy annak érdekében tovább is készséggel fog működni.

Schön Dávid meleg hangon szólal fel a mellett, hogy az alakítandó társulat kizárólag *irodalmi* társaság legyen. Behatóan foglalkozik a megvalósítandó célokkal, melyek a mellett, hogy a tudományos életre üdvös hatást fognak gyakorolni előreláthatólag valláserkölcsi tekintetben eléggé meg nem becsülhető eredményekkel járnak.

Szabolcsi Miksa egy félreértett kifejezés helyreigazítása végett kivánt felszólalni, de elnök felvilágosításával megelőzte és igy a helyreigazítás tárgytalanná vált.

Dr. *Kohn* Sámuel *elnök* összegezvén a nyilatkozásokat, őszinte megelégedéssel jelenti ki, hogy a jelenlevők az irodalmi társaság megalakítását hőn óhajtják és hogy azt támogatni készek. Az eddigi jelekből következtetve az óhaj általános és nem kételkedik benne, hogy a felekezet e kivánata és szükséglete oly mérvű erkölcsi és anyagi támogatásban is fog részesülni, minőt a kitüzendő nagy célok meg is érdemelnek. Nézete szerint a szentíráson kivül, a zsidóság ellen irányuló támadások és vádakra való tekintettel, a társulat kiadványai között sulyt kell helyezni olyanokra, melyek a zsidó erkölcstan, a talmudi és midrási irodalom ismertetésére vonatkoznak. E tárgyban egyébiránt a szabályzatok tárgyalásánál lehet gondoskodni, mert az előterjesztett szabálytervezet a tárgyalás alapjául elfogadható, de gyökeres átalakításra szorul. Elnök felhivja az értekezletet, hogy a javaslatba hozott *előkészítő bizottságot* válaszsza meg. Felkiáltással megválasztattak dr. *Kohn* Sámuel (elnök), dr. *Mezey* Ferencz (jegyző), továbbá dr. *Alexander* Bernát, dr. *Bacher* Vilmos, dr. *Bánóczi* József, dr. *Kármán* Mór és dr. *Klein* Gyula. Jellemző, hogy az orthodox ujság szerint a társulat alakításában magyar irók nem vesznek részt...

Az előkészítő bizottság dr. *Bánóczi* József, dr. *Kármán* Mór és dr. *Réthy* Mór felszólalásai és elnök indítványához képest oda utasíttatott, hogy az alapszabályokat az előterjesztett tervezet alapul vétele mellett szövegezze meg és a hazai zsidósághoz intézendő felhívást készítse el, szemeljen, ki továbbá 100, részben fővárosi, részben vidéki hitsorsost, kiknek nevében az ősz elején a felhivást kibocsáthatja és intézkedjék egyuttal az alakuló gyülés megtartásáról.

Ezután dr. *Mezey* jegyző jelenti, hogy dr. *Acsády* Ignácz, *Kornfeld* Zsigmond igazgató, dr. *Neumann* Antal, dr. *Sturm* Albert, dr. *Schiller* Zsigmond az értekezleten való megjelenésben gátolva voltak. A társulat alakítását azonban pártolják. *Weisz* Berthold levélben sajnálatát nyilvánítván, hogy meg nem jelenhetett, azt írja: »ezúttal azon érzetemnek kell kifejezést adnom, hogy az eszme valósítása nemzetünk és hitfelekezetünk érdekében kiváló fontossággal bir és annak anyagi és szellemi előmozdítását szent kötelességemnek tartom.« Dr. *Rosenberg* Gyula orsz. képviselő a következő levelet intézte *Schweiger* Mártonhoz: »Nagyságos uram! *A magyar zsidó irodalmi társaság* létesítésére egybehívott értekezletre szóló nagybecsű meghívását köszönettel vettem és midőn sajnálatomat fejezem ki, hogy — holnap nem lehetvén Budapesten — az értekezleten személyesen részt nem vehetek, másrészt nem mulaszthatom el annak kijelentését, hogy a *szép czélú mozgalom megindítását hazafias örömmel üdvözlöm, ahhoz szívvel és lélekkel csatlakozom s a magam részéről is teljes odaadással fogok a megalakítandó társaság czéljának előmozdításában közreműködni, meg levén győződve, hogy a magyar zsidóság hazafias törekvésének és kulturális haladásának terén jelentékeny szerepre lesz hivatása.* Egyúttal kérem Nagyságodat, hogy a *társaság alapító tagjai közzé belépésemet az értekezleten bejelenteni méltóztassék.* Fogadja stb. Budapest, 1893. junius 14-én.« Dr. *Chorin* Ferencz orsz. képviselő szintén nem jelenhetvén meg, üzeni, hogy *a társaság alapító tagjainak* sorába lép. Dr. *Stiller* Mór elmaradását kijelentvén, azt irja; »Hogy a magyar zsidó művelődés érdekében, mi szivemen fekszik, csak legmelegebben üdvözölhetem egy magyar zsidó irodalmi társaság létesülését, mondanom alig kell. Hogy annak létesülését előmozdítsam, *pártoló tagúl 100 frttal* belépek.« *Tencer* Pál bejelenti, hogy *Popper* István tudomásul venni kéri, hogy 100 frttal a társulatba belép. A *marczali* izr. hitközség a dr. Klein József rabbi által megindított mozgalom

folytán *100 frtot* küldött a társulatnak és egyúttal az eszme pártolása érdekében lelkes körlevelet intézett a hazai összes hitközségekhez.

E jelentések örvendetes tudomásúl vétettek, mire aztán az emlékezetes értekezlet elnök éltetése mellett emelkedett hangulatban véget ért.

Az *elökészítő bizottság* már folyó június hó 19-én dr. *Kohn* Sámuel elnöklete alatt több órán át tartó értekezletet tartott, melyen az alapszabályok főbb elvei megállapíttattak. A czélok között dr. *Kármán* indítványára fölvétetett, »a szentírás magyarázatára és a zsidó nép történetére és irodalmára vonatkozó előadások tartásának elősegítése hazai egyetemünk bölcsészeti karain és az előadások kiadása.« A szervezet is teljesen megváltozott, úgy, hogy az alapszabályok, melyek a kijelölt elvek szerinti szövegezésével dr. *Mezey* F. jegyző bizatott meg, lényegesen különböznek az előbbi tervezettől, mely kezdetben a társaságot kisebbre tervelte, mint a minőnek az valójában igérkezik. A hazai zsidósághoz intézendő felhívást dr. *Kármán* Mór szerkeszti. Szeptember havában már az alakulás is megtörténik. Újabban, dr. *Klein* marczali rabbi értesítése szerint a *nemesvidi* fiókhitközség is 100 frtot gyűjtött a társaság számára. Ha a társaság kis körökben is ily visszhangra talál, remélhető, hogy nagyobb hitközségeinkben az áldozatkészség elmaradni nem fog.

A magból, melyet elhintettünk, végre tettek fakadnak. Hitközségeink, rabbijaink és felekezetünk lelkes tagjainak közreműködésére van szükség, hogy az irodalmi társaság ne csak megalakuljon, hanem vallásunk, tudományunk és nemzetünk érdekében virágzásnak induljon. M. F.

ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG ÉS ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZETI INTERNATUS.

Ami hazánk zsidó felekezete jobb érzésű tagjainak az eszme legelső fölmerülése óta hő óhaját képezi, az megvalósulásához közeleg és Isten segítségével már a legközelebbi jövőben meg fogja kezdeni működését a Zsidó Irodalmi Társaság és kezébe fogja adni felekezetünknek a magyar Szentírást, amelylyel oly

régóta tartozunk a hazának, a magyar irodalomnak és önmagunknak. Midőn a kerületi elnökök értekezlete az Irodalmi Társaság ügyét felkarolta, az u. n. zsidókérdés hazánkban leendő végleges megoldását előmozditja a legszerencsésebb és nézetünk szerint legsikeresebb módon. Mert ha zsidókérdés hazánkban az, hogy az izraelita vallás egyenjogúsíttassék-e a többivel, — mert zsidókérdés az is, hogy az izr. vallás törvényei és eszméi megférnek-e a modern kor kifinomított erkölcsi világrendje mellett, — úgy a zsidókérdés meg lesz oldva, ha a vallás eszméinek ismerete nagyobb lesz a zsidó felekezet kebelében, mint eddig volt, ha a zsidó ifjú az Irodalmi Társaság működése nyomán ismerni fogja a Szentirást, megtanulja a zsidó történelmet és belemélyed a zsidó vallástudományba; ha meg fog szűnni az, hogy csak néhány férfiú, a papok, akiket hivataluk és életmódjuk a külvilágtól jórészt elzár, fognak tudni; ha ismét tudós lesz egész Izrael és azon hitsorsosaink is, kiket hivatal, állás, foglalkozás és hivatás folyton a társadalmi élet terén tart, fogják tudni nemcsak önmagukat és legfeljebb azon társadalmi osztályt képviselni, amelynek tagjai, hanem fognak tudni öntudattal és büszkén helyt állani azon felekezetért is, amelyhez tartoznak. Ha a tudatlanság vallási téren a magyar zsidóságban megszünt, ha a zsidó ifjú szerzett ismeretei révén büszke lesz vallására és annak tanaira és meg fogja azt maga becsülni, úgy fog tudni annak tiszteletet szerezni másoktól is. Nem ismertük önmagunkat és azért nem ismertek bennünket.

Másként nem történhetett. A szégyenletes állapotnak, amelyben hazánk zsidósága volt, meg kell szűnni és ne várjuk annak megszüntetését kívülről, hanem mi magunk egész szellemi és anyagi erőnkkel hassunk ebben közre. A Zsidó Irodalmi Társaság létrejötte azon nagyszabású mozgalommal, amelyet a községkerületek kebelében a kerületi elnökök értekezlete megindított, biztosítva van. A hazai felekezetek körében mindenütt mutatkozó erős készülődés a jövő harczára felébresztette minálunk is a szunnyadó felekezeti szellemet és öntudatot: és ha »mennek mások fegyverekkel és csataszerekkel, úgy megyünk mi az Isten nevével«, a szellem fegyverével, a tudomány erejével a jövő bizonytalan eseményei elé és míg mások »kulturharcz«-ban fognak egymásra támadni, addig nálunk

a Zsidó Irodalmi Társaság fogja megkezdeni a harczot a kulturáért; míg másokból a középkor újra feltámadt rémei fogják az életerőt kiszívni, addig mi Ezékiel visióját fogjuk megvalósulni látni: holt testeinkbe élet és szellem fog szállani, meleg vér fog az erekben pezsegni és lábra fog állani a csontvázak és mumiák serege, amely lát, érez és cselekszik öntudattal.

A Zsidó Irodalmi Társaság részére minden zsidóvallású honfiúnak el kell hozni áldozatát. Mint hajdan a szentély felállításához mindenki hozzájárult az ő fillérével, úgy kell ma minden magyar zsidónak a hazai zsidó felekezet ezen szent intézményében vagyonával részt venni; ne legyen egy zsidó sem az országban, akinek utódai szégyelnék magukat, mert atyjuk hidegen és érzéketlenül tartotta zárva szívét és összeszorítva kezét, midőn szent czélra kértek tőle. Ez nem pártkérdés. A zsidó tudomány ismeretének terjedése a zsidók között nem lehet közömbös orthodox testvéreink előtt sem.

Ámde, ha kötelessége ez a zsidó egyénnek, mennyivel inkább az a zsidó hitközségeknek, amelyek mint erkölcsi testületek képviselik felekezetünket és mint ilyeneknek elől kell járniok a mozgalomban. Számít a felekezet a hazai hitközségek lelkesedésére és áldozatkészségére, amely felbuzdulva, nagyot fog művelni. A példa megvan. Egy maroknyi kis község, a marczali-i, amelynek saját vagyona nincs, tagjai adományaiból össze tudott rakni száz forintot az Irodalmi Társaság részére és kérő szózattal fordul hatalmasabb, nagyobb testvéreihez, hogy közös erővel hordják össze az anyagot a szentély felépítéséhez. És nem képzelhetjük másként, mint hogy nem fog távolmaradni egy hitközség sem azon intézménytől, amelyből dicsőség fog áradni Isten nevének, tisztelet és fény a hazai zsidó felekezetre.

Tekintettel azon körülményre, hogy felekezetünknek van már egy régebbi kulturalis intézménye, az Országos Rabbiképző Intézet, amely közvetve ugyanazon czélt szolgálja, mint az Irodalmi Társaság; mert ennek fennállása teremtette meg az intézeti értesítőkkel és a növendékek dissertatióival azon csekély kis magyar zsidó theologiai irodalmat, amely már eddig volt; és mert ezen intézetben neveltetnek azon ifjaink magasztos pályájukon, akik hivatva lesznek úgy lelkészi működésükkel, mint az Irodalmi Társaság zászlója alatt folytatott

beható munkásságukkal felekezetünk kebelében a zsidó érzést ápolni és fenntartani, a zsidó tudományt népszerűvé tenni és terjeszteni; de mert ezen intézet növendékei éppen ezen pályájukra való készülésükben a reájuk nehezedő megélhetési gond alatt tetemesen akadályozva vannak: a marczali-i izr. hitk. az ezen intézet kebelében felállítandó internatus részére is adott 50 frtot alapítványul és ezen intézmény pártolásáért is esedezik testvérközségeihez alábbi levélben:

Szeretett Testvéreink!

Midőn a minap a Thóra kinyilatkoztatásának szent ünnepét ünnepeltük, sokaknak közülletek juthatott eszébe, hogy talán épen manapság nincs okunk a Sebuoth ünnepet örömben megülni. Azon napon, midőn az őskor sötétségében felvillant az égből leszállt fény a Sinai hegyén, szétáradva onnan az egész földre, — őseink, kik ez iránt szabadúltak csak meg a rabigából, legközelebb állottak az összes népek közül a hegyhez, amelyről Isten szava hangzott, hirdetve azon igéket, amelyeket a föld népei tőlük tanultak meg és melyek az egész emberiség örök erkölcsi törvényeivé válva, képezik az erkölcsi világrend alapját; és ugyanazon nap évfordulóján ha körültekintünk, önmagunkat látjuk a Sinai hegyétől legmesszebb és az ott megnyilatkozott szellemtől legtávolabb.

Valjon nem szorult-e el szivetek a kinyilatkoztatás ünnepén, látva és tudva, hogy a föld népei, a kiket Isten és törvénye ismeretére a mi őseink tanítottak, mily buzgósággal tanulmányozzák a Szentírást és annak tudományát; mily hatalmas közszellemtől vezérelve létesitenek felekezeti kulturális intézményeket, amelyekből mint góczpontokból árad ki a mi vallásunkból leszármazott különféle vallásformák hívei között a felekezeti történet és tudomány ismerete: míg mi belső villongások által szétforgácsolva ma, midőn az anyagi szolgaságból immár negyedszázad óta megszabadultunk és feltűnt már előttünk azon fényes tüzoszlop is, amely az erkölcsi szolgaság Egyptomából is ki fog bennünket vezérelni, utunkban, nem a Sinai hegye felé haladunk, hanem annak hátat fordítva, mindinkább eltávolodunk azon fényforrástól, mely legelőször nekünk világított; veszni hagyjuk ősi kincsünket; a Szentírás és tudományának ismerete mindinkább hanyatlik soraink között; ifjaink előtt ismeretlenek azon szent és magasztos eszmék, amelyek őseiket lelkesitették szóra és tettre és nem tudnak beszélni és nem akarnak cselekedni, a hol arra szükség volna, a felekezet becsületéért; nem ismerjük történetünket és megtagadva multunkat, veszélyeztetjük jövőnket.

De legszomorúbb, hogy a épen magyar haza zsidó felekezetéről áll ez. Németország területén a zsidó felekezet 3 nagy rabbiképzőt tart fenn, áldozatkészségével és tudományszomjával óriási vallástudományi irodalmat teremtett, és egész sereg tudományos és társadalmi felekezeti érdekeket szolgáló folyóirat létezését teszi lehetővé. Igy van ez a többi művelt és többé-kevésbbé a műveletleneknek tartott államokban is. Legutóbb Ausztriában, Bécsben épült önkénytes adományból egy rabbiképző, és bennünket éget a szégyen, hogy a hazai zsidóság szemefényét képező rabbiseminariumot, melynek párja tudományos erőkben sehol sincs, nem a hazai zsidóság önkényt áldozatul hozott filléreiből állították fel, hanem a szabadságharcz lezajlása után mint hadisarcz hajtatott be rajtunk azon összeg, amely alapját képezi. Ezen fájdalmunkat csak némileg enyhítheti azon körülmény, hogy ezen hadisarczot Ő Felsége felekezetünknek visszaadván, a rabbiképző Felséges Királyunk atyai kegyének is emléképülete. Egyéb kulturális intézményeink nincsenek; nem adtunk a magyar irodalomnak még egy bibliafordítást sem.

»És a nép, amely sötétségben vándorolt, egyszerre nagy fényt látott.« Mint az őskorban, úgy ma is vezéreink illettettek meg a Szellem által. A kerületi elnökök minap tartott gyűlése örökké emlékezetes fog maradni a hazai zsidóság történetében, mert megmutatta nekünk azon Sinai hegyét, amelyről a Szentírás a magyar zsidóság körében ujra el fog terjedni. Immár alakulófélben van a Zsidó Irodalmi Társaság, amelynek feladatát a zsidó tudománynak hazánk nyelvén való ápolása fogja képezni és működését a vallástudomány ismeretének felekezetünk kebelében való terjedése fogja jelezni. Épúgy mindinkább tért hódít azon kötelességérzet, miszerint felekezetünk leendő vezéreinek az Országos Rabbiképző kebelében oly otthont teremtsünk, a melyben menten az élet nehéz gondjaitól egyedül tanulmányaiknak szentelhessék magukat, hogy megismerjék és később híveikkel megismertessék vallásunk tanait és eszméit, felekezetünk történetét és tudományát. Lelkes szavakkal szólnak hozzánk egyetlen tudományos folyóiratunkban, a Magyar Zsidó Szemlében, nehányan felekezetünk vezérférfiai közül a két szent czél érdekében: ne hagyjuk szózatukat a pusztában elhangzani. Olvassátok el és szivleljétek meg lelkesítő soraikat. Soha le nem mosható foltot ejtene rajtunk, ha ezen két szent ügyünket diadalra nem vihetnők, a melyekkel legméltóbban jelenhetnénk meg a haza ezredéves ünnepén a többi recipiált felekezetek sorában, mint önerőnkből és áldozatkészségünkből létesített kulturális intézményekkel, amelyeket a felekezet és a haza közkincsévé tettünk.

Azon vádat, melyet igazságos biráink is emeltek már ellenünk,

miszerint saját kincsünket nem ismerjük, saját tudományunkat elhanyagoljuk és ápolóit nyomorogni hagyjuk, ne engedjük többé felhangzani. Neveljetek népünknek tanítókat és tanuljatok magatok is. Miként mi, akiknek községét adósságok súlyos terhe nyomja, úgy, hogy a tagok rendkívüli megterhelésével vagyunk csak képesek saját hitközségi intézményeinket fenntartani, mégis az egyes tagok újabb és a szent czél érdekében felbuzdult áldozatkészségével 150 forintnyi összeget tudtunk összesen nyolczvanöt családból álló hitközségünkben összegyüjteni, indítsatok ti is gyüjtést a hitközség tagjai között.

»Adjon egyik többet, a másik kevesebbet, de a szent ügyért való lelkesedéssel« rakjátok össze velünk együtt filléreiteket a Zsidó Irodalmi Társaság és Országos Rabbiképző internatus részére.

Marczaliban, 5653. szivan hó 17-én. (1893. junius 1.)

Löbl Lipót	*Dr. Klein József*	*Münz Simon*
hitk. jegyző.	kerületi rabbi.	hitk. elnök.

Meg vagyunk győződve a hazai hitközségeknek a szent ügy iránt való buzgóságáról és reméllljük, hogy a marczali-i hitközség tényét kicsinyelni nem fogják, a mellyel az csak a felekezettel szemben érzett kötelességének akart eleget tenni és a felekezet létérdekét akarta csekély erejéhez képest szolgálni.

Marczali.

Dr. Klein József.

ADALÉK A FELEKEZETI EGYSÉG KÉRDÉSÉHEZ.

Nagyvárad, 1893. junius.

Orthodox hitrokonaink nem szűnnek meg abbeli kisérleteikkel, hogy a *két izr. felekezetről* szóló hóbortjuknak érvényt szerezzenek. Különösen az exponáltabb helyeken, jelesül az olyan városokban, hol a hunczútkát sűrűn meglóbálja az egészséges haladás szellője, a mint ez minálunk történik, ott egyes fanatikusok, vagy olyanoknak tetszeni akarók, e téren való próbálgatásaikban a legmesszebb mennek. Hiába történet, hiába igazság, hiába még a receptionalis törvényjavaslat is. Az ő dühöngésük meg nem szűnik, mert keserű epével telnek el, midőn tapasztalják, hogy a mi közegeink műveltsége és tudása mekkora hódításokat teszen még az ő szűk köreikben is és hogy mily siralmas szerepök van az ő embereiknek. Az

egész felekezeten akarják hát megboszulni magukat, folyton annak egységét támadván. Persze, hogy a fejtől romlik az egész. Oh ezek a vezérek! Ujabban a receptionalis törvényjavaslat beterjesztése után gróf *Csáky* miniszternél tisztelegtek. E tisztelgéssel egyfelől a receptió elleni magatartásuk által rajtuk esett foltot akarták lemosni, másfelől meg a nemes grófban téves képzeteket akartak támasztani. Persze, hogy egészen eltértek a két felekezetről költött mesétől, de ezt csak azért tették, mert érdekök ezt most épen igy kivánta. Hiszen a törvényjavaslat ellen, mely egy izraelita vallásról szól, támadtak volna, hiszen a nemes czélzatú indokolás ellen lázadtak volna fel, ha előhozakodnak azzal, hogy két izr. felekezet van. Ezt pedig a miniszterrel szemben nem tehették, inkább benne hagyták azt a 238 orth. rabbit a csávában, a kik ennek, a zsidóság történetében páratlan hamisításnak, formát adtak, sőt e rabbikból többen, mint a tisztelgő küldöttség tagjai, örömmel eltelve lubiczkoltak benne. Nagy az orthodoxok a feletti öröme, hogy tán törvénybe lesz iktatva az egységes izraelita vallás, de ép oly nagy lesz az örömük, ha ez meg nem történik. Nagy volt az orthodoxok felháborodása a miatt, hogy a haladó zsidók csak a szervezetekben és nem a felekezetiségben akarnak különbséget látni, de ép oly nagy most az örömük a felett, hogy ezt egy törvényjavaslat indokolásában olvassák.

Elkeseredett harczot fognak folytatni a receptió ellen, mondák néhány hónap előtt az orthodoxok és meg is cselekedték azt sajtójukban, szószékeiken és levelezéseikben, és most, abból az alkalomból, hogy a vonatkozó törvényjavaslat be lett terjesztve — ne higyje valaki hogy ezért — tisztelegnek a miniszternél. Mert nagy az ő örömük a felett, hogy az a szó orthodox a törvényjavaslat indokolásának még a szervezetet érintő kérdésében is gondosan ki van kerülve. Igazán furcsa egy légió, aztán tessék őket komolyan venni, tessék velök transactiót kezdeni. Jaj Izraelnek, ha vannak rétegei, melyekben ezeknek a szegény flótásoknak a muzsikájára tánczolnak.

A milyenek odafent az orthodox boldogítók, egészen olyanok ide lent az apróbb szentek, a helyi vezetők. Nekünk is van belőlük egynéhány. Mert az orthodoxiában a mi városunknak nagy szerep jutott ám. A legvadabbak azok, kik szombaton reggel legkorábban nyitják ki boltjaikat. Az igaz, hogy a mi orthodox küzdőink a parádésak és az igaziak nem sok vizet zavarnak. Egy kicsit bohókásak egy kicsit dühöngősek. De kárt nem igen tesznek. Van egy iskolai tanítójuk, az szeret a legharapósabbnak látszani, de álfogakkal ez sem sok kárt teszen. Még az övéi sem sokat hederítenek rája. Hát még mások. Önöket is nem egyszer meghajigálta már. Ha levelemet kiadják, megint rájuk mázgálja entajtékját. (Oh a kis hamis). Most újabban épen szörnyen felsült egy nagy cselfogásával Gabel úr, mert igy hivják, nyilván mivel vasvilla módra áll szeme, tolla. (Ez ugyan nem nagyon szellemes. *Szerk.)* A kik tudnak róla, azok jókat kaczagnak ezen, mert az egész dolog olyan csiklandozó természetű.

W. H. nagyváradi kath. főgymn. VIII. oszt. tanulónak nem tetszett az orth. vallástanító, pedig ő maga az orthodox »felekezet«-hez tartozott. Folyamodott hát, hogy »áttérhessen« a »neolog felekezetbe«. A formula az ilyen áttéréshez csak ezután levén megállapítandó, a nagyváradi tanker. kir. főigazgatóság a kérvényt a kultuszminiszterhez terjesztette fel. A f. é. február 26-án 275. sz. a. kelt ide vonatkozó felterjesztésében egyebek között a következőt jelenti a miniszteriumnak:

»Megvallom őszintén, sokáig haboztam, valjon a Nagyméltóságú Miniszterium elé juttassam-e a fentebb jelzett kérelmet, *mely nem annyira elvi meggyőződés, mint inkább a hitoktató tapintatlan s a gymnasiumi tanulók előtt szokatlan érdes modora által felidézett személyi conflictus kifolyása;* minthogy azonban közbelépésemnek sem sikerült a fennforgó ellentéteket kiegyenlíteni, azt pedig magam sem kivánhatom, hogy a *jeles előmenetelü s különben teljesen kifogástalan magaviseletü ifjunak tanulmányait ép tanulói pályájának határpontján, nagyrészt önhibáján kívül megakaszszuk*, kénytelen vagyok a szóban levő ügyben, melyet az *igazgató jelentése* egész terjedelmében megvilágít, a Nagyméltóságú Miniszterium kegyes határozatát tisztelettelljesen kikérni.«

Az igazgató jelentése, melyről itt szó van, már olyan, hogy közölni sem merem, mert az igazán megsemmisítő hatásu, holott mi csak a komikus oldal iránt érdeklődünk.

Az ügyet a miniszteriumban, ha nem csalódom, f. é. 10,250. szám alatt tárgyalták és a zsidó ügyekben intézkedő VI. ügyosztály a (gymn.) IV. osztálynak a következőképen jelezte álláspontját:

»Nagyváradon egy orthodox és egy congressusi alapon álló hitközség áll fenn. Mint az iratokból kitűnik az orth. hitközség egy Gabel nevű hitoktatót rendelt ki a középiskolai tanulók számára, a congr. hitközség hitoktatója pedig dr. Kecskeméti főrabbi.

Minthogy törvényeink csak egyféle izr. vallást ismernek, nem az egyik felekezetből a másikba való áttérésről lehet szó, hanem csak arról, hogy egy és ugyanazon hitfelekezet két különböző testülete által kirendelt hitoktatók egyikétől a másikához az átlépés a tanév közepén meg legyen-e engedhető? A fennforgó esetben annyival kevésbbé tehető e helyütt kifogás az ellen, hogy W. H. gymnáziumi tanuló Gabel helyett dr. Kecskemétit válaszsza hitoktatójának, mert ebbe a tanuló atyja is beleegyezett, és a mint az igazgató és főigazgató jelentéséből kitűnik — az átlépést Gabel tanító »tapintatlan és a gymn. tanulók előtt szokatlan érdes modora« okozta.

Ugy látszik, hogy az orthodoxok helybéli rettenetes pennája megszagolta a dolgok állását, mert már f. é. április 3-án egy alázatos kérelemmel, hol már a két felekezetről szóló elvi álláspontot mellőzve, az iskolai fegyelem szempontjából akarta ügyét győzelemre vinni. A miniszter azonban átlátott a szitán és miután az »áttérés«-be az »orthodox felekezetű« apa is beleegyezett, a proselyta tanulót azzal büntette, hogy az orthodox vallástanító finom modorának élvezetétől megfosztotta, f. é. április hó 25-én 15,890. sz. a rendelettel megengedvén neki, hogy dr. Kecskemétinél tanulhassa a hittant.

Igy végződött a nagy háború, mely úgy a diákok, valamint különösen a tanároknak sok derült perczet szerzett. Tessék róla elmélkedni: hát nincsen-e két zsidó felekezet?

Egy hónap óta fúrja az oldalomat, de hányszor szúrja az ilyen »orthodox« és »neolog« felekezeti dolog.

Már akár mit mondanak a szerkesztő urak, de meg kell ám csinálni azt a heti lapot, mert úgy lássák, hogy terjed a

valótlanság, sőt ha tetszik, úgy bizonyítványokkal is szolgálok, hogy a »mieink« is orthodox ujságban rakják le azt az epesárt, melyet közöttünk elmázgálni már nem tudnak. Hát nem veszik észre, hogy a — bocsánat, jó értelemben mondom — lassu tempóju sajtó miatt képes minden suhancz nyiltan valótlanságot terjeszteni és egy bizonyos terrorismust (Hohó! Szerk.) gyakorolni. Ébredjenek uraim!

DR. KÖRÖSI IMRE.

Számos actuális felekezeti kérdésről részint magánügyekben való rendkivüli elfoglaltság, részint térszüke miatt legközelebb fogunk nyilatkozni. Addig is kérjük tisztelt olvasóink szives elnézését.

TUDOMÁNY.

A PESZÚKÉ DEZIMRA ÉS BERÁKHÁI.

Mielőtt a naponkinti sachrithiima főrészét — a semát berákháival és a semóne eszrét — elvégezzük, ősi időktől kezdve dicsőitő zsoltárokkal és egyéb szent énekekkel magasztaljuk Istent, melyeknek szintén ősi időkből származó összefoglaló neve peszuké-dezimra. Berákha előzi meg — a bárúkh seámar — és berákha fejezi be ezeket, — a jistabbach simkha.

Közismert dolog, hogy az első berákha helyére nézve különbség uralkodik a szefard és askenaz ritus között. A szefardok a hódu la-adónaj kir'u vismó imát végzik előbb és csak azután mondják a bárukh seámart, míg mi az összes peszuké dezimrát megelőzőleg végezzük e berákhát. A mi ritusunk külön megokolásra nem szorul, hiszen természetes, hogy a bevezető berákha valamennyi dicsőitő ének előtt mondatik, de épen mert annyira raczionális, már ez maga arra a gondolatra bir bennünket, hogy a szefárd ritus az eredeti, a miénk pedig csak annak későbbi javítása. A következőkben a peszúké dezimra és a hozzá tartozó berákhák eredetére óhajtok nehány megjegyzést tenni és egyúttal kimutatni, hogy a két ritus közül, — nem melyik a helyesebb, mert joggal mondják a decisorok, hogy mindenki a magáét kövesse, — de melyik közülük a régibb.

A pesz. dez. naponkinti elmondása Aseri szerint (Berakhóth III. 1. hez.) gaoni intézmény; visszamegy pedig kétségen kívül R. Józsé azon állítására (Sabbat 118. b.) יהי חלקי עם גומרי הלל כל היום »Oly kegyben álljak Isten előtt, mint azok, kik a hallélt naponkint elvégzik.« A talmud kérdi erre: de hiszen tiltva van naponkint a hallélt elmondani. Ezért úgy

értelmezi R. Józsé szavait, hogy ő hallél alatt a peszuké dizimrát érti. A M. Szofrim (17., 10.) már így parafrazálva adja vissza R. Józsé szavait: אי"ר יהי חלקי עם המתפללים כל יום ששת המזמורים »— kik naponkint a hat — 145—150-ig terjedő zsoltárt elvégezik.«

R. Józsé bizonyára úgy mondotta, a mint tradálva van, az is bizonyos, hogy hallél alatt nem értette azt, a mit mi ma értünk a kifejezés alatt, t. i. a »hallél hamiczri«-t, vagyis a 111—118-ig terjedő zsoltárokat, de az már kétséges, vajon épen ama hat zsoltárt értette-e alatta.

Valamely határozott zsoltárt nem gondol és mivel a szót mégis egyes számban használja, azt kell feltételeznünk, hogy az tulajdonnév értelemben van véve és ezen elnevezés a zsoltárkönyv egy bizonyos részét, vagy az egész zsoltárkönyvet jelöli, vagyis azt, mit mi ma ספר תהילים v. תילים -nek nevezünk, azt akkoriban ס' הלל -nak hívták.

E mellett szól ama körülmény is, hogy a hallél szó már a krónika könyvében (II. 7, 6.) mint terminus van használva, a hol בהלל דוד בידם »Dávid halelja volt kezükben«, egy egész könyvet jelenthet csupán.

Kétségtelen, hogy R. Józsé szavai ezen magyarázat szerint még feltünőbbek, mert nem igen képzelhetjük, hogy voltak olyanok, kik naponkint az egész zsoltárkönyvet elmondották.

Azt lehetne mondani, hogy גומרי הלל alatt, azokat érté, kik a zsoltárkönyv utolsó énekeit mondották el és csak ily módon »végezték be« azt naponkint, — úgy látszik a gemara is így értelmezi szavait, de tény az, hogy גמר sohasem jelent annyit, mint valaminek a végét elmondani. הותיקים גומרים השמע (Berachot 10. a.) nem jelentheti azt, hogy a régi jámborok a semá végét mondták el csupán. Még a későbbi időkben is a mi hallélünk bevezető berákhajában vegyesen használtatnak a לגמור és לקרא kifejezések.

De vajon a krónika könyvében (II. 7, 6.) a hallél szó tényleg az egész zsoltárkönyvet jelenti-e?

Ugyancsak a krónika szerzője (I. 16, 7.) elbeszéli, hogy a leviták naponkint elmondották a hódu laadonaj kir'u vismó kezdetű zsoltárt, melyet a krónika ezen helyen közöl is és mely a mi 105-ik zsoltárunknak felel meg. Az ott előforduló

kifejezés אז נתן דויד בראש להודות világosan azt jelenti, hogy Dávid ezen zsoltárt elsőnek tette azon gyűjteményben, melyet a leviták a II. 6, 7. verse szerint a kezükben tartottak. Ezen hallél énekeskönyvben ez állott legelől, mert az istentiszteletnél legelőször is erre volt szükségük.

Ez a 105. zsoltár, — ha a LXX. szerint a megelőző zsoltár utolsó versét ide vesszük — az első, melyben előfordul a »haleluja« kifejezés, melyet a következő zsoltárokban a »hódu laadonaj« kifejezéssel váltakozva csaknem minden egyes zsoltárban megtalálunk.

Tehát a mai ötödik könyv, — hozzávéve a negyedikből a két utolsót, — ez volt ama gyűjtemény, melyet a leviták a kezükben tartottak és ennek alkalmasabb neve nem is lehetett a »hallél«-nál. E gyűjteményből énekelni annyit jelentett, mint להודות ולהלל, mely kifejezés az I. Makkabeus könyv 4, 59. utján jutott el a chanukkai al-ha-nisz-szim imába és ezt a hagyomány is úgy értelmezte, hogy ezen napon »hallélt« kell mondani.

Ezen hallél-kézikönyv létezésének más helyein is nyomára akadunk a talmudban. Berákhóth 9. b. lapján R. Jehuda, ki azt mondja, hogy »Dávid 103 — számításunk szerint 104 — zsoltárt szerzett előbb és csak azután mondta először »haleluja«, úgy látszik azt akarja megokolni, miért kezdődött a 105-ik zsoltárral e gyűjtemény, melynek különös fontosságot és szentséget tulajdonítottak.

Ezen hallél-gyűjtemény létezéséről tanuskodik továbbá R. Jóchanan azon állítása (Peszáchim 118 a), hogy a sir-hamaalóth zsoltárok szintén a hallélhoz tartoznak. Ezek, bár sem hódut, sem hallelujáth nem tartalmaznak, úgy látszik azért lettek ezen levitás kéziköyvbe fölvéve, mivel a nyilvános istentiszteletnél ezekre is szükség volt. A többi hallél és hódu nélküli nehány zsoltár talán tényleg nem is volt benne a gyűjteményben. Az egész könyv egyes kiválóbb helyei külön neveket nyernek, így a 111—118. zsoltárt hallél-hamiczri-nek, a 136. zsoltárt hallél ha-gádol-nak nevezi a talmud. (Berakhóth 4. b.)

Világosan értjük ezek után Rabbi Józsé szavait: »Oly kegyben álljak Isten előtt, mint azok, kik mindennap végig mondják a hallélt.« Számosan lehettek a jámborok között, kik e gyűjteményt naponkint végig mondták.

Most már a peszúké dizimra eredetére határozottan rámutathatunk: Kezdődik az a hodu laadonaj kezdetü 105-ik zsoltárral, *mint ezen hallél könyv első énekével* és végződik ezen gyűjtemény 6 utolsó zsoltárával, *mivel a »gómre hallél« kifejezést igy értelmezték.* Hogy a végső zsoltárok mért kezdődnek a 145-ik — asré — zsoltárral, azt ezen zsoltár kiváló jelentősége eléggé megokolja (Berach. u. o.) és megértjük azt is, hogy imakönyvünkbe fölvett zsoltárok mért vannak túlnyomó számban ezen gyűjteményből véve.

Ami a peszúké dezimra többi alkatrészeit illeti, ezekről csak annyit jegyzek meg ez alkalommal teljesség okáért, hogy ezek naponkinti elmondása mind jóval később jött gyakorlatba. A יהי כבוד imát, valamint azon versgyűjteményt, — likkúté peszúkim — mely imakönyvünkben a hódu laadonajhoz van csatolva, Rasi nem mondotta (Lásd Hagahot Majmuni: Hilchóth Tefillóth 67) és Náthán ha-Jarchi Széfer ha-Manhigja szerint Amram szidurja sem a וכרות-imát sem a sirath ha-jom-ot nem tartalmazta, hanem Dávid áldása után — amit mi Nehemja könyvéből ehez csatolunk, az szintén hiányzott — mindjárt a jistabbach következett.

Áttérhetünk ezek után a peszúké dizimrát megelőző és követő berákhákra.

A bárukh se-ámarról a talmudban nincs említés téve, a jistabach-ról szintén nincs, de a Hagahot Majmuni (u. o.) azt állítja anélkül, hogy a helyet megjelölné, hogy a jeruzsálemi talmud említést tesz róla. A misna szól egy zsoltárokra vonatkozó berákháról Peszáchim 10 f. 7 misnájában, hol azt olvassuk: Az u. n. széder-esténél a negyedik pohárnál elmondják a hallélt ואמר עליו ברכת השיר és a hallél fölött mondják a »zsoltárokra vonatkozó berákhát«.

A harmadik században R. Juda és R. Jóchanan igyekeznek megállapítani, mit ért a misna ezen berákha alatt. Az első azt véli, hogy ez a nismath ima, a második szerint a jehállelukha ima, melylyel ma szoktuk bevégezni a hallél mondását.

Alig képzelhetjük, hogy e két ima, főleg az első, már a misna idejében létezett volna, de tartalmaz a misna még egy nehézséget. Ismeretes ama elv a tradicióban, hogy a berákhákat mindig ama cselekmény *előtt* végezzük, a melyre az

vonatkozik és itt, amint látjuk, a berákha csakis *követi* a hallélt (V. ö. Megilla 21b és párhuzamos helyek.)

Ennek okát abban kell föltalálnunk, hogy a zsoltárok elmondása végre csak Isten magasztalása, de nem oly vallásos *cselekmény*, melyre berákhát lehetne mondani.

A hallél miczri elmondása már inkább vallásos cselekedet, mert az nem az egyszerű elmondásból állott, hanem mint tudjuk, (tószifta Szóta 6,2) az előimádkozó versenkint elmondta s a közönség versenkint mondta utána és igy egész nyilvános istentiszteletet képezett, (azt hiszem, innen maradt föl máig is az a szokás, hogy az utolsó 10 verset kétszer mondjuk) és mégis mily nehezen engedték meg a bölcsek, hogy előtte berákha mondassék oly napokon, midőn csak fél hallélt — hallél ledilúgim — végezünk, sőt még maig is fönmaradt nyoma ama szokásnak, hogy ilyen napokon az egyesnek, — ki nem a községgel végzi azt — nem szabad az előző berákhát mondania.

A bevégző berákhára nézve nem állott föl soha ezen tilalom; ez ugyanis egyebet nem tartalmazott: ב' א' ד' מלך מהולל בתשבחות Áldva légy örökkévaló, kit most *hallélal magasztaltunk.*

Ebből állott a birkath-ha-sir, a melyről a misna említést tesz és ezt mondták el mindannyiszor, valahányszor a hallélkönyvet bevégezték, vagy később, midőn abból énekeltek. Egy a zsoltármondást megelőző berákháról a talmud mitsem tud, de ilyet nem is ismerhetett, mert ilyet még a félhallélnál sem enged meg.

Kétségtelen, hogy a halléltkövető berákha eredeti alakja ez volt ב'א' מדלך מהולל בתשבחות, de ugy látszik Palesztinában (Lásd Hag. Majmuni u. o.) és uj reczenzio jött szokásba és p. אל מלך גדול בתשבחות אל ההודאות וכו'.

Csak idővel történhetett az, hogy mind a két reczenzió megőrzése végett — csak a modim és a szombati muszafima kétféle reczenziójának analogiájára utalok itt, — hogy az egyiket a zsoltárok elébe, a másikat azok utánra rendelték már azért is, hogy ily módon mind a két reczenziót megőrizzék, mint ezt a modim kétféle reczenziójának analogiája is mutatja.

Kétségtelen, hogy ez a szokás csak nehezen tudott meghonosulni, először a fennebb vázolt halákhai nehézségek miatt, de meg azért se, *mivel az ép grammatikai érzékkel ellenkezett, hogy a berákhát* מהולל בתשבחות *akkor mondjuk, mikor még semmi »hallél«-t nem imádkoztunk.* Az utóbbi észrevételekről l. Monatschrift f. G. u. W. d. I. 1893. évf. 262 és k. ll.)

Ez a két ok bírta rá a szefard zsidókat, hogy legalább a »hódu«-t, de, mint a föntebb idézett Sz. ha-manhing tanuskodik, szombat napon az összes szombati zsoltárokat, vagy legalább a hallél ha-gádólt (V. ö. Tur. Orach Chajim 50 f.) elvégezzék a b'árukh seámar előtt.

Abony. DR. VAJDA BÉLA.

ZSIDÓ RÉGISÉGEK.

Akíba és a hagyomány formái.

A legnagyobb és a palesztinai hagyományokról kitünően értesült amóra, R. Jóchanan, a tradiczió forrásműveinek szerkesztését Akíba tanítványaira vezette vissza. Az alapot műveikhez mesterüktől örökölték (b. Szanhedrin 86 a.) Hogy Akiba tényleg megalapította a hagyomány különböző műveit: a misnát, a tószifát, a Szifrát és a Szifrét, bizonyítható még Jehuda I., Akíbát jellemző mondásából. Szerinte Akíba hasonlít oly munkáshoz, a ki a különböző terményeket, melyeket előtalál, egymásután tarsolyába rakja és azután külön-külön kiválasztja (Ábóth d. R. Náthán ed. Schechter vers. 1. 18. fej.)[1] A hasonlat csak akkor válik teljesen világossá, ha feltesszük, hogy Akíba a hagyomány összekuszált anyagát r e n d e z t e. Az anyag ugyanis már Akíba előtt is létezett. Hiszen már Jóchanan b. Zakkairól is állíttatik, hogy a hagyomány összes ágait ismerte. Sőt ugyancsak Jehuda I., ugyanazon mondásában, melyben a tudósokat jellemezte, Tarfonról és Eleázar b. Azarjáról szintén azt emeli ki dicséröle, hogy ismerték a midrást, a halákhát és az agadát stb. Akíba külö-

[1] למה רבי עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חטים מיחה בה מצא שעורים מיחה בה כוסמין מיחה בה עדשים מיחה בה כיון שנכנס לביתו מכרי חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות.

nös, a többiektől elütő dicsőítése épen abban áll, hogy ő a hagyomány anyagát nemcsak fölvette magába, hanem rendezte is.

Igen jól érthető az adott magyarázat szerint, hogy a hasonlatban négy terményről van szó, a melyeket Akiba társolyába fölszedett. E négyféle terménynek, a melyek külön-külön választatnak, megfelel a hagyomány négy formája, a melyeket Jochanan idézett mondásában megnevez, a misna, a tószifta, a Szifrá és a Szifré.

Felfogásunk szerint e nehéz szavakat: ועישה כל התורה טבעות טבעות, a melyekre eddig kielégítő magyarázatot nem találtak (*Bacher*, Agada der Tannaiten I. 274.), szintén megérthetjük. טבעות helyett ugyanis az egyik kézirat (Schechter i. h.) és Rasi szerint (Gittin 67 a), olvasandó מטבעות. Ezen olvasattal a kitétel az előző hasonlatnak tökéletesen megfelelve, azt jelenti, hogy Akiba a tórának külön-külön formát adott, más szóval a hagyomány anyagát négy gyűjteményben fixirozta.

Hogy miért éppen ezen négy gyüjteményben, azon kérdés tudtommal még föl sem lett vetve. A formából kiindulva, kétféle hagyományt lehet megkülönböztetni: a midrast, a mely a hagyományt tóra exegézis és a halákhát, a mely a hagyományt önálló törvény alakjában nyújtja. Hogy azonban Akibát milyen szempont vezette, midőn midras és midras azaz Szifré és Szifrá, továbbá halákha és halákha, azaz misna és tószifta között különbséget tett, az nem világos. Természetes, hogy Akiba keze alól nem a ránk maradt gyűjtemények kerültek ki, természetes az is, hogy e gyűjtemények nevei sem származnak tőle de az biztos, hogy az alapot ő teremtette meg és ennek következtében fölmerül a kérdés, hogy miért osztotta ketté a halákhát (misna és tószifta) és a midrást (Szifré és a Szifrá)?

Legyen szabad egy igénytelen föltevést koczkáztatnom. A megbeszélt helyen használt hasonlat szerint Akiba az összes hagyományos anyagot gyűjtötte és azután rendezte. A rendezésnél az egész anyag külső alakja szerint két csoportra oszlott: midrasra és halákhára, a mit már többen kiemeltek. E két csoporton belül is voltak különböző verziók, különböző nyelvezetű és formájú részletek, hibásak és fogyatékosak, rövidebbek és bővebbek stb. Akiba tehát kénytelen volt tanítványai számára mindkét csoportból szöveget megállapítani, a

melyből sokféle anyag különböző okokból kiszorult. Ezen föl nem vett anyagot, hogy el ne veszszen, külön gyűjteményben egyesítette. A dolog természeténél fogva ezen másik gyűjtemény az elsővel külső berendezésre és a sorrendre nézve egyenlő volt. Innen érthetnők, hogy a mi tószifiánk, a mely az Akibáétól természetesen elüt, de a melyben a törzset mégis az ő műve képezheti, a misnának a pendantja. Azt is megérthetnők, hogy miért kapta a második gyüjtemény később a »tószifta« *toldalék* nevet, mert eredetileg nem is volt egyéb, mint pótlék.

Az Akiba Szifrája és Szifréje, a mely gyűjtemények a midrast foglalták magukban, ugyanilyen viszonyban állhattak egymással. Nézetem szerint ugyanis a Jóchanan által említett két midrasmű nem a tóra egyes könyveit, az egyik a Leviticust, a másik pedig Numeri-Deuteronomiumot kommentálta, hanem mindegyik a Genezis kivételével az egész tórát. Hiszen különös is lenne, hogy a tóra egyik könyvének midrását külön néven Szifrának és a többi kettőnek vagy helyesebben háromnak midrását ismét más névvel Szifrénck nevezték volna. Még különösebb lenne, hogy az egyik tanna a Leviticusnak midrását alkotta meg a mestere által nyújtott alapon, a másik tanna pedig a többi három könyvnek a midrását ugyanazon az alapon! Nagyon valószínűnek látszik tehát, hogy a Szifrá és Szifré által jelölt művek még a Jóchanan mondásában is az egész tórára (Genezis nélkül) vonatkozó midrásműveket jelentenek.

Ha ez helyes, akkor az Akiba két midras műve között ugyanazon viszony lehetett, mint a két halákha műve között. Az egyik tartalmazta az általa tanítványai számára megállapított exegézist, a másik pedig az elsőből sokféle okból kiszorúló anyagot.

De akár helyes feltevésünk, akár nem, az bizonyos, hogy a halákha és midras közötti ellentétet Akiba élesítette ki az által, hogy külön gyűjteménybe foglalta ezeket.

Akiba ezen módszeres eljárása egyelőre csak a különböző formájú hagyományok elválasztására vezethetett, a nélkül hogy e kétféle alakú hagyomány egymással összeütközésbe jött volna, úgy hogy az egyik a másikat kiszorította volna. Csak egy nemzedékkel később vitatkozik Akiba két nagy

tanítványa Méir és Jehuda, hogy mi a misna, azaz azon szóbeli tan, a melyet első sorban kell tradálni. Méir szerint a halákha, Jehuda szerint a midras. Még egy nemzedékkel később a kérdés el van döntve Jehuda ha-nászi misnája által.

Azt hiszem, hogy Akiba fentvázolt a hagyományt rendező tevékenységére czélzást találunk Akibának a következő exegézisében (Mekh. 21, 1-re): רבי עקיבא אומר ואלה המשפטים [אשר תשים לפניהם] למה נאמר לפי שהוא אומר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם (Levit. 1, 2) אין לי אלא פעם אחת מנין שנה ושלש ורבע עד שילמדו תלמוד לומר ולמדה את בני ישראל (Deut. 31, 19) יכול למדין ולא שונין תלמוד לומר שימה בפיהם יכול שונין ולא יודעין תלמוד לומר ואלה המשפטים וגו' ערכם לפניהם כשלהן ערוך כענין שנאמר אתה הראית לדעת (ib. 4, 35.). A hagyomány tanítása e szerint akkép történt, hogy először egy vagy többszöri elmondás után a tanítvány megtanúlta. A megtanúlás után számos ízben kellett még ismételni, hogy az anyag az emlékezetbe bevésődjék és hogy az elmében megvilágosodjék. Hogy azonban mit jelent ידיעה, az már nem oly biztos. Friedmann szerint (l. Rasi a tóra i. helyén és Érúbin 54 b.) az említett kifejezéssel az volna mondva, hogy az okokat is kell közölni. E magyarázat azonban nem kielégítő, mert először az okok a tárgyhoz tartoznak, tehát az anyagban benfoglaltatnak. másodszor ידיעה szóba nem lehet belé erőszakolni okok ismeretét. Rasi csak a homályos להראות פנים kitételt vonatkoztatja az okokra, de nem a mi helyünkön előforduló ידיעה-t. Nézetem szerint Akíba a hagyomány rendezésére czéloz és azt követeli, hogy a hagyomány anyaga közöltessék, a mint ő azt megállapította: külön a halákha, külön a midrás. Ezen értelmezés szerint jól értjük a képletes kifejezést. ערכם לפניהם כשלחן ערוך »*terjeszd elibük, mint a terített asztalt.*« Az ערך szó csakis a rendezésre, a hagyományra alkalmazva, csakis a rendszeresítésre illik. A kifejezést, a mely különben bibliai eredetű, használja még Akiba Szifré I. 136.; l. még Szifré II. 38.

Érubin 54 b. a megbeszélt hely más verzióban adatik elő. Kérdés, vajjon מנין שחייב להראות לו פנים nem jelenti-e ugyanazt, a mit kifejtettünk, hogy a tanítványoknak a hagyomány formáit kell megmutatni?

A régi zsidók termete és a négy rőf.

A tradizió számtalan helyén alkalmaztatik az a tétel, hogy négy rőfnyi distancziáig terjed az ember birtoka. Az ezen távolságban levő tárgy már az illető birtokában van. Miért épen négy rőf? Tudtommal erre magyarázatot még nem adtak.

A Mekhilta következő helye segítségével felvilágosítást nyerhetünk: וחכם את המהנה איני יודע כמה תלמוד לומר וכאמתים על פני כל הארץ ושתי אמות היתה גבוהה מן כדי שיהא עומד כנגד לבו ונוטל כדי שלא יצטער שמלבו ולמטה שתי אמות ומלבו ולמעלה אמה אחת (16, 13-ra; Friedm. 48 b 3. sor. V. ö. Szifré I. 97. végén; tószifta Szóta 4, 4.) Az ember e szerint rendesen három rőfnyi nagyságú volt. Ha az ember kezét fölemeli, akkor a felső kar vége épen a feje tetejéig ér, az alsó kar pedig a fején túl emelkedik, a miről mindenki meggyőződhetik. Ha tehát az ember állóhelyén leborúl, akkor a négy könyök távolságban levő tárgyat kinyújtott kezével eléri, a tárgy tehát birtokában van.

A hagyomány e helyéből azt látjuk, hogy az ember rendesen három könyöknyi magasságú volt. Hogy milyen nagy volt egy rőf a bibliai korszakban, arról eltérők a nézetek (l. Winer, Biblisches Realwörterbuch s. v.); az azonban bizonyos, hogy a tannák korszakában kétféle hosszmértéket ismertek: egyiket a szentély, másikat pedig a közönséges élet számára, Az utóbbi kisebb volt. A rómaiaknál egy rőf (cubitus = 6 tenyér = 24 ujj) 44·36 cm. volt. E szerint a régi héberekнél az átlagos magasság 133 cm. lett volna. De ha föltesszük is, hogy a régi héberekнél, mint a régi babiloniaiaknál és egiptomiaknál a rőf 48·3 cm. volt, akkor sem lehetett az ember átlagos magasság nagyobb 145 cm.-nél. A hagyomány idézett helyéből tehát teljes biztossággal következtethetjük, hogy a zsidók időszámításunk első századaiban alacsony termetűek voltak.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

ZSIDÓ LETELEPEDÉSEK MAGYARORSZÁGON A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN.[1]

A XVI. században leginkább a Balkán félszigetről jövő zsidók telepedtek meg Magyarországon, a XVII. században azonban már nemcsak Törökország, hanem Ausztria, Lengyel-, Morva-, Cseh-, Német- és Oroszország zsidai költözködnek be. Az utóbbi tartományokból főleg Budának 1686-ban történt visszavétele után.

Török zsidók letelepedése a hódoltság idejében leginkább Magyarországon történt; egyenként vagy csapatosan huzodtak fel a Duna mentén a behodolt területekre. Erdélybe való beköltözkdésüket Bethlen Gábor segítette elő. A nagy fejedelmet ezen elhatározásra Szacza Ábrahám konstantinápolyi zsidó orvos birta. Zsidó orvosok az erdélyi fejedelmeknél mindenkor szívesen látott és nagyrabecsült férfiak voltak. Bocskay István 1606-ban nagy betegségbe esvén, Lengyelországba elküldi Czeglédi Györgyöt és Szabó Györgyöt, hogy Krakkóból hozzák magukkal Kassára Zsigmond lengyel király hires udvari zsidó doktorát,[2] I. Rákóczy György udvari orvosa egy Siaa (vagy Nasreddin) Leon konstantinápolyi zsidó, ki később a keresztény hitre tért;[3] talán zsidó volt az a doktor is, kiről István moldvai vajda 1655-ben a következőket irja II. Rákóczy Györgynek: Igen jámbor ember nyavalyás,

[1]) Első részt lásd Magyar-Zsidó Szemle f. é. májusi számában.

[2]) Bethlen Farkas, Historia de rebus Transylvanicis VI. k. 405. ol. Ezen orvosról irja Bocskay Zsigmond fejedelemnek: cujus nomen et peritia in facultate prolixa laude apud nos precrebuit.

[3]) Magyar-Zsidó Szemle I. évf. 383. ol. Ő rá vonatkoznak Rákóczy György levelében (1646. jul. 9.) a következő szavak: Az gyermek azon állapottal van, az *uj keresztény borbély* és az váradi is azt mondja, az inai marjultak meg; a jul. 20. levélben pedig: Leo azt mondja a torokfájás után . . . . A két Rákóczy György családi levelezése 363. ol.

csakhogy az vallása, hogy rossz, de magában és igazságában megnyugodhatik ember. Vaszil vajdának nem embere, mivel sok injuriákat tött is rajta Vaszil vajda.[1]) — Bethlennek Ábrahám zsidó orvosát a fejedelem követe Borsos Tamás már 1618-ban említi,[2]) 1623. jun. 15-én pedig a fejedelem utasítja Tholdalagi Miklóst, hogy a zsidó doktor által vásároltasson »mentől fövebb, ujabb és szükségesb medicamentumokat«, továbbá, ha a doktor Erdélybe akarna kimenni, adjon neki Tholdalagi száz tallérnyi utazási költséget, végül: »Az zsidók közül ha kik ki akarnak jönni assecuratoria levelünket megadván nekik, magával együtt kijöhetnek, és itt magunkkal szemben lévén, ha az állapot tetszeni fog nekik, ugy viselünk gondot reájok, amint magok állapotja kévánja. Ha mi drága marhákat magukkal kihoznak nem árt, találkozik megvevőjök.«[3]) A török zsidók megérkeztek a doktorral Erdélybe és a bölcs fejedelem is megtartotta azt, mit érdekükben az utasításban igért. 1623. junius 18-án oly kiváltságokat adott nekik, a minőkkel egyebütt ez időtájt a zsidók nem igen birtak. II. Ferdinánd is megvédte ekkor a cseh zsidókat és a liga fejének, Miksa bajor herczegnek meghagyta, hogy előnyomulásában ne bántsa őket, de ezen jóindulat irányukban onnan származott, mivel a zsidók a cseh felkelés alkalmával titokban a

[1]) Szilágyi Sándor Okmánytár II. Rákóczy György levelezéséhez 267. ol. A doktor rokonai Bécsben laktak.

[2]) Gróf Mikó Imre Erdélyi történelmi ádatok II. köt. 163. ol., a 179. ol. pedig: Urunk ő felsége irta volt két levelébe is, hogy minthogy az zsidó doktor el nem ment (Erdélybe), vegyem meg rajta az mely 100 ft. Kamuti uram neki adott volt — ezért az pénzért meg kellett fogatnom a rossz czigány kurvafia gubás Jakab doktort. Azután, hogy a zsidó doktorral sokat kelle perlődnem, az zsidó doktor perire is költöttem mindazzal, az mit az conjuratoroknak fizettem, 600 oszporat kiért az adósságért meg kellett fogatnom Jakab doktort és közel egy hónapig tartottam lánczon, de ugyan nem veheték soha többet rajta, hanem ezt az magam pénzemet nagy sok nyomorgatásával vettem meg rajta — azaz háromezer kétszáz oszporát — s ugy bocsátottam el. A 195. ol. ismét: Az hitvány zsidó doktort egy miatt (t. i. pénz miatt) meg kellett fogatnom tömlöczre, meg el kellett bocsáttanom, nem tudom, ha vehetek-é rajta valamit vagy nem. — Ezen Szacza Abrahamot Rácz István 1642. decz. 6. Konstantinápolyban kelt levelében Salsanak nevezi (Török-magyarkori államokmánytár III. köt. 164. ol.), ugyanitt említi, hogy a török vezér orvosa egy Simoni nevü egyén.

[3]) Török-magyarkori államokmánytár I. köt. 391. ol. 30—32. pont.

császár pártján voltak,[1]) de utóbb fanatismusában már őket is, mint az általa oly embertelen módon üldözött protestánsokat kényszeríté, hogy szombatokon szentegyházakba járjanak és katholikus prédikációkat hallgassanak.[2]) Bethlen azonban a jövevény török zsidókat pártfogásába fogadta, noha ezek még semmiféle szolgálatokat nem tettek neki és később sem viseltetett irányokban ellenszenvvel. Cselekedetében az vezérelte, hogy a háborúk viszontagságainak kitett Erdélyt idegenekkel betelepítve a régi hatalmas Dácziához hasonlóvá tegye. Privilégiumában meghatározza, hogy a vendég zsidók kerített helyeken lakjanak, szabad kereskedésük legyen, ügyes-bajos dolgaik elintézésére jogtudós nemes rendeltetik föléjük, az állam érdekeit ne sértsék, kiváltságuk az anabaptistákéval egyezzék, vallásukat szabadon gyakorolhatják, keresztény ruházatot ne viseljenek, nehogy bántalmaztassanak, egyéb zsidók bevándorlása nem akadályoztatik, szabad pénzt kivinni a külföldre, ha ki kellene költözködniök, akkor egy év alatt eladhatják, vagy biztos helyre vihetik vagyonukat, az egyik bűnéért a többi ne lakoljon, az orvos szabadon járhat-kelhet az országban.[3])

Bethlennek kiváltságlevelét az 1627. (április 4—30) gyulafehérvári országgyűlés is megerősítette.[4]) Az mely indultumot Felséged a zsidóknak az országban való szabad kereskedésekről adott, — igy hangzik a IX. articulus — mivel látjuk, hogy ebben is Felséged tekinti ez országban lévő mostani nagy szükséget, mi is helyben hagyjuk, approbáljuk, csakhogy az szabad városoknak privilegiumoknak ne praejudicaljon. — Bethlen kiváltságlevele tág szabadalmat biztosított a zsidóknak, kik idővel a számukra kiszabott jogokat túl is lépték és ezért — hivatkozva Bethlen privilegiumára — panaszkodik Gyulafehérvár városa 1741.[5]), hogy a zsidók, kik csak zsellérekül fogadtattak a városba, »nem hogy nem praejudicálnának, sőt inkább éppen scandalumára vagyon életek«, mivel házakat vesznek, melyektől a város őket

[1]) Gindely Geschichte des 30 jährigen Krieges I. köt. 209. ol.

[2]) Kaufmann Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich 23. ol.

[3]) Erdélyi országgy. emlékek VIII. köt.

[4]) Erdélyi országgyűlési emlékek

[5]) Kolosvári és Óvári, A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I. köt. 409. ol.

egyszerűen megfosztani kívánja; csak portai árúkkal szabadna kereskedniök, de nem törődnek ezzel, hanem szalonnát kivéve mindenféle czikkel űzérkednek; borkimérésük van, mezei oeconomiát tartanak, miáltal elhúzzák a lakosok kenyerét és a kereskedelem is pangásnak indul, ezt sem akarja többé tűrni a város. »Az egész Ország előtt példabeszédben tetetettünk — igy hangzik a gyulafehérvári határozat 4. pontja — hogy városunk lakosi aranyos és ezüstös fényes koronka selyem köntösben járnak, holott a sidóság Asszonysága observáltatik abban járni, mert a várasi civis elnyomorodván, nemhogy abban járna, de még kenyeret is alig eszik, minekokáért Privilegiumoknak[1]) articulusa szerint, hogy magyarok köntösökben járjanak, a város communi ex voto meg nem engedi, hanem járjanak a maguk nemzetségi sidó köntösökben«; a zsidóság tartson kvártélyost (katonai beszállásoláskor), végezzen postai szolgálatokat,[2]) marhái után fizessen adót, mert eddig, noha egész jövedelmi forrásuk a városból eredt és marhájuk is a város határán legelt, egy bizonyos összegnél többet nem fizettek adóképen.

Az erdélyi zsidóktól a Bethlen után következő fejedelmek sem vonták meg gondviselésüket. Apafi Mihály 1673. febr. 20-án ad nekik biztosító levelet. Az országgyűléseken gyakran történik felőlük említés, de egyetlen törvényben sem tettek elnyomásukra intézkedéseket, csak néha támadnak ellenök kifakadások, midőn kereskedésükben[3]) némi túlkapásokat engedtek meg maguknak. A fehérmegyei rendek az 1648-iki követi utasításban panaszkodnak, hogy a zsidók a helyett hogy behoznának marhát az országba, a külföldről marhát beszállító ráczok, törökök és más kereskedő rendeknek jó messzire elébe mennek,

[1]) Kiegészítendő: Bethlen kiváltságlevele és az 1650. márcz. 20. országgyülésnek XXVII. articulusa. Erdélyi országgyülési emlékek XI. köt. 78. ol.

[2]) Lovasberényben — Taub Jakab lovasberényi rabbi ur közli velem — a posta államosításáig régi idők óta az ottani rabbik voltak a városnak postamesterei.

[3]) Hogy mi mindenfélével kereskedtek az erdélyi zsidók, erre nézve Bethlen Gábornak 1627. okt. 22. kiadott limitatiója a török, görög és zsidó kereskedők számára nyujt érdekes adatokat; ebben pontosan meghatározza a fejedelem, hogy ki milyen áru mibe kerüljön. Kereskedésük körébe tartozott a rabkiváltás.

ezektől olcsón megvásárolják a marhát és aztán drágán eladják,[1]) ezért az 1653. jan. 18-iki fehérvári országgyűlésen (III. art.) elhatároztatott, hogy a zsidók és egyéb kereskedést űző elemek »az kiknek kereskedések a végre engedtetett meg, hogy ez országot inkább bővítsék, hogysem mint szűkítnék, az kik engedelemből adatott kereskedéseknek állapatjával az kereskedő hazafiainak injuriájokra, nyilvánvaló fogyatkozásokra abutálnak« csakis külföldről hozzanak marhákat, azonban az országban vásárolniok 200 frt büntetés terhe alatt tilos.[2]) A törvény tilalma daczára keresztény öltözetben jártak, ezért az 1650. márcz. 20-iki országgyűlés törvényeinek XXVII. art.[3]) elrendeli, »hogy mind sidó, mind görög tartson neme szerént való köntöst; ha ki penig magyar katona köntöst viselne, legyen kétszáz forint büntetések. Mivel pedig a sidóknak kevés haszna van az országban az fiscusnak, azokat az Nagyságod dispositiojában hagytuk, mi karban állítja őket.« Csupán kereskedelmi érdekek megsértése indíthatta 1690-ben az Erdélyhez tartozó Máramarosmegye gyülekezetét, hogy a zsidókat kiűzze, a mely kiűzetési parancs tekintettel van Bethlen privilegiumának azon pontjára, hogy a zsidók kiköltözködésükkor vagyonukban kárt ne szenvedjenek. A zsidók daczára ennek nem távoztak és így a következő évben a kiűzetés rendeletet a megye megújítja. 1718. ismét szó van róluk, midőn megtiltják nekik, hogy gabonából pálinkát főzzenek, ami arra mutat, hogy a megye vagy nem vette komolyan a kiüzetési határozatot, vagy hogy rövid idő múlva ismét visszatértek.[4])

Az erdélyi rendek az adózásban sem róttak a zsidókra elviselhetetlen terheket, azonban különös események alkalmával nekik is kellett külön adót fizetniök. Az 1655-iki kolozsvári országgyűlés (II. art.)[5]) határozata szerint a Konstantinápolyban levő erdélyi ház építésére a görög és zsidó kereskedők 3000 frttal terheltetnek, a II. Rákóczy György szerencsétlen lengyel hadjáratában foglyul esett főurak kiváltási összegéhez a zsidóknak is hozzá kellett járulniok (1658. április 9. országgy. II. art.) Az adózási törvény a zsidókra és görögökre nézve elrendelte, hogy az Erdélyben lakók vagyonuk értékének tizedrészét, a rezidentiátlanok pedig vagyonuk századrészét adják,[1]) az 1664. jan. 31-iki országgyűlés XXVIII. art. értelmében a szultán részére járó adóhoz fejenként 5–5 tallérral járuljanak.[2]) A zsidók, görögök és egyéb külföldi kereskedők adóját a praefektus hajtotta be.[3]) Az 5—5 tallérnyi fejadó alól fel voltak azok mentve, kik a fejedelemnek külön adóztak, az 1668. jan. 10-iki országgyűlés (XL. art.) a szultán részére járó adóban a görögöket 2000 tallérra kötelezi, mely összeg előteremtésében az idegen kereskedő rendeknek, tehát a zsidóknak is részt kellett venniök. Az 1668. jul. radhnóti országgyűlés (II. art.) erre nézve elrendeli, hogy a 2000 tallér fizetéséhez az esetben járuljanak a zsidók és egyéb görögök, ha a szebeni görögök 6—6 tallérnyi fejadójából nem kerülne ki teljesen az összeg, az 1669. jan. 25-iki országgyűlésen ismét szóba jött ezen adó és a rendek azt határozták, hogy a görögök, zsidók, ráczok, örmények és más idegen Erdélyben tartózkodó kereskedők közül hatvanan, kik a fejedelemnek külön bizonyos adót fizetnek és egyébként is viselnek terheket, együttvéve 600 tallért fizessenek, a hiányzó 1400 tallért pedig a többiek tartozzanak megfizetni.

A beköltözött zsidóknak az erdélyi fejedelmek nemcsak kereskedelmi dolgokban látták hasznát, hanem diplomatikai ügyekben is éltek ugy bel- mint külföldi zsidók közreműködésével. Konstantinápolyban egy József nevű zsidó szolgálta őket évtizedeken keresztül, erről irja Réthy I. Rákóczy Györgynek[4]) 1634-ben: elég fáradsága vagyon bizony kegyelmes uram, ha ez eltörtén halni, bizony ez helyben soha az erdélyi házhoz, ilyen szolga nem találtatik, csak az tudhatja, az ki ide jár az nagyságod szolgái közül. Immár több 32 esztendeinél, hogy az erdélyi szolga, még egy darab posztót nem látott ruházatjára. József zsidónak

[1]) Erdélyi országgy. eml. XI. köt. 471. ol.
[2]) Erd. országgy. eml XI. köt. 175. ol.
[3]) U. i. 78. ol.
[4]) Kolosvári és Ovári i. m. III. köt. 197. 201. és 282. ol.
[5]) U. i. XI. köt. 192. ol.

[1]) 1662. okt. 20. országgy. IV. art. Erdélyi országyülési emlékek XIII. köt.
[2]) Erdélyi országgy. eml. XIII. köt. 292. ol.
[3]) 1665. országgy. XXX. art. Erd. országgy. eml. XIV. köt. 123. ol. A fehérvári zsidókról azt mondja Czeibert 1672. jelentésében (Erd. országgy. eml. XV. köt. 315. ol.): obtinent per supplicem libellum, ne alium praeter sese habeant tributi Ottomanici perceptorem, promittentes sese iam solutoras in propria persona primario regni perceptori.
[4]) Beke és Barabás I. Rákóczy György és a porta 116. ol.

igen szép conventionalis levelei voltak Bethlentől, melyeknek megerősítéséért Réthy is könyörög Rákóczynak [1]; fizetést ritkán látott, csak szép igéretekkel tartották őt, ezért 1635-ben Sebessi Boldizsár is felhívja rá a fejedelem figyelmét »eleget talpal, szolgál éjjel nappal nyavalyás, talán megérdemli abbeli hozzá való nagyságod kegyelmességét« és minthogy felöltő gunyája sem volt Józsefnek, »erdélyi hatalmas fejedelem szolgája lévén ilyen rongyosan szégyenli csak ki is menni az városban«, Sebessi daczára, hogy nem kapott a fejedelemtől erre nézve utasítást, egy mázsa kénesőt adott Józsefnek, hogy ennek árából készítessen magának ruházatot.[2]) Székely Mózes fejedelemnek Bakó Péter nevű zsidó szolgája volt, ez azelőtt a keresztény hitet vallotta, Ortakő nevű faluban a Fekete tenger mellett Marothy György akaratából áttért a zsidó hitre, azzal okolván meg áttérését, hogy atyja is ezen valláson volt.[3]) I. Apafi Mihály fejedelem szolgálatjában 1662-ben egy Izsák zsidó volt,[4]) Juda zsidó pedig 1671-ben megesküszik, hogy Apafinak és a fejedelem asszonynak Bornemissza Annának tolmácsi minőségben mindig csak javát fogja előmozdítani.[5])

Amig Erdélyben a török zsidók emelik a lakók számát, azalatt Magyarországban lengyel és német zsidók keresnek új hazát. Lengyelországi zsidók már a XVII. század elején telepedtek meg hazánkban. Kereskedelmi útjuk Csehország felé Magyarországon vezetett át,[6]) a magyar zsidók vallási kérdésekben lengyel rabbikhoz fordultak felvilágosításért,[7]) mindez

[1]) Beke és Barabás i. h.

[2]) Beke és Barabás i. m. 219. ol. József még 1653. is az erdélyi fejedelmeket szolgálta l. Szilágyi Sándor okmánytár II. Rákóczy György diplomácziai összeköttetéséhez 128. ol.

[3]) Beke és Barabás i. m. 286. ol. 1637.

[4]) Török-magyarkori államokmánytár VII. köt. 419. ol. Szilvási Bálint 1672. egy zsidó csanszt emlit. Erdélyi országgyülési emlékek XV. köt. 265. old.

[5]) Török-magyarkori államokmánytár V. köt. 68. ol. 1671. okt. 12. Ezen Judáról már 1662. (jan 1.) történik emlités Baló Lászlónak Apafihoz Temesvárról intézett jelentésében: engemet kegyelmes uram mint eszembe veszem, egy darabig Judával el nem bocsátanak; Erdélyi országgy. eml. XIII. köt. 92. ol. Talán már ekkor is mint tolmács működött.

[6]) Krakói Jozsua Pené Josua dvtára II. köt. 60. r.

[7]) Szirksz Joél Béth Chadas dvtára 93. r.

némileg hozzájárult a lengyel beköltözéshez. Nagyobb mérvet öltött a bevándorlás, midőn Chmielnicki Bogdán kozák hetmán 1648. a lengyel zsidók üldözéséhez fogott, sokan életüket és vagyonukat vesztették a kozák lázadásban, sokan pedig ott hagyták Lengyelhont és Magyar-, Morva-, Cseh-, Német-, Török-, Olaszországba és Ausztriába menekültek. A lengyel jó részt kiváló jártasságot tanusítván a rabbinikus dolgokban, a hol megtelepedett, elnyerte a rabbinusi hivatalt és ez időtájt Európa minden vidékén lengyel származásu rabbinusokat találunk a községek élén. Budán Kohen Efráim lengyel menekült tett szert a rabbi-tisztségre, azonban e hires férfiút, ki korának legkiválóbb alakja volt, a budaiak már két év multán el akarták mozdítani hivatalából.[1])

A másik nagyobb beköltözködés Bécsből történt. Az alsó-ausztriai rendek már 1597. gyanusítják a bécsi zsidókat a miatt, hogy a pesti és budai zsidókkal vérrokonságban állanak és velök benső viszonyt folytatnak.[2]) Szokásban volt ugyanis, hogy a budai és pesti zsidók gyermekeiket német szóra Bécsbe adták és viszont a bécsiek Magyarországba adták gyermekeiket nevelésre. Vallásügyekben a magyar zsidók már regi idők óta a bécsi rabbikhoz fordultak és egy bécsi rabbi 1655. a szent földre való utaztában megállapodott Budán, hol több intézményt alkotott, melyek később nagy viszálynak voltak előidézői.[3]) A bécsieknek ilyetén összeköttetése a budai, belgrádi és konstantinápolyi zsidókkal volt azon okok egyike, a miért a zsidók 1670. Bécsből kiűzettek.[4]) A Bécsből kiüldözött zsidóknak eltiltatott ugyan, hogy letelepedjenek Magyarországon,[5]) de ennek daczára többen beköltözködtek Pozsonyba, a Pálffy birtokra, Budára.

Budának visszavétele megsemmisítette az ottani zsidó köz-

[1]) Kohen Ef. 1666. jött Budára Morvaországból. Elmozdittatásának történetét közli dvtára 67. és 68. r. ezzel megegyezik Askenazi Gerzson Abodath Hágersuni dvtára 2 r., utóbbiból világosan kitünik, hogy Kohen Efráim az érdekelt személy.

[2]) Dr. Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien. 25. ol.

[3]) Kohen Efráim i. m. 63, 67 és 68. r. Askenázi Gerzson Abodath Hagersuni dvtára 2. r.

[4]) Dr. Kaufmann, i. h.

[5]) Dr. Kaufmann i. m. 190. ol.

séget. Mint Érsekujváron, úgy Budán is szembeszálltak az ostromlókkal, de ellentállásukért keményen kellett lakolniok. Nem az ozmán uralomhoz való ragaszkodás, sem a keresztények iránti ellenszenv készteté a budai zsidókat, hogy fegyvert ragadjanak. A török rendelte ki őket a védelemre [1]) és ezzel sorsuk el volt döntve. Halál és fogság várt reájuk, ha a török parancsát nem respectálják és a keresztény tábor sem lehetett irányukban kimélettel, midőn ellene emelte fegyverét. Azokat, kik nem menekülhettek el,[2]) a győzők felkonczolták vagy rabszíjra fűzve hurczolták magukkal; a fogoly zsidókat külföldi hitsorsosaik, jelesen a bécsi Auspitz Ábrahám, Wertheimer Sámson, Oppenheimer Sámuel, váltottak ki. A török kitakarodott Magyarországból és vele eltávoztak a török zsidók is, helyökbe morva, cseh, sziléziai (innen a Schlezinger név), lengyel és orosz zsidók jöttek. De még mielőtt az utóbbiak bevándorlásával foglalkoznánk vissza kell tekintenünk a zsidók viszonyaira a hódoltság utolsó éveiben.

A török gazdálkodására hazánkban a rendek, megyék és városok panaszai vetnek világot. Részben megfelel a valóságnak az a kép, melyet Borsos Sebestyén krónikája a török magatartásáról szolgáltat:[3]) »hogy a török senkit sem hitiben, sem pedig templomában nem háborít, hanem ki-ki lássa mit vall, tartsa azt, de másnak békét hagyjon, senkit ne csúfoljon s ne disputáljon, mert ha körmön érik, meghal érette; csak adja meg az adóját a császárnak és tartsa azt, a mit akar — senki nem erőlteti arra erőszakkal, hogy törökké legyen.« — Azonban a török nem a hit elnyomására, hanem az egyén megsemmisítésére tört, igy aztán egy csapással kettős czélt ért el. A török kínzás előli félelem nemcsak kereszténveket, hanem zsidókat is a mohamedánismus karjaiba üzött.[4]) Az embertelen zaklatások, a súlyos adók

[1]) Dr. Kaufmann Dávid czikke az Allgemeine Zeitung des Judenthums 1893. máj. füzetében.

[2]) Sokan Székesfehérvárra és Csehországba menekültek. Ben Chananja VII évf. 425. ol. Már az előbbi évtizedekben Budának egyik ostroma alkalmával sokat szenvedtek a zsidók, akkora volt ez időben az éhség, hogy a község a szegényeket elküldte a városból. Zipser czikke az 1846. Orientben 596. ol.

[3]) Gróf Mikó Imre, Erdélyi történelmi adatok 118. ol.

[4]) Kohen Efráim Sár Efráim dvtára 122. r.

kivándorlásra késztették a magyar lakosokat, virágzó helységek ezáltal pusztán maradtak, népes községeknek régi nyomára gyakran alig lehetett ráakadni. Természetes tehát, hogy a zsidó községek száma is megfogyott hazánkban a hódoltság idejében. Buda környékén nem volt zsidó község, emiatt a budaiak kényszerülve voltak egymás közt házasodni, csak kevesen házasodtak közülök az idegenből.[1]) Az 1699-iki népszámlálás alkalmával egész Pestmegyében nem volt zsidó.[2]) Ez időben újabb községek is keletkeztek, ekkor alakulhatott a rohonczi [3]) gyülekezet, melynek Batthyany Kristóf gróf 1673-ban biztosító levelet ad, 1682-ben pedig Kolonits érsek engedte meg, hogy tagjai Szombathelyen kereskedhessenek. Lovasberényben [4]) is ekkor telepedhettek meg zsidók, kik talán Székesfehérvár visszafoglalása után menekültek ide. Midőn Petneházy Dávid, Rácz Ádám, Révai Pál 1683. jul. 14-én Magyar-Bródig elkalandoztak és ott a zsidók egy részét lemészárolták, többen Vágujhelyre futottak, ahol 1689-ben Pongrácz Ferenczczel szerződést kötöttek, hogy a beczkói uradalom területén békén lakhassanak.[5]) Annyira kevés zsidó község létezett ekkor Magyarországban, hogy a határon levők a szomszédos országok községeihez tartoztak, igy Lakompak Bécshez.[6]) 1643-ban Szucsán körül nem laktak zsidók, ennélfogva egy zsidó holttestét innen a morvaországi Magyar-Brodba kellett elszállítani.[7]) A trencséni zsidók pedig még a

[1]) Kohen Efráim i. m. 67. r. Hogy Perkáta és Buda közt nem volt zsidó község u. i. 101. r.

[2]) Galgóczy Károly Pestmegye monographiája I. k. 18. ol.

[3]) Zipser i. m.

[4]) Cziráky Antal gróf 1798. a lovasberényi zsidók számára adott biztositó levélben (egykori héber betükkel irott példánya a lovasberényi izr. község archivumában, Taub rabbi ur volt szives ezt nekem beküldeni) kiemeli: Ich habe demnach in Rücksicht dessen, dass benannte Judengemeinde schon beinahe 90 Jahren unter dem Schutz meiner Vorfahren seligen Gedächtnisses gestanden, sich mit Zuneigung und Gehorsam gegen ihre Herrschaft stets betragen.

[5]) Monatschrift I. évf. 329. ol. Magyar Zsidó Szemle X. évf. 167. ol. Dr. Diamant Gyula czikke. Legelőször közli e dolgot Jedlicska Pál felső-diósi plébános Kis-Kárpáti emlékek czimü nagy munkájának II. köt. 557. ol., ugyanitt érdekes adatok a vágujhelyi, nyitrai, csejthei, verbói és cseszteі zsidókra nézve.

[6]) Askenázi Gerzson approbatiója Bochner Or Chodosához.

[7]) Krakói Józsua Pené Jozsua dvtára II. köt. 60. r.

múlt század elején is Magyar-Broddal alkottak egy községet.[1]) Néha nagyobb gyülekezethez távol fekvő városok zsidai tartoztak fiókközség gyanánt, igy Rohonczhoz még a mult században Német-Ujvár, Körmend, Egerszeg, Nagy-Kanizsa, Lengyeltóti.[2])

A Magyarországon megtelepedett török zsidók közvetítették Nyugot-Európa zsidai számára ama tévtanokat, melyeknek előidézője földijük a smyrnai származású Sabbatai Czebi volt, az újkor legnagyobb szédelgőinek egyike. A zsidóság, törődötten a megpróbáltatásoktól, álmodozni kezdett boldogságról, szabadságról, a mely előtte ismeretlen volt századokon keresztül. A kabbala fantasztikus színekben festette neki a jövőt, regélt neki gondtalan életről, nyugodt otthonról, honnan száműzve van a kín, a szégyen, ahol minden percz élvezetet és örömet nyújt. E képek lebegtek sokáig a zsidók előtt, a boldog jövőbe vetett bizalmuk elfeledteté velök a földi bajokat. Egy angol utazó azt állítja, hogy a zsidók 1650.[3]) Nagy-Idán (Ageda) arról tanácskoztak, hogy megérkezett-e már a messiás. És midőn a XVII. század második felében Sabbatai Czebi magát a messiasnak nyilvánította, ki a zsidóságot megváltja szenvedéseitől, a zsidók örömmel fogadták a magyarországi török zsidók révén terjedő hírt. Mámorukban már készülődtek az igéret földjére. Budán a Jeruzsalem pusztulásáért elrendelt gyásznapot orgiákkal ülték meg, a messias király születésnapját ünneppé tették,[4]) Sabbatai Czebi csodatetteinek hírét messze országokba vitték hazug próféták, kik közt egy kismartoni származású bolond is jeleskedett. »1666. szept. 16-án hozák császárhoz (szultánhoz) azt a zsidót, — beszéli Rozsnyai Dávid török deák[5]) — kit ők zsidó királynak lenni hirdettek, kit midőn az császár eleiben vittek volna, el lévén rendelve megölettetése, törökké lett, kinek a császar is megkegyelmezvén, kapuczi pasává tette.« A törökké lett messiás — a dönmék (Sabatai Czebit vallóknak mostan is élő utódai Török-

[1]) Dr. Diamant Gyula czikke a Magyar Zsidó Szemlében VII. évf. 408. ol.

[2]) Zipser i. m., Ben Chananja VII. évf. 527. ol.

[3]) Cassel Selig Die Rabbinerversammlung d. Jah. 1650. és Kelen Ferencz czikke a Magyar Zsidó Szemle VIII. évf.

[4]) Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien. 91. oldal.

[5]) Rozsnyai Dávid történeti maradványai 303. ol.

országban) állítása szerint — Magyarországon is tartózkodott és itt felekezetet alapított.[1]) De akármennyire is fáradozott, hogy hitehagyottságát magyarázgassa és régi hiveit visszanyerje, a zsidóság egy töredéke elfordult tőle, kemény átok alá helyezvén őt és hiveit.

A balgaságok és emberi tévedések szívósabb éltűek, mint az agy, mely azokat világnak bocsájtotta, ha sirba szállt is az egyén, kinek létüket köszönik, erejükből mit sem veszítve kísértenek tovább. Sabbatai Czebinek halála után tanai nem semmisültek meg, prófétái kellőleg gondoskodtak, hogy a csalás és furfang minden eszközével tetszetőssé varázsolt eszmék, hóbortos hiresztelések minél több hívőkre találjanak és hogy ne legyen foganatja az átkoknak és szigorú rendszabályoknak, melyekkel a gyülekezetek és rabbik a zsidó hagyományokat fenyegető tévtanokat eltiporni akarták. Sabbatai Czebi követői ismét egyre szaporodtak, az eszelősség akadályt nem ismerve gyűrűdzött tovább. A nagy világámító letüntével szerepét mások vették át, de az elvetemedettség dolgában egyik vetekedhetett a galicziai származású Frank Józseffel, ki magát Sabbatai Czebi incarnatiójának mondván, hatalmas felekezetet alapított.[2]) A frankismus szinhelye a magyar észak és északkeleti megyékkel határos Galiczia volt és e szomszédság — mint még a jelenben is — több rosszat, mint jót közvetített hazánkkal.[3]) Frank egy időben Magyarországon is tartózkodott. Midőn 1759. Podoliába visszatért üldözött híveivel, környezetében magyar zsidók is voltak. A mikor a frankisták Lubienski Vratislav lembergi érsekhez fordultak a kereszténység felvétele végett, a kérvényt, melyben az ősi szertartásokhoz ragaszkodó zsidókat a legképtelenebb vádakkal illetik, többek közt a magyar orthodoxia mai végváinak, Máramaros-Szigetnek két zsidaja irta alá.[4]) A tévtanok elleni harcz hazánkat sem kímélte meg, voltak községek, melyek oltalmuk alá vették azokat, mások ismét ellenök foglaltak állást. Az egyházi átok Magyarországon is lecsapott a frankismusra.

Frank halála után (1791. decz.) hívei lassanként meggyérültek, a megcsappant létszámot lehetőleg szaporítani volt czélja

[1]) Magyar-Zsidó Szemle I. évf. 183. ol.

[2]) Frankról lásd Graetz, Frank und Frankisten művét.

[3]) Graetz, Frank u. Frankisten 21. ol.

[4]) U. i. 43. ol.

a vörös körlevélnek, — vörös téntával volt irva, innen származik neve, a vörös szin a kabbalában nagy szerepet játszik — melyet a frankisták fővezetői Wolovszky Fracsiszek, Wolovszky Mihály, Dembovsky Jemerdsky 1800-ban a zsidókhoz intéztek. A magyarországi zsidók is kaptak ily körlevelet,[1]) melynek tartalma: Frank József levele 1767-ből, melyet fogságában, a magyar emlékeiről nevezetes Czenstochovában, irt a brodyi zsidókhoz, hogy térjenek a keresztény hitre, mert különben nagy veszély fogja Brodyt, Krakót és környékeit érni, továbbá Frank levele 1768-ból az egész zsidósághoz, hogy ne késedelmezzék a kereszténység kebelébe térni.

A magyarországi királyi területeken a XVII. szdban a zsidók állapota nem volt oly kedvező, mint Erdélyben. Haszon bérbe birtak harminczadokat és vámokat, de ezektől az 1630. országgy. (15. art.) el tiltja őket. Az 1647. országgyűlés (91. art. 9. §-a) megújítja ezen határozatot azon magyarázattal, hogy a zsidók az ország jogainak élvezetére nem alkalmasak, hűtlenek, lelkiismeretlenek.[2]) 1662 ben a kath. rendek előterjesztése folytán törvénybe igtatják (12. art.), hogy fölkeléskor házzal biró vagy zsellérkedő zsidókat az általok állítandó katonák helyett a megyék lelkiismeretesen rójják meg adóval, amely aztán a megyék katonai szükségletére fordíttassék.[3]) 1674-ben a kézművességtől tiltották el.[4]) De oly esetekre, aminők a 30 éves háborúban Csehországban előfordulnak, hogy elnyomják a zsidókat, hogy pénzt sajtoljanak ki tőlük,[5] Magyarországon nem találunk példát, csak később a kurucz háborúk alkalmával

[1]) A levélnek csak német fordítása ismeretes, ezt közli Beer Péter Geschichte der religiösen Sekten der Juden II. köt. 329. l. A magyar zsidókhoz intézett levél héber szövege birtokomban van.

[2]) Veluti Jurium regni incapaces, infideles, et nulla conscientia praediti. A zsidóknak a vám-haszonbérlettől való elmozdíttatásukról az 1649. országgy. 79. art., azonkivül az 1655. és 1715. országgy. határozatai.

[3]) Fabó András, Az 1662-iki országgyűlés 186. ol.

[4]) Major Pál, Mosonymegye monographiája 156. ol.

[5]) Gindely i. m. I köt. 192. ol A 30 éves háborúban egy kikeresztelkedett-zsidó czimbalmos szolgál Wallenstein seregében (Joél Szirksz (103. resp.) és Krakói Jozsua (Pené Józsua 57. r.) döntvénytára), mint markotányosok járnak a táborral (Krochmal Mendel Czemach Czedek dvt. 58. r.), egy zsidó katonát keresztény bajtársa — mint bátor legényt — feldicséri. (Kohen Efraim Sár Efraim dvt. 104. r.)

van rá eset, hogy a kuruczok kárt tesznek a zsidók életében[1]) és vagyonában, mint 1704-ben Rohonczon és Szalónakon,[2]) vagy a morvaországi Magyar-Brodban, hova a kuruczok Petneházyval 1683-ban elkalandoztak.[3]) Egy alkalommal akadánk zsidóüldözésre, de ez sem tulajdonképeni magyar földön, hanem Dalmáczián Raguza városában történt; a tett indító oka vérvád volt. Egy keresztény leányt ugyanis 1623-ban a zsidók sátoros ünnepén keresztény nő ágya alatt meggyilkolva találtak, e nő kivallotta, hogy egy Izsak Jesurun nevű zsidó birta őt arra, hogy a leányt megölje; a vádlott zsidót bebörtönözték és csak két évi és 8 havi szenvedés után bocsátották ki a pápa közbenjárására a fogságból.[4])

A 30 éves háború viszontagságai Magyarországot sem kiméltek meg, az elszegényedés kezdett mind félelmetesebben mutatkozni. Ennek sulyát megérezték a zsidók, meg a keresztény lakók. A bazini katholikusok egyházi kincset zálogosítottak vagy adtak el bécsi zsidóknak, hogy pénzre szert tehessenek;[5]) ugyanekkor Fridriknek a téli királynak zsidóknak kellett elzálogosítania ezüstneműit, hogy ezek árával Bethlennek szövetségét megnyerje.[6]) A szegénységet leginkább a rossz pénznek forgalomba jövetele mozdította elő. II. Ferdinánd, hogy a cseh felkelés elősegítésével gyanúsított protestáns urak birtokait hivei minél olcsóbban megszerezhessék, hamis pénzt veretett, melynek értéke négyszer sőt tizszer is több volt, mint a régi jó pénzé. A hamis pénz terjesztésében zsidók is részt vettek, Eperjesen el is fogtak

[1]) Reiser Jakab Sebuth Jakob dvt 100. r. Kuruczok Komárom mellett megölnek egy zsidót.

[2]) Zipser, Die Schicksale und Bestrebungen der israelitischen Gemeinde zu Rechnitz, Löw Leopold Ben Chananja czimű folyóirata VII. évf.

[3]) Magyar Zsidó Szemle X. évf. i. h. és Monatschrift i. h. A XVII. század közepén a Csehországba induló magyar katonaság egy este a gödingi borpinczéket fosztogatja. Krochmal Mendel Czemach Czedek dvt. 33. r. Egy zsidó forrás szerint a portyázó kuruczokat egy izben a császári hadak teljesen lekaszabolták és a parasztok arra az emberteleségre vetemedtek, hogy a hullákról lenyúzták a bőrt »feldolgozták, mint a marha bőrét szokás« aztán áruba bocsátották. Csakis kuruczok érthetők Reiser Jakab Sebuth Jakob dvtárának 89. responsumában.

[4]) Orient Literaturblatt 1846. 252. és 253. old.

[5]) Pázmány Péter levelezése 245. ol. 1620. febr. 3.

[6]) Gindely, Geschichte der 30 jährigen Krieges I. köt. 182 ol.

egy ily zsidót,[1]) akit azonban az ottani hatóság szabadlábra helyezett, amit Bornemisza László, Bethlen Gábor követe fel is panaszolt Ferdinándnak 1625-ben, ki ez ügyben szigorú vizsgálatot indított.

A török kiüzetés után főleg Morvaországból történt a beköltözködés, a honnan a nyugot-magyarországi községek rabbijaikat szerezték, mig az északkeletiek a lengyeleket fogadtak községi hivatalnokokul. Hogy a magyar zsidók egyházi férfiak tekintetében külföldre szorultak, ez abban leli magyarázatát, hogy Magyarországon a zsidó tudomány sohasem virágzott oly mértékben, mint Lengyelországban vagy a nyugoti országokban, érthetővé teszi ezt a gyülekezeteknek kis száma, az országnak örökös harczai a törökkel, némettel, mely a községi intézmények fejlődését megakasztotta. Ezért ha a magyar zsidóknak irástudó emberre volt szükségük, rendesen a külföldről hozatták. A fentemlített bécsi rabbi budai határozatában elrendeli 1655., hogy rabbit Morvaországból vegyenek a budaiak és igy látjuk, hogy csaknem az egész XVIII. századon keresztül a legtöbb nyugoti községben morva származásu rabbi működött. Csak később, midőn hazánkban is alakultak szép számmal rabbinikus iskolák, alkalmaztatnak magyar származásuak községi hivatalnokokul.

A nyugot-magyarországi zsidó községeknek gravitálása az osztrák császárság zsidó községei felé, megmagyarázza azt, hogy magyarországi főrabbinak Wertheimer Sámson, egy dúsgazdag bécsi tudós választatott meg a XVII. század végén.[2]) Ezen magyarországi főrabbiság czímnél egyéb nem volt, kötelességekkel nem járt és valószinűleg csak néhány Bécscsel határos község, melynek Wertheimer jóakarója volt, tisztelte meg I. Lipót és I. József ezen udvari zsidaját a magyarországi főrabbi czímmel. Akkor ily jelenség nem tartozott a ritkaságok közé. Wertheimer halála után veje Eskeles Bernát viselte e czímet; az 1763-ban meghalt Oppenheimer Juda Löb volt az utolsó magyarországi főrabbi.

Az osztrák örökös tartományokból való beköltözködés meggátlására törekszik a helytartótanács 1729. rende-

[1]) Erd. országgy. eml. VIII. köt. 249. és 254. ol.
[2]) Dr. Kaufmann Dávid, Samson Wertheimer.

lete,[1]) a mely intézkedés többször megujíttatott, de mindannyiszor hasztalanul. 1744. a zsidók kiüzetnek Csehországból, minél fogva ismét újabb települőket fogad be Magyarország, de leginkább elősegítette az örökös tartományokbeli zsidóknak beköltözését hazánkba az a császári rendelet, melynek értelmében a zsidók létszáma egyes községekben egy meghatározott összegen túl nem terjedhetett, házasságaik is korlátolt számban történhettek, igy tehát Magyarország felé tartottak, hol a személyes vám alól is fel voltak mentve és sem magán, sem közéletökben nem zavartattak.

A Galicziából és Oroszországból való beköltözködés napjainkig egyre tart. Helytartósági, megyei intézkedések akarták e részről jövő bevándorlást megakadályozni, de a vereczkei szorosnál alkalmazott harminczadosok könnyelmüsége és a rendeletek kijátszása folytán a czél nem volt elérhető. E lengyel letelepedők lakhelyükül az északi és északkeleti megyéket választották, igy közel levén régi hazájuk, a melylyel összeköttetésüket nem szakitották meg, nem tudtak egyhamar kivetkőződni viseletükből, szokásaikból. Később, midőn az alföld egyes városai is bebocsájtottak zsidókat kebelükbe, ismét nagyobbá vált a lengyel bevándorlás, azonban a magyarság ezen ősi fészkeiben rövid idő alatt alkalmazkodtak a körülményekhez, megtanulták a hazai nyelvet.

Az ipar és kereskedelem fejlesztése czéljából egyes főurak is szivesen látták a zsidóknak birtokukon való megtelepedését, gróf Károlyi Sándor a XVIII. század elején emiatt hivott Nagy-Károlyba zsidókat, kiknek 1724. hitközségi szervezetet adott, majd Pozsonyból rabbit küldött le nekik. »Az sidóságh is csak elhiszem — irja a gróf 1724. jun. 17. levelében — jó néven s örömmel fogadta az le küldött Rabbit. Immár csak szaporodgyanak, én nem ellenzem, s hogy pedig azon két árendára kimenő sidók házát néki adta, jó volna, csakhogy abban is oeconomisalni kellenék.«[2]) Ugyancsak a XVIII. század első felébe esik a fiumei zsidó község alakulása, Dalmátországból és Felső-Olaszországból jött zsidók alapították, a mint a sirköveken és az anyakönyvben előforduló olasz nevek (Piazza, Tedeschi, Mondolfo, Treves, Russi. Pardo, Benporath, Basevi (Izsák),

[1]) Magyar-Zsidó Szemle II. évf. 203. ol.
[2]) Éble Gábor, Károlyi Ferencz gróf és kora. 88. ol.

Nigris, Morterra, Morpurgo, Luzzatto, Norzi, Navarro stb.) mutatják, később lengyel és cseh zsidók népesitették, mig ujabban a magyar zsidóság van túlsúlyban.[1]) A mult századba nyúlik vissza a jelenlegi nagyobb zsidó gyülekezeteknek eredete. Mint hitközségek szerepelnek ekkor:[2]) Abauj-Szántó, Alberti-Irsa, Apostag, Arad, Aszód, Baja, Balassa-Gyarmat, Bazin, Becse, Bikity, Boldogasszony, Bodrog-Keresztur, Bonyhád, Csáktornya, Csejthe, Cseszte, Czecze, Dárda, Galantha, Galgócz, Hunfalu, Izsák, Jankovácz, Kabold, Körmend, Komárom, Liptó-Szent-Miklós, Lövő, Mád, Makó, Máramaros-Sziget, Miskolcz,[3]) Moór, Munkács, Nádas, Nádudvar, Nagy-Kanizsa, Nagy-Marton, Nagy-Tapolcsány, Német-Keresztúr, Ó-Buda, Oroszvár, Paks, Palota, Pápa, Pécsujfalu, Puchó, Pozsony-Szent-György, Rajecz, Rajka, Réte, Sátoraljaújhely, Stomfa, Surány, Szabadka,[4]) Szakolcza, Szécsény, Szeged, Szempcz, Szenicz, Szent-Groth, Szent-Margit, Szent-György, Szerdahely, Szikszó, Szucsán, Tab, Topolya, Toponár, Trencsén, Ujvidék, Ungvár, Verbó, Veszprém, Zala-Egerszeg, Zboró.

A XVIII. századot a magyar zsidók történetében nem jelölik kiválóan fontos események. 1739. Gyöngyös városából űzettek ki,[5]) ennek főelőmozdítója Almásy János királyi tanácsos volt, azonban nemsokára ismét visszatértek, mert a városnak szüksége volt pénzökre. 1760. Abauj, 1763. Bács és 1764. Sárosmegyében támadt ellenök vérvád.[6]) Keresztény cselédek tartása,[1]) bőrvásárlás,[2]) borkereskedés[3]) eltiltatott nekik. 1796. Borsodvármegye foganatosítani kivánja József császár azon rendeletét, hogy a zsidók állandó nevet vegyenek fel és javasolja,[4]) hogy a zsidók és keresztenyek közti szerződések »sehol idegen nyelveken ne subscribáltassanak, mely esetre ugyanazon contraktusok. a rendelendő üdőtől költek semmisé tétessenek s cassáltassanak.«

Budapest. BÜCHLER SÁNDOR.

[1]) A József főherczeg kastélya mellett levő régi temetőben a legöregebb sírkő az 1746. évszámot viseli.

[2]) A magyar zsidó hitközségekről eddig négy-öt monographiánál több nem jelent meg, ennélfogva a lajstrom hiányos; itt nem vettem fel azon községeket, melyeket ez értekezésben már egyszer felemlítettem, vagy amelyek már a mohácsi vész előtti időben léteztek.

[3]) Kolosvári és Óvári. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. köt. b) 1727-ben az arnautákkal nagy borkereskedést űznek itt.

[4]) Iványi István, Szabadka története, II. rész, 332—350. ol. Már 1749-ben látogatják vásáros zsidók, megtelepedniök ekkor még tilos volt. 1775-ben engedték meg egy zsidó családnak, hogy zsellérként a városban lakhassék. Üzletnyitási engedélyt csak 1794-ben kapott egyikök. 1786-ban oly szegények, hogy idegen zsidók számára a kereskedés eltiltását kérik.

[5]) Sebők László, Gyöngyös és vidéke 222. ol.

[6]) Magyar-Zsidó Szemle, I. évf. 347. ol.

[1]) Kolosvári és Óvári i. m. II köt. a) 505. ol.

[2]) U. i. 443.

[3]) U. i. 418. ol. és Magyar-Zsidó Szemle III. évf. 429. ol.

[4]) U. i. 486. ol. A zsidókra vonatkozó mult századbeli rendeletekre nézve Kolosvári és Óvári i. m. III. köt., Marczali: Magyarország története II. József korában.

IRODALOM.

RABBI AMNON IMÁDSÁGA.

— Un' szanneh thôkef. —

Itt van itt van ím' az ünnep,
Kútforrása égi üdvnek.
Jertek, jertek mindenünnet,
Magasztaljuk Istenünket

Hódolattal, alázattal
Hozzád szárnyal a hála-dal,
Esdő szivünk zsolozsmája.
Ó hozsána, Ó hozsána!

Szent érzelem, szent félelem
Száll keblünkbe ez ünnepen.
E megszentelt ünnepnapon
Busong, borong lelkünk nagyon.

E napon nyert királyságod
Ingathatlan szilárdságot,
Emelkedett, felvirágzott,
Betöltötte a világot.

Hisz Te trónolsz fenn az égben,
Kormányzol a mindenségben.
Te vagy, a ki ítél, birál,
Igazságos Világkirály!

Nem mén nálad feledésbe
Halandóknak cselekvése.
Könyvbe írod, könyvbe vésed
A jótettet és a vétket.

Előtted van minden dolog.
Méregeted, megfontolod,
Megitéled súlyát, becsét:
Ott függ rajta már a pecsét.

Régmultakat, avultakat,
Mit feledés fátyla takart,
Mit enyészet pora fed be,
Fölidézed emlékedbe.

Könyvek könyve nyílik, zárul,
Leolvasod a lapjárul,
Mit az ember önkezével
Beleír és megpecsétel.

Harsonának hangja harsan,
Hallszik gyorsan, hallszik halkan.
Angyalsereg elevendül,
Hol megremeg, hol megrendül.

Hallga, hallga! Nyílik ajka.
Hangja zendül, lendül rajta.
És egyszerre minden helyre
Terjed, árjad szeren-szerte:

»Itt van, itt a törvény napja;
A rendelet ki van szabva.
Büntetés ér, angyalt, embert,
Kinél a bün gyökeret vert.

Im itt vagyunk körülötted,
Portömegek, porszülöttek.
Nincsen, a ki tiszta lenne,
Reánk tapadt a bűn szennye.«

Mint a pásztor mind a hányszor
Nézi nyáját behajtáskor,
És ha felkel kora reggel,
Olvasgatja szorgos renddel:

Átvizsgálod, átfürkészed,
Puhatolod a bűnt, vétket.

Elintézed ítéletben,
Mi lesz sorsunk ez életben,
S végzetünket azonképen
Megírod a Sors könyvében.

Fönn az égben újév napján
Megjelölik a könyv lapján,
Engesztelő böjtkor pedig
Határzatként pecsételik:

Mennyi hulljon, mennyi muljon?
Hány pusztuljon, hány ujuljon?
Mennyi haljon, mennyi éljen?
Hány csüggedjen, hány reméljen?

Kit tépdessen a vad széjjel?
Kit égessen a tűzvész el?
Kit sodorjon a víz mélyre?
Kit hányjanak a kardélre?

Ki senyvedjen, ki szenvedjen
Étlen, szomjan, gyötrelemben;
Ki remegjen, ki rettegjen
A zimankós fergetegben.

Kinek törjön a vesztire
A pusztító kór pestise;
Ki költözzék el váratlan,
Ki fáradtan, ki bágyadtan.

Ki lakoljon rút halállal
Fojtogató keze által;
Kit zúzzanak szét kövekkel,
Hogyha nagy bűnt követett el.

Ki nyugodjék nyugalomban
Ki bújdossék búban gondban
Majd amarra, majd emerre
Tévedezve révedezve.

Kinek jusson bő siralom,
Míg elfedi a sírhalom;

Itt maradjon béke áldás,
Ott riadjon harckiáltás;
Emitt bőség legyen mindég,
Amott pedig szükség, inség.

Ez hadd éljen meggyötörve,
Az gyönyörbe tündökölve;
Emez szálljon a mélységbe,
Amaz pedig fel az égbe.

Vezeklő szív bünvallása,
Buzgó lélek hű fohásza,
Jótevő kéz áldozatja
Itéleted változtatja.

Dicsőítünk, zengünk Téged,
Hódolat és hála Néked,
Engedelmes Engesztelő,
Keggyel teljes Kegyelmező!

Nem sújtasz le tüstént minket,
Megbocsátod vétkeinket.
Nem örülsz, ha számunk csökken,
S elsüllyedünk többnél-többen.

Hön óhajtod, hogy a bünös
Ne tapadjon konok bünhöz,
Törödelmes bünbánatja
Életét még megválthatja.

Vársz, a míg int a végóra.
Hadd térüljön a rossz jóra,
Mert ha megtér, kiengesztel,
Kegyelmezel kegyelmeddel.

Mindeneknek teremtője,
Te vagy gondunk viselője.
Gyarló husból, vérből vagyunk,
Tudod jól, hogy elporladunk.

Por az ember, porrá málik,
Küzd a létért a halálig.
Miként cserép, oly törékeny,
Fonnyad, mint a fű a réten.

Úgy virit el, mint a bimbó,
Mint az árnyék, olyan ingó,
Mint lehellet percenetnyi,
Egy pillantat — és már semmi.

Mint a felhő, mint a felleg,
Mint a szellő, mint a szellet,
Szűnik-tűnik, surran, illan,
Mint a szikra, ugy elvillan.

Oszlik-foszlik, mint az álom,
Roppan-szökken sebes szárnyon;
Mint porgomoly, száll nyomtalan,
Ugy elomol és — oda van.

Itt teremnek, jönnek, mennek,
Elsietnek, elpihennek
Percek, órák, napok, évek:
Száll az élet, száll a lélek...

Te vagy Urunk az egyetlen,
Kinek trónja rendületlen.
Erős, szilárd az oszlopa,
Nem inog meg soha, soha.

Uralkodol örökétig
A végetlen időn végig,
A kezdetlen kezdet óta,
Égnek földnek alkotója.

Éveidnek nincs mértéke,
Napjaidnak hossza, vége.
Glóriádat, ó Egyetlen,
Képzelni is lehetetlen.

A szentséged, melylyel ihletsz,
Csupán Téged, Téged illet;
A szentséged, dicsőséged
Beragyogja dicső néped.

Oly fönséges, oly magasztos
Nem fogható csak magadhoz,
Nincs arra nyelv, nincs arra szó..
Dicsőséges Mindenható!

Budapest. V. Hevess Kornél.

A SZIVÁRVÁNY.

Felhőben a szivárvány
Szövetségnek jele
S ha a hivő meglátja,
Reménynyel lesz tele.
Hisz és remél, a búra,
Mely rája tornyosúl,
A zord vihar múltával
Majd szebb jövő virúl.

Ha élted mint szivárvány
Színpompában ragyog.
Ne kérkedj önfeledten:
Szilárd s boldog vagyok.
Szemünk elől ha Isten
Bajt, vészt el is födött:
A felhő mindig ott van
Szivárványunk mögött.

Felhőben a szivárvány
Ahányszor megjelen,
A mult viharja tűnik
S derültebb a jelen.
Óh bizz ez égi jelben,
Tekints az égre fel;
Óh bízz s a hit az Éghez
Istenhez fölemel!

Lövy Ferencz.

ORSZÁGVILÁG.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1893. május hó.

Tisztelt szerkesztő ur!

Elbucsuzásomkor megigértem Önnek, hogy időről időre tudósításokat küldök a Szentföldről. Rajta vagyok, hogy igéretemet beváltsam, de előre kell bocsátanom, hogy kizárólag belső ügyekre fogok szoritkozni. Fölöslegesnek tartom ugyanis hogy leirásokat nyujtsak a régi látványosságokról, mivelhogy ez már gyakran megtörtént. Hiszen nézze pl. az ember csak a Bädeckert meg és világos képet fog nyerni Jeruzsálemről, régi lakóinak műízléséről és az ipar terén kifejtett szorgalmáról. Ha tehát belső ügyekről szólok, mindenekelőtt azon örvendetes előmenetelt kell konstatálnom, melyet a mai Jeruzsálem habár némi ellenkezéssel is — az utolsó évtizedekben a kultura terén tanusitott. Örömmel fogadja ugyan Jeruzsálem a jótékonysági pénzeket a mely minden országból hozzá folyik, de a mi a jótékonysági intézményeket illeti, — melyek természetesen Európaiak által alapittattak, részint egyesek részint egyletek által, azokat Jeruzsalemre rá kell kényszeriteni. Jeruzsálem ellenezte Dr. L. A. Frankl hallatlan szándékát, a szent falak közt gyermekmenhely intézetet és gyermekiskolát alapitani. Jeruzsálem teljes erejével védekezett b. e. S. G. Leoroy vakmerő terve ellen, mely egy árvaház létesitésére irányult; se hossza se vége nem volt a kiáltásnak Jeruzsálemben, midőn az Allience Israelite Universelle egy többféle mühellyel összekötött iskola épitését tervezte a templomi városban. De a többi humánus intézményeket is végre, mint a milyenek: európai gyógyszertárak, orvosok, kórházak stb. Jeruzsalembe a szó legszorosabb értelemében rá kellett kényszeriteni. Mindamellett nem lehett Jeruzsálemtől elvitatni az érdemet a mely pediglen abból áll először, hogy ezen intézeteket még a föld szinéről el nem pusztitották természetesen

mert erre nem képesek, másodszor hogy őket évente csak egyszer sujtja átokkal.

Mindezen ellenkezés daczára ezen közhasznu intézetek igen sürü látogatásnak örvendenek és nem csekély azon fiatal emberek száma, kik saját keresetükből megélhetnek, miután ezen jótékonyczélu intézetekben nyerték kiképeztetésüket, héber müveltséget és a profán tudományokban is bő és alapos ismereteket elsajátitván, első sorban pedig az ipar valamely ágát megtanulván s ekkép saját kezük munkájával megkeresik mindennapi kenyerüket.

Szándékom az összes itteni közhasznu jótékonyczélu intézetekről tudósitásokat küldeni és kezdem az árvaházon mint a mely éppen fekvésénél fogva legközelebb van hozzám. Alapitását a már emlitett S. Gottschalk Leroy fáradhatatlan buzgalmának köszöni. S. G. Leroy 1816-ban Pomeránia Belgárd nevü városában született. Alapos ismeretei és egyenes jelleme meghozta számára embertársainak tiszteletét a mely abban nyilvánult, hogy a zsidó község előjárójává választotta. egyidejüleg azonban helyet foglalt a városi képviselő testületben is, a hol a közjó előmozditását czélzó törekvése és buzgalma által kitünt.

A zsidóság körül valójában csak Jeruzsálemben szerzett érdemeket. 1856-ban Berlinbe költözött át. Itt azonban meg kell szakitnom tudósításomat. Máskor többet.

Dr. Grünhut.

BÖZÖD-UJFALU.

Olvasóim tán szivesen veszik, ha annyi idő multán megint hirt adok felekezetünk e hü kis telepéről, melyre figyelmöket és jótékonyságukat épen e folyóiratnak sikerült először felhivni.

Szomorú közléssel kell tudósításaim sorát megnyitnom: *tiszt. Opra György* úr, görög-katholikus lelkész a folyó év elején rövid szenvedés után meghalt. Opra úr a prozelitáknak mindenkor szolgálatra kész jóakaró barátja volt. Ha valamely ügyes-bajos dolgukban nem tudtak eligazodni, először is őt szokták fölkeresni tanácsáért: sohasem hiába; ha valamely hatósághoz kellett fordulniok védelem- vagy támogatásért: ő vagy megirta kérvényöket maga, vagy megmondta, mit s

hogyan irjanak meg. Mikor templomuk düledezőben volt, a derék katholikus pap minden fölszólítás nélkül szolgálta a zsidó hivők érdekeit; ő is megirta nekem, mily sürgős a segitség s hogy mit kellene tenni. S mikor a templom ujjáépités alá került, felkértem, hogy néhány b.-ujfalvi hitsorsosunkból alakitandó bizottság élén, mint ennek elnöke, venne részt a felügyelő munkában. Opra úr nemcsak elfogadta a megbizást, hanem ritka módon felelt meg az önként elvállalt feladatnak: nem múlt nap, hogy a katholikus pap több órát nem töltött volna a zsidó templom épitésénél, mindenre vigyázott, mindenről meggyőződést szerzett s egy izben tudósitott is a munka haladásáról, melynek nálánál alig örült valaki jobban. Dr. Berger Leo orvos urnak B.-Ujfaluból eltávozása óta nem érte a prozelitákat oly súlyos veszteség, mint most tiszt. Opra György úr halálával. A 40 éves férfiúnak váratlan kimúlása mély megdöbbenést keltett zsidó polgártársai körében, a kik a M. Zs. Szemlével egyetemben hálás és kegyeletes szivvel őrzik Isten e felvilágosodott, derék szolgájának emlékét. Nyugodjék békével. —

Mindnyájan azt hittük, hogy az iskola berendezésével B.-Ujfalun rendesen folyik az oktatás, s hogy a templom ujjáépitésével mi sem akadályozza a zsidó isteni tisztelet szokásos módját. A múlt őszön Hirsch Izsák ottani vallástanitó úr megint fölkeresett tudósító leveleivel; megtudtam, hogy az iskolás gyermekeket ismét el kell látnunk téli ruhával s küldtem a már, fájdalom, rendkivül leolvadt maradék-pénzből október 28-án 50 frtot s november 30-án a beérkezett kimutatás után még pótlólag 4 frt 30 krt. De megtudtam még egyebet is. »Hála Istennek — irja H. I. úr — van templomunk, iskolánk, tanitói lakunk és rituális fürdőnk, de a mi még igen fontos és szükséges egy tárgy, az nincs templomunkban — nincsen Széfer tóra. Van ugyan kettő is, de azok már oly régiek, hogy az irás majdnem egészen levásott, úgy annyira, hogy azokból olvasni teljes lehetetlen. Mert átállásokkor kapták azokat a b.-ujfalviak, s már ekkor ócskák voltak.«

Ekkor arra gondoltam, hogy — mivel a még meglevő pár forintból nem futja — levélben keresem meg azon rabbi urakat, kik valamikor az országos rabbiképző-intézetbe jártak: gyüjtenének híveik körében, hogy a begyülendő összegen

a prozelitáknak uj tóra-tekercset vehessünk. A siker meghaladta várakozásomat. Igaz hálával kell megemlékeznem nemcsak a gyűjtők buzgó és eredményes fáradozásáról, hanem a barátság és szeretet azon számos megnyilatkozásáról is, melylyel elhalmoztak. Ha nem is adhatott vagy gyűjthetett mindenki — hiszen a pap és községe közbelépését annyiféle ügy és szükség sürgeti, és a zsidóság oly szegény! — de alig akadt, a ki nem válaszolt és a czél iránt való rokonérzésével merésznek látszó kezdeményemet erkölcsileg ne támogatta volna. Fogadják őszinte köszönetemet valamennyien!

A gyűjtött összegekről a következőben adom, a beérkezés sorrendje szerint, a kimutatást:

Dr. Ziegler Ignácz rabbi úr, Karlsbad, küldött a maga nevében 2 frtot; *dr. Bernstein Béla* r. úr, Szombathely, 15 frt 10 krt; *dr. Venetianer Lajos* r. úr, Csurgó, 11 frt 10 krt; *dr. Eisler Mátyás* r. úr, Kolozsvár, 21 frt 60 krt; *dr. Kohlbach Bernát* r. úr, Temesvár-Gyárváros, első ízben 40 frt 50 krt, majd 3 frtot, összesen 43 frt 50 krt; *dr. Rosenberg Ede* r. úr, Ó-Kanizsa, először 12 frtot, később még 13 frt 80 krt, együtt 25 frt 80 krt; *dr. Partos Sámuel* r. úr, D.-Földvár, 5 frt 30 krt; *dr. Kelemen Adolf* r. úr, Nagy-Atád, 6 frt 50 krt; *dr. Neumann Ede* r. úr, Nagy-Kanizsa, 20 frtot; *dr. Spira Salamon* r. úr, Losoncz, 5 frtot; *dr. Flesch Ármin* r. úr, Mohács, 20 frtot; *dr. Wiener Márk* r. úr, Kőszeg, 14 frt 20 krt; *dr. Vajda Béla* r. úr, N.-Abony 10 frtot; *dr. Elsass Bernát* r. úr, Landsberg a. d. W., (22 márka) 13 frtot (a chanukka-gyermekünnepély alkalmából ott gyűjtött összegnek egy része); *dr. Feldmann József* r. úr, Czegléd, a maga nevében küldött 2 frtot; *dr. Rosenstein Mór* r. úr, N.-Kikinda, 40 frt 75 krt; *dr. Kohn Ármin* r. úr, Szigetvár, 8 frt 70 krt; *dr. Klein József* r. úr, Marczali, 7 frtot; *M.-Zs. Szemle szerkesztősége* által január 7-én rendezett bankett alkalmából összegyűlt 17 frt 20 kr; *dr. Ungár Simon* r. úr, Szeszárd, 10 frt 50 krt. *Összesen:* 296, kétszázkilenczvennhat frt és 25 kr.

Néhány gyüjtő úr szives volt az adakozók névsorát is mellékelni. Ime: *Szombathely:* dr. Bernstein Béla r. 1 frt, Deutsch Samu 1 frt, Reiner Ignácz 50 kr, dr. Engel Samu 1 frt, dr. Viola Ödön 1 frt, Grünwald Ign. 1 frt, Leitner 50 kr, dr. Weisz Ödön 2 frt, N. F. 1 frt. Cäcilie Hagel 1 frt,

Rosenfeld Sándor 50 kr, M. Mayer 60 kr, N. N. 50 kr, Wohl Mór 50 kr, Weiner Károly 2 frt, dr. Balassa Jenő 1 frt. — *Ó-Kanizsa:* Dr. Rosenberg Ede rabbi 1 frt, Grüner Jakab takarépénztári igazgató 3 frt, Deutsch Albert kereskedő 1 frt, Grüner József kereskedő 1 frt, Grüner Ádám tptri pénztáros 1 frt, Krähl Lajos tptri könyvelő 1 frt, Kohn Ferencz 50 kr, Deutsch Ferencz 1 frt, Weissberger Ignátz 2 frt, özv. Krähl Ferenczné 1 frt, Krähl Ernő 1 frt, Herz Edéné 1 frt, Hacker Antal 1 frt, Bérczi Mór 40 kr, S. Löwinger 1 frt, Rosenberg Sándor 1 frt, Fogel József 1 frt, Krahl Zsigmond 1 frt, Johanna Eisenstädter 1 frt, N. N. 40 kr, Rott Béla 1 frt, Hesser Soma 50 kr, Kentser Zsigmond 1 frt, Herz Mór 1 frt, dr. Schuller Gábor 1 frt. — *N.-Atád:* A csökölyi asztaltársaság következő tagjai. Oblatt Miksa, Belecske; Austerlitz Sándor, Csököly; Schütter Jakab, Kis-Bajom; Schmiedek József, Gradiska; Weisz Fülöp Csököly. — *Losoncz:* Izr. hitközség 3 frt, Sternlicht Vilmos hitk. elnök 1 frt, dr. Spira 1 frt. — *Mohács:* Dr. Flesch Ármin 2 frt, Frommer Miksa 5 frt, Czedokó 3 frt, Wolf Zsigmond 2 frt, Fischer Salamon 2 frt, Miskolczy Hermann 1 frt, Roheim Ferencz 1 frt, Reinitz Jakab 1 frt, Kohn Sándor 1 frt, Schäffer Miksa 1 frt, Littauer József 1 frt. —*N.-Abony:* Czedaka 2 frt, dr. Vajda Béla 1 frt, Weisz Adolf 1 frt, Chevra kadisa 2 frt, Pintér Gyula 1 frt, Lederer Lajos 1 frt, özv. Kopeczky Mórné 1 frt, Goldschmied Lipót 1 frt. — *Szigetvár:* Dr. Kohn Ármin Szigetvár 1 frt, Fuchs Adolf Aranyos 1 frt, Fuchs Visnye 50 kr, Grünhuth Manó Szigetvár 1 frt, dr. Berkes Szigetvár 1 frt, Fuchs Zsiga Szigetvár 1 frt, Jung Simon Szigetvár 1 frt, dr. Neuhaus Szigetvár 50 kr, Deutsch D. Szigetvár 60 kr, Böhm Szigetvár 50 kr, Blau B. Szigetvár 60 kr. — *Marczali:* Steiner Ignácz 1 frt, Krausz Gyula 50 kr, Münz Simon 1 frt, Kühn Sándor 30 kr, Hoffmann József 30 kr. Füchsel Jakab 20 kr, N. N. 20 kr, Königsbergné 20 kr, Krausz József 20 kr, Krausz Jakab 20 kr, Hoffmann Mihály 50 kr, Honig Mór 10 kr, Lengyel József 30 kr, dr. Klein József 1 frt 10 kr, Drucker Mihály 20 kr, Wilheim József 30 kr.

Ily fényes eredmény után már a megvásárlandó tóra-tekercset szemelgettem, midőn *dr. Mezey Ferencz* barátom szives közbenjárására váratlan fordulat állott be: *a pesti chevra*

kaddisa egyik gyönyörű tóráját küldötte hozzám azzal, hogy adjam az ő nevében a b.-ujfalvi proselitáknak. A pesti chevra mint mindig, ezuttal is jelét adá, hogy nemcsak helyi jótékonyságot gyakorol, s hogy a felekezet szolgálatában álló nagyszabású működésében nagy szempontok is vezérlik. A becses ajándékot megköszöntem én s megköszönte később a b.-ujfalvi hitközség.

Minthogy tórára nem kellett költeni, a vett kereskedői számla kifejezésével élve: »aranyhímzésű díszköpenyt« csináltattam. Gyermekkorom emlékeiből tudom, mily ünnepi hatással volt ránk a szentírás-tekercs sátorosnapi dísze, mennyire emelte az ájtatos hangulatot s mily nyomósan magyarázta a nap jelentőségét. A b.-ujfalvi székely-zsidó új nemzedék se lesz más s valószinű, hogy az apák sem vonják ki magukat egészen e hatás alól. A díszköpenyre s a hozzá mellékelt arany-szallagu taliszra összesen 37 frt 80 krt költöttem.

Sűrűn ismétlődött abbeli panaszok, hogy különösen az ifjuságnak nincs elég magyar fordításu imakönyve. Schwarcz Ignácz úr budapesti könyvkereskedő szives volt a jótékony czélra való tekintetből a kötött példányok darabját 22 krjával adni; összesen 50 darabot vásároltam, a mi 11 frtba került.

Tankönyvet már taval nagyobb számban küldöttem B.-Ujfalúra s egyik derék fővárosi könyvkiadónk, ki hála fejében csak azt kötötte ki magának, hogy nevét ki ne irjam — egy jókora csomót ingyen s egy másikat fele áron adott. Intézkedtem akkor, hogy e könyvek ne a tanulókéi, hanam az iskoláéi legyenek; azaz a tanév elején kapja meg a gyermek lehetőleg az összes szükséges iskolai könyveket — használatra a tanév végén pedig szolgáltassa azokat vissza a tanitónak, ki megőrzésükre van hivatva. Nyilvánvaló ugyan, hogy a könyvek nagyobb fele a tanév folyamán elvész, elkallódik; de világos az is, hogy a kisebb felét legalább megtartjuk a következő év tanulói számára; a pótlás igy olcsóbban, könnyebben esik. Ugy hivém, elősegíti ez időleges megőrzést, ha külön bélyegzőt készíttetek »a b. újfalvi izr. iskola tulajdona« felirással s ez rányomatik minden könyvre. Ezt most szintén leküldöttem. Ára 2 frt volt.

A könyvek és a bélyegző egy csomóban ment, a tóra egy alkalmas ládikában adatott póstára. A költség 5 frt 36 krt tett.

Mint Hirsch úrnak f. é. január 31-én kelt leveléből megtudtam, a szentirás tekercs beszerzését ő már régebben megkisérlé. »Még két évvel ezelőtt szerződésbe léptem egy arra alkalmas iróval, gondoltam hogy valahogy össze tudom kaparni az árát az őszi ünnepekkor külső hitsorsotaink által tett templomi adakozásból; de sajnálatomra megcsalt a reménység, mert az említett adakozás alig volt elég templomi világításra és hitközségi adóba, tűzkár biztosítási díjba stb. Daczára annak már adtam eddig 50 frtot a tóra árában. De még 90 frtra volna szükségünk.« Minthogy azonban nem volna helyes a községet attól az erkölcsi haszontól megfosztani, melylyel a tórának ily vesződséggel járó megszerzése jár, azért csak 70 (hetven) forintot küldöttem az árába s megirtam H. úr útján az előljáróságnak, miért törleszsze a fennmaradó 20 frtot ő maga.

Bizonyára az adakozók és gyűjtők értelmében jártam el, midőn a begyült összegből 30 (harmincz) forintot Hirsch Izsák vallástanitó úrnak adtam azon gondossága és buzgalma elismeréseül, melylyel terhes hivatalán kivül immár négy év óta a község minden ügyében hűségesen és lelkiismereteten eljár. H. tanitó családos ember és fizetése 300 frt; meg vagyok győződve, hogy a segitség, melyet a b.-ujfalviak iránt érdeklődök jósága neki szerzett, őt tovább is buzdítani fogja, hogy fontos hivatásában lankadás nélkül eljárjon.

Összes kiadás volt az elsoroltak szerint százötvenhat, 156 frt 16 kr. Van még 140 frt 9 kr. mi a b.-ujfalvi prozeliták javára marad.

Egyben hadd említsem azt is, hogy vett értesítés szerint f. é. február 12-én *dr. Weiszberger Miklós úr Budapestről* 10 frtot küldött B.-Ujfalúra a hitközség czéljaira, a mit ez neki jegyzőkönyvi kivonattal meg is köszönt.

Köszönet és hála a gyüjtőknek és adakozóknak összesen és egyenként! A mit tettek, oly jó és szép volt, hogy szinte kedvem volna biztatónak mondani és tőlük — mi tagadás benne — legörömestebb ezzel vennék búcsut: a viszonlátásra!

Budapest. DR. BÁNÓCZI JÓZSEF.

KUTFŐK.

249. sz.

Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról.

I. Fejezet.

Általános határozatok.

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

Ennélfogva senkit sem szabad törvényekbe vagy a közerkölcsiségbe nem ütköző akármely vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kötelezni.

2. §. A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai, senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől.

4. §, Egyházi fenyíték nem alkalmazható senki ellen azon okból, mivel az illető törvényben rendelt valamely polgári kötelességét teljesítette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt véghez, vagy pedig, mivel törvény által engedett polgári jogait szabadon gyakorolta.

5. §. Valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad a törvényekben megállapított feltételek alatt.

6. §. A latin- és görögszertartású katolikus, az evang. református, az ág. hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb és a görög-keleti román, valamint az unitárius egyházakra és híveikre, nemkülönben az izraelitákra vonatkozó jogszabályok, a mennyiben a jelen törvény rendelkezéseivel nem ellenkeznek, változatlanul fenntartatnak.

II. Fejezet.

A törvényesen elismert vallásfelekezetekről.

7. §. Törvényesen elismert vallásfelekezetekké való alakulás a következő feltételek alatt történhetik!

1. Tartoznak az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulni kívánnak, a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezési szabályzatot készíteni, melyben különösen a hitelvi vagy erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletekre, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseknek is benn kell foglaltatniok.

2. Tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fentartását biztosítani.

3. Tartoznak az 1. pontban említett szabályzatot a kormánynak jóváhagyás végett bemutatni.

A jóváhagyás megtagadandó, ha a kifejtett hitelvek vagy tanok, isteni tiszteletek, vagy a tervezett szervezet a fennálló törvényekkel vagy a közerkölcsiséggel ellentétben állanának, vagy ha a törvényesen elismert gyanánt megalakulni kívánó vallásfelekezet elnevezése a törvényesen bevett, vagy a már korábban törvényesen elismert gyanánt megalakult vallásfelekezeteket sértené.

8. §. A törvényesen elismertnek nyilvánított vallásfelekezetek szabadon gyakorolhatják a nyilvános, közös istentisztelet jogát, maguk intézkedhetnek minden vallási és egyházi ügyeikben és jóváhagyott fegyelmi szabályaik alapján arra jogosított hatóságaik által gyakorolhatják saját híveik fölött az egyházi fegyelmet.

Testi büntetésnek, vagyoni birságolásnak és eljárásnak azonban egyházfegyelmi büntetésül alkalmazása tilos.

Végül a törvényesen elismertnek nyilvánított vallásfelekezetek önmaguk kezelhetik egyházi, nevelési, vagy jótékonysági czélokra szolgáló alapitványaikat.

Ezen vallásfelekezetek, mint jogi személyek, egyházi szükségleteik fedezésére vagyont is gyüjthetnek s e czélból igénybe vehetik hiveik anyagi hozzájárulását.

Azonban:

a) ingatlan vagyon szerzése csak imaházak, paplakok, iskolák és egyházi vagy iskolai alkalmazottak részére szolgáló lakházak épitéséhez szükséges telkekre s temetőkre szorítkozhatik.

b) egyházi adó s egyéb szolgáltatások csak a jóváhagyott szervezeti szabályzat vagy az egyházközségi szabályokban meghatározott alapon és módon vethetők ki.

Ezen szolgáltatások közigazgatási uton való behajtásának azonban nincs helye.

9. §. A törvényesen elismertnek nyilvánitott vallásfelekezetek, iskolák, valamint kisdedóvodák és gyermekmenedékházak felállítására, fentartására és vezetésére nézve azokat a jogokat gyakorolják és azoknak a rendelkezéseknek vannak alávetve, a melyeket iskolaügyi törvényeink az iskolákat (kisdedóvodákat stb.) fentartó társulatokra vonatkozólag tartalmaznak.

10. §. Az egyházközség megalakitása a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

Ez alkalommal az egyházközség helyi szabályai is bemutatandók, melyeknek az egyházközségi területkör helyi határait okvetlenül megjelölniök és egyházközségi elöljáróságot szervezniök kell.

11. §. A szabályszerűleg megalakult egyházközségek tagja mindaz, ki az illető vallásfelekezethez tartozik s az illető egyházközség területén lakik.

Az egyházközségi elöljáróság a tagok nyilvántartásáról gondoskodni köteles.

12. §. Lelkész és egyházközségi elöljáró a felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár s polgári és politikai jogai teljes birtokában van, kinek erkölcsi és állampolgári magatartása kifogás alá nem és a ki képesítését Magyarországon nyerte.

13. §. A lelkészek és egyházközségi elöljárók alkalmazására jogosultak kötelessége a lekészül és egyházközségi elöljáróul kiszemelt egyént az illető törvényhatóság első tisztviselőjének bejelenteni.

Ezen hatóság a 12. §. rendelkezésein alapuló netáni ellenvetéseit indokoltan közli a lelkész vagy elöljáró alkalmazására jogosulttal.

A hatósági ellenvetések ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felebbezésnek van helye.

Ha a felebbezésnek hely nem adatik, az illető egyén nem alkalmazható.

14. §. Ha valamely lelkész vagy egyházközségi elöljáró a magyar állampolgárságot elveszíti, vagy állam elleni bünczelekményt követett el, vagy oly büntetendő cselekményben találtatott vétkesnek, a mely nyereségvágyból származik, a közerkölcsiségbe ütközik, vagy közbotrányt okozott: a kormány rendeletére hivatalától eltávolítandó.

Ha valamely lelkész, vagy egyházközségi elöljáró oly államellenes magatartást tanusít, a mely hivatalában való további megmaradását az állam érdekeire nézve veszélyesnek tünteti fel, a kormány annak hivatalától való eltávolítását követelheti.

Ha az eltávolítás az arra hivatottak által, kellő időben nem foganatosíttatik: a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető egyházközséget feloszlottnak nyilváníthatja.

15. §. Ha az egyház több oly egyházközségből áll, melyek egységes egyház-szervezetben egyesülnek, köteles a vallásfelekezet valamely felsőbb elöljáróságot szervezni, mely az egyházat a polgári hatósággal szemben képviseli.

Az ily elöljáróság, illetőleg képviselet tagjai, személyváltozás esetén is, mindig bejelentendők megerősítés végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ki a megerősitést a 12. §-ban felsorolt kellékek hiánya alapján megtagadhatja.

16. §. A vallásfelekezet egyházi feje, vagy védura oly egyén, vagy hatóság, mely a magyar állam kötelékein kívül álló, nem lehet és a vallásfelekezet semminemű egyházi függésben külföldi egyéntől, vagy hatóságtól nem állhat.

17. §. Minden változtatás, mely a vallásfelekezet jóváhagyott szervezeti szabványaiban később eszközöltetik, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek esetről-esetre bejelentendő.

Ha ezen változtatás a 7. §-ban kiszabott feltételeknek meg nem felel, a 4. §. rendelkezéseivel ellenkezik, vagy ha az egyházi határozatokban, ima- vagy tankönyvekben oly rendelkezés, határozat vagy tan foglaltatnék, mely a vallásfelekezet tagjainak állampolgári kötelességeik teljesítését tiltaná, vagy a törvényekben tiltott cselekményeket rendelne: a törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítás a kormány által haladék nélkül visszavonandó.

18. §. Egyházi közgyülések csak nyilvánosak lehetnek.

Egyházi közgyülésekben csak a felekezet egyházi, vagyoni, nevelési, jótékonysági s általában a vallásos és erkölcsi élet körébe tartozó ügyei tárgyalhatók.

A vallásfelekezetek kötelesek közgyüléseiken hozott határozataikat jegyzőkönyvbe iktatni s e jegyzőkönyveiket a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, vagy az általa kijelölt polgári hatóságnak esetről-esetre bemutatni.

19. §. Az illető minisztereknek joga van a vallásfelekezetek vagyonára, a náluk létező alapítványokra és vagyonkezelésekre a főfelügyeletet gyakorolni, azaz őrködni a fölött, hogy az ily vagyon s alapítványok el ne idegeníttessenek, ne csorbíttassanak, vagy a kezelés rosszasága miatt veszendőbe ne menjenek és hogy valósággal egyházi s a törvényben megengedett nevelési vagy jótékonysági czélokra fordíttassanak, valamint, hogy az alapítványok az alapítók akarata értelmében használtassanak fel.

A kormány joga őrködni a fölött is, hogy az egyházi önkormányzat gyakorlásánál a törvény rendelkezései megtartassanak és hogy a jóváhagyott szervezetben, vagy egyházközségi szabályzatban megállapított határkör át ne hágassék.

20. §. Az 1868. LIII. törvényczikk 1—8, valamint 12—22. §§-aiban foglalt rendelkezések hatálya a törvényesen elismertnek nyilvánított vallásfelekezetekre is kiterjesztetik, oly módosítással, hogy az idézett törvényczikk 3. §-ában említett bejelentések az illető egyházközség lelkésze, vagy elöljárója előtt eszközlendők, továbbá, hogy a 21. §-ban említett intézkedésekben levő egyének lelki szükségleteinek kielégítéséről ezen felekezetek magok gondoskodhatnak, a 22. §. intézkedései pedig csak a községi temetőkre szoríttatnak.

A törvényesen elismertnek nyivánított vallásfelekezetek által külön, saját czéljaikra berendezett temetők felett azok szabadon rendelkeznek.

21. §. Ezen vallásfelekezetek tagjainak polgári uton kezelendő összes anyakönyvi ügyei iránt addig is, míg az állami anyakönyvek vezetéséről szóló törvény az egész országban életbe léptettetik, a miniszterium rendeleti úton intézkedik.

III. fejezet.

A bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kívül állókról.

22. §. Azokra, kik az eddig tövényesen bevett, vagy a jelen törvény alapján ezentúl törvényesen elismertnek nyilvánítandó vallásfelekezetek valamelyikéből kilépni óhajtanak, a nélkül, hogy más ily felekezethez csatlakozni kivánnának, szintén az 1868: LIII. törvényczikk 1—5. és 7. §§-ai nyernek alkalmazást, oly módosítással, hogy áttérés helyett itt kilépés értendő, továbbá, hogy az idézett törvényczikk 4. és 5. §§-aiban említett bizonyítványok az illetékes elsőfokú közigazgatási hatóságnál mutatandók, mely egyház illetékes lelkészét, vagy elöljáróságát, melyből az illető kilépett, értesíti.

Ezzel a kilépés befejeztetett: ha azonban a kilépés valamely, eddig törvényesen bevett vallásfelekezetből történt, akkor köteles az illető a kilépés idejéig esedékessé vált egyházi tartozásait előbbi egyházának megfizetni.

Azoknak is, kik a törvényesen bevett, vagy elismert vallásfelekezetekből kilépnek, a nélkül, hogy más ily felekezethez csatlakoznának, meg van engedve a közös isteni tisztelet tartása, amennyiben az sem a fennálló törvényekbe, sem a közerkölcsiségbe nem ütközik.

Az 1868: LIII. törvényczikk 8. §-ának azon intézkedése, mely szerint az elhagyott egyház elvei az abból kilépettre nézve semmiben sem kötelezők, úgyszintén az idézett törvényczikk 12—18. §-ai ezekre is alkalmazást nyernek, oly megjegyzéssel, hogy a 14. §-ban említett áttérés alatt itt is kilépés értendő, továbbá, hogy a 18. §. szabályának kiterjesztése csupán annak első mondatára szoríttatik.

Anyakönyvi szempontokból pedig ezek is a jelen törvény 21. §-ának rendelkezései alá esnek.

23. §. A hazában utazó, vagy tartózkodó idegenek tarthatnak saját hitelveik szerint rendes, nyilvános istentiszteletet, a mennyiben az a fennálló törvényekbe és a közerkölcsiségbe nem ütközik s az illető rendőri hatóságnak eleve bejelentik.

Ha állandó természetű lelkészi állást is tartanának fenn, az alkalmazott egyén a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

24. §. A jelen törvény végrehajtásával a miniszterium bizatik meg.

Gróf Csáky Albin s. k.
vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Indokolás

a vallás szabadgyakorlatáról szóló törvényjavaslathoz.

A harmadik törvényjavaslat ez, mely az 1868: LIII. t.czik megalkotása óta a vallásszabadság, illetőleg a vallás szabad gyakorlata tárgyában a törvényhozás elé terjesztetik.

Az elsőt nagynevü elődöm, báró Eötvös József, 1869-ben, a másodikat pedig a képviselőház által e czélból kiküldött bizottság 1875-ben terjesztette elő.

Nem kutatom azokat az indokokat, amelyek miatt az említett javaslatok egyike sem vált törvénynyé, csak annyit kivánok röviden megjegyezni, hogy míg a báró Eötvös-féle javaslat nagyrészt csupán általános elvi kijelentéseket tartalmazott, addig a bizottsági javaslatba számos részletes, oly intézkedés vétetett fel, melyeknek hatálya az összes létező és ezután keletkezendő vallásfelekezetekre egyaránt kiterjedőnek szerveztetett.

Hogy azonban az említett bizottság is mennyire érezte annak lehetetlenségét, miszerint az állam és egyház közötti összes viszonyok egy egységes törvényben szabályoztassanak, arra nézve legyen szabad a bizottsági javaslat indokolásának következő részét idéznem:

»Az állam és egyház közötti viszonyok rendezésére véleményadásért kiküldött bizottság azon nézetben van, hogy a kérdéses viszonyok ne együttesen, az összes megoldandó kérdéseket magába ölelő egy törvénynyel, hanem fokonkint, a pozitiv állapotokat tekintetbe véve s a gyakorlati szükség szerint rendezendők több egyes, oly törvényekkel, melyek mindegyike egyfelől a gyakorlatban legsürgősebb intézkedéseket foglalja magában s másfelől tervszerüen előkészíti a törvényhozás által kitüzött irányban való továbbfejlődést.«

Feltétlenül magamévá teszem a bizottság azon álláspontját, mely szerint az állam és egyház közötti viszonyok fokonkint, egyes speciális törvényekkel szabályozandók.

Ehez képest a jelen javaslat törvényerőre emelkedése esetén is számos kérdés marad még fenn, melyeknek törvényhozási megoldása a jövő feladata leend.

Ilyenek: a legfőbb kegyúri jog terjedelmének, gyakorlásának szabatos meghatározása, a legfelsőbb tetszvényjog (placetum) törvényes rendezése, a védúri jogviszony (patronatus) szabályozása, a különböző egyházakkal szemben törvényeinkben mindenkor fentartott legfőbb felügyeleti jog (jus supreme inspectionis) szabatos meghatározása, az állami segédkezés (jus advocatiae) szabályozása, a felekezeti jellegü alapitványok feletti legfőbb felügyeleti jog rendezése stb. Alig szorul bővebb bizonyitásra, hogy ennyiféle különböző, nagy horderejü és szövevényes kérdés egyetlen egységes törvénybe egyáltalán nem foglalható.

Hogy ezen kérdések a jövőben mily sorrendben és mily alapelvek alapján lesznek megoldandók: az a gyakorlati szükségtől és első sorban attól függ, hogy a törvényhozás bölcsessége, a már is szönyegen levő, ide vonatkozó ügyeket mily irányban és mily mérvben szabályozandja.

Az előadottakban rejlik indoka annak, hogy a jelen törvényjavaslat a báró Eötvös-féle, — és az 1875-diki bizottsági javaslat között mintegy középutat tart. Egyrészről az egyéni szabad vallásgyakorlat feltétlen biztositásán kivül részletesen szabályozza a báró Eötvös-féle törvényjavaslat 5. §-ában említett s az eddig törvényesen el nem ismert, de esetleg ezentúl

elismerendő felekezetekkel szemben követendő eljárást, másrészről azonban lehetőleg kerüli a már eddig is törvényesen bevett felekezetek viszonyainak érintését.

A törvényjavaslat ezen szerkezetének bővebb megokolása végett kénytelen vagyok röviden kiterjeszkedni azon rendszerekre, melyek az állam és az egyház közötti viszonyok szabályozását illetőleg a művelt világon uralkodnak.

Deák Ferencz 1873. évi június hó 28-ikán tartott emlékezetes beszédében két ily rendszert különböztetett meg, az amerikait és az európait. Az északamerikai államok törvényhozása ugyanis azon elvből indul ki, hogy az állam a kultuszok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Körülbelül csekély módositással úgy tekinti a kultuszokat is a státussal szemben, mint asszocziácziókat, és valamint minden asszocziáczióra nézve, úgy a kultuszokra nézve is, ha azoknak tanai, vagy eljárása a státusra veszélyesek: az ellen felszólal, fellép, minden más egyebekben pedig szabadkezet enged nekik.

Az európai rendszer ettől tetemesen eltér s részemről ennél ismét két elosztást különböztetek meg. Az egyik az, mikor az állam a maga részéről egy uralkodó állami vallást elismer, annak tételeit a maga részéről elfogadja, a maga rendelkezéseit és intézkedéseit a vallás felfogásának alárendeli, s az államban levő többi felekezetet csak annyiban türi meg, a mennyiben azok fejlődése nem ellenkezik az uralkodó vallás érdekeivel. Ez a vallás felekezeti állam.

A második alosztály az, mikor az állam a felekezetek fölött áll, de nem közönbös a felekezetek iránt, mint az amerikai, hanem törődik azok érdekeivel. Ennél az állam a maga érdekeit természetesen első sorban szolgálja, de nem téveszti szem elől az illető felekezetek érdekeit sem. Ez az a rendszer, a melyben az állam iparkodik az államban levő különféle felekezetek érdekeit egymással kiegyeztetni. Ez a rendszer, a mely nálunk tényleg létezik.

Deák Ferencznek emlitett beszédjében kijelenté, hogy »az én nézetem — a magam elvéről szólok — az, hogy a két rendszer közt jobbnak, észszerűbbnek és czélszerűbbnek tekintem az amerikait. De ha ezt egyszerre el nem érhetem, azt a czélt mindig szem előtt tar om, és minden lépést, mely a felé vezet, pártolok; de nem pártolok semmi olyan lépést, a mely attól eltávolit.«

Az amerikai rendszerre való teljes átmenet azonban hazánkban egyelőre és még beláthatlan ideig, kívül esik a lehetőség határán, mert mint magát Deák Ferencz kifejezte, a hazánkban tényleg fennálló rendszert »egy nap alatt megsemmisiteni nem tartozi a lehetőségek közé, minthogy gyökerei oly mélyen bele vannak nőve az institucziókba, hogy azokat kitépni konvulziók nélkül nem lehetséges, és ha mégis kitépni akarnánk: gyökerei ujra kihajtanának, még pedig még bujábban, mint annak előtte.«

Ehhez járulnak a vallásfelekezetekkel hazánkban több helyütt párhuzamosan menő nemzetiségi viszonyok, közoktatásunk rendszere, a fő-

kegyuri jog: mind oly körülmények melyek az amerikai rendszert hazánkban lehetetlenné teszik.

Az európai rendszerek első módjának, vagyis a vallásfelekezeti államnak ideje lejárt. Hazánkban nemcsak tényleg, de jogilag is régen túlhaladták azt az 1791., 1848., 1863. évi törvényeink.

Meggyőződésem szerint ennélfogva az állam és egyház közötti viszonyok szabályozása körül hazánkban okvetlenül a történeti jogfejlődés alapjain kell megmaradnunk.

Törvénykönyvünk számos intézkedése, különösen ujabbkori s jelesül 1848-diki törvényeink igazolják, hogy az állam a vallásfelekezeteken kivül s azok felett áll ugyan, de igenis törődik azok ügyeivel, szabályozza külső vonatkozásaikat, kiegyenliti azon összeütközéseket, melyek a különböző vallásfelekezetek érintkezési pontjain természetszerüleg előállanak.

Önként következik, hogy e mellett az állam az összes vallásfelekezetekkel szemben legfőbb felügyeleti és ellenőrzési jogot gyakorol részint az által, hogy például a katholikus egyházzal szemben egyes törvényes intézkedések mellett folytonos és hosszú jogszokáson alapuló terjedelmes és kiváló felügyeleti jog fejlett ki, részint az által, hogy például az 1791. évi törvényekben ő felsége legfőbb felügyeleti joga határozottan és kifejezetten fentartatott; részint végre az által, hogy az állam egyes keresztény vallásfelekezeteket csak akkor vett be, midőn már a gyakorlat utján meggyőződött arról, hogy azok hitelvei vallási tanai, egyházi intézményei stb. az állam érdekeivel ellentétben nem állanak.

Ezeken a történeti alapokon maradva kell ezuttal egy nagy lépéssel tovább haladnunk.

Az 1875-iki bizottság javaslatának indokolásában ide vonatkozólag a következőket adja elő:

. . . »Hazánkban már jelenleg több százezerre megy azok létszáma, kik magukat kereszténynek vallják, de a bevett vallásfelekezetek egyikéhez sem akarnak tartozni s kik ennélfogva vallási különösen egyházi életükben vagy törvényeinken kivül s ezek által meg nem engedett állapotban vannak, vagy lelkiismeretükön elkövetett erőszakkal, kénytelenek oly hitfelekezetekhez tartozni, melyhez őket hitük s vallási meggyőződésök nem csatolja. Igaz, e tekintetben az élet annyira túlszárnyalta törvényeinket, hogy már, ha valaki törvényeink ellenére a keresztény vallást elhagyja, vagy be nem vett hitfelekezethez csatlakozik, a polgári hatóságok nem kényszerítik a visszatérésre s legfőbb azon méltánytalanságot követik el rajta, hogy továbbra is kötelezik az elhagyott egyház költségeihez járulni. Igaz, hogyha nem is törvényesen, de tettleg körülbelül életbe lépett hazánkban legalább az egyéni teljes vallásszabadság, a mennyiben a polgári hatóságok senkit sem háborgatnak vallásáért, bármit higyjen is. De másfelől, a mellett, hogy a polgárok tettleg úgy gyakorolt hitbeli szabadsága is jogilag nem biztositott s inkább csak a hatóságok változható tetszésétől függ: a dolgok ezen állapota a törvények szükséges tekintélyének az állami közrendnek és a közerkölcsiségnek érdekéből is káros.«

Ezekhez, a magam részéről csak annyit fűzök hozzá, hogy a bizottsági javaslat beterjesztése, vagyis 18 év óta a leirt viszonyok csak annyiban változtak, a mennyiben az e téren fenforgó visszásságok még inkább kiélesedtek.

Valóban legfőbb ideje, hogy ezen állapotok törvény utján mielőbb szabályoztassanak.

Ez a czélja a jelen törvényjavaslatnak, mely ennélfogva nemcsak nagyhorderejű elvi jelentőséggel bir, hanem a tényleges gyakorlati szükségnek is megfelelni iparkodik, s az eddigi vallásügyi törvényeinkben érezhető hézagot van hivatva kitölteni.

Eddigi törvényeink ugyanis a törvényesen bevett vallásfelekezeteket minden közvetités nélkül, mintegy szembe állítják a törvényesen be nem vett hitet valókkal. Amazok számos és nagy jelentőségü nyilvános joggal biró testületeket képeznek, mig az utóbbiak részére egyénileg sincs törvényesen biztosítva vallásuk szabad gyakorlatának joga.

Annak lehetősége pedig, hogy testületi összeköttetésbe léphessenek, teljesen ki van zárva és utmutatás sincs adva arra, hogy ha hitök az állam szempontjából teljesen kifogástalan is, mit kelljen tenniök vallásuk nyilvános elismerése s ezzel a testületi jogok megnyerése végett.

Itt kell nézetem szerint a törvényhozásnak kiegészitőleg közbe'épni s mindenek előtt az érezhető elvi hézagot kitölteni.

Az el nem ismert felekezeteknek utat nyitni arra, hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek eddig zárt körébe beléphessenek, feladata a jelen törvényjavaslatnak, melynek intézkedései három csoportba oszthatók.

Az első csoport — a törvényjavaslat első fejezete — az egyéni szabad vallásgyakorlatot biztosítja az állami érdekek követelményeinek korlátai között.

A második csoport — a törvényjavaslat második fejezete — azon feltételeket állapítja meg, melyek alatt az állam bármely, eddig be nem vett felekezetet ilyenül elismer s szabályozza az ilykép elismert vallásfelekezetek külső vonatkozásait az állam és a többi felekezetek irányában.

Végül a harmadik csoport — a törvényjavaslat harmadik fejezete — rendezi azok felekezetközi viszonyait, kik az eddig bevett, vagy ezentúl elismerendő vallásfelekezetek egyikéhez sem csatlakoznak.

A javaslat kidolgozásánál főleg arra voltam tekintettel, hogy egyrészt a teljes vallás- és lelkiismereti szabadság érvényesüljön, másrészt pedig az állam jogai és érdekei biztosíttassanak.

Az államhatalom ennélfogva nem nyúl bele a felekezetek hitelveibe, istentiszteletébe, egyházi szervezetébe, hanem megkívánja, hogy azok semmibe sem lépjenek túl azon korlátokon, melyeket az állam törvényei és a közerkölcsiség kivánalmai elengedhetlenül megvonnak.

Áttérve a törvényjavaslat részletes intézkedéseire, annak czímét illetőleg legyen szabad a báró Eötvös-féle törvényjavaslat indokolásának következő részét idéznem:

»Nézetem szerint a hivés szabadságát, tehát a szorosabb értelemben vett vallás-szabadságot akár megadni a polgároknak, akár tőlük megtagadni, az államnak hatalmában nincs; az egyéni hit az egyénnek lelkiismeretében honolván, melyhez semminemű külső hatalom hozzá nem férhet. A törvényhozásnak, meggyőződésem szerint, csak az a feladata, hogy biztositsa az állam polgárainak azon jogát, melynél fogva azok benső hitüket szabadon gyakorolhassák, az ország törvényeinek sérelme nélkül külső szertartásokban és cselekményekben is kifejezhessék és hitök gyakorlására vallási testületekké egyenlő joggal egyesülhessenek.«

A tárgy ezen felfogása okozza, hogy törvényjavaslatomnak már czíme is nem a »vallás-« vagy »hitszabadságról«, hanem a »vallás szabad gyakorlásáról« szól.

1. §. Ezen §-t illetőleg teljesen egyetértek báró Eötvös indokolásával:

»A vallásnak bármily határtalanul szabad követelését biztosítsa is a törvényhozás, de a vallásos cselekmények mégis mindig csak a törvények korlátai között gyakorolhatók, mert különben még az is lehetővé válnék, hogy vallási szertartásképen (vagy azon ürügy alatt) oly cselekmény vitessék véghez, mely a polgári törvények értelmében éppen büntény.«

Ezen, a br. Eötvös-féle törvényjavaslatból átvett §-t még a közerkölcsiség kivánalmaival egészitettem ki, melyre nézve a polgári törvényekről elmondottak szintén állanak.

2. §. Ezen, szintén az említett törvényjavaslatból átvett §-ra nézve is magamévá teszem br. Eötvös következő indokolását:

»A hitvallás minősége nem szolgálhatván sem bizonyitékául, sem mértékeül a polgári s politikai jogok élvezetére való akár értelmi, akár erkölcsi képesitettségnek: ezen jogok gyakorolhatását nem is lehet a hitvallástól tenni függővé.«

3. §. Erre vonatkozólag sincs mit hozzáadnom br. Eötvös következő indokolásához:

»A törvényhozásnak, míg egyfelől biztosítania kell bárminő hit szabadon vallhatását, másfelől gondoskodnia kell, hogy az állam törvényeinek s polgári viszonyokra vonatkozó törvényes rendeleteinek érvénye és végrehajtása ne legyen függővé téve egyes polgároknak (vagy akár felekezetek.ek) esetleges vallási nézeteitől vagy szabályaitól. Különben nemcsak az történhetnék meg, hogy oly felekezetek, melyeknek tanai némely törvények végrehajtását (például a katonáskodást) hiveiknek tiltják, vagy bizonyos törvénynyel ellenkezőt (például soknejüséget) rendelnek, az államra nézve károsakká, sőt veszedelmesekké válhatnának; hanem lehetővé lenne az is, hogy egyesek kivonnák magukat a terhesebb polgári kötelességek teljesítése alól, azon állítással, hogy annak teljesítése vallási hitökkel ellenkezik.«

4. §. Midőn ezen szakasz az egyházak fegyelmi jogát az állam törvényeinek korlátai közé szoritja, akkor az állampolgár jogait és kötelességeit biztosítja a hivővel szemben.

5. §. A lelkiismereti szabadság valódi biztosítása a szóban levő szakasz intézkedése nélkül nem képzelhető.

A törvényesen bevett vallásfelekezetek egyikéről a másikra való áttérés eddig is meg volt engedve. Ellenben egy törvényesen bevett vallásfelekezetből kilépni, a nélkül, hogy az illető más ily felekezethez csatlakoznék, eddig nem volt lehetséges s az illető továbbra is olybá vétetett, mintha még mindig tagja volna korábbi egyházának.

Ezen visszásság megszüntetését czélozza a jelen §, mely úgy a ki-, mint a belépést teljesen szabaddá teszi, feltéve, hogy a törvényben előirt kellékek (például a szükséges életkor) nem hiányzanak és hogy a megszabott alakszerüségeknek, például a szükséges jelentkezéseknek, elég tétetett.

6. §. A jelen törvényjavaslat közvetlen czéljának biztosításán túlmenő minden további intézkedést a már eddig törvényesen bevett vallásfelekezetekkel szemben annyival inkább mellőzendőnek véltem ez alkalommal, mert mint már a jelen indokolás általános részében kifejtettem, ily intézkedések helyes alapokra fektethetése czéljából bizonyos kérdéseknek előzetes törvényes megoldására van elkerülhetetlenül szükség.

7. §. Ezen § a vallásfelekezetek törvényes elismerésének rendszerében oly módon kiván előbbrehaladni, hogy eltérve az eddig követett azon eljárástól, mely szerint egyes, megjelölt vallásfelekezetek a törvényhozás külön tényével vétettek be: eleve meghatározza azon feltételeket, melyeknek teljesítése mellett bármely, eddig be nem vett vallásfelekezet igényt tarthat az állam részéről való elismerésre.

Mihelyt ugyanis az egyenlő hitüek a vallás valódi erejének kifejthetése végett közösségbe lépnek, vagyis testületi jogokkal, sőt anyagi szükségletekkel is biró társulatokká, egyházakká alakulnak, természetszerüleg érintkezésbe lépnek egyrészt saját tagjaikkal, másrészt más vallási és világi társulatokkal s végül magával az államal.

Minthogy pedig ezen különböző érintkezési pontokon különböző összeütközések támadhatnak: szükséges, hogy az állam követelményei eleve szabatosan meghatárcztassanak.

E tekintetben a § 1. pontja megkivánja, hogy azon alapok, melyeken a felekezet nyugszik, egy szervezeti szabályzatba foglaltassanak, csak ilykép levén elbirálható az, vajjon a törvényesen elismert gyanánt megalakulni kivánó felekezet nem áll-e ellentétben az állam elengedhetlen követelményeivel.

A § 2. pontjára azért van szükség, mert az egyházközség az első szerv, melyben a felekezet, mint testület jelentkezik. Ha tehát egy egyházközség szervezése sem biztosittatnék, akkor az illető vallás nem is képezne testületet s így, mint felekezetnek, törvényes elismerésre sem volna szüksége.

A 3. pont az állami felügyelet és ellenőrzés azon módozatán alapul, hogy ha valamely vallásfelekezet az előirt feltételeknek eleget tesz, a kormánynál való egyszerü bejelentés mellett megalakulhat, a kormány pedig az elismerést csak akkor tagadhatja meg, ha meggyőződik arról, hogy a törvényben megszabott föltételeknek elég nem tétetett.

Hogy azonban ezen meggyőződés biztos alapokra fektethető legyen szükséges, hogy az első pontban említett szabályzat a kormányhoz előzetesen bemutattassék, jóváhagyás végett.

A szakasz végpontja a jóváhagyás megtagadását azon esetekre szorítja, midőn a bemutatott szervezeti szabályzat az állam törvényeivel és a közerkölcsiséggel összeütközik. Itt is állanak azok, a mik az egyes egyént illetőleg az 1. és 3. §. alatt elmondattak, csakhogy itt már fedezetről lévén szó, annak szervezetét és elnevezését is figyelembe kellett venni, az utóbbit főleg azért, mert megtörténhetnék, hogy például valamely felekezet »igaz kereszténynek« kivánná nevezni magát, mi a többi kereszténv felekezetekre való tekintetből nem volna megengedhető.

8. §. Ezen szakasz biztositja átalában azon jogokat, melyeknek az illető vallásfelekezet, a törvényes elismerés által részesévé válik.

Ezen jogok a nyilvános isteni tisztelet tartásában és az egyházi önkormányzatban foglalhatók össze.

Hogy az egyházi fegyelem gyakorolhatásának joga a jövőben elismerendő vallásfelekezetek részére is megadassék, az magának a törvényes elismerésnek természetszerü folyománya, mert mint minden társulatnak, úgy az egyházaknak is szükségük van arra, hogy saját körükben rendet tarthassanak.

A szakasz 2-dik bekezdésében foglalt megszorítást részben tételes törvényink, részben azon indokok tették szükségessé, melyek alább, a tárgyalás alatt álló §. végpontjánál elmondandók lesznek.

Hogy a vagyonkezelés az önkormányzat egyik fontos alkatrészeit képezi, bővebb bizonyításra alig szorúl.

A §. 4-ik bekezdése a vallásfelekezetek és egyházközségek fennállhatását anyagilag kivánja biztositani.

Az a) pontban foglalt megszorítást nemzetgazdászati tekintetek teszik szükségessé, egyátalán nem lévén kivánatos, hogy a megkötött fekvőségek a az elkerülhetlen szükségen felül szaporittassanak.

Ezen intézkedés azonban egyátalán nem bénítja meg a vallásfelekezetek anyagi fölvirágozhatását, mert ingókban például értékpapirokban korlátlanúl fognak vagyont gyüjthetni.

A b) pontban foglalt megszorításban a hivek érdekeit kivánja megóvni a szöveg, az egyházi testületek netáni túlkapásai ellen.

A szakasz végpontja az egyházi járulékok behajtásánál nem adja meg az állami segédkezést. Nem a polgári hatóságok kimélése volt a czél ezen intézkedés felvételénél, hanem az, hogy a vallásfelekezetek saját tulajdonképeni körükre, a lelkiismereti és erkölcsi eszközök kizárólagos használatára szoríttassanak.

Felekezetek szerint máris tulságosan széttagolt hazánkban nem látszik kivánatosnak az, hogy könnyü szerrel alakuljanak ujabb és ujabb felekezetek, sőt ennél az állam is segitséget adjon. Nézetem szerint tökéletesen elég tétetik a lelkiismereti szabadság követelményeinek akkor, ha az állam nem állja útját újabb vallásfelekezet alakulásának, feltéve, hogy az, az előirt feltételeknek pontosan eleget tesz, de a felekezet további

fennállhatásában is tisztán a vallás erejére, a hivek áldozatkészségére utalja azt.

9. §. A mennyiben a törvényesen elismertnek nyilvánítandó vallásfelekezetek iskolákat tartani kivánnának s e tekintetben a szükséges rendelkezéseket jóváhagyandó szervezeti szabályaikban megteszik: a felállítandó iskolák, óvodák stb. jogállására a jelen szakasz ugyanazon rendelkezéseket terjeszti ki, melyek a társulatok által fentartott tanintézetekre nézve összes oktatásügyi törvényeinkben részletesen szabályozva vannak.

Ezen rendelkezés az állam érdekeit az iskolaügy körül kellőleg biztosítja, az elismerendő vallásfelekezetek pedig abban — ugy hiszem — szintén megnyugvást találhatnak.

10. §. Az egyházi önkormányzat legalsó szerve: az egyházközség azon első rendes közvetítő, mely által a vallásfelekezet más testületekkel és az állammal érintkezésbe lép. Ezen szervek alakítása tehát legközelebbről érdekli az államot s ezért szükséges, hogy azok létesítése, valamint az azokban később netán czélba vett minden változtatás a hatóság tudomására jusson.

A szakasz 2-ik bekezdése az egyházközség szervezetében csinórmértékül szolgáló helyi alapszabályok bemutatását kivánja meg. Az egyházközségi igazgatás berendezése már a vallásfelekezet szervezete szabályaiban is helyet foglalhat, de ezenkívül szükséges, hogy minden egyes egyházközség is mutasson be egyházközségi önkormányzatában törvényül tekintendő szabályzatot, melytől a szakaszban megkivánt első követelményt, tudniillik az egyházközség területének megállapítását a következő 11. §. intézkedései indokolják, a második követelményt, tudniillik az elöljáróság szervezését pedig a helyes igazgatás követelményei és azon szükségesség indokolja, hogy más testületekkel vagy hatóságokkal való érintkezésnél legyen oly község, mely az egyházközséggel jogérvényesen képviseli.

11. §. Az egyházközségi illetőség megállapítása, melyet ezen szakasz rendel, azért szükséges, mert az illető egyházközséggel szemben természetszerüleg a hozzá való tartozáson alapulnak az egyes hivőnek úgy jogai, mint kötelezettségei.

A szakasz második bekezdésében foglalt intézkedést a jó rend s netáni félreértések kikerülésének tekintetei teszik kivánatossá.

12. §. Nagy fontossággal bir ama követelmények szabatos meghatározása, melyeket a lelkészekül alkalmazott egyénektől megkivánni az államnak is kiváló érdekében áll. Alig szükséges bővebben fejtegetni azon mélyreható befolyást, melyet a jóravaló lelkész hiveire minden irányban gyakorolni képes és hivatva van. Nem lehet tehát közönyös az állam előtt, hogy ezen befolyás mily egyének kezeibe van letéve. Ugyanezek állanak az egyházközségi elöljáróról is, minélfogva a szakasz ezekkel szemben is ugyanazon kivánalmakat állapítja meg, melyeket a lelkészekkel szemben felállít.

A tárgyalás alatt álló szakasz e tekintetben első sorban a magyar állampolgárságot, a teljes önrendelkezési jogot, továbbá a kifogástalan

erkölcsi és állampolgári magatartást tüzi ki elengedhetlen feltételül. Ezekből csak a legutóbb említett követelményt illetőleg kivánok annyit megjegyezni, hogy államellenes irányban működő, esetleg a különböző fajok és nemzetiségek közt izgalmakat szító egyént lelkészül, vagy egyházközségi elöljáróul elfogadni az állam részéről megbocsáthatlan gyengeségnek tartanám.

Végül hazánk sajátos nyelvi és nemzetiségi viszonyai között nagyon kivánatosnak mutatkozott annak kikötése is, hogy az elméleti képesítés Magyarországban szereztetett legyen meg.

13. §. Annak elbirálhatása végett, vajjon az előző szakaszban előirt követelményeknek adott esetben elég tétetett-e, okvetlenül szükséges, hogy a lelkészül vagy egyházközségi elöljáróul alkalmazott egyén, okmányainak bemutatása mellett, a polgári hatóságnál bejelentessék.

Azon hatóságnál, melynél a bejelentés teljesítendő, úgy a 10. §. 1-ső bekezdésében, mint itt is a törvényhatóság első tisztviselője jelöltetett ki, mint oly közeg, ki egyrészt a fenforgó viszonyok iránt könnyen és alapos tájékozást szerezhet, másrészt pedig, mint akiről már állásánál fogva feltehető, hogy esetleg kényes természetü esetekben is képes lesz a törvény czélzatainak érvényt szerezni, a netáni sulyosabb bonyodalmakat pedig kikerülni.

A szakasz többi bekezdései az eljárást és a netáni jogorvoslatot szabályozzák s bővebb indokolásra alig szorulnak.

14. §. Ezen szakasz azon esetek iránt intézkedik, melyekben a már alkalmazott lelkész vagy egyházközségi elöljáró később lesz nélkülözőjévé ama kellékek valamelyikének, melyek a 12. § ban alkalmaztatása előfölteteleiül kitüzettek. E tekintetben a szakasz két esetet különböztet meg. A magyar állampolgárságot és az erkölcsi kifogástalanságot oly mellőzhetlen kellékeknek tekinti a lelkészi vagy egyházközségi elöljárói állás méltó betöltésére, hogy azok elvesztésének okvetlenül az illető állásról való eltávolítást kell maga után vonnia. Ellenben az állampolgári kifogástalanság tekintetében felmerülhető kétségek esetén bizonyos diszkreczionális hatalommal ruházza fel a kormányt, ami azon okból mutatkozik szükségesnek, mert tudvalevőleg van módja annak, hogy bizonyos ügyeskedés mellett egyenesen államellenes működés is kifejthető legyen, a nélkül, hogy az illetőre a büntető törvénykönyv szorosan meghatározott intézkedései alkalmazhatók volnának. Nem szorul bővebb bizonyitásra, hogy ily működő lelkész vagy egyházközségi elöljáró részéről hatványozott mérvben veszélyes lehet s ezért szükség gondoskodni arról, hogy a kormánynak módjában legyen ily egyéneket, mint lelkészeket vagy egyházközségi elöljárókat ártalmatlanokká tenni.

A szakasz harmadik bekezdése a fentebbiekben részletezett intézkedések szankcziója gyanánt az egyházközség feloszlatását szabja meg, ami a legegyszerübb és talán leghatékonyabb eszköznek mutatkozik arra, hogy a törvény czélzatainak érvényesítése minden körülmény között biztosittassék.

15. §. Népesebb vallásfekezeteknél, mely esetleg az ország különböző vidékeire kiterjed, okvetlenül megkivánandó, hogy oly közeggel birjon, mely a vallásfelekezetet, mint olyant, a maga egészében képviselni jogosult legyen.

Minthogy a kormány az illető vallásfelekezetet érdeklő kérdésekben első sorban ezen közeggel érintkezik: szükséges, hogy az illető egyének a szakminiszternek bejelentessenek oly czélból, hogy megbirálható legyen, vajjon a 12. § ban megszabott s ezen magasabb állású egyházi közegektől fokozottabb mérvben megkivánható feltételeknek elég tétetett-e?

16. §. Hazánk vallási és nemzetiségi viszonyai nagyon kivánatossá teszik a jövőre nézve ama lehetőség kizárását, hogy valamely külföldi közeg a vallás révén honpolgárainkra befolyást gyakorolhasson.

17. §. Ezen szakasz lényegében a 7. §. rendelkezéseit terjeszti ki a vallásfelekezet egész további életére, gondoskodván azon esetről, ha a vallásfelekezet szabványaiban később meg nem engedhető változtatások vitetnének keresztül, vagy a vallásfelekezet életében az állam szempontjából meg nem tűrhető jelenségek merülnének fel, erre nézve szankczió gyanánt — mint máskép nem is lehetséges — az elismert vallásfelekezetté nyilvánítás visszavonását alkalmazván.

18. §. Az állami főfelügyelet, az ellenőrzés hatékony gyakorolhatása teszi indokolttá az ezen szakaszban foglalt intézkedéseket.

A gyülések nyilvánossága minden téren az ellenőrzés egyik leghatékonyabb eszközének bizonyult.

A második bekezdés czélzatai félre nem magyarázhatók, világos lévén, hogy egyházi gyüléseken a vallással szorosan összefüggő ügyeken kivül semmi másnemü kérdés szőnyegre hozása egyátalán és semmi körülmények között meg nem engedhető.

Az utolsó bekezdés az állami felügyelet kellő gyakorolhatására nyújt módot, természetes lévén, hogy annak elbirálása vajjon a hozott határozatok nem ellenkeznek-e a törvény rendelkezéseivel, csak akkor lehetséges, ha e határozatok át is tekintetnek.

19. §. Ezen szakasz az állami felügyelet jogát a vallásfelekezetek vagyonkezelésére vonatkozólag részletesen is körülirja s e tekintetben a kormánynak messzemenő jogokat biztosít, a szakasz szövegéből természetszerüleg következvén, hogy a kormánynak jogában lesz a vagyonkezelést illetőleg, például szabályszerü előirányzatokat és okmányolt számadásokat bekivánni, mert ezek nélkül a kitüzött czél, tudniillik a pontos ellenőrzés nem volna elérhető.

Ugy vélem azonban, hogy épen az anyagi kérdések képezik azon teret, hol a vallásfelekezetek az állam nagyobb mérvü beavatkozását legkevésbé vehetik rossz néven, mert hiszen a vallásfelekezetek sajátságos czélját nem ezeknek, hanem a lelkieknek gondozása képezi.

Másrészt ellenben a hivők, mint egyszersmind állampolgárok érdekei épen itt kivánnak pontos ellenőrzést, a mi különösen az alapitványokra vonatkozólag is áll annyival is inkább, mert annak biztosítására, hogy az

alapitványok, a mig csak egyátalán lehetséges szorosan az alapitók szándékainak megfelelőleg használtassanak fel, első sorban maga az állam van hivatva és minél lelkiismeretesebben töltetik be ezen feladat, annál inkább szolgálhat serkentésül ujabb alapitványok tételére is.

A szakasz végpontja azon irányban állapitja meg a főfelügyeleti jogot, hogy az egyházi önkormányzat gyakorlásánál átalában a megszabott határok szorosan betartassanak.

20. §. A törvényesen bevett vallásfelekezeteknek az 1848: XX. törvényczikk által elvben kimondott egyenjogusága és viszonossága hozza magával azt, hogy az 1868: LIII. törvényczikk azon intézkedései, melyek a jelen javaslat alapján elismerendő vallásfelekezetekre akadálytalanul kiterjeszthetők, azokra ki is terjesztessenek.

Az áttérések tekintetében erre nézve mi akadály sem forogván fenn, a tárgyalás alatt álló szakasz a már eddig törvényesen bevett, valamint a jelen javaslat alapján jövőben elismerendő vallásfelekezetek között a teljes egyenjogusági és viszonosságot meg is állapitja, a menynyiben az 1868: LIII. t.-czikk ide vonatkozó rendelkezéseit, vagyis annak 1—8. §§-ait az utóbbiakra is kiterjeszti.

Szükség van ezen intézkedésre azért mert már maga, valamely vallásfelekezetnek az állam részéről történt elismerése magában foglalja azt, hogy annak tagjai eddigi egyházaikból kiléphetnek s az ujonnan elismert vallásfelekezethez csatlakozhatnak.

Az áttérés érvényességének feltételei és alakszerüségei pedig egy már meglevő törvényben szabályozva lévén, annak rendelkezéseit kell a jövőben elismerendő vallásfelekezetekre is kiterjeszteni.

A szakaszban idevonatkozólag jelzett egyetlen módositás abban találja indokolását, hogy nincs kizárva a lehetőség, miszerint oly vallásfelekezet is keletkezhetik, mely lelkészt egyátalán nem ismer.

Az 1868: LIII. törvényczikk 9—11. §§-ai azonban nem voltak kiterjeszthetők, mert e kiterjesztés azt tenné szükségessé, hogy a jelen javaslat alapján elismerendő vallásfelekezetek házasságjoga állami érvénnyel ruháztassék fel, a mi nem mutatkozik megengedhetőnek azért, mert az esetben a hazánkban ma is tényleg érvényben levő felekezeti házasságjog száma esetleg még ujabbakkal is szaporíttatnék s ez a házassági viszonyok körül ez idő szerint fenforgó visszáságokat csak növelni volna alkalmas.

Igaz, hogy ezáltal jóformán útja vágatik annak, hogy a jelen javaslat alapján elismerendő vallásfelekezetek tagjai egyátalán érvényes házasságot köthessenek, mert ezt a jelen jogviszonyaink mellett csak az esetben tétetnék, ha valamely, már eddig törvényesen bevett vallásfelekezet lelkészét sikerülne megnyerniök arra, hogy őket házasságra egybeadja.

Tekintettel azonban arra, hogy a házasság polgárjogi viszonyainak általános érvényü szabályozása úgy is küszöbön áll: e tekintetben további intézkedés nem mutatkozott szükségesnek.

Ugyancsak az 1868: LIII. törvényczikk megfelelő rendelkezései vagy annak 12—17. §§-ai terjesztendők ki a jövőben elismerendő val-

lásfelekezetekre a vegyes házasságokból származó gyermekek vallási hovatartozandóságát illetőleg is.

Igaz, hogy az imént előadottak szerint ezen vallásfelekezetek házasságjogi viszonyainak rendezése a házasságjog általános érvényű szabályozásáig függőben marad s igy a jelen szakasz ide vonatkozó rendelkezése első tekintetre talán idő előttinek is látszik.

De minthogy nincs kizárva a lehetőség, hogy jelenleg is érvényes házasságban élő házas felek közül az egyik fél valamely jövőben elismerendő vallásfelekezetre tér át s ez által tényleg oly házassággal fognak szemben állani, melynél az egyik fél valamely már eddig törvényesen bevett, a másik fél pedig egy jövőben elismerendő vallásfelekezethez tartozik: a jelen szakasz rendelkezései feleslegeseknek nem mondhatók és pedig annál kevésbbé, mert a házasságjog általános érvényü törvényes szabályozásának bekövetkezte után is szükség lesz a szóban forgó intézkedésére mindaddig, a míg magok az 1868: LIII. törvényczikk vonatkozó rendelkezései hatályukban fentartatnak.

Végül nem forog fenn nehézség az 1868: LIII. törvényczikk 18—22. §§-ainak kiterjesztése ellen sem, melyek közül a 21. §. csak annyiban szenved a jelen szakaszban módosítást, a mennyiben annak intézkedései az ott emlitett intézmények és intézetek fentartóira nem terjesztetnek ki kötelező alakban, szabadságára hagyatván, az elismerendő vallásfelekezetnek, hogy e részben maguk intézkedhessenek. Az 1868: LIII. törvényczikk 22. §-a pedig azért nem volt az elismerendő felekezetekre feltétlenül kiterjeszthető, mert nincs kizárva a lehetőség, hogy a már eddig törvényesen bevett vallásfelekezetek sérelmet látnának abban, ha temetőikbe például meg nem keresztelt egyént is befogadni köteleztetnének. A községi temetőkbe azonban ma is bárki akadálytalanul temetkezhetik. A fentebbiekből viszont önként és a méltányosság szerint az következik, hogy saját temetőik felett az elismerendő felekezetek korlátlanul rendelkezhessenek.

21. §. Ezen szakasz az állami anyakönyvek behozataláról szóló s a már törvényhozás előtt fekvő törvényjavaslat természetszerű folyománya.

22. §. Ezen szakasz tulajdonképen a jelen javaslat 1—3. §-aiban biztosított egyéni szabad vallásgyakorlat folyománya s czélja biztositani azok felekezetközi jogállását is, kik a szervezettel biró vallásfelekezetek egyikében sem vélik lenni szükségleteiket kielégithetni. E végből módot nyújt arra, hogy ezek is érvényesen kiléphessenek eddigi egyházunk kötelékéből.

Az e körül követendő eljárásra nézve ismét az 1868: LIII. törvényczikk vonatkozó rendelkezései voltak ide is kiterjesztendők a szükséges és a dolog természetéből folyó módositások mellett.

A kilépés megtörténtével az elhagyott vallásfelekezettel szemben minden kötelezettség megszünik ugyan, de a szakasz második bekezdése mégis elrendeli, hogy a mennyiben a kilépés oly egyházból történik, mely a jus advocatiaevel bir, a kilépés idejéig esedékessé váll egyházi járulékok az elhagyott egyházzal szemben kiegyenlíttessenek.

Azt hiszem, hogy ezen intézkedés a jogosság és méltányosság szempontjából további igazolásra nem szorul.

A szakasz harmadik bekezdése azok részére is, kik a szervezettel biró vallásfelekezetek egyikéhez sem tartoznak, de a kik esetleg mégis többen lehetnek hasonló hiten, biztosítja a közösen gyakorlott isteni tisztelet tartásának jogát, e tekintetben is csak azon követelmény ellen állitván fel, melyek az egyéni szabad vallásgyakorlatot illetőleg már az első szakasznál előadattak.

A 4-ik bekezdés az 1868. LIII. törvényczikk mindazon többi rendelkezéseit, melyek a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kívül állókra is akadály nélkül kiterjeszthető, ezekre is kiterjeszti.

Azt, hogy az idézett törvényczikk 8-ik §-ának a szövegbe felvett rendelkezése ezekre is kiterjesztessék, már az elhagyott egyház terheihez való további járulás alól való felmentés, — de a lelkiismereti szabadság általános követelményei is eléggé indokolják.

A vegyes hásasságokból származó gyermekek vallási hovatartozandóságára vonatkozó 12—17. §§-ok kiterjesztését illetőleg itt is állanak azok, a mik már a 20-ik §-nál elmondattak.

A lelenczekről szóló 18. §-nak csak első mondata volt ide is kiterjeszthető, mi akadály sem forogván fenn az ellen, hogyha egy a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeten kivül álló *egyén* lelenczet felfogad, ez utóbbi is kivül állhasson a szervezettel biró felekezeteken. Az idézett 18. §. további rendelkezései azonban *vallásfelekezetet* tételezvén fel; itt nem alkalmazható.

A szakasz végpontját illetőleg ide lég a 21. §-nál mondottakra utalnom.

23. §. Azon külföldi állampolgárokra, a kik a hazánkban egyik törvényesen bevett, vagy a jövőben elismerendő vallásfelekezetek egyikéhez sem tartoznak, a jelen szakasz ugyanazon feltételeket irja elő, melyeket a hasonfelekezetközi állással biró magyar állampolgároktól az előző szakasz megkíván.

Az engedményben azonban tovább megy emezeknél, a mennyiben nem állja utját a rendes nyilvános istentisztelet tartásának sem. Ennek indoka abban rejlik, mert például anglikán egyház tagjaitól, mely egyház Angolországban, mint ismeretes, némileg még ma is az uralkodó vallás jellegével bir, sem szükséges, sem méltányos nem volna megtagadni a nyilvános isteni tisztelet tartásának jogát.

Ugyanezen indokok voltak irányadók a szakasz második bekezdésében foglalt azon intézkedésnél is, hogy ily vallásfelekezetek hazánkban állandó lelkészt is tarthatnak.

Tényleg épen az angol high church ma is tart fenn ily lelkészi állást a fő- és székvárosban. Az alkalmazott egyén bejelentése csak az illető lelkész személyes megbízhatóságának ellenőrizhetését kívánja biztosítani.

24. §. A végrehajtási záradék a törvény végrehajtásával a miniszteriumot bízza meg, mert a jelen javaslat intézkedései a kormányzat minden ágát érintik.

Gróf *Csáky Albin*,
vallás- és közoktatásügyi miniszter.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Nahida Remi:* Culturstudien über das Judenthum. *Berlin,* 1893. — *Dr. Engelsmann I.:* A zene a szentirásban, folytonos tekintettel a talmudra. *Budapest,* 1893. — *Dr. Schwarz A.:* Licht und Treue. (Abschieds predigt.) *Karlsruhe,* 1893. — *Dr Krausz S.:* Magyarországi régiségek a talmudban. (Külön lenyomat a »Magyar-Zsidó Szemlé«-ből.) *Budapest,* 1893. — *Dr. Kelen F.:* Immanuel ben Salamon költő és exegéta élete és müvei. *Budapest,* 1893. — *Brody H.:* Beitrage zu Salomo Dapiera's Leben und Wirken. *Berlin,* 1893. — *Schwarz M.:* Kimchi Mózes élete és munkái. *Budapest,* 1893. — *Dr. Handler S.:* Wahrmann Mór emlékezete. (Emlékbeszéd.) *Budapest,* 1893. — *Dr. Venetianer L.:* Kibékülés élettel és halállal. (Hitszónoklat.) *Csurgó,* 1893. — *Dr. Frisch Á.:* Kant ethikájának elmélete. *Budapest,* 1893.

Pályamunka. Az országos rabbiképző-intézetben évekkel ezelőtt egy fontos és nagy kiterjedésü kérdésre 1000 lirás pályadij lett kiirva dr. Lattes Elia, milanói egyetemi tanár által a következő czimen: »*A talmudban és midrásban előforduló görög és latin kölcsönszók kritikai jegyzéke s azon hang- és alaktani törvények kutatása, melyek fölvételöknél irányadók voltak.*« A pályakérdésre két mű érkezett be, az egyik *Párisból,* a másik *Budapestről.* A díjat a második nyerte el, a mely az első fölött minden tekintetben messze kimagaslik. A pályamunkákról szóló jelentés, miután az első pályaművet megbírálja, szóról-szóra igy hangzik:

»Ellenben a — יתיתו של יפת יהא באהלי שם — jeligével ellátott és Budapesten benyújtott másik pályamunka láttára örömmel fejezzük ki megelégedésünket a fölött, hogy a rabbiképző intézet ezen pályakérdése határozottan a tudomány gyarapodására szolgált. A források kimerítő tanulmányozása, a gondos módszer, valamint az észlelések finomsága sorát tárták fel a törvényeknek, melyek remélhetőleg véget fognak vetni a dilettáns tapogatózásnak a talmudi és midrási philologia terén.

A foganatos és önálló szempontok nyomán végbe vitt kutatás dús eredménynyel volt nemcsak sok homályos hely kiderítésére nézve a tárgyalt forrásiratok nyelvi anyagában, hanem ismeretlen, vagy kevéssé méltatott alakok és jelentések kimutatása által a görög szótárt is gazdagította. A morphologiai és phonetikai törvények leszármaztatása a dúsan gyüjtött anyagból arról tanúskodik, hogy szerző behatóan foglalkozott az újabb nyelvtudomány és az összehasonlító grammatika eredményeivel. Kelleténél többször történik hivatkozás a folyóiratokban és nyelvjárásokban foglalt görög nyelvanyagra.

A mi a munka kinyomatását illeti, azt az óhajtást fejezzük ki, hogy néhány elhamarkodott és merész feltevés visszavonassék, a denominativák lajstroma alaposan megrostáltassék és a tudatos nyelvi proczessusok nagyon is doctrinär feltevése, mint például az Anakopé-nél, enyhittessék. Hasonlóképen mellőzendő az idegen szók vokalizálása, mint a mely sok tekintetben határozottan kétes. Mindenekelőtt törlendők a kellemetlenül feltünő, öntetszelgő nyilatkozatok és tiszteletlen kirohanások érdemes tudósokra.

A pályamunka bírálói fenntartják maguknak a jogot, hogy a szerzőt figyelmeztessék egyes hibás feltevésekre, melyek szerzőnek másutt tanusított tárgyismerete mellett különösen kirínak: ilyenek például a görög szóalakoknak rosszúl alkalmazott analogiája, lehetetlen és mégis határozottan vallott szófejtések, nemkülönben a megbeszélt szövegek közlése közben ejtett tévedések.

A munka túlságos terjedelmének megakadályozására elég lett volna a példák felhozásában takarékoskodni, a szótárban pedig a már más lexikonokban helyesen fordított és magyarázott idézeteket egyszerüen elhagyni. A munka kinyomatásánál különösen e tekintetben kivánatos egy kis mérséklet. Különös dicséretet érdemel az élénk és világos nyelv, valamint a helylyel-közzel vonzónak mondható előadás.

Egyes nehézkes kifejezéseket, valamint a polémia közben alkalmazott közhelyeket bizonyára el fogja tüntetni a végső csiszolás.

Tekintettel a vezérszempontok sokoldalúságára a segédeszközök kitalálásában különösen szerencsés módszerre, továbbá a számtalan új és biztos eredményekre, a jelen munkának nemcsak kiadandó a teljes díj, hanem elismerendő az az érdeme is, hogy a tudomány egyik régi óhajtását valóban kielégítő módon teljesítette.

A pályázat eredménye nyilvánosan ki lett hirdetve, a jeligés levélke felbontatván, abból Dr. Krausz Sámuel neve tünt elő. Örülünk jeles munkatársunk sikerének és szivből üdvözöljük.

Dr. Büchler Adolf, ki tanulmányait az orsz. rabbiképző-intézetben végezte és egy évvel ezelőtt rabbivá lett felavatva, a jövő őszszel megnyitandó bécsi »*izraelita theologiai szeminárium*« tanárává lett meg választva. Őszinte örömünkre szolgál jeles dolgozótársunknak e kitüntetése. Fiatalon, pályájának küszöbén érte őt e megválasztatás. Már most felismerték benne a komoly tudóst, ki új állásában becsületet fog szerezni a magyar névnek és annak az intézetnek, mely őt nevelte.

Ez a választás is hatalmasan czáfolja az országos rabbiképző intézet ellenségeinek szidalmait. Mert hát vannak ám ily ellenségek szép számmal. A magunk nyájában azok igyekszenek egyetlen főiskolánknak ártani, kiknek személyes ambitiója előtt az intézet kapui zárva maradtak. Aztán olyanok, akik úgy vélik, hogy mindent jobban csinálnának, ha rájuk bíznák a dolgot. Az orthodoxok haragja, az meg régi keletü. Szidnak ők mindent, amit a haladó zsidóság alkot. Szidalmaikra szövetségeseket keresnek és a hulló férgesek között találnak is mi közöttünk. De a tényeket el nem csempészhetik; ezek pedig azt mutatják, hogy a rabbiszemináriumból kikerült rabbik nemcsak itt az országban kelnek el, hanem kapósak már a külföldön is. És a tények azt is beszélik, hogy nemcsak a lelkészi pálya gyakorlati szükségleteinek felel meg ez intézet, hanem a tudománynak is lelkes apostolokat nevel. És mindezt rövid néhány esztendő lefolyása alatt.

TUDOMÁNY.

ADALÉKOK A ZSIDÓ HÁZASSÁG TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

A vallás az emberiség dajkája. Járó szalagán fejlődtek a népek, tanainak engedelmeskedtek, phantasiájuk és kedélyük csodás elbeszélésein kimüvelődtek. Az emberi élet összes ügyeit, úgy az államban, mint a társadalomban, a vallás szabályozta és rendezte. A szellemi tevékenység minden nyilvánulása, mint az orvosi tudomány, valamint az emberi kutatás és megismerés egyéb ágai, a vallás hatáskörébe tartoztak.

Idővel a növendékek szellemi ereje gyarapodott, és az emberiség lépésről-lépésre függetlenítette magát ezen jó dajka gondos vezetése alul. A nemzetek ezen emancipatiója a művészet és tudomány terén, valamint a socialis és politikai törvénykezésben az ó- és ujkorban a kulturharczot és a kultura terén való haladást jelenti. Ezen harcz egyik tárgyát az ujabb korban a házassági jog képezi, melyet eddig az egyház szabályzott és rendezett. A házasságot egyházi ténykedéssé tette és a hét szentség egyikének nyilvánitotta. Ezen aktus szentségétől függővé teszi a kölcsönös hűség megőrzését és ennek alapjai gyanánt a monogamiát és a házasság feloldhatatlanságát tekinti.

Az ujabb kor a házasságot polgári ténynek akarja tekinteni és azért arra törekszik, hogy ezt teljesen az állami hatóságokra bizza, az állam fenhatósága alá helyezze, magánál az aktus végzésénél pedig a lelkész, az egyház közreműködését nélkülözhetővé tegye.

A zsidó törvény szerint tudvalevőleg jogérvényes házasság kötéséhez nem szükséges papi assistentia.

Hogy a házasság érvényes legyen, elégséges két tanu jelenléte, ha ez különben szabályszerűen köttetett. Azonkivül

megengedte az ó-zsidó törvény a polygamiát, a még most is fenálló törvény pedig megengedi a házassági kötelékek teljes feloldását, úgy hogy mindkét fél ujabb házasságot köthet. Igy keletkezett azután azon képzet, hogy a zsidó házasság nem egyházi, hanem polgári.

Következőkben a biblia és talmud nyomán a zsidó házasság történetét akarom nyujtani, a miből ki fog világlani, hogy a zsidó házasság tényleg nem polgári, hanem vallásos szentséggel bíró aktus, de mivelhogy a zsidóság a kereszténységtől a szentség fogalmának felfogásában különbözik, a zsidó házasság némileg egy polgári tény jellegét hordja magán.

A pentateuchus már első fejezeteiben néhány fontos szóval emlékszik meg a házasságról és mint egy közvetlenül istentől rendelt intézményt állítja elénk. Habár ezen első fejezetek inkább kosmologikus és anthropologikus tartalmuak, a helyes exegezis mindazonáltal hamar kiérzi, hogy ezek tulajdonképen csak alapját képezik a későbbi törvényhozásnak. Az emberről és világról való általános szemlélet után a biblia azon törvényekhez vezet, melyek alapját képezték a későbbi zsidó államnak. Hogy ezt jobban megvilágítsam, ezen törvények szellemét kell tekintetbe vennünk.

Az emberiségre három nagy és veszélyes tévelygés ellen harczol a szentírás. Ezek: a bálványimádás (Aboda zara), a vérfertőzés, a fajtalankodás (Gilluj arajoth) és a vérontás (Sephikhuth damim).

Maga a zsidóság úgy a bibliai, mint a talmudikus korban leginkább e három sarkalatos bűnt vetette meg a pogányságban, melyben azok uralkodtak. Ábrahámról, Izsákról, Józsefről azt beszéli a szentírás, hogy a pogánysággal való érintkezésükben úgy erkölcsi tisztaságukat, mint életüket veszély fenyegette. (Móz. I. 12, 20, 39).

Hogy pedig Izraelt gondolkodásban és életmódban a pogányoktól megkülönböztesse, már első fejezeteiben azt mutatja a pentateuchus, milyen felfogásnak kell Izraelben a világról, az emberiségről uralkodnia. A pentateuchus kosmologiája megsemmisiti a pogányok mythologiáját, küzd mindennemű babona ellen, melyet emberi phantazia szült. Elohim, az erők összessége hat csoportban teremtette mindazt, a mit érzékeinkkel felfoghatunk. Ezzel az ég, a föld, és mindaz, a

miről érzékeinkkel tudomást szerzünk magunknak, teremtettnek van kijelentve. Ezenkivül a teremtés története nem ismer semmit. Elohim ezentul *Ihvh* (a létesitő) nevét kapja.

A pentateuchus anthropologiája az egész emberiséget egy emberpártól származtatja, emeli annak méltóságát azzal, hogy isten képmására alkotottnak mondja, a miért az ember élete nagyobb értékkel bir és vérét ontani nem szabad. »A ki ember vérét ontja, annak vére emberek által ontassék, mert isten képmására teremtette az embert« (M. I. 9. f. 6.). A nő teremtéséről való terjedelmes elbeszélés, melynél a szentírás annak férjéhez való viszonyát is szabályozni látszik, alapját képezi az erkölcsös családi életnek, valamint a nemek kölcsönös viszonyára vonatkozó összes mózesi törvényhozásnak.

Tudvalevőleg az első emberpár teremtésének történetét két relatióban birjuk. A kritikára és exegézisre bizzuk azonban annak megitélését, vajjon itt tényleg különböző források folytak össze, vagy pedig hogy az elbeszélés csak látszólag kettős és az ellentét bizonyos hermeneutikai szabálylyal vagy művészies interpretatióval kiegyenlítendő. Célunknak megfelel a két relatió tartalmával behatóbban foglalkozni. Az első elbeszélés igy mondja el: Elohim teremtette az embert képére, hasonmására alkotta, férfi- és nőnemet teremtett (Zachar un'kébhah). — Az ember teremtésénél tehát ellentétben a többi állatokkal azt emeli ki, hogy mindkét nem teremtetett. A nő is részesül azon méltóságban, hogy Isten képmása és a nőnek is szól azon áldás: Isten azt mondá nekik: Legyetek termékenyek, szaporodjatok sat. Ezen relatióval megegyezik 5. f. 2 v.: Férfi- és nőnemben teremtette és megáldotta és nevezte őket »adam«-nak azon napon, melyen teremtette. Ezen elbeszélés a nőnek ugyanazon a jogokat adja, mint a férfiúnak. Azon körülményből, hogy Isten az embereket nemcsak megáldotta, hanem szólt is hozzájuk: »Legyetek termékenyek«, a rabbinizmus azt következteti, hogy a házasság törvény, melynek meg nem tartása az isteni áldás megvetése, az isteni akarat elhanyagolása. A második elbeszélés így hangzik: Az isten az örökkévaló mondá: nem jó hogy az ember egyedül legyen, segítőt szerzek neki, őt kiegészítő társa gyanánt (ézer k'negdo). Ezen relatió nyilván a nő állását, férjéhez való viszonyát nemcsak nemi külömbségük alapján állapítja meg. Ez ele-

gendő a faj fentartásához. De a szentírás a nőben a férfiú segítőjét, társát tekinti, a ki mintegy részét képezi, a miért is annak testéből kell, hogy keletkezzék. A szentírás ezt így beszéli el: Az Úr az örökkévaló mély álmot bocsátott az emberre és Celaoth-jaiból (mely szó némelyek szerint oldalt, mások szerint bordát, mások szerint mélyedést vagy végtagot jelent) egyet vett és helyét bezárta hússal. És isten alkotott ezen célából, melyet az embertől vett, nőt — Issah — és az emberhez vezette. Az ember mondá: Ez alkalommal csont az én csontomból, hus az én husomból; ezt nőnek (Issah) nevezik, mert a férfiúból (Is) vétetett. Azért elhagyja a férfiú atyját és anyját, nejéhez ragaszkodik és egy hussá lesznek. Ezen relatió a nőt nemcsak egyenrangúnak, hanem egynek is veszi és így sem a polygamiát, sem a házasság felbontását nem engedi meg. Mert hogy engedheti meg a polygamiát, mikor a férfi nején csüng és vele egy hússá lesz. Ugyszintén a házasság feloldása ily kölcsönös ragaszkodás mellett hogy képzelhető, hisz ez az egyik tag elvágása, az egész test megcsonkitása volna. A házasságot ilyen ideálnak az első relatió nem tartja és a két házasfélben csak a két különböző nemet — Zachar un'keba — látja, egyenlő méltóságra, egyenlő jogokra utal, a mi a polygamiát, a válást megengedi. Ez inkább a pentateuchus tényleges törvényhozásának felel meg. Hogy milyen fontosságot tulajdonit azonban a házasságnak a második elbeszélés, mutatja azon körülmény, hogy isten a nőt oda vezeti a férfiúhoz, a mi megfelel ama régi szokásnak, hogy a szemérmetes arát a vőlegényhez vezették. Még nyomatékosabb a szentírás azon megjegyzése, melyet ezen elbeszéléshez fűz: »azért elhagyja a férfiu atyját s anyját sat.« Ezen megjegyzés fontosságát még növeli azon szigorúság, melylyel a pentateuchus nem egyszer a szülők tiszteletét parancsolja. A család jelentősége a zsidó államban annál is inkább lép előtérbe, minthogy ez volt az alkotmány alapja. Mert habár a nép megszaporodásával a patriarkhalis élet megszünt és más alkotmányformák szabályozzák a zsidó álladalmat, — mégis a családi élet maradt ennek egyik főalapja. A birodalom »Izrael háza« névvel jelöltetik, a nemzet mint elvont személy az anya, az egyes polgárok a gyermekek, különösen kiváló személyek istennek a fiai, Isten maga az Atya. »Valóban te vagy atyánk, mert Ábrahám nem tud

rólunk, Izrael nem ismer bennünket, te örökkévaló vagy atyánk, megváltónk öröktől fogva.« (Jes. 63, 16.). Ezen gondolat vezérelte Mózest és a prófétákat és ebből világlik csak ki, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a házasságnak, ha ez a gyermeknek szüleihez való viszonyát is befolyásolta.

Ugy látszik, e felfogásnak alapját ama politikai gondolat képezte, hogy ha a család az állam bazisa, a házasság a családé. A házasság corruptiója magával hozza a család felbomlását, ez viszont az államét, a társadalomét okozza. Hogy mire célzott a pentat. törvényhozója, azt mutatja az első emberpárról való elbeszélésével, melyet ideálnak tüntet fel, melytől az emberiség az általános corruptió folytán mindinkább eltávolodott, de melyhez vissza fog térni. A corruptiót egy történeti eseményre vezeti vissza. A testvérgyilkos Kain egy utóda Lemech először hozza be a polygamiát. A mikor az emberek elszaporodnak a földön, egymás ellen kelnek ki, a nemesek az alacsonyabbak ellen, patriciusok a plebejusok ellen, vagy a mint a szentírás őket nevezi az Elohim fiai az Ádámfiak ellen. Önkényesen veszik el azok leányait, a mennyit akarnak, egyedüli mértékadó körülmény az utóbbiak szépsége. Isten ebben az összes lények vesztét látja, mig az özönviz ezen állapotnak véget vet.

Az emberiség ezen ős állapotának feltüntetése képezi bevezetését a pentateuchus törvényeinek és ily módon vezettetünk be a törvényhozó szellemébe. Törvényei a házasságot illetőleg ezzel lesznek szemlélhetőkké.

II.

A pent. házassági törvények és ezek későbbi fejlődésének megértéséhez szem előtt kell tartanunk egy frigykötés formáit és azon házassági állapotokat, melyeket a törvényhozó a hébereknél talált. Tényleg a nő a patriarkhák idejében nem tekintetett személynek, hanem dolognak, illetőleg a család javának. A leány nem örökölt semmit, hanem inkább őt örökölték, az örökhagyó feleségei is örökséget képeztek. Természetes consequentiája ennek, hogy a házasság csere, illetőleg vétel formájában jelent meg. A férfiu nőt vásárolt magának, vagy helyesebben a családapa fia számára vett nőt. A bibliai történetek, valamint a pent. törvényei erre elegendő bizonyítékokat nyujtanak. Terjedelmesen

beszéli el a szentirás, hogy jelentek meg Czelafchad leányai Mózes előtt, hogy az örökségi jogot tőle kieszközöljék. Eddig tehát leány nem örökölt. Hogy a nő azonban tárgynak tekintetett, kitünik a következő eseményből. Judáról és ennek menyjéről Thamarról azt mondja a szentirás, hogy rendelkezett az utóbbi személyével és életével. Ez jogilag csak ugy érthető, ha Thamart a család tárgyának tekintették. Ugyszintén bizonyítja a Rúthról szóló történet, hogy a hátrahagyott földbirtok jogos örököse egyszersmind az özvegy nő örökösévé is lett. A pent. törvénye a levirátus-házasságról csak modificatiója a régi örökösödési jognak a nő javára. Ez a régi usust annyiban korlátolja, hogy csakis a meghalttal együttélő fivér a nőt javaival együtt elveheti, de ezt is csak akkor, ha a megboldogultnak gyermekei nincsenek.

Hogy azonban a fiu atyja feleségeit is örökölte, azt mutatja a Rubenről és atyja ágyasáról Bilháról, Absalon és atyja feleségeiről, Adonijáról és Abisagról szóló elbeszélések. Ezek érthetővé lesznek, midőn feltesszük, hogy a fiu egyszersmind atyja feleségeit is örökölte és ha a család gyámja akár képtelenségből, akár egyéb okokból a gyámság keresztülvitelében akadályozva volt vagy azt elvesztette, jogos örököse már az örökhagyó életében jogainak birtokába jutott. Az elhalt feleségeinek elvételével meg volt adva az uj gyám vagy családfő jogerejének törvénybizonyítéka.

Igen találók Jákób patriarkha feddései, melyekkel Ruben fiát az elsőszülöttségtől megfosztja: »Ruben, elsőszülöttem vagy te, erőm és hatalmam zsengéje . . . Vizáramként való elhamarkodás nem hoz hasznot, mert te atyád fekvőhelyére hágtál, akkor szentségtelenítetted meg ezen kiváltságodat. Ágyamat hágta meg.«

Ezért világos miért emeli ki a Deuteronomium, a mely külömben a tiltott házasságokról nem szól, hogy senki se vegye el atyja volt feleségét. Cap. 23/1. Ugyszintén ezen esetet a 12 anathema közé veszi fel. (27/20) a mi akkor lesz érthető, ha evvel egy elterjedt népszokás ellen akar tiltakozni. A szent törvény szerint meg van engedve, hogy atya eladhatja leányát, csak azon korlátozással, hogy külföldinek ne adja el. Viszont a vevő kötelessége, hogy vagy maga vagy fia vegye nőül, különben szabadon bocsássa, kiválthassa magát. (M. II. k. 21. fej. 7—11. v.) Ezen törvény mutatja, hogy ezen eset előbb igen gyakran fordult elő, és hogy az apa leányát eladhatta.

Ezek szerint érthető, hogy a házasság nem volt egyéb mint vétel. A férfiú nőt vett magának és ha kiskorú volt, gyámja gondoskodott erről. Ezzel megegyeznek a régibb, valamint az újabb korból származó történetek. Jákob Labannál tizennégy évig szolgál két leányáért; Shem (Skhem) Chamor fia, Dináért, Jákob leányáért pénzt és ajándékokat igér. Későbbi időben is ugyanezen szokást látjuk. Saul király Dávidnak azt mondja: Mikhal leányáért nem kér semmiféle árt, csak öljön meg száz philisteust. Hosea próféta is nőül vesz magának egy parázna nőt 15 ezüst pénzért, egy Khomer és egy Lethech árpáért.

Mindenesetre az előkelőbb családokat humánusabb és méltóbb szempont vezérelte leányaik kiházasításánál. Igy látjuk, hogy Laban leányai atyjuknak azon szemrehányást teszik, hogy őket eladta. »Idegenek vagyunk-e szemeiben, hogy bennünket eladott!« Saul királyt leánya kiházasításánál politikai okok vezették. Hosea prófétánál a vett nő aljas voltát akarja feltüntetni. A törvények azonban leginkább az apa hagyományos jogaira voltak tekintettel. Ezt látjuk nehány pentateuchusi törvénynél. Igy ha egy leányon valaki erőszakot követ el, a nélkül hogy a leányt elvegye, atyjának 50 ezüst pénzt adott. Ugyszintén a csábítónak az elcsábított leányt nőül kell vennie, ha az apa nem akarja neki adni, köteles egy szűzért járó szokásos dijat kárpótlásul fizetni.

Mindazonáltal a házasság kötését nem kell közönséges üzletnek képzelni. Az emberi természet meg kell, hogy tagadja önönmagát, ha a házasság napja a fiatal párra más lett volna, mint ahogy az Énekek Éneke azt nevezi, a szív örömnapja. Labannál, aki ellen éppen leányai panaszkodtak, látjuk, hogy ezek házassága alkalmával lakomát rendez helysége lakói számára, mely hét napig tartott. Az elbeszélésből látható, hogy ez szokás volt. A fiatal arát Kallah-nak vagyis koszorúzottnak, felékesítettnek nevezték. A rokonok áldásokkal és jó kívánságokkal kisérték férje házába, mint ezt Ribhkahnál és Ruthnál látjuk. A nyelv maga is megkülönböztette a nő vételének kifejezéseit más áruczikkek vételétől. A közönséges kifejezések: Makhar, Kharah, Kanah, míg a nő-szerzésre az »árasz«

szót használja. Az ár kifejezését külön szóval: »Mohar«-nak jelöli.

Közönséges vételről már azért se lehet szó, mert a vevő nemcsak jogokat, hanem kötelességeket is nyert. A pentateuchus szerint ezen kötelességek kiterjeszkednek a nő élelmezésére, ruházására és lakására. A rabbinikus-jog ezen kötelességek számát nagyobbítja és specificálja. A nyelv maga is megkülönbözteti a vőlegény és az ara szülőinek megnevezését. A nő szülőinek megnevezése (férjével szemben): Chothen az apa, Chotheneth az anya (az összekötő), a férj maga Chathan (az összekötött), viszont a vőlegény szülei (az arával szemben) Cham (az apa), Chamoth (az anya). A megjelölésben való ezen megkülönböztetés nyilván arra utal, hogy a férfiúnak bizonyos kötelezettségei voltak, a mennyiben őt összekötöttnek, azaz lekötelezettnek, nejének szüleit pedig összekötőknek, kötelezőknek nevezi.

De a férfiú sem köthetett mindig kénye-kedve szerint házasságot. Mert habár a fiúkat nem tekintették tárgynak, mint a leányt, azért a fiú is alá volt vetve a családfő gyámságának. Ez a családfő a fiatal férfiú számára nőt kért vagy vett. Bizonyítják ezt a bibliai történetek. Igy Schemért, apja Chamor jár kérőben. A birák idejében Manoach fiáért Sámsonért kér nőt. A pentateuch törvényei szerint a rabszolganő vevője azt fiának jegyezi el és vele, mint szabad nővel, kell bánnia. Ezen ususnak még a rabbinikus korszakban is vannak nyomai, de csak a kiskorú fiúkra nézve. Önállóan szabad akaratát követve a férfiú csak 40 éves korában köthet házasságot, a mikor rabbínicus felfogás szerint a férfiú belátáshoz jut. Ezen korban lett nagykoru. Igy magyarázzák a (II. M. 2. f. 11.) verset: »És Mózes nagy lett«, hogy elérte negyvenedik életévét. Ezsauról azt beszéli, hogy nőket vett, melyek szülői ellenére voltak, de előre bocsátja a szentirás, hogy Ezsau már 40 éves volt. Izsáknál is ezt emeli ki a szentirás. Házasságát úgy tűnteti fel, mint szabad választásból történtet. Ezen függőség alapján a szentírás gyakran a származási adatokban mellőzi az atyát, az előadandó eseményeket a nagyapára vonatkoztatja, mert ez a gyámja a családnak. Továbbá gyakran a nő bátyja nevét viseli, mert ez volt gyámja.

Minthogy tehát a házasság leginkább a gyám által kötetett, a nő soha, a férfi meg igen ritkán követhette szive akaratát: a poligamia és a házasság felbontása természetes consequentiája az ilyen házasságoknak. Az önálló férfiu olykor nem volt megelégedve a reá oktroyált nővel, és igy meg kellett neki engedni, hogy vagy e nőt elküldhesse, vagy egy másikat vegyen. A törvény természetesen a férfiunak kedvezett, a mi magyarázatát abban leli, hogy a nőt a férfiu tulajdonának tekintette és a nő elbocsátása nem volt egyéb, mint gazdátlan jószágnak való declarálása.

III.

Ezen patriarkhalis viszonyokon nagyot változtattak Mózes törvényei, melyek a házasság azon ideálja felé törekesznek, melyre a pentatcheus eleje céloz. Már maga azon körülmény, hogy a házasság megkötése nem egyéni jognak, hanem inkább kötelességnek és isten parancsolatának van feltüntetve, ezen institutiónak magasabb szentséget kölcsönöz. De a patriarchalis viszonyok megszüntével a házasság jellege is megváltozott. Fent említettük, hogy Celafchad leányainak kérésére az örökösödési jog módosíttatott. A leány is örökölhet, csak fivérei előtt vissza kell lépnie és evvel a nő erkölcsileg emancipáltatott; ha anyagilag a férfiu mögött áll is, de nem tekintetik többé tárgynak, hanem személynek és örökösnek. Az apa és leány, a férj és nő közti viszonyok avval szabályoztatnak, más alakot nyernek és tényleg Mózes ekkor egy úgyszólván transactionalis törvényt rendel a családfőnek, mely e viszonyokat rendezi. Az ember azon jogát, hogy fogadalmat tehet, választja mértékül a viszonyok átalakítására. A fogadalom kevés önállóságot és szabad akaratot tételez fel. A kinek nincs szabad akarata, annak fogadalmai nem birnak érvénynyel. Ezen transactionalis törvény pedig a nőnek — bizonyos korlátozással — megengedi, hogy fogadalmat tegyen. A törvény következő szavakkal végződik: »Ezek a törvények, melyeket az Örökkévaló Mózesnek parancsolt, férfiu és neje között, apa és leánya között gyermekségében apja házában«, vagyis más szóval: »Ezen törvény szellemében szabályoztassanak mindezen viszonyok«.

Ezért a deuteronomiumban sok sinai törvény módosítva fordul elő.

Az előbbi törvény az eladott leánynak nem adja meg

azon jogokat, mint az önmagát eladó hébernek. Az utóbbi eladása csak hat évig bir érvénynyel, a leánynál azonban nem. a deuteronomium szerint mindkettőnek jogában áll a hetedik évben kilépni. Rabbinicus felfogás szerint a nőnek még előnye is van, a mennyiben a szentírás szavai szerint »gyermekségében apja házában« az apa jogai leányára csakis ennek gyermekkorára terjednek; pubertásával — a mely 12 év és 1 nap után állt be — ezek megszünnek. Alkalmilag legyen említve, hogy a rabbinusok a leány fejlődéskorában három phasist említenek. Az első az imént említett K'tannah néven; a második a 12 évtől a 14 évig bezárólag Naarah, a fiatal; a harmadik a 14 évtől a fejlődés végéig Bogereth, az érett névvel.

Azonban még nem lehet szó arról, hogy ezen intézkedések teljesen megszüntessék a régi hagyományos szokásokat. Régi intézményeket és szokásokat egy népnél nem lehet egyszerre megszüntetni. A mozaikus törvény, a vallás a népre nem lett ráerőszakolva, oktroyálva, mintegy idegen elem, mely minden létezőt megsemmisít, sőt inkább Mózes tana öröksége volt Jákob községének. Az örökséget csak termékenyítette hasznossá alakította a tan, de azért az a régi maradt. Mózes fentartotta, megerősítette a régi szokásokat és mint egy nyelvész, ki nemzete öntudatára hozza annak nyelvét, öntudatra hozta ő is nemzete intézményeit.

És valamint a nő e törvények révén önállóbb lett, úgy a férfiu is bizonyos szabadságra tett szert gyámjával szemben. A patriarchalis időben a gyám gyámgyermeke életével rendelkezett, a mint Judánál látjuk, hogy Tamart el akarja égettetni, Ruben azt mondja atyjának Jákobnak: »Gyermekeimet megölheted stb.« Az új törvény azt mondja: a szülőknek gyermekeiket először be kell vádolniok a törvényszéknél és csak ez ítélheti el őket. A házasságkötést illetőleg teljesen elveszi a gyám jogát: Elhagyja a férfiu atyját és anyát, és csüng nején. Azonkivül e törvény nagyban elősegíti a házasság institutióját. Az új házast felmenti a hadkötelezettségtől, egy általános polgári kötelezettségtől. Egy egész évig ment mindennémű kötelezettségtől, hogy — igy mondja a szentírás — egy évig szabad legyen házának és nejét örvendeztesse meg, a kit elvett. Eltekintve nemzetgazdasági bölcseségétől, e törvény nagyon emelte a házasság institutióját a nép öntudatában és a nőnek, a kikre a

törvény ezen intézkedésével tekintettel volt, tiszteletet szerzett. A családi élet ezen mélyreható átalakításával elestek azon okok, melyek a polygamiára, a házasság feloldására vezettek. Vajjon teljesen megszüntette-e ezeket a mozaikus törvény? Nem, sőt meg is engedi annál is inkább, mert a prostitutiót nem engedi meg. Azonkivül a népben gyökeret vert a gyermektelenségtől való irtózás, a mikor a nemzetség fentartása koczkán forgott. Ezért a törvénynek meg kellett engednie a gyermektelen férjnek a polygamiát, mely előbbre való a gyermektelen házasoknak saját érdekükben való elválásánál. És sajátságos épen a magtalan nők szólították fel férjeiket, hogy más nőt vegyenek. Igy Sára, Rákhel, és bizonyára mások is. Általánosságban a polygamia azonban mint szükséges baj tekintetett. Ezt mindenki láthatja, a ki a bibliai történeteket, a melyekben ilyen polygamia előfordul, figyelemmel olvassa és az erre vonatkozó törvények — ilyenek az elsőszülött, a király törvénye — tenorjából az tűnik ki, hogy az a családi békét, valamint a férfiu jellemét és a gyermekek javát károsítónak tekintetett és elítéltetett.

A házasság felbontását is megengedte a törvény és ezt, mint a népben már régen fenálló intézményt említi, és azért annak a gyakorlati életben való szükségét nem zárja ki és ezt is avval korlátolja, a mennyiben az elválása után férjhezment nő első férjével való ismételt egybekelését megtiltja.

A gyakorlati életben nem valósítható meg a házasság azon ideálja, melyről a teremtés története beszél. A házaséletben bizonyos akadály lép közbe, mely a válást vagy a polygamiat eredményezi, valamint mint az emberi test szervezetének megzavart működése, olykor amputatió vagy egy mesterséges testrész helyettesítését teszi szükségessé. A zavartalan családi életben a nő csont a férj csontjából, hús az ő húsából. Jellemzők erre azon törvények, melyekben a családtagok felsoroltatnak. Igy a decalogusban azt mondja a szentírás: »A hetedik napon ne dolgozzál stb., te, fiad, leányod, rabszolgád és rabszolgálód.« A nőt külön nem említi. »Te« alatt a nőt is érti. Ugyszintén az ünnepnapok törvényében: »Örvendj az ünnepnapon te, fiad, leányod és a többi.« «Te« alatt a nőt is érti.

IV.

A mózesi törvények megszüntették a patriarchalis viszonyokat. A férfiu szabadon választott és a nő kívánságára is tekintettel voltak. Celafchad leányainál, a kiknél a törvény azt kívánja, hogy a leány is örököljön avval a korlátozással, hogy csakis törzsében házasodjék, hogy birtoka ne menjen át egy másik törzsre, azt emeli ki a szentirás, hogy saját törzsükben »csak is annak legyenek nejei, a kik tetszenek szemeikben.« Sőt az örökösnők saját törzsükre való korlátozását sem tartotta be a gyakorlati élet. Az idő folyamában továbbá azon szokás fejlődött, mely épen ellentéte volt az ókornak — a hozomány. A rabbinusoknál ennek neve: N'dunja, de már Salamon idejében a nyelv kifejezést teremtett ennek megjelölésére: Silluchim (I. kir. 9, 16.).

Igy tehát a legrégibb időben a házasság előnyösebb jelleget nyert, mint ezt a pentateuchusi törvény megállapítja. A hozomány emancipálta a nőt. Jellemző ezen változásra a férj megnevezése. A biblia néhány részében a férj megnevezése »*Baal*« úr, birtokos, nehány részében túlnyomólag »*Is*«, »*Isi*« férj, férjem szóval jelöltetik. Az előbbi megjelölés bizonyára a régebbi, az utóbbi a későbbi. Hósea próféta azon mondata (2, 18.) »ne nevezz engem többé Baalnak, hanem Is-nek« talán bizonyítékul szolgálhatna. Későbbi időben más megjelölés is találtatik *Alluf* (= mester, tanító), mely bizonyára a nőnek férjével való alárendeltségére utal, a ki korra, tapasztalatokra felülmúlta. Egy midrás szerint — Aboth de rabbi Nathan — ezen megnevezés visszavezetendő már az első emberpárra. Éva Ádámot mindig Alluf vagy Rabbinak, tanítómnak nevezte.

A házasság kötése most más formákat és megjelöléseket nyer. »Esküdtem neked, frigyre léptem veled — Brith — mondja Ezékiel próféta (16, 8.): »Isten tanunak lett véve köztem és ifjúkorom neje között, a ki ellen hűtlen lettél és mégis ez társnőd és frigyed neje«, mondja Maleákhi a könnyelmű válás ellen. A példázó király pedig a hűtlen nőről úgy nyilatkozik: »Elhagyja ifjúsága mesterét, megfeledkezik Istene frigyéről« (Példab. 2, 17.). Ezen kifejezések mint: Isten tanúja a házasságkötés tanúja; a házasság a hűség esküje eléggé bizonyítják, hogy ezen actus nem üzletkötés volt.

Másrészt azonban nem tagadható, hogy a legkésőbbi időben is a házasság megkötése megtartotta a vétel formáit, fogalmát. Hogy egyeztethetők össze ezen ellentétek? Vétel és »hűség esküje«, üzlet és Isten mint tanu? Ezen ellentétek megoldása a házasság kettős actusában rejlik.

Azon régi szokásból, hogy nőt vettek és a mindinkább erkölcsösebbé váló ember jobb természetéből, a ki nejét sem nem rabolja, sem nem veszi, hanem kölcsönös hajlamból választja a házasságkötés lassanként kettős actussá fejlődött. Ezen üzleti és isteni frigy a lehető legjobb befolyással volt a házasság intézményére. Rendesen mégis csak a szülők voltak azok, a kik ha nem is törvényadta erővel, hanem moraliter voltak befolyással, tapasztalatlan gyermekeik választására. Mások azonban a szülék, mások a fiatalok érdekei. Boldog házasság azonban eleget kell, hogy tegyen minden érdeknek. Hajlam és rokonszenv, mely az ifjúságot vezeti, derekasság és jómódúság, mely a szülők szemeiben a mértékadó, kell hogy egyesüljön tartós házassági frigyre. Erre pedig a legjobb biztosítékot nyujtja a házasság kettős actusa.

A házasságkötés formákból állott, melyek elválasztott időközökben történtek. Az első aktus neve Éruszin (= megszerzés), a hol a férfiu a leányt, ha ez már Naarah, ennek beleegyezésével, ha pedig még K'tannah, apja beleegyezésével megszerzi. A formalis aktus neve Kiddúsin, mely már usus szerint gyűrű átadásából és a meghatározott formula elmondásából áll. Ez által eme bizonyos nő eme bizonyos férfiué. Más férfiu csak úgy veheti el ezentúl a nőt, ha ez megejtett törvényes válás után ismét szabaddá válik. A neve ezentúl Isa meórasza v. Arúsza. Más férfiuval ezentúli közösülése házasságtörésnek tekintendő és halállal büntetendő. A már idézett törvény, mely szerint a vőlegény ment a (hadi) szolgálattól, szükségessé tette, hogy ezen állapot időtartama megállapíttassék. A rabbinusok hajadonnál ezt 12 hónapra, más nőnél pedig 1 hónapra tették.

Azon körülmény, hogy a nő tényleg ezen aktus által az illető férfiuhoz volt kötve, egyrészt megnehezítette a nő könnyelmű elhatározását vagy szülei ellenkezését, de másrészt, ha alapos ok szólt eme egybekelés ellen és válás szükségesnek bizonyult, akkor ezen válás nem járt oly hátrányokkal, mint

a rendes házasság felbontása. Idáig a házasságkötés üzleti jellegű. Elődeink a vétel formáját tartották meg itt formának.

Másképen áll a dolog a házasság végleges megkötésével, a második aktussal. Ennek a *nisszúim* (= hazahozás), a mikor a nőt a férfiu házába hozzák. Az aktus abból állott, hogy a fiatal pár egyedül egyesült egy tető alatt a nászszobában, melyet *Chuppá*-nak vagy *Khilá*-nak neveznek. Az első aktus befejezésével a házasságkötés üzleti oldala is le volt bonyolítva. Most e fiatal pár Istennek egy parancsolatát követve házat alapít Izraelben, hogy teljesedjenek rajtuk az Isten és a résztvevő barátok áldásai. A házasság napja *Jóm chathunná*-nak vagy röviden *Chathunná*-nak neveztetik; gazdag volt symbolikus cselekvésekben, ceremoniákban és különféle mulatságokban. Maga a dolog természetében rejlik ama tény, hogy a különböző vidékeken különböző szokások voltak uralkodók. A többi között Maleachi próféta azt mondja: »Isten tanúnak hivatik;« és Ruth könyve mutatja, hogy a városnak tíz véne jelen volt, a hol pedig tíz férfiu jelen van, ott van Isten községe és közöttük Isten.

A már fenn idézett törvény a nő ama jogáról, mely szerint ő fogadalmat tehet, pontos különbséget tesz oly nő közt, ki férjnek van igérve, tehát Arúsza és oly nő közt, ki már férje házában van, tehát Neszuá.

V.

Áttérünk a későbbi vagy rabbinikus korszakra. Előadandó tárgyunk világos megértésére szükségesnek tartjuk a rabbinikus irodalmat általánosan nehány jellemző vonást előrebocsátani. A régi Izráelben vallási szekták számára nem volt hely. Állam és vallás nem képeztek még két külön fogalmat. A népélet egyetemes szabályozása állami és vallási törvény. A ki pl. a szombat szentségét megszegi, az az állam ellen követ el vétséget, a ki pedig valami egészségi vagy rendőri szabályt megszeg, az vétket követ el a vallás ellen. Egy mindent megsemmisítő párt létesülhetett, de nem szekta. Ugyanazon életfelfogással biró egyének egyesületeket alakíthattak, mint pl. Nasireusok (v. Rechabitok) de nem szektát. A mai Izraelben sem léteznek dogmatikus szekták, mivel senkit sem kényszerít

határozott Credora oly értelemben, mint azt más confessiok teszik.

A perzsa-méd birodalomtól függő palaestinai zsidó colonia megalapítása elválasztja a vallás fogalmát az államétól. Ez már ugyan részben az exiliumban is történhetett, de hivatalos kifejezésre csak most jutott. Izrael most eminens vallástörzsszé lett. Gyűjteni kezdték a szent iratokat, kanonizálták azokat, felébresztették a reflexiót. Ezen körülményhez még hozzájárult a más népekkel, nevezetesen a görög, perzsa stb népekkel való érintkezés. Igy támadt ama alap, melyen vallási szekták keletkezhettek és tényleg keletkeztek.

Ha eltekintünk azon irányoktól, melyek a népek szabályait mértékadóknak egyáltalában nem ismerték el, és csak azokra szorítkozunk, melyek a canonizált iratokat tekintették mérőzsinórnak, úgy azok keretében csak három főirány keletkezhetett, hogy az individualitásnak érvényt szerezzenek.

1. Először a pozitiv ész iránya, mely csak a jogot ismeri el szabálynak. Az objectiv jogidea — *Emeth* — a mint ezt az ember felismeri és mely mint a józan ész itélete — Mispát — lép fel, lesz itt a mértékadó. Akárhogy szól ez ellen az érzelem, bármint ellenkezik a kedély, ha csak a logikai gondolatmenet nem erőszakoltatik és a józan ész itélete helyes, úgy ez consequenter keresztül viendő. »Jikkóbh hadin eth hahar« (A jog fúrja keresztül a hegyet). Ezen irányt a Sadducäusok képviselték, és a szentirás szavainak — mint kinyilatkoztatott törvénynek — consequensen szószerinti érvényt szereztek.

2. Ezen iránynyal teljes ellentétben áll ama másik irány, mely az ész szigorú itéletéről lemond és a szív hajlamát követve a kedélyt és érzelmet ismeri el mértéknek és a phantasiának igen bő tért nyujt. Ily cselekvésekre a héber nyelv a *Cheszed* szót alkalmazza, mely szép vagy gyalázatos cselekvést jelent egyaránt, ha ez csak a kedélyből ered. Oly férfiakban nem volt hiány, kik áldott szivük hajlama szerint rendezték egész életüket. Ezek cselekedeteik alapjául a Chészed-et vették, innen nevük Chaszidim-Essäusok. Az isteni törvény az Essäus szivébe volt vésve. Véleménye szerint a Pentateuch törvényei a közönséges ember számára valók, neki szive diktálja Isten akaratát jobban, mint a szentirás törvényeinek szóról-szóra való értelme.

Ezen két szélső felfogás nem alkalmas egy nagyobb összesség consolidására. Előbbi azért nem, mivel szigorú jogon nem alapulhat társadalom. »Summum jus, summa injuria« mondja a római és a talmud hasonló fordulattal ezt mondja: »Jeruzsálem azért pusztult el, mivel a szigoru jogot követték benne«. A társadalom fenállásához nem elég e józan itélet, hanem a szivnek, kedélynek is legyen szava, az érzelmet nem szabad sérteni. Valamely dolog teljesen jogos lehet, de ebből nem következik az, hogy ez méltányos. Az egyén csak szigoru jogáról való lemondása által léphet érintkezésbe más egyénnel, csak kölcsönös méltányosságon alapulhat a társadalom. A méltányosság — Czedáká — egyesüljön a joggal — Mispát —, így lesz ez üdvös az emberiségnek. Jog méltányosság nélkül örök viszályra vezetne. Még kevésbé konstruálható a társadalom a másik felfogás szerint. Egyesek vagy kisebb egyesületek szivük hajlamai szerint rendezhetik be életüket, de a társadalom, a reális élet ily bázisra nem alapítható. A sziv morálja *szép* és *magasztos eszménye* lehet az ethikának vagy a vallásnak, philosophiai elméletnek vagy kinyilatkoztatott tannak, de praktikus törvény gyanánt nem alkalmazható. Ideálnak nagyon szép »ha arczul ütnek jobbfelől, fordítsd oda a másik orczádat is« — de praktikus törvénynek nem válhat be. Ha a társadalmat a sziv-erény alapján konstruálnák, akkor ennek szükségképeni eredménye képmutatás volna, mert akkor az erény mindenki száján forogna, de praktikusan azt nem gyakorolnák, és oly erkölcsi zavar támadna, mely ellen minden elfogulatlan sziv fellázadna. Találóan mondja erre vonatkozólag a példabeszéd költő: Jogosság — Czedáká — felemeli a népet, »Cheszed« a népeknél vétek (Pld. 14, 34.).

Ezen fejtegetés után világos, hogy a népben egy

3. irány terjedt el, mely magát fenn is tartotta. Ez a Pharisäusok iránya volt, mely szerint fej és sziv, ész és kedély egyesülten képezzék a helyes cselekvés kriteriumát, és azt találták, hogy ez leginkább a nép traditiojában nyilvánul. A nép tudatában az nyilvánul leginkább, a mi a nép számára üdvös, e szerint értelmezendő a szentirás szövege, mely épen a nép üdvére keletkezett. Az irás csak azt tartalmazhatja, a mi a népben él, és a szerint kell ezt értelmezni. A nép szelleme az irás szelleme, vagyis miután a nép szent, szent szellem, és

ezen szellem, nem pedig szó szerint kell a szentirást értelmezni. Hillel, a nagy tanító ezt igy fejezte ki: »Ne bántsd Izraelt, hisz ez prófétákból áll. Ha pedig maguk nem próféták, akkor legalább próféták tanítványai.« A nép szelleme rendesen intuitíve el is találja a helyest. A népben csak akkor élhet valami, ha kivülről nem hat erre kényszer és ha fej és sziv harmonikusan ki van elégítve.

A birodalom consolidálása után a Maccabäusok idejében Sadducäusok és Pharisäusok politikai szerepet vittek. Az Esseismus nem volt erre hivatva, hisz ez önmegtagadással járt volna. A győzelmet természetesen a Pharisäusok vívták ki, mert hisz ők a népéi voltak, hisz tanaik a nép szellemének, vagyis a szent szellemnek voltak kifejezői. A Pharisäismusból fejlődött a Rabbinismus. Ha a birodalom megszüntével meg is szüntek eme pártok, mert a pártok táplálására hiányzott a politikai háttér, és mert a kivülről ható nyomás a különböző pártokra nem volt kedvező hatással, azért a különbö ő tanítóknál mégis tényleges ellentétes álláspontokat tapasztalhatunk, a mi az emberi természetben rejlik. Noha mindnyájan elismerték a traditio felsőbbségét, azért mégis a három említett irány nüancirozása ismerhető fel rajtuk. Ama nagy munkákban, melyek rabbinikus irodalom neve alatt ismeretesek, békés egyetértésben foglalnak mindezek helyet.

Ezen kitérés után, mely a rabbinikus irodalom némi jellemzésre szolgál, visszatérhetünk sajátképi tárgyunkra.

A szigorú jog szempontjából a házasságra nézve csak az lehet irányadó, a mi a pentateuchusban törvénynek van felállítva, vagy a mire a törvény czéloz. A házasság kötése tulajdonképen nem más, mint két fél kölcsönös czélra való megegyezése. Ezen megegyezés szabályozása a két fél tetszésére volna bízható. De mivel az egész társadalom fennállása szoros kapcsolatban van a család rendjével, azért az egyesnek azon jogáról le kellett mondania és ezt a közösségre biznia. A pentateuchus, a mely nővásárlásról, sőt nőrablásról is beszél, nem tekintette a nőt egyenrangúnak a férfiuval, mert a férfiut bizonyos előnyökkel látta el. Mihelyt a nő a házasságba beleegyezik, akkor hallgatagon elismerte a férfiu előjogait. A férfiu jogaihoz az tartozik, hogy míg a nőnek tilos más férfiuval benső viszonyba lépnie, addig a férfiu felesége mellé más nőt is vehet.

továbbá az is, hogy a férfiunak jogában áll a megkötött szerződést fenntartania vagy felmondania, azaz a házasságot felbontania. A mi azonban szigoru jogi szempontból teljesen korrekt, azt az ethikus nem helyeselheti. Neki a szentírás ama támpontjai lesznek mérték adók, melyek ethikai meggyőződésével megegyeznek. A házasságot illetőleg a pentateuch ama helyei szolgálhattak mérőzsinorul, melyekben a házasság ideálja van feltüntetve, a mint ezt már ki is fejtettük. Sőt néha meghaladták a biblia álláspontját és nem is nősültek. Ez gyakori volt az Essäusoknál, de a talmud egyes kiváló emberei is idegenkedtek a házasságtól. Példa erre Ben Azaj.

Most előtérbe lép a pharisäus halacha és közvetítőként lép fel a 2 szélsőség közt. Mindenekelőtt azt hangoztatja, hogy a házasság nem jog, hanem kötelesség és parancsolat Istentől, a ki nem pusztának teremtette a világot. Senki sem vonhatja el magát a házasság kötelessége alól, mig határozott számu gyermekeknek nem adta meg az életet. Sőt ezen kötelesség collisio esetében más kötelesség elé lesz állítva. A házasság állapota szent. A főpapnak az engesztelő napon nem szabad funkcziót végeznie, ha nem házas. A házasságkötés tehát vallási funkczió, de mivel ennek folyamán felmerülnek jogi kérdések, azért ez a jog objectumává is válik.

Ezen jogi momentumok érvényre jutnak a házasságkötés első actusában, t. i. az Éruszinnál; ezen actushoz fűződnek az összes jogi consequentiák, tekintet nélkül az időpontra, a melyben ezek teljesülnek. A Nisszuimmal kezdődik a vallási törvény keresztülvitele.

Ezen tekintetből érdekes Kiddusin tractatus olvasása, mely a házasságkötésről szól. Ezen tractatus első szakaszában szó van a megszerzési jogról és a különböző objectumok megszerzése modusáról. Ezen objectumok élén a nő áll. A Misnaszövege így hangzik: A nő megszerezhető *(nikneth)* háromféle módon .... De már a második szakasz más hangon beszél és ezentúl a terminus Mekadesch (= A férfiu megszentel), ebből a passivum mekuddesch. A verbum alapjelentése ugyan »elkülöníteni«, »elválasztani«, de rendes jelentése szentelni, szentelt elválasztás. A talmud ilyen értelemben a szót úgy kommentálja: »a férfiu ezen actus által a nőt másokra nézve szent objectummá teszi.«

Ezen két stilistikus formában (nikneth és Mekaddés) rejlik úgyszólván a zsidó házasság történeti fejlődésének eleje és vége. Ez utolsó formula nyert általános értéket, azért a házasságkötés neve Kiddusin-szentelés. Az eljegyzés formulája e szerint: »Háré át kudesmeth li kedáth Móse Ve Iszroél« (= Ezennel legyen nekem szentelve Mose és Izrael törvénye szerint.) Ez által maga az eljegyzés is elvesztette jogi jellegét és teljesen vallásos aktus jellegét nyerte.

A Kiddusinnal, mely tulajdonképen azonos az éruszinnal, még nem volt kielégítve a vallási kötelesség. Ezen aktus csupán alapját képezi a leendő jog consequentiáknak és csak előkészítője a tulajdonképeni vallási cselekvésnek. Ez a — Nisszuinnal — házasság ünnepélyével kezdődik. Míg ez teljesítve nincsen, addig a nő, noha jogilag férjezett, a házassági viszonytól el van vonva. Említettük már, hogy a Nisszuin a Chuppa alatt történt 10 felnőtt férfiu jelenlétében, a mikor hét benedictio elmondatott. A helyiség lakosságának részvétele ezen ünnepélyen vallásos kötelesség és sok más vallásos kötelesség előtt áll. Egy későbbi usus, mely a zsidók bizonytalan telepedési viszonyai folytán keletkezett, összevonta a két aktust, úgy hogy a szokásos házasságkötés látszólag egy aktusból áll, noha lényegében ez kettő. Azt hisszük, hogy ezen tárgyalással eléggé bizonyítottuk azt, hogy a rabbinikus zsidó házasság nem polgári, hanem vallási, vagy a mint ezt kifejezhetjük, szentség jellegével biró.

A soknejűség tekintetében a talmud korában így fejlődött a dolog: Mindenekelőtt a házasságkötésnél a nő joga volt azon feltételt szabni jövő férjének, hogy más nőt nem vehet melléje, a hol azonban a polygamia nem volt divatos, ott nem is volt szükség ily előzetes feltételre. Divergensek a rabbik jogfelfogásai oly helyeken, a hol divatos volt a polygamia, hogy vajjon szükséges-e a nő határozott beleegyezése, avagy nem; mindenesetre csak akkor volt megengedhető, ha az első nőnek jogigényei minden tekintetben biztosítva voltak. A négyes szám azonban semmiféle körülmény közt sem volt meghaladható. Azt nem is kell említenünk, hogy nyugaton nem csak az állam törvény folytán, hanem zsinagogai átok terhe alatt tilos a soknejűség.

A mi a házasság feloldását illeti, azt kell előre bocsá-

tanunk, hogy most már a nőnek is biztosították ama jogot, mely szerint ő is követelheti a válást oly esetekben, hol a férj nem tesz eleget kötelességeinek, vagy a hol be van bizonyítva, hogy ők együtt nem élhetnek, vagy a férj betegsége folytán vagy visszataszító életmódja folytán; mindezen esetekben a törvényszék kényszeríti a férfiut a váló levél kiadására.

A bibliai törvény következőképen hangzik: »Ha valaki egy nőt elvesz, őt feleségévé teszi, ha nem talál tetszést szemeiben, mivel szemérmetlen dolgot talált rajta, úgy írjon neki válólevelet... »Ezen passus »mivel ő szemérmetlen dolgot talált rajta«, a héber szöveg szerint az előzőnek egyszerű okadatolásának is tekinthető.

Sammái szigorú iskolája az első magyarázatot követi, mely szerint válás csak erkölcstelenség folytán történhetik. Hillel iskolája az egyszerű nemtetszést is elfogadja a válás okának és a szemérmetlenségről szóló passus csak egyszerű például szolgál, hogy miért vesztette el a nő a férfiu tetszését. E két iskola nézetével szemben áll R. Akiba nézete, ki a helyet úgy fogja fel, *vagy ha* szemérmetlenséget — — —.

(A későbbi exegéták közül Ibu Esra is igy érti.)

Tehát itt két koordinált mondat van előttünk, melyek azt akarják mondani, hogy akár a nő okozta a válást, akár pedig nem okozta. Ebből folyólag R. Akiba azt tanította: »A férfiu jogában van nejétől akkor is elválni, ha szebbet talált nála.« Ezen mondat természetesen felingerelte a talmud ellenségeinek szigoru itéletét. Azonban hogy ezen vitát helyes mértékkel mérjük, tekintetbe kell venni azon körülményt, hogy itt az ethikai és vallási álláspont mellőzésével tiszta jogi szempontról van szó. Ez pedig oly álláspont, mely által, a mint láttuk, Jeruzsálem elpusztult, mennyivel inkább pusztulhat tehát általa el egy család létezése. Vallás-ethikai szempontból az összes rabbik és iskolák Maleáchi prófétával megegyeznek, a ki leghevesebben kelt ki a házasság könnyelmű felbontása ellen. Például hadd álljon a talmud csak ezen mondása: »Isten oltára könyeket ont egy házasság felbontásánál«. Ha azonban a vallás és erkölcsiség intelmei a férj konokságán hajótörést szenvednek, akkor jogilag mi történjék? Egy talmudikus példabeszéd azt mondja: »Minden polgárnak legfőbb a hazája, minden férfiunak legkedvesebb a neje és minden vevőnek legkedvesebb a vétele«. Mi történjék akkor, ha ezen szabálynál kivétel mutatkozik és ha a nő a férfiu előtt nem látszik a legkedvesebbiknek? Mi történjék akkor, ha a vallás és ethika összes intelmei daczára nejétől válni akar? Vajjon örökre legyen e pár egymáshoz kötve? Mit ér az, ha a törvény mondja is; »ti vagytok egy csont, egy hús«, ha tényleg nem azok! Vajjon a törvény kényszeríthet-e szerelemre? Hogy azonban R. Akiba nézetét megértsük, szükséges, hogy őt magát is közelebbről megismerjük, ő nemcsak mint politikus volt idealista, a mi aztán a Bar Cochba-féle lázadás alatt életébe is került, hanem ő a házasságban is idealistának mutatkozott. A gazdag Kalba Sebúa leányával kötött szerelmi viszonya tette őt pásztorból népének és korának leghiresebb emberévé. A szerelemről azt mondja, hogy ez az embernek legszentebb érzelme. Az a házasságok szerzője, a család anyja, az emberi kultura összszármaztatója, az emberi érzelmek legszentebbike. »Ha« — úgymond — a szent iratok mind szentek, szent akkor ez a dal, melyben a megvásárolhatatlan szerelem, melynek tüzét semmi folyó sem képes eloltani, melynek erejével csak a halál mérkőzhetik megénekeltetik és magasztaltatik, szentek szentje«. R. Akibán nem kell csodálkoznunk, midőn azt mondja: »A hol a házasfelek egyike a válást követeli, úgy ez történjék meg, mert ez a házasság már nem házasság.« Persze ezen felfogás nem praktikus, mert hiszen idealista felfogásával van dolgunk, épen ezért el is vetették. De *Sammái* iskolájának véleményéhez sem csatt lakoztak.

Tényleg a házassági institutio érdekében áll az, hogy ez felbontható legyen. Milyen gondolat, egy törvény által feloldhatatlanul lekötve lenni! Nem szabad akaratból, hajlam és szerelem gyöngéd kötelékei által egybekötve lenni, hanem kényszerítő törvény folytán. Akkor fellázad a szabadság érzete és könnyen válik szerelemből gyűlölés. Ilyen kötés valóságos rabszolga köteléknek látszik, sőt még több rabszolgaságnál, mert hisz a rabszolga is remélhet szabadságot, ezeket pedig csak a halál oldhatja fel bilincseiktől. Ez ellen nem lehet czáfolatot felhozni, hogy hiszen ez csak a szabadság egy részének az elvesztése; mert először is ház és család legértékesebb birtokát képezik az embernek, aztán pedig igen gyakran az ember egész élete, existentiája függ házasságától. Csak azt kell meggondolni,

hogy itt két emberről van szó, a kik különválva boldogan és erényesen élhetnének, most azonban egymáshoz vannak bilincselve és úgyszólván rákényszerítve az erénytelenségre. A házasság felbontásának lehetősége növeli a házi békét és a családi nyugalmat; mert a két fél belátja, hogy csökönyös magaviseletük az ultima ratiora, az elválásra vezethet, így egymás irányába engedékenyebbekké lesznek. Némely pár öregségében boldog családi életet él, mert házassága első heteiben lehető volt egymástól való elválásuk. Azért a rabbinusok a törvény részéről nem nagy akadályokat gördítettek a házasság felbontása elé, ezt a vallásos erkölcsösségnek engedték át. Jót tett-e ebben a rabbinismus? A zsidó házasélet és az általánosan elismert benső családi érzés e mellett szólnak. Itt is érvényesül a mondás: »A gyümölcsein ismerjétek meg«. Léteztek és léteznek bizonynyal rabbik, a kik praxisukban inkább jogászok mint lelkészek, azonban általánosságban nem lesz nehéz bebizonyítani, hogy a házasságfelbontás jogával több materialis és ethikus jó mozdíttatott elő, mint ez történt volna a felbontás megtagadásánál.

A zsidó házasság felbonthatását tehát nem lehet bizonyítékul felhozni a házasság szentséges jellege ellen. Bizony, inkább vallási institutio, vallási aktus az, melyet már azért is illet meg a szentség prädicátuma, mert hisz gátot vet a fajtalanságnak, a mi pedig, így tanítják bölcseink, gátot képez a fajtalanság ellen, az szent. (Kol mákóm seáttáh móczé geder erwah sám attá móczе geder Kedussa.) Ezért a község jelenlétében történik a házasság megkötése, mert mint szent dolog község jelenlétében kell, hogy történjék.

Ezzel egy sokat vitatott kérdéshez jutottunk. Ki van feljogosítva a házassági ceremonia végzésére. Fenti tárgyalásból az következik, hogy a házassági ceremonia ama része, mely az Éruszint képezi, t. i. a kiddusin, az idividuum jogkörébe tartozik, és minden férfi egyén végezheti az eljegyzendő nőn; de kell hozzá két oly tanú jelenléte, a kiknek tanúbizonysága elfogadtatott. A község a házasságkötés szertartásának végezésére annyiban gyakorolhat befolyást, hogy arra minősített személyt rendel ki; ha aztán valaki más nem a községtől jelölte személy által, a mely jelöléshez a községnek nemcsak hogy joga van, hanem mint e vallás őre, erkölcsi kötelessége is, végeztette

e czeremoniát, az ily aktus érvényességéről elágaznak a vélemények.[1])

Az egyik nézet szerint a község jogában áll az egyént minden rendelkezésére álló eszközzel megbüntetni.

A házasságkötés befejező szertartása, a Nissuin, belső értelme folytán csak ritualis község jelenlétében történhet. Ha ezen szentesítést valaki elmulasztja, akkor az vétkes és a nővel való együttélése mindaddig vétkes, a mig a szentesítést nem végezteti. A házasság legitimitására azonban és az abból származó gyermekekre nézve az teljesen közömbös.

VI.

Végül még egy függő kérdésre akarunk felelni. Mi a zsidóság viszonya a kötelező polgári házassággal szemben?

Itt következő esetek lehetségesek: *a)* ha a világi hatóság előtt végbement házasságkötés teljesen zsidó forma szerint történt. Ha u. i. a férfiu átadott a nőnek egy értékkel biró dolgot, pl. a jegygyűrűt, és tanúságra alkalmas két zsidó tanú előtt bármily nyelven kijelentette, hogy ő a nőt feleségül veszi, akkor az így kötött házasság zsidó jog szerint érvénynyel bir.

b) Oly esetben pedig, a hol ezen három pont, t. i. 1. értékkel biró dolog átadása, 2. kinyilvánítási formula, 3. tanúk a zsidó törvénynek nem felel meg, akkor anyagi tekintetben érvényes a házasság, mert a zsidóságban azon elv uralkodik »dina d'malkuta dina«, azaz: az állam joga érvényes jog. Vallási consequentiákkal azonban ily házasság nem birhat. Ha azonban egy házaspár ily módon kötött házasság után házaséletet folytat, akkor a ritualis házasság minden consequentiája érvényesül, pl. a rokonsági fokozatokra vonatkozó törvények, vagy az ily házasság feloldásánál a ritualis válás.

Az említett házasság mindkét eseténél hiányzik a Niszszuin, melyek megadják a frigynek szentségét, ilyen együttélés vétkes, noha a házasság jogi érvényességére nem bir befolyással. A most említett törvények csak oly párok házasságára vonatkoznak, a kiknek házassága zsidó törvény szerint meg van engedve. Ha azonban a felek közti házasság nem engedhető meg, akkor három kategoriát lehet megkülönböztetni.

[1]) L. József Kolon respons. 64. fej., Izsák b. Seseth resp. 369. sz., Mózes Isserles Eben Haézer, 28. fej.

a) A házasság nem engedhető meg, de ha már megtörtént, úgy megtűrhető. Erre nézve a fentebbi döntés bir érvénynyel.

b) Ha a házasság egy megengedhető házasság consequentiáját maga után vonja, de még sem tűrhető, és igy az elválás szüksége forog fenn.

c) A hol a házasság egyáltalában nem bir érvénynyel. Igen természetes az, hogy utóbbi két esetben az igy kötött házasság egyáltalában nem bir oly jogerővel, mintha optima formában történt volna.

Végül pedig hadd jusson itt kifejezésre saját nézetem e dologról. A házasságkötésnél általában három momentum forog fenn, a jogi, az erkölcsi és a mystikus momentum. A házasságkötés e természete könnyen megmagyarázza, hogy miért szerette azt minden nép leginkább a papokra bízni.

De midőn az állam maga oly közösséget képez, mely jogi és erkölcsi bázison épült föl, bármily kormány formában nyilvánuljon is az, úgy e házasságot nem adhatja ki hatásköréből, mivel ez által erkölcsi bázisát csökkentené, és mivel az állam hivatása jog és erkölcs fölött őrködni. De mivel az állam e mystikus momentumnak nem tud eleget tenni, azért ez az oldal az egyes állampolgárok vallásos körének és általa elismert vallásos tekintélynek legyen átengedve. Igy aztán a házasságkötés kettős aktussá váljék. Az állam pedig megtartsa azt, a mi az államé, őrizze a jogot és erkölcsöt. Mert az állam bázisa a család, a család erkölcsisége pedig a házasságban gyökerezik.

Hadd érintsük még itt a vegyes házasság kérdését. Az kétségkivüli tény, hogy minden confessio érdekében áll a házasságokat confessionalis alapon megtartani, mind a házastársak, mind a gyermekek érdekében. Sem keresztény, sem zsidó pap nem szavazhat vallási szempontból a vegyes házasság mellett. Feladatuk hitvallásuk kapui előtt állani és mindent, a mi vallásukra nézve káros volna, erélyesen visszautasítani. Evvel szemben feladata az államnak minden egyes tagja materialis és erkölcsi érdekét teljesen megvédelmezni, és minden olyasmit megakadályozni, a mi az egyik vagy másik kárára történnék. A mily kevésbbé pl. az állam feladata arra ügyelni, hogy minden izraelita rítualis módon vezesse konyháját, ép oly

kevésbbé feladata arra ügyelni, hogy mindenki rituálisan érvényes házasságot kössön. De a meddig a társadalom erkölcsi és materialis javának legjobb védelmét a confessionalis vallási intézmények alatt találja, addig köteles az állam őrködni ama institutiok fölött. Mihelyt azonban ezek ezen istitutiok által veszélyeztetve vannak, mint pl. Magyarországon, a hol sok házasság érvénytelennek nyilváníttatik, és a hol sok gyermek törvénytelensége kimondatik, ott az állam már nem lehet ügyésze a confessionalis institutioknak. Alkotmányos államban a többség dönt a fölött, hogy mi szolgál a polgárság javára. De helytelen és igazságtalan az, ha erre az állam a confessiok egyes őreinek szavazatát kéri. Csak oly lelkész hangulatát kell elképzelni, a ki meg van győződve arról, hogy a közjó azon vallási institutiókkal collisióban van, melyeknek megőrzésére ő van hivatva. Hogy kényszeríthető ő arra, hogy maga emelje a fejszét ezen institutiok ellen. A lelkész magán uton, oktatás és rábeszélés utján mentse meg a megmenthetőt, de ne kényszerítsék őt arra, hogy meggyőződéssel szavazzon oly ügy mellett, melyre nézve nem tételezhető föl nála a szavazás igazi szabadsága.

Bécs.

FRIEDMANN M.

A BÉCS-UJHELYI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Néhány hónappal ezelőtt azon tanácsot adta a hírneves tudós dr. Jellinek a Bécsben megjelenő Östr. Wochenschrift című hetilapban, hogy pályadíj tüzessék ki az ausztriai zsidók történetének megírására. A zsidó irodalom ujjászületése óta, mióta Zunz, Geiger és Grätz alapvető munkálataikat megírták: a zsidó tudomány minden ágában kiváló és beható munkálatok egész sokasága jelent meg, csupán a pragmatikai zsidó történet mutat még fel tátongó hézagokat, melyeknek betöltése a jövő kor kutatóinak feladata leend. Különösen az ausztriai zsidók története, ha eltekintünk néhány kisebb-nagyobb dolgozattól, melyek inkább egy tartomány, vagy egyes esemény leírásával foglalkoznak, hever parlagon. Igy tehát puszta kivánság maradt a mai Ausztria zsidóságának történetét tárgyaló munka, hacsak nem tekintjük annak Wertheimernek sikertelen kisérletét, kinek »Juden in Östreich« cz. munkája már félszázaddal ezelőtt névtelenül jelent meg.[1]) Azonban egy, akárcsak megközelítőleg tökéletes munkát az ausztriai zsidókról megírni, minden előmunkálat nélkül, az egyes tartományok zsidói történetének megírása előtt, szinte lehetetlen, mert az ehhez szükséges adalékok nem csupán folyóiratok és munkákban vannak meg, hanem legnagyobb részt szétszórva és porral fedve hevernek a levéltárakban és okmánygyüjteményekben. Annál érdemesebb munkát végzett dr. Pollák Miksa, kinek a bécs-ujhelyi zsidókat tárgyaló munkája ezen folyóiratban és külön lenyomatban is megjelent.

[1]) Meg kell itt jegyeznem, hogy e dolgozatnak történeti része nem Wertheimertől származik, mint rendesen hiszik, hanem, amint a minap Frankel Agost Lajos velem személyesen közölte, azokat Kaltenbäck P., a bécsi Rathhaus könyvtárnak őre írta. Tulajdonképen tehát Kaltenbäck-Wertheimer volna a helyes idézet.

Csak elismerést érdemel ezen, többnyire forrásokon alapuló, kitünően megírt munka, mely nemcsak a bécs-ujhelyi zsidók történetét ismerteti a legrégibb időktől mostanáig, hanem behatóan tárgyalván az egész osztrák-zsidóság állapotát a középkorban, kitűnő adalékot szolgáltat az ausztriai zsidóság történetéhez. Csupán a szerző rendelkezésére álló segédeszközök hiányának tulajdonítható, hogy a munka némi hézagot és helytelenséget tartalmaz. Különösen sajnálatraméltó, hogy a szerzőnek nem állott módjában a titkos udvari és állami levéltárak felkutatása. Azért hiányoljuk a munkában mindazon okmányok repertoriumát, melyek a középkori bécs-ujhelyi zsidók üzleti viszonyaira vonatkoznak s melyek többnyire az említett levéltárakban vannak.

Akármilyen értéktelennek látszik egy semmitmondó nyugta, egy lényegtelen adóslevél, mégis sokat meríthetünk belőlük, fontos adatokat a zsidók pénznemeire, a zsidóság igazgatására és kereskedelmi ügyleteire vonatkozólag. A történetben és természettudományban semmi sem kicsiny, vagy értéktelen és a régi kornak mindenik okmánya egy-egy porszemet képez a pragmatikai történet nagy épületéhez.

Minden népnek ősi eredete mondák és mítoszokba van burkolva; mondák hálózzák be a zsidók első letelepedését Bécs-Ujhelyen és egész Ausztriában; de e mondák históriai háttérrel bírhatnak. De történeti adatok jogosítanak fel bennünket a feltevésre, hogy a zsidók még a rómaiak előtt jöttek Ausztriába, különösen Stájerországba. Ha el is tekintünk azon sirkőtől, mely 1577. körül ásatott ki a gráczi várhegyen és helytelen olvasás szerint 3690-ből a világ teremtése után, tehát időszámításunk előtti 300-dik évből származnék[1]), de a történetíró Suetonius írja, hogy P. Tiberius idejében zsidók telepedtek le a Száva és Mura közti lapályra; mert Tiberius császár nemcsak Rómából száműzte a zsidókat, hanem téli éghajlatú klimákra helyezte át az összes zsidó harczosokat.[2])

[1]) K. Mayer, Versuch über steiermärkische alterthümer, Gratz, 1782. 69. l. V. ö. Wertheimer Jahrbuch f. Israeliten 5619, 1. l. Zur Geschichte d. Juden in Steiermark von Heinrich Graol.

[2]) Sueton: In Tiber. 36 és in Claud. 25. Judaeorum juventutem, per speciem sacramenti in provincias gravidis coeli distribuit; reliquas eius gentis vel similia sectantes urbe semovit sub poena perpetuae ser-

Ezen első letelepedéseknek bizonyára folytatása akadt Claudius Caligula császár alatt, aki nemcsak kereszténveket, de zsidókat is száműzött Róma- és Itáliából a barátságtalan északi tartományokba, mert ő a zsidókat és kereszténveket egyaránt, a fennálló államvallás ellenségeinek tekintette.[1])

Ezen első letelepedések gyorsan megszaporodtak és már a 9. században a zsidók Ausztriában magukhoz ragadták a kereskedelem nagy részét és fontos kiváltságok birtokában voltak. Lajos császár kénytelen volt a 906-dik évi[2]) vámtörvényében tekintettel lenni a zsidókra, és azon határozat, hogy »a zsidók bárhonnan jönnek, áruktól és szolgáktól olcsó vámot fizessenek«, azt mutatja, hogy a bel- és külföldi kereskedelem terén nagy részük volt. A legrégibb zsidó letelepedés alkalmasint a stájerországi Judenburg volt, melyről már a 11-dik század második felében tétetik említés a lambrechti Sallbücherben. Az 1146-dik év körül találunk megnevezve okmányokban egy Grátz és Rein közti vidéket s helységet »a zsidókhoz« ad Judeas. [A mai Judendorf, Strassengel mellett.][3]) Nem sokára bírnak a zsidók a kereskedelmen kívül magasabb hivatalokat is és különösen az adó- és vámszedők a 12. században majdnem kizárólag zsidók. Nem csoda, hogy ily állásban a zsidókat meggyűlölték és pl. Bécs-Ujhelyen már 1239-ben[4]) kizárattak minden hivatalból. Ezen idő után tényleg ritkán találjuk a zsidókat magasabb hivatalokban. II. Frigyes herczegnek ezen határozatánál nagyobb csapás volt Szép Fülöp rendelete, melynek értelmében Bécs-Ujhely városnak rendkívüli hűsége és fontos szolgálatai jutalmául az ottani zsidók egy 1316. ápr. 23-án kelt okmánynál fogva, minden iparágtól eltiltatnak.[5]) Igy a zsidók csupán a kereskedelemre és pénz-

vitutis, nisi obtemperassent. V. ö. Mucher: Gesch. d. Hezogthums Steiermark I. 240.

[1]) I. h.

[2]) Oessel S. B. I. 718. V. ö. Mucher III. 136.

[3]) I. h.

[4]) II. Frigyes herczegnek a bécs-ujhelyi polgároknak adott szabadság-levelében igy hangzik a megfelelő hely: Addicimus etiam quod judaeos predicte civitate de cetero in nullo officio proficiemus, unde cives possint vel debeat grauari. Pollák tévesen 9. juniust ír 5. junius helyett.

[5]) Pollák csak a szabómesterséget említi; lehetséges, hogy a két okmány nem azonos. V. ö. Kormagis Taschenbuch 1844. 532. l.

üzletekre voltak utalva. Nem volt ugyan nekik világosan eltiltva a földbirtok, mégis igen ritkán találunk zsidókat földbirtokosok gyanánt. Minthogy pedig nem szabadott keresztény szolgákat és szolgálókat tartaniok, tényleg nagyon meg volt nehezítve számukra a földművelés. És így nem marad más hátra a bécs-ujhelyi zsidóknál, mint hogy egyrészt sorsukkal, vagy ami ezzel azonos, szenvedéseikkel, másrészt pénz- és kereskedelmi üzleteikkel foglalkozzunk.

Ausztria herczegei mindig teljes tudatában voltak annak, hogy a zsidók nem csupán a népnek és az országnak, hanem hogy főleg az ő üres államkincstáraiknak fontos szolgálatokat tesznek. Siettek is azért, hogy a mindenkori német császár által megerősíttessék a joguk, hogy zsidókat tarthatnak. Polláknak nem kellett volna épen a hamis privilegium májusra hivatkoznia. Már 1156-ban (szeptember 17-én Regensburgban) engedte meg I. Frigyes az osztrák udvarnak a zsidók tartását, mely engedélyt minden német császár közvetlen a koronázás után megujított. Ilyen privilegiumokat ösmerünk az 1244, 1277, 1330, 1331, 1348, 1366, 1386, 1421, stb. évekből. A német császárokon kívül rendesen a pápák is adták az engedélyt, hogy zsidókat befogadhatnak az osztrák örökös tartományokban. Igy megengedte Miklós pápa egy 1451. okt. 12-én kelt bullában, hogy Ausztria herczegei zsidókat tarthatnak; egyuttal szivükre köti ezen bullában a herczegeknek, hogy emberségesen bánjanak a zsidókkal, »hogy önfejüséget és makacsságukat letegyék és beösmerjék, hogy Krisztus a világ fényessége.«

Persze, az osztrák herczegek sohasem fogták fel a dolgot ilyen ideális szempontból, de meg kell adni, hogy az osztrák zsidók helyzete aránylag kedvező volt. Az államnak pénzes zsákja már nagyon üres volt, ha erőszakos eljáráshoz nyultak. És ebben az esetben is inkább a szerencsétlen zsidók pénzére, mint életére vetették szemüket. Ily nagyobb üldözések voltak 1310 és 1312-ben Stájerországban és 1370 és 1420-ban egész Ausztriában. 1370-ben Albert és Lipót herczegek titkos megbeszélés után Ausztria összes zsidóit elfogták és egész vagyonukat elraboltatták.[1]) R. Josef Hako-

[1]) Wiener Regesten 96.

hen irja az Emek-habachaban[1]), hogy a zsidók Ausztria városaiban elfogattak és börtönbe vettettek, hol hosszu ideig maradtak, ugy hogy életüket is megunták; de akkor legalább nem kínozták és sanyargatták őket, mely kegyes bánásmódot egy papnak köszönhették, ki azt mondta, hogy a zsidókat kell ugyan szorongatni, de nem megölni.[2]) Következményeiben veszélyesebb volt az osztrák zsidókra Albertnek azon rendelete 1420 május 23-ról, hogy minden zsidót Ausztriában el kell fogni. Május 24-én — igy közli Josef hakohen[3]) elfogták a zsidókat Ausztria városaiban és börtönbe vetették őket. 800 személyt, gyermekeket és nőket elűztek és ezek kénytelenek voltak bolyongók és üldözöttekként, meztelenül és vagyon nélkül gyermekeikkel együtt elvándorolni és sokan meghaltak közülök. Körülbelül 1000 embert fogva tartottak a börtönben és az ország lakóinak házaiba elhelyezték külön a nőket és külön a gyermekeket, mindenféle tiltott ételt adtak nekik, szerfölött kínozták őket és sokat eltérítettek hitüktől. Az év eltelte után Niszan hó 9-én (1420. márcz. 12) 400 közülök megöletett és rajtuk megszenteltetett Izrael szentje. Most pedig, oh Isten a szellemnek és testnek ura rejtsd el kincstáradba az ő tiszta lelküket és legyenek érdemeik oltalomul nekünk. Amen.[4]) Még ha az itt közölt adatokat helyeseknek is tekintjük — és nincs okunk azok valódiságában kételkedni — mégsem sujtotta ez üldözés Ausztria valamennyi zsidóit, mert hiszen a zsidók száma akár csak a városokban is, a hol különben többnyire laktak, felülmult több ezret. Nem volna nagyon nehéz az évi adók mennyiségéből, mit az egyes tartományokban fizettek, mindenkori létszámukat kiszámítani. Igy pl. 1437 és 1438. évben zsidó adó gyanánt befolyt a herczeg kincstárába a bécs-ujhelyi zsidóktól 1200 ft. fillér, mely összegben azonban, mint a Proventus Austriae Principum mondja, a »ungeltgericht és weinzechent« is benn foglaltatik, ugy hogy tisztán zsidó adó réven alig

[1]) Dr. Wiener fordítása nyomán. Lipcse, 1858. 55. l.

[2]) I. h. jegyzet 210.

[3]) i. m. 59. l.

[4]) Ezen üldözést illetőleg v. ö. Terumath hadesen 241; Továbbá Oefelenél: Joannes Steindelii Chronicum, Petznél: Chronicum Monasteri Mellicensis és Anonymi vienensis breve Chronicum Austriacum.

folyt be a felénél több. Katarina főherczegnő[1]) házassága alkalmából a zsidók Stajerország, Karinthia, Krajna és a többi »hiedishalb des pergs« lévő tartományokból kénytelen voltak 600 frtot beszállítani, tehát roppant nagy összeget, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész hozomány az összes országokból a hivatalok-, hatóságok- és papoktól csak 46.000 frtot tett ki.

A zsidók bizonyára szívesen fizették volna a legnagyobb adókat is, csak engedték volna, hogy nyugodtan járjanak üzleteik, különösen pénzüzleteik után, melyek azonban ritkán fajultak uzoráskodássá. De gyakran mint a villám a derült égből csapott rájuk a fejedelem »gyilkos levele«, mely az adósokat felmentette a zsidók által kölcsönzött összeg visszafizetésének kötelezettsége alól, mely eljárás gyakran a szegény zsidók teljes kifosztását jelentette. Igy tanusítja egy 1368. április 15-én kelt okmány, hogy Albert megengedi, hogy a Rauhenecki Tursin János a herczeg személye körüli szolgálatai jutalmazásául karácsonyig a bécs-ujhelyi zsidó Leubman (Laubmann) részére járó 125 font bécsi fillérnyi adósságát megfizetettnek tekintheti. Talán gondolhatnók, hogy a herczeg oly nemes volt, hogy akképen tanusította kegyelmét hivével szemben, hogy ő maga fizette meg a zsidónak a tartozását. De a véletlen megőrizte számunkra a cs. k. titkos levéltárban, az okmányt (1368. okt. 13.), melyben Albert herczeg Tursi János von Rauheneck adósságlevelét a bécsujhelyi zsidó Leubmannak járó 125 frtról »megöli«. Ezen igazságtalan eljárás csak abban találja magyarázatát, hogy a herczegek, mint a német császárok, a zsidók vagyonát és személyét, sajátjuknak tekintették, mely felfogással Pollák már behatóan foglalkozott. A megölési levelekkel gyakran találkozunk a középkori okmányokban. Igy találjuk, hogy Albert herczeg megöli (1404. márcz. 17.) Friedrich von Walsee kérelmére, a néhai Heinrich von Walsee adósságlevelét, a bécsujhelyi Eferlein zsidónak járó 2000 frtról; igy veszített el a bécsujhelyi Eislein nagyobb összeget stb. Nem csoda, hogy a nép is herczegei példáját követve, mindenféle eszközt és módot keresett, hogy a zsidók

[1]) Frigyes király nővére, ki 1446-ban ment nőül Károly bádeni őrgrófhoz.

[2]) Mon. Habs I. I. 2. 290 l.

pénzén meggazdagodjék és megtalálta a »levél-hivás« módszerét, melyet eleinte csak a zsidók ellen, később a keresztyén hitelezők ellen is alkalmazott. A levél-hivás szokása a 13. századig megy vissza. Lambergi Frigyes 1278-ban felszólította a marburgi, radkersburgi, judenburgi, st. veiti és leibachi zsidókat, hogy azok, kik iránta követeléseket támasztanak, a zsinagógában gyűljenek egybe, azaz ide hivta őket.[1]) Ez okmány azért is érdekes, mert az 5 kiállító Abraham fia Jakobnak, Marburgból, Ismael fia Izsáknak Radkersburgból és 3 zsidó Judenburg, St. Veit és Leibachból aláírásukhoz pecsétjüket is hozzátették. Pollák állítását, hogy »az okmányok csupán aláírással vannak ellátva, megpecsételve nincsenek« nem csak ezen okmány, hanem 14. és 15. századbeli okmányok is megczáfolják. Pollák azt irja: »A zsidóknak Ausztriában ez időben már nem volt szabad pecsétet tartaniok, ugyszintén Stajerországban sem,« és ebben Schlagertnek azon megjegyzésére támaszkodik, hogy a »Praits, Pulch« megokolásában mondatik: dass sy — t. i. a zsidók — die Christen mit den falschen Siegeln nit mer betriegen. Ezen állítás, eltekintve az említett ténytől, hogy zsidók pecsétjével ellátott oklevelek nagy számban találhatók, azért is téves, mert sem a törvényekben, sem a rendek gravamenjeiben, sem egy herczeg vagy császár valamelyik rendeletében, nem akadunk annak nyomára, hogy a zsidóknak tiltva volt a pecsét alkalmazása. Sőt nemcsak zsidó kiállítókat találunk nagy számban, hanem zsidó tanukat is, kik saját pecsétjükkel pecsételnek és azon esetekben, midőn a zsidóknak nem állt rendelkezésükre pecsét, rendesen hozzá teszik az okmány végére, hogy ennek tartalmát saját zsidó aláírásukkal bizonyítják és csak »zu getzeugnüsse und merer Sicherheit« egy ösmerős által lepecsételtették, mert mint az illető zsidó maga hozzáteszi, »ich eygen Insigel nicht kan« vagy: wann (mert) ich die Zeit aigen insigel nicht gehabt han.«

[1]) V. ö. Valoasor 309. A Berüff brief und das Sigill In d. Judenschüll zu Judenburg, melyről Pollák szól, annak eredetije a klagenfurti levéltárban van. A második tanu aláírása מנחם מ"ה מישה שליץ, melynek jelentése nem: טובים משיחיה מים ugyszintén az abbreviatura שמש az első tanu neve után, nem jelent templomszolgát, mint Pollák véli Soldenthál után. A meghivó neve מארק זילינער nem mint Pollák tévesen irja: קילצער

Nemcsak egyesek pl. Isserlein Izrael,[1]) birtak pecséttel, hanem sok zsidó község is; igy többek közt a zsidó község Augsburgban a sast, mely most a német birodalom czimere: az ulm-i község (egy ökörfej), a regensburgi község (egy félhold egy nagy csillagal), a fürthi község s. i. t.[2])

Hogy az ausztriai zsidóknál nem találjuk általánosan elterjedve a pecsétet, annak oka alkalmasint abban rejlik, hogy egy pecsét birására a fejedelem, vagy a császár engedélyére volt szükség és annak megszerzése legalább a zsidókra nézve csak pénzáldozatok árán volt lehetséges. A saját pecsét birásának fényűzését tehát csupán gazdag zsidók engedhették meg maguknak. A zsidó bíráknak is saját pecsétjük volt, de még nem sikerült megállapítanom, vajjon egységes alakjuk volt, a mint hogy a zsidó bírók intézményéről különben is keveset tudunk. Szabadjon itt ez intézményre a rendelkezésemre álló okmányok alapján kiterjeszkedni.

A zsidóbírák intézménye igen régi és talán visszanyúl a 11. századba, a midőn a zsidók már nagyobb községeket képezvén és élénk üzleti összeköttetésben állván a keresztyénekkel, szükség volt oly forumra, mely előtt a zsidók és keresztyének közti perek kiegyenlíthetők voltak. Valószínűleg már a legrégibb időkben keresztyének voltak a zsidóbírák, legaláb nem mutatja semmi adat sem az ellenkezőt. Igy tehát teljesen fölösleges volt a Pollák vitája Luschin ellen a fölött, vajjon zsidóbírák — legalább a 13. század előtt zsidók voltak vagy lehettek. A zsidóbíráknak a legrégibb létező okmányokban előforduló nevei azt mutatják, hogy mindig keresztyének kezében volt a zsidók és keresztyének közti perek fellett való itélkezési jog. Azután meg okvetlen történt volna említés ezen intézményről valamelyik privilegiumban, ha egyáltalában létezett volna. Igy tehát Polláknak igaza van Luschin ellenében, hogy zsidó vallású zsidó bíró nem volt sohasem, még akkor sem midőn a hivatalok nem voltak elzárva a zsidók elől. Mily nagyra becsültetett később a zsidó bírák hivatala

[1]) V. ö. Frankl, Monatschrift 1869, 230 l. Isserlein müveinek felsorolásánál Pollák kifelejtette a Hagahot a Schaare Durahoz, melyet Jechiel említ a Seder-Hadoroth-ban, v. ö. Orient: Literaturblatt 1847. 675. l.

[2]) V. ö. Hebr. Bibl. 1870. 86 l.

kitetszik az 1646. február 20-iki »Wienerischen Judenschaft Priviligien oder Neue Satz und Ordnung Ihrer Richter und Aembter Wahlen« cz. okiratból, hol szószerint így hangzik: »Es soll auch kein Richter oder beysitzer zu solchem Ambt — t. i. a zsidó bíró hivatalához — erwählt oder genemben werden, er habe dan vorhero die Vier andern geringere als Einnember, Commissari Richter, Kirchvater, und Raithandler Aembter bedient und sich zu denen höhern Officien qualificiert gemacht, damit er denenselben durch die erlangende Experienz besser vorstehen könne. Jedoch wan einer schon albereit ein hoches Officium als Raithander oder Juristen Ambt bedient, so soll derselbig der ander Ämbter uberhoben sein und ohne fernern Aufschub jedes Ambt bedienen können. Lezlich solle auch keiner zu dem Juden Richter, oder andern Ambt mit komben, noch zugelassen werden, welcher nie wenig ist Fünff Jar lang Contribuirt zu Wien Verheurath, und angesessen gewesen.«[1])

Tehát a 17. században csak az juthatott a zsidó-bíró hivatalhoz, ki előbb 4—5 más hivatalt viselt már. Hogy-e hivatal, mely viselőjét minden adótól és más kötelezettség alól a császári kincstár iránt felmentette, igen jövedelmező lehetett, abból is kitünik, hogy minden üresedésnél nagyon sokan versenyeztek elnyeréseért. A város bírájának és tanácsának volt a dolga, hogy két polgárt a tanácsból és két jóhirű polgárt a községből adjon a zsidóbíró mellé, a kik ezzel és egy zsidó esküdttel egyetemben a zsidóbíráskodást bírták és fel voltak jogosítva a tárgyalásban résztvehetni. A mely polgár ilyen bizalmi állást visszautasított, köteles volt 10 forint büntetést fizetni a császárnak. Ez eljárás oka ismeretlen. A zsidóbíró alatt álltak az esküdt zsidóírnokok, a kik a leveleket, melyeket a zsidóbíró itélkezési és más ügyekben aláírt, kiállították és lepecsélték.

Helytelen Pollák ama állítása, hogy míg Gráczban a zsidóbíró hivatala a zsidóbíró és az esküdt zsidóirnokokból állott, addig Marburgban 2 keresztyén és két zsidóból állott. Az illető okmányban, melyből Pollák állítását következhetni

[1]) V. ö. Wertheimer Jahrbuchja. 1858. évf. 25 l. hol az említett okmány teljesen le van nyomva.

vélte, világosan mondatik,[1] hogy III. Frigyes herczeg, Poegel Pétert felszólítja, hogy vesse magát alá azon bíróság itéletének, melyet ő maga — Poegel — javasolt, hogy perében a zsidó Arman, Ismahel fia ellen Marburgból, döntsön stb. Tehát itt nem a zsibóbíróság változásáról van szó, hanem egyszerüen egy békebíróságról, a milyen a középkorban gyakran fordul elő és az okmányokban is gyakran említtetik. A zsidó kinevezett két birót, úgyszintén a keresztyén is; ha ezek megállapodásra nem juthattak, akkor a császár egy elnököt nevezett ki, fentebbi esetben Marburg polgármesterét, Kollenburger Zsigmondot, kinek feladata volt „darumb gütlich oder auf einen bestimten tag mit recht darumb zu entscheiden," mint az okmányok mondják.

Téves Polláknak azon megjegyzése is, hogy azért volt szükséges a zsidóírnokok hivatala, mert a zsidók az ő szerződéseiket, adósleveleiket, nyugtatványaikat többnyire héberül állították ki. A zsidóírnok mindazon esetben, melyről okmányaink vannak, csak ép oly kevéssé volt zsidó, mint a zsidóbíró, a kivel különben néha azonos, hanem mindig keresztyén; továbbá nem találunk egyetlen példát sem, hogy zsidók keresztyén feleknek zsidóul írt okmányt adtak volna. A héberül írt ellenlevél (l. a. függeléket Polláknál) csakis a zsidók magánhasználatára voltak irva, valószínüleg azért, mert a németül írottakat a zsidók gyakran nem olvashatták és vagy üzleti összeköttetéseiknél nem tarthatták emlékezetükben az adósság összegét, az adósok, a tanuk és a kezesek neveit. Azért irattak egy héber okmányt, melynek tartalma azonos volt a németével, vagy a legtöbb esetben csupán feljegyezték a német okmány hátlapjára héberül az adós és tanuk neveit, valamint az adósság összegét. Ily okmányok zsidó széljegyzetekkel sok példányban maradtak meg. Mit is csinált volna a bíróságnál ily zsidóokmánynyal egy keresztyén, ki azt olvasni sem tudta.

Hogy pedig azon iratokat, melyek csak zsidók közt állíttattak ki, héberül vagy zsidós németül állították ki, az magától értetődik. Itt viszont német okmányok nem lettek

[1]) Mon. Habsburg I. 3. 715. l. No. 247. Az okmány kelte: 1477. aug. 7.

volna megfelelők. Ami a német záradékot illeti, melyek zsidó okmányokon gyakran találhatók, azok többnyire vagy kizárólag későbbi eredetüek. Igy elesnek Polláknak minden ebből vont következtetései, különösen az, »hogy a zsidók összes egymás közt kicsinált okmányokat, melyek nem voltak teljesen vallásos jellegüek, jogainak mintegy nyomósabb biztosítéka gyanánt hivatalosan a város — avagy zsidóbírónál megőrizték és nyilvántartották«.

Magának a zsidóbírónak a császár, a ki őt ki is nevezte, adott pontos instrukciókat és nagyon szivére fektette, hogy jogot és igazságot gyakoroljon. Ezt a Wolfgang Lembacherhez intézett levélből látjuk, aki 1478-ban Marohs Petterdorfer után Grácz zsidóbírójává kineveztetett: »Alls wir dich zu unsern judenrihter hie aufgenommen und geordent haben. Empfehlen wir dir ernstlich und wellen, das du dasselb judenrecht als von allter herkomen ist hanndelst und verweisest und unsern burgern auch dem gemeinen man auf dem land gesessen und wonhafft und unsern juden auf ihr yedes anlangen recht ergeen lassest und es damit halltest als vormals damit gehallten worden ist. Daran tust du unser ernstlich maynung.«

A zsidóbíró itéletében ezen formale, — »Nun ist dem juden alshewt vor mein und dem judenrechten von erbern lewten, christen und juden zu recht erchant wordenn« — állandó és azt bizonyítja, hogy zsidó és keresztény közötti pörben hozott ítéletnél a zsidóbírónak nem állott jogában egyedül döntenie, hanem a fent nevezett zsidó és keresztény ülnökök is szavaztak. A »Behelenunss«-levelet, a melyet hozott ítélet után a vádlónak kézbesítettek, persze azon esetben, ha az nyert, egyedül a zsidóbíró illetve zsidóírnok állította ki és egyuttal alá is írta. Executiv hatalmat azonban a zsidóbíró nem gyakorolhatott, legalább oly esetben nem, mikor a fizetésre ítélt zsidó adós vonakodott fizetését teljesíteni. Ily esetben az illető zsidó magához a császárhoz vagy herczeghez fordult, a ki akkor felszólította az illető város bíráját vagy főkapitányát, (néha a zsidóbirót is), hogy az illető zsidónak adóssága behajtásánál segédkezet nyújtsanak. Ilyenkor a biró pontosan megvizsgálta az adós vagy behajtó levelét és »soverr die an im selbs rechfertig sein« kötelessége

volt »darob sein, das er in derselben geldschuld fürderlich entricht und bezall«.

Igen gyakran megesett az, hogy zsidók és keresztények ki akarván kerülni a zsidóbírót, egyenesen a császár elé vitték ügyüket. Azon esetben, ha keresztények zsidók ellen a császárhoz fordultak, a császár a várgrófnak adta át az ügyet azon figyelmeztetéssel, hogy jog és igazság szerint járjon el főleg akkor, ha zsidók is szerepelnek mint érdekelt felek vagy ha tanúknak hívatnak. Például egy esetben azt látjuk, hogy a császár megbízza »Christoph von Morsberg grázi várgrófot, hogy eldöntsön Hanns Überleiter ügyében, ki keresetet inditott meg Gerstel »császári« zsidó ellen, azért, mivel ez őt egy állitólagosan lefizetett adósság miatt »zu bekumern maine«. Lehetséges, hogy eme kivételes eset úgy érthető, hogy Gerstel mint »császári« zsidó egyenesen az uralkodó fejedelem jurisdictiója alá esik és ezért nem idéztetik a szokásos módon a főkapitány elé. De erősebb támaszszal eme hypotesis már azért sem bír, mivel a forrásokból és okmányokból nem látszik, mily különös privilegiummal és jogokkal bírtak a »császári« zsidók.

Ama számos eset, melyben keresztények zsidók ellen való keresetükben nem a zsidóbíróhoz, hanem a kapitányhoz fordulnak, vagy néha egyenesen a császárhoz, úgy látszik, hogy azt bizonyítja, hogy egyes városokban a zsidóbíró csak akkor volt hivatva dönteni, a mikor zsidó volt a vádló vagy panaszos.

Sőt egyes keresztények oly privilegiummal is bírtak, melynek értelmében ők zsidóbíró elé nem idézhetők.

Így pl. IV. Frigyes császár egy Gráczban (1478) keltezett patensében tudatja az összes zsidóbirókkal, hogy Hollachból való Erhard Lankhaimer összes ügyei a császár elé valók.

Mivel a zsidóbíró jurisdictiója csak saját városára és annak kerületére terjedt, azért a zsidók is gyakran arra kényszerültek, hogy a törvényszék előtt ügyvéddel képviseltessék magukat, főleg oly esetekben, mikor az illető zsidó igen messze lakott. Különben oly esetekben, a hol a tárgyalás a város bíró előtt vagy kapitány előtt történt, ott sokszor ügyvéddel képviseltették ügyüket. Oly esetekben, a hol két fél különböző országokban lakott, alig voltak a zsidókra

némi tekintettel, azért gyakran nagyon nehezen voltak adósságaik behajthatók. Néha csekély összegért a zsidó kénytelen volt hosszú és fárasztó utat megtenni, vagy igen drága helyettest alkalmazni. Hogy csak egy példát hozzunk fel. IV. Frigyes a Stager főkapitánynak — a ki Gráczban lakott — meghagyta, hogy a Bécs-Ujhelyben lakó »Samuel des Liepharelten Sohn« keresetét »Konrad von Krey« ellen Stayerországban tárgyalják.

Budapest FREUND ALAJOS.

A SZENTIRÁS NÉHÁNY HELYÉRŐL.

1.

Egy nehéz vers.

Sokan foglalkoztak már Numeri 16. fejezetének első versével a legrégibb fordítóktól egészen a legújabb exegétákig, a nélkül hogy kielégítő magyarázatot találtak volna. A sok exegétikus kisérlet mind csütörtököt mondott, a miről mindenki meggyőződhetik, ha azokat végig olvassa. E bibliai helynél még a minden sebet könnyen és sokféleképen gyógyító konjekturálás is leteszi a fegyverét, a mint Dillmann A. kommentárából, a hol az emendációk összeállíttatnak, látjuk. Az exegézis ezen állapotában én is bátorkodom egy magyarázatot javasolni, melynek ha egyéb nem is, az egyszerűség szolgálhat ajánló levélül.

A vers így hangzik: ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ודתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן: ויקומו לפני משה וגו׳ A főnehézség, a genealógiai láncz egyik szemétől eltekintve, az első szó, a melynek először nincs tárgya, másodszor nincs ebben az összefüggésben értelme. A rokon nyelvek segítségével sem lehet belé értelmet lehelleni. Az újhéberben azonban van egy kifejezés: לקח בדברים = rábeszélni, a mely emlékezetem szerint — a biblián kívül e czikk irásakor szakkönyv nem áll rendelkezésemre — a Szifrében kétszer fordúl elő. E szerint ויקח rövidített kifejezés ebből: ויקח בדבריו = Kórách rábeszélt. A Szifré tényleg így magyarázza, ha emlékezetem nem csal Deuteronomium 1, 15. ואקח szót. A második nehézséget, hogy a tárgy hiányzik, vagy úgy lehet eltüntetni, hogy feltételezzük, hogy ודתן ואבירם a tárgy és a két vav mint a latin et-et annyit jelent: mind-mind, vagy pedig úgy, hogy föltételezzük, »rábeszélt« »csábított« általánosan, és a tárgy ebben az esetben nem is tehető ki. Az egész hely a kifejtettek szerint így volna fordítandó: » *Kórách stb. rábeszélte mind Dáthánt, mind Abirámot stb. Ennek következtében feltámadtak Mózes ellen (ők) és férfiak Izraél fiai közül stb.*« Ha pedig azt vesszük fel, hogy a tárgy nincs kitéve, akkor a fordítás a következő: *Rábeszéltek (csábitottak) Kórach stb. és Dáthán és Ábirám stb.*

2.

Egiptomi vonás az első emberpárról szóló elbeszélésben.

Több munka foglalkozik a pentateuchus s főleg a Genezis egiptomi jellegével. Azt hiszem, hogy ezen körbe tartozik a következő csekélység is. Egiptom ősi szobraín, a mint több muzeumban látható, mint ruházat csupán egy öv találtatik. E szokásból származhatik a »fügefalevélből készült öv (Genezis 3, 7). A ruházkodás ezen módját a héberek nem helyeselhették, és azt követelték, hogy az egész test födessék be. Ebből a feltevésből kis világosság esik a következő szavak tendenciájára: »*Az Örökkévaló Isten készített Ádámnak és feleségének börköpönyegeket és felruházta őket*« (u. o. 21. vers).

3.

A barázdabillegető.

A félig értett és félig nem értett szentirási helyek közé tartozik I. Királyok 18, 21. ויגש אליהו אל העם ויאמר עד מתי אתם פסחים על־שתי הסעפים אם ד׳ האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו Elég világos, hogy a próféta azt akarja mondani, hogy a nép határozza el magát véglegesen vagy Adónai vagy a Baal szolgálatára és ne ingadozzon örökösen a kettő között; de a vers első fele: עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים már homályos. Azonnal érezni, hogy a próféta hasonlatot használ, a mit az exegéták némelyike észre is vett, de mi a hasonlat? Azt hiszem, hogy a szabad természetben éllő Illés próféta egy határozott madárra czéloz. Van ugyanis egy madár, a melynek szokása, hogy a mezőn két barázda között az egyikről a másikra

ugrálva, végig »billeg«. A madarat ezen szokásáról barázdabillegetőnek nevezik. Izraél is ilyen »barázdabillegető« a próféta szerint, hol ide ugrik, hol oda, hol Adonaihoz, hol a Baalhoz. סעפים ezen értelmezés szerint a barázdát jelenti, vagy azért, mert az ághoz hasonlít, vagy pedig talán azért mert egy mélyedés, hasadék választja el a másiktól.

4.

Az ég csillagai és a tengerpart homokja.

Dr. Grünhut Lázár, jeles munkatársunk, e számban a szent föld természeti sajátságairól írt érdekes rajzában kiemeli, hogy Palesztinában az ég éjjel mily tiszta és fényes, úgy hogy a csillagok ezrei tisztán láthatók rajta. Említi továbbá azt is, hogy a tengerről száraz földre szállva, milyen iszonyú porfelleg lepi meg az embert. Ezen tények olvasásakor tökéletesen értjük, hogy mi indította a bibliát a sokaság kifejezésére számos ízben használt hasonlatra, hogy Izraél fiai oly számosak lesznek: »*mint az ég csillagai*«, »*mint a tengerpart homokja*«, »*mint a föld pora*«. Nem kételkedem, hogy ezen gondolat számos olvasónk elméjében fog felszállani.

5.

Egy ősi törvény.

Ismeretes a talmudnak a »méneketh«-ről szóló törvénye és e törvény oka. A bibliában e törvényről nincsen szó és a bibliai archaeológia nem is tesz róla említést. És mégis, azt hiszem, hogy nemcsak e törvény létezett, hanem még általánosabb érvénnyel bírt az őskorban, a mennyiben az e törvény alapjául szolgáló körülményt, hogy t. i. a nő egyszerre nem lehet anya és feleség, a férj is respektálni tartozott. E föltevést Hósea 1, 8.-ra alapítom, a hol azt olvassuk: »Elválasztá *Ló-Ruchámát, fogantatott és fiugyermeket szült.*« Az első szó: »elválasztá« arra látszik utalni, hogy a szóban forgó szabályt nem Tolstoi ismert műve tette először szóvá. Ha föltevésünk helyes, akkor a talmud törvényei a méneketh-ről csak az ősi szokás gyenge maradványai.

Putnok.

DR. BLAU LAJOS.

A TANNAITÁK S AMORÁK TITKOS GYŰLÉSEI.

A tannaiták rendesen az iskolában gyűltek össze.[1]) Azonkívül a régi időben még a nagy törvényszéki palotát, a *szanhedrint* kell gyülekezési helyül feltenni és ameddig a templom állt, ennek bizonyos e czélra külön fenntartott részeit.[2]) Ezen helyeknek választása nem lep meg bennünket, a dolog éppen úgy volt a rendjén. Ámde e mellett oly gyülekezési helyekről is van szó, melyek többé nem a dolog természetéből folynak, hanem úgy látszik, rendkivüli tekintetek járultak közzé, hogy éppen ezeket szemeljék ki gyülekezési helyül.

Évekkel ezelőtt megragadta figyelmemet a következő passus a jeruzsálemi talmudban:[3]) Rabban Gamliel beszélte, hogy megtörtént egy izben, hogy a hét tudós engem is méltónak talált arra, hogy bemehessek a kamarába, azonban összesen nyolcz ment be.[4]) Az ülésen valaki felszólalt: Ki jött ide be engedelem nélkül? Erre fel állt Kis Sámuel[5]) s így szólt: Én jöttem be engedelem nélkül. Egy halacha felől nem vagyok tisztában, tehát eljöttem, hogy kérdést intézzek a gyűléshez . . . Ezen incidens miatt az nap a hónap intercalatióját nem rendelték el, hanem a napot eltöltötték mindenféle tanulmánynyal és csak a következő napon intercalálták.

E helyből két dolog következik; először is az, hogy még Rabban Gamliel is nagy kitüntetésnek tartotta, ha őt a semptemviralis collegiumba beválasztották; másodszor pedig az, hogy ezen collegium a saját tagjain kivül senkit sem türt meg

[1]) בית המדרש, többesszám בתי מדרשות Misna Berach. IV, 2. Demai II, 3. Therum. XI, 10. Sabbath XVI, 1. XVIII, 1. Peszach. IV, 4. Bécza III, 5. Aboth V, 14. Menach. X. 9. Jodaj. IV, 3. 4.

[2]) ἐν τῷ ἱερῷ Luc. 2, 46. Máté 21, 23. 26, 55. Marc. 14, 49. Luc. 20, 1. 21, 37. János 18, 20. Lásd erről Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Chr.* II, 266.

[3]) Szánhedrin I 18c.

[4]) יקרוני שבעה זקנים לעליה ונכנסו שמנה

[5]) שמואל הקטן

az ülésein és ha mégis megtörtént, hogy valaki betolakodott, a meritumot nem tárgyalták. Miért e titkolódzás? Mire való ezen óvatosság? A felelet könnyü: Meg kellett volna határozni az uj holdat, vagyis kalendáriumot kellett volna készíteni a zsidó nép számára; a római hatalom azonban, mint máshonnan tudjuk, a vallásos élet ezen sarkalatos követelményének gyakorlását betiltotta: nem maradt tehát más hátra, mint a törvényt kijátszani, titkos hatóságot létesíteni és titkos gyűléseket tartani. Természetes most már, hogy ezen hatóságba csak a nemzet első emberei léphettek be s hogy óvakodtak mindentől, a mi a titok felfedezésére vezethetett volna.

Ezen megfigyelés segítségével megérthetünk még egy feltünő jelenséget. A szánhedrin későbbi székhelyén, *Jabne* tengerparti városban, a tudósok olykor egy *szőlőkertben* gyültek össze.[1]) Nem hiszem, hogy a tudósok a görögök akadémiáját akarták volna utánozni, vagy árnyékot kerestek a szőlőkertben[2]); azt sem hiszem, hogy ezen szőlőkertben egy e czélra szolgáló épület állott volna[3]); de még kevésbé hiszem, hogy »szőlőkert« csak képletes kifejezés volna s tulajdonképpen csak a tanítványok padsorairól volna szó.[4]) Nézetem szerint a jabnei szőlőkert rejtekhelyül szolgált a tannaitáknak mindannyiszor, valahányszor össze akartak gyülni feltünés nélkül, vagy valahányszor oly dolgokat akartak tárgyalni, melyre nézve a nyilvánosság kizárása kívánatosnak látszott. Nem akarjuk hangoztatni, hogy a józan ész tiltakozik az ellen, hogy egy tekintélyes testület állandóan szőlőkertben tartsa gyüléseit; sokkal fontosabb azon körülmény, hogy tudomásunk van egy valóságos jabnei gyülésteremről éppen R. Eleazar b. Azarja

[1]) M. Edujoth II, 4. זה מדרש דרש ר׳ אלעזר בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה

[2]) Neubauer, *Géographie du Talmud* p. 74: »expression qui rappelle involontairement l' Académie des Grecs; ‚vignoble' jardin à l'ombre«.

[3]) Schürer, i. h.

[4]) Igy a jeruzsálemi talmud, Berachoth IV, 7d וכי כרם היה שם אלא אילו תלמידי חכמים שהיו עשויות שורות שורות ככרם. Nagyon feltünő magyarázat, mert két sorral előbb maga a talmud is valóságos szőlőkertnek veszi: שמנים ספסלים היו שם של תלמידי חכמים חוץ מן העומדן לאחוריו הגדר. Sövénye csak egy valóságos szőlőkertnek van.

idejében, a kiről a fenti adat szól.[1]) Nyilvánvaló e szerint, hogy a szőlőkertet csak *titkos gyülések* alkalmával keresték fel.[2])

A titkos gyülésnek helyisége azonban rendesen valamely padlásszoba-féle, kamara, héberül עלייה szokott lenni. Ezt láttuk fent R. Gamliel esetében. Ott a »kamara«, minden egyéb jelző s meghatározás nélkül van oda állítva, tehát állandó valami lehetett, azaz, nem a véletlen vitte oda a collegiumot, hanem minden hasonló alkalommal oda szoktak gyülni. Talán szabad azt a hozzávetést koczkáztatni, hogy a szóban forgó »kamara« Jerichó városában volt, melyről tudjuk, hogy R. Gamliel tartott benne gyüléseket.[3])

Ha a kronologiai sorrendet akarnók követni, először is azon kamaráról kellene megemlékeznünk, melyben Hillel s Sammai iskolája tartották azon történelmi fontosságu gyülésüket, a hol a sammaiták győztek s keresztülvitték tizennyolcz rendeletüket. Itt először állunk azon esettel szemben, midőn a kamarának tulajdonosa is névleg említtetik: Chananja, ben Chizkijah, ben Garon.[4]) Itt azonban nem derül ki oly világosan, hogy mire való volt a titkolódzás. Igaz, hogy a forrás hozzá teszi, hogy a tudósok éppen látogatóban voltak Chananjah házában s itt az ember első sorban arra gondol, hogy Chananjah beteg volt. Ámde ez nem magyaráz meg semmit. Ha felteszszük is, hogy a tudósok Chananjah nélkül nem akartak fontos határozatokat hozni s azért elmentek a lakására, hogy ő is részt vehessen a tanácskozásokban: mégis joggal felmerül a kérdés, miért nem várták, mig Chananjah felépül? hisz nem volt szó rögtöni intézkedésről. Ugy látszik inkább, hogy a beteg Chanan-

[1]) Mechiltha Exod. 17, 8-hoz (53b Friedmann) אי׳ תניא דבר זה שאלתי את ר׳ אלעזר במתיבתא רבא. A kitételt nem szabad ugy fordítani, hogy »nagy gyülésen«, hanem »nagy tanteremben«, v. ö. j. Szanhedrin 31a (berlini kiadás) סדרא רבא = בית מדרש גדול.

[2]) Ennek nem mond ellen azon körümény, hogy találunk tényleg adatot arra nézve, hogy a tanitványok szőlőtőkék módjára voltak elhelyeze: b. Megilla 28a ההוא צורבא מרבנן דשכיח בארעא דישראל דהוי תני הלכתא בכ״ד שורתא. Itt tényleg jelképről van szó, a 24 padsor nyilván emlékeztet a szentirás 24 könyvére.

[3]) b. Berach. 37a מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בעליית בויתהו.

[4]) M. Sabbath I, 3 אלו ההלכות שאמרו בעליית חניה בן גרון בישעלו לבקרו.

jahnak a látogatása *csak ürügy volt, hogy egyátalában összegyülhessenek*, azaz a gyülésnek titkos jellege volt. Igaz, hogy éppenséggel nem birjuk megmondani az okát, hogy miért kellett a két iskolának ez alkalommal bujkálkodnia; minthogy azonban főképp a zsidóknak a pogány görögökkel való érintkezése jött tárgyalás alá, lehet arra gondolni, hogy már ekkor is kerülték a rómaiak figyelmét, vagy tán Herodes, vagy valamelyik herodianus király, aki esetleg még sadducaeus is lehetett, nem látta volna szivesen az ily törvényhozó testületet s azért kizárták a nyilvánosságot. — A két ellenséges iskolának titkos gyüléséről tudtommal még csak egyszer van szó; t. i. akkor, midőn a cziczith tekintetében kellett egy kérdést elintézni.[1]) A titkolódzás valódi oka itt sem derült ki; tán arra kell gondolni, hogy cziczith törvény akkor még ujítás volt — tudjuk, hogy a köznép a cziczith gyakorlatában mindig hanyag volt — az ujítás kérdését tehát előbb bizalmasan akarták megbeszélni, mielőtt a nyilvánosságra hoznák. — Még ilyen gyenge okot sem lehet felhozni azon titkos gyülésre nézve, mely egy izben egy egész ártatlan kérdés tárgyában tartatott a jabnei szőlőkertben.[2]) Hasonlóképpen felfoghatatlan számunkra a titkolódzás oka azon esetben, midőn Lyddaban gyűltek össze a tudósok *Arum* házának kamarájában.[3]) Ezen időben alkalmasint egyátalában tilos volt az ülésezés, tehát bárminő intézkedés czeljából csak titokban lehetett összegyűlni.

Névleg szerepel még *Nithza* házának a kamarája.[4]) Az itt tartott gyülésnek a tárgya azon esetnek a megállapítása, hogy a vallásos üldözések korában mely törvényeket szabad a zsidónak megszegni s melyek azon törvények, melyeknek megszegése tilos még akkor is, ha az illetőnek az életébe kerülne. Ezen törvények megállapítása bizonyára aktuális volt ama gyülésnek az idejében, azaz ama gyülés idejében bi-

[1]) Szifri Num. § 115 p. 34a Friedm. נכנסו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לעליית יונתן בן בתירה; b. Menach. 41b יונתן helyett יוחנן áll; hasonló névcseréről megemlékezik Bacher, *Agada der pal. Amoräer* I, 569.

[2]) Szifri Num §. 118 (39a) שאלה נשאלה לחכמים בכרם ביבנה.

[3]) j. Pesach. III, 30b נמנו בעליית בית ארום בלוד; Sir rabba s. v. יותי עירים hibásan. A határozat: התלמוד קודם למעשה.

[4]) j. Szanh. III 21b נמנו בעליית בית נתוה בלוד, igy b. Szánh. 74a is; j. Schebiith IV 35a hibásan בית לבזה.

zonyára a zsidó vallás szabad gyakorlata az állam részéről tilos volt s így érthető, hogy a tudósok csak titkos gyülést tarthattak.

Lehet, hogy bővebb tanulmányozás után az egész itt érintett kérdést jobban ki lehet deríteni; jelen sorok nem merítik ki a tárgyat, legfeljebb csak némi érdeket keltenek irányában.[1]) Záradékul még csak az amorák korára legyen szabad egy megjegyzést tennem. Az »alijah« itt már nem igen szerepel, de igenis gyakran említtetik a »caesarei forradalmi gyülekezet« (כנישתא מדרתא דקסרין). Ezen forradalmi gyülekezet dolgait mély homály borítja, történ tiróink nem birták a homályt eloszlatni. A fentiek után talán úgy kell képzelni a dolgot, hogy Caesaraeában volt egy *állandó* helyiség a titkos gyülések számára; tényleg a caesarea rabbik (רבנן דקסרין) hozzászólnak a Nithza házában hozott fontos határozatokhoz;[2]) azonkivül ezen caesarei helyiségben működött R. Abbahu is, a hires polemicus;[3]) ezek az emberek bizonyára nem birták a caesarai római helytartónak concessióját gyüléseik megtartására.

Budapest. Dr. Krausz Sámuel.

[1]) V. ö. még b. Szanh. 11a. עליית בית גוריה ביריחו; עליה ביבנה.

[2]) j. Szánh. III 21b.

[3]) ib. I, 18a רבי אבהו הוה יתיב דיין בכנישתא מדרתא דקיסרין לגרמיה.

IRODALOM.

IRODALMI HOLMI.

Eme nehéz szóról: כבני מרין (misna Ros hasána 1, 2.) melyről e folyóiratban 1892. évf. 568—69. és 651—654 lapjain szó volt, egy itteni héber lapban, melyet Ben-Jehuda úr »Haór« czím alatt ad ki, szintén találunk magyarázatot (1892. évf. 6. szám). E lap azt véli, hogy a kérdésben forgó szó az arabs מרן-nal azonos, a melyből a főnév תמרין. E gyök a második konjugáczióban annyit jelent: magát a háborúskodásban gyakorolni. A misnában tehát azt jelentené: *mint a katonák, a kik gyakorlatra vonulnak ki.* Ezen értelmezés szerint illenék a talmud magyarázata is: כחיילותיו של בית דויד. Ezen felfogás ellen szólana egyebektől eltekintve a tószifta olvasata a bécsi kéziratban, a mely a szóban forgó kitételt csak egy szóban irja, a mint erre a czikkirók figyelmeztettek. Ha azonban nem is csatlakozhatunk Ben-Jehuda úr megfejtéséhez, mégis említésre méltónak találjuk és e folyóirat olvasói már csak azért is örömmel fognak róla tudomást venni, mert e csekélység is bizonyítékul szolgál azon tényre, hogy a tudomány Jeruzsálemben is ápolókra talál.

* * *

Dr. Güdemann M. úr legújabb dolgozatában: Neutestamentliche Studien (Monatschrift für G. u. W. d. J. 6. füzet 256. l.) a Hósana rabba ünnepről is beszél és azt véli, hogy τῇ μεγάλῃ szóval nem erre céloztatik, mert a talmud ezen ünnepet még nem ismerte. A. S. A. Órach Chajjim 664. szakasz, a hol ezen ünnepről szó van, tényleg nincs forrás megadva. Azonban j. Ros hasána 4, 9-ből mégis az látszik kitűnni, hogy a palesztinaiak ismerték. (l. Kneszeth Jiszráél

1887/88, rész Béth Hamidras, 80. lap). Ez okból mi Güdemann azon nézetéhez, melyet már előtte mások is vallottak, hogy a Hósana rabba ünnepet a talmud még nem ismerte, nem oszthatjuk, tekintet nélkül arra, vajjon τῇ μεγάλῃ alatt ezen ünnep értendő-e vagy nem.

* * *

Dr. Bloch Ph., támaszkodva *Zunz*, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie, 12. lapjára azt állítja, hogy a későbbi rituális iratok által említett jeruzsálemi talmudi hely, a mely szerint a talmudisták már ismerték a jistabbach-berákhát apokrif, minthogy a mi talmud kiadásainkban ez a hely nem fordul elő. Ez az állítás azonban aggályos, mert azon szerzőkön kívül, melyeket *Dr. Bloch Ph.* említ, még a Széfer Haeskol 8. l. és Hagáhóth Maim. (l. Nachal Eskol e helyre) is utal e helyre. Ha ezen idézet a jerusalmiben eredetileg nem foglaltatott volna, akkor feltünő lenne, hogy annyi autor különböző korokból, kik részben a 12. és 13. századba tartoznak, egy kézirattal birt volna. Közelebb fekszik azon feltevés, hogy a kérdéses hely autentikus és csak másolói hanyagság folytán esett ki azon kéziratból, a melyből a reánk maradt kiadások szövegei folytak.

Jeruzsálem. Dr. Grünhut Lázár.

ORSZÁGVILÁG.

A SZENT FÖLD TERMÉSZETI SAJÁTSÁGAIRÓL.

I.

A ki a szent földet a biblia leirása után »tejjel, mézzel folyó« országnak képzeli, s vándorbotot fogva, felkeresi az igéret földjét, reményeiben csalódva érzi magát.

Bizonyára még senki sem örült meg, a mint a szárazföldet meglátta és hajója horgonyt vetett, annak daczára sem, hogy kilencz hosszú nap óta nem gondolt egyébre, nem álmodott másról, mint az igéret földjéről, virágos mezőiről és zöld hegyormairól. Ez édes álom volt, annál lesujtóbb hát a valóság.

Alig hagyja el az ember a kikötőt, a melybe hajója csöndes méltósággal vonult be, sűrű porfelleg fogadja, a melyet a tenger felől fuvó szél kavart fel, s a mely egyaránt megnehezíti a látást és a lélegzést, minthogy az útczák kellemetlen és utálatos bűzét is magával hordja.

Beljebb haladva, hirtelen magas sziklafalak zárják el az útat, melyeknek mély szakadásai elnyeléssel fenyegetik az embert. Azt mondják, hogy beljebb rettentő nagy puszták vannak, a melyeken kisértetek űzik játékaikat; ezek nem egyebek borzasztó, kietlen sivatagoknál, a melyeket még csak hasonlítani sem lehet a magyar pusztákhoz.

Hatalmas sziklatömegek vannak itten, mélységes szakadásokkal, alig van itt-ott egy-egy olajfa, a melyet mindeddig megkimélt az arabs fejszéje; egymástól nagy távolságban, nagyon ritkán egy-egy forrás: ez azon kép, a mely az ember elé tárúl, bármerre lépjen is. הזאת נעמי? így kiált fel az ember, hát ez-e azon kedves vidék, a melyről képzeletem

annyit foglalkozott, a melynek leírását oly szívesen olvastam a bibliában?

És mégis, csodálatos egy ország ez. Hosszabb ideig kell ott élnie az embernek, a míg helyes itéletet mondhat felőle. Atyáink földje színpadra emlékeztet; Palesztina négy évszaka: négy jelenet. Úgy, mint a színpadon a mélyebb hatás, rendesen a jelenetek összeségétől függ, míg egy egyes jelenet gyakran nem nyeri meg tetszésünket, épúgy csak akkor látjuk be, hogy a szent föld csakugyan »tejjel, mézzel folyó ország«, ha alkalmunk volt megfigyelni mind a négy évszak alatt.

Palesztinában különösen a nyár ragadja az embert csodálatra. Rendesen márczius elején, vagy, a mi ritka eset, márczius közepén kezdődik a nyár.

Télen át esős idő uralkodik, némelykor hó is esik, ez azonban néhány nap múlva elolvad. Az eső ilyenkor mindég széllel és viharral jár. Márcziusban megszűnik az esőzés, s a most beálló száraz időszak eltart hét, nyolcz hónapig. Juniusban már sehol sincsen egy szál zöld fű, minden kiaszott, kiszáradott. A barmok nem legelhetnek többé; a nap egész melegével tüzel e kopár tájra.

Hogyan viselik el a lakosok ezen rettentő hőséget, s hogyan érik meg a szőlő, ha nyáron át nincsen eső? És mégis, gyarapszik a többi fa és földi gyümölcs, — a gabona ilyenkor már le van aratva, — s a szőlőnek is akkora szemei vannak, mint másütt sehol, van itt még füge, datolya, olajbogyó, granátalma, valamennyi gyönyörűen fejlődik a tropikus hőségben. Azért van az, mivel a talaj itt kövérebb, mint Európa, vagy Afrika kivételével bármely világrésznek legtermékenyebb völgyeiben. Mindenhol vastag, bár nem tömött sziklakéreggel van borítva, úgy hogy az eső keresztül szivároghat rajta és képes a földet a legrekkenőbb hőség idején is nedvesen tartani. — Említve volt már, hogy Palesztina télen sokszor van szélnek és viharnak kitéve; nyáron ugyan vihar nincsen, de a szél nem marad el. Délben, sokszor még korábban, hűvös nyugati szél keletkezik, a mely késő éjjelig eltart, s üdítően hat úgy az emberekre, mint a növényzetre. Ezért van az, hogy az európai emberre nézve, sokkal elviselhetlenebb a hőség saját hazájában, mint Palesztinában. Különösen az esték nagyszerűek. A por, mely nappal elborítja az

utczákat, ilyenkor leszáll. (Mint hallom, jövő évre az utakat öntözni fogják.) A levegő lehűlt s a felhőtlen égen milliónyi csillag ragyog s a hold sugaraitól fényben úszik az egész vidék.

Úgy látszik, hogy az arabs nem érdeklődik ezen természeti szépség iránt, mihelyt leszáll az est, visszavonúl lakhelyére, az utczák tökéletesen ki vannak halva. Az európait azonban elbűvöli, teljesen hatalmába keríti az eléje tárúló fényben úszó vidék.

Ha azonban valaki egy ily holdsugaras éjszakán két, három órát tölt a szabadban, a harmattól tökéletesen átázva tér haza. Ez az erős harmatozás is hozzá járul a növényzet fejlesztéséhez. Reggelenkint mindig sűrű harmat borítja a bokrokat és bozótokat.

Azt tartják, hogy ez országon Isten átka fekszik. Ha a restség átok, úgy a lakosok okozhatók első sorban azért, hogy a föld nagy része sivatag. Hiszen itt még a szikla is termékeny! A talaj különösen a szőlőmívelésre volna alkalmas: csudálatra méltó, hogy a szőllő ezen sziklás talajban mily nagyszerűen megterem. Irígylésre méltó ország volna Palesztina, hogyha mívelhetővé tennék mindazon területet, a mely ma kietlen sivatag. De senki sem akarja a dolgot kezdeményezni.

Hogy mire volna itten képes a szorgalom, akarat és a tetterő, fényesen bizonyítják a kolónia lakói. Ott még puszta volt a föld nehány év előtt, egyetlen fa sem nőtt rajta; ma: paradicsommá alakította a szorgalom. Igaz ugyan, hogy e kolónia eddig milliókat nyelt el, melyeket külföldi nemesszívű emberek, főleg pedig Rotschild báró, Párizsban, előlegeztek. Arról, hogy pénze nem fog elveszni, csak nemrég győződött meg a nemes philantrop, a midőn több napot töltött el a kolónián. Ez Jaffa környékén fekszik és atyja emlékére »Zikhrón Jákob«-nak nevezte el; megérdemelné azonban, hogy a »vidék gyöngye« nevet viselje. Úgy a vidék, mint lakói, a legjobb benyomást tették a báróra.

Hála a török kormánynak, hogy ezen nemes törekvésnek nemcsak, hogy gátat nem vet, hánem még többféle kedvezményben részesíti. Reméljük, hogy a kormány segítségével a telepítésre való törekvés, mind jobban fog valósulni. Ezen vidék igazán megérdemelné, hiszen istenáldotta földje van.

II.

Minthogy már az irásban vagyok, hadd egészítsem ki egyúttal levelemet, a mely e folyóirat utolsó számában megjelent. Lewy M. Gottschalk 1816. Pommerániának egy vidéki városában született. Atyja, ki kereskedő volt, gondos nevelésben részesíttette fiát. Ifjukoráról nem sokat tudnak, annyit azonban egész bizonyosan állítanak, hogy gyermek- és első ifjúévei a biblia és talmud, valamint más profán tudományok tanulmányozásával teltek el.

Azon kívánsága, hogy magát valamely tudományágra előkészítse, nem ment teljesedésbe, mert nehány év mulva, atyja korán való elhalálozása folytán, tanulmányairól le kellett mondania, hogy atyja kereskedését átvehesse. Rövid idő alatt ezen kis üzletet szorgalma, kitartása és kiváló intelligenciája által jelentékenyen emelte. De azért, sokféle elfoglaltsága daczára, azután sem szűnt meg saját szellemi kiképzésén dolgozni s ezenkívül még arra is talált időt, hogy fitestvérei ügyeit elintézze. Hogy mennyire tisztelte őt mindenki, mutatja azon körülmény, hogy a belgardi zsidó községnek — így hítták t. i. szülővárosát, — vezetője és hosszabb ideig az akkoriban egyedüli zsidó városi képviselője volt. 1867. Berlinbe költözködött, a hol ezután mint rentier, tudományos törekvéseknek és humánus intézményeknek buzgó segítője volt. De azért nem ezen a téren alkotott ő nagyot és maradandót. Ellenállhatatlan vágytól űzve, a hetvenes években, — 20 évvel később mint dr. Frankel, — utazást tett Grätz tanárral és Lewy Ascher, polzini rokonával Palesztinába.

Ma már csak gyenge fogalmunk lehet arról, hogy ottani testvéreink vallási és szocziális állapotai milyenek voltak akkoriban. Mi csak az 1856. évi állapotokat ismerjük, a melyeket Dr. Frankel L. N. »Nach Jerusalem« cz. classikus művében, különösen ennek »Mission« cz. fejezetében olyan találóan jellemzett.

Megközelítőleg azonban mégis megitélhetjük a hetvenes évek viszonyait, ha abból következtetünk, hogy még ma is, a zsidó árvaháznak majdnem húsz éves fennállása után és az egylet minden törekvése daczára, hogy azt fenntarthassa, az angol missió még mindég gazdag fogásokat tesz. Jelenleg

több mint ötven zsidó tagja van e missiónak, a mely őket az »egyedül üdvözítő« vallásra térítette; majdnem pontosan kiszámíthatjuk tehát, hány ilyen tagja lehetett húsz év előtt.

Volt-e Lewynek tudomása ezen szomorú állapotról, vagy pedig Jeruzsálem meglátogatása győzte őt meg ezen dolgokról? Elég az hozzá, hogy megérett benne azon gondolat, hogy Jeruzsálemben egy árvaházat és egy »Egyletet, zsidó árvák nevelésére Palesztinában« alapítson; elhatározását nagy áldozatok árán és kimondhatatlan nehézségek legyőzésével keresztül is vitte.

Alig jutott azonban terve a szent falak között köztudomásra, nem volt sietősebb dolga Czión aggódó őreinek, mint hogy Lewyt és társait kiátkozzák. Még durva szidalmakkal is, nyilvános helyen illették ezen »szentek« Lewyt. De ő még meglehetősen szabadúlt meg másokhoz képest, mert a midőn egy jeruzsálemi író, egy európai »czaddik« pártjára állott, a ki Lewy szövetségese volt és szándéka kivitelében erősen segélyezte, nem elégedtek meg az »isteni törvények földi végrehajtói« a kiátkozással, hanem jó adag veréssel büntették meg az író merészségét.

Most még csak azt kell megemlítenem, hogy Lewy végre Jeruzsálemben is részesült az őt megillető tiszteletben, habár csak halála után. Adar 18-án, f. év márczius 5-én halt meg; ijár 5. napján a jelenlegi igazgató az árvaház zsinagógájában nagyszámú hallgatóság jelenlétében, német nyelven tartott beszédben emlékezett meg bokros érdemeiről. ☙

Ennyit az árvaház keletkezéséről, tevékenységéről majd legközelebb.

Jeruzsálem. Dr. Grünhut Lázár.

ÁLLAMI ANYAKÖNYVVEZETÉS ÉS VALLÁSSZABADSÁG.

Óriás léptekkel haladunk az egyházpolitika terén a kifejlés felé; egymás után jönnek napvilágra a nagy fontosságú javaslatok, melyeket eddig a sötétség szelleme tartott börtönében. Három komoly törvényjavaslattal állunk szembe, melyek

mindegyike nagyban érdekli felekezetünket: az *állami anyakönyv*, a *receptió* és a *vallásszabadság*. Igaz, hogy a javaslatok sorsa még korántsincs biztosítva, de tegyük fel a legkedvezőbb esetet, hogy rövid idő múlva, néhány év alatt törvényerőre fognak emelkedni. Ez eshetőséggel számolnunk kell s jó előre gondoskodnunk viszonyaink rendezéséről, a melyek az új törvények által lényegesen változni fognak. Nem akarok szólni a receptióról és annak kívánatos következményéről, a szervezkedésről általában; a jelen soraim fel akarják hívni az illető körök figyelmét egy igen fontos, vallásunkat közelről érdeklő kérdésre, mely az állami anyakönyvvezetés folytán égetővé válik.

Hogy az anyakönyvvezetést az állam kiveszi a felekezet kezéből, s nem akarja továbbra is annak ingyen végzett, nagy s fáradságos szolgálatát igénybe venni, arra meg vannak a maga okai s nekünk, zsidó papoknak, van legkevesebb okunk vajmi nagyon fájlalni a veszteséget. Hallunk ugyan politikusokat, kik azt tartják, hogy az állami anyakönyvvezetés polgári házasság nélkül absurdum; annyi, mint a tetőt felépíteni, mikor a háznak felépítése még kilátásban sincs, de ezt ne vitassuk. Ránk nézve kiváló fontosságu kérdés, akár lesz polgári házasság, akár nem, vajjon ha nem leszünk államilag kényszerítve az anyakönyvek vezetésére, *lesz-e községeinkben, vagy mondjuk rabbijainkban annyi érzék e dolog iránt, hogy saját jó szántukból tovább vezettetik, illetőleg tovább vezetik az anyakönyveket, a mint arra vallási szempontból okvetlen szükségünk van.* Tudnunk és okiratilag igazolnunk kell, ki tartozik valóban felekezetünkhöz és mert ezzel az állam nem fog törődni, ez reá nézve közömbös, kötelességünk ezt saját jól felfogott érdekünkben rendezni. Ez magánügye minden felekezetnek mely első rendű fontossággal bir, főleg nálunk, a mostani vallás iránt közömbös áramlattal szemben.

Nézetünk szerint helytelen és abususra vezet az anyakönyvek államosításáról szóló javaslatnak azon intézkedése, hogy a gyermeknek vallása is bevezetendő. Ez csak is úgy volna fenntartható, ha egyuttal intézkednék a javaslat, hogy a szülőknek vagyis a bejelentőnek kötelessége e tekintetben állítását felekezete részéről kiállított bizonyítványnyal igazolni

Mert ha a szülők vallása ismeretes, az nem elégséges, hisz a gyermeknek felvétele az illető vallásba szertartáshoz van kötve, a mely nélkül esetleg nem tekintetik a felekezethez tartozónak, s pl. különösen fontos szertartáshoz van kötve a fiúnak felvétele a vallás kötelékébe nálunk. Már most mily illetéktelen beavatkozás az a vallásszabadságot s így minden lelkiismereti kényszer elítélését valló kormány részéről, ha *bevezetteti a születés után másod, harmadnap a fiyyermeket zsidónak, s az a 8 napon nem lesz körülmetélve.* Az államot ez nem érdekli, de hogy szabad azután neki születési levelet kiállítani azon *hamis* állítással, hogy az illető zsidó, mikor azt neki meghatározni sem hivatása, sem joga, s az tisztán felekezeti belügy, melyet a vallási törvény dönt el.

Tudjuk, hogy ez a javaslatnak átmeneti intézkedése, de ily abusust, mely esetleg éveken át meghamisíthatja felekezetünket az által, hogy oda idegeneket csempész be, elfogadnunk s türnünk nem kell, ideig óráig sem. Eddig, ismeretes dolog, úgy volt a zsidó papnak lelkiismerete kényszerítve a 13.569/1874. min. rendelet által, hogy felsőbb hatósági utasítás folytán be kellett jegyeznie a gyermeket, de megtehette, hogy a jegyzet rovatban kitünteti, hogy körülmetélve nem lett. Igy tehát a születési levél, mely pl. a házasságnál okvetlen szükséges, fölvilágosíthatják a rabbit a vőlegény felől és akkor tőle függ, hogy az ily fiatal embert megeskesse-e? A megbizonyosodás ezen módja az állami anyakönyvvezető által kiadandó születési bizonyítvány folytán megszűnik, s már most az a kérdés, hogyan győződjünk meg arról, vajjon az ilyen bizonylatban zsidónak feltüntetett ember tényleg az-e, s hogy óvakodjuk e tekintetben vallásunkat károsító botlásoktól? A polgári házasság behozatala után az ilyenek eshetősége még nagyobb lesz, ez ellen tehát óvszer kell! (A javaslat 64. §-ának utolsó bekezdése és a 65. §. rendelkezése e rész ben elengedőnek vehető. Szerk.)

Véleményem szerint az egyedüli biztos mód, ha minden hitközség anyakönyveit tovább vezetteti s az *állami anyakönyvvezetés kezdetétől fogva minden alkalomkor, mely vallási actust igényel, vagy egyáltalán vallást érint, hiteles felekezeti anyakönyvi kivonatot is követelünk.* Igy pl. egy rabbi sem ad

össze fiatal embert jegyesével ily anyakönyvi kivonat nélkül, mely zsidó voltát tanusítja.

Én csak a házasság esetét emelem ki, mert ez azon pont, a hol leginkább keletkezhetik a botlás; de még számos eset van, a mely ily aggodalomra okot adhat, a melyekkel most foglalkozni nem akarok. Elég a felhozott arra, hogy komolyan foglalkozzunk a tisztázásával, s annak sikeres rendezését annak idején létesítsük.

Ideje volna már, azt hiszem, *hogy ez alkalomból a körülmetélés parancsát áthágók ellen közös, szigoru eljárást állapitanánk meg*, mert fájdalom! az ily esetek mindinkább szaporodnak.

Községemben csak nem rég fordult elő ilyen eset. Én persze megtagadtam a bejegyzést s végül hosszas capacitálás után sikerült az illetőt rábirnom, hogy habár nehány nappal elkésve, a circumcisiót fián végrehajtani engedte. Ezt elérni azonban nem mindenkor sikerül s a mint községemben is vannak az előbbi időből ilyen estek, nem csak a fővárosban, de nagyobb vidéki városokban is mindgyakrabban fordulnak elő. Miért legyen az illető rabbi mindig saját magára utalva s ne hivatkozhassék legalább magyar collegáinak együttes határozataira? 1888-ban szólt e lapok hasábjain dr. *Mezey Ferencz* »Egy kényes kérdés« cz. alatt egy beható czikkben e dologról, a minek következményeként ugyanott (481—488. l.) *dr. Schnitzer* vette a kérdést tüzetes tárgyalás alá s azon eredményre jutott, hogy »jogosítvák a zsidóság rabbijai kinyilvánítani: 1. hogy oly apa, a ki vonakodik a törvényadta ok nélkül fiát körülmetéltetni, a zsidó vallásfelekezet kötelékéből ténylegesen kilépettnek és hithagyottnak tekintendő; 2. hogy azon 13 éven túli egyén, ki a rabbi oktatásának és hathatós intéseinek daczára, egy bizonyos határidő után nem pótolja a mulasztást, nem tartozik a zsidó felekezethez, rabbi nem esketi, rituális dologokban nem zsidónak tekintetik stb.

De ilyen határozat hozatalához a zsidóság valamennyi rabbijának vagy legalább azok túlnyomó többségének beleegyezése szükséges volna. Egyesek arra nem illetékesek.«

Dr. Klein Mór (U. o. 554. l.) azon nézeten van, hogy egyesek is dönthetnek (הוראת שעה) ily esetekben s ő pl. eltil-

tott a tórához való felhívás tisztségétől oly apát, ki fiát nem engedte körülmetéltetni. Én részemről is az erélyes s határozott eljárásnak vagyok erre nézve híve, de azért szükségesnek s kívánatosnak tartom, hogy legalább az egy álláspontou levő rabbik együttes eljárása biztosítva legyen. E felekezetünkre fontos kérdést a fentebbiekben csak felvetni akartam és azon reményben vagyok, hogy az illetékes tényezők e kérdést megfontolás tárgyává teszik és kielégítő megoldást találnak.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

TUDOMÁNY.

BRILL S. L. IFJUSÁGÁBÓL.

Csendben, a feltűnést kerülve ünnepelte e hetekben a magyar zsidó tudósok és rabbik tiszteletreméltó alakja Brill S. L. úr, a pesti rabbikollegium elnöke születésének 80-ik és helybeli működésének 45-ik évfordulóját. Volt tanárom iránti tiszteletemnek és szeretetemnek akarok kifejezést adni azzal, hogy jubileuma alkalmával közlöm az alábbi levelet, mely félszázaddal ezelőtt iratott és amely Brill úrról a legnagyobb elismeréssel szól. A levél írója a moóri születésü Dr. Schönberg Sámuel, a világhirű Meyerbeer zeneszerzőnek sógora, ki mint tollforgató ember, ügyes és keresett orvos (moóri rokonaitól hallottam, hogy porosz királyi udvari orvos is volt) Berlinben nagy tiszteletnek örvendett és ennélfogva itélete Brill úrról mérvadó és értékes. Midőn Brill úr 1842-ben Berlinbe utazott, hogy az ottani egyetemen bölcsészetet, történetet és philologiát hallgasson, ekkor atyai pártfogója, a tehetséges fiataloknak buzdítója és gyámolítója: Rosenthal Salamon Dr. Schönbergnek ajánlotta a fiatal Brillt. Rosenthal Salamon Brill úr iránt ennek gyermeksége óta viseltetett meleg rokonszenvvel. Gazdag könyvtárát, melyről Zunz elismerőleg nyilatkozik, megnyitotta a törekvő fiatal embernek, kinek már akkor fényes jövőt jósolt. Már 1836. február 13. kelt héber-német ajánlólevelében irja Rosenthal (előttem az eredeti fogalmazvány fekszik) Brill S. L.-ről: »Minden tekintetben jeles, művelt fiatal ember, jó erkölcsi magaviseletü, jó tehetségnek és sokoldalu ismereteknek van birtokában, nagy előmenetelt tesz a talmudnak szorgalmas tanulásában, amint ezt Mózes gáon a kismartoni rabbi (Perls Mózes, a most meghalt nagykárolyi

rabbinak atyja) és Szofer Mózes gaón pozsonyi rabbi irásbelileg bizonyítja.«

Dr. Schönberg levelét, mely még sehol sem jelent meg és a melynek eredetije édes atyámnak levél-gyüjteményében van, csak részben közlöm. Kihagyva a privátjellegü dolgokat.

Berlin, d. 13. August 1843.

Herrn Salomon Rosenthal

Wohlgeborn.

Sehr freue ich mich Gelegenheit zu haben, Ihnen sehr verehrter Herr Rosenthal, wieder meine Ehrerbietung bezeigen zu können. Denn Liebe und Verehrung für Sie und die Ihrigen ist mir ein theueres Erbtheil meiner Voreltern, besonders meines theuern, formmen Vaters זל. Ich bitte zu Gott, er möge sie noch lange heiter und frisch geistig und leiblich erhalten und mir bald die hohe Freude gönnen Sie wieder von Angesicht zu sehen. *Ich danke Ihnen, verehrter Herr, für die interessante Bekanntschaft, welche Sie mir im Herrn Brill verschaf haben. Wenn unser Ungarn viele solche treffliche, junge Männer hervorbringt, so können wir für die Zukunft unserer Gemeinden die frohesten Hoffnungen hegen. So viel Kenntnisse er auch in theologischem und weltlichem Wissen mitgebracht hat, so hat sein Geist doch eine grosse Anregung hier empfangen und er hat so viel fruchtbare Saamen in sich aufgenommen, dass gewiss die freudigsten Früchte zu erwarten stehen und segensreiche Wirkung in weiten Kreisen.*

— — — — — — — — — — — —

Dr. Schönberg.

E levél írójának reménye bekövetkezett. Brill úr jeles érdemei és egyéni tulajdonai miatt hazánkban régóta kiváló és általános nagyrabecsülésben részesül. Adja Isten, hogy tisztelőinek szeretetét még sok éven át élvezhesse.

Budapest. DR. BÜCHLER SÁNDOR.

A ZSIDÓ SZENTÍRÁSMAGYARÁZAT »PARADICSOMA«.

A szentírásbevezetés legujabb kézi könyvének[1]) negyedik főrészében, mely a szentírás magyarázat történetével, főszabályaival, segédeszközeivel foglalkozik, a zsidó szentírásmagyarázat kezdeteinek is hosszabb (p. 512—517. 126. sz.) szakaszt szentel a szerző. Az öreg Wähnert követve a szerző a talmudi szentírásmagyarázatnak négyféle értelem megkülönböztetését tulajdonítja: פשט, דרש, רמז, סוד, mely négyféle értelemnek összefoglaló műszaváúl פרדס szó szolgál. A biblia ezen négyféle értelme »úgyszólván a paradicsomot tárja fel.« Egy nagyobb jegyzetben (516. l.) a szerző azt akarja bizonyítani, hogy föltevésénél nem tartandó többre »Bacher azon nézete, hogy a talmudban a szentírásmagyarázat négyféle módjáról való fogalom még nem fejeztetik ki פרדס szóval.« Ezzel idézi munkámat: Die jüdische Bibelexegese vom Anfange des 10. bis zum Ende des 15. Jahrhunderts, 84. l., anélkül azonban, a mint látszik, hogy az u. o. 99. o. idézett czikkemet a Zóhar szentírás magyarázatáról (a Revue des Études Juives XXII. kötetében) látta volna. Ez annál sajnálandóbb, mert a nevezett munkámban talált, kissé rövid fejtegetésem azzal, hogy König az ennek alapúl szolgáló, a Zóhar exegéziséről szóló bővebb értekezésemet nem ismerte, kellemetlen félreértésre szolgáltatott okot. König ugyanis a jegyzetben azt mondja: Végre Bacher helytelen föltevést enged meg magának, ha azon talmudi hely (t. i. Chag. 14 b.) ilyen értelmezése után mondja: »Ezentúl Pardesz szó jelszavává lett a biblia négyféle értelmezésének«. Miért »ezentúl«, ha a biblia ezen négyféle értelme ama talmudi elbeszélés korában még ismeretlen volt? — Hanem ezen »ezentúl« — erről az egész hely figyelmesebb olvasása Königet is meg fogja győzni — nem is vonatkozik a közvetlenül előtte álló megjegyzésre, mely a talmudi elbeszélésben előforduló »paradicsom«-ról szól, hanem arra, hogy mikép használja a Zóhar először a talmudban előforduló és a titkos tan megjelölésére szolgáló פרדס szót. »Ezentúl« vagy is a mióta a

[1]) Ed. König. Einleitung in das Alte Testament. (Samlung theologischer Handbücher II., 1.) Bonn, 1893.

Zóhar befolyásra emelkedik, használtatik a פרדס kifejezés a négyféle szentírási értelem jelszavául.

Ezen félreértés eloszlatása után magára a tárgyra áttérvén, először is azt akarom konstatálni, hogy a פרדס szónak, mint a négyféle szentírási értelmet magában foglaló kifejezésnek ifjusága általánosan el van ismerve és hogy tudományos dolgozatokban nem találunk arra vonatkozó kisérletet, hogy a szónak emlitett használatát az idézett és alább bővebben tárgyalandó talmudi hely nyomán a talmudi korra vezessék vissza. *Löw Lipót* elhibázott alapterve mellett is még mindig nagy értékü munkájában: »Allgemeine Einleitung und Geschichte der Schriftauslegung (Hamafteach Nagy-Kanizsa 1855. p. 248.) egyszerűen azt mondja: A 14. század óta a biblia ezen négyféle értelmezésének módszerét, — t. i. a kabbalisztikus iskolában — פרדס szóval jelölik. *Zunz* a Gottesdienstliche Vorträge czimü munkájában csak mellékesen emliti azt a négy szót, melyeknek kezdő betüiből áll a פרדס jelszó, midőn a kabbaláról szóló fejtegetését a következő epigrammszerü tétellel zárja be: »csak mikor a betü (פשט) a titok elől, a midrás (דרש) az ihletett értelmezés (רמז) elől meghátrált . . . csak akkor tünt el a haggáda a kabbala elől.« (409. b.)

Schmiedl az allegorikus szentírásmagyarázatról szóló értekezésében (Studien über jüdische, insonders jüdisch-arabische Religionsphilosophie, Wien 1869. p. 229.) emliti a »kabbalistikus iskolákban פרדס notarikon alatt ismert négyféle magyarázatot« és a következő megjegyzést fűzi hozzá: »Bővebben értekezik erről Mendelssohn más helyen (t. i. az 1770-ben megjelent Kóhelethkommentárjának bevezetése kezdetén.) De kivánatos lett volna, ha e négyféle magyarázat első megalapitóját kipuhatolta volna.« Ugyanilyen bizonytalanságról a פרדס szóval jelölt négyféle magyarázat eredetéről tanuskodik *Schürer*, a mikor »Geschichte des Volkes Israel« stb. cz. munkájában (II² 286. 115. j.) azt mondja: »Mily régi a négyféle magyarázat ezen megkülönböztetése azt nem tudom.« Ezen bizonytalanságnak — úgy hiszem — véget vetettem a Zóhar szentírásmagyarázatáról való értekezésemben. Ezen helyen is csak röviden utalnom kell emlitett értekezésemre (l. különösen R. d. É. J. XXII. p. 38, 2. j.) és annak eredményeként azon tételemet ismételnem, hogy a négyféle

szentírásmagyarázat — a mint azt a 14. század óta a zsidók bibliaexegesisében a פרדס szóval jelölik — először a Zóharban találtatik így formulázva és maga a jelszó is a Zóharban fordul először elő. Ugyszintén König ellenmondása daczára is megmaradok azon nézetem mellett, hogy *keresztény* befolyás alatt állapittatott meg a többféle szentírási értelemnek négyes száma, mert ezen négyes számot azelőtt nem a zsidó, hanem a keresztény szentírásmagyarázatban találjuk megállapitva, ámbár csak ritkán tényleg is keresztülvive. *Beda Venerabilis* a 8., és *Rhabamus Maurus* a 9. században a Historia, Tropologia, Allegoria, Anagoge négyes magyarázatát, ugyszólván, normául állitották fel. *Nicolaus de Lyra* exegesisében függ ugyan a zsidó, szentírásmagyarázattól de az ismert két hexameterében a keresztény exegesis ama szabályát ismétli, csakhogy Historia helyett Littera kifejezést és Tropologia helyett Moralis kifejezést használja. Könignek igaza van, ha egy későbbi jegyzetben (p. 529.) azt mondja, hogy »ezen négyféle magyarázat több tekintetben különbözik attól, a mit פרדס szó kifejez«. Én magam is a Zóharról való czikkemben utaltam ezen különbségre, mégis azt hiszem, hogy eltekintve a négyes-számtól tartalmilag is a keresztény exegesis négyféle magyarázata és a Zóhar s az őt követő zsidó exegeták »paradicsoma« közt az analogia eléggé kirívó és Könignek nincs igaza, midőn azt mondja (u. ott); »Már azért sem szabadott volna Bachernek ezen paradicsom ültetését Beda Venerabilisnek és Rhabanus Maurusnak tulajdonitani.« Tény az, hogy a középkor ezen nevezett keresztény tekintélyei először (habár *Origenes* és *Augustinus* a biblia sokértelmüségét állitó szavaira támaszkodva) állapitották meg a négyes számot és hogy a zsidó irodalomban ezen négyes szám először a 13. század vége felé lép fel a Zóharban és hogy a Zóhar, mint a kabbalistikus irodalom általában (l. *Jellinek*, Beiträge zur Geschichte der Kabbala II. 51.) igen feltűnő nyomait mutatja keresztény befolyásnak. Ezen tényekből a valószínüség bizonyos fokával következik, hogy a Zóharban előforduló »négyféle magyarázat« ugyszintén az ezután élő zsidó irók פרדס jelszava keresztény befolyásra vezethető vissza.

De most szükséges még megvilágitani azon talmudi helyet, melyre König állitásom czáfolása végett hivatkozik és

ezen oldalról is König feltevésének helytelenségét bebizonyítani. A Toszeftában (Chagiga 2, 3.) a jeruzsálemi (Chagiga 77. b.) és a babyloni (Chag. 14. b.) talmudban, valamint az Énekek énekéhez való palaestinai midrásban találjuk a híres tannaitikus hagyományt azon négy tannáról, kik bementek[1]) a kertbe (ארבעה נכנסו לפרדס) és kik közül csak az egy Akiba távozott abból sértetlenül (נכנס בשלום ויצא בשלום). A többi három közül az egyik, Ben Azzái, miután a kert titkait látta, korai halállal múlt ki (הציץ ומת), a másik, Ben Zóma megőrült (הציץ ונפגע[2]), a harmadik Elisa b. Abuja elpusztitotta a kert ültetvényeit (קיצץ בנטיעות). Mi értendő »kert« allegorikus megjelölés alatt, az nem lehet kétséges azon összefüggésből, melyben ezen traditió közöltetik. Ez ugyanis nem más, mint a theosophikus és kosmogonikus bölcselkedés, a Genesis, valamint Ezékiel könyve első fejezetéhez fűződő régi titkos tan, melylyel csak Akiba foglalkozhatott helyes gondolkozásának és hitének veszélyeztetése nélkül, mig Elisa b. Abuja hitszegő lett (az apostasia, a kert képéhez híven, az ültetvények elpusztitásával, pontosabban: kivágásával, jelöltetik), a másik kettő közül Ben Azzái életével, Ben Zóma pedig gondolkozó erejével fizette meg kivánságát (Bővebbet l. munkámban Agada d. Tannaiten I. 340, 411, 425, 433.). Más kérdés az, miért választja a hagyomány a kert képét és miért nem használja a héber גן szót, hanem az idegen פרדס szót. A talmudmagyarázók habozás nélkül összefüggést tesznek föl a פרדס megjelölés és az égi paradicsom képzete között. Lásd különösen a kairuváni R. Chananel b. Chusielnek, a Hái gáonra visszamenő magyarázatát, melyet R. Nathan b. Jechiel idéz az Aruchban פרדס cz. a. (ed. Kohut VI. 413. a.): ביאהו פרדס מעין גן עדן שהיא נטועה לצדיקים כך אותו מקום הוא מקום בערבות שהשמות שצ צדיקים צורות בו. Nem akarom ezen pontot bővebben tárgyalni, mert messzire vezetne;[3]) csak azt az egyet akarom

[1]) König helytelenül נכנסו szót így forditja: »wurden versammelt«.

[2]) König így forditja: »Schaute und nahm Anstoss«. Ez helytelen, mert נפגע-nak itt, valamint másutt is, a misna nyelvén az a különös értelme: megtámadtatott vagy károsittatott, bántalmaztatott: t. i. bántalmazó, gonosz szellemek gyanánt megszemélyitett balképzelmei által. L. Levy, Neuhb. Wörterbuch. IV. 7. a. b.

[3]) פרדס kifejezés képleges alkalmazásáról l. Hamburger Realencyclopädie II, 257, 3. jegyzet.

megállapitani, hogy senkinek sem jutott eszébe, hogy a titkos tan négy beavatottjáról szóló ezen tannaitikus elbeszélésben a פרדס kifejezést összefüggésbe hozza a biblia négyféle értelmezése jelszavával. A fent emlitettek után ilyen felfogás a 13. század előtt, melyben ezen jelszó megállapittatott, természetesen ki is volt zárva. De később sem kisérelte meg senki, hogy a baraitha פרדס szavát a kabbalistikus exegesis פרדס-évél azonositsa. *Buxtorf* pl., ki nagy talmudi szótárában későbbi kifejezéseket is idéz néha, nem emliti a פרדס szó utóbbi használatát.

Hogy argumentál most König az ő felfogása mellett, melynek szavatosaiként Wähnert (Antiquitates Ebraeorum I. 353.) és Deutschot (Der Talmud 16—18.) emliti? Megelégszem avval, hogy bizonyitgatását szó szerint idézem: »Ezen tannák szentíráskutatók voltak. Tehát már azért is valószínü, hogy a pardesz kifejezés és a paradicsomba való belépésük összefügg élethivatásuk gyakorlásával. Hiszen arra mutat a másiknál használt e kifejezés is: »megütközött« (ונפגע).[1]) Továbbá a harmadikról közöttük Elisa, b. Abujaról, azt mondják, hogy elhagyta hitét: mit jelentsen mást a kertbe való lépése, mint a szentíráskutatással való sikertelen foglalkozását. Továbbá a régi titkos tan, melyet Bacher pardesz szó alatt érteni akar, természeténél fogva a szószerinti értelmet meghaladó szentírásmagyarázatot tételez fel.« — Azt hiszem, hogy Könignek ezen argumentatióját nem kell czáfolnom, mert a legkisebb bizonyitékát sem hozta annak, hogy פרדס ama hagyományban a biblia sokértelmüségét jelölheti és az értelmezés négy módja: סוד, דרש, רמז, פשט összefoglaló műszavának tekinthető.

De ily felfogás lehetetlensége is könnyen bebizonyitható. König szerint פרדס jelszó már a tannaitikus időben használtatott és a szó betüi által jelölt négy terminus már akkor is a négyféle magyarázat megjelölésére alkalmaztatott volna. Hogy áll ez azonban tényleg? A mi a פשט és דרש kifejezéseket illeti, a szentírás magyarázat ezen két módjának elvi megkülönböztetése csak a *babyloni* iskolákban, a 4. században mutatható ki. *Abáji*, pumbedithai amora az első, kiről a ha-

[1]) L. 482. l., 2. j. Megvallom különben, hogy nem birtam e bizonyiték jelentését magammal megértetni.

gyomány szerint tudjuk, hogy az írásmagyarázat két egymástól különböző módjának megjelölésére ezen két kifejezést használta (l. A babyloniai amorák agadája cz. munkámat 104. l.), a minél azonban nincs kizárva, hogy a megkülönböztetést már előtte tanítója, a vak József, a targum híres hagyományozója tette.[1]) Mindenesetre Babyloniából, az amórák korszakából való. A tannaita korszak nem ismeri egyáltalában a פשט kifejezést a szentírásmagyarázat megjelölésére, így tehát, mint az egyszerű szóértelmet kereső magyarázat speczialis jelentését sem. רמז (olvasd רֶמֶז-nek nem רֲמֵז mint König ezt átírja) a tannaitikus irodalomban csak igen ritkán előforduló terminus, mely azonban egyáltalában nem jelent typikus magyarázatot, mint a Zóharban, sem mystikus allegorikus magyarázatot, mint Ábrahám Ibn Ézránál, hanem czélzásszerű ráutalást, melyet a szöveg egy bizonyos oly tárgyra tartalmaz, melyre a szentírás nem nyujt egyenes szöveget. Így ha Chananja, Józua b. Chananja unokaöcscse, Ex. 19, 19. e szavaiban: יענו בקול ráutalást talál arra, hogy az ének a szentély liturgiájában bibliai törvénynek tekintendő רמז לשיר מן התורה, Szifré Num. 116. sz. (15, 3.), vagy ha a szentírás oly helyeiről van szó, melyek czélzást tartalmaznak a holtak feltámadására זה אחד מז המקומות שניתן להם רמז לתחית המתים Szifré Deuter. 329. sz. (32, 34.).[2]) A mi pedig a פרדס szóban összefoglalt terminusok utolsóját illeti: סוד, ez a *hagyományos irodalom sem tannaitikus, sem amóraí részeiben* a mélyebb értelem vagy az ezt kipuhatoló írásmagyarázat jelölésére nem találtatik. A szentírás magyarázatban e szó csak Ibn Ezrával kezd szerepet játszani, ki különben a bibliai törvé-

[1]) Dobschütz »Die einfach Bibelexegese der Tannaim« cz. művében (Boroszló 1893. 12. l.) e föltevésem ellenében Arákhin 8 b-re utal. De e talmudi helyen ezen kérdés: פשטיה דקרא במאי nem Jehuda b. Jechezkél amórához van intézve, hanem a talmudi szöveg névtelen, ugyszólván szerkesztőségi alkotó részeihez tartozik.

[2]) V. ö. még a talmud két helyén (Sabbáth 103 b. és Táanith 26.) olvasható baraithát: מכאן רמז לניסוך מים מן התורה. Némileg eltérő רמז szó értelme a módiimmi Eleázár egy mondásában (l. Die Agada der Tannaiten I. 218.) זה אחד מארבעה צדיקים שנתן להם רמז (Mechilta, 17, 4-re 55 b. ed. Friedmann), a hol a jövőre szóló utalást kell alatta érteni. Azon példák, melyeket Levy, Neuh. Wörterbuch IV, 453. idéz רֶמֶז רֲמֵז kifejezésre, amóráktól valók.

nyek mélyebb értelmét, de a szóértelem mögött keresendő philosophiai nézeteket és tanokat is jelölte a סוד szóval (l. értékezésemet: Abr. Ibn Ezra's Einleitung zu seinem Pentateuchcommentar, 59. l.).

Ezekből eléggé világos, hogy a négy terminus פשט רמז דרש סוד sem a szentírás négyféle értelmének szabályául nem foglaltattak össze és פרדס szóban nem egyesítettek mnemonikai jellé, sem pedig külön-külön nem léteztek a talmud korában és nagyon sajnálandó, hogy König egy semmi tudományos tekintély által nem támogatott nézetnek saját nevének joggal tisztelt tekintélyét kölcsönözte és az által, hogy ezt álokokkal erősíteni törekszik, hozzájárul, hogy egy történetellenes, sőt a történeti tényeket egyenesen felforgató felfogás érvényre jusson. A négyféle értelemről való tétel és annak jelszava — az jelenlegi, csakis a legszükségesebbre szorítkozó megjegyzéseimből kitűnik — nem tartozik, mint ezt König véli, — a zsidó szentírásmagyarázat első idejébe, hanem annak fejlődése mintegy bezáródik vele, a mennyiben a kabbalistikus bibliaexegezis után, mely a tételt és annak jelszavát teremtette, a zsidó szentírás magyarázat történetében új irány felé való fejlődés már nem következett, hanem csak az addig fellépett irányok, szentírásmagyarázati módoknak valamelyike vagy ezeknek kombinátiója talált képviselőre. Különben a zsidó szentírásmagyarázat történeti menete félreismerhetetlen szükséggel a magyarázati módok négyes számához vezetett. A *pesát* és *derás* közti régi ellentéthez, mely a természetes, különösen megtisztult nyelvészeti megismerésen alapúló exegezis és a hagyomány által szentesített midrásmagyarázat közötti harczból elvi világossággal tünik ki, először sporadikusan, de később mindinkább határozottabban hozzájárul a philosophiai allegorézis, mint ezt pl. József Ibn Aknin, a szentírásmagyarázat harmadik módja gyanánt az Énekek énekére alkalmazta és mint ezt később különösen Délfranczíaország maimunistái a pentateuchus elbeszélő és törvényi részeire is használták. Mint a szentírásmagyarázat negyedik módja csak a XIII. század kezdetétől fogva lép fel a mystikus vagy kabbalistikus exegezis, mely módszer csirái tényleg részint a midrás exegezisében, részint a philosophiai allegoristikában tartalmaztatnak. Legtisztábban nyilvánúl e négyféle magya-

rázat, mint a zsidó szentírásmagyarázat egész fejlődésének productuma *Bachja b. Aser* pentateuchus-magyarázatában, ki egyidejűleg a Zóharral (a 13. sz. végén) az exegezis négy módját nevezi és követi, de korántsem a Zóhar négy módját, és a Pardesz jelszó is ismeretlen előtte.[1]) Bachja b. Aser és a Zóhar szerzője (Mózes da Leone) ebben teljesen függetlenek egymástól és a philosophiai magyarázat, Bachja harmadik útja a Zóharban nincsen képviselve, mig az ő negyedik útja – רמז דרך הקבלה – a Zóharban két magyarázati móddá válik szét: פרדס és סוד. Csak ezen szétválasztás által nyeri a Zóhar szerzője a módszerek négyes számát és ezek kezdőbetűiben felismerve a פרדס szót, lesz kezdeményezőjévé e jelszó használatának. A mellett emlitendő, hogy a Zóhar maga nem használja világosan פרדס szót összefoglaló jelszónak. Így tehát nem tudjuk, vajjon a jelszó teremtőjének szemei előtt lebegett ama tannaitikus hagyomány a négyről, kik a פרדס-ba mentek. A Zóhar egész irodalmi formáját és alaptervét meghatározó azon tendenciája mellett, hogy az a talmudban és midrásban talált hagyományos anyaghoz fűzi előadását, e föltevés nem valószinütlen és ezzel legalább külsőleg megvolna az összefüggés a tannaitikus פרדס és a kabbalistikus exegezis פרדס-e között. Ezzel azután elesnek König következő kérdései: »És lehetséges-e valóban, hogy פרדס szó csak véletlenül szolgáltatott okot az egyszerü szóértelem stb. fent megmagyarázott négyféle megnevezésre? Nem kell-e megforditva úgy képzelni a dolgot, hogy ezen kifejezések előbb léteztek és hogy ezek számára úgy találtak egy Vox memoriálist, hogy ama négyféle magyarázat természetes sorrendjét megváltoztatták?« — Eddigi fejtegetéseim után nem lehet kétséges, mikép kell a történeti valóságot gondolni. Csak az egyre akarok még figyelmeztetni, hogy a Zóhar négyféle

[1]) Egészen alaptalanok Dobschütz állításai (fent idézett munkájában 45. old.), hogy Nachmáni pentateuchuskommentárja bevezetésében a סוד רמז דרש פשט négyféle magyarázatát felállitja és hogy őt ebben Bachja b. Ascher követte. Az az állitása is helytelen, miszerint Abr. Ibn Ezra az első exegeta, ki e négyféle magyarázatot emliti. Mert pentateuchuskommentárja bevezetésének négy útja, melyekhez saját módszere ödödiknek járul, csak részben értendő hermeneutikailag. Tényleg ebben a keretben Abr. Ibn Ezra a korabeli és az előbbi szentírás magyarázati irányoknak történeti vázlatát adja.

értelmezésére való keresztény befolyásnak feltevése igen jól egyezik meg azon itt kimutatott fejlődéssel, mely hozzá vezetett. Mert nagyon valószinű, hogy a mystikus magyarázatnak a סוד és רמז két módszerére való szétválasztást azon törekvés idézte elő, hogy a keresztény minta négyes száma éressék el.

Budapest. DR. BACHER VILMOS.

JÓB KÖNYVÉNEK SZERKESZTÉSI IDEJE ÉS HELYE.

Jób könyvének helyes megértésére nagy fontossággal bir annak szerkesztési idejét, legalább megközelítőleg megállapítani. Ha már ethikusok és bölcsészek foglalkoztak azzal, hogy e könyv psychológiai problemáját világosan kimutassák, akkor nem kevésbbé jelentős a szentírás irodalomtörténetírójának és magyarázójának annak az időszaknak a meghatározása, a melyben a héber nyelv fejlődésnek indult és a melyben állítólag a könyvet megszerkesztették. És minthogy én azt tartom, hogy képes vagyok a szakembereknek erre a kérdésre is, az eddigi felfogástól eltérő, talán kielégítőbb feleletet adni, átadom tehát nézetemet a nyilvánosságnak megbirálás végett.

Kiindulok Jób három barátja hovátartozásának meghatározásából. Ezek valának: אליפז התמני, צופר הנעמתי בלדד השוחי Ámde első sorban, a mennyiben neveiket egyáltalában figyelemre méltatták, csak a nomina gentilitiaknak azon utalását vették tekintetbe, a mely összefüggésbe hozza a három férfinak a nevét más pogány törzsfejedelmekével. Az egész jól látszott kigondolva: תמן vala Elifaznak a fia (Ézsau unokája) — hogy lehetett azonban Elifaz törzsfáját, fia által, feltüntetni? שוח kitől állítólag בלדד származott, Ábrahám azon fiainak egyik utódja, kiket Keturától nemze (Gen. 25., 2.) de honnan került a Bildad név? Czofar nemzetségét pedig rokonságba hozták Tubal Kain növérével. (Gen. 4., 22.) Hogy ez a felfogás, ámbár már igen sokat vitatkoztak fölötte, teljesen alaptalan, bizonyítja már eltekintve attól, hogy már magában véve curiositás a szerzőnek ama megjegyzése (2., 11.) »És midőn Jób három (üzlet) barátja minderről a sze-

rencsétlenségről hallának, a mely őt utoléré, jövének ők, *mindegyik a maga helyéről* és gyülekezének, hogy oda menjenek, hogy szánalmukat kifejezzék neki és megvigasztalják.« Minek oly kimerítő leírás, ha az egész csak kigondolt? — Próbáljunk tehát Jób barátjainak más illetőségi bizonyítványt kiállítani. E nomen gentiliciumra תמני kétszer akadunk I. Kr. 4., 6. és 15., 16. azonkívül Gen. 36., 34. Küszöböljük ki a később említett helyet, 1. mert ott az illető szó defectíve van leirva, 2. mert a helyleírások ellentmondanak *a valóságnak, akkor dolgunk van a Juda törzs egyik tagjával.* A másik barátnak a neve השוחי szintén arra mutat, ha I. Kr. 4., 11-re tekintünk, hogy az is Juda nemzetségéből való. És a mi a harmadik nevét illeti, utalunk leginkább Jos. 15., 41-re, hol נעמה egy helységnek a neve Judaeában. Az ebből könnyen folyó eredmény az, hogy *Jóbnak idősebbik barátai júdabeliek voltak mindnyájan.* A három barát előneveire vonatkozólag, legjobb a másikét közelebbről meghatározni és datálni: »Ez a babilóni alakja a Num. 11., 26. előforduló névnek אלדד (El barátja) és azt jelenti: Bélnek barátja, kedvencze.«[1]) Tehát abban a korban élt, *melyben a babilóni befolyás nagy mértékben mutatkozott.*

(Bildad-ot lehet összehasonlítani Bil-iddin babilóni névvel. Mutatkozik Marduk biliddinben, ki Sanherib halála után magához ragadta a kormányt). *Elifaz* is megfelelni látszik a babilóni Bil-i-pu-us-névnek, hol אל és ל felcseréltetett, mint az előbbiekben, Ez a név Bil-i-pu-us használtatik különösen Dárius idejében.[2]) Valószínűleg jobban kedvelték Júda családaiban az Elifaz nevet, mint a babilóni Bil-i-pu-us megnevezést, azonfelül Elifaz, mint azt *Delitzsch* kimutatta, egy ős iduméus névnek változata, mely az idumeus Herodes *Phasaelnál* visszatér. Idumea területe pedig határos volt Palesztinával délen, hol előbb Juda és Simon törzsek laktak. Onnan került hát az a név, Judában meghonosodott és fönntartatott. (A misnai-talmudi korban a rövidítése is előfordúl »בוי« névben).

A Czofar[1]) névhez nem tudtam eddig analógiát találni a babilóni forrásokban: nem is mutatkozik babilóni jellegűnek.

A mi azoknak a férfiaknak legfiatalabbikát illeti, kik Jóbhoz közelednek vigasztaló vagy fölvilágosító szándékkal, a könyv 32., 2-ben ברכאל הבוזי ממשפחת רם-אליהוא בן-nak tünteti fel. Minthogy a ברכאל név csak egyszer fordúl elő Jóbban nem fogunk nagyot merni, ha azt azonosnak mondjuk ברכיה-val, a mely igen gyakran említtetik[2]) és azért alaposan megállapítandó, hogy melyik ברכיה-val van nekünk itt dolgunk?

A ממשפחת רם genealógiai megjegyzés által utasíttatunk Kr. 3., 20-ra, mely szerint ברכיה *Zerubabelnek egyik utódja*, ki Dávidtól származott. Dávidmaga pedig, Ruth könyve szerint 4., 19, רם-nak egyik sarja. Határozottan lehet tehát azt állítani, hogy a mi Elihunk, ki itten mint ברכיה fia szerepel, *Dávidtól származik és egyenes utódja Zerubábelnek*, mely körülmény Jób könyvének szerkesztési idejére legnagyobb jelentőséggel bír. Eszerint Elihut is *Judabelinek kell* tartanunk. Mi azonban csak egy gadbeli embert ismerünk, ki azt a nevet viseli és minthogy mi a »ממשפחת רם« följegyzés által, a mely a Juda törzshöz való tartozást föltételezi, kénytelenek vagyunk azon álláspontot föladni, hogy Elihu gadbeli ember volna; helyesen fogunk eljárni, ha föltesszük, hogy Juda törzséhez tartozván, בוז tartományban talált lakhelyet, mely Palesztina közvetlen szomszédságában terült el, a melyet megemlítve találunk Jer. 25., 23. Ugyanazt a helyet akarom a kohannita nemzetségből származó Ezekielnek is tulajdonítani, mert nem hihetem el, hogy בן בוזי »Buz fiát« jelentse. Inkább így érterdő: »A vagy egy buzitának a fia«. A mi Elihunk tehát földije Ezekielnek.

[1]) Úgy látszik nekem, hogy אליהוד Num. 34., 21. nem אלי-דד-ből vezethető le »az én Istenem (nekem) barátnőm«, hanem össze van téve אל-דד-ból (אל ידיד, V, ö. ידידיה-t) hát, mivel a Chirek (a joddal) csak kötő-hangzó, melynek bekövetkezésénél az első ד ráfe lesz; V. ö. אברם és אבירם.

[2]) Lásd *Peiser*, Babylon. Verträge Berlin 1890. Col. LXXXI, 22. (CXLIX, 4); ugyanaz, keilschriftl. Actenstücke, Berlin 1889. I. 22. — Itt »Summer és Akkad királynak« a neve (*E Meyer* Gesch. d. Alterh. I. §. 381), Belibus (Berossosnál: Elibus) talán ide vonatkoztatható?

[1]) Hasonlítsuk össze a צפורה női nevet. *Frensdorff* szerint Mass 317. mindenhol *az első hely kivételével*, hol a név előfordúl, צפר defect. irandó, a mi már *általam* más helyen (Aus Massora u. Talmudkritik) kiemelt mód, hogy a helyes kiejtés érdekében az első helyen plene iratik.

[2]) Lásd אליקים és יהויקים neveket, melyek egymással váltakoznak.

Ezen megállapítás erősítést nyer abban, ha emlékezetünkbe idézzük azt a tényt, hogy Ezekiel könyvében Jób két szer is szerepel. (Ez 11., 14., 20.)

Habár *Hitzig* (Jób k. p. XIV,) azt vitatja, hogy az Ezekielben előforduló három név איוב és נוח דניאל arabs nevek nek, a Koránból való átvételének tekintendő: nem fogják azonban az erre a pontra vonatkozó állításait komolyan venni. Hitzig megjegyzi: » . . . . Danielnek az idézése épp olyan felfoghatatlan, mint Nóéé, mivel e névvel illetett könyv, sokkal később szerkesztetett, mint Ezekiel könyve . . . Ha azonban sikerül kitudni, hogy kicsoda az ezekben idézett Dániel, akkor tovább vezettetünk Jóbnak a nyomára is.« Ámde miért ne legyen az Ezekielben említett Dániel ugyanaz, a kiről a róla nevezett könyv kimerítően beszél? Hitzignek a figyelmét kikerülte, különben elmés kutatásainak kárára, azon tény, hogy *időbeli* különbséget kell tennünk, Dánielnek historiai személye és a nála nevezett könyvnek szerkesztése között. Dániel száműzetett Jójákim király uralkodásának harmadik évében (l. D. k. 1., 1.) Nebukadneczar által, míg Ezekiel csak Jójákim fiával és utódjával Jójáchinnal került fogságba, Babilóniába. Ott már tudomást szerezhetett Dánielnek szilárd jelleméről, tehát könnyű volt neki Dánielt épp úgy, mint Nóét oly előpéldának fölállítani, kik Istenükbe vetették szilárd bizalmukat, mert mind a kettőt a környező viszonyok, inkább az Istentől való elpártolásra késztették. Már pedig az Ezekielben előforduló hely arra tanít bennünket, hogy mi nem csupán oly férfiakról hallunk itten, mint Nóé-ról etc. hanem — és arra felhívja figyelmünket különösen Dánielnek a neve — szó van egy valódi Nóé, Dániel és Jóbról. Még azt akarom megjegyezni, hogy én, ha Jóbot közvetlenül Ezékiel kora előttinek vagy kortársának mondom, azzal még nem állítom, hogy Ezékiel a könyvnek egyenes szerkesztője illetve az Elihu-féle beszédeinek, ámbár azon felfogás nagyon elfogadhatónak látszik a fentebbi állítások folytán. Ámbár nem okvetlen szükséges *Cornill* (Einl. i. d. A. T. p. 206,) felfogását elfogadni, hogy Ez. 14 előbbi időbe helyezendő mint Jób, azért nem lehetetlen, hogy Jób könyvének szerzője sokkal körültekintőbb világnézletet, szabadabb és önállóbb felfogást tanusít, a neki fontosnak látszó problemának kezelésében,

mint az, ki Ezékiel könyvét szerkesztette, azért tehát olyan időbe teendő, melynek jelszava vala, a bátortalanságot és fatalizmust leküzdeni, az ön- és czéltudatot fölébreszteni.

A könyv e szerint költői külsejében és kidolgozásában világot látott midőn az új templom és állam fölépítésnek indúlt és befejezéséhez közeledett. Ez nemcsak a sokféle perzsa vallásnézetekből következik, a melyek különben, mint magától értetődik, asszir-babilóni elemekkel vegyültek és nem csupán abból, hogy a 32—36 f., melyeknek eredeti hozzátartozását nagyon erősen kétségbe vonták és melyek általunk oly férfiak szájába tétetnek, a kiket Zerúbábel unokájának tartunk, hanem kitűnik különösen a könyvben számtalanszor ismétlődő új-héber szavakból és képzésekből, melyek száma sokkal nagyobb, mint ezt eddig kiderítették. Ezrának idejében pedig a héber nyelv »új« lendületet vett.

Jelentőséggel bír továbbá az is, hogy עוץ tartománynak a fekvését megállapítsuk. Semmiesetre sem csatlakozom *Wetzstein* fejtegetéséhez, mely szerint az Haurán tartományban feküdt volna, vagy pedig azzal egészen azonos lenne, mert »a nép szóbeli hagyományának a tudományban csak alantebb érték tulajdonitható«. Itt is fölismerhetjük a szellemi hős születési helye fölötti vitatkozást, a mely látszólagosan még inkább nyer jogosságban azáltal, hogy több »עוץ« nevezetű helység létezett. Ez az עוץ, melyet Jób említ valószínűleg ugyanaz, melyről Jer. 25., 20. szól, a mely (l. *Keil* 2. rész) éppúgy, mint a Siralmak 4., 20. idézett Idumea és Egyptom határa között keresendő. Igy volnának megérthetők a baráti és üzleti viszonyok, a melyek Jób és júdabeli barátjai között fönnállottak, a kikhez különben a fiatal Elihu is számítandó. [1]) A sábäi karaványok is összeköttetésbe lépnek (l. Jób. 1., 15.) a júdabeliekkel (Joel 4., 8.) és az Egyptommal való érintkezés is felismerhető. Ha tehát saját nézetemet ekképen összefoglalom, hogy Jób (13., 24.) tényleg még pedig Ezékiel idejében illetve nem sokkal később élt (בוץ tartomány közelségében), *hogy azonban a róla elnevezett könyv csak Zerubábel utódjai alatt illetőleg ezektől szerkesztetett*, egyszer-

[1]) Legyen megjegyezve, hogy egy gadbeli ember is a בוץ nevet viseli. (I. Kr. 5., 14.)

smind akarnám a szentírás kutató figyelmét felhívni az abba a korba való művekre, úgy mint Salamon példabeszédeire, Kóheletzre és a Zsoltárokra, továbbá arra is, hogy Zerubábel utódjai a Dávid illetve a Salamon családnak hozzátartozói valának, azok, kiknek ősei vulgo ezen íratok szerzőiként szerepelnek. Még megjegyzem, hogy szándékomban van más helyen Jób könyvére vonatkozó exegétikus fejtegetéseknek egész sorát közzé tenni.

Boroszló. Dr. Königsberger Bernát.

A ZSINAGÓGAI ÉPÜLETEK HELYE.

Az Ujtestamentom, Josephus és pogány irók egyes nyilatkozatai alapján azt állítják már régi idő óta, hogy az ókorban előszeretettel építették a zsinagógákat a tenger vagy folyó partjára. Főbizonyítékul szolgál Acta apostolorum 16, 13: »*A szombat napján kimentünk a városon kivülre a folyó mellé, a hol megszoktuk, hogy a templom legyen*«.[1] E helyen világosan ki van mondva, hogy a proseuché a folyó partján szokott lenni. Más ennyire határozott adat nincs, hogy a templom folyó partján lett volna. De azt még találjuk, hogy a folyó vagy tengerpartján imádkoztak. Josephus, Antiquitates XIV. 10, 23:[2]); Tertullian, De jejunio c. 16.[3]) és Ad nationes I. 13.[4]) *Schürer E.*, ki az idevágó forrásokat és irodalmat összeállítja, más bizonyítékokat a nemzsidó irodalomból nem jegyez föl (Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi II. 370. lap 88a és 372 l. 92. jegyzet; l. még Winer BRVB. s. v.)

Löw Lipót Der synagogale Ritus cz. értekezésében (Monatschrift f. G. u. W. d. J. 33, 167—170 lap) tagadja,

[1]) τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πύλης παρὰ ποταμὸν οὗ ἐνομίζομεν προσευχὴν εἶναι.

[2]) καὶ τὰς προσευχὰς ποιεῖσθαι πρὸς τῇ θαλάσσῃ κατὰ τὸ πάτριον ἔθος.

[3]) Judaicum certo jejunium ubique celebratur cum omissis templis per omne litus quoqunque in aperto aliquando jam precem ad caelum miltunt.

[4]) Judaici ritus lucernarum et jejunia cum azymis et orationes littorales.

hogy a zsinagógákat előszeretettel építették volna víz mellé. Az emlitett, valamint Juvenal Sat. 3, 11—14 szavaiból vett bizonyítékokat sorra czáfolni iparkodik az Uj Testamentom idézett helyének kivételével. Ott világosan ki van mondva, hogy a zsinagóga a folyó partján szokott lenni. Löw főargumentuma az, hogy a zsidó forrásokban, bár sok alkalom kinálkoznék reá, sohasem történik még czélzás sem arra a körülményre, hogy a zsinagógák víz mellett lettek volna. Az egyetlen szabály a zsinagógák építési helyére vonatkozólag azt mondja: (Tószifta Megilla 4, 23 Zuckerm.) A zsinagógát a város legmagasabb pontján kell építeni.

Nézetem szerint azonban Löw egyetlenegy bizonyítékot sem czáfolt meg. Mert az nem czáfolat, hogy Tertullián tévedett, az apostolok cselekedeteinek irója nem ismerte a zsidó ritust. Azt sem lehet elfogadni, hogy Josephus idézett szavaiból csak az következik, hogy a halikarnasszusi zsidók temploma a tengerparton volt, minthogy ott ősi szokásról van szó. Különben is, ha a zsidóknak mindegy lett volna, hogy mely helyre építik templomukat, akkor a halikarnasszusiak nem azt a privilegiumot kérték volna, hogy a tengerparton imádkozhassanak, hanem azt, hogy templomukat megtarthassák vagy akárhová építhessék. Az a tény, hogy a szabadalomban az van kiemelve, hogy a halikarnasszusiak a tengerparton imákat végezhetnek, világosan a mellett szól, hogy a tengerpart melletti imára különös sulyt vetettek.

Löwöt ezen erőszakos czáfolgatásra az a tény birja hogy a zsidó források a littoralis imákról tökéletesen hallgatnak. E hallgatás nem volna lehetséges, ha ilyen imák szokásban lettek volna Igaz, hogy direkt adat ezekről nincsen, de elég világos czélzás találunk nézetem szerint a Mekhilta bevezetésének elején.

A minden tekintetben instructiv hely következőképen hangzik: »*Egyptom országában* (12, 1.). A városon kivül (beszélt az Isten Mózeshez és Áronhoz). Talán a városban? Minthogy azt mondja (II 9, 29) a tóra: »Mondá hozzá (Fáraóhoz) Mózes. majd ha kimegyek a városból felemelem kezem az éghez«; ha Mózes nem imádkozott csak a városon kivül, annál kevésbbé beszélt az Isten vele a városban, hanem a városon kivül. És

miért nem beszélt vele a városban, mert tele volt utálatosságokkal és bálványokkal. Mielőtt Izraél országa kiválasztatott, minden ország alkalmas volt az Isteni beszédre, mióta ki van valasztva, a többi ország ki van zárva stb.« Néhány sorral ezután: »Ámbár az Isten a szent földön kivül is beszélt a prófétákkal az ősök érdeme folytán, nem tette máshol, csak tiszta helyen víz mellett Dániel 8, 2; 10, 4; Ezékiel 1, 1. bizonysága szerint.« [1])

E helyből két tény világlik ki, először az, hogy a pogány külföldi városokat a bálványok miatt nem tartották alkalmasaknak az ima elvégzésére, hanem inkább valamely a városon kivül eső helyet. Másodszor pedig az, hogy a folyó vagy tenger partja tiszta helynek tartatott. Ezekből a tényekből a valószinüség legmagasabb fokával bir azon feltevés, hogy a külföldi zsidók imáikat a városon kivül, lehetőség szerint víz mellett végezték, következésképen templomaikat is ezen helyekre építették. A tannaiták korából származó palesztinai forrás igazolná tehát azt, a mit az Ujtestamentom, Josephus s a többi irók nevében fönt idéztünk.

Helytelen állítás csak az, hogy a templomokat a szent földön is víz mellé építették, mert Palesztinában, minthogy az ország nem tisztátalan, erre szükség nem volt. Igy értjük a Tószifta szabályát, hogy a zsinagógát a város legmagasabb helyére építsék, minthogy Palesztinában nem forgott fenn annak szüksége, hogy a városon kivül fekvő tiszta helyet válaszszanak. Ellenben a külföldön erre szükség volt. Az említett írók mind külföldi zsinagógákról szólanak, a melyeket tényleg a lehetőség szerint a városon kivül helyeztettek el.

A különbséget, a mely a zsinagógák helyére nézve Palesztina és a többi országok között létezett, Löw nem vette észre

[1]) בארץ מצרים חוץ לכרך או אינו אלא תוך הכרך כשהוא אומר ויאמר אליו משה כצאתי את העיר והלא דברים ק"ו ומה תפלה הקלה לא התפלל אלא חוץ לעיר דבור חמור לא כל שכן ומפני מה לא נדבר שמו תוך הכרך מפני שהיתה מלאה שיקוצים וגילולים; ועד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדבורת משנבחרה א"י יצאו כל הארצות וכו' אם תאמר הן אנכי מן הגביאים שנדבר עמהם בחוצה לארץ וכו' ואע"פי שנדבר עמהם בחוצה לארץ ובזכות אבות לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים שנאמר ואני הייתי אל אובל אולי ואני הייתי על יד הנה־ הנדול הוא חדקל ואומר היה היה דבר ד' וגו'.

és innen ered téves argumentációja. A zsidó források hallgatása a kifejtettek szerint természetes. A palesztinaiak azért hallgatnak az általunk idézett indirekt módon bizonyító hely kivételével, mert Palesztinában a zsinagógát tényleg nem kellett sem a városon kivül, sem pedig víz mellett építeni; a babilóniaiak pedig — legalább azokon a helyeken, a melyekben pogányok képezték a főlakosságot — tényleg a városon kivül helyezték el a »béth ha-keneszetht« és a »béth ha-midrast«. A régi zsidó hagyomány pedig, a mely reánk maradt, csakis Palesztinából és Babilóniából származik. Josephus tényleg beszél e pontról, habár csak egy helyen, de tudjuk, hogy a zsinagógákról általában ritkán és csak alkalmilag szól.

Mi tehát helyeseljük a régibb tudósok nézetét, a melyet Schürer is képvisel, hogy a zsinagógák lehetőleg víz mentén épültek, de csakis a külföldiek, de nem a palesztinaiak. A megokolást azonban, melyet Schürer ad, hogy azért építettek víz mellé, hogy az esetleg szükséges rituális mosdásokat végezhessék, nem helyeselhetjük. A Mekhilta idézett helye ugyanis világosan mondja, hogy a »víz melletti hely tiszta.« Ez volt az ok.[1])

Hogy a babilóniai zsinagógák a városon kivül voltak, a Löw által idézett helyen kivül még Bécza 15a is bizonyítja, mert »béth ha-midras« és »béth ha-keneszeth« között e tekintetben nincs különbség (l. Rasi v. בבית המדרש). Löw (i. h. 162—165) az okot a perzsák intoleranciájában keresi és a sasszanidák uralma restaurációjának korára vezeti vissza, mert Rab idejében (b. B. m. 107. a alapján) a zsinagógák még a városokban voltak. Nézetünk szerint e föltevés nem valószinü. A többször említett Mekhilta állításából

[1]) E czikk már ki volt szedve, midőn Kohler K. tanulmánya: »Ueber die Ursprünge und Grundformen der synagogalen Liturgie« (Monatschrift f. Gesch. u. Wissensch. d. J. 1893. julius—augusztus füzet) kezeim közé került. Örömmel látom, hogy nézetünkkel megegyezik (442. lap). Feltűnő, hogy Kohler, miután kifejtette, hogy a víz tisztaságot kölcsönöz a szentség értelmében, mégis azt állítja, hogy a zsinagógákat »der nöthigen Waschungen halber« építették víz mellé. Ez nem áll. — A »Jüdisches Litteraturblatt« 1884. év f. szintén közöl egy czikket Löw nézete ellen, erre azonban ez alkalommal nem reflektálhatunk.

joggal vont következtetés szerint azért nem imádkoztak a városokban, mert azok telve voltak bálványokkal és egyéb bünökkel. Hogy csakis ez volt az ok, bizonyitja Phllo is (In Flaccum 13). Ebből egyszersmind az is következik, hogy olyan városokban, vagy városrészekben, a melyek tiszta zsidó lakossággal birtak, a zsinagógát nem kellett kihelyezni a városból. Ráb lakóhelye — Mátha Mechaszja — tényleg tiszta zsidó lakossággal birt; az ő állításából tehát semmiféle kronológiai következtetést a mezőn épített zsinagógákra vonni nem lehet.

Fejtegetéseink alapján megérthetjük azt a tényt is, hogy az idők folyamán az a szokás, hogy a zsinagógák a városon kivül építtessenek, teljesen megszünt. Ez talán azért történt, mert a szülőok — a bálványimádás — a kereszténység és az az iszlám országaiban megszünt és így az okkal az okozat is eltünt.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

APRÓBB ADATOK A MAGYARORSZÁGI RABBIK TÖRTÉNETÉHEZ.

Dr. Bacher Vilmos e folyóiratban megjelent »Századunk első feléből« czimű munkáját ujabban ismét többször forgatván, néhány észrevételhez jutottam, amelyeket a következőkben közre bocsátok.

15. Családneve Schag, később kaboldi rabbi, Palesztinában halt meg.

37. Áron hálévi, családneve Tauber, a יד אהרן szerzője (megj. 1869. Pozsony), megh. Szerdahelyen.

40. Áron Kuttna 1834-ben kiadta a דעת זקנים-t.

55. Talán Báruch Goietein a נבחר כסף szerzője.

56. Családneve Tintner, Austerlitzból származott. Mindig Berech (= Berechjó)-nek irta nevét, tehát berech nem javítandó. Teljes neve Tintner B. Ábrahám,

90. Azonos a 96-ikkal.

103. Áron Eleázár, családneve Paskus, később galanthai rabbi, megh. Szerdahelyen. Szerzője a באר הגולה-nak (1874).

119. Mint szécsenyi rabbi halt meg, ez és fivére Áron (39 és 43) Aszód Judának voltak tanitói.

120. Családneve Wallerstein, mint moóri rabbi halt meg 1829.

121. Családneve Lemberger, azonos a 124-ikkel, veje volt Ullmann Mózes liptó-szent-miklósi rabbinak.

128. és 324. nem rabbi, hanem csak »móre czedek«.

129. Talán Englsmann G. rohonczi rabbi az עיני ישראל szerzője.

153. נאוועסע tényleg Szkala-Ujfalu.

164. Tényleg azonos a 165-ikkel, mint Pécs rabbija Baranya megyének főrabbija volt. Én a 166. פ״ק-s Fünfkirchen-nek olvasom és így 164, 165 és 166 resp. egy és ugyanazon személyhez szól.

171. Családneve Margolioth.

178. Családneve Spitzer, fia, Sámuel, Szentesen volt hitszónok és iskolaigazgató.

179. Kéziratban maradt munkái שיות טעמי יצחק (responsumok korának legkiválóbb rabbijaihoz) מגיד יצחק és אוהל יצחק (predikációk). E munkákat édes atyám birja. Baáni (Trencsén m.) és zsámbéki rabbi is volt. A 187. Grán jelzővel azért illetik őt, mivel esztergomi származású volt. Szofer Mózes hét responsumot intézett hozzá, melyeket édes atyám őriz.

206. Teljes neve József Jakab Vecs Neuschloss, megh. Ó-Budán.

207. ישאג családneve volt = Schag, így irta nevét a kaboldi rabbi Ábrahám is.

216. Teljes neve J. M. *Schmai* ben Majer.

219. J. Ber, családneve Rottenberger.

228. Családneve Lichter, ben Mózes. Két kötet halachikus munkája kéziratban édes atyám tulajdonát képezi.

233. Családneve Reiz. לוג *nem Lugos, hanem Tisza-Lök.*

239. Családneve Lichtenstadt.

243. Aszod Juda responsum-gyüjteményében (Ében ézer 51. sz.) Mozes József פוטייץ a neve.

252. Mint balassa-gyarmati rabbi halt meg.

276. Teljes neve Mózes Löb Rosenbaum hálévi pozsonyi dáján, Bacharach Jáir chájim és Wertheimer Sámson családjából, több munkát irt,

290. Családneve Fried, rabbi volt Gyallán, megh. 1859. ברוך מרדכי művét kiadta 1874. fia, a jelenlegi szent-mártoni (Győr m.) rabbi.

302. Ben József Kromauból, tanítványa volt Oppenheimer Simonnak, az ismert pesti dájánnak.

315. Csaladneve Glück, teljes neve M. L. Szántó Glück.

331. Családneve Schück, később huszti rabbi.

337. Családneve — azt hiszem — Freund.

158. és 141. Azt hiszem, hogy Löw Izrael dárdai rabbi (164, 165, 166,) atyja. Magyar-Zsidó Szemle VII. évf. 471. ol. azt irtam Rosenthal Salamon levele nyomán, hogy Löw Izrael atyja Löb bonyhádi dáján.

342. Abban az évben halt meg, amikor Deutsch Dávid, az אהל דוד szerzője megh.

354. Családneve Brill, ennek fivére Mardochái Lőb zsámbokréti rabbi volt.

355. Családneve Dessauer, ben Matitjahu halévi Nathan fia volt Dessauer Gabriel balatonfő-kajári rabbi az »Ariel« szerzője és Hiób magyarázója (Pozsony, 1838.)

369. A דברי פני אריה szerzője (Bécs, 1859.)

387. Családneve Stern.

403. Családneve Ziltz.

412. A nemesitett Neuwall családból származott, fivére Májer zsámbéki rabbi volt.

419. Családneve Levi.

428. Családneve Elbinger.

435. és 436. Azt hiszem, hogy Rapoport Farkas pápai rabbi.

432. A híres Wiener Simon, ki mint lovasberényi rabbi halt meg.

437. azonos 445-ikkel. Mint n.-tapolcsányi rabbi halt meg.

Szofer Mózes levelezőinek nevére és működési helyére vonatkozólag bővebb felvilágosítást nyujthat az orthodox rabbiknak nyilatkozata az 1845. braunschweigi rabbigyülés ellen (Allgemeine Zeitung des Judenth. IX. évf. 17. és 18. szám), valamint Eisenstadt Májer ungvári rabbi sesponsum-gyüjteménye. Ezekről más alkalommal.

Az egyik névtelen responzum, mely községi viszályokról szól, az *ürményi* községhez van czímezve.

Moór

Dr. Büchler Sándor.

AZ ABONYI ZSIDÓ KÖZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

Dr. Vajda Béla rabbi úr hat eredeti okmányt bocsájtott már régebben folyóiratunk rendelkezésére, melyek az abonyi zsidók történetére a mult század végén és a jelen század elején érdekes világot vetnek. Ezen okmányok közül egyiket jelen számunk kútfőiben közlünk. Ezen hatósági köszönetből megtudjuk, hogy az abonyi zsidók a háboru költségeihez 200 frtnyi ajándékkal járultak.

Kérdés, hogy az abonyiak ezen ajándékozáshoz honnan kapták az impulzust? Nagyon valószinű, hogy a hatóság részéről. Ezen összeg, a mely az adomány jellegével bírt, mintegy katonaváltságdíjnak tekinthető, mert ebben az időben a zsidóktól még nem követeltek katonákat. Ilyen rendelet csak 1800. évben érkezett Abonyba. A mondott évben ugyanis a zsidó község ebben az ügyben közgyűlést tartott, a melyben az ügy rendezésére egy öt tagból álló bizottságnak teljhatalmat adott. Az irat, a melyben erről szó van, 51 aláirással van ellátva. Ugy látszik, hogy akkor sokkal több zsidó család nem lakott Abonyban, mert az iratban az ismert formula áll: mi alólirottak, *számra nézve a többség.* Minthogy kötelezettség elvállalásáról van szó, a menynyiben a megbízott öt férfiú rendelkezéseinek föltétlen engedelmességet biztosítanak úgy személyeikre, mint vagyonukra nézve, egészen kétségtelen, hogy a gyűléstől nagyon kevesen maradtak távol.

Hogy az öt megbizott mit végzett, arról nincs további adat. Ugy látszik, hogy működésüknek a halasztás volt az eredménye. Ugyanis csak 1805. október 23-án érkezik Szabó János pesti főszolgabírótól parancs, a mely szó szerint igy hangzik: »*Comittáltatik Abonyba lakó Zsidóság Bíráinak és Elöjáróinak, hogy e folyó 8-bernek 28-ik Napjáig álitsanak ki Két alkalmatos Katona férfijat.*«

A zsidók e rendeletnek azonnal eleget tenni iparkodtak. Egy Eisler Sámuel nevű zsidó legénynyel szerződést kötöttek, hogy a község katonája legyen, minek fejében neki 65 forintot igérnek. Öt forintot azonnal kifizettek, a »Handgeld« többi 60 forintját pedig csak akkor, ha majd beveszik. Az irat, a

mely 1805. október 29-éről van keltezve, német nyelvű, a két abonyi előljáró zsidó betükkel irta alá a nevét.

Ugy látszik, hogy az abonyiak kieszközölték, hogy részükről egy katonával is megelégedtek, mert 1809. évben nem is követelnek egynél többet. A fentnevezett főszolgabíró Alb.-Irsán 1809. márczius 3-án kelt meghagyása szerint: »*Abony, Ó-Kécske, Tószeg, Tözsell tartoznak magok közül folyó esztendei Martiusnak 9-ikén egy Zsidó Legént katonának állitani.*« Ugyanazon irat túlsó lapján ugyanazon kelettel és aláirással: »*oda utasitatnak a Megyebeli Helségek Elöjárói a szomszéd Megyebeli Helségek pedig illendőképpen megkérettetnek, hogy a szükség és ellenkezés esetében az Abonyi Bíráknak elégséges assistentiaval legyenek.*« A háborús év az abonyiaktól még egy katonát követelt. Erről a következő, a szóban forgó okmányra irt, nyelvi tekintetben is érdekes kérelemből értesülünk: »*Máj napon ógy mind 23-dik Juli Ujonnan gyögy Prancsolat megend egy Zsidó Legén Recrutat 1. Augustusba Pestre Szálitani. Varusokba vagy Helsigekbeli elő járója legyen Embereink melléket mind Emlitet fő Szolga Biró urunk irásá szerint Instalya az egéz Abonyi Zsidó Comonitárs és nagyob bizonysakoknak meg vagyon Petsitjeikvel erősítve.*«

Budapest. *B.*

IRODALOM.

KULTURTANULMÁNYOK A ZSIDÓSÁGRÓL.

(Culturstudien über das Judenthum von Nahida Remy. Berlin, 1893.)

Oly művel akarom az olvasót megismertetni, melynek maga a czíme is képes érdeklődést kelteni, mert hiszen olyan tárgy megbeszélését helyezi kilátásba, a mely nemcsak bennünket, zsidókat érdekel, hanem leköti a más vallású egyén figyelmét is. Hiszen minden gyülölködés és üldözés daczára, mindenkor figyelemmel kisérték a zsidók fejlődését és kulturális viszonyait. Ezen mű iránt való érdeklődésünk csak fokozódik, a mint megtudjuk, hogy szerzője első sorban — nő, másodsorban pedig — keresztény. Nem vagyunk hozzászokva, hogy ilyen féle mű más tollából kerüljön ki, mint zsidó, szakférfiúéból, s így bizonyos kiváncsiság vegyül érdeklődésünk közé, a mint e könyvet kezünkbe vesszük.

Az irónő maga is tudja, hogy milyen érzelmekkel fogják müvét fogadni, tudja, hogy csodálkozást fog kelteni, hogy keresztény nő ezen tárgyról ír.

Nem késik tehát, hogy előszavában megismertesse azon okokat, a melyek őt könyve megírására indították. »Kötelessége, — ugymond, — minden embernek, hogy erejéhez mérten terjeszsze a felvilágosodást és szembeszálljon azon setét előitéletekkel, a melyek az egész emberiségre nézve oly romboló hatással vannak.«

A másik ok, mely őt müve megirására inditotta, az, hogy tanulmányai közben és minden kutatása daczára, nem akadt olyan műre, a mely a zsidók kulturális viszonyait *népszerüen* tárgyalta volna, a mely magas és tudományos tartalmánál fogva ne lett volna kizárólag szakemberek szá-

mára megírva. Népszerü, kisebb terjedelmü könyvnek érezte hiányát, olyannak, a milyet a laikus is szivesen és élvezettel végigolvasna.

Nem volt könnyü a feladat, a melyet az irónő kitüzött magának, mert hiszen nem csekély dolog nagy és magasztos tárgyról népszerüen irni. Ezért már Remy ebbeli törekvése is elismerést érdemel.

Elégséges, hogy a mü tartalmát röviden ismertessem, hogy meg lehessen itélni, hogyan fejtette meg az irónő feladatát. Azt tartom, hogy elérte azon czélt, a melyet kitüzött magának, hogy tollából kikerült az eddig hiányzó mü. De hát: facta loquuntur! Következő a mü tartalma:

Az első fejezetben, melyet »Mindennapi ájtatosság«-nak nevez, ismerteti azon imákat, a melyek — a fejezet czime is mutatja — naponta, az élet minden körülménye között felhangzanak. Ismerteti körülményesen valamennyi imát, attól kezdve, a melyet a templomba való lépéskor mond a zsidó, végigkisér minden imán, az istentisztelet utolsó pontjáig, kiemelve azon sok magasztos részt, a mely a zsidók vallásos felfogását egész kiválóan jellemzi, a mely feltárja a zsidók egész lelkületét, gondolkozásmódját, s a mely egészen hatalmába keríti az imádkozót. Majdnem jól esik az olvasónak, hogy az irónő olyan melegséggel, olyan szeretettel beszél mindezen mozzanatokról, látszik, hogy a hatalmas, őserejü zsidó eszmék a keresztény nőt is egészen hatalmukba kerítették.

Az első fejezet, meleg, lelkes szavai után kissé idegenszerüen hat reánk mindaz, a mit az irónő a második fejezetben elmond. Ezen fejezet úgyszólván recensiója mindannak a mivel az irónő az előbbiben megismertetett. Az istentisztelet hosszúságáról beszél, fárasztónak tartja, hogy minden nap, minden imát, ismétléseivel együtt, elmondjanak. Helytelennek tartja azon sietséget, a melyekkel ezen imákon végighaladnak, nézete szerint kevesebb szöveg lassabban elmondva, több ájtatosságra késztetné az imádkozót. Az imák szövegét is kifogásolja, elavultnak, a mai viszonyoknak meg nem felelőnek mondja őket.

Hiszen igaz, az idő és a viszonyok változtával a zsidó nem kérheti Istenétől azt, a miért a legnagyobb nyomoruság

és elnyomás századaiban könyörgött, de minthogy ezen imák mint a régi kor hagyatékai, megmaradtak, kegyelettel elmondják őket ma is.

Az irónő az 1867. év jul. 4-én, Lipcsében, s az 1871. év jul. 17-én Augsburgban tartott zsidó zsinatra utal, a melynek tagjai nagy és kiható reformok létrehozatalára törekedtek. Azóta húsz esztendőnél több idő folyt le, s a zsinatok törekvése, nehány uj imakönyvön kivül, nem hozott gyümölcsöt.

Kivánatosnak tartja az irónő egy uj zsinat egybehivását, a melyen ugy az istentiszteleteket magukat, mint az egyes imák szövegét reformálni, még pedig gyökeresen reformálni kellene.

A következő, szombatról szóló fejezetben ismét ráismerünk a minden szépért, jóért előitélet nélkül lelkesedő nőre. Itt, valamint az ujév és engesztelő ünnep, sátoros ünnep, chanuka, purim, husvét, pünkösd és ujhold ünnepéről szóló fejezeteiben őszinte csodálattal és melegséggel beszél az ősrégi hagyományról, s körülményesen leirja az ezen napokra való imákat, szokásokat, s valamennyi ünnep lefolyását.

»Erkölcstan, mint istentisztelet« czimü fejezetében egész sorát mutatja be a zsidóság bölcseinek, az »Atyák« mondásainak. A zsidó legszebb és legfőbb jellemvonásai egyikének tartja az irónő, hogy imádságai közé sorozza ezen erkölcstani mondásokat, hogy, saját szavai szerint: »az erkölcs vallás, az erkölcstan istentisztelet a zsidóra nézve.« A felsorolt bölcs mondások, a melyeket a talmudból vettek át az imakönyvekbe, az élet minden körülményének és követelményeinek megfelelnek. Milyen jó és üdvös volna — mondja Remy —, ha a zsidókon kivül más felekezetbeliek is ismernék ezen kincset, mert akkor bizonyára igazságosabban itélnék meg a zsidókat.

»Hazkarah és benedictiók« cz. fejezetében ismerteti azon imákat, a melyeket haláleset és temetés alkalmával mondanak el, ezeken kivül a holtak lelki üdveért való imát is körülményesen leirja. Azután a minden alkalomra és időre való benedictiókat sorolja fel, úgy azokat, a melyek a köznapi életben oly gyakran felhangzanak, mint azokat is, a melyeket az élet legszentebb és legmagasztosabb napjain szoktak elmondani. A lefekvés előtti ima ismertetése zárja be ezen fejezetet, ez ima nagy része szószerint van az olvasónak bemutatva.

»Az ima a bibliában« cz. fejezet azon imákat sorolja fel, a melyek a biblia elbeszéléseiben, mint bibliai személyek imái fordulnak elő. Különösen Mózes imáival foglalkozik.

A következő fejezet: »Az ima a talmudban«, azon vitatkozásokat tárja fel, a melyek az imát illetőleg a talmud bölcsei között lefolytak. Közli a zsidó bölcsek azon elveit és mondásait, a melyek az imádkozás módjait és mikéntjét szabják meg.

Elmondja, hogy a talmud szerint maga Isten is imádkozik; ebből is kitünik, hogy milyen szeretettel csüggött a zsidó nép Istenén, hogy ilyen merész, de a maga nemében csodálatos és páratlan dolgot mondott ki.

A »Hymnusok« fejezetében részletesen ismerteti az irónő mindazon éneket és hymnust, melyet ujévkor és az engesztelő ünnepen szoktak a templomokban elénekelni, s azonkivül azon derültebb jellegüeket is, a melyek a husvéti haggadában fordulnak elő. Ezen hymnusokat többnyire szószerint közli az irónő; ismertet azonkivül nehány, a középkor sanyargatásai és elnyomásai közepette költött énekeket, a melyekben az egész zsidóság fájdalma hiven visszatükröződik.

A héber nyelvet tárgyaló fejezetben sok oly dolgot mond el az irónő, a mi a zsidóságnak nem válik dicsőségére. Nem tartom fölöslegesnek, ezen fejezetet bővebben ismertetni, mint a többit, hiszen látszik minden szaván, hogy az irónő szemrehányásai a legnagyobb, legőszintébb jóindulatból erednek.

Elmondja, hogy a zsidóságnak nincs többé érzéke a héber nyelv iránt, hogy elhanyagolja, elfelejti legdrágább kincsét, őseiről reámaradt szent nyelvét. Szomoru dolog, hogy nem csak laikusok, hanem tudós, nagynevű férfiak és rabbik is hozzájárulnak a héber nyelv tökéletes feledéséhez, a menynyiben azt tartják, hogy a nehéz munkával megtanult nyelv semmiféle hasznot nem hoz annak, a ki vele foglalkozott. Azt kérdi az irónő, még pedig jogosan, hogy miért jutott a héber nyelv ismerete odáig, hogy ma már csak nehéz munkával lehessen megtanulni? Honnan ered az a közönyösség, az a hanyagság, hogy a zsidó szülők nem törődnek azzal, ha fiaik a confirmatió után majdnem sietve felejtik el azt a keveset is, a mit megtanultak? Holott egy kis gyakorlás, mindennapi olvasás utján csekély fáradsággal bővithetnék azt az ismeretet, a melyet már megszereztek. Ha a héber olvasást és a héber nyelv ismertetését korán megkezdenék a gyermeknél, játszva tanulná meg, egy kis buzdításra örömmel foglalkozna a héber nyelvvel. Manapság ez mind lehetetlennek látszik, hiszen a gyermek fejét görög és latin tudománynyal töltik meg, franciát és angolt kell tanulnia, hogy később ezen nemzetek költőit eredetiben olvashassa!

Arra nem gondol senki sem, hogy a héber nyelv tulajdonképen az imádkozás nyelve, nem létezik más nyelv, a mely oly poetikusan, olyan megfelelően volna képes az ember minden érzelmét visszaadni.

Egy keresztény tudós mondja: »A héber nyelv az emberiség lelkiismereti beszéde, a szív szava. Az érzelmek közvetlenségében, a gondolatok bensőségében való gazdagsága oly nagy, hogy még az irott szó is személyes jelleggel, élénkséggel bir. Egész különleges fajt képez a nyelvek sorában, mert a héber nyelv a vallás nyelve.«

Ez az oka annak, hogy a fordítás sohasem képes hiven visszaadni azt, a mi a héber szövegben rejlik, s számtalan példa mutatja, hogy a fordítás egészen kivetkőzteti eredetiségéből a héber szöveg tartalmát.

A héber nyelv sajátságai közé tartozik, hogy ritka rövidséggel, egy-két szóval tudja kifejezni azt, a minek elmondására más nyelvben egész mondat szükséges. A szókötés nagyon sajátszerü, s az egyes szavak csekély változás folytán beálló értelmi különbözősége a kutatási vágyat s leleményességet felkelti.

Csalódik az, a ki azt hiszi, hogy a héber nyelv megtanulása nem jár haszonnal. Hiszen a vele foglalkozó megtanul önállóan gondolkozni, kutatni. A héber nyelv élesíti a felfogást, s számtalan tudós, orvos és jeles férfiu köszönheti héber ismereteinek éles, találó véleményeit és dialektikáját.

Vajha hatással lenne a zsidó olvasóra az irónő azon nyilatkozata, hogy a zsidó restségből hanyagolja el ezen kincsét, a mely a más felekezetbeliek szemében a legnagyobb irigység és csodálat tárgyát képezi.

Azon, nagyrészt jogosult kritika daczára, melyet az irónő a zsidóság egyes gyengéjével szemben több ízben gyakorol, tollát mégis tiszta szeretet és bámulat vezeti, a mi a

jelenkori német zsidógyülölettől saturált felfogás közepette valósággal megható. Az irónő eme bámulata legfényesebben nyilatkozik meg könyvének utolsó fejezetében, a melyben összehasonlitja a keresztények imáit a zsidókéival.

Több helyen bizonyitja, hogy a legelterjedtebb és legismertebb keresztény imák héberből eredtek; a Miatyánk zsidó mondásokból, zsoltárok egyes mondataiból van összeállítva.

Összehasonlítja továbbá az imák tartalmát a zsidó imákéival, s nyiltan kimondja, hogy a zsidó sokkal fenköltebb, szabadabb gondolkozású, mint bármelly más felekezet. A zsidó imáiban egyenesen Istenhez fordul, a keresztény ezt legritkább esetben teszi, neki közvetítőre van szüksége. Sok imában tisztán felismerhető a zsidó felfogás, csakhogy rendszerint olyan toldalékkal van ellátva, a mely Isten kegyelmét valamely szent közbenjárástól teszi függővé.

Az irónő a kereszténységgel szemben még több pontra nézve gyakorol éles kritikát, a melyet azonban, mint ezen ismertetés keretébe nem tartozót, nem reprodukálok.

Lelkesedessel idézi az irónő egy hires tudós azon szavait, hogy: »Isten és ember között vagy egyáltalában nincsen, vagy csak egy egyenes út van; ezen egyenes úton haladt Izráel és megtéritette a népeket. Mert hiszen az egyház, a kereszténvhitüek összeségének alapja, a semiták talaján épült fel.«

Midőn e mű végére érünk, érezzük, látjuk, hogy az a törekvés, a melyről az irónő müvének bevezetésében szólott, az a törekvés, a mely a felvilágosodás terjesztésére volt irányozva, vezette az irónőt egész müvén keresztül. Szeretettel, minden előitélet nélkül tanulmányozta a zsidók kulturális viszonyait, s a mit tanulmányai közben tapasztalt, hiven leirta, megadva: Istennek, a mi Istené, az embereknek, a mi az embereké.

Páratlan részrehajlatlansággal mond el mindent, a mi a zsidóknál őt megragadta. — Mindenesetre ritka jelenség, hogy keresztény a zsidó vallást sok tekintetben saját vallása fölé helyezze.

Valóban, ha a más felekezetbeliek úgy ismernék a zsidóságot, mint a »kulturtanulmányok« irónője, a zsidóság állapota óriási változáson menne keresztül. De ez hiú ábránd, hiszen ma már a zsidóság legnagyobb része nem ismeri vallását, csodálattal volna eltelve, ha ismerné azon szellemet, a mely Izráel ékessége más felekezetekkel szemben.

Ezen mű alkalmas arra, hogy a felekezetétől elidegenedett zsidóban ismét felébreszsze szunnyadó önérzetét, ismét megtanítsa szeretni vallását. Főképen pedig, hogy a zsidóságot rendesen nem ismerő keresztényt a zsidó vallással szemben enyhébben hangolja. A könyvnek ez volt a czélja, és nagyon kivánatos, hogy ezt a felekezetek közötti békés egyetértés és kölcsönös becsülés szempontjából minél szélesebb és elterjedtebb körben elérje.

Budapest. H. M.

JAVITÁSOK A SZENTIRÁS SZÖVEGÉHEZ.

(*Graetz H.*, Emendationes in plerosque sacrae scripturae Veteris Testamenti libros secundum veterum versiones nec non auxiliis criticis caeteris adhibitis. 1. és 2. füzet. *Boroszló*, 1892—93.)

A zsidóság nagy történetirója utolsó nagyobb szabású művének első két füzete fekszik előttünk, melyek közül az elsőt még maga rendezte sajtó alá, de annak megjelenését már nem érte meg és a korrekturát és a további füzetek kiadását az illetékes körök kérelmére *Bacher Vilmos* vállalta el.

A mű czéljáról a szerző prospektusában részletesen nyilatkozik, a melyből a főpontokat kiemeljük. A szentirás számos helye minden évszázadokra visszamenő exegétikus fáradozás daczára mind a mai napig érthetetlen. Ezen általánosan elismert tényből az következik, hogy az illető helyeken a szöveg korrumpálva van. Ezt a tényt szerző mint mások is magából a szöveg megőrzésére alkotott maszórából bizonyitja, a mely több mint 1300 helyen megjegyzi, hogy egyes szavakat máskép kell olvasni, mint a hogy irva vannak (kethibkeré.) A maszóra tehát föltételezi, hogy a szövegben másolói hiba van. Ugyancsak szövegromlásokra utalnak a maszórának eme észrevételei: kethib veló keré, keré veló kethib, a kipontozott szavak, zárjelféle jegyekbe tett versek, a szebirin stb. A maszóra megőrizte ugyan az általa előtalált szöveget, csakhogy akkor már hibás volt, mert a maszóra egy évezreddel később jött.

Hivatkozik szerző ezeken kivül azon ismert tényre, hogy a régi fordítások igen sürűn eltérnek a maszorétikus szövegtől és gyakran teljes biztossággal lehet következtetni, hogy előttük más olvasat volt. Utal továbbá régi és ujabb zsidó és nemzsidó exegétákra, a kik a maszorétikus szöveget emendálták. Nevezetesen Abulwalid tette volna ezt szerző szerint, a mihez persze szó fér.

Mindezen okokra támaszkodva, szerző a bibliának oly szövegét akarja helyre állítani, a melyben semmiféle érthetetlenség és értelmetlenség ne forduljon elő, úgy hogy belőle minden olvasó előtt érthető fordítás legyen eszközölhető. A módszerre, a melyet követni akar, a maszóra szolgál mintául, a mennyiben a szöveget régi alakjában hagyja meg, és a saját vagy általa elfogadott másoktól eredő javitásokat a lap alján jegyzi meg. Egészen mint a maszóra.

Az első füzet, a mely Ézsaiás és Jeremiás könyveit tartalmazza, a szerző által tervezett alakban jelent meg az utóbbi könyvnek utolsó 22 fejezete kivételével. A további füzetek — úgy a megjelent második füzet, a mely Ezékielre, XII kis prófétára és Zsoltár 1—30 és Példabeszédek 1—22 fejezetekre vonatkozik, a biblia szövegét már nem fogják nyujtani, csakis a szerző által javasolt emendációkat, a mi csak helyeselhető, mert a bibliai szöveg új lenyomására nincs szükség és a művet minden haszon nélkül tulságosan terjedelmessé és költségessé tenné.

Nem vonható kétségbe, hogy a régi fordítások és egyéb kritikai eszközök módszeres és rendszeres felhasználása mellett a bibliai szöveg nem egy homályos helyén javítás eszközölhető. Az sem vonható kétségbe, hogy számos ízben a konjektúra jogos és szükséges. Minden csak attól függ, hogy az egyes konkrét esetben milyen valószinüséggel bír a javasolt emendáczió. Részünkről szerző sok emendációját sem szükségesnek, sem világosnak nem találjuk, de mégsem helyeselhetjük sem a czéhbeli német exegéták vállvonogatását, sem a heves támadásokat, a melyek némely zsidó részről a szerző és műve ellen intéztettek. A gyülölet a tudományban époly veszedelmes tanácsadó, mint az életben. Graetz H., kinek saját szavai szerint — »*a szentirás életének élete*« volt és a ki e művében egy félszázad kutatásainak eredményét foglalta össze,

a zsidó tudomány körül szerzett halhatatlan érdemeinél fogva kiérdemelte azt is, hogy szövegkritikai kutatásai, a melyeket mint szellemének leggyengébb szülöttjeit a legjobban kedvelt és legtöbbre becsült, tudományos higgadtsággal és elfogulatlansággal fogadtassanak.

Azonban e mű még azoknak is ajánlható, akik Grätz emendácziói iránt előitélettel vannak eltelve. A szerző ugyanis, mint már kiemeltük, nemcsak a saját javitásait adja, hanem általában tájékozást nyujt a szöveg némely eltéréseiről, a melyekre a régi fordításokból következtetni lehet és összegyűjti az egész, különösen a zsidó irodalomban mindenfelé elszórt más tudósoktól származó általa helyeselt javításokat, a mi által az exegézis ezen oldalának becses szolgálatot tett. Igaz, hogy szerző csak az általa elfogadott más olvasatokat említi, de ezt szerző sűrűn teszi és így igen sok eltérő olvasást hoz az olvasó tudomására. Mindezen okoknál fogva a megjelent részeket hálával fogadjuk és a további füzeteknek érdeklődéssel nézünk elébe.

A GÖRÖG ÉS LATIN LEXIKOGRÁFIÁHOZ ZSIDÓ FORRÁSOKBÓL.

(*Krauss S.*: Zur griechischen und lateinischen Lexikographie aus jüdischen Quellen. Külön lenyomat a »Byzantinische Zeitschrift« II. 3. és 4. füzeteiből. Lipcse 1893.)

A zsidó hagyományos irodalomban, a mint ismeretes, nagy számú görög és latin szó fordul elő. E kölcsönszók magyarázata már a talmud idejében kezdődik, minthogy a görög kultura hanyatlásával a görög nyelv ismerete a palesztinai zsidóság köréből is lassanként kiveszett. A szómagyarázás azonban nagyobb terjedelmet csak a gáonok korában Babilóniában nyert, ahol nemcsak a görög nyelv ismerete hiányzott, hanem az élő hagyomány is hanyatlani kezdett. Ezen időpont óta egészen a zsidó tudomány ujjáébredéseig számos tudós foglalkozott a hagyomány nyelvkincsének ezen részével és eme fáradozásnak köszönhető, hogy az ujabb kor tudósai a régiek által megvetett szilárd alapra építhettek, midőn a klasszika filológia nyujtotta eszközökkel vállalkoztak a munka folytatására.

Hogy a dilettantizmus sokat botlott az ily pályán, a melyre nem egyszer pusztán egy görög és egy latin szótárral indult, mindenki előtt ismeretes, a ki ezen irodalom nyelve iránt érdeklődött. És mégis a tudományos eredmény e téren is nagyobb, mint a mennyire a sok tapogatódzás látásának hatása alatt általában becsülni szokták. Sok a gaz, de sok a szem is. A gyakorlott szem, a mely a magot a pelyvától meg tudja különböztetni, bő eredményre talál. Ilyen éles gyakorlott szemmel bír az előttünk fekvő mű szerzője. A zsidó hagyomány számos felderített görög és latin szavai közül kiválasztotta azokat, a melyek a klasszikus irodalomban nem fordulnak elő és így ezeket csakis a zsidó irodalom őrizte meg számunkra.

Már Sachs M., Grätz H., Rappaport és mások is észrevették, hogy ilyen szavak és szóalakok találhatók a talmudban és a midrásban, de szerző az első, a ki ezeket nagy szorgalommal és szakismerettel a szétszórt irodalomból összekereste, filológiai és nyelvészeti módszerrel pontosan megállapította és összeállította. A rostáláson kívül, a mely e téren különös érdem, szerző még több új szó kiderítése és az eredménynek a classica philologia számára való hozzáférhetővé tétele által is érdemet szerzett magának.

Dr. Krauss Sámuel úr összesen 64 új szót mutat be, a melyeket öt csoportban tárgyal. Az első csoportba olyan szók tartoznak, a melyek a klasszikus irodalomban előfordulnak ugyan, de a melyek a szótárakban mégis hiányzanak, vagy helytelenül értelmeztetnek és igazi jelentésüket csak a zsidó irodalomból tudhatni meg. A második csoportban oly szavak vannak, a melyek a zsidó irodalomban oly alakot mutatnak, a mely a szótárakban nem található. A harmadikban új összetételek; a negyedikben a zsidó irodalomban a rendestől teljesen eltérő jelentésű szók; és az ötödikben tökéletesen új azaz a szótárakban egyáltalában nem található szavak tárgyaltatnak

A részletekre áttérve, néhány észrevételt teszünk, a melyekkel csupán azon érdeklődésnek, a melylyel jeles munkatársunk értekezését olvastuk, kívánjuk tanujelét adni. Az irat értékét ezen megjegyzések semmi tekintetben nem szállítják le, a főeredményeket egyáltalában nem is érintik és leg-

feljebb csak azt bizonyíthatják, hogy a téren még a nagy óvatosság is nagyobbra szorúl.

Az 1. számban tárgyaltatik a következő midrashely (I. Sámuel 19, 13-ra, 22. fejezet) ותקח מיכל את התרפים ותשם אל המטה תני בשם ר' איבו ' ניקודים של ברוקלי Ezen érthetetlen megjegyzést szerző Luzzatto korrekturáját elfogadva és magyarázata által figyelmessé téve így fordítja: *Es wird tradiert in Namen des R. Ajbo: Zehn Haaraufsätze* (ניקוסים *hebr. Pl. von* ὄγκος) *von Masken* (ברוקלי βρίκελοι), *wobei die Zahl 10 natürlich eine agadische Uebertreibung ist.*« Jegyezzük meg először, hogy az utolsó szavak törlendők. A velenczei kiadásban, a mely az editio princepsből folyt és a melyből a szerző által idézett Luzzatto is veszi a helyet, »jod« nem áll. Kétségtelenül dittográfia folytán keletkezett a megelőző Ajbo utolsó betűjéből י=י. A mi pedig a magyarázatot illeti, a nehézség az, hogy R. Ajbo nem כביר העזים szavakat, hanem a theráfimt akarja magyarázni. Az amóra előtt ugyanis nem az volt a kérdés, hogy mily módon sikerült Mikhalnak Sául szolgáit tévedésbe ejteni, hanem az, hogy hogyan lehetnek Dávid házában bálványok? Ezen felfogás mellett bizonyít a Genezis rabba 74, 5 (ed. Wilna 285 a fent) és az ott feljegyzett párhuzamos helyek. A többesszámú ניקודים vagy korrigált ניקוסים is a tsz. »theráfim«-ra és nem az egy sz. כביר העזים-re utal. A szerző magyarázata szerint továbbá a midrásban nem ניקוסים של ברוקלי, hanem ניקוסים וברוקלי kellene, hogy álljon, mert azt mondja: »Die Theraphim als Rumpf, *eine tragische Maske* — David sollte für krank gelten — als Gesicht und ein Haaraufsatz warscheinlich mit vollständigen Nachahmung des Kopfhaares von David (!) musste die Täuschung perfekt machen«.

A velenczei kiadásban — más jelenleg nincs kezemnél — továbbá ברולקי áll; így idézi Luzzatto is (Iggáróth V 712). Ez által az alap is, a melyre szerző értelmezését fekteti, kissé ingadozóvá válik. Mindenesetre törlendők a következő szavai: »Mussafia liest ברולקי eine L. A., die er nicht vorgefunden, sondern seinem verilocui zuliebe erfunden hat, welche pia fraus ihm schon Kohut II. 18 b vorwirft« (501). »Dagegen wendet N. Brüll Jahrb I. 169 mit Recht ein, dass die L. A. ברוקלי gut bezeugt sei und nicht aufgegeben werden

dürfe (502). ברולקי nem »pia fraus« és ברוקלי nem »gut bezeugt« A midrashelyre most is csak azt lehet mondani, a mit azelőtt: non liquet.

Nem pontos szerző idézete a következő helyen sem: »Es heisst in Aboth di R. Nathan Version I. c. 4 p. יב Schechter: (l. דיופלין) "עד שבאו אליו דיופלא (505 leut.) Ott az egyesszámu שבא áll. Ezen olvasat szerint a korrektura דיופלין sem értetődik magától. — Nem értjük, hogy miért pontozza szerző 8. szám אַבְדוֹקוֹס = Εὔτοκος, és 9. szám pedig אַבְטוּלְמוּס = Εὔτολμος? Miért van az egyik névben két chólem, a másikban két súrek? Az Eutokos nevet (j. Meg. 74 a 50) már Grätz statuálja (IV² 309 1. j.) és Kohut is. Az egész hely értelmezésére nézve megjegyzendő, hogy ליטורין helyett (szerző szerint = rhetor) a marginális kommentar szerint némelyek (l. még Korban Háéda kommentárát) דילטורין-t olvasnak, a melyet Grätz is elfogad. Ez az olvasat jobban illik az összefüggésbe. De a mi olvasásunk szerint is lehet a szót delatornak felfogni; a די aphae resis folytán elesett, a mire több példa van és a mit szerző is említ jelen értekezésének más helyén.

A 11. szám a »notarikon« szót tárgyalja, a melynek jó részét olvasóink már folyóiratunkból ismerik. Feltünőek a következő szavak (516): »Diese Notarikon-Methode wurde im Laufe der Zeiten derart beliebt, dass man die Anwendung derselben schon in der H. Schrift (אב המון גוים = אברהם) nachweisen zu müssen glaubte (b. Sabb 105 a = Gen. r. c. 46, 6), ja, es wurde diese Methode mit zu den Normen gerechnet, nach welchen die H. Schrift auszulegen ist (in dem aus Jemen in Südarabien stammenden grossen Midrasch — מדרש הגדול — in Königsbergers »Monatsblättern für die Wissensch. des Judenthums 1890.[1]) Dezemberheft S. III. als 31. Norm מלשון נוטריקון).« A zárjelben levő szavak azt a hitet ébresztik, hogy a notarikon csupán ebben, mai alakjában igen késő időből származó midrásban található, mint exegétikai szabály, holott az a R. Eliezer ben R. Jószé Ha-gelili barajthájának minden recenziójában benfoglaltatik, csakhogy nem a 31., hanem a 30. szabály.

[1]) Pontosan: Monatsblätter für *Vergangenheit und Gegenwart des Judenthums.*

A 16. számban az ismeretlen etimológiáju אדריכל azonosíttatik ἐντολικάριος-szal. A hangtani változás magyarázata legalább is erőszakos: entolikarios = endolikarios = edolikarios = adolikarios = adlikarios = adrikalios = adrikal. A föltételezett sokféle átalakulás egyik szóalakja sem található az irodalomban, mindig אדריכל vagy ארדיכל, más alak nincs. De ha a föltételezett változásokat lehetségesnek tartjuk is, nem tarthatjuk helyesnek, hogy a szó építkezési vállalkozót (Bauunternehmer) jelentsen, a mely fölvételre a szerzőt ἐντολικάριος = megbizott kényszeríti. A forrásokból ugyanis minden kétséget kizáró módon kitűnik, hogy »adrikhal« = pallér (Baumeister). Az egyik idézett helyen (Numeri r. 9. fej.) helyette egyenesen »architektón« áll; a másik helyen b. Bába meczia 119 b egy barajthában az építkezésnél számba jövő munkások sora a következő: kővágó (חצב), kőfaragó (סתת), a fuvaros (חמר), a kőhordó (כתף), a kőmives בנאי és utoljára (אדריכל), a miből egészen kétségtelenűl következik, hogy az utolsó a pallér és nem a vállalkozó. Helytelenűl fordítja a szerző az emlitett helyet: »wenn der Maurer [das Gebäude] dem Bauunternehmer bereits übergeben hat«, mert ott nincs szó kész, hanem épitkezés alatt lévő épületről. Ha az építkezési vállalkozóról volna szó, a ki csak akkor felelős, mikor a kész épületet átvette, hogyan érthetnők azt a másik helyet, hogy »a falon ingadozó kő leesése által okozott kár az »adrikhalt« terheli«, hisz ő arról nem tehet. A többi helyek a midrasból és targumból mind a mellett bizonyítanak, hogy a kérdéses szó = pallér (Architekt). Különben sem hiszem, hogy a »vállalkozó« antik alak lenne. A szerző igen helyesen mondja (514), hogy nem szabad az értelmet az etimológiának feláldozni. Az »adrikhal (ardikhal)«-nál is ragaszkodnunk kell az értelemhez, az etimológia továbbra is talány marad.

A 20. számban a tószifta (Bába bathra 3, 3; 402, 7) következő helyén: המוכר את המרחץ מכר הבתים הפנמיים ובתים החיצונים בית היורות בית היקמין בית האוליירין אבל לא מכר לא את היורות ולא את היקמין ולא את המגדלין שבתוכה ezen szót מגדלין szerző »Türme (?)« szóval kérdőjelezi. Egész biztos, hogy szekrényt jelent, amint zámos más helyen. Ez illik az összefüggésbe is. Aki eladta a fürdőt, eladta . . . . az üstkamrát, a fűtőkamrát (κάμινος

és a fürdőszolgák kamaráját, de nem adta el az üstöt, a kamint és a szekrényeket, amelyek az olajozó szolgák szobájában — és talán a többi szobákban is — voltak. Az összefüggésből az látszik, hogy ilyen szekrények csak a szolgák kamarájában voltak, ami nagyon valószínű, mert ezekben tarthatták a fürdőeszközöket mint pl. fehérneműt, olajat stb.

47. sz. גנוסיא = *γενέσια*. Valószínűleg sajtóhiba, amennyiben szerző hasonló szavaknál a jodba dágest tesz. V. ö. 28. 35 36. és 59. számot.) Az említett szavaknál az illető szótagok hangsulyosak גנוסיא azonban nézetem szerint, minthogy nem az utolsó .szótagon van a hangsuly, helyesebben גנוסיָא volna pontozandó, mert különben az átvételnél a kölcsönszó egy meg nem okolt j-vel bővült volna.

56. szám. »Jelamdenu zu Exod. 39, 33 (Aruch) זה שאמר הכתוב לא יגרע מצדיק עינו [עיניו] כן [אין] (אמר) הקב"ה מונע מצדיק עינו דגמטורין שלו כאדם המבקש למכור פירות לחברו והוא אומר לו הראה לי את הבנין (zum letzteren Worte, wo für הדמיון zu lesen ist, liegt die Variante העין vor) das ist es, was die Schrift (Hiob 36, 7) sagt: »Er entzieht dem Gerechten seine Augen nicht«, d. i. der Heilige Gelobt sei er, entzieht dem Gerechten sein Auge עינו Singular) d. i. seine Vorstellung (= Hoffnung) nicht; zu vergleichen einem Manne, der seinem Nächsten Frucht verkaufen will, dieser aber spricht zu ihm: Zeig' mir vorher ein Muster davon. — Der Midrasch führt nun aus, Isak habe dem Abraham geglichen, Joseph dem Jakob; also: »Er entzieht den Gerechten ihre Vorstellung nicht.« Damit ist gemeint, dass Gott das Bild, das sich die Frommen von der Zukunft gebildet, ihre Vorstellung und Hoffnung, im Leben verwirklicht.«

Mennyi erőlködés, mennyi homály. Hol van szó »reményekről», »képzeletről«? Szerzőt félrevezeti a példa, amelyet hasonlatnak vesz. A midras pedig egyszerűen azt akarja csak mondani, amit az utána következő példákban világosan ki is tesz, hogy a jámbor ember fia hasonlít hozzá, úgy hogy ő nem vesz el e földről halálával. Ez áll a versben: Az Isten nem vonja a jámbortól hasonmását (עין = kép). Bizonyíték arra, hogy עין a képmást, a hasonlót jelenti, az a kitétel amelyet a gyümölcsöt vevő használ: mutass nekem mintát (הראה לי את העין). Ez nem hasonlat, mintha az Isten volna a gyümölcsárus, a jámbor pedig a vevő, amint szerző nyilván

vette, hanem — amint megjegyeztük — példa az עין szó jelentésére. A midras ezután hoz példákat állításának bizonyítására: Izsák hasonlított Ábrahámhoz, József Jákobhoz. Különös, hogy szerző maga is konstatálja, hogy az említett versben a midras עיני helyett az egy sz. עינו-t olvasta és mégis kijavítja. Bizonyításunk szerint az egyedül helyes olvasás העין és nem הבנין, sem pedig הדמיון, amelyik olvasás sehol sem fordul elő (l. Kohut, III. 18. b) Megjegyzendő még, hogy דוגמטורין = *δειγματήριον* nem Bachertől származik, aki kérdőjellel látja el a szót. Kohut már arra is figyelmeztet, hogy a szó a görögben nem fordul elő.

59. sz. אטקטיה = *ἀταξτία* = Unordnung. Ezen új szót a következő egyetlen hely alapján statuálja a szerző: ארבי בריונים דהוו זיינים אטקטיא (Peszikta Buber 122 b nem 112). A Pesziktában a hely korrumpálva van: שריך סורדים וחברי גנבים בר קפרא אמר אדני מריונים (= ארבי בריונים) דהוו זיינים אטקטיא. Az Árukhban (Kohut III 64a): אטקטיקיא ... ארבי בריונים דהוון אינון אטקטקיא. Kohut szerint az Ar. זיינים olvasott, mínthogy האוכלים szót használja. Nézetem szerint ez helytelen. Az Árukh nem olvasott egyebet, mint amit idéz דהוון אינון, mert זיינים ebben az összefüggésben nincs értelme, minthogy activum, tehát hiányzanék a tárgy. Hogy az Arukht és Bar Kapparát megértsük, szem előtt kell tartani a prófétai szót, amelyre a magyarázat adatott. Az Ár. Deutoronomium 21, 20. verstől indittatva, minthogy אטקטקא szóban a »rendetlenség« jelentést érezte, fordította a szóbanforgó kitételt: mértéktelenül evő főnökök. Tényleg azonban Bar Kappára nem ezt akarta mondani. Az amóra ugyanis nehéznek találta azt, hogy miképen lehet a fejedelmekről mondani, hogy »ellenszegülők«, hiszen nem kell engedelmeskedniök? Erre mondja, hogy ארבי בריונים-ről van szó, akik ellenszegülők, lázadók. דהוון אינון אטקטקיא körülirása סורדים-nek, ארבי בריונים pedig ישרים-nak. Ebből következik, hogy אטקטקיא csak adjectivum lehet[1]) = *ἀτακτικός* = *ἄτακτος* = engedetlen katona és vonatkozik valószínűleg azon várőrségek parancsnokaira, akik a felsőbb hatóságok ellenére gyakran raboltak. Bar Kappára szerint tehát

[1]) Ez a kitétel, bármi legyen az etimológiája, — szerző szerint *φρούαρχος* — engedetlen, féktelen csapatot jelent, amilyenek Palesztinában voltak is.

שריך סוררים hasonló וחברי גנבים-hoz és a saját korabeli viszonyok által illustráltatik, amire az idegen szó is mutat.

A szerző a szóbanforgó megjegyzést így fordítja: »die προύαρχοι, die mit Unordnung gerüstet sind.« Ez — ha egyáltalában lehetne föltételezni egy amoránál ilyen jelenkori beszédmódot, hogy valaki »rendetlenséggel felfegyverkezik« — először azért helytelen, mert זיינים a pealban nem jelenti a felfegyverkezést, másodszor שריך סוררים szavaknak felette gyenge körülírása lenne és harmadszor az Árukh nem ismeri אטקטיא, hanem csak אטקטיא. Hogy pedig ez utóbbi helyes, a mellett szól először a körülirt סוררים szó, amely melléknevet kíván, másodszor pedig az, hogy a Peszikta ezen helye amúgy is korrumpálva van és így az Ár. olvasata fölött nem érdemel előnyt, harmadszor pedig דהוון זיינים אטקטיא egyáltalában nem ad értelmet, amint kifejtettük. Mindezekben feltételeztük, hogy אטקטיא főnév, a mi egyáltalában nem bizonyos; valószínűleg olvasandó melléknévnek »ataktajja« és az Ár. »ataktikajja«-val egyalakú és egyjelentésű (Levy Nh. Wb. s. v.)

Mindenesetre meg kellett volna említeni, hogy az Ár.-ban más olvasás van. És ha már elfogadnók is a Peszikta olvasatát אטקטיא és főnévnek tekintjük, akkor sem elegendő egy egyetlenegyszer előforduló szó, hogy annak alapján új görög szót teremtsünk, minthogy csekély változtatással ט=ס a létező ἀταξία-t kapjuk meg, amelyet a hagyományban többször előforduló טכסים és טקסים is inkább ajánl.

Végül, tekintettel a nem zsidó tudománnyal foglalkozó olvasókra, idejegyzek néhány sajtóhibát. 518. l. סוקרין olv. סיק'; 533. l. 7. sor סנדלפין olv. vavval a jod helyett; 536. ויום הלידה áthelyezendő של מלכים szavak után; 536. és 538. l. MAz I 1 helyett olv. az ed. pr. és a b. talmud szerint I. 3. vagy j. talm szerint I. 2.; 542. l. (54. szám) olv. טרטימר חצי ליטרא

Ezekben kimerítettük észrevételeinket, amelyek első elolvasáskor feltüntek. De nem zárhatjuk be bírálatunkat, a nélkül hogy az értekezés becsét ujolag ki ne emelnők. A tartalmas és sok pontban új eredményeket mutató iratot a szakköröknek ajánljuk és felhivjuk reá a classica philologia mívelőinek figyelmét is.

A TANNÁK EGYSZERŰ SZENTIRÁSMAGYARÁZATA.

(*Dr. Dobschütz L.:* Die einfache Bibelexegese der Tannaim mit besonderer Berücksichtigung ihres Verhältnisses zur einfachen Bibelexegese der Amoraim. *Boroszló.* 1893.)

Ezen irat igen érdekes themával foglalkozik, a melyről még nincs monográfia, hacsak nem akarjuk Hirschfeld körülbelül félszázaddal ezelőtt megjelent két, a Hegel filozófiai rendszerének szellemében tartott, művét ilyennek tekinteni. Azonban ha nem is külön iratokban, de a hagyományról szóló nagyobb művekben ezen fontos tárgyakról sok kiváló tudós értekezett, különösen *Weiss J. H.*, *Bacher V.*, *Frankel L.*, *Grätz H.*, *Friedmann M.*, *Berliner A.* és mások.

Ezen ismert kisebb-nagyobb művekből merítette főképen a szép olvasottsággal biró szerző szorgalmas munkájának tartalmát. Hogy a thémát ki nem merítette, az iratának csekély terjedelménél fogva (50 lap) természetes. Uj eredmények sem igen találhatók benne, illyenekre igényt sem tart. Mindamellett érdemes mű, mert a tannák exegéziséről képet nyujt, hanem is teljeset és nem élesen rajzoltat.

A kissé nehézkes szerkezetű mű tartalma a következőkben adható. Az egész két főrészre oszlik, a melyek közül az első a talmudi iratokban található exegézis korszakairól (3—17. l.), a második pedig a tannáknak az egyszerű exegézisre nézve elfoglalt álláspontjáról szól (18—50 l.).

Az első részben szó van futólagosan az írói munkásság átmeneteléről a bibliamagyarázatra, a tannaitikus, amórai, és talmud utáni (szaboräus) korszakokról. Ezután általános jellemzése néhány amórának és utána néhány tannának.

Ezen általános elmefuttatás után kezdődik a tulajdonképeni théma traktálása. Egy pár szó a görög fordításokról, a halákhái midrásról, bemutatása a Mekhilta egyszerű exegézisének Exod. 12. fejezetére, a melybe egy-két hiba is becsúszott (pl. 4. vershez), egy-egy fejezetben képezi az első szakaszt, a melynek címe: »egyszerü kommentárok nyomai«. Ezután következik egy-egy fejezet: a grammatikáról, a szótári megjegyzésekről, a maszórai és kritikai észrevételekről, és a bibliai iratok általános felfogásáról. A legérdekesebbnek tartjuk a befejezést, a melyben azon kifejezések állíttatnak össze, a

melyeket a tannák a különféle exegétikus módszerek és az egyszerű szentirás magyarázat megjelölésére használtak. E kifejezések egy része korántsem oly világos, hogy azokkal oly röviden el lehetne bánni, mint ahogy szerző teszi. Itt behatóbb fejtegetést mindenki hálásan fogadott volna. Egyébiránt szerző némely megjegyzése e kérdésekről igen érdekes.

Ezzel kimerítettük a hiányossága mellett is érdemes irat tartalmát. Lehetne egyik-másik átvett állítás ellen polemizálni, egyik-másik pótló helyre utalni stb., de ez túllépné ezen ismertetés keretét. Csak fel akarjuk hívni olvasóink figyelmét, a kiknek a munkát mint alkalmas első tájékoztatót e tárgyról ajánlhatjuk.

Budapest. *B. L.*

VI. Zsoltár.

1. Haragodban ne fenyíts meg,
Óh, ne sujtson gerjedelmed!
2. Adj kegyelmet, erőt nekem:
Elbágyadt már testem, lelkem!
3. Lelkem reszket s hiába vár:
Te még mindig nem távozál!
4. Térjen vissza gerjedelmed,
Nagy nevedért segíts, ments meg!
5. Hisz a sirban nincs emléked
S hálát ott lenn ki ad néked?
6. Elfáradtam, halk sirámban,
Könnytől ázott párnám, ágyam.
7. Elbágyadt két szemem fénye,
Oda éltem szép reménye!
8. Gonosztevők, el mellőlem
Ő, az Úr gondol felölem!
9. Meghallgatta hő fohászom
Elértette sóhajtásom.
10. Elleneim megrémülnek
S Istenünkhöz visszatérnek.

93. Zsoltár.

1. Fenség övedzi Őt,
Hatalma díszpalást:
Az Úr uralkodik
S nem ing a nagy világ.

2. Királyi trónusod
Szilárd, miként magad:
Mi sem ingatja meg
Világhatalmadat.

3. Ha zúgnak a folyók,
Ugy-é hatalmasok;
Ha dörg az áradat
S tolulnak a habok?

4. Folyók hatalminál
Nagyobb a tengeré:
Hullám hullámot ér
S tör zúgva felfelé.

5. A leghatalmasabb
A Mindenség Ura:
Felhők magaslatin
Van égi trónusa.

6. Hatalmas Istenünk!
Nagyok itéletid;
Fenáll ös szellemed
Sok ezredévekig!

137. Zsoltár.

1. Bábel folyóinál
Ott ültünk csendesen;
S Cziónra gondolánk
Búban, keservesen.

2. Füzfákra aggatók
Lágy, zönge lantjaink:
Panaszra nyiljanak
S ne dalra ajkaink!

3. S a zsarnok úr imé
Még énekszót kiván;
El-elmerengni vágy
A szolga lágy dalán.

4. »Hadd zengjetek nekünk
Czión danáiból;
S fakadjanak dalok
A szolga ajkiról!«

5. Hogy énekelhetjük
Az Úr dalát e helytt,
Hol rablánczok között
A szív mindent felejt?

6. Czión! könnyek között,
Fájón említelek!
Jobbom dermedjen meg,
Ha elfelejtelek.

7. Hogy lantom húrjait
Ne verje jobb kezem,
Bú és keserv legyen
Számomra énekem.

8. Inyem száradjon el
S tagadja meg dalát,
Ha elfelejteném
Az Úrnak pitvarát!

9. Emlékezzél óh mi Urunk Edomnak gőgös fiára!
Cziónodra és a napra, melyen romlás szállott rája!

10. A ki így szól: »Rombolj, pusztíts! Irts ki mindent
benn tövestül,
Hogy ne lássék egyéb rajta romhalmazon s köveken kül.«

11. Bábel rontó, dúló lánya! vajha lenne a ki néked
Megfizetné gonoszságod, megfizetné tetteidet!

12. Boldog a ki kebeledről csecsemődet elragadja
S hegynek ormán, sziklafokánál agyonczúzza, agyoncsapja!

Budapest. SZEGŐ ARNOLD.

KÚTFŐK.

250. sz.

A szeniczei hitközség rabbilevele 1793-ból.

I.

(A héber szöveg lehetőleg szószerinti fordítása.)

A közeledő időben gyökeret ver Jákob, virul és virágzik a dicső törzs, a pompás gyümölcsfa. Díszszel és fenséggel ékesítjük nevét. Ékességgel és tisztelettel adózunk az ő jóhirü nevének, mely ismeretes minden kapuban. Sem kapuja az észnek, sem sugara a bölcseségnek előtte elzárva nincsen, valamint semmiféle rejtélyes tan. A thóra rejtélyeit mintegy tükör világosságában látja és felvilágositja azok szemeit, a kik arra leselkednek, hogy a szájából eredő, őket nevelő és erősítő thorabeli tanokat hallgathassák. Szájával felhozza a zaphirokba foglalt gyöngyöket, foglalkozik a bajok segítségével és az emberek legfőbb szellemi kiképzésével. Mirrha és kászia és csörgedező olajcsermelyek fakadnak vitáinak és véleményeinek forrásiból. Leszáll a halacha mélységébe, a mely előtte magától megnyílik.

Ilyen kiváló tulajdonokkal biró férfi megérdemli, hogy megáldják és hogy felavatják a bölcsek és becsületesek felavatásával és ilyen a mi Urunk, tanitónk és rabbink, aki köztünk isteni fejedelemként legyen, ékességünk koronája, fejünk disze, községünk palástja. Tudományosságának világa világitson és sugározzék fölénk, igazságosságával vezessen és szellemének szárnyaival fedezzen bennünket. Az ő tudós neve: *a tudós Jákób Szegal* (Lévy) életének lángja világitson az igaz messiás jöveteléig.

És most alkalmas az idő, hogy áldással kezdjünk. Áldásunk szálljon szellemdus fejére, mely szent ihlettségével rejtélyes dolgokat megfejt. Kezünket emeljük a mindenható Istenhez, hogy rabbiszéke folyton emelkedjék és működése egyre növekedjék mint a Tábor hegye.

Mielőtt az ügy meritumáról kellőképen beszélnénk, elhatároztuk és mondottuk: álljunk össze és menjünk az ő nagytisztelettü méltósága elé. Igy szólj Jákobnak: az üzenet napja van ma, ez az a nap, a mely után békeségre epedve áhitoztunk és ime, mily jó, hogy a thora hatalmának hódoltunk, hogy fölénk helyezzük. Mindnyájunk a község főemberei megegyeztünk egységes gyülekezetben és megállapodtunk abban, hogy ő legyen úr, tanító, a vallási bíróság elnöke és utbaigazító a thora ösvényein községünk számára, mert azt mondottuk: az ő árnyékában akarunk élni és ő vezessen bennünket és jogra alapítassék rabbiszéke. Szájának ostorával elhallgattassa a gonoszt, hogy vezesse a szerényeket az igazságszolgatásban, hogy csillapitsa lelkeink szomját a forrás pezsgő vizével, hogy ihassunk tanításának kútforrásából, mely tanítás ajkaiból foly, a

bölcseség ajkaiból, a kutból, hogy ihassunk, melyet szellemi fejedelmek ástak és hirnévvel láttak el a nép elökelői. Jer tehát Istentől megáldott férfiu gyorsan, könnyedén, mint a fiatalait őrző sas ugy őrködjél fölöttünk tárt karokkal. Már meg lett állapitva, hogy székét magasra emeljük, hogy kiváló helyen lakozzék, a tudomány és bölcseség termeiben. És azt a kötelességet vállaltuk magunkra, hogy meghatározott fizetésképen hetenként 2 frt (rénes) adunk neki, oly hétben pedig, melyre főünnep esik kétszer annyit, az az 4 frt kap, a mi az egész éven át 8 frttal többet tesz. A község restauratiója és az adókivetés után 5 frt jár neki, a gabella után 3 frt. A sátoros ünnepre eszrogot a czedókoh tartozik neki venni az egyleti pénztárból. A chówer és mórenu-czim megadásáért, valamint a végre nem hajtott fogadalmak alóli felmentésért jár neki annyi, a mennyit neki községünk eddigi szokása megállapit. A hús- és borszállitás végett kötendő szerződés után kap 4 frtot, a chewrah-kadisahtól 4 frtot, az eljegyzési és esküvői iratokért a község szabályzata szerint.

Viszont községünk szokása szerint kötelességévé tétetik, hogy a Nagyszombaton és a bünbánási szombaton prédikáljon, a midőn minden prédikáczióért 2 frtot, 1 font kávét és 1 font czukrot kap. Köteles továbbá egyszer havonkint valamelyik szombaton a mincha-ima előtt siúrt mondani, kivéve a niszan és tisri hónapokat, a mi magától értetődik. A templomban számára fenntartott helyére mehet békével, szintugy a a rabbiné a női szakaszban. A rabbi iránti tisztelet követeli, hogy az imával előbb ne kezdjenek, mig a rabbi templomba nem érkezett. És most hadd mondjuk fennen: mázel tow, és bárcsak minél előbb eljönne hozzánk és felvidítaná szivünket. A rabbiszékén, neki szánván, üljön örökké Isten előtt és valamint szivünk majd felvidul és lelkünk majd örül, midőn urunkat, tanítónkat és rabbinkat látni fogjuk, ugy lássák szemeink megváltónk és megmentőnk jövetelét minél előbb napjainkban. Ezek a szeniczi község szavai, egyetemben a sajátkezüleg alulirottakkal:

Szenicz, csütörtökön sewat hó 25-én 5553.

Márkus Lázár
Ábrahám József
Rávics Ábrahám
Singer Löbl
Tritsch Samuel
Tischhof Márkus
Weiner Menko
Kaufman Bernát
Bauer Zélig
Mandl Salamon
Urban Jakab
Boskovics Ferencz.

II.

Wir Gemeindevorsteher und unterschriebene Contribuenten haben einig und gutwillig gesammengestimmt und zwar nach uralter Einrichtung und Ordnung durch 25 Wähler den *Jakob David Levy* zum Rabbiner für unsere Szenitzer Judengemeinde erwählt; dass derselbe in unserer Religions- und jüdischen Ceremonien die Gewalt und Macht zu befehlen haben soll, wozu wir ihm glückwünschend gratulieren.

Hingegen verobligieren wir uns zu einem wöchentlichen Salarium mit zwei Gulden, solche wochen aber, da Feiertäge sind 4 fr., welches auf ein ganzes Jahr 8 fr. betraget. Von Gemeinde-Verneuerung und

Toleranz-Repartition 5 fr. Es wird dem Rabbiner von der Gemeinde-Cassa Babcagelder, (gabella = tótul babca) von Fleisch und Wein benefizirt 13 Fr. Es wird dem Rabbiner auch auf Laberfest (= sátoros ünnep) von Schulgeldern ein Paradies-Apfel gekauft, vom Contractschreiben auf Fleisch-Babca 2 Fr., so auch vom Wein-Contrakt.

Es sei aber der Rabbiner verbunden, eine monatliche Predigt zu machen, ohne die zweimal im Jahr gebräuchlichen grossen Predigten, für welche ihm bezahlt wird mit 2 Fr. und 1 ℔ Caffe und 1 ℔ Zucker für jedesmal. Welches wir eigenhändig unterfertigen und mit Gemeinde-Insigl bekreftigen.

Szenicz, den 7. Feber 1793.

Selig Bauer	*Salamon Isak*
Philipp Jacob	*Löbl Josef*
Simon Jacob	*Bernard Kaufman*
Bernard Weisz	*Lazar Markus* Judenrichter
Pinkas Goldberg	*Markus Friedman* Geschworene
Salamon Mandl	*Josef Abraham* »
Josef Bernard	*Abraham Rawitsch* »
Ferenz Boskowitz	*Löbl Singer* Schulvater
Isak Bauer	*Samuel Tritsch* »
Jakob Urban	*Markus Fischhof*
Löbl Bernard	*Simon Josef*
David Kohn	*Menko Weiner.*

Közli: MANDL BERNÁT.

251. sz.

A nagy-abonyi zsidó hitközség a Napoleon elleni háboru czéljaira fölajánlott segélye.

I.

Sacratissimae Caeae et Regio Apostolicae Mattis, Consilii Regii Lettlis Hungarici Nomine Judaeis in Abony residentibus ex officio decretandum: Ob gratuitum Subsidium per Eosdem pro Moderni Belli Necessitatibus Suae Majestati Sacratissimae benevole, Spontaneo Motu oblatum, laudabilem illum, tam per factam hancce oblationem, quam et per ejusdem promptissime prostitam depurationem in Commune Bonum insigniter testatum zelum penes Altissimae gratitudinis Testificaonem una Benignam Suae Majestatis Sacratissimae Caesareae, Regio-Apostolica Complacentiam pronominatis offerentibus de Benigno Altissimo Jussu Regio praesentibus significari.

Jos. Haller. Ex Consilio R. L. Hgco,
Budae Die 31-a May 793. celebrato
Franciscus Fekete.

Judaeis in Abony Residentibus.

A külzeten: 12833. Sacratissimae Caeae et Regio-Apostolicae Mattis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Nomine: Judaeis in Abony residentibus ex officio consignandum Abony. — Ex offo.

VEGYES.

Brill Sámuel Löb, a pesti hitközség rabbisági elnöke, e napokban lépett 80-ik életévébe. Az agg tudós számos tisztelői ezen alkalmat megragadták, hogy a magyarországi rabbikar nesztorának szerencsekívánatait kifejezzék. Főtiszt. Brill S. L. úr jellemének tisztasága, tudásának végtelensége és mélysége által, a mely a theológiai és általános ismeretekre egyaránt terjed ki, a régi korok zsidó tudósaira emlékeztet. Hazánkban nincs példa reá, talán máshol sem, hogy egy férfiuban a nagyméretű hagyomány ismerete oly harmónikusan egyesülne a zsidó irodalom többi ágainak oly bámulatos ismeretével és széleskörű általános müveltséggel, mint a pesti hitközség rabbisági elnökében. Minden rendü és rangu irók és tudósok folyamodnak Brill S. L. tudományához és sohasem eredmény nélkül, mert pazarul osztogatja egy hosszú életen keresztül gyüjtögetett kincseit. A zsidók történetét századunkban oly részleteséggel ismeri, hogy idevágó kérdésekről Brill urat ugy consultálják, mint valami kimerítő forrásmüvet. A tudás e nagysága és mélysége egyesül elfogulatlan szemkörrel, páratlan szellemességgel és az előző kor maradékainál ritka finom tapintattal. Eme pár vonásból — nagyon kérjük, hogy papirra vetéseért ne nehezteljen reánk — megérthető az a mély tisztelet és ragaszkodás, a melylyel az aggtudóst mindenféle irányú emberek körülveszik. Mi is örömmel tartozunk ezek közé és szívből üdvözöljük. Adja az Isten, hogy az agg rabbi még sokáig folytathassa müködését szelleme ifjui frisseségében a magyar Izraél díszére és tisztelői örömére.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Graetz H.*, Emendationes in plerosque Sacrae Scripturae Veteris Testamenti Libros secundum veterum versiones nec non auxiliis criticis caeteris adhibitis. Ex relicto defuncti auctoris manuscripto edidit Guil. Bacher. 1. és 2. füzet. *Boroszló* 1892—93. — Israelitischer Volks-Kalender für das Jahr 5654. (1893/94.) *Berlin.* — Dr. *Ziegler J.*, Die drei Grundsteine unserer Gotteshäuser. Festpredigt zur Einweihung der neuen Synagoge in Eger. *Eger*, 1893.

Dr. Kayserling M. rabbi úr f. évi október hó 5-én családi örömünnepet ült: Róza leányát Dr. Führer Simon nőül vette. A nagyhírű tudós és szónok iránti szeretet és tisztelet ez alkalomból széles körben és megható bensőséggel nyilvánúlt. A nagyszámú üdvözlőkhöz mi is örömmel csatlakozunk és a főtisztelendő úrnak a legszivélyesebb szerencsekivánatainkat fejezzük ki.

Izraelita naptár. Német hitsorsosaink felébredt felekezeti érzése ama számos zsidó naptárban is megnyilatkozik, a melyek évenként megjelenni szoktak. Ha nem is a legjobbak, de mindenesetre a lelkesebbek közé tartozik az »*Israelitischer Volks-Kalender*«, a mely Berlinben Schildberger H. kiadásában jelent meg. A naptárak rendes tartalmán kívül a következő kisebb czikkek foglaltatnak benne. »Abwehr« az antisemitizmus ellen. Egy nagyobb czikk azon eszme mellett akar propagandát csinálni, hogy az orosz zsidók a szent földre telepíttessenek. E czél megvalósítása végett egylet alakult Berlinben is »Esra« név alatt. A tagsági díj évenként pusztán egy márka. Ezután felsoroltatnak a palesztinai koloniák, a melyeknek száma már 24-re emelkedett. Versek és elbeszélések a zsidóság multjából és jelenéből, a melyek többé kevésbbé sikerültek, szintén emelik a naptár változatosságát és érdekességét. A berlini zsidó községek, intézetek és alapítványok elöljáróinak lajstroma és irodalmi közlések zárják be a hasznos művecskét.

Héber irodalmi egylet »Mekiczé Nirdámim«. Ezen egylet, a melynek czélja a zsidó irodalom régibb forrásműveit kiadások által hozzáférhetővé tenni, a kilenczedik évfolyamra a következő munkák kiadását tervezi: 1. Széfer Chaszidim, a mely ezen évfolyamban valószinűleg teljessé lesz. 2. Machzor Vitry (5. füzet). 3. Jona Ibn Gannach szótára héber nyelven. 4. Gyűjteményes kötet különféle adalékokkal a zsidó történethez és irodalomhoz. Ezeken kívül reméli az egylet, hogy Jehuda Halévi és Mozes Ibn Ezra eddig meg nem jelent verseiből is képes lesz egy füzetet közrebocsájtani. A nagyérdemü egylet élén Dr. *Berliner A.* áll. Az évi járulék tiz márka.

TÁRSADALOM.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

Az irodalmi társulat alakításának ügyéről folyó évi juniusi számunkban szóltunk utóljára, a mikor is jelentettük olvasóinknak, hogy az ez irányban általunk megindított, az országos iroda és a községkerületi elnökök gyülése által felkarolt mozgalom sikerre vezet.

A mint olvasóink még emlékeznek, az orsz. iroda által f. é. junius hó 15-ére egybehívott előértekezlet egy előkészítő bizottságot küldött ki azzal az utasítással, hogy e bizottság az alapszabályokat a mozgalom megindítása alkalmával általunk közétett tervezet alapúlvétele mellett állapítsa meg és a hazai zsidósághoz intézendő felhivást készítse el. Felhivatott továbbá a bizottság, hogy már az ősz elején az említett felhívást az általa kiszemelt 100, részben fővárosi, részben vidéki hitsorsos nevében bocsássa ki és intézkedjék egyuttal az alakuló gyülés megtartásáról.

A kiküldött bizottság, mint azt már volt szerencsénk jelenteni, *Dr. Kohn* Sámuel id. elnök úr lakásán junius 19-én tanácskozott ez ügyben. Ekkor lettek az alapszabályokon eszközlendő gyökeres átalakítások megbeszélve, de a közbejött nyári szünidő a bizottság tagjait annyira szétszórta és a nagy ünnepek a tagok egy részét annyira igénybe vették, hogy a bizottság csak folyó évi október hó 22-én vehette az ujonnan szerkesztett alapszabályokat és a kibocsátandó felhivás szövegét tárgyalás alá. Két órai tanácskozás alatt a bizottság végleges megállapodásra jutott és első sorban az addig csak kőnyomattal levont munkálatok kinyomatását rendelte el. Egyuttal azonban *Dr. Kohn* Sámuel úr inditványára és nehogy a felhivás aláiróinak kiszemelése körül az ily alkal-

makkor a leggondosabb körültekintés mellett is kikerülhetlen nehezteléseknek adassék ok vagy alkalom, a bizottság elhatározta, hogy a Társulat alakítása ügyében ujabb gyülést hiv egybe.

E gyülés f. é. november hó 2-án esteli 6 órakor a pesti izr. hitközség dísztermében lett megtartva. A társulat története érdekében pontosan feljegyezzük itt is a megjelentek névsorát.

Jelen voltak: Dr. *Bánóczi* József, a magyar tudományos akadémia tagja, Dr. *Bacher* Vilmos és Dr. *Blau* Lajos az orsz. rabbiképző intézet tanárai, *Beck* Dénes bankigazgató, dr. *Chorin* Ferencz orsz. képviselő, *Ehrlich* Mózes földbirtokos, Dr. *Farkas* Emil ügyvéd, Dr. *Friedrich* Tivadar a »Pester Lloyd« belmunkatársa, Dr. *Goldberg* Rafael budai rabbi, *Goldheim* Lipót a pesti izr. hitközség anyakönyvvezetője, Dr. *Kohn* Sámuel a pesti izr. hitközség rabbija és hitszónoka, Dr. *Kármán* Mór egyet. tanár, Dr. *Mezey* Ferencz a pesti chevra kadisa ügyésze és titkára, Dr. *Nagy* Sándor orsz. képviselő, Dr. *Neumann* Antal és ifj. Dr. *Neumann* Sándor ügyvédek, Dr. *Réthy* Mór műegyetemi tanár, *Reusz* Károly a chevra kadisa elnöke, *Radó* Vilmos állami tanítónő képző intézeti tanár, *Reif* Jakab reáliskolai tanár, Dr. *Simon* József ügyvéd, az országos izr. iroda titkára, Dr. *Stiller* Mór ügyvéd, a »Jog« főszerkesztője, *Szathmári* Mór az »Egyetértés« szerkesztője, Dr. *Schuschny* Henrik orvos, *Sternthal* Adolf földbirtokos, *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, *Stern* Ábrahám tanárok, *Szabolcsi* Miksa lapszerkesztő, *Totis* Adolf kereskedő, *Tencer* Pál iró, Dr. *Visontai* Soma orsz. képviselő, *Weisz* Berthold gyáros, Dr. *Weinmann* Fülöp kir. közjegyző és Dr. *Weiszburg* Gyula segédrabbi.

A tanácskozást dr. *Kohn* Sámuel elnök vezette, mint jegyző dr. *Mezey* Ferencz működött.

Elnök megnyitván az ülést, meleg hangon üdvözli a jelenlevőket és előadja, hogy formai okoknál fogva a bizottság szükségesnek tartotta, hogy a Társulat alakítása ügyében ujabb gyülés hivassék egybe. E végből az ujonnan készített alapszabályok terve is közölve lett a meghivottakkal. Felkéri tehát a jelenlevőket, hogy első sorban az alapszabályok iránt sziveskedjenek nyilatkozni.

Ifj. dr. *Neumann* Sándor néhány styláris módosítást indítványozván, dr. *Stiller* Mór oda nyilatkozik, hogy az alapszabályokat rendszeresen kell tárgyalni és ennek során az illető helyen a módosítványok külön tárgyalhatók. A gyülés tehát pontról-pontra tanácskozott az alapszabályokról és azokon lényegtelen, mindössze néhány szónyi változtatást ejtett, utasítván az addig működött bizottságot, hogy az a szükség szerint magát kiegészítve, mint ideiglenes elnökség az alapszabályokat a belügyminiszteriumhoz jóváhagyás végett terjeszsze fel és ennek megtörténte után, mihelyt a végleges megalakulásra alapszabályszerűen előirt 300 tag jelentkezett, a közgyülést a társulat működésének megkezdésére szükséges végleges választások megejtése végett mielőbb hivja egybe.

Ezután dr. *Kármán* Mór felolvasta a társulat ügyében kibocsátandó felhivást, melyet zajos tetszéssel és éljenzéssel fogadtak. A változatlanúl elfogadott és alább közölt felhívásra nézve elhatározta a gyülés, hogy az minél szélesebb körben terjesztessék és hogy a taggyűjtő ívek kapcsán minél előbb szétküldessék, úgy hogy már f. é. november hó végéig az ívek dr. *Kohn* Sámuel úrhoz visszaküldhetők legyenek.

Dr. *Neumann* Antal, *Kohner* Zsigmond, a pesti izr. hitközség elnöke és az egész előjáróság nevében jelenti, hogy az előljáróság az ez órában megtartott, már elébb kitűzve volt előljárósági ülés miatt a mai gyülésen részt nem vehet, a mit sajnálattal vettek tudomásúl.

Bejelentetett, hogy *Sváb* Sándor úr a gyülésen való megjelenésben akadályozva volt, azonban 1000 koronával a társulat alapító tagjai közzé lép, továbbá, hogy *Frank* Antal igazgató 200 koronával a társulat tagjainak sorába lépett. (Zajos éljenzés.)

Dr. *Stiller* Mór lelkes hangon méltatja az eddig működött és ideiglenes elnökségként megbízott bizottság ügybuzgalmát és tevékenységének eredményét és indítványozza, hogy annak köszönet és elismerés szavaztassék. (Általános helyeslés.)

Elnök közli, hogy a felhivást dr. *Kármán* Mór, az alapszabályokat pedig dr. *Mezey* Ferencz készítette. (Éljenzés.)

Tencer Pál a tagok gyűjtése végett egy külön actionalis bizottságot hoz javaslatba, ez indítványát azonban a dr. *Simon*

József felvilágosításai után azon időre elhalasztotta, mikorára a társulat gazdasági ügyei a jóváhagyott alapszabályok szerint szerveztetni fognak.

A gyülésen általában igen lelkes hang uralkodott, a mit dr. *Kohn* Sámuel elnök a tanácskozást befejező szavaiban hálás köszönettel ki is emelt, mire aztán a gyülés elnök éltetése mellett feloszlott.

Az alapszabályok a kormányhoz már fel vannak terjesztve, a gyűjtőívek nagy részben szétküldve és most hitközségeinken, egyesületeinken, felekezetünk lelkes tagjain, kivált pedig művelt rabbijainkon, tanárainkon, általában tudósainkon van a sor, hogy a társulatot, mely oly nagy küzdelmeken keresztül végre létrejön, félretéve haragot, ellenszenvet és egyéb melléktekinteteket, anyagi és szellemi támogatásukkal nagygyá, hatalmassá tegyék, hogy ez központtá váljék felekezetünkben, melyben összes törekvéseink szellemet, életet nyernek, hogy vallásunkra, melyre most épen egy szebb jövő hajnali csillaga ragyog, innen is dicsőség és világosság áradjon szét!

FELHIVÁS HAZAI HITROKONAINKHOZ!

Hitfelekezetünk hazánkban fontos, történeti jelentőségü tény előtt áll. Oly időben, midőn szerteszét Európában a fajgyülölet és felekezeti féltékenység még az erkölcsi közösséget is megtagadni merészkedik ugyanegy ország izraelita és más hitvallásu polgárai közt, a magyar törvényhozás a nemzeti közvéleménynek majdnem egyhangu helyeslésével ősi hitünket a bevett vallások sorába készül iktatni. Az izraelita magyar immár nemcsak a polgári élet sorompói közt tekintheti majd magát a haza gyermekének, hanem meggyőződése és érzülete teljes tartalmával a nemzet tagja lesz.

Kettős kötelességet ró e tényállás felekezetünk egyetemére úgy, mint minden egyes hívére, de főképen hitközségeink és társadalmi szervezeteink képviselőire.

Legelőbb is törekednünk kell arra, hogy vallásos életünk egész terjedelme, hitünk s erkölcsi felfogásunk minden részlete a tudományos búvárlat fényében megvilágítva és a hívő lelkesedés melegével egybefoglalva, minmagunk között, felekezetünk kebelében mennél szélesebb körben ismertessé és közkeletüvé váljék; föl kell tárni főkép a felnövő nemzedék hitének erősbödésére, gondolkodásának nemesbülésére, hagyományunk, szent örökségünk minden kincsét, hogy az új élet viszonyai közt is méltatni tudja igaz becse szerint s iparkodjék megőrzeni akkor is, midőn erőszakos támadástól vesztét félteni már nem kell.

De másodsorban kötelességünk, hogy a mi nemest és általános érdeküt hitünk és erkölcsi világfelfogásunk magában rejt, mindazt értékesítsük a nemzeti köztudat szolgálatában a magyar közművelődés sokoldalu gyarapodására; népéletünk lelki szövedékébe egy értékes szállal több fonódjék be, hogy mennél erősebb legyen, hogy annál biztosabban megküzdhessen az idők viharával.

Ily szempontok vezetik alulirottakat az izr. magyar irod. társaság megállapításában, ily czél lebegett előttünk ez új társaság szervezetének, feladatainak és intézkedéseinek körülirásában. A szent iratok hű fordítása által, örök tanaiknak és történeti hatásuknak felderítésével és fejtegetésével hatni kivánunk hitsorsosaink erkölcsi önérzetének, vallásos lelkiismeretének tisztulására és evvel együtt hozzájárulni ahhoz, hogy magyar népünk nagy feladatában, egyéniségének kifejtésében bennünk új erős segedelmet nyerjen. Ki velünk együtt meg van győződve arról, hogy az, amiért hosszu időn át Izraél szenvedni és tűrni tudott, az emberiség haladásában mindenkoron hathatós egy tényező volt s marad továbbra is, az lépjen közénk és gyámolítsa vagyoni erejéhez és szellemi képességéhez mérten vállalkozásunkat.

Kelt Budapesten, 1893. november 2-án.

A kiküldött ideiglenes elnökség nevében:

Dr. Mezey Ferencz, id. jegyző. — *Dr. Kohn Sámuel*, id. elnök.

Dr. Alexander Bernát,
Dr. Bacher Vilmos,
Dr. Bánóczi József,
Dr. Kármán Mór,
Dr. Klein Gyula.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ FEJEZET.

A társulat címe és székhelye:

1. §. A Társulat címe: »Izraelita Magyar Irodalmi Társulat«, székhelye Budapest.

MÁSODIK FEJEZET.

A társulat céljai:

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a Szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése;

b) a Szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a Szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése ugy a fővárosban, mint a vidéken;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközségek feladatával s az általuk nyujtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi célok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

HARMADIK FEJEZET.

A társulat tagjai.

3. §. A Társulat tagjai lehetnek:

a) izraelita hitközségek, *b)* egyéb testületek, *c)* magánosok.

A tagok lehetnek:

1. Alapítók, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymás után következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik;

2. pártfogók, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak;

3. pártolók, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak;

4. rendesek, kik 6 éven keresztül legalabb 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szervezet.

4. §. A Társulat szervezetét alkotják:

a) az igazgatóság;

b) az irodalmi bizottság;

c) a gazdasági bizottság;

d) a választmány;

e) a közgyűlés.

Igazgatóság.

5. §. Az igazgatóságot alkotják a Társulat elnöke (7. §.) ki egyszersmind az igazgatóság elnöke, a Társulat társelnöke (8. §.), az irodalmi és gazdasági bizottság elnökei (9 és 10 §§.), a választmány által választott három tag, a társulati titkár, a pénztáros és az ellenőr. Az igazgatóság tagjai egyenlő szavazati joggal birnak. A szavazatok számának egyenlősége esetén, az elnök szavazata dönt.

6. §. Az igazgatóság hatáskörét képezi:

a) a Társulat szellemi és anyagi vezetése;

b) az irodalmi és gazdasági bizottságok munkarendjének meghatározása és a bizottságok működésének ellenőrzése;

c) az alapszabályszerűen keletkezett határozatok végrehajtásáról való gondoskodás;

d) sürgős esetekben a rendkivüli utalványozás joga 500 koronáig terjedő összegek erejéig;

e) a társulat működéséről szóló jelentések megállapítása;

f) az irodai teendők végzésére szükséges személyzet alkalmazása;

Az igazgatóság határozatainak érvényességéhez legalább 5 tag jelenléte kivántatik meg.

7. §. Az igazgatóság elnöke, mint a *társulat elnöke*, vezeti az igazgatóság, választmány és közgyülés tanácskozásait, képviseli a társulatot hatóságokkal és magánosokkal

szemben. Joga van sürgős fizetéseket 200 korona erejéig utalványozni, a mit utólagos jóváhagyás végett a legközelebbi igazgatósági ülésen bejelent.

8. §. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a társelnök végzi.

Az elnök és társelnök a vezetés és képviselet munkakörét közös megállapodással egymás között megoszthatják.

Irodalmi bizottság.

9. §. Az irodalmi bizottságot alkotják a választmány által választott bizottsági elnök, alelnök, jegyző és 4 tag.

E bizottság hatásköre:

1. az igazgatóság felhivására kidolgozza a Társulat szellemi működését irányzó munkatervet;

2. a kiadandó művekről, a tartandó előadások- és felolvasásokról és a Társulat munkakörébe tartozó minden ügyről az igazgatóság felhivására javaslatokat vagy önálló indítványokat teszen, melyek az igazgatóság által tárgyalás alá veendők;

3. gondoskodik a Társulathoz beérkező mindenrendű művek birálatáról, kiszemeli a kiadandó művek iróit, birálóit és egyes idevágó ügyek előadóit és ez érdemben hozott határozatait foganatosítás előtt az igazgatóság jóváhagyása alá terjeszti.

A bizottság határozatképes, ha legalább 4 tagja van jelen. Ügyrendjét maga állapítja meg és azt, valamint határozatait tudomás végett az igazgatósághoz beterjeszti.

Gazdasági bizottság.

10. §. A gazdasági bizottságot alkotják a választmány által választott bizottsági elnök, alelnök, jegyző és 4 tag.

E bizottság hatásköre:

1. a Társulat pénzének bevételei és kiadásai feletti felügyelet;

2. a számadó könyvek, a tagsági járulékokra vonatkozó nyilvántartások vezetése és ellenőrzése;

3. az igazgatóság felhivására a Társaság gazdasági ügyeivel összefüggő javaslatok és jelentések, esetleg ily ügyekben önálló indítványok tétele;

4. jelentéstétel az igazgatósághoz a pénztári kezelés és ellenőri működésről;

5. az eszközlendő rendes kiadások vagy sürgős esetekben eszközölt rendkivüli kiadások megvizsgálása és ez iránt az igazgatósághoz jelentéstétel;

A gazdasági bizottság üléseire pénztáros minden esetben, ellenőr és ügyész szükség esetén meghivandók.

A bizottság határozatképes, ha legalább 4 tagja van jelen. Ügyrendjét a bizottság maga határozza meg és ezt, valamint határozatait tudomás végett az igazgatósághoz beterjeszti.

Titkár.

11. §. A titkár vezeti az igazgatósági és választmányi ülések, valamint a közgyülések jegyzőkönyveit, fogalmazza az ügyiratokat és ellátja a levelezést.

Pénztáros.

12. §. A pénztáros gondoskodik a bevételek és kiadásokról az igazgatóság kirendelése szerint, vezeti a pénztári naplót és az igazgatóság és gazdasági bizottság kivánatára a pénztár állapotáról jelentést tesz és a vagyon elhelyezését az igazgatóság rendelkezése szerint eszközli.

Ellenőr.

13. §. Az ellenőr a Társaság ellenzárát viseli s a pénztárossal együtt a pénztárról felelős.

Ügyész.

14. §. Az ügyész az igazgatóság felhivására a Társaság jogi teendőit látja el.

Választmány.

15. §. A választmány 80 tagból áll, kik közt 40 budapesti és 40 vidéki. Ezenkívül a választmánynak tagjai az összes alapító tagok életük tartamára. Oly hitközségek és testületek, melyek alapító tagként léptek a Társulatba, mindenkori elnökük vagy rabijuk által képviseltethetik magukat.

A választmány elnöke mindenkor a társulati elnök, jegyzője a Társulat titkára.

A választmány hatásköre:

a) választja saját kebeléből az irodalmi bizottságot, nevezetesen annak elnökét, alelnökét, jegyzőjét és 4 tagját, a

gazdasági bizottságot ugyanily számban, három igazgatósági tagot, társulati titkárt, pénztárost, ellenőrt és ügyészt. A tisztviselők három évre választatnak;

b) határoz az igazgatóságnak a Társaság szellemi és anyagi ügyeire vonatkozó előterjesztéseiről, jelesül:

1. a kitüzendő pályadíjakról és az igazgatóság jelentése alapján a jutalmak eldöntéséről;

2. az évi költségvetés megállapításáról;

3. a közgyűlés és díszülések idejéről;

c) intézkedik, ha az elnöki vagy tanácselnöki állás váratlanul megürül, a legközelebbi közgyülésig való ideiglenes betöltésről;

d) dönt az irodalmi és gazdasági bizottságok működéséből és az igazgatóság intézkedéseiből folyólag netán felmerült vitás kérdések felett.

16. §. A választmányt a társulati elnök évenkint rendszerint háromszor hivja egybe. Az ülés határozatképes, ha legalább 15 tag van jelen.

17. §. Minden harmadik évben a választmányi tagok fele kilép. Hogy az első három év leteltével mely tagok lépjenek ki, sorshuzás utján döntetik el; azontul mindig azon választmányi tagok fognak kilépni, kik a választmányban a hat évet már kitöltötték. A kilépők ujra megválaszthatók, valamint mandátumok lejárta után a tisztviselők is.

Közgyülés.

18. §. A közgyülést a Társulat tagjainak összesége képezi, a testületeknek jogukban áll magukat egy-egy tagjukkal képviseltetni.

Rendes közgyülés, melyre minden tag meghivást nyer, minden három évben tartatik a választmány által megállapított időben és négy héttel előbb kihirdetett napirend szerint. Rendkivüli közgyülést a választmány szükség esetén bármikor egybehivhat.

A közgyülés határozathozatalának fentartott ügyek a következők:

a) a Társulat működéséről szóló jelentések;

b) a számvizsgáló-bizottság jelentése feletti határozat és a felmentvény megadása;

c) társulati elnök és társelnök választása;

d) a választmány tagjainak 6 évre való megválasztása a 15. §. értelmében;

e) öt tagú számvizsgáló bizottság választása három évi időtartamra;

f) alapszabályok módosítása. Ez legalább 40 tagnak a megelőző választmányi üléshez irásban beadott indítványára s ha ott elfogadtatott, ennek véleménye kiséretében való beterjesztése mellett tárgyalható, mi a meghivókon mint tanácskozási tárgy külön is megjelölendő;

g) indítványok tárgyalása, melyek azonban két héttel a közgyülés előtt a választmánynak irásban bejelentendők;

h) a legközelebbi közgyülés helyének meghatározása.

19. §. A közgyülés nyilvános és határozatképes, ha legalább 70 tag van jelen. Határozatait szótöbbséggel hozza. Ha az első közgyülés határozatképtelen, négy hét mulva uj közgyülés hivatik egybe, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül hozza határozatait.

20. §. Negyven tag megokolt kérelmére és a tárgyalandó ügy tüzetes megjelölése esetén az igazgatóság rendkívüli közgyülést tartozik egybehívni.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A tagok jogai.

21. §. A tagok, feltéve, hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kivül tagilletményben részesülnek, még pedig az alapító tagok a Társulat összes kiadványaiban, a többi tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azon felül a többi kiadványt kedvezményes áron nyerhetik. — Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

HATODIK FEJEZET.

Díszülés.

22. §. A rendes és rendkívüli közgyülés teendőinek elintézése után díszüléssé alakúlhat, melyen az igazgatóság által meghatározott külön napirend szerint a Társulatnak jelen alapszabályokban meghatározott czéljaival összhangzó előadások, felolvasások és jutalom osztások tartandók.

A társulat különben ily díszüléseket közgyüléstől függetlenül is tarthat úgy Budapesten mint vidéken.

HETEDIK FEJEZET.

Jegyzőkönyvek.

23. §. A jelen alapszabályokban érintett ülések és gyülésekről vezetett jegyzőkönyveknek tartalmazniok kell a tanácskozásokban részt vett egyének nevein kivül, a tárgyalt ügyek rövid ismertetését és a hozott határozatokat. A jegyzőkönyvek hitelesítésével, elnök és jegyzőn kivül a jelen voltak közül legalább még egy tag bizandó meg.

Az összes jegyzőkönyvek időrend szerint egy külön könyvbe is lemásolandók.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Vagyon.

24. §. Az alapító tagok által befizetett összegek a Társulat törzsvagyonát képezik.

Az évi költségek fedezésére szolgálnak: a pártfogó, pártoló és rendes tagok által fizetett járulékok, a törzsvagyon kamatai, a 200 koronát meg nem haladó esetleges adományok vagy hagyományok és a kiadványok után befolyó jövedelem.

A Társulat vagyona gyümölcsözőleg az igazgatóság által meghatározott intézetnél helyezendő el.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Alakulás.

25. §. A Társulat megalakul, mihelyt 300 tag jelentkezett.

TIZEDIK FEJEZET.

Föloszlás.

26. §. A föloszlást egy külön e czélra összehívott közgyülés, melynek napirendje három hónappal előbb a hivatalos lapban kihirdettetett, az összes társulati tagok fele jelenlétében mondhatja ki.

Ha az első közgyülés határozatképtelen négy hét mulva uj közgyülés hivatik egybe, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül, végérvényesen határoz.

Feloszlás esetében a Társulat összes vagyona a pesti izr. hitközségnek adatik át, a mely azt érintetlenül megóvja, kamatait pedig évente a társulat munkakörébe tartozott tudományos pályakérdéseknek magyar nyelven való megoldására fordítja; irományai ugyanott örök letétképen helyeztetnek el. Ha később ujra alakulna ilynemű társaság, a pesti izr. hitközség

feltéve, hogy annak választmánya az ujonnan alakult társulatot a fennállott társulat czéljainak megvalósítására alkalmasnak és egyáltalán életre valónak tartja, az őrizetére bizott vagyont és irományaikat annak kiszolgáltatni tartozik.

Az alapszabályok módosítása és a Társulat föloszlatására vonatkozó határozatok foganatosításuk előtt a m. k. belügyminiszteriumhoz fölterjesztendők.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Hivatalos záradék.

27. §. Ha a Társulat a jelen alapszabályokban kitűzött czéljától annyira eltérne, hogy működésének folytatása az állam vagy a Társulat tagjainak anyagi érdekét veszélyeztetné, működése a kormány által felfüggesztetik s az elrendelendő vizsgálat eredményéhez képest a Társulat az alapszabályok pontos megtartására feloszlatás terhe alatt utasíttatik, esetleg végleg fel is oszlattatik.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT TAGJAINAK

sorába léptek a felhívás és taggyűjtő ívek kibocsátása előtt:

1.	*A marczali izr. hitközség*, mint pártoló tag, (dr. Klein József rabbi úr útján)	200 koronával
2.	*A nemes-vidi izr. fiókhitközség*, mint pártoló tag	200 »
3.	*Popper István* úr, (Tencer Pál úr útján) mint pártoló tag	200 »
4.	Dr. *Stiller Mór* úr, (Schweiger Márton úr útján) mint pártoló tag	200 »
5.	*Frank Antal* igazgató úr, (dr. Kohn Sámuel úr útján) mint pártoló tag ...	200 »
6.	*Sváb Sándor* úr, (dr. Simon József úr útján) mint alapító tag	1000 »
7.	Dr. *Schuschny Henrik* úr, (dr. Mezey Ferencz úr útján) mint pártoló tag ...	200 »
8.	Dr. *Chorin Ferencz* orsz. képviselő úr	mint alapító tagok, eddig meg nem jelölt összeggel.
9.	Dr. *Rosenberg Gyula* » » »	
10.	*Schmidl Albert* úr, (dr. Simon József úr útján) mint rendes tag	10 kor. évi járul.

A gyűjtő ívek főt. dr. *Kohn* Sámuel rabbi úrhoz, mint a társulat id. elnökéhez (VII. Holló-utcza 4. sz.) küldendők vissza.

AZ IRODALMI TÁRSULAT ALAKULÓ-GYÜLÉSÉHEZ.

Nem kételkedünk abban, hogy felsőbb helyen az irodalmi társulat alapszabályait változatlanúl jóváhagyják és hogy addig míg az alapszabályok leérkeznek, az alakuló közgyülés egybehivására szükséges 300 tag együtt lesz. Minthogy pedig az alapszabályok jóváhagyását illetékes helyen sürgetni fogjuk, remélhető, hogy az alapszabályok a reánk jövő deczember hó elejére az ideiglenes elnökség kezei között lesznek. Czélszerű volna tehát, ha azok, a kik gyűjtő íveket kaptak, ezeket oly időben küldenék vissza, hogy a f. é. deczember havára óhajtott alakuló közgyülésre az összes jelentkezett tagok meghivhatók legyenek.

A társulat szervezetének megfelelő választások döntő hatással lesznek a társulat jövőjére nézve is. Nem hisszük, hogy módunk lenne még e kérdéshez hozzászólni, miért is szükségesnek tartjuk, hogy a választásokra, illetve jelölésekre hivatottaknak figyelmét már most ráirányítsuk ez ügyre.

Nézetünk szerint e társulat czélja adja meg e tekintetben a helyes útmutatást. Minthogy pedig e társulat czélját a zsidó tudománynak magyar nyelven való ápolása és a nemzeti irodalomba való beillesztése képezi, nyilvánvaló, hogy a társulat vezető és intéző tisztviselői csak oly t u d ó s o k b ó l kerülhetnek ki, kik *a zsidó tudomány, vagy magyar irodalom* terén érdemeket szereztek maguknak arra nézve, hogy egy ily társulat szellemi irányát megjelöljék. Ezen elvet kell győzelemre vinni, ha azt akarjuk, hogy a szellemi vezetés a társulat iránti bizalmat megnyissa és maradandóvá tegye és hogy a kitűzött czélokat megvalósítani módjában álljon. Önként értetődik, hogy a mi a társulat külső képviseletét illeti, itt tudósra szükség nincsen, mert mint a protestáns irodalmi társaságnál is látjuk, elegendő, ha oly férfiak állanak a társulat külső ügyének kormányán, a kik nemesen érző szívvel, műveltséggel birnak és a vallás érdekei iránti áldozatkészségtől vannak áthatva.

Ezen felül, hogy úgy mondjuk, a laikus elemnek a társulat szervezetében, igazgatásában, gazdasági bizottságában és választmányában, sőt egyszerűen, mint a társulat tagjának

is, elegendő tere nyílik, hogy a társulatot és az ahhoz fűződő felekezeti és kulturális érdekeket szolgálhassa és egyáltalán nem szükséges, hogy bárminő regard miatt, ez ügyben, vagy más helyen szerzett érdemek jutalmazásaképen egyesek oly helyekre állíttassanak, melyeket betölteni nem képesek, vagy melyeknek betöltésénél náluknál alkalmasabb erők mellőztetnének. A társulat jellege parancsolólag kívánja, hogy a tisztségek tudós férfiakkal töltessenek be, olyanokkal, kik eddigelé is bebizonyították, hogy a felekezet ügyeiért lelkes buzgalommal és tevékenységgel s a mi önként értetődik, önzetlenséggel dolgozni akarnak és képesek. Mert e szempontok mellőzése csak az esetben volna igazolható, ha — a mi kizártnak látszik — tudósaink köréből ily munkaerők nem kínálkoznának és ha e miatt a felekezet egyéb hű tagjaira kellene bízni azt, hogy a cselekvésre kész tudósok intenczióinak érvényesítésénél közreműködésre igénybe vétessenek. De még itt is csak olyanokra eshetik a választás, a kik a szenvedélyek hullámzására okot nem szolgáltattak, nehogy a társulat vezetésébe az ellentétek magva bevitessék.

A személyi kérdések sok nemes eszme csiráját megtámadták már, azért az előttünk annyira becses társulat érdeke miatt már most kívántuk álláspontunkat jelezni. Már most vétessék fontolóra, hogy végre is a társulat valamennyi lelkes híve nem lehet egyúttal a társulat ügyei intézésének részese. Bizton reméljük, hogy a választások az általunk jelzett irányelvek szemmel tartása mellett lesznek foganatosítva és hogy úgy, mint e sorok irója — kinek az irodalmi társulat alakításának mozgalmában tán némi csekély része van — még igen sokan fognak úgy gondolkozni és határozni: Egy-egy szeggel, talán léczczel hozzájárúltunk vagy hozzájárúlhatunk az indulásra kész kedves hajó alkotmányához. Ám a mi helyünk a parton; a kormány azokat illeti, a kik ismerik, uralják a tudomány vizeinek mélyét és titkait.

Budapest. Dr. Mezey Ferencz.

A MAGYAR NYELVŰ ZSIDÓ TUDOMÁNY ÉRDEKÉBEN.

A jelen évtized elején igyekeztem a magyar nyelvű zsidó tudomány akkori állapotát, illetve annak történetét az elmult évtizedben ezen folyóiratban ismertetni. Utaltam már akkor arra, hogy ezen tudományág termékeinek számát tekintve arányban áll a többi magyarnyelvű tudományágakkal és a termékek tudományos értékét tekintve is bátran kiállja az összehasonlítást. Azonban hiányával vagyunk e téren összefoglaló, a tudomány egész ágait felölelő, ismertető műveknek, melyekből az érdeklődő tájékozást nyerhet és alaposan értesülhet e tudomány feladatairól, tartalmáról, haladásáról és mai állásáról.

Ily hiány bizonyára nem a munkaerők csekély számából, avagy gyengeségéből ered, hanem szervezetlen állapotunkból és a központ nem létének róható fel, a mely ily művek megírására az impulzust és közzétételükre az anyagi lehetőséget megadná.

Nem szorul bizonyításra, hogy hazánkban a zsidó tudománynak nem csupán jeles, hanem a külföld által is elismert elsőrangu munkásai jelentékeny számban vannak és ha ez a tény mégis kétségbe lett vonva, az csak annak a bizonyítéka, hogy avatatlanságból és egyéb okokból a legképtelenebb és az igazsággal homlokegyenest ellenkező állítások is hirdettetnek más körökben is, de különösen felekezetünk körében, a hol a régebbi káromlások ujabb időben magyar nyelven hirdettetnek. A tény az, hogy alig van tudományág, a melynek tekintetében Magyarországnak olyan európai jelentősége lenne, mint épen a zsidó tudomány tekintetében, fővárosunk pedig e tudománynak kiváló emporiuma, még pedig mindig növekedő mértékben.

Bizonyára igen jelentékeny történelmi momentum az, hogy a bécsi rabbiiskola igazgatója magyar ember és egy másik tanára — Dr. Büchler Adolf — az itteni rabbiképező növendéke, a ki majdnem az iskolapadból lett a kathedrára meghíva. S ha mindennek daczára a magyar nyelvű zsidó tudomány még mindig csupán egyes kiváló monografiákkal dicsekedhet, de rendszeres működést nem fejt ki, ha az egész tudomány feldolgozása magyar nyelven nem tervszerűen történik, nem tulajdoníthatjuk azt másnak, mint annak, hogy épen ezen tudományág számára, a mely tekintve munkaerőit fényes, sőt legfényesebb eredményt mutathatna föl, nem létezik oly egyesület, mely a munkálódásnak irányt adna, másrészt e tudománynak olvasó és érdeklődő közönséget teremthetne. Hogy különösen az utóbbi körülmény milyen fontosságú, könnyen meggyőződünk, ha figyelembevesszük azt a tényt, hogy a magyar zsidó tudósok művei részben idegen nyelven jelennek meg.

Az ügy mai stádiumában szükségtelen talán már arra utalnom, hogy egy magyar zsidó irodalmi társaság megalakulása nem csak halaszthatatlan kötelessége a hazai zsidóságnak, hanem olyan lépés ez egyuttal, mely a legáldásosabb eredményt, a leggazdagabb gyümölcsöket igéri.

Igénytelen soraimnak nem is ez a czélja, még kevésbé az, hogy a megalakulandó társaság működési irányára nézve tegyek megjegyzéseket ma, midőn az e fölötti döntés épen a legilletékesebb férfiak kezében van. Ezt megbocsájthatatlan szerénytelenségnek tartanám, habár lehet, hogy szót emelni ama tekintetben, a mi soraim tulajdonképeni czélja, szintén szerénytelenség tőlem, de ez bizonyosan könnyebben megbocsájtható.

Figyelmeztetni akarok ugyanis arra, hogy a magyar származású külföldön működő zsidó tudósokat — kik közül csak Neubauer, Perles, Schwarz neveit említem — szintén be kellene valamely alakban vonni a zsidó irodalmi társaságba. Nem kételkedünk benne, hogy ezen férfiak a magyar zsidóság irodalmi törekvéseit készséggel fogják támogatni. Hogy mily alakban, erről természetesen az ügy jelen állásában részletesen szólani még nem lehet. De meg vagyunk győződve, hogy közreműködésük ügyünkre haszonnal fog járni.

A megalakulandó magyar zsidó irodalmi társaság, melynek tagjai között szeretnők ott látni a külföldön működő magyar zsidó tudósokat és papokat, meg fogja találni számukra a közreműködés módját. Ilyen módon elérjük azt, hogy a magyar nyelvű zsidó tudomány nemcsak hazánknak, hanem az egész zsidóságnak áldásává válhat.

Abony. DR. VAJDA BÉLA.

KORNFELD ZSIGMOND.

Folyóiratunk mellőzni szokott mindent, a mi a legtávolabbról is személyi kultusként tünhetik fel. A társadalmi téren való előnyomulások vagy kitüntetések felett rendszerint közömbösen haladunk el, mert nem helyeselhetjük azt az irányzatot, mely az érdemeket szüntelenül hiú tömjénezéssel igyekszik jutalmazni. Innen van, hogy a való érdemek a képzelt, vagy önző czélok által bizonyos jelentőségre felhajszolt, látszólagos sikerekkel egy sorba kerülnek és az elismerés hangja, mondhatnánk kintornája egyforma és elcsépelt dalokat zeng mindenik felett. Sőt a délibáb csalfán tündöklő világának tán több a dalnoka, mint az élet igaz jelenségének. E miatt aztán a komoly férfiu legnemesebb cselekedeteit elrejti, nehogy a nyomban kelő émelygős dicsőítések a tettekből merített belső megelégedés összhangját megzavarják és nehogy a szemmel tartott nemes czélt a hiúság tarka szárnyai beárnyékolják.

Ha mégis kivételt teszünk, akkor a férfiak kivételesek valamint kivételesek azok az érdemek, melyekért ez történik és nem is az általános hymnuszba való elegyedés, hanem inkább a társadalom elismerésének hiánya, vagy hézagossága az, mely bennünket, természetesen a mi külön szempontjainkból megszólaltat.

Kornfeld Zsigmondról van néhány szavunk. Egy férfiuról, ki társadalmunkban évek óta igazán kimagaslik. Rég idő óta minden jobb törekvés és nemesebb vállalkozás benne találja legigazabb pártolóját, támaszát. Most a király egy magas rendjellel, a II. oszt. vaskoronarenddel tüntette ki és a társadalom, melynek oly rég hasznos tagja, figyelmével egyszerre feléje fordult. E külsőség nélkül csendes működését folytathatta volna még sokáig a nélkül, hogy a nyilvánosságban kifejezésre jutott volna az, a mi egyes körök hálás érzetében annyi idő óta él. Nem kicsinyeljük mi a kitüntetéseket, kivált ha az, mint a jelen esetben, valóban az állam érdekében kifejtett, messze kiható áldásos működés legilletékesebb elismerése. De megvalljuk, hogy mi e kitüntetésnek főleg azért örülünk, mivel módot ad nekünk arra, hogy tolmácsai lehessünk annak a mély és benső hálának, melyet e férfiu

iránt felekezetünk érez. Mert mondjuk ki egy szóval, nincs a hazai zsidóságnak olyan ügye, legyen ez országos, hitközségi, jótékonysági, irodalmi, jogosult magánügyi érdeke, mely Kornfeld Zsigmondra első sorban ne számítana és nem számíthatna. A tehetség méltatása, bátorítása és támogatása, az egyén szorultsága, a testületek szellemi és anyagi haladása, az ideális törekvések összessége ő benne a legnemesebb segítőre, pártfogóra talál. A tettek egész lánczából, melyek ez *egész ember* életét körül fogják és a melyek csak akkor nyernek felekezeti jelleget, ha az ügy, vagy egyén felekezetisége alatt különösen szenved, mi első sorban azokat látjuk, melyek azt mutatják, hogy e művelt lelkü és szellemü férfiu, lelkes jótevő és a korunkban oly ritkán feltűnő maczenás a m i e n k. Geniálitása a közgazdaság, s a számok terén tűnt ki és mégis mekkora ideálizmus egész valójában. Idegen ország szülöttje és mekkora szeretet az uj haza nyelve és irodalma iránt. És e férfiu a m i e n k. A zsidóság talaján nőtt ő és a zsidóságban kiváló szerepet vitt őseitől átöröklött, nagy műveltség és tudás által finomult szeretettel csügg szegény felekezetén, lelkesedve munkálkodik annak jólétén. Azért nagy a mi örömünk az ő nyilvános ünnepeltetésén. Dicsőségének sugarai beragyogják az ő felekezetét is. Hisz nem a valuta, nem a konverzio, nem is az érdemjelek aranya fénye, hanem szive, lelke, jelleme teszi őt igaz *arany-emberré*. Ad multos annos!

Budapest. Dr. Kovács Ferencz.

TUDOMÁNY.

ÉSZREVÉTEL A TÓRA E MONDATÁRA: »ISTEN AZ EMBERT ÖNKÉPÉRE TEREMTÉ« (GEN. 1, 27.)

Midőn mi ezen velős, lápidáris egyszerűség- és rövidséggel kifejezett és mégis oly tartalomdús, az emberi nemet mintegy varázsütésre az állatok világából az isteni légkörbe fölemelő sz. irási verset olvassuk, ekkor lehetetlen, hogy fel ne merüljön elmélkedő szellemünkben a kérdés: Valjon az egész későbbi bibliai irodalom, de különösen a próféták beszédei, a vallásos költők zsoltárai és a vallásbölcsészek iratai, mint a Példabeszédek, Jób és Koheleth könyvei, miért nem említik fel *egyszer sem* a tóra ezen az emberi lényt isteni képmássá nemesítő mondatát, mely kétségtelenül, mint már ős talmudbölcseink is állítják, a mózesi *vallás-ethikának* alapelvét képezi oly annyira, hogy csakis ez alapelvből vonhatók le mind ama valláserkölcsi eszmék, tanok, tilalmak és parancsolatok, mikre mint a zsidó nép sz. kötelességeire az egész későbbi bibliai irodalom reflektál?

Szerény nézetem szerint eme fontos tórai mondatnak az elhallgatása, sőt szándékos mellőzése a prófétai, zsoltári és vallásbölcsészeti sz. iratok oly helyein is, a hol mi azt a logikai eszmerokonság folytán méltán elvárhatnók, (l. p. az ember isteni jellegét dicsőítő VIII. zsoltárt), egyedül ama *nyelvi külalakkal* indokolható, melyben ez alapelv a tóra által ki lett fejezve. Tudvalevő, hogy az emberi nyelvek érzéki természeténél fogva teljes lehetetlenség az Isten merőszellemü lényéről, mint önálló független egyéniségről, minden *anthropomorphismusi*, azaz emberiesítő jelzésektől menten elmélkedni. Azért maga a tóra is, bár szüntelen hangsulyozza az isteni lény anyagtalanságát, mintegy kényszerítve volt önmagával ellentétben az Isten személyiségét igen gyakran érzékileg emberiesítő szóalakokkal jellemezni.

És kétségkivül ebben a szomorú nyelvi kényszerűségben rejlik ama lélektani rejtélynek a megoldása, mely szerint az ősi Izraél népe, a legbuzgóbb prófétai oktatás mellett, mely szintén az Istennek minden emberi alak- és természettől ment merőszellemiségét hirdette. (l. I. Sam. 15, 29. Jes. 40, 18—25. 55, 8—10. Zsol. 115 stb.), általában nem volt képes a tökéletesen tiszta Isteneszme felfogásához fölemelkedni, hanem nagyon is gyakran visszahanyatlott majd egy finomabb, majd pedig egy oly durva anthropomorphismusi Istenről való képzeletbe, mely már a bálványimádással vala határos.

Jóllehet, hogy e szomorú vallásos népnézet előmozdításához az őskori véres állatáldozatkultusz is nagyban hozzájárult, mely a nép képzeletében szükségképen a ferde véleményt kelté és ápolta, miszerint az isteni egyéniség épugy, mint az emberi az érzéki élvezetet követeli; és mely ellen azért a prófétai lángbeszédek oly hevesen s oly kitartóan küzdöttek. De — hitem szerint — leginkább azon anthropomorphismusi szóalakokban, melyekkel magának a sz. irásnak is kellett az isteni egyéniséget ecsetelni, keresendő annak főoka, hogy a zsidó nép ezredéveken keresztül nem menekülhetett az Isteneszme emberiesítő felfogásától. Mert hiszen ama történelmi tény, hogy még a középkorban is, midőn a véres állatáldozatkultusz már régóta megszünt vala, számos talmudtudósok — a tudatlan előitéletteljes tömegről nem is szólva — erősen azon vallásos meggyőződéshez ragaszkodtak, melyszerint a sz. irásban előforduló Isten személyére vonatkozó emberiesítő kifejezéseket *nem szabad* allegorice költői képletek, hanem csak *szószerinti* jellemzések értelmében felfogni, világosan bizonyítja az én állításomat, hogy különösen az anthropomorphismusi jelzések okozták s tápláltak az isteni egyéniségről való érzékesítő képzeletet, még pedig olyannyira, hogy ama kimagasló zsidó vallásbölcsészek, mint Szaádja, Maimuni stb., kik eme balhit ellen felvilágosító irataikban bátran harczoltak, valódi eretnekek gyanánt lettek elhiresztelve a középkori zsidóság községeiben (l. Móre Neb. I. k. bevezet.)

Nos, a sok emberiesítő szóalak közül a legkirívóbb és

épazért az isteni lénynek emberiesítésére a legveszélyesebben csábító tóramondat tagadhatatlan az, mely ugy viszonyítja az Istent az emberhez, mint a mintaképet az ő képmásához; és melyre tehát, mint Maimuni (u. o. I. fejez.) állítja, igaz vakbuzgó hévvel hivatkoztak mind ama jámbor, de elfogult rabbik, a kik égbekiáltó eretnekségnek bélyegezték az isteni lény anyagiságának megtagadását (l. Jad. hachz. I. k. hilch. Tsuw. 3 fej. Rawéd megjegyzését). Sőt a világhirü bölcsész Spinoza, a tóra eme mondatára támaszkodva és Maimuni allegorikus magyarázata ellen polemizálva, egész komolyan ragaszkodik a valóban hamis és alaptalan nézethez, hogy maga Mózes sem volt tökéletesen áthatva az Isten merőszellemiségéről való meggyőződéstől; és ha Mózes is az isteni lényt láthatatlannak mondja, ugy ez a láthatatlanság nem az Isten lényegéből következik Mózes tana szerint, *mert hisz hasonlít az ember látható lényéhez*, hanem csak az embernek gyarlóságából. (L. Theolog-polit. Tractat II. fej. 71—74. l. Stern ném. fordít.) Egy keresztény bölcsész pedig — ugy hiszem hogy Feuerbach — a szőnyegen forgó tóramondatnak nagyon is durva *anthropomorphismusát* abban találja, hogy ezen sz. irási versnek külalakja, a szórakásban csak némileg változtatva t. i. ויברא האדם את אל׳ בצלמו, tényleg csak a megfordított viszonyra figyelmeztet, mely szerint nem az Isten az embert, hanem az embernek képzelete az Istent alkotá önképére, mint az ősgörög bölcsész Heraklit csakugyan mondotta: Az ember az ő isteneit emberalakban képzeli, mert ő emberalakú, a többi állatok pedig, ha gondolkodni tudnának, szintén önképükre alakítanák isteneiket!!

Elég az hozzá, hogy mind ezekből, a miket felhoztam, világosan kitünik, miszerint egy sz. irási anthropomorphiszmusi kifejezés sem volt oly *veszélyes* amaz igazi és magasztos hitágazatra nézve, hogy Isten testnélküli merőszellemű lény, mint említett tóra mondatunk külalakja. És ez — az én szerény véleményem szerint — talán oka annak, hogy a próféták a nép előtt nyilvánosan tartott beszédeikben, valamint a zsoltárköltők a nép számára irt imáikban szándékosan mellőzték a kifejezést: אדם צלם אל׳, és inkább körülirták annak szellemi értelmét, nehogy emez anthropomorphismusból, mely ellen a lánglelkü próféták époly hévvel és igazságszeretettel, mint a későbbi sasröptü Maimuni küzdöttek, a tudatlan néptömeg, vagy a beteges hitrajongó az Istenről való álfogalmat levonhasson. Csakhogy — fájdalom — e szándékos mellőzés nem vezetett teljes sikerhez; tán még századok fognak lefolyni addig, mig az egy Isten merőszellemiségét az egész emberiség el fogja ismerni.

Arad.

Dr. Rosenberg Sándor.

SZÖVEGKRITIKAI ÉSZREVÉTELEK A BIBLIÁHOZ.

1. *Sámuel I, 13—8.*

למועד אשר שמואל

A mondat értelme világos: melyet Sámuel kitüzött; csak arra nézve nincs egyetértés, hogy melyik ige volna kiegészítendő a héber szövegben.

Véleményem szerint שָׂם a hiányzó ige (l. Exodus, 9—5 וישם ה׳ מועד); a kiesést pedig úgy magyarázom, hogy mivel שם azonos a שמואל szó kezdőbetüivel, a másoló, mikor a שמואל szót irta, azt hitte, hogy a שם szót már leirta.

2. *Sámuel 14—6.*

אולי יעשה ה׳ לנו

A legtöbben úgy fordítják, hogy: talán fog tenni értünk az Úr.

Én azt hiszem, hogy לנו után kiesett a ישועה szó (lásd a 45. verset). Nyelvérzékem azt súgja nekem, hogy a rákövetkező okhatározó mondat és nevezetesen a הושיע szó alig engednek meg más kiegészítést.

3. *Bírák 18—8.*

מה אתם

Dán törzséből embereket küldenek az elfoglalandó város kikémlésére. Mikor a követek (kémek) hazatérnek, földieik azt kérdezik tőlük: *mit ti?*

Valószinüleg מה(ר)א(י)תם (= mit láttatok?) állott az eredeti szövegben és ez megfelel az értelemnek is; tényleg feleletükben a kémek azt mondják: ראינו את הארץ = »*láttuk* a földet«.

4. *Bírák 18—7.*

ואין מכלים דבר בארץ

Ügyeljünk itt két dologra:

α) Elvártuk, hogy a krónikás mondjon valamit a föld jó minőségéről (lásd hasonló alkalomból Numeri, 13—18, 19, 20) mert egy elfoglalandó városnál ez leginkább érdekelhetett. Ez annál feltünőbb, mert a 10. versben a kémek olyannak mondják a földet, melyben semmi sem hiányzik.

β) mit jelentenek az érthetetlen szavak: ואין מכלים דבר?

Én úgy sejtem, ámbár nem tudok magamnak számot adni *minden egyes* betű elváltozásáról, hogy az említett érthetetlen szavakban egy mondat is rejlik, mely körülbelül igy hangzott: ואין מחסור כל דבר אשר בארץ (l. a 10. vers végét). Világos, hogy ily módon az *α*) alatti nehézség is eltünik.

Budapest. SCHILL SALAMON.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE VISZSZAKÖLTÖZÉSÖKTŐL A JELENIG. (1840—1892.)

BEVEZETÉS.

Székesfehérváron, ezen történelmi multú, ősi koronázó városban, már IV. Béla korában, a 13-ik században laktak zsidók.[1]) A 14-ik század közepén pedig az ország legtekintélyesebb községét képezték és elöljárói 1406-ig több ízben intézték a zsidóság országos ügyeit.[2]) Névleg azonban csak egy Salamon említtetik, ki a magyar zsidók nevében Zsigmond királyhoz fordúlt és kivitte, hogy a székesfehérvári káptalannak meghagyatott, miszerint IV. Bélának a zsidókra vonatkozó kiváltságlevelét levéltárában kerestesse és másolatát Salamonnak kiadja (1396). Ezen kiváltságlevél képezte ezután egészen a mohácsi vészig a magyar zsidók jogállapotának alapját.

Egy másik tény ugyanezen időből, hogy Candalei Anna királynét, Ulászló nejét megkoronáztatása alkalmából a fehérvári zsidók is fényesen fogadták és szokásuk szerint gazdag nászajándékot adtak neki. Ez alkalommal segítségért is for-

[1]) Reich, Beth-El II. köt. 1. füzet 16. l. és Beth Lechem (évkönyv) 2. évf. 234. l.

[2]) Kohn, A zsidók története Magyarországon. I. 293. l.

dúltak hozzá a király által kibocsátott, a pozsonyi zsidókat igaztalanúl sújtó rendelet ügyében. A folyamodásnak sikere volt és a királyné leiratot küldött Pozsony városához 1503. junius 20-ikán. A nevezetes levél végsorai igy hangzanak: ». . . . ellenkező esetben biztosak lehettek, hogy mi sohasem fogjuk tűrni, hogy a zsidókat az igazság ellenére elnyomjátok és megkárosítsátok, hanem őket kiváltságaik értelmében védelmezni s segíteni fogjuk.«[1])

A 16. és 17. században egészen a törökök kiűzéséig (1686) szintén volt Székesfehérvárnak zsidó lakossága és egy olaszországi történetiró a következőkép emlékezik meg városunkról:

»Egy év leforgása után (1601) a császári hadak török területre törtek, a törökökkel hadakoztak és nagy zsákmányt ejtettek. Midőn a gazdag budai zsidók látták, hogy a császári hadak főtörekvése Budának bevétele, félelem szállta meg őket és arra gondoltak, hogy meneküljenek. El is költöztek Székesfehérvárra, mely szabad kir. város volt. Egyszer a magyarok közül valaki a császári hadvezérnek megüzente: Gyere hozzám, én Székesfehérvárt hatalmadba juttatom; erre a hadvezér mellékutakon követte az illetőt, bejutának a városba és be is vették.

De a törökök ekkor a németekre támadtak és vereséget okoztak köztük. A zsidók közül is sokan életöket vesztették és csak váltságdíj fejében, melyet Német-, Olasz- és Törökhonban gyűjtöttek részükre, nyerték vissza szabadságukat.«[2])

A törökök kiűzetése után a zsidók Székesfehérvárból ki voltak zárva és csak egy család nyert II. József császártól engedélyt a letelepedésre.[3])

Sarkalatos fordulatot a magyar zsidóság helyzetében csak az 1839/40-iki országgyűlés idézett elő. A rendek ekkor a következő rövid, de nem kevésbbé szabadelvű törvényjavaslatot fogadták el: »A zsidó vallás jövőre recipiáltnak nyilváníttatik és követőit illetőleg határoztatik: 1. §. A türelmi

[1]) U. o. 184. l.

[2]) Kohen József, Emek habacha, Wiener M. fordítása. 140. s k. l.

[3]) Stern Chájim családja, kinek itt vendéglője volt hitsorsosai számára és különös becsülésnek örvendett. A kiváltságról bővebbett Stern itt élő unokái nem tudnak.

adó eltörültetik.[1]) 2. §. A zsidók a magyar korona területén a nem nemesekkel egyenlő jogokat élveznek«.

A főrendek a törvényjavaslatot így el nem fogadván, visszakerült a rendek táblájához, a hol módosítva a következőket tartalmazta:

1. A türelmi adó eltörültetik.

2. A zsidók minden vidéken, valamint a városok minden részeiben lakhatnak megszorítás nélkül.

3. Szabadságukban áll nemesi jószágokat bérleni, továbbá bármily telkeket a városok minden részében örökre vásárlani.

4. Vallásuk miatt nem gátolhatók meg gyárak felállításában, kereskedelem és kézművesség üzésében. Az eddig általuk gyakorolt tudományokat és művészeteket ezentúl is folytathatják.

5. Más országokból beköltöző zsidóknak a letelepedés csak úgy engedhető meg, ha legalább 1000 p. frt vagyonnal birnak, vagy tudományuk, művészet vagy mesterség által képesek magukat fentartani.

Ilyen alakban terjesztetett a törvény szentesítés végett Bécsbe, a hol a vele nyújtott jogokat még mindig sokalták és ujra megnyirbálva a következő alakot nyerte:

1. Az itt született vagy engedélylyel beköltözött zsidók bárhol lakhatnak, kivéve az 1791 : 38. törvényczikkben említett bányavárosokban és oly helységekben, a honnan, tekintettel a bányákra és bányászati intézményekre a régi törvényes szokás szerint, eddig ki vannak zárva.

2. A fönnálló föltételek mellett a zsidók gyárakat létesíthetnek, kereskedelmet és ipart űzhetnek — sajátkezüleg vagy zsidó segédekkel; továbbá azon tudományokat és szabad művészeteket gyakorolhatják, mely részükre eddig is megengedve voltak.

3. Különben tartoznak állandó elő- és utóneveket viselni és a születésekről vallástanítóik által anyakönyveket vezetni.

4. Mindenféle okmányok az országban szokásos nyelven szerkesztendők.

5. A mennyiben a zsidók *polgári* telkeknek vásárlási jogával birnak, ilyen városokban ebbeli joguk fönmarad.

[1]) A türelmi adó, Reich Beth-El 2. évf. 231. lapja szerint, először vettetett ki 1749-ben 20,000 frtnyi magasságban. Ebből a fehérmegyei zsidókra esett 450 frt.

A királyi rezoluczió, mely 1840. május 10. kelt, nem elégítette ki a rendek szabadelvü többségét és voltak, kik annak ad acta tételét inditványozták. Mások ellenben előbb megkérdezendőknek vélték a zsidók képviselőit, a kiknek elhatározására az ép akkor Pozsonyban tartózkodó Lőw Lipót is befolyt. Miután ezek beleegyezésüket adták, különös tekintettel arra, hogy a királyi rezoluczió *a szabad kir. városokat* megnyitja a zsidók részére és miután a rendek még egyszer kisérletet tettek a szűkkeblű rezoluczió visszavonására, életbe lépett az, mint az 1839/40-iki országgyűlés 29-iki törvényczikke.[1])

Igy csalatkozott a zsidóság várakozásaiban a bécsi körök szabadságellenes gondolkodása következtében. Más régi megszorításokkal együtt megmaradt ezutánra is a türelmi adó, melyet az országgyűlés mindkét része eltörlendőnek javasolt.

De a nyert vívmányok mégis új korszakot jelentettek a magyar zsidóságnak, melyet lelkesedéssel üdvözöltek és a haladás új czéljait tűzte eléjük.

Azon községek, melyek az említett törvény folytán a szabad kir. városokban ez időtájt alakúltak, általában azon voltak, hogy ez ellenök uralkodó előitéleteket eloszlassák, a haza iránti hűséges szeretetöket bebizonyítsák és polgártársaik becsülését maguknak kivívják. De sehol ezen szellem fényesebben és meghatóbban nem nyilvánúlt, mint a székesfehérvári zsidó községben, a hová 150 évi száműzetés után visszatértek és hol nehány év alatt már jelentékeny számban laktak.

A következő lapok czélja és föladata ezen újra alakúlt községnek történetét az első ötven évben főbb vonásokban ismertetni, annál inkább, mert az újabb korban is, mint hajdanában nevezetes szerepe jutott a magyar zsidóságban épen a székesfehérvári zsidóknak. Az összeütközés a föltétlen maradiság és az új viszonyok követelte haladás közt, mely egyebütt csak lappangott és csak az élesebben látók előtt nyilvánúlt, a fehérvári községben állott be legkorábban; itt keltek az ellentétek a legelkeseredettebb harczra egymással és a pártraszakadás szálai ide vezetnek vissza. De ép azért nagyobb

[1]) L. Lőw, Zur neueren Gesch. d. Juden 176. l. s köv.

figyelemre is tarthat számot a fehérvári zsidóság története más községekénél, melyek fejlődése sokkal nyugodtabb és mentebb volt a belső rázkódtatásoktól.

1. *A letelepedéstől az első alapszabályok megalkotásáig. (1840—1844.)*

Az új törvény, mely a zsidók részére megnyitotta a szabad királyi városokat, a székesfehérváriaknál nem talált ellenzésre és a városi tanács nem gördíthetett nagyobb akadályokat a letelepedni akaró zsidók elé; legalább azt bizonyítja, hogy már a harmadik év őszén egy 20—21 családból álló községet képeznek és *Pillitz Dánielt* rabbijuknak választják.[1]) Ugyancsak 1842. decz. 2-ikán tartott városi tanácsülésben a hitközség, mint olyan, 3474. sz. végzéssel elismertetett.[2]) Az új rabbi Hahn Salamon elnökkel együtt fiuiskolát létesített, melyben a héber tantárgyak első helyet foglaltak el. A reá következő év julius 30-án pedig kelt az első reánk maradt jegyzőkönyv, melyet Hahn Miksa elnökön kívül még huszonketten, a közgyűlést képező tagok, irtak alá. Az irat községi pecséttel is el van látva, melyen a következő hivatalos czímet olvassuk: »Székes-Fejérvár Izraelita község.« Az irat nyelve német és tárgya a gabella behozatala, melynek jövedelméből nyolczvan pengő forint az iskolára fordíttassék évenkint. A megállapodás a városkapitány jelenlétében történt, a ki is az aláirásokat a következő szavakkal hitelesítette: »Hogy ezen nyilatkozás a megyebeli (?) zsidóság többsége által elfogadva, tulajdon kezük írásával erősíttetett, bizonyítom.«

1843. decz. 4. a városi tanács foglalkozott az új intézménynyel és azt 4622. számával helyben hagyta, oly megjegyzéssel azonban, hogy a kitűzött díjak jövendőre nézve feljebb ne emeltessenek.

Ugyanezen év decz. 26. történik először az előljárói választás a városi hatóság közbejöttével. Választanak pedig »egy előülnököt, két számadót, két kisbirót és egy oskolaigazgatót.« Egy év múlva a felsorolt tisztségeken kívül két betegügyelői is kerül betöltésre.

[1]) Pillitz Dániel úr hozzám intézett leveléből.

[2]) A községi irattárban őrzött kimutatás szerint, mely a községi pártvillongások alatt a hatvanas évek elején hivatalból elkészíttetett.

Ujabb nevezetes fordulat állott be az ifjú község életében Zipser Mayer megválasztatásával a rabbiszékre 1843. decz. havában.[3])

Pillitz ugyanis egy évi működés után már 1843. szept. elején a szegedi község rabbija lőn.[4])

Jellemző, hogy a kis község mennyire sietett a rabbiállásnak ujból való betöltésére, de még jellemzőbb, hogy épen Zipserre esett választása. Z. az ő szellemének bélyegét annyira rányomta a székesfehérvári községre, melynek élén 14 évet töltött, hogy szükségessé válik a hirneves és ritka önálló gondolkodású férfiúnak jellemzésére egyet-mást elmondani.[1]) Z. tanítványa volt kora leghíresebb rabbijainak, kik ekkor még kizárólag a talmudtudományt ápolták és neki szentelték minden erejüket és idejüket. Z. szülővárosában, Balassa-Gyarmaton, a nagynevű Eisenstadt Mayer működött mint rabbi, igen látogatott iskolát tartván fenn, melybe Z. már 11 éves korában fölvétetett, tekintettel a nála már ekkor mutatkozott ritka tehetségre. 15 éves korában Prosnitzba (Morvaország) vándorolt, hol anyjának rokonai voltak és tanulmányait folytathatni vélte Trebits Nehemiás rabbinál, de ez már nehány hét mulva Nikolsburgba kapott meghívást, mint országos rabbi s mint utódja a fehérmegyei (Csoór) származású Benedict Markusnak. Prosnitzra a későbbi pesti rabbi Schwab Lőw került, a kinél Zipser más tudományokba is beavattatott volna, de ő inkább követte mesterét a talmudtudományok egyik főszékhelyére, t. i. Nikolsburgba. Itt folytatta Z. vasszorgalommal eddigi tanúlmányát, de elsajátította mint 16 éves ifjú a német olvasást és közvetlenül Schillerre és Shakespeare-re tért át. A német nyelvet már előbb héber betűkkel nyomtatott bibliafordításból tanúlta meg, mint sok más bajtársa ezen korban.

Miután így szellemi látköre megváltozott, Z. nem állapodott meg, hanem megtanúlt franczián és foglalkozott más idegen nyelvekkel. A rabbi által ugyan e miatt kérdőre vonatott, de tekintettel szorgalmára bocsánatot nyert.

[3]) A községi irattár kimutatása szerint, ellenben Reich, Beth-El II. 16 l. szerint a meghivás csak 1844. márcz. havában történt.

[4]) Pillitz úr említett levelében.

[1]) A következő adatok Zipser életéről Reich id. m. után közlöm.

Husz éves korában, miután a nikolsburgi rabbi által ajánltatott, szülőközségének megüresedett rabbiszékére pályázott. Ezen merész lépésre özvegy anyja birta reá, azon óhaját fejezvén ki levelében, hogy fiát halála előtt legalább egyszer hallaná szónokolni, a mibe ez bele is egyezett. A két előadás erkölcsi sikere fényes volt, de az anyagi elmaradt és Zipsernek is kelle tapasztalnia, hogy senki sem próféta saját szülőhelyén.

1837-ben, két évvel az első családás után, mely után tanítójától a rabbifunctiókra képesítést nyert, rövid időre hazatért és innen Ó-Budára, a hol a Borbély családban szíves fogadtatásra és egy gazdag könyvtárra talált. Itteni tartózkodása alatt sajátította el magánúton a latin- és görög nyelvet és megismerkedett az a közben Prosnitzból Pestre került Schwab Löw rabbival, a kinek templom-beszédei reá igen nagy hatással voltak. Ugyancsak itt észlelte az első istenitiszteleti reformokat, melyek Schwab szerint[1]) mindaddig nem adnak okot szakadásra, a míg a történeti alaptól el nem távolodnak.

Ily alapos készültséggel a rabbinikus tudományokból és korszerű ismeretekből és mint tántoríthatlan híve a haladásnak, foglalta el Zipser a neki fölajánlott székesfehérvári rabbiságot.

A pesti községben látottak mélyen bevésődtek lelkébe és eszménye volt az ő községét is ily irányban vezetni, a régi intézményeknek új alakot és életet kölcsönözni.

A fiatal rabbi ilyetén gondolkodását híven tükrözik az első alapszabályok, melyek nem csak a községi élet minden ágát ölelik fel, hanem függelékül tantervet s iskolarendet is tartalmaznak.

Az első paragrafusok a község igazgatására vonatkoznak. Minden harmadik évben egy 12 tagu választmány választatik titkos szavazással. Ezeket kandidálja egy öttagu választóbizottság, melyet a közgyűlés a volt előljáróság és rabbi jelenlétében megválaszt szótöbbséggel.

Az elnököt minden évben a városi tanács hármas jelölése alapján választják. Az előljáróság szintén évenkint választatik a választmány kebeléből, még pedig decz. 26. a választó-

[1]) L. Löw, Zur neuern Geschichte d. J. 162.

bizottság hármas jelölése alapján. Az előljáróság áll az elnökön kivül: két pénztárnokból, két ülnökből és két beteg- vagy szegény-gyámból. Az előljáróság minden hónapban legalább egyszer gyűlést tart. Az elnököt távollétében az egyik pénztáros helyettesíti, ki épen azon hónapban soron van. A két pénztáros ugyanis fölváltva működik egy-egy hónapig. Az ülésekről rendes jegyzőkönyv vezetendő, melybe a zárszámadások is fölveendők. Beérkező iratokat vagy leveleket az elnök bemutatni tartozik az előljáróságnak.

A ki az előljáróságot vagy annak egy tagját megsérti, azt az elnök megbüntetés végett följelenteni tartozik a városi tanácsnál. A szabály megállapítja a pénztárnokok, előljáróság, választmány hatáskörét a kiadásokat illetőleg.

A község működése kiterjed: a kultusra, a jótékonyságra és az iskolára. E szerint gondoskodik az istenitisztelet helyéről és alkalmazandó személyekről, mint: rabbi, szolga és metszőről.

Jótékonyságot úgy gyakorol, hogy szegény betegeknek orvost és gyógyszereket nyújt; virrasztat betegeknél és halottaknál rendezi a temetkezéseket.

A virrasztást betegeknél és halottaknál, valamint a sírásást minden községi tag tartozik teljesíteni, vagy pedig megváltani; a virrasztást 1 frttal, a sírásást 50 krajczárral. — A sírhelyeket a szegény-gyámok jelölik ki a községi tagok részére díjtalanúl, még pedig sorban. Ha azonban valaki vagy halála után örökösei magasabb helyet kívánnak, e felett az előljáróság dönt és p.: 1. vajjon vannak-e érdemei az illetőnek ilyen kiváltságra és 2. a felett, mennyit fizessen ennek fejében. Ellenben idegenek a temetési költségeken kivül a helyért is fizetnek, de az összeg a 10 frtot meg nem haladhatja. Ezen összeg tulajdonképen a temető jókarban tartására, jelesen a kerítés költségeihez fizetendő. A község föntart egy vegyes 4 osztályból álló iskolát, mely osztályok mindegyike két évre terjed és a gyermekek a hatodik évtől a betöltött 13. évig nyernek oktatást. A tanítás kiterjed héber-, magyar- és német tantárgyakra. A leányok a héber tanítás alatt kézimunkával foglalkoznak külön helyiségben. Az iskola felügyeletét egy háromévenkint választandó igazgató és két bizottsági tag a rabbival együtt gyakorolták.

A község jövedelmi forrásai:

1. A húskrajczár, mely évente kétszeri kihirdetés után a templomban a legtöbbet ígérőnek bérbe adatik.

2. Az iskolapénzek a tanulóktól és olyan szülőktől, kiknek gyermekeik ugyan nincsenek, de tekintettel arra, hogy az iskolát később vehetik igénybe; továbbá, hogy árva és szegény gyermekek ingyen taníttatnak: szintén tartoznak évi 2 forinttal hozzájárúlni. Ezen összeget oly szegény szülők is fizetik, kik az iskola pénz alul föl vannak mentve.

3. Adományok és kisebb gyűjtések a templomban bizonyos napokon.

A tóra olvasó asztalra három tábla helyeztetik, melyeken az adakozás három czélja foglaltatik, úgymint: Talmud tóra (iskola); Kedussa (temetés és betegápolás) és Zedákáh (szegények segélyezése).

4. Eskető-díjak, melyek négyfélék, úgyszintén a templom-ülések bérletösszege.

Az újonnan bekeblezendő tagok illetményt fizetnek és végül jár a tiszteleti czím (chaber) megadása után 4 frt. Erre nézve különben a rabbi az elöljárósággal egyetemben jár el.

A templomi rendre és istenitiszteletre nézve az alapszabályban a következők foglaltatnak:

A templomban való beszélgetés és veszekedés szigoruan tiltatik. Ki ezen tilalom ellen cselekszik, azt az elnök a szolga által meginteti. Ismétlés esetében az illető a templomból kiutasíttatik, vagy űlése bizonyos időre elzáratik.

Az imánál ünnepélyes csend uralkodjék, különösen a semá és semoné eszrénél és a tóraolvasás alatt. A tórákkal való körmenetekben szimchasz tóra és hosána rabbahkor azok vesznek részt, a kiket a pénztáros jegyekkel arra kijelöl és az illetők a tórát másnak át nem adhatják.

A halottakérti imánál azok is jelen vannak, a kiknek szülői élnek. Az istenitisztelet idejét az elöljáróság határozza meg. Ünnepeken és az áb hó 9-ik bőjtnapon csak az elöljárók által kijelöltek végezhetik az imákat. A kaddist a gyászolók együttesen mondják az előimádkozóval. Magánimaházak berendezése tilos. Kivételt csak a gyászolók tesznek az első hét napon és az iskolai istenitisztelet. A 40. §. szerint ugyanis télen a tanulók az iskolában végzik az esti imát a

tanítók jelenlétében és a végén magyar imát mondanak a király-, haza- és szülőkért. Négy évnél fiatalabb gyermekeket a templomba hozni nem szabad. Az iskolás gyermekek számára külön hely jelöltetik meg és a tanítók rájuk felügyelnek. Kettőnek egy helyet elfoglalni nem szabad, kivéve vendégeket. A mostani imaházban mindenki helyét megtarthatja, a jövőre ezen előjog megszűnik.

Minden szombaton és ünnepnapon magyar ima mondatik a királyért és helyi hatóságért. A király születésnapján istenitisztelet tartatik, melynél a tanulók megfelelő zsoltárokat magyarul recitálnak (?) és a rabbi alkalmi beszédet tart.

A kik a tórához fölhívatnak szombat- és ünnepnapon, tisztességesen legyenek öltözve és kalap legyen a fejükön. A rabbiért és előljárókért minden tórához hívott imát (mischebérach) mondat. A »tochécháh« (büntetések fejezete) olvasásánál csakis tekintélyes férfiu hívassék a tórához. Régi szokás szerint a templomszolga vagy egyéb szegény bizonyos illetmény fejében hallgatta meg a büntetéseket Móz. III. k. 26. f. és V. k. 28. 13—68. Az ugynevezett »jóczer« imák a délelőtti istentiszteletnél mondatnak az előimádkozó által.

A »taslich«-ima, mely eddig a szabadban mondatott, újév első napján pataknál vagy kútnál (megfelelően Micháh 7—19 betüszerinti értelmének) ezentúl a templomban mondatik.

A bűnbánó napok imájából kihagyandó: nekam leénénú stb. (Torold meg szolgáidnak kiontott vérét). Az engesztelő napon meggyújtandó gyertyák többé nem egyesek által, hanem a községi pénztárból szerzendők be; a költségek pedig kivetendők az űlések bérlőire arányosan. — Purimkor a megilláh (Eszter könyve) csendben hallgatandó meg (nem pedig, mint eddig, hogy »Haman« nevének említésénél mindannyiszor dobogtak).

Az olvasásnál továbbá gyertyát tartanak a rabbi s a két pénztáros. — Áb hó 9-ik bőjtnapon a rabbi válogatja ki a gyászimákból a mondandókat. Az e napi alacsony gyászűlésekről az előljáróság gondoskodik.

A mostani imaház megváltoztatásánál a »béma« (magaslat, hol a tóra olvastatik) a szent szekrény elé helyeztetik.

Esketések csak a templomban (és nem mint eddig szabad ég alatt) végzendők és csak a helyi rabbi által. Beszéd

ilyenkor csak kivánatra tartatik. Szombat- és ünnepnapokon átutazó munkaképtelen szegények ellátást nyernek és pedig úgy, hogy a szegény- és beteg-gyámoktól utalványt (billet) kapnak egyesekhez bizonyos sorrend szerint, melyet a választmány határoz meg. A ki pedig ily ellátásra nem vállalkozik, 36 krajczárral megválthatja azt.

Ezen alapszabályok minden öt évben átvizsgálandók és a megváltozott viszonyokhoz képest módosítandók.

Hosszasabban időztünk a derék munkánál, melynek a vázolt alapszabályok beválnak, mert belőle ráismerünk a vasakaratu Zipserre, a ki nem riadva vissza a megrögzött szokások szívós erejétől, ritka bátorsággal fog hozzá egy oly község megalapításához, mely rendezettségével és korszerűségével mintája legyen a többinek.

Mit törődött vele, hogy heti fizetése csak 12 váltó forint volt, ha csak eszméi itt hívőkre találtak és erről meggyőződött, midőn a község többsége[1]) elfogadta és helyeselte az ő alapszabályait 1845. év elején; a városi tanács pedig ugyanezen év április 14-ikén 1344. sz. a. jóváhagyta. Nem csoda, ha Zipser az első fényes sikere után bizalommal tekintett a jövendőbe, a melytől kárpótlást várt a múlt keserűségeért és nem sejtette a veszélyeket, a melyekbe reformtörekvései később sodorták. Hogy mily fogékony lelkekre talált új működése terén, bizonyítja eléggé, hogy kört alakított, a melyben szombatonkint ismertette a Németországba föléledt zsidó tudomány termékeit.

Székesfehérvár. Dr. Steinherz Jakab.

A »SÉNI VACHAMISI VESÉNI« EREDETÉRŐL ÉS A BŐJTNAPI IMÁRÓL.

A szokásos bőjtnapokon kivül már régibb időben a marchesvan és ijjar ujholdját követő első hétfőt és a reá következő csütörtököt és hétfőt állandó bőjtnapnak deklarálták.

*) Reich idézett könyvében Z. életrajzában azt állítja, hogy a községi és chevra kaddisai alapszabályok együttesen »egyhangulag« elfogadtattták. De az alapszabályból kitetszik, hogy külön ch. k. eleinte nem volt; a szabályok élén pedig világosan meg van mondva, hogy több közgyűlésen »szótöbbséggel« fogadtattak el, a mi különben természetes is.

A közfelfogás szerint ezen bőjtnapok engesztelő jellegüek, a mennyiben a megelőző tisri és nizsan hónapokban megtartott ünnepek alatt könnyen megeshetett, hogy tudtunkon kivül követtünk el vallási vétséget, a melyeket csak aszkézissel expiálhatunk. Ezen magyarázat azonban ki nem elegítő, egyrészt, mert régi forrásokban sehol semmi nyomát nem találjuk, másrészt mivel a vallásos zsidó az ünnepeket nem mulatással, hanem jámbor vallási cselekedetekkel tölti el a templomban vagy családi körben és így nem nyilik alkalma arra, hogy tettel vagy gondolattal vétkezzék, legalább nem inkább, mint más időben.

Ha vallási szabványaink és szokásaink fejlődését figyelemmel kísérjük, úgy ezen szokást illetőleg is — mert csak szokásnak mondhatjuk, miután a תענית צבור jellegét soha fel nem vette — a talmudra vagyunk utalva. S itt nem a talmudban foglalt parancsokat vagy tilalmakat értjük, hanem értjük a talmud azon részét, mely a régi tradicziókat és szokásokat történeti hűséggel és objektiv regisztrálással visszaadja. Vallási életünk tartalmaz olyan mozzanatokat, melyeknek gyökere a szó szoros értelmében Palesztina talajából nyeri táplálékát. A vallási tilalmak megszegésének szankcióját a szentírás éppen abban adja meg, hogy a föld megfogja tagadni a termést, az Ég az áldást hozó esőt. Semmi sem természetesebb tehát annál, minthogy valahányszor beállott a szárazság, a nép azt mindannyiszor Isten csapásának tekintse vallástalan viselkedése miatt s bőjtöléssel, imádkozással s több Istennek tetsző cselekedettel igyekeztek haragját kiengesztelni. Jer. 14. fej. tartalmaz is ilyen elbeszélést, melyben a nép imával akarja Isten kegyét megnyerni s bőjtöléssel meg imádsággal tölti napjait, hogy ily módon kieszközölje az elmaradt esőt. Ezt látjuk I. Kir. 18. fej.-ben és Elias prófétánál. E mellett bizonyít még sok más hely a prófétai könyvben, a melyre nem is tartjuk szükségesnek a kiterjeszkedést.

A gyakran ismétlődő szárazságok arra birhatták a nép vallásos intézőit, hogy a nép mindig, valahányszor Palesztinában az esős idő beáll — tehát marchesvan hóban — bizonyos formában kifejezze Isten előtt kivánságait. Így keletkeztek aztán ujabb esőért fohászkodó imák, melyeket állandóan mondottak minden őszszel. Bőjtöket is tartottak és

ezeket mindaddig ismételték, míg a kivánt eső a földre nem hullott. Teanith 25b emlittetik egy eset, a midőn tizenhárom bőjtnap rendeltetett el s ugyanott található azon elbeszélés, hogy a huszonnégy benedikcziós imának semmi foganatja nem volt és csak Akiba »Ovinu Malkenu«-ja eszközölte ki, hogy a nép a várt esőt megkapta. Mint mondottuk, a bőjtöket sem a misna, sem a berájthák nem rendelik: a tannaiták ezeket már mint kész intézményt találták és a misnák vagy berájthák legfeljebb annak módozatait állapítják meg. A mi magából a módozatok megállapításából megtudható, arra enged biztos következtetést, hogy abban az időben a bőjt még föltételes volt és ha a várt eső beállott, akkor — föltéve, hogy míg a déli vagy — némelyek szerint — a délután harmadik óra előtt esett — a bőjtölést nyomban abban hagyták. (U. o.)

Nézzük már most az egész Séni vachamisi veséni történeti fejlődését, úgy a mint ezt a misnákban és berájthákban megfigyelhetjük. Taanith 10. a. emlittetik legelőször az esőima időmeghatározása. Itt csakis az imáról van szó, de bőjt nem emlittetik. Erről csak a legközelebbi misna tesz említést azon esetre, ha a hónap 17-ig nem esett volna. E szerint marchesvon 3-án kezdődött az u. n. שאלה és ha az imának a hó 17-ig foganatja nem volt, akkor tizenhetedikén megkezdték a bőjtölést és bőjtöltek hétfőn, csütörtökön és hétfőn. Ha ez is eredménytelen volt, akkor kiszlév másodikán — elején újhold napja lévén, a bőjtölés tilos — megismételték és ha az sem használt, akkor egy hét napi bőjtöt rendeltek el. Hogy marchesvan 3-án más mint שאלה, tehát csak ima bőjt nélkül, nem volt, kitűnik T. 19b. a misnából, mely a bőjtnapok számának maximumát tizenháromra teszi: 17-étől kezdve 3-szor, kiszlev hó 2-ától 3-szor s még hét nap. Az a három nap, melyről a misna T. 12. b. tesz említést, hozzá tartozik a hét naphoz, a mint kitünik: 13b., 15b. stb. s még több helyen.

Ismervén a bőjtnapokat és azoknak számát, továbbá a bőjtnapok közötti időtartamot, azt találjuk, hogy itt a legnagyobb pontossággal arra vetettek ügyet, hogy ezen időköz mindig kitegyen tizennégy napot. A misna T. 15b. kimondja azon elvet, hogy csütörtökön bőjtnapot ne rendeljenek, vagy hogy — a mennyiben a séni vachamisi veséninél lehetetlen — ne csütörtökön kezdődjék meg a bőjti cyklus. Oka abban

rejlik, hogy csütörtökön a nép szombati szükségleteit bevásárolta s ha az nap bőjt is volna az élelmi szerek megdrágúlnának, miután estére is kellene bevásárolniok (שלא להפקיע שערים) Így aztán beállhat annak a szüksége, hogy pl. marchesvan tizenhetedike keddre esvén, a tulajdonképpeni bőjtnap, mely tizenhetedikére rendeltetett, csak huszonharmadikán volna (In parenthesi megjegyzem, hogy naptárunk rendezése után az lehetetlen) s így a második bőjtcyklus kiszlev hó másodikán veszi kezdetét.

Azon körülmény, hogy a misna 10a már marchesvan harmadikára rendeli el a שאלה-t, a nélkül, hogy ezt bőjtnappal kapcsolatba hozná, harmadikától tizenhetedikéig pedig egy Séni vachamisi veséni okvetlenül megtartható, forrása a mai minhagnak, hogy marchesvan hó első hétfőjén, mely újhold után van s legkorábban a hó harmadikára esik (mert vagy volt az újhold vasárnap és hétfőn, akkor csak a következő héten tartják meg, vagy ha péntek-szombatra esett, akkor hétfő éppen a hó harmadikán van) megkezdődjék a bőjti cyklus. A mi szokásaink ugyanis a babiloni minhagim után igazodnak, a mit az is bizonyit, hogy mi a שאלה-t csak hatvan nappal a tekufa után kezdjük meg, a mint azt a talmud a babyloniakra el is rendeli. Már most nézzük az alakúlásokat Babyloniában. Itt esőért már csak olyan időben imádkozhattak, a mikor a misna szerint már imádkozni nem kell, mert sokszor a babyloniai שאלה ilyenkor esett, mikor a palesztinaiak valahol a tizenegyedik bőjt körül tartottak volna és tudvalevőleg nem igen bőjtöltek annyiszor, miután a hatodik bőjtön túl alig mentek. A babyloniai שאלה idejében tehát már Palesztinában sem igen bőjtöltek. A palesztinai bőjtnapokat nem kellett megtartaniok, mert nem voltak aktuálisak. Így Babyloniában a bőjt szüksége egészen megszünt. De hát a misna mégis szól bőjtökről s nem járja, hogy a babyloniak mögötte maradjanak a palesztinaiaknak. Ezt aztán úgy teszik jóvá, hogy azokon a napokon, a melyeken a misna a שאלה-t elrendeli, ők bőjtölnek, miután a saját שאלה-jukon ezt nem tehetik. S ezt annál könnyebben tehették, mivel a palesztinai שאלה ideje szintén tizennégy napot vett igénybe, marchesvan harmadikától tizenhetedikéig. Világos volt tehát előttük, hogy itt is azért rendeltek tizennégy napot, hogy

lehetséges legyen a vásárok napján a nép jelenlétében a שאלה-t elrendelni. S minthogy tizennégy napra volt szükség, bizonyos, hogy a שאלה is hétfői napon kezdődött, mert ha csütörtökön is kezdették volna, akkor csak tizenkettedikéig és nem tizenhetedikéig kellene elrendelni, lévén legkésőbb csütörtök a negyedike vagy hétfő az ötödike és a következő csütörtök a tizennegyedike vagy hétfő a tizenkettedike. E szerint a שאלה Palesztinában is Séni vachamisi vesénin tartatott meg és a Babyloniaiak a שאלה napjait bőjtnek rendelték el. Hogy nem akkor bőjtöltek, mikor Palesztinában is szoktak, onnan van, mert Palesztinában nem okvetlenül kellett bőjtölni, mert ha véletlenül marchesvan tizenhetedike előtt eső esett, a bőjt egészen abban maradt és istenitisztelet sem volt.

A babyloniaiak tehát a שאלה napjait vették, mikor Palesztinában, ha nem is bőjt, de legalább Istentisztelet volt. Idővel aztán Palesztinában az egész szokás megszünt, de Babyloniában megmaradt abban az átalakúlt formában, a melyben megmutattuk. Innen, hogy a Tur ezeket askenázi minhagnak mondja. A szephardim, kik a palesztinai minhagim után igazodtak, azokon a napokon nem bőjtölnek.

Ez volna, nézetünk szerint, történeti fejlődése az őszi séni vachamisi veséninek. A mi a tavaszit illeti, ennek semmi történeti oka nincsen és csak utánzata az őszinek. Nincs azonban kizárva, hogy támaszkodva R. Jehuda azon mondására, (Taanith 14b.) hogy az esőérti imának ideje váltakozik a helyi körülményekhez képest és a hol pl. nyáron esik, ott nyáron is elrendelhetnek esőimát, mondom támaszkodva azon mondásra, behozták ijjárban is a Séni vachamisi vesénit. S hogy az emberek tényleg gondolkodtak gyakorlatilag is ezen kérdés fölött, mutatja azon elbeszélés (T. 14b.), hogy a ninivebeliek fordúltak Rabbihoz ilyenféle kérdéssel. Ha ez utóbbi magyarázatot elfogadjuk, megértjük azt is, hogy mért nem tartják meg Sebuoth után is a Séni vachamisi vesénit? Azért nem, mert csak tavaszra rendelték el, ilyen időre, mikor legelőször kezdik az eső szükségét érezni s akkor egész nyárért egyszerre imádkoznak.

Ezen magyarázat elfogadásával, úgy hiszszük, megértjük az egész intézmény eredetét s nincs szükségünk a Tur adta magyarázathoz folyamodni, mert a mint a sorok elején is

mondottuk, az egész nagyon valószínütlen. Az, hogy Jób fiairól azt mondotta egy lakoma után, hátha vétkeztek a fiaim? nem bizonyítja, hogy ünnepnapokon vétkeket követünk el s azután tényleg sebuoth után is kellene bőjtölni, daczára annak, hogy — mint Karo József mondja — az ünnep rövidsége alatt nem volt alkalmunk a kicsapongásra.

* * *

Kapcsolatban a bőjtnapokkal és az azon elmondandó 24 benedikcziós imával, áttérünk a Neïla imára, mely eredetileg a sanyargatások miatt tartott bőjtnapokon mondatott s csak később jutott be a lithurgiába mint külön, az engesztelő napra szánt ima.

Hogy miért maradt el a többi bőjtnapon, annak a magyarázatát abban találjuk, hogy ezen hat — vagy mint már a talmud is megjegyzi: hét (Taanith 16a) — benedikczió eredetileg azon bőjtnapoknak volt szánva, melyeket a római sanyargatások miatt rendeltek el. Legalább az ima kétségbeeső hangjai és az azzal kapcsolatos vigasztaló szavak bizonyítják, hogy itt uj bőjtökkel van dolgunk. A mint a római uralom vas keze alól lassankint megszabadultak az által, hogy Babiloniában telepedtek le, természetes, hogy a bőjtnapok, melyek állandó jelleggel úgy sem birtak soha, megszűntek és a mi azzal azonos, a hat benedikczió elmondásának sem érezték szükségét. Palesztinában azonban fentartotta magát a szokás és mint j. Berákhóth 7b kitűnik, még az amorák idejében is mondották. Az említett helyen arról van szó, hogy még az ujhold napján sem szabad felhagyni a Neïlával, ha községi bőjt tartatott meg az nap.

Ha a Neïlának történeti fejlődését keressük, ezt legelőször az emlitett bőjtnapok számára rendelt imának találjuk. Mint olyan, eredete visszanyúlik talán még a babiloniai visszatérést követő időre. E mellett tanuskodik az a körülmény, hogy sehol parancs vagy meghagyásként nem említtetik, hanem mint történeti tény, a melyről a talmud beszámol. Olyan régi tehát körülbelül, mint a semá recitálása és az azt megelőző két benedikczió, melyek tudvalevőleg koraiabbak a tefillánál. Joma 87b már a fejlődés első nyomát észlelhetjük. Itt már mint engesztelő napi ima is említtetik. És ez a Neïlának természe-

tes fejlődéseként mutatkozik. Ha a nép szenvedése és sanyargatása Isten büntetésének tekintendő, a miért Izraél elhagyta Isten utjait és megszegte parancsait, akkor ennek a felfogásnak csak természetes konzekvenciája, hogy ilyenkor a nép bűnbánóan bevallja vétkeit és hogy teljes szívből megtérjen. És tényleg az ilyen bőjtnapokon fel is olvasták a nép előtt Ézs. 58. fej. egy részét a 3. verstől kezdve, a hol ki van fejtve, mit kiván Isten az emberektől. Egyuttal egy »kiváló öreg« figyelmezteti a népet, hogy ezentúl a vallásos és nemes cselekedetet gyakorolja és a rossz, igazságtalan eljárástól távoltartsa magát. Az ilyen bőjtnapok e szerint engesztelő jellegűek, akárcsak a jom kippur s — mint mondottuk — ezen felfogásnak egyenes konzekvenciája, hogy engesztelő napon sem hiányzott a Neïla. A Neïla jom kippurkor szintén ősrégi szokás lehet, mert arról is csak mint meglevő intézményről van szó és ott is csak en passent emlittetik, hogy a jom kippuri Neïlakor a papok megáldják a népet. (Jóma 87b.)

Ebben az időben a tefilla még nem volt rendezve s igy huszonnégy benedikcióról beszélni még korai lett volna. Annak idején, midőn a tefilla keletkezéséről e folyóiratban értekeztünk, igyekeztünk kimutatni, hogy a tefillába később felvétetett — ha nem is teljesen, szószerint, de mindenesetre tartalmilig — az a hat benedikciót, mely eredetileg a bőjtnapok számára lőn megszerkesztve. Az, hogy később a 18. benedikción kivül a hat benedikció is mondották, nem változtat a dolgon. Hisz ha figyelmes szemmel kisérjük az ima tartalmát, úgy gyakran találkozunk ezzel a jelenséggel.

A tefilla szerkesztése után különbséget tettek aztán az ünnepi és hétköznapi tefilla között. Az ünnepnapokon mondották a hét benedikciós tefillát és előállott azon kérdés, vajjon elmondandó-e most egyáltalában a bőjti hat — vagyis inkább hét — benedikció, melyet Akiba idejében már csak a 18. benedikció után mondanak? Ezen kérdés annál inkább felmerülhetett, mert hát a sanyargatások a rómaiak részéről is megszűntek, a nép is lassankint kivándorolt az országból és igy bőjtnapokat most már nem is rendeltek. S tényleg Akiba iskolájának tanítványai — R. Meïr és R. Jehúda — a hét benedikció mellett döntenek. A beesteledéskor elmondandó שבע ברכות alatt e szerint nem szabad a rendes ünnepi tefillát

értenünk, hanem értenünk kell alatta azon hét — eredetileg csak hat volt — benedikciót, melyet a sanyargatások miatt rendelt bőjtnapon mondani szoktak.

Azonban a fejlődés, melyet kimutatni igyekeztünk, csakis Palesztinára vonatkozik. Babiloniában az ügyek egész más fordulatot vettek és ott a Neïlának nyoma sem volt. Általában az ima kezdetleges fejlődése csak Palesztinában ment végbe, Babiloniában már készen megszerkesztett imákat kaptak Palesztinából, vagy pedig a babiloniaiak szerkesztettek maguknak függetlenül a palesztinaiaktól uj imákat. A két országban nem imádkoztak egyenlő szöveggel. Kitűzött czélunk nem engedi, hogy itt erre bizonyítékokkal előálljunk, csak utalni akarunk reá, hogy אהבת עולם és אהבה רבה két egymástól független ima, melyek közül az esti אהבת עולם babiloniai, míg a reggeli palesztinai termék és hogy tiszta véletlen, ha az egyiket reggel, a másikat este mondják. Ezt megfordítva is tehették volna. Itt tulajdonképen két nézet egyesüléséről van szó. A babiloniai viszonyok olyanok voltak, hogy itt a nép háborittatlanul folytatta tóra tanulmányait, azért ajkukról semmi panasz vagy kérelem nem hangzik, míg a palesztinaiak szükségét látták, hogy Isten oltalmát kikérjék a tóra tanulmányoztatására, miután az veszélylyel járt. Csak a rendíthetetlen hit Isten jóságában és az olthatatlan tudományszomj birhatta volna reá a népet a tanulásra. Azért kéri itt a nép a mindenhatót, hogy adjon neki arravaló szivet. Innen az a controveria Berákhóth 11b a babiloni és a Palesztinából odakerült tanitók között, hogy mit kell mondani, אהבה רבה-t-e, v. אהבת עולם-ot, a mi korántsem vonatkozik a kezdő szókra, hanem magára a szövegre. A két imát aztán úgy vélték kiegyeztetni, ha az egyik szerint reggel, a másik szerint este igazodnak. Persze, hogy megfordítva is tehették volna.

Ezen kis kitérés után, hadd térjünk vissza a magunk tárgyához. Kiindulunk abból, hogy a palesztinai és a babiloniai zsidók nem voltak ugyanazon szövegű imák birtokában. Babiloniában természetesen a Neïlát nem ismerték s igy jom kippurkor sem mondatott el. A misna befejezésével és a palesztinai amoráknak Babiloniába való jövetelükkor azután a zsidó élet minden nyilvánulásában az egységes eljárás nyomai kezdenek mutatkozni. Rábnak Babiloniába jövetelü itt az egész

zsidó életet reformálja. Lehetőleg arra igyekszik, hogy minden palesztinai szokást itt is meghonosítson. Ő maga is szerkeszt imákat, a hol Istennek uralma a világ fölött kifejezésre jut, melyben tanitója Rabbi nyomán haladt. (Berákhóth 16b).

Az a körülmény, hogy a Neïla Babiloniában ismeretlen, indította Rábot arra, hogy azt meghonosítsa és állandó imának behozza. Tényleg Jóma 87b említtetik egy uj ima, (צלותא יתירתא) melyet Ráb szerkesztett.

Nem hisszük, hogy csalódnánk, ha a יתירתא szóból kiindulva, azt állítjuk, hogy itt nem »még« egy tefilláról van szó, hanem egy egészen ismeretlen imáról, melyek a palesztinai szokásokat követve, itt is meg akart honositani. Hogy Ráb legfőbb törekvése arra irányult, hogy a palesztinai szokásokat Babiloniában meghonositsa, bizonyitásra nem szorul. Rábtól eltérőleg Sámuel az egész ima ellen foglal állást és megelégszik azzal, hogy az emberek Isten előtt a maguk gyarló voltát ünnepélyesen bevallják. (u. o.) Lassanként Ráb intézményei győzedelmeskedtek, de nem a nélkül, hogy Sámuel nézetei legalább részben nem érvényesültek volna. Ugyanis, midőn Ráb és Sámuel idejében az ima majdnem teljes befejezését nyerte — mert azóta liturgiánk már csak alig számbavehető eltéréseket tud feltüntetni — az ima rendezőinek egyik főtörekvése volt, különbséget tenni a szombati és ünnepi imák között. Akkor toldották meg a באמת קדשנו . . . . . (összesen 13 szó), mely minden szombati és ünnepi imában található, olyan formulákkal, melyek éppen az illető ünnepekhez illenek. Más a toldalék szombaton, (רצה במנוחתנו) más a toldalék főünnepen, (והשיאנו) más ujévkor (מלוך) és más az engesztelő napon (סלח stb.) Palesztinában ez már régen lehetett, de Babiloniában csak most lett ismeretessé, a mi abból is bizonyul, hogy pl. a והשיאנו-t illetőleg Ráb és Sámuel között kontroversia van. Midőn aztán Palesztinában az imák ezen alakja meghonosodott, jobbnak és helyesebbnek találták, hogy a Neïlának is ilyen formát adjanak, mint jom kippur többi tefillájának. Akkor azonban אתה יודע — mely a וידת רב név alatt ismeretes — már a tefilla lényegéhez tartozónak tekintetett és midőn a vidduj mai alakját, mely אשמנו-val kezdődik, az imakönyvbe felvették צלותא יתירתא követelményének így véltek eleget tehetni, ha a Neïlából az uj viddujt kihagyják. Igy a Neïla különbözni

fog a többi imától és lesz benne hét benedikczió. Hogy azonban Sámuelnek is eleget tegyenek, uj pijutot szerkesztettek, melyben megvan מה אנו ומה חיינו. Hogy Sámuel intenczióját éppen az ima rövidsége volt, azzal a pajtánim nem igen törődtek. Ők csak Sámuel nézetének akartak érvényt szerezni és az sikerült nekik.

Röviden összefoglalva a mondottakat, azt látjuk, hogy a Neïla eredetileg fohász Istenhez, hogy megszabaditsa a népet a sanyargatásoktól. De mivel a sanyargatások oka semmi másban, mint a nép vallástalanságában nem található, a szenvedésekre csak az lehet a legjobb gyógyító ir, ha Isten a vétkeket megbocsátja. Ime, az összefüggés jom kippur és a nép szenvedései között. Az imaformák állandósulásával a Neïlát megtartották, de olyan formát adtak neki, mely megegyezik a többi engesztelésekért könyörgő imákkal. Hogy külsőleg mégis meglássék rajta külön jellege, kihagyták a viddujt és helyébe bevették azon formulát, melyet Sámuel ajánlott az egész ima helyett.

A mi a Neïla nevet illeti, Jer. Berákhóth 6b Jónathan és Ráb kétféle magyarázatot nyujtanak, melyek a lényegben megegyeznek. R. szerint, mert az »ég kapuinak zárásakor« és J. szerint, mert a templomajtók zárása előtt mondották.

Budapest. Dr. Frisch Ármin.

RÖVIDÍTÉSEK TÉVES FELOLDÁSA.

Mindenki előtt ismeretes, hogy a hagyomány iratainak szövegei nemcsak másolói hibák, hanem talán még nagyobb mértékben természetesnek vélt korrekturák folytán lettek eltorzítva. A korrigálás minden intő szózat daczára a legrégibb időktől, melyekben a filológia szót még nem ismerték, de elveit talán époly sűrűn követték, mint ma, egészen a jelenkorig tart. E folyóiratban már több izben példákkal illusztráltuk azt, hogy a »kritikai« kiadások számos helyen kritikátlanságot árulnak el. A jelen kis czikknek szintén az a czélja, hogy egy külön csoportba tartozó hibák felderítése által bizonyítsa azt, hogy mennyire távol állunk még a pentateuchus midrásainak igazi kritikai kiadásaitól. Példáink a Szifréből és a Mekhiltából vannak véve.

A tannák nyelvén valamely mondás, legyen az magyarázat (midras) vagy törvény (halákha) דבר-nak neveztetik. Több דבר képez egy פרק-et és több פרק egy פרשה-t. Szifré II. 48. (83b 25 Friedmann) azt olvassuk: A tanuló (ת״ח), a ki két vagy három dolgot (דבר) tanul meg naponta, két vagy három fejezetet (פרק) hetenként, két vagy három szakaszt (פרשה) havonként, az idővel gazdaggá válik ... ... a ki azonban azt mondogatja: ma nem tanulok, holnap tanulok, ma nem ismételek, holnap ismételek, az semmi ismerettel nem fog birni.[1]) Ha a midras valamely magyarázat után egy másikat idéz, akkor ezt דבר אחר kitétellel vezeti be. Ez számtalan esetben rövidíttetik: ד״א. Minthogy רבי אומר rövidítése: ר״א ehhez nagyon hasonlít, a kettő sűrűn felcseréltetik. A számos példa közül mindkét esetre kiemelünk egynehányat.

רבי אומר = ר״א = ד״א = דבר אחר. Számos hely van, a hol egészen világos a feltüntetett változás; ezekre példa tulajdonképen fölösleges (l. pld. Szifré I. 115; Friedmann 34 b 12; II. 8. végén, Friedm. jegyzete). Ugyanott II. 43. (80 b 13. sor alulról) ד״א helyett kell ר״א (Fr. 5. jegyzet), mert előtte és utána egy-egy tanna említtetik.

Számosabb esetben történt a megfordított téves feloldás: דבר אחר = ד״א = ר״א = רבי אומר pl. Szifré I. 96 (26 b 4); II. 2 (65 b 10. sor alulról); Mekhilta 22, 8-hoz (Friedmann 92 a 3. sor alulról) a helyes olvasás דבר אחר, mert ugyanazon részletben (92 b 2. sor) Rabbi nevében más nézet közöltetik; épigy olvasandó valószínűleg Szifré II. 79. az első helyen ד״א és nem mint a Jalkutban רבי אומר, mert sem előtte, sem utána nincs névleg tanna említve, hanem csak ד״א.

Ezen egyszerű tény ismeretének segítségével egy felette

[1]) E szavakban: וזה שאמר היום אני לומד [למחר אני לומד] היום אני שונה למחר אני שונה נמצא אין בידו כלום, az első és harmadik אני helyett olvasandó nézetem szerint איני. Igy fordítottam is. Hogy פרשה után kiegészítendő-e: בחודש, a mint Friedm. teszi a Jalkut alapján és a mint fordítjuk is, nem egészen bizonyos. Lehet, hogy בע״ג פרישיות csak glossa és ב׳ ג׳ פרקים szavakkal azonos. A két kitétel talán ב׳ ג׳ פר׳ rövidítésnek kétféle feloldásából származik, a mi az egész hely végéből látszik, a hol csak פרשה említtetik. Ha ez utóbbi föltevés a helyes, akkor nem kell föltételezni, hogy פרק kisebb rész mint פרשה, hanem azt, hogy azt utóbbi bibliai szöveg fejezetét, az előbbi pedig hagyományos szöveg fejezetét jelenti.

nehéz helyet érthetünk meg. Szifré I. 84. (22 b 2. sor alulról): [קומה ה׳] רבי אומר כאן אתה אומר קומה ה׳ וכאן אתה אומר שובה ביצד יתק״מ. Az egyik nehézség az, hogy e kitétel כאן אתה אומר ilyen összefüggésben nem használatos: tudtommal igy szokás kifejezni: כתוב אחד אומר ... וכתוב אחד או׳. Nézetem szerint e helyen is כתוב אחד = כ״א állott, de helytelenül lett feloldva: כאן אתה = כ״א. A másik nehézség a szövegszó hiánya, a miért a kiadó קומה ה׳ kiegészíti. Nézetem szerint ez fölösleges, mert רבי אומר helyett, a mi itt nincs helyén, minthogy közvetlenül előtte nincs más autor említve, a mely nehézség folytán a Jalkut tényleg אמר רבי-ra változtatja, olvasandó: ד״א = דבר אחר = רבי אומ׳ = ר״א. Ezen javítás után semmit sem kell pótolni, mert ez a részlet az előbbi magyarázatoknak (22 a 7. sor alulról) a folytatása, a hol egy ד״א már említtetik. Az a körülmény, hogy közötte más fejtegetések vannak, nem szól ezen megfejtés ellen, mert ha meghagyjuk is a jelen רבי אומר-t, szintén fel kell tételezni, hogy a szóban forgó részlet eredeti helyéről el lett szakítva. Ilyen dislocálás különben nem ritka a midrásban.

A hely, a melyre a megbeszélt mondást felvonatkoztattuk, szintén kis gyógyításra szorúl. Igy hangzik: ויאמר משה ביצד (Num. 9, 20) קומה ר״י וכתוב אחד אומר [ע״פ ר״י יחנו וע״פ ר״י יסעו יתקיימו ב׳ כתובים הללו. Egészen kétségtelen, hogy homoioteleuton folytán a következő szavak: כתוב אחד אומר קומה ר״י kiestek, a mi annál könnyebb volt, mert ugyanezen szavak egymásután kétszer állottak. Lehetséges az is, hogy ez utóbbi körülmény folytán valamely másoló szándékosan hagyta ki, mivelhogy fölöslegeseknek tartotta.

De nemcsak felcseréléseket találunk a ד״א és ר״א között, hanem békés együttlétet is. A Mekhilta 22, 22-re (95 b 10) azt olvassuk ד״א רבי אומר. Minthogy a szövegszavak ismételtetnek, egészen biztos, hogy olvasni kell ד״א. E helyébe került hetett először ר״א, a mi azután az eredeti mellett, mint רבי אומר feloldva, megmaradt (l. Friedmann 18. jegyzet).

Az éppen idézett helyen még egy olvasás van, a mely az eredetit kiszorította, miután az helytelenül lett feloldva. Ugyanis e szavakban: אמר לו רבי ישמעאל לרבי שמעון מימיך בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא שותה כוסך ובוטל סנדלך וכו׳ e szó שותה helyett Jalkut עומד כוסך-t olvas, a Lekach Tób: עומע כוסך-t.

Egész biztos az összefüggés szerint, hogy a legutolsó olvasás a leghelyesebb; azonban גומי=גומע tévesen גומר által lett feloldva, a melyet azután könnyebbítés végett שותה-vel helyettesíttettek. Bár nem fontos, de mégis említésre méltó a következő csekélység is. Szifré I. 88. (24 a 9): יש אומרים helyett olvasandó a kiadóval: יש = ישראל.

Gyakran cseréltetik fel egymással, minthogy szentirási helyek idézésénél szoktak használtatni és minthogy csak egy betükülönbség van közöttük, ואומר és וגומר pl. Szifré I. 132 (49 a 5); II. 9 (67 a) stb. E felcserélés ismeretének segítségével lehet némely fölösleges ואומר keletkezését megérteni. Szifré I. 117 (37 a 13) idéztetik 3. Zs. 8b és 9., de a közepén van a kiadó által törölt: ואומר. Nagyon valószinű, hogy eredetileg csak שני רישעים שברת וגומר állott; miután valamelyik másoló a 9. verset kiirta וגומר fölöslegessé vált és igy ואומר-re lett átváltoztatva, a mi annál könnyebb volt, mert ezen bibliai helyeket bevezető formula előtte is, utána is előfordul. Némely helyt mindkét szó állott egymás mellett. Az előző vers befejezése jeleztetik וגומר által, a következő pedig bevezettetik ואומר-rel. Minthogy a két szó egy betü kivételével egyenlő, könnyen megesett, hogy az egyik kiesett, a melyik pótlandó. Ez az eset forog fenn Szifré II. 217. (114 a 3), a hol a ואומר, minthogy az előző versek szintén ily módon vezettetnek be, szükséges, de a וגומר sem nélkülözhető. Helytelenül jár tehát el Friedmann, midőn ואומר helyébe וגומר-t teszi, mert az meghagyandó és az utóbbi szóval csak kiegészítendő.

Ezen apróságokkal csak uj bizonyítékát kivántam szolgáltatni azon már e folyóiratban máskor is bizonyított ténynek, hogy még ezen aránylag jó kiadásban birt midrásoknál is távol állunk a kritika követelményeinek megfelelő edicziótól. Megjegyzéseimből egyszersmind azon, más téren magától értetődő tény is ujra megerősítést nyer, hogy régi szövegeknél a legminutiózusabban kell eljárni. Ilyesminek a bizonyítása a régi hanyagság terhe alatt nyögő hagyománynál, fájdalom, még mindig nem fölösleges.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

BEVEZETÉS A SZENTIRÁSBA.

(Prof. Dr. König Eduard: Einleitung in das Alte Testament. Sammlung theologischer Handbücher. Zweiter Theil. Erste Abtheilung. Bonn, 1893.)

A különböző tankönyvekhez, melyek a szentirásba való bevezetést tárgyalják, ujabb időben a feliratban megnevezett mű járult. Szerző előszavában röviden felsorolja az okokat, melyek arra birták, hogy a sok, részben jeles tankönyvekben feldolgozott anyagot újból feldolgozza. Szerző az irodalomtörténeti problémák eldöntésénél a nyelvtörténet tanuságainak akarja a döntő szót átengedni. Továbbá új kutatásokat akar nyujtani a szövegtörténet némely pontjairól, a kanonizálás történetéről és az exegézis főszabályainak megállapításáról.

Az említett pontokra a jelen munka tényleg nagyobb súlyt fektet, mint az eddigi ide tartozó művek, amennyiben azokat részletesebben tárgyalja. De hogy mennyiben sikerült a szerzőnek az irodalomtörténeti problémákat megoldásukhoz közelebb hozni azáltal, hogy új megfigyeléseket eszközölt a héber nyelvnek történeti fejlődését illetőleg, az az ezen kérdések és feleletükhez szükséges anyag természeténél fogva csak szorgos vizsgálat után, mely hosszabb időt igényel, itélhető meg. A könyvnek ezen részéhez tehát nem fűzünk semmiféle megjegyzést. Éppúgy hallgatással kivánjuk mellőzni az előttünk fekvő műnek azon részeit, melyekben szerző semmi újat nem igér nyújtani.

Jól esik konstatálhatnunk, hogy szerző úgy a szövegtörténetet, mint a szentírás exegézisének történetét sokkal szélesebb alapon tárgyalja, mint azt az eddigi bevezetések teszik. Széles tudással használja fel 17. és 18. sz. ide tartozó irodalmát,

valamint elismerésre méltó szorgalommal nézett körül az újabb zsidó irodalomban is. S hogy ezen tanulmányok gyümölcsöt is hoztak, arról könnyen meggyőződhetünk, ha a jelen bevezetés egyes részeit összehasonlítjuk az elődök megfelelő részeivel. De a mint ez már újabb tanulmányoknál rendesen előfordulni szokott, itt sem hiányzanak egyes balfogások és tévedések. A kevéssé járatlan uton gyakoribb a botlás s nem szabad szerzőnek a miatt szemrehányásokat tenni, hogy nem találta el mindenütt a helyest.

A 18. l. szerző a misnában (Sabbath 9,6) előforduló לעזו alakot czitál. Ezen alak, mely úgylátszik főnevet képvisel, nem létezik. Az ed. pr., Surrenhusius misnakiadása és az összes előttem ismert kiadásokban ezen tétel így hangzik: ישמצניעין אותן לעזן. A vav mater lectionis rövid kámecz helyett. Ugyanazon helyen תלמיד חכם »bölcs talmudistá«-val fordíttatik e. h. »tudós«. A 20. l. tárgyalja a két irásmódot: a תם כתב és וועליש כתב-ot, Az első elnevezést Hävernick helyesen כתיבה תמה-val (Sabbath 103 b v. ö. Szifré II. 36.) állítja össze. Kőnig ezen magyarázatot nem fogadja el és azt mondja: »*Für die Bedeutung des Alters von Rollen mit Tamschrift bietet diese aber sogar dann bloss einen Terminus a quo, wenn diese Schriftart von einem Enkel Raschi's namens Tam, also im 12. Jahr., ihr Gepräge bekommen hat, was allerdings bei Tam Tephillin und Rasche-Ksaf (Tychsen, Tent. 267.) natürlicher erscheint, als dass man z. B. mit Häwernick S. 50 annimmt, Tam-Ksaf sei aus* כתיבה תמה *(Schabbatt 103 b) d. h. fehlerlose Schriftart umgebildet.*« Ilyet nem szabad utána írni. Tam-Tephillin (helyesen: Rabbi Jákob=Tam (Gen. 25., 27 után) Tefillinje nem egy irásmódra vonatkozik, hanem a phylacteriák tartalmára, melyben R. Jákob eltért nagyatyjától és a mire itt nem terjeszkedhetünk ki. Rasi-Kethábnak ma azon irást nevezzük, melyekben a bibliai kiadásokban előforduló kommentárokat nyomják. Hogy milyen régi az elnevezés, azt nem mondhatom meg.

A 29. l. idézőjegyek között a következő mondatik: »*Ein Buch, das nicht corrigirt* (מגה) *ist, und zwar — sagte R. Ame — bis 30 Tagen, unterliegt der Erlaubniss* (מותר) *es zu vernichten (Kethuboth 9 b)*«. Az említett helyen azt olvassuk: אתמר ספר שאינו מוגה אמר רבי אמי עד שלשים יום מותר לשהותו מכאן

ואילך אסור לשהותו שנאמר אל תשכן באהלך עולה értelme: egy nem korrigált könyvet csak 30 napig tarthatunk meg (Jób 11, 14. alapján), azután ki kell korrigálni. Kőnig לשהותו helyett לשחותו olvasott, a mi meg nem esik rajta, ha tovább olvas és a verset is figyelemre méltatja. — U. o. a 2. sor: »*darf nicht (die Gezetzesrolle) auf ihr Angesicht, d. h. so gelegt werden, dass der Anfang unten liegt etc.*« Itt Szóferim III. 14-et érti (forrást nem emlit) és helyesen így hangzik: A törvény tekercset nem szabad az irott oldalára tenni (l. Érubin 98 a).

A 30. l. megbeszéli a különböző verzióit azon tudósításnak, mely a templom előcsarnokában talált három tóra példányról szól. Minthogy szerző joggal a legrégibb források idézését sürgeti (35. l. 2. j.), nem lett volna szabad elhallgatnia Szifré II. 356. Továbbá hadd jegyezzük meg, hogy Szóferim 6, 4. relácziója már azért sem a legrégibb, mivel a 3. sz. élt Rés Lákis nevében tradáltatik és így minden esetre fiatalabb a Szifré és a j. talmudnál (Taanith 68 a), a hol névtelenül barajthákként szerepelnek. Tartalmilag szintén Szóferim szövege mutatkozik másodlagosnak, mert egy példány csak nem nevezhető »könyvnek היא-vel«, ha abban *egyszer sem* fordul elő היא a kethibben. Ez Kőnig felfogása szerint lucus a non lucendo volna. A hiányzó tizenegyedik והיא Áboth d. R. Nathan 34. fej., a melyet Müller, Schechter (1887-iki kiadásában) és Kőnig hiányolnak, talán meg van az ott idézett versben Genezis 20,5., ha felteszszük, hogy nemcsak היא, hanem a közvetlenül előtte álló אחתי היא a maszóra ellenére joddal irandó.

A 30. l. לְנַנָּאי-t pontoz e. h. A szó aram eredetű s nincs okunk ezt másképpen pontozni, a mint az arambán pontoztatik, a mely pontozást a hagyományos kiejtés követi. 32—33. l. szerző hallgatag az én magyarázatomat fogadja el, a jod pontozását illetőleg יביוך-ban (Masoretische Untersuchungen 17. l.) Hogy miért idézi a klasszikus hely helyett (Szifré Num. 9, 10.) a másodlagos és fiatalabb forrást Numeri rabba 3., 39-re, előttem megmagyarázhatatlan. A mi a polemiát illeti (u. o. jegyzet), csak azt akarom megjegyezni, hogy én művemben (7. l.) mondottam ugyan, hogy a pontok törlést ajánlanak, de nem mondottam, hogy a helyükbe ajánlott olvasás az egyedüli helyes. A pontok

magyarázatából a Szifrében (i. h.) kétségtelenül bebizonyúl, a mint azt kimutattam, hogy a fent pontozott szövegelemek másokkal pótlandók. Ezt Kőnig is elfogadja. De azzal nem akarom mondani, hogy az ajánlott szöveg, mely talán egy kéziratra támaszkodott, a jobbik vagy a helyesebben bizonyított volna. Ebben az esetben bizonyára felvették volna a szövegbe és a jelenlegi a szövegben található olvasási mód jelöltetett volna meg pontokkal. Azon ellenvetés, hogy más olvasásmód nem ajánltatik, elesik, ha meggondoljuk, hogy a pontok olyan időbe nyúlnak vissza, a melyben marginális jegyzeteket még nem tettek. Bizonyítékúl szolgáljon a már említett reláczió מעון-ra (Deut. 33., 27.), a hol a jobban bizonyított olvasásmód a szövegbe felvétetett a nélkül hogy valamely marginális jegyzetben figyelmeztettek volna a másik olvasásmódra. Különben Kőnig ezen ellenvetést a maga nézete ellen is emelhette volna, miután ő maga is felteszi, hogy a pontok által más olvasásmód ajánltatik. Miért nincs hát glossában megmondva a másik olvasásmód?

A 35. lapon (11. §.) a szerző tárgyalja, »*die altjüdischen praktischen Bemühungen um den Text des AT, die noch nicht im Talmud erwähnt sind, nach ihrem Thatbestand*«. A szerző e szerint olyan szövegtörténeti adatokat akar feltüntetni, melyek a talmudi korban még ismeretlenek voltak s első sorban mégis a »Szóferim javításait« említi, melyek közül 11 már a Mekhiltában találtatik. Ez annyival inkább feltünő, mivel a szerző maga is említi a Mekhiltát. Az első tévedés a szerzőnél egy másikat von maga után, a mennyiben abból a körülményből, hogy a Tikkun Szóferim a talmudban nem említtetik, következtetést von. Ugyanis a 41. l. azt mondja: »*Die Zurückführung des Tiqqun Sophrim auf Esra (§. 11, 1) ist nun schon deswegen unsicher, weil diese fragliche Richtigstellung nicht im Talmud erwähnt ist.*«

A 36. l. סבירין nem jelenti egy marginális olvasás javasolását, legalább nem akarják azt azon סבירין, a melyek a mai maszórában nagyobb számmal találtatnak. Az említett szó a következőt jelenti: azt hihetnék, tévedhetnének. Eredetileg talán némely סבירין birt némi polemikus éllel egy eredeti olvasással szemben (Geiger), de a mai maszorában feljegyzettek, a legnagyobb részt csak egy bizonyos beállható tévedésnek

akarják elejét venni. Sajátságos hatást tesz, midőn szerző a következőket mondja: »*Die Ansicht von Capellus (3., 15., 19.) dass Qarjan und Sebirin sich bloss als ältere und jüngere Vorschläge unterscheiden, ist nicht streng beweisbar; aber er hätte zu ihren Gunsten dies anführen können, dass die erste Generation der nachtalmudischen Lehrer die Saboräer d. h. Urheber einer blossen* סברה *Meinung hiessen.*« Mit akar ezen utalással bizonyítani, azt, hogy סבר=vélni? Vagy azt hiszi-e Kőnig, hogy a Szaboreusok már kortársaiktól nyerték ezen nevet? Avagy a Szaboreusok kezdeményezői a סבירין-nek? (v. ö. még 48 és 13. l.) — 40. l. »*Hieronymus hat zwar die Überpunctierung Gn. 19., 33. als eine im Texte sichtbare beschrieben, (Adpungunt desuper) aber einige Qeres bloss faktisch bevorzugt.*« A pontok talán félezreddel idősebbek Hieronymusnál, a mint az a forrásokból kitűnik, nem tanácsos tehát olyan idézetekkel az olvasóban hamis képzeteket kelteni azoknak koráról. — 47. l. 16. sor olv. רומי helyett רומי = Róma. — 84. l. j. legyen megjegyezve, hogy én a függő *nunt* נגשה-ben (Bir. 18, 30.) nem tagadtam, miután világosan mondottam (Masoretische Untersuchungen 49), hogy az valószinűleg 300 körül keletkezett. Én csak azon mellékes megjegyzést tettem, hogy Bába Bathra »nem említi, hogy a *nun* függő«. — Sajnálatra méltó, hogy a szerző, ki az én kutatásaim eredményeit elfogadja, daczára hogy egyes alárendelt dolgokban polemizál, olyan nyilatkozatokkal, mint a következő, a talmudi maszóretikus adatokat ismét veszedelmes homályba borítja. Ugyanis azt mondja a 84. l.: »*Die talmud. Aussage über Richter 18., 30. bietet also einen Anhalt für die Meinung, dass auch andere Auffälligkeiten des überlieferten hebr. A. T. hergestellt worden seien, damit Deutungen daran geknüpft werden. Z. B. bei den unterbrochenen Waw in* שלום, *was darauf hinweisen könnte, dass der Gottesfriede mit dem Pinchas, dem Sohne des Eleazar eine Unterbrechung erlitten hat etc.*« Ez nem történt. A szent szöveg a talmud tanitóitól még a legcsekélyebb tekintetben sem gyarapíttatott vagy változtattatott meg a czélból, hogy ahhoz valami értelmezés fűződjék, különben úgyszólván minden betűt meg kellett volna változtatniok, mert majdnem minden betűhöz magyarázatot fűznek. Csak az konstatálható, hogy van némely magyarázat bizonyos abnormitásra a szövegben, vagy

hogy valami magyarázat által, *tévedés folytán* létrejött valamely szövegváltoztatás, de a szövegtörténet historiai idejében soha sem fordult elő, hogy szövegváltoztatást szándékosan eszközöltek volna, úgyszólván mnemotechnikai célokra. Ezen elavult nézettel már végre felhagyhatnánk. Ezen magyarázatok után vissza fogjuk vetni azon állítást is, melyet szerző a 87. lapon koczkáztat: »*Es ist auch Grund zu dem Urtheil, dass die abnormen Erscheinungen des MT. — wenigstens zum Teil — mit Absicht zur Andeutung von Vermutungen hervorgebracht worden sind.*« Ezen itélet megokolására egyetlen egy helyet sem találhatunk a zsidó hagyományos irodalomban.

A 90. l. bizonyítja szerző »*dass auch bei der Redaction des Talmud nicht bis auf den Buchstaben genau citiert werden sollte. Denn z. B. dem* לא תשוב *Dt. 24,19 enstpricht ein* בל תשוב *Mischna Pea, 6,4. Da kann kein Zweifel sein, dass das* בל *mit dem sonst nicht im Dt. vorkommenden* בל, *das im AT noch die Signatur des Dialektischen und Junghebr. trägt, vertauscht worden ist.*« Nem lehet kétséges, hogy לא és בל nem cseréltetett fel, mert úgy a misna, mint a talmud a tiltó parancsolatokat nagyrészt בל-lal czitálják és nem לא-val. Az ilyenféle felcserélésre száz meg száz példát hozhatott volna fel. Igy pl. בל תגרע és בל תסיף Deut. 4,2. Ros hasána 28b, továbbá בבל יראה ובבל ימצא (Exod. 12,19. 13,17 Peszachim misnáiban 3, 3. 9,3 etc.). *Ilyen helyeken nem valamely bibliai hely, hanem valamely tilalom idéztetik*, a mit Kőnig nem vett észre. — A 98. l. t. i. azt jegyzem meg, hogy a szamaritánusok semája = השם, a tetragrammaton körülirása. — 106. l. 4. j. a következő helyet (Megilla 9a) ונכנס אצל כל אחד ואחד Ptolemäus király minden egyeshez bement, így fordítja: »*und jeder einzelne wurde apart versammelt*«. Miképen lehet *egyet összegyüjteni?* Szerző itt נכנס és ונכנס-t összezavarta. — A 108. l. וימלסו אותו (j. Megilla 1, 11. [71c 12]) = megdicsérték, t. i. a fordítót Aquilát, igy fordítja: *man hat ihn für schön gefunden.* Ilyen kétes etymologiától (קלס és *καλως*) nem szabad magát tévutra vezettetni.

A 446. l. Bába Bathra 14b barajthája »*korábbi a 3. századnál.*« Ezen barajtha tárgyalja a biblia egyes könyveinek rendjét és korát. Az, hogy némely barajtha végleges alakját csak a 3. század közepe táján nyerte, csak azt jelenti, hogy ezentúl ujabb barajthák már nem keletkeztek, de nem egyszersmind azt is, hogy régibb barajták nem volnának, vagy hogy minden barajtha abból az időből származik. Ezen barajtháknak nagyobb része legalább egy századdal előbbre megy vissza s különösen a szóban levő barajtha homlokán a régiség jelét hordja, mert először autorok általában nem említtetnek, másrészt kontroverziák is hiányzanak. Ezen körülmények csalhatatlan bizonyítékai a barajtha régibb voltának.

Ugyanott szerző azon sajátságos állítást koczkáztatja, hogy Chaggai és Zekharja prófétáknak a Nagy-Szinodus embereihez való hozzátartozása csak a Dikd. Hat. 57-ben egy Mózes b. Áserre visszavezetett hely szerint mondatik ki. Hogy a nevezett próféták a Synagoga magna embereihez tartoznak, már a talmudban található. Összevetendők azon helyek, melyeket Fürst összeállított (Kanon des AT p. 47 n. 8). — 447 l. 2. j. előttem homályos.

A mit szerző 452—453 a נגו fogalomról ír, mellőzni kívánjuk, miután annak tárgyalása nagyon messze vezetne. Csak megjegyezni kivánom, hogy שהיו סותרים את דברין nem fordítható: »weil seine Worte einander *verdunkelten.*« Helyes a zárjelek között levő: *widersprechen.* Szószerint סתר = *lebontani* s nem *elhomályositani.* — 457. l. »*oder wenn Salomo ein Prophet genannt wird in der aethiopischen Kirche.*« Mért nem nevezi szerző a saját citátuma szerint Szotából (48b) és saját fordítása szerint (447. l. 2. j.) a talmudot is?

A 458. és 144. l.-ról. Az utolsó helyen szerző a következőket mondja: »*Vielleicht ist auch dies nicht zu übersehen, dass Chr., wo er sich auf pentateuchische Gesetze zurückbezog, mehrmals den Namen Moses unerwähnt gelassen hat. Vergl. das passive »es ist gesagt« gegenüber dem activen »ich aber sage euch« Mt. 5,21. 27. 31. 33. 38. 43. Folglich kann nicht, behauptet werden, das Christi Aussagen die literarhistorische Wirklichkeit wiederspiegeln müssten.*« Ez az egész érvelés hamisnak mutatkozik, ha meggondoljuk, hogy a zsidó hagyományba a bibliai citatumok rendesen שנאמר-ral (úgy mondatik = es ist gesagt) vezettetnek be. Ez a csekélység is mutatja, hogy az ilyenféle kérdésekben egy biztos lépést sem tehetünk a zsidó irodalom alapos ismerete nélkül. — A 465. l. »*er möge es aus der Erschaffung der Welt beweisen*« (Berach. 2a) e. h. *er entnimmt es* = *onnan következteti.*

466. l. »*Zunz 7 zitiert Sabbath 116b. Dort steht »im (bab) Nehardea nahm man als Perikope einen Abschnitt der Kethubim beim Spieseopfer des Sabbaths*«. Milyen áldozatokat mutattak be Babyloniában a 3. században? az egész áldozat eredetét a במנחתא דישבתא szolgai fordításának köszöni = *a délutáni istentiszteletnél.* — 477. l. 15. s. alulról meg kellett volna jegyeznie, hogy igy kellene lennie: ויברך את טוביה ואת אשתו. — 514. l. Röviden megjegyezzük, hogy הלכה az aramból ered, a hol משפט törvény הלכתא-val fordíttatik (pl. Ex. 21. 7; 26, 30). Schürer 2, 270 a helyeset találja el, midőn igy fordítja: »was gang und gäbe ist«. הלכה eredetileg annyit jelent, mint מנהג, mert מנהג gyakran hasztnáltatik מהלך helyett (v. ö. Mekh. 19,4 = 62b 15 sor Friedmann). — הגדה eredetileg, mint azt Bacher kimutatta, semmi más, mint *exegezis.* Kőnig citálja Bacher értekezését Jew. Qu. R. 1892, de különös módon mellőzi éppen ezen főeredményét Bachernek és megtartja a régi téves »*hirdetni*« fordítást.

Hamis képzetek kelthetők fel a járatlan olvasóban ilyen nyilatkozatok által, mint a következő az »a majori ad minorem és a minori ad majorem« nevű következtetésről: »*Ich selbst habe Beispiele gefunden in Jerus. Sanhedrin 11,7 und bei Raschi zu Ex. 12, 31*« (515 l.). Szó van olyan következtetésről, mely a talmudban és a midrasokban számtalanszor fordul elő, hogy lehet itt Rasira hivatkozni? Különben azt sem tudom, hogy Rasi melyik helyére gondol szerző, mert Ex. 22-nek csak 30 verse van. — 516. l.-ról. A példa בנין אב-ra téves. Hogy hol található, nem mondja a szerző, csak Wähnerre utal (380, 402, 483), mely jelenleg nincs kezem között, de értetik Bechoroth 7a. Pontos betekintés és összehasonlítás Szifra 11,2 (ed. Weisz 48a) után könnyen megállapítható, hogy a nevezett helyek félreértettek. Nem helyes ugyanis, hogy שה egy darab aprómarhát jelent, melynek mindkét szülője okvetlenül a juhokhoz vagy kecskékhez tartoznak.

U. o. »*Diese 7. Regeln, die der bekannte »Hillel der Alte erforschte« bildeten den Grundstock der 13. Regeln des Ismael, dann kamen »die Regeln der Weisen der Gemara« und R. Jose des Galiläers »32 Regeln, nach denen die Haggada erforscht wird*«. Hogy mit ért a »Regeln der Weisen der Gemara« alatt, nem tudom. Más szabályok, mint Hillelé,

Ismaelé és Eliezer b. Józsé Hagelilié nem léteznek. Az Eliezer nevét szerző kifelejtette. — U. o. és 102. l. Hogy a betüket számok gyanánt használja (= Gematria) Onkelosz, citálja a szerző (102) Num. 12,1-ből. Ott ugyanis האשה הכושית igy fordíttatik אתתא שפירתא. Kőnig azt hiszi, hogy ezen magyarázat csak Rasi megokolásával érthető, hogy כושית בגמטריא יפת מראה. Ez határozottan téves, mert a targum tudtommal egy helyen sem fordít a gematria alapján. A kérdéses fordítás folyománya a Szifré magyarázatának (Friedmann 27a) מה כושי משונה בעור כך צפורה משונה בגויה יותר מכל הנשים = a mint az aetiops bőre által kiválik embertársai közül, úgy Czipora is szépsége által, (minthogy szebb volt az összes asszonyoknál) v. ö. 525, 2. j.

Kívánatos, hogy szerző nagyobb határozottsággal beszéljen a misna koráról. Kőnig rendesen azt mondja: *circa 180 n. Chr.* (pld. 514), 522. l. ellenben: *Mischna ca 200* és 516 *Mischna-Lehrer 30 v. Chr. — 220 nach Chr. Egy* autornak nem szabad majd az egyik, majd a másik nézet szerint igazodni. Mi a 220 évet tartjuk a legvalószinűbb szerkesztési időnek, a mire természetesen megjegyzéseink keretén belül nem terjeszkedhetünk ki. Határozottan téves szintén a tószefta szerkesztésének ideje 400 körül való tétele, jóllehet e nézet mellett sokan kardoskodnak, melyről a következő, különben is téves állításában emlékszik meg (522 l.): »*palästinische Gemara (Ergänzung ca 350), und die babyl. Gemara (ca 450), sowie die daneben (mi mellett?) gesammelte Tosephta (Nachtrag ca 400)*«. Gemáráról nem kellene többé beszélnünk, mert az ókor csak a »talmud« elnevezést ismeri, továbbá ezen fordítás »Ergänzung« is téves, mert גמר a miből גמרא származik, a talmudban is annyit jelent, mint »tanulni«, különösen »könyv nélkül tanulni«, úgy hogy »gemara« körülbelül = talmud. Azonkivül megjegyzem, hogy sokkal közelebb vagyunk az igazsághoz, midőn a jr. talmudnak a végszerkesztését 400 körülre és a babiloniait 500—550-re teszszük. Idetartozik még az Untersuchungen (kutatás) fordítás midrásim helyett, a mi félreértésre adhat okot, miután az ily módon megjelölt művekben semmi »*kutatások*« nem foglaltatnak. Legjobb még »*kommentárok*«, a mint azt szerzőnél is találjuk ugyanazon a lapon a Mekhilta, Szifré és Szifrára, vagy »*aggadikus*

kommentárok«, ha präcise fejezzük ki magunkat. Pontatlan még a Peszikta meghatározása, mint olyan kommentáré, a mely »*Betrachtungen zu den Sabbathperikopen gibt*«. Az egész mű nem is tartalmaz elmélkedéseket az összes szombati perikopákra, mint azt sokan Kőnig után hihetnék és másodszor vannak itt elmélkedések az ünnepi perikopákra is (v. ö. Zunz L. Gottesdienstliche Vorträge 110 l. a Buber kiadása 1868. III. l.) — Feltünő, amit a Midras rabbáról mond (u. o.) »*Etwas jünger sind die Rabboth, d. h. die grossen (erklärten) Ausgaben der betreffenden Bb., nämlich des Pent. und der 5 Megilloth: Bereschith, Schemoth rabba etc.*« Ez a leirás illik a nagy rabbinikus bibliákra מקראות גדולות, de nem a Midrás Rabbára. A Rabboth nem »grosse, erklärte Ausgaben der betreffenden Bücher«, hanem agádikus megjegyzések azokhoz és pedig különböző terjedelemmel és különböző időkből.

A szerző utolsó szavai nagy tudományról és nagy szorgalomról tanuskodó könyvében a talmudhelyek verifikálásának vannak szentelve. Szóról-szóra a következőket mondja: »*Häufig ist auch bei Talmudstellen ein »sic« oder »!« beigefügt worden: überall das Anzeichen der Verificierung der betr. Stellen gegenüber ältern und jüngern Angaben.*« Kőnig tehát maga — és joggal — különös súlyt fektet az idézett szövegek helyes interpretálására és pontos fordítására; én tehát azon kellemes reményben zárom ismertetésemet, hogy az én megjegyzéseim is, melyek nagyrészt e czélnak szolgálnak, a szerzőnél szivélyes fogadtatásra találnak.

Budapest. B. L.

A SAMMAITAK ÉS HILLELITÁK VITÁI.

(*Prof. Dr. Schwarz A.*, Die Controversen der Schammaiten und Hilleliten I. Die Erleichterungen der Schammaiten und die Erschwerungen der Hilleliten. *Bécs*, 1893.)

Az előttünk fekvő mű, a melyet a bécsi rabbiképző megnyitása napján mint ünnepi iratot tett közzé az illető intézet rektora, a Sammai és Hillél iskolájának azon vitapontjait szándékozik megvilágítani, a melyeknél a rendestől eltérően a Sammai iskolája hajlik a könnyítés felé. Az összes kontroverziák három csoportra osztatnak. Az első csoportba tartoznak az általános relácziók, a másodikba egyesek, nevezetesen R. Jehúda, R. Józsé, R. Jismáél (R. Simon) és R. Eliezer relácziói. A harmadik csoportot aprokif relácziók képezik, melyek a talmud által rektifikáltakból és a kommentátorok által föltételezettekből állanak. Ezen főrész tárgyalását megelőzi egy nagyobb bevezetés, melyben főleg a tannaiták nézeteltéréseinek keletkezési okairól és ezzel kapcsolatban a különböző misnaszerkesztésekről van szó, és melyben továbbá a Hillél és Sammai közötti viták előadása foglaltatik.

Fölösleges kiemelni, hogy a nagytudományú szerző művében számos helyes és szellemes észrevétel található és hogy a tárgyalt viták egyikére-másikára uj világosság esik. Erről mindenki meggyőződhetik, a ki a művet elfogulatlanul és tárgyismerettel olvassa; fölmentve érezzük tehát magunkat, hogy részleteket közöljünk. A talmud különben is oly disciplina, a mely körül a jelenkorban majdnem annyi a kontroverzia, ha nem is a kontroverzista, mint a hagyomány virágzása korában. Majdnem minden egyesnek más-más nézet tetszik, legjobb tehát az olvasóra bízni annak megitélését, hogy melyik részt tartja szerző művében a legsikerültebbnek. Mi is az olvasó itélete alá bocsátjuk ezen ismertetés kapcsán és kerete által engedett terjedelemben nézeteinket, melyek egy általános kérdésre és több részletre nézve a szerző által vallottaktól és állítottaktól eltérnek.

Szerző a bevezetésben azt iparkodik bizonyítani Hoffmann D. és előzői ellen, hogy Hillél iskolájától nem létezhetett rendezett, szerkesztett misna. A főargumentum az, hogy azon föltevés mellett, hogy a Hillél iskolájának régbb tanítványai valamely misnát szerkesztettek, megfejthetetlen talány marad, hogy ilyen misnagyűjtemény mellett honnan származnak azon a Hilleliták és Sammaiták kontroverziáira vonatkozó eltérő relácziók, a melyek már R. Eliezer és R. Józsua nevében tradáltatnak (3. lap). Ez különös argumentum. Dr. Schwarz úr is elismeri, hogy R. Akibá szintén szerkesztett egy misnát; hisz ezt senkisem tagadhatja. Már most azt kérdezzük, honnan származnak azon számos nézeteltérések, melyek az Akiba tradiczióira vonatkoznak? Hogyan lehetséges a föntebbi argumentáczió mellett megérteni azt, hogy az egyik mást tradál az Akiba nevében, mnt a másik. Sőt tovább megyünk. A t. szerző

maga föltételezi, hogy a Hillél és Sammai iskoláinak kontroverziái külön gyűjteményt képeztek (2. lap). Már most azt kérdezzük, hogy honnan származnak az ezen iskolák vitáira vonatkozó különféle relácziók, a melyek a későbbi tannáknál találhatók. A szerző argumentácziója mellett ez talány lenne. A kiindulási pont, hogy egy misnagyűjtemény mellett nem lehetségesek az e misnagyűjteményben foglaltakra vonatkozólag nézeteltérések, nézetünk szerint hibás. Nemcsak szóbelileg tradált szövegek, hangm irott szövegek fölött is vannak nézeteltérések, mert ugyanazon szöveg különböző recenziói sem egyebek, mint nézeteltérések. A nézeteltérések forrásai is azonosok. Az egyik esetben a másoló téved, ki szövegét irott könyből veszi, a másik esetben a tradens téved, a ki szövegét emlékezeti könyvből veszi. A tóra szövege szilárdabb szerkezetű volt mindig, mint a misna és mégis vannak nézeteltérések még a későbbi maszoréták között is. Különben a tudós szerző jól tudja, hogy egyes tannák egyenesen kimondják, hogy valamely halákha tévesen tradáltatott. Hogy azon műből idézzek, a mely körül szerző oly kiváló érdemeket szerzett magának, a tósziftából ide iktatok néhány helyet, a melyek éppen eszembe jutnak. Ahilóth 15, 12 (613, 22. sor) = misna 16, 1 R. Tarfon a fiai életénél esküszik, hogy az előadott tétel hibás, mert a tradens tévedett: אלא ששמע השומע וטעה ugyanott 16,7 (614,17). V. ö. misna 16,4. *R. Jóchanan ben Zakkai* eltilt valamit, a mit előzőleg megengedett. Midőn tanítványai az ellenmondásra figyelmeztetik, ezen szavakra fakad: »*Ha azon cselekedetet, melyet kezeimmel végeztem és a melyet szemeim láttak, elfelejtettem, hát még azt, a mit füleimmel hallottam.*« Ugyanezen szavakat más halákhára vonatkozó önellenmondás alkalmából olvassuk Pára 4,7 (633,22). Mindkét helyen némelyek szerint az egész *Hillélre* vonatkoznék, a mi a fenforgó kérdés szempontjából még érdekesebb. Az is érdekes, hogy a tószifta szerkesztője vagy forrása már feltünőnek találja, hogy e nagy tannák elfelejtettek volna valamit és azért hozzáteszi, hogy nem áll az, hogy nem tudta, csak tanítványait akarta buzditani. Azonban akár tudta J. b. Zakkai vagy Hallél, akár nem tudta, annyi bizonyos, hogy a tanítványok buzdítására, hogy a hallott hagyományok szövegében ne tévedjenek, szükség volt (l. még Zebáchim 2,17 (483,5).

Még számos ilyen példát lehetne felhozni. Sőt még arra is van eset, hogy az egyik tanna mától holnapra változtatta meg előadását (Bécza 24 b). Ez a példa azt is mutatja, hogy miképen keletkeztek némely nézeteltérések. A tradicziók rövidségük következtében némelykor magyarázatra szorultak és igen könnyen megeshetett, hogy az egyik tanna hallgatólag saját magyarázatával bővítve adta elő az illető tételt, a másik tanna pedig ugyanolyan módon más magyarázattal. Ilyen rövid magyarázatra szoruló halákhát találunk pl. misna Peszáchim 9,6.

Mindezekkel csak azt akartuk bizonyítani, hogy igenis lehetséges összegyűjtött misna mellett is a szöveg ingadozása és hogy nagyon valószínű az, hogy sok kontroverzia a hagyományok szövegének bizonytalanságából keletkezett. Ez a föltevés nem zárja ki sem azt, hogy elvi differencziák is okoztak véleménykülönbségeket, sem azt, hogy az elmélet elhatalmasodása a praxis fölött szült differencziákat, a mint a szerző állítja (»*das Prävaliren der Theorie vor der Praxis*«).

Helytelen azonban nézetem szerint szerző azon állítása, hogy a kontroverziák szaporodását már R. Józé vezette volna vissza »*az elmélet elhatalmasodására a praxis fölött.*« Szerző szerint ugyanis (8. lap) Józé ismert értesítésében a nézeteltérések keletkezéséről (Tószifta Chagiga 2,9 és párhuzamos helyek) ezen szavak: מישרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צורכן רבו מחלוקות בישראל ונעשו כשתי תורות azt jelentenék, hogy a theoria túltengése okozta a nézeteltéréseket. E felfogás szerint שלא שמשו כל צורכן nem gáncs a nevezett iskolák ellen, csak egyszerű konstatálása azon ténynek, hogy a gyakorlati kérdések hiányoztak. Ilyen értelmet e szavakba semmiféle módon belepréselni nem lehet, mert שמש nem jelent olyan összefüggésben egyebet, mint valamely tudós körül forogni, az ő társaságában élni. Innen kapta שמוש a gyakorlat jelentését, értvén alatta olyan gyakorlatot, a milyent valamely tanítvány a tanítójától meghitt érintkezés folytán szerzett; לא שמש tehát azt jelenti, hogy meghitt érintkezés folytán nem szerzett gyakorlatot, de sohasem azt, hogy gyakorlati kérdések nem fordultak elő. שלא שמשו כל צורכן, a mely olvasatra dr. Schwarz úr nézetét alapítja, tökéletesen azonos שלא שמשו רביהן olvasattal, mert שמש szóhoz az első kitételben is kiegészítendő רביהן. Hogy a szóban forgó kitételbe nem lehet beléfektetni azon

gondolatot, hogy »a theoria prevaleált a praxis fölött«, azonnal kitűnik, ha azt lefordítjuk, a mit szerző nem tesz, mert csak körülírja. »*A mióta megszaporodtak Sammai és Hillél tanítványai, a kik nem szolgáltak elegendően, megszaporodtak a viták és két tóra lett.*« Semmiféle magyarázat alapján nem lehet שלא ישמשו helyére azt tenni: »*a kikhez nem az élet intézte a kérdéseket, hanem a theoria.*« Az sem áll nézetünk szerint, hogy Maimúni a megbeszélt helyet a szerző felfogása szerint értelmezte, mert Hilch. Mamerim 1,4 erről egy szóval sem emlékezik meg, a miről mindenki meggyőződhetik. Maimúni egész helyesen azt mondja a Józé magyarázata alapján, hogy »*a Szanhedrin megszüntével megszaporodtak a viták Izraélben, az egyik tisztátalannak nyilvánít valamit és ítéletét megokolja, a másik ugyanazt tisztának nyilvánítja és szintén megokolja ítéletét.*« Itt tisztán gyakorlati kérdésről van szó és a vita megmaradása abból a körülményből származik, hogy nem volt felsőbb fórum, a mely a véleménykülönbségből származott vitát parancsszavával eldöntötte volna. Nézeteltérések ugyanis — Maimúni helyes felfogása szerint — mindig voltak, csakhogy a szanhedrin hatalmánál fogva vagy az egyik vagy a másik nézet mellett döntött, úgy hogy a vita csak addig tarthatott, a míg a szanhedrin elé került, a mely azt végérvényesen eldöntötte. De midőn ez a fórum megszűnt, a viták eldöntésére nem volt többé illetékes fórum és így megmaradtak. משבטל ב"ד הגדול nem magyarázható »*a szynhedrialis tevékenység hanyatlására*«, hanem csakis a szanhedrin megszűntére, mert בטל nem jelent hanyatlást, hanem megszünést. Igazán különös lenne, hogy Maimuni az említett három szóban azt jelezné, hogy »*a teoria praevaleálása a praxis felett*« okozta a nézeteltéréseket.

Különben sem tudjuk megérteni, hogy Dr. Schwarz úr minek erőlködik, hogy saját theoriáját R. Józénél és Maimúninál megtalálja. A históriai igazság alig fogja elismerni, hogy a tradició területén a szanhedrin fennálása idejében nem volt vita. Azon tudósítások, melyekre a szerző oly szilárdan épít, hogy Hillél és Sammai előtt csak egy vita létezett és hogy a nevezett két tudós ezt hárommal megtoldotta[1]), csak a későbbiek

[1]) Ehez a hagyomány adatai alapján is szó fér.

reflexióit tükröztetik vissza, de nem a históriai valóságot, mert az lehetetlen, hogy bármely téren nézeteltérések ne merüljenek fel és különösen lehetetlen az, hogy két iskolafő, a kik csak 4 pontra nézve tértek el nézeteikben, oly két iskolát alapítson, a melyek már 300 pontra nem tudnak egymással egyetérteni. R. Józé a második század közepén minden valószínűség szerint szintén nem históriai hagyományok alapján, hanem saját reflexiói folytán magyarázta a kontroverziák keletkezését a fentemlített módon. Olyan rendezett törvénykezési kerületeket és minden csekélységre elismert központi törvényszéket tételez fel, a milyenek abban a korban csak az elméletben létezhettek. Az egész annyi valószínűséggel bír, mint azon részletes leirás, a melyet a talmud pl. a menekülő városokról nyujt. Még az utak keresztezésénél is fel volt írva, hogy melyik út vezet a menekülő városba. Természetesen későbbi elmélet szerint, de nem a valóságban. R. Joszé kétségtelenül csak azt a feltünő és sajnálatos tényt akarta megmagyarázni, hogy oly sok a vita, holott csak egy tóra van és csak egy lehet igaz. Minthogy a viták az ő tudomása szerint csak a Sammai és Hillél iskolái között kezdettek nagyobb mértéket ölteni, ebből azt következtette, hogy előbb ezek kiegyenlíttettek. De sokkal valószínűbb az, hogy időszámításunk előtt szintén voltak divergeneziák, csakhogy nem maradt felőlük reánk tudósítás. Ezen valószínűség mellett szól az a tény, hogy az említett időszakokból tudósok nevei sem maradtak reánk azon nehány nászi és ab-béth-din kivételével, a melyek a »párok« név alatt ismeretesek, pedig az lehetetlen, hogy ilyenek nem voltak, úgy hogy csak szinhedriális főnökök léteztek volna tagok nélkül. A Hillél előtti korok bizonyára nem voltak tökéletesen meddők, csakhogy nem birunk róluk tudósításokat; bátran föltételezhetjük tehát, hogy azon viták, a melyek »béth sammai« és »béth hillél« nevében tradáltatnak, oly pontokat is tartalmaznak, a melyek már előttük is vitásak voltak.

Ezen ismertetés keretében természetesen nem terjeszkedhetünk ki e nagyfontosságú kérdés részleteire és csak álláspontunkat kivánjuk általánosságban jelezni és még az idevágó irodalmat is mellőzzük. A szerző általában a Frankel Z. álláspontján van (Darkhé hamisna 45. l.). Az új tételt, a melyet bebizonyítani akar, a szerző maga formulázta munkája

végén, a mely saját szavaival így hangzik: »in jedem Falle muss man aus dieser Untersuchung die Ueberzeugung schöpfen, dass die קולי ב"ש והזמרי ב"ה nicht aus Unsicherheit und Zweifel entstanden, sondern aus einem principiellen Gegensatz der beiden Schulen oder präciser, aus dem Antagonismus der Schammaiten gegen die der Entstehung neuer Halachoth günstige Lehrmethode Hillels emporgewachsen sind«.

Ezen eredményre szerző oly módon jut, hogy a két iskola vitáinak alapul valamely exegétikus eltérést tulajdonít. Kissé veszélyes eljárás. Egy kis jóakarattal és leleményességgel mindenre lehet valamelyik (מדה) »szabályt« találni. Már a régiek tudták, hogy ezen »szabályok« igen veszedelmes fegyverek és hogy segítségükkel könnyen lehet bármit következtetni. Ez okból állították fel a tételt: nem szabad senkinek magától »gezéra sávát« alkotni. Ha ugyanis ez szabad lett volna, mindenki mindenre talált volna ilyen szabályt. A régiek az összes következtetések ellen némi bizalmatlansággal viseltettek, különben nem állították volna fel a szabályt: következtetés utján megállapított tilalom nem jár bűntetéssel (אין עונשין מן הדין). Ha már a tannák bizalmatlanok voltak ezen middóth iránt, mi sem viseltethetünk eleve nagy bizalommal az e fajta motiválások iránt, a melyeket Schwarz rektor úr bármily elmésséggel a béth sammai és béth hillél vitáira most felfedez. Frankel Z. is (Darkhé Hamisna) exegetikai eltérésekre vezeti vissza a nevezett iskolák között létező viták egy részét, csakhogy az egészen más, mint a mit a szerző tesz. Exegézis és middóth között igen nagy a távolság, akár az exegézis és a homilia között. A middóth korlátlan alkalmazásával a halákhában ugyanoda jutunk, a hova az agádában.

Különben is a tradicció, a mely ezen vitákat megőrizte, a mint szerző maga kiemeli, semmit sem tud arról, hogy a két iskola közötti ellentét a hét szabály elfogadásából vagy elvetéséből állott volna. Eme döntő tényt nem lehet azon megjegyzéssel elütni, hogy későbbi időben, a midőn a middóth el lőnek ismerve, minden nyomot, a mely ezen szabályok elleni oppoziczióra utaltak volna, eltüntettek (36. és 46. lap). Ilyen radikális kiírtás már a viták nagy számánál fogva sem sikerülhetett volna. Sőt még az sem valószínű, hogy ilyen eltüntetést szükségesnek tartottak volna, mert hiszen a farizeusok és szadduczeusok között nagyobb és veszedelmesebb ellentét létezett, mint a szóban forgó két iskola között, és még sem töröltek el minden nyomot. Ha nem tartották veszélyesnek az utókorra nézve azon tény közlését, hogy egy nagy párt létezett, a mely az egész szóbeli tant elvetette, azt sem tarthatták veszélyesnek, hogy létezett egy iskola, a mely a middóth túlságos alkalmazását ellenezte. Ezt annál kevésbbé hallgathatták volna el, mert ezen elhallgatás által a híven tradált sammaita oppozició érthetetlené vált. Ha nem írtották ki a sammaita nézeteket, az okokat sem írthatták ki, a melyek ezen nézeteknek alapúl szolgáltak.

Ezen általános észrevételek után áttérünk a részletekre, a melyeknél, hogy ismertetésünk túlságos hosszúra ne nyúljon, rövidebbek leszünk.

Édujóth 1, 3 ismert misnájában szerző szerint (31. és köv. l.) ezen kitétel: אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו annyit jelentene, hogy miután azon körülményből, hogy a tóra הין szót használja, következtetjük ezen tételt: מלא הין מים שאובים פוסל את המקוה azt látjuk belőle, hogy mindenki köteles a tanítója kifejezésével élni (אלא emendálandó מלמד-ra). Eltekintve mesterkéltségtől e magyarázat ellen szól először az, hogy Hillél elhallgatta azt a körülményt, a melyből következtet, másodszor pedig az, hogy Hillél épen ezen tételnél nem élt tanítói kifejezésével, kik לוג-ról beszéltek. Igaz, hogy Hillél nem ismerte szerző felfogása szerint a Semája és Abtaljon e kérdésre vonatkozó nézetét, de azt talán tudhatta volna hogy ők nem הין, hanem לוג mértékkel fejezték ki magukat. (L. különben e misnáról Vajda megfejtési kisérletét Magyar-Zsidó Szemle IX. 716. s köv. ll.)

Bécza 1., 1. Dr. Sch. szerint 36. lap Rabba szerint értelmezendő és Ex. 16., 5. שוה גזרה-t képezne Zs. 65., 10., 68., 11. stb. versekkel. A kérdés csak az, hogy mire való a ג"ש, hisz Ex. 16., 5. is elegendő. Egyébiránt egyszerű felfogás szerint nem lehet helyesnek elfogadni olyan magyarázatot, a mely ביו"ט szót, a mely a misnában áll, ביו"ט שחל להיות אחר השבת értelmezi és גזרה משום יו"ט אחר השבת felfogáshoz kénytelen folyamodni. Az egyszerű értelmezés szerint minden ellenkező okoskodás daczára itt מוקצה-ról van szó. (l. mindkét talmudot).

Bécza 1., 3. E misnáról értekeztünk folyóiratunkban IX. 447. s köv. ll. A vita lényegére nézve szerző ugyanazon magyarázatot adja, a melyet mi is adtunk. Csakis azon feltevésünk ellen polemizál, hogy a misnából kiesett volna a לא szócska. Mi ezen föltevést nemcsak a jerusalmi idézett helyére alapítottuk, hanem arra is, hogy a misna jelen alakjában csak erőltetett módon magyarázható, a miről Bécza 4 b. tanuságot tehet. Különben is a jer. helye מוטב וכו' *minthogy ünnepkor hamu van*, csak azt jelenti, hogy még az ünnepi hamuval is inkább szabad לכסות דם mint לחפור וכו'. Az egész különbség köztem és a szerző között csak az, hogy nézetem szerint hamu ünnepkor *mindig* van, nézete szerint pedig van eset, hogy nincs. Ujólagos megfontolás után tovább megyek és valószinűnek tartom, hogy ezen vita ősi alakja a következő volt. A béth sammai tétele így hangzott: השוחט חיה ועוף ב"ט יחפור בדקר ויכסה a béth hillélé pedig: השוחט וכו' לא יחפור בדקר ויכסה שאפר כירה מוכן. Ez egyszerű vita, a milyenek a többiek a ב"ש és ב"ה között. A לכתחילה és בדיעבד közti distinkczió, a milyen ugyan más helyen is előfordúl e vitákra nézve, már későbbi stádiumra vall. Ebben a stádiumban került a misnába a אפר מוכן מבעוד יום, a mi által a ב"ה szavai át lettek alakítva. Még későbbi fejlődés az אפר שהוסק מע' י"ט és אפר שהוסק ב"ט közti különbség. Ilyen minutiozus dolgokhoz hosszú fejlődés szükséges. Részletesebben talán más alkalommal.

Erőltetettnek tartjuk azon magyarázatot is, a melyet szerző (18—19. lap) ezen szavakra ad: דרש והסכים ועלה וקיבל הלכה (Peszáchim 66 a). Az első két szó jelentése: middóth által kutatott és eltalálta a halákhát (והסכים להלכה); ועלה וקיבל הלכה pedig azt jelenti, hogy ezen sikeres következtetés után fölment Palesztinába, hogy ezen eltalált halákhákat mint *tradált*akat kapja. Ezen értelmezés szerint az említett szavak az előző egymással ellenmondásban álló versek kiegyenlítésével csak lazán függnének össze. Továbbá kellene állani legalább: ועלה לקבל הלכות és még így is hiányoznék a fődolog, az t. i. hogy *a saját midrásai által talált halákhákat* akarta mint hagyományt hallani. Az egész gondolat különös. Hillél maga sem bízott hermeneutikájában. De lehetséges, hogy Dr. Schwarz úr e szavakat עלה וקיבל הלכה így akarja fordítani: Hillél felment,

(hogy e midrásokat mint halákhákat hallja és tényleg) hallotta is mint halákhát. Igy sem fogadható el, mert — a fentenbieknek idevonatkozó ellenvetésein kívül — föl kellene tételezni, hogy a middóth bőséges alkalmazása után Hillél újra Semája és Abtaljonhoz jött, — mert hiszen más tanítókat nem ismert, legalább nem említ — az pedig lehetetlen, hogy ezen elbeszélés idejében még ezen tanítók éltek volna, mert akkor nem szorúltak volna a palesztinaiak Hillélre.

Folytathatnók még ellenvetéseinket az igen t. szerző egyik másik magyarázata és állítása ellen, de ezen ismertetés czélja nem az, hogy minden kifogást, a mely ezen munka ellen nézetünk szerint emelhető, felöleljen. A kifejtettek csak figyelmeztetésül akarnak szolgálni, hogy a nagytudományú és éleselméjű szerző egyes állításai nem fogadhatók el minden kritika nélkül igazaknak, a mi Dr. Schwarz Adolf úr tekintélyénél fogva igen közelfekvő veszély. Részünkről a munka megbecsülésének és írója iránt érzett hálánknak nem tudunk jobban kifejezést adni, mint az által, hogy e kutatásokkal behatóan foglalkoztunk. Hogy minő eredménynyel, annak megitélését a szakférfiakra bízzuk, a kiknek figyelmét e tudományos halákhai műre e helyről is felhívjuk. Meg vagyunk győződve, hogy a tudós szerző fejtegetéseit ép oly érdeklődéssel fogják követni, mint mi és hogy ezen iratban számos helyes és szellemes észrevételt fognak találni azok is, a kik a végeredményre nézve a szerzővel egyetérteni nem tudnak.

Budapest. *B. L.*

ORSZÁGVILÁG.

AGGOK MENHÁZA.

Folyó évi november hó 5-én tették le a pesti chevra kadisa új aggok menházának zárkövét. Az ünnepély, melylyel ez történt, nemes egyszerűséggel folyt le és valóban lélekemelő volt. A jelenvoltak mindegyike érezte, hogy a pesti chevra kadisa, mely jótékony működését folyton szélesebb alapokra fekteti, a gyámoltalan öregek otthonául rendelt ez új intézettel nagy tettet végzett az emberszeretet terén és hogy a zsidó jótékonyságot hirdető intézményeket egy nemes-czélúval gazdagította.

Korunkban sok történik a nyomor enyhítésére, de csodálatos, hogy mily kevés gond van azokra, kik egy becsületes küzdelemben folytatott élet alkonyán inségre vannak kárhoztatva. A pesti chevra kadisa volt az első intézet, mely hazánkban az ily aggok sorsát felkarolta.

A pesti chevra kadisa intézői e szent egyesület egy évszázadnál régibb fennállása óta minden időben azon törekedtek, hogy e szent egyesület tevékenységi körét a humanizmus gyakorlása terén lehetőleg kiterjeszszék. Különös előszeretettel foglalkoztak azzal az eszmével, hogy támasz nélkül való aggoknak menedéket létesítsenek. Már az ötvenes években felmerült ez eszme, de tettet csak 1869. május hó 31-ik napján öltött, a mikor is az Aradi-utcza 7. sz. a. lévő házban nyitott intézetben az első aggok elhelyezést nyertek. Mivel a ház a főváros szabályozására megállapított vonalba esett, röviddel ezután új hajlékról kellett gondoskodni, mely a Damjanich-utcza 26. sz. a. e czélra épített házban 1874. május hó 24-én ünnepélyesen lett megnyitva. A mindkét intézet élén működött bizottságok elnökeként bold. tornyai Schosberger Simon Farkas, ez intézetek nagy jótevője működött.

Az idők folyamán azonban ezen, a chevra kadisa számos

jótevője által szeretettel támogatott intézet az e téren felmerült igényeknek többé meg nem felelt, miért is ez intézet kibővítése számos ízben képezte a chevra kadisa tanácskozásainak tárgyát. De mivel a szent egyletre a szegény- és beteggyámolításból folyólag mindinkább nagyobb terhek hárultak, az intézet megfelelő kibővítése halasztást szenvedett.

A helyben elhunyt bold. Kann Ármin nagylelkű végrendelkezése az aggok intézetének jövőjére messze kiható fordulatot jelent. Néh. Kann Ármin, a ki 1799. évi febr. hó 24-én született és Budapesten 1889. évi február 6-án leszármazók hátrahagyása nélkül elhalálozott, tevékeny életének gyümölcseiben jelentékeny vagyonában számos rokonáról, több intézményről nemes szivére való bőkezüséggel emlékezett meg, míg az ezen hagyományok és illetékek levonása után fennmaradó vagyont, még pedig 116,000 frt névértékű értékpapirokat és 8865 frt 33 kr. készpénzt a chevra kadisa által fenntartott izr. sinlők-háza (aggok-háza) javára hagyta azon kívánatának kifejezése mellett, hogy ez intézet megfelelően kibővíttessék a végből, hogy az abban elhelyezett aggok száma lehetőleg szaporíttassék. A nagylelkü alapító végrendeletének gondnokaiul Deutsch Jakab, ruszti Rust Bernát urakat és az 1892. évi május hó 11-én jobblétre szenderült Oppenheim J. S. urat nevezte ki, a kik tisztöket mindenkor úgy töltötték be, hogy az örökhagyó akaratának érvényesülése és a chevra kadisa, illetőleg sinlő-háza érdekeinek kielégítése teljes összhangzásban legyen.

Az aggok intézetének élén báró Schosberger Zsigmond elnöklete alatt állandóan egy vezérlő-bizottság működik, melynek tagjai ez időben ruszti Rust Bernát úr mint alelnök, ifj. Heidlberg Mór mint gazdász, továbbá Adler Lajos, Adler Mór, Baumgarten Lajos, Deutsch Jakab, Feiwel Lipót, Fleischmann Ede, Gold Sámuel, Konody Bertalan, Messinger Jakab, Münz Sámuel, Pfeifer Ignácz, Singer Lázár, Stern Bernát, Tencer Pál és Wahrmann Sándor urak.

Elhatároztatván, hogy Budapest főváros pesti részén a Hungária- és Erzsébet-ut sarkán e czélból megvett telken az érintett Kann Ármin-féle alap segítségül hívása mellett új aggok-háza építtessék, ruszti Rust Bernát elnöklete alatt Baumgarten Lajos, Deutsch Jakab, Deutsch Sámuel, Heidl-

berg Mór, Keppich Lipót, Konody B., Oppenheim J. S., Reusz Károly, Rust Bernát és báró Schosberger urakból álló építő-bizottság lett kiküldve, melynek javaslatai alapján *Freund Vilmos* műépítész lett az építéssel megbízva.

A munkálatok 1891. évi szeptember 14-én vették kezdetöket, úgy, hogy már az évi november 20-án az épület tető alatt és 1892. évi julius hó végével teljesen készen állott. Az 1892. évi október hó közepén pedig az új aggok háza rendeltetésének tényleg át is adatott.

Az új intézet a legszebb és legegészségesebb vidéken van elhelyezve. A Hungária és Erzsébet út sarkán, a kiállítási iparcsarnok mögött emelkedik az emeletes impozáns ház, melynek berendezése a legkényelmesebb. Különösen kis temploma, melyben reggel este, istentisztelet van, igazán gyönyörü. Az épület telkestől mintegy 135,000 frtba kerül.

A zárkőletéti ünnepély lefolyása a maga egyszerüségében szép és megható volt. *Ráth* Károly a fő és székváros főpolgármestere, *Gerlóczy* Károly alpolgármester és a fővárosi zsidóság színe-java, a pesti izr. hitközség képviselete *Kohner* Zsigmond, a chevra képviselete *Reusz* Károly vezetése alatt számos izr. tudományos, jótékony intézetek, egyesületek és testületek képviselői voltak itt egybegyülve jelen. Báró *Schosberger* Zsigmond elnöki megnyitója nagy hatást tett. Ezután dr. *Mezey* Ferencz a chevra titkára olvasta fel az intézet dióhéjba szorított történetét magábanfoglaló zárkő letéti okmányt. Majd dr. *Kohn* Sámuel tartott egy remek beszédet és imát, melynél szebbet és meghatóbbat egyhamar elkényesztetett fővárosi közönségünk nem hallott. Majd *Ráth* Károly főpolgármester mondott néhány igen lelkes szót. Végül Lazarus főkántor vezetése alatt a férfikar megfelelő zsoltárokat énekelt, mivel aztán az ünnepély, mely mindazokra, kik abban részt vettek a legkellemesebb hatással volt, véget ért.

Az egész ünnepély lefolyása alatt *Reusz* Károly a pesti chevra kadisa elnöke e nemes és bölcs férfiu, ki életének nyolczvankettedik évében oly ifjú lelkesedéssel vezeti e nagy és áldásos működésü intézetet, szívből eredő ovációkban részesült.

Budapest. DR. KÖRÖSI IMRE.

BÉCSI LEVÉL.

Bécs, 1893. október hó 27-én.

Az osztrák koronaországokat lakó zsidóságnak régi óhaja végre-valahára teljesült. Már József császár — úgy dicsekedett az osztrák zsidóság — tervezett Bécsben egy rabbiképzőt és az azóta elmúlt 100 év óta nem egyszer lett ezen terv ujra felkarolva, hogy ép oly hamar ismét dugába dőljön. Főleg, mióta a magyar zsidóság számára csekélyebb tervezgetés után egy rabbiképző létesíttetett Budapesten, érezte a császárváros hátramaradását és irigy szemmel nézte, mint szárnyalta túl e tekintetben ifjabb testvér-székvárosa. A községek új szervezése, leginkább pedig a rabbiknak törvényszabta qualifikációja égető szükséggé tette a rabbiképző alapítását. Két évi vajudás után ezuttal a terv megvalósult. Október 15-én volt az új szemináriumnak ünnepélyes megnyitása. Becses folyóiratának olvasói ezen ünnepélyről, valamint az azon elhangzott szép beszédekről, a felekezeti hetilapokban bizonyára kimerítő tudósításokat olvastak és evvel engem egy nagy feladattól megkiméltek. Én tehát csak arra akarok szoritkozni, a mit a lapok nem hoztak. Nem reporteri szerepre vállalkozom, hanem inkább kritikusira, lévén szándékom bírálói megjegyzéseket fűzni a lapokban megjelent tudósításokhoz.

Ha valaki megfontolja, mily nehéz küzdelmekbe került egyrészt a szeminárium megalapítása, másrészt, mily nehezen várták létrejöttét; úgy ezen a szeminárium létesülése iránt táplált buzgalmat nehezen tudja kiegyeztetni a megnyítási ünnepély csendes és egyszerű lefolyásával. Bármily okot is hoztak fel az ünnepi szónokok, *a)* hogy br. Königswarter a curatorium elnöke, a ki legtöbbet fáradozott a szeminárium létrejötte körül, betegeskedése miatt kénytelen volt az ünnepélytől elmaradni, *b)* hogy a hivatalos személyiségeket nem lehetett meghívni, mert a megnyitás egyik hitközségi épület harmadik emeletén (a szeminárium helyiségei is ott vannak) ment végbe, *c)* külön épület hiján deputációkat sem lett volna illő fogadni, tehát senki sem hivatott meg, az egyszerű, majdnem nesztelenül lefolyó ünnepélyt mégis csak avval lehetne igazolni, hogy működése által oly hírnévre akar szert tenni, mely a kezdet szerénységéből egyáltalában nem volt várható és remélhető.

Mindamellett a nagyobb ausztriai hitközségek küldöttségeinek elmaradását nehezen lehet megmagyarázni, míg a beérkező üdvözlő iratok és sürgönyök csekély száma mindenkit bámulatba ejtett. De volt a megnyitásnak egy fénypontja, mely mind az említett, mindenesetre csak formalitásokat háttérbe szorította, mert maradandó emléke lesz ezen napnak, értem Dr. Schwarz A. igazgatónak a megnyitás alkalmával napvilágot látott munkája. Ezen munka az intézet jövőjére is irányadó, mert félre nem magyarázható szándéka manifestálni, hogy a talmudnak tanúlása és ápolása ezen műben megnyilatkozó módszerrel lesz a szeminárium első és főtörekvése. És állíthatom, hogy az eddigi, persze csekély tapasztalatok szerint a talmud nemcsak elméletben foglalja el a főhelyet, mintegy harczkiáltás azok ellen, a kik ezt a disciplinát félre akarnák tenni vagy legalább is kisebb buzgalmat követelnének irányában.

Lévén a tantárgyaknál, az intézet belügyeire akarok áttérni. A többi előadások megegyeznek majdnem teljesen a budapesti rabbiképzőn előadottakkal, épen csak a héber nyelvtan tudományos tárgyalása van hozzáadva, a mely Budapesten csupán egy bizonyos cyclusban kerül elő, de a hallgatók gyakorlataiban ápoltatik. Igen üdvös intézkedés — a melyet Pesten is utánozhatnának — az, hogy az előadások csakis délelőtt folynak, úgy hogy a hallgató idejét szét nem forgácsolja és tudományos kiképzésére több időt fordíthat. Az egyes előadások minőségéről szólva a talmud, az úgynevezett Risonimmal, a Tur, meg a Jóre-dea a hozzájuk tartozó kommentárokkal és fontosabb responzumokkal tárgyaltatnak, nem hagyva figyelmen kivül a talmudikus szöveg váriáczióit és a benne feldolgozott anyag csoportosításának módszerét. A szentírásnál a régebbi kommentárok és a targum tárgyaltatnak, a zsidók történeténél pedig főleg a forrásokra történik hivatkozás. Általában az előadások nem tüntetnek föl nagy különbséget a pestiekkel összehasonlítva.

A hallgatók két csoportra oszlanak: érettségit végzettekre, a kik a felső tanfolyamot képezik és olyanokra, a kik egy év múlva az érettségi vizsgálatot le fogják tenni; ezek képezik tehát az alsó tanfolyamot. Ezen beosztásnak úgy látszik a boroszlói szeminárium képezte alapját. Meglepetéssel fogja egyik-másik

olvasni, hogy az összes hallgatók száma megközelíti a harminczat. Más szemináriumok közül a budapesti hat volt hallgatójával van képviselve, a boroszlói és berlini csak kettő-hárommal. A többi hallgató, majdnem husz, Gácsországot mondja hazájának és nagyobbára középiskolát rendesen nem látogattak, habár az érettségi vizsgát letették. Ha még hozzáteszem, hogy az intézet igazgatója fáradságot nem kimél, hogy hallgatóinak anyagi helyzetén könnyítsen — habár a támogatás még a kezdetlegesség stádiumában van — befejeztem tudósításomat a bécsi szemináriumról.

Ugyanazon hitközségi épületben, melynek 3. emeletén van a szeminárium, van még egy másik zsidó theológiai iskola, azaz »Bet-hamidrás«. Nem akarom ezen intézménynek történetét megirni, mert arra avatottabb toll van hivatva, mint az enyém, csak azt a körülményt említem fel, hogy ezen Bet-hamidrásban az előző években oly férfiak tartottak előadásokat a zsidó tudomány köréből, mint *Jellinek, Güdemann, Wolf, Schmiedl* és mások. De oly arányban, a melyben a hallgatóság minősége apadt, megszüntek ezen férfiak előadásaik megtartásával. Mert a Bet-hamidrás nem tanulóknak, fiataloknak lett megalapítva, hanem oly intézmény akart lenni, a melyben serdültek, mindennemű foglalkozással biró zsidók ismereteket szerezhessenek a zsidó tudományból. De idővel a hallgatóságot főleg öregebb, éltesebb magánemberek kezdték képezni, a kik nem dicsekedhetnek nagy intelligenczával és ezek kiszorították az intelligens elemet. Nem szabad ugyanis hinni, hogy talán a Bet-hamidrás rendes lectorai voltak okozói ezen eléggé szomorú jelenségnek, mert azok világhírű tudósok. Ki ne ismerné, hacsak sétautazást tett a zsidó tudomány szőlőjében, a majdnem 80 éves aggastyánt Weiss J. H. urat, a tradició egyik legnagyobb ismerőjét vagy Friedmann M.-et a midrás irodalom egyik szaktekintélyét. A Bet-hamidrás közönségének megbírálásánál döntő momentumként egy fin de siécle jelenség is jön tekintetbe. Ezen jelenség pedig nem csekélyebb, mint az, hogy intelligenczián indifferenczával viseltetik zsidó tudományos felolvasások vagy előadások iránt. Ha nagyobb városokban egyszer az évben ily alkalomra lehet is nagyobb és intelligensebb közönséget összetoborozni, de már havonta vagy pláne hetenkint többször, az már a lehetetlenségek országába

tartozik, pláne, ha hölgyek ki vannak zárva. Mert, ha a hölgyeket meg tudnók nyerni, hogy pártunkat fogják e tekintetben, nem sokára rá a férfiak is követnék példájukat. Hiszen Budapesten is kisérleteztek ilynemű téli felolvasásokkal és minthogy felolvasókban nem lett volna hiány, csakis a nem zsufolásig megtelt terem — hirlapilag szólva — okozta ezen előadások beszüntetését. A rabbiképzőn működő ifjusági »Th. E.« évente három nyilvános felolvasási estélyt szokott rendezni, de ne kimélje senki a fáradságot és nézze meg, mily üres padok előtt szokták a felolvasók érdekes thémáikat fejtegetni.

Hogy a Bet-hamidrásba új élet jöjjön be, arra az intéző körök ismét kisérletet tettek. Megbizták Dr. Gelbhausot, a 9. kerület rabbiját, hogy kétszer hetenkint tartson népszerű előadásokat a zsidók történetéből és a zsidó vallás filozofiáról. A Bet-hamidrás terme zsufolásig telt meg, de evvel nincs sok mondva, mert alig fér be 60 ember, a közönség pedig a rendes maradt, mely előadás alatt a paradicsomról és a túlvilágról szokott álmodni, az előadás után pedig a hagyományos »sekoach« kiáltásokkal szokott tetszésének kifejezést adni. A felolvasások pedig megérdemlik, hogy műértőbb közönség bírálja meg, főleg a filozófiaiak. Engedje meg, — t. szerkesztő úr! — hogy a bevezető 2 előadásról röviden referáljak.

Az előadó Dr. Gelbhaus előbb Prágában volt rabbi és az ott létező »officiosus« félhivatalos rabbiképzőn is tanároskodott, a tudományban már »nevet« szerzett magának. Előadásának főhibája rosz német kiejtése, mely még mindig — már 15 éve, hogy Gácsországtól elszakadt — lengyel hangokkal van keverve. »A szóbeli tan leirása« czime történeti bevezető előadásának. Ugyanily czimü művecskét az előadó már 1875-ben bocsátott közre. Elején részletezte Maimuni, N. Krochmál, M. H. Pineles, Abr. Krochmál, Grätz, Z. Frankel, J. H. Weiss a hagyomány, illetve a misna szerkesztése és leirása mellett felhozott bizonyítékait és azokat megczáfolta. Kiindulva a misna szabályából, hogy דברים שבע"פ אי אתה רשאי לכתבן, arra utal, hogy a zsidó népben nagy evolucziónak kellett létrejönnie, hogy ezen szabály félre lett téve. Oly eseménynek kellett történnie, mely a zsidó népet, vagy a vallást vagy a tradicziót végveszélylyel fenyegette és a mentség csak a felirás által volt eszközölhető. Valami kivülről jövő ellenség tört

bizonyára a hagyomány ellen és félendő volt, hogy a nép közt is pártra talál, azért a bölcsek megszívelték a mondást, מוטב שתעקר מצוה אחת שלא תשכח כל התורה כולה. »Jobb, hogy egy törvény elhanyagoltassék t. i. a hagyomány leirásának a tilalma, mintsem az egész tóra elfelejtessék.« Ezen ellenség pedig a kereszténység volt az úgynevezett zsidó keresztények, vagy a talmud szerint mineusok מינים (abbreviatura מאמיני ישוע נוצרי). A Bar Kochba-féle lázadásig a zsidók és mineusok közti viszony a lehető legjobb volt, a mit a talmudban sok vita és disputáció a mineusokkal is bizonyít. Schismáról szó sem volt, mert a mineusok a körülmetélést csak az áttérő pogányoknak engedték el, de a zsidóktól megkövetelték. Előre volt látható a szakadás, mikor a mineusok a nemzeti revolucziónban nem vettek részt, a melyben még a szamaritánusokat is B. K. mellett találjuk. De ez is még hagyján, az essenusokkal rokon ideáikra lehetett magyarázni. De mikor a háboru után a mineusok a rájuk is vonatkozó tilalmat — Jeruzsálembe jönni — ugy játszották ki, hogy egy pogányt választottak meg Jeruzsálemben püspöknek, dokumentálni akarván ezzel a római császárnak, hogy semmi közük az elégedetlen forradalmárokkal és a tilalom rájuk nézve megszüntetett; a zsidók vérig sértve érezvén magukat nemzeti érzelmeikben, mindennemű összeköttetést a mineusokkal megszakítottak, rájuk vonatkozó különféle határozatokkal és rendeletekkel őket a zsidóságból kizárták. Erre a keresztények — már ugy nevezhetjük — a kik a háboru szerencsétlen lefolyása miatt a zsidó táborban mindinkább hívőkre találtak, hogy önállóságukat vallásos tekintetben kimutassák, az evangeliumok gyűjtéséhez fogtak és az uj testamentumot ugyszólva közzé tették, a mi Strauss szerint »das Leben Jesu« a második század második felében történt. A keresztény vallás alapítója a Messias. Ezt annál könnyebben lehetett a köznéppel elhitetni, mert az általa annak hitt Barkochba nem vált be. A harcz megkezdődött és a keresztények részéről, főleg a hagyomány ellen irányult, melyet hamisnak állítottak, egyes emberek önkényes dedukczióinak, a minthogy a מדות-t és általában a hagyomány metodologiáját támadták. A zsidóság, hogy csekély számu hiveit összetartsa, hasonló akcziókhoz fogott, a hagyományt közzétette álláspontjának megvédelmezéseül. A

hagyomány leirása tehát nem volt más, mint az alapjában megtámadott zsidóság utolsó védbástyája, utolsó menhelye »oly időben, mikor tenni kellett valamit az Istenért, mert frigyét felbontották.«

»Van-e a zsidóságnak filozófiája!« Ezen kérdéssel foglalkozott dr. Gelbhaus bevezető filozófiai előadásában. Renan, a zsidóságnak egyik legjobb barátja, azt állította, hogy a zsidóknak, mint általában a semitáknak, nem volt filozófiájuk, sőt még Spinozát is elvitatta tőlünk és lesznek még olyanok is, a kik a sociálista apostolokat is el fogják vitatni tőlünk. Az előadó fejtegeti, hogy középkori filozófusaink, ha függnek is egyben-másban az araboktól, ezek pedig Aristoteles-től, ugy avval csak az van bizonyítva, hogy minden filozófus függ elődjétől, mint Aristoteles Plátótól, ez meg Sokratestől és igy ad infinitum; de azért az egyiknek is, a másiknak is, külön filoz. rendszereik vannak.

De az antiszemita tudomány még tovább ment: a sémizmus egyedüli elismert vivmányától is meg akart fosztani, azt állítván, hogy a monotheismus árja talajon termett, a perzsáknál, a zsidók pedig e tant az exiliumból hozták magukkal. A perzsa dualismusban monotheismust csak Hegel-féle módszerrel lehet felfedezni. A próféták közül legvilágosabban a Deuterojesajas hangsulyozza a monotheismust és Jes. 45,18. verse világosan a perzsa dualismus ellen fordul. A monotheismus pedig filozófiai gondolkodásnak eredménye. Az Isten teremtő erejéről szóló szentirási részletek nem felelnek-e meg filozófiai szempontból a görögök kosmogoniájának? Csakhogy a görög gondolkodás nem tudott megegyezni az őselemben, a teremtő erőben, mig a zsidóságot tiszta vallása megmentette elhibázott gondolkodástól. Nem volt-e azon nemzetnek filozófiája, a melynek egész »chochma irodalma van« (Ben Szirat is ideszámítva)? Még a zsoltárokban is felcsillannak filozófiai szikrák, a hol pedig ezek megvannak, egész sistemát is várhatunk. Avagy Jób könyve nem-e egészen filozófia, nem-e képviseli Jób a legmesszebbmenő pessimizmust? A halhatatlanság eszméje nem tartozik-e a filozófiába, avagy az emberi élet czélja ne foglalkoztassa elménket? A legfőbb lény tulajdonságai, attributumai — a mint Deuteron 32/4-5-7-8 leiratnak, — nem tarthatnak-e igényt a filozófiába való felvételre?

Igaz, hogy a zsidó filozófia a vallással szoros, el nem választható kapocscsal van összefűzve, de vajjon azért kevésbbé tartozik-e a filozófiába? Vagy mit mondjunk Kóheletről, ezen J. Derenbourg szavai szerint a zsidó népszerű filozófiai munkáról, a hol a vallás, az Istenhez való viszony is mellőztetik! Tán Philo nem volt zsidó és az alexandriai iskola nem volt filozófiai iskola? Ha a tudósok azt állítják, hogy a zsidó nemzetnek volt mythologiája, csak hiányzott a Homeros vagy Firdusi, a ki belőle egy nagy eposzt alkosson, ugy még inkább lehet állítani, hogy volt filozófiája, habár annyira nem fejlődött ki, hogy nagy filozófusokat is szüljön, a mely állítás utolsó részét megfordítani is lehet, azok nézete szerint, hogy nagy emberek teremtenek egy fénykort.

Dr. S. Gelbhausnak népszerű felolvasásai megérdemelnék, hogy a művelt zsidóság, mely a zsidó tudománytól bizonyos előitélet miatt elfordul, róluk tudomást nyerjen, hogy önmagát megbecsülni tanulja és kivánatos, hogy minden nagyobb számú zsidóktól lakott városban hasonló irányu felolvasások tartassanak.

SCHWARZ GÁBOR.

KÚTFŐK.

252. sz.

A zsidó vallás reczepcziója.

(Bizottsági tárgyalás.)

Október 13.

A képviselőház közoktatásügyi bizottsága *Schwarcz* Gyula elnöklete alatt tartott ülésében a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat előadójának megválasztván Bessenyei Ferenczet, tárgyalás alá vette az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot.

Pap Géza előadó részletesen ismertetvén a zsidókra vonatkozó régebb törvényeket, a törvényjavaslatot, mely a teljes viszonosság és egyenlőség alapján valósítja meg a zsidó vallás reczepczióját, örömmel üdvözli és elfogadásra ajánlja, azon nézetének kifejezése mellett, hogy fölveendők a javaslatba az 1868 : 53. t.-czikk 18—20-ik és 23-ik szakaszai is.

Gr. *Csáky* miniszter kötelességének tartja a bizottság tudomására hozni, hogy nem kerülte el figyelmét az, hogy ha az izraelita vallást egyenjogunak deklaráljuk, az 1868-iki törvény idézett §-ai is kiterjesztendők rájuk. Hogy szóló ezeket nem vette fel a törvényjavaslatba, oka az, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat akkor még nem volt megállapítva. A szóló azt hitte, hogy a szóban forgó kérdésekről egyöntetüen lehet provideálni e törvényjavaslatban. Ez azonban nem történhetvén meg, szóló nemcsak nem ellenzi, hanem szükséges kiegészítésnek tartja az előadó által javasolt megtoldást.

Tódor József röviden kijelenti, hogy mellőzni kivánja azon általános felfogást, mely e javaslat alapelvével és principiumával ellentétben áll s azt tartja, hogy az izraelita vallás egyenjogusítása negacziója a kereszténységnek. Nincs kifogása szólónak az ellen, hogy ha már a magyar honpolgárokkal polgári s politikai jogok tekintetében egyenjoguakká tétettek izraelita polgártársaink, egyenjoguakká legyenek vallási tekintetben is. De azt, hogy ne csak az egyenjoguság, de a viszonosság is megállapíttassék a keresztény s izraelita vallás közt, magáévá nem teheti s ha ez intézkedés nem módosul, nem fogadhatja el magát a javaslatot sem.

Sréter Alfréd elfogadja az egész javaslatot, mert azoknak, a kik a hazát egyformán szolgálják s egyformán szeretik, egyforma jogokat s teljes viszonosságot óhajt adni.

Okolicsányi azt, hogy az izraelita vallás bevett vallásnak nyilvánittassék, igazságosnak tartja, de a javaslat épen liberális szempontból

hiányos, mert nélkülözhetlen különösen nálunk, hogy az izraeliták hitelveiket s erkölcsi tanaikat bemutassák s országos szervezetet létesítsenek. Szóló az egyenjogusítást e feltételekhez köti, melyek annak idején a protestánsoktól is megköveteltettek. Miután a javaslat az állami felügyelet szempontjából mindazokról nem gondoskodik, szóló nem fogadhatja azt el. Utal végül az ország északkeleti részébe való izraelita bevándorlás aggályos jelenségeire is s e tekintetben előzetesen korlátozó intézkedést óhajt. Az izraelita vallásra áttérhetés tekintetében csatlakozik a Tódor által mondottakhoz.

Bessenyei a teljes lelkiismereti és vallásszabadság hive levén, nem lát semmi okot egy szabadelvü és rég óhajtott intézmény megvalósításának elhalasztására.

Pap Géza fájdalommal hallotta Okolicsányi szavait. Szóló a magyarországi zsidókat erkölcsi elveik tekintetében ép oly tisztáknak tartja, mint akár a katholikusokat és semminemü erkölcsi elvek benyújtását nem látja szükségesnek. Országos szerveik jelenleg is vannak az izraelitáknak, a melyek alapján hitközségi életüket ma is szabályozzák.

Kiss Albert előrebocsátván, hogy az ugynevezett egyházpolitikai törvényjavaslatok a protestáns egyházra semmi hasznot nem hoznak, kijelenti, hogy ő ezeket más szempontból, a magyar állam egysége szempontjából fogja fel s e czél érdekében áldozatra is kész. A jelen javaslattal szembeen megjegyzi, hogy a mit az 1849 : XX. t.-cz.-be foglaltunk, azt igyekezzünk megvalósítani, a jelen javaslatot elfogadja azon feltétel alatt, ha a családi élet terén kifejlett sok kellemetlenség a kötelező polgári házasság alapján orvosoltatni fog.

Ezzel a tárgyalás folytatása holnap, az országos ülés utánra halasztatván, az ülés véget ért.

Október 14.

Kammerer Ernő kiemeli, hogy a magyarországi zsidóság története nem egyéb, mint a méltatlan üldözések sorozata. Szóló, ha csak egy szemernyivel is járulhat hozzá, hogy a mult büneit jóvá tegye, ezt örömmel megteszi s ennélfogva elfogadja a törvényjavaslatot.

Pap Géza előadó részletesen ismertetvén a kongresszusi alapon álló orthodox s a statusquo alapon álló zsidóság szervezetét, melyek közt különben is csak a szertartásokra és a vallási szokásokra nézve van különbség, kimutatja, hogy mindeniknél meg van az érintkezés a hitközségek és a kormány közt s nem hiányzik egyetlen lényeges momentum, mely az egészséges hitközségi élet fejlődéséhez szükséges.

Bánó József mindenkor hive volt a zsidó emancipációnak s e nézetéhez most is ragaszkodik. Örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy a zsidó emancipációra e törvényjavaslattal a koronát tegyük fel. A felföldre vonatkozólag konstatálja, hogy ott épen a zsidóság simul leginkább a magyarsághoz. A jelentésbe azonban felveendőnek véli szóló, tekintettel az Oroszországból való nagymérvü bevándorlásokra, azon kivánság kifejezését, hogy a belügyminiszter mielőbb nyújtson be honossági és letelepedési törvényjavaslatot.

Hock János előrebocsátván, hogy a Házban fentartja akcziójának szabadságát, e törvényjavaslattal szemben kijelenti, hogy ő is kiván honossági és letelepedési törvényt, de azt nem köti valláshoz, se a jelen törvényjavaslathoz. A törvényjavaslat ellen az ethika szempontjából semmiféle kifogása sincs s az ő keresztény álláspontjával teljesen megfér a zsidó testvériség. A lelkiismereti szabadság respektálása tekintetében, elmegy szóló a legszélsőbb határig s csak a protestánsokra való tekintettel nem megy el a teljes vallásszabadság kimondásáig. Mint katholikus nem kiván semmi előnyt, hanem teljes egyenjoguságot. Adjanak a katholikusoknak is autonomiát s akkor belemegy szóló ily recipiálási törvényalkotásba. De mindaddig, míg ez nem történik, szóló nem e javaslat ellen szavaz, hanem azon kormány iránt nem viseltetik bizalommal, mely a katholikusoknak nem adja meg a szabad mozgást. Szóló különben inkább szerette volna, ha e javaslat a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba foglaltatik be. Furcsa ma állani elő a zsidó vallás recepciójával, midőn a zsidó vallás tényleg már megszünt tűrt vallás lenni s az állam által elismert vallások közt foglal helyet s azok minden jogával bir. Csak az áttérési viszonosságot nem adta meg eddig az állam, ez pedig nem tesz szükségessé recepcionális javaslatot Szóló is súlyt fektet arra, hogy egységes szervezettel álljunk szemben, hogy az államnak biztos fogantyúja legyen a felügyelet gyakorolhatásához. Ha megadatik az egységes szervezet, s ha e törvényben megnyugszanak, adjuk meg nekik a reczepcziót, csak az ellen kell tiltakoznia szólónak, hogy a kereszténységből a zsidó vallásra lehetővé legyen az áttérés, a mit maga a zsidóság sem kiván. Szóló a törvényjavaslatot nem fogadja el, ha az áttérésre vonatkozó részét nem ejti el a bizottság.

Gróf *Csáky* miniszter konstatálja, hogy a bizottság felszólalt tagjai a reczepczió eszméjét elvben helyeslik. Szólónak nem is volt erre nézve kételye, mert a reczepczió csak abból áll, hogy törvénybe foglaltatik az, a mi az életben tényleg megvan. A bizottság minden tagja belátta, hogy oly intézkedéstől, a mely Európaszerte már életbe van léptetve, mi sem maradhatunk el. Ámde ezen általános eszmével szemben különböző kifogások hozatnak fel.

Az egyházi szempontokat bármennyire becsülje is szóló, állami intézkedéseknél nem tekintheti irányadóknak s nem is tartja egy egyház felfogását az állami életben döntő alapul elfogadhatónak. Nincs is annak a jelen esetben gyakorlati jelentősége, mert a ki át akarna térni a zsidó vallásra, egyszerűen a határon kellene átlépnie s megtehetné. S hova lesz a lelkiismereti szabadság, ha kényszerítőleg kimondjuk, hogy valaki meggyőződése ellenére egy felekezet tagja maradjon. Nem lehet e tekintetben más alapra, mint a teljes paritás alapjára helyezkedni.

Egy másik kifogás a hitelvek bemutatását kivánja. Hogy egy felekezettől ezt követeljük, a mely évszázadok óta fennáll, a melylyel a kormány tényleg érintkezik, valóban furcsa dolog lenne, mert azt jelentené, hogy eddig nem tudtuk, kikkel van dolgunk. A vallás szabad gyakorlata iránti javaslatba fel van véve e rendelkezés, mert jövőben keletkező felekezetekről van szó. Mily jogalapon szabhatnók azon feltételt is, hogy előbb alakuljanak hierarchikus szervezetté, midőn azt egyetlen más felekezettől nem követeltük? Nem is szükséges az, csakhogy valamely felekezet hitközséggé alakuljon, ez pedig a zsidóságnál megvan. A mi végül a bevándorlás kérdését illeti, hogy más szempontokból kell-e ide vonatkozó intézkedéseket tenni, annak lehetősége megvan, de ezt a reczepczionális törvényhez kötni nem lenne motiválható dolog.

Hock a kath. autonómia kérdését is kapcsolatba hozta e javaslattal. Nem tudja, miért formál ebből a kormány ellen vádat, hiszen szóló nyiltan és határozottan kijelenté, hogy készséggel hozzájárúl a kath. autonómia létesítéséhez és semmi tekintetben sem foglal el ezzel szemben ellenséges állást s készséggel támogatja létesítését, természetesen, ha első sorban az illető tényezők a maguk feladatát teljesítik. Azért nem foglaltatott be az izraelita vallás reczepcziója a szabad vallási törvényjavaslatba, mert ujonnan keletkező felekezeteknek már a priori nem adhatjuk meg azon jogokat, melyeket a zsidóság tényleg élvez, a mi országos szempontból teljesen indokolt.

László Mihály a javaslatban régi sebnek szanálását s az 1868. törvény tiszta folyományát látja. A felhozott kifogások legnagyobb része nem tartozik e javaslat körébe. Az állam felekezet nélküli lévén, nem tehet különbséget vallás és vallás közt, csak azt követelheti, hogy hazafias szellemben müködjenek. Az állam legyen erős bármely felekezet körében a nemzetellenes túlkapások megakadályozására. Az áttérés a zsidó vallásra a legnagyobb ritkaságok közé fog tartozni s aggodalmakat nem kelthet. Szóló elfogadja az ajánlatot.

Hévizy János a törvényjavaslattal szemben teljesen a Hock János álláspontjára helyezkedik. Különben, ha a viszonosság kitörültetik a javaslatból, szóló elfogadja azt.

Farbaky István teljes megnyugvással fogadja el a törvényjavaslatot. Maga is elismeri, hogy a felvidéken javultak a viszonyok, de a vezetésre első sorban a rabbik levén hivatva, szükséges lenne, hogy nyelvünket ismerjék. Vajjon nem lehetne-e intézkedni az iránt, hogy az orthodox községek is kötelezzessenek magyar születésü rabbikat alkalmazni.

Gróf *Csáky* miniszter válaszolja, hogy ha valaki, úgy ő kivánná azt legjobban, s ha törvény által reczipiáltuk a zsidóságot akkor igen is helyén lenne a reczipiált zsidó vallással szemben ily irányú törvényhozási intézkedést tenni.

Kiss Albert ismétli a mit az előző ülésen kijelentett, hogy a javaslatot elfogadja, de a Házban nem tudna megszavazásához járulni, ha a kötelező polgári házasság iránti törvényjavaslatot addig nem látja és meg nem birálhatja. Ez iránt intéz kérdést a miniszterhez.

Gróf *Csáky* miniszter válaszolja, hogy ahhoz nem férhet semmi kétség, hogy a kormány a maga programmját egészben keresztül kivánja vinni. Ennek megfelelőleg javaslatainak legnagyobb részét már be is terjesztette. Hiányzik még az, a mely a kötelező polgári házasságra vonatkozik. Szólónak biztos reménye van az iránt, hogy e javaslat is a közel jövőben

be fog terjesztetni, s hogy, midőn a Ház a jelen javaslattal foglalkozni fog, a szóban forgó javaslat is a Ház asztalán leend.

Kiss Albert köszönettel veszi a nyert felvilágosítást, mely, azt hiszi, nemcsak ő reá, hanem igen sokakra nézve megnyugtató.

Okolicsányi a mai felszólalások s különösen a zsidóság szervezetére nézve csak megerősitettnek látja a törvényjavaslattal szemben kifejtett álláspontját. Kijelenti különben, hogy e bizottságban csak egyéni véleményt nyilvánitott s a párt, melyhez tartozik, e törvényjavaslattal szemben még nem foglalt állást.

A bizottság ezek után *általánosságban elfogadta* a törvényjavaslatot.

A javaslat részletes tárgyalása hétfőn d. e. 10 és fél órára tüzetvén ki, az ülés véget ért.

Október 16.

A törvényjavaslat czimét, és első szakaszát, mely szerint az »izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik«, változatlanúl elfogadták.

A második szakasznál, mely szerint »az izraelita vallásról a keresztény hitre vagy megfordítva keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérésekre az 1868. LIII. törvényczikk 1—8. §-ában, valamint ugyanazon törvény 14. §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik«, *Papp* Géza előadó ismétli az általános vita alkalmával tett azt az indítványát, hogy vegyék fel a törvényjavaslatba az 1868. törvény 18—21. és 23. szakaszait is.

A bizottság beható vita után, melyben az előadón kívül gróf *Csáky* miniszter, *Berzeviczy* államtitkár, *Schwarcz* elnök, *Bánó* József, *László* Mihály, *Kammerer* Ede, *Farbaky* és *Sréter* vettek részt, egyhangulag elfogadta a szakaszt (a bizottságnak az egyházi rendhez tartozó tagjai nem voltak az ülésen jelen) a következő szerkezetben: »Az 1868: LIII. törvényczikk 1—8. §§-aiban, valamint ugyanazon törvényczikk 14-ik §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik az izraelita vallásról a keresztény vallásra, vagy viszont keresztény vallásról izraelita vallásra való áttérésekre.«

A bizottság elhatározta, hogy egy új szakaszba felveszi az 1868: LIII. törvényczikknek 18., 19., 20. 21. és 23-ik szakaszait, illetőleg kiterjeszti rendelkezéseiket az izraelita vallásuakra is.

Elhatározta továbbá azt is, hogy a törvényjavaslat tárgyában a Ház elé terjesztendő jelentésében felhívja a kormány figyelmét arra, hogy a külföldről való tömeges bevándorlásokra való tekintettel, maguknak az izraelitáknak érdekében is kivánatosnak mutatkozik, *hogy a honossági törvény szigorúan végrehajtassék*, vagy ha ez nem lenne elégséges, esetleg *megfelelő törvényhozási intézkedések* tétessenek; továbbá, hogy kivánatosnak jelezik általában minden felekezetek lelkészeire nézve a megfelelő gondoskodást arról, hogy a magyar állampolgárság kötelékébe tartozzanak s a magyar nyelvet birják.

Ezzel a bizottság befejezvén a törvényjavaslat tárgyalását, *elnök*

köszönetet mond a vallás- és közoktatási miniszternek azért, hogy a bizottságot abba a helyzetbe hozta, hogy e fontos törvényjavaslattal foglalkozhatott s kifejezte azon óhajtását, hogy javára váljék a hazának a javaslat, azon nagyfontosságú előterjesztésekkel együtt, melyeknek ez csak elsejét képezi. (Általános élénk helyeslés.)

Gróf *Csáky* Albin miniszter meleg köszönetét nyilvánítja a bizottságnak azon jóindulatért, melyet a törvényjavaslat beható tárgyalásának során ez alkalommal is tanusított.

Ezzel az ülés véget ért.

---

253. sz.

A nagy-abonyi izr. kitközség multjából.

I.

Tekintetes Nemes Pest, Pilis és Solt törvényessen egyben kapcsolt Vármegyék Rendei nevekben és parancsolattyokbúl Abony Mező Várossabéli Zsidó Kösség bizonyossá tétetik ezáltal az emlitett Rendeknek abéli Különös tettzésekrül, és érzékeny szivességekrül, hogy a Felséges Fejedelem és a Magyar Hazának választhatatlanúl öszvekapcsolt állandó boldogságok fent tartására, s védelmére az ellenség eleiben kelő Megyebéli Nemesség Fegyverkezésének czéllyát, s előmenetelét Száz Rh. forinotokkal, esztendőnkint pedig 200 Rh. forintokkal elő segélleni kivánta s fogatta. Valamint többnyire ezen példás cselekedetért, és hüségért a többször emlitett Rendek általam alább irt által Szives Köszönetet tétetnek, úgy egyszersmind azt is igirik, hogy ily jeles buzgóságát adandó alkalmatossággal ő Felsége Kegyelmes Kedvellésében ajánlani nem fogják elmulatni. Költ Pesten Majus 11-ik napján 1797-ik esztendőben.

fönt irt Tttes N. Vármegyék V.-Ispánya.
Nagy-Szigethy Szily Józseff,

A külzeten: Abony Mező-Várossabéli Zsidó Kösségnek illendő becsülettel. — Abonyon.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Prof. Dr. Schwarz A.*, Die Controversen der Schammaiten und Hilleliten. I.: Die Erleichterungen der Schammaiten und die Erschwerungen der Hilleliten. *Bécs.* 1893. — *Dr. Goldberger Zs.*, A targumokról általában különös tekintettel Echa targumára. *Budapest* 1893. — *Dr. Büchler S.*, Zsidó letelepedések Európában a XVI. és XVII. században fő tekintettel Magyarországra. *Budapest* 1893. (Külön lenyomat a Magyar-Zsidó Szemle X. évfolyamából.)

A bécsi rabbiszeminárium október hó 15-én ünnepélyesen megnyittatott. Ez alkalommal *Dr. Güdemann M.* főrabbi a kuratorium nevében tartott beszédjében a zsidó tudomány és az ennek ápolására alapított rabbiszeminárium feladatait fejtegette. *Dr. Schwarz A.* az intézet rektorának beszédje programmot állított fel az új intézet számára. Ezekről és egyebekről folyóiratunk más helyén egy bécsi levél értesíti olvasóinkat, a melynek irója ezen intézet lelkes hallgatója. E helyen csak a következőket akarjuk még kiemelni, hogy az osztrák kormány és a bécsi izraelita hitközség az intézet költségeinek fedezéséhez egyenként 4000 forinttal járul hozzá. Az intézet alapját három jóltevő, Guttmann lovag, Rothschild és Königswarter bárók vetették meg, a kik maguk egy negyed millió forintot ajándékoztak a rabbiszemináriumnak. Az intézat ezen kívül más egyesületek és községek részéről is részesül kisebb-nagyobb támogatásban. A tanári kart a nevezett rektoron kívül *Dr. Müller D. H.* egyetemi tanár és *Dr. Büchler Adolf*, a budapesti orsz. rabbiképző-intézet volt hallgatója, képezik, a kiknek tudományos neve garanciát nyujt arra, hogy az új intézet méltóan fog sorakozni régibb testvéreihez és remélhető, hogy ezen új zsidó főiskola működése nemcsak osztrák hitsorsosainknak, hanem — mint régibb testvéreié — egész felekezetünknek fog javára szolgálni.

Dr. Bánóczy József e tanév elejével megvált az országos rabbiképző intézettől, melynek ez intézet fennállása óta egyik dísze és büszkesége volt. Szélesebb tevékenységi kört nyitottak számára, amennyiben ugyanis a vallás- és közoktatási minister *az országos izr. tanítóképző-intézet igazgatójává* nevezte ki. Néhány éven át ideiglenes minőségben már vezette az intézetet, ami ugyancsak meg is látszott rajta. Uj szellem költözött a tanítóképezdébe már akkor és

ez a szellem most állandó lesz benne. A seminarium nagy veszteséget szenvedett ugyan e változás által, de a felekezeti tanügyre ebből megbecsülhetetlen előnyök származnak. *Bánóczi* egyik legnépszerűbb alakja a hazai tanároknak, a zsidó tanítók pedig országszerte nagy tisztelettel vannak iránta. Mily nagy most megelégedésük, hogy e jeles férfiu még közelebb jutott hozzájuk. Elmondhatjuk, hogy ha már régebbi tanítói nemzedékünk oly szép sikereket képes felmutatni, mennyire fokozódhatik ily vezetés mellett reményünk az uj zsidó tanítói nemzedékkel szemben. Bánóczi tárgyait a rabbiképezdén *Balog* Ármin jeles fiatal tanár vette át, a ki eddig a tanítóképezdén volt tanár.

Egy kis helyreigazitás. Az Egyenlőség f. évi október 20-iki számának vezérczikkében, mely a *reczepcziónális javaslatnak* a képviselőház közoktatási bizottságában lefolyt minapi tárgyalásával foglalkozik, egyebek között a következő passzust találjuk:

»A bizottsági tárgyalások fontos uj mozzanata, hogy a reczepcziónális javaslatba felvétettek az 1868: 53. t.-cz. azon hiányzó szakaszai is, melyek az eredeti javaslatban még nem voltak kiterjesztve a zsidó vallásra. Ezt az eredményt annál nagyobb elégtétellel veszem tudomásul, mert a lapok hasábjain *először mutattam rá a javaslat ezen fogyatékosságára és a reczepcziónális bizottságban indítványt tettem, hogy a zsidó vallásu képviselők kellő lépéseket tegyenek a javaslat ezen fogyatékosságának orvoslására.* Némelyek akkor ebben is veszedelmet láttak. Ime, ebben is csalódtak.«

Már volt alkalmunk egy ízben mellékesen rámutatni arra, hogy e nézet téves. A t. czikkiró e kijelentése után kénytelenek vagyunk ujabb helyreigazításul a következőket elmondani.

A javaslat kiegészítésének szükségességéről az »Egyenlőség« *1893. évi április 28-án* és a reczepcziónális bizottságnak *1893. május hó 3-án* tartott ülésében történt említés. Folyóiratunkban azonban a szükséges pótlással még (kivételesen pontosan megjelent) f. é. márcziusi számában foglalkoztunk, ahol is ki van fejtve, hogy arra az esetre, ha a törvényjavaslat az 1868: LIII. t.-czikknek az áttérésre vonatkozó szakaszait terjesztené ki csupán vallásunkra, akkor a további kiegészítést tartjuk szükségesnek. Vonatkozó fejtegetéseinket igy végeztük: »Bizzunk a felekezetünkhöz tartozó orsz. képviselőkben, hogy a törvényjavaslatnak ezen netáni fogyatékán majd segítenek egy beterjesztendő indítványnyal, mely kétségtelenül elfogadásra fog találni.« — A közokt. bizottság azonban maga végezte ezt el. Hála ezért neki.

Zsidó irodalmi egyletek Németországban. Német hitsorsosaink között a folytonosan és örvendetesen emelkedő felekezeti szellem zsidó irodalmi egyletek alapításában jut kifejezésre. Eddig 22 városban létesült egy-egy »*Verein für jüdische Geschichte und Litteratur*«, a melyek között aránylag sok kis város is szerepel. A praktikus németek külön tőkét gyüjtenek ily egyletek alapítására. A »*Fonds zur Begründung von jüdischen Litteraturvereinen*« az első gyüjtésből 800 márkával lett megalapítva. A német viszonyok mellett nincs kétség a felöl, hogy az egyszer megindult adakozás mindinkább nagyobb arányokat fog ölteni és biztosak lehetünk benne, hogy az említett alaptőke már közeli időben jelentékeny összegre fog emelkedni. Ezen egyletek czélja első sorban az, hogy a zsidó irodalom iránt érdeklődést ébresszen és hogy az ez irányban meglevő irodalmi szükségletek kielégítéséről művek és folyóiratok beszerzése által, a mi az egyesnek nem mindig lehetséges, gondoskodjék. E speciális czél egyrészt és másrészt a németországi felekezeti viszonyok magyarázzák meg az erők ama szétforgácsolását, a melyről az eddigelé egymással orgánikusan össze nem függő számos irodalmi egylet tanuskodik. Az együttmüködés szüksége azonban mindinkább érezhetővé válik. Hogy ezt, a mely az áldásos tevékenységnek alapföltétele, elérhessék, központi alapot akarnak létesíteni. E törekvéseknek első eredménye a fent említett összeg.

A német zsidók statisztikája. A német birodalomban az 1890. évi népszámlálás szerint összesen 569.000 zsidó lakik. Minthogy az összlakosság 49,428.478, a zsidók 1·15 %-ot képeznek. 1880 óta a zsidók száma jelentékenyen fogyott, ha a többi felekezetekkel összehasonlítjuk. Egy évtizeddel ezelőtt ugyanis 10.000 személyre 124 zsidó esett, most csak 115; 49,400.000-nél az apadás 44.460. Ezt az apadást nem az áttérés okozza, mert ez, az elterjedt ellenkező hiedelem daczára, nem nagyobb mint azelőtt, a mint statisztikailag be van bizonyítva, hanem Traubenberg B. bizonyítása szerint — A. Z. d. J. — főképen az önkéntes cölibatus. A német zsidóság a kultura legmagasabb fokán áll és e kultura árnyoldalai 1870 óta mindinkább fokozódó mértékben jelentkeznek. A magyar zsidóság szaporodása is hanyatlott az előző évtizedekhez arányítva. Mi is haladunk.

Nemzeti iskola cz. alatt *Benedek Elek* szerkesztésében és kiadásában hetenként megjelenő tanügyi lap indul meg november végén. A lap — mint halljuk — első sorban a tanárok és tanitók (tanitónők) erkölcsi és anyagi érdekeinek lesz minden tekintetben *független* szószólója. Előfizetési ára 4 frt. Előre is ajánljuk a nemsokára megjelenő mutatványszámot a tanügy embereinek figyelmébe.

Felhivás. Az orsz. rabbiképző-intézet kebelében fennálló »Theologiai Egyesület« nemes és hazafias hivatásának teljesítésére, működési körének szélesebb alapokra fektethetésére, azon nyilt és bizalomteljes kéréssel fordul Uraságodhoz, hogy az egyesület pártoló tagjai közé évi két forint tagsági díjjal magát felvétetni szíveskedjék. Mert minden egyesület — bármily nemes szándék vezérelje is tetteit, bármennyire kívánatossá teszik működését a haladó kor, a műveltségi viszonyok — elkallódik, elsenyved, ha az embertársak közönye és indolenciája megfagyasztja tagjainak tiszta, szent hevét, ha a hitsorsosok önzetlen áldozatkészsége s jóakaró támogatása nem képez buzdítást nemes czélja megvalósítására. És ha van egyesület, mely méltán szolgál rá embertársai pártolására, ha van egyesület, melynek minden ténykedése a hazafiság, az emberszeretet, a tudomány és művelődés oltárán áldoz — úgy bizonyára a »Theologiai Egyesület« az — azon egylet, mely míg egyrészről a hazai és zsidó tudományok művelését, a magyar szó terjesztését tartja szent hivatásának, másrészről lehetővé iparkodik tenni szegényebb sorsú tagjainak megélhetését, lehetőleg nyugodttá tenni tanéveit az anyagi gondok fojtogató, testet-lelket sorvasztó nyomásától. S főleg, hogy az utóbbi feladatának minél fényesebb és üdvösebb eredménynyel felelhessen meg, hogy az egyesületnek minél nagyobb tőke álljon rendelkezésére, melylyel a szegényebb sorsú tagjait kölcsönök alakjában a mindennapi megélhetés nyomasztó gondjaitól felmentse, bátorkodunk Uraságod fenkölt lelkéhez, ismeretes jó szívéhez és áldozatkészségéhez folyamodni, azon szent hitben, hogy kérésünk megszívleltetik s őszinte nyilt felhivásunk meghallgattatásra talál. A beküldött összegek annak idején köszönettel nyugtáztatni fognak. A bizottság nevében: *Dékány Géza*, titkár. *Dr. Frisch Ármin*, elnök.

TÁRSADALOM.

AZ IZRAELITA VALLÁS RECEPTIÓJA.

A közoktatásügyi bizottság folyó deczember hó 13-án beterjesztette a vallás- és közoktatásügyi minister által »az izraelita vallásról« benyújtott törvényjavaslatra vonatkozó jelentését. Ismerve a képviselőház bizottságainak ügymenetét, el kell ismernünk, hogy e jelentés, mely a legalaposabb tanulmányok eredménye, elég gyorsan viszi előbbre felekezetünk ügyét a hőn óhajtott czél felé. Melegen üdvözöljük tehát a közoktatásügyi bizottság e munkálatát, mely törvényhozásunk aktái között minden időkön keresztül díszhelyet fog elfoglalni, s a mely e bizottság elnökének, dr. *Schwarz* Gyulának, de kiváltképen lelkes előadója, dr. *Pap* Gézának mindenkor dicsőségére válik. Mert még napjainkban is, mikor közéletünket egészséges szellem hatja át, nagy érdemül kell felrónunk a jelentés szerkesztőjének, hogy mellőzve nemzeti érzékenységét és a szabadelvűség közkeletű jelszavait, főleg a jogegyenlőség és történeti buvárlat fényénél világította meg felekezetünk évszázados szenvedéseinek hosszú sorozatát. Mert ez a leghelyesebb mód arra, hogy a nemzet azon rétegének alvó lelkiismerete is felrázassék, mely e hosszas tűrés és szenvedés végleges megszüntetésére irányuló törekvés ellen kifogásainak ingoványán emelkedő köd homályából daczos duzzogást mutat.

A közoktatásügyi bizottság jelentésében dióhéjba szorítva felöleli a hazai zsidóság jogküzdelmeinek egész történetét. E történeti kivonatokból személyes szabadságunk, vallásunk, családi életünk, nyugalmunk, vagyonunk ellen intézett jogtalan, méltatlan támadások feletti panaszok sóhaja tör az előitélet nélküli lelkek felé. Mintha most, midőn a törvényhozás ölelésre tárja felénk védő karjait, ez okmányból a nemzet ge-

niusának szeretet által enyhített szemrehányó szava hangzanék fel. A múlt szomorú tanulsága mint intelem jelentkezik az ország előtt és a históriai igazságszolgáltatás vigaszt és üdvöt hirdet számunkra.

Mesteri rajz ez a jelentés. Akik olvassák, nem szabadulhatnak attól az érzéstől, hogy azok, akik a zsidó hitfelekezetet a nemzet szivére akarják ölelni, lelki szükséget éreznek, hogy a mult teljes feledése előtt a régi bánatra még egy tekintetet vessenek. Már ezért is tévesnek tartjuk azt a nézetet, mely feleslegesnek, sőt helytelennek tünteti fel a jelentésnek a zsidó vallásra vonatkozó történeti visszapillantását. Még kevésbbé fogadható el az a vélemény, hogy a régi megaláztatások ismertetése nem igen erős okadat arra, hogy recipiáljuk a zsidó vallást. Alig szorul ugyanis bizonyításra, hogy mikor egy, a képviselőház által kiküldött bizottság a törvényhozó testület előtt épen a jogegyenlőség eszméjének teljes érvényesítését czélzó törvényjavaslat érdekében emel szót, igen helyesen cselekszik, midőn kidomboríja azon eseményeket, melyek a jogegyenlőség eszméje ellen támadtak. A régi méltatlan helyzetre való utalás legalkalmasab arra, hogy a jogérzetet azon törekvéseknek foglalja le, melyek az oly hőn óhajtott jobb állapotok létesítését czélozzák. Nézetünk szerint a jelentésnek egyik legerősebb oldalát épen az képezi, hogy a köztudatban a mult igazságtalanságának meggyőződését kelti, aminek mint egyáltalán jogosult recriminatiónak nyomán támad az a tettekben megnyilatkozni kivánó vágy is, hogy e mult vádló maradványai végképen eltüntessenek és helyökbe egy szebb jövő épüljön fel. Nem tévedünk midőn azt hisszük, hogy a bizottság alább egész terjedelmében közölt jelentésében foglalt történeti fejtegetéseknek ez képezte egyik czélját. Való ugyan, hogy az emancipatiónak természetes következményét képezi a receptió, de ebből korántsem következik, hogy midőn a törvényhozás azon van, hogy az egyéni egyenjogusítás folyománya és jogküzdelmeink vivmányaképen az izraelita vallás egyenjogusítását is törvénybe igtassa, az emancipátió által jelzett vonalról mindarra vissza ne pillanthasson, a mi a zsidóság küzdelmes jogtörténetére tartozik. Hiszen az emancipatió és receptió az egyéni és testületi jogaink között levő összefüggés és az e

körüli harczok egész története egyenesen követeli, hogy minden, ami bennünket akár mint egyeseket, akár minket testületi szervezeteinkben érint, fejlődésében és hatásában csak históriánk, de legfőképen jogtörténetünk osztatlan alapjáról szemléltessék.

A bizottsági jelentés ezt a gondolatot akképen fejezi ki, hogy országos törvényeink »bár nem is mindig szoros értelemben vett vallási természetüek, de mindenkor vallások által különálló társadalmi osztályt képező néposztály ellen hozatván, azok még magánjogi vonatkozásaikban is felekezeti különálásukra való tekintettel e kérdés (a receptió) történeti megvilágításánál figyelembe veendő.«

Egyáltalán nincs tehát elfogadható ok arra, hogy a bizottság jelentésének ilyetén való megszerkesztése ellen épen felekezetünk szempotjából kifogás tétessék. Sőt ellenkezőleg, a fenn érintett okoknál fogva csak örömmel kell tudomást vennünk arról, hogy a bizottsági jelentés akkor, midőn a receptiót az izraelita és keresztény vallásuak közt fennforgó vallási és ebből kifolyó társadalmi ellentétek megszüntetése, a vallásos érzület tiszteletben tartása és megbecsülése, az állampolitika és jogegyenlőség szempontjaiból mondja szükségesnek, és midőn felekezetünk hazafiasságát és az országnak jogaink megadása körüli kötelességét fenntartás nélkül elismeri, egyuttal a törvényhozó testület jogi öntudatának teljes felébresztése végett a multra és az ennek maradványain positiv törvények nélkül is győzedelmeskedett szükségszerü haladás és józan felfogás eredményeire utal.

Felesleges, hogy a beterjesztett törvényjavaslat tartalmát és a bizottságnak ahhoz fűzött jelentését apróra taglaljuk. Olvasóink bizonyára mélyen behatottak már addig annak minden egyes szavába és megelégedéssel konstatálták velünk együtt, hogy e hazai felekezetünk történetében korszakos okmány vallásunkat, melyről hirdeti »hogy elsőnek állította fel az egy istenség nagy elvét« becsületes nyiltsággal és a tényleges viszonyok által megjelölt lehetőség határáig terjedő jogokkal igyekszik a többi hazai bevett felekezetek sorába helyezni.

E törvényjavaslat a viszonosság elvét, mely a törvényesen bevett felekezetekre nézve érvényben áll és a felekezetek

jogainak egyéb törvényes biztosítékait kiterjeszti felekezetünkre is miáltal legszebb reményeink valósulása válik lehetővé. Annál nagyobb becsccsel bir ez reánk nézve, mivel jól tudjuk, hogy felekezetünk jelen viszonyai között annak kimondása, hogy az egységes izraelita vallás törvényesen bevett vallásfelekezet, önmagában véve is nagy jelentőséggel birt volna ama belső harczok sorsára, melyek erőinket elforgácsolják. Gyarló lett volna az ilyen törvény, kiváltképen a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény nélkül. Csontváz, melybe a szabadelvűség gyenge szellője életet nem lehelhetett és már is futásnak iramította volna azt a félrevezetett gyászcsapatot, mely a két felekezet eszméjének hirdetése által a históriailag fejlett egységes zsidóságot akarta eltemetni. Most pedig, hogy e javaslat a teljes jogegyenlőség felé tereli felekezetünk megviselt hajóját, most, hogy az érintett hamis tan felett történetünk és jogküzdelmeink alapos buvárai néma hallgatással haladnak el, az áltanok hirdetői felett a habok teljesen összefutnak. Remélhető, hogy ezekből teljesen megtisztulva és lélekben felfrissülve fognak testvéreik közé visszatérni, hogy vezekeljenek azon bűnök miatt, mely most is egyedüli oka annak, hogy vallásunk receptiójával együtt felekezetünk szervezete nem nyerhet törvényes biztosítékot.

Felekezetünk szervezeti ügyében a bizottság oda nyilatkozik, hogy nem volna helyes az országos szervezet kérdését a receptióra vonatkozó törvényben megoldani, mert nem jogos felerőszakolni egy szervezetet, mikor egyrészről hierarchikus szervezetet nem ismerünk s mikor másrészt épen a szervezeti kérdés miatt pártokra szakadunk.

A bizottság által szövegezett törvényjavaslat, mint már említettük, kiterjeszté ránk az 1868 : 53. t.-cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §-ait. Ellenben mellőzi e törvény 24. §-ában a vallásfelekezetek kizárólagos körébe utalt hitközségi alakítás jogának felekezetünkre való kiterjesztését nyilván az oknál fogva, mert e szakasz feltételezné vallásfelekezetünk egységes szervezetét. A szervezet kérdését pedig a bizottság, mint épen érintettük, megoldatlanul kivánja hagyni. Egyáltalán nem lep meg bennünket, hogy a kérdéses 24. §. felekezetünkre kiterjesztve nem lett, mert e tekintetben gróf *Csáky* Albin vallás- és közoktatásügyi minister ur 1893. évi április 26-iki kelettel az »izraelita

vallásról« beterjesztett törvényjavaslatot kisérő indokolásában a kormány álláspontját világosan körvonalozta, midőn kijelentette, hogy az ez idő szerint létező különböző szervezetek, illetve az egységes szervezet hiányából eredő eltérések indokai annak, hogy az izraelita vallás az állam iránti viszonyainak szabályozása, a jelen (receptiónalis) törvényjavaslatba nem foglaltatott és későbbi törvényes intézkedések számára tartatott fenn. Ezenkivül ugy velünk, mint más felekezetekkel szemben többször kijelentette gróf *Csáky*, hogy autonomiát octroyálni nem szándékozik, ami felett a bizottság szemet nem hunyhatott. Nézetünk szerint egyébiránt a 24. §. mellőzése a fennforgó viszonyok között teljesen indokolt és csak ahhoz férhetne egy-két szó, hogy az elvnek következetes keresztülvitele mellett talán a 20. §. is mellőzendő lett volna. Abban azonban, hogy ez nem történt, nem csak sérelmet nem látunk, de sőt amennyiben mint a jelentés kiemeli, e szakasz a congressusi szabályok vonatkozó intézkedéseinek recipiálását jelenti, azt a magunk szempontjából felette megtisztelőnek tekintjük.

Azzal a nagy világossággal szemben, mely a közoktatási bizottság szövegezésében előttünk lévő törvényjavaslatból és azt kisérő bizottsági jelentésből felénk tör, az apró rakétázásnak helye nem lehet. Dr. *Pap* Géza, aki mint jelentésének minden szava mutatja, nem csak hazai felekezetünk történetébe, nem csak vallásunk szellemébe, hanem belviszályaink szomoru részleteibe is oly mélyen behatolt, a világos elme és nemes sziv teljes erejével és a politikus bölcs előrelátásával alkotta meg művét, mely a legméltóbb módon illeszkedik be azon nagy és szabadelvű átalakulások folyamatába, melyek hazánk történetében gróf *Csáky* Albin nevének a halhatatlanságot biztosítják. Azért ujból hálás érzettel köszöntjük az e sorokban megbeszélt törvényjavaslatot, a szellemet, melyet azt megérlelte és azt az államférfiakat, kik nekünk a nagy idők e tiszta gyümölcsét nyujtották. Legyen áldás e művökön ugy mint mindazon, amit hazánk üdvére ezentul is alkotni fognak!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A JÖVŐ MAGYAR RABBIJA.

A képviselőház f. é. november hó 23-iki ülésében a cultusbudget tárgyalása alkalmával gróf *Csáky* Albin vallás- és közoktatási minister egyéb kiváló fontosságu nyilatkozatok mellett nagy hatásu beszéde végén zajos helyeslés között jelentette ki, hogy az államnak a papnevelésre befolyást kell gyakorolnia. A vonatkozó nyilatkozat lényeges része igy hangzik: »Igen távol áll tőlem a szándék, hogy ily intézkedések útján csorbitsam a felekezeteknek ügy körét; teljes mértékben akarom azoknak egyházi önállóságát elismerni, respektálni, de a magyar államnak érdekeit kiszolgáltatni egyáltalán semmiféle egyháznak semmiféle felekezetnek nem vagyok hajlandó. *És miután a magyar állam érdekeinek biztositása nagyon kivánja, hogy a papnevelés kellő ellenőrzés alatt álljon, okvetlenül fog kelleni e tekintetben is törvényhozási intézkedést provokálni.*«

Részünkről melegen üdvözöljük a nagy minister e nyilatkozatát. Mert kétségtelen hogy a nemzetiségi kérdésen kivül e nyilatkozat legközelebbről felekezetünk elhanyagolt területeit érinti. Véget kell valáhára szakitani annak a szégyenletes állapotoknak, melyek miatt hittfelekezetünk gyakran a legkellemetlenebb helyzetekbe sodortatik. Tűrhetetlen és megbecstelenitők az olyan rabbi-alkalmazások mínő legközelebb például Munkácson is lefolyt. Ilyes dolgok miatt meghúrczolják egész felekezetünket, nem is szólva arról, hogy ezek az importált, részben itt nőtt csenevész rabbik, kik a nemzeti kultura de rendszerint minden kulturtörekvés ellen harczot folytatnak, egész nemzedékek lelkét megmételyezik. A legtávolabbról sem örülünk mi annak, hogy ilyenkor különbséget tesznek haladó és maradó hazafias és fanatikus zsidók között, mert mi minden ellenkező irányu taktika daczára egyeknek érezzük magunkat, egyeknek szenvedéseinkben ugy mint örömeinkben. De hová is legyen

az olyan felekezet, melynek számos papja van, kik sem hazai sem más művelt nyelven nem irnak, nem beszélnek, kik működésükben a műveltség és világi tudományok ellenségei és a kik e tévelygésüket jámborságuk egyik bizonyságául tekintik az ő külön világukkal de saját lelkiismeretükkel szemben is.

Hogyan dőljenek le a társadalmi válaszfalak, hogyan váljék a zsidó felekezet a nemzet egyik oszlopává, midőn a hit útvesztőjében bolyongó rabbik egy része bár nem azzal a czélzattal mint a nemzetiségek, hogy a nemzet érdeke ellen törjenek — hiszen ilyen példát zsidókról felhozni nem lehet — de mégis ugyanazzal a szomoru eredménynyel a válaszfalak fenmaradásán épitenek és felekezetünk művelődésének, magyarosodásának utjában állanak. Vannak kivételek orthodox rabbijaink között is, amire már más alkalommal rá is mutattunk, de túlnyomó részökben épen a rabbiképzés s a rabbi hivatal viselésére megállapitott qualificatio tekintetében fennáló, általunk számos izben kifogásolt állapotból folyólag még oly nagy fokú zsidó tudomány mellett sem méltók arra, hogy ma a hazafias érdekekről nem is szólva, egy kultur állam területén felekezeti testületekben a lelki vezető szerepét viseljék.

Nem az országos rabbiképzőintézet az, melyet e megjegyzésekben szem előtt tartunk, mert nekünk semmi kifogásunk nem lesz, ha az orthodoxok ez intézettől függetlenül fognak művelt magyar rabbik kiképzéséről gondoskodni. Csak tegyék meg ezt. Aztán mi tagadás benne a magunk nyájában is van még elég hiba. De mivel arra, hogy az orthodoxok önelhatározásból megtegyék azt, a mi a haladó zsidóság érdekében *részben* megtörtént, egyelőre kilátás nincs, — örömmel vettünk tudomást gróf Csáky fent érintett nyilatkozatáról, mely szerint az állam veszi kezébe ez ügyet, hogy azt az összes felekezeteket egyenlő módon kötelezően szabályozza.

A közoktatásügyi bizottságnak az izraelita vallásról szóló és alább egész terjedelmében közölt javaslata nagybecsü megokolásában a bizottság felhivja a kormányt oly törvényhozási intézkedések megtétele iránt, hogy rabbik jövőre csak magyar állampolgárok lehessenek és hogy az 1840: VI. t. cz. 8. §-ának, mely elrendeli, hogy ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, és egyházi szónokoknak és segédeknek olyanok alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet

tudják, érvény szereztessék. A bizottság annál inkább kéri ez iránt a kormányt, mert meg van győződve arról, hogy ez intézkedések végrehajtását hazafias érzületű izraelita polgártársaink is örömmel fogják üdvözölni.

A közoktatásügyi bizottság, mely a receptionalis törvényjavaslatot kisérő megokolásánál hitfelekezetünk iránt a história alapján annyi igazság szeretet és elfogulatlanságot tanusitott ez útóbbi feltevésben nem csalódott. Régi óhajtása a magyar java zsidók részének, hogy rabbijaink magyar nyelven hirdessék az igét hogy pap, templom úgy mint az iskola a zsidó felekezet minden izében való megmagyarositásán egyenlő buzgalommal és lelkesedéssel működjön közre. A hazai zsidóság művelt részének egyik ideálját képezte régtől fogva, hogy ne csak önmaga olvadjon a nemzet testébe, hanem hogy annak szervezetében éltető elem legyen hogy még ott is, a hol a zsidóság idegen és a nemzeti állam eszméje iránt ellenséges indulatot tanusitó nemzetiségek között szétszórva él, a magyarosodásnak előharczosa legyen és a hazaszeretetnek tüzét éleszsze. A közoktatási bizottság jelentésében foglalt az a kijelentés, hogy az izraelita vallásu honpolgárok, hazafiság emberszeretet, tudomány irodalom és művészet terén hasznos szolgálatokat tettek, eléggé mutatja, hogy a mi eszményünkhöz közeledtünk és hogy egy állam életében számot sem tevő idő alatt a nyert jogok korlátolt területeiről is sikerült az ország elismerését kivivnunk. Ha pedig beteljesedik, hogy bevett felekezetünk megfelelő szervezetet, saját ügyeiben önrendelkezési jogot nyer és nemcsak alakilag hanem valójában is hozzá láthat felekezeti és mivelődési érdekeinek feljelesztéséhez, ha beteljesedik különösen, hogy érzelmeikben mindig hazafias lelkipásztoraink általában műveltek s nyelvükben is magyarok lesznek, akkor hazánk bennünk, fogadott gyermekeiben, egyik legnagyobb erősségét fogja feltalálni. A zsidóság pedig hosszas szenvedések után uj fényben fog tündökölni, melytől a mi hibás épitkezéseinkből eredt, fanatismustól még jobban elhomályosult zúgjaink is világosságot nyernek.

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A társulat ügyében tett intézkedésekről előző számunkban részletesen megemlékeztünk. Az e helyen is közzétett felhivás gyüjtő ivek kapcsán az ország különköző részeibe lett szétküldve. Forgalomba került összesen 724 gyűjtő-iv. A szétküldés f. é. november hó 13-ától 20-ikáig eszközöltetett és e szerint egy rövid hó alatt 153 tehát egy ötödrész visszaérkezett gyűjtőiv eredménye eddig a következő volt. Jelentkezett:

9	alapító tag	egyenkint	1.000 koronával	= 9.000
8	pártfogó »	»	400 »	3.200
31	pártoló »	»	200 »	6.200
			összeg	18.400 korona.

Rendes tagként jelentkezett:

17	tag	egyenkint	10	korona	évi	járulékkal	=	170 kor.
1	»	»	20	»	»	»	=	20 »
3	»	»	16	»	»	»	=	48 »
1	»	»	50	»	»	»	=	50 »
455	»	»	8	»	»	»	=	3640 »

Az eddig felajánlott évi járulékok összege 3928 kor.

A rendes tagok száma eddig	477
Egyéb » » »	48
Az összes tagok száma tehát eddig	525

Ez eredmény tekintve, hogy a gyüjtő-ivek tulnyomó része még forgalomban van és tekintve, hogy számos olyan oldalról, hol felekezetünk culturális czéljait lelkesen támogatni szokták, nyilatkozatok még be nem érkeztek, teljesen megfelel várakozásainknak. Csak más, idővel nagygyá lett irodalmi társulatok kezdeteire tekintsünk és örömmel fogjuk tapasztalni, hogy társulatunk ügye nagyszerűen indul.

Térszűke miatt az összes tagok neveit most még nem közölhetjük. Pedig ez adatok különböző szempontoknál fogva

igen érdekeseknek igérkeznek. Majd tüzetesen méltatni fogjuk ezeket már azért is, hogy több buzgó gyüjtőt azon elismerésben részeltessük, melyet lelkes fáradozásukkal nem kerestek, ugyan, de bőségesen kiérdemeltek.

Azonban azon alapító pártfogó és pártoló tagokat, kiket még folyiratunkban meg nem említettünk örömmel közöljük. Ujabban jelentkeztek:

a) mint alapító tagok egyenkint 1.000—1.000 koronával:

1. özvegy *hatvani Deutsch Bernátné,* (bold. férje emlékére.)
2. *gelsei Gutmann Vilmos,* kir. tanácsos, (Nagy-Kanizsa.)
3. *Nagyváradi izraelita hitközség;*
4. *Nagy-Kanizsai izraelita* hitközség;
5. *Pesti izraelita* hitközség;
6. *Pesti chevra kadisa;*
7. *Sváb Sándor,* főrendiháti tag;
8. *Schweiger Márton.*

b) mint pártfogó tagok egyenkint 400—400 koronával:

1. *Löwy Mór* (Budapest);
2. *Schreiber Ignácz* (Bécs);
3. *Sternthal Adolf* (Budapest);
4. *Sternthal Salamon* (Temesvár);
5. Dr. *Stiller Bertalan* egyet. tanár (Budapest);
6. *Steinfeld Antal* (Debreczen);
7. *Steinfeld Mihály* (Debreczen);
8. *Weisz Berthold* (Budapest).

c) mint pártoló tagok egyenkint 200 koronával:

1. *Adler Lajos* hitk. előljáró (Budapest);
2. *Breitner Zsigmond L.* (Budapest);
3. *Bacher Emil* igazgató (Budapest);
4. *Beck Dénes* igazgató (Budapest);
5. *Braun W. Arnold* tanár (e. i. sz. Meran);
6. *Ehrlich Mózes* (Budapest);
7. *Ebenspanger Lipót* (Nagy-Kanizsa);
8. *tószegi Freund Ferencz* (Budapest);

9. *tószegi Freund Salamon* (Budapest);
10. *Garai Károly* (Budapest);
11. *megyeri Dr. Krausz Izidor* (Budapest);
12. *Leopold Sándor* (Szegzárd);
13. *Losonczi izr. hitközség;*
14. *Linzer Béla* (Budapest);
15. Dr. *Misner Ignácz* ügyvéd (Budapest);
16. *Markbreit Adolf* (Budapest);
17. Dr. *Pillitz Benedek* (Veszprém);
18. *Reich Márton* (Kalocsa);
19. *Szegzárdi izr. hitközség;*
20. Dr. *Spitz Manó* ügyvéd (Budapest);
21. *Stern Ignácz* (Budapest);
22. *Temesvár belvárosi izr. hitközség;*
23. *lovag Wechselmann Ignácz* (Budapest);
24. Dr. *Weinmann Fülöp* kir. közjegyző (Budapest);
25. *Wellisch Sándor* és *Gyula* (Budapest).

Az aránylag rövid idő óta folyamatban lévő taggyüjtés eddigi eredménye is mutatja, hogy az az irodalmi társulat létesítése iránt megindított mozgalom helyén volt. Nagyon kivánatos vólna, ha a gyüjtők iveiket mielőbb visszajuttatnák nehogy a választásoknál olyannak mellőztessenek, kikre a társulatnak mindkét irányban számítania kell. Az alakuló közgyülés már alkalmasint csak januárban lesz megtartva.

Vannak a kik a mutatkozó anyagi sikerrel szemben most már azt kezdik hangsulyozgatni, hogy pénz lesz, de nem lesznek szellemi erők! E tekintetben utalunk arra, amit már elmondtunk, hogy az e részbeli viszonyok megitélésére legilletékesebb férfiak, mint dr. *Goldziher* Ignácz, dr. *Kohn* Sámuel, dr. *Löw* Immanuel, dr. *Kármán* Mór, dr. *Bacher* Vilmos, dr. *Bánóczi* József *már évekkel ezelőtt,* — mióta pedig e téren a viszonyok csak javultak — ennek ellenkezőjét állitották.

Legyünk tehát e részben is nyugodtak. A tények itt is fényesen megczáfolják majd azokat, kik csak a szavakkal szeretnek hánykolódni, de tisztán a felekezet jóvoltát czélzó tettek elől, kivált ha az nem tőlük indul ki, mindenféle kicsinyesség mögé rejtőznek.

M. F.

TUDOMÁNY.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.[1]) (1845 - 1850.)

II. Az alapszabályok öt próbaéve.

Az alapszabályokkal meg volt az arany rámázat, de hiányzott a tartalom, a mely azt kitöltse. Az ifjú község, mely nem számlált soraiban gazdagokat, a legszükségesebb nélkül szükölködött, a minek megteremtése haladékot alig türt. Volt jeles rabbija, de nem volt imaháza, volt jól szervezett iskolája, de nem volt helyisége, melyet a czélnak megfelelően berendezhetett volna. Az istentiszteletet Stern Gáspár az emlitett Stern Chájim fiának házában végezték, egy e czélra alakitott szobában, mely a szaporodó hivekét alig birta befogadni és az ájtatosság emelésére épen nem volt alkalmatos. Nagyon természetesnek kell tehát találnunk, ha már a szabályok helybenhagyása évében, 1845. okt. 19. elhatároztatott egy oly háznak megvétele, mely zsinagógának és egyéb községi szükségleteknek szolgáljon. E czélra egy öttagu bizottság választatott a következőkből: Hahn Miksa, Oblat Ignácz, Heller Ignácz Deutsch Antal és Kreisler Sámuel.

Ezen bizottság teendője a következőkép jelöltetett meg: Kutasson egy alkalmas ház után és dolgoztassék ki tervet egy abban létesitendő templomhoz; tegyen továbbá javaslatot a vételi összeg mikénti törlesztése iránt, miután magát a község tagjai közt a vásárlandó ülőhelyek iránt kellőkép tájékozta.

Ezen tervet azonban nemsokára háttérbe szorította egy nagy esemény, mely az ország egész zsidóságát érdekelte. A türelmi adó eltörléséről volt szó, melynek megalázó voltát a szabadság derengő korában a zsidóság fájdalmasabban érezte

[1]) L. az előző számot.

mint régebben. De utoljára még 1.200,000 frt. rovatott ki a magyar zsidókra, megváltás czímén. 1846. márcz. 1-én tartatott Pesten izraelita országos gyülés, a melyen a fehérvári község részéről megjelentek: Müller Miksa, Hahn Miksa és Tausig Zsigmond.

A fehérmegyei zsidóságra 8,080 p. frt esett és ezen összeg kivetése tárgyában márczius 29-ikén tartott a megyebeli zsidóság gyülést és a fehérvári község járuléka 835 p. forintállapittatott meg. Ezen összeg öt évi részletekben volt lefizetendő, a mely kedvezmény mindenütt megadatott.

A legnagyobb összeg, melylyel a tagok e czélra adóztak 20 frt volt, a legkevesebb 1 frt. Az első évben 38-an viselték e terhet.

Ugyanezen év november hava elején a fentnevezett bizottság javaslatba hozza, a »Szarvas«-hoz czímzett ház megvételét és a közgyülés ezt 28 szavazattal egy ellenében el is fogadja.

Egyuttal pedig Baumgarten Ignácz és Tausig Zsigmond megbizatnak a vétel keresztülvitelével 10,000 v. frt erejéig. Csak ezután lesz még eldöntendő, vajjon e házban rendes templom vagy csak pótzsinagóga berendezendő. A reá következő 1847. jan. 5. tartott előljárói ülésen jelentetik, hogy a Szarvasféle ház megvétetett 9,500 v. forintért, ezen összeg fele január végeig, a másik fele Szt-György napjáig lefizetendő.

A jan. 10. tartott közgyülésen elhatároztatott, hogy az első részletfizetésre fölvétessék 1,280 frt (3200 v. frt) a másikra az egész vagyis 1,900 p. frt (4,750 v. frt.)

Az első kölcsönért szavatol a község minden tagja, a másikra jelzálogul szolgál a megvett ház.

Ezen határozatnak megfelelően 7950 v. frt szerepel a bevételek közt az ugyanezen évi számadásokban. A jegyzőkönyvet 28-án irták alá.

Az adósság törlesztésére forditandó a templomülések eladásából befolyó összeg és a huszkrajczár is megkettőztetik mindaddig, mig a község terhelve lesz. Ugyannezen jövedelemből fedezendők az iskola berendezési költségek is.

Ennek megfelelőleg márczius 6-ikán határoztatott, hogy a berendezendő templomban 86 ülés legyen, a melyek három osztályba soroztatnak. Az elsőkhöz tartozzék 25, a másodikhoz 26, a harmadikhoz 35.

Az ülések árlejtés utján adatnak el és pedig a következő módozatok mellett:

Az 1. osztályuaknál a kikiáltási ár 100 frt és a vételösszeg azonnal kifizetendő; a második osztályuaknál a kikiáltási ár 70 frt és a vételár $^1/_4$ része azonnal lefizetendő, a többi $^3/_4$ egy-egy évi időközben; a harmadik osztályuaknál a kikiáltási ár 40 frt és a vételösszeg $^1/_5$ azonnal, a többbi egyenlő részekben 4 év alatt fizetendő. A tartozás után 6% is jár.

Kimondatik egyuttal, hogy egy s ugyanazon személy csak akkor vásárolhat több ülőhelyet, ha a tagok mint ilyent, már szerveztek, illetve nyilatkoztak.

Mindemellett a zsinagóga épitése illetve az átalakitás még nem volt végleg eldöntve, mert még 1847. május 18-kán az előljáróság elhatározza, hogy közgyülés hivassék egybe, melyben a tagoknak figyelmébe ajánltassék a létesitendő zsinagóga elodázhatlan volta, tekintettel különösen arra, hogy az ujonnan beköltöző hivek az imaházban el nem férnek és részökre egy pótimaház bérlése szükségessé válik. A közgyülés május 23-ikára volt kitüzve és pedig másod izben, de ismét elmaradt.

Végre ugyanezen év julius 3-án a közgyülés elfogadja Szász épitőmester tervét és bizottságott nevez ki, melynek tiszte lészen a költségvetés iránt a közgyülésnek javaslatot tenni, továbbá pedig az épitkezés keresztülvitelét ellenőrizni.

Közben, megkezdődött az előjegyzés az uj templom üléseire és az eredmény 5983.45 p. frtot vagy 14959 frt v. p. tett ki. Össze jegyeztek hatvanhatan egy-egy férfi és nőhelyet és maradt eladatlan 20.

A jegyzett összegből, mint az 1847. évi zárszámadásból kitetszik, az év végéig lefizettetett 7496 forint és maradt követelés 7537 frt v. p.

Szeptember elején három költségelőirányzat érkezett és a község Langmahrét fogadta el mint a legelőnyösebbet. — A két év óta huzódott templomkérdés ekként megoldatván, a közóhaj megvalósulásának mi sem állott utjában. De bekövetkezett 1848. márczius 15-ikével, melynek hatása részegitő volt azokra, kik a szabadságot távolról sem ismerték és ilyen volt a tömeg Székesfehérváron is, mely a zsidó lakosságra támadt és azt menekülésre késztette. L. Löw Gesch. d. Juden in Ungarn 185. s köv. l. A zsidók vagyonában ugyan kár nem esett, de

tulnyomó részük a várost elhagyta és csak akkor tért vissza, midőn rövidre reá egy ministeri kiküldött a rendet helyre állitotta. Ezen eseményekkel függ össze, hogy a templomépités abba maradt, mert Langmahr a szerződés fölbontását kérte és a közgyülés április 18-ikán ebbe bele is egyezett.

A község tulajdonát képező ház az iskola czéljaira és rabbi lakásul szolgált.

A templom szükségletet kielégitve, miután az épitési tervet elejtette, az előljáróság javaslatba hozta, egy megfelelő helyiség kibérlését és junius 18-ikán a közgyülés elhatározta Kapi József háza bérbevevését 800 v. frt évi bérért. A szerződés 6 évre szólott és 1848. junius 25-ikén kelt.

A ház a felső-városban, kigyóutcza 481. sz. alatt létezett és a község abban imaházat és községszobát nyert, mig a többi részekkel a házigazda rendelkezett. A szerződés 5. pontja azért igy hangzott: »Az imaház területében, sőt a most fönálló régi épület egész kiterjedésében az ahhoz tartozó udvarral együtt, semminemű oly uj épület, vagy a réginek oly alkalmazása, mely akárminemű baromtanyának helyül szolgálhatna — se pedig ezen környéknek akár szemétdomb vagy trágyahelyül használása, valamint oly lakónak befogadása, a ki mint kovács, kolompár, kádár stb. zörgő mesterséget üző, nem engedtetik meg.«

Az átalakitás költségeit a ház tulajdonosa viselte és az imaház tervezete a szerződés szerint a következő volt:

a) Az imaház hossza, hat öl és két lábnyi, szélessége pedig öt öl és két lábnyi leend, a padlás stukatorral ellátandó, az udvarra nyiló ajtó dupla, belül üvegajtó előtte két oszloptól támogatott kis tornácz lesz alkalmazandó.

b) A nőnem számára az imaház nyugati oldalán egy öl s öt lábnyi, a déli és éjszaki oldalokon pedig egy-két lábnyi szélességű karzat, szép esztergályos munka párkányzattal leszen ellátandó.

c) A karzati följárás különös épitett lépcsőzettel, a mely egyszersmind az imaház végén e község számára levő szobába vezessen, ellátandó lesz.

d) Az imaház alsó területe kipallózandó s az oltár tere, mely másfél ölnyi hosszat s a ház egész területének szélességét teendi, a többinél meglehetős magasabbra emelendő, fölibe megkivántató nagyságú félkerek ablak csinálandó, s mindez f. é. augusztus hó végeig okvetlen elkészitendő lesz.«

Ugyanezen év (1848) folyamában egy külön előimádkozót is szerződtetett a község és pedig pályázat utján heti 5 váltó forinttal és a seehitésből származó jövedelemmel.

Eddig a templomszolga végezte az előimádkozást és metszést is.

Az imaház berendezésére 600 p. frt szavaztatott meg, és a keresztülvitellel Tausig Zsigmond és Fischer Bernát bizattak meg.

Ezzel a templom és istentisztelet kérdése letünt a napirendről, de megnövekedtek a terhek is!

Ezek mellett különös gond fordittatott az iskolára, melynek évi költségei 1846-tól kezdve meghaladták jóval a 2000 v. forintot, mig 1850-ben kitettek 2852 frtot. Megjegyzendő, hogy a bevételek rendesen jóval mögötte maradtak a kiadásoknak. 1846-ban az iskolában működtek: egy főtanitó 750 v. frt évi fizetéssel; egy tanitó 450 frttal; egy magyar tanitó 450 frttal; egy segédtanitó 100 frttal és vándorkoszttal és egy kézimunka tanitónő, 200 frttal. A főtanitón kivül a többiek lakást is kaptak.

Az iskola életében fordulót jelent a községnek 1849. okt. 2-ikán felsőbb utasitásra hozott ama határozata, hogy azontul csakis paedagogiai bizonyitványokkal biró egyének tanithassanak.

Felemlitésre méltó ezen időszakból az is, hogy Zipser rabbi két évi működés után véglesittetett (1846) és fizetése 4·8 p. frtról heti 6 frtra emeltetett, jóllehet, hogy ezen határozatok nem egyhangulag történtek. Az 1848-iki országgyülés nagyban hozzájárult a zsidók önérzetének és haladás iránti fogékonyságuknak emelésére, a mi Zipser törekvéseinek községében nem csekély mértékben kedvezett. Azon tanácskozmányon pedig, mely a magyar kormány kezdeményezésére az emlitett év julius 4-ikén Pesten tartatott a végből, hogy az intelligens zsidó bizonyos létesitendő reformok iránt megállapodjanak L. Löw i. m. 186. l. a székesfehérvári község is képviselve volt.

Egyébiránt a hanyatlás jelei nem hiányoznak, a mi a következő két tényből eléggé kitetszik. Megesett, hogy egy községi tag Z. rabbit megsértette és az előljáróság kénytelen volt az illetőt megbirságolni; a templomban pedig kihirdettetett, hogy senki se merje a jövőben a rabbit megbántani. — Még szomorubb egy másik eset, mely a város kapitányának közbelépését tette szükségessé. 1850. márcz. 2. tárgyaltatott az utóbbi elnöklete alatt tartott közgyülésen egy erkölcsi kihágást elkövetett kántor ügye, a melyen daczára a bebizonyitott ténynek és a meghivott rabbi elitélő nyilatkozatának, mégis 34 tag közül 15-en a kántor visszahelyezése mellett szavaztak.

Az igazgatás különben az alapszabályok szerint történt. A választó évi közgyüléseken a város kapitánya elnökölt és vezette a jegyzőkönyvet, ezért 2 arany tiszteletdíjban részesült. Csak 1848. végén maradt el a hivatalos képviselet és miután ekkor a választmány megbizatásának 3 éve lejárt, a közgyülés uj választó bizottságot és választmányt-választott, még pedig két évre, miután a szabályok csak öt évre szóltak. Az elnöki tisztet a következő évben a választmány kebléből Goldschmied Ignácz töltötte be.

A reá következő év (1849) végén az előljáróság javaslatba hozta közgyülésnek, hogy az alapszabályok, idejök a következő év elején lejárván, módosittassanak és határoztatott, hogy a választás még ezen izben a régi mód szerint ejtessék meg; a választandó előljáróság mellé pedig a községi tagok közül egy bizottság adassék, a kiknek tisztjük lesz az alapszabályokat *szigoruan* revideálni és belátásuk szerint módositani. Az eredmény legkésőbb a pászcha ünnepig a közgyülés elé lesz terjesztendő.

1850. febr. 10-ikén a városkapitány elnöklete alatt tartott előljárósági ülesére az alapszabály módositó bizottságba kijelöltetnek: Zipser M. rabbi elnök, Tausig Zsigmond, Schlesinger Lázár, Deutsch Antal, Hahn Salamon; póttagoknak: Kreisler Sámuel és Fischer Bernát. A bizottság azonban nem működött és még ezen év végén az elnöklő kapitány a szabályokra hivatkozik, jóllehet, hogy azokhoz szorosan nem ragaszkodik. Ezen választás forduló pontot jelent a község eddigi békéjében, mert élére kerül egy oly férfiu, a ki a nagyszerű Szofer Mózes, a pozsonyi talmudherosz tanitványa és szigoru conservativ elveinek hüséges követője.

Székesfehérvár.

Dr. Steinherz Jakab.

A MIDRÁS ÉS NÉHÁNY BIBLIAI HELY KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS.

Mióta Zunz a midrast mintegy felfedezte és uj tudományra terelte a közfigyelmet, a midrás müvek nemcsak a régi kultura és történet forrásai gyanánt aknáztattak ki, hanem az exegézis történetében is az őket megillető magas rangot foglalták el. A szellemes és élczes agáda gyakran igen egészséges alapon nyugszik és nem egy esetben az általa czitált versre uj és eredeti fényt vet. Mindazonáltal még a legtöbb tudósnál azon véleményre akadunk, hogy egy vershez kötött midrashely csupa ötlet és sokszor vagy többnyire organikus kapcsolatban az idézett verssel nem áll.

Ezen vélemény kivált keresztény theologusoknál van elterjedve és úgy látszik, hogy ama vérükbe átment megvetés a midras iránt ki nem küszöbölhető. »Rabbinische Spitzfindigkeit« s több ily édes szavakkal titulázzák az ősi exegétákat.

Első tekintetre némelykor igazságosnak látszik ez itélet, mert tényleg igen gyakran talány előtt állunk, ha okát kutatjuk annak, hogy mikép jutott a magyarázó bizonyos szentirási helynél épen ama mondathoz, tendentiához, melyet ott olvasunk? Pedig akárhogy itéljünk eme darsánimról, eszteleneknek csak nem mondhatjuk, a gondolatok bizonyos összefüggését tehát mindig fel kell tételeznünk. Érdemes munka lenne tehát és méltó rehabilitása bölcseinknek, ha iparkodnánk, mindenütt a vers és a midras közti összefüggést, mely mulhatlanul rejlik a kettőben, felkeresni és ezzel a zsidóság körén kivül álló tudósokat legalább valamivel jobb véleményre vezetni. — Egyes példákkal a kis prófétából akarnók ezen feladatot megvilágítani.

Hosea.

1, 2.

תחלת דבר יהוה בהושע א"ל הקב"ה להושע: חטאו ישראל, היה לו לומר: בניך הם, בני בניך הם, בני אברהם יצחק ויעקב הם גלגל עליהם רחמים! לא די שלא אמר כך, אלא אמר לפניו: רבש"ע כל העולם שלך הוא העבירם באומה אחרת! אמר הקב"ה מה אעשה לזקן זה? אומר לו קח לך אשה זונה, ותלד לך בני זנונים. ואח"כ אומר לו שלחה! אם הוא משלח אותה מעל פניו, אף אני אשלח את בני ישראל. מיד ויאמר ה' אל הושע לך...

Kérdés, hogy jutott az ősi szónok ennél a mondatnál ehez a midráshoz? A felelet igen egyszerü.

Az exegéta előtt különösnek látszott és szükségtelennek a kettős felirat, elég lett volna az utolsó: ויאמר יהוה אל הושע. Az első mondatnak okvetlenül valamire czéloznia kell.

Világos, hogy az egész mondatot Isten haragjában mondta, továbbá világos, hogy egy parázna nő nőülvevése a préfétára nézva nagy büntetés. Ezt hogy érdemelte Hóséa? Csak ugy, hogy szavai Istennek nem tetszettek. Ez kiviláglik az első mondatból: miután Isten Hóséához kezdetben beszélt és ő illetlen feleletet adott, megparancsolta néki az örökké való, hogy parázna nőt vegyen magának. — Igy jutott az exegéta ama gondolatra, melyet a Jalkut az illető helyen idéz

5, 7.

בה' בגדו כי בנים זרים ילדו. אמר רבה בר רב אדא בר אהבה: כל הנושא אשה לשם ממון, הויין ליה בנים שאינם מהוגנים.

Kérdés, mily összefüggésben áll a vers eme midrással? — A feleletet megadja a vers második fele: עתה יאכלם חדש את חלקיהם A szó חלקיהם azt mondja, hogy mindakettőnek, férj és feleségnek tulajdonbirtoka van. A nő azt csak ugy bírhatja, ha magával hozta a házasságba. Valószínű tehát, hogy a férj csak vagyonos nőt keresett. Ezért mindakettőnek bűhödnie kell: בנים זרים ילדו. — V. ö. Kiddusin 70a Rasi magyarázatát.

12, 8.

כנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב. כנען זו אליעזר...

Ezen mondat nagyon is rászorul a felvilágosításra. Ha ezen ötlet atyját különcznek — ez a leggyengédebb szó — nem akarjuk kikiáltani, ugy ez csak ugy lehetséges, ha a fura gondolatot legalább valahogy forrására vezetjük vissza.

Az első nehézség e versben a szó כנען; az exegéta előtt lehetetlen ezt Izraélra vonatkoztatni (l. Zefanja 1, 11.) De hát kit gondolhatott a próféta? A 4, 5 és 6 vers ugyane fejezetben Jákob ősünkről szól. A 7-dik vers felszólít bizalomra Isten segítségébe.

Minthogy a gondolat már ugyis az ősökkel foglalkozik, könnyen támadhatott a kérdés az olvasó agyában: ki volt oly jámbor, ki bízott mindig Istenben?

Ábraham! (Gen. (15/6). Ábrahamról Eliezerre az átmenet könnyü. Eliezer egyszerüen עבד-nek neveztetik (Gen.

$^{24}/_{5, 9, 10}$), az עבד pedig kanaanita Gen. $^{9}/_{25}$ szerint: ארור כנען. עבד עבדים יהיה. Igy képződött a szónok fantáziájában a gyors ötlet: כנען זו אליעזר.

Ámosz.

7, 1 ⁽ˣ⁾. (Jalkut Hóséa 515. pont)

א״ר יוחנן מפני מה זכה ירבעם בן יואש לימנות עם מלכי בית דוד מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס ..... וממאי דלא קבל דכתיב וישלח אמציה כהן בית אל אל ירבעם מלך ישראל לאמר קשר עליך עמוס בקרב בית ישראל ..... א״ל ח״ו שאמר אותו צדיק כך ואם אמר מה אעשה לו שכינה אמרה לו.

A bölcs magyarázó gondolata itt igen szellemes és a következő észrevétel vezette rá: A 10-dik versben Amaczja a királyhoz szolgáját küldi az üzenettel, Ámosz lázit ellened.

Világos, hogy Amaczja mint Ámosz ellensége, ennek megbüntetését reméli. A próféta ezt nem említi. De Jeróbeam a büntetést nem is akarta véghezvinni, mondja az exegéta, mert a 12-dik versben Amaczja maga tanácsolja Ámosznak, hogy távozzék. Ha ezt a király parancsolta volna, akkor bizonyosan igy állott volna: ויאמר אמציה כה אמר המלך ..., vagy pedig וישלח המלך אל עמוס; mivel pedig a király sem itt sem tovább nem említtetik, ebből következik, hogy Jeróbeam a pap sugallatára nem hajlott.

9, 6.

ואגודתו על ארץ יסדה רבי חלפתא איש כפר הגיא אומר: עשרה שיושבים ועוסקים בתורה, שכינה שרויה ביניהם, שנאמר: אלהים נצב בעדת אל; ומניין אפילו חמשה? שנאמר: בקרב אלהים ישפוט; ומניין אפילו שלשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה.

A szó עדת mutat tizre; קרב pedig a tiz, azaz az עדה közepe, tehát öt. אגודה pedig legalább kettő (Ex. $^{12}/_{12}$) אגודתו jelenti, hogy a birtokos is ott van, tehát három.

Óbadja.

1, 1.

חזון עובדיה ..... אמר אפרים מקשאה תלמידו של רבי מאיר: עובדיה גר אדומי היה.

A gérnél az atya neve nem lesz megemlítve, azért Óbadját, ki családnév nélkül áll, gérnek tarthatta a magyarázó. — Ámosznál ugyan szintén nélkülözzük a családnevet, de itt az alacsony származás az oka, mig izraelita eredete

tagadhatatlan. — Edomita gérré vált Óbadja, mivel Edom ellen beszélt és a gér első feladata hátramaradt testvéreit jobb utra vezetni.

1, 2.

הנה קטן נתתיך בגויים. תני רב יוסף, שאין מעמידין מלך בן מלך; בזוי אתה מאד שאין להם לא כתב ולא לשון.

A vers és az egész fejezet Edom elpusztulását jósolja. Mért teszi azt a próféta oly körülírással, mért nem utánozza a többi prófétákat, kik oly esetben egyenesen hirdetik: el fog az ország pusztulni, városai romokká válnak!? — A midrás szerint Óbadja ezzel a két legnagyobb büntetést jósolja, melyek nemzetet érhetnek: 1. dinastiája megszünik; 2. irásjelei és nyelve elvész. Az első jóslatot a קטן szó jelzi. A kisdedet nem választják a király utódául felügyelő nélkül; Edom pedig mindig oly קטן marad, tehát uralomra sohasem jut. A második jóslatra a szó בזוי mutat: meg leszel vetve. Mi pedig a legnagyobb gyalázat egy nemzetre nézve? ha irását és nyelvét elveszti. L. Megillâ 10b Jes. $^{14}/_{22}$-hez: שם זה הכתב שאר זה הלשון.

Karlsbad. DR. ZIEGLER IGNÁCZ.

TUDOMÁNYOS APRÓSÁGOK.

1. Crux interpretum.

A felelet, a melyet az apa Peszach este egyik fiának ad: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן a talmud magyarázóinak már sok fejtörést okozott. A tétel maga, a mely a misnában (Peszáchim 10, 8.) foglaltatik, jól magyaráztatik Ráb által (Pesz. 119 b): שלא יעקרו מחבורה לחבורה azaz, hogy nem szabad a peszach áldozat után az egyik társaságtól a másikhoz menni. Az ellenkező magyarázatok, a melyek az i. h. és j. Peszáchim 10, 4. (37 d) adatnak, puszta tapogatódzások, a melyek a görög szó különböző jelentményeiből veszik eredetüket. A tószifta Peszáchim 10, 11. (173. lap Zuckerm.) a szóban forgó tétel után e szavakat teszí כגון אגוזים ותמרים וקליות, a mi nem lehet más, mint magyarázó glossa, habár régi időből, mert ezen felfogás mellett a két tétel וחייב אדם אין מפטירין és לעסוק בהלכות הפסח וכו' nincs egymással összefüggésben. Ez a régi kommentálás és a tétel formája azt mutatja, hogy e tétel

ősi időből származik. Talán még kohanita halákha. E mellett szól a görög אפיקומן is. A tétel tehát világos és nem okoz különös nehézséget. (L. M. Zs. Szemle 1892., 570 és köv. ll.)

Nehéz csak az, hogy milyen értelme van e tételnek, *mint feleletnek* az okos vagy balga fiú kérdésére? E nehézség megoldásával is sokan próbálkoztak már, a melyek közül csak Friedmann megfejtését említem (Mekh. 13, 14. [22 b, 23. jegyzet]), a mely szerint oly הלכות הפסח-ról volna szó, a melyeknek vége אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. Friedmannt erre a magyarázatra a Mekh. vezette, de bármennyire tessék is neki, nem helyeselhető, mert a misna idejében nem idéztek ily módon, hogy mondja el a peszach törvényeit עד אין מפטירין. Eredeti magyarázat olvasható a Szemle i. h. 575. lap.

Ha azonban a helyet közelebbről szemügyre vesszük, a nehézség könnyen és egyszerűen tüntethető el. A pal. talmudban (Pesz. 37 d) a hely következőleg hangzik: טיפש מהו אומר מה זאת אף את למדו הילכות הפסח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן ישלא יהא עומד מחבורה זו ויכנס לחבורה אחרת. Az összes magyarázók azon hitben vannak, hogy שאין מפטירין a »peszach törvényei« tartalma, azaz hogy erre kell a kérdezőt megtanítani. Innen származik minden nehézség. Tényleg pedig a barajtha azt hangsúlyozza, hogy »*te köteles vagy tanítani a peszach törvényeire, mivelhogy a peszach áldozat után nem szabad a társaságot elhagyni, nehogy felkeljen az egyik társaságtól* (ha fel nem világosíttatnék) *és elmenjen egy másik társasághoz*« (hallgatni, hogy mit beszélnek az ünnep jelentőségéről). E felfogás szerint שאין מפטירין motiválás arra, hogy miért köteles mindenki felelni a kérdezőnek, mert hiszen nem mehet az illető más társasághoz, miután a peszach áldozatban az egyik társaság kebelében vett részt.

E magyarázat illik a Mekh. verziójára is. Ott így hangzik: חכם מה הוא אומר מה העדות וגו' אף אתה פתח לו בהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיק Itt mindössze egy ש kiesését kell föltételeznünk שאין = אין és magyarázatunk tökéletesen ráillik az idézett tételre. Az »okos« kérdésére felelj a »peszach törvényeivel«, mert hiszen nem szabad más társasághoz mennie. למדו = פתח לו a traditio számos helyén. A »Hagada« verziója szintén ilyen módon érthető: אין = שאין. A בהלכות הפסח kitételben a kaf, mint későbbi magyarázó toldalék, törlendő.

A már említett tószifta Peszáchim 10, 11. (173. lap) az adott megfejtést megerősíti. Ott azt olvassuk: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כגון אנוסים ותמרים וקליות וחייב אדם לעסוק בהילכות הפסח אפילו בינו לבין עצמו בינו לבין ביתו בינו לבין תלמידו A כגון אנוסים stb., mint már említettük, mint »apikomon« magyarázata, törlendők. Feltünő e barajthában, hogy az első és második szabály között, a melyek egy közönséges vavval köttetnek össze, semmiféle összefüggés nincsen; továbbá nincs kimondva, hogy mindenki köteles fiának elmondani a peszach mivoltát. Föltevésünk szerint azonban, hogy ezen szabály אין מפטירין annak motiválása, hogy miért köteles mindenki a peszachról beszélni, a két szabály között igen világos összefüggés van, a mennyiben az elsőből folyik az a parancs, hogy a peszach mivoltát ki kell fejteni a kérdező fiú előtt, mire a barajtha bozzá teszi, hogy nemcsak ebben az esetben, hanem még akkor is, ha nincs jelen fiú, csak maga van, vagy csak leányával van stb., akkor is kell foglalkozni a peszachchal. Van egy varians אפילו בינו לבין בנו, de ez nem lehet eredeti, mert אפילו-nak nincs értelme. Külön szabálynak kellene lenni, hogy mindenki köteles a hilkóth peszacht fiának elmondani. Ez azonban felfogásunk szerint az אין מפטירין foglalatja.

Hátra van még, hogy azon eltérésről szóljunk, a mely a jerusalmi és a Mekhilta között a kérdező személyére nézve létezik. A jerus.-ban ez a טיפש, a Mekh.-ban (és peszachhagadában) ez a חכם. Nézetem szerint ez egészen közömbös. A barajtha ugyanis csak a tórában előforduló ide tartozó kérdéseket és feleleteket akarja magyarázni; és egyszersmind arra akar figyelmeztetni, hogy mindenki meséljen a peszachról, még akkor is, ha nem kérdezik. Minthogy a tórában *három* kérdés és ezekre természetszerűen *három* felelet van, a hagyománynak azonban négy feleletre van szüksége, a hiányzó helyébe teszi a figyelmeztetést, hogy mindenki beszélje el az ünnep jelentőségét. Ezt a feleletet tetszés szerint lehet akár az együgyü, akár az okos kérdésére adni.

2. A régi zsidók termete és a négy rőf.

Folyóiratunk ez évi juniusi számában (369. l.) bizonyítani iparkodtunk, hogy a régi zsidók átlagos termete három rőf volt és hogy ez okból tekintetik négy rőf az ember bir-

tokának. mert az e területen levő tárgyat kinyújtott karjával elérheti. Bizonyításunkat a Mekhilta egyik helyére alapíttottuk. (16, 13-ra; Friedm. 48 b.) Azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy bizonyítékunkat a következő helyekből megerősíthetjük. A tőfiszta Erubin 3, 11. (Zuckermandel 142.) azt mondja: רשות שבת כך היא עומד אדם במקומו ואו' שביתתי במקומי שו' שבו איש תחתיו וכמה תחתיו מלא קומתו ופישוט ידיו הרי ארבע ר' יהודה אומ' נופו שלש אמות ... שיהא עושל חבית מטראשותיו ונותנה למרגלותיו ונותנה למראשותיו.

E barajtából világos minden körülmények között, hogy az ember termete három könyöknyi volt és hogy a kinyújtott kar teszi a negyedik könyököt. Máskülönben a vita pontja sem világos. A b. talmud a barajtát némi változással közli. (Érubin 48 a.) Az első nézet R. Meirnek tulajdoníttatik; a hiányzó szavak: אמה כדי, míg a talmudhoz nyomtatott tőfiszta szövegben pusztán: כדי. A jerusalmiben pedig azt olvassuk: ר' יהודה או' הוא וג' אמות כדי שיהא עושל וכו'. Az utóbbi olvasás, úgy látszik, létrejöttét azon kérdésnek köszöni, a melyet a b. talmud is fölvet, hogy mi a különbség a két tanna nézete között. A b. talmud szerint: ארבע אמות מצומצמות איכא ביניהו, a mi kissé erőltetett. Valószínüleg nincs is a dolog érdemére nézve vita, csak két különböző motiválás adatik. A b. t. olvasása: כדי לפשוט ידיו ורגליו nem lehet pontos; helyesebb a tósziftáé: ופישוט ידיו mert R. Meir nézetét nem a lefekvéshez szükséges területből veszi, hanem abból, hogy négy rőfnyire terjed az ember testi hatalma.

Figyelemre méltó még, hogy a rituális fürdő nagysága három könyöknyi magassággal van megadva: אמה על אמה ברום ג' אמות és hogy a sírhely (כוכין) négy rőf szokott lenni, minthogy *a halott megnyúlik* és a koporsó is felvesz valamit a helyből. *Lustig Zusmann* úr egy hosszabb héber levélben a »négy rőf« birtokolását általában a ד'אמות של קבר-re vezeti vissza, a mint ezt tanítóitól hallotta, mivelhogy az embernek e földön csak a sír biztos. A tószafóth (Érubin 48 a. s. v. נופו és az ott megjelölt helyeken), a mely által az utóbbi két példára figyelmessé lettem, még más példákat is idéz, de nem akarja elismerni, hogy az ember csak három rőf magas volt. Az érdeklődők a megjelölt helyeken és más kommentátoroknál még egyebeket is találhatnak.

3. כלך.

E szónak kétféle etymologiája járja. Az egyik szerint = כַּלָּה יָלַךְ, a másik szerint = לָךְ לָךְ. Az első megfejtés Luzzatto S. D.-től, a másik pedig Deutsch Henriktől származik. Nem lehet kételkedni, hogy az utóbbi a helyes, mert כלה ולך nem létezik és nem létező kitételből nem származhatik összetétel. Ezt a leszármaztatást lehetetlennek tartjuk, ámbár Bacher Vilmos a Kohut Arukhjáról írt nagy bírálatában (Z. D. M. G. 1893., 505. lap) még felemlíti. A döntő bizonyíték a Deutsch-féle leszármaztatás mellett azonban az, *hogy* כלך *helyett tényleg előfordúl* לכה לך (j. Jóma 5, 5; 42c alulról 9, 12, 18 és 21 sor, tehát négyszer.) Ebből azt is látjuk, hogy nem az egyszerü, hanem a hosszabbított imperativusból és לָךְ-ból van összetéve.

Budapest. Dr. Blau Lajos.

SZÖVEGKRITIKAI ÉSZREVÉTELEK A BIBLIÁBÓL.

A »Magyar-Zsidó Szemle« október-novemberi füzete 547. lapján megjelent észrevételekre bátorkodom megjegyezni:

1. Sámuel I, 13—8.

למועד אשר שמואל

Dr. Schill véleménye nem új. Rási szószerint így ír: הרי זה מקרא חסר תיבה אחת למעד אשר שם שמואל למועד אשר לשמואל.

2. Sámuel I, 14—6.

אולי יעשה ה'לנו

Wolf Máyer kommentárában hozzá teszi a גם szót, u. m.: יעשה ה' גם כתיב Philippsonéban גם szó helyett van תשועה.

Csodáltam, hogy a tisztelt szerző úr a nevezett kommentárokat nem nézte át.

3. Birák, 18—8.

מה אתם

Itt nincs semmi hiány. Hasonló kifejezés a מי את בתי (Rut, 3—16).

4. Birák, 18—7.

ואין מכלים דבר בארץ

Rási szerint e mondat értelme mint a Schill uré. כמו שנאמר בסוף הענין אין מהסור כל דבר Véleményem szerint ezen változás nélkül is ugy az értelme. Lásd (Sámuel, I, 25—7).

Körmend. EHRLICH MIKSA.

ÉSZREVÉTELEK

Dr. Bacher Vilmos »Századunk első feléből« czímű munkájához, valamint dr. Büchler Sándor »Apróbb adatok stb.« cz. közleményéhez.

A nagyrabecsült szerző e sok tekintetben igen érdekes munkájának már első olvasásánál is hajlandóságot éreztem, hogy az előszóban kifejezett kérelmének értelmében magam is hozzájáruljak a művében előforduló téves adatok helyreigazításához; de szem előtt tartván bölcs Salamon király mondását: ובמקום גדולים אל תעמוד stb. (Példabesz. XXV. 6. 7.) szándékom kivitelével eddig késtem, várván, hogy nálamnál hivatottabb oldalról történjék az általam kifogásolt tétel kigazitása. De miután e becses folyóirat utolsó (szeptemberi) füzetében (496. l.) dr. Büchler Sándor észrevételeiben azt a tételt is érinti, a melyre reflektálni magam is szándékoztam, de észrevételei által nemcsak hogy helyre nem állitotta a szerző tévedését, hanem még bonyolódottabbá tette: azért a Tekintetes Szerkesztőség becses engedelmével észrevételeimet ime közre bocsátom.

»7. Ábrahám r. Somfalva שאטלדארף Schüttendorf)« téves, mert ez nem Schüttendorf-Somfalva, hanem Schattmannsdorf-Cseszte, Pozsony megyében, hol nevezett mint rabbi működött és ez volt első állomása; innen Kaboldra került és onnan Palesztinába ment, a hol meg is halt. Somfalván azonban sohasem volt rabbi, sőt mi több, ott soha nem is tartózkodott; mert rabbiság elfogadása előtt *Galgóczon* élt mint magánember (Somfalvának tudtommal soha sem volt rabbija, lévén az csak fiókközség. — Életrajzát l. אהל אברהם czimü műve I. r. előszavában. (Hátahagyott irataiból sajtó alá rendezte fia, *Zwebner* Bernát, Jeruzsálemben.)

A nevezettnek családneve *Zwebner* volt. Igaz ugyan, hogy magántermészetü levelekben ugy irta magát alá: אב״ם ישאג מפ״ש = Abraham Schag min Freiszadtl — Galgóczról, mert itt született is, de hivatalos ügyiratokon és a nyilvános életben *Zwebner*-nek iratta és hivatta magát. Schag csak olyan »nom de guerre«-féle volt, mely onnan eredt, hogy atyja *Magyar-Soók*-ról, Nyitra m., származott.

E szerint helyreigazításra szorul Dr. Büchler Sándor: »15. családneve Schag, később kaboldi rabbi, Palesztinában halt meg« czimü tétele (l. szeptemberi füzet 496. l.), mely kettős tévedést foglal magában. Először: »*Schag*« nem volt a nevezettnek családneve; másodszor: Dr. Bacher a 15. sz. a. idézett »*Ábrahám* Izsák r. Galgócz פ״ש« nem azonos a 7. sz. a. nevezett *Ábrahámmal*, akivel Dr. Büchler az előbbit összetévesztette, mondván róla »később kaboldi rabbi«; mert *Ábrahám* Izsák (15. sz. a.) soha sem volt rabbi Kaboldon, hanem Galgóczon és Kis-Váradon és családneve sem »Schag«, sem pedig »*Zwebner*« nem volt, hanem »Weinberger«. (L. müve: »פני יצחק« Munkács, 1892.) E tévedés annyira szembeötlő, hogy csodálom, miszerint Dr. Büchler, ki állitása szerint Dr. Bacher munkáját »*ujabban ismét többször forgatván*,« azt észre nem vette. Hisz a 15. sz. a. *Ábrahám* Izsák ugyanabban az időben [II. 47. *(1835)*] mint *galgóczi* rabbi, mint a 7. sz. a. *Ábrahám* [IV. 119. *(1835)*] somfalvi (helyesebben: csesztei) rabbinak emlittetik. Emlitésre méltónak tartom ezek kapcsán felhozni, hogy *Ábrahám Izsák* r. rokonsági viszonyban volt Szófer Mózes rabbival, a mennyiben ennek harmadik felesége (Czebi Hirsch Heller הירשל חריף a טיב ניטין czimü mű szerzőjének özvegye) az előbbinek anyósa volt.

A mondottak alapján a 46. Ascher r. Somfalva (שאטל és שוטלסדארף Schüttendorf) szintén Cseszt*e*re-Schattmannsdorfra volna kiigazitandó.

Galgócz. WEISZ MIKSA.

IRODALOM.

OROSZ ZSIDÓK.

A vallásszabádság napja nyugaton kelt fel és csak lassan, igen lassan árasztja fényét kelet felé. Egy évszázad telt le, míg sugara végre hazánkba is eljutottak és éppen most gyönyörködteti szemünket a hasadó hajnal rózsapirja. De ha egy pillantást vetünk kelet felé, elmondhatjuk Jezsájás próféta őrével: »Eljött a reggel, de még éjjel is van!« Sötét éjjel takarja Európa ésszakkeleti részét, rémes éjjel, melyben a középkor borzalmas szellemei kisértenek és melynek pokoli sötétségén keresztül alig dereng egy-egy halavány reménysúgár.

A pokol setétsége az valóban. A XVI. században egy zsidó költő a zsidóság poklának nevezte Spanyolországot, századunkban Oroszország érdemelte ki ezt az elnevezést. Egy évtized óta Oroszországban minden zsidó hajlék a szenvedésnek és nyomornak tanyája, minden zsidó városrész egy-egy *città dolente!*

E poklon keresztül vezet bennünket Ererra Leó, brüsszeli egyetemi tanárnak most megjelent könyve [1]) melynek előszavaként Mommsennek a szerzőhöz irt érdekes levele szerepel. A kép, melyet e könyv az orosz zsidók helyzetéről vázol, szívetrázó kétségbeejtő, de minden részletében hű. Errera a legnagyobb lelkiismeretességgel vizsgálja forrásait és minden túlzástól tartózkodik. A zsidó barátnak éppen nem mondható és a mellett a censura által lépten-nyomon szigorúan ellenőrzött orosz sajtó közleményei; két amerikai szemtanunak jelentése, akik az Egyesült-Államok kormányának megbizásából járták be Oroszországot, hogy kikutassák az Orosz zsidók egyre

[1]) Les Juifs Russess, Extermination ou Émancipation ? Bruxelles C. Maquardt.

nagyobb mértéket öltő kivándorlásának okait; azonkivül orosz iróknak és tudósoknak művei, hivatalos okmányok stb. szolgáltatták azon adatokat, melyekből az orosz zsidók szenvedéseinek történetét összeállitotta.

E szenvedések az 1882. »májusi törvényekkel« veszik kezdetüket, melyeknek szerzője Ignatieff volt. A zsidóknak a birodalom nyugati részére való szoritása ugyan még Katalin czárnő idejében kezdődött, a mikor a meghóditott »fehér Oroszországból« és nehány később elfoglalt tartományból alakittatott az u. n. »Zsidó terület«, melyhez később még a megkaparintott lengyel tartományokat csatolták. De legalább ezen területen szabadon mozoghattak. Az Ignatieff-féle törvény szerint azonban csak városokban és mezővárosokban lakhatnak, falvakban semmiféle jószágot nem vásárolhatnak s nem bérelhetnek. De miután — talán nem éppen véletlenségből — semmiféle orosz törvény nem állapitotta meg, hogy a lakosok vagy házak mely számán túl tekintetik valamely helység mezővárosnak, a hatóságok önkényének szabad volt a pálya. Mindazon harmadrangu városokat, melyekből a zsidókat ki akarták kergetni, egyszerűen falvaknak jelentették ki. A nagy városok külvárosai falvaknak vétettek és lakosaik az amugy is túltömött ghettókba szorúltak. Az 1891-ik év folyamán a városok egész sora alakúlt át faluvá belügyminiszteri engedélylyel. És mihelyt az ilyen rendelet közzététetik, a zsidó lakosoknak hat hét alatt el kell adniok házaikat, butoraikat potom áron és azután vándorbotot véve elbolyongniok tovább, tovább, egyre tovább!

Némely kormányzó vérszemet kapva, annyira megy ezen falucsinálásban, hogy a belügyminister is megsokalta. Igy p. o. mikor a Chersoni kormányzó tartományának összes helyiség-it falvaknak nyilvánitotta, a belügyminister ebben rendszerének ad absurdom vitelét látta és megsemmisitette a határozatot. Jusuoka zsidó lakossága pedig puszta vételennek közönheti, hogy kikerűlte a hirtelenében falunak nyilvánitott helységből való kiűzetést. A czárhoz intézett folyamodványokban ugyanis a czárnak egy táviratára hivatkoztak, melyben a borkii katasztrófánál oly csodálatosan történt megmenekülése alkalmával köszönetet mond szerencsekivánataiért »Jusuvka *mezőváros* lakosságának«. Ez hatott és Jusuvka továbbra is mezőváros számba megyen. Szomoru, nagyon szomoru állapotok

azok, mikor 1500 család sorsa egy távirat szövegezésének véletlenétől függ!

A hol pedig a faluvá nyilvánitás fogása nem alkalmazható, ott egyszerüen kihasitanak nehány várost a zsidó területből. Igy tettek Kiev, Rostov, Taganrog stb. városokkal, igy szakitották ki a területből most egy éve Yaltát az egyedüli klimatikus gyógyhelyet tüdőbetegek számára, melyben zsidók eddigelé gyógyulást kereshettek, miután a Fekete tenger egész partvidéke el van előlük zárva. De a czár az idén Yaltát szemelte ki téli székhelyének, és hogy sétái közben ne találkozzék kegyetlen ukázainak nyomorult áldozataival, hogy ne lássa azokat a sápadt, beesett arczokat, melyek talán megháborgatnák lelkiismerete nyugalmát, — azért lett 2000 család földönfutóvá és ezért kellett a zsidó tüdőbetegeknek utolsó menedékhelyüket is elveszíteniök.

E rendszer következtében körülbelül 100000 család lett a zsidó terület városaiba szoritva, a hol a lakosság már amúgyis össze volt zsufolva és ahol elegendő munka hiányában a legheveseb. konkurrenczia a legvadabb *struggle for life* folyik, úgy hogy 20—30 krnyi napi keresményért a nyomorultak egész tömege versenyez és nagyon boldognak érzi magát, a ki legalább száraz kenyérre valót kereshet magának és családjának. A lakások annyira túl vannak tömve, hogy egy szobának egy-egy sarka egy-egy családnak van bérbe adva és ennek következtében az egészségi visszonyok a lehető legsiralmasabbak.

És a zsidók összehajtása a városokba még egyre folyik a legkegyetlenebb szigorral. Különösen 1890-óta a mióta Szent Synodus gondnoka, Pobedonoszev, suhogtatja a gyülölet ostorát a zsidók feje fölött. Ez a czárra mint volt tanitványára gyakorolt befolyását egészen a zsidók romlására forditja. Egy mondását idézik, mely tökéletesen jellemzi az embert és cselekedeteit. Azon kérdésre, hogy micsoda hatást vár a zsidókra vonatkozb rendeletektől, az felelte: »Egy harmada majd megkersztelkedik, egy harmada kivándorol, a többi pedig éhen hal!«

Hát bizony a mi megkeresztelkedő harmadot illeti, abban alaposan csalódott az orthodox egyház főpásztora. Számitásából kifelejtett egy fontos tényezőt, azt a morális erőt, mely a zsidóságban rejlik. »Ezek a materiálistáknak hiresztelt

zsidók a legfényesebb idealizmus tanujelét adják, mondja egy jeles orosz Sociologus, Novicow. Három év óta naponta láthatjuk, amint feláldozzák életpályájukat, kenyerüket, sőt vérüket is a moralis kötelességnek.« A legkegyetlenebb üldözések daczára átlag csak 2 hitehagyott esik 10000 zsidóra, akik készek vallásukért zaklatást s nyomort szenvedni vagy pedig földönfutókká lenni.

A kivándorlásra szánt harmadrészt is bajos lesz összehozni. Egy millió embernek elvégre nem könnyü uj hazát, de különösen uj megélhetési módot szerezni. Hirsch báró páratlanúl nagy áldozatkészsége is csupán 50000 embernek letelepitését teszi lehetővé. — Hanem az éhenhaló harmadrészre vonatkozó jóslata ama orthodox Torqeumadának nagyon közel áll szomoru beteljesedéséhez, örök szégyenére Oroszországnak és örök szégyenére egész Európának, valamint letörölhetetlen szégyenfoltja marad a »világosság századának« az a vérfagylaló kegyetlenkedés, melylyel a zsidók kiüzetése folyt Moszkvában Szt.-Pétervárott, Novgorodon, Rigában stb. mindenütt a hol II. Sándor tolerancziája folytán 1865. óta letelepedtek volt.

Moszkvában 1891. április 10-én a Peszach ünnep első napján hirdették ki a rendeletet, mely a zsidókat uj Exodusra kényszeritette. Éjnek idején aztán a rendőrök és kozákok bekeritették a zsidó városrészt, összefogdostak férfiakat, nőket és gyermekeket és eltolonczolták a rendőrség épületébe, a hol összezsúfoltan maradtak 36 órán keresztül dideregve és éhezve, harmadnapra azután eltolonczolták őket a »zsidó terület«-be, a férfiakat bilincsre verve, mint a legközönségesebb gonosztevőket.

Nehány héttel később pedig ott fogadta a czár Kronstadtban a franczia hajórajat és állva, hajadonfővel hallgatta végig Rouget de Lisle szabadsághymnusát!

Ama zsidók sorsa, a kiknek privilegiumok van a zsidó területen kivül lakhatni, alig nyujt örendetesebb képet. Ilyen kedvezményt élveznek p. o. 1865 óta *az ügyes mesteremberek*. Csakhogy az a dolog bibéje, hogy sem a mesterember fogalma, sem az ügyesség kritériuma nincs megállapítva és igy a hatóságok kényük-kedvük szerint kommentálják a törvényt. A legtöbb kormányzóság p. o. nem tür meg zsidó péket, mészárost vagy üvegest, ezeket nem tekinti mesteremberekneк;

de kiutasítják a fotografust, litografust vagy nyomdászt is, mert »az nem mesterség, hanem művészet.« Az ügyesség fogalma még elasztikusabb. És miután a város keresztény iparosai itélnek zsidó konkurrensük ügyessége fölött, képzelhetni, mekkora nehézséggel jár az ügyes mesterember czím elnyerése. Amellett egyre zaklatják őket vizsgálatokkal, hogy vajjon csakugyan gyakorolják-e mesterségüket. És pedig rendesen olyankor toppannak be műhelyébe, mikor tudják, hogy eltávozott valamely elkészített munkát hazaszállítani; vagy pedig ördögi fortélylyal szombaton látogatják a zsidó műhelyeket és egyszerre csak kiutasítanak néhányat, mivel nem gyakorolták mesterségüket. És a mi a legembertelenebb eljárás az öreg, munkaképtelen mestereket irgalmatlanul kikergetik, mint akik nem folytatják mesterségüket. Azonkivül teljesen megbénítja a zsidó mesterember üzletét az a rendelet, mely szerint csakis saját készítményét szabad eladnia. Igy p. o. zsidó órásokat kiűztek nehány városból, mert órakulcsokat adtak el, nehány szabót pedig azért, mert a ruhára varrt gomb nem volt az ő gyártmányuk. És ez a mindenféleképen megnyirbált privilegium is csak saját személyére és legszorosabb értelemben vett családjára vonatkozik. Csakis feleségét és gyermekeit tarthatja magánál, öreg, munkaképtelen szüleit, vagy p. o. testvérének árváit nem veheti magához. Sőt a szülésznők privilegiuma csupán saját személyüket illeti, férjüket és gyermekeiket a zsidó területben kell hagyniok.

Az egyetemi diploma szintén azt a kedvezményt biztosítja birtokosának, hogy egész Oroszországban bárhol lakhatik. De ez a privilegium is nagyon problematikus, miután a kormány mindennemű megszorítással azon van, hogy a zsidó ifjaknak a diploma megszerzését megnehezítse, sőt — mondhatni — lehetetlenné tegye. A katonaorvosi és állatorvosi intézetekben egyáltalában nem vesznek fel zsidó hallgatót, a bányászati, erdészeti akadémián csak nagy megszorítással. 1887 óta pedig 3%-ra van megállapítva a zsidó hallgatók számának maximuma, úgy az egyetemeken, mint a gymnasiumokban, leányiskolákban stb. 1888-ban 400 maturált zsidó ifju közül az egyetemen visszautasítottak 326-ot. A moszkvai és helsingforsi egyetemek pedig túltettek e rendelet szigorúságán is és egyáltalában nem vettek fel zsidó hallgatót.

És pedig ezen intézetek között van egynehány, melyet zsidók alapítottak. Igy p. o. a grolovkai bányászati iskolából vagy a kiewi politechnikumból, melyet csaknem kizárólag zsidók alapítottak és melyet még most is nagyobbára zsidó adakozásokból tartanak fenn, a zsidók teljesen ki vannak zárva. A zsidók iskoláit pedig sorban bezárják a hatóságok azzal a motiválással, hogy hiszen az állami iskolák nyitva állanak mindenki előtt. Látnivaló, hogy Pobedonoszev jól tudván, hogy »nemcsak kenyérrel él az ember«, el akarja vonni a zsidóságtól a szellemi táplálékot is, hogy a nyomortól elcsenevészett testükhöz hasonlóan szellemük is elpusztuljon.

És akik már nagy nehezen bejutva az egyetemekre elvégzik tanulmányaikat, mihez fogjanak? Az állások legnagyobb része el van előttük zárva. Ügyvédi gyakorlatot csak az igazságügyminiszter különös engedélyével folytathatnak, ez pedig a legritkább esetekben nyerhető ki.

Zsidó nem lehet polgármester, sem jegyző, sőt irnok is nagy ritkán. Polgártársai bizalma sem emelheti valamely magasabb polczra. A tartománygyűlés tagjává nem választható, de még választási jogot sem gyakorolhat. Állami hivatalokból pedig egyáltalában ki van zárva, és mihelyt valamely vállalat az állam kezébe megyen át, annak zsidó hivatalnokai elvesztik kenyerüket. 1890-ben az állam megvásárolván a libani vasutat, a társulat zsidó hivatalnokait mind elbocsátotta. Az egyiknek, egy Koiranski nevü tekintélyes mérnöknek tudtára adták, hogy ha állását tovább is meg akarja tartani, meg kell keresztelkednie. Az inkább főbe lőtte magát. E nyáron két gőzhajózási társulatot felszólított a kormány, hogy zsidó hivatalnokaikat bocsássák el. És azok a szerencsétlenek, körülbelül 100-an elbocsáttatásukkal egyidejüleg kapták meg a rendőrség felszólítását, hogy haladéktalanul hagyják el a várost. Most 3 hónapja pedig a közlekedésügyi miniszter ezt a rendszabályt valamennyi engedélyezett vasuti és gőzhajózási társaságra alkalmazta, miáltal 8000 zsidó hivatalnok veszíti el kifogástalanul betöltött állását.

Hogy az adott visszonyok között a rendőrség kényekedve szerint zaklatja, zsarolja sőt tettleg is bántalmazza a zsidó lakosokat, azt elképzelhetjük. Errera csak a hitelesen konstatált tényeket idézi, a közül legfrappánsabbakat, de az erő-

szakoskodások legnagyobb része titokban marad. Aki teheti, pénzzel vásárolja meg nyugalmát, a szegény nyomorúlt pedig tűr és hallgat. Csak nehány hónap előtt ítéltek 2 heti fogságra egy fakereskedőnek zsidó hivatalnokát, mert a favágásra felügyelvén, künn maradt az erdőben délután négy óráig és ezzel »mintegy letepeledett a városon kivül«. Másutt egy alantas rendőrhivatalnok megkötöztet és megkorbácsoltat egy zsidót mert az — nem köszönt neki elég alázatosan. Mindennapi dolog, hogy azalatt, mig valakinek útlevele megujitás végett a hatósághoz van felterjesztve, meglepi a rendőrség, elkéri útlevelét és mivel elő nem mutathatja, elfogják és eltolonczolják. Valóban jobban bánnak más államban egy közönséges gonosztevővel, mint Oroszországban egy tisztességes, becsületes zsidóval.

És mialatt Oroszországban a legkegyetlenebb irtóháboru folyik 4 millió ártatlan ember ellen, Párisban mohón kapkodják széjjel egy volt ministernek III. Sándor czárról irt könyvét és megelégedéssel olvassák a panegyrikonokat a »legjobb, legnemesebb és legigazságosabb uralkodóról«, akinek »egészséges, virágzó birodalmában kipusztult a korrupczió, nem tud gyökeret verni a vallási türelmetlenség«, akinek jogara alatt »boldogság és jólét uralkodik mindenütt«!

Budapest. LEDERER IGNÁCZ.

IRODALMI SZEMLE.

Szeretett mesterem, Bacher Vilmos tanár úr, így ir *Agada der palästinensischen Amoräer* czimű munkájának I. kötete 254. lapján: »Sem und Japheth wurden für die Schonung der Ehre ihres Vaters vermittels eines Gewandes (Gen. 9,23) entsprechend belohnt: Sem, der mit dem Beispiele vorangieng, bekam den Mantel (Tallith) des Weisenjüngers, Japheth, der Sem sich anschloss, das Pallium des Philosophen.« — Aztán jegyzetben: »Gen. r. c. 36, Tanch. B. נח 21, לפיכך זכה... שם לטלית ויפת לפיוולא Tanch. נתן לחם שכדן טלית לשם וליפת פיוולא. Das Fremdwort, das wahrscheinlich corrumpirt ist (Jalkut liest פלמוניא) ist am besten durch *pallium* zu erklären.[1]) (s Grätz, IV, 259). Damit ist der vorzugsweise

[1]) Igy Lewy IV, 13a és Kohut VI, 302a is, ámbár פיוולא s *pallium* között vajmi kicsiny a hangzási rokonság.

von den Philosophen getragene, gewöhnlich weisse Mantel aus Wollenstoff genannt[1]), ein Seitenstück zu dem besonders als Ehrenmantel der Weisenjünger (טלית של תלמיד חכם) geltenden Tallith.[2]) Beide bilden ein passendes Aequivalent der שמלה, mit welcher Sem und Japhet die Blösse ihres Vaters bedeckten... Mein Schüler Sam. Krauss schlägt vor, פיוולא mit *φιάλη, φιάλιον* zu erklären, eine Art Kopfhülle, bei Ducange, Col. 1675. Bei Const. Porphyrogen. (De aula Byzant).[3]) I, 528 (ed. Bonn ist *φιάλιν* ein Staatskleid (Reiske in der Note dazu, II, 611: cucullus Kutte).«[4])

Szándékosan idézem ezen helyet egész terjedelmében részint azért, mivel így a kérdéses midrás a maga teljességében áll előttünk, részint pedig azért, hogy ráutalhassak a Bacher által elfogadott magyarázat tarthatatlanságára, leginkább azonban a czélból, hogy a fent idézett saját magyarázatomat ünnepélyesen s a leghatározottabban visszavonhassam.

Rási Genesis 9, 23-hoz a következőképen idézi ama kérdéses midrást: לפיכך זכו בניו [שם] לטלית של ציצית ויפת זכה לקבורה לבניו שנאמר והיה ביום ההוא אתן לגוג מקום שם קבר בישראל (Ezekiel 39, 11). Ebből kitűnik, hogy פיוולא = קבורה. Ha קבורה nem is eredeti, hanem csak helyettesítője az érthetetlenné vált idegen szónak, mégis megadja az egyetlen helyes értelmezését a midrásnak, mert hisz az Ezekielből idézett vers tényleg sírról s temetésről szól. Meg vagyok ennélfogva győződve, hogy פיוולא = *πύελος* vagy *πύαλος* = *koporsó;* tulajdonképen *medencze, teknő.*[5]) פיוולא s *πύελος* minden tekintetben összeilllenek: a hiatus miatt egy digamma-féle hangot szúrtak

[1]) Talán »gemeint«?

[2]) A hagyományos irodalomban nem ismerek helyet, melyből kitünnék, hogy a tallith az irástudók diszköntöse lett volna.

[3]) E szavak véletlenül kimaradtak Bacher idézéséből.

[4]) *fialin* megvan Diefenbach-nál is: Nov. Gloss. Lat. Germ. med. et inf. aet. (M/m. Frankfurt, 1867.) p. 172 b.

[5]) A szó πύελος csak igen kevés szótárban van meg s ezekben sincs mindig, hogy koporsót, sirt is jelent. Jónak látom ennélfogva, hogy a szónak ezen jelentését bizonyossá tegyem három inscriptió alapján: Corpus inscriptionum Graecarum no. 3785. ugyanonnan, no 3776 καὶ τρινχὸν καὶ ἐν αὐτῷ πυάλους δύω, μίαν μὲν φ[υ]τήν, ἑτέραν δὲ [ἐπει]σανκτήν ugyanonnan, ahol a kiadó megjegyzi: φυτὴν πύαλον puto esse alveum sepulcralem nativo saxo incisum.

közbe a zsidók, körülbelül így: *pivelosz;* a szónak a vége mint rendesen elhagyatván, lett *pivelo*, aram színezettel פיוולא.

A midrás eszerint nem is czéloz a görögökre, még kevésbé a görög philosophusokra, hanem agadai módon kifejti, hogy Góg azért lett tisztességesen eltemetve Izrael földjén, mivel ősatyja, Japheth, egy tekintetben legalább, az atyja iránti tiszteletben, hasonlított az izraeliták ősatyjához, Semhez.

Nem tartom szüksgesnek, hogy jelen magyarázatomat még bővebben indokoljam. Csak a dolognak kulturhistóriai oldalára akarnék még ráutalni, a mennyiben ugyanis ebből világos, Palesztinában is voltak terméssziklába vájt sírok, mert máskülönben alig ismerték volna. Megjegyzem továbbá, hogy a hagyományos irodalomban a *sír* elnevezésére más görög szavak is használtatnak.[1]) Ezen görög szavakat, köztük πύελος szót is, tárgyalja Schulze, Kuhn-féle Zeitschrift, für vergleichende Sprachforschung XXXIII, b. 126 jegyzet.

Előttem fekszik egy kis füzetecske: *La parola »vinum« nella iscrizione Etrusca della Mummia* (A »vinum« szó a Mumiának etruszk feliratán.) Turin, 1893., külön lenyomat az Atti della R. Accademia delle Scienze di Torino XXVIII. kötetéből. Az értekezés szerzője, Elia Lattes, jó hirnévvel bir a nyelvtudomány terén s mint hitbuzgó zsidó is ismeretes. Lattes bebizonyítja Bréal ellen (*Le manuscript étrusque d'Agram*, Journal des Savants, Avril 1893.), hogy a zágrábi mumialelet kétségkivűl tartalmazza a *vinum* latin szót az etruszk szövegben, a mi különösen az által válik bizonyossá, mivel a feliraton előfordúlnak más szavak is, melyek borra utalnak; így p. o. *culigna, cupa*, ποτήριον a megfelelő etruszk alakban. Bennünket az érdekel különösen, hogy ezen környezetben egy *héber*, illetőleg *sémi* szó is fordul elő: *kos'* = כּוֹס = *serleg;* erről Lattes még külön is értekezik (Iscrizione paleolat. dei fittili etrusca, a Mem. R. Ist. Lomb. 1893. évi 111. lapján.) Ugyancsak e körbe tartozik Lattesnek értekezése: *Il testo etrusco della Mummia di Agram*, (A zágrábi mumiának etruszk szövege), a fent nevezett *Atti* XXVII. kötetében. Az egész kérdésről Lattes külön munkát is irt: *Saggi*

[1]) Ezeket részben összeállította Kohut, Rahmer-féle Jüd. Literaturblatt XXII no. 18. (1892. p. 69.), ámbár nem értek vele minden pontban egyet.

ed Appunti intorno all' iscrizione etrusca della Mummia (A Mumia etruszk feliratára vonatkozó értekezések s bizonyítékok), mely legközelebb hagyja el a sajtót; ezen munka különösen az összehasonlító mythologiára nézve lesz fontos (l. Wölfflin's Archiv für lat. Lexicographie u. Grammatik, VIII, 278 és 441.).

Zu dem Traumbuche des Artemidoros (Észrevételek Artemidoros Álmoskönyvéhez) a czíme egy hosszabb értekezésnek, melyet H. Lewy (gymnasiumi tanár Mühlhausenben, Elsass tartomány) tesz közzé a Rheinisches Museum für Philologie XLVIII. kötetében. Lewy igen frappans érintkezéseket talál Artemidoros álommagyarázatai s a talmudnak álomtheoriája között (Berachoth tractatusban s egyebütt.) A párhuzam nagyjában sikerűlt, de van a dolgozatban igen sok erőszakolt magyarázat is, p. o. a szerző עֹרֵב = holló szótól kiindúlva, mely madárról sok mese kurzált az óvilágban, akarja megmagyarázni a Jalkut I, 261a-ban foglalt eme midrást: כות לוט ··· ערבו את העסה. Egyébiránt a szerző mindenütt a zsidó forrásoknak adja az elsőbbséget.

Érdekes tanulmány jelent meg jeles hazánkfiától, Perles József-től, a Byzantinische Zeitschrift hasábjain II, 569—584. Czíme: *Jüdisch Byzantinische Beziehungen* (Zsidó-byzantin érintkezések). Kezdve a talmud s midrás adataival, Perles az egész középkoron át talál érintkezéseket a zsidó s középgörög vagyis byzantin irodalmak között. A gaónak erőlködése a homályos talmudi szavaknak a görögből való magyarázata körűl (570. l.) még Perles javitgatásai után sem ér semmit. Inkább állnak tudományos szinvonalon a görög származásu középkori zsidó auctorok dolgozatai. Egy kéziratban található többek között נושדיאניאה, ezt Perles (576. l.) így irja át: (γ) νωστι (ανεια)? (a kérdőjel Perlestől való); pedig egyszerűen fel kell bontani két szóra: νοῦς, διάνοια. A dolgozatban még egyéb hibák is vannak, de azoknak a kimutatása messze vezetne.

A Contemporary Review 1893. októberi számában egy nő — Julia Wedgwood — szól Izrael küldetéséről (The message of Israel). Vonzóan fejtegeti a bibliakritika

szükséges s jogos voltát, a messiáseszmét s hogy miért lett Dávid király ezen eszmének a typusa. Jellemzőnek találja, hogy a zsidók a paschahétre eső szombaton az Énekek énekét szokják olvasni, azon czélzattal, hogy Istenhez való viszonyukat a menyasszony s vőlegény viszonya gyanánt tüntessék fel. Ez alkalommal idézi Friedländernek *Jewish Religion* cz. művét s megjegyzi: It is the work of an orthodox Jew (ez egy orthodox zsidónak a munkája). Szerzőnő ugyan tudja, hogy a pijjutokban is kifejezésre jut ezen felfogás; de hogy már a midrás is így magyarázza az Énekek énekét, úgy látszik, nem is sejti, máskülönben nem szólna egyoldalu orthodox felfogásról; a peszáchünnep, mint Izrael eljegyeztetésének, aztán Sebuoth, mint Izrael férjhezmenetelének ünnepe, ebből kifolyólag az Énekek énekének s Ruth könyvének ez ünnepeken való olvasása, e viszonynak a midrás s pajtánok által való költői feldolgozása — mindez nem válik Izrael szégyenére.

A *bolygó zsidó* legendájának összes feldolgozásait — a magyart természetesen ignorálják — ismerteti L. Neubaur: *Bibliographie der Sage vom ewigen Juden*, Centralblatt für Bibliothekswesen. X. évf. 6. s 7. füzet. Szerző alapos ismerője ezen legendának; tőle való *Die Sage vom ewigen Juden* cz. munka is. (Leipzig 1884.) A bolygó zsidó mondája nagyobb figyelmet is érdemelhetne zsidó részről, mint a minőben tényleg részesül.

»Am Urquell« czimű folyóiratban Friedrich S. Krauss s T. Dragičević egy uj alakját a *Panteleimon* mondának teszik közzé: *Die Menschwerdung des heil. Panteleimon* (II, 10). A monda eredete meg van az Acta Sanctorum-ban VI. kötet, 397—427. l. A talmudban s midrásban בן תלמיון ezen mondahősnek a neve, a mi épen = Panteleimon. Ezen בן תלמיון meglehetős irodalmi harczot idézett már elő a zsidó tudományban, l. Geiger-féle Jüdische Zeitschrift XI, 277; Revue des études juives VIII, 200; X, 60 és X, 66. A mondának amaz uj alakja sokban emlékeztet a talmudi relaczióra s annak megértését nagyban elősegíti.

Die Ehe bei den Arabern a czime egy érdekes czikknek, melyet Wellhausen tesz közzé: Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1893. Nr. 11. Átvesszük belőle a következőket: »Az eljegyzésnek neve *tazvig* a görög ζεῦγος-ból« (432. l.) Ismeretes, hogy a rabbinikus irodalomban ugyanezen szó divik a házasság megjelölésére. Kulturhistóriai tekintetből érdekes, hogy Mohammed idejében egész Medinában csak egy menyasszonyi ruhát ismertek s az ahhoz való ékszereket a zsidóktól vették kölcsön (443. l.).

Zsidó érdekű czikket hoz egy hazai folyóirat is: *Addenda lexicis Graecis et Latinis* az Egyetemes Philologiai Közlöny novemberi számában. A czikk latin nyelven reprodukál egy pár adatot Zur grichischen und lateinischen Lexicographie czimű értekezésemből.

Budapest. DR. KRAUSZ SÁMUEL.

ÁBRAHÁM IBN EZRA KÖLTEMÉNYEIBŐL.

A balog.

Szféra és a csillagképek
Születésemkor fölémbe léptek,
Elferdíték sorsom útját,
Fáradok örökkön s czélt nem érek.

Gyertya-üzlet? Én balogja:
A nap éjjel is süt, ég ragyogva;
Czikkeim halotti leplek?
Hajh, kisem hal meg talán koromba.

(Rosin, Jahresbericht 1887. 98. l.)

A hal.

A hal miatt a bú emészte,
A hal-kiosztó nem vett észre;
Arczomnak pírja hóba vála,
Amíg megszülte végre
E kis halat szomszédom tála

(u. o. 99.)

Juda Halévi szelleme.

Büvös-bájos fönn az álom,
Ám szerelmem, bű barátom,
Felköltött, hogy lássam képed;
Égi angyalok csoportja
Ugy neszelt csengő dalodra
És leküldtek hívni téged:

Jőjj, e port hagyd, s égbe kelve,
Élünk dallva, énekelve —
Mit nyujthat e rög tenéked?
— Menj csak vissza, Júda-lelkem,
És aludjál ott a mennyben,
Isten nem hagy menni véled;

Még fiakra vágy e lélek,
Izzlik még a földi étek,
Mannádért a vágy nem éget:
Fájlalom bár nagy halálod,
Ámde jámbor szent tanácsod
Nem kell, tartsd meg, jó lesz néked.

(Ginzé Oxford, 20.)

A görög rabbi.

— Részlet. —

Nincs Edómban tisztessége
A tudósnak ki belépve
Az arabs-lakott vidékre:
Ugy letorkoltak piszszegve.

Ám ha jő egy apró sáska,
E görögnek vézna lába,
Az felkúszik minden hátra,
Ó az óriás lesz fejre.

Gúny gyalázat s szégyen éri
Azt, ki szókimondó férfi,
És e golyhó-rajnak néki
Ront kíméletlen a lelke.

Fenn köpött a gaz görögje,
Illemet, tant félre lökve . . .
Csak feszítsen, hintsen dölyfbe,
Patvart a becsületesre. — —

Nézd szemét: az mindig újra
Szíve síbságát tanúzza,
Mely magát keblébe húzta,
S szinte bétarkítja szenynye.

Földig görnyed térde, háta,
Bárki légyen az, ki látja,
Elterül egész hosszába,
Potrohát a földhöz verve.

Minden bölcsre hullik szitka,
A törvénytudókat szidja,
Ezért zsákot ölthet mind a
Tisztes istenfélők serge.

Istentagadók — azt mondja —
A hivő bölcsek csoportja,
Mind a szent gaónok sorba:
S itt hallják s hallgatnak erre.

Rabbi Salamon [1] te, hol vagy:
Fénye, lángja a Nyugotnak?
Sikra mért nem szállsz e holtak
Tisztességéért kikelve?

Rája, Rabbenú Izsákra,[2]
Hulljon égi üdvnek árja,
Mert kissé megzabolázta . . .
Bár ma az is elfeledve.

A czenkekhöz igy szólt ajka:
Minden tudomány agyamba,
Vonatkozzék bár az magra,
Házasságra s ünnepekre.[3]

Lármáz, gajdol kurjongatva,
Fölleget ver nyálas hangja —
Bár az ősi erkölcstanba,
Ábothban botlik kigyelme.[4]

Szégyenét e szemtelennek
Kikiálthatná kis gyermek;
Taharóth-tudással henczeg,
S téved minden tóra-versbe.[5]

Szakasz-kezdetet sem ért ez,[6]
Száján még az is nehézkes;
Mit ha kis gyermektől kérdesz,
Bizton, bátran megfelelne.

[1]) és [2]) A görögnél nagyobb tekintélyű, fölötte álló rabbik.

[3]) Részei a talmudnak: zeráim, másim és móed: vetési, házassági és ünnepi törvények.

[4]) Áboth: az apák mondásai; erkölcsi mondások: előtte hát ismeretlenek.

[5]) Taharoth: már akkor is a legkevésbbé tanulmányozott része a talmudnak.

[6]) Heti szidra.

Azt hivém, szövetség-láda,
Ámde benne méreg lángja,
S szinte tátong a hiánya:
Mégis rajta csüngnek egyre. — —

Istenes férfik, hagyjátok!
Vagy ilyent sehol sem láttok?
Benne vajjon mit találtok?
Kié szivetek szerelme?

Bűn sarába hull miatta
Annyi elcsábított balga,
Mást is magukkal ragadva,
S lustos, sima mindnek nyelve.

Vigadjon vele, ki hive,
Telt marokkal hordva, vive
Néki mit csak kiván szive:
Habzó bort ezüst kehelybe!

És ha hisztek benne, jól van,
Fürdessétek minden jóban,
Ágya hadd ragyogjon hóban,
Melynek színt' vakít a selyme.

Benne meg bájos leányka,
Drága hitves, édes mátka;
És vigyétek tágas házba,
Melynek szellős minden terme.

Bor gyöngyözzön serlegében:
Részeg paptok éljen, éljen . . .
Ám az ős pohárnokképen
Ez sohsem leszen fölmentve.

Ó hadd hízzon; minden napra
Friss kenyért is mért ne kapna,
Mint király meg ország-nagyja,
Ez az elpuhult emberke?

Úgy; először apró marha,
Aztán sor jöhet a halra,
No meg megpirult galambka,
Izletes, rutás füszerbe.

Hadd ragyogjon szende képe,
Gesztenyét tevén elébe,
Aztán édes füge-lébe
Tört diót, jól megkeverve.

Haspók, jó kövér istentek,
Adjon boldogságot nektek . . .
Hajh, de a valódi szentek
Arczba köpnék, arczba, szembe!

Bújjatok csak árnyékába,
Éljetek csak, őt szolgálva,
Lábporát a hitvány, gyáva
Csak tovább csókolja, nyelje.

Szolgáljátok istenképen,
És talán megtart kegyében:
Te pedíglen, izraélem,
Jól figyelj e törvényekre!

(u. o.)

A legyek.

Leroskadok; hová legyek?
Kiáltok: ó e gaz legyek!
Nem hagyi ak ők lehelni sem,
Szorongatnak mint ellenek.

Belep szemet szemöldököt,
Röpül az orr, a száj fölött,
Elszédít a szerelmi-dal,
Mit már fülembe zümmögött.

Én azt hivém, hogy magamat
Illet e kis kenyér-falat,
De hajh, nyelik a legyek is,
Akár étkes farkas-csapat.

Aztán meg nézd e serleget,
Borát kiisszák a legyek,
Mint meghívott vendégeim:
Segítsetek, segítsetek!

A magukét keveselik,
Ó bort, kövér ürüt nekik!
Csekély nekik, mi lenn hever,
Kortyom s falatomat lesik.

Ha társim megvendégelém,
Eléjük minden jót tevén,
Ez a láncz hozata légy-sereg
Ül, trónol asztalom fején.

Jer téli szél; hadd öli meg
Ez átkot a fagy és hideg;
Beteg vagyok — de akkoron
Dal szól az ég isteninek.

(u. o. 99.)

Izsák.

Bús atya, jer gyászolva,
Mert elvette Királyod
Fiadat ki egyetlen volt,
Kit szerettél, Izsákot.

Én, a férfi, átkot értem,
Minden üdvöm kihalva;
Távol volt soká fiam, de
Nem aggódtam miatta;
Azt hivém, hogy vénségemre
Támaszom lesz fiamba!
Hajh, átkomra nemzettem én,
Buzgalmamnak mi haszna?
Hogy örülnék? Meghalt, vége,
Eltemettem Izsákot.

Hagyj fel, hivem, mert csak zaklat
Minden vigasz-szó, beszéd,
Lelkem átkát ó ne említsd,
Nékem ki ne ejtsd nevét.
Volt parázs itt, de kioltá
Már a végzet — s verne még?
Hisz örök rommá lett szivem
És szemfényem elveszék;
Elvesztem hitem, testem,
Mint elvesztém Izsákot.

Sirva sírok folyton folyvást,
Sírok, nagy a bánatom,
Három éve látva, hogy ő
Meghalt messze tájakon;
Meghalt, szent hitét elhagyva,
S úgy éget e fájdalom . . .
Éjje-nappal sír a lelkem,
Várja őt — hajh, várhatom.
Mennyi kín, nyomor tört énrám:
Ez váltá fel Izsákot.

Isten, kinek akaratod
Uralg minden lényeden,
Nyújts vigaszt e téged félő,
Bús atyának: énnekem;
Lengjen szívem roncsain át
Lágy vigasz-szód, én egem:
Ősinek útján hadd járjon
Ujra fiam, énvelem,
Hisz oly ifjú még, tanítsd hát
Félelmedre Izsákot.

(Diván. 205.)

Nagyvárad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

ORSZÁGVILÁG.

SÉTA JERUZSÁLEMBEN.

Jeruzsálem, deczember havában.

Tisztelt szerkesztő úr!

Úgy hiszem, hogy jelenlegi soraimban legelőször a szent város topographiai fekvésével kell megismertetnem, hogy azután visszatérhessek a különböző intézetek kiterjedésére és fekvésére, a melyekről tulajdonképen irni akarok.

A szent város fal által van körülvéve, a mely harmincz, néhol nyolczvan, sőt száz láb magas; átlag öt láb széles és tizenháromezer láb kerületű. Hogy lehetséges legyen a városba való bejutás, öt kapuval látták el e falat. A város nyugati részén van a jaffai kapu, északon a damaszkusi-, keleten az oroszlán- és a trágya-, délen pedig a Zion kapu.

A város építésmódja tisztán keleties; különböző nagyságú négyszögű kövek, a melyek mész és vakolat nélkül vannak össze illesztve, egymásba fonódó házak óriási bolthajtásokkal, a melyeknek nyilásain át kis mellékutczákba jut az ember, szűk, nappal túltömött s nem épen kellemes illatú utczák jellemzik a szent várost. — Ha azonban elhagyjuk a régi városrészt s nyugati irányban haladunk, egyszerre egész új világban képzeljük magunkat. Európai stylusban épített, barátságos házak, messzire kiterjedő gyümölcsös kertek fogadják itt az embert; s ha az imént látottak nem gyakorolnának az emberre olyan hatalmas benyomást s ha nem állanánk még a templom, a siralomfal, Dávid tornya, — Jeruzsálem egykori ékessége, — s a mai Jeruzsálem látványosságainak varázsa alatt, egy nagyobb európai városba képzelnők magunkat. Itt vannak a különböző konzulátusok s a legtöbb zsidó intézet. Itt tisztaság uralkodik, mert ebben a városrészben majdnem kizárólagosan európaiak, többnyire zsidók laknak. A legérdekesebb az, hogy az egyes utczáknak héber

nevük van. A város mellett, kissé délre fekszik נחלת שבעה, arrébb, észak felé אהל דויד, még feljebb מאה שערים, a mely valamint a két első is, magában véve kis várost képez és a mely városrészeket az idevalók városoknak is neveznek. Szorosan מאה שערים mellett fekszik שערי פיה azután pedig בית ישראל, itt, északnyugaton végződik a külváros, a mely azonban délfelé még nagyobb kiterjedésű.

Ha végig megyünk a jaffai úton, legelőször is זכרון טוביה városkába érünk, innen אהל משה-ba, azután מזכרת משה-ba, ez egy házcsoport, a melyet bold. Montefiore építtetett és a jelenlegi tulajdonosoknak csekély részletfizetésre átengedte; a jövedelmet pedig jótékonyczélokra fordította.

Innen משכנות-ba érünk, azután סוכת שלם-ba, majd שערי ירושלים-ba, innen שערי צדק-ba, azután אהל שלמה-ba, majd pedig מחנה יהודה-ba, végre אבן ישראל-ba. Most azonban ismét נחלת שבעה-ba érkeztünk.

Ohel Dávidban, Nachlath Sibahval ferdén átellenben egy szép épület van, a mely a többi épület közül gyönyörű természeti fekvése által tűnik ki. Nagy vaskapu, a mely a háromlábnyi falkerítésben van, vezet egy szőlőtőkékkel gazdagon beültetett kertbe. Ezeknek törzsei épen olyan vastagok, mint a többi gyümölcsfáké, a melyek szintén nagy számban vannak ezen kertben. Széles kőlépcső, oldalán vaskarfákkal, vezet fel a jóval magasabban fekvő házhoz, mely előtt azonban még egy nagy, tisztán tartott és virágágyakkal ellátott terasse terül el. Négyszögben épült, egyemeletes ház, tágas, játszóhelylyé átalakított hátsóudvarral, ez az árvaház képe. Szükségtelen a belső berendezést és helyiségeket leírnom, elég megemlítenem, hogy teljesen európai mintára készült és alig elegendő azon huszonöt növendék számára, a mely jelenleg az intézetben van. — A nyolczvanas évek elején alig volt az intézetnek tíz növendéke, kiknek legtöbbje sephardim vagy moghrabim volna. Akkoriban az askenazim még vonakodtak gyermekeiket oly intézetbe adni, a melyben a tóra mellett profán tudománynyal is foglalkoznak.

Dr. *Herzberg* iránt, a ki igen derék és sokoldalúlag művelt úr s aki akkoriban az intézet vezetője volt, oly nagy előítéletet tanusítottak, hogy minden igyekvése daczára, nem volt képes ezen előítéletet legyőzni. A jeruzsálemiek egyáltalában nem szívelhettek egy phil. doktort; azután pedig még nem hegedtek be azon sebeik, a melyeket kevés évtized előtt Dr. Frankel L. A. orvos ütött rajtok. Dr. Herzberg mégis tizenkét esztendeig maradt meg állásában, a mely körül nagy érdemeket szerzett. Neki köszönheti az árvaház mostani telkét, a melyet ő vett meg az egylet számára, ő volt az, a ki az egyletnek megnyitotta a jövedelemforrások egész sorát s a ki a modern tudományokat otthonossá tette Jeruzsálemben. Megúnva a folytonosan s különböző oldalról ellene irányúló agitácziókat, tizenkét évi áldásos munkásság után visszavonúlt Németországba. Most, mint egy iskola vezetője működik Brüszszelben. — 1891-ben, a midőn elhagyta az árvaházat, huszonhárom növendéke volt, ezek legnagyobb része askénazimból állott. Ma már huszonöt a növendékek száma s azon vagyunk, hogy tágítsuk az intézetet, minthogy a kérvényezők száma napról-napra nő.

Isten áldása legyen vállalkozásunkon!

Dr. Grünhut Lázár.

MORVAORSZÁG ZSIDÓ KÖZSÉGEIRŐL.

Azt hihetnők, hogy a csekély földrajzi távolságnál fogva, sem jellegében sem intézményeiben nem igen üthet el a morva zsidóság a magyartól. De a tapasztalat ezen feltevésünket sehogy sem igazolja.

Nem a Morva folyó, hanem egy egész világ választja el e két zsidóságot egymástól, ugy, hogy az itteni zsidóság viszonyainak behatóbb ismertetése, nemcsak általános ethnografiai, de speciálisan felekezeti szempontból is érdekes eredményre vezet. Ezen ismertetésnél első sorban az összehasonlításokat kell kerülni, mert nézetem szerint, két egyén közt, a kiknek mindegyike más országban, tehát más viszonyok közt nőtt fel, párhuzamot nem igen lehet vonni. Az egyén, ugy a mint előttünk megjelenik, magán hordja nemzetének bélyegét, és habár öntudatlanul, pregnánsan juttatja érvényre annak erényeit és hibáit egyaránt. E tény oly szembeszökő, hogy rövid együttlét után megtudjuk különböztetni a magyar zsidót a morvától. Azok tehát, a kik nem a vallás, hanem a zsidó faj ellen

lázítják a tömeget, vagy nem láttak még két, különböző országból származó zsidót, vagy pedig nem tartották érdemesnek, e két egyén között párhuzamot vonni. Azon iratok, a melyek a zsidóság védelmére irattak, — és a melyek sorából Leroy-Beaulieu genialis művét említem föl — ezt a jelenséget többé-kevésbbé alaposan megbeszélik. Nekünk zsidóknak azonban nagy okunk volna az ilyen kétes értékü védelmeknek nagyon megörülni. Igaz, hogy a zsidóság mindig azt hirdeti, hogy nem képez népet a népben, és ez hazafiságra nézve tökéletesen igaz, de hála Istennek, a mindennapi tapasztalat bizonyos tulajdonságokra nézve az ellenkezőt bizonyítja. És daczára annak, hogy eleink századokon át büszkén vallották külön nemzeti voltukat, még akkor sem feledkeztek meg soha azon kötelességekről, melyeket az ország, a melyben laktak — hisz hazáról abban a korban fájdalom beszélni nem lehetett, — reájuk rótt.

De a legnagyobb gyülölet és izgatás sem változtat ama egyszerü tényen, hogy a mai zsidóság tökéletesen hozzásimult a környező nemzetekhez. Hogy ez nem mindig volt a zsidóság hasznára, azt tudja mindenki. Elejét akartuk venni a sokféle vádaknak és rágalmaknak, hogy ez nem sikerült, szomoru dolog. Nekünk sovány elégtétel a költő szava »in magnis voluisse sat est«.

Mint két különböző ország szülöttje, nagy lesz tehát a két zsidóság között a különbség. A szembeszökő eltéréseket, azokat a szép szokásokat, a melyek itt századok óta dívnak és a melyek Magyarországba is át volnának ültethetők, a régi intézményeket, a melyekben meg annyi történeti emléket láthatunk, óhajtom a Szemle olvasóinak bemutatni. Sem kimerítő alaposságra, sem szőrszálhasogató részletezésre igényt nem tartok. Az elsőhöz hiányzanak a segédeszközök és források, a másik pedig a lap t. olvasóit nem igen érdekli. Annak a ki világot akar látni, legtöbbször be kell érnie az általános benyomással, az apró, jelentéktelen részletek megfigyelésére nincs ideje.

A mi itt Morvaországban első sorban feltünő, az a zsidóság egysége. Sem túlbuzgó fanatizmust, sem lanyha részvétlenséget nem találunk, ugy, hogy az ellentétek nem kerülnek élesen egymás mellé, miáltal a surlódások elkerülhetők.

Az itteni zsidóság, az által, hogy az osztrák állam fennhatósága alá tartozott, végig szenvedte mind ama kínokat, a melyeket a spanyollal rokon osztrák fanatizmus reá mért. De az osztrák zsidóság sanyaru sorsától Morva- és Csehország zsidói nagyjában meg lettek kimélve, ugy, hogy az Alsó-Ausztriából kiüzött hitrokonok itt gyakran menhelyet találtak, a miről az itteni temetők sírkövei tanuskodnak. A lakhely állandósága és Izraél szenvedései azt eredményezték, hogy a zsidóság összetömörült, szorosan ragaszkodott az ősök hagyományához, tiszteletben tartotta intézményeiket, lerótta kegyeletes tartozását a mult iránt, megőrizte és tovább fejlesztette a zsidó öntudatot, egy szóval szivébe zárta nemzetének történetét, kinszenvedéseit.

A lakhely állandóságát említettem első sorban. Morvaország zsidósága magát bennszülöttnek tekinti, és ennek alapján osztrák polgárságát nagyra becsüli. Nem sok oka van reá! Az első zsidó bevándorlók valószinüleg Németországból jöttek.[1]) A tizedik század végén lépnek először föl, és hogy e föllépés mily jellegü volt, azt az akkori kor szelleme már előre megmondja. Přzemysl Ottokár király 1254-ben a zsidókat néhány kedvezményben részesíti.[2]) Brünn városának körülfalazásához 1333-ban a zsidók a költségek negyedrészével járultak. Falvakban nem volt szabad lakniok, vásárokra nem mehettek. Ekként megszorítva éltek a 18-ik századig. 1745-ben január 2-án jött ki a rendelet, mely a zsidókat egész Morvaországból kiüzte, és határidő gyanánt junius végét szabta meg. Mi sem tanuskodik jobban a morva zsidók mellett mint ama körülmény, hogy a keresztény lakósok kérelmére ezen rendelet május 15-én vissza lett vonva.

De a zsidó lakosok száma egyszer mindenkorra meg volt szabva. Igy századokon át el volt tiltva, hogy a családnak egynél több tagja alapitson ujabb családot. Ezen jog rendesen az első szülöttet illette meg, a többiek »in perpetuum qua exteri«, mindig idegeneknek tekintettek.[3]) Az a család, melynek

[1]) Johann Franz Herrmann v. Herrmannsdorf: Geschichte d. Isr. in Böhmen p. 19.

[2]) Hieronymus v. Scari: Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren ... erlassenen Gesetze u. Verordnungen p. 2.

[3]) Hofdecret vom 24. october 1726, a Wekebrod által kiadott

férfisarja nem volt, megszüntnek tekintendő.[1]) 1787-ben egy türelmi pátens a zsidók számát 5400-ban állapította meg[2]) a kik 1788-ban 52 községbe lettek osztva. Ezen 5400 család körülbelől 30.000 lelket számlál, és ha ezen számot összehasonlítjuk azzal, hogy *csak rendes adók* fejében mennyit kellett a kincstárba juttatniok, akkor megérthetjük azt, hogy miért volt a türelmességéről nem épen híres Ausztria a morva zsidók iránt elnéző.

Fogyasztási adók czimén 1824-ben 75.760 forint folyt be a császári kincstárba. Ezen összeg egyszerüen megfoghatatlan volna, ha nem néznénk egy kissé körül azon adónemek közt, a melyeket a zsidóság fizetni tartozott. A családi díj fejében minden zsidó évi 10 frtot fizetett,[3]) és ha ez nem folyt be pontosan, akkor a hatóság a zsinagógát bezárhatta. Az említett pátens egy fogyasztási adó-pótlékot rótt a zsidókra, a melyet vagy közvetlenül maga az állam hajtott be, vagy pedig bérbe adta. Az első évben ezen czimen 61.280 frt folyt be. Érdekes, és azt a páratlan cynizmust, melylyel a zsidókat kiszipolyozták élénken világítja meg a következő adónem, az u. n. Contributionsdrittel-Zuschlag fölemelésének megokolása.[4]) »A zsidóság részéről eddig befizetett 150 százalékos osztály és törlési adót illetőleg, meg lett fontolva, hogy ezen adó a keresztény lakósság számára 1811. márczius 15-én fölemeltetvén, nincs rá ok, hogy a zsidóságot e tekintetben megkiméljük.« Azért elhatározták, mert hisz sok szónak ez a vége, hogy az eddig befolyt 82.200 frt helyett, ezen a czimen 109.600 frtot kell behajtani. Hozzájárult ehhez a türelmi adó, melyet az idegen zsidók voltak kénytelenek 5—20 frtnyi magasságban fizetni. Ez utolsótól eltekintve, a többi adók behajtásáért a felelősség a zsidó községet terhelte.[5]) Ezen

»Sammlung der seit 1600—1740 ergangenen allerhöchsten Gesetze. Brünn, s. a.

[1]) Jüdische Polizeiordnung vom Jahre 1754. okt. 16.

[2]) 1787. nov. 17-én kelt pátens 1. és 2. §§.

[3]) Ezen összeg az 1787. julius 26-án kelt udvari rendelet alapján 5 frtra szállítatott le. Az akként hiányzó összeget a fogyasztási adó felemelése, és a hadi adó behozatalával pótolták ki. 55 200 frt helyett körülbelül három annyit.

[4]) Finanzpatent v. J. 1811. február 20.

[5]) Az összes adók alapját a Ferdinánd »kegyelmi« rendelete által

rendes adókon kivül, időről-időre még más meglepetésekkel is kedveskedtek a morva zsidóknak. Igy péld. egy 1788-ban kelt pátens szóról-szóra a következőket mondja: »Minthogy a morva zsidók a családi díjon kivül egyébb megszabott adót nem fizetnek, ezért kénytelen a zsidóság »hadiadó« czimen évenkint 24.660 frtot befizetni.«[1])

A rendes adókhoz járultak a birságpénzek, a melyeket a zsidók valamely rendelet áthágása esetében tartoztak lefizetni. Itt az első sorban azon birság említendő, melyet azon községekre rónak ki, a kik az 1657-ben megszabott számon tul vesznek fel zsidókat.[2]) A külföldi illetőségü zsidók türelmi adót fizettek, a melynek magasságát időről-időre a helytartóság szabja meg.

A kik az ellen vétenek »sulyos rendőri kihágás« miatt büntetendők meg. A kivándorlás csak az illető uradalom és a helytartóság engedélyével történhetik, azok a kik az ellen vétenek, 10 tallérral büntetendők, és az illetőségi helyükre visszatolonczolandók.[3])

Minthogy ezen szükkeblü, kegyetlen rendeletek Magyarországon nem honosultak meg, külön nehézségekkel zárták el a morva zsidók elől a Magyarországba vezető utat. A kivándorlási engedélyen kivül itt még bevándorlási engedélyt is követeltek a határon, a ki ilyennek birtokában nem volt, csavargás vétsége miatt büntettetett. Az itteni könyörtelen rendeletek sok zsidót kényszerítettek arra, hogy a vándorbothoz nyuljon, és hogy a türelmesebb Magyarországon keressen ujabb, a réginél jobb hazát. Igy történt, hogy különösen Észak-Magyarország több községe, Vág-Ujhely, Nyitra, Galgócz többnyire innen kivándorolt zsidókból alakult. Hogy mily

megszabott évi 12.000 frt képezte, melynek behajtásáért az egész ország zsidósága felelt.

[1]) Scari l. c. p. 175. az 1788. november 20-án kelt pátens alapján. Ezen adó a rendes adókon kivül lett kivetve, a mint az 1799. deczember 3-án k. pátens mutatja.

[2]) Minden város, egy-egy ujabban fölvett zsidóért 1000 aranyat volt kénytelen birságkép fizetni. Büszkék lehettek a zsidók, hogy hivatalosan ily nagyra becsülték őket.

[3]) Helytartósági rendelet, 1802. márcz. 10-én. V. ö. Klingner; Practischer Rathgeber in Militär-Angelegenheiten u. Judenwesen, Brünn, 1826. p. 273.

magas fokon állottak az itteni zsidók, legjobban kitünik ama tényből, hogy a sokféle rendelet-bilincsek daczára, egy évben — 1831-ben — összesen *husz* forintra rugtak a birságpénzek.

Szinte hihetetlen, hogy azon férfiak, a kik oly páratlan korlátoltsággal akadályozták meg az egyik oldalon a zsidók anyagi és szellemi kiterjedését, a másik oldalon oly intézményeket léptettek életbe, a melyek a zsidóság külső megjelenését emelni voltak hivatva. Foglalkozás dolgában ugymint a család-alapításban a legsötétebb fanatizmus szülte korlátok közé szorították őket, mint összeséget pedig nemcsak hogy elismerték, de oly jogokkal ruházták föl, a mely bizonyos hatalmi pozicziót volt hivatva nékik adni.[1]) Ezen intézmények közé sorolandók a zsidó községek önállóságát előmozdító rendeletek, továbbá a »Landes massafond« és az »országos főrabbi« intézménye. Természetes, hogy minden nem egyébb, mint megannyi módja a zsidóság ujabb kiszipolyozásának, de a zsidók értették, miként kell, miként lehet ez intézményeket a zsidóság üdvére fordítani. Ez intézmények még manapság is fennállanak, és a zsidó községek többnyire ezen alapon nyugszanak. Sőt bizonyos joggal állíthatjuk, hogy az új, egész Ausztria zsidóságának viszonyait szabályzó 1890-ki 57. t.-czikk, és az ezzel kapcsolatban álló, a morva helytartóság által $266^{45}/_{90}$. sz. a. kiadott minta-alapszabály ezen intézmények tekintetbe vételével lettek megszerkesztve.

A »Landesmassafond« alapját az 1787-iki julius 26-án kelt udvari rendelet vetette meg. Ezen év november elsején a contributionalis adó azon föltétellel adatott 6 évre bérbe, hogy a bérlő az évi tiszta nyereség felét egy ily alap megteremtésére köteles fordítani, melynek rendeltetése az volt, hogy az eladósodott zsidó községeket arányosan támogassa. A hat év lejártával ezen szerződés ugy lett módosítva, hogy a bérlő ezentul csak 6080 forintot köteles e czélra fizetni. Ezen összegből fogalmat alkothatunk magunknak egy részről a zsidók megadóztatásának, más részről a bérlő nyereségének nagyságáról. Ezenkivül ezen alaphoz csatoltattak még a zsidókra kivetett birságpénzek is. Mekkora lehetett a morva zsidók

[1]) Az országos alap, és rabbi hivatal megteremtése által a zsidóság ugy befelé, mint kifelé egységes terület gyanánt volt képviselve.

erkölcsi ereje, ha a legszigorubb ellenőrzés mellett, a birságpénzek például 1831-ben összesen *20* frtra rugtak. Nem tudni, mit csodáljunk jobban. A vezérlő körök korlátoltságát-e, a mely egy ily felekezettel oly mostohán bánt, vagy a morva zsidóság türelmét, mely erkölcsi tisztaságának tudatában ezen nyomasztó terheket szótlanul viselte.

De nem soká tartott a hatalom jóakarata. Az 1831. május 29-én kelt 18.741. számu udvari rendelet megfosztotta az alapot eddigi jövedelmétől, és elrendelte, hogy az ekként befolyt jövedelem ezentul a császári kamara alapra fordíttassék. Az országos alap jövedelme pedig a következőkép lett felosztva. A Nikolsburgban székelő országos rabbi fizetésére 600 frt.[1]) A pénztári személyzet dotálására, az országos rabbi választásánál felmerült költségekre és egyébb egyrészt irodai, másrészt kulturális kiadásokra. Az alapból egyes személyek is kaphattak kölcsönt, ha az kellőkép biztosítva lett.

Az alkotmányos aera kezdete az alap történetében is fontos fordulópontot képez. Azon összeg, a mely a kamara alap javára lett elvonva, az országos alapnak lett visszaadva, ugy, hogy az jelenleg körülbelül 1,200.000 frttal rendelkezik. Ennek kamatjai azon községek támogatására fordíttatnak, a melyek kis terjedelmük daczára, községi szervezetüket fenntartják, rabbit, hitoktatást és rendszeres Istentiszteletet tartanak. Az alap kezelésével megbizott, és az összes községek előljáróiból alakult curatorium jelenleg a hitoktatásra fekteti a fősulyt, és nemrégiben azt a határozatot hozta, hogy ezt ellenőrzendő, felügyelőket nevez ki, a kik a hitoktatás állásáról az egyes községekben időről-időre meggyőződést szereznek, és a tapasztaltakról a curatoriumnak jelentést tesznek. Minthogy azonban az 54 morva község legnagyobb részében a hitoktatást a rabbik maguk végzik, ezek a curatorium határozata ellen állást foglaltak, és községeikkel egyetemben megakadályozták az ellenőrzést. Szép példa arra, hogy sem a rabbik, sem a községek nem járulnak a pap méltóságának és tekintélyének csökkentéséhez. Hogy a curatorium a községek és rabbik visszautasító állásával szemben mire határozza el

[1]) Ezen összeget csak az 1790. január 16-iki helytartósági rendelet alapította meg. Két évvel előbb az országos rabbi hivatalában nagy változások eszközöltettek.

magát, azt csak a februari nagygyülés fogja eldönteni, adhuc sub judice lis est.

Az országos alap támogatásának köszöni sok kisebb község fennállását és a morva zsidóság azt, hogy az interconfessionális iskola daczára, a hitoktatás itt nem áll alacsonyabb niveaun mint pld. Magyarországon. Sőt némely tekintetben őket illeti meg az előny, a mint azt néhány szép, követésre méltó intézmény mutatja. Igy például a prófétákból vett hetiszakaszt minden szombaton egy iskolás fiu olvassa, a ki azt a hittani órában, az egész osztály jelenlétében tanulja be. Nem szükséges kiemelnem, hogy mennyivel könnyebben menne ez Magyarországon, a hol minden valamire való zsidó községnek van felekezeti iskolája. Egy másik intézmény, melyet községemben én honosítottam meg, abban áll, hogy a felnőtt gyermekek 12 - 14 évesek (addig tart a tankötelesség) a mindennapi reggeli és esteli Istentiszteletnél kötelesek megjelenni, a mi a szülők zsidó érzületéről szépen tanuskodik. A jó példa annyira hatott, hogy a nyári szünidőket itthon töltő középiskolai tanulók a szülők parancsára szintén kénytelenek voltak a templomba járni. Mindamellett azonban, a zsidó műveltség itt sokkal alacsonyabb, mint Magyarországon, de tisztább. Talmud és commentárok itt csak elvétve ápoltatnak, annál nagyobb gondot fordítanak az itteni »irástudók« a szentírás könyveinek olvasására. Az a néhány ember, a ki még a talmudban jártas, megelégszik a pesattal, és tovább nem terjed az ambiczió ja.

Az országos alappal összeköttetésben áll az országos rabbi intézménye is. A zsidó tudomány terén elsőrangu tekintélyek töltötték be egykoron ez állást, a kik megérdemelték azt a szabadalmat, melyet a kivételes törvények nékik biztosítottak. Csak Banéth (Benedict) Mordechai és Nahum Trebitsch neveit említem föl, a kikhez Sámson Raphael Hirsch csatlakozott, a kivel együtt a nagy Grätz is Nikolsburgban tartózkodott. Akkor még barátok voltak! — Az országos rabbi kötelessége és hatásköre a község kebelében felmerült peres ügyek eldöntése, a vallásos kérdések feletti határozathozatal, és »az Istenfélelem ápolása és fejlesztése« volt. Gyönyörű elvek, de aligha ezek voltak döntők az országos rabbi hivatalának megteremtésénél, mint inkább ama czél, hogy a

zsidókra kivetett adók pontos behajtásánál ő segédkezett. Hogy a segédkezés miben állott, azt egy, kezeim között levő átokminta bizonyítja a legjobban. De az országos rabbik tiszteletére legyen mondva, hogy ők többet törődtek hivatalaknak valláserkölcsi, mint administrativ oldalával.

Az utoljára említett czélból az országos rabbi mindig az országban volt kénytelen tartózkodni, és »Ősi időktől« — igy mondja azt a törvény — Nikolsburgban székel. Ha azonban előnyösebb, hogy külföldön tartózkodjék, ugy erre a legmagasabb engedély szükséges, és az orsz. rabbi köteles távolléte alatt helyettest állítani. Csakis az országos rabbi van feljogosítva a »kétszeres Ráb« czímet adományozni, és ezt is csak évenkint kétszer, peszach és szukkothkor. Az »egyszeri Ráb« — morénu czímet azonban minden kerületi rabbi megadhatja, föltéve, hogy legalább 10 »tanulót« tart magánál, és csakis oly 2 év óta nős embereknek, a kik tudományuk által azt megérdemlik. Az országos rabbi választása akként történt, hogy a morva zsidóság három csoportba volt osztva, és minden egyes csoportnak élén két »Landesältester« állott, a kik sem a hivatalos jelöltekkel sem egymás közt sem állhattak rokonsági viszonyban. Az 1830. év az orsz. rabbi intézményében több változást okozott, a melyek közül a legfontosabb az, hogy ez országos rabbi hatásköre a zsidó vallás és irodalom oktatás feletti felügyeletre szoríttatott és ki lett mondva, hogy ezentúl nem Nikolsburg az okvetlenül szükséges székhely. Igy történt aztán, hogy ezen hivatal községből községbe, Trebitschről Boskovitzra, onnan pedig jelenlegi székhelyére, Brünnbe került.

Minden megszorítás daczára e hivatal még ma is fontos szerepet játszik Morvaországban. Eltekintve attól, hogy a helytartóság minden a zsidóságot érintő ügyben az orsz. rabbi véleményét bekéri, még több, az 1754-iki »rendőri rendtartásban« megszabott jogokat is gyakorolja a jelenlegi országos rabbi-helyettes, — a ki e hivatalt atyjától vette át, — az 1890-iki 57-ik, és a zsidók állását szabályzó rendeletek világos értelme daczára.

Kijelentettem e sorok bevezetésében, hogy részletező alaposságra igényt nem tartok. Összeszedtem a morva zsidó

múltjából azt, a mit találtam, és előadtam úgy, a mint találtam. Azt hiszem, hogy ezen történeti böngészet érdekelni fogja a Szemle olvasóit.

Misslitz. Dr. Goldschmied Lipót.

BÉCSI LEVÉL.

Ezen levelemnek bátran adhatnám a czimet »Asszimiláczió vagy Czionizmus«. Tervem ugyanis ismertetni a bécsi zsidó egyleteket, de hogy sokat ne igérjek és keveset nyújtsak, azonnal kijelentem, hogy mellőzöm a jótékonysági egyleteket, minthogy ezek egyáltalában nem különböznek más városokban létező hasonczélu egyletektől, és inkább azon egyleteket szándékozom ismertetni, melyek Bécsnek különlegességét képezik. Ide tartozik első sorban a bécsi akadémiai »Kadimah« egylet.

A »Kadimah« 11 év óta áll fenn. Alapítása tehát a 80-as évek kezdetébe esik, a mikor is tudvalevőleg a Németországból átplántált antiszemitizmus járta. Ausztriában ezen nemes ültetvény erős gyökeret vert, sőt hála a többséget kereső Taaffe-kormánynak, óriási mérvben szét is ágazott, ugy, hogy most már a honosság jogát is megszerezte.

De nem akarok szólni az antiszemitizmus mostani hajtásáról, hanem a hatásról, a melyet a 80-as években a bécsi zsidó egyetemi ifjuságban előidézett. Mindama sok ifjusági klubból, »Burschenschaft«-ból — a melyek oly bőven tenyésznyek a bécsi »alma mater«-en — a zsidó ifjak kizárattak — hogy erősebb kifejezést ne használjak —; mint megsértett felek elégtételvevésre nem számíthattak, minden nyilvános helyen, sőt az aulában is árja és nem árja hallgatótársaiktól gúny tárgyává tétettek és nem épen jóhangzásu czimekkel tiszteltettek meg.

Ezen szomoru és szégyenletes állapotnak véget vetni, czélozta azon mozgalom, melynek eredményeül a »Kadimah« létesítését tekinthetjük. Megvolt tehát egy egylet, a melyben a zsidó egyetemi ifjak biztosak voltak a megtámadtatás elől, a melynek »Burschenschaft« jellege feljogosította a tagjait, hogy karddal és pisztollyal becsületüket megvédjék. A gyávaság vádja tehát elnémult, de ha ez egyedül lett volna czélja

a »Kadimah«-nak, ugy a zsidó egyetemi ifjuságnak csak negativ hasznot nyujtott volna, valami pozitiv hatást nem idézett volna elő.

De a »Kadimah«-nak pozitiv czéljai is voltak, melyeket valóban nagyjában már most is megvalósított. Az alapszabályok 1. paragrafusa ugyanis igy szól: Az egylet, mely minden politikai tendenciát kizár, a következő czél elérését tűzte magának ki:

A zsidó öntudat fejlesztését, valamint a zsidó deákok nemzeti összetartozás eszméjének terjesztését, végre a nemzeti történet és irodalom ápolását. Felolvasási estélyek diskusszióval egybekötve, egy megfelelő könyvtár és számos felekezeti heti- és havi folyóiratok, barátságos összejövetelek, pályázatok kiirása; mindezek az eszközök a fent leirt czélok elérésére.

Ha a »Kadimah«-egyletnek sikerült a bécsi zsidó egyetemi ifjuságban a zsidó önérzetet felkelteni, ez már magában olyan vivmány, melyet nem lehet eléggé megbecsülni. Mert a fiatalság, bármennyire is látta a szülői házban a vallásosságot — pedig az se bizonyos — leginkább hajlandó magát az »ilyen avult« dologban tultenni és a korszellemmel versenyt haladni, később sem válik a zsidóságnak javára, az indifferentizmus bő köpenyébe burkolózik, sőt igen gyakran meg is tagadja vallását akár pillanatokra akár örökre. Azután természetesen minden oldalról felmerül a panasz, hogy az intelligens zsidóság vallásával nem törődik, a hitközségi életben nem kiván részt venni.

Ezen vivmány mellé sorakozik egy másik nem kisebb értékü: a zsidó történet és irodalom iránti érdeklődés és szeretet felébresztése. Történetünkben való járatlanságunk legerősebb rugója a zsidóság megtagadásának, megbénit minden érzést zsidó intézmények és szokások iránt. A hetenkénti felolvasások majd a zsidóság multjából, majd jelenjéből, majd történetből és irodalmából, majd politikai állapotáról alkalmat nyujtanak, hogy minden tag a zsidóságot teljesen megismerje, az eszméket és ideákat, melyekért küzdött és harczolt, türt és elviselt, felfogja és magáévá tegye.

A tisztelt olvasó azt fogja gondolni, milyen különös fogalma van ennek a czikkirónak az egységről. Eleinte czimet akar levelének adni, de még se teszi, és végre még se mondja,

miért is vannak neki oly különös szeszélyei. Hát csak lassan tisztelt olvasó, már is benne vagyunk az Asszimilációban és a Czionizmusban. »Nemzeti öntudat!« »nemzeti összetartozás!«

Milyen jelszavak is ezek? Az antiszemitizmus előidézte a zsidó ifjuság tömörülését, de mikor azt állította, hogy a zsidó nem lehet se német, se szláv, és kiszorította az egész zsidóságot az indogermán tiszta népcsoportból, sőt azt is követelte, hogy a zsidók menjenek Palesztinába, mert ott van a hazájuk; a »Kadimah«-ban egy uj eszme hódított tért, a melynek szülőföldje ugyan nem Bécs, hanem Oroszország.

Az orosz üldözések szülték a czinizmust, melynek első pontja a szentföld gyarmatosítása, többi pontjai pedig egyelőre homályval vannak bevonva, de mindenesetre az eszme megvalósítása azon jó oldallal bir, hogy nemsokára létezhetik majd egy ország, a melynek zsidó lakosságának nem lehet majd szemére hányni, hogy hazátlan és tanácsolni, hogy menjen Palesztinába.

A nemzetiség kebléből kiszorult zsidó ifjak alapította »Kadimah«-egyletbe bevonult a Czionizmus, háborut üzenve az asszimilációnak, mint ama törekvésnek, a mely még soha sem szolgált védpajzsul a megtámadt zsidóságnak, holott más tekintetben mindig a régi hagyományok feladását és megtámadását vonta maga után, mindig kárt okozott, de előnyt soha se vivott ki.

Hogy mint ápolja a »Kadimah« a zsidó eszméket, bizonyságul szolgál a decz. 2-án lefolyt Makkabenus-ünnep, melyről röviden akarok beszámolni.

300-nál több ifju foglalt helyet a patkóalaku asztal körül, a bécsi ifjak ünnepélye is asztal körül folyik le, mert a sörös kancsó ép oly nélkülözhetetlen kelléke az egyetemi polgárnak, mint egy nehány tercz- és kvárt nyomok az arczon, melynek előrészén az elnök a szokásos kardforgatással jelezte az ünnepély elejét, mellette pedig néhány zsidó egyetemi tanár és docens adott az ünnepélynek nagyobb fényt jelenlétével. Az ünnepi beszédekről referálnom ugy sem kell, mert azok az alkalomhoz mérve a Makkabeusi kor viszonyait a maiakkal összehasonlítva, abban kulmináltak, hogy a zsidóság tömörülése, bátor föllépése meg fogja adni a haláldöfést a modern antiszemitizmusnak, valamint az ókori antiszemitizmus, melynek

Aniochus volt a nagymestere, meghátrált a vallásában és nemzeti érzületében megsértett zsidóság czéltudatos harcza elől. Hogy az összehasonlítás teljes legyen, a Hellenismus vállalta el a 19. század asszimilációjának szerepét. De az ünnepi szónokok a theoria Rubikónját is átlépték, bizonyítgatván, hogy a zsidóság nagy részének a nyomora és nyomoruságos foglalkozása — bécsi és más világvárosi példák: házalás, kávéházakban és vendéglőkben pipere czikkekkel való üzérkedés — nem kevésbé járul hozzá a zsidók megveteséhez. Ezen kétes exisztencziákat első sorban kell a szentföldön gyarmatosítani, és bebizonyítani, hogy a zsidó a földmíveléstől sem riad vissza, csak ha módja van reá, mig a gazdagok Európában is maradhatnak. Véget kell vetni a zsidóságnak ama gyakran hangoztatott misszió eszméjének szemfényvesztésével és a gyakorlatban kell eme missziót teljesíteni. Ceterum censeo meg kell győzni a világot, hogy létezik egy zsidóság, mely még nemzet és nem többféle nemzet és nép kiegészítő része.

A ki esetleg az ünnepi szónokokkal egyet nem értett, a programm többi pontjaiban elég szórakozást találhatott. Egy-két zenedarab eljátszása, egy pár szóló ének, végre néhány egyleti dal khorusban kielégítette azt is, a ki a művészetet jobban kedveli, mint az akadémikus értekezéseket. Az ünnepélyen azt is megtudhatta minden jelenlevő — mert azelőtt bizony kevesen tudhatták — hogy Bécsben az orosz deákok is olyan egyletfélét képeznek. Orosz deák külföldi egyetemen akár Archangjelben akár Kisinevben született, akár zsidó akár óhitü az mind nihilista, de legalább is szoczialista.

Nem is kételkedem, hogy az orosz deákok egyletének elnöke — ha csak a német beszéd nem esett volna oly nehezére — értekezett volna Marx, Lasalle és más szoczialista vezérférfi törekvéseiről, sőt még a Bonghi-féle békekongresszusnak is melegen fogta volna pártját, de igy csak azon kijelentésre szorítkozott, hogy az orosz deákok nem elégednek meg avval, hogy a zsidók minden országban az őket joggal megillető szabadságot recte a teljes politikai és társadalmi egyenjogusítást elnyerik, mert ők a szabadságot az összes népek számára követelik, lévén a czéljuk az Igazság. A zsidók legyenek külön nemzet a maguk jogaival, mert hiába kényszerítenek rájuk mindenféle asszimiláló ruhát, ők abban jól nem érezhetik magu-

kat. Természetesen — de ezt csak gondolta — hogy az oroszok sem érzik magukat jól a »kantsuka« alatt, és igyekeznek alóla szabadulni, minthogy ez nem tartozik nemzeti jogaik közé, mig a »vudki« nemzeti privilégium, melyet Tolstoj éles tolla sem bir fejeikből kiverni. Hátra volna még csak a czionisták képviselőjének beszédjéről egyet-mást megjegyezni, de ezt inkább összefüggésben a »Zión«-egylettel akarom felemlíteni és mostan a »Kadimah«-val végzek. Mint a zsidó öntudat ébresztője, mint a zsidó történet és irodalom iránti érdeklődés felköltője a »Kadimah« a bécsi zsidó egyetemi ifjuságban oly dicséretreméltó hatást gyakorol, hogy kivánatos volna, hogy Magyarország fővárosában is példának szolgáljon, mert a zsidó nemzetiségi eszméket a fiatal medikusok és jogászok amugy sem viszik ki magukkal az életbe, csak reminiszczencziaképen. Habár Bécsben az antiszemitizmus okozta a »Kadimah« létesülését, Magyarországon pedig eme hangzatos jelszó lejárta magát, maguk a zsidó körülmények is szükségessé tesznek egy ilynemü egylet létezését. Valamikor ugyan a pesti hitközség rendezett felolvasásokat a zsidó egyetemi hallgatók számára, de azok sem tartottak sokáig. Kisérlet volt-e csak vagy más indító ok birta rá az előljáróságot, elég az hozzá, megszüntek. De a zsidó irodalmi társulat létesülése és jövendő működése valószinüleg fordulatot fog jelenteni e téren is.

Igen hosszu értekezést kellene irnom, ha a czionizmus fejlődését Oroszországban és Lengyelországban fokról-fokra akarnám kisérni. A zsidóság ujjászületése a zsidó közügynek (Gemeinwesen) Palesztinában való helyreállítása mellett képezi a czionisták szemei előtt lebegő czélt. Vajjon utjában állanak e politikai természetü akadályok vagy sem, az mellékes, mivelhogy a diplomácziai cselszövények csak hátráltatni és késleltetni voltak képesek egy népnek felszabadulását, de sohasem végleg megakadályozni. A »Chovave zijon« pedig már eredményekre is hivatkozhatnak, tehát nem száguldanak phantomok és utopiák után, mert ma már a szentföldön 25 virágzó gyarmat van a török kormány részéről elismerve. Ezen gyarmatok hivatalos nyelve valamint az iskolákban az előadási nyelv a héber. A czionista egyletek Oroszországban napról-napra szaporodnak, nem kevésbbé Gácsországban ugy mint Párisban és Londonban is, a hol az orosz zsidók az üldözés elől asilumot

kerestek. Hiszen még Amerikában is alakultak ilyen egyletek és a szentföldön már telkeket is vásároltak gyarmatok alapitása végett. Magától érthető, hogy a czionisták a Hirsch-féle amerikai kolonizáczióval nincsenek megelégedve, és valóságos tollharczot folytatnak ellene lapjaikban. Orgánumaik pedig minden nyelven jelennek meg, igy pl.:

A Krakkóban megjelenő »Hamagid« héber nyelvü, a bécsi »Selbstemancipation« német, Lembergben pedig néhány lengyelnyelvü és zsárgonos látja a napvilágot. A párisi és londoni egyleteknek az illető városok scil. országok főrabbijai állnak az élén, valamint más neves és gazdag zsidók is pártolják ezen törekvéseket. November elsején az összes ausztriai »Czion«-egyletek Krakkóban évi gyülést tartottak, a melyen a módok is meg lettek beszélve, melyek által a czél leggyorsabban volna elérhető. Ugyanott elhatároztatott és fölvétetett az egyletek czéljába az osztrák zsidóság politikai és közgazdasági érdekeik megvédelmezése. Ilyen érdek különösen a zsidóság kára a kötelező vasárnapi szünet folytán, melynek megszüntetése végett minden eszközt fel kell használni. Kivánatos is volna, hogy ezen törekvésük sikerüljön, habár kevés kilátás van reá oly kormány uralma alatt, mint az ausztriai, mely mindennek inkább mondható, csak nem liberálisnak. A bécsi »Zion«-egylet tehát olyan páholyféle, ha a czionizmust a szabadkőmüvességgel szabad összehasonlítanom. Tagjai nagyobbára fiatal emberek, a kiknek még eddig nagyobb hatást elérni a székvárosban nem sikerült. A »Selbstemancipation« czimü lapjuk ugyan nem szünik meg minden számában a czionizmus mellett tollat rántani és hasábos támadásokat az asszimilátorok »Freies Blatt« czimü lapja ellen intézni. A »Freies Blatt« pedig »Zur Abwehr des Antisemitismus«-nak köszöni a létjogát, de olykor-olykor mégis mérges nyilait Vergani és társait mellőzve a zsidó antiszemiták, recte czionisták ellen irányítja. Valószinüleg csak azért tüntette ki a czionistákat Schneider és kompániájának rokonságával, hogy a lap élén olvasható cziméhez és czéljához hü maradjon. Ezen jelenség t. i. két zsidó lap, a mely egymásnak ront a legnagyobb hévvel és nem mindig a legnemesebb fegyverekkel, Lembergben is észlelhető. De se dr. L. Karo a lembergi Asszimilátorok szóvivője, sem a bécsi »Freies Blatt« apostolai nem birnak oly

személyes tulajdonságokkal, a melyek az általuk elfoglalt állásponthoz az intelligens zsidó elemet vissza tudnák téríteni vagy pedig hozzávonni. A minap olvastam a »Selbstemancipation«-ban egy levelet, mely Magyarországról szólva, még ott is jogosnak találná a czionizmus zászlaját felkarolni. Tagadja, hogy nálunk nem volna zsidógyülölet, habár nincsenek is látható tüneményei. A kormány csak azért nem zsidóellenes mert fél a zsidóság ellenzéki magatartásról, a parlamentben pedig még a liberális képviselők is antiszemiták. Ilyen liberális képviselő Beksics Gusztáv, a kinek a minap megjelent röpiratából idéz néhány sort, melyekben a szerző a zsidókat védelembe veszi azok ellen, a kik a kisbirtokosság bukását a zsidók rovására szeretik irni. Beksics csak konstatálja, hogy a tönkrement birtokosok nem tudják megszivelni a szorgalmas és munkás zsidókat, ez pedig nem más mint kryptoantiszemitizmus. Az okot mindenki könnyen magyarázhatja meg magának. De egy döntőbb bizonyitékát a liberális képviselők zsidógyülöletének is hoz fel a levéliró, és ebben csak az a baj, hogy Polónyinak kell beugrani liberális képviselőnek, ő pedig szoboszlói beszámolóján a reczepcziót is csak bizonyos feltételekhez kötötte, a zsidó bevándorlás ellen pedig erősen mennydörgött. No de ebben nem volt Polónyi eredeti, mert csak utánozta és ismételte azt, a mit már előtte Angolországban és Amerikában ajánlottak, sőt az utóbbi országban keresztül is vittek, rendeletekkel gátat vetvén a tömeges zsidóbevándorlásnak.

Magyarországon a czionizmus alig fog párthivekre találni, ha a »Selbstemancipation« levélirója vak buzgóságában az összes liberális képviselőket és a sajtót az antiszemitizmus áramában is látja uszni. Utoljára még meg kell emlékeznem egy intézményről, mely ugyan független a czionizmustól, de mindazonáltal szolgálatában áll t. i. arról, hogy itt összeállt néhány jó hebraista, hogy hébernyelvü előadásokat tartson a haladottak számára, mig a kezdők számára egy kurzus nyittatott a héber nyelv elsajátítására. Ezen egylet neve »Száfa berura«. Ugyanilyen egylet létezik Krakkóban is — azt hiszem ugyanezen név alatt — melyet a fáradhatatlan Fuchs alapított. Fáradhatatlan, mert lapja a »Hamagid« már háromszor szünt meg, és szerkesztője mindig talált mentőket, a kik pénzsegélylyel ismét hozzájárultak lapjának felélesztéséhez.

Ő alapitotta Krakkóban az első ilynemü egyletet a mely Krakkóban igazán czivilizátori tevékenységet fejt ki, mig Bécsben nem más, mint eszköze a zionizmusnak.

Ilyenek a viszonyok Bécsben és Ausztriában mindenütt. Egy részen az antiszemitizmus, a melyet mellőzni nem lehet, ha Ausztriáról van szó — mint egy budapesti lap nem rég megirta: »a bécsi községtanácsból« nem jelent mást, mint antiszemiták okozta botrányt — a másik oldalon a két pártra oszlott, a fogakig felfegyverzett zsidóság. Az egyik zsidó nemzeti párt a másik szintén nemzeti, a szerint milyen országról van szó, Gácsországban lengyel, Csehországban cseh, a hol még az ó-csehek és ifjucsehek közt kell választani, végre pedig Bécsben, a hol a zsidóság zöme a Coalitions Ministerium szerint osztrák érzelmü. Az orosz zsidóságot kivéve a legnagyobb forrongást, a legbuzgóbb tevékenységet és agitácziót az osztrák zsidóság keblében vehetjük észre, a minek alkalmasint szintén politikai háttere van, mert a politikai forrongás Ausztriában nagyobb, mint Francziaországban, habár a kormányok nehezebben buknak, mert egy láthatatlan vis major tartja. A csillagokban van megirva, vajjon ezen forrongás csak amolyan fin de siècle tünemény avagy egy mélyreható mozgalom mely a jövő században az osztrák zsidóságnak egész más képet fog adni.

* * *

E sorok irása közben került szemeim elé egy nemrég »Assimilation Antisemitismus und Nationaljudenthum« czim alatt megjelent röpirat, a mely csekély terjedelemben, de annál nagyobb lelkesedéssel a zsidóság megmentését egyedül a nemzeti zsidóság eszméiben látja. Szerző szerint az asszimiláczió a zsidóság teljes felbomlására vezet mert nemzeti sajátosságai hiányában a zsidó megszünt zsidó lenni, maga után vonná a zsidó vallás feladását és vallásnélküli államot — mert a zsidó csak legritkább esetben folyamodik a keresztviz üdvözitő hatásához. Az antiszemitizmus ergo mint harcz az asszimiláczió ellen, küzd a vallástalan állam ellen és azért számítja pártjához a klerust. Végre egy kimutatás szolgál a Nationalju-

denthum fejlődésének megismerésére. A statisztika pedig azt állítja, hogy zsidó nemzeti deák-egylet számszerint 10 van, nem deák 12 (köztük a zsidó leányok »Moria«-egylete Bécsben); Palesztina-egyesület 23 városban, Londonban 20 fiók-egylettel, héber nyelv- és beszéd-egylet 6 városban. A eszme szolgálatában áll 7 héber, 2 német, 1 lengyel, 3 angol, 2 zsargon, 1 szefard folyóirat. Mint az eszme bajnokai és pártolói felsoroltatnak: I. Napoleon, Lord Byron, Beaconsfield, Gladstone, D'Israeli. (! hát Beaconsfield ki volt!), M. Montefiore, Harrison, végre a gazdag zsidók Párisban és Londonban a kik hozzájárultak az alapított 25 gyarmat fentartásához és szilárd alapra való fektetéséhez.

Bécs. SCHWARZ GÁBOR.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

KÚTFŐK.

254. sz.

Törvényjavaslat az izraelita vallásról.

(A közoktatásügyi bizottság szövegezése szerint.)

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatik.

2. §. Az 1868. LIII. t.-cz. 1—8. §-ában, valamint ugyanazon törvény 14. §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetnek az izraelita vallásról keresztény vallásra, vagy viszont keresztény vallásról izraelita vallásra való áttérésekre.

3. §. Hasonlókép kiterjesztetnek az 1868. LIII. t.-cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §-ainak rendelkezései az izraelita vallásuakra.

4. §. A jelen törvény végrehajtásával a miniszterium bízatik meg.

A közoktatási bizottság jelentése a vallás- és közoktatásügyi miniszter által az »Izraelita vallásról« benyújtott 300. sz. törvényjavaslat tárgyában.

E törvényjavaslat, melylyel az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallások közé való felvétele s a törvényesen bevett vallásfelekezetüekre megállapított jogoknak — a házasságkötésre vonatkozó intézkedéseit kivéve — az izraelitákra való kiterjesztése is czéloztatik, nevezetes mozzanatot képvisel hazánk valláspolitikai életében. Az izraeliták és keresztény vallásuak közt fennforgó vallási s ebből kifolyó társadalmi ellentét nyer nagyrészt kiegyenlítést, mely sok évszázadokon keresztül oly élesen nyilvánult a közéletben, városi statutumokban, királyi rendeletekben s országos törvényekben; melyekben nagyon sokszor fellelhető oka és alapja azon nehezteltt vádaknak, melyekkel gyakran lépnek fel az izraelita vallást követők ellen.

Országos törvényeink Szent László óta foglalkoznak velük házassági, tulajdon, pénzügyi s más magánjogi vonatkozásokban, melyek így bár nem is mindig szoros értelemben vett vallási természetüek, de mindenkor vallások által különálló társadalmi osztályt képező néposztály ellen hozatván, azok még magánjogi vonatkozásaikban is, felekezeti különállásukra való tekintettel, e kérdés történeti megvilágításánál figyelembe veendők.

Az izraelita vallást követőkre vonatkozó tételes törvények sorát Szent László törvénye nyitja meg (1092. I. könyv. 10. fej.), megtiltván az izraelita vallásuaknak a keresztény asszonyokkal való házasságot, egy tételes intézkedés tehát, mely az akkori, hihetőleg gyakorlati élet megszüntetésére irányult, mely következtetni enged arra, hogy a honalapítás első századában a magyarok s az akkor hazánkban tartózkodó izraeliták közt közelebbi viszony állott fenn, melyet a kereszténység erősbítésére czélzó törekvés megváltoztatni igyekezett. Ez időtől napjainkig, minden században folyton találunk izraelita vonatkozású törvényeket. Igy Kálmán király idejéből fennmaradt törvényeink szerint ingatlanok birhatása (I. könyv. 75. fej.) részükre megengedtetett, a mitől későbbi törvényeink eltiltották s sok ideig tényleg ingatlant nem birhattak. — II. András 1222-ből származó rendelete 24-ik czikkében a zsidókat eltiltja a pénzügyi, só- és kamant grófságtól, mert tény, hogy ugy ezen korban s daczára e rendeletnek, később is e hivatalt viselők közt izraelitákat is találhatni. — 1257-ben IV. Béla király által kiadott kiváltság-levél — mely II. Fridrik zsidó törvényének ugyszólva másolata, — első kimerítő pozitív intézkedés 31 pontban, mely az izraelitákkal foglalkozott, melyben részükre a keresztények jogtalan sérelmei ellen óvrendszabályok is vannak megállapítva.

Figyelemre méltó e korból (1291) Pozsony város levele, melyben kijelentetett, hogy az ottani zsidók a többi polgárok minden szabadságát élvezik, 1360-ban N. Lajos kiüzetésüket rendelte el s ez időre esik a »levelölés« intézményének behozatala Magyarországon, mely abban állott, hogy a király egyeseket vagy egyes városokat, kik izraelitáknak tartoztak, tartozásuk alól egészen vagy részben felmentette, képletileg fejezve ki, hogy egészben vagy részben az adós levél követelési jogát, mintegy megölte. Nagy Lajos alatt szerveztetett a »Zsidó-biró« intézmény, a mindsürübben felmerülő viszálkodások elintézésére, a zsidók és keresztények közt való viszony szabályozására s a zsidók jogainak védelmére. Ez intézmény felállításának szüksége mutatja az izraeliták szorultabb helyzetének mindinkább előtérbe való nyomulását. Zsigmond király alatt (1436), ki bár IV. Béla kiváltságlevelét megerősitette s az öt uj ponttal megtoldván, több külső védelemben részesültek, helyzetük erkölcsi tekintetben roszszabbodott, mert a király velük, mint tulajdonával birtokul rendelkezett.

Mátyás alatt 1464-ben létesült a »Zsidó prefektura« az udvarnál, mely ott az izraeliták érdekeit képviselte; ez szorgalmazta trónváltozáskor jogaik kiváltságaik megerősítését. A Mátyás utáni időkben, II. Lajos »Védlevél« intézményének behozatalát (1518), az izraelitáknak 20—50 denár adóval való megrovását és pár, a harminczadtól való eltiltásuk tárgyában behozott törvényeken kivül egész Mária Terézia, illetve II. Józsefig valamely nevezetesebb törvényes intézkedés az izraelitákat illetőleg nem történt. De annál nevezetesebb szerepet játszottak a városok, melyek felhasználva jogaikat, a lehető legnyomasztóbb adókkal és követelésekkel zsarolták izraelita lakóikat. Pénzen kellett nyugalmukat védelekkel megvásárolniok, s bár 1520-ban a megbélyegző zsidó ruha viselése alól felmentettek, de másfelől ujabb sérelmek (pld. Rudolf rendelete, hogy házaikat adják el) s ujabb és ujabb terhekkel való megrovások által mintegy kényszerítve lettek a minden mód és eszközzel való pénzszerzésre. Ez az időszak 1783-ig volt a legszomorúbb a magyarországi izraeliták történetében, mikor tudniillik II. József rendelete látott napvilágot, mely megengedi nekik, hogy látogathassák a hazai magasabb tanintézeteket, saját hitközségeket alkothassanak, parasztteleket bérelhessenek, kardot hordhassanak, szakált viselhessenek, sőt bizonyos feltételek mellett, polgári joguk gyakorlására is képesitteteknek jelentettek volna ki, ez iránt azonban megállapodás létre nem jöhetett s e részben a korábbi állapot tartatott fenn. 1790-ben Lipót alatt behozott törvénynyel megengedtetett, hogy a bányavárosok kivételével szabad királyi városokban lakhassanak. Majd a haladó kor szelleme az izraeliták helyzetére is befolyással kezdett lenni hazánkban is ugyanynyira, hogy már 1839/40-ben egyes megyék, nevezetesen Pestmegye követe utasitást kapott, hogy az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallások közé való iktatás eszméje mellett foglaljon állást s hogy az izraeliták a haza többi polgáraival egyenjogusittassanak. Ugyancsak 1839-ben kerületi küldöttségek egy javaslatot dolgoztak ki, mely szerint a zsidó vallás bevett vallásnak nyilváníttatott s reájok, minden polgári jogok kiterjesztettek volna, de e törvényjavaslat a főrendek által visszavetetvén, csak az 1840. XX. t.-cz. alakjában jöhetett létre. 1843-ban szóba hozatott ujra a zsidók egyenjogusításának kérdése, 1846-ban József főherczeg közbenjárására türelmi adójok 1,200.000 frttal megváltatott. 1848-ban Kállay Ödön egy törvényjavaslatot terjesztett az országgyülés elé, mely az osztályok központi bizottságában is tárgyaltatott s mely szerint úgy polgári mint vallási tekintetben az izraeliták a hon többi polgáraival egyenlőknek nyilváníttattak volna s melynek 3. §-a szerint, keresztények és izraeliták közt a házasságkötések, törvényileg érvényeseknek nyilváníttassanak. Ugyancsak 1848-ban egy hasonszellemü 7. §-ból álló törvényjavaslat is készült 161. sz. a. de sem ezek, sem Szemere Bertalan 1849. julius 28-án beterjesztett törvényjavaslata, mely az izraelitáknak ugyanazon polgári és politikai jogot akarta biztositani, mint a haza más lakóinak és az izraeliták és keresztény vallásuak közti házasság megkötését is engedélyezni akarta, törvényerőre nem emelkedett.

Végre 1867-ben a zsidók egyenjogusága kimondatott Deák Ferencz befolyása alatt.

Szoros értelemben vett vallási ügyekben nevezetes lépést képez 1869-ben ő felsége szentesitésével ellátott s a mai napig is érvényben levő szabályzat, mely a zsidóság egy részénél csaknem kizárólagos alapul és követendő szabályzatul szolgál, a hitközségek szervezete, népiskolák s ezzel összefüggő kérdések, az országos izraelita pénzalap, anyakönyvek (e részben ugyan már ujabb miniszteri rendeletek is vannak) s más egyházszervezeti ügyekben. A kongresszusi határozatot el nem fogadó úgynevezett orthodox egyházszervezeti ügyeire a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1871-ben 2695. sz. a. kiadott miniszteri rendelet szolgál irányadóul.

Ez volna nagy vonásokban érintve az, a mi tételes intézkedés tekintetében Szt. Lászlótól — ugyszólva napjainkig a magyarországi izraelitákat illetőleg tétetett, de ezen felhozott törvényeken kivül igen fontos szerepüek s nagyszámuak azon városi statutumok, kir. rendeletek, melyek az izraeliták legszemélyesebb s vagyoni jogaikat, sokszor lelkiismereti felfogásukat korlátozták; de az élet, a gyakorlat nem tartotta magát később szorosan ez intézkedésekhez, jogok élvezését s gyakorlását időközönkint különböző irányokban eltürte, majd hallgatag megengedte olykép, oly irányban, a mely irányban a szükségszerüség, a haladás, a józanabb felfogás önmagának utat tört; s ha épen a mai állapotukat tekintjük, ugy sok tekintetben azt látjuk, hogy oly jogok és előnyök gyakorlata, élvezete is fellelhető az izraelita vallásuaknál, melyeket illetőleg pozitiv engedélyező intézkedések egyátalán nem léteznek. Ennek a tényleges állapotnak adja meg úgyszólva a végleges szentesítést a jelen törvény egyrészt azáltal. hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek sorába czélozza felvenni az izraelita vallásfelekezetet, azon felekezetet, mely elsőnek állította fel az egy istenség nagy elvét, mely vallásfelekezet az államélettel nem egyező tanokat nem foglal magában.

A vallásos érzület tiszteletben tartása és megbecsülése nyilvánul a törvényjavaslat szellemében, midőn a viszonosság elvének kiterjesztését az izraelita vallásfelekezetre is szükségesnek tartja s előmozdítja az igaz tiszta vallásélet fejlesztését.

E javaslat fontossággal bir állampolitikai szempontból, mert lerombol vallási különbségekből felállított válaszfalakat s ezáltal közelebb jutunk egy lépéssel ujra ama nagy czél elérhetéséhez, hogy polgáraink mindinkább egygyé olvadva erőnk nem egymás elleni óvatosság, figyelem és féltékenység, hanem a közjóra irányuló egységes működésre lesz fordítható.

Az állam kötelessége bizonyos feltételek mellett, polgári jogainak egyenlő terhek mellett, lehetőleg egyenlő mértékben való kiterjesztése a vallási téren is. Az állam nem foglalhat ma már állást kizárólag egyes felekezetek mellett, azok az indokok, melyek a fejlődő valláserkölcsi eszmék támogatásának szükségét követelték, ma már nem állanak többé fenn, ma már azok a tisztultabb, általános felfogásban, magában a társadalomban megtalálják támaszukat, az állam befolyása felügyelete csak egy irányban lehet, hogy a vallási irány az állami élet, az állami fejlődéssel ellentétbe ne álljon, ennek az elvnek is megfelel s ezen elvnek is figyelembevételénél alkottatott jelen törvényjavaslat.

A jelen törvényjavaslat első §-ában a zsidó vallásnak a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé való felvétele mondatik ki, melynek mily széles alapon való életbeléptetése határoztatik meg a 2. és a bizottság által felvenni javasolt 3. §-ban.

Azáltal, hogy az 1. §-ban, az izraelita vallás, a többi törvényesen bevett vallásfelekezet közé iktattatik, — az izraelita vallásra való áttérhetést leszámitva, — ugyszólva részükre nem egy új jog adatik, hanem a tényleges mai állapot, a törvényjavaslatnak törvényerőre emelése

által mintegy szentesítést nyer; mert az izraeliták ma is birnak hitközségi élettel, iskolatartási, önmegadóztatási joggal; anyakönyveiket (1840: XXIX.) maguk vezetik; a büntetőtörvénykönyvek az istentiszteletekre vonatkozó intéskedései reájuk is kiterjesztetnek. — Az állam az izraelita vallást ép úgy, mint a többi bevett vallásfelekezetet állandóan segélyezi, a mennyiben az állam költségvetésében izraelita egyházi czélokra bizonyos összeg szavaztatik meg, sőt az izraelita házasságjog el van ismerve államjogilag és törvényerővel bir s zsidó házassági perekben a királyi bíróságoknál irányadóul szolgál.

A közoktatásügyi bizottság a 2. §-t elvileg változatlanul fogadta el némi jelentéktelen mondatszerkezeti változtatással. Szükséges volt e §. intézkedésével megállapitani a módot, mily feltételek és előirt formaságok megtartása mellett lehet az izraelita vallásról a keresztény hitre áttérni; mert bár nagyrészt elavult udvari rendeletek intézkednek is ez iránt, de alig ismertek a lelkészkedő papság előtt s igy gyakran minden feltét nélkul eszközöltetett az izraelita vallásról a keresztény vallásfelekezetekre való áttérés, ez pedig a hitbeli könnyelműségre s ezáltal a vallásosság kárára szolgáltatott alkalmat. A 14. §. kiterjesztése által pedig megszüntettetik azon mai napig érvényben levő visszás állapot, hogy a gyermekek hét életéven felül is követték az izraelita vallástól áttérő szülő vallását; az pedig nem volna sem az egyenlőség, sem a viszonosság elvének megfelelő, hogy e kérdést illetőleg az izraelita hét éven felüli gyermekeknél is ne ugyanazon eljárás követtetnék a szülők áttérési eseteinél, mint a többi hason körülmények közt levő törvényesen bevett vallásfelekezetü hét éven felüli gyermekeknél követtetik.

Nagy jelentőségü a 2. §. azon intézkedése, hogy a viszonosság elve, mely az 1840. XX. t.-cz. 2. §-ban az eddig törvényesen bevett vallásfelekezetekre kimondatott, az izraelita vallásra is kiterjesztessék, vagyis, hogy megengedtessék bizonyos feltételek mellett, a ma törvényesen bevett vallásfelekezetről az izraelita vallásra való áttérés. Kettős jelentőségü főkép e momentum, első az egyenlőség elvének teljes megvalósítása az eddig törvényesen bevett s a jelen törvényjavaslat által tör. bevett vallásnak nyilvánitani szándékolt izraelita vallás közt, másrészt azon visszás helyzet megszüntetése, mely azon egyénekre vonatkozólag állott fenn, kik külföldön izraelita hitre tértek át. Az ily áttérések ugyanis Magyarországon — mivel mindenki saját hazája szerinti törvények elbirálása alá esik — meg nem engedett lévén, olyanoknak tekintettek, mintha eredeti keresztény vallásukhoz tartoznának, tényleg tehát már izraelita hiten levő Magyarországon eredeti keresztény hitvalláson levőnek tekintetett, a mi a visszás helyzettől eltekintve még család- és vagyonjogi tekintetben sok kellemetlenségre adott alkalmat.

A bizottság által felvenni javaslott uj 3. §-ban, kiterjesztetni javasoltatik az 1868: LIII. t.-cz. említett §§-ain kivül az 1868: LIII. t.-cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §§, rendelkezése is az izraelita vallásuakra.

A 18. §. kiterjesztése által megengedtetik, hogy ha egy izraelita vallású egyén, egy lelenczet felfogad, a lelencz az izraelita valláson nevel-

tessék, ép úgy mintha más valamely törvényesen bevett vallásfelekezetű által fogadtatik fel, hasonlókép a felfogadó vallásában lesz felnevelhető; vagy ha lelencz izraelita felekezetű lelenczházba adatik, izraelita vallásúnak neveltessék, ha pedig egyik eset sem forog fenn, úgy ha a találás helyén az izraelita vallásuak vannak többségben, az izraelita vallásban neveltessék; vagyis a lelenczeknek izraelita valláson való nevelése ugyanazon feltételekhez köttetik, mint a többi törvényesen bevett vallásfelekezeteknél. A törvény ezen rendelkezésének kiterjesztése az izraelita hitfelekezetüekre észszerü és méltányos, mert a hogy nem követelhető ésszerüen hogy ha egy izraelita egy lelenczet felfogad, annak neveltetéséről gondoskodik, hogy más vallásra nevelhesse, mint a mit ő maga is hitbeli legjobb meggyőződése alapján követ, ép oly, sőt talán még észszerübb, hogy izraelita hitfelekezeti költségen lelenczházba felvett gyermek a fentartó hitfelekezetek vallásában neveltessék fel. Hogy pedig az esetben, ha a lelencz a község által tartatik fenn, izraelita valláson neveltessék fel, az esetre, ha a község lakóinak többsége izraelita vallásu, oly méltányos a köztherviselés igazságos viszontszolgáltatási joga, mely a többi bevett vallásfelekezeteknél is helyeslőleg fogadtatik el és alkalmaztatik.

A 19. §-nak az izraelitáknak való kiterjesztése által, nekik is megadatik a jog, hogy a többi törvényesen bevett vallásfelekezet szertartási és ünnepeinek megtartására ne kényszerittessenek. Továbbá részükre si törvényben kifejezetten biztosittatik, a törvényesen bevett vallásfelekezetüeknek, egymás vallása iránti tisztelet s türelem, hogy vallásfelekezetük ünnepén templomjuk közelében s egyházi menetek alkalmával azon téren és utczákon, melyeken az ily menet keresztül vonul, minden mellőzendő, a mi az egyházi szertartást zavarná. E. §. rendelkezése, bár e részben tételes törvényben intézkedés téve nincs, az életben megoldást nyert önmagától s szükséges esetekben vonatkozó törvény az izraeliták mellett is alkalmazást nyert, tehát csak egy tényleges állapot nyer törvényben kifejezést.

A 20. §. lényegileg ugyanoly intézkedést foglal magában, mint a minő intézkedés a magyar és erdélyi izraeliták 1868. deczember 10-iki egyetemes gyülése által hozott Ő Felsége által 1869. junius 14-én szentesített szabályzat és határozatai 7. §-ában is benfoglaltatik. Jövőben tudniillik, minden izraelita hitvallásuak, a kik külön egyházközséget nem képeznek, kötelesek csatlakozni a saját vallásfelekezetükhöz tartozó s hozzájuk legközelebb eső oly önálló egyházközséghez, mely a magyar állam területén belől létezik.

A 21. §-nak kiterjesztése az izraelitákra lelki-vallási oly intézkedésnek törvényben való biztosítása, a mi részben hasonlókép már meg van valósitva. Ugyanis megengedtetik e §-ban kifejezetten, hogy a hadseregnél, állami közintézetekben, úgyszintén a polgári s katonai kórházakban az izraelita vallásuak saját egyházuk lelkészei által részesitendők vallásos tanitásban. Ez annyira a dolog természetéből folyó rendelkezés, hogy további indokolást nem igényel, mert hisz a vallásoktatás czélja a

vallásos meggyőződés fejlesztése, erősítése, már pedig ez mindenkinél úgy érhető el leghelyesebben, ha nem más vallásban — a mi esetleg saját vallása feletti kételyek felébresztését s így egy ingadozó vallási felfogást szülhet — hanem, ha saját vallásában nyer folytatólagos kiképzést. De meg folyik ezen §. jogossága és szükségszerüsége az egyenlősített vallásfelekezetek egyenlő szabadságából is.

Az utolsó §., mely még felvétetni javaltatik, a 23. §.

Ez a § ugyan, már csak közvetve szól a lelki és vallási dolgokról, de az igazságosság szavának engedett a közoktatási bizottság, mikor ezen §-nak az izraelitákra való kiterjesztését javasolja.

E § szerint izraeliták által is lakott községekben és városokban, mely házipénztárából egyházi czélokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint az izraelita vallásfelekezet is részesitendő.

Ez a rendelkezés, a mily igazságos, ép oly jogos is, mert, ha a községi pénztár vagyonából, melyhez az izraeliták ép úgy hozzájárúlnak, mint a többi bevett vallásfelekezethez tartozók — az eddigi törvényesen bevett vallásfelekezethez tartozók egyházi és iskolai czélokra segélyt kapnak, ép oly jogczímen nyerhetnek igazságos arány szerint segélyt az izraeliták is.

Hogy ezen felfogás már átment a közéletbe is, hogy törvényes intézkedés nélkül, saját igazságérzetétől sugalmazva, egyes helyeken meg is adják a községi pénztárból az izraelitáknak a segélyt, az országban több példával igazolható. Nevezetesen ily felfogással járt el maga Budapest fővárosa is, a hol az izraeliták ily segélyben részesittetnek.

Hogy az 1868: LIII törvényczikk szakaszai nem terjesztettek ki az izraelita hitfelekezetekre, az magyarázatát leli azon körülményben, hogy a kihagyott többi szakaszok, kettő kivételével, a törvényesen bevett vallásfelekezetek házassági ügyeivel foglalkozik; ezeknek a szakaszoknak kiterjesztése pedig jelen törvény keretén belül, addig, míg a házassági ügy más elrendezést nem nyer, gyakorlati értékkel nem birna, végrehajtható nem lenne, mert egy törvényesen bevett vallásfelekezeti lelkész által sem hajtattatnék végre, más, az egybekelésnél szereplő hivatalos, a lelkészt pótló egyén, fennálló törvényeink szerint ma még nincs.

A törvényesen bevett vallásfelekezetüeknek egymás temetőibe való temetkezhetési joga az izraelitákra azért nem találtatott helyesnek kiterjeszthetni, mert azok úgy sem nagy fontosságuak s mert esetleg az életben sok oly kellemetlenséggel lehetett volna ezen intézmény összekötve, hogy általa nem a vallási béke türelem eszméjének, hanem épen az ellenkezőnek felébresztésére adatott volna alkalom.

A törvénylavaslat utolsó §-a a megszokott, csaknem minden törvényjavaslat szokásos rendelkezése, hogy a miniszter, a ki legkörültekintöbben veheti a körülményeket figyelembe, választhassa meg szabadon legjobb belátása szerint a végrehajtási módozatokat.

Az elmondottak szerint tehát a jelen törvényjavaslattal legnagyobb részben egy elfogadott tényleges állapot szándékoltatik törvénybe iktat-

tatni, új intézkedése pedig, az izraelita hitre való áttérés volna, úgyszólva Európában, még Ausztriában is megvan. Mert például Angliában (Victorius 9—10. II. rész. 59. fej.) az izraeliták a protestáns disszenterekkel ugyanazon privilegiumot bírják. Belgiumban az alkotmány 14. fejezete szerint a vallás szabadsága és gyakorlata mindenkinek biztosítva van, Hollandiában 1887-iki alkotmány 6. fej. 167. §. szerint mindenki teljes szabadsággal állapíthatja meg vallásos nézeteit, tehát az izraelita vallásra is szabadon térhet bárki. Dániában (alkotmány 76. fej.) Istent úgy imádhatja mindenki, a mint meggyőződése kívánja. Svédországban 1870. óta ugyanazon jogokat élvezik az izraeliták a vallás tekintetében is mint más állampolgárok. Norvégiában 1851. óta azon kereszténnyekkel vannak egyenlővé téve, kik nem tartoznak ez államvalláshoz s Svájczban teljesen szabadon lehet izraelitává bárki, mivel teljes szabadság van a valláskövetésben. De tulajdonkép ezen törvényjavaslat a zsidó vallásra való áttérés megengedése által nem egy gyakorlatilag ismeretlen elvet szentesít, tényleg nálunk nem új, mert a ki ki akar térni, annak az igen könnyű lehetőség. Ausztriában ma is meg van adva s szükség esetén a magyar állampolgárok ott találják meg czéljuk kielégítését. A minek azután meg van az a káros következménye, hogy az ily házasságból született gyermekek nálunk törvényteleneknek tekintetvén a gyakorlati életben súlyos következményekkel jár. Ezen figyelemre méltó bajon segíteni fog a jelen törvényjavaslat.

A mi végül a hitelvi tételek bemutatásának szükségét illeti, a bizottság többsége azt szükségesnek, egy oly vallásfelekezettel szemben, mely évszázadok óta fennáll, mely hitfelekezettel az állam folyton érintkezik, melyet kebelében megtürt, szükségesnek nem tartja, mert ezen jelenségek által elismertetett az, hogy vallási tételeiben sem politikai, sem etikai szempontból oly tanok nem foglaltatnak s követőik által vallási alapon oly tanok nem következnek, mely ellen kifogás volna emelhető; az államnak pedig e korlátokon túl egy vallás hitelvi dolgaiban való beavatkozása helyes nem volna. Ezt az elvet követte a magyar állam utoljára a görög-keletiekkel és unitáriusokkal szemben is, kiket hitelvi czikkeik bemutatása nélkül vett fel a törvényesen bevett vallásfelekezetüek sorába. Igen, követelhető lesz ez, ha egy ujonnan alakuló, ismeretlen, még nem létezett felekezettel fog majd az állam szemben állani.

Hasonlókép nem volna helyes törvényben szabni meg országos szervezetüket, a mi teljesen különben sok más államban sincs meg (Anglia, Dánia, Poroszország, Törökország, Olaszország); de ettől eltekintve, mert nem jogos valakire reája erőszakolni egy szervezetet, mikor egyrészről hierarkikus szervezetet nem ismernek s mikor másrészt épen a szervezeti kérdés miatt pártokra szakadnak. Ép e czélokból nem találtatott czélszerünek e kérdés törvényhozási s jelen törvény keretén belőli megoldása. Különben megjegyzésképp felemlíthető, hogy a görög-keleti egyháznak sincs végleges szervezete nálunk.

Helyesnek találta a bizottság azon módot is, hogy az izraelitta vallásnak a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé való felvétele külön

törvény által s nem a vallás szabad gyakorlatáról szoló törvényben vétetett fel. Mivel az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé való felvétele által egy tényleges állapot nyer úgyszólva — az áttérés leszámításával — szentesítést, mert oly széles jogokat gyakorol ma is — mint önmegadóztatás, iskolatartás, melyet a jövőben elismerendő vallásfelekezetek élvezni nem fognak, a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat szerint, tehát azokkal egy elbírálás alá nem eshet.

Szükségesnek tartja ezek után a bizottság a kormány figyelmét némely körülményre felhivni, mely az izraeliták vallásának a törvényesen vallásfelekezetek közé való iktatásával jelentőségében növekedett és pedig, hogy készíttessenek elő a kormány által törvényhozási intézkedések az iránt, hogy rabbik jövőre csak magyar állampolgárok lehessenek, hogy az 1879: L. t.-cz.-nek a magyar állampolgárságnak honosítás általi megszerzésére vonatkozó intézkedéseinél a kellő szigor és ébersség tartassék meg, hogy ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, egyházi szónokoknak és segédeknek olyanok alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják, érvény szereztessék.

Annál inkább kéri a bizottság a kormány figyelmét a fenthivatkozottakra, mert meg van győződve arról, hogy ez intézkedések végrehajtását hazafias érzületü izraelita polgártársaink is örömmel fogják üdvözölni.

Elfogadásra ajánlja végül a közoktatásügyi bizottság az akként szövegezett törvényjavaslatot, mert azonkivül, hogy a lelkiismereti szabadság eszméjének egy nyilvánulását látja benne, általa mintegy az ország, felekezeti szempontok felé helyezkedő elismerését is azon izraelita vallásu honpolgárainkkal szemben, a kik hazafiság, emberszeretet, tudomány, irodalom, művészet és kereskedelem terén hasznos szolgálatokat tettek, mindannyiunk által mindenekfelett szeretett édes hazánknak.

Budapest, 1893. évi deczember hó 13-án.

Schwartz Gyula s. k.,
elnök.

Dr. Papp Géza s. k.,
jegyző.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

Lap

Dr. Mezey Ferencz: A galamb 1
Büchler Sándor: Wahrman Mór életrajza 7
Dr. Mezey Ferencz: A rabbik tekintélye 75
Dr. Kovács Ferencz: Az ár ellen 86
Szemle 90
*** A receptió s a polgári anyakönyv 155
Szervezet és receptió 219
Dr. Mezey Ferencz: Izraelita községkerületi elnökök gyülése . 226
A magyar-zsidó irodalmi társaságnak alapszabály tevezete . . 236
A községkerületi elnökök gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszternél 241
M. F.: Törvényjavaslat az izraelita vallásról 283
Dr. Mezey Ferencz, Dr. Bánóczi József: A Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság 287
Dr. Bloch Henrik: Nagy és nemes feladat 305
Állami anyakönyvek 308
Dr. Kardos Albert: Receptió előtt receptióért 309
— *e* — Toldás 311
M. F.: Magyar-zsidó irodalmi társaság 345
Dr. Klein József: Zsidó irodalmi társaság és országos rabbi képző-intézeti internátus 350
Dr. Kőrösi Imre: Adalék a felekezeti egység kérdéséhez . . 355
Dr. Mezey Ferencz: Izraelita magyar irodalmi társulat . . 525
Felhivás hazai hitrokonainkhoz 528
Az izraelita magyar irodalmi társulat alapszabályai 530
Az izraelita irodalmi társulat tagjai 537
Az irodalmi társulat alakuló gyüléséhez 538
Dr. Vajda Béla: A magyar nyelvü zsidó tudomány érdekében 540
Dr. Kovács Ferencz: Kornfeld Zsigmond 542

Lap

Dr. Mezey Ferencn: Az izraelita vallás receptiója 611
Dr. Kovács Ferencz: A jövő magyar rabbija 616
M. F.: Izraelita magyar irodalmi társulat 619

TUDOMÁNY.

Dr. Schwarz Adolf: Az első halakhikus kontroverzia . . . 16
Dr. Krausz Sámuel: Magyarországi régiségek a talmudban 25, 94, 179
Dr. Bacher Vilmos: Századunk első feléből 38, 116
Dr. Pollák Miksa: A zsidók legrégibb nyomai Ausztriában és Bécsujhelyen 46, 248
Lusztig Zuszmann: Ckanukai utóhang 56
Dr. Blau Lajos: Hallgatólagos polémia 109
Dr. Fischer Mihály: Az eljegyzési benediktióhoz 129
Dr. Beck Mór: Ezra Ha-Szóférről 161
Dr. Diamant Gyula: Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon 167
Frisch Armin: Jákob és Mózes áldása Onkeloszban 174
Dr. Grünhut Lázár: Egyet-mást Ahasverosról Ezra könyvében 191
Dr. Blau Lajos: A Szifré szövegéhez és magyarázatához 243, 329
Büchler Sándor: Zsidó letelepedések Magyarországon a mohácsi vész után 315, 370
Dr. Diamant Gyula: Századunk első feléből 333
Dr. Vajda Béla: A peszúké dezimra és bérákhái 360
Dr. Blau Lajos: Zsidó régiségek 365
Friedmann M.: Adalékok a zsidó házasság történetéhez . . . 419
Freund Alajos: A bécsújhelyi zsidók történetéhez 446
Dr. Blau Lajos: A szentírás nehány helyéről 458
Dr. Krausz Sámuel: A tannaiták s amorák titkos gyülései . 461
Dr. Büchler Sándor: Brill S. L. ifjuságából 477
Dr. Bacher Vilmos: A zsidó szentírás magyarázat »paradicsoma« 479
Dr. Königsberger Bernát: Jób könyvének szerkesztési ideje és helye 487
Dr. Blau Lajos: A zsinagógai épületek helye 492
Dr. Büchler Sándor: Apróbb adatok a magyarországi rabbik történetéhez 496
Az abonyi zsidó község történetéhez 499
Dr. Rosenberg Sándor: Észrevétel a tóra e mondatára: »Isten az embert önképére teremté« (Gen. 1, 27) 544

Lap

Schill Salamon: Szövegkritikai észrevételek a bibliához . . . 547
Dr. Steinherz Jakab: A székesfehérvári zsidók története . . 548
Dr. Frisch Ármin: A séni vachamisi veséni eredetéről és a böjtnapi imáról 558
Dr. Blau Lajos: Rövidítések téves feloldása 567
Dr. Steinherz Jakab: A székesfehérvári zsidók története . . 622
Dr. Ziegler Ignácz: A midras és néhány bibliai hely közötti összefüggés 628
Dr. Blau Lajos: Tudományos apróságok 631
Ehrlich Miksa: Szövegkritikai észrevételek a bibliához . . . 635
Weisz Miksa: Észrevételek 636

IRODALOM.

Dr. Blau Lajos: A szentirás és a zsidó tudomány irodalma 1892-ben 57
V. Hevess Kornél: Sziklavárunk, szirtfokunk 69
Dr. Blau Lajos: A zsidó bibliaexegézis és a héber nyelvtudomány története 131
Dr. Kecskeméti Lipót: Salamon ibn Gabirol: Királyi korona . 137
Kiss Arnold: A mélységből 144
Dr. Handler Simon: Súnemi szép leány 145
Dr. Bernstein Béla: A héber accentuatió történetéhez . . . 194
Dr. Kecskeméti Lipót: Salamon ibn Gabirol: Királyi korona . 202
Dr. Grünhut Lázár: A pénzverések az izraelitáknak a rómaiak elleni felkelése alatt 266
Schön Dávid: A zsidók és a zsidó irodalom története . . . 268
Dr. Bernstein Béla: A biblia és talmud encyclopediája . . 269
V. Hevess Kornél: Nem nyughatok 271
V. Hevess Kornél: Rabbi Amnon imádsága 388
Lővy Ferencz: A szivárvány 390
Dr. Grünhut Lázár: Irodalmi holmi 466
H. M.: Kulturtanulmányok a zsidóságról 501
B. L.: Javitások a szentirás szövegéhez 507
B. L.: A görög és latin lexikográfiához zsidó forrásokból . 509
Szegő Arnold: Zsoltárok 517
B. L.: Bevezetés a szentirásba 518
B. L.: A Sammaiták és Hilleliták vitái 571
580

Lap

Lederer Ignácz: Orosz zsidók 638
Dr. Krausz Sámuel: Irodalmi szemle 644
Dr. Kecskeméti Lipót: Ábrahám Ibn Ezra költeményeiből . . 649

ORSZÁGVILÁG.

Az 1896-iki milleniumi kiállítás 208
Buziási Eisenstädter Ignácz 273
Dr. Farkas Miksa: A pesti izr. hitközség elöljáróságának jelentése az 1892. évről 335
Veszprémi hitrokonaink érdekében 337
Dr. Grünhut: Jeruzsálemi levél 391
Dr. Bánóczi József: Bözöd-Ujfalu 392
Dr. Grünhut Lázár: A szentföld természeti sajátságairól . . 468
Dr. Bernstein Béla: Állami anyakönyvvezetés és vallásszabadság 472
Dr. Kőrösi Imre: Aggok menhelye 590
Schwarz Gábor: Bécsi levél 593
Dr. Grünhut Lázár: Séta Jeruzsálemben 653
Dr. Goldschmied Lipót: Morvaország zsidó községeiről . . . 655
Schwarz Gábor: Bécsi levél 664

KUTFŐK.

Az óbudai Izr. hitközség multjából. Közli: *Dr. Klein Gyula* . 70
Németországi rabbik nyilatkozata a zsidó vallás erkölcstanáról. 148
Dr. Maybaum berlini rabbi eredeti tervezete az interconfessionális ethika tárgyában. Közli: Dr. Maybaum Zsigmond . . 211
Ministeri rendelet anyakönyvi kerület ügyében 215
Rendelet a szombaton való irás alóli felmentés tárgyában . . 216
Felterjesztés az izraeliták recipiáltatása iránt az izr. orsz. irodájától 275
Ministeri határozat házassági ügyben 278
Törvényjavaslat az izraelita vallásról 339
Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról 398
A szeniczei hitközség rabbilevele 1793-ból. Közli: *Mandl Bernát* 520
A nagyabonyi zsidó hitközség a Napoleon elleni háború czéljaira fölajánlott segélye 522
A zsidó vallás reczepcziója 600
A nagy-abonyi zsidó hitközség multjából 605
Törvényjavaslat az izraelita vallásról (a közokt. bizottság szövegezése szerint,) 673

VEGYES.

Lap

Az izraelita vallás törvénybe iktatása. — Irodalmi hírek. — Dr. Schwarz Adolf. — Értsük meg egymást. — Abonyi levél . 72

Irodalmi hírek. — Rabbi-felavatás. — Héber havi folyóirat. — Hamagid 154

Jelentés. — Dr. Grünhut Lázár. — Szántó Eleázár. — Előfizetési felhívás 217

Dr. Kohn Sámuel. — Az izr. községkerületi elnökök gyüléséhez. — Az »Izr. siketnémák orsz. intézete«. — Ezredéves kiállítás 279

Irodalmi hírek. — Pályamunka. — Dr. Büchler Adolf. . . . 416

Brill Sámuel Löb. — Irodalmi hírek. — Dr. Kayserling M. — Izraelita naptár. — Héber irodalmi egylet 523

Irodalmi hírek. — A bécsi rabbi-szeminárium. — Dr. Bánóczi József. — Egy kis helyreigazítás. — Zsidó irodalmi egyletek Németországban. — A német zsidók statisztikája. — Nemzeti iskola. — Felhivás 606

A megbeszélt munkák lajstroma:

Dr. Bacher Vilmos: Die jüdische Bibelexegese vom Anfange des zehnten bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts . 131

Dr. Bacher Vilmos: Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Mit einem einleitenden Abschnitte über die Massora 131

Dr. Büchler Adolf: Untersuchungen zur Entstehung und Entwickelung der hebräischen Accente. I. Theil 194

Hamburger Leopold: Die Münzprägungen während des letzten Aufstandes der Istraeliten gegen Rom 266

Dr. Brann M.: Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. I. Theil 268

Dr. Hamburger J. Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud. Supplement-Band III. 269

Remy Nahida: Culturstudien über das Judenthum 501

Graetz H.: Emendationes in plerosque sacr. script. V. T. libros etc. 507

Krauss S.: Zur griechischen und lateinischen Lexikographie aus jüdischen Quellen 509

Dr. Dobschütz L.: Die einfache Bibelexegese der Tannaim etc. 517

Dr. König E.: Einleitung in das alte Testament 571

Dr. Schwarz A.: Die Controversen der Schammaiten und Hilleliten I. 580

Errera L.: Les Juifs Russes 638

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY